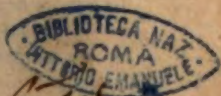
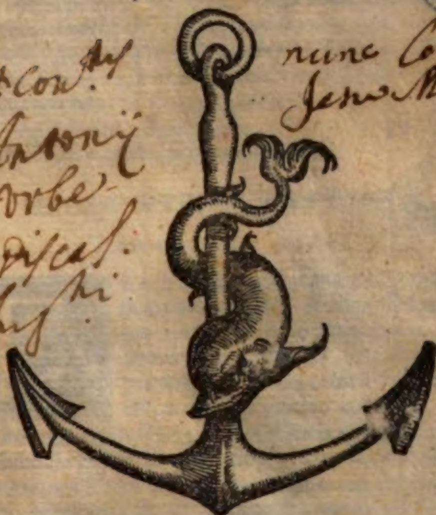
al 1° vol.
e al 14. 15. A. 16
al 2° vol. mancante

TERTIVS TOMVS

EPISTOLARVM D. HIERONYMI STRIDONIENSIS,

complectens τὰ ἐξηγητικὰ, idest, quæ ad explanationem diuinæ ſcripturæ pertinent.

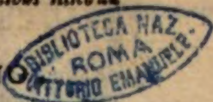
ROMAE, MDLXVI.

Apud Paulum Manutium, Aldi F.

IN AEDIBVS POPVLI ROMANI.

ARGVMENTVM.

PAVLINVM *presbyterum, a quo per litteras salutatus fuerat, & de uita sanctioris proposito a se arripiendo, Eusebii etiam addito testimonio, certior redditus, ethnicorum, ecclesiasticorumq. sapientum exemplo, ad sacrarum litterarum, se interea adiutorem ea in re pollicens, hortatur cognitionem. Quod ut facilius persuadeat, quæ, & quanta sacris in Biblijs diuinarum rerum contineantur mysteria, generatim per singulos id explicans libros, illi ante oculos ponit. Propositum melioris uitæ laudat, & epistolæ ad se missæ prudentiam, styliq. eloquentiam commendat. Verum, quod in rebus familiaribus disponendis, & in distrahendis etiam pro Christo possessionibus amplius immorari constituerit, ueluti periculosam reprehendit procrastinationem: propterea ut fluctuãtis in salo nauiculæ præcidat magis funem, quam soluat, relictisq. omnibus illico ad Christum nudus euolet, uehementer hortatur.*

HIERONYMVS PAVLINO

EPISTOLA CIII.

RATER Ambrosius tua mihi munuscula perferens, detulit & suauissimas litteras: quæ a principio amicitiarum, fidem probatæ iam fidei, & ueteris amicitiæ præferebant. Vera enim illa necessitudo est, & Christi glutino copulata, quam non utilitas rei familiaris, non præsentia tantum corporũ, non subdola & palpans adulatio, sed Dei timor & diuinarũ scripturarum studia conciliant. Legimus in ueteribus historiis, quosdam lustrasse prouincias, nouos adisse populos, maria transisse, ut eos, quos ex libris nouerant, coram quoque uiderent. sic Pythagoras Memphiticos uates, sic Plato Aegyptum, & Architam Tarentinum, eamq. oram Italiæ, quæ quondam magna Græcia dicebatur, laborio-

ſiſſime peragrauit; ut, qui Athenis magiſter erat, & potens, cuiusq. doctrinam Academiæ gymnaſia perſonabāt, fieret peregrinus, atque diſcipulus, malens aliena uerecunde diſcere, quam ſua impudenter ingerere. denique dum litteras quaſi toto fugientes orbe perſequitur, captus a piratis, atque uenundatus, etiam tyranno crudeliſſimo paruit, captiuus, uinctus, & ſeruus: tamen, quia philoſophus, maior emente ſe fuit. Ad T. Liuium, lacteo eloquentiæ fonte manantem, de ultimis Hiſpaniæ, Galliarumq. finibus quoſdam ueniſſe nobiles legimus: & quos ad contemplationem ſui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit. Habuit illa ætas inauditum omnibus ſæculis, celebrandumq. miraculum, ut, tantam urbem ingreſſi, aliud extra urbem quærerent. Apollonius, ſiue ille magus, ut uulgus loquitur, ſiue philoſophus, ut Pythagorici tradunt, intrauit Perſas, pertranſiuit Caucaſum; Albanos, Scythas, Maſſagetas, opulentiſſima Indiæ regna penetrauit; & ad extremum, latiſſimo Phyſon amne tranſmiſſo, peruenit ad Brachmanas; ut Hiarcham, in throno ſedentem aureo, & de Tantali fonte potantē, inter paucos diſcipulos, de natura, de motibus ſiderum, ac dierum curſu audiret docentem: inde per Elamitas, Babylonios, Chaldæos, Medos, Aſſyrios, Parthos, Syros, Phœnices, Arabes, Palæſtinos, reuerſus Alexandriam, perrexit Aethiopiam: ut gymnoſophiſta, & famoſiſſimam ſolis menſam uideret in ſabulo. Inuenit ille uir ubique, quod diſceret; & ſemper proficiens, ſemper ſe melior fieret. Scripſit ſuper hoc pleniſſime octo uoluminibus Philoſtratus. Quid loquar de ſæculi hominibus? cum apoſtolus Paulus, uas electionis, & magiſter gentium, qui de conſcientia tanti in ſe hoſpitis loquebatur: An experimentum quæritis eius, qui in me loquitur Chriſtus? poſt Damaſcum Arabiamq. luſtratam, aſcenderit Hieroſolymam, ut uideret Petrum, & manſerit apud eum diebus quindecim. Hoc enim myſterio hebdomadis & ogdoadis, futurus gentium prædicator, inſtruendus erat. Ruriumq. poſt annos quattuordecim, aſſumpto Barnaba

Act. 9
1. *Tim.* 2
2. *Cor.* 13
Gal. 2

&

& Tito, exposuerit apostolis euangelium; ne forte in uacuũ curreret, aut cucurrisset. Habet enim nescio quid latentis energiæ uiua uox, & in aures discipuli de auctoris ore trãsfusa fortius sonat. Vnde & Aschynes, cum Rhodi exularet, & legeretur illa Demosthenis oratio, quam aduersus eum habuerat, mirantibus cunctis, atque laudantibus, suspirans ait: Quid, si ipsam audissetis bestiam, sua uerba resonantem? Nec hoc dico, quod sit in me aliquid tale, quod uel possis, uel uelis discere, sed quod ardor tuus, ac discendi studium, etiam absque nobis per se probari debeat. Ingenium docile, & sine doctore laudabile est. Non quid inuenias, sed quid quæras, consideramus. Mollis cera, & ad formandum facilis, etiam si artificis & plastæ cessent manus, tamen uirtute totum est, quidquid esse potest. Paulus apostolus ad pedes Gamalielis legem Moysi & prophetas didicisse se gloriatur, ut armatus spiritualibus telis, postea diceret confidenter. Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum, consilia destruentes, & omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam Dei, & captiuãtes omnem intellectum, ad obediendum Christo; & subiugare parati cunctam inobedientiam. Ad Timotheum scribit ab infantia sacris litteris eruditum: & hortatur ad studium lectionis, ne negligat gratiam, quæ data sit ei per impositionem manus presbyterii. Tito præcipit, ut inter ceteras uirtutes episcopi, quem breui sermone depinxit, scientiam quoque in eo eligat scripturarum. Obtinentem, inquit, eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem: ut potens sit exhortari in doctrina sana, & contradicentes reuincere. Sancta quippe rusticitas solum sibi prodest; & quantum ædificat ex uitæ merito Ecclesiam Christi, tantum nocet, si destruentibus non resistat. Aggæus propheta, immo per Aggæum Dominus, interroga, ait, sacerdotes legẽ. Intantum sacerdotis officium est, interrogatum respondere de lege. Et in Deuteronomio legimus: Interroga patrem tuum, & annunciabit tibi; seniores tuos, & dicent

Act.22
2. Cor.10
1. Tim.4
Tit.1
Agg.2
Deut.32

tibi. In psalmo quoque centesimo decimo octauo: Cantabiles mihi erant iustificationes tuæ, in loco peregrinationis meæ. Et in descriptione iusti uiri, cum eum Dauid arbori uitæ, quæ est in paradiso, compararet, inter ceteras
Psal. 1 uirtutes & hoc intulit: In lege Domini uoluntas eius: &
Dan. 12 in lege eius meditabitur die ac nocte. Daniel in fine sacratissimæ uisionis, iustos, ait, fulgere sicut stellas; & intelligentes, hoc est doctos, quasi firmamentum. Vides, quantum inter se distent, iusta rusticitas, & docta iustitia? Alii stellis, alii cælo comparantur: quamquam, iuxta Hebraicam ueritatem, utrumque de eruditis possit intelligi: ita enim apud eos legimus: Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Cur di-
Act. 9 citur Paulus apostolus uas electionis? Nempe quia uas le-
Marc. 1.6 gis & sanctarum scripturarum armarium est. Pharisæi stu-
Act. 4 pent ad doctrinam Domini: & mirantur in Petro, & Ioan
Ioan. 6 ne, quo modo legem sciant, cum litteras non didicerint. Quidquid enim aliis exercitatio & quotidiana in lege meditatio tribuere solet, illis Spiritus sãctus suggerebat. Et erãt
Esa. 54 iuxta quod scriptum est θεοῦ διδακτοὶ. Duodecim annos saluator impleuerat, & in templo senes de quæstionibus legis interrogans, magis docet, dum prudenter interrogat. Nisi forte rusticum Petrum, rusticum dicimus Ioannem:
2.*Cor.* 11 quorum uterque dicere poterat: Etsi imperitus sermone, non tamen scientia. Ioannes rusticus, piscator, indoctus? Et unde uox illa obsecro. In principio erat uerbum, & uer
Ioan. 1 bum erat apud Deum, & Deus erat uerbum? λόγος enim Græce multa significat. Nam & uerbum est, & ratio, & supputatio, & causa uniuscuiusque rei, per quã sunt singula, quæ subsistunt. Quæ uniuersa recte intelligimus in
1.*Cor.* 1 Christo. Hoc doctus Plato nesciuit: hoc Demosthenes eloquens ignorauit. Perdam, inquit, sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Vera sapiẽtia perdet falsam sapientiam: & quamquam stultitia prædi
1.*Cor.* 2 cationis in cruce sit, tamen Paulus sapientiam loquitur inter

ter perfectos. Sapientiam autem nõ sæculi huius, nec prin
cipum istius sæculi, qui destruuntur: sed loquitur Dei sa- 1.Cor.1
pientiam in mysterio absconditam, quam prædestinauit an
te sæcula. Dei sapientia Christus est. Christus enim Dei Col.2
uirtus, & Dei sapientia. Hæc sapientia in mysterio abscon Rom.1
dita est: de qua & noni psalmi titulus prænotatur, pro oc-
cultis filii: in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scien-
tiæ absconditi: & qui in mysterio absconditus erat, præde 1. Cor. 2
stinatus est ante sæcula. Prædestinatus autem, & præfigura
tus, in lege, & prophetis. Vnde & prophetæ appellaban-
tur uidentes: quia uidebant eum, quem ceteri non uide- 1.Reg.9.
bant. Abraham uidit diem eius, & lætatus est. Aperieban Ioan. 8
tur cæli Ezechieli: qui populo peccatori clausi erant. Re- Ezech. 1
uela, inquit Dauid, oculos meos: & considerabo mirabi- Psal.118
lia de lege tua. Lex enim spiritualis est: & reuelatione 2.Cor.3
opus est, ut intelligatur, ac, reuelata facie, Dei gloram cõ
templemur. Liber in Apocalypsi septem sigillis signatus Apoc.5
ostenditur: quem si dederis homini scienti litteras, ut le-
gat, respondebit tibi: Non possum: signatus est enim.
Quanti hodie putant se nosse litteras, & tenent signatum
librum, nec aperire possunt, nisi ille reserauerit, qui habet
clauem Dauid; qui aperit, & nemo claudit; claudit, & ne- Apoc.3
mo aperit? In Actibus apostolorum sanctus Eunuchus, Act.8
immo uir, (sic enim eum scriptura cognominat) cum le-
geret Esaiam, interrogatus a Philippo: Putasne intelligis,
quæ legis? respondit, quo modo possum, nisi aliquis me do
cuerit? Ego (ut de me loquar interim) nec sanctior sum
hoc Eunucho, nec studiosior: qui de Aethiopia, idest, de
extremis mundi finibus uenit ad templum, reliquit aulam
regiam: & tantus amator legis, diuinæq. scientiæ fuit, ut
etiam in uehiculo sacras litteras legeret: & tamen, cum
librum teneret, & uerba Domini cogitatione conciperet,
lingua uolueret, labiis personaret, ignorabat eum, quem
in libro nesciens uenerabatur. Venit Philippus, ostendit
ei Iesum, qui clausus latebat in littera. O mira doctoris
uirtus. Eadem hora credit eunuchus, baptizatur; & fide-

lis, & sanctus factus est, ac de discipulo magister: plus in deserto fonte Ecclesiæ, quam in aurato synagogæ templo reperit. Hæc a me breuiter perstricta sunt, (neque enim epistolaris angustia euagari longius patiebatur) ut intelligeres te in scripturis sanctis, sine præuio, & monstrante, semitam non posse ingredi. Taceo de grāmaticis, rhetoribus, philosophis, geometris, dialecticis, musicis, astronomis, astrologis, medicis: quorum scentia mortalibus uel utilissima est, & in tres partes scinditur, τὸ δόγμα, τὴν μέθοδον, τὴν ἐμπειρίαν. Ad minores artes ueniam, & quæ non tam lingua, quam manu administrantur. Agricolæ, cementarii, fabri metallorum, lignorumue cæsores, lanarii quoque, & fullones, & ceteri, qui uariam supellectilem & uilia opuscula fabricantur, absque doctore non possunt esse, quod cupiunt. Quod medicorum est, promittunt medici: tractant fabrilia fabri. Sola scripturarum ars est, quam sibi omnes passim uindicant. Scribimus indocti doctiq. poemata passim. Hanc garrula anus, hanc delirus senex, hanc sophista uerbosus, hanc uniuersi præsumunt, lacerant, docent ante quam discant. Alii, adducto supercilio, grandia uerba trutinantes, inter mulierculas de sacris litteris philosophantur. Alii discunt, pro pudor, a feminis, quod uiros doceant: &, ne parum hoc sit, quadam facilitate uerborum, immo audacia edisserunt aliis, quod ipsi non intelligunt. Taceo de mei similibus: qui si forte ad scripturas sanctas, post sæculares litteras, uenerint; & sermone composito aurem populi mulserint; quidquid dixerint, hoc legem Dei putant; nec scire dignantur, quid prophetæ, quid apostoli senserint; sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia: quasi grande sit, & non uitiosissimum docendi genus, deprauare sententias, & ad uoluntatem suam, scripturam trahere repugnantem: quasi non legerimus Homerocentonas, & Virgiliocentonas; ac non sic etiam Maronem sine Christo possimus dicere Christianū, quia scripserit: Iam redit & uirgo, redeunt Saturnia regna: Iam noua progenies cælo demittitur alto. Et patrem loquentem

quentem ad filium: Nate, meæ uires, mea magna poten-
tia solus. Et post uerba saluatoris in cruce: Talia perstã-
bat memorans, fixusq. manebat. Puerilia sunt hæc, & cir
culatorum ludo similia, docere quod ignores, immo, ut
cum stomacho loquar, ne hoc quidem scire quod nescias.
Videlicet manifestissima est Genesis, in qua de creatura mũ
di, de exordio generis humani, de diuisione terræ, de con-
fusione linguarum, & descensione usque ad Aegyptum scri
bitur Hebræorum. Patet Exodus, cum decem plagis,
cum decalogo, cum mysticis diuinisq. præceptis. In prõ-
ptu est Leuiticus liber; in quo singula sacrificia, immo
singulæ pene syllabæ, & uestes Aaron, & totus ordo Leui-
ticus, spirant cælestia sacramenta. Numeri uero, nonne to
tius arithmeticæ, & prophetiæ Balaam, & quadraginta
duarum per eremum mansionum mysteria continẽt? Deu
teronomium quoque secunda lex, & euangelicæ legis præ-
figuratio, nonne sic ea habet, quæ priora sunt, ut tamen
noua sint omnia de ueteribus? Hucusque Moyses, hucus-
que Pentateuchus: quibus quinque uerbis loqui se uelle
Apostolus in Ecclesia gloriatur. Iob, exemplar patientiæ, *1.Cor.14*
quæ non mysteria suo sermone cõplectitur? Prosa incipit,
uersu labitur, pedestri sermone finitur: omnesq. leges dia
lecticæ, propositione, assumptione, confirmatione, con-
clusione determinat. singula in eo uerba plena sunt sensi-
bus. et (ut de ceteris sileam) resurrectione corporum sic
prophetat, ut nullus de ea uel manifestius, uel cautius scri
pserit. Scio, inquit, quod redemptor meus uiuit, & in *Iob 19*
nouissimo die de terra resurrecturus sum: & rursum circũ-
dabor pelle mea; & in carne mea uidebo Deum. Quem
uisurus sum ego ipse, & oculi mei conspecturi sunt, & non
alius. Reposita est hæc spes mea in sinu meo. Veniam ad
Iesum Naue, typum Domini non solum gestis, sed etiam
nomine. Transit Iordanem: hostium regna subuertit: di-
uidit terram uictori populo, & per singulas urbes, uicu-
los, montes, flumina, torrentes, atque confinia, Eccle-
siæ cælestisq. Hierusalem spiritualia regna describit. In Iu-
dicum

dicum libro quot principes populi, tot figuræ sunt. Ruth
Esa.16 Moabitis, Esaiæ explet uaticinium, dicentis: Emitte agnũ
Domine dominatorem terræ, de petra deserti, ad montẽ
filiæ Sion. Samuel in Heli mortuo, & in occiso Saul, ueterem legem abolitam monstrat. Porro in Sadoch atque Dauid, noui sacerdotii, nouiq. imperii sacramenta testatur. Malachim, idest Regum tertius, & quartus liber a Salomone usque ad Ieconiam; & ab Hieroboam filiô Nabat, usque ad Osee, qui ductus est in Assyrios. regnum Iuda & regnum describit Israel. si historiam respicias, uerba simplicia sunt. Si in litteris sensum latentem inspexeris, Ecclesiæ paucitas, & hæreticorum contra Ecclesiam bella narrãtur. Duodecim prophetæ in unius uoluminis angustias coartati multo aliud, quam sonant in littera, præfigurant. Osee crebro nominat Ephraim, Samariam, Ioseph, Iezrael, & uxorem fornicariam, & fornicationis filios, & adulteram cubiculo clausam mariti, multo tempore sedere uiduam; & sub ueste lugubri, uiri ad se reditum præstolari. Iohel, filius Phatuel, describit terram duodecim tribuum, heruca, brucho, locustà, rubigine uastante corruptam; & post euersionem prioris populi, effusum iri spiritum sanctum super
Act.2 seruos Dei, & ancillas, idest super centum uiginti credentium nomina, qui effundendus erat in cænaculo Sion: qui centum uiginti, ab uno usque ad quindecim paulatim & per incrementa surgentes, quindecim graduum numerum efficiunt: qui in psalterio mystice continentur. Amos, pastor, & rusticus, & ruborum mora distringens, paucis uerbis explicari non potest. Quis enim digne exprimat tria aut quattuor scelera Damasci, Gazæ, & Tiri, & Idumææ, & filiorum Ammon, & Moab, & in septimo octauoq. gradu Iudæ & Israel? Hic loquitur ad uaccas pingues, quæ sunt in monte Samariæ, & ruituram domum maiorem minoremq. testatur. Ipse cernit fictorem locustæ, & stantem Dominum super murum litum uel adamantinum; & uncinum pomorum, attrahentem supplicia peccatoribus, & famem in terram, non famem panis, nec sitim
aquæ

aquæ, ſed audiendi uerbum Dei. Abdias, qui interpretatur ſeruus Domini, pertonat contra Edom, ſanguineum, terrenumq. hominem. Fratris quoque Iacob ſemper æmulum haſta percutit ſpirituali. Ionas columba pulcherrima, naufragio ſuo paſſionem Domini præfigurans, mundum ad pœnitentiam reuocat; & ſub nomine Niniue ſalutem gentibus nunciat. Micheas de Moraſti, coheres Chriſti, uaſtationem annũciat filiæ latronis, & obſidionem ponit contra eum; quia maxillam percuſſerit iudicis Iſrael. Nahum conſolator orbis, increpat ciuitatem ſanguinum, & poſt euerſionem illius loquitur: Ecce ſuper mõtes pedes euangelizantis & annunciantis pacem. Habacuk, luctator fortis, & rigidus, ſtat ſuper cuſtodiam ſuam, & figit gradum ſuper munitionem; ut Chriſtum in cruce contempletur, & dicat: Operuit cælos gloria eius; & laudis eius plena eſt terra. Splendor eius ut lux erit, cornua in manibus eius, ibi abſcondita eſt fortitudo eius. Sophonias, ſpeculator & arcanorum Domini cognitor, audit clamorem a porta piſcium, & eiulatũ a ſecunda, & contritionem a collibus. Indicit quoque ululatum habitatoribus pilæ: quia conticuit omnis populus Chanaan: diſperierunt uniuerſi, qui inuoluti erant argento. Aggeus feſtiuus & lætus, qui ſeminauit in lacrymis, ut in gaudio meteret, deſtructum templum ædificat, Dominumq. patrem inducit loquentem: Adhuc unum modicum, & ego commouebo cælum, & terram, & mare, & aridam; & mouebo omnes gentes: & ueniet deſideratus cunctis gentibus. Zacharias, memor Domini ſui, multiplex in prophetia, Ieſum ueſtibus ſordidis indutum, & lapidem oculorum ſeptem, candelabrumq. aureum cum totidem lucernis, quot oculis, duas quoque oliuas a ſiniſtris lampadis cernit & dextris; ut poſt equos rufos, nigros, albos, & uarios, & diſſipatas quadrigas ex Ephraim, & equum de Hieruſalem, pauperẽ regem uaticinetur, & prædicet, ſedentem ſuper pullum filium aſinæ ſubiugalis. Malachias aperte, & in fine omnium prophetarum, de abiectione Iſrael & uocatione gentium

Nahum 1
Abac. 3
Pſal. 125
Agg. 2
Malac. 1

um

um, Non est mihi, ait, uoluntas in uobis, dicit Dominus exercituum, & munus non suscipiam de manu uestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus: & in omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda. Esaiam, Hieremiam, Ezechielem, & Danielem quis possit uel intelligere, uel exponere? Quorum primus non prophetiam mihi uidetur texere

Hier. 1. 13 sed euangelium. Secundus uirgam nuceam, & ollam succensam a facie Aquilonis, & pardum spoliatum suis coloribus, & quadruplex diuersis metris nectit alphabetum. Tertius principia & finem tantis habet obscuritatibus inuoluta, ut apud Hebræos istæ partes cum exordio Geneseos ante annos triginta non legantur. Quartus uero, qui & extremus inter quattuor prophetas, temporum conscius, & totius mundi philoistωr, lapidem præcisum de monte sine manibus, & regna omnia subuertentem, claro sermone pronunciat. Dauid, Simonides noster, Pindarus, & Alcæus, Flaccus quoque, Catullus, & Serenus, Christum lyra personat, & in decachordo psalterio ab inferis excitat resurgentem. Salomon, pacificus & amabilis Domini, mores corrigit, naturam docet, Ecclesiam iungit, & Christum, sanctarumq. nuptiarum dulce canit epithalamium. Hester in Ecclesiæ typo populum liberat de periculo, &, interfecto Aman, qui interpretatur iniquitas, partes conuiuii & diem celebrem mittit in posteros. Paralipomenon liber, idest, instrumenti ueteris ἐπιτομή, tantus ac talis est, ut, absque illo si quis scientiam scripturarum sibi uoluerit arrogare, se ipsum irrideat. Per singula quippe nomina, iuncturasq. uerborum, & prætermissæ in Regum libris tanguntur historiæ, & innumerabiles explicantur euangelii quæstiones. Esdras, & Neemias, adiutor uidelicet & consolator a Domino, in unum uolumen coartantur: instaurant templum, muros extruunt ciuitatis: omnisq. illa turba populi redeuntis in patriam, & descriptio sacerdotum, leuitarum, Israelis, proselytorum, ac per singulas familias murorum ac turrium opera diuisa,

Dan. 2 (margin)

aliud in cortice præferunt, aliud retinent in medulla. Cernis me, scripturarum amore raptum, excessisse modum epistolæ, & tamen nõ implesse quod uolui. Audiuimus tantum, quid nosse, quid cupere debeamus; ut & nos quoque possimus dicere: Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore. Ceterum Socraticum illud impletur in nobis: Hoc tantum scio, quod nescio. *Psal.* 118

Tangam & nouum breuiter testamentum. Matthæus, Marcus, Lucas, & Ioannes, quadriga Domini, uerum Cherubin, quod interpretatur scientiæ multitudo, per totum corpus oculati sunt, scintillæ emicant, discurrunt fulgura, pedes habent rectos, & in sublime tendentes, terga pennata, & ubique uolitantia. Tenent se mutuo, sibiq. perplexi sunt, & quasi rota in rota uoluuntur, & pergunt quocumqne eos flatus sancti spiritus perduxerit. Paulus apostolus ad septem scribit ecclesias: (octaua enim ad Hebræos a plerisque extra numerum ponitur) Timotheum instruit, ac Titum: Philemonem pro fugitiuo famulo deprecatur. super quo tacere melius puto, quam pauca scribere. Actus apostolorum nudam quidem sonare uidentur historiam, & nascentis Ecclesiæ infantiam texere: sed, si nouerimus scriptorem eorum Lucam esse medicum, cuius laus est in euangelio; animaduertemus, pariter omnia uerba illius, animæ languentis esse medicinam. Iacobus, Petrus, Ioannes, & Iudas, apostoli septem epistolas ediderunt tam mysticas, quam succinctas, & breues pariter & longas, breues in uerbis, longas in sententiis; ut rarus sit, qui non in earum lectione cæcutiat. Apocalypsis Ioannis tot habet sacramenta, quot uerba. Parum dixi pro merito uoluminis. laus omnis inferior est: in uerbis singulis multiplices latent intelligentiæ. Oro te, frater carissime, inter hæc uiuere, ista meditari, nihil aliud nosse, nihil quærere, nonne tibi uidetur iam hic in terris regni cælestis habitaculum? Nolo offendaris in scripturis sanctis simplicitate, & quasi uilitate uerborum: quæ uel uitio interpretum, uel de industria sic prolata sunt, ut rusticam concionem facilius

Marginal notes: *Ezech.* 1 (beside "Tangam & nouum"); 2.*Cor.* 8 (beside "uerimus scriptorem")

cilius instruerent, & in una eademq. sententia aliter doctus, aliter audiret indoctus. Non sum tam petulans, & hebes, ut hæc me nosse pollicear, & eorum fructus in terra capere, quorum radices in cælo fixæ sunt: sed uelle fateor. Sedenti me præfero, magistrum renuens, comitem spōdeo. Petenti datur, pulsanti aperitur, quærens inuenit. Discamus in terris, quorum scientia nobis perseueret in cælo. Obuiis te manibus excipiam: & (ut inepte aliquid, ac de Hermagoræ tumiditate effutiam) quidquid quæsieris, tecum scire conabor. Habes hic amantissimum tui fratrem Eusebium: qui litterarum tuarum mihi gratiam duplicauit, referens honestatem morum tuorum, contemptum sæculi, fidem amicitiæ, amorem Christi. nam prudentiam & eloquii uenustatem, etiam absque illo ipsa epistola præferebat. Festina, quæso te, & hærentis in salo nauiculæ funem magis præcide, quam solue. Nemo renunciaturus sæculo bene potest uendere, quæ contempsit ut uenderet. Quidquid in sumptus de tuo tuleris, pro lucro computa. Antiquum dictum est: Auaro tam deest, quod habet, quam quod non habet. Credenti totus mundus di
2.Cor.6 uitiarum est: infidelis etiam obolo indiget. Sic uiuamus, tamquam nihil habentes, & omnia possidentes. Victus & uestitus, diuitiæ Christianorum sunt. Si habes in potestate rem tuam, uende; si non habes, proiice. Tollenti
Matth.5 tunicam, & pallium relinquendum est. Scilicet, nisi tu, semper recrastinans, & diem de die trahens, caute & pedetentim tuas possessiunculas uendideris, non habet Chri-
Matth.4 stus, unde alat pauperes suos. Totum Deo dedit, qui se
Marc.12 ipsum obtulit. Apostoli nauem tantum & retia reliquerunt.
Luc.21 runt. Vidua duo æra misit in gazophylacium, & præfertur Crœsi diuitiis. Facile contemnit omnia, qui se semper cogitat esse moriturum.

ARGVMENTVM.

A Desiderio per litteras exhortatus, ut Pentateuchum ex Hebraeo in Latinum transferret sermonem; quam post LXX *interpretes id facere periculosum sit opus, aperit. Verum, quia illud, ueluti necessarium, praestitit, quorum exemplo ad faciendum opus sit animatus, & quam manca* LXX *editio fuerit, aliquot recensitis interea ostendit locis. obtrectatoribus postremo suis respondens, se iuuandae Ecclesiae causa, non ueluti* LXX *interpretum reprehensorem, Pentateuchum ex Hebraeo transtulisse, asserit.*

HIER. IN PENTATEVCHVM MOYSI

Praefatio ad Desiderium. CIIII.

DESIDERII mei desideratas accepi epistolas, qui quodam praesagio futurorum cum Daniele sor- *Dan.9*
titus est nomen, obsecrantis ut translatum in Latinam linguam de Hebraeo sermone Pentateuchum, nostrorum auribus traderem. Periculosum opus certe, & obtrectatorum meorum latratibus patens: qui me asserunt, in Septuaginta interpretum sugillationem, noua pro ueteribus cudere, ita ingenium quasi uinum probantes: cum ego saepissime testatus sim, me pro uirili portione in tabernaculo Dei offerre quae possim, nec opes alterius aliorum pau- *Exod.35*
pertate foedari. quod ut auderem, Origenis me studium prouocauit, qui editioni antiquae translationem Theodotionis miscuit, asterisco & obelo opus omne distinguens; dum aut illucescere facit, quae minus ante fuerant; aut superflua quaeque iugulat, & confodit, maxime quae euangelistarum & apostolorum auctoritas promulgauit. In quibus multa de ueteri testamento legimus, quae in nostris codicibus non habentur: ut est illud, Ex Aegypto uocaui filium meum: Et, Quoniam Nazaraeus uocabitur: Et, Videbunt in quem compunxerunt: Et, Flumina de uentre eius fluent aquae uiuae: Et, Quae nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quae prae-

para-

parauit Deus diligentibus se: & multa alia, quæ proprium σύνταγμα desiderant. Interrogemus ergo eos, ubi hæc scripta sint: & cum dicere non potuerint, de libris Hebrai
Osee 11 cis proferamus. Primum testimonium est in Osee, secun-
Esa. 11 dum in Esaia, tertium in Zacharia, quartum in Prouerbiis,
Zach. 12 quintum æque in Esaia: quod multi ignorantes, apocry-
Pro. 18 phorum deliramenta sectantur, & Hiberas nænias libris
Esa. 64 authenticis præferunt. Causas erroris non est meum expo nere. Iudæi prudenti factum dicunt esse consilio, ne Ptolemæus, unius Dei cultor, etiam apud Hebræos duplicem diuinitatem deprehenderet. quod maxime iccicirco faciebant; quia in Platonis dogma cadere uidebatur. Denique ubicumque sacratum aliquid scriptura testatur de patre & filio & spiritu sancto, aut aliter interpretati sunt, aut omnino tacuerunt; ut & regi satisfacerent, & arcanum fidei non uulgarent. Et nescio quis primus auctor Septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo extruxerit, quibus diuisi, eadem scriptitarint: cum Aristeas, eiusdem Ptolemæi ὑπερασπιστὴς, & multo post tempore Iosephus, nihil tale retulerint; sed in una basilica congregatos contulisse scribant, non prophetasse. Aliud est enim uatem, aliud est esse interpretem: ibi spiritus uentura prædicit, hic eruditio & uerborum copia, ea, quæ intelligit, transfert. Nisi forte putandus est Tullius Oeconomicum Xenophontis, & Platonis Protagoram, & Demosthenis pro Ctesiphonte orationem afflatus rhetorico spiritu transtulisse: aut aliter dei eisdem libris per Septuaginta interpretes, aliter per apostolos spiritus sanctus testimonia texuit; ut, quod illi tacuerunt, hi scriptum esse mentiti sint. Quid igitur? damnamus ueteres? minime: sed post priorum studia, in domo Domini, quod possumus, laboramus. Illi interpretati sunt ante aduentum Christi, &, quod nesciebant, dubiis protulere sententiis: nos uero, post passionem eius, non tam prophetiam, quam historiam scribimus. aliter enim audita, aliter uisa narrantur. quod melius intelligimus, melius & proferimus. Audi igitur æmule, obtrecta-

tor

tor ausculta: non damno, non reprehendo Septuaginta, sed confidenter cunctis illis apostolos præfero. Per istorum os mihi Christus sonat, quos ante prophetas inter spiritalia charismata positos lego, in quibus ultimum pæne gradum interpretes tenent. Quid liuore torqueris? quid imperitorum animos contra me concitas? Sicubi in translatione tibi uideor errare, interroga Hebræos: diuersarum urbium magistros consule. Quod illi habent de Christo, tui codices non habent. Aliud est, si contra se postea ab apostolis usurpata testimonia probauerunt, & emendatiora sunt exemplaria Latina, quam Græca, & Græca, quam Hebraica. Verum hæc cōtra inuidos. Nunc te precor, Desideri carissime, ut me, quia tantum opus subire fecisti, & a Genesi exordium capere, orationibus iuues, quo possim eodem spiritu, quo scripti sunt libri, in Latinum eos transferre sermonem. 1. Cor. 12

ARGVMENTVM.

Cvm Iosue, Iudicum, Ruth, & Hester libros in manibus ex Hebræo transferendos haberet, primum docet, quo modo hi, distinctis singulis inter se nominibus, legendi sint: deinde, obtrectatoribus respondens, se hoc in sugillationem LXX *minime fecisse contendit, sed ut, in multa diuersarum editionum uarietate, uariorumq. exemplarium dissensione, quid uerum, & genuinum esset, ex Hebræorum fonte pure, & incorrupte hauriretur. Hoc autem opere confecto, se ad intermissam prophetarum interpretationem rediturum pollicetur.*

HIERONYMI IN IOSVE

Præfatio. CV.

Tandem, finito Pentateucho Moysi, uelut grandi fenore liberati, ad Iesum filium Naue manum mittamus, quem Hebræi Iosue Ben Nun, idest Iosue filium Num uocant; & ad Iudicum librum, quem Sopthim appellant; ad Ruth quoque & Hester, quos eisdem

nominibus efferunt. Monemusq. lectorem, ut siluam Hebraicorum nominum, & distinctiones per membra diuisas diligens scriptor conseruet; ne & noster labor, & illius studium pereat. Et, ut in primis, quod sæpe testatus sum, sciat, me non in reprehensionem ueterum noua cudere, sicut amici mei criminantur, sed pro uirili portione, offerre linguæ meæ hominibus, quos tamen nostra delectant: ut pro Græcorum ἑξαπλοῖς, quæ & sumptu, & labore maximo indigent, editionem nostram habeant: & sicubi in antiquorum uoluminum lectione dubitarint, hæc illis conferentes, inueniant quod requirunt: maxime cum apud Latinos tot sint exẽplaria, quot codices; & unusquisque pro arbitrio suo uel addiderit, uel subtraxerit quod ei uisum est; & utique non possit uerum esse, quod dissonat. Vnde cesset arcuato uulnere contra nos insurgere scorpius, & sanctũ opus uenenata carpere lingua, uel suscipiens, si placet, uel contemnens, si displicet: memineritq. illorum uersu-
Psal. 49 um: Os tuum abundauit malitia, & lingua tua concinnabat dolos: sedens aduersus fratrem tuum loquebaris, & aduersus filium matris tuæ ponebas scandalum: hæc fecisti, & tacui. Existimasti inique, quod ero tui similis; & arguã te, & statuam contra faciem tuam. Quæ enim audientis, uel legentis utilitas est, nos laborando sudare, & alios detrahendo laborare, dolere Iudæos quod calumniandi eis & irridendi Christianos sit ablata occasio; & Ecclesiæ homines id despicere, immo lacerare, unde aduersarii torqueantur? Quod si uetus eis tantum interpretatio placet, quæ & mihi non displicet; & nihil extra recipiendum putant: cur ea, quæ asteriscis, & obelis uel addita sunt, uel amputata, legunt, & negligunt? quare Danielem, iuxta Theodotionis traditionem, Ecclesiæ susceperunt? cur Origenem mirantur & Eusebium Pamphili cunctas editiones similiter differentes? Aut quæ fuit stultitia, postquam uera dixerint, proferre quæ falsa sunt? Vnde autem in nouo testamento probare poterunt assumpta testimonia, quæ in libris ueteribus non habentur? Hæc dicimus; ne omnino calu-

calumniantibus tacere uideamur. Ceterum, post sanctæ Paulæ dormitionem, cuius uita uirtutis exemplum est, & hos libros, quos Eustochio uirgini Christi negare non potui, decreuimus, dum spiritus hos regit artus, prophetarũ explanationi incumbere, & omissum iamdiu opus quasi quodam postliminio repetere; præsertim cum & admirabilis sanctusq. uir Pammachius hoc idem litteris flagitet; & nos, ad patriam festinantes, mortiferos Sirenarum cantus surda debeamus aure transire.

ARGVMENTVM.

VIGINTI & duos sacrorum Bibliorum esse, libros non secus quam apud Hebræos, Syros, Chaldæos, & Samaritanos, totidem in alphabeto characteres, Hebræis, quibus nunc utimur ab Esdra inuentis, docet. hos autem sigillatim omnes recenset, in legem, prophetas, & hagiographa eos diuidendo, duobus, ut uiginti quattuor seniorum numerum expleant, additis, ceteros extra canonem esse prodit. Hunc uero litterarum esse numerum, leuitarum censu sacratum, tam ex quibusdam Psalmis, & Salomonis Prouerbiis, quam ex Hieremiæ lamentationibus, orationeq. clare apparere monstrat: ita ut magno cum mysterio eo numero, quo ex litteris ad scientiæ cognitionem prouehimur, eodem ex sacris Bibliis erudiamur ad fidem: præsertim cum quinque apud Hebræos duplices litteræ, duplices etiam, qui sunt in Samuele, Melachim, Paralipomenon, Esdra, & Hieremia, libros significare uideantur. Postremo obtrectatoribus circa uersionem suam respondens, & lectoribus ad studiũ librorum Regum animatis, uirginum, ad quas scribit, orationibus se commendat.

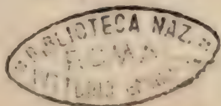
HIERONYMI IN LIBRVM REGVM

PRAEFATIO CVI.

VIGINTI & duas litteras esse apud Hebræos, Syrorũ quoque lingua & Chaldæorum testatur, quæ Hebrææ magna ex parte confinis est. nam & ipsi uiginti duo elemen-

ta habent eodem ſono, ſed diuerſis characteribus. Samaritani etiam Pentateuchum Moyſi totidem litteris ſcriptitant, figuris tantum & apicibus diſcrepantes. Certumq. eſt, Eſdram ſcribam, legisq. doctorem, poſt captam Hieroſolymam, & inſtaurationem templi ſub Zorobabel, alias litteras reperiſſe, quibus nunc utimur, cum ad illud uſque tempus iiſdem Samaritanorum & Hebræorum characte-
Num. 3 res fuerint. In libro quoque Numerorum hæc eadem ſupputatio ſub leuitarum ac ſacerdotum cenſu myſtice oſtenditur. Et nomen Domini tetragrammaton in quibuſdam Græcis uoluminibus uſque hodie antiquis expreſſum litteris inuenimus. Sed & pſalmi triceſimus ſextus & centeſimus decimus & centeſimus undecimus, & centeſimus decimus octauus, & centeſimus quadrageſimus quartus, quãquam diuerſo ſcribantur metro, tamen eiuſdem numeri texuntur alphabeto. Et Hieremiæ lamentationes, & oratio eius: Salomonis quoque in fine Prouerbia ab eo loco,
Pro. 31 in quo ait: Mulierem fortem quis inueniet? eiſdem alphabetis uel inciſionibus ſupputantur. Porro quinque litteræ duplices apud Hebræos ſunt, caph, mem, nun, phe, ſade. aliter enim ſcribuntur per has principia, medietatesq. uerborum, aliter fines. Vnde & quinque a pleriſque libri duplices æſtimantur, Samuel, Melachim, Dibre haiamim: Eſdras, Hieremias cum Kinoth, ideſt lamẽtationibus ſuis. Quo modo igitur uigintiduo elementa ſunt, per quæ ſcribimus Hebraice omne, quod loquimur; & eorum initiis uox humana comprehenditur: ita uigintiduo uolumina ſupputantur, quibus quaſi litteris & exordiis, in Dei doctrina tenera adhuc & lactens uiri iuſti eruditur infantia. Primus apud eos liber uocatur בראשית Bereſcit, quẽ nos geneſim dicimus: ſecundus אלה שמות Elle ſemoth, qui Exodus appellatur: Tertius ויקרא uaiikra, ideſt Leuiticus: quartus וידבר uaidabber, quem Numeros uocamus. Quintus אלה הדברים Ellē hadebarim, qui Deuteronomium prænotatur. Hi ſunt quinque libri Moyſi: quos proprie תורה thora, ideſt legem appellant. Secundum prophetarum ordinem

nem faciunt, & incipiunt ab Iesu filio Naue, qui apud illos Iosue ben Nun dicitur. Deinde subtexunt שופטים soptim, idest Iudicum librum, & in eundem compingunt Ruth: quia in diebus Iudicum facta eius narratur historia. Tertius sequitur Samuel, quem nos regnorum primum & secundum dicimus. Quartus Melachim, idest Regum, qui tertio & quarto Regnorũ uolumine continetur. Meliusq. multo est Melachim, idest Regum, quam Malachot, idest Regnorum dicere. non enim multarum gentium regna describit, sed unius Israelitici populi, qui tribibus duodecim continetur. Quintus est Esaias. Sextus Hieremias. Septimus Ezechiel. Octauus, liber duodecim prophetarum, qui apud illos uocatur there asar. Tertius ordo hagiographa possidet. Et primus liber incipit ab Iob: secundus a Dauid, quem quinque incisionibus & uno psalmorum uolumine comprehendunt. Tertius est Salomon, tres libros habens: Prouerbia, quæ illi parabolas, idest משלי misle appellant. Quartus Ecclesiastes, idest, קהלת coheleth. Quintus est canticum canticorum, quem titulo שיר השירים sir asirim appellant. Sextus est Daniel. Septimus דברי הימים dibre haiamin, idest uerba dierum, quod significantius χρονικὸν totius diuinæ historiæ possumus appellare: qui liber apud nos Paralipomenon primus, atque secundus inscribitur. Octauus Esdras; qui & ipse similiter apud Græcos & Latinos in duos libros diuisus est. Nonus Hester. Atque ita fiunt pariter ueteris legis libri uigintiduo: idest, Moysi quinque, & prophetarum octo: hagiographorum nouem: quamquam nonnulli Ruth & Kinoth inter hagiographa scriptitent, & hos libros in suo putẽt numero supputandos; ac per hoc esse priscæ legis libros uigintiquattuor, quos sub numero uigintiquattuor seniorum, Apocalypsis Apoc. 4
Ioannis inducit, adorantes agnum, & coronas suas prostratis uultibus offerentes, stantibus coram quattuor animalibus oculatis ante & retro, idest in præteritum & in futurũ respicientibus, & indefessa uoce clamantibus: Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus omnipotens, qui erat, &

qui est, & qui uenturus est. Hic prologus scripturarum, quasi galeatum principium, omibus libris, quos de Hebræo uertimus in Latinum, conuenire potest: ut scire ualeamus, quidquid extra hos est, inter apocrypha esse ponendum. Igitur Sapientia, quæ uulgo Salomonis inscribitur, & Iesu filii Sirach liber, & Iudith, & Tobias, & Pastor, non sunt in canone. Machabæorum primum librum Hebraicum reperi. Secundus Græcus est: quod ex ipsa quoque phrasi probari potest. Quæ cum ita se habeant; obsecro te, lector, ne laborem meum reprehensionem existimes antiquo
Exod. 35 rum. in tabernaculo Dei offert unusquisque, quod potest. alii aurum, argentum, & lapides pretiosos, alii byssum, & purpuram, & coccum offerunt, & hiacynthum. nobiscum bene agitur, si obtulerimus pelles, & caprarum pilos. &
1. Cor. 12 tamen Apostolus contemptibiliora nostra magis necessa-
Exod. 26 ria iudicat. unde & tota illa tabernaculi pulchritudo, & per singulas species Ecclesiæ præsentis futuræq. distinctio, pellibus tegitur & ciliciis, ardoremq. solis & iniuriam imbrium ea, quæ uiliora sunt, prohibent. Lege ergo primum Samuel & Melachim meum, meum, inquam, meum. quidquid enim crebrius uertendo, & emendando sollicitius & didicimus, & tenemus, nostrum est. & cum intellexeris, quod antea nesciebas; uel interpretē me existimato, si gratus es, uel paraphrasten, si ingratus. quamquam mihi omnino conscius non sim, mutasse me quippiam de Hebraica ueritate. Certe, si incredulus es, lege Græcos codices, & Latinos, & confer cum his opusculis, quæ nuper emendauimus: & ubicumque discrepare inter se uideris, interroga quemlibet Hebræorum, cui magis accommodare debeas fidem: & si nostra firmauerit, puto quod eum non existimes coniectorem; ut in eodem loco mecum similiter diuinauerit. Sed & uos famulas Christi rogo, quæ
Matth. 26. 28 Domini discumbentis pretiosissima fidei myrrha ungitis
Ioan 20 caput, quæ nequaquam saluatorem quæritis in sepulcro, quibus iam ad patrem Christus ascendit; ut contra latrantes canes, qui aduersum me rabido ore desæuiunt, & cir-
cum-

cumeunt ciuitatem, atque in eo se doctos arbitrantur, si aliis detrahant, orationum uestrarum clypeos opponatis. Ego, sciens humilitatem meam, illius semper sententiæ recordabor: Dixi, custodiam uias meas, ut non delinquam Psal. 38
in lingua mea. Posui ori meo custodiam, cum consisteret aduersum me peccator. Obmutui, & humiliatus sum, & silui a bonis.

ARGVMENTVM.

NON frustra se a Chromatio episcopo rogari, illi interea respondens, ait, ut post LXX. *interpretes, sacros ex Hebræo uertat libros: quippe cum non solum manca, sed uitiata etiam sit* LXX *editio; & qualibet regio, diuersis, quod etiam explicat, utatur translationibus.*

DIVI HIER. IN LIBRVM PARALIP.

PRAEFATIO, AD CHROMATIVM. CVII.

SI Septuaginta interpretum pura, & ut ab eis in Græcum uersa est, editio permaneret; superflue me Chromati, episcoporum sanctissime, atque doctissime, impelleres, ut Hebræa uolumina Latino sermone transferrem. quod enim semel aures hominum occupauerat, & nascentis Ecclesiæ roborauerat fidem, iustũ erat etiam nostro silentio comprobari. nunc uero cum, pro uarietate regionum, diuersa ferantur exemplaria; & germana illa antiquaq. translatio corrupta sit, atque uiolata: nostri arbitrii putas, aut e pluribus iudicare quid uerum sit; aut nouum opus in ueteri opere cudere, illudentibusq. Iudæis, cornicum, ut dicitur, oculos configere. Alexandria, & Aegyptus in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem. Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat. Mediæ inter has prouinciæ Palæstinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius & Pamphilus uulgauerunt. Totusq. orbis hac in-

hac inter se trifaria uarietate compugnat. Et certe Origenes nō solum exemplaria composuit quattuor editionum, e regione singula uerba describens; ut unus dissentiens, statim, ceteris inter se consentientibus, arguatur; sed, quod maioris audaciæ est, in editione Septuaginta Theodotionis editionem miscuit, asteriscis uidelicet designans, quæ minus fuerant, & uirgulis quæ ex superfluo uidebantur apposita. Si igitur aliis licuit non tenere, quod semel susceperant, & post Septuaginta cellulas, quæ uulgo sine auctore iactantur, singulas cellulas aperuere; hocq. in ecclesiis legitur, quod Septuaginta nescierunt: cur me non suscipiant Latini mei, qui, inuiolata editione ueteri, ita nouam condidi, ut laborem meum Hebræis, &, quod his maius est, apostolis auctoribus comprobem? Scripsi nuper librum de optimo genere interpretandi, ostendens illa de euangelio,
Matth.2 Ex Aegypto uocaui filium meum: Et, Quoniam Naza-
Ioan.19 ræus uocabitur: Et, Videbunt in quem compunxerunt:
1.*Cor.2* Et illud apostoli: Quæ oculus non uidit, nec auris audiuit, Nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se: ceteraq. his similia, in Hebræorum libris inueniri. Certe apostoli & euangelistæ, Septuaginta interpretes nouerant, & unde eis hæc, quæ in Septuaginta interpretibus non habentur? Christus, Dominus noster, utriusque testamenti conditor, in euangelio secundum Ioā
Ioan. 7 nem, Qui credit, inquit, in me, sicut dicit scriptura, flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ. Vtique scriptum est, quod saluator scriptum esse testatur. Vbi scriptum est? Septuaginta non habent: apocrypha nescit Ecclesia. Ad Hebræos igitur reuertendum est, unde & Dominus loquitur, & discipuli exempla præsumunt. Hæc pace ueterum loquor, & obtrectatoribus meis tantum respondeo, qui canino dente me rodunt, in publico detrahentes, & legentes in angulis, idem & accusatores, & defensores; cum in aliis probent, quod in me reprobant: quasi uirtus & uitiū non in rebus sit, sed cum auctore mutetur. Ceterum, memini editionem Septuaginta translatorum olim de Græco emen-

emendatam tribuisse me nostris, nec inimicum debere existimari eorum, quos in conuentu fratrum semper edissero. Et quod nunc דברי הימים dibre haiamim, idest uerba dierum interpretatus sum; iccirco feci, ut inextricabiles moras, & siluam nominum, quæ scriptorum confusa sunt uitio, sensuumq. barbariem, apertius & per uersuum cola digererem, mihimet ipsi & meis iuxta Ismeniam canens, si aures surdæ sunt ceterorum.

ARGVMENTVM.

QVANTO studio, & labore παραλειπομένων librum ex Hebræo sermone uerterit, rationes explicat: quippe cum ob hoc & Iudæa prouinciã circumiens, propriis collustrauerit oculis; & eruditum quendam Hebræum doctorem acciuerit. necessarium autem fuisse opus ob uitiatam LXX interpretum editionem, ostendit.

AD DOMNIONEM, ET ROGATIANVM, in librum Paralipomenon.

f. 18. L. 1.

PRAEFATIO. CVIII.

QVO modo Græcorum historias magis intelligunt, qui Athenas uiderint; & tertium Virgilii librum, qui a Troade per Leucaten, & Acroceraunia ad Siciliam, & inde ad ostia Tiberis nauigauerint: ita sanctam scripturam lucidius intuebitur, qui Iudæam oculis contemplatus sit, & antiquarum urbium memorias locorumq. uel eadem uocabula, uel mutata cognouerit. unde & nobis curæ fuit, cum eruditissimis Hebræorum hunc laborem subire; ut circumiremus prouinciam, quam uniuersæ Christi ecclesiæ sonant. Fateor enim, mi Domnion & Rogatiane carissimi, numquam me in diuinis uoluminibus propriis uiribus credidisse, nec habuisse opinionem meã, sed eã etiã, de quibus scire me arbitrabar, interrogare me solitũ. quanto magis de iis, super quibus anceps eram? Denique,

cum

cum a me nuper litteris flagitasſetis, ut uobis Paralipomenon Latino ſermone transferrem; de Tiberiade quendam legis doctorem, qui apud Hebræos admirationi habebatur, aſſumpſi, & contuli cum eo a uertice, ut aiunt, uſque ad extremum unguem: & ſic confirmatus, auſus ſum facere quod iubebatis. Libere enim uobis loquor. ita in Græcis & Latinis codicibus hic nominum liber uitioſus eſt, ut nō tam Hebræa, quam Barbara quædam & Sarmatica nomina coniecta arbitrandum ſit. Nec hoc Septuaginta interpretibus, qui, Spiritu ſancto pleni, ea, quæ uera fuerunt, tranſtulerant, ſed ſcriptorum culpæ adſcribendum, dum de emendatis inemendata ſcriptitant; & ſæpe tria nomina, ſubtractis e medio ſyllabis, in unum uocabulum cogunt; uel e regione unum nomen propter latitudinem ſuam in duo uel tria uocabula diuidunt. Sed & ipſæ appellationes, non homines, ut plerique exiſtimant, ſed urbes, & regiones, & ſaltus, & prouincias ſonant, & oblique ſub interpretatione & figura eorum quædam narrantur hiſtoriæ. De quibus in Regnorum libro dicitur: Non ecce hæc ſcripta ſunt in libro uerborum dierum regum Iuda? Quæ utique in noſtris codicibus nō habentur. Hoc primum ſciendum, quod apud Hebræos liber Paralipomenon unus ſit, & apud illos uocatus דברי הימים dibrehaiomim, ideſt uerba dierum, qui propter magnitudinem apud nos diuiſus eſt. quod nonnulli etiam in Bruto Ciceronis dialogo faciunt, ut eum in tres partes ſecent; cum unus a ſuo auctore ſit editus. Deinde etiam illud attendendum; quod frequenter nomina, non uocabula hominum, ſed rerum, ut dixi, ſignificantias ſonant. Ad extremum, quod omnis eruditio ſcripturarum in hoc continetur; & hiſtoriæ, quæ uel prætermiſſæ ſunt in ſuis locis, uel perſtrictæ leuiter, hic per quædam uerborum compendia explicentur. Orationum itaque ueſtrarum adiutus auxilio, miſi librum beneuolis placiturum, tamen inuidis diſpliciturum eſſe non ambigo. Optima enim quæque, ut ait Plinius, malunt contemnere plerique, quam diſcere. Si quis in hac interpretatione uolue-

uoluerit aliquid reprehendere; interroget Hebræos, ſuam conſcientiam recolat, uideat ordinem textumq. ſermonis; & tunc noſtro labori, ſi potuerit, detrahat. Vbicumque ergo aſteriſcos, ideſt, ſtellas, radiare in hoc uolumine uideritis; ibi ſciatis de Hebræo additũ, quod in Latinis codicibus non habetur: ubi uero obelus, trãſuerſa ſcilicet uirga præpoſita eſt; illic ſignatur, quid Septuaginta interpretes addiderint, uel ob decoris gratiã, uel ob Spiritus sãcti auctoritatẽ; licet in Hebræis uoluminibus nõ legatur.

ARGVMENTVM.

Esdram, & Neemiam cum toties per triennium interpretatus tranſtulerit, qui eorum libri in canone ſint, explicat; &, cur poſt LXX interpretationem neceſſarium fuerit opus, rationes reddit.

HIER. AD DOMNIONEM ET ROGAT.

in Eſdram & Neemiam Præfatio. CIX.

VTRVM difficilius ſit facere quod poſcitis, an negare, necdum ſtatui. nam neque, uobis aliquid imperantibus abnuere, ſententiæ eſt: & magnitudo oneris impoſiti ita ceruices premit, ut ante ſub faſce ruendum ſit, quam leuandum. Accedunt ad hoc inuidorum ſtudia; qui omne, quod ſcribimus, reprehendendum putant: &, interdum contra ſe conſcientia repugnante, publice lacerant, quod occulte legunt: intantum ut clamare compellar, & dicere: Domine, libera animam meã a labiis iniquis, & a lingua doloſa. Tertius anus eſt, quod ſemper ſcribitis, atque reſcribitis, ut Eſdræ librum & Heſter uobis de Hebræo transferam: quaſi non habeatis Græca, & Latina uolumina; aut, quidquid illud eſt, quod a nobis uertitur, non ſtatim ab omnibus conſpuendum ſit. Fruſtra autem, ut ait quidam, niti, neque aliud fatigando, niſi odium, quærere, extremæ dementiæ eſt. Itaque obſecro uos, mi Domnion & Rogatiane cariſſimi, ut, priuata

f. 20. L. 1

priuata lectione contenti, libros nō efferatis in publicum: nec fastidiosis cibos ingeratis: uitetisq. eorum supercilium, qui iudicare tantum de aliis, & ipsi facere nihil nouerunt. Si qui autem fratrum sunt, quibus nostra non displicent: his tribuatis exemplar, admonentes ut Hebræa nomina, quorum grandis in hoc uolumine copia est, distincte & per interualla transcribant. nihil enim proderit emendasse librum; nisi emendatio, librariorum diligentia conseruetur. Nec quemquam moueat, quod unus a nobis liber editus est: nec apocryphorum tertii & quarti libri somniis delectetur: quia & apud Hebræos Esdræ Neemiæq. sermones in unum uolumen coartantur: & quæ non habentur apud illos, nec de uiginti quattuor senibus sunt procul abiicienda. Si quis autem Septuaginta uobis opposuerit interpretes, quorum exemplaria uarietas ipsa lacerata & inuersa demonstrat; nec potest utique uerum asseri quod diuersum est: mittite eum ad euangelia, in quibus multa ponũtur quasi de ueteri testamento, quæ apud Septuaginta in-
Esa. 11 terpretes non habentur, uelut illud: Quoniam Nazaræus
Osee 11 uocabitur: Et, Ex Aegypto uocaui filium meum: Et, Vi
Zach. 12 debunt in quem compunxerunt. multaq. alia, quæ latiori operi reseruamus: & quærite ab eo ubi scripta sint. cũq. proferre non potuerit, uos legite de his exemplaribus, quæ, nuper a nobis edita, maledicorum quotidie linguis confodiuntur. Sed, ut ad compendium ueniam; certe, quod illaturus sum, æquissimum est. edidi aliquid, quod non habetur in Græco, aut aliter habetur, quam a me uersum est? quid interpretem laniant? interrogent Hebræos; &, ipsis auctoribus, translationi meæ uel arrogent, uel derogent fidem. Porro aliud est, si, clausis, quod dicitur, oculis, mihi uolunt maledicere: & non imitantur Græcorum studiũ, ac beneuolentiam: qui post Septuaginta translatores iam Christi euangelio coruscante, Iudæos & Hebionitas, legis ueteris interpretes, Aquilam uidelicet, & Symmachum, & Theodotionem, & curiose legunt, & per Origenis laborem in ἑξαπλοῖς ecclesiis dedicarunt.
Quanto

Quanto magis Latini grati esse deberent, quod exultantem cernerent Græciam a se aliquid mutuari. Primum enim magnorum sumptuum est, & infinitæ difficultatis, exemplaria posse habere omnia: deinde etiam qui habuerint, & Hebræi sermonis ignari sunt, magis errabunt, ignorantes quis e multis uerius dixerit. quod etiam sapientissimo cuidam nuper apud Græcos accidit, ut interdum scripturæ sensum relinquens, uniuscuiusque interpretis sequeretur errorem. Nos autem, qui Hebrææ linguæ saltem paruam habemus scientiam; & Latinus nobis utcumque sermo non deest; & de aliis magis possumus iudicare, & ea, quæ ipsi intelligimus, in nostra lingua promere. Itaque, licet hydra sibilet; uictorq. Sinon incendia iactet: numquã meum, iuuante Christo, silebit eloquium: etiam præcisa lingua balbutiet. Legant, qui uolunt: qui nolunt, abiiciant. euentilent apices: litteras calumnientur. magis uestra caritate prouocabor ad studium, quam illorum detractione & odio deterrebor.

ARGVMENTVM.

QVO *modo ab eis rogatus, Tobiæ librum, qui inter hagiographa numeratur, accito peritißimo quodã Chaldæo, ex Chaldæo sermone transtulerit, Cromatio, & Heliodoro episcopis rationem explicat.*

HIERONYMI AD CROMATIVM, & Heliodorum, in Tobiam

f. 17. l.

PRAEFATIO. CX.

MIRARI non desino exactionis uestræ instantiam. exigitis enim, ut librum, Chaldæo sermone conscriptum, ad Latinum stylum traham, librum utique Tobiæ, quem Hebræi de catalogo diuinarum scripturarum secantes, his, quæ hagiographa memorant, manciparunt. Feci satis desiderio uestro, non tamen meo studio. arguunt enim nos Hebræorum studia, & imputant nobis contra

contra suum canonem, Latinis auribus ista transferre. sed, melius esse iudicans pharisæorum displicere iudicio, & epi scoporum iussionibns deseruire, institi ut potui. et quia uicina est Caldæorum lingua sermoni Hebraico; utriusque linguæ peritissimum loquacem reperiens, unius diei laborem arripui; &, quidquid ille mihi Hebraicis uerbis expressit, hoc ego, accito notario, sermonibus Latinis exposui. Orationibus uestris mercedem huius operis compensabo, cum gratum uobis didicero, me, quod iubere estis dignati, complesse.

ARGVMENTVM.

IVDITH *librum, qui inter hagiographa, & historias, receptus interim a Nicena Synodo, numeratur, quo modo ex Hebraeo sermone transtulerit, explicat.*

HIERON. IN IVDITH

PRAEFATIO. CXI.

APVD Hebræos liber Iudith inter hagiographa legitur: cuius auctoritas ad roboranda illa, quæ in con tentionem ueniunt, minus idonea iudicatur. Chal dæo tamen sermone conscriptus, inter historias computatur. Sed quia hunc librum Synodus Nicena in numero san ctarum scripturarum legitur computasse: acquieui postula tioni uestræ, immo exactioni, &, sepositis occupationibus, quibus uehementer artabar, huic unam lucubratiunculam dedi, magis sensum e sensu, quam ex uerbo uerbum transferens. Multorum codicum uarietatem uitiosissimam amputaui: sola ea, quæ intelligentia integra in uerbis Chaldæis inuenire potui, Latinis expressi. Accipite Iudith uiduam, castitatis exemplum; & triumphali laude perpetuis eam præconiis declarate. hanc enim non solum feminis, sed & uiris imitabilem dedit, qui castitatis eius remunerator uirtutem ei talem tribuit, ut inuictum omnibus hominibus uinceret, & insuperabilem superaret.

ARGV-

ARGVMENTVM.

QVO modo librum Hester, omissis laciniosis, flexuosisq. ut erat apud Latinos, circumlocutionibus, fideliter ad uerbum ex Hebræo transtulerit, scribit.

HIERON. IN LIBRVM HESTER

PRAEFATIO. CXII.

LIBRVM Hester uariis translatoribus constat esse uitiatum: quem ego de archiuiis Hebræorum releuans, uerbum e uerbo expressius transtuli. quem librum editio uulgata laciniosis hinc inde uerborum finibus trahit, addens ea, quæ ex tempore dici poterant, & audiri: sicut solitum est scholaribus disciplinis sumpto themate excogitare, quibus uerbis uti potuit, qui iniuriam passus est, uel qui iniuriam fecit. Vos autem, o Paula, & Eustochium, quoniam & bibliothecas Hebræorum studuistis intrare, & interpretum certamina comprobastis, tenentes Hester, Hebraicum librum, per singula uerba nostram translationem aspicite; ut possitis agnoscere, me nihil etiam argumentasse addendo, sed fideli testimonio simpliciter, sicut in Hebræo habetur, historiam Hebraicam Latinæ linguæ tradidisse. Nec affectamus laudes hominum, nec uituperationes expauescimus. Deo enim placere curantes, minas hominum penitus nõ timemus: quia Deus *Psal.52* dissipat ossa eorum, qui hominibus placere desiderant: &, *Gal.1* secundum Apostolum, Qui eiusmodi sunt, serui Christi esse non possunt. Rursum in libro Hester alphabetum ex minimo usque ad theta litteram fecimus diuersis in locis, uolentes scilicet Septuaginta interpretũ ordinem per hoc insinuare studioso lectori. nos enim, iuxta morem Hebraicum, ordinem prosequi etiam in Septuaginta editione maluimus.

ARGV-

ARGVMENTVM.

VERSIONES *suas ex Hebræo sermone reprehendentibus, initio, fineq. præfationis respondens, quisnam sit liber Iob, qua lingua, scribendiq. genere compositus, quãtumq. ipse in eo post Latine diuulgati emendationem fideliter transferendo laborauerit, edisserit.*

HIERON. IN LIBRVM IOB

PRAEFATIO. CXIII.

COGOR per singulos scripturæ diuinæ libros aduersariorum respondere maledictis; qui interpretationem meam, reprehensionem Septuaginta interpretum criminantur: quasi non & apud Græcos Aquila, Symmachus, & Theodotio, uel uerbum e uerbo, uel sensum e sensu, uel ex utroque commixtum, & medie temperatum genus translationis expresserint; & omnia ueteris instrumenti uolumina Origenes obelis asteriscisq. distinxerit: quos uel additos, uel de Theodotione sumptos, translationi antiquæ inseruit, probans defuisse, quod additum est. Discant igitur obtrectatores mei recipere in toto, quod in partibus susceperunt, aut interpretationem meam cum asteriscis suis radere. Neque enim fieri potest, ut, quos plura intermisisse susceperint; non eosdem etiam in quibusdã errasse fateantur, præcipue in Iob: cui si ea, quæ sub asteriscis addita sunt, subtraxeris, pars maxima detruncabitur. Et hoc dumtaxat apud Græcos. Ceterum apud Latinos, ante eam translationem, quam sub asteriscis & obelis nuper edidimus, septingenti ferme, aut octingenti uersus desunt; ut decurtatus, & laceratus, corrosusq. liber fœditatem sui publice legentibus præbeat. Hæc autem trãslatio nullum de ueteribus sequitur interpretem, sed ex ipso Hebraico Arabicoq. sermone, & interdum Syro nunc uerba, nunc sensus, nunc simul utrumque resonabit. obliquus enim etiam apud Hebræos totus liber fertur, & lubricus, & quod Græci rhetores uocant ἐσχηματισμένος: dum,

dum, qui aliud loquitur, aliud agit: ut, si uelis anguillam uel murenulam strictis tenere manibus, quanto fortius pressferis, tanto citius elabitur. Memini me ob intelligentiam huius uoluminis Lyddeum quendã præceptorem, qui apud Hebræos primus haberi putabatur, non paruis redemisse nummis: cuius doctrina an aliquid profecerim, nescio: hoc unum scio, non potuisse me interpretari, nisi quod ante intellexeram. A principio itaque uoluminis usque ad uerba Iob apud Hebræos prosa oratio est. Porro a uerbis *Iob 3. 42*
Iob, in quibus ait: Pereat dies, in qua natus sum: & nox, in qua dictum est, conceptus est homo: usque ad eum locum, ubi ante finem uoluminis scriptum est: Iccirco ipse me reprehendo, & ago pænitentiam in fauilla, & cinere: hexametri uersus sunt, dactylo spondeoq. currentes, & propter linguæ idioma crebro recipientes & alios pedes, non earundem syllabarum, sed eorundem temporum. Interdum quoque rhythmus ipse dulcis & tinnulus fertur numeris lege solutis. quod metrici magis, quam simplex lector, intelligunt. A supradicto autem uersu usque ad finem libri, paruum comma, quod remanet, prosa oratione contexitur. Quod si cui uidetur incredulum, metra scilicet esse apud Hebræos, &, in morem nostri Flacci, Græciq. Pindari, & Alcæi, & Sapphus, uel psalterium uel lamentationes Hieremiæ, uel omnia ferme scripturarum cãtica comprehendi: legat Philonem, Iosephum, Origenem, Cæsariensem Eusebium; et eorum testimonio me uerum dicere comprobabit. Audiant quapropter canes mei, iccirco me in hoc uolumine laborasse, non ut interpretationem antiquam reprehenderem, sed ut ea, quæ in illa aut obscura sunt, aut omissa, aut certe scriptorum uitio deprauata, manifestiora nostra interpretatione fierent: ut qui Hebræorum sermonem ex parte didicimus, & in Latino pæne ab ipsis cunabulis inter grammaticos, & rhetores, & philosophos detriti sumus. Quod si apud Græcos, post Septuaginta editionem iam Christi euangelio coruscante, Iudæus Aquila, & Symmachus, ac Theodotio Iudaizan-

tes hæretici sunt recepti, qui multa mysteria saluatoris subdola interpretatione celarunt; & tamen in ἐξαπλοῖς habentur apud ecclesias, & explanantur ab ecclesiasticis uiris: quanto magis ego Christianus, & de parentibus Christianis natus, & uexillum crucis in mea fronte portans, cuius studium fuit omissa repetere, deprauata corrigere, & sacramenta Ecclesiæ puro & fideli aperire sermone, uel a fastidiosis, uel a malignis lectoribus non debeo reprobari? Habeant, qui uolunt, ueteres libros uel in membranis purpureis, auro, argentoq. descriptos, uel uncialibus, ut uulgo aiunt, litteris onera magis exarata, quam codices; dummodo mihi meisq. permittant pauperes habere schedulas, & non tam pulchros codices, quam emendatos. Vtraque autem editio, & Septuaginta iuxta Græcos, & mea iuxta Hebræos in Latinum meo labore translata est; eligat unusquisque quod uult; & studiosum me magis, quam maleuolum, probet.

ARGVMENTVM.

EDITIONEM LXX *interpretum in Iob quo modo ipse, quibusdam aut additis, aut sublatis, ex linguarum fonte correxerit, breuiter explicat.*

ALIA PRAEFATIO. CXIIII.

SI aut fiscellam iunco texerem, aut palmarum folia complicarem, ut in sudore uultus mei comederem panem, & uentris opus sollicita mente pertractarem; nullus morderet, nemo reprehenderet. nunc autem, quia, iuxta sententiam saluatoris, uolo operari cibum, qui non perit, & antiquam diuinorum uoluminũ uiam sentibus uirgultisq. purgare: error mihi geminus infligitur: correctior uitiorum, falsarius dicor, & errores non auferre, sed serere. tanta est enim uetustatis consuetudo, ut etiã confessa plerisque uitia placeant, dum magis pulchros habere uolunt codices, quam emendatos. Quapropter, o fratres dilectissimi, unicum nobilitatis & humilitatis exẽplar

plar, pro flabello, calathis, sportellisq. munusculis monachorum, spiritalia hæc & mansura dona suscipite; ac beatum Iob, qui adhuc apud Latinos iacebat in stercore, & uermibus scatebat errorum, integrum immaculatumq. gaudete. Quo modo enim post probationem, atque uictoriã duplicia sunt ei uniuersa reddita; ita ego in lingua nostra (ut audacter loquar) feci eum habere, quæ amiserat. Igitur & uos, & unumquemque lectorem solita præfatione commoneo: & in principiis librorum eadem semper annectens, rogo, ut, ubicumque præcedentes uirgulas uidentis, sciatis ea, quæ subiecta sunt, in Hebraicis uoluminibus nõ haberi. Porro, ubi stellæ imago præfulserit, ex Hebræo in sermone nostro addita sunt. necnon & illa, quæ haberi uidebantur, & ita corrupta erant, ut sensum legentibus tollerent, orantibus uobis magno labore correxi, magis utile quid ex otio meo ecclesiis Christi uenturum ratus, quam ex aliorum negotio.

ARGVMENTVM.

Cvm commentarios super quosdam prophetas a D. Hieronymo Chromatius, & Heliodorus episcopi, subministrato etiam sumptu, poposcissent, ipseq. cum studiis aliis, tum corporis ægritudine, quo minus id præstare posset, distineretur, tridui operam se in tribus Salomonis uertendis libris impendisse primum scribit; deinde, quinam sint Salomonis nomine inscripti alii libri, Ecclesiasticus scilicet, & Sapientia, & quo modo ab Ecclesia legendi sunt, edisserit.

HIER. IN PROVER. ECCLESIASTEN, ET CANTICVM CANTICORVM SALOMONIS, ad Chromatium, & Heliodorum episcopos,

PRAEFATIO. CXV.

Ivngat epistola quos iungit sacerdotium: immo charta non diuidat, quos Christi nectit amor. Commentarios

in Oſee, Amos, & Zachariam, Malachiam quoque poſcitis. ſcripſiſſem, ſi licuiſſet præ ualetudine. Mittitis ſolatia ſumptuum: notarios noſtros & librarios ſuſtentatis, ut uobis potiſſimum noſtrum deſudet ingenium. et ecce ex latere frequens turba diuerſe poſcentium: quaſi aut æquum ſit, me, uobis eſurientibus, aliis laborare; aut, in ratione dati & accepti, cuiquam præter uos obnoxius ſim. Itaque longa ægrotatione fractus, ne penitus hoc anno reticerem, & apud uos mutus eſſem, tridui opus nomini ueſtro conſecraui, interpretationem uidelicet trium Salomonis uoluminum, משלי, Miſle, quod Hebræi parabolas, uulgata autem editio prouerbia uocat: קהלת, Coheleth, quem Græce Eccleſiaſten, Latine Concionatorem poſſumus dicere: שיר השירים, Sir haſirim, quod in lingua noſtra uertitur Canticum canticorum. Fertur & πανάρετος Ieſu filii Sirach liber: & alius ψευδεπίγραφος, qui Sapientia Salomonis inſcribitur. quorum priorem Hebraicum reperi, non Eccleſiaſticum, ut apud Latinos, ſed Parabolas prænotatum. Cui iuncti erant Eccleſiaſtes & Canticum canticorum: ut ſimilitudinem Salomonis non ſolum numero librorum, ſed etiam materiarum genere coæquaret. Secundus apud Hebræos nuſquam eſt: quin & ipſe ſtylus Græcam eloquentiam redolet; & nonnulli ſcriptorum ueterum hunc eſſe Iudæi Philonis affirmãt. Sicut ergo Iudith, & Tobiæ, & Machabæorum libros legit quidem Eccleſia, ſed eos inter canonicas ſcripturas non recipit: ſic & hæc duo uolumina legat ad ædificationem plebis, non ad auctoritatem eccleſiaſticorũ dogmatum confirmandam. Si cui ſane Septuaginta interpretum magis editio placet, habet eam a nobis olim emendatam. neque enim noua ſic cudimus, ut uetera deſtruamus. & tamen, cum diligentiſſime legerit; ſciat magis noſtra ſcripta intelligi, quæ non in tertium uas transfuſa coacuerint; ſed ſtatim de prelo puriſſimæ commendata teſtæ, ſuum ſaporem ſeruauerint.

ARGVMENTVM.

Qvo modo Ecclesiasten Blesillæ Romæ legerit; eumq. postea, uulgatæ se, quatenus fieri potuit, editioni accommodans, ex Hebræo transtulit, Paulæ, & Eustochio, Blesillæ olim promissum, dedicans opus, edisserit.

HIER. AD PAVLAM, ET EVSTOC. in librum Ecclesiasten.

PRAEFATIO. CXVI.

Memini me ante hoc ferme quinquennium, cum adhuc Romæ essem, & Ecclesiasten sanctæ Blæsillæ legerem, ut eam ad contemptum mundi huius prouocarem, & omne, quod in mundo cerneret, putaret esse pro nihilo, rogatum ab ea, ut in morem commentarioli obscura quæque dissererem; ut absque me posset intelligere, quæ legebat. itaque, quoniam in procinctu nostri operis subita morte subtracta est; & ubi nō meruimus o Paula & Eustochium talem uitæ nostræ habere consortem; tantoq. uulnere tunc percussus obmutui; & nunc in Bethlehem positus, angustiore uidelicet ciuitate, & illius memoriæ, & uobis reddo, quod debeo; hoc breuiter admonens, quod nullius auctoritatem secutus sum; sed de Hebræo transferens, maxime Septuaginta interpretum consuetudini me coaptaui, in iis dumtaxat, quæ non multum ab Hebraicis discrepabant. Interdum Aquilæ quoque, & Symmachi, & Theodotionis recordatus sum: ut nec nouitate nimia, lectoris studium deterrerem; nec rursum contra scientiam meam, fonte ueritatis omisso, opinionum riuulos consectarer.

ARGVMENTVM.

POSTQVAM explicauit, prophetas per cola, commataque, non metro describi, seue propterea Esaiam peruersius transtulisse: quodnam sit eius dicendi genus, &, quantum in prophetia is emicuerit, narrat: & confutatis obtrectatoribus, ubi, & de quibus prophetauerit, explicat.

AD PAVLAM, ET EVSTOCHIVM,

in translationem Esaiæ ex Hebraica ueritate

PRAEFATIO. CXVII.

NEMO, cum prophetas uersibus uiderit esse descriptos, metro eos existimet apud Hebræos ligari, & aliquid simile habere de psalmis, & operibus Salomonis: sed, quod in Demosthene & in Tullio solet fieri, ut per cola scribantur, & commata; qui utique prosa, & non uersibus conscripserunt; nos quoque, utilitati legentium prouidentes, interpretationem nouam nouo scribendi genere distinximus. Ac primum de Esaia sciendum, quod in sermone suo disertus sit: quippe uir nobilis, & urbanæ eloquentiæ, nec habens quidquam in eloquio rusticitatis admixtum: unde accidit, ut præ ceteris florem sermonis eius translatio non potuerit conseruare. Deinde etiam hoc adiiciendum, quod non tam propheta dicendus sit, quam euangelista. ita enim uniuersa Christi Ecclesiæq. mysteria ad liquidum persecutus est, ut non putes eum de futuro uaticinari, sed de præteritis historiam texere. Vnde coniicio, noluisse tunc temporis Septuaginta interpretes fidei suæ sacramenta perspicue ethnicis prodere: ne sanctum canibus, & margaritas porcis darent. quæ, cum hanc editionem legeritis, ab illis animaduertetis abscondita. Nec ignoro, quanti laboris sit prophetas intelligere; nec facile quempiam posse iudicare de interpretatione, nisi intellexerit ante, quæ legerit: nos quoque patere morsibus plurimorum, qui, stimulante inuidia, quod consequi non ua-

Matth.7

ualent; despiciunt. Sciens ergo & prudens in flammam mitto manum: & nihilominus hoc a fastidiosis lectoribus precor, ut, quo modo Græci post Septuaginta translatores Aquilam, & Symmachum, & Theodotionem legunt, uel ob studium doctrinæ suæ, uel ut Septuaginta magis ex collatione eorum intelligant; sic & isti saltem unum post priores habere dignentur interpretem. Legant prius, & postea despiciant; ne uideantur non ex iudicio, sed ex odii præsumptione ignorata damnare. Prophetauit autem Esaias in Hierusalem, & in Iudæa, necdum decem tribubus in captiuitatem ductis: ac de utroque regno nunc commixtim, nunc separatim texit oraculum. & cum interdum ad præsentem respiciat historiam; & post Babyloniæ captiuitatem reditum populi significet in Iudæam: tamen omnis eius cura de uocatione gentium, & de aduentu Christi est. Quem quanto plus amatis o Paula & Eustochium; tanto magis ab eo petite, ut, pro obtrectatione præsenti, qua me indesinenter æmuli laniant, ipse mihi mercedem restituat in futuro; qui scit me ob hoc in peregrinæ linguæ eruditione sudasse, ne Iudæi de falsitate scripturarum ecclesiis eius diutius insultarent.

ARGVMENTVM.

QVIS sermo, quisue sit Hieremiæ, quem emendauit, sensus; qualis ille propheta, & de quibus prophetauerit; & cur Baruch notarium eius omiserit; docet.

HIERONYMI IN HIEREMIAM PRAEFATIO. CXVIII.

HIEREMIAS propheta, cui hic prologus scribitur, sermone quidem apud Hebræos Esaiæ, & Osee, & quibusdam aliis prophetis uidetur esse rusticior, sed sensibus par est, quippe qui eodem spiritu prophetauerit. Porro simplicitas eloquii a loco ei, quo natus est, accidit. Fuit enim Anathotites, qui est usque hodie uiculus, tribus

ab Hierosolymis distãs millibus. Sacerdos ex sacerdotibus, & in matris utero sanctificatus, uirginitate sua euangelicum uirum Christi Ecclesiæ dedicans. Hic uaticinari exorsus est puer, & captiuitatem urbis atque Iudææ non solum spiritu, sed & oculis carnis intuitus est. Iam decem tribus Israel Assyrii in Medos transtulerant: iam terras earum coloniæ gentium possidebant. unde in Iuda tãtum & in Beniamin prophetauit; & ciuitatis suæ ruinas quadruplici planxit alphabeto; quod nos mensuræ metri, uersibusq. reddidimus. Præterea ordinem uisionum, qui apud Græcos & Latinos omnino confusus est; ad pristinam fidem correximus. Librum autem Baruch notarii eius, qui apud Hebræos nec legitur, nec habetur, prætermisimus: pro his omnibus maledicta ab æmulis præstolantes: quibus me necesse est per singula opuscula respondere. & hoc patior, quia uos me cogitis. Ceterùm ad compendium mali rectius fuerat modum furori eorum silentio meo ponere, quam, quotidie noui aliquid scriptitantem, inuidorum insaniam prouocare.

ARGVMENTVM.

QVANDO captus Ezechiel, quo tempore, quibus, & de quibus rebus prophetauerit; qualis ipse fuerit, & quod uulgata eius editio non multum ab Hebræo discrepet, illum rursus uertendo explicat, & obtrectatoribus suis, ut semper facit, respondet.

HIERONYMI IN EZECHIELEM

PRÆFATIO. CXIX.

EZECHIEL propheta cum Ioachim rege Iuda captiuus ductus est in Babylonem, ibiq. iis, qui cum eo capti fuerant, prophetauit, pænitentibus quod ad Hieremiæ uaticinium se ultro aduersariis tradidissent; & uiderent adhuc urbem Hierosolymam stare, quam ille casuram esse prædixerat. Tricesimo autem ætatis suæ anno, & captiuitatis quinto, exorsus est ad concaptiuos lo-

loqui. & eodem tempore, licet posterior, hic in Chaldæa, Hieremias in Iudæa prophetauerunt. Sermo eius nec satis disertus, nec admodum rusticus est, sed ex utroque mediè temperatus. Sacerdos & ipse fuit, sicut Hieremias, principia uoluminis & finem magnis habens obscuritatibus inuoluta. Sed & uulgata eius editio non multum distat ab Hebraico. Vnde satis miror, quid causæ extiterit, ut, si eosdem in uniuersis libris habemus interpretes, in aliis eadem, in aliis diuersa transtulerint. Legite igitur & hunc iuxta translationem nostram: quoniam per cola scriptus, & commata, manifestiorem legentibus sensum tribuit. Si autem amici mei & hunc subsannauerint; dicite eis, quod nemo eos compellat ut scribant. Sed uereor, ne illud eis eueniat, quod Græce significantius dicitur, ut uocentur φαγολόιδοροι, quod est, manducantes sannas.

ARGVMENTVM.

Cur Danielem secundum Theodotionis, & non LXX interpretum uersionem Ecclesia legat, qua lingua conscriptus sit, & quousque eius liber apud Hebræos *recipiatur, primum docet: mox de* Habacuk, *apostoli & Ezechielis raptu, Hebræi cuiusdam doctoris refert sententiam: postremo quo modo inter hagiographa Daniel penes* Hebræos, *non inter prophetas habeatur, & qui contra* Porphyrium *librum impugnantem rescripserint, docet.*

HIERONYMI IN DANIELEM

PRAEFATIO. CXX.

DANIELEM prophetam, iuxta Septuaginta interpretes, Domini saluatoris ecclesiæ non legunt, utẽtes Theodotionis editione: & hoc cur acciderit, nescio: siue enim, quia sermo Chaldaicus est, & quibusdam proprietatibus a nostro eloquio discrepat, noluerunt Septuaginta interpretes easdem linguæ lineas in trãslatione seruare: siue sub nomine eorum, ab alio, nescio quo, non

non satis Chaldæam linguam sciente, editus est liber: siue aliud quid causæ extiterit, ignorans: hoc unum affirmare possum, quod multum a ueritate discordet, & recto iudicio repudiatus sit. Sciendum quippe est, Danielem maxime & Esdram Hebraicis quidem litteris, sed Chaldæo sermone conscriptos, & unam Hieremiæ pericopen; Iob quoque cum Arabica lingua plurimam habere societatem. Denique & ego adolescentulus, post Quintiliani & Tullii lectionem, ac flores rhetoricos, cum me in linguæ huius pistrinum reclusissem; & multo sudore, multoq. tempore uix cœpissem anhelātia stridētiaq. uerba resonare; &, quasi per cryptam ambulans, rarum desuper lumen aspicerem, impegi nouissime in Danielem; & tāto tædio affectus sum, ut, desperatione subita, omnem laborem ueterem uoluerim contemnere. Verum, adhortante me quodam Hebræo, & illud mihi crebrius in sua lingua ingerente, labor omnia improbus uincit: &, qui mihi uidebar sciolus inter Hebræos, cœpi rursus esse discipulus Chaldaicus: et, ut uerum fatear, usque ad præsentem diem magis possum sermonem Chaldaicum legere, & intelligere, quam sonare. Hæc iccirco refero, ut difficultatem uobis Danielis ostenderem: qui apud Hebræos nec Susannæ habet historiam, nec hymnum trium puerorum, nec Belis draconis fabulas, quas nos, quia in toto orbe dispersæ sunt, ueru ante posito, easq. iugulante subiecimus; ne uideremur apud imperitos magnam partem uoluminis detruncasse. Audiui ego quendam de præceptoribus Iudæorum, cum Susannæ derideret historiam; & a Græco nescio quo eam diceret esse confictam; illud opponere, quod Origeni quoque Africanus opposuit, etymologias has ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι, de Græco sermone descendere. Cuius rei nos intelligentiam nostris hanc possumus dare; ut, uerbi gratia, dicamus, de arbore ilice dixisse eum, illico pereas: & a lentisco, in lentem te comminuat angelus: uel non lente pereas, aut lentus, idest flexibilis ducaris ad mortem: siue aliud quid ad arboris nomen cōueniens. De

inde

inde tantum fuisse otii tribus pueris cauillabatur, ut in camino æstuantis incendii metro luderent, & per ordinem ad laudem Dei omnia elementa prouocarent. Aut, quod miraculum diuinæq. aspirationis indicium, uel draconem interfectum offa picis, uel sacerdotum Belis machinas deprehensas: quæ magis prudentia solertis uiri, quam prophetali essent spiritu perpetrata? Cum uerò ad Habacuk ueniret, & de Iudæa in Chaldæam raptũ discophorum lectitaret; quærebat exemplum, ubi legissemus in toto ueteri testamento, quemquam sanctorum graui uolasse corpore, & in puncto horæ tanta terrarum spatia transisse. Cui cum quidam e nostris, satis ad loquendum promptulus, Ezechielem adduxisset in medium; & diceret eum de Chaldæa in Iudæam fuisse translatum; risit hominem; & ex ipso uolumine demonstrauit Ezechielem in spiritu se uidisse transpositum: denique & Apostolum nostrum, uidelicet 2. Cor. 12 ut eruditum uirum, & qui legem ab Hebræis didicisset, non fuisse ausum affirmare se raptum in corpore, sed dixisse: Siue in corpore, siue extra corpus, nescio, Deus scit. His & talibus argumentis apocryphas in libro Ecclesiæ fabulas arguebat. Super qua re lectoris arbitrio iudicium derelinquens, illud admoneo, non haberi Danielem apud Hebræos inter prophetas, sed inter eos, qui hagiographa conscripserunt. In tres siquidem partes omnis ab eis scriptura diuiditur, in legem, in prophetas, & in hagiographa, idest, in quinque, & octo, & in undecim libros: de quo non est huius temporis disserere. Quæ autem ex hoc propheta, immo contra hunc librum Porphyrius obiiciat, testes sunt Methodius, Eusebius, & Apollinarius; qui multis uersuum millibus eius uesaniæ respondentes, nescio an curioso lectori satisfecerint. Vnde obsecro uos, o Paula & Eustochium, fundatis pro me ad Dominum preces; ut, quamdiu in hoc corpusculo sum, scribam aliquid gratum uobis, utile Ecclesiæ, dignum posteris. Præsentium quippe iudiciis oblatrantium non satis moueor, qui in utramque partem aut amore labuntur, aut odio.

ARGV-

ARGVMENTVM.

Qvo modo iuxta Hebræorum ordinem XII *minores prophetæ, quos uertit, dispositi a se sint; quales in dicendo, & quo tempore quidam ex eis fuerint; explicat.*

HIER. AD PAVLAM, ET EVSTOCH. in duodecim prophetas

PRAEFATIO. CXXI.

NON est idem ordo duodecim prophetarum apud Hebræos, qui est apud nos: unde, secundum id, quod ibi legitur, hic quoque dispositi sunt. Osee commaticus est, & quasi per sententias loquens. Iohel planus in principiis, in fine obscurior: & usque ad Malachiam habent singuli proprietates suas, quem Esdram scribam, legisq. doctorem Hebræi autumant. Et quia longũ est nunc de omnibus dicere, hoc tantum uos o Paula & Eustochium admonitas uolo; unum librum esse duodecim prophetarum, & Osee synchronon Esaiæ; Malachiã uero Aggei & Zachariæ fuisse temporibus. In quibus autem tempus non præfertur in titulo, sub illis eos regibus prophetasse, sub quibus & ii, qui ante eos habent titulos, prophetauerunt.

ARGVMENTVM.

Iohel quis, & quo tempore fuerit, & de quibus prophetauerit, Osee illum comparans, scribit; & quo modo æditus sacris in litteris intelligatur, exponit.

HIERONYMI IN IOHELEM

PRAEFATIO. CXXII.

Sanctvs Iohel apud Hebræos post Osee ponitur. & sicut ibi sub nomine Ephraim ad decem tribus confertur uaticinium, quæ uel Samaria, uel Israel sæpe memorantur:

rantur: sic in hunc prophetam omne, quod dicitur, ad tribum Iuda & ad Hierusalem pertinere credendum est, & nullam omnino Israelis, idest, decem tribuum in hoc fieri mentionem. Tempora quoque, quibus prophetauit, eadem debemus accipere, quæ in Osee legimus, in diebus Oziæ, Ioathan, & Achaz, & Ezechiæ regum Iuda, & in diebus Hieroboam filii Ioas regis Israel. Porro factum esse sermonem Domini, ad meritum eius refertur, cui fit, non ad condicionem eius, qui fieri dicitur, ut alibi legimus: Dominus factus est mihi in salutem. Auditus autem in scripturis sanctis non est iste, qui ad aures sonat, sed qui corde percipitur, iuxta illud, quod Dominus loquitur in euangelio: Qui habet aures audiendi, audiat. Quod autem dicitur Hebraice haazenu האזינו Græce ἐνωτίσασθε, & Latine sonat, auribus percipite; proprie non aure, sed corde percipitur. Qui senes sunt, & cælestes, audiunt spiritualiter: qui autem habitant in terra, appellanturq. terreni, auribus percipiunt. Vbicumque autem hæc duo uerba iuncta ponuntur, non ad simplicem tantum uerborum sonum, sed ad reconditam quoque dictorum intelligentiam pertinere, intelligendum est. In Genesi Lamech loquitur ad uxores suas, Ada & Sella: Audite uerba mea uxores Lamech: auribus percipite sermones meos, quia uirum occidi in uulnus meum, & iuuenem in liuore meo. Et Esaias: Audite cæli, & auribus percipe terra.

Psal. 117

Luc. 8

Gen. 4

ARGVMENTVM.

QVO modo, post tot inuulgatas ueterum editiones, nouum ad eius preces e Græco uerterit testamentum, qua lingua Euangelistæ scripserint: quis sit eorum ordo, & qui in eis Luciani, & Hesychii labores, Damaso narrat: & de canonibus ab Eusebio post Ammonium editis, quos similiter uertit, & euangelio præposuit, late explicat.

HIER.

HIER. IN QVATTVOR EVANGELIA ad Damasum

PRAEFATIO. CXXIII.

NOVUM opus me facere cogis ex ueteri, ut, post exemplaria scripturarum, toto orbe dispersa, quasi quidam arbiter sedeam; &, quia inter se uariant, quæ sint illa, quæ cum Græca consentiant ueritate, decernam. Pius labor, sed periculosa præsumptio, iudicare de ceteris ipsum ab omnibus iudicandum, senis mutare linguam, & canescentem iam mundum ad initia retrahere par uulorum. Quis enim doctus pariter uel indoctus, cum in manus uolumen assumpserit, & a saliua, quam semel imbibit, uiderit discrepare quod lectitat; non statim erumpat in uocem, me falsarium, me clamitans esse sacrilegum, qui audeam aliquid in ueteribus libris addere, mutare, corrigere? Aduersus quam inuidiam duplex causa me cōsolatur: quod & tu, qui summus sacerdos es, fieri iubes: & uerum non esse quod uariat, etiam maledicorum testimonio com probatur. Si enim Latinis exemplaribus fides est adhibenda, respondeant quibus: tot enim sunt exemplaria pæne, quot codices. Sin autem ueritas est quærenda de pluribus; cur non, ad Græcam originem reuertentes, ea, quæ uel a uitiosis interpretibus male reddita, uel a præsumptoribus imperitis emendata peruersius, uel a librariis dormitantibus aut addita sunt, aut mutata, corrigimus? Neque uero ego de ueteri disputo instrumento, quod, a Septuaginta senioribus in Græcam linguam uersum, tertio gradu ad nos usque peruenit. Non quæro, quid Aquila, quid Symmachus sapiant; quare Theodotiō inter nouos & ueteres medius incedat. Sit illa uera interpretatio, quam apostoli probauerunt. De nouo nunc loquor testamento, quod Græcum esse non dubium est, excepto apostolo Matthæo, qui primus in Iudæa euangelium Christi Hebraicis litteris edidit. Hoc certe cum in nostro sermone discordat, & in diuer-

uersos riuulorũ tramites ducit, uno de fonte quærendum est. Prætermitto eos codices, quos a Luciano, & Hesychio nuncupatos paucorum hominum asserit peruersa contentio: quibus utique nec in toto ueteri instrumento post Septuaginta interpretes emendare quid licuit, nec in nouo profuit emendasse: cum multarum gentium linguis scriptura ante translata doceat falsa esse, quæ addita sunt. Igitur hæc præsens præfatiuncula pollicetur quattuor tantum euangelistas, quorum ordo est iste, Matthæus, Marcus, Lucas, Ioannes; codicum Græcorum emendata collatione, sed & ueterum; quæ ne multum a lectionis Latinæ consuetudine discreparent, ita calamo temperauimus, ut, iis tantum, quæ sensum uidebantur mutare, correctis, reliqua manere pateremur ut fuerãt. Canones quoque, quos Eusebius, Cæsariensis episcopus, Alexandrinum secutus Ammonium, in decem Numeros ordinauit, sicut in Græco habentur, expressimus. Quod si quis de curiosis uoluerit nosse, quæ in euangeliis uel eadem, uel uicina, uel sola sint, eorum distinctione cognoscet. Magnus siquidem hic in nostris codicibus error inoleuit, dum, quod in eadem re alius euangelista plus dixit, in alio, quia minus putauerit, addiderunt: uel, dum eundem sensum alius aliter expressit, ille, qui unum e quattuor primum legerat, ad eius exemplum ceteros quoque existimauerit emendandos. Vnde accidit, ut apud nos mixta sint omnia, & in Marco plura Lucæ atque Matthæi, rursus in Matthæo plura Ioannis & Marci, & in ceteris reliquorum, quæ aliis propria sunt, inueniantur. Cum itaque canones legeris, qui subiecti sunt, confusionis errore sublato; & similia omnium scies, & singulis sua quæque restitues. In canone primo concordant quattuor, Matthæus, Marcus, Lucas, Ioannes. In secundo tres, Matthæus, Marcus, Lucas. In tertio tres, Matthæus, Lucas, Ioannes. In quarto tres, Matthæus, Marcus, Ioannes. In quinto duo, Matthæus, Lucas. In sexto duo, Matthæus, Marcus. In septimo duo, Matthæus, Ioannes. In octauo duo, Lucas, Marcus. In

nono

nono duo, Lucas, Ioannes. In decimo propria quique, quæ non habentur in aliis, ediderunt. Singulis uero euangeliis, ab uno incipiens usque ad finem librorum, dispar numerus accrescit. Hic nigro colore descriptus, sub se habet alium ex minio discolorem numerum, qui, ad decem usque procedens, indicat, prior numerus in quo sit canone requirendus. Cum ergo aperto codice (uerbi gratia) illud siue illud capitulum scire uolueris cuius canonis sit; statim ex subiecto numero doceberis; &, recurrens ad principia, in quibus canonum est distincta congeries, codemq. statim canone ex titulo frontis inuento, illum, quem quærebas, numerum, eiusdem euangelistæ, qui & ipse ex inscriptione signatur, inuenies; atque e uicino ceterorum tramitibus inspectis, quos numeros e regione habeant, annotabis; &, cum scieris, recurres ad uolumina singulorum, & sine mora, repertis numeris, quos ante signaueras, reperies & loca, in quibus uel eadem, uel uicina dixerunt. Sciendum tamen, ne quis ignarum ex similitudine numerorum error inuoluat; quod, sicubi in subnotatione canonum distinctorum in canone quolibet tres euangeilstæ bis, ter, uel quater, aut etiam amplius eundem numerum per ordinem habuerint annotatum, & quartus econtrario, discrepantes, quod id tres illi in eo loco semel dixerint, quartus toties in corpore uoluminis sui ponat, quoties diuersi numeri in eius canone positi stant contra prædictorum numerorum continuatas similitudines. Item si in uno quolibet eorum, aut etiam duobus, idem in canone numerus bis, ter, & quater, aut eo amplius reperiatur in ordine collocatus, & dispares inueniantur in ceteris: dubium non erit, quin id, quod illius illorumue canonis numerus bis terq. repetitum ab his in uolumine semel dictum esse ostendit, alter alteriue eorum totius uno atque eodem sensu loquantur, quoties prætulerint in numerorum annotatione distantiam. & hoc in omnium nouem canonum collatione seruabitur. ceterum in decimo (quoniam propria singulorum tantummodo continentur) non potest

contra

contra id comparatio esse, quod solum est. Opto, ut in Christo ualeas, & memineris mei, Papa beatissime.

ARGVMENTVM.

D I V reticentem Hieronymum, Lactantii ad se missos libros parum interea probans, quinque ex Genesi motis quæstionibus, ad respondendum excitat Damasus, asserens, se tali confabulatione nil iucundius, suauiusq. in hac uita putare.

HIER. DAMASVS, ROMANVS EPI.

EPISTOLA CXXIIII.

DORMIENTEM te longo iam tempore, legentem potius, quam scribentem, quæstiunculis ad te missis excitare disposui: non quo & legere non debeas: hoc enim ueluti quotidiano cibo alitur, & pinguescit oratio: sed quo lectionis sit fructus iste, si scribas. Itaque quoniam, Etherio tabellario ad me remisso, nullas iam te epistolas habere dixisti, exceptis iis, quas aliquando in eremo dictaueras, quasq. tota auiditate legi, atque descripsi; & ultro pollicitus es te furtiuis noctium operis ali qua, si uellem, posse dictare; libenter accipio ab offerente, quod rogare uolueram, si negasses. Neque uero ullam puto digniorem disputationis nostræ confabulationem fore, quam si de scriptoris sermocinemur inter nos, idest, ut ego interrogem, tu respondeas. qua uita nihil puto in hac luce iucundius: quo animæ pabulo omnia mella superantur. Quam dulcia, inquit propheta, gutturi meo eloquia tua super mel ori meo. Nam cum iccirco, ut ait præcipuus orator, homines a bestiis differamus, quod loqui possumus: qua laude dignus est, qui in ea re ceteros superat, in qua homines bestias antecellunt? Accingere igitur, & mihi, quæ subiecta sunt, edissere, seruans utrobique moderamen, ut nec proposita solutionem desiderent, nec epistola breuitatem. Fateor quippe tibi: eos, quos mihi iam pridem Lactantii dederas, libros ideo non libenter lego;

Psal. 118

L. 1. f. 3

D quia

quia & plurimæ epiſtolæ in eis uſque ad mille ſpatia uerſuū
tenduntur ; & raro de noſtro dogmate diſputant : quo fit,
ut & legenti faſtidium generet longitudo ; & , ſi qua breuia
ſunt , ſcholaſticis magis ſint apta , quam nobis , de metris
& regionum ſitu & philoſophis diſputantia. Quid ſibi uult,
Gen. 4 quod in Geneſi ſcriptum eſt : Omnis , qui occiderit Cain ,
Gen. 1. 9 ſeptem uindictas exoluet . Si omnia Deus fecit bona ualde,
quare Noe de mundis & immundis animalibus præcepit ,
cum immundum nihil bonum eſſe poſſit ? Et in nouo te-
ſtamento poſt uiſionem , quæ Petro fuerat oſtenſa dicenti :
Act. 10 Abſit Domine a me, quoniam commune & immundum
numquam introiuit in os meum : uox de cælo reſpondit ;
Gen. 15 Quod Deus mundauit , tu ne commune dixeris . Cur De-
Exod. 12 us loquitur ad Abraham , quod quarta progenie filii Iſrael
eſſent de Aegypto reuerſuri , & poſtea Moyſes ſcribit :
Quinta autem progenie filii Iſrael exierunt de terra Aegy-
pti : quod utique niſi exponatur , uidetur eſſe contrarium .
Gen. 17 Cur Abraham fidei ſuæ ſignum in circumciſione ſuſcepit ?
Gen. 27 Cur Iſaac , uir iuſtus , & Deo carus , non illi , cui uoluit ,
ſed cui noluit , deceptus errore , benedixit ?

ARGVMENTVM.

OMISSIS *duabus quæſtionibus primis , ueluti a quibuſdam ſacris ſcriptoribus ante ſe plene explicatis , ad tres poſteriores , per capita diſtinctas , ordinate reſpondet.*

HIERONYMVS DAMASO.

EPISTOLA CXXV.

f. 38. l. 1

POSTQVAM epiſtolam tuæ ſanctitatis accepi ; confeſtim accito notario , ut exciperet imperaui : quo ad officium præparato , quod eram uoce prōpturus , ante mihi cogitatione pingebam . Interim tamen & ego linguam , & ille articulum mouebamus , cum ſubito Hebræus interuenit, deferens non pauca uolumina, quæ de ſynagoga quaſi lecturus acceperat . Et illico , habes , inquit ,

quit, quod postulaueras: meq. dubium, & quid facerem nescientem, ita festinus exterruit, ut, omnibus prætermissis, ad scribendum transuolarem: quod quidem usque ad præsens facio. Verum quia, Etherio diacono ad me misso, ut tu putas, epistolam, ut ego sentio, commentarium te expectare dixisti: breuem responsionem ad ea desiderans, quæ singula magnorum uoluminum prolixitate indigent, ταῦτά σοι ἐσχεδίασα, duabus tantum quæstiunculis prætermissis: non quo non potuerim & ad illas aliquid respondere; sed quod ab eloquentissimis uiris, Tertulliano nostro scilicet, & Nouatiano, Latino sermone sint editæ; &, si noua uoluerimus afferre, sit latius disputandum. Certe expecto, quid placeat; utrum ne epistolari breuitate sententias tibi uelis digeri, an singulorum libros confici. Nam & Origenes in quarto Pauli ad Romanos ἐξηγήσεων τόμῳ de circumcisione magnifice disputauit: & de mundis atque immundis animalibus in Leuitico plura disseruit: ut, si ipse inuenire nihil possem, de eius tamen fontibus mutuarer: &, ut uerius loquar, Didymi de spiritu sancto librum in manibus habeo, quem translatum tibi cupio dedicare: ne me existimes tantummodo dormitare; qui lectionem sine stylo somnum putas. Antelatis itaque problematibus, quæ epistolæ tuæ subieceras, quid mihi uideretur, annexui, ueniam postulans & festinationis pariter & morarum; festinationis, quia ad unam lucubratiunculam dictare uoluerim multorum opus dierum; tardi tatis, quia, alio opere detentus, non statim ad interrogata rescripsi.

PRIMA QVAESTIO.

QVID sibi uult, quod in Genesi scriptum est: Omnis, qui occiderit Cain, septem uindictas exoluet. *Gen. 4* Ante quã de quæstione aliquid dicamus, rectũ uidetur, ut editiones interpretũ singulorũ cũ ipso Hebraico conferentes sermone, digeramus; quo facilius scripturæ sẽsus possit intelligi. ויאמר לו יהוה לכן כל הורג קין שבעתים יקם: Vaio mer lo adonai lachen col horeg Cain siuhathaim

 iukam.

iukam. Aquila: Et dixit ei Dominus: Propterea omnis, quioccideriit Cain, ſeptempliciter ulciſcetur. Symmachus: Et dixit ei Dominus: Non ſic, ſed omnis qui occiderit Cain, hebdomas ſiue ſeptimus uindicabitur. Septuaginta & Theodotion: Et dixit ei Dominus: Non ſic, ſed omnis, qui occiderit Cain, ſeptem uindictas exoluet. Poſtquam Cain occiderat fratrem, interrogatus a Domino: Vbi eſt Abel, frater tuus? contumelioſe reſpondit; Neſcio: num-
Gen.4 quid cuſtos fratris mei ſum? Quamobrem maledictione damnatus, ut gemens & tremens uiueret ſuper terram, noluit ueniam deprecari; ſed peccatis peccata congeminans, tantum putauit nefas, cui a Domino non poſſet ignoſci. Denique reſpondit Domino: Maior eſt cauſa mea, quam ut dimittar: ideſt, plus peccaui, quam ut merear abſolui. Ecce eiicies me hodie a facie terræ, & a facie tua abſcondar; & ero gemens & tremẽs ſuper terram: & erit omnis, qui inuenerit me, occidet me. Eiicior, inquit, a conſpectu tuo; & conſciẽtia ſceleris tremebundus, lucẽ, ipſam ferre non ſuſtinens, abſcondar ut latitem: eritq. omnis, qui inuenerit me, occidet me: dum ex tremore corporis, & furiatæ mentis agitatu, eum eſſe intelligit, qui mereatur interfici. Verum Deus nolens eum compendio mortis finire cruciatus, nec tradens pœnæ qua ſe ipſe damnarat, ait: Non ſic: ideſt, non ut exiſtimas morieris, & mortem pro remedio accipies: uerum uiues uſque ad ſeptimam generationem, & conſcientiæ tuæ igne torqueberis: ita ut, quicumque te occiderit, ſecundum duplicem intelligentiam, aut in ſeptima generatione, aut ſeptimo te liberet cruciatu: non quod ipſe, qui occiderit Cain, ſeptem ultionibus ſubiiciendus ſit: ſed quod ſeptem uindictas, quæ in Cain tanto tempore cucurrerunt, ſoluat interfector, occidens eum, qui uitæ fuerat derelictus ad pœnam. Vt autem, quod dicimus, manifeſtius fiat; quotidianæ conſuetudinis ponamus exemplum. Loquitur inter uerbera ſeruus ad Dominum: quia incendi domum tuam, & uniuerſam ſubſtantiam tuam diſſipaui, interfice me. Dominusq. reſpon-

respondet: Non ut uis, morieris, & finies morte supplicia: uerum longo tempore custodieris ad uitam: & tam infeliciter in hac luce uersaberis, ut, quicumque te occiderit, beneficium præstet occiso; dum te de tam multis liberet cruciatibus. Et secundum Septuaginta quidem editionem hic sensus nobis uidetur. De eo autem, quod Aquila posuit, septempliciter; & Symmachus, hebdomas, siue septimus ulciscetur: maiorum nostrorum ista sententia est, quod putent in septima generatione a Lamech interfectũ Cain. Adam quippe genuit Cain. Cain genuit Enoch. Enoch genuit Irad. Irad genuit Mahiuael. Mahiuael genuit Mathusalem. Mathusalẽ genuit Lamech, qui septimus ab Adam, non sponte, ut in quodam Hebræo uolumine scribitur, interfecit Cain: ut ipse postea confitetur, quia uirum occidi in uulnere meo, & iuuenem in liuore meo: quoniam septies uindicabitur de Cain, de Lamech autem septuagies septies. Hic quidem de Cain, quod in septima generatione a Lamech interfectus sit, & iuxta aliam editionem pœnam sui sceleris dederit; quod tot generationibus gemens & tremens uiueret super terram; nihil obscuri arbitror remansisse. Nunc illud, quod non interrogaueras, dum aliud agimus, irrepsit, quæ sint septuaginta septem uindictæ, quæ in Lamech exoluendæ sunt. Aiunt ab Adã usque ad Christum generationes septuaginta septem. Lege Lucam euangelistam, & inuenies ita esse, ut dicimus. Sicut ergo septima generatione Cain peccatum est dissolutum: non enim uindicabit Deus bis in id ipsum: & qui semel recepit mala in uita sua, non eosdem cruciatus patietur in morte, quos est passus in uita: ita & Lamech peccatum, idest, totius mundi atque sanguinis, qui effusus est, Christi soluetur aduentu; qui tulit mundi peccata; qui lauit amictum suum in sanguine uuæ, & torcular calcauit solus; qui de Edom ad cælum rubicundus ascendens, clamãtibus angelis miraculum præbuit: Eleuate portas principes uestras, & introibit rex gloriæ &c. Referebat mihi quidam Hebræus, in apocryphorum libris septuagin-

Gen. 4
Luc. 3
Nahum 1
Luc. 16
Ioan. 1
Gen. 49
Esa. 63
Psal. 23

ta septem animas ex Lamech progenie reperiri, quæ diluuio deletæ sint; & in hoc numero de Lamech factã esse uindictã, quod genus ipsius usque ad cataclysmũ perseuerauerit. Alii de septem uindictis Cain uaria suspicantur. Primũ
Gen. 4 eius asserunt fuisse peccatũ, quod non recte diuiserit. Secundum, quod inuiderit fratri suo. Tertium, quod dolose egerit, dicens: Transeamus in campum. Quartum, quod interfecerit. Quintum, quod procaciter negauerit, dicens: Nescio, numquid custos fratris mei sum? Sextum, quod se ipsum damnauerit dicens: Maior culpa mea est, quam ut dimittar. Septimum, quia nec damnatus egerit pæniten
Ion. 3 tiam, secũdum Niniuitas, & Ezechiã regem Iuda, qui immi
4. Reg. 2 nentem mortẽ lacrymis distulerunt, ut qui damnati fuerant non perirent, sed agentes pænitentiam, impetrarent misericordiã Dei. Nam tradunt illũ a clementissimo Deo ideo usque ad septem generationes fuisse dilatum, ut saltem malis ipsis & longæuitate mæroris compulsus, pænitentiam ageret, ut mereretur absolui. Nonnulli septenarium numerum plenũ & perfectum interpretantur, de multis scripturarum locis testimonia contrahentes; & hunc esse sensum, quem supra perstrinximus: quod qui interficeret Cain, ab ingenti eum afflictione, & omnia supplicia transeunte
Matth. 18 liberaret pœna. Sunt autem, qui & de euangelio interrogationem Petri replicent: Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? usque septies? Dicit ei Iesus: Non dico tibi, usque septies, sed usque septuagies septies. Et putant mortẽ atque peccatum in septima pro-
Gen. 5 genie sabbatizasse, quando Enoch raptus est, & non inueniebatur, quia transtulit illũ Deus. De septuaginta autem & septem, illam expositionẽ sequuntur; in aduentu Christi, mortis atque peccati aculeum esse confractum. Ponam & aliam opinionem, ne quid uidear prætergressus. Quidam septimum annum remissionis & quinquagesimum iubilæi, & quadringentesimum nonagesimum, quod uolunt intelligi septuagies septies, multis modis interpretantur, asserentes ob hanc causam quinquagesimi numeri sacrati, in
euan-

euangelio positum debitorem, & quinquagesimum psal *Luc. 7*
mum pænitentiæ, qui septem conficitur septimanis, &
in principium ogdoadis erumpit. Verum, ne longius sermo procedat, hucusque super hoc locutum me esse sufficiat: quia & ex his, quæ respersimus, ingentem tibi disputationis siluam poteris ipse conficere; sciens Origenem duodecimum & tertiumdecimum in Genesim librum de hac tantum quæstione dictasse.

SECVNDA QVAESTIO.

CVR Deũ loquitur ad Abraham, quod quarta pro *Gen. 15*
genie filii Israel essent de Aegypto reuersuri, & po
stea Moyses scribit: Quinta autem progenie ascẽ- *Exod. 12*
derunt filii Israel de terra Aegypti. Quod utique nisi exponatur, uidetur esse contrariũ. Hoc uero problema cum legissem, cœpi mecum tacitus æstuare; & e uestigio Genesim, Exodumq. percurrens, reperi loca, in quibus scripta
sunt, quæ uidentur facere quæstionem. Ac primum existi- *1. Cor. 2*
mabam spiritalibus spiritalia comparans, indissolubilia *Gen. 5*
esse, sicut & multa sunt alia. Nam & Mathusalem quattuordecim annos post diluuium uixisse scribitur, nec tamen
ingressus est arcam cum Noe. Et cum ipse Deus locutus sit *Gen. 15*
ad Abraham: Sciendo scies, quia peregrinum erit semen tuum in terra non sua, & in seruitutem redigent eos, & affligent, & humiliabunt eos annis quadringentis: postea
Moyses scribit in Exodo: Et factũ est post quadringentos *Exod. 12*
& triginta annos, exiuit omnis potentia Domini de terra
Aegypti. Agar quoque Ismaelem, quasi lactãtem & tenerũ *Gen. 16. 21*
portat in humeris, cum decem & octo ferme, & amplius reperiatur annorum: & ridiculum sit tam grandem iuuenem matris sedisse ceruicibus. Roboam uero filius Salo- *3. Reg. 14*
monis quadragesimo primo ætatis suæ anno regni sum- *2. Par. 12*
psit exordium, & regnauit in Hierusalem annis decem & *3. Reg. 1*
septem: cum utique pater eius duodecimo anno regnare
incipiens, annis quadraginta regnauerit, & undecimo anno *3. Reg. 11*
filium generare nequiuerit. Dum hæc & multa istiusmodi
mecum sollicitus uoluerẽ, aperuit mihi ostium, qui habet *Apoc. 3*

Cant. 1 clauem Dauid, & introduxit me in cubiculum suum, po-
Exod. 33 suitq. me in foramine petræ: ut post spiritum sæuientem, post terræmotum, post incendium ignorantiæ quo urebar,
Cant. 3 uox ad me auræ lenioris accederet, dicerem que: Inueni quem quæsiuit anima mea: tenebo eum, & non dimittam. Etenim cum uideatur scriptura inter se esse contraria; utrũque uerum est, cum diuersum sit. Egressi sunt quarta ge-
1. *Par.* 6 neratione filii Israel de terra Aegypti. Replica genealogiã Leui. Leui genuit Caath. Caath genuit Amrã. Amrã genuit Aaron. Aarõ genuit Eleazar. Eleazar genuit Finees. Caath
Gen. 46 cum patre suo Leui ingressus est Aegyptum. Rursum Elea-
Num. 20. 27 zar cum patre Aaron egressus est de Aegypto. A Caath usque ad Eleazar computãtur generationes quattuor: licet quidam uelint ab Amram incipere, & usque ad Finees, ut nos in Eleazar fecimus, peruenire. Si uero uolueris dis-
Ios. 24 parem numerum ostendere, quo modo secundum Exodum quinta generatione egressi sunt filii Israel de terra Aegypti;
Gen. 38. 46 tribus tibi Iudæ ordo numeretur. Iudas genuit Phares. Phares genuit Esrom. Esrom genuit Aram. Aram genuit
Matth. 1 Aminadab. Aminadab genuit Naason. Naason genuit Salmon. Phares cum patre suo Iuda ingressus est Aegy-
Num. 7 ptum. Naason princeps tribus Iuda in deserto describitur: cuius filius Salmon terram repromissionis intrauit. Computa a Phares usque ad Naason, & inuenies generationes quinque: tametsi nonnulli, ut in tribu Leui ostendimus, in Esrom initium faciant, & ad Salmon usque perueniant. Puto problema dissolutum: quod si displicet, ad compendium ueniam, & dicam in Hebræo non esse diuersum. Aquila namque, qui non contentiosius, ut quidam putant, sed studiosius uerbum interpretatur ad uerbum, in eo loco, ubi Septuaginta posuerunt, Quinta autem generatione ascenderunt filii Israel de terra Aegypti, ita transtulit: *καὶ ἐνοπλισάμενοι ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς γῆς αἰγύπτου*. Idest, & armati ascenderunt filii Israel de terra Aegypti. Licet pro eo quod nos armati diximus, secundum Græci sermonis ambiguitatem, instructi, siue muniti pro-

pter

pter supellectilem, qua Aegyptios spoliauerant, possit in-
telligi. Existimanti curiositatem esse finitam, maior quæ-
rendi ardor exoritur: & ad similitudinem Hieremiæ dissol- *Hier.* 20
uor undique, & ferre non possum, quare Septuaginta, quin
ta generatione, & Aquila transtulerit armatos. Volumen
Hebræum replico, quod Paulus φελόνην iuxta quosdam uo 2. *Tim.* 4
cat, & ipsos characteres solicitius attendens, scriptum re-
perio, וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים Vahamisim Alu be-
ne Israel Meerez Mizraim. In reliqua parte interpretatio-
nes non discordant: omnis pugna de uerbo est חמשים ha-
misim, quod his litteris scribitur ח het, מ mem, ש sin, י iod,
ם mem: utrumnam quinque, an munitos sonet. Et qui-
dem quinque hoc sermone dici, negare non possumus: ue
rum quinque plurali numero, non quinta, ut illi interpre-
tati sunt, singulari. sed nec generatio inuenitur adiuncta,
quæ lingua Hebræa דור dor dicitur; ut si esset, quinta gene
ratione, sermone legeretur illorum חמשי דור dor hamisi.
Nunc autem hamisim, idest, quinque, immo quinti tan-
tum scriptum est: ut sit quasi sensus: Quinta autem ascen-
derunt filii Israel de terra Aegypti: quod quia minus uide-
batur intelligi, adiuncta generatio est. Aquilam uero, ut in
ceteris, & in hoc maxime loco proprie transtulisse, omnis
Iudæa conclamat, & synagogarum consonant uniuersa
subsellia, quod uidelicet idem sermo, & eisdem litteris
scriptus, diuersas apud eos & uoces, & intelligentias ha-
beat. Ex quibus exempli causa unum ponimus, ut, quod
dicimus, perspicuum fiat: pastores & amatores eisdem lit-
teris scribuntur ר res, ע ain, י iod ם mem: sed pastores roim
רעים: amatores leguntur רעים reim. Vnde euenit, ut ibi
Hierusalem in prophetis, cum amatoribus suis fornicatio *Hier.* 3
nis scelere arguitur, ibi in nostris codicibus, pro amatori-
bus, pastorum nomen sit immutatum. Scio hæc molesta
esse lectori: sed de Hebraicis libris disputantem, non decet
Aristotelis argumenta conquirere: nec ex flumine Tulliano
eloquentiæ ducendus est riuulus: nec aures Quintiliani flo
sculis, & scholari declamatione mulcendæ. pedestris, &
quo-

quotidianæ similis, & nullam lucubrationem redolens oratio necessaria est, quæ rem explicet, sensum edisserat, obscura manifestet, non quæ uerborum compositione frondescat. Sint alii diserti; laudentur, ut uolunt; & inflati buccis spumantia uerba trutinent: mihi sufficit sic loqui, ut intelligar; ut de scripturis loquens, & disputans, scripturarum imiter simplicitatem.

TERTIA QVAESTIO.

Gen. 27 CVR Isaac, uir iustus, & Deo carus, non illi, cui uoluit, sed cui noluit, deceptus errore benedixit? Differo paulisper typum, & ea, quæ a maioribus nostris super hoc loco sunt interpretata, prætereo: non quod opinioni eorum non acquiescam: sed quod tu hoc tantum quæras, quare uir iustus aliquid ignorauerit, & contra suam fecerit uoluntatem. Ad quod districta responsio est: nullum hominem, excepto eo, qui ob nostram salutem carnem est dignatus induere, plenam habuisse scientiam, & certissimam ueritatem. Denique Paulus ex parte cognoscit, & ex parte prophetat: & nunc per speculum uidet in
1. Cor. 13 ænigmate, &, secundum quod oportet orare, nescire nos
Rom. 8 dicit: Quia cum uenerit quod perfectum est, tunc quod ex
1. Cor. 13 parte est destruetur. Samuel propheta cõnumeratus Moysi in sacerdotio Dei, ad ungendum regem missus, cum maximum filiorum Iesse uidisset Heliab, ait: Ecce coram Domino Christus eius. Et dixit Dominus ad Samuel: noli respicere faciem eius, neque staturam illius: quoniam reprobaui eũ: quia non quo modo uidet Deus uidet homo. Homo enim uidet in facie, Deus autẽ inspicit cor; & per singulos filos septẽ ignorans usque ad Dauid nescisse describitur. Helisæus quoque, qui duplici glorificatus est spiritu, cuius ossa uitã exanimato cadaueri reddiderunt; cũ Sunamitis ad eũ uenisset in montem; & ad pedes eius flebiliter corruisset, Giezi prohibente ne faceret, ait, Dimitte eã, quia anima eius in amaritudine est, & Dominus abscõdit a me, & nõ nunciauit mihi. Plura sunt quã ut exemplis debeamus docere, sanctos uiros, & Deo caros ea tantummodo scisse,

Marginal references: *Gen. 27*; *1. Cor. 13*; *Rom. 8*; *1. Cor. 13*; *Psal. 98*; *1. Reg. 16*; *4. Reg. 2*; *4. Reg. 13*; *4. Reg. 4*

ſciſſe, quæ eis a Domino reuelata ſunt; ignoraſſe uero, quæ eis reuelata non fuerint; & ad ſingulas uiſiones Zachariam, atque Danielem interrogare angelum, & ſuppliciter deprecari, ut exponat ſibi, quæ ſint illa, quæ uiderant. Zach. 4 Dan. 7 Vnde non mirum eſt, & Iſaac in ſuam maxime utilitatem neſciſſe quid faceret: cum magis eo tempore erraret, quo filium ſanguinariæ deditum uoluptati, & eum, qui poſtea fratrem, ſi poſſet, occideret, prætermiſſo illo, qui innocenter habitaret domi, uellet efferre, & ſuam magis uoluntatem facere, quam Dei. Ego puto diuinæ diſpenſationis fuiſſe, ut oculis cæcaretur: & cum ipſe diceret: Vox quidem, uox Iacob eſt, manus autem manus Eſau: tamen nõ Gen. 27 intelligeret minorem eſſe filium, qui ad benedictionem fratris, præreptor adſtiterat. Quoniam autem polliciti ſumus, & de eo in figura quid ſignificaret adiungere, Hippolyti martyris uerba ponamus: a quo & Victorinus noſter non plurimum diſcrepat: non quod omnia plenius executus ſit: ſed quod poſſit occaſionem præberi lectori ad intelligentiam latiorem. Iſaac portat imaginem Dei patris, Rebecca Spiritus ſancti, Eſau populi prioris & diaboli, Iacob Eccleſiæ, ſiue Chriſti. Senuiſſe Iſaac, conſummationem orbis oſtendit: oculis caligaſſe, fidem periſſe de mundo, & religionis lumen ante eum neglectum eſſe ſignificat. Quod filius maior uocatur, acceptio eſt legis Iudæorum. Quod eſcas eius atque capturam diligit pater: homines ſunt ab errore ſaluati, quos per doctrinam iuſtus quiſque uenatur. Sermo Dei, benedictionis eſt repromiſſio, & ſpes regni futuri, in quo cum Chriſto ſancti ſunt regnaturi, & uerum ſabbatum celebraturi. Rebecca plena Spiritu ſancto, Gen. 25 ſciens quod audiſſet ante quam pareret, quia maior ſeruiet minori, magis autem forma Spiritus ſancti, quæ futura nouerat in Chriſto, in Iacob ante meditatur: loqui- Gen. 27 tur ad filium minorem: Vade ad gregem, & accipe mihi inde duos hædos. præfigurans carneum ſaluatoris aduentũ, in quo eos uel maxime liberaret, qui peccatis tenebantur obnoxii: ſiquidem in omnibus ſcripturis hædi pro pecca-

tori-

toribus accipiuntur. Quod autem duos iubetur afferre, duorum populorum significatur assumptio, quod teneros & bonos, dociles & innocentis animæ significat. Stola, uel uestimentum Esau, fides Hebræorum & scripturæ sunt, quibus gentilium indutus est populus. Pelles, quæ eius brachiis circumdatæ sunt, peccata utriusque sunt plebis, quæ Christus in extensione manuum cruci secum pariter affixit. Quod Isaac quærit ab Iacob, cur tam cito uenerit: admiratur celerem credentium fidem. Quod cibi delectabiles offeruntur, hostia placens Deo: salus est peccatorum. Post esum sequitur benedictio, & eius odore perfruitur, uirtutem resurrectionis & regni aperta uoce pronuncians: quod etiam adorent eum fratres sui, & seruiant ei credentes ex Israel. Quia igitur iniquitas est inimica iustitiæ, Esau in discordiam concitatur, & necem fraudulenter excogitat dicens in corde suo: Appropinquant dies passionis patris mei, ut interficiam Iacob fratrem meum. Diabolus fratricidas Iudæos in Cain ante præmeditans, in Esau manifestissime confitetur: tempus quoque interfectionis ostendens. Appropinquant, inquit, dies passionis patris mei, ut interficiam Iacob fratrem meum. Quapropter Rebecca, idest patientia, nunciauit uiro fratris insidias, qui, uocato Iacob, præcepit ei, ut in Mesopotamiam pergeret, & inde acciperet uxorem de genere Laban Syri, fratris matris suæ. Quo modo itaque fratris dolos fugiens, Mesopotamiam tendit Iacob, ita & Christus Iudæorum incredulitate compulsus, proficiscitur in Galilæam, inde sibi ex gentibus sponsam sumpturus Ecclesiam. Hæc supra dictus uir. Nos autem dicimus non uenisse Dominum, nisi ad oues perditas domus Israel, nec uoluisse accipere panem filiorum, & dare canibus, & benedictionem primam Iudæorum populo detulisse; quibus sunt credita eloquia Dei, & repromissio, & legislatio, & confectio testamenti; uerum, quia illi credere noluerunt, ad Iacob minorem populum benedictionem esse translatam: neque tamen maiorem filium penitus fuisse despectum, quia, cum subintrauerit

Gen. 27 *Gen. 28* *Matth. 15* *Marc. 7* *Rom. 3* *Rom. 11*

uerit plenitudo gentium, tunc omnis Israel saluus fiet.

ARGVMENTVM.

HOMINEM, *non Spiritum sanctum, aut angelum fuisse Melchisedec, & ex Hebraeorum sententia eundem cum Sem Noe filio: & quod in typum diuinae Eucharistiae, ueluti sacerdos Dei altissimi, pane, uinoq. cum quibus lasso, uictoriq. occurrit Abrahae, non animalium extis litauerit, ex Apostolo, & ueteribus multis sacris scriptoribus primum explicat; mox quod Salem, cuius rex fuit, non Hierusalem sit, sed opidum iuxta Scythopolim, relata interea rei historia, Euagrio respondens narrat.*

HIERONYMVS EVAGRIO.

EPISTOLA CXXVI.

MISISTI uolumen ἀνώνυμον, καὶ ἀδέσποτον. & nescio utrum tu de titulo nomen subtraxeris; an ille, qui scripsit, ut periculum fugeret disputandi, auctorem noluerit confiteri. quod cum legissem, intellexi famosissimam quaestionem super pontifice Melchisedec illuc plurimis argumentis esse perductã, ut docere conatus sit, eũ, qui benedixerit tanto patriarchae, diuinioris naturae fuisse, nec de hominibus aestimandum. Et ad extremum ausus est dicere, Spiritũ sanctum occurrisse Abrahae, & ipsum esse, qui sub hominis figura uisus sit. Quo modo autẽ Spiritus sanctus panem uinumq. protulerit; & decimas praedae, quas Abraham uictis quattuor regibus reportarat, acceperit; omnino tangere noluit: petisq. ut, quid mihi uel de scriptore, uel de quaestione uideatur, respondeam. Fateor, uolui dissimulare sententiam, nec me periculoso & φιλεγκλήμονι miscere tractatui; in quo quodcumque dixissem, reprehensores habiturus forem: sed rursum, cum epistolam legerem, & inuenissem in extrema pagella, miris me obtestationibus adiuratum, ne spernerem precatorem; reuolui ueterum libros; ut uiderem quid singuli dicerent, Gen. 14

rent,

rent, & tibi, quasi de multorum consilio, responderem: statimq. in fronte Geneseos, in prima Homiliarum Origenis, reperi scriptum de Melchisedec: in qua multiplici sermone disputans, illuc deuolutus est, ut eum angelum diceret: iisdemq. pæne argumentis, quibus scriptor tuus de Spiritu sancto, ille de supernis nirtutibus est locutus. Transiui ad Didymum, sectatorem eius, & uidi hominem pedibus in magistri isse sententiam. Verti me ad Hippolytum, Hirenæum, Eusebium Cæsariensem, & Emisenum, Apollinarinm quoque nostrum, & Eustathium, qui primus Antiochenæ ecclesiæ episcopus, contra Arium clarissima tuba bellicum cecinit; & deprehēdi, horum omnium opiniones diuersis argumentationibus ac diuerticulis ad unum compitum peruenisse, ut dicerent Melchisedec hominem fuisse Chananæum, regem urbis Hierosolymæ, quæ primum Salem, postea Iebus, ad extremum Hierusalē appellata sit: nec mirū esse, si sacerdos Dei altissiimi describatur absque circumcisione, & legalibus cærimoniis, & genere Aaron: cum Abel quoque, & Enoch, & Noe placuerint Deo, &
Iob 1 uictimas obtulerint: & in Iob uolumine legerimus, quod
4 ipse & oblator munerum fuerit, & sacerdos, & quotidie pro filiis suis hostias immolarit: & aiūt ipsum quoque Iob non fuisse de genere Leui, sed de stirpe Esau, licet aliud He
Gen. 9 bræi autument. Quo modo autem Noe inebriatus in do-
Iud. 16 mo sua, & nudatus atque derisus a Mediano filio, typum saluatoris præbuit, & Cham populi Iudæorum: Samson quoque amator meretricis & pauperis Dalilæ, multo plures hostium mortuus quam uiuus occidit; ut Christi exprimeret passionem: omnesq. pæne sancti & patriarchæ & prophetæ, in aliqua re figuram expresserunt saluatoris: sic & Melchisedec, eo quod Chananæus fuerit, & non de genere Iudæorum, in typum præcessisse sacerdotis filii Dei, de quo dicitur in centesimo nono psalmo: Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. Ordinem autem eius multis modis interpretantur: quod solus & rex fuerit, & sacerdos, & ante circumcisionem functus sacerdotio;

tio; ut non gentes ex Iudæis, sed Iudæi a gentibus ſacerdo
tium acceperint; neque unctus oleo ſacerdotali, ut Moyſi *Leuit.* 8
præcepta conſtituunt, ſed oleo exultationis, & fidei pu-
ritate; neque carnis & ſanguinis uictimas immolauerit, &
brutorum animalium ſanguinem dextra ſuſceperit, ſed pa
ne & uino, ſimplici puroq. ſacrificio, Chriſti dedicauerit
ſacramentum: & multa alia, quæ epiſtolæ breuitas non reci
pit. Præterea plenius eſſe tractatum in epiſtola ad Hebræ-
os, quam omnes Græci recipiunt, & nonnulli Latinorum, *Hebr.* 7
quod iſte Melchiſedec, ideſt, rex iuſtus, rex fuerit Salem,
ideſt, rex pacis, ſine patre, ſine matre: & quo modo hoc
intelligendum ſit, uno ſtatim uerbo explicari ἀγενεαλόγη-
τος, non quod abſque patre & matre fuerit, cum Chriſtus
quoque ſecundum utramque naturam & patrem habuerit
& matrẽ; ſed quod ſubito introducatur in Geneſi occurriſſe *Gen.* 14
Abraham a cæde hoſtiũ reuertenti, & nec ante, nec poſtea *Hebr.* 7
eius nomen feratur adſcriptũ. Affirmat autem Apoſtolus,
quod Aaron ſacerdotiũ, ideſt, populi Iudæorum, & princi
piũ habuerit; & finem; Melchiſedec autẽ, ideſt, Chriſti, &
Eccleſiæ, & in præteritum & in futurum æternum ſit, nul
lumq. habuerit auctorem: & quod, translato ſacerdotio,
legis quoque mutatio fiat: ut nequaquam de Agar ancilla
& monte Sina, ſed de Sara libera, & arce Sion egrediatur *Gal.* 4
uerbũ Domini, & lex Dei de Hieruſalem: & difficultatem *Mich.* 4
rei procemio exaggerat, dicens: Super quo multus nobis *Heb.* 5
ſermo eſt, & ininterpretabilis: non quia Apoſtolus non
potuerit id interpretari: ſed quia illius temporis non fuerit.
Hebræis enim, ideſt Iudæis perſuadebat, non iam fideli-
bus, quibus paſſim proderet ſacramentum. Verumtamen
ſi uas electionis ſtupet ad myſterium, & de quo diſputat
ineffabile confitetur: quanto magis nos uermiculi, & cu-
lices, ſolam debemus ſcientiam inſcitiæ confiteri, & am-
pliſſimam domum paruo quaſi foramine oſtendere: ut di-
camus duo ſacerdotia inter ſe ab Apoſtolo comparata,
prioris populi, & poſterioris? Et hoc ait tota diſputatio-
ne, ut ante Leui & Aaron ſacerdos fuerit Melchiſedec: ex
gen-

gentibus : cuius tantum prædicat meritum, ut futuris sacer dotibus Iudæorum, in lumbis benedixerit Abraham : totumq. quod sequitur in laudes Melchisedec, ad Christi typum referri, cuius profectus Ecclesiæ sacramenta sunt. Hæc legi in Græcorum uoluminibus, & quasi latissimos terrarum situs in breui tabella uolui demonstrare, non extendens spatia sensuum, atque tractatuum, sed quibusdam punctis atque compendiis infinita significans; ut in parua epistola, multorum simul disceres uoluntates. Verum quia amanter interrogas, & uniuersa, quæ didici, fidis auribus instillanda sunt : ponam & Hebræorum opinionem; &, ne quid desit curiositati, ipsa Hebraica uerba subnectam.

Gen. 14 ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון : ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ : וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידך ויתן לו מעשר מכל : Vmalchizedec melech Salem hozi Lehem uaiain uehu cohen leel elion uaiebarchehu uaiomar, baruch Abram leel elion kone, samaim uaarez : ubaruch el elion escher migen zadecho beiadecho uaiiten lo maeser michol. Et Melchisedek rex Salem protulit panem & uinum : erat autem sacerdos Dei excelsi. benedixitq. illi, & ait : Benedictus Abram Deo excelso, creauit cælum & terram : & benedictus Deus altissimus, qui tradidit inimicos tuos in manu tua, & dedit ei decimas ex omnibus. Traduntq. hunc esse Sem primum filium Noe, & eo tempore, quo ortus est Abraham, habuisse ætatis annos trecentos nonaginta; qui ita supputantur. Sem post diluuium anno secundo, cum centum esset annorum, genuit Arphaxad : post cuius ortum uixit annos quingentos, hoc est simul sex

Gen. 10. 11 centos. Arphaxad annos natus triginta & quinque, genuit Salem : qui & ipse tricenarius procreauit Heber, quem triginta quattuor annorum legimus genuisse Phaleg. Rursum Phaleg expletis annis triginta genuit Rehu : qui & ipse post trigesimum & secundum natiuitatis suæ annum, edidit Serug : de quo, cum ad triginta peruenisset annos, ortus est Nachor, qui uigintinouem annorum genuit Thare :

Gen. 25 quem legimus quod septuagenarius genuerit Abraham & Nachor

Nachor & Aran. Supputa per singulas ætates annorum numerum, & inuenies ab ortu Sem usque ad generationem Abraham trecentos nonaginta annos. Mortuus est autem Abraham centesimo septuagesimoquinto ætatis suæ anno. Ratione deducta, inuenitur, Sem, abnepoti suo decimi gradus, Abraham superuixisse annos trigintaquinque. Simulq. & hoc tradunt, quod usque ad sacerdotium Aaron omnes primogeniti ex stirpe Noe, cuius series & ordo describitur, fuerint sacerdotes, & Deo uictimas immolarint: & hæc esse primogenita, quæ Esau fratri suo uēdiderit Iacob. *Gen.27* Nec esse mirū, si Melchisechek uictori Abraham obuiā processerit; & in refectionem tā ipsius, quam pugnatorū eius, panes uinumq. protulerit; & benedixerit ei; cum abnepoti suo hoc iure debuerit; & decimas prædæ atque uictoriæ acceperit ab eo; siue, quod habetur ambiguum, ipse dederit ei substantiæ suæ decimas, & auitam largitatem ostenderit in nepotem. utrumque enim intelligi potest, & iuxta Hebraicum, & iuxta Septuaginta interpretes, quod & ipse acceperit decimas spoliorum, & Abrahæ dederit decimas substantiæ suæ; quamquam Apostolus in epistola sua ad Hebræos apertissime definiat, non Abraham suscepisse *Hebr.7* a Melchisedek decimas diuitiarum eius, sed de spoliis hostium partem accepisse pontificem. Salem autem non, ut Iosephus, & nostri omnes arbitrantur, esse Hierusalem nomen, ex Græco Hebraicoq. compositum; quod absurdum esse, peregrinæ linguæ mixtura demonstrat; sed opidum iuxta Scythopolim, quod usque hodie appellatur Salem, & ostenditur ibi palatium Melchisedeck, ex magnitudine ruinarum, ueteris operis ostendens magnificentiā: de quo in posteriore quoque parte Geneseos scriptum est: *Gen.33* Venit Iacob in Socoth, idest in tabernacula. & fecit sibi ibi domos, atque tentoria, & transiuit in Salem, ciuitatem regionis Sichem, quæ est in terra Chanaan. Considerandū *Gen.14* quoque est, quod Abrahæ a cæde hostium reuertenti, quos persecutus est usque Dan, quæ hodie Paneas appellatur, non de uia Hierusalē, sed de opido Metropoleos Sichem,

in itinere fuerit: de quo in euangelio quoque legimus: Erat
Ioan. 3 autem Ioannes baptizans in Ennon, iuxta Salim, quia aquæ erant multæ ibi. Nec refert, utrum Salem, an Salim nominetur; cum uocalibus in medio litteris perraro utantur Hebræi; & pro uoluntate lectorum, atque uarietate regionum, eadem uerba diuersis sonis atque accentibus proferantur. Hæc ab eruditissimis gentis illius didicimus: qui intantum non recipiunt, Spiritum sanctum, uel angelum fuisse Melchisedek; ut etiam certissimum hominis nomen adscribant. Et reuera stultum est, id, quod in typo dicitur, eo quod Christi sacerdotium finem non habeat, & ipse rex & sacerdos nobis utrumque donauerit, ut simus
1. *Pet.* 2 genus regale, & sacerdotale; & quasi angularis lapis parie-
Esa. 28 tem utrumque coniunxerit; & de duobus gregibus bonus
Eph. 2 pastor unum effecerit gregem; sic quosdam referre ad ἀναγωγήν; ut historiæ auferant ueritatem, & dicāt non fuisse regem, sed in imagine hominis angelum demonstratum: cum intantum nitantur Hebræi, Melchisedek regem Salē filium Noe Sem ostendere, ut ante hoc scriptum sic referant. Egressus est autem rex Sodomorum in occursum ei:
Gen. 14 haud dubium, quin Abraham: postquam reuersus est a cæde Chodor Laomor, & regum, qui cum eo erant in ualle Saue. hæc est uallis regis, de qua statim sequitur: Et Melchisedek rex Salem protulit panem, & uinum, & reliqua. Si ergo hæc ciuitas regis est, & uallis regis, siue, ut Septuaginta transtulerunt, campus; quem hodie Aulonē Palæstini uocant: manifestum est, hominem fuisse, qui in terrena & ualle, & urbe regnauerit. Habes, quæ audierim, & quæ legerim de Melchisedek. Meum fuit, recitare testes: tuum sit, de fide testium iudicare. quod si omnes repuleris: tuum certe spiritualem illum interpretem non recipies; qui imperitus sermone & scientia, tanto supercilio & auctoritate Melchisedek Spiritum sanctum pronunciauit, ut illud uerissimum comprobarit, quod apud Græcos canitur: imperitia confidentiam, eruditio timorem creat. Ego, post longam ægrotationem, uix in quadragesimæ die-
bus

bus hæc fabricare potui; cum alteri me operi præpararē: paucos dies, qui supererant, in Matthæi expositione consumpsi: tantaq. auiditate studia omissa repetiui; ut, quod exercitationi linguæ profuit, nocuerit corporis ualetudini.

ARGVMENTVM.

QVADRAGINTA *duas mansiones, per quas, mutatis semper castris, ut in Exodo, ac Numeris legitur, Hebraeorum populus ex Aegypto ad repromissionis terram peruenit, spiritualiter pro itinere, quo ex hoc mundo ad calorum regnum peruenitur, illis sigillatim tam re quam nomine ad propositum explicatis, enarrat; memoriæ Fabiolæ, insignis Romanæ feminæ, reddens opus, quod uiuenti illi promiserat.*

HIERONYMVS FABIOLAE.

EPISTOLA CXXVII.

IN septuagesimo septimo psalmo, quem, iuxta euangelistam Matthæum, ex persona Domini dictum credimus, decem plagarum in Aegypto, & egressionis Israel in solitudinem, narratur historia. Cumq. nulli dubium sit, facta esse quæ scripta sunt, quasi aliud littera sonet, aliud clausum spiritus teneat: aperiam, inquit, in parabola os meū, loquar propositiones ab initio. Quanta audiuimus, & uidimus ea, & patres nostri narrauerunt nobis. Vnde & Apostolus iisdem uerbis, quia & eodem spiritu, Hæc autem, ait, omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad commonitionem nostram, in quos fines sæculorum deuenerunt. Et, Nolo uos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt, in nube, & in mari: & omnes eandem escam spiritualem manducauerunt: & omnes eundem potum spiritualem biberunt: bibebant autem de spirituali consequente eos petra: petra autem erat Christus. Si ergo pars historiæ itineris ex Aegypto spiritualiter accipitur: & cetera, 1.Cor.10

quæ ab Apostolo pro angustia temporis prætermissa sunt,
eiusdem esse intelligentiæ conuincentur. Nam idem pro-
Psal. 119 pheta, qui in alio loco dixerat: Habitaui cum habitātibus
Cedar: multum incola fuit anima mea: absentiā terræ san
Psal. 41 ctæ non sustinens, lacrymabiliter ingemiscit, & dicit: Hæc
recordatus sum, & effudi in me animam meam; donec trā
seam in locum tabernaculi admirabilis, usque ad domum
Dei, in uoce exultationis & confessionis sonus epulantis:
Psal. 118 Et in alio psalmo: Reuela oculos meos, & considerabo
Rom. 7 mirabilia de lege tua. Paulus quoque, lex spiritualis est.
Ioan. 5 Et ipse Dominus: Si crederetis Moysi, & mihi crederetis;
Luc. 24 de me enim ille scripsit. Et euangelium secundum Lucam:
Tunc incipiens a Moyse, & omnibus prophetis, interpre
tabatur illis in cunctis scripturis, quæ de ipso dicta erant.
1. Cor. 3 Igitur Iudæi paruuli, & qui solidum cibum glutire neque-
unt, sed adhuc lacte nutriuntur infantiæ; legant Pharao-
nem carneum, & mare Rubrum, per quod ad Indiam na-
uigatur, & manna coriandro simile: & omnia, quæ scri-
pta sunt, audiant corporaliter, lepram domorum, & le-
pram pellis, & staminis, taurum homicidam, & iumen-
tum adulterii reum, & Hebræi, propter uxorem ac libe-
ros seruire cupientis, aurem subula perforatam. Nos autē
derelinquentes Capharnaum, agrum quondam pulcher-
Matth. 14 rimum, & cum Iesu egredientes in desertum, pascamur
Marc. 6 panibus eius, si insipientes sumus & iumentorum similes,
Ioan. 12 hordeaceis; sin rationale animal, triticeis, & ex grano fru
menti commolitis: quod in terram cadens multos fructus
mortuum attulit. Nouem plagis percussa est Aegyptus,
fractus Pharao, ut dimitteret populum Dei. Ad extremū
primogenita perdidit, ut primogenita Israelis Domino sa-
crarentur. Qui prius tenere cupiebant, instanter expellūt.
Exterminator transit, & terram Gessen pastoralem & plu-
uiis irrigatam, non audet attingere: erant enim postes eo-
Psal. 4 rum agni cruore signati, & opere loquebantur: Signatum
est super nos lumen uultus tui Domine. Vnde & appella-
tur ipsa sollemnitas phase, quam nos transitum appellare
possu-

possumus, eo quod de peioribus ad meliora pergentes tenebrosam Aegyptum relinquimus. Sed iam tempus est, ut promissa complentes, mansionum Israel ordinem prosequamur. Scriptum est in ultima parte uoluminis Numerorum, quod apud Hebræos appellatur uaiedabber וידבר: *Num. 33*
Hæc sunt castra filiorum Israel, qui egressi sunt de terra Aegypti per turmas suas in manu Moysi & Aaron, quas Græci ἀπάρσεις uocant, nos propter linguæ proprietatem significantius mansiones, siue, quia de exercitu dicitur, castra translulimus. Fit autem catalogus mansionum a prima usque ad ultimam: & numerantur simul quadraginta duæ: de quibus Matthæus loquitur: Ab Abraham usque *Matth. 1*
ad Dauid generationes quattuordecim, & a Dauid usque ad transmigrationem Babylonis quattuordecim generationes, & a transmigratione Babylonis usque ad Christum generationes quattuordecim, idest, simul generationes quadraginta duæ. Per has currit uerus Hebræus: qui de terra transire festinat ad cælum; &, Aegypto sæculi derelicta, terram repromissionis ingreditur. Nec mirum, si in illo numeri sacramento perueniamus ad regna cælorum: sub quo Dominus atque saluator a primo patriarcha peruenit ad uirginem, quasi ad Iordanem: quæ pleno gurgite fluens, Spiritus sancti gratiis redundabat. Quod autem in manu Moysi & Aaron egressus scribitur: intellige legem, & sacerdotium, opera & cultum Dei: quorum alterum altero indiget. Nihil enim prodest exercere uirtutes, nisi noueris creatorem: nec Dei ueneratio proficit ad salutem, nisi præcepta conditoris impleueris. His duabus manibus, quasi duobus Seraphim, in confessionem sanctæ trinitatis erumpimus, dicentes: Sanctus, sanctus, sanctus, dominus Deus *Esa. 6*
sabaoth.

MANSIO PRIMA.

MOVERVNT itaque castra de Rameses רעמסס mense *Num. 33*
primo, quintadecima die mensis primi: altera die post pascha egressi sunt filii Israel in manu excelsa in conspectu omnium Aegyptiorum: & Aegyptii sepeliebant, quos per-

cusserat Dominus ex eis, omne primogenitum in terra Aegypti: & in diis eorum fecit Dominus iudicia. Rameses a quibusdam interpretatur commotio turbulenta, aut amaritudo, commotioq; tineæ: nos autem uerius existimamus exprimi, tonitruum gaudii. Ad hanc urbem, quæ in extremis Aegypti finibus erat, populus congregatus est, qui in desertum exire cupiebat, eo quod tumultum sæculi derelinquens, mouebatur a uitiis pristinis, & ab exedente se prius tinea peccatorum; ut omnem amaritudinem uertens in dulcedinem, Dei uocem in Sina monte desuper tonantis audiret. Quod autem uerba diuina & eloquia scripturarum, in istius sæculi & mundi rota, tonitrus appellentur, psalmista declarat, dicens: Vox tonitrui tui in rota.
Psal. 76 Et Dei patris uocem in baptismo saluatoris audientes, tonitruum putauerunt. Cumq. commoti fuerimus ad euangelicam tubam, & excitati tonitruo gaudii, eximus in mense primo, quando hyems præteriit & abiit sibi, quando ueris exordium est, quando terra parturit, quando cuncta renouantur: & eximus quintadecima die mensis primi, in crastinum paschæ, pleno mensis lumine, post esum agni immaculati; & calciatos pedes habentes de apostolo; & accinctos pudicitia lumbos, & baculos in manibus præparatos. Quamuis enim in Aegypto decima quarta die mẽsis pascha facientes, comederimus agnum: tamen tunc nobis lux plena completur, quãdo in manu excelsa Ramesem dimittimus, quæ excelsa dicitur, uel quod Aegyptum percusserit, uel quod protexerit Israel uidentibus Aegyptiis, qui admirantur nos exire de sæculo, & torquentur inuidia: & postea nos tenere cupientes, in persecutionibus suffocãtur: quando & Aegyptii sepeliunt primogenitos suos; & patres mortui terrenis operibus, opprimunt mortuos filios. Mihi uidetur, Aegyptiorum primogenita dogmata esse philosophorum, quibus deceptos homines atque irretitos tenebant. Quæ cum Israel uiuus effugerit, circumdantur mortuis suis; ne exeuntium imitentur exemplum.
Num. 33 Porro quod sequitur: In diis eorum fecit iudicia, siue, ut Septua-

Matth. 3 *Marc. 1* *Luc. 3* *Cant. 2* *Exod. 12* *Eph. 6*

Septuaginta transtulerunt, ultiones: illud Hebræi autumant, quod nocte, qua egressus est populus, omnia in Aegypto tẽpla destructa sint siue motu terræ, siue ictu fulminum. Spiritualiter autem discimus, quod, egredientibus nobis de Aegypto, errorum idola corruant, & omnis peruersarum doctrinarum cultura quatiatur.

MANSIO II.

ET proficiscentes filii Israel de Ramese, castrametati sunt in סכת socoth. Secunda mãsio. in hac coquunt panes azymos, & primum tendunt tabernacula: unde & ex re locus nomen accepit. Socoth quippe interpretatur in lingua nostra, tabernacula, siue tentoria. Et ob hoc septimo mense, quintadecima die mensis sollemnitas tabernaculorum est. Cum ergo exierimus ex Aegypto, primum tabernacula figimus, scientes nobis ad ulteriora pergendum. Tunc non comedimus de fermento Aegypti, de fermento malitiæ, & nequitiæ: sed uescimur azymis sinceritatis, & ueritatis, Domini præceptũ opere consummantes: Cauete a fermento pharisæorum. In hac nobis præcipitur mãsione, ut semper egressionis ex Aegypto memores simus; ut celebremus transitum, idest, phase Domini; ut primogenita nostri uteri, cunctarumq; uirtutum, pro primogenitis Aegypti, quæ percussa sunt, Domino consecremus. *Exod. 12* *Leuit. 23* *1. Cor. 5* *Matth. 16*

MANSIO III.

Et profecti de Socoth, castrametati sunt אתם Etham, quæ est in extremo solitudinis. Tertia mansio offertur post tabernacula; in qua primũ uidetur Dominus nocte in columna ignis, & per diem in columna nubis; ut præcedat populum, & dux itineris fiat. Etham nobis sonat fortitudo, atque perfectio, de qua & Dauid canit; Tu dirupisti fluuios Etham, idest, fortes. Grandis est fortitudo, Aegyptũ dimittere, & in extrema solitudine commorari. Ex quo intelligimus, locũ Socoth adhuc iuxta Aegypti fuisse regiones. in eo enim, quod dicitur, Quæ est in extremis finibus solitudinis, ostẽditur inter cõfinia esse eremi & Aegypti. Præparemus nobis fortitudinem; assumamus perfectũ robur; ut inter *Exod. 13* *Psal. 73*

Isa. 4 errorũ tenebras & confusionẽ noctis, scientiæ Christi lumen appareat. Dies quoque noster nubem habeat protegentẽ: ut his ducibus ad sanctam terrã peruenire ualeamus.

MANSIO IIII.

Exod.14 PROFECTIQ. de Etham, reuersi sunt ad פיהחירת phi hahiroth, quod est contra Beel sephon, & castrametati sunt e regione Magdal. Quarta mãsio est phi hahiroth, quæ interpretatur os nobilium, scribiturq. per litteram ח heth. Quidam male, hiroth uillas putant; errorq. manifestus, quod pro supradicta elemento, ע ain litterã legant. Beel sephon in linguam nostram uertitur Dominus Aquilonis, aut ascensus speculæ, aut habens arcana. Porro Magdal, magnitudo, uel turris. Assumpta igitur fortitudine, nobilitamur in Domino, & Beel sephon idoli arcana contemnimus, illiusq. magnificentiam & turritam superbiam declinamus. non enim est ab austro, unde Dominus uenit, & a meridie, in qua sponsus recumbit in floribus, sed possessor Aquilonis uenti frigidissimi, ex quo exardescunt mala super terram: qui cum sit frigidissimus, nomine dexter uocatur, falsum sibi assumens uocabulum uirtutis ac dextræ, cum totus sit in sinistra.

Abac.3

Cant. 1

Hier.1

MANSIO V.

Exod.15 ET profecti de phi hahiroth, transierunt per mediũ mare in deserto: & ambulauerunt uiam triũ dierũ in solitudine Etham, castrametati sunt in מרה Marah. Quinta mansio est in Marah, quæ interpretatur amaritudo. Non poterant ad Rubri maris gurgites peruenire, & Pharaonem cum suo exercitu uidere pereuntem, nisi postquam habuerunt in ore nobilitates, idest, in Domini confessione uirtutes, quando crediderunt Deo, & Moysi, famulo eius; & audierunt ab eo: Dominus pugnabit pro uobis, & uos tacebitis: & uictores, Maria præcinente, in tympanis & choris resonare cœperunt carmina triumphantium: Cantemus Domino: gloriose enim honorificatus est, equum & ascensorem proiecit in mare. Post prædicationem euangelii, post tabernacula transmigrantium, post assumptam forti-

Num.33

Exod.14

Exod.15

titu-

titudinem, post confessionis nobilitatem, Aegyptii & Pharao rursus occurrunt. Vnde discimus, cauendas semper insidias, & inuocandam misericordiam Dei; ut insequentem Pharaonem possimus effugere, & nobis in spirituali baptismo suffocetur. Egressis de mari Rubro, occurrit eremus Sur, quæ & solitudo Etham dicitur, in qua tribus diebus ingredientes non habuerunt aquam: & peruenerunt ad Marah, quæ ex amaritudine nomen accepit. Habebat fons aquam, & dulcedinem non habebat. Murmurat populus uidens aquas, & potare non sustinens. Marah intellige aquas occidentis litteræ: quibus si immittatur confessio crucis, & passionis Dominicæ sacramenta iungantur; omne, quod impotabile & triste uidebatur ac rigidum, uertitur in dulcedinem. Vnde & scriptum est: Cõstituit Deus populo legem, & iudicia, & tentauit eum. Vbi enim magnitudo gratiæ, ibi magnitudo discriminis. Nec terrearis, si post uictoriam uenias ad amaritudinem: quia uerũ pascha facientes, azyma cum amaritudinibus comedunt; & tentatio probationem, probatio spem, spes parit salutem. Apud medicos quoque quædam antidotus, noxios humores temperans, ex amaritudine nuncupatur, quæ dulcis ostenditur, restituens sanitatem: sicut econtrario uoluptas atque luxuria amaritudine terminantur, dicente scriptura: Quæ ad tempus pinguefacit fauces tuas, nouissime uero amarius felle inuenies. *Exod. 12* *Rom. 5* *Pro. 5*

MANSIO VI.

Et profecti de Marah, uenerunt in אילם elim, ubi erant duodecim fontes aquarum, & septuaginta palmæ, ibiq; castrametati sunt. Sexta mansio in arietes, fortesq; uertitur. Quam pulcher ordo uirtutum. Post uictoriam tentatio, post tentationẽ refectio. De amaritudine uenimus ad arietes & robustos principes gregis, quos apud Ezechielem Dominus iudicaturum esse se dicit: quod alii eorum conculcauerint aquas, & compresserint oues: alii lenes & placabiles fuerint. De his & uicesimus octauus psalmus loquitur: Afferte Domino filii Dei, afferte Domino filios arie- *Exod. 15* *Ezech. 34*

tum

tum. Sextæ mansionis tenemus hospitium. Numquam prius occurrerunt fontes purissimi, nisi ubi magistrorum doctrina prorupit. Nec dubium, quin de duodecimo apostolis sermo sit: de quorum fontibus deriuatæ aquæ, totius mundi siccitatem rigant. Iuxta has aquas septuaginta creuerunt palmæ, quos & ipsos secundi ordinis intelligi-
Luc.6. 10 mus præceptores, Luca euangelista testante, duodecim fuisse apostolos, & septuaginta discipulos minoris gradus; quos & binos ante se Dominus præmittebat. De quibus
1. Cor. 15 & Paulus refert, quod apparuerit Dominus primum undecim, deinde apostolis omnibus; alios uolens intelligi primos, & alios secundos Christi discipulos. Bibamus de huiusmodi fontibus; & dulces fructus uictoriæ deuorantes, ad mansiones reliquas præparemur.

MANSIO VII.

Num.33 PROFECTIQ. de Elim, castrametati sunt ad mare Rubrum, quod Hebraice dicitur, ים סוף iam suph. Septima mansio. Et quæritur, quo modo post transitionem maris Rubri, & fontis marah, & Elim, rursum ad mare Rubrum uenerint: nisi forte in itinere pergentibus sinus quidam maris occurrerit, iuxta quem castrametati sint. aliud est enim, transire mare: aliud, in proximo figere tabernacula. Ex quibus monemur, etiam post euangelicã doctrinam, & cibos dulcissimos triumphorum, apparere nobis interdum mare, & præterita discrimina poni ante oculos. quãquam multæ differentiæ sit, transire mare, & mare procul
Exod.16 aspicere. Verbum iam suph apud Hebræos ex mari & rubro compositum est. suph autem & rubrum, & scyrpus uocatur. unde possumus suspicari, quod uenerint ad paludem quandam, & lacum, qui & carecto, & iuncis plenus fuerit. Quod autẽ omnes congregationes aquarum scriptura sancta mare uocet, nulla dubitatio est. Hæc mansio in Exodo non habetur, sed scriptum est pro ea, quod de mari Rubro uenerint ad desertum Sin, quæ est inter Elim, & Sinai, quinta decima die mensis secundi egressionis eorum ex Aegypto, idest, tricesima prima postquam egressi sunt de Rameses.

MANSIO VIII.

Et profecti de mari Rubro, castrametati sunt in solitudine סין Sin. Octaua mansio, licet iuxta ordinem Exodi septima sit. Sed sciendum, quod omnis usque ad montem Sinai eremus Sin uocetur, & ex tota prouincia, etiam locus nomen unius mansionis acceperit: sicut Moab tam urbis, quam prouinciæ nomen est. In hac solitudine quinque mansiones sunt, iam suph, de qua supra diximus, & eremus Sin, & Daphca, & Alus, & Raphidim, de quibus loquemur in consequentibus. Sin autem interpretatur rubus, uel odium: quorum utrumque facit ad mysticos intellectus; quod, postquam uenerimus ad eum locum, de quo sit nobis Dominus locuturus, grande odium mereamur inimici. Tunc uidebimus ardere rubum, & non comburi; inflammari Ecclesiam persecutionibus, & eam, loquente in illa Domino, non perire. Et nota, quod in octaua mansione, in qua torcularia nostra sunt, unde & octauus psalmus hoc titulo prænotatur, desertum capimus rubi: quia plures filii desertæ magis, quam eius, quæ habet uirum.

Exod.16
Num. 33
Exod.3
Esa. 54

MANSIO IX.

Et profecti de deserto Sin castrametati sunt in דפקה Daphca. Nona mãsio. Hoc nomen apud Hebræos κροῦμα, idest pulsatio dicitur: iuxta quod & Dominus ait: Pulsate, & aperietur uobis. In libro autem Hebraicorum nominum, adhæsionem, retentionemq. transtulimus: quod lectorem turbare non debet. Nec putet nos dissonantia scribere. Ibi enim, iuxta hoc quod uulgo habetur, edidimus, si medium uerbum scribatur per ב beth litteram: hic autem in Hebraico uolumine scriptum reperi per פ phe: quod elementum magis pulsationem, quam glutinum sonat: sensusq. est manifestus: post responsa Domini, post octauum numerum resurrectionis, Christi incipimus sacramenta pulsare. Prudentem studiosumq. lectorem rogatum uelim, ut sciat me uertere nomina iuxta Hebraicam ueritatem. alioquin in Græcis & Latinis codicibus, præter pauca, omnia

Matth. 7

cor-

corrupta reperimus: & miror, quosdam eruditos & eccle ſiaſticos uiros ea uoluiſſe transferre, quæ in Hebraicô non habentur: & de male interpretatis, fictas explanationes quærere, ut in præſenti pro Daphca legant Raphca, litteram ponentes pro littera, eo quod ר res & ד daleth paruo apice diſtinguantur. & interpretantur curationem, atque exinde tropologiam ſimilem proſequuntur.

MANSIO X.

Num. 33 PROFECTI de Daphca, caſtrametati ſunt in אלוש Alus.
Exod. 16 Decima manſio in Exodo non habetur, crediturq. in Sin eremo cõtineri, eodem narrante libro: Profecta eſt omnis multitudo filiorum Iſrael de eremo Sin per manſiones ſuas iuxta os Domini, & uenerunt Raphidim. Ex quo perſpicuum eſt, plures manſiones eiuſdem regionis uocabulo de
Matth. 13 monſtrari. Interpretaturq. Alus fermẽtum: quod tollens
Exod. 16 mulier, miſcuit farinæ ſatis tribus, donec fermentaretur
Num. 11 totum. In hac ſolitudine murmurat populus propter famem, & conuerſus reſpicit procul in nube gloriam Dei, accipitq. ueſpere coturnicem, & mane alterius diei manna. Et nota, in manſione decima fermentũ poni, & poſt eſum
Pſal. 77 carnium manna tribuĩ, impleriq. ſcripturam: Panem angelorum manducauit homo.

MANSIO XI.

Num. 33 PROFECTI de Alus, caſtrametati ſunt in רפידים Raphidim: & non erat ibi aqua populo. Vndecima manſio eſt, quam uiolenter interpretatam in libro Hebraicorum nominum reperi: Vidit os ſufficiens eis, aut certe uiſio oris fortium: meliusq. transfertur, diſſolutio fortium, uel ſanitas fortium, ſiue, iuxta proprietatem linguæ Syræ, re-
Exod. 17 miſſio manuum. Hæc & in Exodô legitur poſt profectionem de eremo Sin. Queritur in ea populus ob ardorem ſitis: fons de petra Horeb erumpit & profluit: & quia tentauerunt Deum, locus Raphidim, tentationis quoque,
Num. 14 id eſt מסה maſa ſortitus eſt nomen. Moyſes aſcendit in mõtem: Ieſus contra Amalec militat: ad crucis ſignum, ſuperatur inimicus: remiſſis orantis manibus, hoſtis uictor inſequi-

sequitur. Sedet Moyses super lapidem dictum a Zacharia, *Zach.3*
qui septem habebat oculos; & in Samuelis uolumine ap- *1.Reg.7*
pellatur aben haaser, ideſt, lapis adiutorii: & utramque *Exod.17*
manum eius Aaron & Hur, ideſt, montanus lucidusq. su- *Exod.18*
ſtentat. Deuicto aduersario, superuenit Iethro; adducit Se
phoram, & utrumque filium; dat consilium Septuaginta
seniorum; & in typum Ecclesiæ de gentibus congregatæ,
legis imminutio euangelio suggerente completur. Pulchre
autem dissolutio ac sanitas fortium Raphidim dicitur, uel
propter dissipatum Amalec, uel propter sanatum Israel.
Sin autem remissionem manuum iuxta Syros Raphidim
sonat, dicemus propter offensam populi, quia contra Do
minum murmuraret, istud loco nomen impositum. Hæc
tangimus potius, quam exponimus, breuiter indicasse cō
tenti, quod post fermentum Alus, & masam Ecclesiæ, so *Matth.13*
leant multiplicia dæmonum aduersum nos tentamenta
consurgere.

MANSIO XII.

Et profecti de Raphidim, castra posuerunt in solitudi-
ne סיני Sinai. Duodecima mansio est. Statim tibi ueniat
in mentem apostolorum numerus. Vna de pluribus, sed
maior omnibus, non separatur in ordine, sed præcellit in
merito. Ad hunc locum quadragesimo septimo die perue- *Exod.19*
niunt, scriptura dicente: Mense tertio egressionis filiorum
Israel de Aegypto, in die hac transierunt in solitudine Si-
nai, profectiq. de Raphidim uenerunt in desertum Sinai:
& castrametati sunt in eremo; seditq. ibi Israel e regione
montis, & Moyses ascendit ad Deum, uocauitq. eum Do
minus de monte, dicens: & reliqua. Et rursum, Vade,
inquit, ad populum, & sanctifica eos hodie & cras: & la-
uent uestimenta sua, sintq. parati in diem tertium: quia
tertia die descendet Dominus, uidente uniuerso populo su
per montem Sinai. Quod & factum est. Laueruntq. uesti
menta sua: & ab uxorum coitu separatis, die tertio descen
dit Dominus in montem: quo fumante, & fulgore, toni-
truo, caligine, uoce, tuba, mortalium corda terrentibus,
Moy-

Leuit. 23 Moyses loquebatur, & Dominus respondebat ei. Suppu
temus numerum, & inueniemus quinquagesimo die egres-
sionis Israel ex Aegypto in uertice montis Sinai legem da-
tam. Vnde & pentecostes celebratur sollemnitas, & postea
Act. 2 euangelii sacramentum in Spiritus sancti descensione com
Luc. 7 pletur: ut sicut priori populo quinquagesimo die, uero io
bileo, & uero anno remissionis, & ueris quinquaginta &
quingentis denariis, qui debitoribus dimittuntur, lex da-
ta est; in apostolos quoque, & qui cum eis erant, in cen
Deut. ult. tesimo uicesimo Mosaicæ ætatis numero constitutis, de-
Act. 2 scenderit Spiritus sanctus, &, diuisis linguis credentium,
totus euangelica prædicatione mundus expletus sit. Lon-
gum est, si replicare uelim, quid in lege præceptũ est; quo
modo fabricatum tabernaculum; quæ uarietas hostiarum,
quæ uasorum diuersitas; quæ indumenta pontificis, quæ
sacerdotum & leuitarum cærimoniæ; quid egerint; quo
modo populus numeratus sit. Hoc tantum dicam, quod
media pars Exodi, & totus Leuiticus liber, & Numerorũ
præcepta non modica, & per singulas populi tribus distri-
butio, & oblatio principum in hac mãsione descriptæ sint:
multorumq. uoluminum disputatio huic loco sufficere uix
possit. interpretatur autem Sinai, rubi, non unus, ut su-
pra in solitudine Sin, sed plures: ut ibi principium sit,
hic perfectio; ibi solitarius numerus, hic multiplex. aliud
est enim, unam, aliud, omnes gratias possidere.

MANSIO XIII.

Num. 33 ET profecti de solitudine Sinai castrametati sunt in se-
pulcris concupiscentiæ. Decimatertia mansio, cuius no-
men cum interpretatione editum apud Hebræos appella-
Matth. 4 tur קברות התאוה kibaroth ataaue. Est autem sensus ille de
euangelio, quod Iesus baptizatus statim a spiritu ductus est
in desertum, & tentatus a diabolo. Itaque & Israel post fa
miliarem cum Domino sermonem, postquam iuxta mon-
tem Sinai commoratus est anno uno & diebus quattuor,
mira dispositione castrorum egressus est in solitudinem Pha
ran: quæ interpretatur onager, aut feritas, ibiq. succum-
bit

bit malæ bestiæ, fastidiens cælestem panem, & Aegyptiorum carnes desiderans; quando multos subitum uorauit incendium; &, intercedente Moyse, humum uorax flamma cōsumpsit. Tunc accipiunt coturnices, & usque ad nauseam ac uomitum deuorant. Eliguntur Septuaginta presbyteri; uadunt ad ostium tabernaculi, duo remanent, Heldad & Medad, non imperii negligentes, sed humilitate submissi, dum se honore arbitrantur indignos. unde & absentes prophetant: saturatoq. populo, dum adhuc escæ essent in ore eorum, ira Dei ascendit super eos, & occidit pingues eorum, & electos Israel præpediuit; ne ad malum uelociter currerent: unde & appellatus est locus, Sepulcra concupiscentiæ, siue, ut in Septuaginta legimus, Memoria desiderii. Ex quibus omnibus nos omnes docemur, qui sapientiam dimisimus sæcularem, & Aegyptias ollas contempsimus, non debere murmurare contra cælestem scripturarū panem, nec hic uirulentias Aegyptiorum, quæ sunt poetarum carmina, sed simplicem mānæ cibum quærere. alioqui, si rursus eas uoluerimus appetere, uorabimus usque ad nauseam: & statim Domini igne torquebimur: desideriumq. nostrum uertetur in tumulos, ut simus sepulcra dealbata, quæ foris apparent hominibus speciosa, intus autem plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia.

Num. 11 *Psal. 77* *Matth. 23*

MANSIO XIIII.

ET profecti de sepulcris concupiscentiæ, castrametati sunt in Hazeroth חצרות. Decima quarta mansio est in solitudine Pharan, quæ in atria uertitur. In hac Aaron & Maria propter Aethiopissam contra Moysen murmurant: & in typum zeli, aduersus Ecclesiam de gentibus congregatam, populus Iudæorum lepræ sorde perfunditur: nec redit ad tabernaculum, & pristinam recipit sanitatem, donec statutum plenitudinis gentium tempus impleatur. Et hic prudens lector attende, quod, post consummatam in duodecimo numero uirtutem, quia superbiuit Israel, & in sepulcris concupiscentiæ carnes Aegyptias desiderauit; rursum

Num. 33 *Num. 12*

ſum iacit aliud fundamentum, & atria, ideſt, ueſtibulum
uirtutum ingreditur, oſtendens nobis, & eos, qui ſtant,
Luc.2 poſſe cadere, &, qui ceciderunt, poſſe reſurgere. Poſitus
Hier. 8 eſt enim Ieſus in ruinam, & reſurrectionem multorum, &
ipſe loquitur per propheta: Num, qui cadit, non reſurget?

MANSIO XV.

Num. 33. 13 Et profecti de Hazeroth, caſtrametati ſunt in Rithma
רתמה: pro quo ſupra in hoc eodem libro legimus: Poſtquã
profectus eſt populus de Hazeroth, caſtrametati ſunt in
ſolitudine Pharan. Hæc eſt autem decimaquinta manſio.
Et notandum, quod reliquæ manſiones decem & octo, quarum nunc breuiter catalogus deſcribitur, a Rithma uſque
ad Eſiongaber, ideſt, uſque ad triceſimam ſecundam manſionem, ſub Pharan ſolitudinis nomine contineantur, in
quibus uniuerſa, quæ ſcripta ſunt, diuerſis temporibus geſta ſentimus: quæ quia non ſunt per manſiones ſingulas diſtributa, a nobis quoque in commune dicentur, ut poſtea
ueniamus ad reliqua. Rithma transfertur, ſonitus, aut iuniperus: quamquam plerique ἄρκευθον apud Græcos aliud genus arboris ſignificare contendant. Iuniperum autem
& primus graduum pſalmus, iuxta ueritatem Hebraicam,
Pſal.119 ſonat, ubi ſcriptum eſt: Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam doloſam? Et propheta reſpondet: Sagittæ potentis acutæ, cum carbonibus iuniperorum: pro
quo apud nos legitur, deſolatoriis. Ferunt autem, lignũ
hoc ignem multo tempore conſeruare, ita ut, ſi prunæ ex
eius cinere fuerint opertæ, uſque ad annum perueniant.
Ex quo diſcimus, poſt ſepulcra concupiſcentiæ, & ueſtibula tranſire nos ad lignum, quod multo tempore calorem
tenet, ut ſimus feruentes ſpiritu, & claro ſonitu atque exaltata uoce euangelium Domini prædicemus. Ab hac itaque
manſione uſque ad triceſimã ſecundam iſtiuſmodi continen-
Num. 13 tur hiſtoriæ. Duodecim exploratores mittuntur ad terram
ſanctam: botrus refertur in ligno, & Chriſti breuiter paſſio demonſtratur. Murmurat populus Iudæorum, gigan-
Num. 14 tum impetum reformidans. Pugnat cõtra Amalec & Cha

nanæum

nanæum nolente Deo, & uictus intelligit, quæ debebat in Num. 14
terra sancta exercere sacrificia. Dathan, & Abiron, & filii Num. 16
Core consurgunt contra Moysen, & Aaron, & terræ uoragine glutiuntur. Inter mortuos & uiuentes pontifex medius thuribulo armatus ingreditur; & currens ira Dei, sacerdotis uoce prohibetur. Virga Aaron & florem profert Num. 17
& folia; & in æternam memoriam, uirens siccitas conseruatur. Necdum templum & æditui, necdum sacerdotes & leuitæ obtulere sacrificia, & partes eorum mysticus sermo describit. Vitula ruffa in holocausto concrematur; & cinis Num. 19
eius, piacularis aspersio est. Quorum omnium figuræ proprios libros flagitant; & melius reor tacere, quam pauca dicere.

MANSIO XVI.

ET profecti de Rithma castrametati sunt in רמן פרץ Re Num. 33
mon phares. Decimasexta mansio est, quæ interpretatur Græco sermone *ῥοιᾶς διαίρεσις*, Latine mali punici diuisio, quod alii malum granatum uocant. Cuius arboris fructus in scriptura dupliciter accipitur, aut in Ecclesiæ gremio, quæ omnem turbam credẽtium suo cortice tegit; aut in uarietate & consonantia uirtutum, iuxta illud, quod scriptum est: Multitudinis autem credentium cor erat unum, Act. 4
& anima una: sicq. diuisi sunt singuli gradus, ut omnes eadem compage teneantur.

MANSIO XVII.

ET profecti de Remon phares, castrametati sunt in Lib Num. 33
na לבנה. Decimaseptima mãsio est, quam in laterem possumus uertere: licet quidam lebbona transferentes, male candorem interpretati sint. Legimus Aegyptios lateres in Exodo, quos populus faciens ingemuit. Legimus in Mala Exod. 1
chia lateres, pro quibus Idumæa destructis politos lapides reponere nititur. Et laterem in Ezechiele, in quo ob- Ezech. 4
sessæ Hierusalem pictura describitur. Ex quibus discimus, in itinere istius uitæ, & de alio in aliud transitu, nunc nos crescere, nunc decrescere, & post ordinem ecclesiasticum sæpe ad laterum opera transmigrare.

MANSIO XVIII.

Num.33 ET profecti de Libna, castrametati sunt in Ressa רסה. Decimaoctaua mansio, in frenos uertitur. Si enim post profectum, rursum ad luti opera descendimus; infrenandi sumus; & cursus uagi atque præcipites, scripturarum retinaculis dirigendi. Hoc uerbum, quantum memoria suggerit, nusquam alibi in scripturis sanctis apud Hebræos inuenisse me noui, absque libro apocrypho, qui a Græcis μικρογένεσις appellatur: ibi in ædificatione turris, pro stadio ponitur, in quo exercentur pugiles, & athletæ, & curso-
Psal. 31 rum uelocitas comprobatur. Dicit & psalmista: In freno
1.Cor.9 & chamo maxillas eorum constringe, qui non approximāt ad te. Et apostolus: Nescitis, quod, qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit palmam? sic currite, ut comprehendatis.

MANSIO XIX.

Num.33 ET profecti de Ressa, castrametati sunt in Caaltha קהלתה. Decimanona mansio interpretatur Ecclesia. Vagi currentium gressus, frenis ad Ecclesiam retrahuntur: & fores, quas ante reliquerant, rursum intrare festinant.

MANSIO XX.

Num.33 ET profecti de Caaltha, castrametati sunt in monte Sapher ספר. Vigesima mansio interpretatur pulchritudo, & in monte decoris est constituta, de qua & quartidecimi psalmi principium sonat: Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? Vide, quid prosint frena. A uitiis nos retrahunt, introducunt ad uirtutum choros, & in Christo, monte pulcherri-
Dan.2 mo, habitare faciunt. Iste, iuxta Danielem, lapis excisus
Ezech. 26.27 de monte sine manibus, creuit in montem magnum, & im-
Esa. 2 pleuit omnem terram. Iste, iuxta Ezechielem, uulnera-
Mich.4 uit principem Tyri. Ad istum in Esaia & Michea populi confluunt, dicentes: Venite ascendamus in montem Domini, & ad domum Dei Iacob: & docebit nos uias suas: & ambulabimus in semitis eius.

MAN-

MANSIO XXI.

PROFECTI de monte Sapher, castrametati sunt in Harada חרדה. Vicesimaprima mansio uertitur in miraculū. Quam pulcher ordo profectuum, quam egregia textura credentium. Post opus lateris infrenamur: post frenos in Ecclesiam introducimur: post habitationem Ecclesiæ, ad Christum montem ascendimus; in quo positi stupemus, atque miramur, ut noster in laudibus eius sermo superetur; inuenientes in eo, quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Num. 33 1. Cor. 2

MANSIO XXII.

ET profecti de Harada, castrametati sunt in Makeloth מקהלת. Vicesimasecunda mansio in cœtus uertitur. in hac enim consistit multitudo credentium Ecclesia, primitiuorum uirtutum omnium consonantia. Tūc uere possumus dicere: Ecce quam bonū & qua iucundū, habitare fratres in unum. Et, Dominus habitare fecit unius moris in domo Psal. 132 Psal. 67

MANSIO XXIII.

ET profecti de Makeloth, castrametati sunt in Thaat תחת. Vicesima tertia mansio potest & subter intelligi: sed melius pauorem interpretabimur. Venisti ad Ecclesiam: ascendisti ad montem pulcherrimum: stupore & miraculo, Christi magnitudinem confiteris: uides ibi multos uirtutis tuæ socios: noli altum sapere, sed time. Dominus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Et qui se exaltat, uideat ne cadat. Potentes potenter tormenta patientur. Timor uirtutum custos est: securitas ad lapsum facilis. Vnde & quodam psalmo, postquam propheta dixerat: Dominus regit me, & nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit: iungit timorem, qui custos est beatitudinis, & infert: Virga tua, & baculus tuus, ipsa me consolata sunt. Et est sensus: dum tormenta formido, seruaui gratiam, quam acceperam. Num. 33 Rom. 11 Iac. 4 1. Cor. 10 Sap. 6 Psal. 22

MANSIO XXIIII.

PROFECTI de Thaat, castrametati sunt in Thare, תרח Vicesimaquarta mansio, quam nonnulli uertunt in mali-

tiam uel pasturam, nec errarent si per ע ain litteram scribe retur: nunc uero, cum aspiratio duplex in extrema sit sylla ba, erroris causa manifesta est. Hoc eodem uocabulo & iisdem litteris scriptum inuenio, patrem Abraham, qui in supradicto apocrypho geneseos uolumine, abactis coruis qui hominum frumenta uastabant, abactoris uel depulso-
Matth. 13 ris sortitus est nomen. Itaque & nos imitemur Thare; & uolucres cæli, quæ iuxta uiam satum triticum deuorare fe-
Gen. 15 stinant, solliciti prohibeamus. Nam & Abraham patriar-cha in typo Israelis, & hostium, diuisa membra sacrificii a uolucribus non sinit deuorari, & contemptorem oculum
Num. 12 effodiunt corui de conuallibus, uerusq. Moyses ducit Ae-
3. Reg. 17 tiopissam, & Elias a coruis pascitur. Si habueris pauorem,
1. Petr. 5 sollicitus eris: si sollicitus fueris, leo in caulas ouium tuarũ introire non poterit: quod uel ad præpositos ecclesiarum, uel ad custodiam refer animæ tuæ, ad quam leo diabolus per diuersa uitiorum foramina ingredi nititur.

MANSIO XXV.

Et profecti de Thare, castrametati sunt in Methca מתקה. Vicesimaquinta mansio uertitur in dulcedinem. Ascendisti in excelsum, admiratus es uirtutum choros, timuisti ruinam, abegisti insidiatores: dulcis te protinus fructus laboris insequitur: & in morem litterarum, radi cum amaritudinem, pomorum suauitas compensabit, &
Psal. 118 dices: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori
Cant. 4 meo. Sponsumq. tibi audies concinentem: Mel distillant labia tua, soror mea sponsa. Quid enim suauius disciplina?
Psal. 33 quid eruditione melius? quid dulcius Domino? Gustate,
Iud. 15 & uidete, quoniam suauis est Dominus. Vnde & Samson,
Iud. 14 qui abegerat a fructibus suis aues, & uulpes, quæ exter-minant uineas, colligauerat, leonemq. interfecerat rugiẽ-tem, fauum inuenit in ore mortui.

MANSIO XXVI.

Profecti de Methca, castrametati sunt in Asmona חשמנה. Vicesimasexta mansio in lingua nostra festinatio-
Psal. 67 nem sonat, iuxta illud quod in psalmo scribitur: Venient

le-

legati ex Aegypto. Pro legatis in Hebræo, festinantes, legimus: ut, postquam dulces fructus laboris messuerimus, non simus quiete contenti & otio; sed rursum ad ulteriora properantes, obliuiscamur præteritorum, & in futura nos extendamus.

MANSIO XXVII.

Et profecti de Asmona, castrametati sunt in Moseroth מוסרות. Vicesimaseptima mansio uincula, siue disciplinas sonat; ut festino gradu pergamus ad magistros; & eorum teramus limina; & præcepta uirtutum ac mysteria scripturarum, uincula putemus æterna: iuxta illud, quod in Esaia dicitur: Et Sabaim uiri sublimes ad te transibunt, & tui erunt: post te ambulabunt uincti manicis. Et Paulus uinctus Iesu Christi: Duplicia sunt in scripturis uincula, quæ quandiu rupit Samson, uicit inimicos. Et de meretrice legimus, Vinculum in manibus eius. Et ex persona Domini dicentis: Dirumpamus uincula eorum, & proiiciamus a nobis iugum ipsorum. Et alibi: Laqueus contritus est, & nos liberati sumus. Christi autem uincula uoluntaria sunt, & uertũtur in amplexus. Quiq. his fuerit colligatus dicet: Sinistra eius sub capite meo; & dextra eius cõplectitur me.

Esa. 45
Eph. 3. 4
Col. 4
Iud. 15. 1
Pro. 7
Psal. 2
Psal. 123
Cant. 2

MANSIO XXVIII.

ET profecti de Moseroth, castrametati sunt in Bene iaacam בני יעקן. Vicesimaoctaua mansio transfertur in filios necessitatis, seu stridoris. Si ab uno incipias numero, & paulatim addens ad septimum usque peruenias; uicesimus octauus efficitur numerus. Qui sint isti filii necessitatis, psalmus ipse nos doceat: Afferte Domino filii Dei, afferte Domino filios arietum. Quæ est tanta necessitas, quæ nolentibus imponatur? Cum diuinis scripturis fueris eruditus; & leges earũ ac testimonia uincula scieris ueritatis; contendens cum aduersariis, ligabis eos; & uinctos duces in captiuitatem; & de hostibus quondam atque captiuis, liberos Dei facies: ut repente dicas cum Sion: Ego sterilis & non pariens, transmigrata, & captiua: & istos quis enutriuit? Ego destituta & sola: & isti ubi erant? Miraris Esa-

Num. 33
Psal. 28
Esa. 49
Psal. 28

iam, eiusdem psalmi sacramenta cognosce: Vox Domini in uirtute: uox Domini in magnificentia: uox Domini cõfringentis cedros: ut, postquam aduersarios fregerit, & concusserit desertos prius gentium populos, præparentur cerui in montibus; & sit dilectus sicut filius unicornium: in temploq. eius omnes dicent, gloriam. Porro,
Luc.13 quod uertimus filios stridoris, ad illum sensum refer, quod timore supplicii,& eius loci, ubi est fletus & stridor dentiũ, deferens diaboli uincula, Christo domino credentium turba colla submittat.

MANSIO XXIX.

Num.33 Et profecti de Bene iaacan, castrametati sunt in montem Gagdgad גדגד. Vicesimanona mãsio interpretatur nũcius, siue expeditio, & accinctio, uel certe (quod nos uerius arbitramus) κατακοπὴ, idest concisio. Haud aliter possumus magistri discipulorum atque credentium eos facere filios necessitatis, nisi præceptores eorum interfecerimus. Crudeles simus in occisione eorum: non parcat manus nostra; armũ aut extremum auriculæ de ore leonis extrahere. Maledictus, qui facit opus Domini negligenter,
Hier.48 & qui prohibet gladium suum a sanguine. Vnde & Dauid,
Psal.100 In matutino, inquit, interficiebam omnes peccatores terræ. De nuncio autem & accinctione hæc breuiter possumus dicere; quod filiis necessitatis grandes ad uirtutem stimulos suggeramus, cum eis nunciauerimus præmia futurorum, & accinctos inire bella docuerimus. Horum trium quidquid magister fecerit, in monte consistit.

MANSIO XXX.

Num.33 Et profecti de monte Gadgad, castrametati sunt, in Iat
Eph.4 batha יטבתה. Tricesima mansio bonitas interpretatur; ut, cum peruenerimus ad perfectum uirum, in sacerdotalem
Ezech.1 gradum, & in ætatem plenitudinis Christi, in qua & Ezechiel erat iuxta fluuium Cobar, possimus cum Dauid in tricesimo psalmo canere: In te Domine speraui, non confundar in æternum. Pastor enim bonus ponit animam
Ioan.10 suam pro ouibus suis.

MAN-

MANSIO XXXI.

Et profecti de Iaba tha, caſtrametati ſunt in Ebrona עברנה. Triceſima prima manſio interpretatur περαιωσίς, ideſt tranſitus, ſiue tranſitio. Ad hãc uenit uerus Hebræus, ideſt περάτης, ſiue tranſitor, qui dicere poteſt: Tranſiens uidebo uiſionem hanc magnam: de qua & pſalmiſta canit: Et non dixerunt qui præteribant, benedictio Domini ſuper uos. Præterit enim figura huius mundi, & propterea ſancti cupiunt ad meliora tranſire: nec præſenti ſtatu contenti, ingemiſcunt quotidie: Hæc recordatus ſum: & effudi in me animam meam: quoniam tranſibo in locum tabernaculi admirabilis, uſque ad domum Dei. Multum eſt, ſi de omnibus ſcripturis ſuper uerbo tranſitionis uelim exempla congerere.

Num.33
Exod.3
Pſa.128
1.Cor.7
Pſal.41

MANSIO XXXII.

Et profecti de Ebrona, caſtrametati ſunt in Aſion gaber עציון גבר. Triceſimaſecunda manſio transfertur in ligna uiri, ſiue dolationes hominis, quod ſignificantius Græce dicitur ξυλακισμοφόρος, ſcribiturq. per ע ain litteram, non, ut Græci & Latini errant, per ג gimel. Vnde in ſolitudine multitudo lignorum, niſi quod ſeduli & diligentis magiſtri diſciplina monſtratur, cædentis ligna informia, & dolantis facientiſq. uaſa diuerſa, quæ in domo magna neceſſaria ſunt? Poſſunt lignationes uiri, ſaltuum, & omnium arborum genera, ac per hoc credentium multitudinem figurare, dicente Dauid: Inuenimus eam in campis ſiluæ. Hucuſque ſolitudo Pharan decem & octo continet manſiones; quæ deſcriptæ in catalogo, in ſuperiori itinere non ponuntur.

2.Tim.2
Pſa.131

MANSIO XXXIII.

Et profecti de Aſiongaber, caſtrametati ſunt in deſerto Zin צן. hæc eſt Cades. Quæritur, cur octaua manſio nũc triceſima tertia eſſe dicatur. Sed ſciendum, quod prior per ס ſamech litteram ſcribitur, interpretaturq. rubus, ſiue odium: hæc autem per צ ſade, & uertitur in mandatũ.

Num.33

Illudq. quod iungitur Cades, non, ut plerique existimant, sancta dicitur, sed mutata, siue translata. Legimus in Ge-
Gen. 38 nesi iuxta Hebraicam ueritatem, ubi Iudas meretricem pu tans Thamar, dona transmisit: & sequester munerum interrogat: ubi est cadesa: hoc est, scortum, cuius habitus a ceteris feminis immutatus est. In multis quoque locis hoc idem reperimus. Sin autem sancta interpretatur, *κατ' ἀντίφρασιν* est intelligendum: quo modo parcæ dicuntur ab eo, quod minime parcant; & bellum, quod nequaquam bellum sit; & lucus, quod minime luceat. In hac mansio-
Num. 20 ne moritur Maria, & sepelitur: & propter aquas contradictionis Moyses & Aaron offendunt Dominum: & prohibentur transire Iordanem; missisq. nunciis ad Edom transitus petitur, nec impetratur. Quis timeret post tantos profectus murmur populi, & offensam magistrorum, & uiæ transitus denegatos? Videtur mihi in Maria, Prophetia mortua; in Moyse & Aaron, legi & sacerdotio Iudæorum finis impositus; quod nec ipsi ad terram repromissionis transcendere ualent, nec credentem populum de solitudine huius mundi educere. Et nota, quod post mortẽ prophetiæ, & aquas contradictionis, Idumæam carneam atque terrenam transire non possint; cum multis precibus & conatu uiam non impetrent, sed egrediatur Edom aduersus eos cum populo multo, & in manu forti. Interpretatio quoque nominis, morti, & offensæ, & negato transi-
Rom. 7 tui conuenit. Vbi enim mandatum, ibi & peccatum: ubi peccatum, ibi offensa: ubi offensa, ibi mors. Hæc est man-
Psal. 28 sio, de qua Psalmista canit: Commouebit Dominus desertum Cades.

MANSIO XXXIIII.

Num. 33 ET profecti de Cades, castrametati sunt in monte Or
Num. 20 ro, in extremo terræ Edom. Ascẽditq. Aaron sacerdos in montem Or iuxta præceptum Domini, & mortuus est ibi anno quadragesimo egressionis filiorũ Israel de terra Aegypti, mense quinto, prima die mensis. Eratq. Aaron cen-
Num. 21 tum uigintitrium annorum, quando mortuus est in monte Or.

Or. Et audiuit Chananæus rex Arad, qui habitabat ad austrum in terra Chanaan, quod uenissent filii Israel. Tricesimaquarta mansio est, quam plerique interpretantur lumen: nec errarent, si per א aleph litteram scriberetur. Alii pellé: & ipsi uerú dicerent, si esset ע ain positú. Nonnulli foramen: quod posset accipi, si ח heth haberet elementum. Cum auté legatur per ה he: magis mõs intelligitur: & legi potest: Ascendit Aaron sacerdos in montis montem, idest in uerticem eius. Ex quo animaduertimus, non in monte simpliciter, sed in monte montis pontificem mortuum; ut dignus locus meritis illius monstraretur. Moritur autem eo anno, quo nouus populus repromissionis terram intraturus erat, in extremis finibus terræ Idumæorum. Et quamquam in monte sacerdotium Eleazaro filio *Num. 20*
dereliquerit; lexq. eos, qui eam impleuerint, perducat ad summum: tamen ipsa sublimitas non est trans fluenta Iordanis, sed in extremis terrenorum operum finibus: & plã *Ios. ult.*
git eum populus triginta diebus. Aaron plangitur. Iesus non plangitur. In lege descensus ad inferos, in euangelio *Num. 21.13.*
ad paradisum transmigratio. Audiuit quoque Chananæ- *& 13*
us, quod uenisset Israel: & in loco exploratorum, ubi quondam offendisse populum nouerant, ineunt prœlium, *Num. 21*
& captiuum ducunt Israel. Rursumq. in eodem loco pugnatur: ex uoto uictor uincitur, uicti superant: appellaturq. nomen loci חרמה horma, idest anathema. Eadem dicere mihi non est pigrum, legentibus necessarium, quod semper humanus status in huius sæculi uia fluctuet; & alius in ualle, alius in campis, alius moriatur in monte, nec in monte simpliciter, sed in montis monte, idest in excelso uertice. Cumq. nos Dei auxilio destitutos hostis inuaserit, duxeritq. captiuos; non desperemus salutem, sed iterum armemur ad prœlium: potest fieri, ut uincamus, ubi uicti fuimus; & eodem loco triumphemus, ubi fuimus ante captiui.

MANSIO XXXV, & XXXVI.

ET profecti de mõte Or, castrametati sunt in Selmona *Num. 33*
צלמנה

סלמנה : profectiq. de Selmona, uenerunt in Phunon פונן.
Hæ duæ mansiones, tricesima quinta, & tricesima sexta, in ordine historiæ non inueniuntur: sed scriptum est pro
Num. 21 eis : Egressi sunt de monte Or, per uiam maris Rubri, & circumierunt terram Edom. Ex quo ostenditur, in finibus atque circumitu terræ Edom eas positas. Nec secundum morem legitur: Et profecti de monte Or, castrametati sunt in Selmona, siue in Phunon, sed post ambitum terræ Idumæorum uenit ad extremum, & ait: Profecti filii Israel, castrametati sunt in Oboth. Nec dixit, profecti sunt de illo & illo loco, quia duas mansiones silentio prætermiserat: quas cum supputatione tacuerit, reddit in summa. Prima mansio Selmona interpretatur imaguncula. Secunda Phunon, diminutiue os: ab ore, non ab osse intellige. In his Aaron mortuo, murmurant contra Deum & Moysen, manna fastidiunt, a serpentibus uulnerantur: & in typum saluatoris, qui uerum antiquumq. serpentem in patibulo crucis triumphauit, diaboli uenena superantur. Vnde & imaguncula, ueræ expressæq. imaginis filii Dei, passionem eius intuens, conseruatur; &, quod corde credit, ore pro
Rom. 10 nunciat, legens illud Apostoli: Corde creditur ad iustitiam, ore autem cõfessio fit ad saluté. Simulq. nota quod utraque mansio ὑποκοριστικῶς appellatur: quia ex parte uide-
1. Cor. 13 mus, & ex parte prophetamus: & nunc per speculum uidemus in ænigmate.

MANSIO XXXVII.

Num. 33 Profecti de Phunom, castrametati sunt in Oboth אבת. Tricesima septima mansio uertitur in magos siue phytones, uel, secundũ uerba Heluì, lagenas grandes, quæ musto plenæ fuerint, absque spiramine illico dirumpuntur.
Exod. 7 Pugnauerunt magi contra Moysen & Aaron: & a muliere, quæ erat in Endor, & habebat iuxta Septuaginta interpre
1. Reg. 28 tes spiritum phytonem, iuxta Hebræos magum, regi Israelis illuditur. Multæ sunt præstigiæ, & innumerabiles laquei, quibus animæ capiuntur humanæ: sed nos dicamus,
Psal. 123 in Domino confidentes: Laqueus contritus est: & nos liberat

berati sumus: Et, Si ambulauero in medio umbræ mortis, *Psal.* 22
non timebo mala, quoniam tu mecum es: Cadent a late *Psal.* 90
re nostro mille, & decem millia a dextris nostris: non timebimus ab incursu, & dæmonio meridiano: sed obturabimus aures nostras, ne audiamus uoces incantantium, & Sirenarum carmina negligamus. Post imaginem Dei, quæ in cordis ratione monstratur, & confessionem fidei, quæ ore profertur, consurgunt serpentes, & artes maleficæ ad bella nos prouocant. Sed nos, qui habemus pretio- *2. Cor.* 4
sissimum thesaurum in uasis fictilibus, quæ frangi possunt, ita ut quædam uix testa remanserit, qua hauriri possit aquæ pusillum, omni custodia circumdemus cor nostrum.

MANSIO XXXVIII.

Et profecti de Oboth castrametati sunt in Ieabarim *Num.* 33
עיי העברים in finibus Moab. Tricesima octaua mansio acer
uos lapidum transeuntium sonat. Sunt sancti lapides, qui *Zacha.* 9
uoluuntur super terram, leues, politi, & rotunditate sua
rotarum cursibus similes. Sunt & alii, quos propheta iu- *Hier.* 50
bet tolli de uia, ne ambulantium in eos offendant pedes. Qui sunt isti ambulantes? Vtique uiatores, & prætereuntes, qui per istud sæculum ad alias mansiones transire festinant. Quod autem dicitur in finibus Moab, & supra scriptum est, in solitudine, quæ respicit Moab contra solis ortum: ostendit iuxta litteram, quod hucusque in finibus terræ Idumæorum fuerint, & nunc ueniant ad terminos Moab, de alia prouincia ad aliam transeuntes. Non enim semper uni uirtuti danda est opera, sed, sicut scriptum est,
Ibunt de uirtute in uirtutem, de alia transeundum est ad *Psal.* 83
aliam: quia hærent sibi, & inter se ita nexæ sunt, ut, qui una caruerit, omnibus careat. et tamen, transire de alia ad aliam, eorum est proprie, qui solis iustitiæ ortum considerant.

MANSIO XXXIX.

Et profecti de Ieabarim, siue, ut in secundo loco apud *Num.* 33
Hebræos habes, iim ΙΙΙΜ castrametati sunt in Dibon gad
דיבן גד. Tricesimanona mansio interpretatur, fortiter intellecta

tellecta tentatio. Pro hac in ordine historiæ aliter scriptum
reperi. Postquã enim castrametati sunt in Ieabarim in fini
Num. 21 bus Moab contra ortum solis, legitur: Inde profecti sunt,
& diuerterunt ad torrentem Zared. Et de hoc loco profici
scentes, castrametati sunt trans Arnon, quæ est in solitu-
dine finium Amorræi, eo quod Arnon in terminis sit Moa
bitarum & Amorræorum: & post hæc uenerunt ad pute-
um, ubi cecinit Israel carmen hoc: Ascende putee, quem
foderunt principes, & aperuerunt duces populorum in da
tore legum, & in baculo eius; & de solitudine in Marthã-
na, & de Marthana ad torrentem Dei, & de torrente Dei
ad excelsa, & de excelsis ad uallem, quæ est in regione Mo
ab in uertice Phasga, qui prospicit contra desertum. Hæc
loca in finibus Amorræorum quidam interpretantes, pu-
tant non mansiones esse, sed transitus, nec præiudicare de
bere catalogo mansionum extra ordinariam expositionem.
1.Cor.2 Alii autem spiritualibus spiritualia comparantes, nolunt
regiones significari, sed per locorum nomina uirtutum pro
fectus esse; quod post magos & congregationem lapidum
frequenter ueniamus ad torrentem Zared, quod interpre-
tatur aliena descensio; & in descensione positi, transeamus
ad Arnon, quod maledictionem sonat, quæ est posita in fi
nibus Amorræorum, qui uel amari hostes sunt, uel multa
loquuntur inflati. Sin autem transierimus terminos Mo-
ab, qui de incestu generatus est, & recessit a uero patre:
statim nobis occurrit puteus, quem nemo de plebe fodit,
nullus ignobilis, sed principes, & duces, qui iura dant po
pulis; & canentes carmen in aqua putei, & in Dei mune-
ribus gratulantes, prophetant quo transituri sint, ad quæ
peruenturi loca, quod scilicet de deserto ueniant in Mat-
thana; quod interpretatur domum, & de Matthana ad Na
haliel, quod dicitur ad torrentes Dei, & de Nahaliel ad Ba
moth, quæ interpretatur excelsa, siue adueniens mors,
quando conformes efficimur mortis Christi; & de Bamoth
occurrit nobis uallis humilitatis, quæ tamen posita est in
uertice montis Phasga, qui interpretatur dolatus, quod
nihil

nihil habeat informe & rude, sed artificis sit politus manu; qui mõs respiciat solitudinẽ, quæ Hebraice dicitur Iesimon ישימון. Quando enim fuerimus in uirtutum culmine constituti, tunc totius mundi ruinas & omnium peccatorum respicimus uastitatem. Pene obliti sumus, currente oratione, dictare, quare Dibon gad interpretetur fortiter intellecta tentatio. Post Dibon gad geritur bellum contra Seon regem Amorræorum, & Og regem Basan: & discimus, quod, cum uenerimus ad summum, & de fonte principum regumq. biberimus, ascendentes ad montem Phasga, non debeamus eleuari in superbiam, si propositam nobis econtrario solitudinem nouerimus. Ante cõtritionem enim eleuatur cor uiri, & ante gloriam humiliatur. *Num. 21* *Pro. 15*

MANSIO XL.

Et profecti de Dibon gad, castrametati sunt in Almon diblathaiema עלמון דבלתימה. Quadragesima mansio uertitur in contemptum plagarum, siue opprobriorum. Et per hanc discimus, omnia dulcia & illecebras uoluptatum in sæculo contemnendas, nec inebriari nos debere uino, in quo est luxuria. Mel non offertur in sacrificiis Dei: & cera, quæ dulcia continet, non lucet in tabernaculo, sed oleum purissimum, quod de oliuæ profertur amaritudine. ¶ Mel enim distillat a labiis mulieris meretricis: de quo puto iuxta mysticos intellectus gustasse Ionathan; & forte deprehensum, uix populi precibus liberatum. Quod autem opprobria contemnenda sint, &, si falso obiiciantur, beatitudinem pariant; saluator plenissime docet. *Eph. 5* *Leuit. 2* *Exod. 25* *Pro. 5* *1. Reg. 14*

MANSIO XLI.

Profecti de Almon diblathaiema, castrametati sunt in montibus Abarim עברים contra faciem Nabo. Quadragesima prima mansio uertitur in montes transeuntium: & est contra faciem montis Nabo, ubi moritur & sepelitur Moyses, terra repromissionis ante conspecta. Nabo interpretatur conclusio, in qua finitur lex: & non inuenitur eius memoria. Porro gratia euangelii absque ullo fine tenditur. In omnem terram exiuit sonus eius, & in fines *Deut. 34* *Psal. 18*

orbis

orbis terræ uerba ipsius. Simulq. considera, quod habitatio transeuntium in montibus sita sit, & adhuc profectu indigeat. post montes enim plurimos ad campestria Moab & Iordanis fluenta descendimus, qui interpretatur descensio. Nihil enim, ut crebro diximus, tam periculosum est, quam gloriæ cupiditas, & iactantia, & animus conscientia uirtutum tumens.

MANSIO XLII.

Num. 33 ET profecti de montibus Abarim, castrametati sunt in
Num. 21 campestribus Moab ערבת super Iordanem iuxta Hiericho,
ibiq. fixerunt tentoria. Ab domo solitudinis usque Abel
sitim אבל שטים in planitie Moab. In quadragesima secunda, quæ & extrema mansio est, cursim, quæ sint gesta, nar
Num. 22 remus. Residens in ea populus a diuino Balaam, quem
mercede conduxerat Balach filius Sephor, Dei iussione be
nedicitur: & maledictio mutatur in laudes: audit uocem
Num. 24 Domini ex prophano ore resonantem: Orietur stella ex
Iacob: & consurget homo de Israel: & percutiet principes
Moab, & uastabit cunctos filios Seth: & erit Edom here-
Num. 25 ditas eius. Fornicatur cum filiabus Madian: & Phinees
filius Eleazar zelatus est zelum Domini; Zambri, & scor
trum Madianitidem pugione transfigit: unde & accepit
præmium in æternam memoriam, armum uictimæ. Nume
ratur rursum populus; numerantur & leuitæ, ut, interfe
Num. 26 ctis pessimis, nouus populus Dei censeatur. Interpellant
quinque filiæ Salphaad; & ex iudicio Domini, hereditatem
Num. 27 accipiunt: ut inter fratres suos nec femineus a possessione
Num. 28.29 Dei sexus excludatur. Iesus Moysi in monte succedit, &
discit a lege, quæ spiritualiter offerre debeat in ecclesia,
primum quid per singulos dies, deinde quid sabbato,
quid in kalendis, quid in pascha, quid in pentecoste,
quid in neomenia mensis septimi, quid in ieiunio eiusdem mensis die decimo, quid in Scenopegia, quando
figuntur tabernacula, decimaquinta die supradicti mensis.
Num. 30 Vxorum & filiarum uota absque auctoritate patrum & ui-
31.32 rorum cassa memorantur: bellum contra Madianitas, &

mors

mors diuini Balaam, & prædæ diuisio, & oblatio ex ea in tabernaculo Dei. Primi Rubē & Gad & dimidia tribus Manasse, ultra Iordanem in eremo possessionem accipiunt. plurima enim habebant iumenta, & necdum ad id uenerant, ut possent habitare cum templo. Docetur populus, ut in terra sancta idola destruat, & nullus de priori habitatore seruetur. Describitur olim cupita prouincia, duarum semis tribuum hereditas separatur. Numerantur tribuum principes, qui terram sanctam debeant introire. Quadraginta duas urbes cum suburbanis suis usque ad mille passus per circuitum leuitæ accipiunt, tot numero, quot & istæ sunt mansiones. Et adduntur fugitiuorū sex aliæ ciuitates, tres intra Iordanem, & tres trans Iordanem, ut sint simul quadraginta octo: qui fugitiuorum suscipi, qui interfici debeant, qui usque ad mortem pontificis maximi reseruari. Succedit Deuteronomium secunda lex, meditatorium euangelii, ibiq. breuiter discimus, quæ inter Pharam, & Tophel, & Laban, & Hazeroth, & loca aurea, abiecto Iuda infelicissimo, undecim dierum uia de Horeb, per uiam montis Seir usque ad Cades barne Moyses populo sit locutus; & extremum canat canticum, in quo apertissime synagoga proiicitur, & Ecclesia Domino copulatur. Impinguatus est, & incrassatus, ac dilatatus, & recalcitrauit dilectus, & oblitus est Dei saluatoris sui. Et iterum: Generatio pessima: filii ineruditi ipsi ad æmulationem me prouocauerunt in eo, qui non erat Deus. Irritauerunt me in sculptilibus suis: & ego zelare hos faciam nationes, & contra gentem stultam irritabo eos. Benedicuntur filii Israel. Et rursus in Symeone Iudas miserādus excluditur. Ascendit Moyses ad montem Nabo, in uertice Phasga, qui est contra Hiericho: & ostendit ei Dominus omnem terrā Galaad usque ad Dan & Neptalim & Ephraim & Manassen, & uniuersam terram Iuda, usque ad mare magnum contra austrum, & regionem campestrem Hierichontis, ciuitatis palmarum, usque Segor, Quis potest tanta nosse mysteria? Qui in extremis legis & huius uitæ finibus constitutus intel-

Num. 34 *Num. 35* *Deut. 1. & inde.* *Deut. 32* *Hier. 5* *Deut. 33* *Deut. 34*

intelligit ſemper ſibi eſſe pugnandum, & tunc plenam uictoriam dari, ſi fuerit in campeſtribus, ſi in Abel aſitim אבל כשטים, quod interpretatur luctus ſpinarum, fleuerit
Matt. 4 antiqua peccata; & ſpinas, quæ ſuffocauerũt ſementẽ uer
Luc. 8 bi Dei, & de quibus propheta dicit: Verſatus ſum in miſe
Pſal. 31 ria, dum mihi configitur ſpina: & tunc præparatus, defi-
Ios. 5 ciente manna, ſub duce Ieſu Iordanem tranſeat: & circumciſus cultro euangelii, primum comedat de cæleſti pane: & occurrat ei princeps exercituum Dei, ut uerum paſcha nequaquam in Aegypto, ſed in finibus terræ ſanctæ comedat.
Rom. 11 O profundum diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, quam inſcrutabilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles uiæ illius. Quis ſapiens & intelligit hæc? intelligens, & cognoſcet ea? Quia rectæ uiæ Domini: & iuſti ambulabunt in eis. Præuaricatores autem corruent in illis.

ARGVMENTVM.

Explicatis *initio in ſpiritualem ſenſum, quæ de uictimarum partibus ſancita, enarratisq. eodem modo legibus, quæ ſummis ſacerdotibus ueteri in lege præſcriptæ erant; ſingulas ueſtium ſpecies, quibus tam maiores, quam minores eius temporis Pontifices uterentur, myſtice ad animarum profectum, docte, eleganterq. exponit.*

HIERONYMVS AD FABIOLAM, de ueſtitu ſacerdotum.

c. ſ. 7ii. l. 3

EPISTOLA CXXVIII.

2. Cor. 3 VSQVE hodie in lectione ueteris teſtamenti ſuper
Exod. 34 faciem Moyſi uelamen poſitum eſt. Loquitur glorificato uultu, & populus loquentis gloriam ferre non ſuſtinet. Cum autem conuerſi fuerimus ad Dominum, aufertur uelamen, occidens littera moritur, uiuificans ſpiritus ſuſcitatur. Dominus enim ſpiritus eſt, & lex ſpiritualis. unde & Dauid orabat in pſalmo: Reuela oculos meos:

os: & considerabo mirabilia de lege tua. Numquid de bubus cura est Deo? Vtique non. Multo magis de iecore bouis, arietis, & hircorum & armo dextro, pectusculo, & uentre, quo stercora digeruntur: quorum duo in esum accipiunt sacerdotes: tertium Phinees meretur in præmium. De uictimis salutaribus, adeps, quo pectus obuoluitur, & pinnula iecoris offeruntur super altare: ipsum uero pectus & brachium dextrum dantur Aaron & filiis eius legitimum sempiternum a filiis Israel. Sensus in corde est, habitaculum cordis in pectore. Quæritur ubi sit animæ principale. Plato, in cerebro, Christus monstrat in corde: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum uidebunt. Et, De corde procedunt cogitationes malæ. Et, Quid cogitatis nequam in cordibus uestris? Voluptas, & concupiscentia, iuxta eos, qui de physicis disputant, consistit in iecore. Huius pinnulam in diuersa uolitantem, & per oculorum fenestras erumpentem foras, offerunt sacerdotes Deo: ut, postquam opere dixerint Deo, holocaustum tuum pingue fiat; & concupiscentiam, libidinis seminarium, igni spiritus concremauerint; mereantur accipere præmium, pectus, & brachium. In pectore mundas cogitationes, legis notitiam, dogmatum ueritatem. In brachio bona opera, & pugnam contra diabolum, & armatam manum: ut, quod mente conceperint, exemplo probent. Iesus enim cœpit facere, & docere. Ipsum quoque pectusculum appellatur ἐπίθεμα, idest additamentum, siue præcipuum & egregiũ: תנופה tenupha quippe hoc magis sonat. Ex quo intelligimus iuxta illud Malachiæ: Labia sacerdotis custodiunt scientiam, & legem requirunt ex ore eius: præcipuã debere esse in sacerdotibus legis doctrinæq. notitiam; & additamento gratiæ spiritualis, talem uirum institui, qui possit contradicentibus resistere: & nihil in se sinistri habere operis, quod ducat ad tartarum; sed dextrum brachium & separatum, ut opera sacerdotis, comparatione uirtutum eius, a cunctis hominibus separata sint. Hæc de uictimis, & iis, quæ offeruntur in altari, & quæ sacerdotibus dantur a

Psal. 118 *1. Cor. 9* *Exod. 29* *Num. 25* *Leuit. 7. 8* *Matth. 5* *Leuit. 1. 3* *Psal. 19* *Leuit. 9* *Act. 1* *Leuit. 8* *Malac. 2* *Tit. 1*

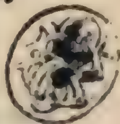
Domino. Ceterum & alia tria, exceptis primitiis hostiarum, & de priuato, & de macello publico, ubi non religio, sed uictus necessitas est, sacerdotibus membra tribuuntur, brachium, maxilla, & uenter. De brachio iam diximus. Maxilla eloquentem, eruditumq. significat; ut, quod pecto-
Num.25 re concipimus, ore promamus. Venter, receptaculum ciborum, in scorto Madianitide sacerdotali pugione confixus, uniuersos hominum labores, momentanea blandimẽta gulæ, stercoris fine condemnat; & ostendit mentibus cõsecratis Deo, totum, quod curamus, quod uoramus, in se-
1.Cor.6 cessum proiici. Vnde Apostolus, *Escæ, inquit, uentri, &*
Philip.3 *uenter escis: Deus autem & hunc, & illas destruet.* Et ecõtrario de luxuriosis: *Quorum Deus uenter est, & gloria in*
Exod.32 *confusione eorum.* Vituli puluerem, quem adorauerat Israel, in contemptũ superstitionis in potum accepit populus; ut discat contemnere, quod in secessum proiici uide-
Leuit.10 rat. Præcipitur sacerdotibus, ne ministraturi in templo, ui-
Luc.21 num & siceram bibant; ne ebrietate & crapula & curis hu-
Num.18 ius uitæ prægrauentur corda eorum; nec partem habeant
Leuit.21 in terra, nisi solum Deum; ut nulla debilitate insignes sint: ne truncis auribus, læso oculo, simis naribus, claudo pede, cutis colore mutato: quæ omnia referuntur ad animæ uitia. Voluntas enim in homine, non natura damnatur. Si
Leuit.22 quis e sacerdotibus semine fluxerit, ad sacerdotalem mensam prohibetur accedere: & econtrario uidua, cuius cum Sara defecerunt muliebria, propter continentiam & castitatem recipitur in domum patris, & de templi ærario alitur. Quod si filios habuerit, redditur soboli suæ, ut, iuxta
1.Tim.5 Apostolum, iis ministretur, quæ uere uiduæ sunt, & ut quæ de sacerdotalibus sustentatur cibis, nullius alterius a-
Leuit.22 more teneatur. Vicinus & mercenarius excluduntur a conuiuio sacerdotum: seruis ciborum reliquiæ conceduntur. Iam tunc reiiciebantur Phygelus, & Hermogenes, & reci-
Num.5.18 piebatur Onesiphorus. Primitiæ ciborũ, & omnium frugum, atque pomorum offeruntur antistiti: ut habens uictum, atque uestitum, absque ullo impedimento securus

&

& liber seruiat Domino. Primogenita mundorum anima- *Num. 18*
lium accipiunt sacerdotes, immundorum pretia. Hominum quoque primi partus redimuntur: & quia condicio una nascendi est, pretium æqualiter offertur, sic moderatum, & leue, ut nec diues intumescat, nec tenuis prægrauetur. Aeditui, & ianitores accipiunt decimas; & rur- *Num. 18*
sum decimas decimarum offerunt sacerdotibus, tanto *Num. 35*
illis minores, quanto ipsi maiores populo. Quadraginta octo ciuitates ad habitandum leuitis & sacerdotibus separantur: sex urbes fugitiuorum trans Iordanem & intra Iordanem eliguntur; & finis exilii, mors pontificis est. Vniuersa, quæ festinus sermo perstrinxit, & quorum pulsaui nec aperui sacramenta, ad cunctos pertinent sacerdotes. Pontifex autem quantis polleat priuilegiis, dicam breuiter. Caput, inquit, suum non discooperiet. Habet cida- *Leuit. 21*
rim, & nomen Dei portat in fronte: diademate ornatus *Exod. 28*
est regio: ad perfectam Christi uenit ætatem: semper eius gloria protegendus est: & uestimenta sua non scindet, quia candida sunt, quia impolluta, quia agnum sequentia, & de attonsæ ouis confecta uelleribus. Thamar, amissa pudi *Gen. 38*
citia, scidit tunicam. Caiphas, perdito sacerdotio, rupit *Matth. 26*
publice uestimenta. Super omnem animam, quæ mortua *Leuit. 21*
est, non ingreditur. Vbicumque peccatum est, & in pecca- *Ezech. 18*
to mors, illuc pontifex non accedit. Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur. Quamuis ille sit diues, quamuis potens, & multitudinem offerat uictimarum, si mortuus est, non tangitur a pontifice, non uidetur. quod si reuiuiscit, *Ioan. 11. 12*
& ad uocem saluatoris egreditur de sepulcro, & fasciis peccatorum solutus incedit; intrabit ad eum pontifex, & ibi faciet mansionem, & cum resurgente prandebit. Super patre suo & matre sua non inquinabitur. Multa nos facere *Leuit. 21*
cogit affectus; &, dum propinquitatem respicimus corporum, & corporis & animæ offendimus creatorem. Qui amat patrem, aut matrem super Christum, non est eo di- *Matth. 10*
gnus. Discipulus, ad sepulturam patris ire desiderans, sal- *Luc. 9*
uatoris prohibetur imperio. Quanti monachorum, dum

patris matrisq. miserentur, suas animas perdiderunt? Super patre & matre pollui nobis non licet, quanto magis super fratribus, sororibus, consobrinis, familia, seruulis?
1.Pet.2 Genus regale & sacerdotale sumus. Illum attendamus patrem, qui numquam moritur, aut qui pro nobis moritur, & qui ideo uiuens mortuus est, ut nos mortuos uiuificaret.
Gen.39 Si quid habemus de Aegypto, quod princeps mundi huius suum possit agnoscere, tenenti Aegyptiæ cum pallio relinquamus.
Marc.14 Sindone opertus adolescens, uinctum Dominum sequebatur: incurrisset in laqueos, nisi expeditus & nudus persequentium declinasset impetum. Reddamus parentibus, quæ parentum sunt: si tamen uiuunt, si seruientes Domino filios suos præferri sibi gloriantur.
Leuit.21 Et de sanctis non egredietur: & non polluet sanctificationem Dei sui.
Matth. 12 Pro otioso quoque uerbo rationem reddituri sumus: & omne, quod non ædificat audientes, in periculum uertitur loquentiũ. Ego si fecero, si dixero quippiam, quod reprehensione dignum est; de sanctis egredior, & polluo uocabulum Christi, in quo mihi blandior: quanto magis pontifex, & episcopus, quem oportet esse sine
Tit.1 crimine, tantarumq. uirtutum, ut semper moretur in sanctis, & paratus sit uictimas offerre pro populo, sequester Dei & hominum, & carnes agni sacro ore conficiens: quia sanctum oleum Dei sui super eum est. Non egredietur de
Gal.3 sancto, ne uestimentum, quo indutus est, polluat. Quorquot enim in Christo baptizati sumus, Christum induimus. Seruemus tunicam, quam accepimus, sanctam custodiamus in sancto. Ille montanus habitator, qui de Hierusalem descendebat in Hiericho, non prius uulneratus est,
Luc. 10 quam nudatus. Infunditur ei oleum, medicamentum lene, & misericordia temperatum: & quia debuit negligentiæ sentire cruciatum, uini austeritate mordetur; ut per oleum ad pænitentiam prouocetur, per uinum sentiat seueritatem iudicantis.
Leuit.21 Vxorem uirginem accipiet, uiduam autem & eiectam & meretricem non accipiet, sed uirginem de genere suo, & non contaminabit semen suum in populo.

Io. Ego Dominus, qui sanctifico eum. Scio pontificem,
cui præcepta nunc dantur, a plerisque Christum intelligi;
& id, quod dictum est, Super patre & matre non inquina-
bitur, de uirginali Mariæ partu edisseri: multoq. facilior
est super Domino interpretatio, qui audit in psalmo: Tu
es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedek. *Psal.109*
Et in Zacharia: Audi Iesu, sacerdos magne, & cui sordida *Zach. 3*
peccatorum nostrorum uestimenta tolluntur, ut recipiat
gloriam, quam habuit apud patrem priusquam mundus
esset. Sed, ne quis me uim facere scripturæ putet, & sic
amare Christum, ut historiæ auferam ueritatem; interpre
tabor in membris, quod referatur ad caput: intelligam de
seruis, quod impleatur in domino: quamquam gloria do-
mini, gloria famulorum sit. & ubicumque opportunitas
loci tulerit, sic de uero lumine disputabo, ut deriuetur ad
eos, quibus Christus donauit, ut lumen sint. Pontifex *Matth.5*
ille, quem Mosaicus sermo describit, uiduam eiectam & *Leuit.21*
meretricem non ducit uxorem. Vidua est, cuius maritus
est mortuus: eiecta, quæ a marito uiuente proiicitur: me-
retrix, quæ multorum libidini patet. Sed accipiet, inquit,
uxorem uirginem, & de genere suo, non alienigenam; ne,
in mala terra, nobilium seminum frumenta degenerent:
Non meretricem, quæ multis exposita est amatoribus:
Non eiectam, quæ etiam priori coniugio indigna fuit: Nō
uiduam, ne pristinarum meminerit uoluptatum: sed illā
animam, quæ non habet maculam, neque rugam, quæ cū
Christo renata innouatur de die in diem, de qua Aposto-
lus loquitur: Despondi enim uos uni uiro, uirginem ca- *2. Cor. 11*
stam exhibere Christo. Nolo discipulam coniugem ponti-
ficis quidquam habere de ueteri homine. Si consurrexi- *Col.3*
mus cum Christo; ea, quæ sursum sunt, sapiamus, præte
ritorum obliti, futurorum auidi. Infelix Simon, quia post
baptismum de antiquo matrimonio cogitabat, nec ad uir-
ginalem uenerat puritatem, Petri consortio indignus fuit.
Compulisti me, Fabiola, litteris tuis, ut de Aaron tibi sa-
cerdotio scriberem, & uestimentis: ego plus obtuli, ut de

cibis, & primitiis ſacerdotum, & de obſeruatione pontificis præfatiunculam ſtruerem. Egreſſa de Sodomis, & ad montana feſtinans, non uis habitare in parua urbe Segor. tranſcendens proſelytos, præteris Iſraelitas: dimittens leuiticum gradum, & præpete penna tranſuolans ſacerdotes, ad pontificem uenis. ſed dum ueſtes eius, & rationale pectoris diligenter inquiris, noſtra tibi diſplicuere conſortia. Et tu quidem optato frueris otio; & iuxta Babylonem Bethlehemitica forſitan rura ſuſpiras. Nos in Ephrata, tandem pace reddita, uagientem de præſepi audimus infantẽ; & querimonias eius, ac uoculas ad tuas aures cupimus
Exo. 25.26.27 peruenire. Legimus in Exodo, tabernaculum, menſam, candelabrum, altare, columnas, tentoria, coccum, byſſum, hiacynthum, purpuram, ex auro, argento, ære uaſa diuerſa, tabernaculum diuiſum in tria, duodecim panes per ſingulas hebdomadas menſæ impoſitos, in candelabro ſeptem lucernas, altare hoſtiis holocauſtisq. expoſitum, crateras, ſcyphos, thuribula, phyalas, mortariola, paxillos, pelles rubras, pilos caprarum, & ligna imputribilia. Tanta & talia offeruntur in tabernaculo Dei, ut nullus deſperet ſalutem. Alius aurum ſenſuum, alius argentum eloquii, alius uocem æris exhibeat. Totus mundus in tabernaculi deſcribitur ſacramento. Primum & ſecundum ueſtibulum omnibus patet. Aqua enim & terra conctis mortalibus data ſunt: in Sanctis uero ſanctorum, quaſi ad æthera & in cælum, paucorum introitus & uolatus eſt. Duodecim panes, duodecim menſium ſignificant circulum. Septem lucernæ, ſeptem errantia aſtra demonſtrant. Et ne longum faciam, (neque enim propoſitum mihi nunc eſt de tabernaculo ſcribere) ueniam ad ſacerdotalia ueſtimenta: & ante quam myſticam ſcruter intelligentiam, more Iudaico, quæ ſcripta ſunt, ſimpliciter exponam: ut, poſtquam ueſtitum uideris ſacerdotem, & oculis tuis omnis eius patuerit ornatus, tunc ſingulorum cauſas pariter
Exod. 28 exquiramus. Diſcamus primum cõmunes ſacerdotum ueſtes, atque pontificum. Lineis feminalibus, quæ uſque ad

ad genua & poplites ueniunt, uerenda celantur: & superior pars sub umbilico uehementer adstringitur: ut, si quando expediti mactant uictimas, tauros & arietes trahunt, portantq. onera, & in officio ministrandi sunt, etiam si lapsi fuerint, & femora reuelauerint, non pateat quod opertum est. Inde & gradus altaris prohibentur fieri; ne inferior populus ascendentium uerenda conspiciat: uocaturq. lingua Hebræa hoc genus uestimenti מכנסי michnese, Græce περισκελῆ, a nostris feminalia, uel brachæ usque ad genua pertingentes. Refert Iosephus (nam ætate eius adhuc templum stabat; & necdum Vespasianus & Titus Hierosolymam subuerterant: & erat ipse de genere sacerdotali: multoq. plus intelligitur, quod oculis uidetur, quam quod aure percipitur) hæc feminalia de bysso retorta ob fortitudinem solere contexi, &, postquam incisa fuerint, acu consui: non enim posse in tela huiuscemodi fieri. Secunda ex lino tunica est ποδήρης, idest talaris, duplici sindone, quã & ipsam Iosephus byssinam uocat, appellaturq. כתנת chetonet, idest χιτὼν, quod Hebræo sermone in lineam uertitur. Hæc adhæret corpori, & tam arcta est, & strictis manicis, ut nulla omnino in ueste sit ruga, & usque ad crura descendat. Volo pro legentis facilitate abuti sermone uulgato. Solent militantes habere lineas, quas camisias uocant, sic aptas membris, & adstrictas corporibus, ut expediti sint uel ad cursum, uel ad prœlia, dirigere iacula, tenere clypeum, ensem librare, & quocumque necessitas traxerit. Ergo & sacerdotes, parati in ministerium Dei, utuntur hac tunica, ut, habentes pulchritudinem uestimentorum, nudorum celeritate discurrant. Tertium genus est uestimenti, quod illi appellant אבנט abnet, nos cingulum, uel baltheum, uel zonam possumus dicere, Babylonii nouo uocabulo המיינין hemeianin uocãt. diuersa uocabula ponimus, ne quis erret in nomine. Hoc cingulum in similitudinem pellis colubri, qua exuit senectutem, sic in rotũdum textum est, ut marsupium longius putes. Textum est autem subtegmine cocci, purpuræ, hiacynthi, & sta-

Exod. 20

mine byſſino, ob decorem,& fortitudinem, atque ita polymita arte diſtinctum, ut diuerſos flores ac gemmas artificis manu non textas, ſed additas arbitreris. Lineam tunicam, de qua ſupra diximus, inter umbilicum & pectus hoc ſtringunt baltheo; qui quattuor digitorum habẽs latitudinem, & ex una parte ad crura dependens, cum ad ſacrificia curſu, & expeditione opus eſt, in læuum humerum retorquetur. Quartum genus eſt ueſtimenti, rotundum pileolũ, quale pictum in Vlyſſeo conſpicimus, quaſi ſphæra media ſit diuiſa, & pars una ponatur in capite: hoc Græci & noſtri *τιάραν*, nonnulli galerum uocãt, Hebræi מצנפת miznepheth: non habet acumen in ſummo, nec totum uſque ad comam caput tegit, ſed tertiam partem a fronte inopertam relinquit: atque ita in occipitio uitta conſtrictum eſt, ut non facile labatur ex capite. eſt autem byſſinum, & ſic fabre opertum linteolo, ut nulla acus ueſtigia extrinſecus appareant. His quattuor ueſtimentis, ideſt feminalibus, tunica linea, cingulo, quod purpura, cocco, byſſo, hiacynthoq. contexitur, & pileo, de quo nunc diximus, tam ſacerdotes, quam pontifices utuntur. Reliqua quattuor proprie pontificum ſunt: quorum primum eſt meil, מעיל, ideſt tunica talaris, tota hiacynthina, ex lateribus eiuſdem coloris aſſutas habens manicas, & in ſuperiori parte, qua collo induitur, aperta, quod uulgo capitiũ uocant, oris firmiſſimis ex ſe textis, ne facile rum-
Exod. 28 patur. In extrema parte, ideſt ad pedes, ſeptuaginta duo ſunt tintinnabula, & totidem mala punica, iiſdem contexta coloribus, ut ſupra cingulum. Inter duo tintinnabula unum malum eſt: inter duo mala unum tintinnabulum; ut alterutrum ſibi media ſint: cauſaq. redditur. iccirco tintinnabula ueſti appoſita ſunt, ut, cum ingreditur pontifex in Sancta ſanctorum, totus uocalis incedat, ſtatim moriturus, ſi hoc non fecerit. Sextum eſt ueſtimentum, quod Hebraica lingua dicitur ephod, אפד: Septuaginta *ἐπωμίδα*, ideſt, ſuperhumerale appellant. Aquila *ἐπένδυμα*, nos ephod ſuo ponimus nomine. Et ubicumque in Exodo,

do, siue in Leuitico superhumerale legitur, sciamus, apud Hebræos ephod appellari. hoc autem esse pontificis uestimentum, & in quadam epistola scripsisse me memini; & omnis scriptura testatur sacrum quiddam esse, & solis conueniens pontificibus. Nec statim illud occurat, quod Samuel, qui leuita fuit, scribitur in Regnorum primo libro, habuisse ætatis adhuc paruulæ בד אפוד ephod bad, idest, superhumerale lineum: cum Dauid quoque ante arcam Domini idem portasse referatur. aliud est enim, ex quattuor supradictis coloribus, idest, hiacyntho, bysso, cocco, purpura, & ex auro habere contextum: aliud, in similitudinem sacerdotum simplex, & lineum. Auri laminæ, idest, bracteæ, mira tenuitate tenduntur; ex quibus secta fila torquentur, cum subtegmine trium colorum, hiacynthi, cocci, purpuræ, & cum stamine byssino: & efficitur palliolum miræ pulchritudinis, perstringens fulgore oculos in modum caracallarum, sed absque cucullis. Contra pectus nihil contextum est, & locus futuro rationali derelictus. In utroque humero habet singulos lapides, clausos, & adstrictos auro, qui Hebraice dicuntur soom, שהם, ab Aquila, & Symmacho, & Theodotione onychini, a Septuaginta smaragdi transferuntur: Iosephus sardonicas uocat, cum Hebræo Aquilaq. consentiens; ut uel colorem lapidum, uel patriam demonstraret. Et in singulis lapidibus sena patriarcharum nomina sunt, quibus Israeliticus populus diuiditur. In dextro humero maiores filii Iacob, in læuo minores scripti sunt: ut pontifex, ingrediens Sancta sanctorum, nomina populi, pro quo rogaturus est Dominum, portet in humeris. Septimum uestimentum est mensura paruum, sed cunctis supradictis sacratius. Intende, quæso, animum, ut quæ dicuntur intelligas. Hebraice uocatur hosen חשן, Græce autem λόγιον, nos rationale possumus appellare; ut ex ipso statim nomine scias mysticum esse, quod dicitur. Pannus est breuis ex auro, & quattuor textus coloribus, hoc est, iisdem, quibus & superhumerale, habens magnitudinem palmi per quadrum, &

Exod. 35. 39

1. Reg. 2

2. Reg. 6

& duplex, ne facile rumpatur. intexti sunt enim ei duodecim lapides miræ magnitudinis atque pretii, per quattuor ordines, ita ut in singulis uersiculis terni lapides collocentur. In primo ordine sardius, topazius, smaragdus ponitur. Symmachus dissentit in smaragdo, ceraunium pro eo transferens. in secundo carbunculus, sapphyrus, iaspis. in tertio lyncurius, achates, amethystus. In quarto chrysolitus, onychinus, berillus. Satisq. miror, cur hiacynthus, pretiosissimus lapis, horum numero non ponatur: nisi forte ipse est alio nomine lyncurius. Scrutans eos, qui de lapidum atque gemmarum scripsere naturis, lyncurium inuenire non potui. In singulis lapidibus secundum ætates
Ezech.28 duodecim tribuũ sculpta sunt nomina. Hos lapides in dia-
Apoc.21 demate principis Tyri, & in Apocalypsi Ioannis legimus, de quibus extruitur cælestis Hierusalem: & sub horum nominibus, & specie, uirtutum uel ordo, uel diuersitas indicatur. Per quattuor rationalis angulos, quattuor anuli sunt aurei, habentes contra se in superhumerali alios quattuor: ut, cum appositum fuerit λόγιον, in loco, quem in ephod diximus derelictum, anulus ueniat contra anulũ, & mutuo sibi uittis copulẽtur hiacynthinis. Porro, ne magnitudo & pondus lapidum contexta stamina rumperent, auro ligati sunt, atque conclusi: nec suffecit hoc ad firmitatem, nisi & catenæ ex auro fierent, quæ ob pulchritudinem fistulis aureis tegerentur; haberentq. & in rationali supra duo maiores anulos, qui uncinis superumheralis aureis necterentur, & deorsum alios duos: nam post tergum in superhumerali contra pectus & stomachum, ex utroque latere erant anuli aurei, qui catenis cũ rationalis inferioribus anulis iungebantur: atque ita fiebat, ut adstringeretur & rationale superhumerali, & superhumerale rationali, ut una textura contra uidentibus putaretur. Octaua est lamina aurea, idest, sis zaab ציץ זהב, in qua scriptum est nomen Dei Hebraicis quattuor litteris, י iod, ה he, ו uau, ה he, quod apud illos ineffabile nuncupatur. Hæc super pileolum lineum & commune omnium sacerdotum, in põtifice

tifice plus additur; ut in fronte uitta hiacynthina constrin-
gatur; totamq. pontificis pulchritudinem, Dei uocabulũ
coronet, & protegat. Didicimus, quæ uel communia cũ
sacerdotibus, uel quæ specialia pontificis uestimenta sint:
& si tanta difficultas fuit in uasis fictilibus, quanta maiestas
erit in thesauro, qui intrinsecus latet? Dicamus igitur pri
us, quod ab Hebræis accepimus: & iuxta morem nostrũ,
spiritualis postea intelligentiæ uela pandamus. Quattuor
colores ad quattuor elementa referuntur, ex quibus uni-
uersa subsistunt. Byssus terræ deputatur, quia ex terra gi-
gnitur. Purpura mari, quia ex eius cochleolis tingitur.
Hiacynthus aeri, propter coloris similitudinem. Coccus
igni & ætheri, qui Hebraice שני sen appellatur: quod Aqui
la *διάφορον*, Symmachus *δίβαφον* interpretatus est. Pro
cocco, iuxta Latinum eloquium, apud Hebræos tolaath
תולעת, idest, uermiculus scribitur: & iustum esse comme-
morant, ut pontifex creatoris non solum pro Israel, sed
& pro uniuerso mundo roget; siquidem ex terra, & aqua,
& aere, & igne mundus iste consistit; & hæc elementa sint
omnium. Vnde primum uestimentum lineum, terram si- **Exod.28**
gnificat: secundum hiacynthinum, aerem in colore demõ
strans: quia de terrenis paulatim ad excelsa sustollitur: &
ipsa uestis hiacynthina capite usque ad talos ueniens, indi-
cat aerem de cælis usque ad terram fusum. Mala autem pu
nica & tintinnabula in inferioribus posita, fulgura toni-
truaq. demonstrant, siue terram, & aquam, & omnium
elementorum inter se consonantiam, & sic sibi uniuersa per
plexa, ut in singulis omnia reperiantur. Quod autem su-
pradicti colores auro intexti sunt, id significari uolunt,
quod uitalis calor, & diuini sensus prouidentia, uniuersa
penetret. Superhumerale & duos lapides, uel smaragdi-
nos, uel onychinos, qui desuper sunt, & utrumque hume
rum tegunt, duo hemisphæria interpretantur; quorũ aliud
super terram, aliud sub terra sit; siue solem, & lunam,
quæ desuper rutilant. Zonam illam, qua sacerdotis pectus
artatur, & linea tunica, idest, terra constringitur, interpre
tantur

tantur oceanum. Rationale in medio positum, terram edis-serunt: quæ instar puncti, licet omnia in se habeat, tamen a cunctis uallatur elementis. Duodecim lapides uel zodiacũ interpretantur circulũ, uel duodecim menses: & singulis uer-siculis singula assignant tẽpora, & his ternos deputant men-ses. Nec alicui gentilis uideatur expositio. Non enim, si cælestia, & Dei dispositionem, idolorum nominibus infa-marunt; iccirco Dei est neganda prouidentia, quæ certa le-
Iob 9 ge currit, & fertur, & regit omnia. Nam & in Iob, Ar-cturum, & Orionem, & מזלות mazoloth, hoc est, zodia-cum circulum & cetera astrorum nomina legimus: non quod eadem apud Hebræos uocabula sint; sed quod nos non possumus, quæ dicuntur, nisi consuetis uocibus intel-ligere. Pulchre autem hoc ipsum, quod in medio est, ap-pellatur rationale. Ratione enim cuncta sunt plena; & ter-rena hærent cælestibus; immo ratio terrenorum & tempo-rum, caloris & frigoris, & duplex inter utraque temperi-es, de cæli cursu & ratione descendit. Vnde & rationale cũ ephod fortius stringitur. Porro, quod dicitur in ipso ratio-nali δήλωσις esse, & ἀλήθεια, id est, manifestatio, atque doctrina, uel ueritas, hoc ipsum significat, quod nũquam in Dei ratione mendacium sit; sed & ipsa ueritas multis signis & argumentis monstretur hominibus, & usque ad mortales ueniat. Vnde factum est, ut rationem solis, & lunæ, & anni, & mensium, & temporum, & horarum, tempestatum quoque, serenitatis, atque uentorum, & re-rum omnium nosceremus, accipientes insitam a Deo sapi-entiam, & ipso habitatore, atque doctore, domicilii sui nobis & fabricæ scientiam demonstrante. Super omnia cid-daris & uitta hiacynthina cælum monstrat: & auri lamina, quæ in fronte pontificis est, inscriptumq; nomen Dei, uni-
Ezech. 1 uersa, quæ subter sunt, Dei arbitrio gubernari. Id ipsum ego puto sub aliis nominibus & in Cherubim & quattuor ani-malibus figuratum; quæ ita sibi permixta sunt, & hærent, ut in uno inueniantur & cetera; & quod instanter, & ante se uadant, & non reuertantur. Labuntur enim tempora,
&

& præterita relinquentia, ad futura festinant. Quod autem semper in motu sunt, illud significant, quod & philosophi suspicantur, currere mundum suo ordine, & incessabiliter uelut rotam in suo axe torqueri; unde & rota in rota, idest, tempus in tempore, & annus in semet ipsum reuoluitur: & ipsæ rotæ eleuantur ad cælum, & super crystallum thronus ex sapphyro est, & super thronum similitudo sedentis: cuius inferiora ignea sunt, superiora electrina: ut demonstret, quæ inferiora sunt, igne & purgatione indigere; quæ sursum, in condicionis suæ puritate persistere. Et quo modo hic in habitu sacerdotis auri lamina est desuper: ita in Ezechiele electrum in pectore, & in uertice collocatur. Iustum ergo erat, sicut supra ex parte diximus, ut pontifex Dei, creaturarum omnium typum portans in uestibus suis, indicaret cuncta indigere misericordia Dei; & cum sacrificaret ei, expiaretur uniuersalis condicio, ut non pro liberis, ac parentibus, & propinquis, sed pro cuncta creatura, & uoce, & habitu precaretur. Tetigimus expositionem Hebraicam, &, infinitam sensuum siluam alteri tempori reseruantes, quædam futuræ domus strauimus fundamenta. De feminalibus lineis hoc solent dicere, ratio seminum & generationis ad carnem pertinens, terræ per ea deputatur. Vnde & ad Adam loquitur Deus: Terra es, & in terram ibis. Causasq. huius rei, quo modo de paruulo semine & fœdissimis initiis tanta uel hominum, uel diuersarum rerum pulchritudo nascatur, esse obuolutas, & humanis oculis non patere. Legimus in Leuitico, iuxta præceptum Dei Moysen lauisse Aaron, & filios eius. iam tunc purgationem mundi & rerum omnium sanctitatem, baptismi sacramenta signabant. Non accipiunt uestes, nisi lotis prius sordibus: nec ornantur ad sacra, nisi in Christo noui homines renascantur. Vinum enim nouum in nouis utribus mittitur. Quod autem Moyses lauat, legis indicium est. Habent Moysen, & prophetas, ipsos audiant. Et ab Adam usque ad Moysen omnes peccauerunt. Præceptis Dei lauandi sumus; & cum parati ad indumentum

Ezech. 1. 8

Gen. 3

Leuit. 8

Matth. 9

Luc. 16

Christi

Christi, tunicas pelliceas deposuerimus, tunc induemur ueste linea, nihil in se mortis habente, sed tota candida: ut, de baptismo consurgentes, cingamus lumbos in ueritate, & tota pristinorum peccatorum turpitudo celetur. Vnde
Psal.31 & Dauid: Beati, qnorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Post feminalia & lineam tunicam induimur hiacynthino uestimento, & incipimus de terrenis ad alta conscendere. Hæc ipsa hiacynthina tunica, a Septuaginta ὑποδύτης, idest, subucula nominatur, & proprie pótificis est, significatq. ratione sublimium non patere omnibus, sed maioribus, atque perfectis. Hanc habuerunt Moy
Esa.40 ses, & Aaron, & prophetæ, & omnes, quibus dicitur: In montem excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion. Nec sufficit nobis priorum ablutio peccatorum, baptismi gratia, doctrina secretior, nisi habuerimus & opera. Vnde iungitur & ephod, idest, superhumerale, quod rationali copulatur: ut non sit laxum, neque dissolutum, sed hæreant sibi inuicem & auxilio sint. Ratio enim operibus, & opera ratione indigent; ut, quod mente percipimus, opere perpetremus. Duoq. lapides in superhumerali, uel Christum significant, & Ecclesiam duodecim apostolorum, qui ad prædicationem missi sunt, nomina continentes; uel litteram, & spiritum, in quibus continentur legis uniuersa mysteria. In dextra spiritus, in læua littera est. Per litteras ad uerba descendimus, per uerba uenimus ad sensum. Quam
Leuit.7 pulcher ordo, & ex ipso habitu sacramenta demonstrans. In humeris opera sunt, in pectore ratio. unde & pectusculum comedunt sacerdotes. Hoc autem rationale duplex est, apertum & absconditum, simplex & mysticum, duodecim in se lapides habens, & quattuor ordines; quos quattuor puto esse uirtutes, prudentiam, fortitudinem, iustitiam, & temperantiam; quæ sibi hærent inuicem; & dum mutuo miscentur, duodenarium efficiunt numerum,
Apoc.4 uel quattuor animalia, quæ in Apocalypsi describuntur plena oculis, & Domini luce radiantia mundum illuminant. In uno quattuor, & in quattuor singula. unde & δήλωσις,
&

& ἀλήθεια, ideſt, manifeſtatio, uel doctrina, & ueritas in pectore ſacerdotis eſt. Cum enim indutus quis fuerit ueſte multiplici; conſequens eſt, ueritatem, quam corde retinet, ſermone proferre: & ob id in rationali ueritas eſt, ideſt, ſcientia, ut nouerit quæ docenda ſint; & manifeſtatio, atque doctrina, ut poſſit inſtruere alios, quod mente concepit. Vbi ſunt, qui innocentiam ſacerdoti dicunt poſſe ſufficere? Vetus lex nouæ congruit: id ipſum Moyſes, quod Apoſtolus. Ille ſacerdotis ſcientiã ornat in ueſtibus: iſte Timotheum, & Titum inſtruit diſciplinis. Sed & ipſe ueſtimentorum ordo præcipuus. Legamus Leuiticum. *Leuit.* 8
Non prius rationale, & ſic ſuperhumerale, ſed ante ſuperhumerale, & deinceps rationale. A mandatis tuis, inquit, *Pſal.* 118
intellexit: prius faciamus, & ſic doceamus: ne doctrinæ auctoritas caſſis operibus deſtruatur. Hoc eſt, quod in propheta legimus: Seminate uobis in iuſtitia, & meti- *Oſee* 10
te fructum uitæ: illuminate uobis lumen ſcientiæ. Primum ſeminate in iuſtitia, & fructum uitæ æternæ metite: poſtea uobis ſcientiam uindicate. Nec ſtatim abſoluta perfectio eſt, ſi quis ſuperhumerale & rationale habeat; niſi hæc ipſa inter ſe forti compagine ſolidentur, & ſibi inuicem cõnexa ſint: ut & operatio rationi, & ratio operibus hæreat; &, his præcedentibus, doctrina ſequatur, & ueritas. Quattuor elementa, de quibus ſupra diximus, & duos lapides uel onychinos, uel ſmaragdinos, & gemmas duodecim, quæ ponũtur in rationali, ſi eſſet tempus ut diſcuterem, ſingulorum naturas & cauſas tibi exponerem; &, quid unuſquiſque ualeat, & quo modo uirtutibus ſingulis comparentur, plenius quæſita demonſtrarem. ſufficiat, quod & ſanctus papa Epiphanius egregium ſuper hoc uolumen edidit: quod ſi legere uolueris, pleniſſimam ſcientiam conſequeris. Ego iam menſuram epiſtolæ excedere me intelligo, & excipiẽtis ceras uideo eſſe completas. unde ad reliqua tranſeo, ut tandem finiatur oratio. Lamina aurea rutilat in fronte: nihil enim nobis prodeſt omnium rerum eruditio, niſi Dei ſcientia coronemur. Lineis induimur, ornamur hiacynthinis,

nis, ſacrato baltheo cingimur: dantur nobis opera, rationale in pectore ponitur: accipimus ueritatẽ, profert ſermo doctrinã: imperfecta ſunt uniuerſa, niſi tam decoro currui dignus quæratur auriga; & ſuper creatura creator inſiſtens, regat ipſe, quæ condidit. Quod olim in lamina monſtrabatur, nunc in ſigno oſtenditur crucis. Auro legis, ſanguis
Ezech. 9 euangelii pretioſior eſt. Tunc ſignum iuxta Ezechielis uocem gementibus figebatur in fronte: nunc portantes crucem
Pſal. 4 cem dicimus: Signatum eſt ſuper nos lumen uultus tui Do
Exod. 28.29 mine. Bis in Exodo legimus præcipiente Domino, & Moyſe iuſſa faciente, octo ueſtium genera pontificis. In Leui-
Leuit. 8 tico de ſeptem tantum ſcriptum eſt: & refertur, quo modo Moyſes fratrem ſuum Aaron illis induerit: de ſolis feminalibus nihil dicitur, hac, ut arbitror, cauſa, quod ad genitalia noſtra & uerenda lex non mittit manum, ſed ipſi ſecretiora noſtra & confuſione digna tegere & uelare debemus, & conſcientiam puritatis feminum Deo iudici reſeruare. De ceteris uirtutibus, uerbi gratia ſapientia, fortitudine, iuſtitia, temperantia, humilitate, manſuetudine, liberalitate, poſſunt & alii iudicare: pudicitiam ſolam nouit conſcientia; & humani oculi huius rei certi iudices eſſe non poſſunt: abſque his, qui paſſim in morem brutorum animaliũ libidini expoſiti ſunt. Vnde & Apoſtolus,
1.Cor. 7 De uirginibus, inquit, præceptum Domini non habeo: quaſi Moyſes loquatur: feminalibus ego non ueſtio, nec impono alicui neceſſitatem: qui uult ſacerdos eſſe, ipſe ſe ueſtiat. O quantæ uirgines, & quantorum ſperata pudicitia in die iudicii dehoneſtabitur: quantorum infamata pudicitia a Deo iudice coronabitur. Ipſi igitur aſſumamus feminalia: ipſi noſtra uerenda operiamus: non quæramus alienos oculos. Ita tegantur genitalia, ut nullorum oculis pateãt; ne, quando intramus Sancta ſanctorum, ſi qua apparuerit turpitudo, morte moriamur. Iam ſermo finitur, & ad ſuperiora retrahor. Tanta debet eſſe ſcientia & eruditio pontificis Dei, ut & greſſus eius, & motus, & uniuerſa uocalia ſint. Veritatem mente concipiat, & toto eam

habitu

habitu resonet, & ornatu; ut, quidquid agit, quidquid loquitur, sit doctrina populorum. absque tintinnabulis enim, & diuersis coloribus, & gemmis, floribusq. uirtutum, nec Sancta ingredi potest, nec nomen antistitis possidere. Hæc ad unam lucubratiunculam, cum iam funis sol ueretur a littore, & nautæ crebrius inclamarent, propero sermone dictaui, quæ memoria tenere poteram, & quæ diuturna in rationali pectoris mei lectione congesseram, satis intelligens magis me loquendi impetu, quam iudicio scribenti fluere, & more torrentis turbidum proferre sermonē. Fertur in indice Septimii Tertulliani liber de Aarō uestibus; qui interim usque ad hanc diem a me non est repertus. si a uobis propter celebritatem urbis fuerit inuentus; quæso, ne meam stillam illius flumini comparetis. nōn enim magnorum uirorum ingeniis, sed meis sum uiribus æstimandus.

ARGVMENTVM.

QVOD *terra Hebrais promissa, spiritualiter pro celesti accipienda sit patria, non pro Iudaa regione ambitu perquam angusta, nec plene a Iudæis occupata, Dardano respondens, multis ostendit: et quia testimonio epistola Pauli ad Hebreos id etiā adstruit, receptam illam esse epistolam scribit: fines repromissa terra, Iudaeorum scelera, & captiuitates enarrat: & quod ob cruci affixum Christum, captiuus, seruitutiq. obnoxius semper futurus Hebraeorum populus sit, exponit.*

HIERONYMVS DARDANO.

EPISTOLA CXXIX.

QVAERIS Dardane, Christianorum nobilissime, & nobilium Christianissime, quæ sit terra repromissionis, quam Iudæi redeūtes ex Aegypto possederunt, cum a maioribus eorum iam fuerit ante possessa, ac proinde non sit promissa, sed reddita. his enim uerbis uteris in calce epistolæ tuæ. Quod interrogans uideris illud sentire, quod plurimis nostrorum placet, aliam repromissionis terram esse quærendam, de qua & Dauid loqui- *Psal. 26*

tur in psalmo: Credo uidere bona Domini in terra uiuentium. Et Dominus in euangelio: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Vtique Dauid, quando hæc cantabat in spiritu, in terra repromissionis erat; & non solum in Iudææ finibus morabatur, sed & multarum in circuitu
Psal. 59. 107 nationum uictor extiterat, quæ a torrente Aegypti, qui est Rhinocoruræ, usque ad Euphratem fluuium tendebantur, dicens in alio loco: In Idumæam extendam calciamẽtum meum: mihi alienigenæ seruient. Quo modo ergo se
Psal. 26 credebat accipere, quod iam uictoria possidebat? Et ne forsitan legentibus Iudæis ambiguum derelinquat, quæ sit illa terra, quam uidere cupiebat, ipso sermone demõstrat, dicens: Credo uidere bona Domini in terra uiuentium. Ergo terra Iudææ, quæ illius ditionis erat, non est terra ui-
Matth. 22 uentium, idest, Abraham, Isaac, & Iacob, de quibus Dominus in resurrectionis quæstione dicit: Nõ est Deus mortuorum, sed uiuentium: uerum terra & regio mortuorum,
Ezech. 18 de quibus loquitur Ezechiel: Anima, quæ peccauerit, ipsa
Psal. 113 morietur. Et: Nõ mortui laudabunt te Domine, sed nos, qui uiuimus, benedicimus Domino, qui in resurrectione occursuri sumus Domino saluatori, dicẽte Apostolo: Hoc
1. Thess. 4 enim dico uobis in sermone Domini, quoniam nos, qui uiuimus, qui relinquimur in aduentu Domini, non præueniemus eos, qui dormierunt: de quibus & Hieremias loquitur. Derelinquentes te super terrã scribentur. Quodq;
Hier. 17 Dauid promittit: Credo uidere bona Domini: ad spirita-
Psal. 26 lem nos perspicue trahit intelligentiam. Quæ enim bona rex alia requirebat, aut quo indigebat, qui tantæ potentiæ fuit, ut partis per illum opibus Salomon, filius eius, quo nullus in orbe terrarum ditior fuit, contentus esset?
3. Reg. 10 Sed in terra uiuentium bona illa quærebat, quæ nec ocu-
2. Par. 9 lus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderũt,
1. Cor. 2 quæ præparauit Dominus diligentibus se. Quod autem in
Matth. 5 euangelio dicitur: Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram: iuxta litteram sibi uidetur esse contrarium. Non enim terræ possessio mansuetorum est, & mitium, qui sæ-

pe

pe etiam a parentibus derelicta perdunt propter mansuetudinem, sed uirorum fortium, & uiolentorum, qui sunt ad bella promptissimi. Denique & in psalmo quadragesimoquarto, qui sub nomine Salomonis ad Christi Ecclesiæq. eius sacramentum refertur, scribitur: Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime. Specie tua & pulchritudine tua intende, prosperare, & regna: Propter mãsuetudinem, & iustitiam, & ueritatem, & deducet te mirabiliter dextera tua. Hic est, qui & in alio psalmo loquebatur: Memento Domine Dauid, & omnis mansuetudinis eius. Et iterum: Assumens mansuetos Dominus. Et apertius in euangelio: Discite a me, quia humilis sum, & mansuetus corde. In cuius typum & Moyses omnium hominum, qui erant super terram, mansuetissimus scribitur. Hæc est, ut diximus, terra uiuentium, in qua sanctis uiris atque mansuetis bona Domini præparantur: quam ante aduentum in carne Domini saluatoris nec Abraham, nec Isaac, nec Iacob, nec prophetæ, & alii iusti uiri consequi potuerunt. Denique & Abrahã, licet diuersis locis, cum Lazaro uidetur apud inferos. & Iacob, uir iustus, dicit: Lugens, & gemens descendam ad infernum. Sanguis Christi clauis paradisi est; dicentis ad latronem, Hodie mecum eris in paradiso. Ista est, ut diximus, terra uiuentium, terra diuitiarum, & bonorum Dei, quam primus Adam perdidit, & secundus Adam inuenit: immo ab illo perditã iste restituit, dicente Apostolo: Regnauit mors ab Adã usque ad Moysen: sub cuius persona lex intelligitur, in similitudinẽ præuaricationis Adã, qui est forma futuri. Volumus scire manifestius, quæ sit hæc terra: legamus Malachiã: Beatos uos dicent omnes, dicit Dominus: quoniã eritis uos in terra uoluptaria, quæ significãtius Græce appellatur θελητή, quã uel sancti desiderant, uel quæ Deo placeat. Esaias quoque in hæc uerba consentit, dicens: Et erit uir abscondens sermones suos, & apparebit in terra Sion, sicut fluuius gloriosus in terra sitienti. Quæ est terra Sion, in qua apparebit fluuius gloriosus? illa uidelicet, de qua idẽ Dauid in alio psal-

Psal. 131 | Psal. 146 | Matth. 11 | Num. 12 | Hebr. 11 | Luc. 16 | Gen. 37 | Luc. 23 | Rom. 5 | Malach. 3 | Esa. 32

Psal. 86 mo canit: Gloriosa de te dicta sunt ciuitas Dei. Et iterum:
Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Numquid istas portas diligit Deus, quas uidemus in cineres & fauillas esse conuersas? Non dico prudentibus, sed ne stultis quidem hoc persuaderi potest. Ego arbitror & illud, quod in sexagesimoquarto psalmo legimus: Visitasti terram, & inebriasti eam, multiplicasti locupletare eã: Fluuius Dei repletus est aquis: parasti cibum illorum, quoniam sic est præparatio eius: sulcos eius inebria: multiplica genimina illius: in stillicidiis eius lætabitur germinans: huic sensui conuenire. illa enim terra quotidie uisitatur a Deo, & inebriatur, cunctisq. plena est diuitiis. De hac flu-
Psal. 45 uius egreditur Dei, de quo scriptum est: Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei: qui & in descriptione templi
Ezech. 47 Ezechielis mystico sermone narratur: in cuius ripis arbores sunt ex utraque parte per singulos menses nouis frugibus
Pro. 12 abundantes. De qua terra & in Prouerbiis uir scripsit sapientissimus: Qui operatur terram suam, implebitur panibus. Quod si de hac terra, quam cernimus, & quæ magis
Gen. 3 a peccatoribus possidetur, de qua scriptum est: Maledicta terra in operibus tuis: aliquis intelligendum putat: respondeat, quo modo hæc possit stare sententia: qui operatur terram suam, implebitur panibus. quanti enim operantur terram, & exercent uomere; & tamen, multis impedientibus causis, egestate conficiuntur, & penuria? Sed cõsiderandum est, scriptura quid dicat: Qui operatur terram suam, quæ proprie iuris sui est, de qua numquam eiici po-
Pro. 13 test. secundum quem sensum & illud scriptum est: Redemptio animæ uiri, propriæ diuitiæ. Et hoc secundum litterã sentiri non potest. quanti enim alienis amicorumq. redimuntur pecuniis? Huius terræ cultores, & agricolæ, apo-
Matth. 5 stoli sunt, de quibus dicitur: Vos estis sal terræ. Et in alio
Luc. 21 loco: In patientia uestra possidebitis animas uestras: quorum unus, uas electionis, confidentissime loquebatur: Dei
1. Cor. 3 enim cooperatores sumus, Dei agricultura, Dei ædificatio: & multa alia; quæ icciirco non replico, ne sensum legentis

uideat

uideat obtundere, & memoriæ illius diffidere. Illud quoque solicita mente tractemus, & scripturarum nos doceat auctoritas, sanctos huius terræ, quam Iudæi terram repromissionis autumant, non habitatores esse, sed accolas, atque peregrinos. Ex iusti uiri legimus persona: Aduena sum ego & peregrinus, sicut omnes patres mei. Qui cum diu in terræ huius tenebris uersaretur, flebiliter ingemiscit, & dicit: Heu me, quia peregrinatio mea prolongata est, habitaui cum habitantibus Cedar, multum incola fuit anima mea. Vbicumque autem habitator terræ legitur, & priora, & media, & extrema tractemus, & liquido scripturarum poterit regula comprobari, semper habitatores terræ peccatores appellari: de quibus in Apocalypsi Ioannis illud exemplum est: Væ habitatoribus terræ. Abraham, ad quē primum facta est repromissio, dicente Domino: Tibi dabo terram hanc, & semini tuo: iuxta Stephani in Christo primi martyris concionem, ne uestigium quidem pedis huius terræ dicitur accepisse. Ita enim scriptum est: Tunc egressus de terra Chaldæorum habitauit in Carram: & inde, postquam mortuus est pater eius, migrauit in terram, in qua uos nunc habitatis; & non dedit ei possessionem, ne uestigium quidem pedis, quam repromisit dare ei in possessionem & semini eius post eum. Ac, ne forsitan lectoris tacita cogitatio trahat eum ad illam intelligentiam; ut, quod non est datum parenti, reddatur posteris: uas electionis loquitur ad Hebræos: Fide qui uocatur Abraham, obediuit egredi in locum, quem accepturus erat in possessionem: & egressus est, nesciens quo iret. Fide peregrinatus est in terra promissionis, quasi in aliena, in tabernaculis habitans cum Isaac & Iacob, & coheredibus eiusdem promissionis: expectabat enim fundamentum habentē ciuitatem, cuius artifex & creator Deus est. Et iterum cum de Abel, & Enoch, Noe, Saraq. dixisset, intulit: Iuxta fidem mortui sunt hi omnes, non acceptis repromissionibus, sed procul eas uidentes, & salutantes, & confitentes; quia peregrini & aduenæ erant super terram.

Psal. 38
Psal. 119
Apoc. 8
Gen. 12. 13
Act. 7
Hebr. 11

Qui enim hæc loquuntur, ostendunt quod quærant patriam: & siquidem illius recordabantur, de qua egressi erant; habebant tempus, ut reuerterentur: nunc uero meliorem desiderant, idest, cælestem. Multisq. in medio sanHeb.12 ctis commemoratis, ad extremum intulit: Et hi omnes testimonium habentes in fide, non acceperunt repromissionem, Deo de nobis melius quid prouidente, ne sine nobis perfecti fierent. Accessimus enim ad montem Sion, & ciuitatem Dei uiuentis Hierusalem cælestem, & multorum millium angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorum, qui scripti sunt in cælis. Nec me fugit, quod perfidia Iudæorum hæc testimonia non suscipiat, quæ utique ueteris testamenti auctoritate firmata sunt. Illud nostris dicendum est: hanc epistolam, quæ inscribitur ad Hebræos, non solum ab ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retro ecclesiis, & Græci sermonis scriptoribus, quasi Pauli Apostoli suscipi, licet plerique eam uel Barnabæ uel Clementis arbitrentur; & nihil interesse, cuius sit; cum ecclesiastici uiri sit, & quotidie ecclesiarum lectione celebretur. Quod si eam Latinorum consuetudo non recipit inter scripturas canonicas: nec Græcorum quidem ecclesiæ Apocalypsim Ioannis eadem libertate suscipiunt: & tamen nos utraque suscipimus, nequaquam huius temporis consuetudinem, sed ueterum scriptorum auctoritatem sequentes, qui plerumque utriusque abutuntur testimoniis, non ut interdũ de apocryphis facere solent, quippe qui & gentilium litterarum raro utantur exemplis, sed quasi canonicis & ecclesiasticis. Respondeant mihi, qui hanc terram (quæ nunc nobis, Christi passione & resurrectione, terra repromissionis effecta est) possessam putant a populo Iudæorum, postquam reuersus est ex Aegypto, quantum possederit, utique a Dan usque Bersabee, quæ uix centum sexa-
3.Reg.4 ginta millium in longum spatio tenditur. Neque enim Dauid, & Salomon, potentissimos reges, exceptis iis, quos post uictoriam in amicitiam receperunt, plus tenuisse scriptura testatur. Et hoc dico, ut taceam quinque Palæstinæ ciui-

ciuitates, Gazam, Ascalonem, Geth, Accaron, & Azotũ, Idumæos quoque a meridiana plaga uix septuagintaquinque millibus ab Hierosolyma separatos, Arabas, & Agarenos, quos nunc Sarracenos uocant, in uicinia urbis Hierusalem. Pudet dicere latitudinem terræ repromissionis, ne ethnicis occasionem blasphemandi dedisse uideamur. Ab Ioppe usque ad uiculum nostrum Bethlehem quadraginta sex millia sunt: cui succedit uastissima solitudo, plena ferocium barbarorum, de quibus dicitur: Contra faciẽ omnium fratrum tuorum habitabis: & quorum facit poeta eloquentissimus mentionem: Lateq. uagantes Barcæi: ab Barce opido, quod in solitudine situm est: quos nunc corrupto sermone Afri Barcianos uocant. Hi sunt, qui pro locorum qualitatibus, diuersis nominibus appellantur, & a Mauritania per Aegyptum, Africam, Palæstinamq. & Phœnicem, Cœlen Syriam, & Osrhohenem, Mesopotamiam, atque Persidem tẽdunt ad Indiam. Hæc est, Iudæe, tuarum longitudo & latitudo terrarum: in his gloriaris: super his te per diuersas prouincias ignorantibus iactitas: Ad populum phaleras: ego te intus & in cute noui. Quod si obieceris, terram repromissionis dici, quæ in Numerorum uolumine continetur, a meridie maris Salinarum per Sina & Cadesbarne, usque ad torrentem Aegypti: qui iuxta Rhinocoruram mari magno influit: & ab Occidẽte ipsum mare, quod Palæstinæ, Phænici, Syriæcelæ, Ciliciæq protenditur, ab Aquilone Taurum montem & Zephyrium usque Hemat, quæ appellatur Epiphania Syriæ: ad Orientem uero per Antiochiam, & lacum Cenereth, quæ nunc Tyberias appellatur: & Iordanem, qui mari influit Salinarum, quod nunc mortuorum dicitur: trans Iordanem autem duarum & semis tribuum possessio est, Ruben & Gad, & dimidiæ tribus Manasse. Et ego fatebor hæc tibi repromissa, non tradita: si obseruasses mandata Dei, & in præceptis illius ambulasses, si non pro omnipotente Deo coluisses Beelphegor & Baal, Beelzebub & Chamos: quos quia prætulisti Deo, omnia, quæ tibi promissa fuerant,

Gen. 16

Num. 34

rant, perdidisti. Et mihi in euangelio promittuntur regna cælorum: quæ instrumentum uetus omnino non nominat. Sed si non fecero, quæ præcepta sunt; nequaquam erit culpa in promittente, sed in me, qui promissum accipere non merui. Vbi enim optio proponitur ad eligendũ, qui operari renuis; frustra cupias, quod promissum est. lege librum Iosue, & Iudicum; & quantis possessionum angustiis sis coartatus, intelliges. Quid diuersarum urbium
Iud.1 alienigenas commemorem, quos populus Iudæorum nó quiuit expellere de urbibus, & sedibus suis? cum ipsa metropolis tua, prius Iebus, postea Salem, tertio Hierosolyma, & nunc Aelia, Iebusæos expellere non ualuerit, sed mãserit cum eis in scandalũ exemplumq. uicinorum: intãtum ut ibi templum tuum conditum sit, ubi area Orne fue
2.Reg. 24 rit Iebusæi, & ipsum templum septuaginta millium lato-
3. Reg.5 morum, & octoginta millium uectorum, hoc est, centum quinquaginta millium, exceptis præpositis operum præ multitudine habitantium tecum incircumcisorum, ab ethnicis extructum sit. Nec hoc dico in sugillationem terræ Iudææ, ut hæreticus sycophanta mentitur, aut quo auferam historiæ ueritatem, quæ fundamentum est intelligentiæ spiritalis, sed ut decutiam supercilium Iudæorum, qui
2. Cor. 3 synagogæ angustias Ecclesiæ latitudini præferunt. Si enim occidentem tantum sequuntur litteram, & non spiritum ui
Exod.13 uificantem: ostendant terram repromissionis lacte & melle manantem. Sin autem per tropologiam dictum putant pro rerum omnium abundantia: & nos terram confessionis terramq. uiuentium, terræ ueprium præferemus, dicen
Exod.32 te Domino ad Moysen de abiectione Israelis, & assumptione gentium: Dimitte me, ut deleam populum istum, & faciam te in gentem magnam. Et eodem patre ad filium:
Psal. 2 Postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuã, & pos-
Esa. 49 sessionem tuam terminos terræ. Et apertius per Esaiam: Parũ tibi est, ut sis puer meus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces, uel reliquias Israel congregandas. Dedi te in lucem cunctis gentibus, ut sis saluator uniuersæ terræ. Ex quo

per-

perſpicue demonſtratur, omnia illius populi in umbra, & typo, & imagine præceſſiſſe; ſcripta autem eſſe pro nobis, in quos fines ſæculi decurrerunt. Multa, Iudæe, ſcelera cõ- Rom.15
miſiſti: cunctis circa te ſeruiſti nationibus. ob quod factũ? 1.Cor. 10
utique propter idololatriam. Cumq. ſeruiſſes crebro, miſertus tui eſt Deus; & miſit iudices, & ſaluatores, qui te de famulatu Moabitarum, & Ammonitarum, Philiſtim quoque, & diuerſarum gentium liberarunt. Nouiſſime ſub regibus offendiſti Deum: & omnis tua prouincia, gente Babylonia uaſtante, deleta eſt. Per ſeptuaginta annos templi ſolitudo permanſit. A Cyro rege Perſarum eſt laxata captiuitas. Eſdras quoque hoc & Neemias pleniſſime refe- 1. Eſdr. 1.2
runt. Extructum eſt templum ſub Dario, rege Perſarum, atque Medorum, a Zorobabele filio Salathiel, & Ieſu filio Ioſedech, ſacerdote magno. Quæ paſſi ſitis a Medis, Aegyptiis, Macedonibusque, non enumero. Nec tibi ad- 2. Eſdr. 1.2
ducam in memoriam Antiochum Epiphanem, crudeliſſimum omnium tyrannorum: nec Cn. Pompeium, Gabinium, Scaurum, Varum, Caſſium, Soſiumq. replicabo: qui tuis urbibus, & præcipue Hieroſolymæ inſultauere. Ad extremum ſub Veſpaſiano & Tito urbs capta, templumq. ſubuerſum eſt. Deinde ciuitatis uſque ad Hadrianum principem per quinquaginta annos miſeræ reliquiæ. Poſt euerſionem templi paulo minus per quadringentos annos & urbis & templi ruinæ permanent: ob quod tantum facinus? certe non colis idola; ſed etiam ſeruiens Perſis, atque Romanis, & captiuitatis preſſus iugo, ignoras alienos Deos. Quo modo clementiſſimus quondam Deus, qui numquam tui oblitus eſt, nunc per tanta ſpatia tẽporum miſeriis tuis non adducitur, ut ſoluat captiuitatem, &, ut uerius dicam, expectatum tibi mittat antichriſtum? Ob quod, inquam, facinus, & tam execrabile ſcelus auertit a te oculos ſuos? ignoras? memento uocis parentum
tuorum: Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros. Matth. 27
Et: Venite occidamus eum, & noſtra erit hereditas. Et: Matth. 21
Non habemus regem, niſi Cæſarem. Habes quod elegiſti: Ioan.19

uſque

Rom. 11 usque ad finem mundi seruiturus es Cæsari, donec gentium
Deut. 28 introeat plenitudo, & sic omnis Israel saluus fiat: ut, qui quondã erat in capite, uertatur in caudam. Hæc tibi uir eloquentissime in duplicis præfecturæ honore transactæ, nunc in Christo honoratior, tumultuaria & breui lucubratione dictaui, ne uiderer omnino reticere. eodem enim tempore, immo eodẽ mihi die & litteræ tuæ redditæ sunt, & meæ expeditæ: ut aut tacendum fuerit, aut incompto eloquio respondendum: quorum alterum pudoris, alterum caritatis est.

ARGVMENTVM.

ROGATVS *per litteras a Marcella, nobili apud Romanos femina, quid sit Ephod bad, & quid Teraphim apud Hebraos, exponit.*

HIERONYMVS MARCELLAE.

EPISTOLA CXXX.

f. 58. l.

EPISTOLARE officium est, de re familiari, aut de quotidiana conuersatione aliquid scribere, & quodam modo absentes inter se præsentes fieri, dum mutuo, quid aut uelint, aut gestum sit, nunciant; licet interdum confabulationis tale conuiuium, doctrinæ quoque sale condiatur. Verum tu, dum tota in tractatibus occuparis, nihil mihi scribis, nisi quod me torqueat, & scripturas legere compellat. Denique heri, famosissima quæstione proposita, postulasti, ut, quid sentirem, statim rescriberem. Quasi uero pharisæorum teneam cathedram; ut, quotiescumque de uerbis Hebraicis iurgium est, ego arbiter, & litis sequester exposcar. Non sunt suaues epulæ, quæ non placentam redolent, quas non condit Apicius, in quibus nihil de magistrorum huius temporis iure suffumat. Sed quia uector & internuncius sermonis nostri redire festinat; rem grandem celerius dicto, quam debeo: licet de scripturis sanctis disputanti non tam necessaria sint

uer ba,

uerba, quam ſenſus. Quod ſi eloquentiam quæris; Demo
ſthenes legendus, aut Tullius eſt: ſi ſacramenta diuina; no
ſtri codices, qui de Hebræo in Latinum non bene reſonāt,
peruidendi. In fronte epiſtolæ tuæ poſueras, quid ſibi ue-
lit, quod in Regnorum libro ſcriptum eſt: Et Samuel puer 1. Reg. 2
ſeruiebat ante conſpectum Domini, cinctus ephod bad,
& diploidem habebat puſillam, quam fecerat ei mater ſua:
& afferebat ei de diebus in dies, cum aſcenderet cum uiro
ſuo ſacrificare ſacrificium dierum. Itaque quæris, quid ſit
ephod bad, quo futurus propheta præcingitur; utrum ne
zona, an, ut quidam putant, thuribulum, uel genus ali- Ibidem
quod ueſtimenti ſit. Et ſi ueſtis, quo modo ea præcingi-
tur? Et poſt ipſum, ephod, quare adiungitur ei bad? In
ſequentibus quoque legiſſe te ſcribis: Venit homo Dei ad
Eli, & dicit ei: Hæc dicit Dominus: Manifeſte oſtendi me
ad domum patris tui, ex omnibus tribubus Iſrael, cum eſ-
ſent in terra Aegypti ſeruientes in domo Pharaonis; & ele
gi domum patris tui ex omnibus tribubus Iſrael mihi in ſa
cerdotium: ut aſcenderent ad altare meum, & incende-
rent incenſum, & portarēt ephod: totumq. libri ordinem
proſecuta, etiam de illo loco exemplar ſumpſiſti, in quo
Doec Idumæus iuſſu regis interfecit ſacerdotes. Et con-
uerſus, inquit ſcriptura, Doec Syrus mortificauit ipſe ſa-
cerdotes Domini: & occidit in illa die trecentos quinque 1. Reg. 22
uiros, ſiue, ut in Hebræo legitur, octoginta quinque,
omnes qui portabant ephod: & Nob ciuitatem ſacerdo-
tum occidit in ore gladii a uiro uſque ad mulierem, ab in-
fante uſque ad nutrientem, & uitulum & aſinum & ouem
in ore gladii. Et ſaluatus eſt unus filius Achimelech filii
Achitob, & nomen ei Abiathar, & fugit poſt Dauid. Non
me teneo, quin problematis ordinem reſponſione præue-
niam. Vbi nunc legimus, Et omnes portantes ephod, in
Hebræo habet, Portantes ephod bad. Hoc quare ita dixe
rim, in ſequentibus diſces. Illud quoque, quod ſequitur,
addidiſti: Et factum eſt, cum fugeret Abiathar filius Achi 1. Reg. 23
melech ad Dauid, & ipſe cum Dauid deſcendit in Ceila ha-
bens

bens ephod in manu sua : & renunciatum est Saul , quia ue
nit Dauid in Ceila : ubi cum regis aduentus & ciuitatis ti-
meretur obsidio , dixit Dauid ab Abiathar : Defer ephod
Domini . Hæc sunt , quæ de Regnorum libro excerpta pro
ponens , ad uolumen Iudicum transcendisti , in quo micha
de monte Ephraim scribitur mille centum argenti siclos ma
tri, quos illa uouerat, reddidisse , atque sculptile inde fecisse
& conflatile . Et addis hæc post modicum , uocari ephod
& theraphim ; cum utique , si zona sit , aut uestimenti ge-
nus , sculptile atque conflatile esse non possit . Agnosco er
rorem pene omnium Latinorum , putantium ephod & the
raphim , quæ postea nominantur , de hoc argento , quod
Iud. 17 Micha matri dederat , fuisse conflata ; cum scriptura sic re
ferat : Et accepit mater eius , haud dubium quin Michæ, ar
gentum , & dedit illud conflatori, & fecit illud sculptile, at
que conflatile , quod fuit in domo Michæ , & domus Mi-
chæ , domus eius Dei , & fecit ephod & theraphim , & im
pleuit manum unius de filiis suis , & factus est ei in sacerdo
tem . Si autem putas , ea , quæ superius appellata sunt scul
ptile , atque conflatile , ephod & theraphim deinceps no-
minari , disce esse non eadem . siquidem post matris idolũ ,
quod dicitur sculptile, atque conflatile, fecit Micha ephod
& theraphim , sicut ex consequentibus approbatur . Et re
Iud. 18 sponderunt quinque uiri , qui abierant considerare terram,
& dixerunt ad fratres suos : Ecce nostis , quia est in domi-
bus istis ephod , & theraphim , & sculptile , atque confla-
tile . Et post multa , quæ in medio prætermisisti : Et ascen
derunt , inquit , quinque uiri , & illuc irruerunt , & sum-
pserunt sculptile , atque conflatile , ephod , & theraphim .
Et sexcenti uiri, qui cincti erant uasis bellicis , ingressi sunt
domum Micha , & sumpserunt sculptile atque conflatile ,
ephod & theraphim . Ex quo coarguuntur eorum opinio-
nes, qui, ut dissolubilem facerent quæstionem , ephod ar
genteum putauerunt . Illud breuiter attende , quod num-
quam nisi in sacerdotio nominetur . Nam & Samuel , qui
1. Reg. 2 illo cinctus refertur , leuites fuit : & sacerdotes Nob hoc di
gnitatis

gnitatis suæ insigne portabant. Et, quod in Latinis codici- 1. Reg.22.21
bus non habetur, quando Dauid fugiens a Saul uenit ad
Achimelech, & gladium postulauit, dicens: Vide, si est
ad manum tuam lancea, & gladius, quoniam gladium me
um, & uasa mea non sustuli in manu mea: respondensq.
sacerdos dixit: Ecce gladius Goliath alienigenæ, quem per
cussisti in ualle Terebinthi, & hic inuolutus est uestimento
post ephod in sacrario, utique ephod conditum seruaba-
tur. Hoc quoque ipsum, quod nunc posuimus, ubi sculpti
le, & conflatile legitur; licet idolum sit; tamen, quia per
errorem religio putabatur, ad uenerationem eius, sicut ad
Dei mysterium, ephod & theraphim insigne conficitur.
Theraphim quid sit, si spatium dictandi fuerit, proseque-
mur. Nunc interim de Ephod, ut cœpimus, explicandum Exod. 28
est. In Exodo, ubi Moysi præcipitur, ut sacerdotalia iu-
beat fieri uestimenta, post cetera legitur: Et hæ stolæ, quas
facient, pectorale, & superhumerale, & tunicas κοσυμ-
βωτὰς, & cidarim, & cinctorium. Vbi autem nos posui-
mus superhumerale, in Græco ἐπωμίδα Septuaginta in-
terpretes transtulerunt, quod scilicet super humeros istius-
modi ueniat uestimentum. Deinde iungitur: Et hi acci-
pient aurum, & hiacynthum, & coccum, & purpuram,
& byssum, & facient superhumerale de bysso torta, opus
textile uarium. Quid plura? totus Exodi liber hac uestium Exod.39
plenus est specie. nam & in fine eiusdem uoluminis scri-
bitur: Et fecit omnis sapiens in operibus stolas sanctorum,
quæ sunt Aaron sacerdotis, sicut Dominus præcepit Moy-
si. Et fecerunt superhumerale de auro, & hiacynto, & pur
pura, & cocco, & bysso retorta. Sed quia in Exodo hoc
genus uestimenti præcipitur tantum ut fiat, & postea fa-
ctum refertur, non tamen eo Aaron uestitur: in Leuitico Leuit.8
quo modo sacerdotalibus uestimentis indutus fuerit, ex-
plicatur. Et applicuit Moyses Aaron, filios eius, & lauit
eos aqua, & uestiuit eum tunica, & cinxit eum zona, &
uestiuit eum ὑποδύτην, quod nos subtunicalem, siue tu-
nicam, qua subtus uestitus est, possumus interpretari. Et
impo-

impoſuit ei ſuperhumerale, inquit, & cinxit eum ſecundū facturam ſuperhumeralis, & conſtrinxit eam in ipſo. Vides itaque, hoc Aaron ſuperhumerali cingi, quo modo Samuel ephod bad illo neſcio quo cingebatur. Sed, ne te longius traham, hanc habe ſententiam. Vbicumque in Septuaginta interpretibus, hoc eſt in codicibus noſtris, ἐπωμὶς, id eſt ſuperhumerale legitur, in Hebræo ſcriptum eſt ephod. Quod quare alibi interpretari uoluerint, & alibi ininterpretatum reliquerint, nō eſt mei iudicii: cum hoc ipſum in pluribus fecerint: ut, quæ alibi aliter atque aliter expreſſerant, nouiſſime translationis uarietate laſſati, ipſa Hebræa uerba poſuerint. Aquila autem, id quod illi ἱμάτιον dixerunt, ἐπίρραμμα, & ἐπένδυμα dixit: quod ſcilicet tunica eſt: & quod Hebræo ſermone uocatur מעיל mehil, ſuperiorem tunicam, ἔνδυμα uero, ideſt ἐπωμὶς, quod Hebraice dicitur ephod, ſuperius pallium ſignificat; quo tota ſacerdotalis protegatur ambitio. Quæras forſitan, ſi ephod ſacerdotale ſit pallium, quare in quibuſdam locis addatur bar. Audiens bar, riſum tenere non poſſum. Nam cum apud Hebræos dicatur bad, ipſos quoque Septuaginta interpretes ſic tranſtuliſſe manifeſtum ſit; ut pro bad bar ſcriberetur, error obtinuit. בד bad autem Hebraica lingua linum dicitur: licet linum פשתה piſtha ſignificantius exprimatur. Denique ubi nos legimus, Et facies femorale lineum; ut operiant carnis turpitudines, a lumbis uſ-
*Exod.*28 que ad crura eorum: in Hebræo, pro lineo, bad ponitur.
Dan. 10 Qua ſpecie uir quoque ille, qui Danieli monſtratur, indutus eſt: Et extuli oculos meos, & uidi: & ecce uir unus ueſtitus eſt בדים baddim, quo plurali numero ueſtes lineæ
1. Reg. 2. 22 nuncupantur. Propterea autem Samuel & octoginta quinque uiri ſacerdotes, אפוד ephod lineum portaſſe referuntur; quoniam ſacerdos magnus ſolus habebat licentiam ephod, non lineo ueſtiendi, uerum, ut ſcriptura commemorat, auro, hiacyntho, purpura, cocco, byſſoq. contexto. Ceteri habebant ephod, non illa uarietate diſtinctum, & duodecim lapidibus ornatum, qui in humero utroque reſide-

resîdebant, sed lineum, & simplex, & toto candore purissimum. Verum quia supra promiseram, me, si spatium dictandi fuisset, de תרפים theraphim quoque breuiter disserturum; nec quisquam interim interpellator aduenit: scito theraphim ab Aquila μορφώματα interpretari; quas nos figuras, siue figurationes possumus dicere. Nam in eo loco, 1.Reg. 19
quando Saul misit nuncios, ut acciperent Dauid; & respõderunt uexari illum grauiter; misit rursum dicens: Afferte illum in lecto ad me, ut occidã illum: & uenerunt nuncii, & ecce κενοτάφια in lecto: pro cenotaphiis, in Hebræo theraphim, idest μορφώματα posita sunt: & non decor caprarum, ut nostri codices habent, sed puluillus de caprarum pelle consutus, qui intonsis pilis caput inuoluti in lectulo hominis mentiretur. Vt autem utriusque sermonis ueritatem pariter explicem, in Osee comminatur Deus se a po- *Osee 3*
pulo fornicante omnem gratiã ablaturum, dicens: Quod diebus multis sedebunt filii Israel sine rege, & principe, sine sacrificio, sine altari, & sine sacerdotio & manifestationibus. Pro sacerdotio, & manifestationibus in Hebræo est, sine ephod, & sine theraphim, sicut Theodotiõ & Symmachus transtulerunt. Ex quo intelligimus, in ephod, iuxta Septuaginta quoque, qui sensum magis, quam uerba, interpretati sunt, sacerdotium interpretari; in theraphim uero, idest, figurationibus uel figuris, uaria opera, quæ theraphim uocantur, intelligi. Nam & in Exodo, ce Exo. 26.28.38
terisq. locis, ubi describũtur uestes plumaria arte contextæ, opus Cherubim, idest uarium, atque depictum esse factum describitur, ita tamen, ut ו uau litterã Cherubim non habeant: quia ubicũque cum hac littera scribitur, animalia magis, quam opera significant. Iuxta igitur hunc sensum & Micha cũ ueste sacerdotali, cetera quoque, quæ ad sacerdo *Iud. 17*
talia pertinẽt ornamenta, per theraphim fecisse mõstratur. Quã uellem nunc tibi omnem habitũ sacerdotalem exponere, & per singulas uestiũ species diuina ostendere sacramẽta; Verum, quia in hoc ipso breuitatem epistolæ excessimus, & Iosephus, ac Philo, uiri doctissimi Iudæorum, multiq.

de

de nostris id latissime persecuti sunt, quorum, ut aiunt, uoce audies me: quæ de cetero uelis, præsens percunctator præsentem: ut, si quid forte nescimus, sine teste, sine judice in fida aure moriatur. Nos, ut scis, Hebræorum lectione detenti, in Latina lingua rubiginem obduximus, in tantum, ut loquentibus quoque nobis stridor quidam nō Latinus interstrepat. unde ignosce ariditati: & si imperi-
2.Cor.11 tus sum, inquit, sermone Apostolus, sed non scientia. Illi utrumque non deerat, & unum humiliter renuebat. nobis utrumque deest: quia &, quod pueri plausibile habueramus, amisimus; nec scientiam, quam uolebamus, consecuti sumus, iuxta Aesopici canis fabulam, dum magna sectamur, etiam minora perdentes.

ARGVMENTVM.

HISTORIAM *super iurgio duarum meretricum, Salomonis iudicio sapienter extricato, per allegoriam interpretatur pro Ecclesia ex gentibus congregata, & synagoga* Iudæorum.

HIERONYMVS RVFFINO.

EPISTOLA CXXXI.

MVLTVM in utramque partem crebro fama mentitur, & tam de bonis mala, quam de malis bona, falso rumore concelebrat. unde & ego gaudeo quidem super testimonio erga me sanctitatis tuæ, & amore sancti presbyteri Eusebii: nec dubito, quin me publice prædicetis; sed tacitum uestræ prudentiæ iudicium pertimesco. itaque obsecro, ut magis memineritis mei, & dignum uestra laude faciatis. Quod primus ad officium prouocasti, & mihi secūdæ in rescribendo partes datæ sunt; non uenit de incuria in amicos, sed de ignorantia. si enim scissem, præoccupassem sermonem tuum. Interpretatio iudicii Sa-
3.Reg.3 lomonis super iurgio duarum mulierum meretricum, quā tum ad simplicem historiam pertinet, perspicua est; quod puer annorum duodecim contra ætatis suæ mensuram de intimo

intimo humanæ naturæ iudicarit affectu. unde & admiratus est, & pertimuit illum omnis Israel; quod scilicet eum manifesta non fugerent, qui tam prudenter abscondita deprehendisset. Quantum autem ad typicos pertinet intellectus, dicente Apostolo: Hæc omnia in figura contingebāt illis: (scripta sunt autem ad correptionem nostrā, in quos fines sæculorum decurrerunt) quidam Græcorum autumant super synagoga & Ecclesia sentiendum, & ad illud tēpus cuncta referenda, quando, post crucem & resurrectionem, tam in Israel, quam in gentium populo uerus Salomon, idest pacificus regnare cœperit. Quod autem adulteræ, & meretrices, synagoga & Ecclesia dicantur in scripturis, nulla dubitatio est. & hoc prima fronte uidetur esse blasphemum. ceterum, si recurramus ad prophetas, Osee scilicet, qui accepit uxorem fornicariam, & generauit filios fornicationis, & deinde adulteram; & ad Ezechielem, qui Hierusalem, quasi meretricem, arguit, quod secuta sit amatores suos, & diuaricauerit omni transeunti pedes, lupanarq. in loco celebri extruxerit: animaduertemus, Christum iccirco uenisse, ut meretrices donaret matrimonio, & de duobus gregibus unum ouile faceret; medioq. pariete destructo, in easdem caulas oues prius morbidas congregaret. Hæ sunt duæ uirgæ, quæ iunguntur in Ezechiele, & de quibus per Zachariā Dominus refert: Et assumpsi mihi duas uirgas, unam uocaui decorem, & alteram uocaui funiculum, & paui gregem. Mulier quoque illa meretrix in euangelio, quæ pedes Iesu lacrymis lauat, crine detergit, & cui peccata omnia dimittuntur, manifeste pingit Ecclesiā de gentibus congregatam. Hæc iccirco in prima fronte replicaui; ne cui uideatur incongruum, si synagoga & Ecclesia meretrices dicantur; quarum una Salomonis iudicio, filii possessione donata est. Prudens quærat auditor, quomodo meretrix sit Ecclesia, quæ non habet maculam, neque rugam. Non dicimus, Ecclesiam permansisse meretricem, sed fuisse. Nam & in Simonis leprosi domo saluator scribitur inisse conuiuium; utique non quia leprosus erat

1.Cor.10
Osee 1
Ezech. 16
Eph.2
Ezech.37
Zach.11
Luc.7
Eph.5
Matth. 26

Marc. 14 eo tempore, quo habebat hospitem saluatorem, sed quia
Luc. 5 leprosus ante fuerat. Matthæus quoque in catalogo apostolorum publicanus dicitur: non quo permanserit publi-
Rom. 5. 6 canus post apostolicam dignitatem: sed quia prius fuerit publicanus: ut, ubi superabundauit peccatum, superabun daret & gratia. Simulq. considera, quid dicat Ecclesia con tra synagogam calumniatricem · Ego & mulier hæc habita
3. Reg. 3 bamus in domo una. Post resurrectionem enim Domini saluatoris, una de utroque populo Ecclesia congregata est: & quam eleganter, Peperi, inquit, apud eam in cubiculo. Ecclesia enim de gentibus, quæ non habebat prius legem, & prophetas, peperit in domo synagogæ: nec egressa est de
Cant. 1 cubiculo, sed ingressa. Vnde dicit in Cantico canticorum:
Cant. 3 Introduxit me rex in cubiculum suum. Et iterum: Et quidem non spernam te. Assumens introducam te in domum matris meæ, & in cubiculum eius, quæ me genuit: Tertia
Matth. 27 autem die, postquam ego peperi, peperit & hæc. Si consideres Pilatum lauantem manus, atque dicentem, Mundus ego sum a sanguine iusti huius: si centurionem ante patibulum confitentem, Vere hic erat filius Dei: si eos, qui
Mar. 15 ante passionem per Philippum Dominũ uidere desiderãt:
Ioan. 12 haud ambiges primam peperisse Ecclesiam, & postea natũ
Luc. 23 populum Iudæorum, pro quo Dominus precabatur: Pa-
Act. 2. 4 ter ignosce eis; quod enim faciunt, nesciunt. Vnaq. die credidere tria millia, & alia die quinque millia. Et eramus simul, (multitudinis enim credentium erat cor nouum, & anima una) nullusq. alius in domo nobiscum, exceptis nobis duabus, non blasphemantium Iudæorum, non gentilium idolis seruientium. Mortuus est autem filius mulieris huius nocte. Dum enim legis sequitur obseruantiam; & gratiæ euangelii, iugum Mosaicæ doctrinæ copulat; tenebrarum errore cooperta est. oppressitq. eum mater sua
Cant. 5 dormiens, quæ non poterat dicere: Ego dormio, & cor meum uigilat. Media nocte consurgens, tulit filium de latere Ecclesiæ dormientis, & in suum collocauit sinum. Relege totam ad Galatas Apostoli epistolam: & animaduertes,

tes, quo modo filios Ecclesiæ suos facere synagoga festinet, & dicat Apostolus, Filioli mei, quos iterum parturio, do nec Christus formetur in uobis. Viuum tulit, non ut possideret, sed ut occideret. non enim amore fecit hoc filii, sed æmulæ odio, & suum mortuum per legis cærimonias in sinum Ecclesiæ supposuit. Longum est, si uelim singula percurrere, quo modo per apostolum Paulum, & ecclesiasticos uiros intellexerit Ecclesia, non esse suum filium, qui tenebatur in lege; & in luce cognouerit, quem in tenebris non uidebat. Inde iurgium ortum est & præsente rege, altera dicente: filius tuus mortuus est, meus autem uiuit: altera respondente: mentiris, filius quippe meus uiuit, & filius tuus mortuus est: atque in hunc modum contendebant coram rege. Tunc rex Salomon (qui manifeste saluator accipitur, secundum psalmum septuagesimum primum; qui titulo Salomonis inscribitur: ubi nulla dubitatio est, quin cuncta, quæ dicantur, non Salomoni mortuo, sed Christi conueniant maiestati) simulat ignorantiam; & humanos pro dispensatione carnis mentitur affectus, sicut in alio loco. Vbi posuistis Lazarum? Et ad mulierem fluẽtem sanguine, Quis me tetigit? Gladium postulat, de quo dixerat: Nolite putare, quod uenerim pacem mittere super terram: non ueni pacem mittere, sed gladium. ueni enim diuidere hominem contra patrem suum, & filiam cõtra matrem suam, & nurum contra socrum suam: & inimici hominis domestici eius: & tentat naturam naturæ Dominus, uultq. secundum utriusque uoluntatem, uiuentem filium in legem gratiamq. diuidere: non quod probet, sed quod, ad arguendum calumniam synagogæ, hoc uelle se dicat. Illa, quæ nolebat Ecclesiæ filium in gratia uiuere, nec per baptismum liberari, libenter habet diuidi puerum, nõ ut possideat, sed ut interficiat. Ecclesia, quem scit suum esse, libenter concedit æmulæ, dum uiuat saltem apud aduersariam: ne inter legem diuisus, & gratiam, saluatoris mucrone feriatur. Vnde dicit Apostolus: Ecce ego Paulus dico uobis, quod, si legem obseruatis, Christus uobis ni-

[Margin notes: *Gal. 4* (beside "do nec Christus"); *Ioan. 11* (beside "Vbi posuistis Lazarum"); *Matth. 9* (beside "Quis me tetigit"); *Matth. 10* (beside "Nolite putare"); *Gal. 5* (beside "Ecce ego Paulus")]

hil prodest. Hæc sub allegoriæ nubilo dicta sunt. Ceterum optime nouit prudentia tua, non easdem esse regulas in tropologiæ umbris, quæ in historiæ ueritate. Quod sicubi pedem offendimus, & sapienti lectori friuolum uideatur esse quod scripsimus; culpam in auctorem referat. nos enim & hæc ipsa, in lectulo decumbentes, longaq. ægrotatione confecti, uix notario celeriter scribenda dictauimus; non ut impleremus materiam; sed ne tibi, in principio amicitiarum aliquid imperanti, uideremur negare. Ora nobis a Domino sospitatem; ut, post duodecim menses, quibus iugi languore confectus sum, possim aliquid dignum uestræ scribere uoluntati: & ignosce, si scatens oratio cursu non solito fluat. non enim eodem lepore dictamus, quo scribimus: quia in altero sæpe stylum uertimus, iterũ quæ legi digna sint scripturi; in altero, quidquid in buccam uenerit, celeri sermone conuoluimus. Caninium libenter uidi; qui narrare tibi poterit, quam difficile, & periculosum manus dexteræ usque in præsentem diem, quo ista dictaui, uulnus sustinuerim.

ARGVMENTVM.

AD secundam Vitalis respondens epistolam, docet pro uero credendum esse, Salomonem, & Achaz, quod scriptura commemorat, undecimo ætatis anno filios genuisse: cum similia quædam, & maiora etiam monstra, unum interea ex proposito referens, fuisse credantur; & huiusmodi fuerit horum Regum uita, ut, talia eis euenisse, credendum sit. Posse tamen alia ratione scripturæ id asseueranti responderi, ut neque id uerum fuerit, nec ipsa mentiatur, ex aliis annis, qui sibi, dum regnauent, uiuentibus Patribus non adscriberentur, deinde ostendit. Verum ab huiusmodi quæstionibus anxie discutiendis dehortatur, quod fructus non in littera, sed in allegoria sit.

HIE-

HIERONYMUS VITALI.

EPISTOLA CXXXII.

ZENON nauclerus, per quem mihi dicis tuæ ſanctitatis litteras eſſe transmiſſas, unam tantum & breuem epiſtolam beati Papæ Damaſi amabilis reddidit, ſolita munuſcula continentem. ſatisq. miror, quid cauſæ fuerit, ut, cum in benedictionibus & tuis & illius perferendis fidelis extiterit, in reddenda epiſtola negligens cõprobetur. neque enim te falli arbitror diſcipulum ueritatis: niſi forte Græco homini Latinus ſermo inter chartulas oberrauit. itaque ad ſecundam reſcribo epiſtolam, quam mihi ſanctus filius meus Heraclius diaconus reddidit: in qua inter cetera deprecaris, ut exponam tibi cauſas, quare Salomon, & Achaz, undecim annorum, filios genuiſſe dicantur. Si enim duodecimo anno Salomon ſuper Iſrael accepit imperium, & quadraginta annis regnauit in Hieruſalem; filiusq. eius Roboam, cum quadrageſimum & primum annum ageret ætatis, patri ſucceſſit in regnum: perſpicuum eſt, undecim annorum fuiſſe Salomonem, ſiue decem; quia decem menſes a conceptu uſque ad partum ſibi mater uindicat. Rurſum Achaz, filius Ioathan, cum uiginti eſſet annorum, rex conſtitutus eſt ſuper duas tribus, ideſt, Iudam, & Beniamin, regnauitq. annis ſedecim: quo mortuo, Ezechias, cum uiceſimum & quintum annum ageret ætatis, patri ſucceſſit in regnum. ex quo intelligitur, Achaz quoque undecimo, ſiue duodecimo anno Ezechiam filium procreaſſe. Et, ſiquidem in hiſtoriis aliter haberent Septuaginta interpretes, aliter Hebraica ueritas: cõfugere poteramus ad ſolita præſidia, & arcẽ linguæ tenere uernaculæ: nunc uero, cum & ipſum authenticũ, & ceteri interpretes pari auctoritate conſentiant; non in ſcriptura, ſed in ſenſu eſt difficultas. Quis enim crederet mortalium, ut undecim annorum puer generaret filium? Multa & alia dicuntur in ſcripturis, quæ uidentur incredibilia, & tamen uera ſunt. neque enim ualet natura contra naturæ Dominum:

Marginal references: 1. Par. 29; 3. Reg. 11; 2. Par. 9. 12; 3. Reg. 14; 4. Reg. 16; 2. Par. 28; 4. Reg. 18; 2. Par. 29; Rom. 9

num : aut poteſt uas figulo dicere : quare me ita feciſti, aut
ita? Licet, quod pro miraculo, ſigno, atque portento fit,
legem natura facere non poſsit. Num, quia noſtra ætate du
plex Lyddæ natus eſt homo, duorum capitum, quattuor
manuum, uno uentre, & duobus pedibus, omnes homi-
nes ita naſci neceſſe eſt? Legamus ueteres hiſtorias, & ma
xime Græcas, ac Latinas : & inueniemus, luſtralibus hoſtiis,
ſecundũ errorem ueterũ, portentuoſas ſoboles tam in ho-
minibus, quam in armentis, ac pecudibus expiatas. Au-
diui, Domino teſte non mentior : quædam muliercula, cũ
expoſitum nutriret infantem; & inſtillaret cibos, ac nu-
tricis officio fungeretur; cubaretq. cum ea paruulus, qui uſ-
que ad decimum iam peruenerat annum : accidit, ut plus,
quam pudicitia patitur, ſe mero ingurgitaret; accenſaq. li-
bidine, obſcenis motibus ad coitum duceret infantem.
prima ebrietas, alterius noctis & ceterarum deinceps fecit
conſuetudinem. nec dum duo menſes fuerant euoluti, &
ecce feminæ uterus intumuit. Quid plura? diſpenſatione
Dei factum eſt, ut, quæ contra naturam ſimplicitate par-
uuli in contemptum Dei abutebatur, a naturæ Domino pro
Matth. 10 deretur, impleto ſermone, quo dicitur : Nihil occultum,
quod non reueletur. Simulq. conſideremus, quod occulte
ſcriptura & Salomonem & Achaz uoluptatis & impieta-
tis accuſet. uterque enim, cum eſſet de ſtirpe Dauid, receſ
ſit a Domino : & alter intantum ſecutus eſt libidinem, ut
ſeptingentas habuerit uxores, trecentas concubinas, &
adoleſcentulas, & ſcorta paſſim, quorum non erat nume-
3. *Reg.* 11 rus; neglectoq. Deo patrum ſuorum, extruxerit idola gen-
tium plurimarum, & fuerit, non ut prius ידידיה iedidia,
ideſt amabilis Domini, ſed amator mulierum : alter miſe-
4. *Reg.* 16 rit ad regem Aſſyriorum, auxilium poſtulans, & in tem-
2. *Par.* 28 pore anguſtiæ ſuæ auxerit contemptum in Dominum;
immolaueritq. diis Damaſci uictimas percuſſoribus ſuis;
& in omnibus urbibus Iuda extruxerit aras ad creman-
dum thus, atque ad iracundiam prouocauerit dominum
Deum patrum ſuorum; intantum, ut direptis uaſis do-
mus

mus Domini, atque confractis, clauserit ianuas templi Dei, & fecerit sibi altaria in uniuersis angulis Hierusalem, ambulaueritq. in uiis regum Israel, & statuas fuderit Baalim, & adoleuerit incensum in ualle filiorum Ennon, & lustrauerit filios suos in igne, iuxta ritum gentium, quas interfecit Dominus in aduentu filiorum Israel. Ex quo perspicuum est, homines a parua ætate libidini deditos, immatura eorum sobole demõstrari; quod etiam eo tempore peccare cœperint, quo natura non patitur. Ad summam illud dici potest, quod in regno Dauid Salomon, cum duodecim esset annorum, solium patris obtinuerit; & postea, quia scriptura reliquit incertum, uixerit Dauid regnante iam filio aliquot annos, qui sibi, & non Salomoni, imputentur; mortuo autem patre post filius regnauerit annis quadraginta, quos sine parente regnauit: atque ita & initium regni Salomonis, & tempus, quo solus ipse regnauit, ab historia demonstratum: nec tamen omnes annos uitæ illius quinquaginta tantum & duorum annorum circulis contineri. Sin autem dubitas, quod regnantibus filiis patribusq. uiuentibus, non filiis tempus regni eorum, sed parentibus imputetur: lege ipsum Regnorũ uolumen; & inuenies, quod Ozias rex Iuda, postquam lepra percussus est, habitauit in domo separata, & filius eius Ioathan imperium rexerit, iudicaueritq. populum terræ usque ad diem mortis patris sui, & tamen post mortem illius, cum uiginti quinque esset annorum, sedecim annis regnasse dicatur, quos solus ipse regnauerit. Quod de Salomone intelleximus, & Achaz similiter intelligendum est, qui Ioathæ filius, Ezechiæ pater fuerit. Audiui quendam Hebræũ huiuscemodi narrare fabulam iuxta prophetiam Esaiæ, quã inter decem uisiones nuper interpretatus sum, quod, mortuo Achaz, Philistæa lætata sit, & scriptura postea cõminetur, ac dicat: Ne læteris Philistæa omnis tu; quoniã comminuta est uirga percussoris tui. de radice enim colubri egredietur regulus, & semen eius absorbens uolucrem, hoc est de Achaz constituetur rex Ezechias. Ex quo intel-

4.Reg.15

2.Par.27.28

Esa.14

ligi uoluit, non statim post mortem patris filium imperio subrogatum, sed uel seditionibus populi, uel quibusdam interregnis, aut certe prementibus malis, & hincinde consurgentibus bellis, regnum eius fuisse dilatum. In rebus obscuris diuersas ponimus opiniones; ut non tam scribere
Tit. 1 quam loqui tibi coram uideamur. Ceterum Apostolus interminabiles genealogias & Iudaicas fabulas prohibens, de istiusmodi mihi uidetur interdicere quæstionibus. quid enim prodest hærere in littera, & uel scriptoris errorem, uel annorum seriem calumniari, cum manifestissime lega-
2. Cor. 3 tur: Littera occidit, spiritus autē uiuificat? Relege omnes & ueteris & noui testamenti libros; & tantam annorum reperies dissonantiam, & numerum inter Iudam, & Israel, idest, inter regnum utrumque confusum; ut huiuscemodi hærere quæstionibus non tam studiosi, quam otiosi hominis esse uideatur. Munuscula a te missa libenter suscepi; & impendio precor, ut in amore, quo nos appetere cœpisti, ad finem usque perdures. non enim cœpisse, sed permansisse, uirtutis est. nostra uicissim, per Desiderium missa, suscipe.

ARGVMENTVM.

RHAETICIVM, *Augustudunensem Episcopum, taxat, quod in commentarijs super Cantico canticorum, Tharsis pro Tarso Ciliciæ, Pauli Apostoli patria, & aurum Ophaz pro Petro Apostolorum principe interpretatus sit. & quia multa alia in eisdem sibi displicent, propterea eos commentarios Marcellæ denegat, &, cur ceteris dederit, rationes reddit.*

HIERONYMVS MARCELLAE.

EPISTOLA CXXXIII.

NVPER, cū Rhæticii, Augustudunensis episcopi, qui quondam a Constantino imperatore, sub Siluestro episcopo, ob causam Montensium missus est Romam, commentarios in Canticum canticorum perlegissem, quod Hebræi uocant sir hasirim שיר השירים; uche-

uehementer miratus sum, uirum eloquentem, præter ineptias sensuum ceterorum, Tharsis urbem, putasse Tarsum, in qua Paulus apostolus natus sit; & aurum פז Ophaz, Petrum significare; quia Cephas in euangelio, idem Petrus sit appellatus. Habuerat utique & in Ezechiele id ipsum uerbum, ubi de quattuor animalibus scribitur: Et species rotarum sicut species Tharsis. Et in Daniele de Domino: Et corpus eiusdem, ut Tharsis, quod Aquila chrysolitum, Symmachus hiacynthum interpretantur. Et in psalmo: In spiritu uiolento conteres naues Tharsis. Et inter lapides, qui in ornatu sacerdotis tribuum nominibus sculpti sunt, eiusdem lapidis nomen inseritur. & omnis fere scriptura hoc uocabulo referta est. De Ophaz uero quid dicam, cum supradictus propheta in tertio anno Cyri, regis Persarum, post tres hebdomadas ieiunii atque tristitiæ dicat: Extuli oculos meos, & uidi, & ecce uir unus uestitus babdim, & renes eius cincti auro Ophaz. Plura quippe apud Hebræos auri sunt genera. Vnde, ob distinctionem, nunc Ophaz positum est: ne quis זהב Zaab putaret, quod in Genesi nasci cum lapide carbunculo prædicatur. Quæris, si Tharsis lapis chrysolitus sit, aut hiacynthus, ut diuersi interpretes uolunt, ad cuius coloris similitudinem Dei species scribatur; quare Ionas propheta Tharsis ire uelle dicatur; & Salomon, & Iosaphat in Regnorum libris naues habuerint, quæ de Tharsis solitæ sint exercere commercia. Ad quod facilis est responsio, ὁμώνυμον esse uocabulum, quod & Indiæ regio ita appelletur, & ipsum mare, quia cæruleum sit, & sæpe, solis radiis percussum, colorem supradictorum lapidum trahat, & a colore nomen acceperit. licet Iosephus, τ pro θ littera mutata, Græcos putet Tarsum appellare pro Tharsis. Innumerabilia sunt, quæ in illius mihi commentariis sordere uisa sunt. Est quidem sermo compositus, & Gallicano cothurno fluens: sed quid ad interpretem, cuius professio est, non quo ipse disertus appareat, sed quo eum, qui lecturus est, sic faciat intelligere, quo modo

Act. 22
Ioan. 1
Ezech. 10
Dan. 10
Psal. 47
Exod. 28
Dan. 10
Gen. 2
Ioan. 1
2. *Reg.* 10
2. *Par.* 9. 20

do ipſe intellexit, qui ſcripſit? Rogo, non habuerat decē Origenis uolumina? non interpretes ceteros? non certe aliquos neceſſarios Hebræorum, ut aut interrogaret, aut legeret, quid ſibi uellent, quæ ignorabat? Sed tam male uidetur exiſtimaſſe de ceteris, ut nemo poſſit de eius erroribus iudicare. Fruſtra ergo a me eiuſdem uiri commentarios poſtulas, cum mihi in illis diſpliceant multo plura,
Matth. 14 quam placeant. Quod ſi oppoſueris, cur ceteris dederim:
1. Cor. 5 audies, non omnes eiſdem uesci debere cibis. Ieſus in de-
1. Cor. 3 ſerto plures hordeaceis panibus paſcit, frumentaceis pau-
Eph. 6 ciores. Corinthii, in quibus audiebatur fornicatio, qualis nec inter gentes, lacte paſcuntur, quia necdum poterant ſolidum cibum capere. Epheſii autem, in quibus nullum crimen arguitur, ab ipſo Domino cæleſti ueſcuntur pane, & ſacramentum, quod a ſæculis abſconditum fuerat, agnoſcunt. neque uero eorum, qui a me exemplaria acceperunt, uel auctoritate, uel ætate ducaris: cum & Daniel
Dan. 13 puer ſenes iudicet; & Amos, paſtor caprarum, in ſacer-
Amos 1. 6 dotum principes inuehatur.

ARGVMENTVM.

SOPHRONIVM, *ad cuius preces Pſalmos ex Hebræo uertit, docet de diſtinctione Pſalterii, & de Pſalmorum auctoribus, titulisque, & quod ipſe fideliter eos ad genuinū, poſt alios interpretes, uerterit ſenſum: addens, quod ſi ii iuxta pollicitum a Sophronio deinde uertantur in Græcum, ſiue laus, ſiue uituperatio communis erit.*

HIERONYMVS SOPHRONIO.

EPISTOLA CXXXIIII.

SCIO quoſdam putare, Pſalterium in quinque libros eſſe diuiſum; ut ubicumque apud Septuaginta interpretes ſcriptum eſt, γένοιτο γένοιτο, id eſt, fiat fiat, finis librorum ſit: pro quo in Hebræo legitur אמן אמן, amen amen. Nos autem, Hebræorum auctori-

tatem

tatem secuti, & maxime apostolorum, qui semper in nouo testamento, psalmorum librum nominant, unum asserimus psalmorum uolumen. Psalmos omnes eorum testamur auctorum, qui ponuntur in titulis, Dauid scilicet, Asaph & Iditum, filiorum Core, Eman Ezrahitæ, Moysi, & Salomonis, & reliquorum, quos Esdras primo uolumine comprehendit. Si enim amen, pro quo Aquila transtulit, πεπιστωμένως, in fine tantummodo librorum poneretur, & non interdum aut in exordio, aut in calce sermonis, siue sententiæ: numquam saluator in euangelio loqueretur: Amen amen dico uobis: nec Pauli epistolæ in medio illud opere continerent. Moyses quoque & Hieremias, & ceteri in hunc modum multos haberent libros, qui in mediis uoluminibus suis, amen, frequenter interserunt. Sed & numerus uiginti duorum librorum Hebraicorum & mysterium eiusdem numeri commutabitur. nam & titulus ipse Hebraicus, seper tehillim ספר תהלים, quod interpretatur uolumen hymnorum, apostolicæ auctoritati congruens, non plures libros, sed unum uolumen ostẽdit. Quia igitur nuper cum Hebræo disputans, quædam pro Domino saluatore de psalmis testimonia protulisti; uolensq. te illudere, per sermones pene singulos, asserebat non ita haberi in Hebræo, ut tu de Septdaginta interpretibus opponebas: studiosissime postulasti, ut, post Aquilã, & Symmachum, & Theodotionem, nouam editionem Latino sermone transferrem. Aiebas enim te magis interpretum uarietate turbari, & amorem tuum, quo laberis, uel translatione, uel iudicio meo esse contentum. Vnde impulsus a te, cui & quæ possum debeo, & quæ non possum, rursum me obtrectatorum latratibus tradidi: maluiq. te uires potius meas, quam uoluntatem in amicitia requirere. Certe confidenter dicam, & multos huius operis testes citabo, me nihil dnmtaxat sententiæ de Hebraica ueritate mutasse. Sicubi ergo editio mea a ueteribus discreparit; interroga quemlibet Hebræorum; & liquido peruidebis me ab æmulis frustra lacerari, qui malunt contemnere

Act. 1

Esdr. 2

Ioan. 5.6.8

1.Cor.14

temnere uideri præclara, quam discere: peruersissimi homines. nam cum semper nouas expetant uoluptates; & gulæ eorum uicina maria non sufficiant; cur in solo studio scripturarum ueteri sapore contenti sunt? nec hoc dico, quo prædecessores meos mordeam, aut quidquam his arbitrer detrahendum: quorum translationem, diligentissime emendatam, olim meæ linguæ hominibus dederim: sed quod aliud sit, in ecclesiis Christo credentium psalmos legere; aliud, Iudæis, singula uerba calumniantibus, respondere. Quod opusculum meum si in Græcum, ut polliceris, transtuleris, & imperitiæ meæ doctissimos quosque uiros testes facere uoleris; dicam tibi illud Horatianũ: In siluam ne ligna feras. nisi quod hoc habebo solamen; si in labore communi intelligam mihi & laudem, & uituperationem tecum esse communem.

ARGVMENTVM.

QVIA Sunia, & Fretela ex Getarum, ac Germaniæ oris scripserant ad D. Hieronymum loca multa ex Psalterio, in quibus Græca, Latinaq. exemplaria inter se non consentiebant, obsecrantes ut ipse ex Hebræo, quænam horum locorum esset ueritas, declararet: postquam docuit, quod sicut in nouo testamento ad Græcum, ita in ueteri ad Hebræum fontem pro hauriendа ueritate recurritur, & quod communis editio, quæ LXX est, non ita incorrupta feratur apud uulgus, sicut & illa, quæ in ἑξαπλοῖς habetur, & ab ipso uersa est in Latinum, quæ omnino cum Hebræa congruit ueritate; ad ipsa loca sigillatim discutienda descendit. explicat autem omnia non minus accurate, quam docte, singulis etiam omnibus syllabis, minutiisq. discussis.

HIERON. SVNIAE, ET FRETELAE.

EPISTOLA CXXXV.

VERE in uobis apostolicus & propheticus sermo cõ-
Psal. 18 pletus est; In omnem terrã exiuit sonus eorum, &
in fines orbis terræ uerba eorũ. Quis hoc crederet,
Act. 10 ut barbara Getarũ lingua Hebraicã quæreret ueritatem;
&

&, dormitantibus, immo contemnentibus Græcis, ipsa Germania Spiritus sancti eloquia scrutaretur? In ueritate cognoui, quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet Deum, & operatur iustitiam, acceptus est illi. Dudum callosa tenendo capulum manus, & digiti tractandis sagittis aptiores, ad stylum calamumq. mollescunt; & bellicosa pectora uertuntur in mansuetudinem Christianam. Nunc & Esaiæ uaticinium cernimus ope re completum: Concident gladios suos in aratra, & lance- *Esa. 2*
as suas in falces: & non assumet gens contra gentem gladium, & non discent ultra pugnare. Rursumq. in eodem: Pascetur lupus cum agno; & pardus requiescet cum hœdo; *Esa. 11. 6*
& uitulus, & leo, & taurus pascentur simul; & puer paruulus ducet eos: & bos & ursus in commune pascentur; paruuliq. eorum erunt pariter; & leo & bos comedent paleas; non ut simplicitas in feritatem transeat, sed feritas discat simplicitatem. Quæritis a me rem magni operis, & maioris inuidiæ; in qua scribentis non ingenium, sed eruditio comprobetur; ut, dum ipse cupio de ceteris iudicare, iudicandum me omnibus præbeam: et in opere Psalterii iuxta distinctionem schedulæ uestræ, ubicumque inter Latinos Græcosq. contentio est, quid magis Hebræis conueniat, significem. In quo breuiter illud admoneo; ut sciatis aliam esse editionem, quam Origenes, & Cæsariensis Eusebius, omnesq. Græciæ tractatores κοινὴν, idest, communem appellant, atque uulgatam, & a plerisque nunc λυκιανὸς dicitur, aliam Septuaginta interpretum quæ & in ἐξαπλοῖς codicibus reperitur, & a nobis in Latinum sermonem fideliter uersa est, & Hierosolymæ atque in Orientis ecclesiis decantatur. super qua re & sanctus filius meus Auitus sæpe quæsierat. Et quia se occasio fratris nostri Firmi presbyteri dedit, qui mihi epistolam uestram reddidit a uobis; scribens in commune respondeo, & me magno amicitiæ libero fenore; quod quanto magis soluimus, plus debemus. Sicut autem in nouo testamento, si quando apud Latinos quæstio exoritur, & est inter exemplaria uarietas,

recur-

recurrimus ad fontem Græci sermonis, quo nouum scriptum est instrumentum: ita in ueteri testamento, si quando inter Græcos Latinosq. diuersitas est, ad Hebraicam recurrimus ueritatem; ut, quidquid de fonte proficiscitur, hoc quæramus in riuulis. κοινὴ autem ista, hoc est communis editio, ipsa est, quæ & Septuaginta. Sed hoc interest inter utramque, quod κοινὴ pro locis, & temporibus, & pro uoluntate scriptorum ueterum corrupta editio est. Ea autem, quæ habetur in ἑξαπλοῖς, & quam nos uertimus, ipsa est, quæ in eruditorum libris incorrupta, & immaculata, Septuaginta interpretum translatio reseruatur. Quidquid ergo ab hac discrepat, nulli dubium est, quin ita & ab Hebræorum auctoritate discordet. Prima de quinto psalmo quæstio fuit: Neque habitabit iuxta te malignus. Pro quo habetur in Græco, ὀυ παροικήσει σοι πονηρὸς, siue πονηρευόμενος, ut uulgata editio continet: & miramini, cur παροικίαν, idest, incolatum Latinus interpres non uerterit, sed pro hoc posuerit habitationem, quæ Græce dicitur κατοικεία: quod quidem in alio psalmo fecisse conuincitur: Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus est. Et in
Psal. 119
decimoquarto psalmo rursum pro incolatu habitationẽ posuit: Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? Et sciẽdum, quod, si uoluerimus dicere: Domine, quis incolet tabernaculum tuum: uel illud de quinto: Neque incolet iuxta te malignus: perdet euphoniam: & dum interpretationis κακοζηλίαν sequimur, omnem decorem translationis amittimus: & hanc esse regulam boni interpretis, ut idioma alterius linguæ suæ linguæ exprimat proprietate: quod quidem & Tullium in Protagora Platonis, & in Oeconomico Xenophõtis, & in Demosthenis contra Aeschynem oratione fecisse conuincimus, & Plautum, Terentium, Cæciliumque, eruditissimos uiros, in Græcis comœdiis transferendis. Neque ex eo quis Latinam linguam angustissimam putet, quod non possit uerbũ de uerbo transferre; cũ etiam Græci pleraque nostra per circumitus trãsferant, & uerba Hebraica non interpretationis fide sed lin-
guæ

guæ ſuæ proprietatibus nitantur exprimere. De eodē pſalmo: Dirige in cōſpectu meo uiam tuam: pro quo habetur in Græco, *κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου*: hoc eſt, dirige in cōſpectu tuo uiam meam: quod nec Septuaginta habent, nec Aquila, nec Symmachus, nec Theodotio, ſed ſola *κοινὴ* editio, Denique & in Hebræo ita ſcriptum reperi: haieſar lephanai darchecha מושר לפני דרכך quod omnes uoce ſimili tranſtulerunt: dirige in conſpectu meo uiam tuam: ſecundum illud, quod in oratione Dominica dicitur: Pater noſter, qui es in cælis, ſanctificetur nomen tuum: non quod nobis orantibus ſanctificetur, quod per ſe ſanctum eſt: ſed quod petamus, ut, quod per naturam ſui ſanctum eſt, ſanctificetur in nobis. Ergo & nunc propheta poſtulat, ut uia Domini, quæ per ſe recta eſt, etiam ſibi recta fiat. De ſexto pſalmo: Erubeſcant, & conturbentur uehementer omnes inimici mei. & dicitis, Vehementer, in Græco non haberi. Scio, ſed hoc in editione uulgata: ceterum in Hebræo habet meod מאד, id eſt, uehementer: & omnes *σφόδρα* ſimiliter tranſtulerunt. De ſeptimo pſalmo: Iudica me, Domine, ſecundum iuſtitiam meam. Pro quo habetur in Græco, *κατὰ τὴν δικαιοσύνην σου*, id eſt, iuxta iuſtitiam tuam: ſed in hoc male: in Hebræo autem zideki צדקי habet, quod interpretatur iuſtitia mea: & non zidekatheca צדקתך, quod iuſtitiam tuam ſonat. Sed & omnes interpretes iuſtitiam meam uoce ſimili tranſtulerunt. Nec cuiquam uideatur temerarium, quod iudicari ſe ſecundum iuſtitiam ſuam poſtulet; cum & ſequens uerſiculus hoc ipſum ſignificet: Et ſecundum innocentiam meam ſuper me: Et decimi ſexti pſalmi hoc exordium ſit: Exaudi Domine iuſtitiam meā. Et in decimo ſeptimo quoque dicatur: Retribuet mihi Dominus ſecundum iuſtitiam meam, & ſecundum puritatem manuum mearū reddet mihi. In uigeſimo quoque quinto pſalmo ſcriptum ſit: Proba me Domine, & tenta me, ure renes meos, & cor meum. Et in quarto pſalmo dicatur: Cum inuocarem, exaudiuit me Deus iuſtitiæ meæ. Et in octo-

endum, quia de Hebraico, & de Theodotionis editione, Septuaginta interpretibus ſub aſteriſco additum ſit. In eodem: Qui perficit pedes meos tamquam ceruorum. pro quo ſcribitis in Græco inueniri, *καταρτιζόμενος τοὺς πόδας μου ὡσεὶ ἐλάφου*, ideſt, qui perficit pedes meos tamquã cerui: ſingularem numerum pro plurali. Sed in Hebræo pluralis numerus poſitus eſt caaialoth כאילות, & omnes interpretes pluralem numerum tranſtulerunt. In eodem: Et dediſti mihi protectionẽ ſalutis tuæ: pro quo in Græco uos legiſſe dicitis, *καὶ ἔδωκάς μοι ὑπερασπισμὸν σωτηρίας μου*, ideſt, & dediſti mihi protectionem ſalutis meæ. Sed in Hebræo ieſacha ישעך ſalutis tuæ ſignificat, non meæ, quod & omnes interpretes tranſtulerunt. In ipſo: Supplantaſti inſurgentes in me, ſubtus me. Pro quo in Græco plus inueniſſe uos dicitis, *συνεπόδισας πάντας τοὺς ἐπανισταμένους ἐπ' ἐμὲ*, ideſt, ſupplantaſti omnes inſurgentes in me: ſed, omnes, additum eſt. In eodem: Viuit Dominus & benedictus Deus meus. Et dicitis in Græco non haberi meus, *ζῇ κύριος καὶ εὐλογητὸς ὁ θεὸς*, ideſt, uiuit Dominus, & benedictus Deus: quod non ſub aſteriſco ſed ab ipſis. Septuaginta de Hebraica ueritate translatum eſt, & cuncti interpretes in hac parte conſentiunt. In eodem: Liberator meus de gentibus iracũdis. Pro quo in Græco uos inueniſſe dicitis, *ὁ ῥύστης μου ἐξ ἐχθρῶν μου δυνατῶν*, ideſt, liberator meus ab inimicis meis fortibus, ſiue potentibus. Et quia ſemel ueritati ſtudemus, ſi quid uel transferentis feſtinatione, uel ſcribentium uitio deprauatum eſt, ſimpliciter confiteri, & emendare debemus. In Hebræo nihil aliud habetur niſi hoc: Liberator meus ab inimicis meis. Septuaginta autem, iracundis, addiderunt. Et pro gentibus tam in Hebræo, quam in cunctis interpretibus, inimici poſiti ſunt: & miror, quo modo pro inimicis gentes mutatæ ſunt. De decimooctauo: Exultauit ut gigas ad currendum uiam ſuam: & dicitis, quod in Græco, ſuam, non habeatur: *ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδὸν*, ideſt, exultabit ut gigas currere uiam: ſed hoc nos ſub ueru additum

reperimus, & in Hebræo non esse, manifestum est. De decimonono: Tribuat tibi secundum cor tuum. & dicitis in Græco uos in hoc uersiculo additum nomen Domini reperisse, *δῴη σοι κύριος*, idest, tribuat tibi Dominus. quod superfluum est: quia ex superioribus *ἀπὸ κοινοῦ* subauditur, unde cœpit & psalmus: Exaudiat te Dominus in die tribulationis: ut & hic sub eodem sensu dicatur: Tribuat tibi secundum cor tuum, idest, ipse Dominus, de quo supra dictum est. In eodem: Exaudi nos in die, qua inuocauerimus te: pro quo legisse uos dicitis, *ἐν ᾗ ἄν*, idest, in quacunque: sed superius cum Hebraica ueritate concordat: ubi scriptum est, beiom ביום, idest, in die. De uicesimoprimo: Tu autem, Domine, ne elongaueris auxilium tuum a me. dicitis inuenisse uos, meum: quod & uerum est, & ita corrigendum. Neque enim, si quid scriptorum est errore mutatum, stulta debemus contentione defendere. In eodem: Vniuersum semē Iacob magnificate eum: pro quo in Græco scriptum sit, *ἅπαν τὸ σπέρμα ἰακὼβ δοξάσατε αὐτὸν*, idest, glorificate eum. Sed sciendum, quod, ubicumque in Græco *δοξάσατε*, idest, glorificate, scriptum sit, Latinus interpres, magnificate, transtulerit, secundum illud, quod in Exodo dicitur: Cantemus Domino: gloriose enim magnificatus est: pro quo in Græco scribitur, *δεδόξασται*, idest, glorificatus est. sed in Latino si transferatur, fit indecora translatio: & nos emendantes psalterium olim, ubicumque sensus idem est, ueterum interpretum consuetudinem mutare noluimus; ne, nimia nouitate, lectoris studium terreremus. De uicesimosecundo: Calix meus inebrians quā præclarus est. Pro quo in Græco legisse uos dicitis, *τὸ ποτήριόν σου*, idest, calix tuus. Sed in *κοινῇ* hoc error obtinuit. Ceterū & Septuaginta, & Hebræi, & omnes interpretes, calix meus, habent, & Hebraice dicitur chosi כוסי: alioqui, si calix tuus esset, diceretur chosecha, כוסך. In uicesimoquarto: Confundantur omnes iniqua agentes: & dicitis, quod, omnes, in Græco non habeatur, *αἰσχυνθήτωσαν οἱ ἀνομοῦντες*, idest, confundantur iniqua agentes: & bene:

nam

nam nec in Hebræo habetur, sed in Septuaginta sub ueru additum est. In eodem: Innocentes & recti adhæserunt mihi, quia sustinui te. & dicitis in Græco uos reperisse, ὅτι ὑπέμεινά σε κύριε, idest, quia sustinui te Domine: quod superfluum est. De uicesimosexto. Et nunc exaltauit caput meum super inimicos meos: pro quo in Græco uos inuenisse dicitis, καὶ νῦν ἰδοὺ ὕψωσε κεφαλήν μου, idest, & nunc ecce exaltauit caput meum: sed, ecce, superfluum est. In eodem: Exquisiuit facies mea: pro quo in Græco positum sit, ἐξεζήτησέ σε τὸ πρόσωπόν μου, idest, quæsiuit te facies mea: sed melius superius est. De uicesimoseptimo: Exaudi uocē deprecationis meæ: pro quo uos inuenisse dicitis, εἰσάκουσον κύριε, idest exaudi Domine: sed & hoc additum est. Vicesimooctauo: Et in templo eius omnes dicent gloriam: pro quo in Græco, καὶ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν, idest, & in templo eius omnis quis dicit gloriam. Quod si transferre uoluerimus ad uerbum, omnis quis; in κακοζηλίαν interpretationis incurrimus, & fit absurda translatio. In eodem: Dominus diluuium inhabitare facit: pro quo uos legisse dicitis, κύριος τὸν κατακλυσμὸν κατοικεῖ, idest Dominus diluuium inhabitat: quorum prius pertinet ad gratiam credentium, secundum ad eius, in quo credunt, habitaculum. Sed quia iasab ישב uerbum ambiguum est, & potest utrunque sonare: nam sessio & habitatio dicitur, & in ipso psalmo de gratia baptismatis dicitur: Vox Domini super aquas multas, & uox Domini præparanti ceruos, & reuelauit condensa, & in templo eius omnis dicet gloriam: de ipsis sentiri uoluimus, qui glorificant Dominum: & interpretati sumus, Dominus diluuium inhabitare facit. De tricesimo: Quoniam tu es protector meus. Rursum & in hoc loco additū est nomen Domini, ὑπερασπιστής μου κύριε, idest, quoniam tu es protector meus Domine. Et ne eadem inculcem, obseruare debetis, nomen Domini & Dei sæpissime additum; & id uos debere sequi, quod de Hebraico & de Septuaginta interpretibus emendauimus. In eodem: Ego autem

dixi in excessu mẽtis meæ: pro quo in Latinis codicibus legebatur, in pauore meo: & nos iuxta Græcum trãstulimus, ἐν τῇ ἐκστάσει μου, idest, in excessu mentis meæ. aliter enim Latinus sermo ἐκστασιν exprimere non potest, nisi mentis excessum. Aliter me in Hebraico legisse noueram, in stupore & admiratione mea. Tricesimo primo: Nec est in spiritu eius dolus: pro quo in Græco uos legisse dicitis, οὐδ᾽ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ δόλος, idest, neque est in ore eius dolus, quod solus Symmachus posuit. alioquin & Septuaginta interpretes, & Theodotion, & Quinta & Sexta editio, & Aquila, & ipsum Hebraicum, in spiritu eius, habet, quod Hebraice dicitur ברוחו berucho Sin autem esset, in ore eius dolus, scriberetur בפיו besiu. In eodem: Conuersus sum in ærumna mea. in Græco, mea, non esse suggeritis, ἐστράφην εἰς ταλαιπωρίαν, ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι ἄκανθαν, idest, conuersus sum in ærumna, dum configitur mihi spina: quod ex Hebraico, & translatione Theodotionis, sub asterisco additum est: & in Hebraico legitur lesaddi לשדי. Trigesimoquarto: Omnia ossa mea dicent Domine: pro quo bis, Domine, inuenisse uos dicitis, πάντα τὰ ὀστᾶ μου ἐροῦσι κύριε, κύριε: idest, omnia ossa mea dicent, Domine, Domine. Sed sciendum, quod multa sunt exemplaria apud Hebræos, quæ ne semel quidem Dominum habent. Trigesimosexto: Et uiam eius uolet. & in Græco, uolet nimis, uos legisse dicitis, θελήσει σφόδρα, idest, & uiam eius uolet nimis: quod additum est, nec apud quemquam habetur interpretum. Trigesimooctauo: Veruntamen uane conturbatur omnis homo uiuens. & dicitis in Græco uos non inuenisse, cõturbatur, πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης, πᾶς ἄνθρωπος ζῶν, idest, ueruntamen uniuersa uanitas, omnis homo uiuens. Sed & hoc sub ueru additum est in Septuaginta. Et hinc apud uos, & apud plerosque error exoritur, quod scriptorum negligentia, uirgulis & asteriscis subtractis, distinctio uniuersa confunditur. Tricesimonono: Et legem tuam in medio cordis mei: pro quo in Græco cõperisse uos dicitis, καὶ τὸν νόμον σου, ἐν μέ-

σῳ

σου τῆς κοιλίας μου, idest, & legem tuam in medio uentris mei; quod in Hebræo scriptum est בתוך מעי betoch meai. sed propter euphoniam apud Latinos in corde translatum est; & tamen non debemus subtrahere, quod uerum est. In eodem: Domine, in adiutorium meum respice. Pro quo in Græco reperisse uos dicitis, κύριε εἰς τὸ βοηθῆσαι μοι σπεῦσον, idest, Domine ad adiuuandum me festina. Sed apud Septuaginta πρόσχες, idest, respice, scriptum est. Quadragesimo: Et si ingrediebatur, ut uideret: & dicitis quod, si, in Græco non sit positum, καὶ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, idest, & ingrediebatur, ut uideret: cum manifestissime & in Hebræo & in cunctis interpretibus scriptum sit, & Septuaginta transtulerint. Quadragesimoprimo. Salutare uultus mei Deus meus. Pro quo inuenisse uos dicitis, σωτήριον τοῦ προσώπου μου, καὶ ὁ θεός μου, idest, salutare uultus mei, & Deus meus. Sed sciendum est, hoc in isto psalmo bis inueniri: & in primo positum esse, Salutare uultus mei, Deus meus: in secundo autem, idest in fine ipsius psalmi, Salutare uultus mei, & Deus meus: ita dumtaxat, ut, & coniunctio, de Hebræo & Theodotione sub asterisco addita sit. In eodem. Exprobrauerũt mihi qui tribulãt me. Pro quo inuenisse uos dicitis, ὠνείδιζόν με οἱ ἐχθροί μου, idest exprobrauerunt mihi inimici mei, cum & apud Septuaginta scriptũ sit οἱ θλίβοντές με: & apud Hebræos צוררי sorerai, idest, hostes mei. In eodem. Spera in Deum, quoniã adhuc confitebor illi. & dicitis, adhuc, in Græco nõ inueniri: ὅτι ἐξομολογήσομαι αὐτῷ, idest, spera in Deũ, quoniam cõfitebor illi: quod sub asterisco additum est: ita enim & in Hebræo scriptũ reperimus כי עוד chi hod, quod significat ὅτι ἔτι, Latineq. dicitur adhuc. Hoc etiam ipsum & in quadragesimosecundo intelligendum est in ultimo uersu. Quadragesimotertio. Et non egredieris in uirtutibus nostris. Pro quo in Græco uos reperisse dicitis, καὶ οὐκ ἐξελεύσῃ ὁ θεὸς ἐν ταῖς δυνάμεσιν ἡμῶν, idest, & non egredieris Deus in uirtutibus nostris. sed, Deus, superfluum est. In ipso. Posuisti nos in similitudinẽ gentibus.

Pro quo in Græco ſcriptum eſt, ἔθου ἡμᾶς εἰς παραβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Sed ſi dictum fuiſſet in Latino, in ſimilitudinem in gentibus, κακόφωνον eſſet; & propterea, abſque damno ſenſus, interpretationis elegantia conſeruata eſt. alioquin in Hebræo ita ſcriptum reperi, theſimenu moſel bagoim תְּשִׂימֵנוּ מָשָׁל בַּגּוֹיִם, ideſt, poſuiſti nos prouerbium in gentibus. In eodem. Exurge adiuua nos. Pro quo more ſolito in Græco, Domine, additum eſt, ἀνάστα κύριε βοήθησον ἡμῖν, ideſt, exurge Domine, adiuua nos. Quadrageſimoquarto. Sagittæ tuæ acutæ. Pro quo in Græco legiſſe uos dicitis, τὰ βέλη σου ἠκονημένα δυνατέ, ideſt, ſagittæ tuæ acutæ potentiſſime; ſed hoc male, & de ſuperiori tertio uerſiculo additum eſt, in quo legitur: Accingere gladio tuo ſuper femur tuum potentiſſime, ideſt, ἐπὶ τὸν μηρόν σου δυνατέ. Quadrageſimo ſeptimo. Quoniam ecce reges congregati ſunt. Pro quo in Græco legiſſe nos dicitis, ὅτι ἰδοὺ οἱ βασιλεῖς αὐτῆς συνήχθησαν: ideſt, quoniã ecce reges eius cgregati ſunt: quod ſuperfluum eſſe, ipſe lectionis textus oſtendit: & in ueteribus Latinorũ codicibus ſcriptum erat, reges terræ: quod nos ſuſtulimus; quia nec in Hebræo, nec in Septuaginta reperitur. In ipſo. Sicut audiuimus, ſic uidimus. Pro quo in Græco reperiſſe uos dicitis, καθάπερ ἠκούσαμεν οὕτως καὶ εἴδομεν, ideſt, ſicut audiuimus, ita & uidimus: quod ſuperfluum eſt: legitur enim in Hebræo, chen rainu כֵּן רָאִינוּ, quod interpretatur οὕτως εἴδομεν, hoceſt, ſic uidimus. In eodem. Suſcepimus Deus miſericordiam tuam, in medio templi tui. Pro quo, quod nos de Hebraico & Septuaginta interpretibus uertimus, templi tui, ideſt ναοῦ σου, in Græco legiſſe uos dicitis, λαοῦ σου, ideſt populi tui: quod ſuperfluum eſt: in Hebraico enim ſcriptum eſt, הֵיכָלֶךָ, hechalecha, ideſt ναοῦ σου hoceſt templi tui, & non עַמְּךָ amecha, quod populum tuum ſignificat. Quadrageſimo octauo. Homo cum in honore eſſet. Pro quo in Græco uos inueniſſe dicitis, & homo cum in honore eſſet, καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὤν. Sed ſciendum, quod iſte uerſiculus bis in

hoc

hoc psalmo sit; & in priori additam habeat & coniunctionem, in fine non habeat. In eodem: Et dominabuntur eorum iusti. Pro iustis, *οἱ εὐθεῖς*, idest rectos, in Græco uos legisse dicitis: sed hoc propter euphoniam ita in Latinum uersum est. alioquin & in eo loco, ubi scriptum legimus, ecce scriptum est in libro, *εὐθειῶν*, iustorum intelligimus librum: & non debemus sic uerbum de uerbo exprimere, ut, dum syllabas sequimur, perdamus intelligentiam. In eodem. De manu inferi cum liberauerit me. Pro quo in Græco legisse uos dicitis *ἐκ χειρὸς ᾅδου ὅταν λαμβάνῃ με*, idest, de manu inferi cum acceperit me. Quod quidem & nos de Septuaginta ita uertimus: & miror, quo modo in uestro codice deprauatum sit. Quadragesimonono. Sedens aduersus fratrem tuum loquebaris. Pro quo in Græco legisse uos dicitis, *καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις*: & putatis non bene uersum; quia diximus, aduersus fratrem tuum loquebaris, & debuisse nos dicere, aduersus fratrem tuum detrahebas: quod uitiosum esse, & in lingua nostra non stare, etiã stultis patet. Nec ignoramus quod *καταλαλία* dicatur detractio quã si uoluerimus ponere, non possumus dicere, aduersus fratrem tuum detrahebas, sed, de fratre tuo detrahebas. Quod si fecerimus: rursum contentiosus calumniator uerborum inquiret, quare non diximus, *κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου*, hoc est aduersus fratrem tuum. Hæc superflua sunt; & non debemus putida nos uerborum interpretatione torquere, cum damnum non sit in sensibus: quia unaquæque lingua, ut ante diximus, suis proprietatibus loquitur. In ipso. Ne quando rapiat, & sit qui eripiat; & in Græco uos reperisse dicitis, *καὶ οὐ μὴ ᾖ ὁ ῥυόμενος*: idest, nec sit qui eripiat: quod & a nobis uersum est, & in nostris codicibus sic habetur. & miror, quo modo uitium librarii dormitantis ad culpam referatis interpretis: nisi forte fuerit, ne quando rapiat, nec sit qui eripiat: & ille pro nec, &, scripserit. In eodem. Sacrificium laudis honorificabit me. Pro quo in Græco scribitur, *θυσία αἰνέσεως δοξάσει με*: idest, glo-

rificabit me: de quo & supra diximus. Et in euangelio in eo loco, ubi in Græco legimus, *καί νῦν δόξασόν με σύ πάτερ παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ, ᾗ εἶχον πρό τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρά σοι*: in Latino scribitur: Et nunc clarifica me tu pater apud temet ipsum claritate, quam habui priusquam mundus esset apud te. Noluimus igitur immutare, quod ab antiquis legebatur: quia idem sensus erat. In quinquagesimoquarto. Expectabam eum, qui saluum me fecit. & dicitis uos inuenisse in Græco, *προσεδεχόμην τὸν θεὸν τὸν σώζοντά με*, idest, expectabam Deum saluantem me: quod additum est. In eodem. A pusillanimitate spiritus. & in Græco inuenisse uos dicitis, *ἀπὸ ὀλιγοψυχίας*, quod proprie pusillanimitas dicitur. Sed sciendum, quod pro, *ὀλιγοψυχία*, Aquila, & Symmachus, & Theodotion, & Quinta editio interpretati sunt *ἀπὸ πνεύματος*, idest, a spiritu, & in Hebræo scriptum est רוח meruah. Omnisq. sensus ita apud eos legitur, festinabo, ut saluer a spiritu tempestatis, & turbinis. In eodem. Quoniam si inimicus maledixisset mihi, in Græco *ὠνείδισέ με*, hoceſt opprobrasset me, positum est. Sed inter maledicta & opprobria sensum non discrepare, perspicuum est. De quinquagesimoquinto. Quoniam multi bellantes aduersum me, ab altitudine diei timebo. Et dicitis in Græco uos inuenisse, *ὅτι πολλοὶ πολεμοῦντες με, ἀπὸ ὕψους ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι*, idest, non timebo: quod additum est. Et est ordo; quoniam multi dimicant aduersum me, iccirco ego ab altitudine diei timebo: hoceſt non bellantes aduersum me, sed tuum excelsum timebo lumen. In ipso. In ira populos confringes. pro quo in Græco legitur, *ἐν ὀργῇ λαοὺς κατάξεις*, idest confringes: & apud Latinos pro eo, quod est, deiicies, idest, *καταβαλεῖς*, male error obtinuit, *κατάξεις* idest in ira populos confringes. nam & in Hebraico הורד hored habetur, idest, *καταβίβασον*: quod nos possumus dicere, depone: & Symmachus interpretatus est, *κατάπεμψαι*. Quinquagesimooctauo. Quia Dominus susceptor meus. Pro quo in Græco positum est, *ὅτι σὺ θεὸς ἀντιλή-*

ΤΙΛΗ-

τιλήπτωρ μου εἶ, idest, quia tu Deus susceptor meus es. Sed sciendũ, quod in Hebræo, nec es, est scriptũ, nec tu, & apud Septuaginta solos inueniri. In ipso. Deus meus uoluntas eius præueniet me. Pro quo in Græco scriptum est, ὁ θεός μου τὸ ἔλεος αὐτοῦ προφθάσει με, idest, Deus meus, misericordia eius præueniet me: quod & uerius est. Sed in Hebræo scriptum est: Dei mei misericordia præueniet me. In eodem Deus ostendet mihi inter inimicos meos. Pro quo in Græco positum est, ὁ θεός μου δείξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου, idest, Deus meus ostendet mihi in inimicis meis: sed, meus, additum est. In eodem. Ne occidas eos, ne quando obliuiscantur populi tui. Pro quo in Græco scriptum est, μήποτε ἐπιλάθωνται τοῦ νόμου σοῦ, idest, ne quando obliuiscantur legis tuæ. Sed in Septuaginta, & in Hebræo non habetur, populi tui, sed populi mei: & a nobis ita uersum est. In eodem. Et scient: quia Dominus dominabitur Iacob finium terræ. Pro quo in Græco scriptum est, καὶ γνώσονται ὅτι ὁ θεὸς δεσπόσει τοῦ ἰακὼβ, καὶ τῶν περάτων τῆς γῆς, idest, & noscent quoniam Deus dominabitur Iacob, & finium terræ. Sed, &, coniunctio addita est: & ordo est. Scient, quia Deus Iacob dominabitur finium terræ. In quinquagesimonono: Quis deducet me in ciuitatẽ munitam? quis deducet me usque in Idumæam? Pro quo habetur in Græco, ἢ τίς ὁδηγήσει με ἕως τῆς Ἰδουμαίας; idest, aut quis deducet me? sed superfluum est, aut. In sexagesimo: Quoniam tu Deus meus exaudisti orationem meam: Pro quo in Græco legitur, ὅτι σὺ ὁ θεὸς εἰσήκουσας τῆς εὐχῆς μου, idest, quia tu Deus exaudisti orationem meam: quod non habetur in Hebræo, nec in Septuaginta interpretibus, & in Latino additum est. In eodem. Sic psalmum dicã nomini tuo in sæculum sæculi. Pro quo in Græco scriptum sit, in sæcula, οὕτως ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου εἰς τοὺς αἰῶνας, idest, sic psallam nomini tuo in sæcula: & in Hebræo semel habet לעד, laad, idest, in æternum: & non לעולם leolam, idest, in sæculum. In sexagesimoprimo: Quia Deus adiutor noster in æternum. Pro quo in

Græco

Græco ſit, ὁ θεὸς βοηθὸς ἡμῶν, ideſt, quia Deus adiutor noſter. ergo, in æternum, obelus eſt. In ſexageſimoſecundo: Sitiuit tibi anima mea: pro quo in Græco ſit, ἐδίψησέ σε ἡ ψυχή μου, ideſt: Sitiuit te anima mea. Sed in Hebræo non habetur אתך ata, quod ſignificat, te: ſed לך lecha, quod ſignificat tibi, quod & omnes interpretes tranſtulerunt. ergo, ſecundum linguæ proprietatem, uerſum eſt in Latinum. In ſexageſimotertio: Sagittæ paruulorum factæ ſunt plagæ eorum. Pro quo in Græco, βέλος νηπίων ἐγενήθησαν αἱ πληγαὶ αὐτῶν, ideſt, ſaggitta paruulorum factæ ſunt plagæ eorum. Sed, ſi ſic dicamus, non reſonat in Latino: Sagitta paruulorum factæ ſunt plagæ eorum. In ſexageſimo quarto: Qui conturbas profundum maris, & conturbas ſonum fluctuum eius. In Græco: ὁ συνταράσσων τὸ κύτος τῆς θαλάσσης, ἦχος κυμάτων αὐτῆς τίς ὑποστήσεται, ideſt, qui conturbas profundum maris, ſonum fluctuum eius; & eſt additum, quis ſuſtinebit? quod ſuperfluum eſt: ſubauditur enim, qui conturbas profundum maris, & conturbas ſonum fluctuum eius. In eodem. Paraſti cibum illorum quoniam ita eſt præparatio eius. Et dicitis quod in Græco non ſit, eius: ὅτι οὕτως ἡ ἑτοιμασία, ideſt, quoniam ita eſt præparatio: cum in Hebræo תכינה techineha, manifeſte præparationem eius ſignificet. Eius autem, ideſt terræ: de qua ſupra dixerat: Viſitaſti terram, & inebriaſti eam. In ſexageſimoquinto. Holocauſta medullata offeram tibi cum incenſo arietum. Pro quo dicitis inueniſſe uos, μετὰ θυμιάματος, καὶ κριῶν, ideſt, cum incenſo, & arietibus: ſed male. In Hebræo autem ſcriptum eſt: עם קטרת אלים in Ketoreth elim: quod interpretatur μετὰ θυμιάματος τῶν κριῶν, ideſt, cum incenſo arietum. In eodem. Propterea exaudiuit Deus. Pro quo in Græco inueniſſe uos dicitis, διὰ τοῦτο εἰσήκουσέ μου ὁ θεὸς, πρόσεχε τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου, ideſt, propterea exaudiuit me Deus: intendit uoci deprecationis meæ: ubi, me, ſuperfluum eſt. In ſexageſimoſeptimo. Exultate in conſpectu eius. Pro quo in Græco inueniſſe

uos

uos dicitis, *καὶ ἀγαλλιᾶσθε ἐνώπιον αὐτοῦ*, ideſt, & exultate in conſpectu eius: quod ita uerſum eſt a nobis: ſed a quo in ueſtro codice corruptum ſit, ſcire non poſſumus. In eodem: Etenim non credunt inhabitare Dominum. Pro quo in Græco uos legiſſe dicitis, *καὶ γὰρ ἀπειθοῦντας τοῦ κατασκηνῶσαι*, ideſt, etenim non credentes inhabitare. quod utrumque falſum eſt. Nos enim tranſtulimus: Etenim non credentes inhabitare Dominum: ut hic ſenſus pendeat ex ſuperioribus: Aſcendiſti in altum, cepiſti captiuitatem, accepiſti dona in hominibus, & eos, qui non credebant Deum inhabitare poſſe mortalibus. In eodem. Benedictus Dominus die quotidie. Pro quo dicitis in Græco legi, *κύριος ὁ θεὸς εὐλογητὸς, εὐλογητὸς κύριος ἡμέραν καθ᾽ ἡμέραν*, ideſt, dominus Deus benedictus, benedictus Dominus die quotidie. Sed melius, & uerius eſt, quod ſupra. In eodem. Viderunt ingreſſus tui Deus. Pro quo in Græco ſcriptum ſit: *ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαι σου ὁ θεὸς*, ideſt, uiſi ſunt ingreſſus tui Deus: quod in Hebræo ita habet: ראו הליכותיך אלהים, rau helicotheca elohim, quod Aquila, & Symmachus, & Theodotion, & Quinta Sextaq. editio interpretati ſunt: Viderunt itinera tua Deus. & quod ſequitur. Itinera Dei mei regis, qui eſt in ſancto. Ergo a nobis ita legendum eſt: Viderunt ingreſſus tuos Deus: & ſcriptoris uitium relinquendum eſt, qui nominatiuum poſuit pro accuſatiuo: licet in Septuaginta & in *ἑξαπλοῖς* ita repererim, *ἐθεωρήθησαν τὰς πορείας σου*: & pro eo quod eſt, *ἐθεώρησαν*, hoc eſt uiderunt, in multis codicibus habetur *ἐθεωρήθησαν*, quod & obtinuit conſuetudo. In eodem. Ingreſſus Dei mei, regis mei, qui eſt in ſancto: ſubauditur, uiderunt ingreſſus Dei mei, & regis mei. Quod autem dicitis, mei, in rege non appoſitum, apertiſſimi mendacii eſt. ſecundo enim ponitur, & Dei mei, & regis mei, blandientis affectu: ut, qui omnium Deus & rex eſt, ſuus ſpecialiter Deus fiat, & rex merito ſeruitutis. Denique in Hebræo ſcriptum habes, אלי מלכי eli malchi, quod Deum meum, & regem meum

meum ſignificat. In eodem: Regna terræ cantate Deo
pſallite Domino. Et dicitis hoc in iſto uerſiculo non eſ
ſcriptum, pſallite Domino; quoniam ſtatim ſequitur po
diapſalma, pſallite Deo, qui aſcendit ſuper cælum cæli a
Orientem: cum iſte uerſiculus magis habere debeat iuxt
Hebraicam ueritatem, Cantate Deo, pſallite Domino: &
illud quod ſequitur in principio uerſus alterius, Pſallit
Deo; non ſit in libris authenticis, ſed obelo prænotatum.
Ergo & uos legite magis ea, quæ uera ſunt; ne, dum addi
tum ſuſcipitis, quod a propheta ſcriptum eſt, relinquatis.
In ſexageſimooctauo. Laudabo nomen Dei cum cantico.
Pro quo dicitis uos reperiſſe in Græco, *αἰνέσω τὸ ὄνομα
τοῦ θεοῦ μου μετ' ᾠδῆς*, ideſt, laudabo nomen Dei mei
cum cantico: ſed, mei, ſuperfluum eſt. In ſeptuageſimo.
Deus ne elongeris a me. quod dicitis in Græco poſitum
eſſe, *ὁ θεός μου μὴ μακρύνῃς ἀπ' ἐμοῦ*, ideſt, Deus me-
us ne elongeris a me: meus, ſuperfluum eſt: In eodem.
Deus docuiſti me ex iuuentute mea. & in hoc, quod apud
Græcos uos inueniſſe dicitis, *ὁ θεός μου ἃ ἐδίδαξάς με ἐκ
νεότητός μου*, ideſt, Deus meus, quæ docuiſti me ex iu-
uentute mea. ſuperfluum eſt, meus. In eodem. Donec
annunciem brachium tuum. & dicitis in Græco uos reperiſ
ſe, mirabilia tua, *καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἀπαγγελῶ τὰ θαυμά-
σιά σου*, ideſt, uſque nunc annũciabo mirabilia tua: quod de
ſuperiori uerſiculo eſt, Et uſque nunc pronunciabo mirabi
lia tua. Bene ergo hic habet, brachium. In ſeptuageſimo
primo pſalmo. Et adorabunt eum omnes reges. Illud,
quod in Græco uos inueniſſe dicitis, *καὶ προσκυνήσουσιν αὐ
τῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς*, ideſt, & adorabunt eum
omnes reges terræ. hoc quidem ſuperfluum eſt. In eodem
pſalmo. Benedictus dominus Deus Deus Iſrael. dicitis in
Græco bis, Deus, non haberi, *εὐλογητὸς κύριος ὁ θεὸς
ἰσραήλ*, ideſt, benedictus dominus Deus Iſrael; cum &
in Hebraico ſit, & apud Septuaginta, & manifeſtiſſime tri
plex domini Dei, Deiq. nuncupatio, myſterium ſit trini-
tatis. In eodem. Et benedictum nomen maieſtatis in æter

num.

num. Hoc ergo, quod in Græco uos inuenisse dicitis, *καὶ εὐλογημένον τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος*, id est, & benedictum nomen gloriæ eius in æternum, & in sæculum sæculi. superflue sciatis a Græcis esse appositum, quod nec Hebræus habet, nec Septuaginta interpretes. De septuagesimo secũdo. Prodiit quasi ex adipe. & uos dicitis in Græco reperisse, *ἐξελεύσεται*, id est, prodiet: quod falsum est. nã & apud Septuaginta interpretes ita scriptum est, *ἐξελεύσατο ὡς ἐκ στέατος ἡ ἀδικία αὐτῶν*. In eodem. Quo modo scit Deus: in Græco dicitis non esse Deum; cum & apud Septuaginta scriptum sit, *πῶς ἔγνω ὁ θεός*, & omnes interpretes similiter de Hebræo transtulerint. In eodem. Intelligam in nouissimis eorum. pro quo in Græco legisse uos dicitis, *καὶ συνῶ*, id est, & intelligam: sed hic, &, coniunctio superflua est. In eodem. Defecit caro mea, & cor meum. pro quo dicitis in Græco haberi, *ἐξέλιπεν ἡ καρδία μου, καὶ ἡ σάρξ μου*, id est, defecit cor meum, & caro mea. sed hic peruersus ordo est. In eodem. Vt annunciem omnes prædicationes tuas. Pro quo in Græco legisse uos dicitis, *τοῦ ἐξαγγεῖλαι με πάσας τὰς αἰνέσεις σου*, id est, ut annunciem omnes laudes tuas. Et sciendum, quod scriptum in Hebræo habet, מלאכותך malachothecha, quod Aquila *ἀγγέλους σου*, id est, nuncios tuos, Septuaginta, *τὰ ἀπαγγέλματά σου*, id est prædicationes tuas, uel promissa interpretati sunt: licet & laus, & prædicatio unum utrumque significet. De septuagesimotertio. Vt quid Deus repulisti in finem. Pro quo apud Græcos male legitur ordine commutato, ut quid repulisti Deus. In eodem. Quanta malignatus est inimicus in sãcto. Miror, quis in codice uestro emendando peruerterit, ut, pro sancto, sanctis posuerit; cum & in nostro codice, in sancto, inueniatur: licet Græci legant, *ἐν τῷ ἁγίῳ σου*, id est, in sancto tuo. In eodem. Incendamus omnes dies festos Dei a terra. Pro quo in Græco scriptum est, *δεῦτε καὶ καταπαύσωμεν πάσας τὰς ἑορτὰς τοῦ θεοῦ ἀπὸ τῆς γῆς*: & nos trãstulimus, heus & quiescere facia-

mus

mus omnes dies festos Dei a terra. Et miror, quo mod latere annotationē nostrā nescio quis temerarius scriben in corpore putauerit, quā nos pro eruditione legentis sc psimus hoc modo. textus nō habet κατaπαύσωμεν, ut q dam putant, sed κατακαύσωμεν, idest, incendamus. quia retulit mihi sanctus presbyter Firmus, qui huius op ris exactor fuit, inter plurimos hinc habitam quæstionem plenius de hoc disputandum uidetur. In Hebræo scriptu est, שרפו כל מועדי אל בארץ sarphu cholmoade el baarez, quod Aquila, & Symmachus uerterunt, ἐνέπρησαν πάσας τὰς ἑορτὰς Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, idest incenderunt omnes sollemnitates Dei in terra. Quinta, κατέκαυσαν, idest, combusserunt. Sexta, κατακαύσωμεν, idest, comburamus. quod & Septuaginta iuxta hexaplorum ueritatem transtu lisse perspicuum est. Theodotion quoque ἐμπυρίσωμεν uertit, idest, succendamus. Ex quo perspicuum est, sic psallendum, ut nos interpretati sumus. Et tamen sciendū, quid Hebraica ueritas habeat. hoc enim, quod Septuagin ta interpretes transtulerunt, propter uetustatem in Ecclesia decantandum est; & illud ab eruditis sciendum propter notitiam scripturarum. Vnde, si quid pro studio ex latere additum est, non debet poni in corpore; ne priorem translationem pro scribentium uoluntate conturbet. In eodem. Contribulasti capita draconum in aquis: tu confregisti capita draconis. sic lectionis ordo sequitur, ut in priori uersu, tu, non habeatur, sed in secundo; & aquæ plurali numero scribantur, non singulari. Sed & Aquila uerbum Hebraicum מים hamaim, ὑδάτων, idest, aquarum interpretatus est. Græcus uero textus habet, σὺ συνέτριψας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος: σὺ συνέθλασας τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος. idest, tu tribulasti ca pita draconum in aqua, tu confregisti caput draconis. In eodem. Ne obliuiscaris uocis inimicorum tuorum. Pro quo in Græco, μὴ ἐπιλάθῃ τῆς φωνῆς τῶν ἱκετῶν σου, idest, ne obliuiscaris uoces deprecantium te, scriptum dicitis. In Hebræo autem צורריך zorerecha legitur: quod Aquila,

hostium tuorum; Symmachus, bellantium contra te; Septuaginta & Sexta editio, inimicorum tuorum, interpretati sunt. & est sensus pendens ex superioribus: Memor esto improperiorum tuorum, eorum, quæ ab insipiente sunt quotidie: Ne obliuiscaris uoces inimicorum tuorum, idest, uoces, quibus te blasphemant, tibiq. in populo tuo detrahunt. Vnde sequitur: Superbia eorum, qui te oderunt, ascendit semper. Pro quo in Græco est διὰ παντὸς, idest, per omnia, siue omnino, idest dum tu differs pœnas, illi proficiunt in blasphemias. In Septuagesimo quarto: Narrabimus mirabilia tua. Pro quo male apud Græcos legitur, διηγήσομαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου, idest, narrabo omnia mirabilia tua. In Septuagesimoquinto. Omnes uiri diuitiarum manibus suis: & non, ut uos, nescio a quo deprauatum, legitis, in manibus suis: cum in Græco sit, πάντες οἱ ἄνδρες τοῦ πλούτου ταῖς χερσὶν αὐτῶν, idest, omnes uiri opulentiæ manibus suis. In eodem. Terribili, & ei, qui aufert spiritum principum. dicitis, quod, ei, non sit scriptum in Græco, τῷ φοβερῷ καὶ ἀφαιρουμένῳ πνεύματα ἀρχόντων, idest, terribili, & auferenti spiritus principum. Verum est: sed, nisi apposuerimus, ei, Latinus sermo non resonat. neque enim possumus dicere: terribili, & qui aufert spiritum principum.

In Septuagesimosexto. Et meditatus sum nocte cum corde meo; & exercitabar; & scopebam spiritũ meũ. Pro quo in Hebræo legimus: Recordabar psalmorum tuorum in nocte cum corde meo: loquebar, scopebam spiritum meũ. Pro exercitatione ἀδολεσχίαν, idest, decantationem quãdam, & meditationem, Septuaginta transtulerunt: & pro eo, quod nos diximus, scopebam, illi posuerunt ἔσκαλλον: quod Symmachus transtulit, ἀνερεύνων, idest perscrutabar, siue quærebam. Et quinta similiter. In Græco habetur, καὶ ἔτη αἰώνια ἐμνήσθην καὶ ἐμελέτησα, νυκτὸς μετὰ τῆς καρδίας μου ἠδολέσχουν, καὶ ἔσκαλλε τὸ πνεῦμά μου, idest, & annos æternos memineram & meditatus sum, nocte cũ corde meo argutabar, & rimabatur spiritus meus.

Pro-

Proprie autem σκαλισμὸς in agricultura dicitur, in sarriẽdo, idest sarculando: & quo modo ibi quæruntur herbæ, sarculo quæ secentur; sic & iste retractatum cogitationũ suarum μεταφορικῶς a sarculo demonstrauit. Et sciendum, quod ἔσκαλλον non semel, sed frequenter significet. In eodem. A generatione in generationem. hoc, quod Græcũ sequentes inuenisse uos dicitis, συνετέλεσε τὸ ῥῆμα, idest, consummauit uerbum, recte non habetur in Latino: quia & in nullo habetur interpretum. In septuagesimoseptimo. Et narrabunt filiis suis. Pro quo habetur in Græco, καὶ ἀπαγγελοῦσιν αὐτὰ, idest, & annunciabunt ea. Sed sciẽdum, quod in Hebræo ויספרו uisaperu scriptum est: quod Aquila & Symmachus, narrabunt, transtulerunt. In eodem. Et occidit pingues eorum, Pro quo in Græco esse dicitis, καὶ ἀπέκτεινεν ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν, idest, & occidit in pluribus eorum: sic habetur in Hebræo, במשמניהם bemisinanehem: quod Aquila interpretatus est ἐυπαίροις αὐτῶν, Symmachus, τοῖς ἐυπορωτέροις, Septuaginta, & Theodotio, & Quinta editio, ἐν τοῖς πίοσιν αὐτῶν: quod quidam non intelligentes, putauerunt scriptum ἐν τοῖς πλήρεσιν. In eodem. Dilexerunt eum in ore suo, & lingua sua mentiti sunt ei. in Græco haberi dicitis, καὶ ἠγάπησαν αὐτὸν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τῇ γλώσσῃ αὐτῶν ἐψεύσαντο αὐτὸν, idest, & dilexerunt eum in ore ipsorum, & lingua sua mentiti sunt eum. Et in Hebræo scriptum est, יכזבו iechazbulo: & omnes uoce simili transtulerũt ἐψεύσαντο αὐτῷ, idest, mentiti sunt ei. Quis autem uoluerit pro ei ponere, eum, & uitiare exemplaria, non est mei iudicii. In eodem. Et propitius fiet peccatis eorum, & non disperdet eos. dicitis quod in Græco, eos, non habeatur: quod & uerum est, καὶ οὐ διαφθερεῖ, idest, & non disperdet. Sed nos, ne sententia pendeat, Latinum sermonem sua proprietate compleuimus. Si quis autem putat, διαφθερεῖ, non perditionem, sed corruptionem sonare, recordetur illius tituli, in quo scribitur Græce, εἰς τὸ τέλος μὴ διαφθείρῃς, hoc est, in finem ne perdas: & non, ut plerique

plerique κακοζήλως interpretantur, ne corrumpas. In eodem. Et induxit eos in montem sanctificationis suæ, montem, quem acquisiuit dextera eius. Pro quo apud Septuaginta legitur, ὄρος τοῦτο ὃ ἐκτήσατο ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, idest, montem hunc, quem possedit: & non, ut uos ponitis, ἣ ἐκτήσατο, idest, quæ acquisiuit. Melius ergo secundum Hebraicam proprietatem interpretatus est Symmachus, montem, quem acquisiuit dextera eius. In eodem. Et auerterunt se, & non seruauerunt pactum, quemadmodum patres eorum. Scio, quod, pactum, non habeatur in Hebræo: sed quoniam omnes uoce simili transtulerunt, ἠσυνθέτησαν, & apud Græcos pactum dicitur, συνθήκη, ex uno uerbo significatur, non seruauerunt pactum: licet Septuaginta, ἠθέτησαν, posuerunt. In eodem. In terra, quam fundauit in sæcula. Pro quo scriptum inuenisse uos dicitis, ἐν τῇ γῇ ἐθεμελίωσεν αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα, idest, in terra fundauit eam in sæcula. In Hebræo ita scriptum est, ut uertit Symmachus, εἰς τὴν γῆν ἐθεμελίωσεν εἰς τὸν αἰῶνα, idest, & ædificauit sicut unicornium sanctificium suũ, in terra, quam fundauit in sæcula. Si autem non de terra dicitur, quod fundata sit, sed de alia re, quæ fundata uideatur in terra: probent ex prioribus & sequentibus, quis sensus sit: ut nescio quid, quod dicitur, fundatum uideatur in terra. Si autem sanctificium in terra fundatum putant, debuit scribi, in terra fundauit illud in sæcula. In eodem. Et in intellectibus manuum suarum deduxit eos. non habet textus ἐν τῇ συνέσει, ut scribitis, numero singulari; quod intelligentiam sonat; sed ἐν ταῖς συνέσεσι, quod intelligentias sonat: sicut & in Hebræo habetur בתבונות bathbunoth, quod est in intellectibus. De septuagesimooctauo. Posuerunt Hierusalem in pomorum custodiam. quod in Græco εἰς ὀπωροφυλάκιον dicitur: nec potest aliter uerti, quam a nobis translatum est. significat autem ὀπωροφυλάκιον, speculã, quam custodes satorum & pomorum habere consueuerunt: ut de amplissima urbe paruum tugutiolum uix remanserit. Hoc secundum Grecos. ceterum

in Hebræo לחיים lehiym scriptum habetur: quod Aquila uertit λιθόριον, idest, aceruum & cumulum lapidum, quibus uineæ & agri purgari solent. In septuagesimonono. Et plantasti radices eius hinc. & dicitis, quod in Græco, hinc, non habeatur, καὶ κατεφύτευσας τὰς ῥίζας αὐτῆς, & bene: nam & in nostris codicibus non habetur: & miror, quis imperitorum uestros libros falsauerit. De octogesimosecundo: Hereditate possideamus sanctuariũ Dei. Et dicitis, qnod in Græco sit scriptum, κληρονομήσωμεν ἑαυτοῖς, idest, possideamus nobis ipsis. quæ superflua quæstio est. quando enim dicitur, possideamus; intelligitur & nobis. De octogesimotertio. Cor meum, & caro mea exultauit in Deum uiuum. Pro quo in Græco scriptum dicitis, καρδία μου καὶ σάρξ μου ἠγαλλιάσαντο, idest, cor meum, & caro mea exultauerunt: & in hoc nulla contentio est. si enim legimus, exultauit; intelligitur, cor meũ exultauit; & caro mea exultauit. si autem, exultauerunt; duo pariter exultauerunt, idest, cor, & caro. Et quæso uos, ut huiusmodi ineptas & superfluas contentiones, ubi nulla est sensus mutatio, declinetis. In eodem. Beatus uir, cui est auxilium abs te. In Græco uos inuenisse dicitis, μακάριος ἀνὴρ οὗ ἐστὶν ἀντίληψις αὐτῷ παρά σου: idest, cuius est auxilium eius abs te: quod quia nos in Latina interpretatione mutauimus; ut dicitis, reprehendimur. cui enim nõ pateat, quod, si dicere uoluerimus, cui est auxilium eius abs te, apertissimum uitium sit; & quando præcesserit, cui, sequi non debeat, eius? nisi forte uitii arguimur. quod uitauimus uitium. In eodem. In ualle lacrymarum. Pro quo dicitis in Græco scriptum esse, εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος, idest, in ualle plorationis. Sed siue ploratũ, siue fletum, siue lacrymas, siue planctum dixerimus; unus est sensus: & nos hoc sequimur, ut, ubi nulla est de sensu mutatio, Latini sermonis elegantiam conseruemus. De octogesimoquarto. Benedixisti Domine terrã tuam. pro eo quod est, benedixisti, in Græco scriptum dicitis εὐδόκησας. & quæritis, quo modo hoc uerbum exprimi debeat

in Latino. Si cōtentiose uerba scrutamur, & syllabas, possumus dicere: bene placuit, Domine, terra tua. Et dum uerba sequimur, sensus ordinem perdimus. Aut certe addendum est aliquid, ut eloquii ordo seruetur, & dicendum: Complacuit tibi, Domine, terra tua. Quod si fecerimus, rursum a nobis quæretur, quare addiderimus tibi; cum nec in Græco sit, nec in Hebræo. Eadem igitur interpretandi sequenda est regula, quam sepæ diximus: ut, ubi non sit damnum in sensu, linguæ, in quam transferimus, εὐφωνία, & proprietas, & elegantia conseruetur. In eodem. Misericordia, & ueritas obuiauerunt sibi. & dicitis, quod in Græco, sibi, non habeatur, ἔλεος καὶ ἀλήθεια συνήντησαν, idest, misericordia & ueritas concurrerunt: nec in Hebræo habetur: & apud Septuaginta obelo prænotatum est: quæ signa dum per scriptorum negligentiam a plerisque quasi superflua relinquuntur, magnus in legendo error oboritur. Si autem non fuerit additum, sibi: misericordia & ueritas non sibi, sed alii occurrisse credentur, nec iustitia & pax sibi dedisse osculum, sed alteri. De octogesimoquinto. Et non proposuerunt te in conspectu suo. dicitis, quod in uestro codice, te, non habeatur. addite, te, &, emendato errore librarii, uestrum quoque errorem emēdabitis. In eodem: Et tu domine Deus miserator, & misericors. In Græco inuenisse uos dicitis, καὶ σὺ κύριε ὁ θεός μου, idest, & tu domine Deus meus. quod superfluū est: Meus enim nec in Hebræo habetur, nec in Septuaginta. De octogesimooctauo. Magnus, & horrendus. Pro quo in Græco inuenisse uos dicitis, μέγας, καὶ φοβερὸς: quod significat, terribilis, timendus, & formidandus. Ego puto id ipsum significare horrendum, non, uti uulgus existimat, despiciendum, & squalidum: secundum illud Virgilii: Mihi frigidus horror membra quatit: Et, Horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent: Et, Monstrum horrendum ingens: & multa his similia. In eodem. Tunc locutus es in uisione sanctis tuis. Pro quo in Græco uos inuenisse dicitis, τότε ἐλάλησας ἐν ὁράσει τοῖς υἱοῖς σου, idest,

est, tunc locutus es in uisione filiis tuis, Sed sciendum est, quod in Hebræo לַחֲסִידֶיךָ lahasidecha habetur, quod omnes, τοῖς ἁγίοις σου, idest, sanctis tuis, transtulerunt. Et sola Sexta editio, prophetis tuis, interpretata est, sensũ magis, quam uerba exprimens. & in κοινῇ tantum pro sanctis, filios, reperi. In eodem. Tu uero repulisti, & despexisti. Pro quo in Græco, σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουδένωσας, inuenisse uos dicitis. Vnius litteræ mutatio quantum uobis fecit errorem? non enim, respexisti, sed despexisti, & pro nihilo duxisti, interpretati sumus. nisi forte, ἐξουδένωσας, nõ putatis transferendũ, despexisti, sed secundũ disertissimũ istius temporis interpreté, nullificasti, seu annihilasti, uel annullasti, uel uilificasti, & si qua alia possunt inueniri apud imperitos porteta uerborũ. De octogesimonono. A sæculo usque in sæculum tu es Deus. & dicitis, quod in Græco non sit, Deus, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ, idest, a sæculo & usque in sæculum tu es: quod apud eos deesse, manifestum est. nam & Hebraica ueritas habet, & omnes alii interpretes, & Septuaginta similiter transtulerunt, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ ὁ θεὸς, quod Hebraice dicitur, מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם אַתָּה אֵל meolam uead olã atha el. In eodem. Quoniam superuenit mansuetudo, & corripiemur. In Græco uos dicitis inuenisse, ὅτι ἐπῆλθε πραότης ἐφ' ἡμᾶς, καὶ παιδευθησόμεθα, idest, quoniam superuenit super nos mansuetudo, & instruemur. Sed hoc superfluum est. De nonagesimo. Dicet Domino, susceptor meus es tu. Et dicitis, quod in Græco, es, non habeatur. Ego uobis amplius dicam, quod apud Hebræos nec, es, habeatur, nec, tu; sed apud Septuaginta, & apud Latinos pro εὐφωνίᾳ, & uerborum consequentia positum sit. De nonagesimotertio. Beatus homo, quem tu erudieris Domine. dicitis in Græco nõ esse, tu, μακάριος ἄνθρωπος ὃν ἂν παιδεύσῃς κύριε, idest beatus homo, quem quidem erudieris Domine. & uerum est: sed apud Latinos propter εὐφωνίαν, idest, consonantiam, positum est. si enim dicamus, beatus homo, quem erudieris Domine; composi-

compositionis elegantiam non habebit. sed quando dicitur, Domine, & apostropha fit ad Dominum; nihil nocet sensui, si ponitur &, tu. In eodem. Et in malitia eorum disperdet eos. In Græco dicitis non esse præpositionem, in, sed legi, malitia eorum disperdet. Sciendum autem, quod & in Hebræo, & in cunctis interpretibus positum sit, *κατὰ τὴν πονηρίαν αὐτῶν ἀφανιεῖ αὐτοὺς κύριος ὁ θεὸς* id-est, in malitia eorum disperdet eos dominus Deus. Si autem uoluerimus legere, malitia eorũ disperdet: id, quod in Septuaginta sequitur in fine uersiculi, eos, & superfluũ erit, & uitiosum. De nonagesimoseptimo. Recordatus est misericordiæ suæ. Pro quo in Græco inuenisse uos dicitis *ἐμνήσθη τοῦ ἐλέους αὐτοῦ τῷ ἰακὼβ*, idest, recordatus misericordiæ suæ Iacob. sed hic Iacob nomẽ superfluũ est. De cẽtesimo. Oculi mei ad fideles terræ ut sedeãt mecũ. Pro quo in Græco inuenisse uos dicitis, *οἱ ὀφθαλμοί μου ἐπὶ τοὺς πιστοὺς τῆς γῆς, τοῦ συγκαθῆσθαι αὐτοὺς μετ' ἐμοῦ*, idest, oculi mei in fideles terræ, considere ipsos mecum. Quis non talẽ fugiat interpretationem, ut, uerbum ad uerbum exprimens, dicat, considere ipsos cum me? De centesimoprimo. Vigilaui, & factus sum sicut passer solitarius in tecto. Et dicitis inuenisse uos in Greco, *ἐπὶ δώματος*: quod antiqui codices Latinorum interpretati sunt, in ædificio. *δῶμα* in orientalibus prouinciis ipsum dicitur, quod apud Latinos tectum: in Palæstina enim, & Aegypto, uel ubi scripti sunt diuini libri, uel interpretati sunt, non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romæ uel solaria, uel mæniana uocant, idest, plana tecta, quæ transuersis trabibus sustentantur. Denique & in Actis apostolorum, Petrus quãdo ascendit in doma, in tectũ ædificii ascendisse credendus est. Et quando præcipitur nobis, ut faciamus domati nostro coronam, hoc præcipitur, ut in tecto faciamus per circuitum quasdam eminentias, ne facilis in præceps lapsus sit. Et in euangelio, Quæ, inquit, auditis in aure, dicetis super domata: idest, super tecta. Et in Esaia. Quid uobis est, quod omnes ascendistis super tecta uana? Et multa

Act. 10

Deut. 22

Matth. 10

Esa. 22

 illiusmo-

istiusmodi. In eodem. Factus sum sicut nycticorax in domicilio. quod similiter in Græco habetur δῶμα. & quæritis, quid significet nycticorax apud Latinos. In Hebræo pro nycticorace uerbum chos כוס scriptum est: quod Aquila, & Septuaginta, & Theodotion, & Quinta editio nycticoracem interpretati sunt: Symmachus uero upupam: Sexta editio noctuam: quod & nos magis sequimur. Denique ubi apud nos & Græcos legitur, factus sum sicut nycticorax in domicilio: apud Hebræos dicitur , factus sum sicut noctua in ruinosis. Plerique bubonem contentiose significare putant. In eodem. A facie iræ indignationis tuæ. Pro quo in Græco inuenisse uos dicitis, ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου καὶ τοῦ θυμοῦ σου, id est a facie iræ tuæ, & indignationis tuæ: cum manifestum sit, quod apud Hebræos & apud Septuaginta interpretes sic habeatur, ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς καὶ τοῦ θυμοῦ σου. In eodem. Quoniam placuerũt seruis tuis lapides eius: & terræ eius miserebuntur. Pro terra, aphar עפר in Hebræo positum est, quod omnes τὸν χοῦν transtulerũt: & post tam puluis, quã humus, id est terra interpretari. In Græco sic legitur, ὅτι εὐδόκησαν οἱ δοῦλοι σου τοὺς λίθους αὐτῆς, καὶ τὸν χοῦν αὐτῆς οἰκτειρήσουσι, id est, quoniam probauerunt serui tui lapides eius, & pulueris eius miserebuntur. De centesimosecundo. Non in perpetuum irascetur. Pro quo in Græco inuenisse uos dicitis, οὐκ εἰς τέλος ὀργισθήσεται, id est, non in finem irascetur. sed uerbum Hebraicum nezah נצח, & perpetuum, & finis, & uictoria intelligitur, pro locorum qualitate. De centesimotertio. Qui facis angelos tuos spiritus. Pro quo in Græco uos inuenisse dicitis, ὁ ποιῶν ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, id est, qui facit angelos suos spiritus. A quibus breuiter quærite, quo modo, cum ad Deum sermo sit, quasi ad alium loquens propheta repẽte mutetur: maxime cum sic incipiat: Domine Deus meus, magnificatus es uehementer: confessionem, & decorem induisti: Et qui tegis aquis superiora eius: id est, cæli: Qui ponis nubes ascensum tuum: qui ambulas super pennas uentorum: & statim

tim ſequatur: Qui facis angelos tuos ſpiritus, & miniſtros tuos ignem urentẽ. Qui fundaſti terram ſuper ſtabilitatem ſuam. Et poſt paululũ: Ab increpatione tua fugient; & a uoce tonitrui tui formidabunt: & in loco, quem fundaſti eis. Qui emittis fontes in conuallibus: & illud, Vt educas panem de terra. Si ergo omnia hæc ad ſecundam perſonã ſunt, ideſt ad Deum; quo modo in uno uerſiculo tertia perſona ſubito & extra ordinem inducitur? In eodem. A uoce tonitrui tui formidabunt. Dicitis, tui, non haberi in Latina, cum in Græco ſit, ἀπὸ φωνῆς βροντῆς σου δειλιάσουσιν. habetur & in Hebræo, tonitrui tui: & miror, quo modo apud Latinos errore ſcriptorum ſubtractum ſit. In eodem. Hoc mare magnum, & ſpatioſum manibus. & dicitis in Græco, manibus, non haberi: ego noui: αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος, ideſt, hoc mare magnũ & ſpatioſum. ſed ex Hebraica, & Theotionis editione in Septuaginta ſub aſteriſco additum eſt. Denique & in Hebræo ita ſcriptum eſt, zeh haiom godol urchab iaaaim, זה הים גדול ורחב ידים: quod Aquila ſic interpretatus eſt, εὐρύχωρος χερσὶν, & omnes interpretes: & hoc ſecundum Hebraicam dicitur proprietatem μεταφορικῶς, quod qua ſi expanſas manus habeat, & in ſe cuncta ſuſcipiat. In eodẽ. Vt educas panem de terra. Pro quo inueniſſe uos dicitis, ut educat. ſed non poteſt aliud ad ipſum, aliud ad alium de ſe ipſo dici: aut omnia quaſi ad Deum loquebatur propheta; aut omnia ad alium de eo referebat. Cum autem pleraque ad ipſum dirigantur; & ea, quæ ambigua ſunt, ad ipſius perſonam redigenda ſunt. In Græco ſic legitur, τοῦ ἐξαγαγεῖν ἄρτον ἐκ τῆς γῆς, ideſt, ad educendum panem e terra. In eodem. Herodii domus dux eſt eorum. Pro Herodio, quod in Hebraico dicitur haſida חסידה, Symmachus ἰκτῖνον, ideſt, miluum interpretatus eſt. denique & nos ita uertimus in Latinum: Ibi aues nidificabunt. milui abies domus eſt: quod ſcilicet ſemper in excelſis & arduis arboribus nidos facere conſueuerit. Vnde & Sexta, editio manifeſtius interpretata eſt, miluo cupreſ-

ſus ad nidificandum. Pro abietibus autem & cupreſſis in Hebræo ponitur berosim, ברושים, quod magis abietes, quam cupreſſos ſignificat. In eodem. Petra refugium herinatiis. Pro quo in Hebræo poſitum eſt ſephannim ספנים: & omnes χοιρογρυλίυς uoce ſimili tráſtulerũt. ſoli Septuaginta, lepores, interpretati ſunt, τοῖς λαγωοῖς, ideſt, petra refugium leporibus. Sciendum eſt autem, animal eſſe non maius heritio, habens ſimilitudinem muris, & urſi. unde & in Palæſtina κτυμῦς dicitur: & magna eſt in iſtis regionibus huius generis abundantia. ſemperq. in cauernis petrarum & terræ foucis habitare conſueuerunt. In centeſimo quarto. Edidit terra eorum ranas. Pro quo in Græco, ἐξῆρψεν ἡ γῆ αὐτῶν βατράχυς, uos legiſſe dicitis: quod poteſt ita interpretari: ebulliuit terra eorum ranas. Sed & in hoc nulla eſt in ſenſu mutatio: & nos, antiquam interpretationem ſequentes, quod non nocebat, mutare noluimus. In eodem. Et contriuit lignum finium eorum. Pro quo in Græco uos inueniſſe dicitis, συνέτριψε πᾶν ξύλον ὁρίυ αὐτῶν ideſt, contriuit omne lignum finis eorũ. Sed & hoc additum eſt, & ſuperfluum. In eodem. Quoniam memor fuit uerbi ſancti ſui, quod habuit ad Abraham, puerum ſuũ. Pro quo in Græco uos legiſſe dicitis, ὃν διέθετο, ideſt, quod diſpoſuit. Ita enim & in Hebræo, & apud Septuaginta habetur interpretes, ὅτι ἐμνήσθη τῦ λόγυ τῦ ἁγίυ αὐτῦ τῦ πρὸς ἀβραὰμ τὸν δῦλον αὐτῦ. Ergo quod in Græco dicitur, ὃν διέθετο, in hoc loco, & ſuperfluũ eſt, & radendum. De centeſimoquinto. Confitemini Domino, quoniam bonus. Pro quo in Græco uos legiſſe dicitis, ὅτι χρηστὸς, ideſt, quoniam ſuauis. Sed ſciendum eſt, quod χρηστὸς in utile, & in bonũ, & ſuaue uerti poteſt. Denique & in Hebraico ſcriptũ eſt chitob, כי טוב, quod omnes uoce ſimili trãſtulerũt ὅτι χρηστὸς, ideſt, quia bonus. Ex quo perſpicuum eſt, quod χρηστὸς bonus intelligatur. In eodem. Non fuerunt memores multitudinis miſericordiæ tuæ. Dicitis, quod in Græco inueneritis, καὶ οὐκ ἐμνήσθησαν, ideſt, & non fuerunt memores. et, coniunctio ſuperflua eſt.

est. In eodem. Et irritauerunt ascendentes in mare, mare Rubrum. Pro quo in Græco inuenisse uos dicitis, παρεπίκραναν, & putatis uerbum e uerbo debere transferri, & amaricauerunt. sed hæc interpretatio annullationi consimilis est, siue annihilationi. Legite Ezechielem, & inuenietis παραπικρασμὸν irritationem, & exacerbationem semper expressum: ubi dicitur, οἶκος παραπικραίνων, idest, domus exasperans. In eodem. Et uidit cum tribularentur, & audiuit orationem eorum. In Græco uos legisse dicitis, καὶ εἶδε κύριος, idest, & uidit Dominus. quidquid extra hoc in Græco inuenisse uos dicitis, superfluum est. De centesimosexto. Et statuit procellam eius in aurã: & siluerunt fluctus eius. Hoc ergo, quod pro isto in Græco inuenisse uos dicitis, καὶ ἐπέταξε τῇ καταιγίδι, καὶ ἔστη εἰς αὔραν, idest, & constituit procellæ, & statuit in auram, superfluum est. In eodem. Et deduxit eos in portum uoluntatis eorum. Pro quo dicitis uos inuenisse, ἐπὶ λιμένα θελήματος αὐτοῦ, idest, in portum uoluntatis suæ: sed in Hebræo non habetur hephzi חפצי, quod uoluntatis suæ significat, sed hephzam חפצם, quod uoluntatis eorum sonat. De centesimoseptimo. In Græco dicitis esse, ἐξεγέρθητι ἡ δόξα μου, idest, exurge gloria mea. quod dicitis in Latino non esse, recte in isto psalmo non habetur: quia nec apud Hebræos, nec apud ullum interpretum reperitur, sed habetur in quinquagesimosexto psalmo: Exurge gloria mea, exurge psalterium & cithara: exurgam diluculo. De quo mihi uidetur a quodam in istum locum esse translatum. In eodem. Mihi alienigenæ amici facti sunt. Pro quo in Græco inuenisse uos dicitis, ὑπετάγησαν, hocest, subditi sunt. Sed hoc in quinquagesimonono psalmo scriptum est, mihi alienigenæ subditi sunt: in præsenti autem ita apud omnes inueniemus translatores, ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ἐφιλιώθησαν, idest, amici facti sunt, quod Hebraice dicitur, ethroa אתרועע. De centesimono. Virgam uirtutis tuæ emittet Dominus ex Sion. dicitis uos in Græcis codicibus non legisse, uirtutis tuæ, ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποσ-

Ezech. 2

ποςελεῖ σοι κύριος, ideſt, uirgam uirtutis emittet tibi Dominus ex Sion: quod manifeſte & in Hebræo, & in Septuaginta interpretibus habetur. In eodem. Dominare in medio inimicorum tuorum. dicitis in Græco legi, καὶ κατακυρίευε, ideſt, & dominare: ſed hoc nec in Hebræo habetur, nec apud Septuaginta, & ſuperfluum eſt. De centeſimo decimo. Confitebor tibi Domine in toto corde. Sed & hoc ſuperfluum eſt, quod in Græco uos inueniſſe dicitis, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, ideſt, in toto corde meo. De centeſimotertio decimo. Deus autem noſter in cælo. Pro quo in Græco legiſſe uos dicitis, ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, ideſt, in cælo & in terra. ſed & hoc ſuperfluum eſt. De centeſimoquartodecimo. Et in diebus meis inuocabo te. Dicitis, quod in Græco non ſit, te: & bene: de ueſtris quoque codicibus radendũ eſt. In ipſo. Placebo Domino in regione uiuorum. Pro quo in Græco legiſſe uos dicitis, εὐαρεστήσω ἐνώπιον κυρίου, ideſt, placebo in conſpectu Domini. ſed hoc ſuperfluum eſt. In centeſimodecimoſeptimo. In nomine Domini, quia ultus ſum in eos. Dicitis, quia, in Græcis codicibus non inueniri, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς, ideſt, in nomine Domini ultus ſum eos. ſed in Latinis ſub aſteriſco legendum eſt. De centeſimodecimooctauo. Et meditabar in mãdatis tuis, quæ dilexi. In Græco uos legiſſe dicitis, uehementer, additum, ἃς ἠγάπησα σφόδρα, ideſt, quas dilexi uehementer. ſed hoc ſuperfluum eſt. In eodem. Et leuaui manus meas ad mandata, quæ dilexi. in Græco uos legiſſe dicitis, πρὸς τὰς ἐντολάς σου, ideſt, ad mandata tua. ſed & hoc ſuperfluum eſt. In eodem. Cogitaui uias meas. In Græcos uos legiſſe dicitis, διελογισάμην τὰς ὁδούς σου, ideſt, cogitaui uias tuas. ſed hoc ſuperfluum eſt: & rectius, uias meas, legitur. In eodem. Et conuerti pedes meos in teſtimonia tua. In Græco legiſſe uos dicitis, καὶ ἐπέστρεψα, ideſt, & auerti. ſed & hoc ſuperfluum eſt. In eodem. Ego autem in toto corde ſcrutabor mandata tua. In Græco, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, ideſt, in toto corde meo, uos legiſſe dicitis. ſed hic, meo,

meo, superfluum est. In eodem. Anima mea in manibus meis semper: & legem tuam non sum oblitus. Pro quo in Græco legisse uos dicitis, *ἐν ταῖς χερσί σου*, idest, anima mea in manibus tuis semper. Sed sciendum est, & apud Hebræos, & apud Septuaginta, & apud omnes alios interpretes scriptum esse, in manibus meis, & non in manibus tuis: quod Hebraice dicitur bechasai בכפי: & omnes apud Græcos ecclesiastici interpretes istum locum sic edisserunt. & est breuiter hic sensus: Quotidie periclitor; & quasi in manibus meis sanguinem meum porto: & tamen legem tuam non obliuiscor. In eodem. Exitus aquarum deduxerunt oculi mei; quia non custodierunt legem tuam. Pro quo in Græco legisse uos dicitis: quia non custodiui legem tuam. sed hoc superfluum est: quia & in Hebræo legitur: Riui aquarum fluebant de oculis meis; quia non custodierunt legem tuam. In eodem. Pronunciabit lingua mea eloquium tuum. Pro pronunciabit in Græco *φθέγξεται* uos legisse dixistis: quod uerbum, siue dicas, pronunciabit, siue effabitur, siue loquetur, id ipsum significat. Denique & nos de Hebræo ita uertimus: Loquetur lingua mea sermonem tuum. De centesimodecimonono. Domine libera animam meam a labiis iniquis, a lingua dolosa. In Græco legisse uos dicitis, & a lingua dolosa. &, ergo superfluum est. De centesimo uigesimo sexto. Beatus uir, qui implebit desiderium suum ex ipsis. & in Græco dicitis, uir, non haberi, *μακάριος ὃς πληρώσει*, idest, beatus qui implebit: quod manifeste in Hebræo & in Septuaginta interpretibus continetur. De centesimouigesimonono. Propter legem tuam sustinui te Domine. Dicitis in Græco uos legisse, *ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος σου*, idest, propter nomen tuum. Et nos confitemur plura exemplaria sic reperiri: sed quia ueritati studemus, id, quod in Hebræo sit, simpliciter debemus dicere. Pro nomine enim, siue lege, apud eos legitur תירא thira, quod Aquila interpretatus est *φόβον*, hoc est timorem: Symmachus, & Theodotion *νόμον*, idest legem, putantes, תורה thora, propter

pter litterarum iod & uau ו, similitudinem, & formam, quæ tantum magnitudine distinguuntur. Quinta editio, terrorem, interpretata est: Sexta, uerbum. De centesimotricesimoprimo. Sicut iurauit Domino, uotum uouit Deo Iacob. Pro eo quod nos interpretati sumus, uotum uouit, in Græco, ἤυξατο legisse uos dicitis: & putatis interpretari debuisse, orauit Deum: sed hoc male: nã εὐχὴ, pro locorum qualitate, & orationem, & uotum significat,
Deut. 23 secundum illud: Redde Domino uota tua, idest τὰς εὐχάς
Psal. 49 συ. De centesimotricesimoquinto. Qui fecit luminaria magna. Dicitis, quia in Græco inueneritis, τῷ ποιήσαντι φῶτα μεγάλα μόνῳ, idest, qui fecit luminaria magna solus. Sed hoc de superiori uersiculo est, ubi legimus. Qui fecit mirabilia magna solus. ibi ergo legendum est; & hic, quasi superfluum, non scribendum. De centesimotricesimoseptimo. Quoniam magnificasti super omne nomen sanctum tuum. In Græco reperisse uos dicitis, ἐπὶ πάντας: idest, super omnes: sed in Septuaginta legitur, ὅτι ἐμεγάλυνας ἐπὶ πᾶν τὸ ὄνομα τὸ ἅγιόν συ, sicut & nos in Latinũ uertimus. ceterũ apud Hebræos ita esse cognoscite. Quoniam magnificasti super omne nomen uerbũ tuum. Iuxta editionem autem Latinam hic sensus est: Quoniã magnificasti super omne nomẽ: hocest, quod in cælo & in terra dici potest sanctũ, filium tuũ. In centesimotricesimooctauo. Pro eo quod est, quia non est sermo in lingua mea, nos in Græco inuenisse dicitis, ὅτι οὐκ ἔςι δόλος ἐν γλώσσῃ μυ, idest, quia non est dolus in lingua mea: quod solũ Sexta editio interpretata est. Ceterum & apud Septuaginta, & apud omnes interpretes, & ipsum Hebraicum, uel λαλιὰν, uel λόγον, idest eloquium, & uerbũ, scriptum habet: denique Hebraice dicitur milla מלה. In centesimo tricesimonono Funes extenderunt in laqueum. Pro quo in Græco inuenisse uos dicitis, καὶ σχοινίοις διέτειναν παγίδα τοῖς ποσί μυ, idest, & funibus extenderunt laqueum pedibus meis. sed in hoc loco superfluum est. In eodem, pro eo quod est, Habitabunt recti cum uultu tuo: in Græco uos inuenisse dicitis,

tis, *καὶ κατοικήσουσιν*, ideſt, & habitabunt recti cum uultu tuo. ſed hic coniunctio, &, ſuperflua eſt. In centeſimoquadrageſimo. Diſſipata ſunt oſſa noſtra ſecus infernum. Pro quo in Græco legiſſe uos dicitis, *διεσκορπίσθη τὰ ὀστᾶ αὐτῶν παρὰ τὸν ᾅδην*, ideſt: Diſſipata ſunt oſſa eorum ſecus infernum. ſed & hoc ſuperfluum eſt. In centeſimo quadrageſimoſexto. Nec in tibiis uiri beneplacitum erit ei. Pro ei, Domino, legiſſe uos dicitis: quod non habetur in Græco, *οὐδὲ ἐν ταῖς κνήμαις τοῦ ἀνδρὸς εὐδοκεῖ*, ideſt, neque in tibiis uiri beneplacitum eſt. De eo autem, quod & uos in fine ſchedulæ quæritis, & ſanctus filius meus Auitus frequẽter efflagitat, quo modo Græca interpretanda ſint uerba; breuiter annotaui. Neomenia, menſis exordium eſt: quod nos, ſecundum Latinæ linguæ proprietatem, kalendas poſſumus dicere. uerum, quia apud Hebræos menſis ſecundum lunæ curſum ſupputatur, & apud Græcos *μήνη* luna dicitur, *νεομηνία* quaſi luna noua appellatur. *ἔρημος* autem deſertum, uel ſolitudinem ſignificat. thronus uel ſedem, uel ſolium. *νυκτικόραξ*, ut diximus, noctuam. cœnomyia, non, ut Latini interpretati ſunt, muſca canina dicitur per y Græcam litteram; ſed, iuxta Hebraicam intelligentiam, per œ diphthongon debet ſcribi: ut ſit *κοινομυῖα*, ideſt omne genus muſcarum. ſed Aquila, *παμμυῖαν*, ideſt omnimodam muſcam interpretatus eſt. *λαξευτήριον*, pro quo Latinus aſciam uertit, nos genus ferramenti interpretati ſumus, quo lapides dolantur. Denique ex Hebræo uertentes ita diximus: Et nunc ſculpturas eius pariter bipenni, & dolatoriis deraſerunt. *λαξευτήριον* ergo dolatrium dici poteſt.

ARGV-

ARGVMENTVM.

Decem nomina, quibus Deus apud Hebræos præcipue designatur, breuiter, ac erudite Marcellæ explicat.

HIERONYMVS MARCELLAE.

EPISTOLA CXXXVI.

NONAGESIMVM psalmum legens, in eo loco, quo scribitur: Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur: dixerā apud Hebræos pro Deo cæli esse positū, saddai שדי : quod Aquila interpretatur, *ἄλκιμον*: quod nos, robustum, & sufficientē ad omnia perpetranda, accipere possumus, unumq. esse de decem nominibus, quibus apud Hebræos Deus uocatur. Illico studiosissime postulasti, ut tibi uniuersa nomina cum sua interpretatione digererem. Faciam, quod petisti. Primū nomen Dei est El אל, quod Septuaginta *θεὸν*, idest Deum, Aquila, *ἐτυμολογίαν* eius exprimens, *ἰσχυρὸν*, idest fortem, interpretatur. Deinde Eloim אלהים, & Eloe אלהי, quod & ipsum Deus dicitur. Quartum sabaoth צבאות, quod Septuaginta, uirtutum, Aquila, exercituum, transtulerunt. Quintum Helion עליון, quod nos excelsum dicimus. Sextum Eser eheie אשר אהיה, quod in Exodo legi-
Exod. 3 tur: Qui est, misit me. Septimum, Adonai אדני, quem nos Dominum generaliter appellamus. Octauum, ia יה, quod in Deo tantum ponitur: & in alleluia extrema quoque syllaba sonat. Nonum, *τετραγράμματον*, quod *ἀνεκφώνητον*, idest ineffabile putauerunt, quod his litteris scribitur, iod י, he ה, uau ו, he ה: quod quidam non intelligentes propter elementorum similitudinem, cum in Græcis libris repererint, pipi legere consueuerunt. Decimum, quod superius dictum est saddai שדי, & in Ezechiele interpretatum ponitur. Scire autem debemus quod אלהים communis numeri sit, quod & unus Deus sic uocetur, & plures: ad quam similitudinem cælum quoque appellatur & cæli, idest, samaim שמים. unde & sæpe interpretes uariant,

cuius

cuius exemplum nos in lingua nostra habere possumus, Athenas, Thebas, Salonas.

ARGVMENTVM.

QVID significet apud Hebræos Alleluia, Amen, & quo uerbo usus est Paulus, Maran atha, nomina apud Latinos etiã recepta, eandem Marcellam, a qua præsens rogatus de his fuerat, per epistolam docet, differens in aliud tempus, quid etiã significet Selæ, Ephod, & Eieleth.

HIERONYMVS MARCELLAE.

EPISTOLA CXXXVII.

NVPER cum pariter essemus, non per epistolam, ut ante consueueras, sed præsens ipsa quæsisti, quid ea uerba, quæ ex Hebræo in Latinum non habemus expressa, apud suos sonarent, curq. sine interpretatione sint posita: ut est illud Alleluia, Amen, Maran atha, Ephod, & cetera, quæ in scripturis respersa memorasti. Ad quod nos, quia dictandi angustia coartamur, breuiter respondemus, siue Septuaginta interpretes, siue apostolos id curasse, ut, quoniam prima ecclesia ex Iudæis fuerat congregata, nihil ad credentium scandalum innouarent, sed ita ut a paruo imbiberant traderent; postea uero quam in uniuersas gentes euangelii dilatatus est sermo, non potuisse semel suscepta mutari: & licet & illud in libris suis, quos ἐξηγητικὰς, uocant, Origenes asserat propter uernaculum linguæ uniuscuiusque idioma, non posse ita apud alios sonare, ut apud suos dicta sunt, & multo melius esse non interpretata ponere, quam uim eorum interpretatione tenuare. Igitur הללויה Alleluia exprimitur, laudate Dominum. Ia יה quippe apud Hebræos unum de decem Dei nominibus est. Et in illo psalmo, ubi legimus, Laudate Dominum, quoniam bonus est psalmus; apud Hebræos legitur, halleluia chi tob samra הללויה כי טוב זמרה. Amen אמן uero Aquila πεπιστωμένως exprimit, quod nos fideliter

ter possumus dicere, ductum aduerbium ex nomine fidei. Amen Septuaginta γένοιτο, idest, fiat: unde & in fine librorum (in quinque siquidem uolumina psalterium apud Hebræos diuisum est) fiat fiat transtulerunt: quod in Hebraico legitur, Amen amen אמן אמן, quo scilicet ea uere dicta
1. Cor. 14 quæ sunt supra, confirmentur. Vnde & Paulus asserit, nó posse aliquem respondere amen, idest, confirmare, quæ prædicata sunt, nisi intellexerit prædicationem. מרן אתא Maran atha magis Syrum est, quam Hebraicum, tametsi ex confinio utrarumque linguarum aliquid & Hebræum sonet, & interpretetur, Dominus noster uenit: ut sit sensus:
1. Cor. ult. Si quis non amat dominum Iesum Christum, anathema sit: & illo completo, deinceps inferatur: Dominus noster uenit: quod superfluum sit, aduersum eum odiis pertinacibus uelle contendere, quem uenisse iam constet. Vellem tibi aliquid & de diapsalmate scribere, quod apud Hebræos scribitur Sela סלה, & de Ephod, & de eó, quod in cuiusdam psalmi titulo habetur, Pro ieleth איילת, & ceteris istiusmodi: nisi & modum epistolici characteris excederem; & tibi auiditatem magis dilatæ deberent facere quæstiones. Tritum quippe est prouerbium, Vltroneas putere merces. unde & nos de industria dicenda reticemus; ut auidius uelis audire, quæ tacita sunt.

ARGVMENTVM.

QVID sit diapsalma, seu, ut est apud Hebræos Selæ, in psalmis sæpe, & in Habacuk semel adscriptum, post aliorũ sententias, ex Origene, rogatus ab eadem, Marcellæ exponit.

HIERONYMVS MARCELLAE.

EPISTOLA CXXXVIII.

QVAE acceperis, reddenda sunt cum fenore: fortisq. dilatio usuram parturit. De diapsalmate nostram sententiam flagitaras: epistolæ breuitatem causati sumus; & rem libri, non posse explicari litteris prætexui-

texuimus. uerum quid prodest ἀποσιωπᾶν με, cum meo maior tibi cupiditas silentio concitetur? itaque, ne te diutius traham, habeto pauca pro pluribus. Quidam diapsalma commutationem metri dixerunt esse: alii pausationem spiritus: nonnulli alterius sensus exordium: sunt, qui rhythmi distinctionem: & quia psalmi tunc temporis iuncta uoce ad organum canebantur, cuiusdam musicæ uarietatis existiment silentium. Nobis nihil horum uidetur: cum Aquila, qui uerborum Hebræorum diligentissimus explicator est, sela, hoc est diapsalma, quod ex samech ס, lamed ל he ה, scribitur, semper transtulerit: & inueniamus in psalmorum quoque fine diapsalma positum, ut est illud in tertio: Dentes peccatorum contriuisti: Domini est salus, & super populum tuum benedictio tua סלה sela, idest semper: Et in uigesimotertio: Quis est iste rex gloriæ? Dominus uirtutum ipse est rex gloriæ, semper: E contra in psalmis multorum uersuum penitus non inueniatur, in tricesimo uidelicet sexto, & septuagesimo septimo, & in centesimo decimooctauo: rursus nonus psalmus distinguatur cantico diapsalmatis: cum utique, sicut quibusdam uidetur, diapsalma indicium silentii esse non possit. Ex quo animaduertimus, hoc uerbum superiora pariter inferioraq. connectere: aut certe docere sempiterna esse, quæ dicta sunt: ut est illud in tertio: Multi dicunt animæ meæ, non est salus ipsi in Deo suo, semper. Et rursum: Voce mea ad Dominum clamaui, & exaudiuit me de monte sancto suo, semper. Et in quarto: Vtquid diligitis uanitatem, & quæritis mendaciũ? semper. Et alibi: Quæ dicitis in cordibus uestris & in cubilibus uestris compungimini, semper. Et in Habacuk: Deus ab austro ueniet, & sanctus de monte Pharan, semper. Et infra: Iuramenta tribubus, quæ locutus es, semper. Scire autem debemus, apud Hebræos in fine librorum unum e tribus solere subnecti; ut aut amen אמן scribant, aut sela, סלה aut salom שלום, quod exprimit pacem. unde & Salomon pacificus dicitur. Igitur, ut solemus nos, completis opu- *Hab. 3*

ſculis, ad diſtinctionem rei alterius ſequentis, medium interponere, explicit, aut feliciter, aut aliquid iſtiuſmodi: ita & Hebræi, ut, quæ ſcripta ſunt, roborentur, facere ſolent; ut dicant amen, aut in ſempiternum: aut ſcribenda commemorant, ut ponāt ſela, aut tranſacta feliciter proteſtātur, pacem in ultimo ſubnotantes. Hæc nos de intimo Hebræorum fonte libauimus, non opinionum riuulos perſequentes, neque errorum, quibus totus mundus repletus eſt, uarietate perterriti, ſed cupientes & ſcire, & docere quæ uera ſunt. Quod ſi tibi non uidetur oneroſum, quid Origenes de diapſalmate ſenſerit: uerbum interpretabor ad uerbum: ut, quia nouitia multa contemnis, ſaltem ueteris uini auctoritate ducaris. Sæpe quærens cauſas, cur in quibuſdam pſalmis interponatur diapſalma, obſeruaui diligentiſſime in Hebræo, & cum Græco contili: inueniq. quia ubi lingua Hebræa, ſela habet, Græca uero ſemper, aut aliquid iſtiuſmodi, ibi Septuaginta, & Theodotion, & Symmachus trāſtulerunt diapſalma. Neque uero nocet exemplis affirmare, quod dicimus. In ſeptuageſimoquarto pſalmo, cuius principium eſt: Confitebimur tibi Deus, confitebimur, & inuocabimus nomen tuum: poſt illud, Ego cōfirmaui columnas eius, apud Septuaginta, & Theodotionem, & Symmachum eſt diapſalma: pro quo apud Aquilam, ponderaui columnas eius ſemper. In quinta autem editione. ego ſum, qui paraui columnas eius ſemper. In ſexta uero: ego firmaui columnas eius iugiter. Porro in Hebraico habet poſt ammudeia עמודיה, quod eſt columnas eius, ſela. Et rurſum in ſeptuageſimoquinto, cuius principium eſt: Notus in Iudæa Deus: inuenimus apud Septuaginta, & Theodotionem, poſt ſcutum, & frameā, & bellum, diapſalma. Apud Symmachum, poſt clypeum, & gladium, & bellum, ſimiliter diapſalma. Pro quo apud Aquilam, poſt clypeum, & gladium, & bellum ſemper. Apud quintam editionem, poſt ſcutum, & rompheam, & bellum, ſemper. In ſexta uero, poſt ſcutum, & gladium, & bellum, in finem. Eratq. rurſum in Hebraico

poſt

post umilhama מִלְחָמָה, quod est & bellum, sela. Et in eodem psalmo post illum locum, Vt saluos faciat mites terræ diapsalma: apud Symmachum similiter diapsalma: &apud Aquilam, semper: necnon & apud quintam: in sexta uero, in finem. Et in Hebraico erat post aneue erez עַנְוֵי אֶרֶץ, quod est mites terræ, sela. Atque ita, cum talem uniuscuiusque editionis opinionem reperissemus, hæc annotauimus. Vtrum autem cuiusdam musicæ cantilenæ, aut rythmi immutationem, qui interpretati sunt diapsalma, senserint, aliudue intellexerint, tuo iudicio derelinquo. Hucusque Origenes: cuius nos maluimus in hac disputatione dumtaxat peritiam sequi, qnam stultam habere scientiam nescientium.

ARGVMENTVM.

PSALMVM *octogesimum nonum, cuius initium est, Domine refugium factus es nobis, Cypriano presbytero ad fidem Hebraicæ ueritatis, post* LXX, *& uulgatam editionem, pie, eloquenterq. exponit.*

AD CYPRIANVM EXPLANATIO psalmi octogesimononi.

EPISTOLA CXXXIX.

PRIVS te, Cypriane, presbyterorum studiosissime, & de illorum numero, super quibus audiuit Moyses, elige presbyteros, quos tu ipse scis dignos esse, tantum epistolis noueram, & beati uiri uocabulum consecutũ, qui legẽ Dei die ac nocte meditatur: nunc autem, quia exterioris quoque hominis nobis inuicem facta est cognitio; & post salutationem dulcesq. complexus, quibus sibi amicitia copulatur, ut probes uerum esse quod audieras, statim a me postulas, ut difficillimum psalmum, qui apud Græcos & Latinos octogesimusnonus inscribitur, tibi edisseram, non composita uerborum oratione, plausuq. populari, qui solet imperitorum aures decipere,

Exod. 18

Psal. 1

pere, atque palpare, sed oratione simplici & ecclesiastici eloquii ueritate; ut scilicet interpretatio nostra non alio interprete indigeat; quod plerisque nimium disertis accidere solet, ut maior sit intelligentiæ difficultas in eorum explanationibus, quam in iis, quæ explanare conantur: aggrediar opus difficillimum; & sanctarum precum tuarum fultus auxilio, illius uersiculi recordabor: Dominus dabit uerbum euangelizantibus uirtute multa. Ac primum sciendum, quod psalmi illius iuxta Hebraicum titulus sit, Oratio Moysi uiri Dei: iuxta Septuaginta, Oratio Moysi hominis Dei. Inter hominem autem & uirum quid intersit, sancta scriptura nos doceat. Loquitur quinquagenarius ad Eliam, Homo Dei, rex uocat te. Cui ille respondit. Si homo Dei ego sum, descendat ignis de cælo, & comedat te, & quinquaginta uiros tuos. Ad Timotheũ quoque Apostolus scribit. Tu autem homo Dei hæc fuge. Porro de uiro Dei idem Apostolus instruit. Volo autẽ uos scire, quod omnis uiri caput Christus est, caput autem mulieris uir, caput uero Christi Deus. Iste uir est, qui caput uelare non debet, cum sit imago, & gloria Dei: & quotidie Paulus loquitur: Nos autem omnes reuelata facie gloriã Domini contẽplantes, in eandem imaginem transformamur, a gloria in gloriã, sicut a Domini spiritu. Et in alio loco: Donec perueniamus omnes in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Siue igitur uiri, siue hominis appellatio sancto uiro competit, & ei, qui uidit Deum facie ad faciem, & salua facta est anima eius: cuius ore, creaturam mundi, eorum dumtaxat, quæ uisibilia sunt, condicionem hominis, & omnis retro historiæ didicimus ueritatẽ: qui non solum nobis quinque reliquit libros, Genesim, Exodum, Leuiticum, Numeros, & Deuteronomium, sed undecim quoque psalmos, ab octogesimo nono, cuius principium est: Domine refugium factus es nobis: usque ad nonagesimumnonum, qui inscribitur, Psalmus in confessione. Qnod autem in plerisque codicibus nonagesimus octauus habet titulum, psalmus Dauid: in Hebraico non habe-

Psal. 67 · *4. Reg. 1* · *1. Tim. 6* · *1. Cor. 11* · *2. Cor. 3* · *Eph. 4*

habetur, hanc habente scriptura sancta consuetudinem, ut omnes psalmi, qui cuius sint, titulum non habent, iis deputentur, quorum in prioribus psalmis nomina continentur. Quattuor autem psalmi sunt, qui habent orationis titulum, sextus decimus, qui inscribitur, Oratio Dauid, & incipit: Exaudi Domine iustitiam meam. Et octogesimusquintus: Inclina Domine. Et octogesimus nonus, qui nũc in manibus est: Domine refugium factus es nobis. Et centesimusprimus, qui titulum habet, Oratio pauperis, cum anxius fuerit, & in conspectu Domini effuderit precẽ suã. Dauid, & pauper, qui cum diues esset, pro nobis pauper factus est, refertur ad Christum, qui sedit super pullum asinæ: iuxta Zachariam, Pauper, atque mansuetus. Moyses autem, per quem Dominus legem dedit, cuius ore audiuimus loquentẽ Deum: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram: statimq. infertur: Et fecit Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei fecit illum: masculum & feminam creauit illos: ab initio cõdicionis hominis usque ad mortẽ & resurrectionem omnia explicat, qualis creatus sit, quanto uiuat tempore, quid agat in sæculo, quem fructum uitæ habeat, propter quid laboret, quo ire contendat. Et quoniam ipse, qui hæc scribit, homo est; sub persona sua de omnis generis humani condicione testatur. Sunt autem, qui hunc psalmum, siue orationem ad Israeliticum populum referant; quo modo in solitudine offenderit Deum, atque conciderit, & nõ meruerit terram promissionis intrare; proq. patribus ingressi sint filii; & rursum placatum expectent Deum, quod in Christi compleatur aduentu. Oratio, iuxta grammaticos, omnis sermo loquentium est: cuius etymologiam sic explicant: Oratio est oris ratio. in scripturis autem sanctis, difficile orationem iuxta hunc sensum legimus, sed eam, quæ ad preces, & obsecrationes pertinet. Aiunt Hebræi, uno psalmorum uolumine quinque libros contineri, a primo usque ad quadragesimum, & a quadragesimoprimo usque ad septuagesimumprimum, & a septuagesimosecun-

2. Cor. 8
Zach. 9
Ioan. 7
Gen. 1

do usque ad octogesimumoctauum, & ab octogesimonono, qui quarti libri initium est, & quem nunc differimus, usque ad centesimumquintũ. In quorũ omniũ fine duplex amen positum est, quod Septuaginta transtulerunt, fiat fiat: & a centesimosexto usque ad finem, instar duodecim prophetarum: qui & ipsi cum proprios libros ediderint, unius uoluminis nomine continentur. Illud autem, quod pene præterii, asserens inter undecim Moysi psalmos etiã nonagesimumoctauum esse, in quo positum est, Exaltate dominum Deum nostrum, & adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est: Moyses & Aaron in sacerdotibus eius: & Samuel in eis, qui inuocant nomen illius: uidetur nostræ sententiæ contraire; quo modo Moysi sit, qui Samuelem nominet, quem multa post tempora fuisse cognoscimus. Cuius quæstionis facilis solutio est: prophetatum nomen esse Samuelis, qui tanti meriti fuit, ut cum Moyse poneretur in Hieremia: Si steterint Moyses & Sa-
Hier.15 muel: iuxta illud exemplum, Quando homo Dei loqui-
3.Reg.13 tur in Samaria: Altare, altare, hæc dicit Dominus: ecce filius nascetur domui Dauid, Iosias nomen eius. Sciamus quoque, errare eos, qui omnes psalmos Dauid arbitrantur, & non eorum, quorum nominibus inscripti sunt. unde & hunc psalmum uolunt sub nomine Moysi a Dauid esse compositum; quod scilicet legislator communem humani generis offensam & calamitatem, & deinde expectationem salutis, sacro ore describat. Domine habitaculum factus ex nobis, in generatione & generatione. Septuaginta, Domine refugium factus es nobis, in generatione & generatione. Pro habitatione, & refugio in Hebraico maon מעון ponitur, quod magis habitationem, quam refugium sonat. Narraturus autem tristia, & genus deploraturus humanum, a laudibus Dei incipit; ut, quidquid postea homini accidit aduersorum, non creatoris duritia, sed eius, qui creatus est, culpa accidisse uideatur. Qui sustinet tempestatem, uel petræ, uel tecti quærit refugium. Quem hostis persequitur, ad muros urbium confugit. Fessus uiator tam so-
le,

le, quam puluere, umbræ quærit solatium. Si sæuissima bestia hominis sanguinem sitiat, cupit, & nititur, utcumque poterit, præsens uitare discrimen. Ita & homo a principio condicionis suæ Deo utitur adiutore: & cum illius sit gratiæ, quod creatus est; illiusq. misericordiæ, quod subsistit, & uiuit; nihil boni operis agere potest absque eo: qui ita concessit liberum arbitrium, ut suam per singula opera gratiam non negaret: ne libertas arbitrii redundaret ad iniuriam conditoris, & ad eius contumaciam, qui ideo liber conditus est, ut absque Deo nihil esse se nouerit. Quod autem dixit, In generatione, & generatione, omnia significat tempora, & ante legem, & in lege, & in euangelii gratia. unde & Apostolus dicit: Gratia salui facti estis per fidē: *Eph. 2*
& hoc non ex uobis, sed ex dono Dei. Et omnes epistolæ eius in salutationis principio non prius pacem habent, & sic gratiam, sed ante gratiam, & sic pacem: ut, donatis nobis peccatis nostris, pacem Domini consequamur. Ante quam montes nascerentur; & parturiretur terra, & orbis, a sæculo usque in sæculum tu es Deus. Septuaginta: Ante quam montes firmarentur; & fingeretur terra, & orbis, a sæculo & usque in sæculum tu es Deus. Hunc locum quidam praua distinctione subuertunt, maxime ii, qui uolunt ante fuisse animas, quam homo in sexti diei numero conderetur. ita enim legunt, atque distinguunt: Domine, refugium factus es nobis, a generatione in generationem, prius quam montes firmarentur, & fingeretur terra, & orbis: ut scilicet consequatur, a sæculo & usque in sæculum tu es Deus. Ita enim edisserunt. Si Dominus, ante quam montes firmarentur, & fingeretur terra orbisq. terrarum, refugium fuit hominum: ergo fuerunt animæ in cælestibus ante quam hominum corpora formarentur. Nos autem, ut proposuimus, lectionem ita debemus distinguere. Ante quam montes firmarentur; & fingeretur terra, & orbis terrarum; & a sæculo & usque in sæculum tu es Deus: ut non refugium nostrum fuerit ante conditionem mundi, qui necdum eramus; sed quod Deus ab æterno usque in

æternum ſit ſemper Deus. Pro eo enim, quod Latinus interpres poſuit, a ſæculo uſque in ſæculum, & Hebraice dicitur, ומעולם ועד עולם, rectius interpretabimur, a ſempiterno uſque in ſempiternum. Simile quid & in Prouerbiis
Pro. 8 ex perſona ſapientiæ, qui Chriſtus eſt, legitur. Dominus creauit me in initio uiarum ſuarum in opera ſua: ante ſæcula fundauit me in principio: antequam terram faceret & abyſſos, priuſquam produceret fontes aquarum, priuſquam montes firmarentur, ante omnes colles generauit me. Nullum autem debet uerbum creationis mouere, cũ in Hebræo non ſit creatio, quæ dicitur ברא bara, ſed poſſeſſio: ita enim ſcriptũ eſt, יהוה קנני ראשית דרכו adonai kanani reſith darcho, quod in lingua noſtra exprimitur: Dominus poſſedit me, initium uiarum ſuarum. Inter poſſeſſionem autem, & creationem multa diuerſitas eſt. Poſſeſſio ſignificat, quod ſemper filius in patre, & pater in filio fuerit. Creatio autem eius, qui prius non erat, conditionis exordium. Poteſt, iuxta legis tropologiam, hoc, quod dicitur: Antequam montes firmarentur; & fingeretur terra & orbis terrarum; ſignificare, quod antequam animæ noſtræ ſublimia dogmata firmarentur, & terra corporis noſtri fingeretur, ſiue ſtabiliretur a Deo, & orbis terrarum, qui Hebraice dicitur thebel תבל, Græce ſignificantius dicitur οἰκουμένη, quam nos habitatam transferre poſſumus, firmaretur, ſiue ſtabiliretur, Deus nobis ſemper refugium fuerit. Habitata eſt autem anima, non deſerta, quæ hoſpi
Ioan. 14 tem meretur habere Deum, dicente ſaluatore: Ego & pater ueniemus, & manſionem apud eum faciemus. Illud autem, quod & Hebraicum habet, & omnes alii interpretes, Antequam montes naſcerentur, & parturiretur terra: manifeſte ad tropologiam nos trahit. Neque enim montes & terra natiuitatem parturitionemq. recipiunt, ſed conditionem. Ex quo liquido demonſtratur, ſanctos quoque, excelſaſq. uirtutes, Dei ſemper miſericordia procreari. Conuertes hominem uſque ad contritionem, & dices, reuertimini filii Adam. Septuaginta. Ne auertas hominem in

in humilitatem, & dixisti, conuertimini filii hominum. Iuxta Hebraicum quod dicitur, hoc est, O Deus, qui hominem condidisti, & ab initio eius es refugium & habitatio, conuertes eum usque ad contritionem, fecisti eum atque plasmasti, ut contereretur in mortem, & uas tuũ extremo uitæ suæ tempore frãgeretur. cui cum immineat ista condicio, ut ortus intereat; & quamuis longo uixerit tempore, tamen fine dissoluatur extremo: quotidie ei loqueris per prophetas: Reuertimini filii Adam, qui uestra culpa offenditis Deum, & de immortalibus facti estis mortales. Præcipientis enim noluistis audire imperiũ: De omni ligno, quod est in paradiso, comedes; de ligno autem scientiæ boni & mali non comedes. In quocumque enim die gustaueris de eo, morte morieris. Porro illud, quod Septuaginta transtulerunt: Ne auertas hominem in humilitatem, & dixisti, conuertimini filii hominnm: hunc habet sensum: Obsecro, ut hominem, quem ad tuam imaginem & similitudinem condidisti, & tantum eum honorare dignatus es, ut de seruo filium nuncupares, ne eum humilies peccato perpetuo, ne super illum uigeat antiqua sententia: Terra es tu, & in terram ibis. Tu enim nobis promisisti pænitentiam, dicens: Nolo mortem peccatoris: tantum ut conuertatur, & uiuat. Tu dixisti, omnium sanctorum tuorum eloquio: Conuertimini (siue reuertimini) filii hominum ad clementissimum patrem, qui occurrit uenientibus, & signum, quod suo uitio perdiderunt, offert, & stolam incorruptionis largitur antiquã. Quia mille anni in oculis tuis ut dies hesterna, quæ præteriit, uel transiit, & ut uigilia nocturna siue in nocte: Qui per prophetas semper nos ad pænitentiam prouocas, dicens: Reuertimini filii hominum, petimus (ut ante iam dixi) ne facias hominem in humilitate sempiterna retineri. Nec enim putamus longum esse, quod promittis, salutem nobis post tempora multa tribuendam. Aeternitati comparata, breuis est omnium temporum longitudo. in conspectu enim tuo mille anni quasi una dies reputantur. Statimq. se ipse reprehen-

Gen. 2
Gen. 3
Ezech. 18
Luc. 15

hendit. Male dixi unam diem, & unius diei ſpatio mille an norum apud te longitudinem computari: cum magis debuerim dicere; unius uigiliæ ſpatium inſtar habere mille annorum. Nox in quattuor uigilias diuiditur: quæ ſingulæ trium horarum ſpatio ſupputantur. Vnde & Dominus quarta uigilia ad nauigantes uenit apoſtolos. Sicut igitur una noctis uigilia cito pertranſit, maxime uigiliarum labore defeſſis: ſic & mille annorum ſpatia apud te, qui ſemper es, & futurus es, & fuiſti, pro breuiſſimo tempore cō

Matth. 14 putantur. Quodq. infert: Sicut die heſterna, quæ præte-

Marc. 6 riit: iuxta illud Apoſtoli ſentiamus, quod ſcribit ad He-

Hebr. 13 bræos: Ieſus Chriſtus heri & hodie, ipſe & in ſempiternum. Ego arbitror ex hoc loco, & ex epiſtola, quæ nomine Petri apoſtoli inſcribitur, mille annos pro una die ſolitos appellari: ut ſcilicet, quia mundus in ſex diebus fabricatus eſt, ſex millibus annorum tantum credatur ſubſiſtere, & poſtea uenire ſeptenarium numerum, & octonariū, in quo uerus exercetur ſabbatiſmus, & circumciſionis puritas redditur. unde & octo beatitudinibus bonorum operum præmia promittuntur. Scribit autem Petrus hoc mo

Matth. 5 do. Vnum hoc uos non prætereat, dilectiſſimi, quia una

2.*Petr.* 3 dies apud Deum quaſi mille anni, & mille anni quaſi unus dies. Non moratur Dominus in promiſſo, ut quidam exiſtimant. Percutiente te eos, ſomnium erunt mane. quaſi herba tranſiens mane floruit, & abiit, ad ueſperam conteretur, & ſiccabitur. Septuaginta: Quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt. Mane ſicut herba tranſeat, mane. floreat & tranſeat, ueſpere decidat, induret, & areſcat. Iuxta Hebraicum hic ſenſus eſt. Multum conuerſioni noſtræ contulit, & ſaluti, quod omnis uita mortalium, quaſi ſomnium, ita ueloci morte contracta eſt: quæ in ſimilitudine florum, atque freni, eodem pene tempore ſiccatur, atque deperit. Percutiente te, inquit, eos, ideſt, homines: & illo ſermone completo: Stulte, hac nocte repetent ani-

Luc. 12 mā tuam a te: quæ autem præparaſti, cuius erunt? Omnis humana condicio ſomnio comparabitur. Sicut enim ma-

ne

ne uirens herba, & suis floribus uernans, delectat oculos contemplantium, paulatimq. marcescens amittit pulchritudinem, & in fenum, quod conterendum est, uertitur: ita omnis species hominum uernat in paruulis, floret in iuuenibus, uiget in perfectæ ætatis uiris; & repente, dum nescit, incanescit caput, rugatur facies, cutis prius extenta contrahitur; & extremo fine, quod hic dicitur uespere, id est, senectute, uix moueri potest, ita ut non cognoscatur, quis prior fuerit, sed pene in alium commutetur. Quid loquimur de infantiæ temporibus usque ad extremam & decrepitam senectutem, cum hoc & languor faciat, & inediæ mæror, ut uultus prius pulcherrimus feminarum ad tantam transeat fœditatem, ut amor in odia commutetur? Super hac condicione mortalium & Esaias loquitur: Omnis caro fenum, & omnis gloria eius quasi flos feni. Fenum aruit, & flos decidit. Iuxta Septuaginta quoque similiter explicandum est. Omne, quod in sæculo longum uidetur, apud te Deus breue est. dies enim, & anni, quibus humana uita contracta est, si comparentur æternitati, reputabuntur pro nihilo. sicut enim herba mane creuit, floruit, & siccatur, ad uesperamq. indurescit, & deperit: ita erit omnis hominum pulchritudo. Consumpti enim sumus in furore tuo, & in indignatione tua conturbati sumus. Septuaginta. Quia defecimus in ira tua, & in furore tuo turbati sumus. Pro eo, quod nos diximus, turbati sumus, Symmachus, & Aquila transtulerunt, accelerauimus. Breuitatem autem uitæ significat humanæ. Quodq. intulit: In ira tua, & in furore tuo: sententiæ Dei ostendit, perseuerantiam, cui omnes homines subiacemus, illi uidelicet: Terra es, & in terram ibis. Pulchre autem non, ut in Septuaginta habetur, turbati sumus, sed, iuxta Hebraicum, accelerauimus, dicitur: ut quamuis ætas hominũ longa uideatur, tamẽ comparatione æternitatis breuis sit: quod & illustris poeta testatur, dicens: Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus. Et iterũ: Rhebe diu, res si qua diu mortalibus ulla est, Viximus. Posuisti iniquitates nostras

Esa. 40

Gen. 3

coram te, negligentias nostras in luce uultus tui. Septuaginta: Posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo, sæculum nostrum in illuminatione uultus tui. Vbi nos, iuxta Hebraicum & Symmachum, posuimus, negligentias nostras: pro quo Septuaginta, sæculum nostrum, transtulerunt. in Hebraico scriptū est halumenu עלמינו: quod Quinta editio interpretatur adolescentiā. Aquila παροράσεις, & nos in linguam nostram uertere possumus, errores, siue
Psal. 24 ignorantias. Vnde dixit in alio loco. Delicta iuuentutis
Psal. 18 meæ, & ignorantias meas ne memineris. Et iterum: Delicta quis intelligit? Et: Ab occultis meis munda me Domine; & ab alienis parce seruo tuo. Aliena enim nobis sunt uitia, quæ sæpe uoluntate, interdum ignorantia, & errore committimus: & tamen, cum non sit uoluntas in crimine, error in culpa est. Miror autem, cur Septuaginta uoluerint, pro halumenu idest adoloscentia, negligentiis, & erroribus, siue ignorationibus, sæculum dicere: nisi forte, quod in sæculo, & in uitæ huius tempore uitia cō mittantur. Quodq. intulit: In illuminatione, siue in luce uultus tui: hunc habet sensum: Nihil te nostrorum latuit peccatorum: secreta quoque nostra tuus oculus inspexit:
Psal. 138. 7 iuxta illud, quod scriptum est: Tenebræ non obscurabun-
1. Reg. 16 tur a te. Et: Scrutans corda & renes Deus. Et iterum: Sicut tenebræ eius, ita & lumen eius. Homo enim uidet in facie, Deus autem in corde. Omnes enim dies nostri transierunt in furore tuo: consumpsimus annos nostros, quasi sermonem loquens. Septuaginta. Quoniam omnes dies nostri defecerunt, & in ira tua defecimus. Anni nostri sicut aranea meditati sunt. Breuitatem humanæ uitæ, quæ sententiæ Dei hucusque subiecta est, & quam in priori uersiculo somnio comparauit, dicens: Percutiente te eos, somnium erunt; nunc sermoni loquentium comparat: ut, quo modo sermo, qui in ore uersatur, dum profertur, intercipitur, & esse desistit; sic & omnis uita nostra pertranseat, atque desistat, & hoc in ira & in furore Dei, cui merito subiacemus, uiuente in nobis, ut supra diximus, sententia Dei.

Dei. Quæ ſit autem ira, & furor Dei, crebrius diximus: non quod Deus ulciſcatur iratus; ſed quod patientibus pœnas iratus eſſe uideatur. quod enim in nos ex perturbatione deſcendit, in illo ex iudicio, & ex ueritate eſt. Pro ſermone loquentis, Septuaginta, meditationem araneæ, tranſtulerunt. quo modo enim loquentis ſermo præteruolat: ita & opus araneæ incaſſum texitur. De quo ſuper perſona hæreticorum ſcriptum eſt in Eſaia: Telam araneæ texunt, quæ parua & leuia poteſt capere animalia, ut muſcas, culices, & cetera huiuſmodi; a fortioribus autem rumpitur, inſtar leuium in Eccleſia, ſimpliciumque, qui eorum decipiuntur erroribus, cum uiros in fidei ueritate robuſtos non ualeant obtinere. Dies annorum noſtrorum in ipſis ſeptuaginta anni: ſi autem multum, octoginta anni, &, quod amplius eſt, labor, & dolor. Septuaginta. Dies annorum noſtrorum in ipſis ſeptuaginta anni. ſi autem in potentatibus, octoginta anni: & amplius eorum labor, & dolor. Pro eo quod nos poſuimus, in ipſis, & in Hebræo habetur bahem בהם, Symmachus ſignificantius tranſtulit ὁλόκληροι, quod magis ad ſenſum quam ad uerbum transferre poſſumus, uniuerſi. Quidquid igitur uiuimus, & in quo delectabilis eſt uita mortalium, ſeptuaginta annorum ſpatio comprehenditur. ſin autem multum, &, ut interpretatus eſt Symmachus, contra opinionem, octoginta ſunt anni: quidquid ſupra fuerit, morbis & infirmitate tranſigitur, quæ eſt ſocia ſenectutis, caligantibus oculis, dolentibus uel cadentibus, prius duriſſimis, dentibus: quod plenius diuinus ſermo in Eccleſiaſte deſcribit. Venient dies malitiæ, & in quibus dicemus, non eſt nobis uoluntas; quando obſcurabitur ſol, & luna, & ſtellæ, & conuertentur nubes poſt pluuiam, in die qua mouebuntur cuſtodes domus, & ſubuertentur uiri uirtutis: ceſſabuntq. molentes, quia paucæ factæ ſunt: & obſcurabuntur, quæ uident in foraminibus; & claudentur ianuæ in foro, in infirmitate uocis molentis, & exurget ad uocem auis, & humiliantur omnes filiæ cantici: & quidem ab alto aſpicient: & pa-

Eſa. 59

Eccles. 12

uor

uor in uia: & florebit amygdalus, & incrassabitur loc
& scindetur capparis: quoniam abibit homo in do
æternitatis suæ, & gyrabunt in foro qui plangunt, q
usque pulsetur funiculus argenti, & conteratur ornar
tum auri, & confringatur hydria ad fontem, & impedi
rota in lacu, & conuertatur puluis in terram sicut fui
spiritus reuertatur ad Dominum, qui dedit eum. Van
Eccls. 1 uanitatum, dicit Ecclesiastes, & uniuersa uanitas. Q
omnia humanæ uitæ, & maxime senectutis miserias co
prehendunt: & quem sensum habeant, in suo loco disse
imus. Sunt qui istum locum allegorice interpretantes,
sabbati circumcisionisq. mysterium referunt, quod pr
mum requiescamus in lege, & postea ueræ circumcision
in euangelio sacramenta nos teneant, admonentes & illuc
Eccls. 11 Da partem septem, & da partem octo, & septuaginta mi
lium, & octoginta millium hominum multitudines, a qu
3. *Reg.* 5 bus templum sub Salomone constructum est. Sed quid hoc
ad præsentem locum, cui sufficit simplex & pura explanatio, quæ non doctrinæ gloriam in multiplicatione sermonum, sed legentis debet intelligentiam quærere? Quoniam transiuimus cito, & auolauimus. Septuaginta: Quoniā superuenit mãsuetudo super nos, & corripiemur. Pro quo in Græco scriptũ est παιδευθησόμεθα, quod uerbum ambiguũ est, & tam correptionem, quam eruditionem, doctrināq. significat. Quem enim diligit Dominus, corripit, siue erudit, ac flagellat omnem filium, quem recipit. Quem locum ita Symmachus transtulit: Succidimur enim repente, & auolamus. Quinta editio hoc modo: Quoniam transiuimus celeriter, & dissoluimur. Et est sensus. Post septuaginta annos, &, ut multum, octoginta, quibus hominum uita transigitur, cum anima fuerit a corpore segregata, uento similes auolamus: siue, quia supra herbæ uirenti, & florum pulchritudini, & ad uesperam siccitati hominem comparat, nunc, pro ariditate uesperæ, succisionem florum ponit. Et cum pertransierit, inquit, omne quod uiuimus, subita morte dissoluimur. Quod autē Septuaginta dixere;

Quo-

Quoniam ſuperuenit manſuetudo, & corripiemur; hunc habet ſenſum. Poſt ſeptuaginta annos, & octoginta, cum uenerit Domini manſuetudo, & dies nobis mortis ingruerit; non iudicabimur iuxta meritũ, ſed iuxta clementiam: & quæ putatur correptio eſſe, eruditio eſt, & doctrina. Satisq. miramur, quid uoluerint uerbum Hebraicum gazis גזי, Septuaginta, Theodotiõ & Sexta editio transferre manſuetudinem, cum Aquila, Symmachus, & Quinta editio feſtinationem, & repente celeriterq. tranſtulerint. Quis nouit fortitudinem iræ tuæ, & ſecundum timorem tuum indignationem tuam? Septuaginta: Quis nouit poteſtatem iræ tuæ, & præ timore tuo iram tuam dinumerare? Inter Hebraicum & Septuaginta diuerſa diſtinctio eſt. Septuaginta enim dinumerationem timori & furori Domini copulant. Porro Hebraicum ſequenti aptat uerſiculo, ut ſequatur: Vt numerentur dies noſtri, ſic oſtende, & ueniemus corde ſapienti. Quod breuiter ita nobis diſſerendum uidetur. Quis poteſt noſſe, quam diu ira tua, ex qua timor naſcitur humano generi, perſeueret, niſi te docente, qui Deus es? Itaque obſecro, ut tempus uitæ noſtræ indices nobis, quo poſſimus, corde ſapienti, tuo nos iudicio præparare. Quod autem dixit: Quis nouit fortitudinem, ſiue poteſtatem iræ tuæ; & ſecundũ timorem tuũ indignationem tuã: oſtendit eſſe difficile, iræ timorisq. & indignationis Dei ſecretum rationemq. cognoſcere. Vnde & propheta lacrymabiliter deprecatur: Domine ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me. Non enim corripit, *Pſal.6.37* ut interficiat, atque diſperdat, ſed ut corrigat, & emendet. *Oſee 4* Quamobrem & in Oſee, populo Iudæorum, cui multum iratus eſt, dicit ſe nequaquam iraſci, nec uiſitare nurus eorum, cum adulterauerint. Et per Ezechielem loquitur ad Hieruſalem: Iam non iraſcar tibi, & zelus meus receſſit a *Ezech.16* te. Et in uerbis dierum ſonat, quando pergit Iſrael aduerſum *1. Par. 12* hoſtes in prœlium corde pacifico. Vt numerentur dies noſtri, ſic oſtende, & ueniemus corde ſapienti. Septuaginta: Dexteram tuam ita notam fac, & eruditos corde

in ſapientia. Quod Aquila, Symmachus, & Quinta editio ſic uerterunt: Dies noſtros ſic oſtende, ut ueniamus corde ſapienti. Errorq. perſpicuus eſt, cur, pro diebus, oeptuaginta, dexteram, dixerint. ימינו iamenus quippe uerbum compoſitum eſt, ſignificans dies noſtros; quod in ſingulari numero ſi ſcribatur, extrema littera, quæ appellatur num ן, exprimit dexteram: ſicut eſt illud in nomine Beniamin, qui interpretatur, filius dexteræ. ſin autem ם habeat, diem uel dies ſonat. Eſt autem ſenſus: Numerum annorum dierumq. noſtrorũ, quibus in hoc ſæculo nos uiuere decreuiſti, oſtende nobis, ut præparemus nos aduentui tuo; &, contempto errore mortalium, ad te pergere feſtinemus; cupiamusq. præſentiam tuam; & ad te feſtinemus corde ſapienti. Nihil enim ita decipit humanum genus, quam, dum ignorant ſpatia uitæ ſuæ, longiorem ſibi ſæculi huius poſſeſſionem repromittũt. Vnde & illlum egregie dictum eſt: Nullum tam ſenem eſſe, & ſic decrepitæ ætatis, ut non ſe adhuc uno plus anno uiuere ſuſpicetur. Ad
Eccls. 7 hunc ſenſum pertinet & illud, quod dicitur: Memento mortis tuæ, & non peccabis. Qui enim ſe recordatur quotidie eſſe moriturum, contemnit præſentia, & ad futura feſtinat. Hoc eſt, quod Dauid in alio precatur loco dicens:
Pſal. 101 Ne auferas me in dimidio dierum meorum, priusquam abeam, & non ſubſiſtam. quod ita exponitur. Ne eo tempore facias me mori, quando adhuc putabam me uicturum, ut poſſim peccata corrigere pænitentia. ſi enim hoc feceris; inuentus in delictis meis eſſe deſiſtam. non quod ſpem reſurrectionis neget: ſed quod corã eo ſe neget poſſe ſubſiſtere, apud quem omnes, qui in uitiis perſeuerãt, pro nihilo reputantur. Vbi nos interpretati ſumus, eruditos corde in ſapientia, alii tranſtulerunt, conpeditos, uerbi ambiguitate decepti. ſi enim dicas, πεπεδημένους, compeditos; ſin autem πεπαιδευμένους, eruditos ſignificat. Reuertere Domine uſquequo, & exorabilis eſto ſuper ſeruos tuos. Septuaginta ſimiliter. Quia agimus pænitentiam; & ſcientes uitæ noſtræ breuitatem, ad te corde ſapienti cupimus peruenire

uenire

uenire: & tu Domine reuertere ad nos. Peccatis enim nostris longe recesseras: & dimiseras nos, ut ambularemus secundũ uoluntatem, & cogitationes nostras. Quod autem infert, Vsquequo, illam habet intelligentiam, quã in duodecimo psalmo legimus: Vsquequo, Domine, obliuisceris me in finem? Qui enim in angustia constitutus est, serum ei uidetur Dei auxilium: & propterea impensius deprecatur, ut cito adiutorem Deum sentiat, & nequaquam iratum iudicem, sed placatum. Imple nos matutina misericordia tua: & laudabimus, & lætabimur in cunctis diebus nostris. Septuaginta: Repleti sumus mane misericordia tua, & exultauimus, & delectati sumus in omnibus diebus nostris. In cunctis pæne locis hanc habent Septuaginta consuetudinem, ut, quod apud Hebræos in futurum ponitur, hoc illi quasi iam factum & prætetitum referant. Hic ergo, non ut illi uoluerunt, dicunt se impletos esse matutina misericordia Dei, atque lætatos: alioqui, si hoc factum erat, quo modo postea deprecantur, & dicunt: Respice in seruos tuos, & in opera tua: sed totum, quod postulant, ideo deprecantur, ut mereantur matutinam misericordiam eius: quam cum fuerint assecuti, laudent Deum atque lætentur in cunctis diebus uitæ suæ. Videtur autem mihi resurrectionis spem & æternæ uitæ præmia deprecari, dicens: Imple nos matutina misericordia tua. Quod quidem & uicesimi primi psalmi titulus sonat: qui proprie ad mysterium Domini, & ad resurrectionem eius pertinens, inscribitur, Pro assumptione matutina. Lætifica nos pro diebus, quibus nos afflixisti, & annis, quibus uidimus mala. Septuaginta: Lætati sumus pro diebus, quibus nos humiliasti, annis, quibus uidimus mala. Et Lazarus, qui re- *Luc. 16*
ceperat mala in uita sua, in sinu Abrahæ æterno quiescit gaudio. Mala autem non ea appellat, quæ contraria bonis sunt, sed pro afflictione ponit, & angustiis: quibus ma lis & Sara afflixit Agar, ancillam suam: & de quibus in euã *Gen. 16*
gelio scribitur: sufficit diei malitia sua. Quanto igitur ma- *Matth. 9*
gis in hoc sæculo persecutionibus, paupertate, inimicorũ

N poten-

potentia, uel morborum cruciatibus fuerimus afflicti, tanto post resurrectionem in futuro maiora præmia consequemur. Pulchre autem non dixit, sustinuimus mala, sed ui-
Psal. 88 dimus. quis enim est homo, qui uiuat, & non uideat mortem? quæ non tam ad dissolutionem corporis referenda est, quam ad multitudinem peccatorum: iuxta quod dici-
Ezech. 18 tur: Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur. Appareat apud seruos tuos opus tuum, & gloria tua super filios eorum. Septuaginta: Respice in seruos tuos, & in opera tua, & dirige filios eorũ. Ergo in seruis suis ipse Dominus operatur opus suum. Nec propria, qui postulat, salute contentus est, sed quærit gloriam filiorum, idest seruorum Dei. Filios autem non tam illos, qui de eorum stirpe generati sunt, quam discipulos debemus accipere: de quibus
Gal. 4 & Paulus loquebatur: Filioli mei, quos iterum parturio.
1. Ioan. 2 Vnde & Ioannes apostolus, secundum merita filiorum suorum, profectusq. operum singulorum, scribit ad paruulos, scribit ad iuuenes, scribit ad patres. Et sit decor domini Dei nostri super nos: & opus manuum nostrarum fac stabile super nos: & opus manuum nostrarum confirma. Septuaginta: Et sit splendor Domini Dei nostri super nos: & opera manuum nostrarum dirige super nos: & opus manuum nostrarum dirige. Vbi sunt, qui, liberi arbitri sibi potestate plaudentes, in eo putant se Dei gratiam consecutos, si habeant potestatem faciendi, uel non faciendi bona, siue mala? Ecce hic beatus Moyses post resurrectionem, quã postulauerat, dicens: Imple nos matutina misericordia tua: & laudabimus, & lætabimur in cunctis diebus nostris: nequaquam se surrexisse contentus est, & æternæ uitæ præmia consecutum, sed postulat ut decor domini Dei sui sit super eos, qui resurrexerint, & splendeat in animabus, corporibusq. sanctorum; & opera manuum eorum ipse dirigat, faciatq. esse perpetua; ipseq. confirmet quidquid in sanctis uidetur boni. Sicut enim humilitas deprecantis meretur præmia; ita superbia contemnentis, Dei auxilio deseretur.

ARGV-

ARGVMENTVM

QVADRAGESIMVM quartum Psalmum, cuius initium est, Eructauit cor meum uerbum bonum, in quo sponsi Christi, sponseq. Ecclesiæ epithalamium canitur, Principiæ, Romanæ uirgini, post defensum a calumnijs se, ac muliebrem sexum, doctè eloquenterq. interpretatur.

DIVI HIERON. AD PRINCIPIAM uirginem explanatio psalmi quadragesimi quarti.

EPISTOLA CXL.

SCIO me, Principia in Christo filia, a plerisque reprehendi, quod interdum scribam ad mulieres, & fragiliorem sexum maribus præferam. & iccirco debeo primũ obtrectatoribus meis respõdere, & sic uenire ad disputatiunculã, quã rogasti. Si uiri de scripturis quærerent, mulieribus non loquerer. Si Barach ire ad prœlium uoluisset, Debbora de uictis hostibus non triumphasset. *Iud. 5*
Hieremias carcere clauditur: & quia periturus Israel uirũ *Hier. 36*
non receperat prophetantem, Olda eis mulier suscitatur. *4.Reg.22*
Sacerdotes & pharisæi crucifigunt filiũ Dei: & Maria Mag *Matth.27*
dalene plorat ad crucem, unguenta parat, quærit in tumu- *Marc.16*
lo, hortulanum interrogat, Dominum recognoscit, pergit *Ioan.20*
ad apostolos, repertum nunciat. illi dubitant, illa confidit. Vere πυργίτης, uere turris candoris, & Libani, quæ *Cant.7*
prospicit faciem Damasci, sanguinem uidelicet saluatoris, ad sacci pænitentiam prouocantem. Defecerant Saræ mu *Gen. 18*
liebria, & ideo Abraham ei subiicitur, & dicitur ad eum; Omnia quæ dicit tibi Sara, audi uocem eius. Illi defecerãt muliebria: tu numquam habuisti muliebria: Sexus demoratur a uirgine, Christum portat in corpore. Iã possidet, quod futura est. Rebecca pergit ad interrogandum Deũ; *Gen. 25*
& sua responsione condigna audit oracula. Duæ gentes in utero tuo, & duo populi de uentre tuo diuidentur. Illa duos generat dissidentes: tu unum quotidie concipis, par-

 turis,

turis, generas, unione secundum, maiestate multiplicem,
Exod. 15 trinitatę concordem. Maria, soror Moysi, uictorias Do-
Gen. 35 mini canit, & Rachel Bethlehem nostram atque Ephratā
Num. 27 stirpe nominis sui signat in posteros. Filiæ Salphaad here-
1. Reg. 1. 2 ditatem inter fratres merentur accipere. Ruth, & Hester,
& Iudith tantæ gloriæ sunt, ut sacris uoluminibus nomina
indiderint. Anna prophetissa generat filium leuitam, pro-
phetam, iudicem, sacro crine uenerabilem, & offert eum
2. Reg. 14 in tabernaculum Dei. Thecuites mulier regem Dauid in-
terrogatione concludit, ænigmate docet, exemplo Dei
2. Reg. 20 mitigat. Legimus & aliam sapientem feminam, quæ, cum
obsideretur ciuitas, & propter unum perduellem dux exerci
tus Ioab muros ariete quateret; locuta est ad populum in
sapientia sua, & tantæ multitudinis periculum muliebri au
ctoritate sedauit. Quid loquar de regina Saba, quæ uenit
3. Reg. 10 a finibus terræ audire sapientiam Salomonis, & testimo-
Matth. 12 nio Domini condemnatura est omnes uiros Hierusalem?
Luc. 1. 2 Elisabet utero prophetat & uoce. Anna filia Phanuelis in
Mar. 15 templo, templum efficitur Dei; & quotidiano ieiunio cæ
Matth. 14 lestem inuenit panem. Sequuntur mulieres saluatorem, &
Ioan. 4 ministrant ei de substantia sua. Ille, qui de quinque pani-
Act. 18 bus quinque millia hominum, exceptis mulieribus & par-
uulis aluit, escas sanctarum mulierum non recusat accipe-
re. Cum Samaritana loquitur ad puteum, & saturatus cō-
uersione credentis, cibos, qui coempti fuerant, negligit.
Apollo, uirum apostolicum, & in lege doctissimum, Aqui
la, & Priscilla erudiunt, & instruunt eum de uia Domini.
Si doceri a femina nō fuit turpe apostolo: mihi quare tur
pe sit, post uiros docere & feminas? Hæc & istiusmodi,
σεμνοτάτη filia, perstrinxi breuiter; ut nec te pæniteret se
xus tui; nec uiros nomen suum erigeret; in quorum con-
demnationem, feminarum in scripturis sanctis uita lauda-
tur. Gaudeo, & ueluti quodam tripudio effertur animus
meus, cum in Babylone inuenitur Daniel, Ananias, Aza-
rias, Misael. O quam multi sunt senes & iudices Israel,
quos rex Babylonius frigit in sartagine sua. Quam multæ
Susan-

Susannæ, quod interpretatur lilium, quæ candore pudicitiæ sponso serta componunt, & coronam spineam mutant in gloriam triumphantis. Habes ibi in studio scripturarum & in sanctimonia mentis & corporis, Marcellam, & Asellã: quarum altera te per prata uirentia, & uarios diuinorum uoluminum flores ducat ad eum, qui dicit in Cantico: Ego flos campi, & lilium conuallium: altera ipsa flos Domini tecum mereatur audire: Vt lilium in medio spinarũ, sic proxima mea in medio filiarum. Et quia de floribus & liliis loqui cœpimus, semperq. uirginitas floribus comparatur: opportunum mihi uidetur, ut ad florem Christi scribens, de multis floribus disputem. Quadragesimumquartum psalmum legens, in titulo reperi. In finem pro iis, qui commutabuntur filiorum Core, intelligentiæ canticum pro dilecto: in Hebraico scriptum est, למנצח על ששנים לבני קרח משכיל שיר ידידת lamanazeah al sosannim libne Corah maschil siriedidot: quod nos in Latinum uertimus, uictori pro liliis filiorum Core, eruditionis canticum amantissimi. Symmachus more suo manifestius, triumphum pro floribus, interpretatus est. Igitur sosannim ששנים, uel pro iis, qui commutandi sunt, uel in lilia transfertur, & flores: משכיל maschil quoque & eruditionem, & doctissimum sonat: sir שיר canticum: ידידת iedidia Salomonis est nomen, qui alio sensu pacificus appellatur. Quattuor autem psalmi, licet in posteriori titulorum parte dissentiant, hoc principio prænotantur, quadragesimusquartus, quinquagesimusnonus, sexagesimusoctauus, septuagesimusnonus, e quibus duo medii inscribuntur Dauid, primus & nouissimus filiorum Core, & Asaph. de cũctis dicere, non est huius temporis: quem cœpimus, explicemus. Recte qui in sæculorum fine mutandi sunt, de quibus Apostolus loquitur: Omnes dormiemus, sed nõ omnes immutabimur: referũtur ad finem. Et hoc ipsum mysterium lectorem præparat ad intelligẽtiam spiritalem. ubi enim simplex & apertus est sensus, quid necesse est audiẽtẽ intelligentiæ præmoneri, & dici ad eum, qui habet au-

Hier. 29 — Cant. 2 — 1. Cor. 15 — Matth. 13

Mar.4 res audiendi audiat ? Canticum quoque canitur carit
atque dilecto, quia propter illum ueniet ſanctis pro
Eph. 4 mutatio. Quæ quidem & in hac uita intelligi poteſt,
do exuimur ueteri homine,& induimur nouo, qui re
tur in cognitione ſecundum imaginem creatoris; & g
Col.3 Domini contemplantes, in eandem imaginem transfo
mur, quaſi a gloria in gloriam: nec eſt tempus ullum,
non mutetur Sanctus, præteritorum obliuiſcens, & in
Philip.3 turum ſe extendens: cum interior noſter homo renou
2 *Cor.* 4 de die in diem; & immutabilis Deus, qui loquitur per
phetam; Ego Deus, & non mutor; propter nos muta
Mal.3 rit faciem ſuam, formamq. ſerui acceperit, & de Iud
tranſmigrans ad Philiſtiim; qui interpretantur poculo c
Hier. 51 ruentes, (inebriati enim fuerant aureo calice Babyloni
primum deriſus ſit propter ſtultitiam crucis, deinde ſuſce
Eſa. 5 ptus propter gloriam triumphorum. Cariſſimus autem
le eſt, de quo Eſaias canit: Cantabo canticum dilecto ui
Matth. 17 neæ, & euangelium: Hic eſt filius meus dilectus, in quo
mihi bene complacui: ipſum audite. Cui non unus propheta, ſed omnis chorus filiorum Core nunc laudes canit. Qui ſint autem filii Core, ideſt caluariæ, in quadrageſimoprimo pſalmo competentius diſputatur. Et ut ſciamus textum Cantici titulo conuenire, mutationē de alio ad aliud dicit, ut filia, cui præcipitur, ut antiqui parentis obliuiſcatur, regis ſe amplexibus paret. Victorem autem eum eſſe,
Ioan. 16 qui dicit: Confidite, ego uici mundum: & ad quem iſta adoleſcentis oratio eſt: A te uictoria, & ſapientia, & gloria, & ego tuus ſeruus: profecto nouit, qui Domino uincente ſuperauit, & eſt particeps triumphorum eius, & qui immarceſcibilem gloriæ coronam de cādore bonorū operum, & de uarietate uirtutum texuit ſaluatori. Eructauit cor meum uerbū bonum. Pro quo interpretatus eſt Symmachus, Commotum eſt cor meum uerbo bono: indicās, ad alterius ſermonem cor dicentis eſſe motum, &, Spiritu ſancto futura Chriſti ſacramēta pandente, etiā hunc in eloquium prorupiſſe; ut, quemadmodum ceteri de aduentu

eius

eius locuti sunt, & iste loqueretur. Ructus autem proprie dicitur digestio cibi, & concoctarum escarum in uentum efflatio. quo modo enim iuxta qualitatem ciborum de stomacho ructus erumpit, & boni uel mari odoris flatus indicium est: ita interioris hominis cogitationes uerba proferunt, & ex abundantia cordis os loquitur. Iustus comedens replet animam suam: cumq. sacris doctrinis fuerit saturatus, de boni cordis thesauro profert ea, quæ bona sunt, & cum Apostolo loquitur: An experimentũ quæritis eius, qui in me loquitur Christus? Quidam ex persona patris dictum intelligi uolunt; quod ex imis uitalibus & cordis arcanis uerbum suum, quod in se erat, semper protulerit, iuxta alterius psalmi uaticinium: Ex utero ante luciferum genui te: ut, quo modo uterus non significat uterum, (neque enim Deus diuiditur in membra, sed eandem substantiam patris filiiq. demonstrat) sic cor & uerbum, quod profertur ex corde, patrem ostendat, & filium. Et quod sequitur: Dico ego opera mea regi: illi aptant intelligentiæ. Ipse dixit, & facta sunt: ipse mandauit, & creata sunt: quod dicente patre operatus sit filius. Omnia enim, quæcumque pater facit, eadem & filium facere, similiter & patrem manentem in eo operari cuncta per filium. Dico ego opera mea. regi Propheticus chorus, Christi & Ecclesiæ sacramenta dicturus, ne carmine uideatur indignus, & ob cõscientiam peccatorũ dicatur ei: Vt quid tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meũ per os tuum? opera sua regi, quem laudaturus est, confitetur; ut uel, si bona sunt, ipse suscipiat, uel, si mala sunt, mundet: faciq. quod iussus est, Dic tu iniquitates tuas ut iustificeris. Et, Iustus accusator sui est in principio sermonis. Idiuma autem non solum Hebraicæ, sed & Latinæ linguæ est, pro syntagmatibus & scriptis opuscula dicere. Ergo & iste, qui laudes cantaturus est Domino, carmen suum & opusculum consecrat ei: & pro musis gentilium, ipsum inuocat in principio, quẽ laudaturus est. Lingua mea calamus scribæ, uelociter scribentis. Pro quo nos interpretati sumus, Lingua mea stylus

Matth. 12 *1. Cor. 13* *Psal. 109* *Psal. 32* *Ioan. 14* *Psal. 49* *Esa. 43* *Prou. 18*

lus scribæ uelocis. Extrema pars prologi est; & cum præcedentibus iunge, quod sequitur: Eructauit cor meum in laudes Dei. Sermonem bonum, & opuscula mea, quibus eum prædicaturus sum, ipsi potissimum cōsecraui. Debeo ergo & linguam meam, quasi stylum, & calamum, præparare; ut per illam in corde & auribus audientium scribat Spiritus sanctus. meum enim est, quasi organum præbere linguam: illius, quasi per organum sonare, quæ sua sunt. Stylus scribit in cera: calamus uel in charta, uel in membranis, aut in quacumque materia, quæ apta est ad scribendum. Mea autem lingua in similitudinem scribæ uelocis, quem notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio breuiatum euangelii strictumq. sermonem exarauit in tabulis cordis carnalibus. Si enim lex per manum
Gal. 3 mediatoris digito Dei scripta est; &, quod destructum est, glorificatum est: quanto magis euangelium, quod mansurum est, per meam linguam scribetur a Spiritu sancto: ut
*Esa.*8 illius laudes, ad quem in Esaia dicitur; Velociter spolia detrahe, cito prædare; uelox in corde credentium sermo describat. Speciosus forma præ filiis hominum. In Hebraico: Decore pulchrior es filiis hominum. Finito proœmio, hinc narrationis exordium est: & fit apostropha ad ipsum amantissimum, & dilectum, & regem, cui dicentis opera consecrata unt. Quæritur autem, quo modo pulchrior sit
Esa. 53 cunctis filiis hominum: de quo legimus in Esaia: Vidimus eum, & non habebat speciem, neque decorem; sed erat species eius inhonorata, & deficiens a filiis hominum. Homo in plaga positus, & sciens ferre infirmitatem quia auertit faciem suam. Nec statim scriptura dissonare uidetur: quia ibi ignobilitas corporis propter flagella, & sputa, & alapas, & clauos, & iniurias patibuli commemoratur; hic pulchritudo uirtutum in sacro & uenerando corpore: non quo diuinitas Christi, hominibus comparata, non formo
*Ioan.*1 sior sit: hæc enim non habet comparationem: sed, absque passionibus crucis uniuersis, pulchrior est uirgo de uirgine:
*Ioan.*18 qui non ex uolūtate uiri, sed ex Deo natus est. Nisi enim ha-

habuisset & in uultu quiddã oculisq. sidereũ; numquã eũ statim secuti fuissent Apostoli; nec, qui ad comprehenden dum eum uenerant, corruissent. Denique & in præsenti testimonio, in quo ait: Homo in plaga positus, & sciens ferre infirmitatem: reddit causas, quare ista perpessus sit: Quia auertit faciem suam: idest, paululum diuinitate subtracta, corpus iniuriæ dereliquit. Quidam hunc uersiculũ superioribus copulant; ut, Speciosus forma præ filiis hominum, non ad Christum, sed ad calamum referatur. Effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. In editione uulgata pro, benedixit, unxit, legimus. Sed sciendum, quod error scriptorum, Septuaginta translatoribus non debeat imputari; qui hoc loco cum Hebraica ueritate concordant. Legentes illud: Iesus proficiebat ætate, & sapientia, & gratia apud Deum, & homines: & in alio loco: Admirabantur super uerbis gratiæ eius, quæ egrediebantur de ore illius; & quod in potestate habebat sermonem: intelligere possumus, quo sensu dictũ sit: Effusa est gratia in labiis tuis. Noe inuenit gratiam coram Domino in diebus suis, & Moyses, & reliqui prophetarum. Sed omnis gratiæ multitudo in labiis saluatoris effusa est: quæ in breui tempore totum impleuit orbem. Et ipse, tamquam sponsus, processit de thalamo suo. A summo cælo egressio eius: & occursus illius usque ad summũ eius. Nam & sancta Maria, quia conceperat eum, in quo omnis plenitudo diuinitatis habitat corporaliter, plena gratia salutatur. Et Apostolus sciens, prædicationem suam non in eloquentia sæculari, sed in uirtute Dei omnes mundi superasse doctrinas, ait: Et sermo meus, & prædicatio mea, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ uerbis, sed in ostensione spiritus, & uirtutis; ut sit fides nostra non in sapientia hominum, sed in uirtute Dei. Seq. ipsum reprehendens, quia dixerat: Amplius autem omnibus laboraui: statim intulit: Non autem ego, sed gratia Dei, quæ mecum est. Et rursum: Quia gratia eius, qui in me est, non fuit uacua. Proprie autem in saluatorem uer-

Luc.2 *Matth.7* *Marc.6.7* *Psal.18* *Luc.1* *1.Cor.2* *1.Theß.1* *1.Cor.15*

Iohel 2 uerbum effusionis adiungitur, ut significet gratiæ largita-
Rom. 5 tem, secundum illud: Effundam de spiritu meo super omnẽ
carnem: Et, Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris. Et
nota, quod omnium, quæ dicuntur, intelligentiam ad per
sonam eius referat, qui assumptus ex Maria est: quod pro
pter gratiam labiorum in æternum benedictus esse dicatur,
Philip. 2 tale quid & Apostolo prædicante: Humiliauit se, factus
obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Pro-
pter quod & Deus illum exaltauit, & dedit illi nomen su-
per omne nomen. Sicut enim ibi forma serui, passionis
iniuria est; & exaltatio nominisq. donatio ad patrem redit:
ita hic effusio gratiæ & benedictionis in sempiternum, ad
eum referenda est, qui potest humiliari, & crescere. Accin
gere gladio tuo super femur tuum potentissime. Specie
tua, & pulchritudine tua. In Hebræo: Accingere gladio
tuo super femur tuum fortissime. Gloria tua, & decore
tuo. Istum arbitror te locum optime intelligere, & accin
ctam Christi gladio militare. Vt autem scias, semper uir-
ginitatem gladium habere pudicitiæ, per quem truncat ope
ra carnis, & superat uoluptates: gentilis quoque error deas
uirgines finxit armatas. Accinxit & Petrus lumbos suos,
& ardentem lucernam habuit in manibus suis. Quod au-
tem femur significet opera nuptiarum, his breuiter exem-
plis doceberis. Abraham mittens ad uxorem quærendam
Gen. 24 filio suo Isaac, dicit maiori domus suæ: Pone manum tu
am super femore meo: & adiurabo te per dominum Deũ
cæli. Non dubium, quin per eum, qui de eius semine erat
Gen. 32 nasciturus. Iacob, postquam luctatus est cum homine,
qui ei apparuerat ad torrentem Iaboc, Mesopotamia dere
licta, & terram repromissionis ingrediens, non ante Israel
sortitus est nomen, quam neruus femoris eius emarcuit,
& ad filium loquitur: Non deficiet princeps ex Iuda, ne-
que dux de femoribus eius. Et rursum ipse moriturus, Io-
Gen. 49 seph adiurat in femore suo, ne eum in Aegypto sepeliat.
Iud. 8.6 In Iudicum quoque libro legimus: Gedeoni erant filii Se-
Cant. 3 ptuaginta, qui egressi sunt de femoribus eius. In Cantico
dici-

dicitur canticorum: Ecce lectulus Salomonis, sexaginta potentes in circuitu eius de potentibus Israel, omnes tenentes gladios, docti ad bellum: uir & gladius eius super femur eius. Gloria ergo & decore suo, siue specie & pulchritudine diuinitatis suæ, carnis opera mortificans, & natus ex uirgine, futuris uirginibus uirginitatis princeps fuit. Et intende prospere, procede, & regna, Propter ueritatem, & mansuetudinem, & iustitiam, & deducet te mirabiliter dextera tua. In Hebræo: Decore tuo prospere ascende, propter ueritatem & mansuetudinem iustitiæ: & deducet te mirabiliter dextera tua. Secundo scriptum est apud Hebræos, decore tuo: ne quis id ipsum uitio librariorũ repetitum putet. Et est figura, quæ apud rhetores repetitio nominatur. More ergo Panegyrici, quo laudatores loquũtur ad eos, quos præconiis efferunt, armatum cohortatur ad prœlium: ut semel arrepta bella non deserat, & super hostium strages uictor incedens, præparet sibi regnum in iis, quos de diaboli eripiens potestate, suo copulauit imperio, & dicat: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion, montem sanctum eius. Nulliq. dubium, ueritatem, & modestiam, & iustitiam, Christum appellari, qui dicit: Ego sum uia, ueritas, & uita. Et, Discite a me, quia mitis sum, & humilis corde. Et, Qui factus est nobis a Deo iustitia, & redemptio, & sanctitas. Hæc autem uniuersa dicuntur in corpore, ut exigantur in membris. Victoria Domini, seruorum triumphus est. Magistri eruditio, discipulorum profectus. Et quod sequitur: Deducet te mirabiliter dextera tua: aut de signis, quæ in euangelio perpetrauit, aut τροπικῶς de cæde, quam exercuit in hostibus, sentiendum est. Cor sapientis in dextera, & cor stulti in sinistra eius: Christus totus in dextris est, antichristus in sinistris. Hebraica interpretatio distat in uerbis, nõ distat in sensu. Sagittæ tuæ acutæ potentissime, populi sub te cadent, in corda inimicorum regis. In Hebraico, absque Potentissime, reliqua similiter. Et hic uersiculus tibi potissimum aptus est, quæ iaculo Domini uulnerata,

Psal. 2
Ioan. 14
Matth. 11
1. *Cor.* 1
Eccls. 10

cum

Cant.2 cum sponsa in Cantico canis: Vulnerata caritate ego
Nec mirum, si sponsus tuus habeat plures sagittas: de
bus in centesimo decimonono psalmo dicitur: Sagittæ
tentis acutæ cum carbonibus desolatoriis: cum patris
Esa. 49 sit iaculum, & loquatur in Esaia: Posuit me quasi sa
tam electam: in pharetra sua abscondit me. His sagitti
Luc.24 Cleophas in itinere cum altero uulneratus aiebat: Non
cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in u
Psal. 126 & aperiret nobis scripturas? Et in alio loco legimus: Sic
sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum. His sagit
totus orbis uulneratus, & captus est. Paulus sagitta f
Rom. 15 Domini: qui postquam ab Hierosolymis usque ad Illyr
cum missus arcu Domini, huc illucq. uolitauit, ad Hispa
nias ire festinat: ut uelox sagitta sub pedibus Domini sui
Orientem Occidentemq. prosternat. Et quia plures sun
potentissimi regis inimici, qui uulnerati fuerant ignitis sa-
gittis diaboli, &, quasi ceruus, spiculo percussi in iecore;
Psal.119 sagittæ Domini mittuntur ignitæ cum carbonibus desolato
riis; ut quidquid uitii in corde inimicorum regis fuerit, ex-
coquant, & salutari igne ignem eiiciant perditorem. Sedes
tua Deus in sæculum sæculi, uirga directionis, uirga regni
tui. Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: propterea
unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ cōsortibus tuis.
In Hebraico: Thronus tuus Deus in sæculnm sæculi, sce-
ptrum æquitatis, sceptrum regni tui. Dilexisti iustitiam, &
odisti iniquitatem: proprerea unxit te Deus, Deus tuus
oleo exultationis præ participibus tuis. Dúas personas,
eius, qui unctus est, Dei, & qui unxit, intellige. Vnde &
Aquila eloim אלהים uerbum Hebraicum, non nominatiuo
casu, sed uocatiuo interpretatur, dicens Θεὲ: & nos pro-
pter intelligentiam, Dee, posuimus; quod Latina lingua
non recipit: ne quis peruerse putet Deum dilecti, & aman
tissimi, & regis, bis patrem nominari. quamquam enim
pater in filio, & filius in patre; & alterutrum sibi & habita
tor, & thronus sint: tamen in hoc loco ad regem, qui
Deus

Deus est, sermo dirigitur: & dicitur ei, quod imperium eius (hoc enim intelligo thronum, iuxta illud, quod scriptum est: De fructu uentris tui ponam super thronum tuum) finem non habeat, quod quidem & Mariæ nnnciauit angelus: Dabit ei dominus Deus thronum Dauid patris sui, & regnabit super domum Iacob in sæcula, & regni eius non erit finis. Nec putemus hoc illi esse contrarium, quod apostolus scribens ad Corinthios, ait filium Deo traditurum regnum, & subiiciendum ei, qui sibi subiecit omnia: ut sit Deus omnia in omnibus. Non enim dixit, tradet patri, ut uideretur separare filium; sed tradet Deo, hoceſt, habitanti in assumptione corporis Deo: ut sit Deus omnia in omnibus; & Christus, qui ante per paucas uirtutes erat in singulis, per omnes in omnibus cõmoretur. Sceptrum autem & uirgam insigne esse regnantis, ipse propheta significat, dicens: Sceptrum æquitatis, sceptrum regni tui. Quidam de Esaia testimonium proferentes: Exiet uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet: hominem, qui est assumptus, intelligunt, cui & deferatur imperium, & qui propter dilectam iustitiam & exosam iniquitatem regnare dicatur, & unctus esse oleo exultationis præ participibus suis, quasi præmium caritatis, & odii iniquitatis in unctione sumpturus. Docemur autẽ, in utraque parte & amoris & odii esse nobis semina; cum ipse, qui primitias massæ nostrorum corporum leuauit ad cælos, & iustitiam dilexerit, & oderit iniquitatem. Vnde Dauid: Nonne odientes te, Domine, oderã, & super inimicos tuos tabescebam: perfecto odio oderam illos. Quod sequitur: Vnxit te Deus, Deus tuus: primum nomen Dei uocatiuo casu intelligendum est, sequens nominatiuo: quod satis miror, cur Aquila non, ut cœperat, in primo uersiculo, uocatiuo casu interpretatus sit, sed nominatiuo, bis nominans Deum, qui supradictum unxerit Deum. In hoc loco Fotinus opprimitur, sed Arius caput leuat, de euangelio proferens testimoniũ: Ascendo ad patrem meum, & patrem uestrũ, Deum meũ, & Deum uestrũ. Sed cum

Psal. 131 *Luc. 1* *1. Cor. 15* *Psal. 44* *Esa. 11* *Psal. 138* *Ioan. 20*

cũ dilectum audiat eum, accinctũ gladio super femur
gnare propter ueritatem, & mansuetudinem, ungi o
ctam iustitiam, & exosam iniquitatem, & unctum est
Hebr.3 consortibus suis: de quibus scriptum est: Participes C
sti facti sumus: si tamen principium substantiæ usque a
nem firmum retineamus: miror, cur solum Deum D
calumniam uocet; quasi uniuersa, quæ dicta sunt, diu
tati uerbi, & non humilitati hominis conueniant. Au
Act. 10 Actus apostolorum: Iesum Nazarenum, quem unxit D
Luc.1 us spiritu sancto. Audiat euãgelium: Spiritus sãctus uen
super te, uirtus altissimi obumbrabit tibi: propterea qu
nascetur ex te sanctum, uocabitur filius Dei. Ipsum Dom
Esa.61 num sentiat intonantem: Spiritus Domini super me, e
quod unxerit me. Participes autem apostolos credentesq
significat: quibus unctionis suæ uocabulũ tribuit, ut ab u
cto uocentur uncti, idest, a Christo Christiani. Myrrha, &
gutta, & casia a uestimentis tuis a domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ regũ in honore tuo. In Hebraico: Myrrha, & stacte, & casia in cũctis uestimentis tuis de domibus eburneis, quibus lætificauerunt te filiæ regum in honore tuo. Præfatio ipsa te docuit, iccirco me hunc psalmum explanare uoluisse, quia ad uirginem scribens, pro liliis & floribus titulum reperi. itaque consequenter & istos uersiculos ad te referam, cui uolumen hoc scribitur: Mortificasti membra tua super terram, & quotidie Christo offers myrrham. Christi bonus odor es, & propterea stacten, idest, stillam uel guttam exhibes Domino. Narrant & ii, qui aromatum nouere uirtutes, stacten florem esse myrrhæ. Quod autẽ sequitur, Casia: est ipsa, quæ ab aliis σύριγξ, idest, fistula nuncupatur, uocalis in laudes Dei, & omnes pituitas, & rheumata uoluptatum suo calore excoquens. Vbi in nostris codicibus scriptum est, gutta, uel stacte, in Hebraico ahaloth אהלות legitur. unde & Nicodemus cen-
Ioan.19 tum libras myrrhæ, & aloes ad sepeliẽdum Dominum præ
Cant.4.5 parauit. Et sponsus loquitur ad sponsam: Myrrha & aloe
cum omnibus unguentis primis. Et illa respondet: Manus

meæ

meæ stillauerunt myrrham: digiti mei myrrha pleni. Proiice & tu mortis opera, Christo in baptismate consepulta: & huic mundo mortua esto: & nihil aliud nisi de cælestibus cogitans, loquere ad sponsum tuum: Manus meæ stillauerunt myrrham, digiti mei myrrha pleni. Legimus & unguentum sacerdotale, cuius & Dauid meminit, Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron, quod descendit in oram uestimenti eius. In quo cum ceteris aromatibus miscetur & stacte. Offerunt & Magi myrrham. Et in præsenti loco: initium uestimentorum Christi, est suscipere mortem illius, & in sua carne monstrare. Hæc indumenta para sponso tuo: his a te uestibus comptus incedat. Cumq. ei huiuscemodi texueris uestimenta, efficieris ipsa templum Dei, & lætificabis eum de domibus eburneis, siue, ut melius in Hebraico scribitur, de templo dentium: & laudes Domino canes: totaq. sæculo mortua, angelorum imitaberis choros. Ebur enim & dentes, insigne esse mortis & uocis, ipsa nominum natura testatur. Et consequenter adiunctum est: Ex quibus delectauerunt te filiæ regum in honore tuo. Rex regum, & dominus dominantium sponsus tuus est. Reges isti, qui sub tanto rege sunt reguli, patres tui sunt, qui te euangelica genuere doctrina. Horum tu, filia, honorificas in omnibus uestimentis, & odoribus bonis, & templo eburneo eum, cui supra dictum est, Effusa est gratia in labiis tuis. Et: Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime. Et: Sagittæ tuæ acutæ. Et: Thronus tuus Deus in sæculum sæculi. pro eo quod nos transtulimus, domibus eburneis; quia in Græco scriptum est, ἀπὸ βαρέων ἐλεφαντίνων: quidam Latinorum, ob uerbi ambiguitatem, a grauibus, interpretati sunt: cum βαρὺς uerbum sit ἐπιχώριον Palæstinæ: & usque hodie domus ex omni parte conclusæ, & in modum ædificatæ turrium ac mœnium publicorum, βαρεῖς appellentur. Adstitit regina a dextris tuis in uestitu deaurato. Quodq. sequitur: Circumdata uarietate: excepta editione uulgata, nullus interpretum transtulit. In Hebraico:

Leuit. 8
Psal. 132
Matth. 2
Apoc. 19

Stetit

Stetit coniunx in dextera tua in diademate aureo. Vbi nos coniugem uertimus, ibi apud Hebræos legitur segol שגל. Pro quo Aquila σύγκοιτιν, idest, concubinam: Symmachus & Quinta editio, παλλακλὴν, idest, pellicem: Septuaginta, Theodotion, & Sexta, reginam, interpretati sunt. Deinde, ubi ego posui, in diademate aureo, Symmachus transtulit, in auro primo: Aquila, Quinta & Sexta editio, in tinctura, uel in auro ophir. Quæ filiæ regum sunt, & in sponsi parantur amplexus: per myrrham, & guttam, & casiam, & domos eburneas delectant eum, cuius thronus in sæculum sæculi est. Quæ autem iam super petram Christum stabili radice fundata est catholica Ecclesia: una columba perfecta & proxima, stat a dextris, & nihil in se sinistrum habet: stat in uestibus deauratis, de sermonibus scripturarum ad sensum transiens, & cunctis plena uirtutibus, siue, ut nos transtulimus, in diademate aureo. est enim regina, regnatq. cum rege: cuius filias possumus intelligere, & in commune credentium animas, & proprie uirginum choros. Ophir genus auri est, uel a loco Indiæ, uel a colore nomine indito. Septem quippe apud Hebræos auri uocabula sunt. Vxorem quoque, & concubinam intelligamus de Cantico Salomonis, quæ siue sponso suo uel marito dormire non potest. Audi filia, & uide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domum patris tui: & concupiscet rex decorem tuum: quoniam ipse est dominus Deus tuus, & adorabunt eum. In Hebraico: Audi filia, & uide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populi tui, & domus patris tui: & concupiscet rex decorem tuum: quia ipse est Dominus tuus, & adora eum. Hucusque per prophetæ linguam, quam calamo scribenti uelociter comparat, loquitur Spiritus sanctus, ipsum regem, & bellatorem, & Deum, sponsumq. compellans. Hinc persona patris inducitur loquentis ad sponsam filii sui, & cohortantis eam, ut, ueteris gentilitatis & idololatriæ errore contempto, primum iis, quæ dicantur, attendat, & propter quod de alienigena filia nominetur;

Matth. 16

Cant. 6

deinde

deinde uideat uel ipsa, quæ dicũtur, uel uniuersam cõdicionem, ex uisibilibus intelligẽs inuisibilia, & ex creaturis sentiẽs creatorẽ: & diligenter inclinet aurem suã, ut, quæ dicuntur, memoriter teneat. Cumq. audierit, uiderit, & inclinauerit aurẽ suã, totãq. se doctrinæ tradiderit, & eorũ intelligẽtiæ, quæ dicuntur; obliuiscatur primũ populũ suũ; & cũ *Gen. 12*
Abrahã de Chaldæa egrediẽs, relinquat terrã natiuitatis, & cognationis suæ. Nemo dubitat, patrẽ nostrũ, antequã ado ptaremur a Deo, fuisse diabolũ; unde saluator ait: Vos ex *Ioan. 8*
patre diabolo estis. Cũ ergo, ait, antiqui patris fueris oblita, & talẽ te exhibueris, depositis pristinis sordibus, ut super fratruelẽ dealbata cõscendas, & quã possit diligere filius meus; tũc concupiscet rex decorẽ tuũ. Et ne putes unum esse de turba, a quo amãda es; ipse est rex tuus, & dominus tuus. Quia uero interdũ qui reges & domini sunt, sunt quidẽ potestate reges & domini, tamẽ eiusdẽ naturæ, cuius sunt illi, in quos dominãtur, & regnãt: indico tibi, quod & Deus tuus sit, & debeas adorare eũ. Septuaginta interpretes non dixerunt, & adorabis eũ, sed adorabũt eum: ut sit sensus: Iste, qui te amaturus est, qui tuam pulchritudinẽ dilecturus, Deus est, & adorandus ab omnibus. Quod de Ecclesia ex gentibus congregata exposuimus, unusquisque ad se ipsum referat, animamq. credentis, quod, prioribus uitiis derelictis, adoptetur in filiam; inclinet aurem suam; obliuiscatur ueteris conuersationis; & cum Apostolo dimittat mortuum patrem; & talem se præbeat, qui ametur a rege. Ipse est enim dominus eius, cui flectere debeat *Matth. 8*
genu, &, deposita superbia, iugum humilitatis assumere. Interrogemus Iudæos, quæ sit illa filia, ad quam loquitur Deus: non dubito, quin synagogam respondeant. Et quomodo dicitur synagogæ & Israelitico populo, Dimitte populum tuum, & domum patris tui? Numquid derelinquet gentem Hebræam, & Abraham antiquum patrem? Si dixerint, de uocatione significari Abraham, qua Chaldæos reliquerit: quis est iste rex, qui amaturus est decorem Abraham? Certe alius est, qui loquitur: Audi filia: & alius,

de quo loquitur: Concupiscet rex decorem tuū. Qui alius, non solum rex, sed & dominus & Deus est, qui adorandus est. Filia Tyri, in muneribus uultum tuum deprecabuntur diuites plebis. In Hebræo est: O filia fortissimi, in muneribus faciem tuam deprecabuntur diuites populi. Verbum
Ezech.27 Hebraicum sor צר, quod in Ezechiele iuxta Septuaginta legimus, interpretari potest & Tyrus, & tribulatio, & fortissimus, siue fortissima, & silex, idest, lapis durissimus. unde in præsenti loco error ortus est. Aquila enim, & Septuaginta, & Theodotion, & Quinta editio, Tyrum interpretati sunt: Sexta uerbum Hebraicum posuit sor צר: Symmachus κρατίστην, idest, fortissimam. nos id ipsum ad Deum retulimus: ut illa, cui supra dixerat; Audi filia, & uide; filia fortissimi nuncupetur; aut certe ipsa fortissima sit, quia imitata est fortem patrem, cuius uultum in diuersis muneribus deprecabuntur diuites plebis. Diuites in cunctis operibus bonis, & scientia: siue qui diuites putantur in hoc sæculo, sapientes huius mundi, & philosophorum disciplinis eruditi. Vel, quod melius est, qui antea diuites fuerāt,
Rom.3 habentes eloquia Dei, & testamenta, & prophetas, idest, de populo Israel. Vt enim ante saluatoris aduentum ii, qui de Tyro erant, hoc est de populo gentium, & proselyti esse cupiebant, deprecabantur diuitem populum Israel, & per eos introducebantur in templum: sic post aduentū Domini, quicumque ex Israel credere uoluerint, diuites quondam familiaritate & protectione Dei uenient ad filiā Tyri; & offerentes uaria dona uirtutum, & confessionis in Christum, deprecabuntur eam, ut salutem, quam perdiderunt in Iudæa, inueniāt in gētibus. Omnis gloria eius filiæ regis abintus, in fimbriis aureis circumamicta uarietatibus. In Hebræo: Omnis gloria filiæ regis intrinsecus, fasciis aureis uestita est. Pro eo quod in Septuaginta scriptū est, ἔσωθεν: & nos uel abintus, uel intrinsecus interpretati sumus. in quibusdam exēplaribus inuenitur ἐξ ἐννοιῶν, quod cogitationes sonat. ex quo ostenditur, omnem gloriam Ecclesiæ, cui supra dictum est; Audi filia, & uide, & o filia

filia Tyri, & nūc appellatur filia regis esse intrinsecus; & in cogitationibus, idest, in interiori homine, & in circumcisione non manufacta, sed spiritu, habente conscientiæ fiduciā apud Deum, & tota pulchritudine posita magis in sensuū nomine, quam in flore uerborum. Quo modo autem in stamine, ex quo dependent fimbriæ, subtemen intexitur, & tota uestimentis uirtus in stamine est: ita in uariis sensibus scripturarum, in quibus uestis Ecclesiæ omnis intexitur, miscentur aliqua de natura, de moribus: & hoc ipsum significat uestis Aaron, auro, purpura, cocco, bysso, hiacyntoq. contexta, quam fecerunt mulieres, quibus Deus ad texendum dedit sapientiam. Et ut intelligere possimus omnem ornatum filiæ regis intrinsecus, ipsa loquitur in Cantico: Introduxit me rex in cubiculum suum, in quo, clauso ostio labiorum, Deum patrem iubemur orare. Nono quoque psalmo, titulus inscribitur, pro abscōditis filii. Variam habuit & Ioseph tunicam, quam ei texuit mater Ecclesia. De his fimbriis saluatoris *αἱμοῤῥοοῦσα* unam tetigit, & sanata est. Quod autem in Hebraico scribitur, fasciis aureis uestita est, id ipsum significat, quod supra: Omnis gloria filiæ regis intrinsecus, fasciis sensuum diuinorum, interiora membra obuoluuntur Ecclesiæ, & tota uteri tegitur ambitio. Harum fasciarum non potest obliuisci sponsa, secundum Hieremiam, quæ mammas ligant, & pectus, in quo cogitationes sunt, protegunt. Adducentur regi uirgines post eam, proximæ eius afferentur tibi. Afferentur in lætitia, & exultatione, adducentur in templum regis. Iuxta Septuaginta prior uersiculus adhuc de filiæ canitur ornatu: sequens ad ipsum sponsum regemq. dirigitur. Porro, iuxta Hebraicum, totum ad sponsam dicitur usque ad eum locum, ubi scriptum est: Pones eos principes in uniuersa terra. Et legitur: In scutulatis ducentur ad regem, uirgines sequentur eam, amicæ eius ducentur illuc, ducentur in lætitia & exultatione, ingredientur thalamum regis. Multam esse distantiam animarum in Christo credentium, demonstrat Canticum canticorum, in quo

Exod. 28. 39
Cant. 1
Matth. 6
Gen. 37
Matth. 9
Hier. 2

Cant. 6 scriptum est: Sexaginta sunt reginæ, & octoginta con
næ, & adolescentulæ, quarum non est numerus. V
colūba mea, perfecta mea proxima mea, de qua dicitu
derunt eā filiæ, & beatificant eā reginæ, & cōcubinæ, &
dant eam. Quæ ergo perfecta est, & sancta corpore, &
tu, & colūba & proxima meretur uocari. *Hæc est filia*
qua supra dictum est: Adstitit regina a dextris tuis in ue
tu deaurato. Quæ autem supergressæ sunt sex dies mun
& futura regna suspirant, reginæ appellantur. *Si* qua ne
circumcisionem quidem habet octauæ diei, sed adhuc ne
uenit ad nuptias, hæc concubina uocitatur. Diuersa au
multitudo credentium, quæ necdum potest sponsi copula
ri amplexibus, nec de eo liberos parere, adolescentula di
citur. Ego puto de illis uirginibus, quæ sequuntur Eccle
siam, & in primo ponuntur gradu, & te esse, & omnes,
qui in uirginitate corporis, & animæ perseuerant; proxi-
mas autem & amicas, uiduas esse, & in matrimonio conti-
nentes: quæ omnes cum lætitia, & exultatione ducuntur
ad templum, & in thalamum regis; in templum quasi sa-
cerdotes Dei, in thalamum quasi sponsæ regis, & sponsi.
Apoc. 21 Hoc templum & Ioannes uidit in Apocalypsi, & prophe-
Psal. 26 ta desiderat. Vnam, inquit, petii a Domino, hanc requi-
Psal. 25 ram: ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus ui-
Psal. 41 tæ meæ. Et iterum: Domine, dilexi decorem domus tuæ,
& locum habitationis gloriæ tuæ. Et in alio loco: Quia
transibo in locum tabernaculi admirabilis, usque ad do-
mum Dei, in uoce exultationis & confessionis, sonitus fe-
sta celebrantium. Scutulata autem, quibus sponso suo re-
gina componitur, ipsa sunt, quæ in Septuaginta legimus
circumamicta uarietate. Pro patribus tuis nati sunt tibi fi-
lii: constitues eos principes super omnem terram. In He-
braico: Pro patribus tuis erunt tibi filii: pones eos prin-
cipes in uniuersa terra. Et ex patris persona nequaquam
de filia, sed rursus ad filiam sermo intelligi potest, & ex Spi
ritus sancti, & ex filiorum Core. Si ergo ad filiam sponsam
sermo dirigitur; sponsa autem de nationibus congregatā
est,

est, cui supra dicitur: obliuiscere populum tuum, & domũ
patris tui: debemus sponsæ patres nosse; ut consequenter
nouerimus & filios. Pro patribus tuis, de quibus in Hiere Hier. 14. 16
mia locuta est: Quam falsa possederunt patres nostri ido-
la: & non est in eis, qui pluat. Pro Platone, & pro cete-
ris diuersorum dogmatum, & errorum magistris, nati sunt
tibi filii, quos constituisti principes tuos, & fecisti in popu
lis præceptores. Vel certe aliter: O Ecclesia, filii tui, quos
genuisti tibi, uertentur in patres tuos, cum de discipulis
eos feceris magistros, & in sacerdotali gradu omnium testi
monio collocaueris. Sin autem patres Ecclesiæ intelligi-
mus Abraham, Isaac, & Iacob, & reliquos patriarchas:
filios, qui ei in patrum honore sunt nati, apostolos intel-
ligamus, qui missi sunt a Domino prædicare usque ad ex-
tremum terræ, & baptizare credentes in nomine trinita-
tis. Sed quæritur, quo modo Ecclesia de gentibus patres
habere possit, Abraham, Isaac, & Iacob; cum ei supra di-
ctum sit: Obliuiscere populum tuum, & domum patris
tui. Legamus euangelium: Nolite dicere, patrem habe- Ioan. 8
mus Abraham: potens est Deus de lapidibus istis, hoc est,
de duro corde gentilium, suscitare filios Abrahæ. Et in alio
loco: Si filii essetis Abrahæ, opera Abrahæ faceretis. Et in
Genesi ad ipsum Abrabam loquitur Deus: In semine tuo, Gen. 12. 18
inquit, benedicentur omnes gentes. Sicut enim ille in præ
putio ex fide iustificatus est, ita & nos iustificabimur in ea-
dem fide, si habuerimus fidem & opera patris nostri Abra
ham. Potest hoc ipsum ad saluatorem dici uel a patre, uel
a prophetali choro, & Spiritu sancto. Pro patribus tuis,
stirpe uidelicet Iudæorum, qui te reliquerunt, & negaue-
runt, nati sunt tibi filii apostoli, & de nationibus creden-
tes, quos constituisti principes in uniuersa terra. Memor
ero nominis tui in omni generatione & generatione. Pro-
pterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in sæculũ
sæculi. in Hebraico recordabor nominis tui in omni gene-
ratione & generatione. Propterea cõfitebuntur tibi popu-
li in sæculũ & in æternũ. Quod nos interpretati sumus, cõ-

fitebuntur tibi; Symmachus transtulit, laudabunt
gina, quæ steterat a dextris regis in uestitu deaurato
sa fuerat obliuisci populi & domus patris sui: & ite
ctū erat: Pro patribus tuis nati sunt tibi filii: cōstit
principes super omnē terrā: intelligens quanta deco
gloria, & quibus præmiis subleuanda, conuertit ac
sum uoces suas; & pollicetur recordaturam se semp
minis sponsi, in omni generatione & generatione.
promisit, uidemus expletū. Ipsa Christiana nobis om
Christianorū nomē imposuit, nomen nouū, in quo b
cūtur omnes familiæ gentiū. Recordatur autem nō in
generatione, sed in omnibus, uel cunctas significans na
nes, uel duas generationes, Iudæorum, atque gentiliu
Et quia hoc parum est, si in duabus generationibus no
nis Domini recordetur: propterea populi, qui in Eccl
fuerint, confitebuntur & laudabunt Dominum in æter
& in sæculum sæculi. Quando & tu, o filia Principia, sa
ctorum mixta choro, inter uirgines duceris ad regem, & e
domibus eburneis delectabis sponsum in honore tuo; tun
recordare & mei, qui huius psalmi tibi, Domino reuelan-
te, intelligentiam tribui; & dicito: Memor ero nominis
tui: ut, quæ partem intellexisti carminis, si uita comes fue-
rit, & totum Canticum canticorum intelligas.

ARGVMENTVM.

De psalmo centesimo uigesimosexto, doloris panis quid, & Excussorum filii qui sint, Marcellæ, nobili apud Romanos femina, prout illa desiderabat, exponit.

HIERON. AD MARCELLAM, Psalmi CXXVI. expositio.

CXLI.

BEATVS Pamphilus martyr, cuius uitam Eusebius, Cæsariensis episcopus, tribus ferme uoluminibus explicauit, cum Demetrium Phalereum, & Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio uellet æquare; imaginesq. ingeniorum, quæ

quæ uera sunt & æterna monumenta, toto orbe perquireret; tunc uel maxime Origenis libros impensius persecutus, Cæsariensi ecclesiæ dedicauit: quam ex parte corruptam, Acacius dehinc, & Euzonius, eiusdem ecclesiæ sacerdotes; in membranis instaurare conati sunt. Hic cum multa repererit, & inuentorũ nobis indicem reliquerit, centesimi uigesimisexti psalmi commentarium, & phe litteræ tractatum, ex eo quod non inscripsit, confessus est, non repertum: non quod talis tantusq. uir (Adamantium dicimus) aliquid prætierierit; sed quod negligentia posterorum ad nostram usque memoriam non durarit. Hoc ideo dixi, ut, quia de eodem psalmo mihi proposuisti, qui esset panis doloris, in eo quod dicitur: Vanum uobis est ante lucẽ surgere; surgite postquam sederitis, qui manducatis panem doloris: ostenderem me de Origenis cõmentariis quid senserit non habere. Vnde ad Hebræum recurrens, inueni pro pane doloris scriptum, lehem haazabim לחם העצבים, quod Aquila interpretatus est, ἄρτον διαπονημάτων, idest, panem elaborationum: Symmachus ἄρτον κακοπαθούμενον, quod exponitur, panem ærumnosum: Quinta editio, & Theodotion, qui in ceteris cum Septuaginta trãslatoribus facit, panem idolorum: Sexta πλάνης, idest, erroris. Nec mirandum est de Aquila, si διαπονήματα pro idolis ponat, cum opera manuum hominis sint, & prophetice populus arguatur ad templum diluculo frustra consurgere, & post quietem ad sanctuarium festinare, cum idola Dei honore uenerẽtur: secundum quod Ezechiel scripsit in ipso templo, sacrificare idolis sacerdotes. Vt autem plenius adducaris, pro dolore in Hebræo idola posita; hoc ipsum uerbum, hocest, azabim עצבים, etiam in centesimo decimotertio psalmo scriptum est. Septuaginta quoque idola transtulerunt. Nam & in eo loco, ubi legimus: Idola gentium, argentũ, & aurũ, & opera manuũ hominũ: in Hebræo habetur, azabehem עצביהם, quod Aquila interpretatur, elaborationes eorum. Vnde, cum ita ueritas se habeat, non frustra quidam doloris panem, aut hæreticorũ

Psal. 134

Ezech. 8

intelligunt sacramenta, aut uitæ istius miserabilis & ærumnosæ interpretantur laborem, apud quam in sudore faciei comedimus panem nostrum: & inter spinas, & tribulos, breuis uitæ alimenta nascuntur. Illud quoque de eodem psalmo interrogare dignata es, qui sint filii excussorum. Miror te in Hilarii commentariis non legisse, excussorum filios, credentium populos interpretari: quod scilicet apostolos illo nomine putauerit appellatos, quibus in euangeliis sit præceptum, in quamcumque ciuitatem introierint & non fuerint recepti, excutere puluerem pedum suorum in testimonium non credentiũ: licet tu argute præcaueris, nõ posse apostolos sub nomine excussorum intelligi; cum sit aliud excutientium, aliud excussorum: quia excutientes sunt, qui excutiant; excussi uero, qui ab aliis excutiantur: & incongruum esse, excussos apostolos accipi, qui magis excutiẽtes debuerint appellari. Quid igitur faciam? Tantũ uirum, & temporibus suis disertissimum, reprehendere non audeo: qui & confessionis suæ merito, & uitæ industria, & eloquentiæ claritate, ubicumque Romanum nomen est, prædicatur: nisi quod non eis culpæ adscribendũ est, qui Hebræi sermonis ignarus fuit, Græcarum quoque litterarum quandam aurulam ceperat, sed Heliodori presbyteri, quo ille famliariter usus est, ea, quæ intelligere non poterat, quo modo ab Origene essent dicta, quærebat. Qui quia in hoc psalmo commentarium Origenis inuenire non potuit, opinionem magis insinuare suam, quam inscitiam uoluit confiteri. quam ille sumptam claro sermone disseruit, & alienum errorem disertius executus est. Restat igitur, ut rursum ad fontem sermonis recurramus Hebræi, & uideamus quo modo scriptum sit. Vbi nos habemus, sicut filii excussorum, ibi legitur, chen bene hanehiurim כן בני הנעורים: quod Aquila interpretatus est, sicut filii pubertatũ: Symmachus, & Theodotion, sicut filii iuuẽtutis: Sexta, ἠκονηθέντος νῦ: quod nos dicere possumus, exacuti sensus. Ex quo manifestũ est, adolescẽtiæ populos intelligi Christianos, secundum illud exemplum, quod

Gen. 3
Matth. 10
Marc. 6

quod Deus suos sanctos in modum arcus & saggittarum dicatur extendere: ut in propheta Zacharia: Quoniam extē- Zach.9
di te mihi Iuda ut arcum. Et saluator de semet ipso: Posuit Esa. 49
me sicut saggittam electam, & in pharetra sua abscōdit me. Denique in sequenti uersu, exceptis Septuaginta, qui aliter transtulerunt, & in Hebræo, & in cunctis editionibus ita reperi: Beatus uir, qui repleuit pharetram suam ex ipsis: ut, quia metaphoram semel sumpserat ex sagittis, & in pharetra quoque translatio seruaretur. Excussos autem & consuetudo sermonis humani uegetos, & robustos, & expeditos uocat: & ipsi Septuaginta interpretes in Esdre libro, pro iuuenibus transtulerunt: in quo ita scribitur: Et Neem. 4
factum est ex die illa, medii excussorum faciebant opus, & medii eorum habebant hastas, & scuta, & arcus, & thoraces, & principes post omnem domum Iuda, ædificantium in muro. Ex quo animaduertimus, & in præsenti loco pro adolescentibus, atque puberibus, excussos positos, nō, ut ille opinatus est, pro apostolis, qui excussi a pedum excussione dicantur. Legi & cuiusdā librum, & elegantē in eo sensum reperi, excussos Iudæos dici a templo, & lege & gratia Domini, pro eo quod est reprobos, & eorū esse filios apostolos, qui ex ipsorum semine procreentur, & in similitudinem sagittarum manu Domini contineantur. In sequenti quoque psalmo Heliodorus magis, quam Psal.127
noster Hilarius errauit: qui de eo loco, in quo scriptum est; Labores fructuum tuorum manducabis; uaria opinatus, asseruit magis stare sententiam, si scribatur: fructus laborum aliquem manducare, & non labores fructuum: unde spiritualem intelligentiam debere perquiri: & ex hac occasione longam ingrediens disputationem, tanta operositate, quod uolebat intelligi usus est persuadendi, quanta semper falsitas indiget, ut uera uideatur: cum in hoc loco non Septuaginta interpretes, sed Latini de Græci uerbi ambiguitate decepti, καρπὺς fructus magis, quam manus, interpretati sint, cū καρποὶ manus quoque dicantur: quod Hebræo ponitur caphecha כפיך: & Symmachus Quin-

taq. editio transtulerunt, manuum tuarum, ut ambiguitatem prioris sermonis efſugerent. Cũ hæc furtiuis, ut aiunt, operis ad lucubratiunculam uelox notarii manus me dictãte signaret, & plura dicere cogitarem, iam ferme quarta hora noctis excesserat; & repente stimulis quibusdam dolentis stomachi suscitatus, in orationem prorupi; ut saltem reliquo horarum spatio, subrepente somno, frustraretur infirmitas.

ARGVMENTVM.

ESAIAE *uisionem de Seraphim, & Tisagio, ceterisque, quæ sexto eius capite continentur, post explicatam Oziæ Regis historiam, Damaso, summo Pontifici, docte, ac pie, ut ad doctum, piumq. uirum scribens, interpretatur.*

HIERONYMVS DAMASO.

EPISTOLA CXLII.

ET factum est anno, quo mortuus est Ozias rex: uidi Dominum sedentem super thronum excelsum, & eleuatum, &c. Ante quam de uisione dicamus, pertractandum uidetur, quis sit Ozias, quot annis regnauerit, qui ei in ceteris gentibus sint coæui. Et de persona quidem, sicut in Regnorum & præteritorum libris legimus, fuit uir iustus, & fecit rectum in conspectu Domini, ædificans templum, aquæ ductum fabricans, offerens uasa, & pro hoc merito aduersarios superans; quodq. maximum pietatis indicium est, habens multos in suo imperio prophetas. Hic, quamdiu uixit Zacharias sacerdos, cognomento Intelligens, placuit Deo, & cum omni ueneratione delubrum eius ingressus est. postquam uero Zacharias obiit, uolens per se offerre donaria, sacerdotalem ordinem non tam pie quam audacter inuasit, &, reclamantibus leuitis, & sacerdotibus ceteris: Nonne tu es Ozias rex, & non sacerdos? audire noluit, statimq. lepra perfusus in fronte est, iuxta prophetæ uocem, dicentis: Imple

Esa. 6

4. Reg. 15

2. Par. 26

ple Domine facies eorum ignominia. Quam corporis par *Psal.* 82
tem sacerdos auri lamina protegebat, quam in Ezechiele *Exod.* 28
Dominus iubet thau litteræ impressione signari: de qua *Ezech.* 9
Dauid exultauit, dicens: Signatum est super nos lumen *Psal.* 4
uultus tui Domine. In qua allophilus procax fundæ lapi- 1.*Reg.* 17
dis ictu interiit. Regnauit autem Ozias annis quinquaginta duobus, quo tempore apud Latinos Amulius, apud Athenienses Agamestor undecimus imperabat. Post cuius mortem Esaias propheta hanc uisionem, quam explanare nunc nitimur, uidit, idest, eo anno, quo Romulus, Romani imperii conditor, natus est: sicut manifestum esse poterit iis, qui uoluerint legere temporum librum, quem nos in Latinam linguam ex Græco sermone transtulimus. *Esa.* 6
Sequitur: Et factum est in anno, quo mortuus est Ozias rex: uidi Dominum sedentem super thronum excelsum, & eleuatum. Præmissa historia, spiritalis sequitur intellectus, cuius causa historia ipsa replicata est. Viuente leproso rege, &, quantum in se est, sacerdotium dissipante, Esaias uisionem uidere non potuit. Quamdiu ille regnum tenuit in Iudæa, propheta oculos non leuauit ad cælum: non ei sunt reserata cælestia: non apparuit Dominus sabaoth: nec in mysterio fidei, ter sancti nomen auditum est. quando uero ille mortuus est; uniuersa, quæ subsequens sermo monstrabit, aperto sese lumine prodiderunt.
Tale quiddam & in Exodo scriptum est. dum Pharao ui- *Exod.* 2
xit, populus Israel ex luti & lateris palearumq. opere pressus, non suspirauit ad Dominum. dum ille regnauit, nemo quæsiuit Deum patrum Abraham, Isaac, & Iacob. quando uero ille mortuus est, suspirauerunt filii Israel, ut scriptura dicit: Et ascendit clamor eorum ad Dominum: cum utique, iuxta historiam, tunc magis gaudere debuerint, & ante suspirare dum uiueret. Ezechiele quoque pro *Ezech.* 11
phetante, Phaltias filius Banaiæ occubuit; & post pessimi ducis interitum, Cecidi, inquit, super faciem meam, & clamaui uoce magna, & dixi: Heu mihi, heu mihi Adonai, Domine, consummationem tu facis reliquiarum Israel?

Si ergo intelligas in Ozia, & Pharaone, & Phaltia, & ceteris istiusmodi contrarias fortitudines; uidebis quo modo illis uiuentibus nullus nostrum uideat, ac suspiret, & in
Rom. 6 pænitentiam corruat. Non regnet, ait Apostolus, peccatum in mortali uestro corpore. Regnante peccato, Aegyptiis extruimus ciuitates, in cinere uersamur, & sordibus: pro frumento paleas, pro solida petra luti opera sectamur. Sequitur: Vidi Dominum sedentem super thronum excel
Dan. 7 sum, & eleuatum. Vidit & Daniel sedentem Dominum, sed non super thronum excelsum, & eleuatum. Pollicetur
Iohel 3 & alibi uox diuina, dicens: Veniam, & sedebo, & iudicabo populum in ualle Iosaphat: quod interpretatur, Domini iudicium. Qui peccator est, & mei similis, uidet Dominum sedentem in ualle Iosaphat, non in colle, non in monte, sed in ualle, & in ualle iudicii. Qui uero iustus, & Esaiæ similis est, uidet illum sedentem super thronum excelsum, & eleuatum. Vt autem & aliud inferam: quando eum mente pertracto regnare in thronis, dominationibus, angelis, ceterisq. uirtutibus; uideo excelsum thronum eius: quando autem considero, quo modo genus dispenset humanum, & pro nostra salute sæpe descendere dicatur ad terras; uideo humilem & proximum terræ thronũ eius. Sequitur: Vidi Dominum sedentem super thronum excelsum, & eleuatum: & plena erat domus maiestate eius: & Seraphim stabant in cirumitu eius. Quidam ante me tam Græci, quam Latini, hunc locum exponentes; Dominũ super thronum sedentem, Deum patrem; & duo Seraphim, quæ ex utraque parte stantia prædicantur: Dominum nostrum Iesum Christum, & spiritum sanctum, interpretati sunt. Quorum ego auctoritati, quamuis sint eruditissimi, nõ assentior. multo siquidem melius est uera rustice, quam falsa diserte proferre; maxime cum Ioannes euangelista in hac eadem uisione, non Deum patrem, sed Christum scribat esse conspectum. nam cum de incredulitate diceret Iudæorum, statim causas incredulitatis expo-
Ioan. 12 suit, dicens: Et ideo non poterant credere in eum, quia
 dixit

dixit Esaias: Aure audietis, & non intelligetis: & cernen- *Esa.6*
tes aspicietis, & non uidebitis. Hæc autem dixit, quando
uidit gloriam unigeniti, & testificatus est de eo. In præsen
ti ergo uolumine Esaiæ ab eo, qui sedet in throno, iube-
tur ut dicat: Aure audietis, & non intelligetis. Qui autem
hæc iubet, ut Euangelista intelligit, Christus est: unde nūc
colligitur, non posse Seraphim, Christum intelligi; cum
Christus sit ipse, qui sedeat. Et licet in Actis apostolorum *Act.28*
aduersus Iudæos inter se dissidentes Paulus dicat: Bene spi
ritus sanctus locutus est per Esaiam prophetam ad patres
nostros, dicens: Vade ad populum istum, & dic: Aure au
dietis, & non intelligetis: & uidentes uidebitis, & non per
spicietis: incrassatum est enim cor populi huius, & auribus
suis grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt; ne quan
do uideant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant,
& conuertantur ad me, & sanem illos: mihi tamen perso
næ diuersitas non facit quæstionem; cum sciam & Chri-
stum & spiritum sanctum unius esse substantiæ; nec alia spi
ritus uerba esse, quam filii; nec aliud filium iussisse, quā
spiritum. Sequitur: Et plena erat domus maiestate eius.
Domus Dei, quæ sursum est, gloria plena conspicitur:
hæc uero, quæ deorsum est, nescio an plena sit gloria: nisi
forte secundum sensum psalmistæ dicentis: Domini est ter *Psal. 23*
ra, & plenitudo eius: Nos quoque dicamus eos esse in ter *Ioan. 1*
ra plenos gloria, qui possint dicere: nos omnes ex pleni-
tudine eius accepimus. Istam domum sapientes mulieres *Pro. 14*
ædificant, & insipientes dissipant manibus. De ista & *Esa.2*
Esaias loquitur: Et erit in nouissimis diebus præparatus
mons domus Domini in summis montibus, & eleuabitur
super colles. Hæc est domus, de qua & alibi supradi- *Hebr. 3*
ctus Paulus sacrata uoce testatur: Et Moyses quidem fide-
lis in tota domo eius, quasi famulus in testimonium eo-
rum, quæ dicenda erant. Christus autem ut filius super
domum eius, cuius domus sumus nos: si tamen princi-
pium substantiæ eius usque ad finem firmum teneamus.
De hac & ad Timotheum loquitur: Hæc autem scribo, *1.Tim. 3*

ut scias, quemadmodum oporteat te conuersari in domo Dei, quæ est ecclesia. Sequitur: Et Seraphim stabant in circumitu eius, sex alæ uni, & sex alæ alteri: & duabus quidẽ uelabant faciem, & duabus uelabant pedes, & duabus uolabant, & clamabant alter ad alterũ, & dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus dominus Deus sabaoth, plena est uniuersa terra gloria eius Volumus scire, quæ sint Seraphim stãtia in circumitu Dei; quæ sex alæ unius, & simul iunctæ duodecim; quo modo duabus uelent faciem, & duabus pedes; & duabus uolent, cum superius in circumitu Dei stare dicantur: aut quo modo stent in circumitu, cum duo sint, & alibi uolent: quid sit illud, quod alter ad alterum clamitent, & ter sancti nomen ingeminent: uel quo modo superius domus plena gloria, & nunc terra esse dicatur. Quæ cum non minimum puluerem moueant, & prima statim fronte difficultatem interpretationis obiiciant: in commune Dominum deprecemur; ut mihi quoque de altari carbo mittatur; ut, omni peccatorum sorde detersa, primum possim Dei sacramenta conspicere, dehinc enarrare quæ uidero. Seraphim, sicut in interpretatione nominum Hebræorum inuenimus, ardor, aut incendium, aut principi
*Luc.*12 um oris eorum, interpretantur. Quærimus, quid sit hoc incendium? Saluator ait: Ignem ueni mittere in terram, & quam uolo ut ardeat. Duobus discipulis, quibus in itinere Dominus scripturas aperuerat, a Moyse & omnibus prophetis incipiens, postquam reserati sunt oculi eorum,
*Luc.*24 cognoscentes eum, dixerunt ad alterutrum: Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in uia, &
*Deut.*4 aperiret nobis scripturas? Et in Deuteronomio, Deus ip
Ezech. 8 se ignis scribitur esse cõsumens: & in Ezechiele quoque, a renibus usque ad pedes uidetur esse igneus: & eloquia Do
Psal. 11 mini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum. Et multa alia, quæ si de omnibus scripturis uoluero replicare, perlongum est. Ergo quærimus, ubi sit hoc incendium salutare? nulli dubium, quin in sacris uoluminibus, ex quorum lectione uni-

uersa

uersa hominum uitia purgantur. De eo uero, quod sequitur, Principium oris eorum, quo modo possit ad scripturas referri: uereor ne, si dicere cœperimus, non tam interpretari, quam uim scripturis inferre uideamur. Initium oris & communis eloquii, & hoc omne, quod loquimur, Hebræam esse linguam, qua uetus testamentum scriptum est, uniuersa antiquitas tradidit. Postquam uero in fabricatione turris per offensam Dei, linguarum diuersitas attributa est; tunc sermonis uarietas in omnes dispersa est nationes. Igitur & incendium, & initium oris, in duobus animaduertitur testamentis: quæ circa Deum stare, non mirum est; cum per ea Dominus ipse discatur. Sex alæ uni, & sex alæ alteri: Victorinus noster duodecim apostolos interpretatus est. Nos possumus & duodecim lapides altaris, quos ferrum non tetigit, & duodecim gemmas, ex quibus sacerdotis diadema constructum est, accipere, quos & Ezechiel memorat, & Apocalypsis non tacet: quorum quid uerum sit, Deus uiderit; quid uerisimile, in sequentibus exponemus. Sequitur: Et duabus quidem uelabant faciem, & duabus uelabant pedes, & duabus uolabant. Velabant faciem non suam, sed Dei. quis enim eius potest scire principium, qui antequam istum conderet mundum, interim fuerit in æternitate, quando thronos, dominationes, potestates, angelos, totumq. ministerium cæleste condiderit? Sequitur: Et duabus uelabant pedes, non suos, sed Dei. Extrema quippe eius scire quis potest? quid post consummationem sæculi sit futurum, quid post quam genus hominum fuerit iudicatum, quæ sequatur uita? an rursum alia sit futura terra, &, post transitionem, alia rursum elementa, uel alius mundus solq. condendus sit? Priora annũciate mihi, & nouissima, quæ futura sunt, & dicam: quia dii estis, ait Esaias, significans neminem posse, quid ante mundum fuerit, & quid post mundum futurum sit, enarrare. Et duabus uolabant. Media tantũ cognoscimus, quæ ex scripturarum nobis lectione panduntur: quando mundus factus sit, quando plasmatus homo, quando

Gen.11 *Exod.28* *Ezech. 28* *Apoc.21* *Esa.41*

quando diluuium, quando lex data sit; ut ex uno homine uniuersa terrarum spatia completa sint; & in extremo tempore, Dei filius pro nostra salute sumpserit carnem. Cetera uero, quæ diximus, ista duo Seraphim in facie pedibusq. texerunt. Et clamabant alter ad alterum. Pulchre positum est, alter ad alterum: quidquid enim in ueteri legimus testamento, hoc idem in euangelio reperimus: & quod in euangelio fuerit lectitatum, hoc ex ueteris testamenti auctoritate deducitur: nihilq. in eis dissonum, nihil diuersum est. Et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus dominus Deus sabaoth. In ambobus testamẽtis trinitas prædicatur. Quod autẽ sabaoth & saluator noster esse dicatur, accipe
Psal. 23 exẽplum in uicesimotertio psalmo: Virtutes, quæ Domino ministrabãt, ad cælestes alias fortitudines proclamabãt, ut pandant ianuã Domino reuertenti: Tollite portas principes uestras: siue, ut Aquila interpretatur, Attollite portæ capita uestra, & introibit rex gloriæ. Rursum illæ, quẽ indutum carne conspiciunt, nouo mysterio stupefactæ interrogant: Quis est iste rex gloriæ? accipiuntq. responsum: Dominus uirtutũ ipse est rex gloriæ. Quod in Hebræo scribitur, Dominus sabaoth. Sciendũq. quia ubicũque Septuaginta interpretes, Dominũ uirtutũ, & Dominum omnipotentem expresserunt, in Hebræo sit positum, Dominus sabaoth: צבאות quod interpretatur Aquila, Dominus militiarum. Dominus quoque ipse hic quattuor litterarum est, quod proprie in Deo ponitur, iod י he ה, iod י he ה, idest, duabus ita, quæ duplicata ineffabile illud & gloriosum Dei nomen efficiunt. Plena est uniuersa terra gloria eius. Hoc
Psal. 18 adhuc a Seraphim dicitur de aduentu Domini saluatoris, quo modo in omnem terram prædicatio illius porrigatur, & apostolorum sonus mundi limites penetret. Sequitur: Et eleuatum est superliminare a uoce, qua clamabant. Legimus in ueteri testamento, quod semper Dominus Moy-
Leuit. 1.2 si & Aaron ad ostiũ tabernaculi sit locutus, quasi ante euan-
Num. 10 gelium, necdum eos in sancta sanctorum introduxerit: si-
Cant. 1 cut Dei Ecclesia postea introducta est, dicens: Introduxit me

me rex in cubiculum suum. Quando ergo Dominus noster descendit ad terras, superliminare illud, idest, quasi quoddam obstaculum intrare cupientibus, sublatum est; & uniuersus hic mundus fumo impletus est, idest, gloria Dei. Vbi autem in Latino, eleuatum, legimus, in Græco, sublatum, ponitur. sed quia uerbi ambiguitas utroque modo interpretari potest; nostri, eleuatum, interpretati sunt pro ablato. Et domus impleta est fumo. Deus, ut supra diximus, ignis est. hic cum in Sina monte descendisset ad Moysen, ad aduentum eius uidebantur lampades discurrentes, & plenus omnis mons fumo. unde in psalmis dicitur: Qui tangit montes, & fumigant. Ex igne ergo, quoniam totam substantiam capere non possumus, leuior quædam in uniuersum mundum, &, ut ita dicam, rarior fumi natura dispergitur; quam nos capientes, dicamus: Ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus. Et: Nunc uidemus per speculum in ænigmate. Et Seraphim stabant in circumitu eius, sex alæ uni, & sex alæ alteri. Quidam Græcorum in scripturis apprime eruditus, Seraphim uirtutes quasdam in cælis esse exposuit, quæ ante tribunal Dei assistentes laudent eum, & in diuersa ministeria mittantur, maximeq. ad eos, qui purgatione indigent, &, ob pristina peccata, aliqua ex parte suppliciis purgari merentur. Quod autem sublatum est, inquit, superliminare, & domus impleta est fumo; signum est templi Iudaici destruendi, & incendendæ uniuersæ Hierusalem, quam uidemus nunc destructam. Nonnulli uero in superioribus consentientes, in extrema parte dissentiunt. Nam superliminare sublatum illo tempore prædicant, quando uelum templi scissum est, & uniuersa domus Israel erroris nube confusa: quando Iosephus refert sacerdotes ex adytis templi uirtutum cælestiũ audisse uocem, transeamus ex his sedibus. Est uir quidã, a quo ego plura didicisse me gaudeo, & qui Hebræum sermonem ita elimarit, ut inter scribas eorum Chaldæus existimetur. is longe alia uia ingressus est: ait enim, nullum prophetarum, extra Esaiam, uidisse Seraphim circa Deum

Exod. 20

Psal. 103. 143

1. Cor. 13

Matth. 27

Luc. 23

ſtantia, & ne ipſa quidem Seraphim alibi lectitari: dehinc
conſummationis & captiuitatis Hieruſalem, quæ ſub Na-
buchodonoſor facta eſt, ſignum eſſe præmiſſum: ab Ozia
quippe, ſub quo orſus eſt prophetare, uſque ad Sedechiã,
4. Reg. 25 qui extremus regnauit, & qui cæcus in Babylonem ductus
2. Par. ult. eſt, fuiſſe reges undecim, & duodecimum Godoliam, quem
4. Reg. 25 conſtituerat rex Babylonis ſuper terram, quem interfecit
Hier. 41 Iſmael filius Nathanael inter medias epulas reliquiarum,
patriæ parricida: & has eſſe duodecim alas, e quibus quat-
tuor faciem ſuam uelent, ſicut in nonnullis exemplaribus
inuenitur, quattuor uolent, quattuor pedes contegant: ex
his quippe duodecim regibus tantum quattuor iuſtos fuiſ-
ſe, Oziam, Ioatham, Ezechiam, & Ioſiam, qui ſublimes
per ſingulas captiuitates audeant glorificare Deum, San-
ctus, ſanctus, ſanctus dominus Deus ſabaoth: reliquos ue
ro propter peccata ſua uelare faciem; & alios, qui in capti
uitatem ducti ſunt, pedum uelare ueſtigia. Superliminare
uero ſublatum, & domum impletam fumo, ſicut ſupra dixi
mus, euerſionem Hieruſalem & incendium templi expo-
ſuit. Et quia ſemel eius cœpi referre ſententiam, etiam ea,
quæ necdum a me ſunt tacta, contingamus. Forcipem, de
qua altaris carbo comprehenſus eſt, & labia purgata, pro-
priam Eſaiæ aſſeruit paſſionem, qua ſub Manaſſe interfe-
ctus eſt rege: & tunc uere purgatis labiis dixit ad Dominũ:
Ecce ego, mitte me, & dixi: O miſer ego, quoniam com-
Eſa. 6 punctus ſum. Donec Ozias uiuit, non intelligis o Eſaia te
eſſe miſerum, non compungeris, non moueris: ſed quan-
do ille mortuus eſt, tunc animaduertis, non munda habe-
re te labia, tunc indignum cognoſcis te eſſe uiſione Dei.
Vtinam autem & ego compungar; & poſt compunctionẽ,
Dei uiſione dignus efficiar, cum ſim homo, & non munda
labia habeam, & in medio quoque populi immunda labia
habentis habitem. Eſaias, ut iuſtus, tantum in ſermone
peccauerat, ideo ſola labia habebat immunda, non con-
Matth. 5. 18 ſcientiam. ego uero, quia & oculis uideo ad concupiſcen-
Mar. 9 dum, & manu ſcandalizor & pede, & omnium membro-

rum

rum parte delinquo, habeo omnia immunda; & quia semel spiritu baptizatus, rursum tunicam pollui, secundi baptismatis purgatione, idest, ignis indigeo. Non sunt, ut quidam putant, in scripturis uerba simplicia, plurimum in his absconditum est. aliud littera, aliud mysticus sermo significat. Ecce Dominus in euangelio cingitur linteo, peluem ad lauandum discipulorum pedes præparat, serui fungitur ministerio. Esto, doceat humilitatem, ut nobis inuicem ministremus, non abnuo, non recuso, quid est, quod Petro recusanti dicit, Nisi lauero pedes tuos, non habebis partem mecum? Et ille respondit, Domine, non solum pedes, sed manus, & caput. Ascensurus ergo Dominus ad cælum, (quia apostoli, ut homines terræ insistentes, adhuc habebant peccatorum sordibus pedes pollutos) uult eos a delictis penitus liberare, ut eis possit prophetalis sermo congruere. Quam speciosi pedes euangelizantium pacem, & imitari ualeāt Ecclesiæ uerba dicētis: Laui pedes meos, quo modo inquinabo illos, ut, etiam si quis post resurrectionem postea his adhæserit puluis, in impiam eum excutiam ciuitatem; in testimonium laboris, quod eo usque pro omnium salute contenderint, factis Iudæis ut Iudæi, gentibus ut gentiles, ut etiam propria uestigia aliqua ex parte polluerint. Igitur, ut ad propositum reuertamur, sicut apostoli purgatione indigebant pedum, sic Esaias, qui tantum in sermone peccauerat, labia habebat immunda: &, quantum ego arbitror, quia Oziam in templum irruentē non corripuerat, nec iuxta Eliæ exemplum libera uoce impium designarat, labia habebat immunda. In medio quoque populi immunda labia habentis habitem. Esaias, qui compunctus est, & se miserum contestatur, purgatione dignus efficitur. Populus uero non solum non agens pænitentiam, sed ne sciens quidem quia labia habebat immunda, purgationis remedium non meretur. Prouidendum igitur sub hoc exemplo, non solum ut ipsi simus iusti, sed ne cum peccatoribus moremur, quia hoc in peccati ac miseriæ parte ducit propheta. Sequitur. Et regem Dominum sa-

Ioan. 13
Esa. 52
Cant. 5
Matth. 10
Cor. 9
2. Par. 26

baoth ego uidi. Aiunt Iudæi, Esaiam a maioribus suis icci co interemptum, quia, cum Moyses posteriora Dei uiderit, hic Dominum sabaoth oculis carnalibus uidisse se scribat, super hoc Deo dicente, Nemo faciem meam uidebit, & uiuet. Quos si interrogemus, quo modo se Deus in lege aliis prophetis in uisione & somno dicat ostendi, Moysi uero facie ad faciem colloqui; & quo modo stet illa senten-
Exod. 33 tia: Nemo faciem meam uidebit, & uiuet, cum facie ad faciem se ad Moysen locutum esse fateatur: respondebunt utique, iuxta possibilitatem humanam Deum uisum, non ut est, sed ut uoluit se uideri. quibus & nos dicimus, eodẽ modo ab Esaia esse uisum, restante summa; ut Moyses Deum aut uiderit, aut non uiderit. si uidit, uidit ergo & Esaias; qui uidisse se dicens, impie est interfectus a uobis; quia Deus uideri potest. si non uidit; interficite & Moysen cum Esaia, quia eiusdem mendacii reus est, dicens se uidisse eum, qui uideri non potest. Quæcumque in expositione eius loci super Moysen habuerint intellectum, etiam nos ad Esaiæ temperabimus uisionem. Sequitur. Et missum est ad me unum de Seraphim, & in manu sua habebat carbonem, quem forcipe sumpserat de altari, & tetigit os meum, & dixit: Ecce tetigit hoc labia tua, & auferet iniquitates tuas, & peccata tua purgabit. Secundũ omnes editiones, quas supra exposuimus, siue duo testamenta intelligere uolueris, siue aliquas apparatrices in cælestibus uirtutes, siue in signum captiuitatis futuræ umbram quandam ueritatis futuræ præfiguratã, nunc accipe Seraphim. Nos, quia primã sententiã sequimur, euangelicũ testamentũ missum asserimus ad prophetam; quod habens in se utraque mandata, idest, & sua & ueteris testamenti, ignitum sermonem Dei, duplici præceptorum acie comprehendit; & tactis labiis, quidquid fuerat ignorantiæ, (hoc siquidẽ nos labia interpretamur immũda) purgationis suæ pepulit ueri-
Gen. 28 tate. Hãc forcipẽ Iacob in scala cõspicit: hic est gladius bis
Apoc. 19 acutus: hæc duo minuta quæ mulier uidua mittit in dona
Marc. 12 Dei: hic stather duo denarios habens, qui in ore piscis re-
per-

pertus, pro Domino & Petro redditur : hac duplici forci- *Matth.17*
pe, quæ unionis retinetur uirtute, carbo comprehensus mittitur ad prophetam, quem in centesimodecimonono psalmo (cum propheta Deum rogaret dicens: Domine libera animam meam a labiis iniquis, & a lingua dolosa: & post interrogationem Spiritus sancti: Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? dictum est: Sagittæ potentis acutæ cum carbonibus desolatoriis) scimus prophetæ esse concessum. Vere quippe desolatorius carbo, qui linguam puram facit a peccato, sermo diuinus est: de quo & in Esaia dicitur: Habes carbones ignis: se- *Esa.47*
debis super eos: hi erunt tibi in adiutorium. Sequitur: Et audiui uocẽ Domini dicentis, quem mittam, & quis ibit ad populum illum? Et dixi: Ecce ego, mitte me. Et ait: Vade, & dic populo huic: Aure audietis, & non intelligetis. Interrogantis sunt uerba Domini, non iubentis, quẽ debeat mittere, & quis iturus sit ad populum: cui facilis propheta respondet: Ecce ego, mitte me: & post pollicitationem iubetur, ut dicat: Vade, & dic populo huic: Aure audietis, & non intelligetis: & cernentes aspicietis, & non uidebitis: & cetera quæ ipsius prophetiæ sermo cõtexit. Audiui ego in hoc loco non paruam Hebræi mei disputationẽ; cuius pauca ponã, ut sensum hominis aduertas. Aiebat, de Moyse, & Esaia, quis melius fecerit, requiramus: utrum ne Moyses, qui, cum a Deo mitteretur ad populum, ait: Precor Domine, non sum dignus: & rursum, Prouide alium, quem mittas: An Esaias, qui, cum non *Exod.3.6*
fuisset electus, ultro se obtulit, dicens: Ecce ego, mitte me. Nec ignoro, dicebat, periculosum esse de sanctorum meritis disputare, & aliquid uel minus uel plus differere uelle de eo, quem Dominus coronauit: sed quia ipse dixit: Quæ- *Matth.7*
rite, & inuenietis: pulsate, & aperietur uobis: etiam nos, *Luc.11*
non ut de aliquo detrahamus, sed ut, scripturæ sensum scientes, ad eius nos dirigamus exempla, debemus inquirere quod potest facere quæstionem. Qui Moysi, inquit, assertor est, humilitatem eius prædicat, ac mansuetudinẽ;

quod se indignum iudicans ministerio Dei, maior effectus sit. Esaias uero, quia ultro se obtulit, incipiens propheta re, a maledictis cœpit: Aure audietis, & nõ intelligetis &c. Ob quod inde multa mala perpessus, & ab omni populo pro insano habitus, cum iterum ei uox diuina dixisset, Clama; sciens quid superiori facilitate se ipsum offerens pertulisset, non ait: Ecce ego, mitte me: sed interrogauit quid illud esset, quod clamare deberet, & dixit: Quid cla-
Hier. 25 mabo? Cui simile est illud in Hieremia: Accipe calicem uini meri huius de manu mea: & potionabis omnes gentes, ad quas ego te mittam: & bibent, & uoment, & insanient, & cadent a facie gladii, quem mittam in medio eorum. Quod cum audisset propheta, non renuit, non secundum
Exod. 3. 6 exemplum Moysi dixit: Precor Domine, non sum dignus, prouide alium quem mittas: sed amator populi sui, & putans quia ex potu calicis inimicæ gentes interficerentur, &
Hier. 25 ruerent, calicem meri libenter accepit; non intelligens, in omnibus gentibus etiam Hierusalem comprehendi. Denique inter ceteras nationes, Et accepi, ait, calicem de manu Domini, & potionaui omnes gentes, ad quas misit me Dominus, & Hierusalem, & ciuitates Iuda, & reges eius, & principes eius, ad ponendas eas in desolationem, & in inuium, & sibilationem. Pro qua prophetia licet in plerisque codicibus ordo sit peruersus, quid in alio loco dicat,
Hier. 20 ausculta. Seduxisti me Domine, & seductus sum: tenuisti me, & potuisti: factus sum in derisum tota die, exiui in subsannationem. Et ecõtrario qui assertor est Esaiæ, (dicebat) illa proferet: prophetam, non tam sui merito, quam misericordia Dei confisum, postquam a Saraphim audierat, ecce tetigit hoc labia tua, & auferet iniquitates tuas, & peccata tua purgabit, otio noluisse torpere, sed ultro in ministerium Dei, quasi a peccatis liberum, zelo se obtulisse fidei, Moysen uero, quia sæcularibus eruditus fuerat disciplinis, &, interfecto Aegypto, conscientia eius ali-
Exod. 2 qua ex parte sorduerat; unde & uox ad eum de rubo facta
Exod. 3 sit, dicens, Ne accesseris huc, & solue calciamenta de pedibus

bus tuis: locus enim, in quo ſtas, terra ſancta eſt: & ſcierat ſibi aduerſus magos, & aduerſus Pharaonem, peſsimum regem futurum eſſe certamen: ſe excuſaſſe dicentem, Precor Dominus non ſum dignus: pro quo in Hebræo legitur, nõ habeo labia circumciſa, Septuaginta interpretibus ſenſum potius, quam uerbũ de uerbo exprimentibus. Ex quo manifeſte poſſit intelligi, Eſaiã recte, poſt circũciſa labia, in Dei ſe obtuliſſe miniſteriũ, & Moyſen, adhuc incircũciſis labiis, tã grande miniſteriũ recuſaſſe. Aure audietis, & non intelligetis, cernẽtes aſpicietis, & nõ uidebitis. Totus hic locus, ſicut ſaluator dicit in euangelio, ad id pertinet tempus, quo ipſe eſt dignatus deſcendere ad terras, & ſigna Iudæis non intelligentibus perpetrauit. Et quoniam uſque ad finem capituli explanatio multiplex ſequitur; & excipientis iam explicuimus ceras: hucuſque dictaſſe ſufficiat: quia & oratio, quæ non propriæ manus ſtylo expolitur, cum per ſe inculta eſt, tum multo moleſtior fit, ſi tædium ſui prolixitate congeminet; ut oculorum dolore cruciati, auribus tantum ſtudeamus, & lingua. Exod.6

ARGVMENTVM.

Reliqua, quæ erant eiusdem Eſaiæ uiſionis capite ſexto, a loco, ubi interpretationem dimiſerat, de Seraphim præſertim & calculo, eidem Damaſo exponit.

HIERON. AD DAMASVM PAPAM.

EPISTOLA CXLIII.

Septvaginta, Et miſſum eſt ad me unum de Seraphim. Aquila, & Theodotion, Et uolauit ad me unum de Seraphim. Quotidie ad nos mittitur Seraphim, quotidie ingemiſcentium, atque dicentium, O miſer ego, quoniam compunctus ſum: ora purgantur, & cum a peccatis fuerint liberati, præparant ſe miniſterio Dei. Quod autem ceteri interpretes pro, miſſum eſſe, uolaſſe dixerunt; intellige uelocem diuini ſermonis aduentum ſu- Eſa.6

per eos, qui digni societate illius iudicãtur. In genere quoque diuersitas est. Septuaginta, Aquila, & Theodotion, Seraphim neutro genere transtulerunt, Symmachus masculino. Nec putandũ sexũ esse in uirtutibus Dei, cũ etiam ipse spiritus sanctus, secundum proprietates linguæ Hebrææ, femineo genere proferatur Ruha רוח, Græce neutro τὸ πνεῦμα, Latine masculino, spiritus. Ex quo intelligendum est, quando de superioribus disputatur, & masculinum aliquid, seu femininum ponitur, non tam sexum significari, quam idioma sonare linguæ. siquidem ipse Deus inuisibilis & incorruptibilis, omnibus pene linguis profertur genere masculino; cum in eum non cadat sexus. Illorum quoque, pius licet, attamen coarguendus error, qui in orationibus & oblationibus suis audent dicere: Qui sedet super Cherubim, & Seraphim. Nam & super Che-
Psal. 79 rubim sedere Deum, scriptum est; ut ibi: Qui sedes super Cherubim, ostendere. Super Seraphim uero sedere Deum, nulla scriptura commemorat: & ne ipsa quidem Seraphim, circa Deum stantia, excepto præsenti loco, in scripturis sanctis omnibus inuenimus. Septuaginta: Et in manu habebat carbonem, quem forcipe acceperat de altari, & tetigit os meum. Aquila, & Theodotion: Et in manu eius calculus in forcipe, quem acceperat de altari, & tetigit os meum. Symmachus: Et in manu eius calculus in forcipibus, quem sumpserat de altari, & detulit ad os meum. Quantum ad historiam pertinet, uidetur Deus sedere in templo Hierusalem, & ante eum de altari, secundum Septuaginta, ad Esaiam carbo deferri, de altari uero incensi, siue holocaustorum. Quantum autem ad mysticos in-
Hier. 1 tellectus, ille ei ignis mittitur, quem Hieremias ferre non poterat: qui cum animæ nostræ arcana penetrarit, ita nos dissoluit, ita a ueteri homine in nouum excoquit, ut in illam uocem possimus erumpere: Viuo autem iam non ego, sed gratia Dei, quæ in me est. Forcipes quoque secundum interpretes ceteros, licet in sacerdotali semper su-
Gal. 2 pellectile fuerint, diuersas gratias debemus accipere, qui-
bus

bus multifarie, & multis modis olim Deus patribus nostris locutus est in prophetis. Quia in Hebræo pro carbone, calculus, legitur, ceteris quoque super hoc consonātibus; uidetur mihi sermo diuinus calculi appellatione significari. sicut enim calculus genus est lapidis durissimi, & rotundi, & omni puritate leuissimi: ita sermo Dei, qui neque hæreticorum, neque omnium aduersariorum potest contradictionibus cedere, calculus dicitur. De hoc calculo Sephora filium circumcidit, & Iesus populum purgat a uitiis: & in Apocalypsi Dominus pollicetur uincentibus, ut accipiant calculum, & scribatur super eum nomen nouum. Videntur autem mihi & Septuaginta in eo quod ἄνθρακα transtulerunt, idem sensisse, quod ceteri. ἄνθραξ quippe, quem nos carbunculum interpretamur, genus est lapidis fulgidi, atque nitentis, quem etiam in duodecim lapidibus inuenimus. Siue igitur calculum, siue carbunculum lapidem accipimus; in calculo diuini sermonis ueritas, & rigor, in carbunculo lucens doctrina & manifesta monstratur. Eloquia enim Domini, eloquia casta, argentum igne probatum terræ, purgatum septuplum. Et alibi: Mandatum Domini lucidum, illuminans oculos. Quod autem, ait, in manu habebat carbonem: manum intelligamus operationem: ut ibi, in manu linguæ, mors & uita: & Psalmo: Cadent in manu gladii. Aut certe uere manus apparuit, ut per similitudinem humanæ formæ, dum manus cernitur porrigentis, propheta non timeat: iuxta quod & ipsum Deum, & angelos in humanas uidimus se mutasse formas, ut metus uidentibus demeretur. Septuaginta: Et dixit, ecce tetigit hoc labia tua, & auferet iniquitates tuas, & peccata tua purgabit. Aquila: Ecce tetigit hic labia tua, & recedet iniquitas tua, & peccatū tuum propitiabitur. Ceteri interpretes in Aquilæ uerba consentiunt. Primum necesse est, ut labia nostra tangantur; deinde, cum tacta fuerint, fugetur iniquitas; & cum iniquitas fuerit effugata, propitietur Dominus: quia apud ipsum est propitiatio: &, secundum Apostolum, Ipse est propitiatio pro peccatis

Hebr. 1
Exod. 4
Ios. 2
Apoc. 2
Exod. 28
Psal. 11
Psal. 18
Pro. 18
Psal. 62
Psal. 129

1.Ioan.2 tis nostris. Purgatis autem peccatis nostris, audiemus uocem Domini dicentis, Quem mittam? Et respondebimus: Ecce ego, mitte me. Septuaginta: Et audiui uocem Domini dicentis, quem mittam, & quis ibit ad populum istum? Aquila, Theodotion, & Symmachus: Et audiui uocem Domini dicentis, quem mittam? & quis ibit nobis?
Exod.6 De comparatione Esaiæ & Moysi, quo modo alius ministerium recusarit, alius ultro se offerens dura perpessus sit, in alio loco disputabimus. Sed ne uideamur aliquid præteriisse earum, quas Iudæi uocant δευτερώσεις, & in quibus uniuersam scientiam ponunt: nunc breuiter illud attingimus, quare in Hebræo sit positum, & quis ibit nobis? Si
Gen.1 cut enim in Genesi dicitur: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram: ita & hic puto dictum, & quis ibit nobis? Nobis autem quibus aliis existimandum est, nisi patri, & filio, & spiritui sancto, quibus uadit quicumque eorum obsequitur uoluntati? Et in eo quidem, quod unius loquentis persona proponitur, diuinitatis est unitas. In eo uero, quod dicitur nobis, personarum diuer
Cant.2 sitas indicatur. Legimus in Canticis canticorum uocem sponsi dicentis ad sponsam: Surge ueni proxima mea, speciosa mea, columba mea: quia ecce hyems trāsiit, pluuia abiit sibi. Quando enim anima in cogitatione tranquillitatem sentit; quando supra petram fundata est; & fides eius alta radice fixa est; uniuersi tentationum fluctus sibi pertranseunt, & ei non pertranseunt, qui tentatur. Notandum autem, quo modo ad id, quod Dominus dixerat, quem mittam, & quis ibit nobis, propheta ex parte responderit: Ecce ego, mitte me: & de sequenti tacuerit, intelligens nullum hominem dignum esse, qui Deo pergeret, & omne iter suum eius faceret esse, qui mitteret. Quam humilitatem Dominus aduertens, quod se secundis putaret indignum, imperauit sequentia, dicens: Vade. Septuaginta: Et dixit: Ecce ego sum, mitte me. Aquila, & Theodotion: Ecce adsum, mitte me. Symmachus:
Rom.4 Ecce mitte me. Deus, qui uocat ea, quæ non sunt, quasi

sint.

sint, & qui dixit: Ego sum, qui sum: Et alibi: Qui est, *Exod.3*
misit me: quoscumque uocauerit, statim facit subsistere: *Marc. 12*
quod satis claret exemplis in uiuente Matthæo euangeli- *Ioan. 11*
sta, & in Lazaro quatriduano iam mortuo; qui statim ut
sunt uocati a Domino, & ille sepulcrum auaritiæ reliquit,
& ille suæ mortis: quoniam omnia, quæ absque eo sunt,
non sunt. unde propheta, purgatus a uitiis, ausus est dicere: Ecce ego sum: licet in Latinis codicibus, propter interpretum uarietatem, sum, non sit appositum. Quidam obseruandum putant, ad quos prophetas mittentis, aut missi sermo dicatur: quod est Græce apostolus: & hanc esse differentiam uolunt, ut, quicumque mittantur, & prophetæ sint pariter & apostoli; ad quos uero mittentis sermo non ponitur, tantum prophetæ sint. quod ego superfluum puto. Et quia semel ad tractatum istius uocabuli uenimus; sciendum, Silam, collegam Pauli, lingua Hebræa *1.Thess.1*
apostolum dici; qui cum eo nonnullas epistolas scribit. & *Act.15.16*
uitiose Siluanus legitur pro Sila; cum Siluanum in apostolorum Actis non legamus. *17.18*

ARGVMENTVM.

DAMASVS *Papa obsecrat D. Hieronymum, ut, quid significet in euangelio, Osanna filio Dauid, sibi ex Hebraica ueritate edisserat.*

DAMASVS HIERONYMO.

EPISTOLA CXLIIII.

COMMENTARIA cum legerem Græco Latinoq. sermone in euangeliorum interpretatione, a nostris, *Matth. 21*
idest, orthodoxis uiris olim ac nuper scripta, de eo, quod legitur, Osanna filio Dauid, non solum diuersa, sed etiam contraria sibimet proferunt. Dilectionis tuæ est, ut ardenti illo strenuitatis ingenio, abscisis opinionibus, ambiguitatibusq. scrupulosis, quid se habeat apud Hebræos,

uiuo

uiuo sensu scribas; ut de hoc, sicut & de multis, tibi curæ in Christo Iesu gratias referant.

ARGVMENTVM.

ALTE a psalmis expositionem exordiens D. Hieronymus, omissis opinionum riuulis, ex Hebraico fonte, non solum quid significet in Euangelio, Osanna filio Dauid, uerum id etiam, quod sequitur, Benedictus qui uenit in nomine Domini, Osanna in excelsis, Damaso enarrat: & cur Hebræum hoc uerbum, ita ut est apud Hebræos, relictum apud omnes sit linguas, rationem reddit.

HIERONYMVS DAMASO.

EPISTOLA CXLV.

MVLTI super hoc sermone diuersa finxerūt, e quibus noster Hilarius in cōmentariis Matthæi ita posuit: Osanna Hebraico sermone significat, redēptio domus Dauid. Primum redemptio lingua Hebræa פדות pheduth interpretatur: deinde domus beth בית. Dauid uero in hoc loco non esse nomen insertū, omnibus patet. Alii opinati sunt, Osanna gloriā dici. Porro gloria cabod כבוד appellatur. Nonnulli gratiam, cum gratia תודה thoda, siue hanna חנה nuncupetur. Restat ergo, ut, omissis opinionum riuulis, ad ipsum fontem, unde ab euangelistis sumptum est, recurramus. Nam quo modo illud neque in Græcis, neque in Latinis codicibus possumus inuenire;
Matth. 2 ut compleretur id, quod dictum est per prophetas: Quo
Osee 11 niam Nazareus uocabitur: Et illud: Ex Aegypto uocaui filium meum: ita & nunc ex Hebræis codicibus ueritas exprimenda est: unde in hanc uocem uulgus & maxime consona inter se paruulorum turba proruperit, dicente Mat-
Matth. 21 thæo: Turbæ autem, quæ præcedebant, & quæ sequebantur, clamabant dicentes: Osānna filio Dauid: benedictus,
Mar. 11 qui uenit in nomine Domini, osanna in excelsis. Marcus uero

uero ita posuit: Clamabãt dicẽtes, osanna: benedictus qui uenit in nomine Domini: benedictũ, quod uenit in nomine Domini, regnũ patris nostri Dauid, osanna in excelsis. Io-
annes quoque pari uoce consentit: Et clamabant, osanna: *Ioan. 12*
benedictus qui uenit in nomine Domini rex Israel. Solus
Lucas uerbum osanna non posuit, in reliqua interpreta- *Luc. 19*
tionis parte consentiens. Benedictus, qui uenit rex in nomine Domini, pax in cælo, & gloria in excelsis. Igitur, ut diximus, ipsa Hebræa uerba ponenda sunt, & omnium interpretum opinio digerenda; quo facilius, quid super hoc sentiendum sit, ex retractatione cunctorum ipse sibi lector, quid sequatur, inueniat. In centesimo decimoseptimo psalmo, ubi nos legimus: O Domine saluum me fac, *Psal.*
o Domine bene prosperare: Benedictus, qui uenit in nomine Domini: In Hebræo legitur: Anna adonai, osianna, anna adonai haz lianna: baruch habba basem adonai, אנא יהוה הושיעה נא אנא יהוה הצליחה נא : ברוך הבא בשם יהוה. Quod Aquila, Symmachus, Theodotion, & Quinta editio, ne quid in Latina mutare uideamur, ita exprimunt: *ὦ κύριε σῶσον δὴ, ὦ κύριε εὐόδωσον δὴ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου.* Sola Sexta editio cum interpretibus Septuaginta ita congruit, ut, ubi ceteri posuerunt *ὦ δὴ*, illi scripserunt *ὦ*. Et quia osianna, quod nos corrupte, propter ignorantiam, dicimus, osanna, saluifica, siue saluum fac, exprimatur, omnium interpretatione signatum est. Nunc illud in cura est, quid, sine adiectione saluandi, solus anna sermo significet. Sciendumque, quod in hoc loco ter dicatur anna; & primum quidem ac secundum eisdem litteris scribitur, aleph, nun, he: tertium uero, heth, nun, he. Symmachus igitur, qui in centesimo decimoseptimo psalmo cum omnium interpretatione consenserat, ut nobis manifestiorem tribueret intellectum, in centesimo decimo quarto psalmo, ubi dicitur: O domine libera animam meam: ita intepretatus est: obsecro, Domine, libera animam meam. Vbi autem Septuaginta *ὦ*, & ille, obsecro, transtulerunt, Aquila & ceteris editionibus *ὦ δὴ*, interpre-

tan-

tantibus, in Hebræo scribitur anna; uerum ita ut in principio aleph habeat, non heth. ex quo animaduertimus, si ex aleph scribatur anna, significari obsecro; si autē ex heth, esse coniunctionem, siue interiectionē: quæ apud Græcos ponitur σχετλιαστικῶς. cuius interpretationem Latinus sermo non exprimit. Sed quoniam hæ minutiæ & istiusmodi disputationis arcanum, propter barbariem linguæ pariter ac litterarum, legenti molestiam tribuunt; ad explanandi compendium uenio; ut dicam de centesimo decimoseptimo psalmo, qui manifeste de Christo prophetat, & in synagogis Iudæorum creberrime legebatur, unde & populis notior erat; hos uersus esse assumptos; quod ille, qui repromittebatur de genere Dauid, uenerit saluaturus Israel,
Psal. 117 dicente Dauid: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. a Domino factus est hic, & est mirabilis in oculis nostris. Hæc est dies, quam fecit Dominus: exultemus, & lætemur in ea. O Domine saluum me fac: o Domine bene prosperare: benedictus, qui uenit in nomine Domini. Benediximus uobis de domo Domini:
Matth. 21 Deus dominus & illuxit nobis. Vnde & euangelistarum scri-
Luc. 19 ptura cōmemorat, pharisæos & scribas super hoc indigna-
Ioan. 12 tione commotos, quod uiderent populum, psalmi prohetiam super Christo intelligere completam, & clamantes pueros, Osanna filio Dauid, dixisse ei: Audis, quid isti loquuntur? Et Iesum repondisse: Numquam legistis, quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem: centesimum decimū septimum psalmum octaui psalmi assertione firmātem. Et de eo quidem, quod facile exprimi poterat, Benedictus, qui uenit in nomine Domini; omnium euangelistarum scriptura consentit: de uerbo autem osianna, quia in Græcum non poterant transferre sermonem, sicut in alleluia, & in amen, & in plerisque factum uidemus, ipsum Hebræum posuerunt dicentes osianna. Lucas igitur, qui inter omnes euangelistas Græci sermonis eruditissimus fuit, quippe ut medicus, & qui euangelium Græcis scripserit, quia se uidit proprietatem sermonis transferre non posse,
mel ius

melius arbitratus est tacere, quam id ponere, quod legenti faceret quæstionem. Ad summam, sicuti nos in lingua Latina habemus interiectiones quasdam, ut insultando dicamus, uah, & in admirando, papæ, & in dolendo, heu; & quando silentium uolumus imperare, strictis dentibus spiritum coartamus & cogimus, insonando scilicet sibilum; ita & Hebræi inter reliquas proprietates linguæ suæ habent interiectionem, ut, quando uolunt Dominum deprecari, ponãt uerbum petentis affectu, & dicant: Anna Domine: quod Septuaginta dixerunt: o Domine הושיעה Hosiah, ergo saluifica interpretatur. Anna interiectio deprecantis est. Si ex duobus his uelis compositum uerbum facere, dices, הושיענא hosianna, siue, ut nos loquimur, osanna, הושענא, media uocali littera elisa: sicuti facere solemus in uersibus Virgilii, quando pro, Mene incepto desistere uictam, scandimus, Menin cepto. Aleph namque, littera prima uerbi sequentis, extremam uerbi prioris iod inueniens, exclusit. Quapropter, ut ad quæstionis originem reuertamur: ubi nos legimus in Latino: O Domine saluum me fac, o Domine bene cõplace: benedictus qui uenit in nomine Domini: iuxta Hebræum sensum legere possumus, obsecro Domine saluum fac, obsecro Domine prosperare: Benedictus qui uenit in nomine Domini. saluum autem fac dicitur: ut subaudiamus populum tuũ Israel, siue generaliter mundum. Denique Matthæus, qui *Matth. 21* euangelium Hebræo sermone conscripsit, ita posuit הושענא ברמא osanna berama, idest, osanna in excelsis: quod, saluatore nascente, salus in cælum usque, idest, etiam ad excelsa peruenerit, pace facta non solum in terra, sed & in cælo: ut iam dici aliquando cessaret, Inebriatus *Esa. 34* est gladius meus in cælo. Hæc interim, iuxta mediocritatem sensus mei, breuiter strictimq. dictaui. ceterum sciat beatitudo tua, in istiusmodi disputationibus molestiã in legendo non debere subrepere: quia facile & nos potuimus aliquid ementiri, quod ex una uoce solueret quæstionem, sicut & ceteros fecisse monstrauimus: sed magis condecet,

ob

ob ueritatem laborare paulisper, & peregrino aurem accommodare sermoni, quam de aliena lingua fictam falsamue referre sententiam.

ARGVMENTVM.

ROGATVS a Damaso Papa, euangelicam Parabolã, qua est apud Lucam de filio prodigo, & filio frugi, pro gentili, & Hebræo populo, docte, appositeq. interpretatur.

HIERONYMVS DAMASO.

EPISTOLA CXLVI.

BEATITVDINIS tuæ interrogatio disputatio fuit: & sic quæsisse, quærendo uiam est dedisse quæsitis. Sapienter quippe interroganti sapientia reputabitur. Ais, quis est iste in euangelio pater, qui duobus filiis substantiam diuidit? qui duo filii? qui maior? quiue minor? quo modo minor acceptam substantiam cum meretricibus dissipat? fame facta, a principe regionis præponitur porcis, siliquas comedit, ad patrem redit: accipit anulum, & stolam, & immolatur ei uitulus saginatus. quis sit maior frater, & quo modo de agro ueniens, susceptioni fratris inuideat: & cetera, quæ in euangelio plenius explicantur. Addis insuper: Scio multos in hac lectione diuersa dixisse; & fratrem maiorem, Iudæum, minorem existimasse gentilem populum. Sed quæro, quo modo Iudaico populo possit aptari: Ecce tot anni seruiui tibi, & numquam mandatum tuum præterii, & numquam dedisti mihi hædum, ut cum amicis meis epularer? Et illud: Fili, tu semper mecum es, & omnia mea tua sunt. Si autem, ais, de iusto & peccatore uoluerimus esse parabolam; iusto non poterit conuenire, ut de salute alterius & maxime fratris contristetur. Si enim, inuidia diaboli, mors introiuit in orbem terrarum; & imitantur eum, qui sunt ex parte eius: numquid personæ iusti tam immanis inuidia poterit coaptari? ut foris steterit, & clementissimo patri rigidus

Sap.2

dus obstiterit, solusq. liuore cruciatus, lætitiæ domus interesse noluerit? Itaque, sicut in ceteris parabolis, quæ nõ sunt a saluatore dissertæ, quam ob causam dictæ sint, solemus inquirere: ita & in hac facere debemus; quare Dominus in istiusmodi uerba proruperit; & ob quam interrogationem, responsionis similitudo prolata sit. Scribæ & pharisæi mussitabant, dicentes: Quia hic peccatores recipit, Luc. 15
& uescitur cum eis. Superior quippe sermo præmiserat: Erant autem accedentes ad eum omnes publicani, & peccatores, uolentes audire eum. Itaque hinc omnis inuidia, cur, quos legis præcepta damnarent, eorum confabulationem, atque conuiuium Dominus non uitaret. Et hæc Lucas. ceterum Matthæus ita loquitur: Cum autem discumberet in domo, ecce multi peccatores & publicani uenientes recumbebant cum Iesu, & cum discipulis eius. Quod uidentes pharisæi, dicebant discipulis eius: Quare cum peccatoribus & publicanis manducat magister uester? Qui audiens dixit: Non necesse habent sani medicum, sed male habentes. Euntes autem discite, quid sit. Misericordiã uolo, & non sacrificiũ: non enim ueni uocare iustos, sed peccatores. Marcus quoque in eadem uerba consentit. Igitur, ut diximus, omnis ex lege quæstio nascebatur. Lex quippe iustitiæ tenax clementiam non habebat: sed quicũque adulter, homicida, fraudator, &, ut breuiter dicam, mortali crimine tenebatur, nulla uenia pænitentiæ laxabatur a crimine: oculum pro oculo, dentem pro dente, animam pro anima iubebantur exoluere. Omnes itaque declinauerant, simul inutiles facti erant: non erat qui faceret bonum, non erat usque ad unum. Vbi autem abundauit peccatum, superabundauit & gratia: & misit Deus filium suum factum ex muliere, qui, destructo medio pariete, fecit utraque unum; & austeritatem legis, euangelii gratia tẽperauit. Vnde & Paulus ad ecclesias scribens, Gratia uobis, inquit, & pax a Deo patre nostro, & domino Iesu Christo: gratia, quæ non ex merito retributa, sed ex donante concessa est. Pax uero, qua reconciliati Deo sumus, habẽ-

(Marginal references: Matth. 9; Marc. 2; Exod. 21; Rom. 3; Psal. 13; Rom. 5; Gal. 4; Eph. 2; Rom. 1; 2. Cor. 1; Col. 1)

tes propitiatorem dominũ nostrum Iesum Christum: qui
Col.2 donauit nobis delicta nostra; & deleuit chirographũ mortis, quod erat contra nos, affigens illud cruci; & principatus & potestates fecit ostentui, triumphans eas in ligno. Quæ autem maior potest esse clementia, quam, ut filius Dei, hominis filius nasceretur? decem mensium fastidia sustineret? partus expectaret aduentum? inuolueretur pannis, subiiceretur parentibus? per singulas adoleret ætates? &, post contumelias uocum, alapas, & flagella, crucis quoque pro nobis fieret maledictum, ut nos a maledicto legis
Philip.2 absolueret, patri factus obediens usque ad mortem? & id opere compleret, quod ante ex persona mediatoris fuerat
Ioan.17 deprecatus, dicens: Pater uolo, ut, quo modo ego & tu unum sumus, ita & illi in nobis unum sint. Ergo, quia ad
Rom.8 hoc uenerat, ut, quod erat impossibile legis, quia nemo ex ea iustificabatur, ineffabili misericordia uinceret; publicanos & peccatores ad pœnitentiam prouocabat, conuiuium quoque eorum expetens, ut in conuiuio docerentur: sicut manifestum esse poterit ei, qui euangelia sollicita mẽte perlegerit; quo modo & cibus eius, & potus, & deambulatio, & uniuersa, quæ gessit in corpore, salutem homi-
Matth.11 num procurarint: Hæc uidentes scribæ, & pharisæi, aduersus legem eum facere dicebant. Ecce homo uorax, & uini potator, amicus publicanorum, & peccatorum. Nam ante reprehenderant quare curaret in sabbatis. Dominus er-
Luc.15 go, ut hanc eorum accusationem clementi ratione superaret, tres parabolas proposuit: e quibus una est, nonaginta nouem ouium in montibus relictarum, & unius perditæ, quæ pastoris humeris est reuecta: alia drachmæ, quam mulier accenso lumine perquisiuit, &, inuenta ea, uicinas ad lætitiam conuocauit, dicens: Congratulamini mihi, quia inueni drachmam, quam perdideram. Tertia uero duorum filiorum; de qua ut disputarem pauca, iussisti. Et de oue quidem, ac drachma, licet ad unum pertineant intellectũ, non est istius temporis disputatio: hoc tantum dixisse sufficiat, ob id has parabolas esse propositas, ut quo modo ibi
in

in inuentione pecoris & drachmæ lætitia est angelorum, & circa manentium uicinarum, sic in publicanorum peccatorumq. pænitentia, omnium debere esse lætitiam, quibus non est necessaria pænitentia. Vnde uehementer admiror, Tertullianum in eo libro, quem de pudicitia aduersum pænitentiam scripsit, & sententiam ueterem noua opinione dissoluit, hoc uoluisse sentire; quod publicani, & peccatores, qui cum Domino uescebantur, ethnici fuerint, dicente scriptura: Nõ erit uectigal pendens ex filiis Israel. *Deut.23* Quasi uero & Matthæus non ex circumcisione fuerit publicanus: *Matth.9* & ille, qui, cum pharisæo in templo orans, oculos ad cælum non audebat erigere, non ex Israel fuerit publicanus: aut non Lucas memoret: *Luc.18* Et omnis populus audiẽs, & publicani iustificauerunt Deum, baptizati baptismo Ioãnis. *Luc.7* Aut cuiquam credibile possit uideri, ethnicum templum ingressum, aut Dominum cum ethnicis habuisse conuiuium, cum id maxime caueret, ne legem soluere uideretur; & primũ uenerit ad oues perditas domus Israel; *Matth.15* Chananeæ quoque deprecanti pro salute filiæ responderit: Nõ oportet tollere panem filiorum, & dare eum canibus. Et alibi discipulis præceperit: *Matth.10* In uiam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis. Ex quibus omnibus edocemur, in publicanis, non tam gentilium, quã generaliter omnium peccatorum, idest, qui erant & de gentibus, & de Iudæis, accipi posse personas. Ille autem, quia, iuxta insanas & blasphemas feminas suas, id dogmatis defendebat, quo Christianos nollet recipere pænitentes, frustra argumentatus est publicanos Iudæos non fuisse, ut in persona eorum, gentilium tantum populus possit intelligi. Itaque, ne longum faciam, ipsa euangelii uerba proponã; & in modum commentarii, quid mihi uideatur, ad singula quæque subnectam. Homo quidam habebat duos filios. Hominem Deũ dici, multis testimoniis approbatur, *Ioan.8.10* ut ibi: Duorum hominum testimonium uerum est. Ego de me testimonium dico, & qui me misit pater. In alia parabola pastor, in alia paterfamilias nũcupatur: in alia uineã

locat, in alia inuitat ad nuptias; & diuersis similitudinibus rem significat eandem; ut Iudæorum reprobet superbiam; & in communi omnium peccatorum, siue gentilium, siue Israelitarum pænitentiam probet. Quod autem ait, duos filios: omnes pene scripturæ de duorum uocatione populorum plenæ sunt sacramentis. Et dixit illi adolescentior: Pater da mihi portionem substantiæ, quæ me contingit. Substantia Dei est, omne quod uiuimus, sapimus, cogitamus, in uerba prorumpimus. Hæc Deus æqualiter uniuersis & in commune largitus est, euangelista dicente: Erat lux uera, quæ illuminat omnem hominem uenientem in hunc
Ioan. 1 mundum. Iste est dexter oculus, qui a scandalis obseruan-
Math. 5. 25 dus est: hæc lucerna corporis: hoc talentum, quod non est in sudario colligandum, idest, delicate otioseq. tractandũ, nec in terra defodiendum, terrenis scilicet cogitationibus obscurandum. Qui diuisit eis substantiam. Significantius in Græco legitur, καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον, idest, dedit eis liberum arbitrium, dedit mentis propriæ libertatem, & ut uiueret unusquisque non ex imperio Dei, sed obsequio suo, idest, non ex necessitate, sed ex uoluntate, ut uirtus haberet locum, ut a ceteris animantibus distaremus, dum, ad exemplum Dei, permissum est nobis facere quod uelimus; unde & in peccatores æquum iudicium, & in sanctos & iustos iustum præmium retribueretur. Et non post multos dies, collectis omnibus, adolescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam. Si Deus cælum tenet
Hier. 23 palmo, & terram pugillo; & Hieremias dicit: Deus appro
Psal. 138 pinquans, & non Deus de longinquo: per Dauid quoque, quia nullus absque eo locus sit, prædicatur: quo modo filius peregre proficiscitur, & a patre discedit? Sciendum igitur, non locorum spatiis, sed affectu aut esse nos cum Deo, aut ab eo discedere. Quo modo enim ad discipulos loqui-
Matth. 28 tur: Ecce ego uobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi: ita ad eos, qui sui iactantiam præferunt, & esse cum Domino non merentur, dicit: Discedite a me; non noui uos, qui operamini iniquitatem.

Recessit

Recessit ergo iunior filius cum uniuersa substantia a patre, *Matth.* 15
& peregre profectus est: & Cain egressus a facie Domini, *Gen.* 4
habitauit in terra Naid: quod interpretatur, fluctuatio
Quicumque a Deo recedit, statim sæculi fluctibus quatitur, & mouentur pedes eius. nam postquam moti sunt homines ab oriente, & a uero lumine recesserunt; tunc aduersus Deum impietatis suæ ædificauere turrim; tunc dogma- *Gen.* 11
tum superbias confinxerunt, uolentes curiositate non licita in ipsius cæli alta penetrare: & uocatus est locus ille Babel, idest, confusio. Et ibi dissipauit substantiam suam, uiuens luxuriose. Luxuria est inimica Deo, inimica uirtutibus; perdit omnem substantiam patris; & ad præsens uoluptate deliniens, futuram non sinit cogitare paupertatem. Cumq. consumpsisset omnia; facta est fames ualida per regionem illam. Acceperat a patre facultates, ut inuisibilia eius per ea, quæ erant uisibilia, cognosceret, & ex pulchritudine creaturarum consequenter intelligeret creatorem.
Qui ueritatem in iustitia detinens, & pro Deo idola colés, *Rom.* 1
naturæ bona uniuersa consumpsit; &, consumptis omnibus, cœpit egere uirtutibus, derelicto fonte uirtutum. Facta est fames ualida per regionem illam. Omnis locus, quẽ patre incolimus absente, famis, penuriæ, & egestatis est.
Fames autem μετὰ ἐκτάσεως ἰσχυρός. Hæc est regio, de *Esa.* 9
qua dicitur per prophetã: Qui habitatis in regione umbræ
mortis, lux fulgebit super uos. At contra est alia regio, *Psal.* 26
quam possessuri sumus mundo corde atque puro uiuẽtes, quam sanctus Dauid desiderat, dicens: Credo uidere bona Domini in terra uiuentium. Et ipse cœpit egere, & abiit, & coniunxit se uni de principibus regionis illius. Deserto nutricio, qui ad primam uocem bona ei fuerat cuncta largitus, iunxit se principi huius mundi, idest, diabolo, recto- *Eph.* 6
ri tenebrarum harum. Quem nunc inimicum hominem, *Matth.* 13
nunc iudicem iniquitatis, nunc draconem, nunc satan, *Luc.* 18
nunc malleum, nunc perdicem, nunc belial, nunc rugien- *Hier.* 51
tem leonem, nunc leuiathan, nunc thaninim, nunc behe- *Zach.* 3
moth, & multis aliis uocabulis scriptura cognominat. *Hie.* 50.17

ac labore perlecta, nihil aliud, nisi inanem sonum, & sermonum strepitum, suis lectoribus tribuunt: nulla ibi saturitas ueritatis, nulla refectio iustitiæ reperitur. studiosi earum in fame ueri, & uirtutum penuria perseuerant. Huius sapientiæ typus & in Deuteronomio sub mulieris captiuæ figura describitur: de qua diuina uox præcipit, ut, si Israelites eam habere uoluerit uxorem, caluitium ei faciat, ungues præsecet, & pilos auferat; &, cum munda fuerit effecta, tunc transeat in uictoris amplexus. Hæc si secundum litteram intelligimus, nonne ridicula sunt? Itaque & nos facere solemus, quando philosophos legimus, quando in manus nostras libri ueniunt sapientiæ sæcularis: si quid in eis utile reperimus, ad nostrum dogma conuertimus: si quid uero superfluum, de idolis, de amore, de cura sæcularium rerum, hæc radimus, his caluitium inducimus, hæc, in unguium morem, ferro acutissimo desecamus. Vnde & apostolus prohibet, ne in idolio quis recumbat, dicens: Videte autẽ, ne hæc licentia uestra offendiculum fiat infirmis. si enim quis uiderit eum, qui habet scientiam, in idolio recumbentem, nonne conscientia eius, cum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta, & peribit qui infirmus est in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est? Nonne tibi uidetur sub aliis uerbis dicere, ne legas philosophos, oratores, poetas, nec eorum lectione requiescas? Nec nobis blandiamur, si in eis, quæ sunt scripta, non credimus; cum aliorum conscientia uulneretur, & putemur probare, quæ dum legimus, non reprobamus. Alioqui quale erit, ut existemus Apostolum eius, qui uescebatur in idolio, conscientiam comprobasse; & eum dixisse perfectum, quem sciret de idolothytis manducare? Absit, ut de ore Christiano sonet, Iuppiter omnipotens, & me Hercule, & me Castor, & cetera magis portẽta, quam numina. At nunc etiam sacerdotes Dei, omissis euangeliis & prophetis, uidemus comœdias legere, amatoria Bucolicorum uersuum uerba canere, tenere Virgiliũ, & id, quod in pueris necessitatis est, crimen in se facere uolupta-

Deut. 21

1. Cor. 8

neratur. Recipe filium pænitentē, qui mercenariis tuis pec cātibus sæpissime pepercisti. Et uenit usque ad patrē suum. Venimus ad patrem, quãdo recedimus a porcorũ pastione, secundum illud: Statim ut cõuersus ingemueris, saluus eris. Cumq. adhuc longe esset, uidit eum pater eius, & misericordia motus est. Antequam dignis operibus, & uera pæniten tia ad patrem rediret antiquũ; Deus, apud quem cũcta futura iam facta sunt, & qui est omnium præscius futurorũ, ad eius præcurrit aduentum; & per uerbum suum, quod carnē sumpsit ex uirgine, reditũ filii sui iunioris anticipat. Et præcurrens incubuit super collũ ipsius. Ante uenit ad terras, quã ille domũ confessionis intraret. Incubuit super collum ipsius, idest corpus sumpsit humanum. Et sicuti Ioannes super pectus Iesu recubuit, qui secretorum eius effectus est particeps: ita & iugum suum leue, idest mandatorum suorum facilia præcepta, ex gratia magis, quam ex merito super iuniorem filium collocauit. Et osculatus est eum, iuxta illud, quod in Cantico canticorum Ecclesia de sponsi precatur aduentu: Osculetur me osculo oris sui. Nolo mihi dicens per Moysen, nolo per prophetas loquatur: ipse meum corpus assumat, ipse me osculetur in carne: ut & illud quoque, quod in Esaia scriptum est, huic sententiæ coaptemus: Si quæris, quære, & ad me habita in saltu. Et ibi quippe flens Ecclesia clamare iubetur ex Seir: quia Seir pilosus & hispidus interpretatur: ut & antiquum gentilium significet errorem: illa pari similitudine respondente: Nigra sum, sed formosa filiæ Hierusalem. Dixit autem illi filius: Pater, peccaui in cælum, & coram te: iam non sum dignus uocari filius tuus. Dicit se non esse dignum filium nuncupari; & tamen ex naturæ uoce, ex illa substantia, quam illi pater fuerat aliquando largitus, in nomen trepidus ueritatis erumpit; Pater, inquiens, peccaui in cælum. Frustra igitur quidam argumentantur, nomen patris in sanctos tantummodo conuenire; cum etiam hic Deum patrem uocet, qui se filii nomine confitetur indignum: nisi forte ideo patrem audet uocare, quia plena mente con

Ezech. 18

Ioan. 13 21
Matth. 11

Cant. 1

Esa. 21

Cant. 1

luptatis. Cauendum igitur, si captiuam uelimus habere uxorem, ne in idolio recumbamus: aut, si certe fuerimus eius amore decepti, mundemus eam, & omni sordium errore purgemus; ne scandalum patiatur frater, pro quo Christus mortuus est, cum in ore Christiani carmina, in idolorum laudem composita, audierit personare. In se autem conuersus dixit: Quanti mercenarii in domo patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo. Mercenarios secundum alium intellectum eos animaduertimus ex Iudæis, qui, ob præsentia tantum bona, legis præcepta custodiunt. Hi iusti sunt, & misericordes, non ob ipsam iustitiam, & ob ipsum misericordiæ bonum, sed ut a Deo terrenæ felicitatis & longæ uitæ præmium consequantur. Qui autem ista desiderat, merito compellitur ad obsequium præceptorum; ne eorum præuaricatione, quæ iussa sunt, careat concupitis. Porro, ubi metus est, non est di-
1. Ioan.4 lectio. Perfecta quippe dilectio, foras mittit timorem. Nam qui diligit, nō ideo imperata custodit, quia aut timore pœnarum, aut præmii auiditate cōpellitur; sed quia hoc ipsum, quod a Deo iubetur, est optimū. Sensus itaque iste est. Quanti ex Iudæis, ob præsentia tantum bona, a Dei obsequio non recedunt; & ego egestate conficior. Surgens ibo ad patrem meū. Pulchre ait, surgens: patre quippe absente, non steterat. Peccatorum iacere, iustorum stare est. Ad
Deut.5 Moysen dicitur: Tu uero hic sta mecū. Et in centesimotricesimotertio psalmo: Ecce nunc benedicite Dominū omnes serui Domini, qui statis in domo Domini. Ad benedictionē Domini stantes propheta in domo Domini cohortatur. Et dicā illi: Pater, peccaui in cælum, & corā te: iam non sum dignus uocari filius tuus. Peccauerat in cælum, qui Hierusalem cælestem reliquerat matrem. Peccauerat coram patre, qui, conditore deserto, fuerat ligna ueneratus. Nō erat dignus uocari filius Dei, qui seruus esse maluerat idolorum. Omnis enim, qui facit peccatū, de diabolo patre natus est.
1 Ioan.3 Fac me sicut unū de mercenariis tuis. Fac me, inquit, sicut unū ex Iudæis, qui te ob præsentiū tantum rerū promissa ueneran-

neratur. Recipe filium pœnitentē, qui mercenariis tuis pec cātibus sæpissime pepercisti. Et uenit usque ad patrē suum. Venimus ad patrem, quādo recedimus a porcorū pastione, secundum illud: Statim ut cōuersus ingemueris, saluus eris. Cumq. adhuc longe esset, uidit eum pater eius, & misericor dia motus est. Antequam dignis operibus, & uera pæniten tia ad patrem rediret antiquū; Deus, apud quem cūcta futura iam facta sunt, & qui est omnium præscius futurorū, ad eius præcurrit aduentum; & per uerbum suum, quod carnē sumpsit ex uirgine, reditū filii sui iunioris anticipat. Et præcurrens incubuit super collū ipsius. Ante uenit ad terras, quā ille domū confessionis intraret. Incubuit super collum ipsius, idest corpus sumpsit humanum. Et sicuti Ioannes super pectus Iesu recubuit, qui secretorum eius effectus est particeps: ita & iugum suum leue, idest mandatorum suorum facilia præcepta, ex gratia magis, quam ex merito super iuniorem filium collocauit. Et osculatus est eum, iuxta illud, quod in Cantico canticorum Ecclesia de sponsi precatur aduentu: Osculetur me osculo oris sui. Nolo mihi dicens per Moysen, nolo per prophetas loquatur: ipse meum corpus assumat, ipse me osculetur in carne: ut & illud quoque, quod in Esaia scriptum est, huic sententiæ coaptemus: Si quæris, quære, & ad me habita in saltu. Et ibi quippe flens Ecclesia clamare iubetur ex Seir: quia Seir pilosus & hispidus interpretatur: ut & antiquum gentilium significet errorem: illa pari similitudine respondente: Nigra sum, sed formosa filiæ Hierusalem. Dixit autem illi filius: Pater, peccaui in cælum, & coram te: iam non sum dignus uocari filius tuus. Dicit se non esse dignum filium nuncupari; & tamen ex naturæ uoce, ex illa substantia, quam illi pater fuerat aliquando largitus, in nomen trepidus ueritatis erumpit; Pater, inquiens, peccaui in cælum. Frustra igitur quidam argumentantur, nomen patris in sanctos tantummodo conuenire; cum etiam hic Deum patrem uocet, qui se filii nomine confitetur indignum: nisi forte ideo patrem audet uocare, quia plena mente conuersus

Ezech. 18

Ioan. 13 21

Matth. 11

Cant. 1

Esa. 21

Cant. 1

ctor intelligis, qua pinguedine saturati, in ructum laudis eius erumpimus, dicentes; Eructauit cor meum uerbum bonum: dico ego opera mea regi: licet quidam superstitiose magis, quam uere, non considerantes textum psalmi, ex patris persona arbitrentur hoc intelligi. Quod autẽ ait: Epulemur; quoniam hic filius meus mortuus fuerat, & reuixit, perierat, & inuentus est: ad eundem parabolæ superioris pertinet sensum, in qua dicitur: Sic dico uobis, quia gaudium erit coram angelis Dei super uno peccatore pænitentiam agente. Et cœperunt epulari. Hoc conuiuium quotidie celebratur: quotidie pater filium recipit: semper Christus credentibus immolatur. Erat autem filius illius senior in agro. Hucusque de persona filii iunioris disputatum est: quem secundum præsentem parabolam, in publicanis & peccatoribus, qui a Domino ad pænitentiam prouocabantur, debemus accipere; secundum mysticos autem intellectus, de futura quoque uocatione gentiũ prophetari. Nunc ad seniorem filium sermo transgreditur, quem multi simpliciter ad omnium sanctorum personam, multi proprie ad Iudæos referũt. Et de sanctis quidem nõ difficilis interpretatio est, in eo quod dicitur, numquam mandatum tuum præteriui: licet illud uideatur obsistere, quod reuersioni fratris inuideat. In Iudæos autem cum liuor in fratris salute conueniat; hoc repugnat, quod numquam se dicat eius præterisse mandatum: de quibus quid nobis uideatur, suis in locis conabimur explanare. Erat autem filius illius senior in agro, in terrenis operibus labore desudans, longe a gratia spiritus sancti, & a consilio patris extorris. Hic est, qui ait: Agrum emi, & necesse habeo exire, & uidere illũ: rogo te, habe me excusatum. Hic, qui iuga boum emit quinque, & legis onere depressus, terrenorum sensuum uoluptate perfruitur: Hic, qui uxore ducta, ire ad nuptias non potest; & effectus caro, nequaquam unum potest esse cum spiritu. In huius persona etiam illius parabolæ operarii congruunt, in qua, prima, tertia, sexta, nona hora, idest, uocationibus uariis mittun-

Psal. 44

Luc. 14

Matth. 20

tuntur ad uineam, & indignantur sibi undecimæ horæ ope
rarios coæquari. Et cum ueniret & appropinquaret do-
mui, audiuit symphoniam & chorum. Illud, quod in quo
Psal. 87 dam psalmo superscribitur pro αὐςἑ mahalath: huic sen-
sui conuenit. siquidē mahalath chorus in unum concinēs,
dicitur. Male autem quidam de Latinis, symphoniam pu
tant esse genus organi; cum concors in Dei laudibus con-
centus, hoc uocabulo significetur. συμφωνία quippe con-
sonantia exprimitur in Latino. Et uocauit unum de pueris;
& interrogauit quidnam essent hæc. Et nunc interrogat Is-
rael, quare Deus in gentium assumptione lætetur; & æmu
latione cruciatus, paternam scire non potest uoluntatem.
Qui ait illi: quoniam frater tuus uenit, & occidit pater
tuus uitulum saginatum, quoniam incolumem illum rece-
pit. Causa lætitiæ, quod pari in Dei laudes toto orbe uoce
concinitur, salus est gentium, salus est peccatorum: læ-
tantur angeli, omnis in gaudium creatura consentit, & de
solo dicitur Israel: Iratus autem noluit intrare. Irascitur se
absente fratrem esse susceptum: irascitur eum uiuere, quē
putabant extinctum: & nunc foris stat Israel, & nunc di-
scipulis euangelia in ecclesia audientibus, mater eius & fra
tres foris stant quærentes eum. Egressus autem pater illius
Matth. 12 cœpit rogare eum. Quam benignus, & clemens pater. ro
gat filiū, ut lætitiæ domus particeps fiat; rogat autē pater
per apostolos, rogat per euāgelii prædicatores. E quibus
2. Cor. 5 Paulus ait: Precamur pro Christo, reconciliamini Deo.
Act. 13 Et alibi: Vobis oportebat primum annunciare uerbum
Dei: sed quia repulistis illud, & indignos uos iudicastis æter
næ uitæ; ecce conuertimur ad gentes. Ipse autem respon-
Rom. 10 dens ait patri suo: Ecce tot annis seruio tibi. Pater supplex
ad concordiā deprecatur: ille iustitiam, quæ in lege est, se-
quens, Dei iustitiæ nō subiicitur. Porro quæ maior iustitia
Dei, quā ignoscere pœnitentibus, filiū suscipere redeuntē?
Ecce tot annis seruio tibi, & numquā mandatū tuum præte
riui: quasi hoc ipsum nō sit præterire mandatū, saluti alteri
us inuidere, ante Deum se iactare iustitiæ, cum nemo co-
ram

ram eò mundus sit. Quis enim lætabitur castum se habere Prov. 20
cor, ne si unius quidem diei fuerit? Dauid confitetur: In Iob 2
iniquitatibus conceptus sum, & in delictis concepit me ma Psal. 50
ter mea. Et in alio loco: Si iniquitatem attendis Domine, Psal. 129
quis sustinebit? Et hic dicit numquam se præterisse mandatum, toties ob idololatriam captiuitatibus traditus. Ecce tot annis seruio tibi, & numquam mandatum tuum præterii. Hoc est, quod Paulus apostolus loquitur: Quid ergo Rom. 9
dicemus? quia gentes, quæ non sectabantur iustitiã, apprehenderunt iustitiam, iustitiã autem, quæ ex fide est. Israel uero, sectando legẽ iustitiæ ad legem iustitiæ non peruenit. Quare? quia nõ ex fide, sed quasi ex operibus legis. Potest ergo & ex eius persona dici, qui iuxta eundem Apostolũ in iustitia, quæ ex lege est, sine reprehẽsione uersatus sit: licet mihi uideatur magis se iactare Iudæus, quã uera dicere, ad exemplum illius pharisæi, dicentis: Deus gratias ago tibi, Luc. 18
quia non sum sicut ceteri homines, raptores, iniusti, adulteri, sicut & hic publicanus. Oro te, nonne tibi uidetur ea, quæ ille de publicano dixerat, dicere iste de fratre? Hic est qui comedit omnem substantiam suam, uiuens cum meretricibus. Ad id autem, quod ait: Mandatum tuum numquam præteriui: patris sermo non congruit: non enim confirmauit uera esse quæ dixerat filius, sed irascentem alia ratione compescuit: Fili tu semper mecum es. Numquid ait, bene quidem dicis, & fecisti cuncta quæ iusseram? Sed mecum es, inquit, semper. Mecum es lege, qua stringeris: mecum es, dum mihi & in captiuitatibus erudiris: mecum es, non quia præcepta mea compleueris, sed quod te in longam regionem abire non passus sum: mecum es ad extremum, secundum illud, quod locutus sum ad Dauid: Si dereliquerint filii eius legem meam, & in iudiciis meis non ambulauerint, si iustitias meas prophanauerint, & mandata Psal. 88
mea non custodierint, uisitabo in uirga iniquitates eorum, & in flagellis iniustitias eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eis. Quo testimonio & id, in quo filius senior gloriatur, falsum esse conuincitur, dum in Dei iudi-

Tu uero in fine sæculi ipse tibi es hædum immolaturus Antichristum; & cum amicis tuis, spiritibus immundis, eius carne saturandus, expleto uaticinio: Tu confregisti caput draconis magni: dedisti eum escam populis Aethiopum. *Psal. 73* Cum autem filius tuus hic, qui deuorauit omnem substantiam suam, uiuens cum meretricibus, uenit; occidisti ei uitulum saginatum. Confitetur & nunc Israel, saginatum uitulum fuisse qui cæsus est: intelligunt uenisse Christum, sed torquentur inuidia; & nolunt, fratre non pereunte, saluari. Ipse autem dixit illi: Fili tu semper mecum es, & mea omnia tua sunt. Filium uocat, licet intrare nolentem. Quo modo autem Dei omnia Iudæorum sunt? numquid angeli, throni, dominationes, ceteræq. uirtutes? omnia ergo intelligamus, legem, prophetas, eloquia diuina. Hæc ei dedit, ut in lege eius meditaretur die ac nocte, secundum *Psal. 1* illum canonem, quem sæpe exposuimus, scripturarũ, Omnia non ad totum referenda esse, sed ad partem maximam, ut ibi: Omnes declinauerunt, simul inutiles facti *Psal. 13* sunt. Et alibi, Omnes, qui uenerunt ante me, fures fuerunt, & latrones. *Ioan. 10* Et Paulus ad Corinthios, Omnibus, inquit, omnia factus sum, ut omnes lucrifacerem. *1. Cor. 9* Et ad Philippenses: Omnes enim, quæ sua sunt, quærunt, non ea, *Philip. 2* quæ sunt Iesu Christi. Quamquam nihil umquam illi negasse credendum sit, quem ad uituli hortatur esum. Epulari nos oportet, & gaudere; quoniam hic frater tuus mortuus fuerat, & reuixit, perierat, & inuentus est. Confidamus igitur & nos uiuere posse per pænitentiam, qui fueramus mortui per delicta. Et hic quidem ipse filius reuertitur: in superioribus uero, in oue scilicet, & in drachma, quod errauerat, affertur: &, quod perierat, inuenitur: & simili tres parabolæ fine clauduntur, dum in ista ponitur, perierat, & inuentus est: ut intelligamus, diuersis similitudinibus de eadem peccatorum susceptione signatum. Et hæc quidem in ethnici persona dicta sint, & Iudæi. Videamus autem, quo modo super sancto generaliter & peccatore parabola illa possit intelligi. Et de ceteris quin iusto con-

Nulli periculosum, nulli uideatur esse blasphemum, quod & in apostolos inuidiæ malum diximus potuisse subrepere; cum etiam de angelis hoc dictum putemus. Sidera quippe non sunt munda in conspectu eius, & contra angelos suos peruersum quid intellexit. Et in psalmis dicitur: Non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Non ait, non iustificabitur omnis homo, sed omnis uiuens, idest, non euangelista, non apostolus, non propheta. ad maiora cōscendo, non angeli, non throni, non dominationes, non potestates, ceteræq. uirtutes. Solus Deus est, in quem peccatum non cadit: cetera cum sint liberi arbitrii, iuxta quod & homo ad imaginem & similitudinem Dei factus est, in utramque partem possunt suam flectere uoluntatē. Quod si hac sententia non adduceris; saltem illius auctoritate parabolæ commouere, in qua per totum diem operarii mittuntur ad uineam, & in prima hora uocantur Adam, Abel, Seth, in tertia Noe, in sexta Abraham, in nona Moyses, in undecima gentium populus, cui dicitur: Quid hic statis tota die otiosi? Et illi responderunt: nemo nos conduxit. Quod autem extrema hora nostri sit saluatoris aduentus, testis est Iaonnes Apostolus, dicens: Fratres, nouissima hora est. etenim sicut audistis, quia antichristus uenit: nunc autem antichristi multi facti sunt, propter quod cognoscimus, quia nouissima hora est. Si hæc displicet interpretatio, sequor quocumque duxeris, ita tamen, ut eos, qui uocati sunt primi, iustos esse fatearis. quod cum obtinuero, illud inferam: & quo modo iusti murmurauerūt aduersum patremfamilias, dicentes: hi nouissimi uenerunt, & una hora fecerunt: æquales illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei & æstus? Videntur quidem iuste dicere, non æqualem debere esse mercedem eius, qui a prima hora ad noctem usque sudauerit, & eius, qui una hora sit in labore uersatus. sed ista iustitia habet in se liuorem, cum alterius inuideat felicitati. Denique & Dominus oculum in eis arguit inuidentem, dicens: An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum? Vnde & ab Apostolo solus iustus, so-

Iob 15.4 *Psal.142* *Gen.2* *Matth.20* *1.Ioan. 2* *1. Tim. 1*

lus dicitur immortalis : non quod angeli sint iniusti, & mortales ; sed quod ipse sit immortalis & iustus ; cui collata uniuersa iustitia, iniquitas inuenitur. Vt autem in hac eadem parabola, quam nunc proposuimus, iniustitiam intelligas conductorum, attende paulisper : Qui prima hora cõductus est, plus meretur ab eo, qui hora tertia missus est ad uineam : rursum horæ tertiæ operarius, sextæ horæ operarium antecedit : & sextæ horæ, nonæ horæ, uincit operarium. Quo modo igitur nouissimo omnes inuident, & eandem inter se iustitiam non requirunt : tu, qui hora nona cõductus es, cur inuides ei, qui undecima hora est missus in uineam ? Quodcumque responderis, quamuis diuersum asserueris laborem, ut & præmium maius in diuerso labore merearis, eidem apud sextum sententiæ subiacebis. Et tu, qui hora sexta conductus es, nouissimo inuides, cur tecum denarium, idest, æqualem consequatur salutem : licet salutis pro labore diuersa sit gloria : eadem de te potest tertius dicere, & de tertio rursum primus. Verum ipsi inter se, ob non æqualem laborem, & uocationis spatia diuersa, æquale præmium libenter accipiunt ; in nouissimo tantum operario, idest in gentium salute discordant ; & domino iniuriam faciunt, & sub omnibus parabolis arguuntur inuidiæ. Non ambigo, quin inculta tibi nostræ paruitatis uideatur oratio : sed sæpe causatus sum, expoliri non posse sermonem, nisi quem propria manus limauerit. Itaque ignosce dolentibus oculis, idest, ignosce dictanti, maxime cum in ecclesiasticis rebus non quærantur uerba, sed sensus ; idest, panibus sit uita sustentanda, non siliquis.

ARGV-

ARGVMENTVM.

AMANDVS presbyter quæsierat a Hieronymo, quid significet in euangelio, Nolite solliciti esse de crastino, &c. Et rursus apud Paulum, Omne peccatum, quod fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. & tertio illud eiusdem. Oportet eum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis &c. Postremo an uxor Sodomitam uirum relinquere, alterumq. eo dimisso accipere, & mulier, quæ id fecit, absque pœnitentia sumere Eucharistiam possit. nunc ad singula pie, & erudite respondet uir sanctus.

HIERONYMVS AMANDO.

EPISTOLA CXLVII.

BREVIS epistola longas non ualet explanare quæstiones, & in arctum multa concludens, stringere uerbis, quod sensibus dilatatum est. Interrogas, quid significet illud in euangelio iuxta Mattheum: Nolite solliciti esse de crastino, sufficit enim diei malitia sua. Crastinum, in scripturis sanctis, futurum tempus significat: sicut & Iacob in Genesi loquitur: Exaudiet me cras iustitia mea. Et ubi altare extruitur a duabus tribubus Ruben & Gad: & dimidia tribu Manasse, & a cuncto Israele ad eas legatio mittitur, cum Phinees pontifici respondissent: iccirco se altare fecisse, ne cras filiis suis colendi Deum possessio denegaretur. Et multa huiusmodi in ueteri reperies instrumento. Qui ergo de futuris nos cogitare prohibuit, concessit de præsentibus, propter humanæ uitæ fragilitatem. Quod autem adiicit, Sufficit diei malitia sua: hoc modo intellige: sufficit nobis de præsentibus huius sæculi cogitare angustiis. Quid necesse est sensum ad incerta & futura extendere, quæ aut consequi non possumus, aut forsitan cito inuenta perdamus? Κακία enim, quam Latinus uertit in maliciam, apud Græcos duo significat, & malitiã, & afflictionem, quam κάκωσιν Græci dicunt, & hic magis pro malitia transferri debuit afflictio. Quod si contentiose

Matth. 6

Gen. 30

Ios. 22

se quis ducitur, nolens κακίαν afflictionem sonare & angustias, sed malitiam: illo sensu explanandum est, quo mū-
1.Ioan.5 dus in maligno, hoc est in malo positus sit, & in Dominica
Matth.6 oratione, dicimus: Libera nos a malo: ut sufficiat nobis contra malitiam huius sæculi præsens habere certamen. In secundo quæsisti loco de beati apostoli Pauli prima ad
1.Cor.6 Corinthios epistola, in qua loquitur: Omne peccatum, quod fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Legamus ergo paulo superius, & sic ad hæc uerba ueniamus, ne de extremis partibus, &, ut ita dicam, cauda capituli, totam sententiam nosse cupiamus. Corpus, inquit, non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori, Deus autem, qui Dominum suscitauit, & nos cum illo suscitabit per uirtutem suam. Nescitis quia corpora uestra membra Christi sunt? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. An nescitis, quia qui coniungit se meretrici, unum corpus est?
Gen. 2 Erunt enim, inquit, duo in carnem unam. Qui autem
Marc. 10 coniungit se Domino, unus spiritus est. Fugite fornicationem. Omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Et reliqua. Sanctus Apostolus, contra luxuriam di-
1.Cor.6 sputans, & in superioribus dicens: Escæ uentri; & uenter escis: Deus autem & hunc, & illas destruet: consequenter uenit ad fornicationem: Etenim luxuria mater libidinis est: uentremq. distentum cibo, & uini potionibus irrigatum, uoluptas genitalium sequitur: atque, ut alibi dictum est pro membrorum ordine, ordo uitiorum est. Omne itaque peccatum, uerbi gratia, furtum, homicidium, rapina, periurium, & cetera his similia, post factum pænitudinem habent; & licet inuitet lucrum, tamen mordet conscientia. Voluptas sola, ac libido, etiam in ipso tépore pænitendi, præteritos stimulos patitur, & titillationem carnis, & incentiua peccati: ut per hæc, quæ corrigi cupimus cogitantes, rursum sit materia delinquendi. Aliter. Cetera peccata forinsecus sunt. Quidquid enim egeri-

mus

mus, in alios agimus: fornicatio non solum conscientiam fornicantis, seu & corpus maculat: ac secundum sententiam Domini, qua ait: Propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carnem unam: etiam ipse cum meretrice unum corpus efficitur, & peccat in corpus suum, dum templum Christi facit corpus esse meretricis. Dicamus & aliter, ne ullam Græcorum sententiam præterire uideamur. Aliud est, peccare per corpus; aliud, in corpore. Furtum, homicidium, & cetera absque fornicatione peccata, manu administramus extrinsecus: fornicatio sola intrinsecus in corpore nostro exercetur a nobis, non per corpus in alios. &, per, præpositio ministeriũ habet: in, autem in se passioné. Sunt qui ita edisserant, quod secundum scripturam uxor uiri corpus sit; & quicumque fuerit fornicatus, peccet in corpus suum, hoc est in uxorem, dum eam sua fornicatione commaculat, & facit eam, non peccantem, sua commixtione peccare. Tertia, idest, extrema propositio tua fuit de eadẽ Apostoli epistola, ubi de resurrectione disputãs, uenit ad eum locum, in quo scriptũ est: Oportet enim eum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis. Nouissime autem inimica destruetur mors: omnia enim subiecta sunt sub pedibus eius. Cum autem dixerit, Quia omnia subiecta sunt ei: haud dubium, quin præter eum, qui subiecit ei omnia. cum uero subiecta ei fuerint omnia, tunc & ipse filius subiicietur ei, qui sibi subiecit omnia: ut sit Deus omnia in omnibus. Et miror te hoc à me quærere uoluisse, cum sanctus Hilarius, Pictauiensis episcopus, undecimum librum contra Arianos hac quæstione & solutione compleuerit. tamen pauca saltem dicamus, Omne in hoc scandalum est, quare filius patri subiectus esse dicatur. Quid est turpius, siue inferius, patri subiici, (quod sæpe pietatis est, ut in psalmo scribitur: Nõne Deo subiecta erit anima mea?) an crucifigi, & maledictum crucis fieri? Maledictus enim omnis, qui pendet in ligno. Qui ergo pro nobis maledictum factus est, ut nos de maledictio-

Margin notes: *Matt. 19* · *1. Cor. 15* · *Psal. 61* · *Deut. 21*

ne liberaret, miraris si pro nobis subiectus sit, ut nos patri
Ioan. 14.12 faciat esse subiectos, dicens in euangelio: Nemo uadit ad patrem, nisi per me: & cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me? Christus in iis, qui fideles sunt, subiectus est patri: quia omnes credentes, immo omne hominum genus, corporis ipsius membra reputantur. In iis autem, qui increduli sunt, idest, Iudæis, & ethnicis, & hæreticis, insubiectus esse dicitur, quia pars membrorum eius non est subiecta fidei. In fine autem mundi cum omnia membra regnantem uiderint Christum, idest, corpus suum, etiam ipsa subiicientur Christo, idest, corpori suo; ut omne Christi corpus subiiciatur Deo, & patri: ut sit Deus omnia in omnibus. Non ait, ut sit pater omnia in omnibus, sed ut sit Deus: quod proprium nomen est trinitatis, & tam ad patrem, quam ad filium, & Spiritū sanctum referri potest, ut humanitas subiiciatur diuinitati. Humanitatem hoc loco dicimus, non mansuetudinem, & clementiam, quam Græci φιλανθρωπίαν uocant, sed omne humanum genus. Porro, quod ait, ut sit Deus omnia in omnibus, hoc sensu accipiendum est: Dominus atque saluator noster nunc omnia non est in omnibus, sed pars in singulis. Verbi gratia, In Salomone sapientia, in Dauid bonitas, in Iob patientia, in Daniele cognitio futurorum, in Petro fides, in Phinees & Paulo zelus, in Ioanne uirginitas, in ceteris cetera. Cum autem rerum omnium finis aduenerit, tunc omnia in omnibus erit, ut singuli sanctorum omnes uirtutes habeant, ut sit Christus totus in cunctis. Reperi iunctam epistolæ & commentariolo tuo breuem chartulam, in qua hæc indita ferebantur. Quærendum ab eo, idest, a me, utrum mulier, relicto uiro adultero, & sodomita, & alio per uim accepto, possit absque pænitentia communicare ecclesiæ, uiuente adhuc eo, quem prius reliquerat. Quod
Psal. 140. legens, illius uersiculi recordatus sum: Ad excusandas excusationes in peccatis. Omnes enim homines uitiis nostris fauemus, &, quod propria facimus uoluntate, ad naturæ referimus necessitatē. Quo modo si dicat adolescens: uim

patior

patior corporis: me ad libidinem ardor impellit: ipsa organa membrorum genitalium, & compositio corporis, femineos quærit amplexus. Et rursum homicida, in egestate, inquit, eram, indigebam cibo, tegmen corporis non habebam: ideo alienum sanguinem fudi, ne ipse fame & frigore morerer. Responde itaque sorori, quæ a nobis super suo statu quærit, non nostram, sed Apostoli sententiam: An ignoratis fratres, (scientibus enim legem loquor) quoniam lex dominatur homini, quanto tempore uiuit? Mulier enim, quæ sub uiro est, uiuente uiro adstricta est legi. Quod si mortuus fuerit uir eius, liberata est a lege uiri. Ergo, uiuente uiro, adultera erit, si duxerit alterum uirum: Et in alio loco: Mulier alligata est, quanto tempore uiuit uir eius. si autem dormierit uir eius, liberata est; cui uult nubat, tantū in Domino. Omnes igitur causationes Apostolus amputans, apertissime definiuit, uiuente uiro, adulteram esse mulierem, si alteri nupserit. Nolo mihi proferas raptoris uiolentiam, matris persuasionem, patris auctoritatem, propinquorum cateruam, seruorum insidias atque contemptum, damna rei familiaris. Quandiu uiuit uir, licet adulter sit, licet sodomita, licet flagitiis omnibus coopertus, & ab uxore propter hæc scelera derelictus, maritus eius reputatur, cui alterum uirum accipere non licet. Nec Apostolus hæc propria auctoritate decernit, sed, Christo in se loquente, Christi uerba secutus est, qui ait in euangelio: Qui dimittit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam mœchari; & qui dimissam acceperit, adulter est. Animaduerte, quid dicat: Qui dimissam acceperit, adulter est: siue ipsa dimiserit uirum, siue a uiro dimissa sit, adulter est, qui eam acceperit. Vnde & apostoli grauem coniugii sarcinam intelligentes, Si ita est, inquiunt, non expedit homini uxorem accipere. Ad quos Dominus, Qui potest, inquit, capere, capiat. Statimq. sub exemplo trium eunuchorum, uirginitatis infert beatitudinem, quæ nulla carnis lege retinetur. Neque satis animaduertere potui, quid sit, quod dicere uoluit, alio uiro per uim accepto.

Rom. 7

1. Cor. 7

Matth. 5

Matth. 19

Quid est, per uim accepto? Congregata uidelicet multitudine, nolentem rapuit: & quare postea raptorem rapta nō
Deut.22 dimisit? Legat libros Moysi, & inueniet, desponsatam uiro, si in ciuitate fuerit oppressa, & non clamauerit, puniri quasi adulteram; si autem in agro oppressa sit, innoxiam esse a scelere, & uiolentum legibus subiacere. Ergo & ista soror, quæ, ut dicit, uim passa est, ut alteri iungeretur, si uult corpus Christi accipere, & non adultera reputari, agat pænitentiam, ita dumtaxat, ut secundo uiro, qui non appellatur uir, sed adulter, a tempore pænitentiæ non copuletur. quod si ei durum uidetur, & semel dilectum non potest derelinquere, nec præferre Dominum uoluptati; audiat Apo
1.Cor. 10 stolum conclamantem: Non potestis calicem Domini bibere, & calicē dæmoniorum: non potestis mensæ Domini cōmunicare, & mensæ dæmoniorū. E tin alio loco: Quæ cō
2.Cor.6 municatio luci, ac tenebris? qui consensus Christo, & Belial? Rem nouam loquor, immo non nouam, sed ueterem; quæ ueteris testamenti auctoritate firmatur. Si reliquerit secundum uirum, & reconciliari uoluerit priori, non po-
Deut.24 test: scriptum est enim in Deuteronomio: Si acceperit homo uxorem, & habuerit eam; & non inuenerit gratiam in conspectu eius propter aliquam fœditatem; scribet libellū repudii, & dabit in manus eius; & dimittet eam de domo sua: cumq. egressa alterum maritum duxerit; & ille quoque oderit eam; dederitq. ei libellum repudii, & dimiserit de modo sua, uel certe mortuus fuerit; non poterit prior maritus recipere eam in uxorem; quia polluta est, & abominabilis facta est coram Domino. Nec peccare facias terram tuam, quiam dominus Deus tuus tradidit tibi possidendam. Vnde obsecro te, ut consoleris eam, immo prouoces ad salutem. Putridæ carnes ferro indigent, & cauterio: nec est medicinæ culpa, sed uulneris; cum, clementi crudelitate, non parcit medicus, ut parcat; sæuit, ut misereatur.

ARGVMENTVM.

QVINQVE quæstiones, quas ei exoluendas Marcella, nobilis, & amicissima femina, proposuerat, D. Hieronymus nunc exponit.

HIERONYMVS MARCELLAE.

EPISTOLA CXLVIII.

MAGNIS nos prouocas quæstionibus; & torpens otio ingenium dum interrogas, doces. Prima tua sciscitatio fuit, quæ sint illa, quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Deus iis, qui diligunt eum. Et quo modo rursus idem Apostolus inferat: Nobis autẽ reuelauit Deus per spiritum suum. Et si reuelatũ est Apostolo, intelligere debeamus, quod & ille aliis reuelauerit. Ad quæ breuis responsio est, non debere nos quærere, quid sit illud, quod nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascẽdit. Si enim ignoratur, quo modo sciri potest? Quod promittitur in futuro, non cernitur in præsenti. Spes enim, quæ uidetur, non est spes, sed iam certa possessio: quo modo si uelit quispiam dicere, ostende mihi quod inuisibile est: loquere, quod audiri non potest: expone, quod cogitatio non comprehendit humana. Ergo hoc sensu Apostolus dixisse credendus est, quod carnalibus oculis, & aure carnali, & cogitatione mortali non possunt spiritualia comprehendi. Etsi enim noueramus quõdam Iesum secũdum carnem, sed nunc iam non nouimus eum. Et in Ioannis epistola scribitur: Carissimi, nunc filii Dei sumus, & needum manifestum est quod futuri sumus: scimus enim, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus: quia uidebimus eum sicuti est. Quodq. reuelatum sibi & sanctis per spiritum esse testatur, non statim sequitur, ut ipse aliis reuelauerit. Alioquin audiuit & in paradiso uerba ineffabilia, quæ aliis narrare non poterat: aut, si narrauit, nequaquam ineffabilia sunt. Secunda quæstio fuit, in qua dicis legisse

1. Cor. 2
Rom. 8
2. Cor. 5
1. Ioan. 3
2. Cor. 12

gisse te per transitum in opusculis meis; quod agni, qui
Matth. 25 stant a dextris, & hædi, qui stant a sinistris, Christiani sint, atque gentiles, & non potius boni, & mali. Non memini me hoc aliquando dixisse: & si dixissem, non essem in errore pertinax. Quantum autem dictanti subito occurrit, in secundo uolumine contra Iouinianum super hoc capitulo disputasse me noui, & non solum super hoc, sed & de eo, quod in eandem quæstionem cadit, ubi pisces ma-
Matth. 13 li a bonis piscibus separabuntur. Quod ergo ibi plene dictum est, nunc omittendum uidetur. Tertio interrogaue-
1. *Thess.* 4 ras, quod dicit Apostolus in aduentu Domini saluatoris, rapi quosdam uiuentes obuiam in nubibus, ita ut non præueniantur ab iis qui in Christo dormierunt: uisq. nosse, utrum sic occcurant in corporibus, ut non ante moriantur, cũ & Dominus noster mortuus sit, & Enoch atque Elias se-
Apoc. 11 cundum Apocalypsim Ioannis morituri esse dicantur: ne
Psal. 88 scilicet ullus sit, qui non gustauerit mortem. Hoc ex ipsius loci continentia sciri potest, quod sancti, qui in aduentu saluatoris fuerint deprehensi in corpore, in iisdem corporibus occurrant ei, ita tamen, ut inglorium, & corruptiuum, & mortale, gloria, & incorruptione, & immortalitate mutetur; ut, qualia corpora mortuorum surrectura
1. *Cor.* 15 sint, in talem substantiam etiam uiuorum corpora trans-
2. *Cor.* 5 formentur. Vnde dicit in alio loco Apostolus: Propter quod nolumus expoliari, sed superuestiri: ut absorbeatur mortale hoc a uita, ne scilicet corpus ab anima deseratur, sed, anima habitante in corpore, fiat inclytum, quod ante inglorium fuit. De Enoch autem, & Elia, quos uentu-
Apoc. 11 ros Apocalypsis refert, & esse morituros, non est istius temporis disputatio: cum omnis ille liber aut spiritualiter intelligendus sit, ut nos existimamus; aut, si carnalem interpretationem sequimur, Iudaicis fabulis acquiescendum sit; ut rursum ædificetur Hierusalem, & hostiæ offerantur in templo; &, spirituali cultu imminuto, carnales obtineant cærimoniæ. Quartum est, quod quæsisti, quo modo in
Ioan. 20 Ioannis euangelio post resurrectionem dicatur ad Mariam

Ma-

Magdalenam : Noli me tangere : nondum enim ascendi ad patrem meum. Et rursum in Matthæo scriptum sit, quod *Matth. 28* ad uestigia saluatoris mulieres corruerint : cum utique non sit id ipsum tangere post resurrectionem pedes eius, & non tangere. Maria Magdalena ipsa est, a qua septem dæmonia *Mar. 16* expulerat ; ut, ubi abundauerat peccatum, superabun- *Rom. 5* daret gratia : quæ quia Dominum hortulanum putabat, *Ioan. 20* & quasi cum homine loquebatur, & quærebat uiuentem cum mortuis, recte audiuit : Noli me tangere. Et est sensus : Non mereris meis hærere uestigiis, nec adorare quasi *Luc. 24* Dominum, nec eius tenere pedes, quem non existimas surrexisse. tibi enim necdum ascendi ad patrem meum. Ceteræ uero mulieres, quæ pedes tangunt, Dominum confitentur, & merentur eius hærere uestigiis, quem ad patrem ascendisse confidunt. Quamquam, etiam si eadem mulier diuersis in euangeliis & tenuisse pedes, & non tenuisse referatur, facilis solutio sit : cum potuerit corrigi primum quasi incredula, & postea non repelli, quasi ea, quæ errorem confessione mutauerat. Quod & de latronibus intelligi po- *Matth. 27* test ; cum alius euangelista utrumque blasphemasse, alius *Luc. 23* narret alterũ esse confessum. Extrema schedula continebat, utrum, post resurrectionem, quadraginta diebus Dominus cum discipulis conuersatus sit, & numquã alibi fuerit ; an latenter ad cælũ ascenderit, atque descẽderit, & nihilominus apostolis suam præsentiam nõ negarit ? Si Dominũ Dei filium consideres, de quo sermo est, & illum esse, qui loquitur : Non ne cælum & terram ego repleo, dicit Dominus : *Hier. 23* Et de quo alius propheta testatur, Cælum mihi thronus *Esa. 66* est, terra autem scabellum pedum meorum : Et rursum alibi : Qui tenet cælum palmo, & terram pugillo. De quo *Esa. 40* Dauid canit : Quo ibo a spiritu tuo : & a facie tua quo fu- *Psal. 138* giam : si ascendero in cælum, tu ibi es : si descendero ad infernum, ades : Et si habitauero in extremis maris : etenim ibi manus tua deducet me, & continebit me dextera tua : profecto non ambiges, etiam ante resurrectionem sic in Dominico corpore habitasse Deum uerbum, ut & in patre

esset,

esset, & cæli circulum clauderet, atque in omnibus infusus esset; & circumfusus, idest, ut cuncta penetraret interior, & contineret exterior. Stultum est igitur, illius potentiam unius corpusculi paruitate finiri, quem non capit cælum: & tamen, qui ubique erat, etiam in filio hominis totus erat. Diuina quippe natura, & Dei sermo in partes secari non potest, nec locis diuidi: sed, cum ubique sit, totus ubique est. Erat igitur uno eodemq. tempore & cum apostolis quadraginta diebus, & cum angelis, & in patre, & in extremis maris finibus erat: in omnibus locis uersabatur, cum Thoma in India, cum Petro Romæ, cum Paulo in Illyrico, cum Tito in Creta, cum Andrea in Achaia, cum singulis apostolis & apostolicis uiris in singulis cunctisq. regionibus. Quod autem dicitur, quosdam deserere, uel non deserere: non naturæ illius terminus ponitur, sed eorum merita describuntur, apud quos esse, uel non esse dedignatur.

ARGVMENTVM.

Qvid sit blasphemia in Spiritum sanctum, & quod irremißibile non sit peccatum, Christum post fidem negare, Nouatianos conuincendo, eidem Marcellæ exponit.

HIERONYMVS AD MARCELLAM de blasphemia in Spiritum sanctum.

EPISTOLA CXLIX.

Brevis est quæstiuncula, quam misisti: & aperta responsio est. Si enim de eo, quod in euangelio scribitur: Quicumque dixerit uerbum contra filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc sæculo, neque in futuro: Nouatianus affirmat: non posse peccare in Spiritum sanctum, nisi eum, qui Christianus sit, & postea negauerit: manifestum est Iudæos, qui eo tempore blasphemabant, peccato blasphemiæ non teneri: quippe qui im-

Matth. 12 Marc. 3 Matth. 21

impii coloni, interfectis prophetis, de nece Domini cogi tabant: & intantum erant perditi, ut ad saluandos eos se Dei filius uenisse responderit. Vnde de toto ipsius scriptu ræ ordine conuincendus est, non iis irremissibilem esse dictā blasphemiam, qui tormentis compulsi, & uariis euisce rati cruciatibus, Dominum denegassent, sed iis, qui cum in uirtutibus uideant opera Dei, calumniantur, & clamitant, dæmonis esse uirtutem, & omnia signa, quæ facta sunt, non ad diuinam magnificentiam, sed ad diabolū perti nere. Vnde & saluator noster toto respōsionis suæ hoc agit argumento, ut doceat, non posse satanam eiici a satana, & regnum eius inter se non esse diuisum. Cum enim diaboli studium sit, Dei lædere creaturā: quo modo eiusdem poterit esse uolūtatis, sanare languentes, & se ipsum de obsessis fugare corporibus? Probet itaque Nouatianus aliquem de iis, qui sacrificare compulsi sunt ante tribunal iudicis, respondisse omnia, quæ in euangelio scripta sunt, non a filio Dei, sed a Beelzebub principe dæmoniorum fuisse perfecta: & tunc poterit approbare, irremissibilem in spiritum sanctum esse blasphemiam. Vt autem & acutius aliquid interrogemus; respondeat, quid sit, contra filium hominis dicere, & in spiritum sanctum blasphemare. Ego quippe assero iuxta sensum illius, eos, qui Christum in persecutione negauerint, contra filium hominis dixisse, & non in spiritum sanctum blasphemasse. Qui enim interrogatur, an Christianus sit, & Christianum se non esse responderit; utique negando Christum, hoc est filium hominis, spiritui sancto non facit iniuriam. Si autem, Christum negando, negauit & spiritum: edisserat hæreticus, quo modo non peccet in spiritum, qui filium hominis denegauerit. Aut, si spiritum sanctum hoc loco intelligendum patrem putat, patris nulla est a negatore mentio facta, cum negaret. Petrus apostolus eo tempore, quo, ancillæ interrogatione perterritus, Dominum negauit, in filium hominis, an in spiritum sanctum uidetur commisisse peccatum? Si id, quod ait, Nescio hominem, ridicule uoluerit interpretari, non

Chri-

Matth. 23
Ioan. 10
Matth. 12
Marc. 3
Luc. 11
Matth. 26

Christum eum negasse, sed hominem: mendacem faciet saluatorem, qui se, hoc est filium Dei, negandum esse prædixerat. si autem negauit filium Dei; unde & amare fleuit; & trinam negationem trina postea confessione deleuit: manifestum est, peccatum in spiritum sanctum ideo non posse dimitti, quod habeat blasphemiam: ut, cum uideas in uirtutibus Deum, Beelzebub calumnieris in factis. Doceat igitur, aliquem negatorem Beelzebub uocasse Christum, & ultro referam gradum, negatorem non posse ueniam consequi post ruinam. quia aliud est tormentis cedere, & se Christianum negare: aliud Christum diabolum dicere, sicut tibi ipsa scriptura, atque contextus lecta attentius potuerunt demonstrare. Fuerat quidem prolixius disserendum: sed quoniam amicis, & qui ad nostrum hospitiolum conuenerunt, præsentiam nostram negare non possumus; &, tibi non statim respondere, admodum uisum est arrogantis; latam disputationem breui sermone comprehendimus; ut non tam epistolam, quam commentariolum dictaremus.

Ioan. 21

ARGVMENTVM.

HEDIBIA, a Paterio rhetore, & Delphidio poeta, oratoreq. apud extremos Gallos nobilis exorta femina, misso in Bethlehem Apodemio, duodecim quæstiones D. Hieronymo explicandas proposuerat. is nunc eas non minus pie, quam docte, post laudatam mulierem, sigillatim enucleat.

HIERONYMVS HEDIBIAE.

EPISTOLA CL.

IGNOTA uultu, fidei mihi ardore notissima, de extremis Galliæ finibus in Bethlehemitico rure latitãtem ad respondendũ prouocas, de sanctarũ quæstiunculis scripturarum, per hominem Dei, filium meum, Apodemium commentariolum dirigens: quasi uero non ha-

beas in tua prouincia disertos uiros, & in lege Dei perfe
s: nisi forte experimentum magis nostri, quam doctri-
m, flagitas; & uis scire, quid de iis, quæ ab aliis audisti,
s quoque sentiamus. Maiores tui, Paterius, atque Del
udius; quorum alter, ante quam ego nascerer, rhetori
m Romæ docuit; alter, me iam adolescentulo, omnes
allias prosa uersuque, suo illustrauit ingenio, iam dormi
ntes & taciti me iure reprehendunt, quod audeam ad stir
em generis sui quippiam mussitare: licet cōcedens eis elo
uentiæ magnitudinem, & doctrinam sæcularium littera-
um, merito subtraham scientiam legis Dei: quam nemo *Iacob.* 1
ccipere potest, nisi ei data fuerit a patre luminum, qui il-
uminat omnem hominem uenientem in hunc mundū; & *Ioan.* 1
tat medius credentium, qui in nomine eius fuerint congre *Matth.* 18
gati. Vnde libere profiteor; nec dictum superbe pertime-
sco; me scribere tibi non in doctis humanæ sapientiæ uer-
bis, quam Deus destructurus est, sed in uerbis fidei, spiri- 1. *Cor.* 2
tualibus spiritualia comparantem: ut abyssus ueteris testa *Psal.* 41
menti inuocet abyssum euangelicam, in uoce cataractarum,
idest, prophetarum & apostolorum suorum, & ueritas Do
mini perueniat usque ad nubes: quibus mandatum est, ne
super incredulum Israel imbrem pluerent, sed ut rigarent
arua gentilium, & torrentem spinarum ac mare mortuum
dulcorarent. Ora igitur, ut uerus Eliseus steriles in me & 4. *Reg.* 2
mortuas aquas uiuificet, & apostolorum sale, quibus dixe
rat; Vos estis sal terræ; meum holusculum condiat: quia *Matth.* 5
omne sacrificium, quod absque sale est, Domino non offer
tur. Nec fulgore sæcularis eloquentiæ delecteris, quam ui- *Leuit.* 2
dit Iesus quasi fulgur cadentem de cælo: sed potius eum re *Luc.* 10
spice, qui non habet decorem, nec speciem; homo in pla *Esa.* 53
gis positus, & sciens ferre infirmitatem. & quidquid ad
proposita respondero, scias me non confidentia respondis-
se sermonis, sed eius fide, qui pollicitus est, Aperi os tu- *Psal.* 80
um, & ego implebo illud.

QVAESTIO PRIMA.

INTERROGAS, quo modo perfectus esse quis possit, &
quo

quo modo uiuere debeat uidua, quæ sine liberis derelicta
Matth. 19 est. Hoc idem in euangelio legis doctor interrogat. Magister, quid faciens, uitam æternam possidebo? Cui respondit Dominus: Mandata nosti? Dicit ille: Quæ? Iesus autem dixit: Non homicidium facies, non adulterium, non furtum, non falsum dices testimonium: honora patrem & matrem, & diliges proximum tuum sicut te ipsum. Et illo dicente, Hæc omnia feci, Dominus intulit: Vnum tibi deest: Si uis esse perfectus; uade, & uende omnia, quæ habes, & da pauperibus; & ueni, sequere me. Itaque & ego tibi Domini nostri respondebo sermonibus. Si uis esse perfecta, & tollere crucem tuam, & sequi Dominum saluatorem,
Marc. 10 & imitari Petrum dicentem: Ecce nos dimisimus omnia, & secuti sumus te: uade, & uende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & sequere saluatoré. Non dixit, da filiis, da fratribus, da propinquis; quos etiãsi haberes, iure iis Dominus præferretur; sed da pauperibus; immo da Chri-
2. Cor. 8 sto, qui in pauperibus pascitur: Qui cum diues esset, pro nobis pauper factus est: qui loquitur in tricesimonono psalmo: Ego auté mendicus sum, & pauper: & Dominus sollicitus est pro me. Statimq. quadragesimi psalmi de eo exordiũ est: Beatus, qui intelligit super egenũ, & pauperem. Intelligentia opus est, ut post intelligentiæ beatitudinẽ sciatur quis sit egenus & pauper: non utique ille, qui mẽdicitate & squalore coopertus est, & tamen nõ recedit a uitiis, sed de quibus Apostolus loquitur: Tantũ ut pauperũ memores
Gal. 2 essemus. Ob quorũ refrigeria laborant Paulus & Barnabas
Rom. 15 in ecclesiis gentium, ut collectæ fierent per primam sabbati: & hanc ipsam oblationem non per alios, sed per se de-
Deut. 33 ferre festinant iis, qui suas pro Christo amisere substantias, qui persecutiones passi sunt, qui dixerunt patri suo & ma-
Matth. 12 tri, uxoribus, & liberis: Non nouimus uos. Hi impleuerunt uoluntatem patris, & audierunt dicentem Dominum saluatorem: Mater mea, & fratres mei hi sunt, qui faciunt uoluntatem patris mei. Et hæc dicimus, non quod in pauperes Iudæos, siue gentiles, & omnino cuiuslibet gentis

sint

ſint, pauperes prohibeamus faciẽdã eleemoſynã; ſed quod Chriſtianos & credẽtes pauperes incredulis præferamus; & inter ipſos Chriſtianos ſit multa diuerſitas, utrũ peccator, an ſanctus ſit. Vnde & Apoſtolus paſſim in omnes miſericordiam probans, infert: Maxime in domeſticos fidei. Domeſticus fidei eſt, qui eadem tibi religione coniungitur, quem a conſortio fraternitatis peccata non ſeparant. Quod ſi de inimicis quoque nobis præcipitur, ut, ſi eſurierint, demus eis cibum, ſi ſitierint, demus eis potum; & hæc facientes congregemus carbones ſuper caput eorum: quanto magis de iis, qui non ſunt inimici, & qui Chriſtiani ſunt, atque ſancti? Neque uero hoc, quod dicitur: Hoc enim faciens, carbones ignis congregabis ſuper caput eius: in malam partem accipiendum eſt, ſed in bonam. Quando enim inimicis noſtris præbemus beneficia; malitiã eorum noſtra bonitate ſuperamus, & mollimus duritiam, iratumq. animum ad molliciem & beneuolentiam flectimus, atque ita congregamus carbones ſuper capita eorũ, de quibus ſcriptum eſt: Sagittæ potentis acutæ, cum carbonibus deſolatoriis: ut, quo modo de altari a ſeraphin carbo ſublatus, prophetæ labia purgauit; ita & inimicorũ noſtrorũ peccata purgentur; & uincamus in bono malum; & benedicamus maledicentibus; & imitemur patrem noſtrum, qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos. Igitur & tu, quia paucos habes filios, plurimos fac tibi amicos de iniquo mammona, qui te recipiant in æterna tabernacula. Pulchre dixit, de iniquo: omnes enim diuitiæ de iniquitate deſcendunt; & niſi alter perdiderit, alter non poteſt inuenire. Vnde & illa uulgata ſententia mihi uidetur eſſe ueriſſima: Diues aut iniquus, aut iniqui heres. Quod cũ legis doctor audiſſet, & ferre non poſſet, quia habebat diuitias multas, conuerſus Dominus ad diſcipulos, ait: Quam difficile, qui diuites ſunt, intrare poſſunt in regna cælorum. Non dixit impoſſibile, ſed difficile: licet exemplum poſuerit impoſſibilitatis. Facilius eſt camelum per foramen acus tranſire, quam diuitem

Gal. 6
Rom. 12
Pſal. 119
Eſa. 6
Rom. 12
Matth. 5
Luc. 16
Matth. 19
Marc. 10
Luc. 18

uitem intrare regnum Dei. Hoc autem non tam difficile est, quam impossibile. numquam enim fieri potest, ut camelus transeat per foramen acus. numquam igitur diues intrare poterit regna cælorum. Sed camelus tortuosus, & curuus est, & graui sarcina prægrauatur. et nos ergo, quādo prauas ingredimur semitas, & rectam Domini uiam dimittimus, & oneramur mundi diuitiis, siue pondere delictorum, regnum Dei ingredi non ualemus. quod si deponimus grauissimam sarcinam, & assumamus nobis pennas columbæ; uolabimus, & requiescemus, & dicetur nobis: Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi eius in pallore auri. Dorsum nostrum, quod prius informe erat, & graui sarcina premebatur, habeat nitorem auri, quod interpretatur, in sensu, & alas deargentatas, quæ intelliguntur eloquia scripturarum: & regnū Dei intrare poterimus. Dicūt apostoli se omnia, quæ sua fuerāt, dimisisse; & mercedē pro hac uirtute audacter exposcūt. Quibus respōdit Dominus: Omnis, qui reliquit domū, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomē meum, centuplum accipiet, & uitam æternam possidebit. O quanta beatitudo, pro paruis magna recipere, æterna pro breuibus, pro morituris semper uiuentia, & habere Dominum debitorem. Si qua autem uidua habet liberos, & maxime si nobilis familiæ est, egentes filios non dimittat, sed ex æqualitate eos amet, & ut meminerit primum animæ suæ, & ipsam putet esse de filiis, & partiatur potius cum liberis, quam omnia filiis derelinquat: immo Christū liberorum suorum faciat coheredem. Respondebis, difficile est, durum est, & contra naturam, Sed Dominum audies tibi respondentem: Qui potest capere, capiat. Et si uis esse perfecta, non tibi iugum necessitatis imponit, sed potestati tuæ liberum concedit arbitrium. Vis esse perfecta, & in primo stare fastigio dignitatis; fac, quod fecerunt apostoli; uende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & sequere saluatorem, & nudam solamq. crucem nuda sequaris & sola

Psal. 54.67 *Marc. 10* *Matth. 19* *Matth. 19*

sola. Non uis esse perfecta; sed secundum uis tenere gradum uirtutis: dimitte omnia, quæcumque habes, da filiis, da propinquis. nemo te reprehendit, si inferiora secteris; dummodo illam scias tibi iure prælatam, quæ elegerit prima. Dices; hoc apostolorum est, & uirorum; mulierem autem nobilem non posse omnia uendere, quæ multis adiu mentis huius uitæ indigeat. Audi igitur Apostolum com- 2. Cor. 8
monentem: Non ut aliis refrigerium, uobis autem tribulatio: sed ex æqualitate, uestra abundantia illorum sustentet inopiam: ut & illorum abundantia, uestræ inopiæ sit supplementũ. Vnde, inquit, Dominus: Qui habet duas Luc. 3
tunicas, det alteram non habenti. Quid si Scythiæ frigora sint, & alpinæ niues; quæ non duabus & tribus tunicis, sed uix pecudũ pellibus repellũtur? Quid quid ergo corpori nostro sufficere potest, & humanæ succurrere imbecillitati, quos nudos natura profudit, hoc una appellãda est tunica: & quidquid in præsentibus alimentis necessarium est, hoc unius diei uictus appellatur. Vnde præceptum est: Non co Matth. 6
gitetis de crastino, hoc est de futuro tempore. Et Apostolus, Habentes, inquit, uictum, & uestitum, his contenti 1. Tim. 6
simus. Si plus habes, quam tibi ad uictum uestitumq. necessarium est; illud eroga, & in illo debitricem esse te noueris. Ananias & Saphira apostoli meruere sententiã, quia Act. 5
sua timide reseruarunt. Ergo ne, inquies, puniendus est, qui sua non dederit? Minime: ideo puniti sunt, quia mentiri uoluerunt spiritui sancto, & reseruantes necessaria uictui suo, quasi perfecte sæculo renunciantes, uanam gloriam sectabantur. Alioqui licet libere uel dare, uel non dare: quamquam ei, qui cupiat esse perfectus, præsens paupertas futuris diuitiis compensanda sit. Quo modo autem uidua uiuere debeat, breui sermone comprehendit Apostolus, dicens: Vidua, quæ in deliciis est, uiuens mortua est: 1. Tim. 5
& nos in duobus libellis, quos ad Furiam & Saluinam scripsimus, plenius dictum putamus.

QVAESTIO SECVNDA.

Matth. 26 Qvo modo accipiendum sit illud saluatoris apud Matthæum: Dico autem uobis: non bibam amodo de hoc genimine uitis usque in diem illum, quo bibam illud nouum uobiscum in regno patris mei. Ex hoc loco quidam mille annorum fabulam struunt: in quibus Christum regnaturũ corporaliter esse contendunt, & bibiturum uinum, quod ex illo tempore usque ad consummationem mundi non biberit. Nos autem audiamus panem, quem fregit Dominus, deditq. discipulis suis, esse corpus Domini saluatoris,
Matth. 26 ipso dicente ad eos: Accipite, & comedite: hoc est corpus
Mar. 14 meum: & calicem illum esse, de quo iterum locutus est: Bibite ex hoc omnes: hic est enim sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur. Iste est calix, de quo in
Psal. 115. 22 propheta legimus: Calicẽ salutaris accipiã. Et alibi: Calix tuus inebrians quã præclarus est. Si ergo panis, qui de cælo descendit, corpus est Domini,& uinũ,quod discipulis dedit, sanguis illius est noui testamenti, qui pro multis effusus est in remissionem peccatorum: Iudaicas fabulas repellamus,& ascendamus cum Domino cenaculum magnum, stratum, atque mundatum: & accipiamus ab eo sursum calicem noui testamenti: ibiq. cum eo pascha celebrantes,
Rom. 14 inebriemur ab eo uino sobrietatis. Non enim est regnum
Ioan. 6 Dei cibus, & potus, sed iustitia, & gaudium, & pax in spiritu sancto. Nec Moyses dedit nobis panem uerum, sed dominus Iesus, ipse conuiua & cõuiuium, ipse comedens & qui comeditur: illius bibimus sanguinem, & sine ipso potare non possumus: & quotidie in sacrificiis eius de genimine uitis ueræ, & uineæ Sorec, quæ interpretatur, electa, rubentia musta calcamus: & nouum ex his uinum bibimus in regno patris, nequaquam in uetustate litteræ, sed in no-
Apoc. 14 uitate spiritus; cantantes canticum nouum; quod nemo potest cantare, nisi in regno Ecclesiæ, quod regnum patris
Gen. 28 est. Hunc panem & Iacob patriarcha comedere cupiebat, dicens: Si fuerit dominus Deus mecum, & dederit mihi pa
Gal. 3 nem ad uescendum,& uestimentum ad operiendum. Quot quot

quot enim in Christo baptizamur, Christum induimus, & panem comedimus angelorum, & audimus Dominum prædicantem: Meus cibus est, ut faciam uoluntatem eius, qui me misit, patris, ut impleam opus eius. Faciamus igitur uoluntatem eius, qui misit nos, patris: & impleamus opus eius: & Christus nobiscũ bibet in regno Ecclesiæ sanguinẽ suum. *Ioan.4*

QVAESTIO TERTIA.

QVAE causa sit, ut de resurrectione Domini, & apparitione, euangelistæ diuersa narrauerint. In quibus primum quæris, cur Matthæus dixerit: Vespere autem sabbati illucescente in una sabbati Dominum surrexisse: & Marcus mane resurrectionem eius factam esse commemoret, ita scribens: Cum autem resurrexisset, una sabbati mane apparuit Mariæ Magdalene, de qua eiecerat septem dæmonia; & illa abiens nunciauit iis, qui cum eo fuerant, lugentibus, & flentibus. illiq. audientes quod uiueret, & quod uidisset eum, non crediderunt ei. Huius quæstionis duplex solutio est. Aut enim non recipimus Marci testimonium, quod in raris fertur euangeliis, omnibus Græciæ libris pene hoc capitulum in fine non habentibus, præsertim cum diuersa atque contraria euangelistis ceteris narrare uideatur. Aut hoc respondendum, quod uterque uerum dixerit: Matthæus, quando Dominus surrexerit uespere sabbati: Marcus autem, quando eum uiderit Maria Magdalene, idest, mane prima sabbati. Ita enim distinguendum est: Cum autem resurrexisset: &, parumper spiritu coartato, inferendum, prima sabbati mane apparuit Mariæ Magdalene: ut qui uespere sabbati, iuxta Matthæum, surrexerat, ipse mane prima sabbati, iuxta Marcum, apparuerit Mariæ Magdalene. Quod quidem & Ioannes euangelista significat, mane eum alterius diei uisum esse demonstrans. *Matth.28* *Mar.16* *Ioan.20*

QVAESTIO QVARTA.

Qvo modo, iuxta Matthæum, uespere sabbati Maria Magdalene uidit Dominum resurgentem: & Ioannes euãgelista refert eam mane una sabbati iuxta sepulcrum flere? Vna sabbati dies dominica intelligenda est: quia omnis he- *Matth.28* *Ioan.20*

bdomada in sabbatum, & in primam, & secundam, & tertiam, & quartam, & quintam, & sextam sabbati diuiditur, quam ethnici idolorum & elementorum nominibus appellant. Denique Apostolus collectam pecuniæ, quæ indigentibus præparabatur, in una sabbati præcepit congregandã. Nec putandum est, Matthæum & Ioannem diuersa sensisse, sed unum atque idem tempus, mediæ noctis scilicet & gallorum cantus, diuersis appellasse nominibus. Matthæus enim scribit: Vespere sabbati, idest sero, non incipiente nocte, sed, iam profunda & magna ex parte transacta, apparuisse Dominum Mariæ Magdalene, & apparuisse uespere sabbati illucescentis in unã sabbati: se ipsum interpretãs, quid dixisset, uespere sabbati, idest, appropinquante iã luce sequentis diei: Et Ioannẽ nõ absolute dixisse, Vna autem sabbati uenit Maria Magdalene mane ad sepulcrũ; sed addidisse, Cum adhuc essent tenebræ: Eiusdem igitur atque unius temporis, idest, mediæ noctis, atque gallorum cantus, alterum finem, alterum dixisse principium. Mihiq. uidetur, euangelistam Matthæum, qui euãgelium Hebraico sermone conscripsit, non tam uespere dixisse, quam sero; & eum, qui interpretatus est, uerbi ambiguitate deceptum, non sero interpretatum esse, sed uespere. quamquã consuetudo humani sermonis teneat, sero non uesperum significare, sed tarde. solemus enim dicere: sero uenisti, idest, tarde: & quæ facere ante debueras, fac saltem sero, idest, tarde. Sin autem illud obiicitur; quo modo eadem Maria, quæ prius uiderat Dominum resurgentem, postea ad sepulcrum eius flere referatur: hoc dicendum est; quod & sola, & cum altera, siue cum aliis mulieribus, memor beneficiorum, quæ in se Dominus contulerat, ad sepulcrum eius frequenter cucurrerit, & nunc adorauerit, quem uidebat; nunc fleuerit, quem quærebat absentem. Licet quidam duas Marias Magdalenas de eodẽ uico Magdalo fuisse contendant; & alteram esse, quæ in Matthæo eum uiderit resurgentem; alteram, quæ in Ioanne eum quærebat absentem. Quattuor autem fuisse Marias, in euãgeliis le-

1.Cor.16

gimus

gimus, unam matrem Domini saluatoris; alteram materteram eius, quæ appellata est Maria Cleophe; tertiam Mariam, matrem Iacobi, & Iose; quartam Mariam Magdalenam. licet alii matrem Iacobi, & Iose, materteram eius fuisse contendant. Nonnulli, ut se liberent quæstione, in Marco uolunt unam esse de Mariis, sed non additum cognomen Magdalene, & ex superfluo scriptorum inoleuisse uitio, quod primum euangelista nō scripserit. Nobis autem simplex uidetur & aperta responsio, sanctas feminas, Christi absentiam non ferentes, per totam noctem, non semel, nec bis, sed crebro ad sepulcrum Domini cucurrisse; præsertim cum terræmotus, & saxa disrupta, & sol fugiens, & rerum natura turbata, &, quod his maius est, desiderium saluatoris somnum ruperit feminarum.

QVAESTIO QVINTA.

Qvo modo, iuxta Matthæum, Maria Magdalene uespere sabbati cum altera Maria aduoluta sit pedibus saluatoris: cum, secundum Ioannem, audierit a Domino: Noli me tangere, necdum enim ascendi ad patrem meū. Matth. 28 Ioan. 20 Quæ prius uiderat Dominum resurgentem cum altera Maria, & eius pedibus fuerat aduoluta, postea reuersa per noctem (domi enim ob desiderium eius manere non poterat) uenit ad sepulcrum: cumq. lapidem, quo monumentum fuerat clausum, uidisset ablatum, cucurrit ad Simonem Petrū, & ad alterū discipulū, quem Iesus amabat plurimū, & dicit eis: Tulerunt Dominū de monumento, & nescio ubi posuerunt eum. Error mulieris cū pietate sociatus est. pietas in eo erat, quod desiderabat eum, cuius nouerat maiestatē: error in eo, quod dicebat: Tulerunt Dominū de monumento, & cetera. Denique cū Petrus & Ioannes, introeuntes sepulcrum, uidissent linteamina separata, & sudarium, quo caput Domini fuerat inuolutum, seorsum positum; & resurrexisse crederent, cuius corpus non inuenerant in sepulcro: Maria stabat ad monumentum foris plorans: cumq. se inclinasset, uidit duos angelos in albis sedentes in loco monumenti ad caput & pedes, ubi positum fuerat corpus

Iesu: ut, sub tanta custodiæ dignitate, non crederet ab hominibus potuisse furari, qui ministris angelis seruabatur. Dicunt ei angeli quos cernebat: Mulier, quid ploras? secundum illud, quod Dominus loquebatur ad matrem: Quid mihi & tibi est mulier? nondum uenit hora mea: ut ex eo, quod appellauerunt mulierem, arguerent frustra
Ioan.2 plorantem, & dicerent: Quid ploras? Intantum autem
Ioan.20 Maria Magdalene obstupefacta torpuerat; & fidem, miraculis territa, quasi in caligine, possidebat; ut ne angelorũ quidem præsentium sentiret aspectum; sed muliebriter responderet, & diceret: Ideo ploro, quia tulerunt Dominum meum, & nescio ubi posuerunt eum. O Maria, si Dominum credis, & Dominum tuum, quo modo arbitraris ab hominibus sublatum? Nescio, inquit, ubi posuerunt eum. Quo modo nescis, quem paulo ante adorasti? Cũq. uideret angelos; &, quos cernebat, ignoraret; stupore perterrita huc atque illuc faciem circumferebat, nihil aliud nisi Dominum uidere desiderans; conuersaq. retro, uidit Iesum stantem: & nesciebat, quia Iesus erat: non quod; iuxta Manichæum, & alios hæreticos, formam Dominus uultumq. mutasset; ut pro uoluntate diuersus ac uarius uideretur: sed quod Maria, stupefacta miraculo, hortulanũ putaret, quem tanto studio requirebat. Itaque & Dominus iisdem uerbis, quibus & angeli, loquitur ad eam: Mulier, quid ploras? Addiditq. de suo, quem quæris? At illa respondit: Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi, ubi posuisti eum: & ego eum tollam. Hic Dominum non de confessione ueræ fidei saluatorem uocat, sed humilitate & timore hortulano defert obsequiũ. Et uide, quãta ignorantia. Quem custodiebat cohors militum, cuius sepulcro angeli præsidebant, ab uno hortulano arbitratur ablatum: & ignorans imbecillitatem femineam, tantarum se uirium repromittit, & credit, ut corpus uiri & perfectæ ætatis, quod (ut cetera taceam) centum libris myrrhæ circumlitum erat, existimaret ab una & pauida muliere posse portari. Cumq. Iesus appellasset eam, atque dixisset,

set, Maria; ut, quem facie non agnoscebat, uoce intelligeret: illa in errore persistens, nequaquã Dominum, sed Rabbi, idest, magistrum uocat. Et uide, quanta turbatio: quem hortulanum putans, Dominum nuncupauerat; Dei filium resurgentem, magistrum uocat. Itaque ad eã, quæ quærebat uiuentem cum mortuis; quæ errore femineo & imbecillitate muliebri huc illucq. currebat, & corpus quærebat occisi; cuius pedes uiuentis tenuerat; loquitur Dominus, & dicit: Noli me tangere: nondum enim ascendi ad patrem meum. Et est sensus: Quem mortuum quæris, uiuentem tangere non mereris. Si me necdum putas ascendisse ad patrem, sed hominum fraude sublatum; meo tactu indigna es. Hoc autem dicebat, non ut studiũ quærentis obtunderet, sed ut dispensationem carnis assumptæ in diuinitatis gloriam sciret esse mutatam; & nequaquam corporaliter uellet esse cum Domino, quem spiritualiter credere deberet regnare cum patre. Vnde & apostoli maioris fidei sunt, qui absque angelorum uisu, absque ipsius saluatoris aspectu postquam corpus eius in monumento non repererant, crediderunt eum ab inferis surrexisse. Alii putant primum esse, quod a Ioanne narratum est; uenisse Mariam Magdalenam ad sepulcrum, & uidisse reuolutum lapidem a monumento; & postea regressam cũ apostolis, Petro, & Ioanne, solam ad monumentum remansisse; & iccirco adhuc incredulam, a Domino fuisse correptam: reuersamq. domum, rursum ad sepulcrum uenisse cum Maria; & ab angelo monitam, exeuntem de monumento adorasse Dominum, & tenuisse pedes eius, quando ab eo pariter audierunt, Auete. Et illæ accesserunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum. Quæ intantum profecerunt, ut mittantur ad apostolos, & audiant primum; Nolite timere: secundo; Ite nunciate fratribus meis, ut eant in Galilæam: ibi me uidebunt.

QVAESTIO SEXTA.

QVO modo custodiente militum turba, Petrus & Ioannes libere ingressi sint sepulcrum, nullo prohibente custo- *Matth. 28*

Ioan. 20 stodum, Hac uidelicet causa, quia uespere sabbati, quæ lucescebat in prima sabbati, uenit Maria Magdalene, & altera Maria uidere sepulcrum. Et ecce terræmotus factus est magnus: angelus quoque Domini descendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum: eratq. aspectus eius sicut fulgur, & uestimentum illius sicut nix. Præ timore autem eius perterriti sunt custodes, & facti sunt uelut mortui. Igitur qui fuerāt tanto timore perterriti, ut putarentur mortui, aut dimisisse sepulcrum, & fugisse credendi sunt, aut ita corpore & animo obtorpuisse, ut nō dicam uiros, sed ne mulierculas quidem, sepulcrum intrare cupientes, auderent prohibere. magnus enim timor eos exterruerat, uidentes lapidem reuolutum, & terræmotum factum non ex more solito, sed tam magnum, qui cuncta concuteret, & euersionem terræ funditus minaretur; angelum quoque descendisse de cælo, tam claro uultu, ut non lampadem, & humana lumen arte succensum, sed fulgur imitaretur cæli, quo illustrantur omnia; unde & in tenebris uidere potuerunt: itaque libere introeunt. uiderat enim Maria Magdalene, quæ eis nunciauerat: lapidem reuolutum, & corpus Domini de monumento esse sublatū. Angelum autem non putemus iccirco uenisse, ut aperiret sepulcrum Domino resurgenti, & reuolueret lapidem, sed, postquam Dominus resurrexit, hora, qua ipse uoluit, & quæ nulli mortalium cognita est, indicasse quod factū est, & sepulcrum uacuum reuolutione lapidis, & sui ostendisse præsentia: quæ omnia uidebantur splendore faciei ipsius, & horrorem tenebrarum fulgoris claritate uincente.

QVAESTIO SEPTIMA.

Matth. 28 *Mar. 16* QVO modo Matthæus & Marcus scribant, apostolis mandatum per mulieres, ut irent in Galilæam Dominum reuisuri; cū Lucas & Ioannes, Hierosolymis ab illis uisum esse, perhibeant. Aliud est, undecim se offerre discipulis, qui propter metum Iudæorum absconditi erant; quando ad eos clausis ingressus est ianuis; & putantibus, quod uideretur in spiritu, manus & latus obtulit, clauis & lancea uul-

uulneratum: aliud, quando, secundum Lucam, præbuit *Luc.24* se eis in multis argumentis per dies quadraginta, appa- *Ioan.20* rens eis & loquens de regno Dei, & conuescens præcepit eis, ab Hierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris. In altero enim pro consolatione timentium uidebatur, & uidebatur breuiter, rursumq. ex oculis tollebatur: in altero autem tanta familiaritas erat, & per *Ioan. 21* seuerantia, ut cum eis pariter uesceretur. Vnde & Paulus *1.Cor.15* apostolus refert eum quingentis simul apparuisse discipulis. Et in Ioanne legimus, quod, piscantibus apostolis, in *Ioan 21* litore steterit, & partem assi piscis fauumq. comederit: quæ ueræ resurrectionis indicia sunt. In Hierusalem autem nihil horum fecisse narratur.

QVAESTIO OCTAVA.

QVID significet, quod in euangelista Matthæo scriptũ *Matth. 27* est: Iesus autem, clamans uoce magna, emisit spiritum: & uelum templi scissum est in duas partes, a summo usque deorsum: & terra mota est: & petræ scissæ sunt: & monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt: & exeuntes de monumentis, post resurrectionem eius, uenerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. De hoc loco in iisdem Matthæi cõmentariis disseruimus. Primumq. dicendum, quod diuinæ sit potentiæ, ponere animam quando uoluerit, & rursum accipere eam. Denique centurio audiẽs eum dixisse ad *Luc.23* patrem: In manus tuas commendo spiritum meum: & statim spiritum sponte dimisisse: commotus signi magnitudine, ait: Vere Dei filius erat iste. Velum quoque templi scissum est in duas partes; ut compleretur illud, quod refert Iosephus, præsides templi dixisse uirtutes: Transeamus ex his sedibus. In euangelio autem, quod Hebraicis litteris scriptũ est, legimus non uelum templi scissum, sed superliminare templi miræ magnitudinis corruisse. Terra, inquit, mota est, pendentem Dominum suum ferre non sustinens: & petræ scissæ sunt, ut indicarent duritiam Iudæorum, qui præsentem Dei filium intelligere noluerunt:

&

& monumenta aperta sunt, in signum futuræ resurrectio-
nis: multaq. sanctorum corpora, exeuntia de sepulcris,
uenerunt in sanctã ciuitatem, & apparuerunt multis. San
ctam ciuitatem, Hierosolymã debemus accipere, ad distin
ctionem omnium ciuitatum, quæ tunc idolis seruiebant.
in hac enim sola fuit templum, & unius Dei cultus, & ue-
ra religio: & non omnibus apparuerunt, sed multis, qui
resurgentem Dominũ susceperunt. Deinde iuxta anagogẽ,
dicendum est, quod, inclamante Iesu, & emittente spiri-
tum, uelum templi scissum sit in duas partes a summo us-
que deorsum; & omnia legis sint reuelata mysteria; ut,
quæ prius recondita tenebantur, uniuersis gentibus prode
rentur. In duas autem partes, in uetus & nouum testamen
tum: & a summo usque deorsum, ab initio mundi, quan
do homo conditus est, & reliqua, quæ facta sunt in medio,
sacra narrat historia, usque ad consummationem mundi.
Et quærendum, quod uelum templi scissum sit, exterius,
Leuit. 21 an interius? Mihi uidetur, in passione Domini illud ue-
lum esse conscissum, quod in tabernaculo, & in templo
1. Cor. 13 foris positum fuerat, & appellabatur exterius: quia
nunc ex parte uidemus, & ex parte cognoscimus. Cum
autem uenerit, quod perfectum est; tunc & uelum interi-
us dirumpendum est; ut omnia, quæ nunc nobis abscon-
dita sunt, domus Dei sacramenta uideamus. Videamus,
quid significent duo cherubim, quid oraculum, quid uas
aureum, in quo manna reconditum fuit. nunc enim per
speculum uidemus in ænigmate: & cum historiæ nobis ue
lum scissum sit, ut ingrediamur atrium Dei, tamẽ secreta
Matth. 27 eius, & uniuersa mysteria, quæ in cælesti Hierusalẽ clausa
retinentur, scire nõ possumus. Igitur in passione Domini
Agge. 2 terra commota est, iuxta illud, quod scriptũ est in Aggæo:
Matth. 8 Adhuc semel, & ego mouebo cælũ, & terram: & ueniet desi
deratus cũctis gentibus: ut ab Oriente & Occidente ueniãt,
& recumbant cum Abraham, Isaac, & Iacob. Et petræ
scissæ sunt, idest dura corda gentilium, siue petræ, uni-
uersa uaticinia prophetarum, qui & ipsi a petra Christo

cum

cum apostolis petræ uocabulum acceperunt; ut, quidquid 1.Cor.10
in eis duro legis uelamine claudebatur, scissum pateret gentibus. Monumenta quoque, de quibus scriptũ est: Vos Matth.23
estis sepulcra extrinsecus dealbata, quæ intus plena sunt ossibus mortuorum: ideo sunt aperta, ut egrederentur de iis, qui prius in infidelitate mortui erant, & cum resurgente Christo atque uiuente uiuerent, & ingrederentur cælestem Hierusalem, & haberent municipatum, nequa- Hebr.12
quam in terra, sed in cælo; morientesq. cum terreno Eph. 2
Adam, resurgerent cum Adam supercælesti. Porro, secundum litteram, nulli uiolentum esse uideatur, mortuo saluatore appellari Hierusalem sanctam ciuitatem: cum Matth.27
usque ad destructionem eius semper apostoli templum in- Act.2.3
gressi sint, & ob scandalum eorum, qui de Iudæis crediderant, legis exercuerint cærimonias. Intãtum autem Hieru Luc.19.23
salem amauit Dominus, ut fleret eam, & plangeret, & pendens in cruce loqueretur: Pater ignosce illis: quod enim faciunt, nesciunt. Itaque impetrauit, quod petierat: multaq. statim de Iudæis millia crediderũt, & usque ad qua Act.2.4
dragesimumsecundũ annum datum est ei tempus pænitentiæ. Post quos perseuerantibus illis in malitia, egressi sunt duo ursi de siluis gentiũ Romanarũ, Vespasianus, & Titus, & blasphemantes pueros, ascendente uero Eliseo in do- 4. Reg. 2
mum Dei, (hoc enim interpretatur Bethel) uoce consona illudentes interfecerunt, atque lacerauerunt: & ex eo tempore Hierusalem non appellatur ciuitas sancta, sed, sanctitatem & pristinum nomen amittens, spiritualiter uocatur Sodoma, & Aegyptus: ut ædificetur pro ea ciuitas noua, quam fluminis impetus lætificat, & de cuius medio Apoc.21
egreditur fons, qui totius orbis amaritudinem mitigauit: Psal.45
ut miserabilis Israel ruinas templi nudatis plangat lacertis; & in Christo turba credentium, noua quotidie uideat Ecclesiæ tecta consurgere; & dicat Sion: Angustus mihi lo- Esa.11
cus est: impleaturq. illud, quod in Esaia scriptum est: Et erit sepulcrum eius inclytum.

QVAESTIO NONA.

Ioan. 20 QVO modo saluator, secundum Ioannem, insufflauit
Act. 1 spiritum sanctum in sanctos apostolos, & secundum Lucam, post ascensionem se missurum repromittit? Huius quæstionis perfacilis solutio est, si, docente apostolo Paulo, spiritus sancti diuersas gratias nouerimus. Scribit enim
1. Cor. 12 in prima ad Corinthios epistola: Diuisiones donorũ sunt, idem uero spiritus: & diuisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus: & diuisiones operationũ sunt, idem autẽ Deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuique autem datur manifestatio spiritus, ad id, quod expedit. alii quidẽ datur per spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secũdum eundem spiritum, alii gratia sanitatũ in uno spiritu, alii fides in eodem spiritu, alii operatio uirtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii autem interpretatio sermonum. hæc autem omnia operatur unus atque idẽ spiritus, diuidens singulis prout uult.
Luc. 24 Ergo Dominus, qui post resurrectione suam, iuxta Lucæ
Act. 1 euangelium, dixerat: Ecce ego mittam promissionem patris mei in uos: uos autem sedete in ciuitate quoadusque induamini uirtute ex alto. Et, iuxta eundem, in apostolorum Actibus est locutus: Præcepit eis, ab Hierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem patris: quam audistis, inquit, per os meum: quia Ioannes quidem baptizauit aqua, uos autem baptizabimini spiritu sancto nõ post multos hos dies. Rursum in fine euangelii secundum
Ioan. 20 Ioannem, eo die, quo resurrexerat, idest, die dominica, clausis ianuis ad apostolos introisse narratur, & dixisse eis secundo: Pax uobis: & intulisse: Sicut misit me pater, & ego mitto uos. hoc cum dixisset, insufflauit, & dixit eis: Accipite spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; & quorum retinueritis, retenta erunt. Prima igitur die resurrectionis eius, acceperunt spiritus sancti gratiam, qua peccata dimitterent, & baptizarent, & filios Dei facerent, & spiritum adoptionis credentibus largirentur, ipso saluatore dicente: Quo-

rum

rum remiſeritis peccata, remittuntur eis; & quorum retinueritis, retenta erunt. Die autem pentecoſtes eis amplius repromiſſum eſt, ut baptizarentur ſpiritu ſancto, & induerentur uirtute ex alto, qua Chriſti euangelium cunctis gentibus prædicarent: iuxta illud, quod in ſexageſimo ſeptimo pſalmo legimus: Dominus dabit uerbum euangelizantibus uirtute multa, ut haberent operationem uirtutum, & gratiam ſanitatum; & prædicaturi multis gentibus, acciperent genera linguarum; ut iam tunc cognoſceretur, qui apoſtolorum quibus deberent gentibus nunciare. Denique apoſtolus Paulus, qui de Hieruſalem uſque ad Illyricum prædicauit, & inde per Romam ad Hiſpaniam ire feſtinat, gratias agit Deo, quod cunctis apoſtolis magis linguis loquatur. qui enim multis gentibus annunciaturus erat, multarum linguarum acceperat gratiam. quæ repromiſſio ſpiritus ſancti die decima poſt aſcenſionem ſaluatoris expleta eſt, Luca referente, qui ſcripſit: Cum complerentur dies pentecoſtes, erant omnes pariter in eodem loco: & factus eſt repente de cælo ſonus tamquam aduenientis ſpiritus uehementis: & repleuit totam domum, ubi erant ſedentes: & apparuerunt illis diſpartitæ linguæ tamquam ignis: seditq. ſupra ſingulos eorum: & repleti ſunt omnes ſpiritu ſancto, & cœperunt loqui aliis linguis, prout ſpiritus ſanctus dabat eloqui illis. Tunc completum eſt illud, quod legitur in Iohel: Et erit in nouiſſimis diebus, dicit Dominus: Effundam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem: Et prophetabunt filii ueſtri, & filiæ ueſtræ; ſeniores ueſtri ſomnia ſomniabunt; & iuuenes ueſtri uiſiones uidebunt. Verbum autem effuſionis ſignificat gratiæ largitatem, & id ipſum ſonat, quod Dominus repromiſit: Vos autem baptizabimini ſpiritu ſancto non poſt multoshos dies. Intantum enim ſpiritu ſancto baptizati ſunt, ut repleretur tota domus, ubi erant ſedentes; & ignis ſpiritus ſancti ſtationem in eis inueniret optatam, linguasq. diuideret, &, ſecundum Eſaiam, qui immunda labia habere ſe dixerat, purgaret labia eorum, ut euangelium Chriſti purius præ-

Rom. 15

1. Cor. 14

Act. 2

Iohel 2

Act. 1

Esa.6 prædicarent. & in Esaia quidem superliminare templi dicitur fuisse commotum: & repleta est omnis domus fumo, idest errore, & tenebris, ueriq. ignorantia. In principio autem euangelii repletur spiritu sancto Ecclesia; ut gratia eius, atque feruore, omnium credentium peccata purgentur; & igne spiritus sancti, quem Dominus missurum esse se dixerat, prædicatura Christum lingua sanetur. Non ergo Ioannes Lucasq. discordant; ut, quod ille primo resurrectionis die datum esse significat, hic quinquagesimo die uenisse describat: sed profectus apostolicus est; ut, qui primo remittendorum peccatorum gratiam acceperant, postea acciperent operationes uirtutum, & cuncta donatio-
1.Cor.12 num genera, quæ ab Apostolo descripta commemorauimus; &, quod magis necessarium erat, diuersitatem linguarum omnium gentium; ut annunciaturi Christum,
Act. 14 nullo indigerent interprete. unde & in Lycaonia cum audissent Paulum & Barnabam loqui linguis suis, Deos in homines conuersos esse credebant. Et re uera indumentũ uirtutis, spiritus sancti gratia est; quam possidentes, iudicum tribunalia, & regum purpuras non timebant. Promi-
Matth. 10 serat enim Dominus prius, quam pateretur, & dixerat: Cum autem tradent uos, nolite cogitare, quo modo, aut quid loquamini. dabitur enim uobis in illa hora, quid loquamini. non enim uos estis, qui loquimini, sed spiritus patris uestri, qui loquitur in uobis. Ego autem audacter, & tota libertate pronuncio, ex eo tempore, quo apostoli Domino crediderunt, semper eos habuisse spiritum sanctum, nec potuisse signa facere absque spiritus sancti gratia, sed pro modulo, atque mensura. unde saluator
Ioan. 7 clamabat in templo dicens: Qui sitit, ueniat ad me, & bibat: & qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ. Hoc autem dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. Et in eodem loco infert: Nondum enim erat spiritus datus: quia Iesus nondum fuerat glorificatus: non quod non esset spiritus
Matth.12 sanctus: dicente Domino saluatore: Si autem ego in spiritu

ritu sancto eiicio dæmonia : sed quia erat in Domino, nec- *Matth. 26*
dum totus in apostolis morabatur. Quamobrem terrentur ad passionem eius, & negant, & Christum se nescire iurant. postquam autem baptizantur in spiritu sancto, & in- *Act. 5*
funditur in eos spiritus sancti gratia; tunc libere loquuntur ad principes Iudæorum: Obedire magis Deo oportet, quã hominibus: mortuos suscitant: inter flagella lætantur: fundunt sanguinem pro Christo, & suppliciis suis coronantur. Nondum ergo erat spiritus in apostolis, nec de uentre eorum fluebant gratiæ spiritales: quia Dominus necdum fuerat glorificatus. Quæ sit autem gloria, ipse in euangelio loquitur: Pater glorifica me gloria, quam apud te habui, *Ioan. 17*
prius quam mundus esset. Gloria saluatoris, patibulum triumphantis est. Crucifigitur ut homo, glorificatur ut Deus. Denique sol fugit, luna mutatur in sanguinem, terra motu insolito contremiscit, aperiuntur inferi, mortui ambulant, saxa rumpuntur. Hæc est gloria, de qua loquebatur in psalmo: Exurge gloria mea, exurge psal- *Psal. 56*
terium, & cithara. Ipsaq. de se respondit gloria, & dispensatio carnis assumptæ: Exurgam diluculo: ut impleatur uigesimi primi psalmi titulus, pro assumptione matutina. Hæc dicimus non quod alium Deum, alium hominem esse credamus, & duas personas faciamus in uno filio Dei, sicut noua hæresis calumniatur: sed unus atque idem filius Dei, & filius hominis est; &, quidquid loquitur, aliud referimus ad diuinam eius gloriam, aliud ad nostram salutem. Pro quibus non rapinam arbitratus est se esse æqualẽ Deo, *Philip. 2*
sed semet ipsum exinaniuit, formam serui accipiens, factus obediens patri usque ad mortem, mortem autem crucis. Et uerbum caro factum est, & habitauit in nobis. Miror *Ioan. 1*
autem, Montanum & insanas feminas eius, abortiuos prophetas, Domino promittente, atque dicente: Vado, & *Ioan. 14*
alium paracletum mittam uobis: & postea, Luca euange- *Act. 1. 2*
lista narrante, quod apostoli acceperunt quod promissum est: id multo post tempore in se dicere fuisse completum. apostolis enim promissum est: Ego mittam sponsionem *Act. 1*

patris mei in uos: & uos sedete in ciuitate, quoadusque in-
duamini uirtute ex alto: & resurgens, in apostolos insuffla
uit, & non in Montanum, Priscillam, & Maximillam: &
Ioan.20 illis, idest apostolis, ait: Quorum dimiseritis peccata, di-
mittuntur eis; & quorum retinueritis, retenta sunt. Apo-
stolis, inquam, præcepit, ne discederent ab Hierosolymis,
Act.2 sed expectarent promissionem patris. Et postea, quod pro
missum est, expletum legimus: Repleti sunt omnes spiri-
tu sancto, & cœperunt loqui uariis linguis, prout spiritus
Ioan.3.14 sanctus dabat eloqui illis. Spiritus enim sanctus, ubi uult,
spirat. Et quando dicit Dominus, Alium paracletum mit-
tam uobis, & se ostendit esse paracletum, qui appellatur
cõsolator. unde & Deus pater hoc censetur nomine, Deus
2.Cor.1 miserationum & totius consolationis. Si autem & pater
Matth.28 consolator, & filius consolator, & spiritus sanctus consola
tor est; & in nomine patris, & filii, & spiritus sancti, quod
intelligitur Deus, baptizantur credentes: quorum unum
diuinitatis & consolatoris est nomen, eorum & una natu-
ra est. Hic spiritus sanctus non solum in apostolis, sed etiã
in prophetis fuit, de quo Dauid orabat, dicens: Spiritum
sanctum tuum ne auferas a me. Et Daniel spiritum Dei ha
Psal.50 buisse narratur: & Dauid in spiritu loquitur, dixisse Domi
num Domino suo, sede a dextris meis, donec ponam ini-
Psal.109 micos tuos scabellum pedum tuorum. Nec sine spiritu
Psal.32 sancto prophetauerunt prophetæ: & uerbo Domini cæli
firmati sunt, & spiritu oris eius omnis uirtus eorũ: & quid-
quid patris & filii est, hoc idem & spiritus sancti est: & ipse
spiritus sanctus cum mittitur, a patre & filio mittitur: in
alio atque alio loco, spiritus Dei patris, & Christi spiritus
appellatur. Vnde & in Actibus apostolorum, qui Ioannis
baptismate fuerant baptizati, & credebant in Deum pa-
2.Cor.3 trem & Christum, quia spiritum sanctum nesciebant, ite-
Rom.8 rum baptizantur, immo tunc uerum accipiunt baptisma.
Act.19 absque enim spiritu sancto imperfectum est mysterium tri-
Act.5 nitatis. Et in eodem uolumine, Petrus Ananiæ & Sapphi-
ræ dixisse narratur, quod mentientes spiritui sancto, non
sint

sint hominibus mentiti, sed Deo.

QVAESTIO DECIMA.

QVID significet illud, quod apostolus Paulus disputat, *Rom. 9* ad Romanos scribens: Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud Deum? absit: usque ad eum locū ubi ait: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma fa- *Esa. 1* cti fuissemus, & sicut Gomorra similes fuissemus. Omnis quidem ad Romanos epistola interpretatione indiget, & tantis obscuritatibus inuoluta est, ut ad intelligendam eam spiritus sancti indigeamus auxilio, qui per Apostolum hæc ipsa dictauit: sed præcipue locus hic, in quo quidam, uolentes Dei seruare iustitiam, ex præcedentibus causis, dicunt electum in utero Rebeccæ Iacob, & abiectum Esau; si- *Malach. 1* cut & Hieremias, & Baptista Ioannes eliguntur in utero; *Hier. 1* & ipse apostolus Paulus prædestinatur in euangelium ante- *Luc. 1* quam nascatur. Nobis autem nihil placet, nisi quod ecclesiasticum est, & publice in ecclesia dicere non timemus: ne, iuxta Pythagoram, & Platonem, & discipulos eorum, qui sub nomine Christiano introducunt dogma gentilium, dicamus animas lapsas de cælo esse, &, pro diuersitate meritorum, in his, uel in illis corporibus pœnas antiquorum luere peccatorum. Multoq. melius est, simpliciter imperitiam confiteri, & inter cetera, quæ nescimus, etiam huius loci obscuritatem refugere, quam, dum uolumus Dei probare iustitiam, Basilidis & Manichæi hæresim defendere, & Hiberas nænias Aegyptiaq. portenta sectari. Dicamus igitur, ut possumus, & apostolicæ uoluntatis sequentes uestigia, ne punctum quidem, ut dicitur, atque unguem transuersum ab illius sententiis recedamus. Fleuerat supra, & *Rom. 9* dolori suo & conscientiæ testem inuocauerat spiritum sanctum, quod fratres sui & cognati secundum carnem, idest Israelitæ, Dei filium nō recepissent: quorum fuit adoptio, & gloria, & testamentum, & legislatio, & cultura, & promissio: ex quibus etiam ipse Christus secundum carnem de Maria generatus est uirgine: & tam continuo cordis dolore torquetur, ut ipse optet anathema esse a Christo, id-

est solus perire, ne omne Israeliticũ genus pereat. Et quia hoc dixerat; statim uenientem e regione præuidit quæstionem. Quid ergo dicis? Omnes, qui ex Israel sunt, pereunt? Et quo modo tu ipse, & ceteri apostoli, & infinita Iudaici populi multitudo, Christum Dei filium recepistis? Quam ita soluit. Israel in scripturis sanctis dupliciter appellatur, & in duos diuiditur filios; in unum, qui iuxta carnem est; & in alterum, qui iuxta repromissionem, & spiritum. Abraham duos habuit filios, Ismael, & Isaac; Ismael, qui, secundum carnem natus, hereditatem patris non accepit; Isaac, qui de repromissione generatus ex Sara semen Dei appellatur: scriptum est enim: In Isaac uocabitur tibi semen; idest; non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui sunt filii repromissionis, isti æstimantur in semine. Et hoc non solum in Ismael, & Isaac accidisse conuincimus, sed etiam in duobus Rebeccæ filiis, Esau, & Iacob: quorum alter abiectus, alter electus est. Et hoc totum dicit, ut in duobus prioribus fratribus, Ismael, & Esau, populum Iudæorum abiectũ esse significet; in posterioribus autem, hoc est in Isaac, & Iacob, electum populum gentium, uel eos, qui ex Iudæis in Christum credituri erant. Et quoniã hoc uolens approbare, proposuerat testimonium nascentium geminorum Esau & Iacob, de quibus scriptum est:
Gen. 25 Maior seruiet minori: Et in Malachia legimus: Iacob di-
Malach. 1 lexi, Esau autem odio habui: uenientem e latere quæstionem more suo proponit, & differit; &, hac soluta, reuertitur ad id, de quo cœperat disputare: Si Esau & Iacob nec dum nati erãt, nec aliquid egerant boni aut mali, ut uel promererentur Deum, uel offenderent; & electio eorum atque abiectio nõ merita singulorum, sed uoluntatem eligentis & abiicientis ostendit: quid ergo dicemus? iniquus est Deus? secundum illud exemplum, quo loquitur ad Moy-
Exod. 33 sen: Miserebor, cui misertus fuero: & misericordiam præstabo, cui miserebor. Si hoc, inquit, recipimus, ut faciat Deus quodcumque uoluerit, & absque merito, & operibus uel eligat aliquem, uel condemnet: ergo non est uolentis,

lentis, neque currentis, sed miserentis Dei, maxime cum Exod.9
eadem scriptura, hoc est idem Deus loquatur ad Pharaonem: In hoc ipsum excitaui te, ut ostendam in te uirtutem meam, & annuncietur nomen meum in uniuersa terra. Si hoc ita est, & pro uoluntate sua miseretur Israeli, & indurat Pharaonem: ergo frustra quæritur, atque causatur, nos uel bona non fecisse, uel fecisse mala: cum in potestate ipsius sit, & uoluntate, absque bonis & malis operibus uel eligere aliquem, uel abiicere, præsertim cum uoluntati illius humana fragilitas resistere nequeat. Quam ualidã quæstionem, scripturarum ratione contextam, & pene insolubilem, breui Apostolus sermone dissoluit, dicens: O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Et est sensus. Ex eo, quod respondes Deo, & calumniam facis, & de scripturis tanta perquiris, ut loquaris contra Deum, & iustitiam uoluntatis eius incusas, ostendis te liberi esse arbitrii, & facere quod uis, uel tacere, uel loqui. Si enim in similitudinem uasis fictilis te a Deo creatum putas, & illius non posse resistere uoluntati: hoc considera, quia uas fictile non dicit figulo, quare me sic fecisti? figulus enim habet potestatem, de eodem luto, aut eadem massa aliud uas in honorem facere, aliud in contumeliam. Deus autem æquali cũctos sorte generauit; & dedit arbitrii libertatem, ut faciat unusquisque quod uult, siue bonum, siue malum: intantum autem dedit omnibus potestatem, ut uox impia disputet contra creatorem suum, & causas uoluntatis illus perscrutetur. Sin autem Deus, uolens ostendere iram, & no- Rom. 9
tam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia uasa iræ, apta ad interitum, ut ostenderet diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ, quæ præparauit in gloriam: quos & uocauit, non solum nos ex Iudæis, sed etiam ex gentibus, sicut in Osee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem Osee 2
meã, & non dilectã, dilectã: & erit in loco, ubi dictũ est eis non plebs mea uos, ibi uocabuntur filii Dei uiui: & cetera, quæ sequũtur. Si, inquit, patiẽtia Dei indurauit Pharaonẽ, & multo tẽpore pœnas distulit Israelis, ut iustius cõdemna-

ret, quos tanto tẽpore sustinuerat: nõ Dei accusandã est patientia, & infinita clementia, sed eorum duritia, qui bonitate Dei in perditionem suam abusi sunt. alioquin unus est solis calor, &, secundum essentias subiacentes, alia liquefacit, alia indurat; alia soluit, alia constringit. liquatur enim cera, & induratur lutum: & tamen caloris non est diuersa natura. Sic & bonitas & clementia Dei, uasa iræ, quæ apta sunt in interitum, idest populum Israel, indurat; uasa autem misericordiæ, quæ præparauit in gloriam, quæ uocauit, hoceſt nos, qui non solum ex Iudæis sumus, sed etiam ex gentibus, non saluat irrationabiliter, & absque iudicii ueritate, sed causis præcedentibus: quia alii non susceperunt filium Dei, alii autem recipere sua sponte uoluerunt. Hæc autem uasa misericordiæ, non solum populus gentium est, sed etiam ii, qui ex Iudæis credere uoluerunt, & unus credentium effectus est populus. Ex quo ostenditur non gentes eligi, sed hominum uoluntates. atque ita factũ
Osee 1 est, ut impleretur illud, quod dictũ est in Osee: Vocabo nõ plebem meã plebem meã, hoceſt populum gentiũ: & quibus prius dicebatur, non plebs mea uos, nunc uocantur filii Dei uiui. Quod ne solũ de gentibus dicere uideretur, etiã eos, qui ex Israelitica multitudine crediderunt, uasa mise-
Rom.9 ricordiæ, & electionis appellat. Clamat enim Esaias pro
Esa.10 Israel: Si fuerit numerus filiorum Israel quasi arena maris, reliquiæ saluæ fient: hoceſt: etiam si multitudo non crediderit, tamen pauci credent. Verbum enim consummatũ, atque breuiatum in sua Deus æquitate librauit; ut humilitate & incarnatione Christi eos saluos faceret, qui in eum
Esa. 1 credere uoluissent. Hoc ipsum & in alio loco dixit Esaias: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen; sicut Sodoma facti fuissemus, & sicut Gomorra similes essemus. Cumq. testimonia proposuisset, quibus duplex uocatio prædicitur, & gentium, & populi Iudæorum: transit ad cohærentem disputationem; & iccirco dicit gentes, quæ nõ sectabantur iustitiã, apprehendisse iustitiã, quia nõ superbirint, sed in Christũ crediderint; Israelis autẽ magnam partẽ

ideo

Ideo corruisse, quia offenderit in lapidé offensionis & petrã scandali, & ignorauerit iustitiam Dei; & quærens suam statuere iustitiam, iustitiæ Dei, quæ Christus est, subiici noluerit. Legi in cuiusdam commentariis sic respondisse Apostolum, ut magis implicuerit, quam soluerit quæstionem. ait enim ad id, quod proposuerat: Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud Deum? Et non est uolentis, neque currentis, sed miserentis Dei: & cuius uult miseretur, & quem uult indurat Deus: & uoluntati eius quis potest resistere? sic Apostolum respondisse: O homo, qui terra, & cinis es, audes facere quæstionem Deo? & uas fragile, atque testaceum rebellas contra figulum tuum? Numquid figmentum potest dicere ei, qui se finxit: quare me sic fecisti? aut non habet potestatem figulus, luti ex eadem massa facere aliud quidem uas in honorem, aliud uero in contumeliam? Aeterno igitur silentio conticesce: & scito fragilitatem tuam: & Deo ne moueas quæstionem; qui fecit, quod uoluit; ut in alios clemens, in alios seuerus existeret.

QVAESTIO XI.

QVID sit, quod Apostolus scribit ad Corinthios in secunda epistola: Aliis odor mortis in mortem, aliis odor uitæ in uitam: & ad hæc quis tam idoneus? Totum loci huius capitulum proponamus; ut ex præcedentibus & sequentibus possint intelligi media, quæ ex utroque contexta sunt. Cum uenissem, ait, Troadem, propter euangelium Christi; & ostium mihi apertum esset in Domino; non habui requiem spiritui meo, eo quod non inuenerim Titum, fratrem meum; sed uale faciens eis, profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratia, qui semper nos triũphat in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ per nos manifestat in omni loco, quia Christi bonus odor sumus Deo, in iis, qui salui fiunt, & in iis, qui pereunt, aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor uitæ in uitam. Et ad hæc quis tam idoneus? Nõ enim sumus, sicut plurimi adulterantes uerbum Dei, sed ex sinceritate: sed sicut ex Deo, coram deo in Christo loquimur. Narrat Corinthiis, 2.Cor.2.

quæ fecerit, quæ passus sit, & quo modo in cunctis Deo agat gratias, ut sub exemplo sui illos prouocet ad certandū. Veni, inquit, Troadem, quæ prius Troia appellabatur, ut euangelium Christi in Asia prædicarem. Cumq. mihi ostiū apertum esset in Domino, hoc est, plurimi credidissent, siue per signa, atque uirtutes, quæ in me operabatur Deus; & spes esset nascentis fidei, & in Domino succrescentis, nō habuit requiem spiritui meo; hoc est, speratam consolationem inuenire non potui; eo quod Titum, fratrem meum, non inuenerim, siue quem ibi reperiendum putabam, siue quem ibi audieram degere, uel qui uenturum esse illuc se dixerat. Quæ autem fuit tanta consolatio, & que requies spiritui in præsentia Titi, quem quia non inuenit, uale faciens eis, profectus est in Macedoniam? Aliquoties diximus, apostolum Paulum uirum fuisse doctissimum, & eru-
Act.22 ditum ad pedes Gamalielis, qui in apostolorum Actibus
Act.5 concionatur, & dicit: Et nunc quid habetis cum hominibus istis? Si enim a Deo est, stabit; si ex hominibus, destruetur. Cumq. haberet scientiam sanctarum scripturarū,
1.Cor. 13 & sermonis diuersarumq. linguarum gratiam possideret; unde ipse gloriatur in Domino, & dicit: Gratias ago Deo, quod omnium uestrum linguis magis loquor: diuinorum sensuum maiestatem digno non poterat Græci eloquii explicare sermone. Habebat ergo Titum interpretem, sicut & beatus Petrus Marcum: cuius euangelium, Petro narrante, & illo scribente, compositum est. Denique & duæ epistolæ, quæ feruntur Petri, stylo inter se & charactere discrepant, structuraq. uerborum. Ex quo intelligimus, pro necessitate rerum diuersis eum usum interpretibus. Ergo & Paulus apostolus contristatur, quia prædicationis suæ in præsentiarum fistulam, organumque, per quod Christo caneret, nō inuenerat: perrexitq. in Macedoniā: apparuerat enim ei uir Macedo dicens: Trāsiens adiuua nos: ut ibi inueniret Titū, & uisitaret fratres, uel persecutionibus probaretur. hoc est enim, quod dicit: Deo autē gratia, qui semper triūphat nos in Christo Iesu, & odorē notitiæ suæ spar-

git

git in omni loco. Triumphat nos, pro eo quod est, triumphat de nobis, siue triumphum suum agit per nos: qui in alio loco dixerat: Spectaculum facti sumus mundo, & angelis, & hominibus. Denique narrat in consequentibus. 1. Cor. 4
Nam cum uenissemus Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra; sed omnem tribulationem passi sumus. foris pugnæ, intus timores. sed Deus, qui consolatur humiles, consolatus est nos in aduentu Titi, non solum autem in aduentu eius, sed etiam in solatio. Ergo propterea uale faciens Troianis, siue Troadensibus, profectus est Macedoniam, ut inueniret ibi Titum, & haberet interpretationis euangeliiq. solatium: quem intelligimus non ibi repertum, sed post tribulationes & persecutiones apostoli superuenisse. Prius ergo, quam uenisset Titus, multa perpessus, agit gratias Deo in Christo Iesu, quem gentibus prædicabat, quod dignum se elegerit, in quo ageret triumphum filii sui. Triumphus Dei est, passio martyrũ, pro Christi nomine cruoris effusio, & inter tormenta lætitia. Cum enim quis uiderit, tanta perseuerantia stare martyres, atque torqueri, & in suis cruciatibus gloriari; odor notitiæ Dei disseminatur in gentes; & subit tacita cogitatio, quod, nisi uerum esset euangelium, numquam sanguine defenderetur. Neque enim delicata, & diuitiis studens ac secura confessio est, sed in carceribus, in plagis, in persecutionibus, in fame, in nuditate, & siti. Hic triumphus est Dei, apostolorumq. uictoria. Sed poterat audiens respondere: Quo modo ergo non omnes crediderunt? Prius ergo, quam interrogaretur, soluit ἀνθυποφορὰν, &, iuxta morem suum, quidquid alius obiicere potest, antequam obiiciatur edisserit. et est sensus. Nominis Christi in omni loco bonus odor sumus Deo: & prædicationis nostræ longe lateq. spirat fragrantia. sed quia homines suo arbitrio derelicti sunt: neque enim bonum necessitate faciunt, sed uoluntate; ut credentes coronam accipiant, increduli suppliciis mancipentur: ideo odor noster, qui per se bonus est, uirtute eorum, uel uitio, qui suscipiunt,

piunt, siue non suscipiunt, in uitam transit, aut mortem: ut qui crediderint, salui fiant; qui uero non crediderint, pereant. Nec hoc mirandum de apostolo: cum etiam de
Luc. 2 Domino legerimus: Ecce hic positus est in ruinam, & in resurrectionem multorum in Israel, & in signum cui contradicetur: solisq. radios tam munda loca excipiant, quã immunda, & sic in floribus, quo modo in stercore luceat: nec tamen solis radii polluuntur. sic & Christi bonus odor, qui numquam mutari potest, nec suam naturam amittere, credentibus uita est, incredulis mors; mors autem non ista communis, qua cum bestiis morimur, & iumentis, sed il
Ezech. 18 la, de qua scriptum est: Anima, quæ peccauerit, ipsa morietur. Ergo & uita arbitranda est non hæc, qua spiramus, & incedimus, & huc illucq. discurrimus; sed illa, de qua
Psal. 26 Dauid loquitur: Credo uidere bona Domini in terra uiuen
Matth. 22 tium. Deus enim uiuorum est, & non mortuorum: & ui-
Col. 3 ta nostra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit uita nostra, tunc & nos cum illo apparebimus in gloria. Nec uobis, inquit, o Corinthii parum esse uideatur, si, nobis prædicantibus ueritatem, alii credant, alii non credant; alii uera morte moriantur, alii ui-
Ioan. 4 uant ea uita, quæ dicit: Ego sum uita. Nisi enim nos locuti essemus; nec incredulos mors, nec credentes uita sequeretur: quia difficile dignus præco uirtutum Christi inueniri potest, qui in annunciandis illis non suam, sed eius quærat gloriam, quem prædicat. In eo autem, quod se negat
1. *Tim.* 6 esse sicut multos, qui uenditent uerbum Dei, ostendit esse
Luc. 20 quamplurimos, qui quæstum putant esse pietatem, & turpis lucri gratia omnia faciunt, qui deuorant domos uiduarum; se autem ex sinceritate quasi missum a Deo, & præsente eo, qui se miserit, omnia in Christo & pro Christo loqui; ut causa prædicationis Dei, triumphus Christi, eiusq. sit gloria. Et notandum, quod mysterium trinitatis in huius capituli fine monstretur. ex Deo enim in spiritu sancto, coram Deo patre, in Christo loquimur. Ad comprobandum autem, quod de Troade perrexerit Mace do-

doniam, de apostolorum Actibus ponam testimonium. *Act.16*
Cum autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem, & uisio per noctem Paulo ostensa est. Vir Macedo quidam erat stans, & deprecans eum, ac dicens: Transiens in Macedoniam adiuua nos. Quod cum uidisset, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam, certi facti, quod uocasset nos Deus euangelizare eis.

QVAESTIO DVODECIMA.

QVID sit, quod in epistola scribit ad Thessalonicenses *1.Thess.5* prima: Ipse autem Deus pacis sanctificet uos per omnia: ut integer spiritus uester, & anima, & corpus, sine querela in aduentu domini nostri Iesu Christi seruetur. Famosa quæstio, sed breui sermone tractanda. Supra dixerat: Spiritum nolite extinguere: quod si fuerit intellectum, statim sciemus, quis iste sit spiritus, qui cum anima & corpore in die aduentus Domini conseruandus est. Quis enim possit credere, quod instar flammæ, quæ extincta desinit esse quod fuerat, extinguatur spiritus sanctus, & sustineat abolitionem sui, qui fuit quondam in Israel, quando per Esaiam, & Hieremiam, & singulos prophetas dicere poterat: Hæc dicit Dominus: & nunc in Ecclesia per Agabum *Act.11* loquitur: Hæc dicit spiritus sanctus. Diuisiones donorum *1.Cor.12* sunt, idem uero spiritus: & diuisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus: & diuisiones operationum, idem uero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuique autẽ datur manifestatio spiritus ad id, quod expedit. Alii per spiritum datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secũdum eundem spiritũ, alii fides in eodẽ spiritu, alii operatio uirtutũ, alii gratia sanitatum in uno spiritu, alii prophetia, alii discretio spirituũ. omnia autẽ hæc operatur unus atque idẽ spiritus, diuidens singulis prout uult. De hoc spiritu, ne a se auferretur, rogabat Dauid, dicens: Spiritũ sanctum tuũ *Psal.50* ne auferas a me. Qui quando aufertur, nõ in substantia sui, sed ei, a quo aufertur, extinguitur. Ego puto unum atque idem significare, Spiritũ nolite extinguere; & quod in alio *1.Thess.5* loco scribit, Spiritu feruentes. In quo enim feruor spiritus *Rom.12*

mul-

multiplicata iniquitate, & caritatis frigore non tepescit, in hoc spiritus nequaquam extinguitur. Deus igitur pacis sanctificet uos per omnia, uel in omnibus, siue plenos, at
Eph.2 que perfectos: hoc enim magis sonat ὁλοτελεῖς. Deus au-
Philip.4 tem appellatur pacis; quia per Christum ei reconciliati su mus; qui est pax nostra; qui fecit utraque unum: qui & in alio loco pax Dei dicitur, superans omnem sensum, quæ custodit corda cogitationesq. sanctorũ. Qui autem sanctificatur, siue perfectus in omnibus est, in hoc & spiritus, & anima, & corpus in die Domini conseruatur; corpus, si singulorum membrorum utatur officiis, uerbi gratia, si ope retur manus, pes ambulet, oculus uideat, audiat auris, dentes cibos molant, stomachus coquat, aluus digerat, aut si nulla membrorum parte truncatum est. Et hoc quis quam potest credere, Apostolum pro credentibus deprecari, ut in die iudicii integrum omnium corpus Christus in ueniat: cum omnium corpora aut morte dissoluta sint; aut si, ut quidam uolunt, reperta fuerint adhuc spirantia, habeant debilitates suas, & maxime martyrum, & eorum, qui pro Christi nomine uel oculos effossos, uel amputatas
Eph.4 nares, uel abscissas manus habeant? Ergo integrum corpus est, de quo diximus in alia quæstione, tenens caput, ex quo omne corpus connexum, atque compactum, accipit augmentum in administrationem corporis Christi. Hoc corpus Ecclesia est. Et quicumque huius corporis tenuerit caput, & cetera membra seruauerit, habebit integrum cor pus, quantũ accipere potest humana natura. Iuxta hunc modum & animæ integritas conseruanda est: quæ dicere
Psal.102 potest: Benedic anima mea Dominum, qui sanat omnes
Psal.106 infirmitates tuas: & de qua scriptum est: Misit uerbum su um, & sanauit eos. Spiritus quoque in nobis integer conseruatur, quando non erramus in spiritalibus, sed uiuimus in spiritu, acquiescimus spiritui, & opera carnis mortificamus spiritu, afferimusq. omnes fructus eius, caritatem,
Pro.22 gaudium, pacem: & cetera. Aliter. Præcipitur nobis, Salomone dicente: Tu autem describe ea tripliciter in consilio,

lio, & scientia: ut respondeas uerba ueritatis iis, qui proponunt tibi. Triplex in corde nostro descriptio & regula scripturarum est: prima, ut intelligamus eas iuxta historiá: secunda, iuxta tropologiam: tertia, iuxta intelligentiam spiritualem. In historia, eorum, quæ scripta sunt, ordo seruatur. In tropologia, de littera ad maiora consurgimus; & quidquid in priori populo carnaliter factum est, iuxta moralem interpretamur locum, & ad animæ nostræ emolumenta conuertimus. In spirituali θεωρίᾳ ad sublimiora transimus; terrena dimittimus, de futurorum beatitudine & cælestibus disputamus: ut præsentis uitæ meditatio, umbra futuræ beatitudinis sit. Quos Christus tales inuenerit, ut & corpore, & anima, & spiritu integri conseruentur, & perfectam habeant triplicis in se scientiæ ueritatem; hos sua pace sanctificabit, & faciet esse perfectos. Multi simpliciter hunc locum de resurrectione intelligunt; ut & spiritus, & anima, & corpus in aduentu Domini integra conseruentur. Alii ex hoc loco triplicem in homine uolunt affirmare substantiam; spiritus, quo sentimus; animæ, qua uiuimus; corporis, quo incedimus. Sunt, qui ex anima tantum & corpore subsistere hominem disserentes, spiritum in eo tertium, non substantiam, ueline intelligi, sed efficientiam, per quam & mens in nobis, & sensus, & cogitatio, & animus appellantur: & utique non sunt tot substantiæ, quot nomina. Cumq. illud eis oppositum fuerit: Benedicite spiritus & animæ iustorũ Domino: scripturam Dan. 3
non recipiunt, dicentes eam in Hebraico non haberi. Nos autem in præsenti loco, ut supra diximus, spiritum, qui cum anima & corpore integer conseruatur, non substantiam spiritus sancti, quæ non potest interire, sed gratias eius donationesq. accipimus: quæ nostra uel uirtute, uel uitio & accenduntur, & extinguntur in nobis.

ARGVMENTVM.

Algasia, nobilis, & ex ultimis Galliarum finibus orta femina, una cum Hedibia Apodemium ad D. Hieronymum in Bethlehem usque misit: ut per sanctissimum & eruditissimum uirũ aliquot utrique, quæ difficiles uidebantur, ex nouo testamento soluerentur quæstiones. Vndecim ergo Algasia, hoc est una minus, quam fecerat Hedibia, sibi explicandas proponit. D. ergo Hieronymus, laudato prius feminæ studio, suiq. ingenij excusata tenuitate, ad quæstiones, quas per capita distinctas inuenies, descendit, singulasq. illi non minus pie, quam docte interpretando soluit.

HIERONYMVS ALGASIAE.

EPISTOLA CLI.

f. 56. l. 1 FILIVS meus Apodemius, qui interpretationem nominis sui, longa ad nos ueniens nauigatione, signauit, & de Oceani litore atque ultimis Galliarũ finibus, Roma præterita, quæsiuit Bethlehem; ut inueniret in ea cælestem panem, & saturatus eructaret in Domi

Psal. 44 no, ac diceret: Eructauit cor meum uerbum bonum, dico ego opera mea regi: detulit mihi in parua schedula maximas quæstiones, quas a te datas, mihiq. tradendas dice-

3. *Reg.* 10 ret. Ad quarum lectionem intellexi studium reginæ Saba in te esse completum; quæ de finibus terræ uenit audire sa-

Matth. 12 pientiam Salomonis: Non quidem ego Salomon, qui & ante se, & post se cunctis hominibus præfertur sapientia: sed tu regina appellanda es Saba; in cuius mortali corpore non regnat peccatum; & quæ ad Dominum tota mente conuersa, audies ab eo: Conuertere, conuertere Sunami-

Cant. 6 tis. Etenim Saba in lingua nostra conuersionem sonat. Simulq. animaduerti, quod quæstiunculæ tuæ, de euangelio tantum & de Apostolo propositæ, indicant te ueterem scripturam aut non satis legere, aut non satis intelligere: quæ tantis obscuritatibus & futurorum typis obuoluta est, ut omnis interpretatione egeat; & porta orientalis, de qua ue-

uerum lumen exoritur, & per quam pontifex ingreditur, *Ezech.* 43.44
& egreditur, semper clausa sit, & soli Christo pateat, qui
habet clauem Dauid, qui aperit, & nemo claudit; clau- *Apoc.* 3
dit, & nemo aperit: ut, illo reserante, introeas cubiculum
eius, & dicas: Introduxit me rex in cubiculum suum. Præ *Cant.* 1
terea satis miratus sum, cur, purissimo fonte uicino relicto, *Esa.* 8
nostri tam procul riuuli fluenta quæsieris, &, omissis aquis
Siloe, quæ uadunt cum silentio, desideres aquas Sihor,
quæ turbidis sæculi huius uitiis sordidantur. Habes istic
sanctum uirum Aletium presbyterum, qui uiua, ut aiunt,
uoce, & prudenti disertoq. sermone possit soluere quæ re-
quiris: nisi forte peregrinas merces desideras, & pro ua-
rietate gustus nostrorum quoque condimentorum te allia-
menta delectant. aliis dulcia placent; nonnullos subama
ra delectant: horum stomachum acida renouant, illorum
salsa sustentant. uidi ego, nauseam, & capitis uertiginem
antidoto, quæ appellatur πικρὰ, sæpe sanari, &, iuxta Hip
pocratem, contrariorum contraria esse remedia. Itaque
nostram amaritudinem illius nectareo melle curato: & mit
te in Mara lignum crucis: senilemq. pituitam iuuenili au- *Exod.* 15
steritate compesce; ut possis læta cantare: Quam dulcia *Psal.* 118
gutturi meo eloquia tua, super mel ori meo.

QVAESTIO PRIMA

CVR Ioannes discipulos suos mittit ad Dominum, ut *Matth.* 11
interrogent eum: Tu es, qui uenturus es, an alium expe- *Luc.* 7
ctamus? cum prius ipse de eodem dixerit, Ecce agnus Dei, *Ioan.* 1
ecce qui tollit peccata mundi? De hac quæstione in com
mentariis Matthæi plenius diximus. unde apparet, quæ
hæc interrogas, ipsa te uolumina non habere. tamen strin
gendum est breuiter; ne omnino tacuisse uideamur. Ioan-
nes mittebat discipulos suos in uinculis constitutus; ut sibi
quærens, illis disceret; & capite truncandus, illum do-
ceret esse sectandum, quem interrogatione sua magistrum
omnium fatebatur. neque enim poterat ignorare, quem
ignorantibus ante monstrauerat, & de quo dixerat: Qui ha
bet sponsam, sponsus est. Et; Cuius non sum dignus cal- *Ioan.* 3
cia-

Matth. 3 ciamenta portare. Et: Illum oportet crescere; me autem
Ioan. 1. 3 minui. Deumq. patrem intonantem audierat: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Quod autem dicit, Tu es, qui uenturus es, an alium expectamus? hunc quoque sensum habere potest: Scio, quod ipse sis, qui tollere uenisti peccata mundi: sed quia ad inferos descẽsurus sum, etiam hoc interrogo, utrum & illuc ipse descendas, an impium sit, hoc de filio Dei credere, aliumq. missurus sis. Hoc autem scire desidero; ut, qui te in terris hominibus nunciaui, etiam inferis nunciem, si forte uenturus es. Tu enim es, qui uenisti dimittere captiuitatem, & soluere eos, qui in uinculis tenebantur: cuius sciscitationem Dominus intelligens, operibus magis, quam sermone respondet: & Ioanni præcipit nunciari, uidere cæcos, am-
Matth. 11 bulare claudos, leprosos mundari, surdos audire, mortuos surgere, &, quod his maius est, pauperes euangelizari, pauperes autem uel humilitate, uel diuitiis; ut nulla inter pauperem diuitẽq. distantia sit salutis, sed omnes uocẽtur æqualiter. Quodq. infert, Beatus, qui non fuerit scãdalizatus in me: non Ioannem, sed discipulos eius percutit, qui prius
Matth. 9 accesserant ad eum, dicentes: Quare nos & pharisæi ieuna-
Ioan. 3 mus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant? Et ad Ioannem: Magister, cui tu præbuisti testimonium iuxta Iordanem, ecce discipuli eius baptizant, & plures ueniunt ad eum. Quo dicto, liuorem significant de signorum magnitudine, ex inuidiæ mordacitate uenientem; cur baptizatus a Ioanne, ipse audeat baptizare; & multo amplior ad eum turba concurrat, quam prius uenerat ad Ioannem. Et ne forsitan plebs nesciens, hoc dicto Ioannem sugillari arbitraretur, in illius laudes perorat, & cœpit de Ioanne ad turbas
Matth. 11 dicere circumstantes: Quid existis in desertum uidere? arundinem uento agitatam? Sed quid existis in solitudinem uidere? hominem mollibus uestitum? & reliqua. Cuius dicti hic sensus est: Numquid ad hoc existis in eremum, ut uideretis hominem, instar arundinis uentorum flatu in partes uarias inclinari; ut quem ante laudauerat, de eo nunc dubi-

dubitet; & de quo prius dixerat, Ecce agnus Dei; nunc interroget, utrum ipse an alius sit, qui uel uenerit, uel uenturus sit? Et quia omnis prædicatio falsa, sectatur lucra, & gloriam quærit humanam; ut per gloriam nascantur compendia: asserit eum, camelorum uestitum pilis, nulli posse adulationi succumbere: & qui locustis uescitur, ac melle siluestri, neque opes, neque alias terrenas delicias quærere, rigidamq. & austeram uitam aulas uitare palatii; quas quærunt, qui purpura, & bysso, & serico,& mollibus uestiuntur. Dicitq. eum non solum prophetam, qui soleat uentura prædicere, sed plus esse quam prophetam: quia, quem illi uenturum esse dixerant, hic uenisse monstrauit, dicens: Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi: præsertim cum ad fastigium prophetale, Baptistæ accesserit priuilegium: ut, qui dixerat, Ego a te debeo baptizari, ipse cũ baptizauerit, non præsumptione maioris, sed obedientia discipuli, ac timore serui. Cumq. inter natos mulierum nullum asserat Ioanne surrexisse maiorem; se, qui de uirgine procreatus est, maiorem esse commemorat, siue omnẽ angelum in cælis, qui minimus est, in terris cunctos homines anteire. nos enim in angelos proficimus, & non angeli in nos; sicut quidam stertentes sopore grauissimo somniant. Nec sufficit hoc in Ioannis laudibus, nisi ipse prædicans baptismum pænitentiæ, prius dixisse referatur: Pænitentiam agite: appropinquabit enim regnum cælorum. Vnde a diebus prædicationis eius, regnum cælorum uim patitur: ut, qui homo natus est, angelus esse desideret; & terrenum animal, cæleste quærat habitaculum. Lex enim & prophetæ usque ad Ioannem prophetauerunt: nõ quod Ioannes prophetarum sit finis & legis, sed ille, qui Ioannis testimonio prædicatus est. Ioannes autem secundum mysterium, quod in Malachia scriptum est, Ipse est Elias, qui uenturus est: non quod eadem anima, ut hæretici suspicãtur, & in Elia & in Ioanne fuerit; sed quod eandem habuerit sancti spiritus gratiam, zona cinctus, ut Elias; uiuens in eremo, ut Elias; persecutionem passus ab Herodiade,

Matth. 3 — *Ioan. 1* — *Matth. 3* — *Matth. 11* — *Matth. 3* — *Matth. 11* — *Luc. 12* — *Malach. 4*

3.Reg.19 ut ille sustinuit ab Iezabel: ut, quo modo Elias secundi præcursor aduentus est, ita Ioannes uenturum in carne Dominum saluatorem, non solum in eremo, sed etiam in matris Luc. 1 utero salutarit; & exultatione corporis nunciarit.

QVAESTIO SECVNDA.

Matth. 12 QVID significet, quod in Matthæo scriptum est: Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet. Ad cuius expositionem loci, totum, quod Mat- Esa. 42 thæus de Esaia propheta assumit, testimonium ponendum est: & ipsius uerba Esaiæ, iuxta Septuaginta interpretes, ipsumq. Hebraicum: cui Theodotion, Aquila, Symmachusq. consentiunt. Sic ergo de quattuor euangelistis, so- Matth. 12 lus Matthæus posuit: Iesus autem sciens, secessit inde: & secuti sunt eũ multi: & curauit eos omnes; & præcepit eis, ne manifestum eum facerent: ut impleretur, quod dictum Esa. 42 est per Esaiam prophetam, dicentem: Ecce puer meus, quem elegi; dilectus meus, in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam spiritum meum super eum, & iudicium gentibus nunciabit. Non contendet, neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis uocem eius. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet, donec eiiciat ad uictoriam iudicium: & in nomine eius gentes sperabunt. Pro quo in Esaia iuxta Septuaginta interpretes sic scriptum est: Iacob puer meus, suscipiam eum. Israel electus meus, suscepit eum anima mea. Dedi spiritum meum super eum: iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neque dimittet, nec audietur foris uox eius. Arundinem confractam non conteret, & linum fumigans non extinguet, sed in ueritate proferet iudicium. Splendebit, & non quassabitur, donec ponat super terram iudicium: & in nomine eius gentes sperabunt. Nos autem ex Hebræo ita uertimus: Ecce puer meus, suscipiam eum: electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritum meum super eum: iudicium gentibus proferet. Nõ clamabit, neque accipiet personam, neque audietur foris uox eius. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans

migans non extinguet. In ueritate educet iudicium. Non erit tristis, neque turbulentus, donec ponat in terra iudicium: & legem eius insulæ expectabunt. Ex quo apparet, Matthæum euangelistam non ueteris interpretationis auctoritate constrictum, dimisisse Hebraicam ueritatem, sed, quasi Hebræum ex Hebræis, & in lege Domini doctissimum, ea gentibus protulisse, quæ in Hebræo legerat. Si enim sic accipiendum est, ut Septuaginta interpretes ediderunt: Iacob puer meus, suscipiā eum: Israel electus meus, suscepit eum anima mea: quo modo in Iesu intelligimus esse completum, quod de Iacob & de Israel scriptum est? *Matth. 2*
quod beatum Matthæum non solum in hoc testimonio, *Osee 11*
sed etiam in alio loco fecisse legimus: Ex Aegypto uocaui filium meum. pro quo Septuaginta transtulerunt: Ex Aegypto uocaui filios eius: quod utique, nisi sequamur Hebraicam ueritatem, ad Dominum saluatorem non pertinere manifestum est. sequitur enim: Ipsi autem immolabāt *Baalim*. Quod autem de assumpto testimonio in Euangelio minus est: Splendebit, & non quassabitur, donec po*nat super* terram iudicium: uidetur mihi accidisse primi scriptoris errore, qui legens superiorem sententiam in uerbo iudicii esse finitam, putauit inferioris sententiæ ultimū uerbum esse iudicium; & pauca uerba, quæ in medio, hoc est, inter iudicium & iudicium fuerant, prætermisit. Rursumq. quod apud Hebræos legitur: Et in lege eius sperabunt insulæ: Matthæus sensum potius, quam uerba, *interpretans*, pro lege, & insulis, nomen posuit, & gentes. Et hoc non solum in præsenti loco, sed ubicumque de ueteri instrumento Euangelistæ & Apostoli testimonia protulerunt, diligentius obseruandum est, non eos uerba secutos esse, sed sensum; & ubi Septuaginta ab Hebraico discrepant, Hebræum sensum suis expressisse sermonibus. Puer igitur Dei omnipotentis, iuxta dispensationem carnis assumptæ, quæ ad nos mittitur, saluator est appellatus. Ad quem & in alio loco dicit pater: Magnum tibi est uocari *Esa. 49.5*
puerum meum, ut congreges tribus Iacob. Hic est uinea

Sorec, quæ interpretatur, electa. Hic est filius amãtissimus, in quo sibi complacuit anima Dei: non quod Deus animã habeat: sed quod in anima omnis Dei mõstretur affectus. Et non mirum, si in Deo anima nominetur; cum uniuersa humani corporis membra, secundum leges tropologiæ, & diuersas intelligentias, habere dicatur. Posuit quoque spi-
Esa. 11 ritum suum super eum, spiritum sapientiæ, & intelligentiæ, spiritum consilii, & fortitudinis, spiritum scientiæ, & pietatis, & timoris Domini: qui in specie columbæ descendit
Ioan. 1 super eum: de quo & Ioannes Baptista a Deo patre audisse se narrat: Super quem uideris spiritum sanctum descendentem, & manentem super eum, ipse est. Et iudicium genti-
Psal. 71 bus nunciabit: de quo & in psalmis legimus: Deus iudiciũ tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Qui & ipse lo-
Ioan. 5 quitur in euangelio: Non enim pater iudicat quemquã, sed
Esa. 53 omne iudicium dedit filio. Non contendet, sicut agnus ductus est ad uictimam: non contendet in subuersione audientium. Neque clamabit, iuxta illud quod Paulus apostolus scribit: Omnis clamor, & ira, & amaritudo auferatur a
Eph. 4 uobis. Non clamabit, quia Israel non fecit iudicium, sed clamorem: Neque audiet quisquam in plateis, siue foris uo-
Psal. 44 cem eius. Omnis enim gloria filiæ regis abintus; & arcta & angusta uia est, quæ ducit ad uitam. Vnde in plateis uox illius non auditur; in quibus confidenter agit sapientia, la-
Matth. 7 tam spatiosamq. uiam non ingrediens, sed arguens, atque condemnans. Vnde & iis, qui foris erant, non sua uoce, sed per parabolas loquebatur: Arundinem, inquit, quassatam non confringet, siue, ut Septuaginta transtulerunt, calamũ fractum non cõteret. Calamus fractus, qui fuit antea uocalis, & in laudes Domini cõcinebat, appellãdus est Israel; qui quoniam impegit in angularem lapidem, & cecidit super eũ, fractusq. in illo est; propterea dicitur de eo: Incre-
Psal. 67 pa Domine bestias calami: & in Iesu uolumine torrens appellatur cannæ, idest, calami: qui aquas habet turbidas, quas elegit Israel, purissima cõtemnens fluenta Iordanis: reuersusq. mente in Aegyptum, & desiderans cœnosam ac palu-

paluſtrem regionem, peponeſque, & cepe, & allia, & cucumeres, ollasq. Aegyptiarũ carnium, rectiſſime per Eſaiam appellatur calamus fractus: cui qui inniti uoluerit, pertundetur manus eius. Qui enim poſt aduentum Domini ſaluatoris euangelicæ interpretationis ſpiritum derelinquẽs, in Iudaicæ litteræ morte requieſcit, illius cuncta opera uulnerantur. Linum quoque fumigans non extinguet: populum de gentibus congregatum, qui, extincto legis naturalis ardore, fumi amariſſimi, & qui noxius oculis eſt, tenebroſæq. caliginis inuoluebatur erroribus: quem non ſolum non reſtinxit, & redegit in cinerem; ſed econtrario de parua ſcintilla, & pene moriente, maxima ſuſcitauit incendia: ita ut totus orbis arderet igne Domini ſaluatoris, quem uenit mittere ſuper terram; & in omnibus ardere deſiderat. Secundum tropologiã quid nobis uideretur de hoc loco, in commentariolis Matthæi breuiter annotauimus. Iſte autem, qui arundinem quaſſatam non confregit, & linum fumigans non extinxit, iudicium quoque perduxit ad uictoriam, cuius iudicia uera ſunt, iuſtificata in ſemet ipſis: ut iuſtificetur in ſermonibus ſuis, & uincat cum iudicatur; & tamdiu lumen prædicationis eius in mundo reſplẽdeat, nulliusq. conteratur & uincatur inſidiis, donec ponat in terra iudicium, & impleatur illud, quod ſcriptum eſt: Fiat uoluntas tua, ſicut in cælo, & in terra. Et in nomine eius gentes ſperabunt: ſiue in lege eius ſperabunt inſulæ. Quo modo enim inſulæ turbine flatuq. uentorum, & crebris tẽpeſtatibus feriuntur quidem, ſed non ſubuertuntur, in exẽplum euangelicæ domus, quæ ſupra petram robuſta mole fundata eſt: ita & Eccleſiæ, quæ ſperant in lege & in nomine Domini ſaluatoris, loquuntur per Eſaiam: Ego ciuitas firma, ciuitas quæ non oppugnatur.

Num. 11 · *Luc. 12* · *Eſa. 42* · *Pſal. 18* · *Pſal. 50* · *Matth. 6* · *Eſa. 11. 27* · *Matth. 7* · *Luc. 6* · *Eſa. 27*

QVAESTIO TERTIA.

QVEM ſenſum habeat, quod in euangeliſta Matthæo ſcriptum eſt: Si quis uult uenire poſt me, abneget ſemet ipſum. Quæ eſt ſui abnegatio? aut quo modo, qui ſequitur ſaluatorem, ſe ipſum abnegat? de quo in tertio commen- *Matth. 16*

mentariorũ eiusdẽ Matthæi libro ita breuiter locutus sum: Qui deponit ueterem hominem cum operibus suis, negat se ipsum, dicens: Viuo autem iam non ego, uiuit uero in
Gal. 2 me Christus, tollitq. crucem suam, & mundo crucifigitur.
Gal. 3. 6 Cui autem mundus crucifixus est, sequitur Dominum crucifixum. Quibus nunc addere possumus: postquam ostendit discipulis quod oporteret eum ire Hierusalem, & multa pati a sacerdotibus, & scribis, & principibus sacerdotum, & occidi, assumens eum Petrus cœpit increpare, & di
Matth. 16 cere: Absit a te Domine, non erit tibi hoc. Qui conuersus, dicit Petro: Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis, quæ Dei sunt, sed quæ hominum. Humano quippe timore perterritus, passionem Domini formidabat. Et quo modo, audiens multa pati & occidi, timebat: sic audiens, Et tertia die resurget, gaudere debuerat, & tristitiam passionis resurrectionis gloria mitigare. Vnde, illo pro timore correpto, loquebatur ad omnes discipulos, siue conuocauit turbam cum discipulis suis, ut Marcus posuit, aut, iuxta Lucam, dicebat ad cunctos: Si
Luc. 9 quis uult post me uenire, abneget semet ipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Cuius exhortationis hic sensus est: Non est delicata in Deum & secura confessio. Qui in me credit, debet suum sanguinem fundere. qui enim perdiderit animam suam in præsenti, lucrifaciet eam in futuro.
Matth. 10 Quotidie credens in Christum, tollit crucem suam, & negat se ipsum. Qui impudicus fuit, uersus ad castitatem temperantia luxuriam negat. Qui formidolosus, & timidus, assumpto robore fortitudinis, priorem se esse nescit. Iniquus, si sequatur iustitiam, negat iniquitatem.
1. Cor. 1 Stultus, si Christum confiteatur Dei uirtutem, & Dei sapiẽtiam, negat stultitiam. Quod scientes, non solum persecutionis tempore, & necessitate martyrii, sed in omni conuersatione, opere, cogitatione, sermone negemus nosmet ipsos quod ante fuimus; & confiteamur eos, qui in Christo renati sumus. iccirco enim Dominus crucifixus est, ut nos, qui credimus in eum, & peccato mortui sumus, cruci-

cifiga-

cifigamur cum ipso; dicamusq. quod apostolus Paulus do-
cuit: Cum Christo crucifixus sum. Et: Mihi autem absit *Gal.7*
gloriari, nisi in cruce domini nostri Iesu Christi; per quem
mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Qui cum Chri *Col.2*
sto crucifixus est, spoliet principatus, & potestates, & tri- *Matth. 27*
umphet eas in ligno. Vnde & in euangelio secundum Mat- *Marc. 15*
thæum, in typum eorum, qui in Domino credituri erant, *Luc.23*
& se cum illo crucifixuri, Simon Cyrenæus portat crucem *Ioan. 19*
eius; quam, iuxta alios euangelistas, prior ipse portauit.

QVAESTIO QVARTA.

QVID uult significare, quod in eodem Matthæo scriptũ *Matth. 24*
est: Væ prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus. Et:
Orate, ne fiat fuga uestra hyeme, uel sabbato. Quod ex su
perioribus pendere manifestum est. Cum enim euangeliũ *Mar.13*
Christi cunctis gentibus fuerit prædicatum, & uenerit con- *Dan.9*
summatio, uiderintq. abominationem desolationis, quæ
dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto: Tunc
præcipitur iis, qui in Iudæa sunt, ut fugiant ad montes; &
qui in tecto, ne descendant tollere aliquid de domo sua; &
qui in agro, ne reuertantur auferre tunicam suam. de qui-
bus in commentariis eiusdem Matthæi plenius diximus.
Statimq. coniungitur: Væ prægnantibus, & nutrientibus
in illis diebus. In quibus diebus? quando abominatio de-
solationis steterit in loco sancto. quod quidem, iuxta lit-
teram, de aduentu antichristi prædicari, nulli dubium est;
quando persecutionis magnitudo compellit fugere, & gra-
ues uteri paruuliq. lactentes fugam retardant. Licet quidã
Titi & Vespasiani aduersus Iudæos, & præcique Hierusalẽ
obsidionem pugnamq. significari uelint. Hyemem quoque,
& sabbatum sic interpretantur, ne eo tempore fugere cõ-
pellantur, quãdo duritia frigoris in agris & in desertis locis
fugientes latere non patitur; & obseruatio sabbati aut præ-
uaricatores facit, si fugiant, aut hostium gladiis subiacere, si
sabbati otiũ & præcepta seruauerint. Nos autem audiẽtes
Dominum saluatorem, ut, qui in Iudæa sunt, ad monta-
na confugiant, ipsi quoque oculos leuamus ad montes: de

Psal. 120 quibus scriptum est: Leuaui oculos meos in montes, unde
Psal. 86 ueniet auxilium mihi. Et in alio loco: Fundamenta eius in
Psal. 124 montibus sanctis. Et: Montes in circuitu eius, & Domi-
Matth. 5 nus in circuitu populi sui. Et: Non potest abscondi ciuitas
super montem posita: & discalciemus nos pelle litteræ, nu
Exod. 3 disq. pedibus cum Moyse ascendentes montem Sina, dica-
Esa. 26 mus: Transiens uidebo uisionem hanc magnam: ut possi
mus intelligere prægnantes animas, quæ de semine doctri-
narum & sermonis Dei, initia fidei conceperunt, & dicunt
cum Esaia: A timore tuo Domine concepimus, & parturi-
uimus, & peperimus spiritum salutis tuæ, quem fecisti su-
per terram. sicuti enim semina paulatim formantur in ute-
ris; & tamdiu non reputatur homo, donec elementa con-
fusa, suas imagines membraq. suscipiant: ita sensus ratio-
ne conceptus, nisi in opera proruperit, adhuc in uentre
Dan. 9 retinetur; & cito abortio perit, cũ uiderit abominationẽ
Matth. 24 desolationis stantẽ in Ecclesia, & satanã transfigurari in an-
2. *Cor.* 11 gelũ lucis. De huiusmodi fetibus Paulus loquitur, dicẽs: Fi
lioli mei, quos iterũ parturio, donec Christus formetur in
Gal. 4 uobis. Has ego reor iuxta mysticos intellectus esse mulie-
1. *Tim.* 2 res, de quibus idẽ Apostolus scribit: Mulier seducta in trãs-
gressione facta est: saluabitur autem per filiorum generatio
2. *Cor.* 3 nem, si permanserint in fide, & caritate, & sanctitate
Eph. 4 cum pudicitia. Quæ si de sermone diuino aliquando ge-
nerarit; necesse est, quæ generata sunt, crescere, & pri-
mum accipere lac infantiæ, donec perueniant ad soli-
dum cibum, & ad maturam ætatem plenitudinis Chri-
sti. Omnis enim, qui lacte alitur, imperitus est in ratio-
ne iustitiæ: paruulus enim est. Hæ igitur animæ, quæ
necdum pepererunt, siue quæ necdum potuerunt, quæ ge
nerata sunt, alere, cum uiderint sermonem hæreticum stã
tem in Ecclesia, cito scandalizantur, & pereunt, & in
tempestate atque persecutionibus permanere non possunt,
Ioan. 14 præsertim si otium habuerint bonorum operum, & nõ am
bulauerint in uia, quæ Christus est. De hac abominatione
hæreticæ peruersæq. doctrinæ dicebat Apostolus, quod ho
mo

mo iniquitatis & aduersarius eleuet se contra omne, quod *2.Thes.2*
dicitur Deus, & religio, ita ut audeat stare in templo Dei,
& ostendere se, quod ipse sit tamquam Deus; cuius aduen
tus secundum operationem satanæ & ea, quæ concepta
sunt, facit perire abortio, &, quæ sunt nata, ad pueritiā
& ad perfectam ætatem peruenire non posse. Quamobrē
orandus est Dominus, ne in exordio fidei & crescentis æta
tis oriatur hyems, de qua scriptum est: Hyems transiit, *Cant. 2*
imber abiit sibi, ne otio torpeamus; sed, imminente nau
fragio, suscitemus dormientem Dominum, atque dica- *Matth. 8*
mus: Præceptor salua nos, perimus.

QVAESTIO QVINTA.

QVID sibi uelit, quod scriptum est in euangelio se- *Luc. 9*
cundum Lucam: Et non receperunt eum: quoniam fa-
cies eius erat obfirmata uadens in Hierusalem. Festinans
Dominus pergere Hierusalem, ut complerentur dies assum
ptionis eius, & pascha celebraret: de quo dixerat: Deside *Luc. 22*
rio desideraui hoc pascha comedere uobiscum antequam *Ioan. 18*
patiar; & bibere calicem, de quo ait: Calicem, quem de- *Ioan. 12*
dit mihi pater, non bibam illum? omnemq. doctrinam
suam patibulo roboraret: iuxta illud, quod scriptum est:
Cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum:
obfirmauit faciem suam, ut iret Hierusalem. Obfirmatio- *Ezech. 2*
ne enim & fortitudine opus est ad passionem sponte pro-
peranti. Vnde & Ezechieli, cui dixerat Deus: Fili homi-
nis in medio scorpionum tu habitas, & ne timeas eos: ob
firma, inquit, faciem tuam: Et dedi faciem tuam æneam, *Ezech. 3.4*
& frontem tuam ferream: ut, si forsitan surrexisset con-
tra eum malleus uniuersæ terræ, quasi incus durissima resi
steret, malleumq. contereret, de quo scriptum est: Quo *Hier. 50*
modo confractus est, & contritus est malleus uniuersæ ter *Luc. 9*
ræ? Et misit nuncios, idest, angelos ante faciem suam. Iu *Malach. 3*
stum enim erat, ut Dei filio angeli ministrarent. Siue ange *Matth. 11*
los apostolos uocat: quia & Ioannes, præcursor Domini,
angelus appellatus est. Cumq. ingressi essent uicum Sama
riæ, ut præpararent ei, non susceperunt illum: quia facies
eius

eius erat uadens in Hierusalem. Hostili inter se Samaritani atque Iudæi discordant odio: & cum omnes oderint gẽtes, proprio contra se furore bacchantur, dum utrique de legis possessione contendunt, & intantum se mutuo perse-
1. Esdr. 4 quuntur, ut, postquam Iudæi de Babylonia sunt reuersi, ædificationem templi Samaritani semper impedierint. Cumq. uellent & ipsi cum eis ædificare templum, responderunt Iudæi: Non licet nobis & uobis ædificare domum Domini. Denique pro summa iniuria pharisæi exprobrabant Domino: Nonne dæmonium habes, & Samarita-
Ioan. 8 nus es? Et in parabola de Hierusalem descendentis Hieri-
Luc. 10 cho, Samaritanus ponitur pro signo atque miraculo, quod
Ioan. 4 malus bene fecerit: & ad puteum Samaritanæ scriptum est: Non enim coutuntur Samaritani Iudæis. Videntes ergo Samaritæ Dominum Hierusalem pergere, idest, ad hostes suos, quod audierant a discipulis eius, qui ad parandum hospitium uenerant, Iudæum esse cognoscunt; & quasi Iudæum, atque alienum, & eum, qui ad inimicos pergeret, suscipere noluerunt. Quamquam & alia nobis subiiciatur intelligentia; quod uoluntatis Domini fuerit, non suscipi a Samaritis, quia festinabat ire Hierusalem, ibiq. pati, & sanguinem fundere; ne, occupatus susceptione Samaritica & doctrina gentis illius, passionis differret
Matth. 15. 10 diem, ad quam uenerat sustinendam. Vnde dicit & in alio loco: Non ueni nisi ad oues perditas domus Israel. Et apostolis præcepit: Ciuitates Samaritanorum non intrabitis: uolens tollere omnem occasionem persecutionis Iudaicæ: ne postea dicerent, crucifiximus eum, quia se inimicis nostris & hostibus iunxerat. Facies igitur eius erat pergentis Hierusalem. Et iccirco, iuxta aliam intelligentiam, non receperunt eum Samaritæ: quia festinabat ingredi Hierusa-
Leuit. 24 lem. Vt autem eum non reciperent, fuit Dominicæ uolun-
Deut. 19 tatis. Denique apostoli, in lege uersati, in qua tantum iustitiam nouerant, oculum pro oculo, dentem pro dente, ulcisci nituntur iniuriam, & imitari Eliam, ad cuius uocẽ duos pentecontarchos militum ignis absumpserat: di-

cuntq.

cuntq. ad Dominum: Vis, dicimus, ut ignis descendat de cælo, & consumat eos? Pulchre, Vis, inquiunt, dicimus: nam & Elias dixerat: Si homo Dei sum, ignis descendat de cælo super uos. Ergo, ut apostolorum sermo efficientiam habeat, uoluntatis est Domini. nisi enim ille iusserit, frustra dicunt apostoli, Vt ignis descendat super eos: & quodam modo uerbis aliis hoc loquuntur: Si ad serui Eliæ iniuriam ignis descendit de cælo, & non Samaritas, sed Iudæos consumpsit incendium; quanto magis, ad contemptum filii Dei in impios Samaritas debet flamma sæuire? E regione Dominus, qui non ad iudicandum uenerat, sed ad saluandum; non in potestate, sed in humilitate, non in patris gloria, sed in hominis uilitate; increpat eos, quod non meminerint doctrinæ suæ, & bonitatis euangelicæ, in qua dixerat: Qui te percusserit in maxillam, præbe ei & alteram. Et: Diligite inimicos uestros.

4. Reg. 1 *4. Reg. 1* *Ioan. 12* *Matth. 5* *Luc. 6*

QVAESTIO SEXTA.

ALTERAM de euangelio Lucæ quæstiunculam proposuisti: quis sit uillicus iniquitatis, qui Domini uoce laudatus est. Cuius cum uellem scire rationem, & de quo fonte processerit, reuolui uolumen euangelicum, & inter cetera reperi, quod, appropinquantibus saluatori publicanis, & peccatoribus, ut audirent eum, murmurabant pharisæi, & scribæ, dicentes: Quare iste peccatores suscipit, & comedit cum eis? Qui locutus est eis parabolam centũ ouium, & unius perditæ; quæ inuenta pastoris humeris reportata est. Et cur esset proposita, statim intulit: Dico uobis; sic erit gaudium in cælo super uno peccatore pænitentiam agente, magis quam super nonagintanouem iustis, qui non habent opus pænitentia. Aliam quoque parabolam decem drachmarum, uniusq. perditæ, & repertæ, cum proposuisset, simili eam fine compleuit: Sic dico uobis: gaudium erit coram angelis Dei super uno peccatore pænitentiam agente. Tertiam quoque parabolam proposuit, hominis habentis duos filios, & diuidentis inter eos substantiam: cumq. minor, facultatibus perditis, egere

Luc. 16 *Luc. 15*

ce-

cœpisset, & comedere siliquas, porcorum cibum, reuersus ad patrem susceptus ab eo est. Frater quoque inuidens senior, patris uoce correptus est, quod lætari debuerit, & gaudere, quia frater eius mortuus fuerat, & reuixit; perditus erat, & inuentus est. Has tres parabolas contra pharisæos & scribas locutus est, qui nolebant recipere pænitentiam peccatorum, & publicanorum salutem. Di-
Luc. 16 cebat autem, inquit, & ad discipulos suos: haud dubium, quin parabolam, sicut prius ad scribas & pharisæos; qua parabola ad clementiam discipulos hortaretur, & aliis diceret uerbis: Dimittite, & dimittetur uobis: ut in oratio-
Matth. 6 ne Dominica libera fronte poscatis, Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Quæ est ergo parabola ad clementiam discipulos cohortantis? Homo quidam erat diues, qui habebat uillicum, siue dispensatorem: hoc enim οἰκονόμος significat: uillicus autem proprie uillæ gubernator est: unde & a uilla uillicus nomen accepit: οἰκονόμος autem tam pecuniæ, quam frugũ, & omniũ, quæ Dominus possidet, dispensator est: unde & οἰκονομικὸς Xenophontis pulcherrimus liber est, qui nõ gubernationem uillæ, sed dispensationem uniuersæ domus, Tullio interpretãte, significat. Iste igitur dispensator accusatus est ad dominum suum, quod dissiparet substantiã eius: quo uocato, dixit: Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. neque enim ultra, mea poteris dispensare. Qui dixit intra semet ipsum: Quid faciam, quia dominus meus aufert a me dispensationem? fodere non ualeo, mendicare erubesco. scio quid faciam, ut, quando sublata mihi fuerit dispensatio, suscipiant me in domos suas. Vocauit itaque singulos debitores domini sui, & dixit primo: Quantum debes domino meo? Qui dxit ei: Centum batos olei. Ait illi: Tolle cautionem tuam, & sedens cito, scribe quinquaginta. Deinde ad alium locutus est: Tu autem quantum debes? At ille respondit: Centum coros tritici. Dixitq. ei: Tolle cautionem tuam, & scribe octoginta. Et laudauit dominus uillicum, siue dispensatorem iniquitatis, quod

quod prudenter fecerit: quia filii sæculi huius prudentiores sunt filiis lucis in generatione sua. Et ego dico uobis, facite uobis amicos de iniquo mammona; ut, quando defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula. Qui fidelis est in paruo, & in multo fidelis est. qui in minimo iniquus est, & in multo iniquus erit. Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis; quod uerum est, quis credet uobis? et si in alieno fideles non fuistis; quod uestrum est, quis dabit uobis? Nemo seruus potest duobus dominis seruire: aut enim *Luc. 16* unum habebit odio, & alterum diliget; aut unum audiet, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire, & mammonæ. Audiebant autem hæc omnia pharisæi, qui erant auari, & subsannabant illum. Totum parabolæ huius textum posui, ut non nobis intelligentiam aliunde quæramus, & in parabola certas nitamur inuenire personas, sed interpretemur eam quasi parabolam, hoc est, similitudinem, quæ ab eo uocatur; quod alteri παραβάλλεται, hoc est, assimilatur, & quasi umbra præuium ueritatis est. Si ergo dispensator iniqui mãmonæ, domini uoce laudatur, quod de re iniqua sibi iustitiam præpararit; & passus dispendia dominus, laudat dispensatoris prudentiam, quod aduersus dominum quidem fraudulenter, sed pro se prudenter egerit: quanto magis Christus, qui nullum damnum sustinere potest, & pronus est ad clementiam, laudabit discipulos suos, si in eos, qui credituri sibi sunt, misericordes fuerint? Denique post parabolam intulit: Et ego uobis dico, facite uobis amicos de iniquo mammona. Mammona autem, non Hebræorum, sed Syrorum lingua, diuitiæ nuncupantur, quod de iniquitate collectæ sint. Si ergo iniquitas bene dispensata uertitur in iustitiam: quanto magis sermo diuinus, in quo nulla est iniquitas, qui & apostolis creditus est, si bene fuerit dispensatus, dispensatores suos leuabit in cælum? Quamobrem sequitur: Qui fidelis est in minimo, hoc est, in carnalibus; & in multis fidelis erit, hoc est, in spiritualibus. qui autem in paruo iniquus est, ut non det fratribus ad utendum, quod a Deo pro omnibus est

est creatum; iste & in spirituali pecunia diuidenda iniquus erit; ut non pro necessitate, sed pro personis doctrinam Domini diuidat. Si autem, inquit, carnales diuitias, quæ labuntur, non bene dispensatis: ueras æternasq. diuitias doctrinæ Dei quis credet uobis? Et si in iis, quæ aliena sunt, (alienum autem est a nobis omne, quod sæculi est) infideles fuistis; ea, quæ uestra sunt, & proprie deputata homini, quis uobis credere poterit? Vnde corripit auaritiam, & dicit eum, qui amat pecuniam, Deum amare non posse: igitur & apostolis, si uelint amare Deum, pecunias esse cõtemnendas. Vnde scribæ & pharisæi, qui erant auari, aduersum se dictam intelligentes parabolam, subsannabant eum, carnalia, ut certa & præsentia, spiritalibus, ac futuris, & quasi incertis præponentes. Theophilus, Antiochenæ ecclesiæ septimus post Petrum apostolum episcopus, qui, quattuor euangelistarum in unum opus dicta compingens, ingenii sui nobis monumenta reliquit, hæc super hac parabola in suis commentariis est locutus. Diues, qui ha-
Act.22 bebat uillicum, siue dispensatorem, Deus omnipotens est:
Act. 7.8 quo nihil est ditius. Huius dispensator est Paulus, qui ad
Act. 9 pedes Gamalielis sacras litteras didicit, & legem Dei susceperat dispensandam. Qui cum cœpisset credentes in Christo persequi, ligare, occidere, & omnem Domini sui dissipare substantiam, correptus a Domino est: Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare. Dixitq. in corde suo: Quid faciam? quia, qui magister fui, & uillicus, cogor esse discipulus, & operarius. fodere non ualeo. omnia enim mandata legis, quæ terræ incubabant, cerno destructa, & legem atque prophetas usque ad Ioannem Baptistã esse finitos: mendicare erubesco; ut, qui doctor fueram Iudæorum, cogar a gentibus, & a discipulo Anania, salutis ac fidei mendicare doctrinam. Faciam igitur, quod mihi utile esse intelligo; ut, postquam proiectus fuero de uillicatione mea, recipiant me Christiani in domos suas. Cœpitq. eos, qui prius uersabantur in lege, & sic in Christum crediderant, ne arbitrarentur se in lege

lege iustificandos, docere legem abolitam, prophetas præ teriisse, &, quæ antea pro lucro fuerant, reputari in stercora. Vocauit itaque duos de pluribus debitoribus: Pri- Philip.3
mú qui debebat centum batos olei, eos uidelicet, qui fuerant ex gentibus congregati, & magna indigebant misericordia Dei; & de centenario numero, qui plenus est atque perfectus, fecit eos scribere quinquagenarium, qui pro- Leuit.25
prie pænitentium est, iuxta iubileum, & illam in euange- Luc.7
lio parabolam, in qua alteri quingenti, alteri quinquaginta denarii dimittuntur. Secundum autem uocauit populum Iudæorum, qui tritico mandatorum Dei nutritus erat, & debebat ei centenarium numerum, & coegit, ut de centum, octoginta faceret, idest, crederet in Domini resurrectione, quæ octauæ diei numero continetur, & de octo completur decadibus; ut de sabbato legis transiret ad primam sabbati. Ob hanc causam a Domino prædicatur, quod bene fecerit, & pro salute sua in euangelii clementiam de legis austeritate mutatus sit. Quod si quæsieris, quare uocetur uillicus iniquitatis in lege, quæ Dei est: iniquus erat uillicus, qui bene quidem offerebat, sed non bene diuidebat; credens in patrem, sed filium persequens; habens Deum omnipotentem, sed spiritum sanctum negans. Prudentior itaque fuit Paulus apostolus in transgressione legis filiis quondam lucis, qui in legis obseruatione uersati, Christum, qui Dei patris uerum lumen est, perdiderunt. Ambrosius, Mediolanensis episcopus, quid de hoc loco senserit, in commentariis eius legere poteris. Origenis, & Didymi in hanc parabolam explanationem inuenire non potui; &, utrum abolita sit temporum uetustate, an ipsi non scripserint, incertum habeo. Mihi iuxta priorem interpretationem hoc uidetur, quod de iniquo mammona debeamus nobis amicos facere, non quoslibet pauperes, sed eos, qui nos possint recipere in domos suas, & in æterna tabernacula; ut, cum eis parua præbuerimus, recipiamus ab illis magna; & dantes aliena, nostra suscipiamus; & seminemus in benedictione, ut metamus benedictionem.

2.Cor. 9 nem. Qui enim parce seminauerit, parce & metet.

QVAESTIO SEPTIMA.

Rom.5 Qvo sensu accipiendum sit, quod in epistola legimus ad Romanos: Vix enim pro iusto quis moritur. nam pro bono forsitan quis audeat mori. Duæ hæreses ex occasione huius testimonii, quod non intelligunt, diuerso quidem errore, sed pari impietate blasphemant. Marcion enim, qui iustum Deum & creatorem legis facit & prophetarum, bonum autem euangeliorum & apostolorum, cuius uult esse filium Christum, duos introducit Deos, alterum iustum, & alterum bonum: et pro iusto asserit, uel nullos, uel paucos oppetisse mortem; pro bono autem, idest Christo, innumerabiles martyres extitisse. Porro Arius iustum
Psal. 71 ad Christum refert: de quo dictum est: Deus iudicium tu-
Ioan.5 um regi da, & iustitiam tuam filio regis. Et ipse de se in euangelio: Non enim pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio. Et: Ego sicut audio, sic iudico. Bo-
Matth.19 num autem ad Deum patrem, de quo ipse filius confitetur: Quid me dicis bonum? Nemo est bonus, nisi unus Deus pater. Cumq. hucusque blaphemiæ suæ deuios calles potuerit inuenire, in consequentibus impingit, & corruit. Quo modo enim pro patre quis audet mori, & pro filio uix moritur, cum propter nomen Christi tantus martyrum sanguis effusus sit? Qui igitur simpliciter hunc exponit locum, hoc potest dicere, quod in ueteri lege, in qua iustitia est, uix pauci inuenti sunt, qui suum fuderint sanguinem. In nouo autem instrumento, in quo bonitas est, atque clementia, innumerabiles extiterunt martyres. Sed ex eo, quod posuit, Forsitan quis etiam audeat mori; & pendulo gradu sententiam temperauit, inueniri posse nonnullos, qui audeant mori pro euangelio: ostendit non sic accipiendum, sed ex superioribus & inferioribus sensum loci huius
Rom.5 debere tractari. Dicens enim Paulus se gloriari in tribulationibus: quia tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio uero spem; spes autem non confundit, quæ ex eo certam habeat promissionem: quia

caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis, secundum illud, quod Deus dixerat per prophetam: Effundam de spiritu meo super omnem carnem: miratur bonitatem Christi, quod pro impiis, & infirmis, & peccatoribus mori uoluerit, & mori opportuno tempore, de quo ipse dicit: Tempore opportuno exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. Et rursum: Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. Quando omnes peccauerunt, simul inutiles facti sunt, non fuit qui faceret bonum, non fuit usque ad unum. Incredibilis ergo bonitas, & clementia inaudita, mori pro impiis. uix enim pro iusto aliquem & bono suum sanguinē fundere, metu mortis cuncta terrente. nam inueniri interdum potest, ut aliquis pro re iusta & bona audeat mori. Caritas autem Dei, quam habuit in nobis, hinc maxime comprobatur, quod, cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est; & sublata est de terra uita eius; & pro iniquitatibus populi ductus est ad mortem, & portauit peccata nostra; & tradita est in mortem anima illius, & cum iniquis deputatus est; ut nos impios, & infirmos, & peccatores, pios; & robustos, & iustos faceret. Nonnulli ita interpretantur: Si ille pro nobis impiis mortuus est, & peccatoribus: quāto magis nos absque dubitatione pro iusto & bono Christo debemus occumbere? Iustum autē, & bonum non putemus esse diuersum, nec aliquam proprie significare personam, sed absolute iustam rem & bonā, pro qua, difficulter, sed interdum aliquis inueniri potest, qui suum sanguinem fundat.

Iohel 2 *Esa.49* *2.Cor.6* *Psal.13* *Esa.53* *Luc.22*

QVAESTIO OCTAVA.

QVID sibi uelit, quod ad Romanos scribit Apostolus: Occasione accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Ponamus totum testimonium: & singula Christi auxilio disserentes, quid nobis uideatur, simpliciter indicemus, non præiudicantes tuo sensui, quid uelis intelligere, sed nostram sententiam breuiter explicantes. Quid ergo dicemus? Lex peccatum est? Ab- *Rom.7*

ſit. Sed peccatũ non cognoui, niſi per legem. nam cõcupiſcentiam neſciebam, niſi lex diceret, non concupiſces. occaſione autem accepta, peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem cõcupiſcentiam. ſine lege enim peccatum mortuum erat. Ego autem uiuebam aliquando ſine lege: ſed, ubi uenit mandatum, peccatum reuixit. Ego autem mortuus ſum, & inuentum eſt mihi mãdatum, quod erat ad uitam, hoc eſſe ad mortem. Peccatum enim, occaſione accepta per mandatum, ſeduxit me, & per illud occidit. Itaque lex quidem ſancta, & mandatum ſanctum, & iuſtum, & bonum. Quod ergo bonum eſt, mihi mors eſt? Abſit. Sed ut peccatum appareat peccatum, per bonum mihi operatum eſt mortem: ut fiat ſupra modum peccans peccatum per mandatum. Scimus enim, quia lex ſpiritalis eſt: ego autem carnalis ſum, uenũdatus ſub peccato. quod enim operor, ignoro. non enim, quod uolo, hoc ago: ſed, quod odi, illud facio. ſi autem, quod nolo, hoc facio: conſentio legi, quia bona eſt. nunc autem iam non ego operor illud, ſed, quod habitat in me, peccatũ. ſcio enim, quod non habitat in me, hoceſt, in carne mea, bonum. uelle enim, adiacet mihi: perficere autem bonum, non inuenio. non enim, quod uolo, facio bonum: ſed, quod nolo malum, hoc ago. ſi autem, quod nolo, hoc facio: iam non ego operor illud, ſed, quod habitat in me, peccatum. Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonum; quia mihi malum adiacet. condelector enim legi Dei ſecundum interiorem hominem. Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuum me ducentem in lege peccati, quæ eſt in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Deo per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Quomodo medicina non eſt cauſa mortis, ſi oſtendat uenena mortifera; licet his mali homines abutantur ad mortem, & uel ſe interficiãt, uel inſidientur inimicis: ſic lex data eſt, ut peccatorum uenena monſtret, & hominem, male libertate ſua abutentem, qui prius ferebatur improuidus, & per præ-

præcipitia labebatur, freno legis retineat, & compositis doceat incedere gressibus, ita ut seruiamus in nouitate spiritus, & non in uetustate litteræ, idest, uiuamus sub præcepto, qui prius in modum brutorum animalium dicebamus: Manducemus, & bibamus: cras enim moriemur. **1. Cor. 15**
Quod si, subintrante lege, quæ docet quid facere, & prohibet quid non facere debeamus, uitio nostro & incontinentia feramur contra scita legalia: uidetur lex causa esse peccati; quæ, dum prohibet concupiscentiam, quodam modo eam inflammare cognoscitur. Sæcularis apud Græcos sententia est: Quidquid licet; minus desideratur. Ergo econtrario, quidquid non licet, fomentum accipit desiderii. Vnde & Tullius de parricidarum suppliciis apud Athenienses Solonem scripsisse negat, ne non tam prohibere, quam cõmonere uideretur. Igitur lex apud contemptores & legum præcepta calcantes, uidetur esse occasio delictorum; dum, prohibendo quod non uult fieri, ligat eos uinculis mandatorum, qui prius absque lege peccantes, non tenebantur criminibus. Hæc diximus, legem, quæ per Moysen data est, intelligentes. Verum quia in consequentibus scriptũ est: Lex Dei, & lex carnis, atque membrorum, quæ pugnat aduersus legem mentis nostræ, & captiuos nos ducit in lege peccati; simulq. quattuor leges contra se dimicantes in uno loco scriptas esse cognosco; non abs re arbitror, si requiram quot genera legis in scripturis sanctis esse memorentur. Dicitur lex, quæ per Moysen data est, secundũ illud quod scriptũ est ad Galatas: Quotquot enim ex ope- *Gal. 3*
ribus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: *Deut. 27*
Maledictus omnis, qui non permanet in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Et rursum in eadem epistola: Lex propter præuaricationes posita est, donec ue- *Gal. 3*
niret semen, cui repromissum est, disposita per angelos in manu mediatoris. Et iterum: Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. Postquam autem uenit fides, nequaquam ultra sub pædagogo sumus. omnes enim filii Dei estis per fidem, quæ est in Christo Ie-

 su.

su. Historia quoque, quæ præcepta non continet, sed, quid factum sit, refert, ab Apostolo lex appellatur. Dicite mihi, inquit, qui sub lege uultis esse, legem non legistis?
Gal.4 Scriptum est enim, quia Abraham duos filios habuit, unũ
Gen. de ancilla, & alterum de libera. sed qui ex ancilla, secundũ carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionẽ.
Ioan.15 Sed & psalmi lex appellantur: ut compleretur sermo, qui
Psal. 68 in lege eorum scriptus est: Quia odio habuerũt me gratis.
1. Cor. 14 Esaiæ quoque prophetiam legem Apostolus uocat: In le-
Esa.21 ge scriptum est: quoniam in aliis linguis, & aliis labiis loquar populo huic: & nec sic me exaudient, dicit Dominus: quod iuxta Hebraicum & Aquilam in Esaia scriptum reperi. Appellatur etiam lex, mystica scripturarum intelligen-
Rom.7 tia: Scimus quia lex spiritalis est. Et extra hæc omnia, na
Rom.2 turalem legem scriptam in cordibus nostris, idem Apostolus docet. Cum enim gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea, quæ legis sunt, faciunt; isti, legem non haben tes, ipsi sibi sunt lex; qui indicant opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium perhibente illis conscientia. Ista lex, quæ in corde scribitur, omnes continet nationes; & nullus hominum est, qui hanc legem nesciat. unde omnis mundus sub peccato, & uniuersi homines præuaricatores legis sunt: & iccirco iustum iudicium Dei est, scribentis in corde humani generis: Quod tibi fieri nolueris, alteri ne feceris. Quis enim ignoret, homicidiũ, adulterium, furtum, & omnem concupiscentiam esse malum, ex eo quod sibi ea nolit fieri? si enim mala esse nesciret, ne-
Gen. 4 quaquam doleret sibi esse illata. Per hanc naturalem legẽ & Cain cognouit peccatum suum, dicens: Maior est cau-
Gen.3 sa mea, quam ut dimittar. Et Adam & Eua cognouerunt peccatum suum, & propterea absconditi sunt sub ligno ui-
Exod.9 tæ. Pharao quoque, ante quam lex daretur per Moysen, stimulatus lege naturæ, sua crimina confitetur, & dicit: Dominus iustus, ego autem & populus meus impii. Hanc legem nescit pueritia, ignorat infantia; & peccans absque mandato, nõ tenetur lege peccati. maledicit patri, & ma-

tri, & parentes uerberat: & quia necdum accepit legem sapientiæ, mortuum est in eo peccatum. cum autem mandatum uenerit, hoceſt tempus intelligentiæ appetentis bona, & uitantis mala; tunc incipit peccatum reuiuiſcere, & ille mori, reusq. eſſe peccati. Atque ita fit, ut tempus intelligentiæ, quo Dei mandata cognoſcimus, ut perueniamus ad uitam, operetur in nobis mortem, ſi agamus negligentius, & occaſio ſapientiæ ſeducat nos, atque ſupplantet, & ducat ad mortem: non quod intelligentia peccatum ſit: *Rom.7* (lex enim intelligentiæ, ſancta, & iuſta, & bona eſt) ſed per intelligentiam peccatorum atque uirtutum mihi peccatum naſcitur, quod, priuſquam intelligerem, peccatum eſſe non noueram. Atque ita factum eſt, ut, quod mihi pro bono datum eſt, meo uitio mutetur in malum; &, ut hyperbolice dicam, nouoq. uerbo utar ad explicandum ſenſum meum, peccatum, quod, priuſquam haberem intelligentiam, abſque peccato erat, per præuaricationem mandati incipiat mihi eſſe peccantius peccatum. Prius quæramus, quæ ſit iſta concupiſcentia, de qua lex dicit: Non concupiſces. Alii putant illud eſſe mandatum, *Exod.20* quod in Decalogo ſcriptum eſt: Non concupiſces rem proximi tui. Nos autem per concupiſcentiam omnes perturbationes animæ ſignificatas putamus, quibus mæremus & gaudemus, timemus & concupiſcimus. Et hoc Apoſtolus, *Act.9* uas electionis, cuius corpus templum erat ſpiritus ſancti, *2.Cor.13.* & qui dicebat: An experimentum quæritis eius, qui in me *Gal.3.2* loquitur Chriſtus? Et in alio loco: Chriſtus nos redemit: Et iterum: Viuo autem iam non ego, uiuit uero in me Chriſtus: non de ſe loquitur, ſed de eo, qui uult poſt peccata agere pænitentiā: & ſub perſona ſua fragilitatē deſcribit condicionis humanæ; quæ duorū hominū, interioris, & exterioris, pugnantium inter ſe, bella perpetitur. Interior homo conſentit & ſcriptæ, & naturali legi, quod bona ſit, & ſancta, & iuſta, & ſpiritualis. Exterior, ego, inquit, *Rom.7* carnalis ſum, uenundatus ſub peccato. quod enim operor, neſcio, & non, quod uolo, hoc ago, ſed quod odi. Si au

tem exterior facit, quod non uult, & operatur quod odit; ostendit bonum esse mandatum, & non se operari quod est malum, sed habitans in sua carne peccatum, hoc est uitia corporis, & desideria uoluptatis, quæ propter posteros & sobolem insita est humanis corporibus; & si fines fuerit egressa, uertitur in peccatum. Se unusquisque consideret; & accusator sui, tractet incentiua uitiorum; quo modo & in sermone, & in cogitatione, & in calore corporis sæpe loquatur, & cogitet, & patiatur, quod non uult: nolo dicere, faciat; ne sanctos uiros uidear accusare; de quibus scri-
Iob 1 ptum est: Erat ille homo uerus, & immaculatus, iustus
Luc. 1 Dei cultor, recedens ab omni opere malo. Et de Zacharia & Helisabet: Erant iusti ambo in conspectu Dei, ambulantes in omnibus mandatis & iustificationibus Domini abs-
Matth. 5 que querela. Et præceptum est apostolis: Estote perfecti, sicut pater uester cælestis perfectus est. Numquam autem hoc apostolis imperaret, nisi sciret hominẽ posse esse perfectum. Nisi forte hoc dicamus, quod recedens ab omni malo emendationem significet, & de erroribus pueritiæ, & de uitiis lasciuientis ætatis, transitum ad correctionem atque uirtutes: iustitiam quoque, quæ in Zacharia & Helisabet prædicatur, foris esse; concupiscentiam uero, quæ nunc habitare in membris nostris dicitur, uersari intrinsecus. Sed & apostolis non pueris præcipitur, uerum iam ætatis robustæ, ut assumant perfectionem, quam & nos confitemur in ætate esse perfecta. Nec hæc dicentes adulamur uitiis, sed auctoritatem sequimur scripturarum, quod
Rom. 11 nullus homo sit absque peccato, sed conclusit Deus omnes
Gal. 3 sub peccato; ut omnium misereatur; absque eo solo, qui
Esa. 53 peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.
1.*Pet.* 2 Vnde & per Salomonem dicitur, quod serpentis uestigia
Pro. 30 non inueniantur in petra. Et ipse de se Dominus, Ecce,
Ioan. 14 inquit, uenit princeps mundi huius, & nihil in me inuenit,
Deut. 23 idest, sui operis, suiq. uestigii. Ob hanc causam iubetur nobis, ne exprobremus homini reuertenti a peccatis suis, & ne abominemur Aegyptium: quia & ipsi quondam in

Aegypto

Aegypto fuimus; & de luto ac lateribus Pharaoni ciuitates extruximus; & quia captiui ducti sumus in Babylonē lege peccati, quod in membris nostris morabatur. Cumq. uideretur extrema desperatio, immo aperta confessio, omnem hominem diaboli laqueis irretiri; conuersus in se Apostolus, immo homo, sub cuius persona Apostolus loquitur, agit gratias saluatori, quod redēptus sit sanguine eius, & sordes in baptismo deposuerit, & nouū Christi assumpserit uestimentum; &, mortuo ueteri homine, natus sit homo nouus, qui dicat: Miser ego homo, quis me Rom. 7
liberabit de corpore mortis huius? Gratias ago Deo per Iesum Christum dominum nostrum, qui me de corpore mortis liberauit. Quod si cui non uidetur, sub persona sua hoc Apostolus de aliis dicere: exponat, quo modo Daniel, quem iustum fuisse nouimus, quasi de se dicat, cum pro aliis deprecatur: Peccauimus, inique fecimus, Dan. 9
iniuste gessimus, impie egimus, & recessimus ac declinauimus a mandatis, & iudiciis tuis, & non audiuimus seruos tuos prophetas, qui locuti sunt in nomine tuo ad reges nostros, & principes, & patres, & ad omnem populum terræ: Tibi Domine iustitia, nobis autem confusio. Illud quoque, quod in tricesimo primo psalmo dicitur: Peccatum cognitum tibi feci, & iniquitatem meam non abscondi: Dixi confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino, & tu remisisti impietatem peccati mei: Pro hac orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno: non Dauid, & iusto uiro, &, ut simpliciter loquar, prophetæ, cuius uerba narrantur, sed peccatori congruit. Cumq. iustus sub persona pænitentis talia profudisset, a Deo meretur audire: Intelligere te faciam, & docebo te in uia hac qua ambulabis: confirmabo super te oculos meos. In tricesimo quoque septimo psalmo, cuius titulus est, In commemorationem; ut doceat nos semper peccatorum nostrorum memores esse debere, & agere pænitentiā, tale quid legimus: Non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum: Quoniam iniquitates meæ eleuatæ sunt su-

per caput meum, quasi onus graue grauatæ sunt super me. Corruptæ sunt & putruerunt cicatrices meæ, a facie insipiẽtiæ meæ. Afflictus sum, & curuatus sum, usque ad finem. Totus hic apostoli locus, & in superioribus, & in consequentibus, immo omnis epistola eius ad Romanos, nimiis obscuritatibus inuoluta est: &, si uoluero cuncta disserere, nequaquam mihi unus liber, sed magna & multa erunt scribenda uolumina.

QVAESTIO NONA.

Rom.9 QVARE apostolus Paulus in eadem ad Romanos scribit epistola: Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis ac propinquis iuxta carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio, & gloria, & testamenta, & legislatio, & cultus, & repromissiones, quorum patres, & ex quibus est Christus iuxta carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, amen. Reuera ualida quæstio; Rom.8 quo modo Apostolus, qui supra dixerat: Quis nos separabit a caritate Christi, tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculũ, an gladius? Et rursum: Confido autẽ, quia neque mors, neque uita, neque angeli, neque principatus, neque præsentia, neque futura, neque fortitudo, neque excelsa, neque profundum, neque alia creatura poterit nos separare a caritate Dei, quam habemus in Christo Iesu domino nostro: nunc sub iureiuran- Rom.9 do confirmet, & dicat: Veritatem dico in Christo Iesu: nõ mentior, testimoniũ mihi perhibente conscientia mea in spiritu sancto; quoniã tristitia est mihi magna & continuus dolor cordi meo. Optabam enim anathema esse a Christo pro fratribus meis & propinquis iuxta carnem, & reliqua. Si enim in Deum tantæ est caritatis, ut nec metu mortis, nec spe uitæ, nec persecutione, nec fame, nec nuditate, nec periculo, nec gladio possit separari a caritate eius; & si angeli quoque, potestates, & uel præsentia, uel futura, & omnes cælorum fortitudines, & excelsa pariter ac profunda, & uniuersa simul creatura ei ingruat, quod nequaquã potest fieri: tamen nõ separetur a caritate Dei, quam habet

bet in Christum Iesum: quæ est ista tanta mutatio, immo inaudita prudentia, ut pro caritate Christi nolit habere Christum? Et ne ei forsitan non credamus, iurat, & confirmat in Christo, & conscientiæ suæ testem inuocat spiritũ sanctum, se habere tristitiam, non leuem, ac fortuitam, sed magnam, & incredibilem, & habere dolorem in corde, non qui ad horam pungat, & transeat, sed qui iugiter in corde permaneat. Quo tendit ista tristitia? ad quid proficit incessabilis dolor? Optat anathema esse a Christo, & perire, ut alii salui fiant. Sed, si consideremus Moysi uocem, rogantis Deum pro populo Iudæorum, atque dicentis: Si dimittis eis peccatum suum, dimitte: si autem nõ uis, dele me de libro tuo, quem scripsisti: perspiciemus eundem & Moysi & Pauli erga creditum sibi gregem affectum. Pastor enim bonus ponit animam suam pro ouibus suis: mercenarius autem, cum uiderit lupum uenientem, fugit, quia non sunt eius oues. Et hoc ipsum est dicere, Optabam anathema esse a Christo: &, Dele me de libro, quem scripsisti. Qui enim delentur de libro uiuentium, & cum iustis non scribuntur, anathema fiunt a Domino. Simulq. cerne Apostolum, quantæ caritatis in Christum sit, ut pro illo cupiat mori, & solus perire, dummodo omne in illum credat hominum genus; perire autem non in perpetuum, sed in præsentiarum. Qui enim perdiderit animã suam pro Christo, saluam eam facit. Vnde & de quadragesimo tertio psalmo assumit exemplum: Quoniam propter te mortificamur tota die, reputati sumus ut oues occisionis. Vult ergo Apostolus perire in carne, ut alii saluentur in spiritu; suum sanguinem fundere, ut multorum animæ conseruentur. Quod autem anathema interdum occisionẽ sonet, multis ueteris instrumenti testimoniis probari potest. Et, ne leuem putemus esse tristitiam, & modicam causam doloris, iungit, & dicit: Pro fratribus meis & propinquis iuxta carnem. Quando propinquos appellat & fratres iuxta carnem, in spiritu a se ostendit alienos. Quorum est, inquit, adoptio, quæ significantius Græce dici-

Exod. 32 *Ioan.* 10 *Matth.* 10

Exod.4 tur ὑοθεσία, de quibus quondam Dominus loquebatur:
Esa.1 Filius primogenitus meus Israel: Et, Filios genui & exal-
Psal.17 taui: Nunc dicit, Filii alieni mentiti sunt mihi: Et quorum gloria, ut de cunctis gentibus eligerentur in peculiarem populum Dei: Et quorum testamenta, unum in littera, alterum in spiritu; ut, qui prius in carne seruierant cærimoniis legis abolitæ, postea seruirent in spiritu mandatis euangelii sempiterni: Et legislatio ad utrumque respondet, & noui & ueteris instrumenti: Et cultus, idest uera religio, & repromissiones; ut, quidquid repromissum est patribus, compleretur in filiis: Et, quod omnibus maius est, ex quibus Christus de Maria genitus uirgine. Et, ut sciremus quis iste sit Christus, causas doloris sui uno sermone comprehendit, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, amen. Et iste tantus ac talis ab eis non recipitur, de quorum stirpe generatus est. & nihilominus laudat iudicii ueritatem; ne sententia Dei in propinquos & fratres suos displicere uideatur, & uel austera esse, uel nimia. In quibus igitur tanta fuerunt bona, dolet, cur nunc tanta mala sint.

QVAESTIO DECIMA.

Col.2 QVID uelit intelligi, quod idem Apostolus scribit ad Colossenses: Nemo uos superet uolens in humilitate mentis & religione angelorum, quæ non uidit, ambulans frustra inflatus sensu carnis suæ, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus, & coniunctiones subministratum & coniunctum crescit in augmentum Dei, & reliqua. Il-
2.Cor.11 lud, quod crebro diximus: Et si imperitus sermone, non tamen scientia: nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientiæ ueritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim & reconditos sensus lingua non explicat. & cum ipse sentiat quid loquatur; in alienas aures puro non potest transferre sermone. Quem cum in uernacula lin-
Act.22 gua habeat disertissimum, quippe Hebræus ex Hebræis, & eruditus ad pedes Gamalielis, uiri in lege doctissimi, se ipsum interpretari cupiens inuoluitur. si autem in Græ-

ca

ea lingua hoc ei accidit, quam nutritus in Tarso Ciliciæ a parua ætate imbiberat: quid de Latinis dicendum est, qui uerbum de uerbo exprimere conantes, obscuriores faciũt eius sententias, & ueluti herbis cresentibus frugum strangulant ubertatem? Conabimur itaque παραφραστικῶς sensus eius euoluere, & tricas implicati eloquii suo ordini reddere, atque iuncturæ; ut simplici stamine uerborum fila decurrant; puroq. subtemine, apostolici sermonis textura succrescat. Nemo uos superet, idest, nemo aduersum uos brauium accipiat: hoc enim Græce dicitur, καταβραβευέτω, quando quis in certamine positus, iniquitate agonothetæ, uel insidiis magistrorum, βραβεῖον, & palmam sibi debitam perdit. Multaq. sunt uerba, quibus iuxta morem urbis & prouinciæ suæ familiarius Apostolus utitur: e quibus, exempli gratia, pauca ponenda sunt. Mihi autem parum est iudicari ab humana die, hocest, ἀπ' ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Et, Humanum dico, hocest, ἀνθρώπινον λέγω. Et, οὐ κατενάρκησα ὑμᾶς, hocest, non grauaui uos: &, quod nunc dicitur, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω, idest, nullus brauium accipiat aduersum uos. quibus, & aliis multis uerbis usque hodie utuntur Cilices. Nec hoc miremur in Apostolo, si utatur eius linguæ consuetudine, in qua natus est, & nutritus; cum Virgilius, alter Homerus apud nos, patriæ suæ sequens consuetudinem, sceleratum frigus appellet. Nemo ergo uos superet, ac deuincat, uolens humilitatem litteræ sequi, & angelorum religionem, atque culturam: ut non seruiatis spirituali intelligentiæ, sed exemplaribus futurorum, quæ nec ipse uidit, qui uos superare desiderat, siue uidet, (utrumque enim habetur in Græco) præsertim cum tumens ambulet, & incedat inflatus, mentisq. superbiam gestu corporis præferat: hoc enim significat, ἐμβατεύων. Frustra autem inflatur & tumet, sensu carnis suæ carnaliter cuncta intelligens, & traditionum Iudaicarum deliramenta perquirens, & non tenẽs caput omnium scripturarum, illud de quo scriptum est: Caput uiri Christus est. Caput autem ac principium totius cor-

[Margin notes: 1.Cor.1 — Rom. 6 — 2.Cor.12 — Act.22 — 1.Cor.11 — Eph. 4]

corporis, eorumq. qui credunt, & omnis intelligentiæ spiritualis. Ex quo capite corpus Ecclesiæ per suas compages, atque iuncturas, uitalem doctrinæ cælestis accipit succum: ut omnia paulatim membra uegetētur; & per occultos uenarum meatus, fundatur defæcatus sanguis ciborum; & ministretur, atque succrescat, immo teneatur temperantia corporis; ut de fonte capitis rigati artus, crescant in
Ioan. 17 perfectionem Dei, & impleatur saluatoris oratio: Pater uolo, ut, sicut ego, & tu unum sumus, sic & isti in nobis
1.*Cor.* 15 unum sint; ut, postquam nos Christus tradiderit patri, sit Deus omnia in omnibus. Tale quid & in uerbis, & in sensibus, & in genere locutionis obscurissime scribit ad Ephe-
Eph. 4 sios: Veritatem autem loquentes in caritate, crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus; ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensura uniuscuiusque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in caritate. Super quo & in commentariis eiusdem epistolæ plenius diximus. Loquitur autem uniuersa contra eos, qui credentes ex Iudæis in Dominum saluatorem, Iudaicas cærimonias obseruare cupiebant. Super qua re &
Act. 15 in Actis apostolorum non parua quæstio concitata est. Vn-
Col. 2 de & supra Paulus ait, de iis, qui magistros legis esse se iactant: Nemo uos iudicet in cibo, & potu, quasi alia munda sint, alia immunda; aut in parte diei festi, ut alios dies festos putent, alios non festos: nobis enim, qui in Christum credimus resurgentem, iugis & æterna festiuitas est: aut in parte neomeniæ, hoc est kalendarum, & mensis noui; quando decrescens luna finitur, & noctis umbris tegitur: Christianorum enim lumen æternum est, & semper solis iustitiæ radiis illustratur: aut in parte sabbatorum, ut non faciant seruile opus, & onera non portent: quia nos sumus Christi libertate donati, & onera peccatorum portare desiuimus. Hæc, inquit, omnia umbra sunt futurorum, & imagines uenturæ felicitatis: ut in quibus Iudæi hæsitant iuxta litteram, & tenentur in terra, nos iuxta spiri-

ſpiritum tranſeamus ad Chriſtum: qui, ad diſtinctionem umbrarum, nunc corpus appellatur. quo modo enim in corpore ueritas eſt, & in corporis umbra mendacium: ſic in ſpirituali intelligentia mundus omnis cibus & potus, & tota feſtiuitas, & perpetuæ kalendæ, & æterna requies expectanda eſt. Quærimus, quid dicere uoluerit, In humilitate & religione angelorum, aut quem ſenſum habeat. Ex quo Dominus locutus eſt ad diſcipulos: Surgite, eamus hinc: & relinquetur uobis domus ueſtra deſerta. Et locus, in quo Dominus crucifixus eſt, ſpiritualiter Aegyptus uocatur, & Sodoma: omnis Iudaicarum obſeruationum cultura deſtructa eſt: & quaſcumque offerunt uictimas, non Deo offerunt, ſed angelis refugis, & ſpiritibus immundis. *Ioan.14* *Matth.23* *Apoc.11*
Nec mirum, ſi hoc poſt paſſionem Domini faciant: cum per Amos quoque prophetam dicatur ad eos: Numquid hoſtias & uictimas obtuliſtis mihi quadraginta annis in deſerto domus Iſrael: & aſſumpſiſtis tabernaculũ moloch, & ſidus Dei ueſtri rempha, figuras quas feciſtis, ut adoretis eas? Quod plenius in concione Iudaica Stephanus martyr exponens, & reuoluens hiſtoriã ueterem, ſic locutus eſt: Et uitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hoſtias idolo, & lætabantur in operibus manuum ſuarum. Conuerſus autem Deus, tradidit eos, ut colerent militiam cæli: ſicut ſcriptum eſt in libro prophetarum: Militia autem cæli, non tantum ſol appellatur, & luna, & aſtra rutilantia, ſed & omnis angelica multitudo, eorumq. exercitus, qui Hebraice appellantur צבאות ſabaoth, ideſt uirtutum, ſiue exercituum. Vnde & in euãgelio iuxta Lucam legimus: Et ſubito facta eſt cum angelo multitudo militiæ cæleſtis, laudantium Deum, & dicentium: Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ uoluntatis. Facit enim Deus angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos ignem urentem. Et ut ſciamus ſemper eos, qui colebant idola, licet in tempo hoſtias uiderentur offerre, non Deo eas obtuliſſe, ſed angelis, per Ezechielem plenius diſcimus: Dedi eis iuſtificationes non bonas, & præcepta non bona. Non enim *Amos 5* *Act.7* *Eſa.24* *Soph.1* *Luc.2* *Pſal.103* *Ezech.20*

ſan-

sanguinem hircorum, aut taurorum quærit Deus, sed sa-
Psal.50 crificium Deo est spiritus contribulatus: cor contritum &
humiliatum Deus non despicit. Et propterea qui uitulum
fecerant in horeb, & coluerant sidus Dei rempha; de quo
in propheta Amos plenius disseruimus; adorauerunt figu-
ras, quas ipsi fecerunt; & tradidit eos Deus, ut seruirent
militiæ cœli: quæ nunc ab Apostolo dicitur religio angelo-
rum. Pro humilitate in Græco ταπεινοφροσύνη legitur,
idest humilitas mentis, siue sensus. uere enim humilis sen-
sus, & miseranda superstitio, Deum credere hircorum at-
que taurorum sanguine delectari, & nidore thymiamatis,
Col.2 quem sæpe homines declinamus. Quod autem sequitur:
Si mortui estis cum Christo ab elementis mundi: quid ad-
huc tamquam uiuentes in mundo decernitis? ne tetigeri-
tis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis, quæ sunt
omnia in interitum ipso usu, secundum præcepta & doctri
nas hominum, quæ sunt rationem quidem habentia sa-
pientiæ, in superstitione & humilitate, & ad non parcen-
dum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis:
hunc nobis habere sensum uidetur. Curramus per singula,
& obscuritatem sensuum atque uerborum, Christo referan
te, pandamus. Si baptizati estis in Christo, & cum Chri-
sto in baptismate consepulti, mortui autem ab elementis
mundi, pro eo quod est, elementis: cur mecum non dici-
Gal.6 tis: Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce domini nostri
Iesu Christi; per quem mihi mundus crucifixus est, & ego
Ioan.15.17 mundo? nec audistis Dominum dicentem ad patrem: De
mundo non sunt, sicut & ego non sum de mundo: & mun
dus odit eos, quoniam non sunt de mundo, sicut & ego
non sum de mundo: sed econtrario quasi uiuentes in mun-
do decernitis, ne tetigeritis corpus hominis mortui, nec
uestimentum nec scabellum, in quo sederit mulier menstrua
ta: neque gustaueritis carnem suillam, & leporum, & sepi-
arum, & loliginum, murenæ, & anguillæ, & uniuersorũ pisciũ
Leuit.11 qui squamas & pennulas non habent: quæ omnia in cor-
Deut.14 ruptionem & interitum sunt ipso usu, & stercore digerun-
tur?

tur? Eſca enim uentri, & uenter eſcis: & omne, quod intrat *1. Cor. 6*
per os, non coinquinat hominem, ſed ea, quæ de nobis *Matth. 15*
exeunt. Secundum præcepta, inquit, & doctrinas homi- *Eſa. 49*
num: ſecundum illud quod Eſaias loquitur: Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe eſt a me. Fruſtra autem colunt me, docentes doctrinas hominum & præcepta. Vnde & Dominus corripit phariſæos, dicens: Irri- *Matth. 15*
tum feciſtis mandatum Dei, ut traditiones ueſtras ſtatueritis. Deus enim dixit: Honora patrem, & matrem: & qui *Exod. 20. 21*
maledixerit patri, uel matri, morte moriatur. Vos autem *Leuit. 20*
dicitis, quicumque dixerit, patri, uel matri: munus quodcumque eſt ex me, tibi proderit: & non honorificauit patrem ſuum, aut matrem: & reliqua. Quibus infert: Et irritum feciſtis mandatum Dei, propter traditiones ueſtras. Quantæ traditiones phariſæorum ſint, quas hodie uocant δευτερώσεις, & quam aniles fabulæ, euoluere nequeo. neque enim libri patitur magnitudo: & pleraque tam turpia ſunt, ut erubeſcam dicere: dicam tamen unum in ignominiam gentis inimicæ. Præpoſitos habent ſynagogis ſapientiſſimos quoſque, fœdo operi delegatos, ut ſanguinẽ uirginis ſiue menſtruatæ, mundum uel immundum, ſi oculis diſcernere non potuerint, guſtu prælibent. Præterea, quia *Exod. 16*
iuſſum eſt, ut diebus ſabbatorũ ſedeat unuſquiſque in domo ſua, & non egrediatur, neque ambulet de loco, in quo habitat: ſi quando eos iuxta litteram cœperimus artare, ut non iaceant, non ambulent, non ſtent, ſed tantũ ſedeant, ſi uelint præcepta ſeruare; ſolent reſpõdere, & dicere; Rab akiba, & Symeon, & Hille, magiſtri noſtri tradiderunt nobis, ut bis mille pedes ambulemus in ſabbato; & cetera iſtiuſmodi, doctrinas hominum præferentes doctrinæ Dei: non quod dicamus ſedendum ſemper eſſe in ſabbato, & de loco, in quo quis fuerit occupatus, non recedendum; ſed quod id, quod impoſſibile legis eſt, in quo infirmatur per carnem, ſpirituali obſeruatione complendum ſit. Sequitur: Quæ ſunt rationem quidem habentia ſapientiæ. Hoc loco, quidem, coniunctio ſuperflua eſt: quod in pleriſque locis

locis propter imperitiam artis grammaticæ Apostolum fecisse, reperimus. neque enim sequitur, sed, uel alia coniunctio, quæ solet ei præpositioni, ubi, quidem, positũ fuerit, respondere. Videntur igitur obseruationes Iudaicæ apud imperitos, & uilem plebeculam, imaginem habere rationis, humanæq. sapientiæ. unde & doctores eorum *σοφοὶ*, hoc est sapientes, uocantur. et si quando certis diebus traditiones suas exponunt, discipulis suis solent dicere, *οἱ σοφοὶ δευτερῶσιν*, idest, sapientes docent traditiones. Pro superstitione in Græco *ἐθελοθρησκεία* positum est, hoc est falsa religio, & pro humilitate *ταπεινοφροσύνη*, quæ magis uirtutem solet sonare, quam uitium. Sed hic *ταπεινοφρονεῖν*, sic est intelligendum, quod humilia sentiant atque terrena. *ἀφειδία* autẽ *σώματος*, cuius nomen Latinus sermo nõ explicat, apud nos dicitur, ad nõ parcendũ corpori. Nõ parcunt Iudæi corporibus suis in assumptione ciborũ, contemnentes interdum quæ habent, & quærentes quæ non habent. ex qua necessitate debilitates interdum, &
Rom. 14 morbos contrahunt. Nec honorant semet ipsos, cum
Tit. 1 omnia munda sint mundis, nihilq. possit esse pollutum, quod cum gratiarum actione percipitur; & iccirco a Domino sit creatum, ut saturitate & adimpletione carnis humanos artus uegetet, atque sustentet. Elementa autem mundi, a quibus, immo quibus mortui sumus, lex Moysi, & omne uetus instrumentum intelligendum est, quibus quasi elementis & religionis exordiis Deum discimus. quo modo enim elementa appellantur litteræ, per quas syllabas ac uerba coniungimus, & ad texendam orationem longa meditatione procedimus, ars quoque musica habet elementa sua; & geometria ab elementis incipit linearum; & dialectica atque medicina habent *εἰσαγωγὰς* suas: sic elementis ueteris testamenti, ut ad euangelicã plenitudinem ueniat, sancti uiri eruditur infantia. unde centesimus decimusoctauus psalmus, & omnes alii, qui litteris prænotantur, per ethica nos ducunt ad theologica, & ab elementis occidentis litteræ, quæ destruitur, transire faciunt ad spiritum uiuifi-

uificantem. Qui ergo mundo & elementis eius mortui sumus, nõ debemus ea obseruare, quæ mundi sunt: quia in altero initium, in altero perfectio est.

QVAESTIO VNDECIMA.

QVID sit, quod idem Apostolus ad Thessalonicenses scribit: Nisi discessio uenerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati: & reliqua. In prima ad Thessalonicenses epistola scripserat: De temporibus autem, & momentis, fratres non necesse habetis, ut scribam uobis: ipsi enim diligenter scitis: quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita ueniet. Cum enim dixerint, pax & securitas: tunc repentinus illis instabit interitus, sicut dolor in utero habentis, & non effugient. Supra enim ad eos scripserat: Hoc uobis dicimus in uerbo Domini, quia nos, qui uiuimus, qui residui sumus, in aduentu Domini non præueniemus eos qui dormierunt: quoniam ipse Dominus in iussu, & in uoce archãgeli, & in tuba Dei descendet de cælo: & mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos, qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino in aera; & sic semper cum Domino erimus. Itaque consolamini inuicem in uerbis illis: Quod audientes Macedones, non intellexerunt, quos secum uiuentes Apostolus uocet; & qui dicantur residui, qui cum illo rapiantur in nubibus obuiam Domino: sed arbitrati sunt, dum adhuc essent in corpore, & antequam gustarent mortem, Christum in sua maiestate uenturum. Quod Apostolus audiens, rogat eos, & adiurat per aduentum domini nostri Iesu Christi, ut non cito moueantur, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam, tamquam ab eo scriptã, quasi instet dies Domini. Duos autem esse aduentus Domini saluatoris, & omnia prophetarum docent uolumina, & euangeliorum fides; quod primum in humilitate uenerit, & postea sit uenturus in gloria, ipso Domino protestante, quæ ante consummationem mundi uentura sint, & quo modo uenturus antichristus, quando loquitur ad apostolos: Cum uideritis abominationem desolationis, quæ

2. Thess. 2 — *1. Thess. 5* — *1. Thess. 4* — *Matth. 24* — *Dan. 9*

Matth.24 dicta est a Daniele propheta. stantem in loco sancto; (qui legit, intelligat) tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes; & qui in tecto, non descendant tollere aliquid de domo sua; & qui in agro, non reuertantur tollere tunicam suam. Et iterum: Tunc si quis uobis dixerit, Ecce hic Christus, aut illic: nolite credere. surgent enim pseudochristi, & pheudoprophetæ, & dabunt signa magna, & prodigia, ita ut in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi. Ecce prædixi uobis. Si ergo dixerint uobis, Ecce in deserto est: nolite exire: Ecce in penetralibus, nolite credere. sicut enim fulgur exit ab oriente, & paret usque in occidentem: ita erit & aduentus filii hominis. Ac deinde: Tunc apparebit signum filii hominis in cælo, & tunc plangent omnes tribus terræ: & uidebunt filium hominis uenientem in nubibus cæli cum uirtute multa & maiestate. Et mittet angelos suos cum tuba, & uoce magna, & congregabunt electos eius a quattuor uentis a summo cælorum usque ad terminos eorum. Rursumq. de antichristo loquitur ad Iudæos: Ego ueni in nomine patris mei, & non *Ioan. 5* credidistis mihi. Si alius ueniet in nomine suo, illum suscipietis. Igitur Thessalonicensium animos uel occasio non intellectæ epistolæ, uel ficta reuelatio, quæ per somnium deceperat dormientes, uel aliquorum coniectura, Esaiæ & Danielis, euangeliorumq. uerba de antichristo prænunciãtia, in illud tempus interpretantium mouerat, atque turbauerat, ut in maiestate sua tunc Christum sperarent esse uenturum. Cui errori medetur Apostolus, & exponit quæ ante aduentum Christi debeant præstolari: ut cum illa facta uiderint, tunc sciant antichristum, idest, hominem peccati, & filium perditionis, qui aduersatur & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat, esse uenturum. Nisi, inquit, uenerit discessio primũ, quod Græce dicitur ἀποστασία ut omnes gentes, quæ Romano imperio subiacent, recedant ab eis, & reuelatus fuerit, idest, ostensus: quem omnia prophetarum uerba prænunciãt, homo peccati, in quo fons omnium

um peccatorum est: & filius perditionis, idest, diaboli: ipse est enim uniuersorum perditio, qui aduersatur Christo, & ideo uocatur antichristus: & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, ut cunctarum gentium Deos, siue probatam omnem & ueram religionem suo calcet pede: & in templo Dei, uel Hierosolymis, ut quidam putant, uel in ecclesia, ut uerius arbitramur, sederit, ostendens se, tamquam ipse sit Christus & filius Dei: Nisi, inquit, fuerit Romanum imperium ante desolatum, & antichristus præcesserit, Christus non ueniet: qui ideo ita uenturus est, ut antichristum destruat. Meministis, ait, quod hæc ipsa, quæ nunc scribo per epistolam, cum apud uos essem, præsenti sermone narrabam, & dicebam uobis, Christum non esse uenturum, nisi præcessisset antichristus. Et nunc quid detineat, scitis. Vt reueletur in suo tempore, hocest, quæ causa sit, ut antichristus in præsentiarum non ueniat, optime nostis. Nec uult aperte dicere, Romanum imperium destruendum; quod ipsi, qui imperant, æternum putant. Vnde, secundum Apocalypsim Ioannis, in fronte purpuratæ meretricis scriptum est nomen blasphemiæ, idest, Romæ æternæ. Si enim aperte audacterq. dixisset: non ueniet antichristus, nisi prius Romanum deleatur imperium: iusta causa persecutionis in orientem tunc Ecclesiam consurgere uidebatur. Quodq. sequitur: Iam enim mysteriũ operatur iniquitatis, tantũ ut qui tenet nũc teneat, donec de medio fiat: & tunc reuelabitur ille iniquus: hunc habet sensum: Multis malis atque peccatis, qubus Nero impurissimus Cæsarum mundum premit, antichristi parturitur aduentus: & quod ille operaturus est postea, in illo ex parte completur, tantum ut Romanum imperium, quod nunc uniuersas gentes tenet, recedat, & de medio fiat: & tunc antichristus ueniet, fons iniquitatis: quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, diuina uidelicet potestate, & suæ maiestatis imperio; cuius iussisse, fecisse est; non in exercitus multitudine, non in robore militum, non in angelorum auxilio, sed statim ut ille aduenerit, interficietur

antichristus. et quo modo tenebræ solis fugantur aduentu: sic illustratione aduentus sui eum Dominus destruet, atque
Col.2 delebit. Cuius opera, satanæ sunt opera. Et sicut in Christo plenitudo diuinitatis fuit corporaliter: ita & in antichristo omnes erunt fortitudines, & signa, & prodigia, sed uniuersa mendacia. Quo modo enim signis Dei, quæ ope-
Exod.7 rabatur per Moysen, Magi suis restitere mendaciis, & uirga Moysi deuorauit uirgas corũ: ita mendacium antichristi, Christi ueritas deuorabit. Seducentur autem eius mendacio, quia perditioni sunt præparati. Et quia tacita quæstio poterat cōmoueri: cur enim concessit Deus omnem eum habere uirtutem, signa, atque prodigia, per quæ seducantur, si fieri potest, etiam electi Dei: solutione præuenit quæstioné, &, quod opponi poterat, antequam opponatur, absoluit. Faciet, inquit, hæc omnia non sua uirtute, sed concessione Dei, propter Iudæos: ut qui noluerunt caritatem recipere ueritatis, hoc est spiritum Dei per Christũ:
Rom.5 Quia caritas Dei diffusa est in corda credentium: Et ipse
Ioan.14 dicit: Ego sum ueritas: De quo in psalmis scriptum est:
Psal.84 Veritas de terra orta est: Qui ergo caritatem & ueritatem non receperunt, ut saluatore suscepto salui fierent, mittet illis Deus non operatorem, sed ipsam operationem, idest, fontem erroris, ut credant mendacio: Quia mendax est ipse, & pater eius. Et siquidē antichristus de uirgine natus esset, & primus uenisset in mundum, poterant Iudæi habere excusationem, & dicere, quod putauerint ueritatem, & iccirco mendacium pro ueritate susceperint. Nunc auté ideo iudicādi sunt, immo procul dubio condemnādi; quia, Christi ueritate contempta, postea mendacium, idest, antichristum suscepturi sunt.

ARGVMENTVM.

ORIGENES homilias aliquot in expositionem Cantici canticorum ediderat, hoceſt uſque ad finem fere ſecundi capitis: uerum quia docta, & eruditione plenæ erant, &, quod maius eſt, Anagogicum ſenſum uarie, & appoſite explicabant, D. Hieronymus *ex Græco eas in latinum ſermonem ad Damaſum Papam uertit. Appoſuit autem initio præfatiunculam, ut moris eſt interpretum, quæ laudes Origenis contineret: cuius uerba, ueluti anſam hereſi ſuæ commodam, arripiens Ruffinus, orthodoxi, ſanctiſſimi, ac celeberrimi uiri teſtimonio, uniuerſo orbi legendum, imitandumq. Origenem obtrudere conatus eſt. Quæ prima, ac fere ſola inter eos diſsidii cauſa fuit; dum Ruffinus Hieronymũ ueluti Origeniſtam ubique extollit; Hieronymus, ſe Origeniſtam, hoceſt hereticum non eſſe, contendit.*

DIVI HIER. IN HOMILIAS CANTICI canticorum Origenis, ad Damaſum præfatio.

ORIGENES, cum in ceteris libris omnes uicerit, in Cantico canticorum ipſe ſe uicit. nam, decem uoluminibus explicitis, quæ ad uiginti uſque uerſuũ millia pene perueniunt, primum Septuaginta interpretes, deinde Aquilam, & Symmachum, & Theodotionem, & ad extremum Quintam editionem, quam in Actæo littore inueniſſe ſe ſcribit, ita magnifice aperteq. diſſeruit, ut inde mihi uideatur in eo completum eſſe, quod dicitur: Introduxit me rex in cubiculum ſuum. *Cant. 1* Itaque, illo opere prætermiſſo, quia ingentis eſt otii, laboris, & ſumptuum, tantas res, tamq. dignum opus in Latinum transferre ſermonem, hos duos tractatus, quos in morem quotidiani eloquii paruulis adhuc lactentibus compoſuit, fideliter magis quam ornate interpretatus ſum, guſtum tibi ſenſuum eius, non cibum offerens. Tu animaduertas, quanti ſint illa æſtimanda, quæ magna ſunt; cum ſic poſſint placere, quæ parua ſunt.

ORIGENIS HOMILIAE DVAE

IN CANTICA CANTICORVM,

interprete diuo Hieronymo.

Exod. 26 Hebr. 9 QVo modo didicimus per Moysen, quædam esse nō solum Sancta, sed & Sancta sanctorum, & alia non tantum sabbata, sed, & sabbata sabbatorum: sic nunc docemur, scribente Salomone, esse quædam non solum Cantica, sed & Cantica canticorum. Beatus quidem is, qui ingreditur Sancta: sed beatior, qui ingreditur Sancta sanctorum. Beatus, qui sabbata sabbatizat: sed beatior, qui sabbatizat sabbatorum sabbata. Beatus similiter & is, qui intelligit Cantica, & canit ea: nemo quippe, nisi in sollemnitatibus, canit: sed multo beatior ille, qui canit Cantica canticorum. Et sicut is, qui ingreditur in Sancta, pluribus adhuc indiget, ut ualeat introire in Sancta sanctorum, & qui sabbatum celebrat, quod a Domino populo constitutum est, multa adhuc necessaria habet, ut agat sabbata sabbatorum: eodem modo difficile reperitur, qui omnia, quæ in scripturis continentur, Cantica peragrās, ualeat ascendere ad Cantica canticorum. Egredi te oportet ex Aegypto, & egressum de terra Aegypti pertransire mare rubrum, ut possis primum Canticum canere, dicens: Cantemus Domino: gloriose enim magnificatus est. Licet autem primum dixeris Canticum, adhuc longe es a Cāntico canticorum. Perambula terram deserti spiritualiter, donec uenias ad puteum, quem foderūt reges; ut ibi secundum Canticum canas. Post hæc ueni ad uicinia sanctæ terræ, ut super Iordanis ripam constitutus, cantes Canticum Moysi, dicens: Attende cælum, & loquar, & audiat terra uerba oris mei. Rursum habes necessarium, ut milites, & terram sanctam hereditate possideas, & apis tibi prophetet, & apis te iudicet: Debbora quippe apis interpretatur: ut possis & illud carmen, quod in libro Iudicum contineatur, edicere. Ad Regnorum deinceps uolumen ascendens, ueni

Marginal references: Exod. 15 (re rubrum); Num. 21 (cet autem); Deut. 32 (tico canticorum); Iud. 5 (tur, edicere).

ueni ad canticũ, quando Dauid fugit de manibus omniũ ini
micorũ suorũ, & de manu Saul, & dixit; Dominus firmamẽ *Psal. 17*
tum meum, & fortitudo mea, & refugium meum, & libe
rator meus. Perueniendum tibi est ad Esaiam, ut cum illo *Esa. 5*
dicas: Cantabo canticum dilecto uineæ meæ. Et cum uni
uersa transieris, ad altiora conscende, ut possis anima de
cora cum spõso & hoc canere Canticum canticorum. Sed,
quot ex personis constet, incertus sum. Orantibus autem
uobis, & reuelante Domino, quattuor mihi in his uideor
inuenisse personas, uirum, & sponsam, cum sponsa ado-
lescentulas, cum sponso sodalium greges. Alia dicuntur a
sponsa, alia a sponso, nonnulla a iuuenculis: quædam a so
dalibus sponsi. Congruum quippe est, ut in nuptiis, ado-
lescentularum sit multitudo cum sponsa, iuuenum turba
cum spõso. Hæc omnia noli foris quærere, noli extra eos,
qui prædicatione euangelii saluati sunt. Christum spon-
sum intellige, Ecclesiam sponsam sine macula, & ruga: de
qua scriptum est. Vt exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam, *Eph. 5*
non habentem maculam, neque rugam, aut aliquid eorũ:
sed ut sit sancta & immaculata. Eos uero, qui, cum sint fi-
deles, non sunt tamen istiusmodi, quales sermo noster præ-
fatus est, sed iuxta modum quendam adepti uidentur salu-
tem, animaduerte credentium animas, & adolescentulas
esse cum sponsa. Angelos uero, & eos, qui peruenerunt in
uirum perfectum, intellige uiros esse cum sponso. Inde igi
tur mihi uidentur quattuor ordines, unum, & unam, duos
choros inter se concinentes, sponsam canere cum iuuencu
lis, sponsum canere cum sociis. Et cum hoc intellexeris,
audi Canticum canticorum: & festina intelligere illud, &
cum sponsa dicere ea, quæ sponsa dicit; ut audias, quæ au
diuit & sponsa. Si autem non potueris dicere cum sponsa,
quæ dixit, ut audias ea, quæ dicta sunt sponsæ; festina uel
cum sponsi sodalibus fieri. Porro, si & illis inferior es; esto
cum adolescentulis, quæ in sponsæ deliciis commorantur.
Hæ quippe in hoc libro fabula pariter & epithalamio sunt
personæ; ex quo & gentiles sibi epithalamium uindicarũt,

& iſtius generis carmen aſſumptum eſt, Epithalamium ſiquidem Canticum canticorum. Primum ſponſa orat, & ſtatim in mediis precibus auditur: uidet præſentem ſponſum: uidet adoleſcentulas ſuo comitatui copulatas: deinde reſpondet ei ſponſus: & poſt ſponſi eloquia, dum ille pro eius patitur ſalute, reſpondent ſodales, donec ſponſus ſit in recubitu, & a paſſione conſurgat, ſe quædam ſpõſæ ornamenta facturos. Verum iam ipſa uerba ponenda ſunt; in quibus prius uox ſpõſæ deprecãtis auditur: Oſcu-
Cant. 1 letur me ab obſculis oris ſui. Quorũ iſte eſt ſenſus: Quouſque mihi ſponſus meus mittit oſcula per Moyſen, mittit oſcula per prophetas? Iam ipſius cupio ora contingere: ipſe ueniat, ipſe deſcendat. Orat igitur ſponſi patrem, & dicit ad eum: Oſculetur me ab oſculis oris ſui. Et quia ta
Eſa. 52 lis eſt ut compleatur ſuper eam propheticum illud, in quo dicitur: Adhuc te loquente dicam, ecce adſum: ſponſam ſponſi pater exaudit, mittit filium ſuum. Videns illa eum, cuius deprecabatur aduentum, orare deſiſtit, & ad eum comminus loquitur: Quoniam bona ubera tua ſuper uinum: & odor unguentorum tuorum ſuper omnia aromata. Sponſus igitur Chriſtus, miſſus a patre, uenit unctus
Pſal. 44 ad ſponſam, & dicitur ad eum: Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem; propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis, præ participibus tuis. Si me tetigerit ſponſus; & ego boni odoris ero; & ego liniar unguentis; & ad me uſque eius unguenta perueniẽt; ut poſſim cum Apo-
2.*Cor.* 1 ſtolo dicere: Chriſti bonus odor ſumus Deo in omni loco. Nos autem, cum hæc audimus, adhuc peccatis, uitiisq. fœtemus; de quibus propheta pænitens loquitur:
Pſal. 37 Putruerunt & corruptæ ſunt cicatrices meæ a facie inſipientiæ meæ. Peccatum odoris eſt putidi: uirtus ſpirat unguenta: quorũ typos reperies in Exodo. Inuenies quoque ibi
Exod. 30 ſtacten, onycha, galbanen, & reliqua. Hæc quidem ad incenſum. Deinde ac opus unguentarii uaria ſumuntur unguenta; in quibus eſt nardus, & ſtacte. Et Deus, qui fecit cælum & terram, loquitur ad Moyſen, dicens:
Ego

Ego impleui eos spiritu sapientiæ, & intellectus; ut faciant opera artis unguentariæ. Et unguentarios Deus docet. Hæc si non spiritualiter intelligantur, nonne fabulæ sunt? nisi aliquid habeant secreti, nonne indigna sunt Deo? Necesse est igitur, eum, qui audire scripturas spiritualiter nouit, aut qui certe non nouit, & desiderat nosse, omni labore contendere, ut non iuxta carnem & sanguinem conuersetur, quo possit dignus fieri spiritualium secretorum; &, ut aliquid audentius dicam, spirituali cupidine uel amore accendatur. siquidem est & spiritualis amor. et quo modo est quidam carnalis cibus, & alius spiritualis, & alia carnis potio, alia spiritus: sic est quidam amor carnalis a satana ueniens, alius amor spiritus, a Deo exordium habens. Et nemo potest duobus amoribus possideri. Si carnis amator es, amorem spiritus non capis. Si omnia corporalia despexisti: non dico carnem, aut sanguinem, sed & argentum, & possessiones, sed ipsam terram, ipsumq. cælum: hæc quippe pertransibunt: si ista omnia contempsisti, & ad nullum horum anima tua obligata est, neque quoquam uitiorum amore retineris; potes amorem capere spiritualem. Ista locuti sumus, quia euenit occasio, ut de amore spirituali aliqua diceremus. Expedit autem nobis Salomonis custodire præceptum, & magis illius, qui per Salomonem loquebatur de sapientia, ita dicens: Ama illam, & seruabit te: circumda illam, & exaltabit te: honora illam, ut te amplectatur. Est quidem spiritualis amplexus: atque utinam contingat, ut meam sponsam altior sponsi amplexus includat; ut ego quoque possim dicere, quod in eodem libro scriptum est: Sinistra eius sub capite meo, & dextera illius amplexabitur me. Osculetur me ergo ab osculis oris sui. Moris est scripturarum, imperatiuum modum pro optatiuo ponere, ut ibi: Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum: pro, utinam sanctificetur: & nunc in præsenti: Osculetur me ab osculis oris sui: pro eo quod est, utinam osculetur. Deinde conspicit sponsum: uenit delibutus unguen-

[Margin notes: Exod.35.36 — Pro.4 — Cant.2 — Matth.6]

tis.

tis. Nec aliter ad ſponſam poterat uenire: nec decebat ali
Pſal. 44 ter patrem ad nuptias filiũ deſtinare. Variis eum unxit un-
Act. 10 guẽtis, fecit illum Chriſtũ: uenit diuerſis odoribus ſpirans, & audit, quia bona ubera tua ſuper uinum. Congrue ſermo diuinus unam, eandemq. rem, pro locorum qualita-
Leuit. 7 te, diuerſis uocabulis nuncupat. Quando hoſtia offertur in lege, & uult intellectum oſtendere, pectuſculum ſeparationis affatur. quando uero recumbit aliquis cum Ieſu, & ſenſuum eius communione perfruitur; non pectuſculum, ut ſupra, ſed pectus alloquitur. Porro, cum ſponſa loquitur ad ſponſum, quia nuptiale carmen inducitur, non pe
Ioan. 21 ctuſculum, ut in ſacrificio, non pectus, ut in Ioanne diſcipulo, ſed ubera nominat, dicens: Quia bona ubera tua ſuper uinum. Communica ut ſponſa cum ſenſibus ſponſi: & ſcies quia inebriant atque lætificant iſtiuſmodi cogita-
Pſal. 22 tus. Quo modo autem calix Domini inebrians perquam optimus eſt: ſic ubera ſponſi omni meliora ſunt uino, quia bona ubera tua ſuper uinum. In mediis precibus ad ſponſum uerba conuertit: Et odor ungentorum tuorum ſuper omnia aromata. Non uno, ſed omnibus ſponſus uenit unctus unguentis. Si autem & ad meam animam, factam ſponſam ſuam, ſponſus uenire dignabitur: quam oportet eſſe formoſam, ut illum de cælo ad ſe trahat; ut deſcendere faciat ad terras, ut ueniat ad amatam? quali pulchritudine decoranda eſt, quali debet amore feruere, ut ea loquatur ad illam, quæ ad perfectam locutus eſt ſpõ
Cant. 4. *et ſeq.* ſam? Quia ceruix tua, quia oculi tui, quia genæ tuæ, quia manus tuæ, quia uenter tuus, quia humeri tui, quia pedes tui? De quibus, ſi conceſſerit Dominus, diſputabimus; quo modo ſponſæ membra uarientur; & ſingularum partium laus diuerſa dicatur: ut poſt diſputationem, etiam ad noſtram dici animam ſimiliter laboremus. Bona igitur ubera tua ſuper uinum, & odor unguentorum tuorum ſuper omnia aromata. Si uideris ſponſum, tunc intelliges uerum eſſe, quod dicitur, Quoniam bona ubera tua ſuper uinum, & odor unguentorum tuorum ſuper omnia aromata.

mata. Multi habuerunt aromata. Regina austri detulit aro
mata Salomoni: & plures alii aromata possederunt: sed *3. Reg. 10*
habuerit quis quantalibet, non possunt Christi odoribus *2. Par. 9*
comparari: de quibus nunc sponsa ait: Odor unguento- *Cant. 4*
rum tuorum super omnia aromata. Ego arbitror, quia &
Moyses habuit aromata, & Aaron, & singuli prophetarũ.
uerum, si uidero Christum, & suauitatem unguentorum
eius, odoremq. percepero; statim sententiam profero, di-
cens: Odor unguentorum tuorum super omnia aroma-
ta. Oleum effusum nomen tuum. Propheticum sacramen *Matth. 26*
tum est. Tantummodo nomen Iesu uenit in mundum, & *Marc. 14*
unguentum prædicatur effusum. In euangelio quoque mu
lier accipiens alabastrum unguenti nardipistici pretiosi, ca
put Iesu pedesq. perfudit. Obserua diligenter, quæ de dua
bus super caput effuderit saluatoris, si quidem peccatrix su
per pedes, & ea, quæ dicitur non fuisse peccatrix, super
caput eius fudisse monstratur. Obserua, inquam, & inue
nies in euangelica lectione non fabulas & narrationes ab
euangelistis, sed mysteria esse conscripta. Impleta est uti- *Ioan. 12*
que odore unguenti domus: si quid peccatrix habuit, ad
pedes referendum est: & si quid ea, quæ non peccatrix,
ad caput. Nec mirum, domum fuisse odore completam,
cum hoc odore mundus completus sit. Scribitur in eodem *Marc. 14*
loco de Simone leproso, & domo eius. Ego puto lepro- *Luc. 7*
sum, mundi istius esse principem; & hunc leprosum, Si-
monem nuncupari, cuius domus, ad aduentum Christi,
suaui odore completa sit, agente pænitentiam peccatrice,
& sancta caput Iesu unguenti odoribus perfundente. Vn-
guentum effusum nomen tuum. Quo modo unguentum,
quod effusione sua odorẽ longe lateq. dispergit; sic Christi
nomen effusum est. In uniuersa terra Christus nominatur,
in omni mundo prædicatur Dominus. Vnguentum enim
effusum nomen eius. Nunc Moysi nomen auditur, quod
prius Iudææ tantum claudebatur angustiis. Neque enim
Græcorum quispiam meminit eius: neque in ulla gentili-
um litterarum historia de illo, seu ceteris scriptum aliquid
inue-

tos, & tenebrosos, renuncietq. iuuenculis: Introduxit me rex in cubiculū suum. Rursus adolescentulæ, idest, sponsarum incipientiū turba quamplurima: ingressa sponsa cubiculum sponsi: & uidente diuitias uiri sui, dum illius præstolantur aduentū, lætæ concinunt: Exultabimus, & lætabimur in te. Pro sponsæ perfectione lætantur. Nō est æmulatio in uirtutibus. Amor iste mundus, amor iste sine uitio est. Exultabimus & lætabimur in te: diligemus ubera tua. Illa, quæ maior est, iam tuorum uberū lacte perfruitur, & loquitur exultās: Bona ubera tua super uinū. Istæ uero exultationem & lætitiam differunt: adolescentulæ quippe sunt, differunt caritatem, & dicunt: Exultabimus, & lætabimur in te: diligemus ubera tua super uinū. Diligemus, inquiunt, nō diligimus. Deinde loquuntur ad sponsam: Aequitas dilexit te. Laudāt sponsam, nomē illi æquitatis a propriis uirtutibus imponētes. Aequitas dilexit te. Rursum ad adolescentulas sponsa respondet: Nigra sum & speciosa filiæ Hierusalem ut tabernacula cedar, ut pelles Salomonis. Ne intueamini me, quia ego sum denigrata, quoniam despexit me sol. Speciosa quidem est: & possumus inuenire, quo modo speciosa sit sponsa: quærimus autem, quo modo nigra, & sine candore sit pulchra. Pœnitentiam egit a peccatis, speciem ei largita est conuersio, & ideo speciosa cantatur. quia uero necdum omni peccatorum sorde purgata, necdum lota est in salutem, nigra dicitur, sed in atro colore non permanet: fit itaque candida, quando ad maiora consurgit, & cum ab humilibus incipit ad alta conscendere, diciturq. de ea: Quæ est ista, quæ ascendit dealbata? Et quo manifestius hoc mysterium describatur, non ait, ut in plerisque codicibus legitur: Innixa super fratruelem suum, idest, *ἐπιστηριζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφιδὸν αὐτῆς*, sed Cant. 8
ἐπιστηθιζομένη, idest, super pectus eius recumbens. Significanterq. de anima sponsæ & sermone dicitur, super pectus illius recumbens, quia principale ibi cordis est nostri. Vnde a carnalibus recedentes, spiritualia sentire debemus, & intelligere, multo melius esse sic amare, quam amare desi-

desistere. Ascendit igitur recumbens super pectus fratruelis sui; & quæ nunc in exordio cantici nigra ponitur, in epithalamii fine de ea cantatur. Quæ est ista, quæ ascendit dealbata? Intelleximus, quo modo & nigra,& formosa sit sponsa. Si autem & tu non egeris pænitentiam; caue, ne anima tua nigra dicatur, & turpis; & duplici fœditate turperis, nigra propter peccata præterita, turpis propter hoc, quia in eisdem uitiis perseueras. si uero pænitentiam egeris, nigra erit anima tua propter antiqua delicta, propter pænitentiam uero habebit aliquid, ut ita dicam, Aethiopici decoris. Et quia semel Aethiopem nominaui, uolo testem scripturam super hunc aduocare sermonem. Aaron & Maria murmurant, quia Moyses Aethiopissam habet uxorem. Et nunc Moyses Aethiopissam duxit uxorem. siquidem lex eius ad hanc nostram Aethiopissam trāsmigrauit. Murmuret Aaron sacerdotium Iudæorum: murmuret & Maria synagoga eorum. Moyses de murmuratione non curat: amat Aethiopissam suam, de qua & alibi dicitur per prophetam: Ab extremis fluminū afferent hostias. Et rursum: Aethiopia præueniet manus eius Deo. Pulchre, præueniet. quo modo enim in euangelio mulier illa, quæ sanguine fluebat, archisynagogi filiam curatione præuenit: sic Aethiopia Israel ægrotante sanata est. Illorum delicto, salus gentibus facta est ad æmulandum eos. Nigra sum, & speciosa filiæ Hierusalem. Et tu ecclesiastica anima ad filias Hierusalem conuerte sermonem, & dic: Me plus amat sponsus, me magis diligit, quam uos, quæ multæ filiæ Hierusalem. uos foris statis, & sponsam cubiculum uidetis intrantem. Nemo dubitet nigram uocatam esse formosam. Qui nos sumus, ut cognoscamus Deum, ut cantica prædicemus cantici, ut ab Aethiopiæ finibus, ut ab extremo terræ ueniremus, sapientiam ueri audire Salomonis? Et quando saluatoris uox intonantis auditur: Regina austri ueniet in iudicium, & condemnabit homines generationis huius: quia uenit a finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce plus quam Salomon

(Marginal references: Cant. 8; Num. 12; Soph. 3; Psal. 67; Matth. 9; Rom. 11; Cant. 1; Matth. 12)

lomon hic: audi myſtica quæ dicantur. Regina auſtri uenit a finibus terræ, Eccleſia: & condemnat homines generationis huius, ideſt, Iudæos, carni & ſanguini deditos. Venit a finibus terræ audire ſapientiam Salomonis: non illius, qui in teſtamento ueteri prædicatur: ſed huius, qui in euangelio Salomone maior eſt. Nigra ſum & ſpecioſa filiæ Hieruſalem: nigra uelut tabernacula cedar: ſpecioſa ut pelles Salomonis. Ipſa quoque nomina cum ſponſæ decore conueniunt. Aiunt Hebræi cedar interpretari tenebras. Nigra ſum ergo ut tabernacula cedar, ut Aethiopes: ſpecioſa, ut pelles Salomonis, quas eo tempore in tabernaculi ornamento compoſuit, quando templum ſummo ſtudio & labore fabricatus eſt. Diues quippe Salomõ: & in omni ſapientia illius, nemo præceſſit illum. Nigra ſum & ſpecioſa filiæ Hieruſalem, ut tabernacula cedar, ut pelles Salomonis. Ne intueamini me, quia ego ſum denigrata. Satisfecit de nigrore ſuo: & per pænitentiam ad meliora conuerſa, annunciat ſe filiabus Iſrael nigram quidem eſſe, ſed pulchram, ſecundum quod ſuperius expoſuimus, & dicit: Ne intueamini me, quia ego ſum denigrata. Ne, inquit, admiremini coloris eſſe me tætri: ſol deſpexit me: pleno quippe radio in me luminis ſui fulgor illuxit, ut eius ſim calore fuſcata. neque enim, ut decuerat, ut ſolis dignitas expetebat, illius in me lumen excepi. Delicto eorum ſalus gentibus facta eſt, & rurſum incredulitate gentium, ſcientia Iſrael. Habes utrumque apud Apoſtolum: Filii matris meæ pugnauerunt aduerſum me. Conſiderandum quo modo ſponſa dicat: Filii matris meæ pugnarunt aduerſum me. *Rom. 11*

Et quando aduerſus eam fratrum pugna ſurrexit? Vide Paulum Eccleſiæ perſecutorem: & intelliges, quo modo filius matris eius pugnauerit aduerſus eam. Perſecutores Eccleſiæ, egerunt pænitentiam: & aduerſarii eius rurſum ad ſororis ſigna conuerſi, prædicauerunt fidem, quam ante deſtruebant. Hoc prophetico ſpiritu ſponſa nunc cantans, ait: Dimicauerunt in me: poſuerunt me cuſtodem in uineis: uineam meam non cuſtodiui. Ego Eccleſia, ego ſponſa, ego *Cant. 1*

ſine

enim tu mihi annunciaueris, incipio errabunda iactari: & dum te quæro, in aliorum greges incurro: & quia aliorum erubesco faciem, meam absque mora mox contegere incipio. Sum quippe sponsa formosa; & aliis nudam faciem meam non ostendo, nisi tibi soli, quem iam pridem deosculata sum. Annuncia mihi, quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi cubas in meridie: ne quando fiam sicut cooperta super greges sodalium tuorum. Vt ista non patiar, ut nõ fiam cooperta, ut ora non contegam, & ad alios usque perueniens, incipiam forsitan & eos amare quos nescio: iccirco annuncia mihi, ubi te quæram, & inueniam in meridie: ne forte fiam quasi cooperta super greges sodalium tuorũ. Post hæc uerba sponsus ei comminatur, & dicit: Aut cognosce temet ipsam, quoniam regis es sponsa, & formosa, & a me facta formosa: siquidem ego mihi exhibui gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, neque rugam: *Eph. 5* aut scito, quia, si te non cognoueris, & tuam scieris dignitatem, patieris hæc, quæ sequuntur. Quænam ista sunt? Si non cognoueris temet ipsam, o pulchra in mulieribus, egredere tu in uestigiis gregum; & pasce, non greges ouiũ, non agnorum, sed hædos tuos. Statuet quippe oues a dextris, & a sinistris hædos. *Matth. 25* Si non cognoueris temet ipsam, o pulchra in mulieribus; egredere tu in uestigiis gregum; & pasce hædos tuos in tabernaculis pastorum. In uestigiis, inquit, pastorum nouissima fies, non inter oues, sed inter hædos tuos, cum quibus habitans, non poteris mecum, idest, cum bono pastore esse. Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilaui te amica mea. Si uis intelligere o spõsa, quo modo scire te debeas: cognosce cui te comparauerim: & tunc uidebis talem te esse, quæ turpari non debeas, cum tuam speciem cognoueris. Quid est igitur, Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilaui te? Scio equitem sponsum, propheta dicente: Et equitatio eius salus. *Abac. 3* Assimilata es ergo equitatui meo in curribus Pharaonis. Quãtum differt equitatus meus qui sum Dominus, & demergo in fluctibus Pharaonem, & cristatos eius, & ascensores *Exod. 14*

 eius,

SECVNDA HOMILIA EX ORIGENE traducta ab eo loco, in quo scriptum est: Nardus mea dedit odorem suum: usque ad eum locum, in quo ait: Quia uox tua suauis, & forma tua decora: & cetera.

OMNES animæ motiones, uniuersitatis conditor Deus creauit ad bonum: sed pro usu nostro fit sæpæ, ut res, quæ bonæ sunt per naturam, dum male his abutimur, nos ad peccata deducant. Vnus de animæ motibus amor est: quo bene utimur ad amandum, si sapiẽtiam amemus, & ueritatem. quando uero amor noster in peiora corruerit, amamus carnem, & sanguinem. Tu igitur, ut spiritualis, audi spiritualiter amatoria uerba cantari: & disce motum animæ tuæ, & naturalis amoris incendium ad meliora transferre, secundum illud: Ama illam, & seruabit te: circumda illam, & exaltabit te. Viri, diligite uxores uestras, ait Apostolus: sed non stetit in eo, quod dixerat, Viri diligite uxores uestras: uerum sciens esse dilectionem uirorum in propriis quoque uxoribus inhonestam, sciens esse placentem Deo, docuit quo modo uiri uxores suas amare deberent, inferens: Viri diligite uxores uestras, sicut & Christus Ecclesiam. Et hæc quidem in proœmio eorum, quæ postea differenda sunt, diximus. Quia amici sponsi, dum rex in recubitu suo est, (requiescens enim dormiuit ut leo, & ut catulus leonis) sponsæ promiserant, donec ille consurgeret, similitudines auri & argenti esse facturos, non habentes aurum, ut sponsus, & quodam modo aliis uerbis sponsi passio prædicata est, non irrationabiliter ad hæc sponsa respondet; & ipsa dispensationem quandã passionis intelligens, ad id, quod audierat, Similitudines auri faciemus tibi cum stigmatibus argenti, donec rex in recubitu suo est, ait: Nardus mea dedit odorem suum. Fasciculus guttæ fratruelis meus mihi: in medio uberum meorum demorabitur. Quo modo igitur aptabimus ei id, quod præcessit, Donec rex in recubitu suo est; id, quod sequitur,

Prou. 4
Eph. 5
Gen. 49
Cant. 1

quitur, Nardus mea dedit odorem suum? Loquitur euan-
Matth. 26 gelium, quia uenit mulier habens alabastrum unguenti nar
dipistici prætiosi, non illa peccatrix, sed sancta, de qua nûc
Luc. 7 mihi sermo est. Scio quippe Lucam de peccatrice, Mat-
thæum uero, & Ioannem, & Marcum non de peccatrice
dixisse. Venit ergo non peccatrix illa, sed sancta, cuius no-
Ioan. 12 men quoque Ioannes inseruit: Maria quippe erat habens
Matth. 26 alabastrum unguenti nardipistici pretiosi, & effudit super
Marc. 14 caput Iesu. Deinde super hoc indignantibus, non omni-
bus discipulis, sed Iuda solo dicente, potuit uenundari hoc
trecentis denariis, & dari pauperibus, respondit magister,
atque saluator: Semper pauperes habetis uobiscum, me au
tem non semper. Præueniens quippe hæc in diem sepul-
turæ meæ fecit. Ideo, ubicumque prædicatum fuerit euan
gelium istud, dicetur & quod fecit hæc in memoriam eius.
In figura ergo istius, quod nunc loquitur, Nardus mea de-
dit odorem suum, illa super caput Domini fudit unguentû:
& tu quoque assume nardum, ut, postquam caput Iesu sua-
Cant. 1 ui odore perfuderis, possis audacter effari: Nardus mea de
dit odorem suum: & a Iesu reciprocum audire sermonem,
quia, ubicumque prædicatum fuerit hoc euangelium in to-
to mundo, dicetur & quód hæc fecit in memoriam eius.
2.*Cor.* 2 Tu quoque facito, in uniuersis gentibus prædicato. Quan-
do autem hoc facies? Si factus fueris, ut Apostolus, & di-
xeris: Christi bonus odor sumus in omni loco, in iis qui sal
uantur, & in iis qui pereunt: bona opera tua nardus sunt.
Psal. 37 Si uero peccaueris, peccata tætro odore redolebunt. Dicit
quippe pænitens: Côputruerunt & corruptæ sunt cicatri-
ces meæ a facie insipiêtiæ meæ. Nô de nardo propositû est
nûc spiritui sancto dicere: neque de hoc, quod oculis intue
mur, euãgelista scribit unguento, sed de nardo spirituali, de
nardo, quæ dedit odorẽ suum. Fasciculus stactes, idest, gut
tæ siue stillæ fratruelis meus mihi. Guttam unguenti ca-
Exod. 30 siam galbani, in Exodo legimus præcepto Domini in thy-
miama, & in sacerdotale chrisma confectum. Si ergo uide
ris saluatorem meum ad terrena, aut humilia descenden-
tem;

tem ; uidebis, quo modo uirtute magna & maieſtate diui-
na ad nos modica quædam ſtilla defluxerit. De hac ſtilla &
propheta cecinit, dicens : Et erit, de ſtilla populi huius con *Mich.* 2
gregandus congregabitur Iacob. Et ſicuti ſecundum alium *Dan.* 2
ſenſum, lapis erat præciſus e monte ſine manibus, noſtri in
carne ſaluatoris aduentus : neque enim totus mons fuit,
qui deſcendit ad terras : nec poterat humana fragilitas to-
tius montis magnitudinem capere : ſed lapis ex monte, la-
pis offenſionis, & petra ſcandali deſcendit in mundum : ſic *Eſa.* 8
ſecundum alium intellectum ſtilla nũcupatur. Oportebat
quippe, ut, quia omnes gẽtes in ſtillã ſitulæ reputatæ ſunt, *Eſa.* 40
is, qui pro omniũ ſalute factus eſt omnia, etiã ſtilla fieret ad
eas liberandas. Quid enim pro noſtra ſalute nõ factus eſt?
Nos inanes, & ille exinaniuit ſemet ipſũ, formã ſerui acci- *Philip.* 2
piẽs. Nos populus ſtultus, & nõ ſapiẽs : & ille factus eſt ſtul 1.*Cor.* 1
titia prædicationis ; ut fatuum Dei, ſapientius fieret homi
nibus. Nos infirmi : infirmum Dei fortius hominibus fa-
ctum eſt. Quia igitur uniuerſæ gentes, ut ſtilla ſitulæ, & ut
momentum ſtatheræ reputatæ ſunt : iccirco factus eſt ſtilla,
ut per eum a ueſtimentis noſtris odor ſtillæ procederet, iu-
xta illud : Myrrha, & ſtilla & caſia a ueſtimentis tuis, a domi
bus elephantinis, ex quibus lætificauerũt te filiæ regũ in ho
nore tuo, quæ in quadrageſimo quarto pſalmo dicuntur ad
ſponſam : Faſciculus ſtillæ fratruelis meus mihi. Conſide-
remus, quid ſibi fratruelis nomine uelit Eccleſia, quæ hoc
loquitur de fratruele, Nos ſumus ex gentibus congregati.
Saluator noſter, ſororis eius eſt filius, ideſt, ſynagogæ. Duæ
quippe ſorores ſunt, Eccleſia, & ſynagoga. Saluator ergo,
ut diximus, filius ſynagogæ ſororis, uir Eccleſiæ, ſponſus
Eccleſiæ, fratruelis eſt ſponſæ ſuæ. Faſciculus ſtillæ fra-
truelis meus mihi : in medio uberum meorum commora-
bitur. Quis ita beatus, ut habeat hoſpitem in principali
corde, in medio uberum, in pectore ſuo, ſermonem Dei?
Tale eſt quippe, quod canitur, In medio uberum meorũ
commorabitur. Si non fuerint fractæ mammæ tuæ, in me
dio earum habitabit ſermo diuinus. Decebat in carmine

nuptiali, mammas potius appellari, quam pectus. Et perspicuum est, cur ad expositionem eius quæ dicit: In medio uberum meorum commorabitur: sit assumptum, Si non fuerint fractæ mammæ tuæ, in medio uberum tuorum cō morabitur sermo diuinus. Vnde, dixi, Si non fuerint fra-
Ezech. 23 ctæ mammæ tuæ? De Ezechiele. in eo quippe loco, ubi Hierusalem Dominica corripitur uoce, inter cetera dicitur ad eam: In Aegypto fractæ sunt mammæ tuæ. Castarum ubera non franguntur, sed meretricum ubera laxis pellibus irrugantur. Pudicarum erecta sunt ubera, & uirginali robore tumentia. Suscipiunt sermonem sponsi, & dicunt: In medio uberum meorum commorabitur. Botrus Cypri fratruelis meus mihi. Initium est sermonis in germine, & initium Cypri, idest, floritionis in uerbo: unde ait: Botrus Cypri, idest, floritionis, fratruelis meus mihi. Nō omnibus est Botrus Cypri, sed iis, qui eius flore digni sunt. aliis uua uaria est: huic soli, quæ nigra est, & formosa, in floris decore se præbet. Botrus Cypri fratruelis meus mihi. Nō simpliciter ait, Botrus Cypri fratruelis meus: sed cum additamento, Mihi: ut doceret, non omnibus eum esse botrum Cypri. Videamus autem, in quibus regionibus botrus iste sit sponsæ. In uineis engaddi, quod interpretatur oculus tentationis. In uineis igitur oculi tentationis, Botrus Cypri fratruelis meus mihi. Tētationis oculus in præ
Iob 7 senti est. Siquidem in tentatione moramur in hoc mundo; & tentatio est uita humana super terram. Dum in hac luce uersamur, in uineis sumus engaddi. Si autem meruerimus postea transplātari, a nostro agricola transferemur. Nec dubites, quin possis de engaddi uineis ad loca meliora transferri, Agricola noster ad transferendā uineam cre-
Psal. 79 bra meditatione iam calluit. Vineā enim ex Aegypto transtulisti: eiecisti gentes, & plantasti eam. Operuit montes umbra eius, & arbusta eius cedros Dei. Et hæc quidem, quæ exposuimus, locuta sit sponsa de sponso, significans amorem suum, & sponsi uenientis hospitium; quo modo in medio uberum, & sui cordis arcano sponsus ueniens cō

more-

moretur. Rursus sponsi ad eam sermo dirigitur, & dicit: Ecce speciosa proxima mea, ecce speciosa, oculi tui columbæ. Illa sic dicit ad sponsum: Ecce speciosus fratruelis meus: non adiungit, & proximus meus. Hic autē quando loquitur ad eam, Ecce speciosa, adiungit, Et proxima mea. Quare autē illa non dicit: Ecce speciosus, proximus mihi: sed tantum, Ecce speciosus? Quare ille non solum, Speciosa es, dicit, sed, Speciosa es proxima mea? Sponsa si longe fuerit a sponso, non est speciosa; tunc pulchra fit, quando Dei uerbo coniungitur. Et merito nunc docetur a sponso, ut proxima sit, & a suo latere non recedat. Ecce speciosa, proxima mea, ecce speciosa. Incipis quidem esse speciosa, ex eo quod proxima mihi es: postquam autem esse cœperis speciosa, etiam sine additamento proximæ absolute es speciosa. Ecce speciosa proxima mea, ecce speciosa. Videamus & aliam laudē sponsæ: ut & nos æmulemur sponsæ fieri. Oculi tui columbæ. Qui uiderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eā in corde suo, & oculos non habet columbæ. Si quis uero oculos columbæ non habet, domum fratris sui ingreditur infelix, non seruans illud quod in Prouerbiis est præceptū: In domū fratris tui ne intres infelix. Pro eo quod Septuaginta, infelix, interpretati sunt, Aquila, Hebræā exprimens ueritatem, ἀγροικὸν posuit. Qui autem habet oculos colūbæ, uidet recta & misericordiā promeretur. uidens quippe recta, misericordiam consequetur. porro quis uidet recta, nisi qui casto conspectu, & puris intuetur oculis? Noli igitur mihi de his tantum carnis oculis intelligere, quæ dicta sunt; licet & de his intellexisse nō inutile sit: sed ingrediēs ad interiora cordis tui, & alios oculos mente perquirens, qui & a Dei mandato illuminantur, (mandatum quippe Dei illuminans oculos) illud enitere, labora, contende, ut sancte intelligas uniuersa, quæ dicta sunt; & similis spiritui, qui in specie descendit columbæ, audias, quia oculi tui columbæ sunt. Si intelligis legem spiritualiter, oculi tui columbæ sunt. Si intelligis euangelium, ut se uult intelligi

Matth. 5 · *Prou. 27* · *Psal. 18* · *Matth. 3*

prehendens, labora & tu ita contignare domum tuam, ut de te quoque poſſit dici: Trabes domuum noſtrarum cedri, & contignationes noſtræ cypreſſi. Poſt hæc ſponſus loquitur: Ego flos campi, & liliũ conualliũ. Propter me, qui in ualle eram, deſcendit in uallẽ: & in uallem ueniens fit liliũ. Pro ligno uitæ, quod plantatũ eſt in paradiſo Dei, totius campi, ideſt, totius mundi & uniuerſæ terræ flos factus eſt. Quid enim ſic poteſt eſſe flos mundi, ut uocabulũ Chriſti? Vnguentum effuſum nomen eius. Aliter id ipſum dicitur: Ego flos campi, & lilium conuallium. Et hæc quidem de ſemet ipſo. Deinde ſponſam laudans, ait: Vt lilium in medio ſpinarum, ſic proxima mea in medio filiarum. Sicut lilium non poteſt ſpinis comparari, inter quas ſemper exoritur: eodem modo proxima mea ſuper omnes filias lilium eſt in medio ſpinarum. Iſta audiens ſponſa, uicem reddit ſponſo; & ſentiens illius etiam ſuauitatem, in uocem laudantis erumpit. unguentorum quippe odor licet ſuauiter ſpiret, & ſenſum odore demulceat, non tamen eiuſmodi eſt, ut ſuaue ſit ad edendum. Eſt autem aliud, quod optimi ſaporis ſit, & odoris, ideſt, ut fauces dulcore delectet, & ſpiritum mulceat odoratu. Tale eſt malum, & iſtiuſmodi eſt naturæ, ut in ſe utraque poſſideat. Iccirco uolens non ſolum bene olentes ſermones ſponſi, ſed & dulcorem eius ſponſa laudare, ait: Vt malum in lignis ſiluæ, ita fratruelis meus in medio filiorum. Omnia ligna, omnes arbores, ad comparationem ſermonis Dei, ſiluæ inferaces exiſtimantur. Ad Chriſtum ſaltus eſt omne, quod dixeris, & infructuoſa ſunt omnia. quæ enim poſſunt dici ad eum comparata fructifera? etiam ligna, quæ uidebantur fructibus incuruari, ad collationem aduentus eius infructuoſa monſtrata ſunt. ideo ut malum in lignis ſiluæ, ita fratruelis meus in medio filiorum. In umbra eius concupiui, & ſedi. Quam pulchre, non ait, in umbra illius concupiſco, ſed, in umbra eius concupiui: & non, ſedeo, ſed, ſedi. ſiquidem in principio non poſſumus cum eo proprium conferre ſermonem: uerum in prin-

Cant. 2 *Gen.* 2

domum uestram sponsum, uerbum, sapientiam, ueritatem. Potest autem & ad eos dici, qui nondum perfecti sunt: introducite me in domum uini. Ordinate in me caritatem. Eleganter locutus est, ordinate. Plurimorum quippe inordinata est caritas; quando, quod in primo loco debent diligere, diligunt in secundo, quod in secundo, diligunt in primo; & quod oportet amare quarto, amāt in tertio; & rursus tertium in quarto: & est in plerisque caritatis ordo peruersus: sanctorum uero caritas ordinata est. Volo ad intelligendum hoc, quod dictum est, Ordinate in me caritatem, aliqua exempla replicare. Te uult diuinus sermo diligere patrem, filium, filiam: uult te sermo diuinus diligere Christum: nec dicit tibi, ne diligas liberos, ne parentibus caritate iungaris. Sed quid dicit tibi? Ne inordinatam habeas caritatem, ne primum patrem, aut matrem, deinde me diligas: ne filii, & filiæ plus, quam mei caritate tenearis. Qui amat patrem, aut matrem super me, non est me dignus: qui amat filium, aut filiam super me, non est me dignus. Recole conscientiam tuam de patris, matris, fratrisue affectu; & considera, qualem circa sermonem Dei & Iesum habeas caritatem: statim deprehendes, magis te filium & filiam diligere, quam uerbum; magis te parentes amare, quam Christum, Quisputas ita proficit ex nobis, ut præcipuam & primam inter omnia sermonis Dei habeat caritatem, qui in secundo loco liberos ponat? Iuxta hunc modum, ama uxorem tuam. Nullus quippe aliquando suam carnem odio habuit, sed amat ut carnem. Et erunt, inquit, duo in carne una: & non in uno spiritu. Ama & Deum, sed ama illum non ut carnem & sanguinem, sed ut spiritum. qui enim adhæret Deo, unus spiritus est. Igitur ordinata est caritas in perfectis. Vt autem post Deum etiam inter nos ordo ponatur: Primum mandatum est, ut diligamus parentes: secundum, ut filios: tertium, ut domesticos nostros. Si autem filius malus est, & domesticus bonus: domesticus in caritate filii collocetur, & ita fiet, ut sanctorum ordinata sit caritas.

Matth. 10

Eph. 5

Gen. 2

Magi-

ne nostro, si quis scripturæ diuinæ magisterio uulneratur, & potest dicere, quia uulnerata caritate ego; hunc & illud forsitan sequitur. quid, forsitan, dico? manifestam pro mo sententiam: Sinistra eius sub capite meo, & dextra il-lius amplexabitur me. Habet & in sinistra, & in dextera sermo Dei sapientiam: quæ cum pro intellectus uarietate sit multiplex, in subiacenti una est. Ipse Salomon de læua, & dextera sapientiæ docuit, dicens: Longitudo enim & an ni uitæ in dextera eius: in sinistra autē ipsius diuitiæ, & glo ria. Igitur læua eius sub capite meo, ut me faciat requiesce re, & brachium sponsi fiat ceruical meum, & reclinetur animæ principale super sermonem Dei. Læua eius sub capi te meo. Non expedit tibi habere ceruicalia, quæ lamenta tio sequatur. In Ezechiele scriptum est: Væ iis, qui con-suunt ceruicalia sub omni cubitu manus. Noli consuere cer uicalia: noli capiti aliunde requiē quærere: habe sponsi læ uam sub capite tuo, & dic, Læua eius sub capite meo: quā cum habueris, omnia tibi, quæ sunt in læua, tribuuntur. Dicis quippe, In sinistra eius diuitiæ, & gloria: & dextra eius amplexabitur me. Totum te sponsi dextera comple-ctatur. Longitudo quippe & anni uitæ in dextra eius: & ob id longæ uitæ, & multorum dierum eris super terram bonam, quam dominus Deus tuus dat tibi. Adiuraui uos, filiæ Hierusalem, in uirtutibus & in uiribsu agri. Quid ad-iurat sponsa filias Hierusalem? Si leuaueritis, & suscita-ueritis caritatem. Quamdiu caritas dormit in uobis, o fi-liæ Hierusalem, o adolescentulæ, quæ in me non dormit, quia uulnerata sum caritate? In uobis autem, quæ plures estis, & adolescentulæ, & filiæ Hierusalem, dormit cari-tas sponsi. Adiuraui ergo uos, filiæ Hierusalem, Si leua-ueritis, & non solum leuaueritis, sed & suscitaueritis, quæ in uobis est, caritatem. Creator uniuersitatis, cum uos conderet, inseruit in cordibus uestris semina caritatis. Nūc autem, sicut alibi dicitur: Iustitia dormiuit in ea: sic dile-ctio dormitat in uobis: iuxta quod & alibi dicitur, Spon-sus requieuit, ut leo, & ut catulus leonis. Adhuc in infide libus,

Prou. 3
Ezech. 13
Exod. 20
Esa. 1
Gen. 49

uicina ista animalia. caprea, idest dorcas, acutissime uidet. ceruus interfector serpentum est. Quisputas est dignus e nobis, qui, iuxta dignitatem loci atque mysterii, plenam possit explicare rationem? Oremus Dominum, ut nobis largiatur sensum ad aperiendas scripturas, & possimus dicere: Quo modo aperuit nobis Iesus scripturas? Quid igitur *Luc.24*
dicimus: quia dorcas, hocest caprea, secundum eorum physiologiam, qui de naturis omnium animalium disputant, ex insita sibi ui nomen acceperit? ab eo enim, quod acutius uideat, idest, παρὰ τὸ ὀξέως δέρκειν, dorcas appellata est. Ceruus uero serpentum inimicus, ac debellator est, ita ut spiritu narium eos extrahat de cauernis; &, superata pernicie ueneni, eorum pabulo delectatur. Forsitan saluator meus caprea sit iuxta θεωρίαν, ceruus iuxta opera. Quænam ista sunt opera? Interficit ipse serpentes, contrarias fortitudines iugulat. Ideo dicam ei: Tu contri- *Psal.73*
uisti capita draconum super aquas: tu contriuisti caput draconis. Similis est fratruelis meus capreæ, uel hinuulo ceruorum, super mōtes domus Dei. Bethel quippe interpretatur, domus Dei. Non omnes montes domus Dei sunt, sed ii, qui montes Ecclesiæ sunt. inueniuntur quippe & alii montes recti & consurgentes aduersus scientiam Dei, montes Aegyptiorum, & Allophylorum. Vis scire, quia similis est fratruelis meus capreæ, aut hinnulo ceruorum super mōtes Bethel? Esto mons ecclesiasticus, mons domus Dei: & ueniet ad te sponsus similis capreæ uel hinnulo ceruorum super montes Bethel. Cernit sponsum appropinquasse uicinius, qui ante super montes uersabatur, & colles: assimilat eum transilientem, atque salientem: & post hæc ad se & ad alias adolescentulas aduenisse cognoscens, ait, Ecce hic retro post parietem nostrum. Si ædificaueris parietem, & feceris ædificationem Dei; ueniet post parietem tuum prospiciens per fenestras. Vna fenestra, unus est sensus: per hunc prospicit sponsus. alia fenestra, alius est sensus: & per hunc sponsus solicite contuetur. per quos enim sensus non prospicit sermo Dei? Quid sit auté,

prospi-

rat. Habeto fructus; & priora, quæ in te infructuosa sunt, auferentur. Tempus quippe sectionis adest. uox turturis audita est in terra nostra. Non sine causa in sacrificio assumitur par turturum, aut duo pulli columbarum: nam idē ualent: & numquam dictum est separatim, par tantummodo columbarum, sed par turturum, & duos pullos columbarum. Columba, Spiritus sanctus est. spiritus autem sanctus, quando de magnis & occultioribus sacramentis, & quæ multi capere non possunt, loquitur, in turturis appellatione signatur, idest, in eius auis, quæ semper in mōtium iugis, & in arborum uerticibus commoratur: in uallibus autem, & iis, quæ ad homines usque perueniunt, columba assumitur. Denique saluator, quia hominem est dignatus assumere, & uenit ad terras, multiq. tunc circa Iordanem peccatores erant; iccirco spiritus sanctus non in turturem uertitur, sed columba fit: quæ inter nos, propter hominum multitudinem, auis mansuetior conuersatur. Turtur autem uidetur, uerbi gratia, Moysen, & unumquemlibet intelligere prophetarum, recedentium in montes & deserta, & ibi accipientium sermones Dei. Vox ergo turturis audita est in terra nostra. Ficus produxit grossos suos. A ficu cognoscite parabolam. Cum ramus eius tener factus fuerit, & folia miserit; scitote quia iuxta est æstas. Vult nobis Dei eloquium nunciare, post hyemem, post procellas, animarum appropinquasse messem, & ait: Ficus produxit grossos suos: uites florescunt, dederunt odorem. Si iam erumpunt in florem, tempus adueniet, & erūt uuæ. Surge, ueni proxima mea, speciosa mea, columba mea. Hæc, quæ superius exposuimus, sponsus non audientibus adolescentulis, sed sola sponsa audiente loquitur. Volumus autem & ipsius iam audire sermonem loquentis ad sponsam: Surge, ueni proxima mea, columba mea, & ueni, columba mea sub tegmine petræ. Et Moyses sub tegmine petræ ponitur, ut uideat posteriora Dei in tegmine antemuralis. Primum ueni ad id, quod ante murum est, & postea poteris introire ubi murus est petræ. Ostēde mi-

Leuit. 1. 5 *12. 14*

Matth. 24

Exod. 33

ctorum fratrum ac sororum de uestra prouincia ad me detulit quæstiones; ad quas usque ad diem Epiphaniorum, largissimo spatio me responsurum putabam. cumq. furtiuis noctium lucubratiunculis ad plerasque dictarem, &, expletis aliis, me ad uestram, quasi ad difficillimam, reseruarem; subito superuenit, asserens se illico profecturum. cumq. eum rogarem, ut differret iter; libere mihi cœpit famem obtendere monasteriorum, Aegypti necessitates, Nili non plenas aquas, multorum inediam: ut prope offensa esset in Dominum, illum ultra uelle retinere. Itaque subtemen, & stamina, liciaq. & telas, quæ mihi ad uestram tunicam paraueram, uobis inconfecta transmisi; ut, quidquid mihi deest, uestro texatur eloquio. Prudentes estis, & eruditi, & de canina, ut ait Appius, facundia ad Christi disertitudinem transmigrastis. Nec magno mihi apud uos labore opus est, quod philosophum quendam in suadendo rusticum esse perpessum narrant fabulæ. Vixdum dimidium, inquit, dixeram: iam intellexerat. Itaque & ego tempore coartatus, singulorum uobis, qui in sacram scripturam commentariolos reliquerunt, sententias protuli; & ad uerbum pleraque interpretatus sum; ut & me liberem quæstione; & uobis ueterum tractatorum mittatur auctoritas, qui, in legendis singulis, ac probandis, non meæ uoluntati, sed uestro acquiescatis arbitrio. Quæritis, quo sensu dictum sit, & quo modo in prima ad Corinthios epistola Pauli apostoli sit legendum: Omnes quidem dormiemus, non autem omnes immutabimur. An, iuxta quædã exemplaria, non omnes dormiemus, omnes autem immutabimur. utrumque enim in Græcis codicibus inuenitur. Super quo Theodorus Heracleotes, quæ urbs olim Perinthus uocabatur, in commentariolis Apostoli sic locutus est: Omnes quidem non dormiemus, omnes autem immutabimur. Enoch enim & Elias, mortis necessitate superata, ita ut erant in corporibus, de terrena conuersatione ad cælestia regna translati sunt. Vnde & sancti, qui die consummationis atque iudicii in corporibus reperiendi sunt, cum

1. Cor. 15 · *Gen. 5* · *4. Reg. 2*

aliis sanctis, qui ex mortuis resurrecturi sunt, rapientur in nubibus obuiam Christo in aera, & non gustabunt mortem, eruntq. semper cum Domino, grauissima mortis necessitate calcata. Vnde ait Apostolus: Omnes quidem nõ
1.Thess.4 dormiemus, omnes autem immutabimur. Qui enim ex mortuis resurrexerint, & in nubibus uiuentes rapti fuerint, transibunt ad incorruptionẽ, & a mortalitate in immortalitatem mutabuntur, non in tempore, non saltem in breui spatio, sed in atomo & in puncto temporis, atque momento, quo palpebra oculi moueri potest, in nouissima tuba. tanta enim fiet celeritate resurrectio mortuorum, ut uiui, quos in corporibus suis consummationis tempus inuenerit, mortuos de inferis resurgentes præuenire non ua-
1. Cor. 15 leant. quod manifeste Paulus edisserens, ait: Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Oportet enim corruptibile istud induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem, ut possit in utramque partem, uel in pœnis, uel in cælorum regno manere perpetuo. Diodorus, Tarsensis episcopus, præterito hoc capitulo, in consequentibus breuiter annotauit, in eo quod scriptum est: Et mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Si, inquit, incorrupti resurgent mortui, haud dubium quin & ipsi ad meliora mutati: quid necesse fuit dicere, Et nos immutabimur? An hoc uoluit intelligi, quod incorruptio communis sit omnium, immutatio autem proprie iustorum? dum non solum incorruptionem & immortalitatem, sed & gloriam consequuntur. Apollinarius, licet aliis uerbis, eadem, quæ Theodorus, asseruit: quosdam non esse morituros, sed de præsenti uita rapiendos in futuram; ut, mutatis glorificatisq. corporibus, sint cum Christo. Quod nunc de Enoch & Elia credimus. Didymus non pedibus, sed uerbis in Origenis transiens sententiam, contraria uia graditur. Ecce mysterium uobis loquor: Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur. Quod ita disserunt: Si non indigeret resurrectio interprete, nec obscuritatem haberet in sensibus; nũquam

quam Paulus post multa, quæ de resurrectione locutus est, intulisset: Ecce mysterium uobis dico: Omnes quidem dormiemus, idest, moriemur: non omnes autem, sed soli sancti immutabimur. Scio quod in nonnullis codicibus scriptum sit: Non quidem omnes dormiemus, omnes autem immutabimur. Sed considerandum, an ei, quod præmissum est, Omnes immutabimur, possit conuenire quod sequimur: Mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Si enim omnes immutabuntur, & hoc commune cũ ceteris est; superfluum fuit dicere, Et nos immutabimur. Quamobrem ita legendum est: Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur. Si enim in Adam omnes moriuntur, & in morte dormitio est: omnes ergo dormiemus, siue moriemur. Dormit autem iuxta idioma scripturarum, qui mortuus est spe resurrectionis futuræ. Omnisq. qui dormit, utique expergiscitur: si tamen non subita uis mortis eum oppresserit, & mors somno fuerit copulata. Dumq. omnes ita dormierint lege naturæ, soli sancti & corpore & anima in melius mutabuntur: ita ut incorruptio omnium resurgentium sit, gloria autem atque mutatio proprie sanctorum. Quodq. sequitur iuxta Græcos, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ, siue ἐν ῥοπῇ ὀφθαλμοῦ: utrumque enim legitur: & nostri interpretati sunt, in momento, & in ictu, siue, in motu oculi: idem Didymus ita explanauit: iuncta simul omnium resurrectione, rapientur obuiam Christo, sed hi quos mors dissoluerit: quæ præsens sermo significat. Quando enim dicit, in puncto temporis, & in motu oculi atque momento futuram omnium resurrectionem, cunctam primæ & secundæ resurrectionis excludit fabulam: ut alii primi, alii nouissimi resurrecturi esse credantur. Atomus autem punctum temporis est, quod secari & diuidi non potest. unde & Epicurus ex suis atomis mundũ struit, & uniuersa conformat. Ictusq. oculi, siue motus, qui Græce dicitur ῥοπὴ, tanta uelocitate transcurrit, ut pene sensum uidentis effugiat. Verum quia in plerisque codicibus pro ῥοπὴ, idest, ictu, uel motu, ῥιπὴ legitur: hoc sentire debe-

mus, quod, quo modo leuis pluma, uel stipula, aut tenue siccumq. folium, uento flatuq. raptatur, & de terra ad sublime transfertur; sic ad ictũ oculi & ad nutum Dei, omniũ mortuorum corpora mouebuntur, parata ad aduentum iudicis. Quodq. iungit, & dicit: In nouissima tuba: canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur: oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitem: duplicẽ habet intelligentiam, ut clangor tubæ, aut uocis indicet magnitudinem, iuxta illud quod scriptum est: Sicut tuba exalta uocem tuam: aut apertam omnium resurrectionẽ,
Matth. 6 iuxta illud quod in euangelio legimus: Tu autem quando
Esa. 58 facis eleemosynam, noli tuba canere ante te: hoc est, abscondite fac misericordiam & in secreto, ne uidearis de alterius miseria gloriari. Quærimus autem, cur ad nouissimã tubam mortuos scripserit resurrecturos. Quando enim
Apoc. 8. 9 nouissima dicitur, utique aliæ præcesserunt. In Apocalypsi Ioannis septem describuntur angeli cum tubis: &, unoquoque clangente, primo uidelicet, secundo, & tertio, quarto, & quinto, & sexto, quid per singulos actum sit, indicatur. Nouissimo autem, id est, septimo, claro tubæ strepitu personante, mortui suscitantur, corpora, quæ prius habuerant corruptibilia, incorrupta recipientes. unde, post nouissimam tubam, exponit Apostolus quid sequatur: Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, nos autem immutabimur. Quando dicit, nos, alium se, & eos, qui secum sunt, præter mortuos esse significat. Ad quod intelligendum, sunt qui dicant mortuos, qui resurgant incorrupti, esse corpora mortuorum; eos autem, qui dicantur esse
Eph. 4 mutandi, animas debere accipi, quando in maiorem gloriam fuerint commutatæ, & peruenerint in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. Alii uero asserunt, mortuos debere intelligi peccatores, qui resurgẽt incorrupti, ut possint æterna sustinere supplicia: eos autem, qui commutantur, esse sanctos, qui de uirtute in uirtutem, & de gloria transferuntur in gloriam. Vnde & ad in-

cor-

corruptionem mortuorum intulit: Oportet enim corruptiuum hoc induere incorruptionem. Ad id autem, quod dixerat, Nos immutabimur, illud adiunxit, Et mortale hoc induet immortalitatẽ. aliud est enim immortalitas, aliud incorruptio: sicut aliud mortale,& aliud corruptiuũ. quidquid autẽ mortale est, & corruptiuũ est: sed non, quod corruptiuũ, statim & mortale. corruptiua quippe sunt corpora, quæ carent anima,& tamen non sunt mortalia: quia nũquã habuere uitã, quæ proprie animantiũ est. unde signanter Apostolus corruptioni incorruptionem, & mortalitati immortalitatem, resurrectionis futuram tempore, copulauit. Acacius Cæsareæ, quæ prius Turris Stratonis uocabatur, post Eusebium Pamphili episcopus, in quarto συλλεκτων ζητημάτων libro proponens sibi hanc eandẽ quæstionem, latius disputauit; & utrumque suscipiens, quod inter se uidetur esse contrarium, post principium, quod omisimus, sic locutus est: Dicamus primum de eo, quod magis in plurimis codicibus inuenitur. Ecce mysterium dico uobis: omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur. Mysterium dixit, ut attentiores faceret auditores, de resurrectione plenius disserturus. Dormitio autem mortem istam, quæ communis est omnium, significat: unde rectissime posuit, quod omnes dormiamus, idest, moriamur, sicut supra dixit: Quo modo in Adã omnes moriuntur, sic & in Christo omnes uiuificabuntur Cũ ergo omnes morituri sint, audite sacramenta, quæ dico: omnes quidem moriemur, sed non omnes immutabimur. Canet enim tuba, haud dubium quin angelus septimus; & mortui resurgent incorrupti. Si autem incorrupti erunt mortui, quo modo non immutabuntur, cum incorruptio ipsa mutatio sit? Sed hic commutatio, qua Paulus mutandus & sancti sunt, glorificatio intelligitur. Incorruptio autem iccirco communis est omnium, quia in eo miserabiliores erunt peccatores, ut ad tormenta perpetui sint, & non mortali & corruptibili corpore dissoluantur. Legimus in eadem epistola, Apostolo disserente, sacratam diuersitatem

falſum eſſe, rerum exitus approbauit. Hoc intellexerant & ipſi Theſſalonicenſes, ſacramenta ſermonis myſtici neſcientes: & coniecturis uariis fluctuabant, dicebãtq. que: Si Paulus inueniendus in corpore eſt, proximus eſt dies iudicii. Vnde corrigit eos, ſecundam epiſtolam ſcribens: Rogamus uos fratres per aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti, & noſtri congregationem in ipſum: ut non cito moueamini mente, nec terreamini, neque per ſpiritũ, neque per uerbum, neque per epiſtolam, tamquam per nos miſſam, quaſi inſtet dies Domini: ne quis uos ſeducat ullo modo: quoniam niſi diſceſſio uenerit primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis; qui aduerſatur & extollitur ſuper omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita ut in templo Dei ſedeat, oſtendens ſe tamquam ſit Deus. Non meminiſtis, quod, cum apud uos eſſem adhuc, hæc dicebam uobis? Quibus dictis hoc agit, ut eos reuocet ab errore: ne putent diem appropinquare iudicii; & id quod ſcripſerat; Nos qui uiuimus, qui reſidui ſumus, in aduentu Domini non præueniemus eos, qui dormierunt; aliter intelligant, quam intelligi uoluit ipſe, qui ſcripſit. Neque enim fieri poteſt, ut, qui ad Timotheum ſcripſerat: Ego enim iam delibor, & tempus reſolutionis meæ inſtat; putaret ſe in carne perpetuum, & numquam eſſe moriturum, & de uita terrena ſtatim ad regna cæleſtia trãſiturum: præſertim cum ad Romanos ſcribens eadem dixerit: Quis me liberabit de corpore mortis huius? Et ad Corinthios: Habitantes in corpore, peregrinamur a Domino. magis autem uolumus exire de corpore, & eſſe cũ Domino. Qui hæc dicebat, nouerat utique ſe eſſe moriturum. Melius eſt igitur ſpiritualiter ſentire quod ſcriptum eſt, & dormitionem in præſenti loco, non mortem accipere, per quam anima a corpore ſeparatur, ſed peccatum poſt fidem & offenſam Dei, dormitionemq. poſt baptiſmum: de qua & ad Corinthios loquebatur: Et ideo inter uos multi infirmi ſunt, & dormiunt plurimi. Et in alio loco: Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt: qui cũ mor-

2. Theſſ. 2 · *2. Tim. 4* · *Rom. 7* · *2. Cor. 5* · *1. Cor. 11* · *1. Cor. 15*

mortui sint, non sunt perpetua morte perituri: quia non
in mortali crimine continentur, sed leui modicoq. pecca-
to. Quod & alius sanctus uitare cupiens, loquebatur: Ne
Psal. 12 forte obdormiam in morte. Est enim somnus peccati,
qui ducit ad mortem: & est alia delicti dormitio, quæ mor
te non stringitur: Qui ergo uixerit ea uita, quæ dicit: Ego
Ioan. 14 sum uita, (etenim uita nostra abscondita est cum Christo
in deo) & numquam ab ea fuerit separatus, nec ad mor-
Col. 3 tem usque peccauerit: iste de uiuentibus & semper uiuen-
Ioan. 11 tibus esse dicitur: de quibus & saluator in euangelio Ioan-
nis mystico sermone testatur. Qui credit in me, non mo-
rietur. Et omnis, qui uiuit & credit in me, non morietur
in æternum. Vnde & Apostolus, Domini sui calcans ue-
stigia, ea docuit discipulos, quæ didicit a magistro. Omnes
Pro. 9 itaque non dormiemus. Qui enim omni custodia seruat
cor suum, & ad Christi præcepta uigilat, mandatiq. eius
Matth. 24 memor est, dicentis: Vigilate, quia nescitis qua hora fur
Pro. 6 ueniat. Et in alio loco: Ne dederis somnum oculis tuis, &
palpebris tuis dormitationem, ut saluus fias: quasi caprea
de uinculis, & quasi auis de laqueis, iste non dormiet.
Psal 131 Cum igitur quidam non dormiant, qui semper in Christo
uiuunt, & uigilant; sequitur, ut nequaquam omnes dor-
miant, & econtrario omnes immutentur, non immutatio-
ne gloriæ, quæ proprie debetur sanctis, sed ea immutatio-
ne, qua corruptiuum hoc, incorruptiuum efficitur; ut uel
pœnas, uel præmia recipiat sempiterna. Quod & si dor-
mierit aliquis in Christo, & negligentiæ somno obdormie
Psal. 40 rit, debet audire quod scriptum est: Numquid, qui dor-
mit, non resurget? Qui uero non dormit, sed uigilat, &
semper uiuit in Christo, de uita ad uitam transiet: siue ra-
pietur in nubibus, ut semper cum Domino sit. De istius-
modi dormientibus Lazarus erat, de quo Dominus ait:
Ioan. 11 Lazarus amicus noster dormit. Et de hoc dormiente di-
cebat ad Martham: Qui credit in me, etiam si mortuus
fuerit, uiuet: & omnis, qui uiuit, & credit in me, non
morietur in æternum. Qui enim tota mente in Christo cõ
fidit,

fidit, etiam si, ut homo, lapsus, mortuus fuerit in peccato, fide sua uiuit in perpetuum. alioqui mors ista communis, & credentibus & non credentibus debetur æqualiter, & omnes pariter resurrecturi sunt, alii in confusionem æternam, alii ex eo, quod credunt, in sempiternam uitam. Et sic stare potest; ut qui credit in Christo, non moriatur; & etiam si mortuus fuerit, uiuat in perpetuum quod iuxta corporalem mortem, excepto Enoch & Elia, nulli *Gen. 5* contigisse perspicuum est. Qui autem fidei magnitudine *4. Reg. 2* semper uiuunt in Christo, non dormient, neque morientur, sed imitatores erunt uitæ apostolicæ, qui absque ulla culpa uixerunt in lege iustitiæ, & ad fidem Domini transeuntes, credentesq. in eum qui uita uocatur & resurrectio, numquam dormiere, numquam mortui sunt. Anima enim, *Ezech. 18* quæ peccauerit, ipsa morietur. Sicut igitur anima, quæ peccat, uiuente corpore mortua est, & eadem die, qua peccauerit, dormit in morte: dicente Ecclesiaste: Qui pec *Eccl. 9* cauerit, mortuus est ex tunc: sic anima, quæ Christi præcepta seruauerit, etiam si corpus mortuum fuerit, uiuet in æternum. Hoc autem sciendum, quod magis conueniat ueritati ita legere: Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur: maxime quia sequitur: Mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Si enim omnes sunt immutãdi, iuxta alteram lectionem: quo modo postea dicitur, quasi præcipuum, atque priuatum, & proprie apostolorum, Et nos immutabimur? Quando autem dicit, Nos, sanctos quosque significat. Quæritis, quo modo intelligendum sit illud, quod in prima ad Thessalonicenses epistola scribitur: Hoc enim uobis dicimus in uer *1. Thess. 4* bo Domini: quia nos, qui uiuimus, qui residui sumus, in aduentu Domini non præueniemus eos, qui dormierunt: quoniam ipse Dominus in iussu, & in uoce archangeli, & in tuba Dei descendet de cælo: & mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos, qui uiuimus, qui residui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obuiam Christo in aera: & sic semper cum Domino erimus.

Super

Super quo quamuis superior Acacii disputatio plenius uentilarit: tamen dicendum est, quid uideatur aliis, Theodoro uidelicet, Apollinario, & Diodoro, qui unam sequuntur sententiam: quorum Diodorus hæc scripsit. Residuos atque uiuentes Paulus apostolus uocat: non quo uelit intelligi, & se & alios resurrectionis tempore in corpore reperiendos: sed nos dixit, pro eo quod est, iustos: de quorũ & ego sum nnmero. ipsi enim rapientur obuiam Christo, & non peccatores. Viuentes autem, non, iuxta tropologiam, sanctos accipimus, qui peccato non mortui sunt, sed omnes, quos in corpore adueniens Christus inuenerit. Quodq. sequitur: Non præueniemus eos, qui dormierunt: nequaquã ad peccatores referre debemus. Neque enim peccatores cum iustis rapientur obuiam Christo, sed ii, quos mors dissoluerit. Verum quid ista perquiro, & apostolicis dictis calumniam facio? cum ipse manifestissime scribat: Qui residui sumus in aduentu Domini. Qui
Matth. 24 sint autem residui, uerbis discimus saluatoris: Sicut in die-
Luc. 17 bus Noe ducebant uxores, & nubebant: & repente uenit diluuium, & tulit omnes: sic erit aduentus filii hominis. Quibus sermonibus approbatur, in fine mundi multos uiuos, & adhuc in corporibus reperiendos. Sequitur: In ius
Matth. 25 su & in uoce archangeli, & mortui resurgent primi. Et hoc
Luc. 17 rursum saluator loquitur in euangelio: Media autem nocte sponsus uenit, qui utique uiuentes in corpore deprehendet: quando duo erunt in lectulo uno, unus assumetur, & alius relinquetur: & duo molentes, una assumetur, & alia relinquetur. Quibus dictis ostenditur, medio noctis, securis omnibus, consummationem mundi esse uenturam. Origenes in tertio uolumine ἐξηγηματικῶν, epistolæ Pauli ad Thessalonicenses primæ, post multa, quæ uario prudẽtiq. sermone disseruit, hæc intulit: de quibus nulli dubiũ est & Acacium pleraque libasse. Quid est ergo quod scribunt Thessalonicensibus in uerbo Dei Paulus, & Syluanus, & Timotheus? Nos qui uiuimus, qui residui sumus, in aduentu Domini non præueniemus eos, qui dormierunt.

Qui sunt isti uiuentes, qui loquuntur talia? Vtique Paulus *Gal. 1*
non ab hominibus, nec per homines Apostolus, & carissi
mus eius filius in fide Timotheus, & Syluanus, qui illis
erat & affectione & uirtutibus copulatus, & hoc non so-
lum illi, sed quicumque Pauli & scientia & conuersatione
similis est, dicere potest: Nos, qui uiuimus, quorum cor
pus mortuum est propter peccatum, spiritus autem uiuit
propter iustitiam, & quorum mortificata sunt membra su
per terram, ita ut nequaquam concupiscat caro contra spi
ritum. Si enim adhuc desiderat caro, uiuit: & quia uiuit,
desiderat, & non sunt mortificata membra illius super ter-
ram: quod si mortificata sunt, nequaquam contra spiritũ
concupiscunt: quæ mortificatione sui, huiuscemodi deside
rium perdiderunt. Sicut igitur, qui uita caruere præsen-
ti, & ad meliora translati sunt, magis uiuunt, deposito
mortis corpore, & uitiorum omnium incentiuis: sic, qui
mortificationem Iesu in corpore suo circumferunt, nequa-
quam uiuunt iuxta carnem, sed iuxta spiritum: uiuunt in
eo, qui uita est, & uiuit in eis Christus: de quo scriptum
est: Viuẽs est sermo Dei & efficax; qui est Dei uirtus, Deiq. *Hebr. 4*
sapientia. Viuunt enim in quibus uiuit uirtus Dei, omni
humana fragilitate deposita; & in quibus uiuit sapientia,
quæ abscondita est in Deo; & in quibus uiuit & operatur
iustitia. Christus enim factus est nobis non solum iustitia *1. Cor. 1*
ex Deo, sed & sapientia, & omne quod uirtus est. Et si-
quidem in præsenti loco se a dormientibus & in Christo
mortuis, qui hanc scribunt epistolam, separarent, uide-
batur superflua annotatio; & ex uno loco assumptum testi
monium non ualeret. nunc uero eodem sensu, quia &
eodem spiritu, in prima ad Corinthios loquitur: Omnes *1. Cor. 15*
non dormiemus, omnes autem immutabimur in momen
to, in motu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba,
& mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.
Hoc quod in præsenti loco scriptum est: In tuba Dei descẽ
det de cælo: compara illi, quod ad Corinthios scribitur: *1. Thes. 4*
In nouissima tuba: canet enim tuba, & cetera: Illi autem, *1. Cor. 15*
quod

quod ad Thessalonicenses legitur, Et mortui in Christo re
surgent primi: hoc quod ad Corinthios scriptum est, Et
mortui resurgent incorrupti. Porro quod sequitur: Dein-
de nos, qui uiuimus, qui residui sumus: illi respondet, Et
nos immutabimur. quorum utrumque sic intelligi potest:
Nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu Domini,
& nos qui immutabimur, & non sumus ex iis qui appellan
tur mortui, sed uiuimus. iccirco præsentiam Domini non
in morte, sed in uita præstolamur, quia de Israelitico ge-
nere sumus, & electæ sunt de nobis reliquiæ, de quibus
3. Reg. 19 Dominus olim loquebatur: Dereliqui mihi septem millia
Ioan. 11 uirorum, qui non curuauerunt genu Baal. In Ioannis quo
que euangelio, uiuorum & non uiuorum duplex ordo de-
scribitur. Omnis, qui credit in me, etiam si mortuus fue
rit, uiuet: & omnis, qui uiuit, & credit in me, non morie
tur in æternum. Si uiuos ita intelligimus, ut iam a nobis
dictum est: dormientes & in Christo mortuos illos esse cre
damus, qui cum uelint in Christo uiuere, tamen peccato
mortui sunt. Sin autem reliquiæ & electio secundum grati-
am, appellantur uiuentes; qui non ita credunt, nec de Is-
raelitica nobilitate generati sunt, dormientes & mortui ap
pellabuntur in Christo. Sunt qui hunc locum ita ediss e-
rant: Viui appellantur, qui numquam peccato mortui
sunt: qui autem peccauerunt; & in eo, quod peccauerunt,
mortui sunt; & postea conuersi ad pænitentiam, purgant
antiqua delicta; mortui appellantur, quia peccauerunt;
in Christo autem mortui, quia plena ad Deum mente con
uersi sunt. Porro, qui uiuunt, & habent testimonium fi-
Hebr. 11 dei, & nec dum receperunt promissionem Dei, qui & de
aliis melius quiddam cogitauit, ut non absque iis qui iusti
sunt coronentur, in eo habent beatitudinem, quod fruun-
tur bono conscientiæ, & uiuunt, & relicti sunt in aduentum
Domini saluatoris. sed quia clemens est Deus & uult salua
re etiam eos, qui dormierunt, & in Christo mortui sunt;
non præuenient illos, neque soli rapientur in nubibus; sed,
Matth. 20 iuxta exemplum euangelicæ parabolæ, unum denarium,

unamq.

unamq. mercedem & undecimæ horæ operarii, & primæ, qui in uineam missi sunt, salutis pretium accipient. Nec hoc alicui uideatur iniustum, ut dispar labor unum præmium consequatur. Magna quippe diuersitas est eorum, qui post uulnera sunt sanati, & eorum, qui numqam uiderunt mortis terrorem. De his puto dictum: Quis est homo, qui uiuat & non uideat mortem? redimet de morte animã suã? Neque enim, ut quidam putant, quis, pro eo quod est, nullus accipitur, sed quasi dixerit, quisputas, iuxta illud quod scriptum est: Quis sapiens, & intelliget hæc? Et in alio loco: Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? Et iterum: Quis cognouit sensum Domini? Residui ergo erunt de credentibus pauci, qui aduentum Domini uideant, secundum id quod Deus uerbum est, nequaquam in uilitate carnis, sed in gloria triumphantis. Et considerandum, quo modo primum dormientes appellauerit, deinde in Christo mortuos, quos uiuentes præuenire non poterunt. Qui enim non custodierit hoc, quod scriptum est: Ne dederis somnum oculis tuis, neque palpebris tuis dormitationem, ut saluus fias: sicut caprea de uinculis, & sicut auis de laqueis, dormiet, & culpabili sopore torpescet: cumq. dormierit, transibit in mortem. sicut enim mouetur, qui uiligat; sic, qui dormit, iacet immotus, & mortis torpet similitudine. Quod autem dormitionem sequatur mors, & prima ad Corinthios epistola docere nos poterit, in qua ita scriptum est: Nunc autem Christus surrexit ex mortuis, primitiæ dormientium: quia per hominẽ mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Et post paululũ: Non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur in momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur. Cum ergo hæc de dormitione dicantur, & morte; & illud legamus in Apostolo: Surge, qui dormis, & exurge de mortuis; & illuminabit te Christus: iuremus Domino; & uotum faciamus deo Iacob, unusquisque dicens in corde suo: Si ascendam super stratum meum, si dedero somnum oculis

Psal. 88 *Osee 14* *Psal. 14* *Rom. 11* *Prou. 6* *1. Cor. 15* *Eph. 5* *Psal. 131*

lis meis, & palpebris meis dormitationẽ, donec inueniã lo
cum Domino; haud dubium, quin in anima sua tabernacu
lum Deo Iacob; ut Deus in illo æterna sede requiescat.
Sequitur. Quia ipse Dominus in iussu, & reliqua. descẽdet
enim missus a patre, nõ diuersitate uirtutis, sed dispensatio
ne iudicis: & descendet ad eos, qui deorsum sunt, uer-
bum Dei, & sapientia, & ueritas, atque iustitia. Et quam-
quam mortui sint, ad quos dignatur descendere; non ta-
men sunt ab eo alieni. mortui enim uocantur in Christo.
qui autem uiuunt, hoc habent priuilegium, quod eligun
tur e pluribus. Attamen utrumque agmen, & mortuorum
in Christo, & uiuentium, rapientur pariter in nubibus ob-
uiam Christo: ut non eum expectent, donec ad terrena de-
scendat; sed præsentia illius & contubernio in sublimibus
perfruantur. Quantaq. clementia Christi, ut pro salute no
stra non solum caro factus sit, sed ad mortuos usque descen
derit, & in ipsa morte habeat signa uiuentium. Aqua enim
Ioan. 19 & sanguis de latere eius egressa sunt. Descendit igitur sermo
diuinus, uoce archangeli præcedẽte, & præparante sibi uiã,
in iis, qui eius possunt ferre præsentiã. Quod ut queamus
intelligere, primi aduentus mysteria cognoscamus. Scriptũ
est de Ioãne, qui præcursor eius fuit, quod in eremo dixerit:
Matth. 3 Ego uox clamantis in deserto: & reliqua. Quid clamauit
Luc. 3 uox in deserto? Parate uiam Domini, rectas facite semitas
Esa. 40 eius. Ob quod præmium, quamue mercedem? Omnis
uallis implebitur: & omnis mons & collis humiliabitur:
& erunt praua in directa, & aspera in uias planas: & uide
bit omnis caro salutare Dei. Hoc autem ideo, quia uer
2. *Ioan.* 1 bum caro factum est, & habitauit in nobis. Nunc autem ne
quaquam uox prophetæ in deserto erit, sed uox archangeli
parantis uias, non in carnis humilitate uenienti, sed ei,
Luc. 7 qui est apud patrem uerbum Deus. Et tũc quidem egredie
bantur in desertum, ut audirent assumpti hominis præcur
Matth. 11 sorem; & uiderent arundinem uento agitatam, de qua fa-
ctæ sunt tibiæ, & uocalis calamus, qui in ore puerorum
dulci sonat modulamine, canentium in plateis, atque dicen
tium:

tium: Cantauimus uobis, & non saltastis. Nunc autem in uoce archangeli præcedentis Dominum descendentem de cælis, & in clarissima tuba, unusquisque credentium, uel ad prœlium, uel ad sacerdotalia ministeria prouocatur. Legimus in Numerorum libro, sacratas Deo tubas, quæ ante ostium personent. Sin autem magna est uox angeli, & tubæ archangeli: quanto maior erit tubæ Dei, quæ parat uias primum dormientium & mortuorum in Christo, deinde eorum, qui uiuunt, & residui sunt, & sermonis Dei præstolantur aduentum? Forsitan simplicis tubæ clangor dormiẽtibus & mortuis in Christo necessarius est; uox autem archangeli & tubæ Dei, iis, qui uiuunt, & in præsentiam Dei reseruantur. Videamus, quid possit intelligi & id, quod sequitur: Simul cum illis rapiemur. Quo uerbo ostendi puto subitum ad meliora transcensum, & iccirco raptum se uoluisse dicere, ut uelocitas transeuntis sensum cogitantis excederet. quod & in alio loco eiusdem uerbi proprietate signauit: Scio hominem in Christo ante annos quattuordecim, siue in corpore, nescio, siue extra corpus, nescio, Deus scit, raptum istiusmodi usque ad tertium cælum. Et scio huiusmodi hominem, siue in corpore siue extra corpus, nescio, Deus scit, quia raptus est in paradisum, & audiuit uerba ineffabilia, quæ non licet homini loqui. Alii enim proficientes, &, ut ita dicam, gradientes ad maiora crescebant, donec, fierent iuxta id quod scriptum est, Magni ualde nimis: & quosdam in cælum assumptos legimus. Paulus autem uas electionis in tertium cælum raptus ascendit, & iccirco audiuit uerba ineffabilia. Quo modo autem ii, qui rapiuntur in nubibus, rapiantur obuiam Christo, diligentius contemplandum est. Scimus nubes prophetas, quibus præcepit Deus ne pluerẽt super Israel imbrem, quãdo impleuerint mensuram patrum suorum, & facta est lex & prophetæ usque ad Ioannem Baptistam. Et quia Deus posuit in Ecclesia primum apostolos, secundo prophetas: non solum prophetæ, sed & apostoli nubes intelligendi sunt. Si quis igitur rapitur ad Christum, ascendit super nu-

Num. 10 · 1.*Cor.* 12 · *Gen.* 26 · *Esa.* 5 · *Matth.* 11 · *Eph.* 4

bes legis & euangelii, super prophetas & apostolos; &, assumptis alis columbæ, eorumq. doctrina ad excelsa sublatus, occurrit, non deorsum, sed in aere & spirituali intelligentia scripturarum. Occurrens autem in spiritualibus, & terrena dimittens, siue ille sit dormiens, siue in Christo mortuus, siue uiuens, & in illius præsentiam reseruatus, semper cum illo erit, & perfruetur uerbo Dei, & sapientia, ueritate, atque iustitia. Hæc celeri sermone dictaui, quid eruditi uiri de utroque sentirēt loco, & quibus argumentis suas uellent probare sententias, uestræ prudentiæ exponens. neque enim tanta est meæ pusillitatis auctoritas, qui nihil sum, & inuidorum tantum morsibus pateo, quanta eorum, qui nos in Domino præcesserunt. nec, iuxta Pythagoræ discipulos, præiudicata doctoris opinio, sed doctrinæ ratio ponderanda est. Si quis autem contrariæ factionis immurmurat, quare eorum explanationes legam, quorum dog-
1. Theff. 5 matibus non acquiesco: sciat me illud Apostoli libenter audire: Omnia probate, quod bonum est tenete. Et saluatoris uerba dicentis: Estote probati nummularii: ut, si quis nummus adulter est, & figuram Cæsaris non habet, nec signatus est moneta publica, reprobetur. Qui autem Christi faciem claro præfert lumine, in cordis nostri marsupium recondatur. Etenim, si dialecticam scire uoluero, aut philosophorum dogmata, &, ut ad nostra redeam, scientiā
2. Tim. 2 scripturarum: nequaquam simplicis Ecclesiæ uiros interrogare debeo; quorum alia gratia est, & unusquisque in suo sensu abundat; præsertim cum in domo magna patris familiæ uasorum diuersitas multa dicatur; sed eos, qui artem di dicere ab artifice, & in lege Domini meditantur die ac nocte. Ego & in adolescentia, & in extrema ætate profiteor, & Origenem & Eusebium Cæsariensem uiros esse doctissimos, sed errasse in dogmatum ueritate. quod econtrario de Theodoro, Acatio, Apollinario possumus dicere: & tamen omnes in explanationibus scripturarum, sudoris sui nobis memoriam reliquerunt. In terra aurum quæritur, & de fluuiorum alueis splendens profertur glarea, Pactolusq.

lusq. ditior est cœno, quam fluento. Cur me lacerant amici mei, & aduersum silentem crassæ sues grunniunt? quarũ omne studium est, immo scientiæ supercilium, aliena carpere, & sic ueterum defendere perfidiam, ut perdant fidem suam. Meum propositum est antiquos legere, probare singula, retinere quæ bona sunt, & a fide Ecclesiæ catholicæ non recedere. Volens ad alias quæstiunculas respondere, & uel mea uel aliena dictare, extemplo a fratre Sysinnio admonitus sum, ut & ad uos & ad ceteros sanctos fratres, qui nos amare dignantur, litteras scriberem. Cohibebo igitur gradum, &, si uita comes fuerit, futuro me operi reseruabo; ut & uobis per partes paream, & fractum ac senile corpusculum onus possit ferre moderatũ. Illud autem breuiter in fine commoneo. hoc, quod in Latinis codicibus legitur: Omnes quidem resurgemus, non omnes autem immutabimur: in Græcis uoluminibus non haberi, sed uel, Omnes dormiemus, non autem omnes immmutabimur; uel, Non omnes dormiemus, omnes autem immutabimur: quorum quis sensus sit, supra diximus.

ARGVMENTVM.

PAVLINVS, uir tam sacræ, quam seculi eruditione insignis, duas D. Hieronymo explicandas, missa eloquenti epistola, mouerat quæstiones. Vir sanctus, ueluti maioribus studijs occupatus, secundam breuiter soluit: primam uero, quod in libris περὶ ἀρχῶν a se nuper ad detegendas Origenis hæreses uersis enucleetur, omittit. &, quo animo legerit Origenem, interea addit.

HIERONYMVS PAVLINO.

EPISTOLA CLIII.

VOCE me prouocas ad scribendum, terres eloquentia, & in epistolari stylo prope Tulliũ repræsentas. Quod quereris, me paruas & incomptas litterulas mittere: non uenit de incuria, sed de timore tui; ne

uerbosius ad te loquens, plura reprehendenda transmittam: & (ut sanctæ menti tuæ simpliciter fatear) uno ad occidentem nauigandi tempore, tantæ a me simul epistolæ flagitantur; ut, si cuncta ad singulos uelim scribere, occurrere nequeam. unde accidit, ut, omissa compositione uerborũ, & scribentium solicitudine, dictem quidquid in buccam uenerit; & amicum te tantum meorum dictorum, non iudicem, considerem. Duas quæstiunculas tuæ litteræ præferebant: unam, quare sit a Deo induratum cor Pharaonis, & Apostolus dixerit: Non uolentis, neque currentis, sed miserentis est Dei: & cetera, quæ liberum uidentur tollere arbitrium: Alteram, quo modo sancti sint, qui de fidelibus, idest, baptizatis nascuntur, cum sine dono gratiæ postea acceptæ & custoditæ, salui esse non possint. Primæ in libris περὶ ἀρχῶν, quos nuper, Pammachio nostro iubente, interpretatus sum, Origenes fortissime respondet: quo detentus opere, implere non potui quod promiseram tibi, & Danielẽ nostrum rursum comperendinaui. Et quidem quamuis mei amantissimi & egregii uiri Pammachii, tamen unius uoluntatem in tempus aliud distulissem, nisi omnis pene fraternitas de urbe eadem postulasset, asserens multos periclitari, & peruersis dogmatibus acquiescere. Vnde necessitate compulsus sum transferre libros, in quibus mali plus, quam boni est, & hanc seruare mensuram, ut nec adderem quid, nec demerem, Græcamq. fidem Latina integritate seruarem. Quorum exemplaria a supradicto fratre poteris mutuari; licet tibi Græca sufficiãt, & non debeas turbidos nostri ingenioli riuulos quærere, qui de ipsis fontibus bibis. Præterea, quia docto uiro loquor, & tam diuinis scripturis, quam sæculi litteris erudito; illud dignationem tuam admonitam uolo, ne me putes, in modum rustici Balatronis, cuncta Origenis reprobare, quæ scripsit: quod in me criminatur Calpurnius Lanarius, & discipuli eius, &, quasi Dionysium philosophũ arguant, subito mutasse sententiam, sed tantum praua dogmata repudiare. Scio enim æquali maledicto eos subiace-

[Margin notes: Exod. 4. 7 / 10. 14 / Rom. 9 / Esa. 5]

re

re, qui bona mala dicunt, & illos, qui mala bona iudicant, qui faciunt amarum dulce, & dulce amarum. aut quæ est tanta pertinacia, sic laudare alicuius doctrinam, ut sequatur blasphemiam? De secundo problemate tuo, Tertullianus in libris de monogamia disseruit, asserens sanctos dici fidelium filios, quod quasi candidati sint fidei, & nullis idololatriæ sordibus polluantur. Simulq. considera, quod & uasa sacra in tabernaculo legimus, & cetera, quæ ad ritum cærimoniarum pertinent; cum utique sancta esse non possint, nisi ea, quæ sentiunt, & uenerantur Deum. Idioma igitur scripturarum est, ut interdum sanctos pro mundis & purificatis atque expiatis nominent: sicut & Bethsabee sanctificata scribitur ab immunditia sua: & ipsum templum sanctuarium nominatur. Obsecro te, ne tacito mentis iudicio me aut uanitatis arguas, aut falsitatis. testis est enim mihi conscientiæ meæ Deus, quod ab ipso procinctu & interpretationis exordio, supradicta necessitas me retraxit: & scis ipse non bene fieri, quod occupato animo fiat. Pileolum textura breue, caritate latissimum, senili capiti confouendo, libenter accepi, & munere & muneris auctore lætatus.

2. Reg. 11
Exod. 25

ARGVMENTVM.

Desiderium & Serenillam sororem, a quibus litteras acceperat, ex nominum etymologia ducto initio, commendat; & quod ad sancta loca, suum implentes propositum, accedant, hortatur; & cur suorum operum interea nihil illis mittat, rationem reddit. coniicitur autem ex epistola Romanos hos fuisse, quippe cum asserat quod a Marcella, & Domnione itidem Romanis, ac in Vrbe degentibus, suorum operum exemplaria petere possunt.

HIERONYMVS DESIDERIO.

EPISTOLA CLIIII.

f.16.L1

LECTO ſermone dignationis tuæ, quem mihi non opinanti tua beneuolentia tribuit, gauiſus quidem ſum teſtimonio honeſti & eloquentis uiri, ſed in memet reuerſus, ſatis dolui, indignum tantis laudibus atque præconio opprimi me potius, quam leuari. ſcis enim dogma noſtrum, humilitatis tenere uexillum, & per ima gradientes ad ſumma nos ſcandere. quotus igitur ego, uel quantus ſum, ut eruditæ uocis merear teſtimonium, ut mi hi ab eo palma eloquentiæ deferatur, qui, ſcribendo diſer
1.Cor.13 tiſſime, deterruit ne ſcriberem? Verumtamen audendum eſt, ut caritas, quæ non quærit quæ ſua ſunt, ſed quæ pro ximi, reddat ſalutationis officia, quoniam locum implere non ualet præceptoris. Gratulor tibi, & ſanctæ atque uenerabili ſorori tuæ Serenillæ, quæ, feronymos calcatis fluctibus ſæculi, ad Chriſti tranquilla peruenit: quamquam hoc nominis uaticinio in te prædeſtinatum ſit. Legimus
Dan. 9 enim, ſanctum quoque Danielem appellatum deſideriorum uirum & amicum Dei, quia myſteria eius ſcire deſiderauit. Itaque quod uenerabilis Paula me eſt deprecata ut facerem, ſponte facio: hortorq. uos, & precor per Domi ni caritatem, ut nobis ueſtros tribuatis aſpectus, & per occaſionem ſanctorum locorum tanto nos ditetis munere.
Pſal. 131 Certe, ſi conſortia noſtra diſplicuerint, adoraſſe ubi ſteterunt pedes Domini, pars fidei eſt, & quaſi recentia natiuitatis & crucis ac paſſionis uidiſſe ueſtigia. Opuſculorum meorum quia plurima euolauerunt de nidulo ſuo, & teme rario editionis honore uulgata ſunt, nihil miſi, ne eadem forſitan mitterem, quæ habebas. quod ſi exemplaria libuerit mutuari; uel a ſancta Marcella, quæ manet in Auentino, uel a Lot temporis noſtri, Domnione, uiro ſanctiſſimo accipere poteris. Ego autem, operiens præſentiam tuã, aut totum tibi dabo cum affueris; aut ſi hoc aliquæ impedierint difficultates, quæcumque præceperis, libens mittam.

tam. Scripsi librum de illustribus uiris, ab apostolis usque ad nostram ætatem, imitatus Tranquillum, Græcumq. Apollonium: &, post catalogum plurimorum, me quoque in calce uoluminis, quasi abortiuum, & minimũ omniũ Christianorum, posui: ubi mihi necesse fuit, usque ad decimumquartum annum Theodosii principis, quæ scripserim, breuiter annotare: quem librũ cum a supradictis sum pseris, quidquid de indice minus habueris, paulatim scribi faciam, si uolueris.

ARGVMENTVM.

EXPOSITO quo modo in diuinis etiam scripturis physica, ethica, ac logica contineantur, & quod Psalmi aliquot per litteras Hebraicas a singulis uersibus, quibus incipiunt, distinguantur; quodue inter eos præcipuus sit CXVIII. octonis uersibus ab una inchoantibus littera; Hebraicum alphabetum, singulis expositis litteris, anagogico sensu pie & erudite interpretatur. Sacræ deinde legis scientiam extollit, & postremo salutationes admiscet.

HIERON. AD PAVLAM VRBICAM, de interpretatione alphabeti Hebraici.

EPISTOLA CLV.

NVDIVSTERTIVS cum cẽtesimum decimum octauũ psalmum tibi insinuare conarer, & dicerem omnem moralem locũ in eo esse comprehensum, &, quo modo philosophi solent disputationes suas in physicã, ethicam, logicãq. partiri, ita & eloquia diuina aut de natura disputare, ut in Genesi, & in Ecclesiaste, aut de moribus, ut in Prouerbiis, & in omnibus sparsim libris, aut de logica, pro qua nostri theoricem sibi uindicant, ut in Cantico canticorum, & in Euangeliis: licet Apostolus sæpe proponat, assumat, confirmet, atque concludat, quæ proprie artis dialecticæ sunt: studiosissime perquisisti, quid sibi uelint He

Psal. 118 bræx litteræ, quæ psalmo, quem legebamus, uidebantur insertæ. Respondi, secundum ordinem litterarum eum esse compositum, quod uidelicet ex prima littera, quæ apud eos uocatur Aleph, octo uersus inciperent; rursus ex sequenti Beth, totidem uersus exordium sumerent; ac postea ex Gimel idem numerus compleretur; atque ita usque ad Thau, quæ apud eos extrema littera est, psalmum esse conscriptum; & ex singulis quibusque elemẽtis secundum interpretationem eorũ debere intelligi, quæ sequerentur. Identidem flagitasti, ut tibi interpretationes litterarum edicerem singularum: Dixi, fateor: uerum, quia propter barbariem linguæ memoria labitur omne quod diximus: desideras commentariolum fieri; ut, si in aliquo forte titubaueris, obliuionem lectio consoletur. Ac prius quam de singulis disseram, scire debes, quattuor psalmos secundum ordinem Hebræorum incipere elemẽtorum, centesimumdecimũ, & centesimumundecimũ, & hunc, de quo nunc scribimus, & centesimum quadragesimumquartum. Verum debes scire, in prioribus psalmis, singulis litteris, singulos uersiculos, qui trimetro iambico constant, esse subnexos, inferiores uero tetrametro iambico constare, sicuti & Deuteronomii canticum scriptum est. In centesimo decimooctauo psalmo, singulas litteras octoni uersus sequũtur. in centesimo quadragesimoquarto, singulis litteris, singuli uersus deputantur. Sunt qui & alios hoc ordine putant in-
Thren. 1.2.3.4 cipere; sed falsa eorum opinio est. Habes & in lamentationibus Hieremiæ quattuor alphabeta, e quibus duo prima quasi Sapphico metro scripta sunt: quia tres uersiculos, qui sibi connexi sunt, & ab una tantum littera incipiunt, Heroici comma concludit. Tertium uero alphabetum trimetro scriptum est, & a ternis litteris, sed eisdem terni uersus incipiunt. Quartum alphabetum simile est primo & secundo. Prouerbia quoque Salomonis extremũ claudit alphabetum, quod tetrametro iambico supputatur, ab eo
Prou. 31 loco, in quo ait: Mulierem fortem quis inueniet? Quomodo autem in his nostris litteris non potest quis ad legẽ-
da

da uerba texendaq. procedere, nisi prius ab elementis cœperit: ita & in scripturis diuinis non ualemus ea, quæ maiora sunt, nosse, nisi ab ethica habuerimus exordium, secundum illud quod propheta dicit: A mandatis tuis intellexi. *Psal.118*
quod uidelicet post opera cœperit habere scientiam secretorum. Verum iam complendum est quod petisti, ut sensum uniuscuiusque elementi interpretatio annexa significet. Aleph, doctrina interpretatur: Beth, domus: Gimel, plenitudo: Daleth, tabularũ: He, ista: Vau, & Zain, hæc: Heth, uita: Theth, bonũ: Iod, principiũ: Caph, manus: Lamed, disciplinæ, siue cordis: Mem, ex ipsis: Num, sempiternum: Samech, adiutorium: Hain, fons, siue oculus: Phe, os: ab ore, non ab osse dictum intellige, ne litterarum ambiguitate fallaris: Zade, iustitia: Coph, uocatio: Res, capitis: Sin, dentium: Thau, signa. Post interpretationẽ elementorũ intelligentiæ ordo dicendus est. Aleph, Beth, Gimel, Daleth, prima connexio est, doctrina domus, plenitudo tabularum: quod uidelicet doctrina Ecclesiæ, quæ domus Dei est, in librorum reperiatur plenitudine diuinorum. Secunda connexio est, He, Vau, Zain, Heth, ista, &, hæc, uita. quæ enim alia potest esse uita sine scientia scripturarum? per quam etiam ipse Christus agnoscitur, qui est uita credentium. Tertia connexio habet, Teth, Iod, bonum principium: quia, quamuis nunc sciamus uniuersa quæ scripta sunt, tamen ex parte cognoscimus, & ex parte prophetamus, & nunc per speculum in ænigmate uidemus. *Cor.13*
cum autem meruerimus esse cum Christo, & similes angelis fuerimus; tunc librorum doctrina cessabit; & tunc uidebimus facie ad faciem bonum principium, sicuti est. Quarta connexio est, Caph, Lamed, manus disciplinæ siue cordis. Manus intelliguntur in opere, cor & disciplina intelliguntur in sensu: quia nihil facere possumus, nisi prius, quæ facienda sunt, scierimus. Quinta connexio est, Mem, Nun, Samech, ex ipsis, sempiternum, adiutorium. hoc explanatione non indiget, sed omni luce manifestius est, ex scripturis æterna subsidia ministrari. Sex

ta connexio habet; Ain, Phe, Zade, fons, siue oculus oris iustitiæ; secundum illud, quod in quarto numero exposuimus. Septima connexio est, quæ & extrema, quo & in ipso quoque septenario numero sit mysticus intellectus, Coph, Res, Sin, Thau, uocatio capitis, dentium signa. Per dentes articulata uox promitur, & in his signis ad caput omnium, qui est Christus, peruenitur, per quem uenitur ad regnum sempiternum. Oro te, quid hoc sacratius sacramento? quid hac uoluptate iucundius? qui cibi, quæ mella sunt dulciora, quam Dei scire prudentiam, & in abdita eius intrare, & sensum creatoris inspicere, & sermones domini Dei tui, qui ab huius mundi sapientibus deridentur, plenos docere sapientia spiritali? Habeant sibi ceteri, si uelint, suas opes, gemma bibant, serico niteant, plausu populi delectentur, &, per uarias uoluptates, suas
Psal. 1 diuitias uincere nequeant. Nostræ diuitiæ sint, in lege Domini meditari die ac nocte, pulsare ianuam non patentem, panes trinitatis accipere, & sæculi fluctus, Domino præeunte, calcare. Saluta Blæsillam, & Eustochium, tirunculas nostras. Saluta Felicianam, uere carnis & spiritus uirginitate felicem. Saluta reliquum castitatis chorum, & domesticam tuam ecclesiam; cui omnia etiam, quæ tuta sunt, timeo, ne, dormiente patrefamilias; inimicus ho-
Matth. 13 mo zizania superseminet. quamuis enim dicere audeant: ego ciuitas firma, ciuitas quæ non oppugnatur: nullus, hostili obsidente exercitu, securus est: nemo, ut beatus Cyprianus ait, satis tutus, periculo proximus. Exemplar epistolæ si accipere uoluerit φιλοπονωτάτη nostra Marcella, tribuito. Et memento mei, obsecrans ut dominus no-
Rom. 16 ster Iesus Christus conterat satanam sub pedibus nostris uelociter. Amen.

ARGVMENTVM.

Cvm proposuisset D. Hieronymus in omnes sacræ scripturæ libros quæstiones, seu traditiones componere, hoc est uulgatæ editionis loca multa, quæ apud LXX & alios interpretes uariabant, ex Hebraica ueritate ad genuinum sensum reducere: a Genesi, ut par erat, orditur. Loca autem eius multa usque ad libri finem persequens, docte exponit, & nominum etymologias erudite adiungit. Præfatur autem initio multis contra obtrectatores suos, maiorumq. hac in re exemplo se consolatur. Quod quædam omiserint LXX, & Pentateuchum tantum, secundum Iosephum, uerterint, deinde asserit, addens, quod Origenes, cuius etiam doctrinã commendat, in homiliis ad uulgus, uulgata editione, in maiori autem disputatione, Hebraica ueritate utatur. Opus doctum est, & eruditum, & in tanta editionum uarietate, hoc præsertim tempore, maxime necessarium. Vtinam in omnes sacræ scripturæ libros, sicut proposuerat, similes eius extarent labores: sic enim & tot interpretum petulantia retunderetur, & mutationum apud Hebræos in similibus interdum cum litteris, tum punctis factarum, ex quo interpretationum uarietas nunc oritur, uestigium aliquod in cæteris libris testato appareret.

D. HIERONYMI IN TRADITIONES seu quæstiones Hebraicas librorum Geneseos procemium.

QVI in principiis librorum debebam secuturi operis argumenta proponere, cogor prius respondere maledictis, Terentii quippiam sustinens, qui comediarũ prologos in defensionẽ sui scenis dabat. urgebat enim eũ Luscius Lauinius, nostro Luscio similis, &, quasi publici ærarii furem, poetam criminabatur. Hoc idem passus est ab æmulis & Mantuanus uates; ut, cum quosdam uersus Homeri transtulisset ad uerbum, compilator ueterum diceretur.

retur. quibus ille respondit, magnarum esse uirium, Herculi clauam extorquere de manu. Sed & Tullius, qui in arce eloquentiæ Romanæ stetit, rex oratorum, & Latinæ linguæ illustrator, repetundarum accusatur a Græcis. Non mirum ergo, si contra me, paruum homunculum, immúdi sues grunniant, & pedibus margaritas conculcent; cum aduersus doctissimos uiros, & qui gloria inuidiam superare debuerant, liuor exarserit. Verum hoc illis merito accidit, quorum in theatris, curia, concione, pro rostris eloquentia pertonabat. semper enim in propatulo fortitudo æmulos habet, feriuntq. summos fulgura montes. Me uero procul ab urbibus, foro, litibus, turbis remotum, sic quoque, ut Quintilianus ait, latentem inuenit inuidia.
Vnde lectorem obsecro, (si quis tamen hæc quoque captus amore leget) ut in libris Hebraicarum quæstionum, quos in omnem scripturam sanctam disposui scribere, non quærat eloquentiam, non oratorum leporem; sed magis inimicis pro nobis ipse respondeat, nouo operi ueniam cócedendam. Vt enim nos humiles, atque pauperculi, nec habemus diuitias, nec oblatas dignamur accipere: ita & illi nouerint, non posse se notitiam scripturarum, idest, diuitias Christi, cum mundi pariter habere diuitiis. Studii ergo nostri erit, uel eorum, qui de libris Hebraicis uaria suspicantur, errores refellere; uel ea, quæ in Latinis & Græcis codicibus scatere uidentur, auctoritati suæ reddere, etymologias quoque rerum, nominum, atque regionum, quæ in nostro sermone non resonant, uernaculæ linguæ explanare ratione. Et quo facilius emendatio cognoscatur, ipsa primum, ut apud nos sunt, testimonia proponemus; & ex collatione eorum, quæ sequuntur, quid in illis aut minus, aut plus, aut aliter sit, indicabimus.
Neque uero Septuaginta interpretum, ut inuidi latrant, errores arguimus: nec nostrum laborem, illorum reprehensionem putamus: cum illi, Ptolemæo regi Alexandriæ, mystica quæque in scripturis sanctis prodere noluerint, & maxime ea, quæ Christi aduentum pollicebantur; ne uiderentur

rentur Iudæi & alterum Deum colere: quos ille Platonis sectator magni iccirco faciebat, quia unum Deum colere dicerentur. Sed & euangelistæ, & Dominus quoque noster atque saluator, necnon & Paulus apostolus, multa quasi de ueteri testamento proferunt, quæ in nostris codicibus nō habentur: super quibus in suis locis plenius disseremus. Ex quo perspicuum est, illa magis uera esse exemplaria, quæ cum noui testamenti auctoritate concordant. Accedit ad hoc quoque quod Iosephus, qui Septuaginta interpretum proponit historiam, quinque tantum ab eis libros Moysi translatos refert: quos nos quoque confitemur plus quam ceteros cum Hebraicis consonare. Sed & hi, qui postea interpretes extiterunt, (Aquilam loquor, & Symmachum, & Theodotionem) longe aliter habent, quam nos legimus. Ad extremum (quod etiā obtrectatores nostros placare potest) peregrinæ merces tantum uolentibus nauigent: balsamum, piper, & poma palmarum rustici non emant. De Adamantio autem sileo: cuius nomen (si parua licet componere magnis) meo nomine inuidiosius est: qui cum in homiliis suis, quas ad uulgum loquitur, communem editionem sequatur; in tomis, idest, in disputatione maiori, Hebraica ueritate stipatus, & suorum circumdatus agminibus, interdum linguæ peregrinæ quærit auxilia. Hoc unum dico, quod uellem cum inuidia nominis eius habere etiam scientiam scripturarum, floccipendens imagines umbrasq. laruarum, quarum natura esse dicitur, terrere paruulos, & in angulis garrire tenebrosis.

DIVI HIERONYMI QVAESTIONES, siue traditiones Hebraicæ in Genesim.

IN principio fecit Deus cælum & terram. Plerique existimant, sicut in altercatione quoque Iasonis & Papisci scriptum est, & Tertullianus in libro contra Praxeam disputat, necnon Hilarius in expositione cuiusdam psalmi affirmat, in Hebræo haberi: In filio fecit deus Gen. 1

deus

Deus cælum & terram: quod falsum esse, ipsius temeritas comprobat. nam & Septuaginta interpretes, & Symmachus, & Theodotion, In principio, transtulerunt, & in Hebræo scriptum est, beresith בראשית: quod Aquila interpretatur, In capitulo: & non heben בבן, quod interpretatur, In filio. Magis itaque secundum sensum, quam secundum uerbi translationem, de Christo accipi potest: qui tam in ipsa fronte Geneseos, quæ caput librorum
Psal. 39 omnium est, quam etiam in principio Ioannis euangeli-
Ioan. 1 stæ, cæli & terræ conditor approbatur. Vnde & in psalterio de se ipso ait: In capite libri scriptum est de me, idest, in principio Geneseos. Et in euangelio: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Sed & hoc sciendũ, quod apud Hebræos liber hic Beresith uocatur, hanc habentes consuetudinem, ut uoluminibus ex principiis eorum nomina imponant. Et spiritus Dei ferebatur super aquas. Pro eo quod in nostris codicibus scriptum est, Ferebatur, in Hebræo habet, merahefeth מרחפת: quod nos appellare possumus, incubabat, siue confouebat, in similitudinem uolucris, oua calore animantis. Ex quo intelligimus, non de spiritu mundi dici, ut nonnulli arbitrantur, sed de spiritu sancto, qui & ipse uiuificator omnium a principio dicitur. Si autem uiuificator, consequenter & conditor: quod si conditor, & Deus. Emitte enim, ait, spiri-
Psal. 103 tum tuum, & creabuntur. Et congregationes aquarum uocauit maria. Notandũ, quod omnis congregatio aquarum, siue salsæ sint, siue dulces, iuxta idioma linguæ Hebraicæ maria nuncupentur. Frustra igitur Porphyrius euãgelistas ad faciendum ignorãtibus miraculum, eo quod Dominus super mare ambulauerit, pro lacu Genezareth, mare appellasse calumniatur: cum omnis lacus, & aquarum
Gen. 2 congregatio, maria nuncupentur. Et consummauit Deus in die sexta opera sua quæ fecit. Pro die sexta, in Hebræo diem septimam habet. Artabimus igitur Iudæos, qui de otio sabbati gloriantur, quod iam tunc in principio sabbatum dissolutum sit, dum Deus operatur in sabbato, com-
plens

plens opera sua in eo, & benedicens ipsi diei, quia in illo uniuersa compleuerit. Et plantauit dominus Deus paradisum in heden, contra orientem. Pro paradiso, in Hebræo hortum habet: idest gan גן. Porro eden עדן, deliciæ interpretantur. pro quo Symmachus transtulit, paradisum florentem. Necnon quod sequitur, contra orientem, in Hebræo mikedem מקדם scribitur, quod Aquila posuit ἀπὸ ἀρχῆς: & nos, ab exordio, possumus dicere. Symmachus uero, ἐκ πρώτης, & Theodotion ἐν πρώτοις: quod & ipsum non orientem, sed principium significat. Ex quo manifestissime comprobatur, quod priusquam cælum & terram Deus faceret, paradisum ante condiderat, sicut & legitur in Hebræo: Plantauerat autem Deus paradisum in eden, a principio. Nomen uni Phison. Hunc esse Indiæ fluuium Gangen putant. Vbi est carbunculus, & lapis prasinus. Pro carbunculo & lapide prasino, bdellion & onyx alii trãstulerunt. Et sumpsit dominus Deus hominem, & posuit eum in paradisum uoluptatis. pro uoluptate in Hebræo habet heden עדן. Ipsi igitur Septuaginta heden interpretati sunt uoluptatem. Symmachus uero, qui paradisum paulo ante florentem transtulerat, hic posuit ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς ἄλσης, quod & ipsum amœnitatem & delicias sonat. In quacunque autem die comederis ex eo, morte morieris. Melius interpretatus est Symmachus dicẽs, mortalis eris. Et misit dominus Deus ecstasim super Adam. Pro ecstasi, idest, mentis excessu, in Hebræo habetur tardema תרדמה, quod Aquila καταφορὰν, Symmachus κάρον, idest, grauem & profundum soporem interpretati sunt. Denique sequitur: Et dormiuit. Id ipsum uerbum & in Ionæ stertentis somno positum est. *Ion. 1* Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea: hæc uocabitur mulier, quoniam ex uiro sumpta est. Non uidetur in Græco & in Latino sonare, cur mulier appelletur, quia ex uiro sumpta sit: sed etymologia in Hebræo sermone seruatur: uir quippe uocatur is איש, & mulier issa אשה, recte igitur ab איש is est appellata mulier אשה issa. Vnde & Symmachus pul-

pulchre etymologiã etiam in Græco uoluit custodire dicẽs: αὕτη κληθήσεται ἀνδρὶς, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη: quod nos Latine possumus dicere: hæc uocabitur uirago, quia ex uiro sumpta est. Porro Theodotion aliam etymologiam suspicatus est, dicens: Hæc uocabitur assumptio, quia ex uiro sumpta est. Potest quippe issa אשה secun-
Gen. 3 dum uarietatem accentus & assumptio intelligi. Serpens autem erat sapientior cunctis bestiis super terram. Pro sapiẽte in Hebræo habetur arum ערום: quod Aquila & Theodotion πανοῦργον interpretati sunt, hoc est nequam & uersipellem. Magis itaque ex hoc uerbo calliditas & uersutia, quam sapientia demonstratur. Et audierunt uocem domini Dei ambulantis in paradiso ad uesperam. In plerisque codicibus Latinorum, pro eo quod hic posuimus ad uesperam, post meridiem habet: quia τὸ δειλινὸν Græcum sermonem ad uerbum transferre non possumus: pro quo in Hebræo scriptum est: laruah haiom לרוח היום: quod Aquila interpretatus est, ἐν τῷ ἀνέμῳ τῆς ἡμέρας: idest, in uento diei. Symmachus uero διὰ πνεύματος ἡμέρας, idest per spiritum diei. Porro Theodotion manifestius ἐν τῷ πνεύματι πρὸς κατάψυξιν τῆς ἡμέρας, ut, meridiano calore transacto, refrigerium auræ spirantis ostenderet. Super pectus tuum & uentrem tuum ambulabis. Ventrem Septuaginta interpretes addiderunt: cæterum in Hebræo pectus tantum habet: ut calliditatem & uersutias cogitationum eius aperiret, quod omnes gressus eius nequitiæ essent, & fraudes. Sed & id, quod sequitur: Terram manducabis: Pro terra, aphar עפר scriptum est: quod nos fa-
1 uillam possumus dicere, & puluerem. Ipse seruabit caput tuum: & tu seruabis eius calcaneum. Melius habet in Hebræo: Ipse conteret caput tuum, & tu conteres eius calcaneum: quia & nostri gressus præpediuntur a colubro: & Dominus conteret satanam sub pedibus nostris uelociter.
Rom. 16 Multiplicans multiplicabo tristitias tuas, & gemitus tuos. pro tristitia, & gemitu, in Hebræo, dolores, & conceptus, habet. Et ad uirum conuersio tua. Pro conuersione,

ne, Aquila societatem, Symmachus appetitum uel impetum transtulerunt. Maledicta terra in operibus tuis. Opera hic non ruris colendi, ut plerique putant, sed peccata significant: ut in Hebræo habetur: & Aquila non discordat, dicens: Maledicta humus propter te. Et Theodotion: Maledicta adama in transgressione tua. Et uocauit Adam nomen uxoris suæ, uitam: quia ipsa est mater omnium uiuentium. Quare Eua uita sit appellata, demonstrat, eo quod sit mater omnium uiuentium. חוה Eua quippe transfertur in uitam. Et eiecit Adam, & habitare fecit contra paradisum uoluptatis. Et statuit cherubim & flammeam romphæam: quæ uertitur ad custodiendam uiam ligni uitæ. Alius multo sensus in Hebræo est, quam hic intelligitur: ait enim: Et eiecit Adam, haud dubium quin Dominus: & habitare fecit ante paradisum uoluptatis cherubim, & flammeum gladium, qui uerteretur, & custodiret uiam ligni uitæ. Non quod ipsum Adam, quem eiecerat Deus, habitare fecerit contra paradisum uoluptatis: sed quod, illo eiecto, ante fores paradisi cherubim, & flãmeum gladium posuerit ad custodiendum paradisi uestibulum, ne quis posset intrare. Et concepit & peperit Cain, *Gen. 4*
& dixit, acquisiui siue possedi hominem per Deum. Cain acquisitio siue possessio interpretatur, idest, κτῆσις: unde & etymologiam ipsius exprimens ait, canithi, קניתי, idest, possedi hominem per Deum. Et respexit Deus super Abel & super munera eius, super Cain autem & super sacrificia eius non respexit, & contristatus est Cain ualde. Vnde scire poterat Cain, quod fratris eius munera suscepisset Deus, & sua repudiasset, nisi illa interpretatio uera esset, quam Theodotion posuit: Et inflammauit Dominus super Abel & super sacrificium eius, super Cain uero & super sacrificium eius non inflammauit? Ignem autem ad sacrificium deuorandum solitum uenire de cælo, & in
dedicatione templi sub Salomone legimus, & quãdo Elias *2. Par. 7*
in monte Carmelo constrixit altare. Et dixit Dominus *3. Reg. 8*
ad Cain: quare concidit uultus tuus? nonne, si recte offe *Gen. 4*

ras, non recte autem diuidas, peccasti? Quiesce, ad te cõuersio eius: & tu dominaberis eius. Necessitate compellimur in singulis diutius immorari. siquidem & nunc multo alius in Hebræo, quam in Septuaginta translatoribus, sensus est. ait enim Dominus ad Cain: Quare irasceris? & quare concidit uultus tuus? nonne, si bene egeris, dimittetur tibi: &, si non bene egeris, ante fores peccatum tuũ sedebit? & ad te societas eius: sed tu magis dominare eius. Quod autem dicit, hoc est: Quare irasceris, & inuidiæ in fratrem liuore cruciatus, uultum demittis in terram? non ne, si bene feceris, dimittetur tibi omne delictum tuum, siue, ut Theodotion ait, acceptabile erit, idest, munus tuũ suscipiam, ut suscepi fratris tui? quod si male egeris: illico peccatum ante uestibulum tuum sedebit, & tali ianitore comitaberis. Verum quia liberi arbitrii es, moneo, ut non tibi peccatum, sed tu peccato domineris. Quod autem in Septuaginta interpretibus fecit errorem, illud est, quia peccatum, idest hatath חטאת, in Hebræo generis masculini est, in Græco feminini. Et qui interpretati sunt, masculino illud, ut erat in Hebræo, genere transtulerunt. Et dixit Cain ad Abel fratrem suum. Subauditur, ea, quæ locutus est Dominus. Superfluum ergo est, quod in Samaritanorum & nostro uolumine reperitur: Transeamus in campum. Omnis, qui occiderit Cain, septem uindictas exoluet. Pro septem uindictis, Aquila septempliciter interpretatus est: Symmachus, septimum: Theodotion, per hebdomadẽ. super quo capitulo extat epistola nostra ad episcopũ Damasum. Et habitauit in terra Naid. Quod Septuaginta Naid transtulerũt, in Hebræo, Nod נוד, dicitur: & interpretatur, σαλευόμενος, idest, fluctuans, & instabilis, ac sedis incertæ. Non est igitur terra Naid, ut uulgus nostrorum putat: sed expletur sententia Dei, quod huc atque illuc uagus & profugus oberrauit. Et uocauit nomen eius Seth. Suscitauit enim mihi Deus semen aliud pro Abel, quem occidit Cain. Seth proprie θέσις, idest positio dicitur. Quia igitur posuerat eum Deus pro Abel, pro-

pterea

pterea Seth, ideſt poſitio appellatur. Denique Aquila: Et uocauit, inquit, nomen eius Seth, dicens: quia poſuit Dominus mihi ſemen alterum. Et uocauit nomen eius Enos: hic ſperauit inuocare nomen domini Dei. Quo modo Adam homo interpretatur: ita & Enos, iuxta Hebrææ linguæ uarietatem, homo uel uir dicitur. et pulchre: quia hoc uocabulum habuit, de eo ſcriptum eſt: Tunc initium fuit inuocandi nomen Domini: licet plerique Hebræorum aliud arbitrentur, quod tunc primum in nomine Domini, & in ſimilitudine eius fabricata ſint idola. Virum & mulierem fecit eos, & benedixit eos, & uocauit nomen eorum Adam, ideſt homo. Hominis autem nomen tam uiro, quam feminæ conuenit. Vixit autem Adam ducentos & triginta annos, & genuit ad imaginem & ſimilitudinem ſuam, & uocauit nomen eius Seth. Sciendum, quod uſque ad diluuium, ubi in noſtris codicibus, ducentorum & quod excurrit annorum genuiſſe quis dicitur, in Hebræo habeat centum annos, & reliquos qui ſequuntur. Fuerunt autem dies Adam, poſtquam genuit Seth, ſeptingenti anni. Quia in ducentis errauerat, conſequenter hic poſuit ſeptingentos; cum in Hebræo hic habeatur, octingentos & ſupra centum. Et uixit Mathuſala annis centum ſexagintaſeptem, & genuit Lamech. Et uixit Mathuſala poſtquam genuit Lamech, annos octingentos duos, & genuit filios, & filias. Et fuerunt omnes dies Mathuſala, quos uixit, anni nongenti ſexagintanouem, & mortuus eſt. Famoſa quæſtio, & diſputatione omnium eccleſiarum uentilata, quod, iuxta diligentem ſupputationem, quattuordecim annos poſt diluuium Mathuſala uixiſſe referatur. Etenim, cum eſſet Mathuſala annorum centũ ſexagintaſeptem, genuit Lamech. rurſum Lamech, cum eſſet annorum centum octogintaocto, genuit Noe. & fiunt uſque ad diem natiuitatis Noe anni uitæ Mathuſala, trecenti quinquagintaquinque. Sexcenteſimo autem anno uitæ Noe diluuium factum eſt. ac per hoc habita ſupputatione per partes, nongenteſimo quinquageſimo quinto an

Gen. 5

no Mathusala, diluuium fuisse conuincitur. Cum autem
supra nongentis sexagintanouem annis uixisse sit dictus, nul
li dubium est quattuordecim eum annos uixisse post diluui
um. et quo modo uerum est, quod octo tantum animæ
Gen.7.8 in arca saluæ factæ sunt? Restat ergo, ut, quo modo in
plerisque, ita & in hoc sit error in numero. siquidem & in
Hebræis, & Samaritanorum libris ita scriptum reperi: Et
uixit Mathusala centum octogintaseptem annis, & ge-
nuit Lamech. Et uixit Mathusala, postquam genuit La-
mech, septingentos octoginta duos annos, & genuit filios,
& filias. Et fuerunt omnes dies Mathusala, anni nongenti
sexagintanouem, & mortuus est. Et uixit Lamech centum
octogintaduobus annis, & genuit Noe. A die uero natiui
tatis Mathusala, usque ad diem natiuitatis Noe, sunt an-
ni trecenti sexagintanouem: his adde sexcentos annos
Noe; quia in sexcentesimo uitæ eius anno factum est dilu-
uium: atque ita fit, ut nongentesimo sexagesimo nono an
no uitæ suæ Mathusala mortuus sit, eo anno, quo cœpit
Gen. 5 esse diluuium. Et uocauit nomen eius Noe, dicens: Iste
requiescere nos faciet ab operibus nostris. Noe נח requies
interpretatur. Ab eo igitur, quod sub illo omnia retro ope
ra quieuerunt per diluuium, appellatus est requies. Vidé-
Gen.6 tes autem filii Dei filias hominum, quia bonæ sunt. Ver-
bum Hebraicum eloim אלהים communis est numeri: &
Deus quippe, & dii similiter appellantur: propter quod
Aquila plurali numero, filios deorum ausus est dicere,
Psal.81 deos intelligens, sanctos, siue angelos. Deus enim stetit
in synagoga deorum, in medio autem deos discernit. Vn
de & Symmachus, istiusmodi sensum sequens, ait: Viden
tes filii potentum filias hominum: & reliqua. Et dixit do-
minus Deus: Non permanebit spiritus meus in homini-
bus illis in æternum, quia carnes sunt. In Hebræo scriptũ
est: Non iudicabit spiritus meus homines istos in sempiter
num, quoniam caro sunt: hoc est: quia fragilis est in ho-
mine condicio, non eos ad æternos seruabo cruciatus; sed
hic illis restituam, quod merentur. Ergo non seueritatem,
ut

ut in nostris codicibus legitur, sed clementiam Dei sonat, dum peccator hic pro suo scelere uisitatur. Vnde & iratus *Osee 4* Deus loquitur ad quosdam: Non uisitabo filias eorum, *Psal. 88* cum fuerint fornicatæ, & sponsas eorum, cum adulterauerint. Et in alio loco: Visitabo in uirga iniquitates eorum, & in flagellis peccata eorum: uerumtamen misericordiam meam non auferam ab eis. Porro, ne uideretur in eo esse crudelis, quod peccantibus locum pænitentiæ non dedisset, adiecit: Sed erunt dies eorum centum uiginti anni. *Gen. 6* Hoc est, habebunt centum uiginti annos ad agendam pænitentiam. Non igitur humana uita, ut multi errant, in centum uiginti annos contracta est: sed generationi illi centum uiginti anni ad pænitentiam dati sunt. siquidem inuenimus, quod post diluuium Abraham uixerit annos centum septuagintaquinque, & ceteri amplius ducentis & trecentis annis. Quia uero pænitentiã agere contempserunt, *Gen. 25* noluit Deus tempus expectare decretum; sed, uiginti annorum spatiis amputatis, induxit diluuium anno centesimo agendæ pænitentiæ destinato. Gygantes autem erant super terram in diebus illis: & post hæc quo modo ingrediebantur filii Dei ad filias hominũ, & generabant eis. Illi erãt *Gen. 6* gygantes a sæculo homines nominati. In Hebræo ita habet: Cadentes erant in terra in diebus illis, idest niphilim נפלים. Et post hæc ut ingrediebantur filii deorum ad filias hominũ, & generabant eis: hi erant fortes a principio uiri nominati. Pro cadentibus, siue gygantibus, uiolentos interpretatus est Symmachus. Et angelis & sanctorum liberis conuenit nomen cadentium. Noe, uir iustus, atque perfectus in generatione sua, Deo placuit. Signanter ait, In generatione sua, ut ostenderet non iuxta iustitiam consummatam, sed iuxta generationis suæ eum iustum fuisse iustitiam. Et hoc est, quod in Hebræo dicitur: Noe, uir iustus, perfectus erat in generationibus suis: cum Deo ambulabat Noe, hoc est illius uestigia sequebatur. Fac tibi arcam de lignis quadratis. Pro quadratis lignis, bituminatis legimus in Hebræo. Colligens facies arcam, & in cubito

consummabis eam desuper. Pro eo quod est, colligens facies arcam, in Hebræo habet, meridianum facies arcæ: quod manifestius interpretatus est Symmachus, dicens: διαφανὲς, hoc est, dilucidum facies arcæ, uolens fenestrã in
Gen. 8 telligi. Et quieuit aqua, & reuelati sunt fontes abyssi, & cataractæ cæli. Pro reuelatis fontibus, clausos & obturatos, omnes interpretes transtulerunt. Et pro eo quod sequitur: Cessauit aqua super terram, & reliqua: scriptum est: Et reuersæ sunt aquæ de terra, euntes & reuertentes. Nota se
Eccls. 1 cundum Ecclesiasten, quod omnes aquæ atque torrentes,
Gen. 8 per occultas uenas ad matricẽ abyssum reuertantur. Post quadraginta dies aperuit Noe ostium arcæ, quod fecit, & emisit coruum; & egressus non rediit ad eum, donec siccaretur aqua de terra. Pro ostio, fenestra scripta est in Hebræo. Et de coruo aliter dicitur: Emisit coruum, & egressus est, exiens, & non reuertens, donec siccarentur aquæ
Gen. 9 de terra. Et erant filii Noe qui egressi sunt de arca, Sem, Cham, & Iaphet. Frequenter Septuaginta interpretes, non ualentes het litteram, quæ duplicem aspirationem sonat, in Græcum sermonem uertere, chi Græcam litteram addiderunt, ut nos docerent, istiusmodi uocabula aspirari debere: unde & in præsenti loco, Cham, transtulerunt, pro eo quod est Ham: a quo & Aegyptus usque hodie Aegyptiorum lingua, Ham dicitur. Dilatet Deus Iaphet, & habitet in tabernaculis Sem. De Sem Hebræi, de Iaphet populus gentium nascitur. Quia igitur lata est multitudo credentium; a latitudine, quæ Iaphet dicitur, latitudo nomen accepit. Quod autem ait: Et habitet in tabernaculis Sem: de nobis prophetatur, qui in eruditione & scientia scripturarum, eiecto Israel, uersamur. Et facti sunt omnes dies Noe nongenti quinquaginta anni. Ecce post diluuiũ, trecentis quinquaginta annis uixit Noe. Ex quo perspicuũ est, centum uiginti annos generationi illi, ut supra diximus, ad pænitentiam datos, & non uitæ mortalium constitutos.
Gen. 10 Filii Iapheth, Gomer, & Magog, & Madai, & Iauan, & Thubal, & Moloch, & Thiras. Iapheth filio Noe nati sunt se-

ptem

ptem filii, qui possederunt terram in Asia ab Amano & Tauro, Syriæ Cæles, & Ciliciæ montibus, usque ad fluuium Thanain. In Europa uero usque ad Gadira, nomina locis & gentibus relinquentes, e quibus postea immutata sunt plurima, cetera permanent ut fuerunt. sunt autem Gomer, Galatæ: Magog, Scythæ: Madai, Medi: Iauan, Iones, qui & Græci, unde & mare Ionium: Thubal, Iberi, qui & Hispani, a quibus Celtiberi, licet quidam Italos suspicentur: Mosoch, Cappadoces, unde & urbs hodie apud eos Mazaca dicitur. Porro Septuaginta interpretes, Caphthorim Cappadoces arbitrantur: Thiras, Thraces, quorum non satis immutatum est uocabulum. Scio quendam, Gog & Magog, tam de præsenti loco quam de Ezechielis, ad Gotthorum, nuper in terra nostra uagantium, historiam retulisse: quod utrum uerum sit, prœlii ipsius fine monstrabitur. & certe Gotthos, omnes retro eruditi, magis Getas, quam Gog & Magog, appellare consueuerant. Hæ itaque septem gentes, quas de Iapheth uenire stirpe memoraui, ad aquilonis partem habitant. Filii Gomer, Aschanaz, & Riphath, & Thogarma. Aschanaz Græci Reginos uocant: Riphath, Paphlagones: Thogarma, Phrygas. Filii Iauan, Elisa, & Tharsis, Cethim, & Dodanim. Ab his diuisæ sunt insulæ nationum in terris suis. Vir secundam linguam suam & cognationem suam & gentem suam. De Ionibus, idest de Græcis, nascuntur Elisei, qui uocantur Aeolides: unde & quinta lingua Græciæ Aeolis appellatur: quam illi uocant πέμπτην διάλεκτον. Tharsis Iosephus Cilicas arbitratur, θ aspirationis litteram uitiose a posteris in τ dicens fuisse corruptam: unde & metropolis eorum ciuitas Tharsus appellatur, Paulo apostolo gloriosa. Cetim sunt Citii, a quibus hodie quoque urbs Cypri Citium nominatur. Dodanim, Rhodii: ita enim Septuaginta interpretes transtulerunt. Legamus Varronis de antiquitatibus libros, & Sinnii Capitonis, & Græcum Phlegonta, ceterosq. eruditissimos uiros: & uidebimus, pene omnes insulas, & totius orbis litora, ter-

rasq. mari uicinas Græcis accolis occupatas: qui, ut supra diximus, ab Amano & Tauro montibus omnia maritima loca usque ad oceanum possedere Britannicum. Filii Chã, Chus, & Mesraim, & Phut, & Chanaan. Chus usque ho die ab Hebræis Aethiopia nuncupatur: Mesraim, Aegyptus: Phut, Libye: a quo & Mauritaniæ fluuius usque in præsens Phut dicitur, omnisq. circa eum regio Phutensis. multi scriptores, tam Græci, quam Latinis, huius rei testes sunt. Quare autem in una tantum climatis parte, antiquum Libye nomen resederit, & reliqua terra uocata sit Africa, disserere, non huius loci, nec temporis est. Porro Chanaan obtinuit terram, quam Iudæi deinceps possederunt, eiectis Chananæis. Filii Chus, Saba, Heuila, Sabatha, Rhegma, Sabathaca. Saba, a quo Sabæi, de quibus Virgilius: Solisq. est thurea uirga Sabæis. Et alibi: Centumq. Sabæo Thure calent aræ. Heuila, Getuli, in parte remotioris Africæ, eremo cohærentes. Sabatha, a quo Sabatheni, qui nunc Astabari nominantur. Rhegma uero & Sabathaca paulatim antiqua uocabula perdidere, &, quæ nunc pro ueteribus habeant, ignoratur. Filii Rhegma Saba, & Dadan. Hic Saba per sin ש litteram scribitur, supra uero per samech ס: a quo diximus appellatos Sabæos. Interpretatur uero nunc Saba Arabia. nam in septuagesimo primo psalmo, ubi nos habemus, Reges Arabum & Saba munera offerent: in Hebræo scriptum est, reges Saba: primum nomen sin, secundum per samech. Dadan gens est Aethiopiæ in occidentali plaga. Et Chus genuit Nemrod. Iste cœpit esse potens in terra. Et post paulu lum, Et fuit, inquit, caput regni ipsius Babel, & Arach, & Achad, & Chalãne in terra Sennaar. Nemrod, filius Chus, arripuit insuetam primus in populo tyrannidẽ, regnauitq. in Babylone, quæ ab eo, quod ibi confusæ sunt linguæ turrim ædificantium, Babel appellata est. בבל Babel enim interpretatur confusio. Regnauit autem & in Arach, hoc est in Edessa, & in Achad, quæ nunc dicitur Nisibis, & in Chalãne, quæ postea uerso nomine a Seleuco rege est dicta Seleucia,

cia, uel certe quæ nunc κτησιφῶν appellatur. De terra illa exiit Assur, & ædificauit Niniuen, & Rohoboth ciuitatem. De hac terra Assyriorum pullulauit imperium, qui ex nomine Nini, Beli filii, Ninum condiderunt, urbem magnã, quam Hebræi appellant Niniuen; ad cuius uel ruinam, uel pœnitentiam, tota Ionæ pertinet prophetia. Quod autem ait: Niniuen & Rohoboth ciuitatem: non putemus duas esse urbes, sed quia Rohoboth plateæ interpretantur, ita legendum est: Et ædificauit Niniuen, & plateas ciuitates. Et Mesraim genuit, Ludim, & Anamim, & Labaim, & Nephtuim, & Phetrosim, & Chasloim, e quibus egressi sunt Philistim, & Caphtorim. Exceptis Labaim, a quo Libyes postea nominati sunt, qui prius Phutei uocabantur; & Casloim, qui deinceps Philistim appellati sunt, quos nos corrupte Palæstinos dicimus; ceteræ sex gentes ignotæ sunt nobis: quia bello Aethiopico subuersæ, usque ad obliuionem præteritorum nominum peruenere. Possederunt autem terram a Gaza usque ad extremos fines Aegypti. Et Chanaan genuit Sidon primogenitum suum & Chettæum & Hiebusæum & Amorræum & Gergesæum & Euæum & Aracæum & Sinæum & Aradium & Samaræum & Amathæum. De Chanan primus natus est Sidon, a quo urbs in Phœnice Sidon uocatur. Deinde Aracæus, qui Arcas condidit oppidum contra Tripolim in radicibus Libani situm: a quo haud procul alia ciuitas fuit nomine Sim: quæ postea uario euentu subuersa bellorum, nomen tantummodo loco pristinum reseruauit. Aradii sunt, qui Aradum insulam possederunt, angusto freto a Phœnices litore separatam. Samaræi, quibus Edessa nobilis Syriæ Cœles ciuitas. Amath usque ad nostrum tempus tam a Syris, quam ab Hebræis, ita ut apud ueteres dicta fuerat, appellatur. hanc Macedones, qui post Alexandrũ in oriente regnauerunt, Epiphaniam nuncupauerunt. non nulli Antiochiam ita appellatam putant. alii, licet non uere, tamen opinionem suam quasi uerisimili uocabulo consolantes, Emath primam ab Antiochia mansionem Edessam

sam pergentibus appellari putant, & eandem esse, quæ apud ueteres dicta sit Emach. Et fuit terminus Chananæorum a Sidone, donec uenias in Gerara usque ad Gazā pergentibus Sodomam, & Gomorram, & Adamam, & Seboim, usque ad Lasan. Quia ceteræ ciuitates, Sidon uidelicet, & Gerara, & Sodoma, & Gomorra, & Adama, & Seboim, notæ sunt omnibus; hoc tantum adnotandum uidetur, quod Lasa ipsa sit, quæ nunc Callirhoe dicitur; ubi aquæ calidæ prorumpentes in mare mortuum defluunt.

Gen. 10 Filii Sem, Elam, & Assur, & Arphaxad, & Lud, & Aram. Hi ab Euphrate fluuio partem Asiæ usque ad Indicū oceanum tenent. Est autē Elam, a quo Elamitæ principes Persidis. De assurante iam dictum est, quod Ninum urbem cōdiderit. Arphaxad, a quo Chaldæi: Lud, a quo Lydii: Aram, a quo Syri: quorum metropolis est Damascus. Filii Aram, Huz, & Vl, & Gether, & Mes. Hux, Trachonitidis & Damasci conditor, inter Palæstinam & Cœlen Syriam tenuit principatum: a quo Septuaginta interpretes in libro Iob, ubi in Hebræo scribitur, terra Huz, regionem Ausitidem, quasi Husitidem transtulerunt. Vl, a quo Armeni: Gether, a quo Acarnanii, seu Carii. Porro Mes, pro quo Septuaginta interpretes Mosoch dixerunt, nunc uocantur Mæones. Arphaxad genuit Sela, & Sela genuit Heber. Ex Heber nati sunt duo filii: nomen uni Phaleg; quia in diebus eius diuisa est terra, & nomen fratris eius, Iectan. Heber, a quo Hebræi, uaticinio quodam filio suo Phaleg nomen imposuit: qui interpretatur, diuisio, ab eo quod in diebus eius, linguæ in Babylone diuisæ sunt. Iectan genuit Helmodad, & Saleph, & Asermoth, & Iare, & Aduram, & Vzal, & Decla, Ebal, Abimael, Seba, Ophir, Heuila, & Iobab. Harum gentium posteriora nomina inuenire non potui; sed usque in præsens, quia procul a nobis sunt, uel ita uocantur, ut primum; uel, quæ immutata sunt, ignorantur. Possederunt autem a Cophene fluuio omnem Indiæ regionem, quæ uocatur Ieria. Et mortuus

Gen. 11 est Aran ante patrem suum in terra, qua natus est, in regio

ne

ne Chaldæorum. Pro eo quod legimus in regione Chaldæorum, in Hebræo habetur, אור כשדים ur Chasdim, idest, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi ex hac occasione istiusmodi fabulam: Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colũt, & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit: quod in sequentibus scribitur, egressum esse Tharan cum sobole sua de regione Chaldæorum: pro eo quod in Hebræo habetur, de incendio Chaldæorum: et hoc esse, quod nunc dicitur: Mortuus est Aran ante conspectum Thare patris sui in terra natiuitatis suæ, In igne Chaldæorum: quod uidelicet ignem nolens adorare, igne consumptus sit. Loquitur autem postea Dominus ad Abraham: Ego sum, qui eduxi te de igne Chaldæorum. Et sumpserunt Abram & Nachor sibi uxores. Nomen uxoris Abraham, Sarai: & nomen uxoris Nachor, Melcha, filia Aran. Pater autem Melchæ, ipse est pater Iesce. Aran, filius Thare, frater Abraham, & Nachor, duas filias genuit, Melcham & Sarai, cognomẽto Iescan Διώνυμον, e quibus Melcham accepit uxorem Nachor, & Sarai Abraham: necdum quippe inter patruos, & fratrum filias nuptiæ fuerant lege prohibitæ: quæ in primis hominibus, etiam inter fratres & sorores initæ sunt. Erat autem Abraham septuagintaquinque Gen. 12 annorum, quando egressus est ex Charra. Indissolubilis nascitur quæstio. Si enim Thara, pater Abrahæ, cum adhuc esset in regione Chaldæa, septuaginta annorum genuit Abraham; & postea in Charran ducentesimo quinto ætatis suæ anno mortuus est: quo modo nunc, post mortem Thare, Abraham exiens de Charra, septuagintaquinque annorum fuisse memoratur; cum a natiuitate Abrahæ usque ad mortem patris eius centum trigintaquinque fuisse anni doceantur? Vera est igitur illa Hebræorum traditio, quam supra diximus, quod egressus sit Thare cum filiis suis de igne Chaldæorum; & quod Abraham Babylonio uallatus incendio, quia illud adorare nolebat, Dei sit auxilio liberatus; & ex illo tempore ei dies uitæ, & tempus reputetur

putetur ætatis, ex quo confessus est Dominum, spernens idola Chaldæorum. Potest autem fieri, ut, quia scriptura reliquit incertum, ante paucos annos Thare de Chaldæa profectus uenerit in Charran, quam mortem obiret; uel certe statim post persecutionem in Charran uenerit, & ibi diutius sit moratus. Si quis ergo huic expositioni cõtrarius est, quæret aliam solutionem, & tunc ea recte, quæ a nobis dicta sunt, improbabit. Et proficiscens Abram, abiit in desertum: & fames facta est super terram. Et in præsenti & in plurimis aliis locis, pro deserto, ad austrum scriptum est in Hebræo. hoc igitur notare debemus. Et uiderunt eam principes Pharaonis, & laudauerunt eam ad Pharaonem, & introduxerunt eam in domum Pharaonis: & Abram benefecit propter eam: & fuerunt ei oues, & armenta, & asini, & serui, & ancillæ, muli, & cameli. Licet corpus sanctarum mulierum non uis maculet, sed uoluntas; & excusari possit Sarai, quod, famis tempore, sola regi in peregrinis locis, marito conniuente, resistere nequiuerit: tamen potest & aliter fœda necessitas excusari; quod iuxta librum Hester quæcumque mulierum placuisset regi apud ueteres, sex mensibus ungebatur oleo myrtino, & sex mensibus in pigmentis uariis erat, & curationibus feminarum; & tunc demum ingrediebatur ad regem. Atque ita potest fieri, ut Sarai, postquam placuerat regi, dum per annum eius ad regem præparatur introitus, & Abrahæ Pharao multa donauerit; & Pharao postea sit percussus a Domino, illa adhuc intacta ab eius concubitu

Gen. 13 permanente. Et ascendit Abram ex Aegypto ipse & uxor eius, & omnia, quæ illius erant, & Lot cum eo in desertũ. Erat autem Abram diues ualde, in pecore, & argento, & auro: & abiit unde uenit in desertum usque Bethel. Pulchre de Aegypto liberatus ascendisse dicitur. Sed occurrit huic sensui illud quod sequitur; quo modo potuerit exiens de Aegypto fuisse diues ualde. quod soluitur ista Hebraica ueritate: in qua scribitur: Abrã grauis uehementer, hoc est, βαρὺς σφόδρα. Aegypti enim pondere grauabatur. Et licet uidean-

uideantur esse diuitiæ, pecoris, auri, & argenti; tamen, si Aegyptiæ sunt, uiro sancto graues sunt. Denique non, ut in Septuaginta legimus, abiit unde uenerat in desertum usque Bethel, sed, sicut in Hebræo scriptum est, Abiit itinere suo per austrum usque Bethel. iccirco enim de Aegypto profectus est, non ut desertum ingrederetur, quod cum Aegypto reliquerat; sed ut per austrum, qui aquiloni contrarius est, ueniret ad domum Dei, ubi fuerat tabernaculum eius in medio Bethel, & Hai. Et uiri Sodomorum mali & peccatores in conspectu Dei uehementer. Superflue hic in Septuaginta interpretibus additum est, In conspectu Dei: siquidem Sodomorum coloni apud homines mali, & pec catores erant. Ille autem dicitur in conspectu Dei peccator, qui potest apud homines iustus uideri: quo modo de Zacharia & Helisabet in præconio ponitur: quod fuerint *Luc. 1*
iusti ambo in conspectu Dei. Et in psalmo dicitur: Non iu *Psal. 142*
stificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Leua oculos tuos, & uide a loco, in quo tu nunc es, ad aquilonem, & ad austrum, & ad orientem, & ad mare: quia omnem terram, quam tu uides, tibi dabo eam & semini tuo. Quattuor climata mundi posuit, orientem, & occidentem, septentrionem, & meridianum. Quod autem in omnibus scripturis legitur, hic semel dixisse sufficiat, mare semper pro occidente poni, ab eo quod Palæstinæ regio ita sita sit, ut mare in occidentis plaga habeat. Et rex Bale, hæc est Segor. Omnes hic consenserunt apud uallem salsam, hoc- *Gen. 14*
est, mare salis. Bale lingua Hebræa, καταποσις, idest, deuoratio dicitur. Tradunt igitur Hebræi, hanc eandem in alio scripturarum loco Salissam nominari, diciq. rursum, μόσχον τριετίζουσαν, idest, uitulam conternantem, quod scilicet tertio motu terræ absorpta est. Et ex eo tempore, quo Sodoma, & Gomorra, Adama, & Seboim, diuino igne subuersæ sunt, illa paruula nuncupetur. siquidẽ Segor transfertur in paruam, quæ lingua Syra Zoara dicitur. Vallis autem Salinarum, sicut in hoc eodem libro scribitur, in qua fuerunt ante putei bituminis, post Dei iram
&

& sulphuris pluuiam in mare mortuum uersa est, quod a Græcis *λίμνη ἀσφαλτῖτις*, idest stagnũ bituminis, appellatur. Et conciderunt gygantes in Astaroth Carnaim, & gentes fortes simul cum eis: & Ominæos in Saue ciuitate antequam Sodomam peruenirent. Quattuor reges, profecti de Babylone, interfecerunt gygantes, hoc est, רפאים raphaim: robustos quoque Arabiæ, & Zuzim, in Ham, & Emim in ciuitate Saue, quæ usque hodie sic uocatur. Zuzim autem & Emim, terribiles & horrendi interpretantur: pro quo Septuaginta, sensum magis quam uerbum ex uerbo transferentes, gentes fortissimas posuerunt. Porro בהם Beham, pro quo dixerunt, *ἅμα αὐτοῖς*, hoc est, cum eis, putauerunt scribi per ה he, ducti elementi similitudine: cum per ח heth scriptum sit: Beham enim cum per tres litteras scribitur: si mediam ה he habet, interpretatur, in eis: si autem ח heth, ut in præsenti, locum significat, idest, in Ham. Et reuertentes uenerunt ad fontem iudicii, hæc est Cades. Per anticipationem dicitur, quod postea sic uocatum est. Significat autem locum apud petram, qui fons iudicii nominatur; quia ibi Deus populum iudicauit. Et percusserunt omnem regionem Amalekitarum & Amorræorum sedentem in Hazazonthamar. Hoc oppidũ est, quod nunc uocatur Engaddi, balsami & palmarum fertile. Porro Hazazonthamar in lingua nostra resonat, urbs palmarum. Thamar quippe palma dicitur. Sciẽdum autem pro eo quod post paululum sequitur: Et direxerunt contra eos aciem ad bellum in ualle Salinarum: In Hebræo haberi, in ualle שדים Siddim: quod Aquila interpretatur, *τῶν περιπεδίνων*, Theodotion, *τῶν ἀλσῶν*, amœna nemora significantes. Et tulerunt omnem equitatũ Sodomorum & Gomorr. Pro equitatu, in Hebræo habet, רכוש rachus, idest substantiam. Et qui fugerat, nunciauit Abram transitori. Ipse uero sedebat ad quercum Mamre Amorræi fratris Eschol, & fratris Aunam, qui erant coniurati Abrahæ. Pro eo quod nos posuimus, transitori, in Hebræo scriptum est עברי: hoc enim transitor exprimitur. Quod autem ait,
apud

apud quercum Mamre Amorræi: melius in Hebræo legimus, apud quercum Mamre Amorræi fratris Eschol, & fratris non Aunan, ut Septuaginta transtulerunt, sed Aner: ut ostenderet Mamre, & Eschol, & Aner Amorræos atque germanos, socios fuisse Abrahæ. Et persecutus est eos usque Dan. Ad Phœnices oppidum, quod nunc Paneas dicitur. Dan autem unus e fontibus est Iordanis. Nam & alter uocatur Ior, quod interpretatur ῥεῖθρον, quod est riuus. Duobus ergo fontibus, qui haud procul a se distant, in unum riuulum fœderatis, Iordanis deinceps appellatur. Et Melchisedek rex Salem protulit panem & uinum, & ipse sacerdos Dei excelsi, & benedixit ei. Quia semel opusculum nostrum, uel quæstionum Hebraicarum, uel traditionum congregatio est; propterea, quid Hebræi de hoc sentiant, inferamus. Aiunt hunc esse Sem filium Noe: & supputantes annos uitæ ipsius, ostendunt eum ad Isaac usque uixisse, omnesq. primogenitos Noe, donec sacerdotio fun geretur Aaron, fuisse pontifices. Porro Salem, rex Hierusalem dicitur, quæ prius Salem appellabatur. Melchisedek autem Apostolus ad Hebræos, sine patre & matre com memorans, ad Christum refert, & per Christum ad gentium ecclesiam: omnis enim capitis gloria refertur ad mēbra: eo quod præputium habens, Abrahæ benedixerit circumciso, & in Abraham Leui, & per Leui Aaron, de quo postea sacerdotium. Ex quo colligi uult, sacerdotium ecclesiæ habentis præputium, benedixisse circumciso sacerdotio synagogæ. Quod autem ait: Tu es sacerdos in æternū secundum ordinem Melchisedek: mysterium nostrum in uerbo ordinis significatur, nequaquam per Aaron irrationalibus uictimis immolandis, sed oblato pane & uino, idest, corpore & sanguine domini Iesu. Domine Deus quid dabis mihi? Et ego uado sine liberis, & filius Masek uernaculæ meæ, hic Damascus Eliezer. Et dixit Abraham: Ecce mihi nō dedisti semen: & filius uernaculæ meæ heres meus erit. Vbi nos habemus, Et filius Masek uernaculæ meæ heres meus erit: in Hebræo scriptum est, ובן משק ביתי uben me-

Hebr. 7

Psal. 109

Gen. 15

mesek bethi: quod Aquila transtulit, *ὁ ὑὸς τῦ ποτίζοντος οἰκίαν μυ*, idest, filius potum dantis domui meæ. Theodotion uero, *καὶ ὁ ὑὸς τῦ ἐπὶ τῆς οἰκίας μυ*, idest, & filius eius, qui super domum meam est. Quod autem dicit, hoc est: Ego sine liberis moriar: & filius procuratoris mei uel uillici, qui uniuersa dispensat & distribuit cibaria familiæ meæ, uocaturq. Damascus Eliezer, hic meus heres erit. Porro Eliezer interpretatur, Deus meus adiutor. ab hoc aiunt Damascum & conditã, & nuncupatam. Ego Deus, qui eduxi te de regione Chaldæorum. Hoc est, quod paulo ante iam diximus in Hebræo haberi, qui eduxi te de אור כשדים ur chasdim, idest de incendio Chaldæorum. Et posuit ea contra faciem inuicem, aues uero non diuisit. Descenderunt autem uolucres super cadauera, & super diuisiones eorum, & sedit cum eis Abraham. Non pertinet ad præsens opusculum huius expositio sacramenti. Hoc tantum dicimus: quia pro his, quæ posuimus, in Hebræo habent: Et descenderunt uolucres super cadauera: & abigebat eas Abraham. Illius enim merito sæpe de angustiis liberatus est Israel. Ad occasum autem solis ecstasis cecidit super Abram. Pro ecstasi in Hebræo תרדמה thardema, idest, *καταφορὰ*, legitur, quam supra uertimus in soporẽ. Generatione antem quarta reuertentur huc. Haud dubiũ, quin ii, qui de semine fuerint Abrahæ. Quæritur, quo mo
Exod.12 do in Exodo scriptum sit: Quinta autẽ generatione egres-
Gen. 16 si sunt filii Israel de terra Aegypti. Super quo capitulo paruum uolumen edidimus. Ecce conclusit me Dominus, ut non pariam: ingredere ergo ad ancillam meam, ut habeam filios ex ea. Diligenter nota, quod procreatio filiorum, in Hebræo, ædificatio scripta est: legitur enim ibi: Ingredere ad ancillam meam: si quo modo ædificer ex ea. Et uide,
Exod.1 ne forte hoc sit, quod in Exodo dicitur: Benedixit Deus obstetricibus, & ædificauerunt sibi domos. Et inuenit eam angelus Domini super fontem aquæ in deserto ad fontem in uia Sur. Consequenter Aegyptia in uia Sur, quæ per eremum ducit ad Aegyptum, ire festinabat. Et uocauit no-

men eius Ismael: quia exaudiuit Deus humilitatem meam ישמעאל. Ismael interpretatur, exauditio Dei. Hic erit rusticus homo. Manus eius super omnes, & manus omnium super eum: & contra faciem omnium fratrũ suorum habitabit. Pro rustico scriptum est in Hebræo פרא phere, quod interpretatur onager. Significat autem semen eius habitaturum in eremo, idest Sarracenos uagos incertisq. sedibus; qui uniuersas gentes, quibus desertum ex latere iungitur, incursant, & impugnantur ab omnibus. Et locutus est ei Dominus dicens: Ecce testamentum meum tecum: & Gen. 17
eris pater multitudinis gentium, & non uocabitur ultra nomen tuum Abram, sed erit nomen tuum Abraham: quia patrem multarum gentium posui te. Notandum, quod ubicumque in Græco, testamentum, legimus, ibi in Hebræo sermone sit fœdus, siue pactum, idest, ברית berith. Dicunt autem Hebræi quod ex nomine suo Deus, quod apud illos Tetragrammaton est, ה he litteram Abrahæ & Saræ addiderit: dicebatur enim primum, אברם Abram: quod interpretatur, pater excelsus: & postea uocatus est אברהם Abraham, quod transfertur, pater multarum: nam quod sequitur, Gentium, non habetur in nomine, sed subauditur. Nec mirandum, quare, cum apud Græcos & nos littera uideatur addita, nos ה he litteram Hebræam additam dixerimus: idioma enim linguæ illius est, per ה he quidem scribere, sed per a legere: sicut econtrario a litteram sæpe per he pronunciãt. Et dixit Deus ad Abraham: Sarai uxorem tuam non uocabis Sarai, sed Sara erit nomen eius. Errant qui putant primum Sara per unum r scriptum fuisse, & postea ei alterum r additum. & quia r apud Græcos centenarius numerus est, multas super nomine eius ineptias suspicantur: cum utique, utcumque uolunt ei uocabulum commutatum, non Græcam, sed Hebræam debeant dare rationem, cum ipsum nomen Hebraicum sit. nemo autem, in altera lingua quempiam uocans, etymologiam uocabuli sumit ex altera. Sarai igitur primum uocata est per ש sin, ר res, י iod: sublato igitur iod, idest i,

elemento, addita est ה he littera, quæ per a legitur, & uocata est Saraa שרה. Causa autem ita nominis immutati hæc est, quod ante dicebatur princeps mea, unius tantum domus materfamilias: postea uero dicitur absolute, princeps, idest ἄρχουσα. sequitur enim: Dabo tibi ex ea filium, & benedicam ei: & erit in gentes, & reges populorum erunt ex eo. Signanterq. non ut in Græco legimus: Dixit Dominus ad Abraham: Sarai uxor tua non uocabitur nomen eius Sarai: In Hebræo habetur: non uocabis nomen eius Sarai, idest, non dices ei, princeps mea es: omnium quippe gentium futura iam princeps est. Quidam pessime suspicantur, ante, eam lepram fuisse uocitatam, & postea principem: cum lepra צרעת zaraath dicatur: quæ in nostra quidem lingua uidetur aliquam habere similitudinem, in Hebræo autem penitus est diuersa. scribitur enim per צ sade, & ר res, & ע hain, & ת thau: quod multum a superioribus tribus litteris, idest, ש sin, ר res, & ה he, quibus Sara scribitur, discrepare manifestum est. Et cecidit Abraham super faciem suam, & risit, & dixit in corde suo: Si centenario nascetur filius, & Sara nonagenaria pariet? Et post paululum: Et uocabis nomen eius Isaac. Diuersa opinio, sed una est etymologia, quare appellatus sit Isaac. interpretatur enim Isaac, risus. Alii dicunt, quod Sara risit, ideo eum risum uocatum esse: quod falsum est. Alii uero, quod riserit Abraham: quod & nos probamus; postquam enim ad risum Abrahæ uocatus est filius eius Isaac, tunc legimus risisse & Saram. Sciendũ tamen, quod quattuor in ueteri testamento, absque ullo uelamine, nominibus suis, antequam nascerentur, uocati sunt, Ismael,
Gen. 18 Isaac, Salomon, & Iosias. lege scripturas. Et dixit ei: Festina, tres mensuras farinæ similæ commisce. Quia tres mẽsuræ absolute hic dictæ uidentur, & est incerta mensura; propterea addidi, quod in Hebræo tria sata similæ habeat, id-
Matth. 13 est tres amphoras; ut idem mysterium & hic & in euangelio, ubi mulier tria sata farinæ fermentare dicitur, agnoscamus. Dixit autem: Reuertens ueniam ad te in tempore hoc

hoc, & in hora, & habebit filium Sara. Pro hora, uitam legimus in Hebræo: ut sit ordo, uel sensus: Reuertar ad te in tempore uitæ; quasi dixerit, si uixero, si fuerit uita comitata: hæc autem ἀνθρωποπάθως, quo modo & cetera. Risit autem Sara in semetipsa, dicens: Necdum mihi factũ est usque nunc, & dominus meus senex est. Aliter multo legitur in Hebræo: Et risit Sara in semetipsa, dicens: Postquam attrita sum, facta est mihi uoluptas? Simul nota, quod, ubi nos posuimus, uoluptatem, eden scriptum est in Hebræo. Symmachus hunc locum ita transtulit: Postquã uetustate consenui, facta est mihi adolescentia? Et dixit: Numquid est Domine, si loquar? Quod Græce scriptum est, μήτι κύριε, ἐὰν λαλήσω; Secundo Abraham sic est locutus ad Dominum: quod non uidetur manifeste sonare quid dicat. In Hebræo igitur plenius scribitur: Ne quæso irascaris Domine, si locutus fuero. Quia enim uidebatur interrogans Dominum artare responsione, temperat præfatione quod quærit. Et locutus est ad generos suos, qui acceperãt filias eius. Quia postea duæ filiæ Lot uirgines fuisse dicuntur, de quibus & ipse dudum ad Sodomæos dixerat: Ecce duæ filiæ meæ, quæ non cognouerunt uirum: Et nunc scriptura commemorat eum habuisse generos: Non nulli arbitrantur illas, quæ uiros habuerunt, in Sodomis remansisse, & eas exisse cũ patre, quæ uirgines fuerunt. quod cum scriptura non dicat, Hebræa ueritas exponenda est, in qua scribitur: Egressus est Lot, & locutus est ad sponsos, qui accepturi erant filias eius. Necdum igitur uirgines filiæ matrimonio fuerant copulatæ. Et dixit ei: Ecce admiratus sum faciem tuam. In Hebræo habet: Ecce suscepi faciem tuam: idest, acquiesco precibus tuis. Quod Symmachus secundum sensum interpretans, ait, ὁράσει ἐδυσωπήθην τὸ πρόσωπόν σου. Et ecce ascendebat flamma de terra quasi uapor fornacis. Pro quo legimus in Hebræo: Ecce ascendebat קיטר kitor, quasi ἀναπνεύματος fornacis: quod nos uaporem, uel fumum, siue fauillam possumus dicere. Et ascendit Lot de Segor, & sedit in monte: & duæ

Gen. 19

filiæ eius cum eo: timuit enim sedere in Segor. Quæritur, quare, cum primum fugæ montis Segor prætulerit, & eam in habitaculum suum uoluerit liberari, nunc de Segor rursum ad montem migret? Respondebimus, uerã esse illam Hebræorum coniecturam de Segor, quod frequenter terræ motu subruta, Bale primum, & postea Salissa appellata sit, timueritq. Lot, dicens: Si, cum ceteræ adhuc urbes starent, ipsa sæpe subuersa est; quanto magis nunc in communi ruina non poterit liberari? Et hanc occasionem infidelitatis, etiam in filias coitus dedisse principium. qui enim ceteras uiderat subrui ciuitates, & hanc stare, seq. Dei auxilio erutum, utique de eo, quod sibi concessum audierat, ambigere nõ debuit. Illud igitur, quod pro excusatione dicitur filiarũ, eo quod putauerint defecisse humanũ genus, & ideo cum patre concubuerint, non excusat patrem. Denique Hebræi, quod sequitur: Et nesciuit cum dormisset cũ ea, & cum surrexisset ab eo: Appungunt desuper, quasi incredibile, &, quod rerum natura non capiat, coire quempiam nescientem. Et conceperunt duæ filiæ Lot de patre suo, & genuit primogenita filium, & uocauit nomen eius Moab. iste est pater Moabitarum usque in hanc diem. Et minor & ipsa peperit filium, & uocauit nomen eius Ammon, idest filius populi mei. ipse est pater filiorum Ammon. Moab interpretatur, ex patre: & totum nomen etymologiam habet. Ammon uero, cuius quasi causa nominis redditur, filius generis mei, siue, ut melius est in Hebræo, filius populi mei, sic deriuatur, ut ex parte sensus no-
Gen. 20 minis, & ex parte ipse sit sermo. עמי Ammi enim, a quo dicti sunt Ammonitæ, uocatur populus meus. Etenim uere soror mea est de patre, sed non ex matre. Idest, fratris eius est Aran filia, non sororis. Sed quia in Hebræo habet: uere soror mea est filia patris mei, & non filia matris meæ: & magis sonat, quod soror Abrahæ fuerit: in excusationẽ eius dicimus, necdum illo tempore tales nuptias lege pro-
Gen. 21 hibitas. Et uidit Sara filium Agar Aegyptiæ, quem peperit Abrahæ ludẽtem. Quod sequitur: Cum Isaac filio suo:

non

nō habetur in Hebræo. Dupliciter itaque hoc ab Hebræis **Exod. 32**
exponitur: siue quod idola ludo fecerit, iuxta illud quod alibi scriptum est: Sedit populus manducare, & bibere, & **1.Cor. 10**
surrexerunt ludere: siue quod aduersum Isaac, quasi maioris ætatis, ioco sibi & ludo primogenita uindicaret. Quod quidem Sara audiens, non tulit: & hoc ex ipsius approbatur sermone, dicentis: Eiice ancillam hanc cum filio suo. non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac. Et sumpsit panem, & utrem aquæ, & dedit Agar, ponens super humerum eius & paruulum, & dimisit eam. Quando Isaac natus est, tredecim annorum erat Ismael: & post ablactationem eius iste cum matre expellitur domo. Inter Hebræos autem uaria opinio est, asserentibus aliis, quinto anno ablactationis tempus statutum, aliis duodecimum annum uindicantibus. Nos igitur, ut breuiorem eligamus ætatem, post decem & octo annos Ismael supputauimus eiectum esse cum matre, & non conuenire iam adolescenti, matris sedisse ceruicibus. Verum est igitur illud Hebræorum linguæ idioma, quod omnis filius, ad comparationem parentum, infans uocetur & paruulus. Nec miremur barbaram linguam habere proprietates suas; cum hodieq. Romæ omnes filii uocentur infantes. Posuit ergo Abraham panes & utrem super humerum Agar, & hoc facto dedit puerum matri, hoc est, in manus eius tradidit, commendauit, & ita emisit e domo. Quod autem sequitur, Et proiecit puerum subter abietem, & abiens sedit de contra longe, quasi iactu sagittæ: Dixit enim: Non uidebo mortem paruuli mei: & sedit contra eum: Et statim iungitur: Exclamauit puer, & fleuit: & audiuit Deus uocem pueri de loco ubi erat: Et dixit angelus Dei ad Agar de cælo, & reliqua: Nullū moueat: in Hebræo enim post hoc, quod scriptum est, Non uidebo mortem paruuli mei, ita legitur, quod ipsa Agar sederit contra puerum, & leuauerit uocem suam, & fleuerit, & exaudierit Deus uocem paruuli. Flente enim matre, & mortem filii miserabiliter præstolante, Deus exaudiuit puerum, de quo pollicitus fuerat Abrahæ,

Gen. 17 dicens: Sed & filium ancillæ tuæ in gentem magnam faciã. Alioquin & ipsa mater non suam mortem, sed filii deplorabat. Pepercit igitur ei Deus, pro quo fuerat & fletus. De-
Gen. 21 nique in consequentibus dicitur: Surge, & tolle puerum, & tene manum eius. Ex quo manifestum est, eum, qui tenetur, non oneri matri fuisse, sed comitem. Quod autem manu parentis tenetur, sollicitus monstratur affectus. Et dixit Abimelech & Ochozath pronubus eius, & Phichol princeps exercitus eius. Excepto Abimelech, & Phichol, tertium nomen, quod hic legitur, in Hebræo uolumine nõ habetur. Et dixit: Septem oues has accipies a me, ut sint in testimonium mihi: quia ego fodi puteum istum. Ideo cognominauit nomen loci illius puteus iuramenti, quia ibi iurauerunt ambo. Vbi hic legitur puteus iuramenti, in Hebræo habetur באר שבע Ber sabee. Duplex autem est causa, cur ita appellatus sit: siue quia septem agnas Abimelech de manu Abrahæ acceperit; septem enim dicuntur Sabee: siue quod ibi iurauerint: quia & iuramentum Sabee similiter appellatur. Quod si ante hanc causam supra nomẽ hoc legimus; sciamus per prolepsim dictũ esse, sicut & Bethel & Galgala: quæ utique usque ad tẽpus, quo ita appellatæ sunt, aliter uocabantur. Notandum autem ex prioribus & ex præsenti loco, quod Isaac non sit natus ad quercum Mambre, siue in Aulone mambre, ut in Hebræo habetur, sed in Geraris, ubi & Bersabee usque hodie opidum est. quæ prouincia ante non grande tempus, ex diuisione præsidum Palæstinæ Salutaris est dicta. Huius rei scriptura testis est, quæ ait: Et habitauit Abraham in terra Philistino-
Gen. 22 rum. Et dixit ei Deus: Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, Isaac; & uade in terram excelsam; & offer illum ibi in holocaustum super unum de montibus, quem ego dicam tibi. Difficile est idioma linguæ Hebrææ in Latinum sermonem uertere. ubi nunc dicitur, Vade in terram excelsam: in Hebræo habet, Moria: quod Aquila trãstulit, τὴν καταφανῆ, hoc est, lucidam: Symmachus, τῆς ὀπτασίας, hoc est, uisionis. Aiunt ergo Hebræi hunc mon-

montem esse, in quo postea templum conditum est in area Ornæ Iebusæi, sicut & in Paralipomenis scriptum est; Et 2.Per. 3
cœperunt ædificare templum in mense secundo, in secunda die mensis in monte Moria. Qui iccirco illuminans interpretatur, & lucens, quia ibi est dabir, hocest, oraculum Dei, & lex, & spiritus sanctus, qui docet homines ueritatem, & inspirat prophetias. Et abiit ad locum, quem dixit ei Deus in die tertia. Notandum, quod de Geraris usque ad montem Moria, idest sedem templi, iter dierum trium sit, & consequenter illuc die tertio peruenisse dicatur. Male igitur quidam Abraham putant illo tempore ad quercum habitasse mambre; cum inde usque ad montem Moria uix unius diei iter plenum sit. Et eleuauit Abraham oculos suos: & ecce aries post tergum eius tenebatur in uirgulto Sabech cornibus suis. Ridiculam rem in hoc loco Emisenus Eusebius est locutus, Sabech, inquiens, dicitur hircus, qui rectis cornibus & ad carpendas arboris frondes sublimis attollitur. Rursus Aquila συχνεῷ interpretatus est: quem nos uepretum possumus dicere uel spinetum, &, ut uerbi uim interpretemur, condensa & inter se implexa uirgulta. unde & Symmachus in eandem ductus opinionẽ, Et apparuit, ait, aries post hoc retentus in rete cornibus suis. Verum quibusdam, in hoc dumtaxat loco, melius uidentur interpretati esse Septuaginta & Theodotion, qui ipsum nomen Sabek posuerunt, dicentes: In uirgulto sabek cornibus suis. Etenim σύχνεων, siue rete, quod Aquila posuit, & Symmachus, per ס sin litteram scribi: hic uero ס samech litteram positam: ex quo manifestum esse, non interpretationem stirpium condensorum & in modum retis inter se uirgulta contexta uerbum sabech, sed nomen sonare uirgulti, quod ita Hebraice dicitur. Ego uero diligenter inquirens συχνεῷ per ס samech litteram scribi crebro reperi. Et uocauit Abraham nomen loci illius, Dominus uidet: ut dicãt hodie, in mõte Dominus uidet. Pro eo quod hic habet, uidet: in Hebræo scriptũ est, uidebit. Hoc autem apud Hebræos exiuit in prouerbium; ut, si quando in

angustia constituti sunt, & Domini optant auxilio subleuari,
dicant, in monte Dominus uidebit, hoc est, sicut Abrahæ
misertus est, miserebitur & nostri. unde & in signum dati
arietis solent etiam nunc cornu clangere. Et nunciauerunt
Abraham, dicentes: Ecce peperit Melcha & ipsa filios Na
chor fratri tuo, Huz primogenitum eius, & Buz fratré eius,
& Camuel patré Syrorũ & Cased. Primogenitus Nachor
fratris Abraham de Melcha uxore eius filia Aran, natus est
Huz: de cuius stirpe Iob descendit, sicut scriptũ est in exor
dio uoluminis eius: Vir fuit in terra Huz nomine Iob.
Male igitur quidam existimant Iob de genere esse Esau: si-
quidem illud, quod in fine libri ipsius habetur, eo quod de
Syro sermone translatus est, & quartus sit ab Esau, & reli-
qua, quæ ibi continentur, in Hebræis uoluminibus non
habentur. Secundus natus est de Melcha Buz, quem Se-
ptuaginta Bauz transferre uoluerunt. Et ex huius genere
Num. 22 est Balaam ille diuinus, ut Hebræi tradunt, qui in libro Iob
dicitur Eliu, primum uir sanctus & propheta Dei, postea
per inobedientiam & desiderium munerum, dum Israel ma
ledicere cupit, diuini uocabulo nuncupatur, diciturq. in eo
dem libro: Et iratus Eliu filius Barachiel Buzites: de huius
uidelicet Buzi radice descẽdens. Camuel uero pater est Da
masci. Ipsa enim uocatur Aram, quæ hic pro Syria scripta
est: & ipso nomine legitur in Esaia. Chased quoque quar-
tus est, a quo Chasdim, idest, Chaldæi postea uocati sunt.
Gen. 23 Et mortua est Sara in ciuitate Arboc, quæ est in ualle, hæc
est Hebron in terra Chanaan. Hoc quod hic positum est,
quæ est in ualle, in autenticis codicibus non habetur. no-
men quoque ciuitatis Arboc paulatim a scribentibus legen
tibusq. corruptum est. neque enim putandum, Septuagin
ta interpretes nomen ciuitatis Hebrææ barbare, atque cor
rupte, & aliter quam in suo dicitur, transtulisse. arboc enim
nihil omnino significat. sed dicitur, ארבע arbee, hoc est quat
tuor, quia ibi Abram, & Isaac, & Iacob conditus est, &
ipse princeps humani generis Adã: ut in Iesu libro aper-
tius demonstrabitur. Audi nos Domine, rex a Deo tu es
nobis

nobis, in electo sepulcro nostro sepeli mortuum tuum. Pro rege, principē habet in Hebræo siue ducem: נשיא Nasi quippe non rex, sed dux dicitur. Et audiuit Abraham Ephron, & appendit Abraham Ephran argentum, quod locutus est in auribus filiorū Het. In Hebræo, sicut hic posuimus, primum nomen eius scribitur Ephron, secundum Ephran. Postquam enim pretio uictus est, ut sepulcrum uenderet argento, licet cogente Abraham, Vau littera, quæ apud illos pro o legitur, ablata de eius nomine est: & pro Ephrō appellatus est Ephrans: significante scriptura, non eum fuisse consummatæ perfectæq. uirtutis, qui potuerit memorias uendere mortuorum. Sciant igitur, qui sepulcra uenditant, & non coguntur ut accipiant pretium, sed a nolentibus quoque extorquent, immutari nomen suum, & perire quid de merito eorum: cum etiam ille reprehendatur occulte, qui inuitus acceperit. Et posuit seruus manum suam sub femore Abrahæ domini sui, & iurauit ei super uerbo hoc. Tradunt Hebræi, quod in sanctificatione eius, hoc est in circumcisione iurauerit. Nos autem dicimus, iurasse eum in semine Abrahæ, hoc est in Christo, qui ex illo nasciturus erat, iuxta euangelistam Matthæum loquentem: Liber generationis Iesu Christi filii Dauid, filii Abraham. Et tulit uir inaurem auream, didrachmum pondus eius, בקע Bace, quod in hoc loco pro didrachmo scribitur, semiuncia est: שקל Secel uero, qui Latino sermone siclus corrupte appellatur, unciæ pondus habet. Ecce ego sto super fontem aquæ, & filiæ hominum ciuitatis egredientur ad hauriendam aquam: & erit uirgo, cui ego dixero, da mihi bibere paululum aquæ de hydria tua: & cetera. In Hebræo scriptum est: Ecce ego stans iuxta fontem aquæ: & erit adolescentula, quæ egredietur ad hauriendum: & dixero ei, da mihi bibere paululum aquæ de hydria tua: & cetera. Pro adolescentula quoque, quæ Græco sermone νεᾶνις dicitur, ibi legimus alma עלמה: quod quidem & in Esaia habetur. nam in eo loco ubi in nostris codicibus scriptum est: Ecce uirgo concipiet, & pariet:

Gen. 24

Matth. 1

Esa. 7

Aquila

Aquila transtulit: Ecce adolescentula concipiet, & pariet. In Hebræo legitur: Ecce alma concipiet, & pariet. Notandum ergo, quod uerbum, alma, numquam nisi in uirgine scribitur, & habet etymologiam ἀπόκρυφος, ideſt, ab-
Iob. 28 ſcondita. ſcriptum ſiquidem eſt in Iob de Sapientia: Vnde inuenitur? Et quis locus intellectus? & abſcondetur ab oculis omnis uiuentis. Vbi nunc diximus, abſcondetur, in Hebræo propter declinationem uerbialiter figuratum, נעלמה naalma dicitur. Huic quid ſimile, licet maſculino genere declinetur, & in Regnorum libris ſcriptum eſt ex perſona
4. *Reg.* 4 Eliſæi loquentis ad Giezi: Et Dominus abſcondit a me. Ergo alma, quod interpretatur abſcondita, ideſt uirgo, nimia diligẽtia cuſtodita, maioris mihi uidetur laudis eſſe, quã uirgo. Virgo quippe iuxta Apoſtolum poteſt eſſe corpore,
1. *Cor.* 7 & non ſpiritu. Abſcondita uero quæ uirgo eſt, ἐπίτασιν uirginitatis habet, ut & uirgo ſit, & abſcondita: & quæ abſcondita eſt, iuxta idioma linguæ Hebrææ conſequenter & uirgo eſt: quæ autem uirgo, non ſtatim ſequitur ut abſcondita ſit. Hoc idem uerbum & in Exodo de Maria ſorore Moyſi uirgine legimus. Oſtendant igitur Iudæi in ſcripturis alicubi poſitum alma, ubi adoleſcentulam tantum, & non uirginem ſonet: & concedimus eis illud, quod in Eſaia apud nos dicitur: Ecce uirgo concipiet, & pariet: non abſconditam uirginem, ſed adoleſcentulam ſignificare iam nuptam. Et dimiſerunt Rebeccam ſororem ſuam, & ſubſtantiam eius, & ſeruum Abraham, & uiros, qui cum eo erãt.
Gen. 24 In Hebræo habet: Et dimiſerunt Rebeccam ſororem ſuã, & nutricem eius, & ſeruum Abrahæ, & uiros illius. Decens quippe erat, ut ad nuptias abſque parentibus uirgo proficiſcens, nutricis ſolatio foueretur. Et ipſe habitabat in terra Auſtri: & egreſſus eſt Iſaac exerceri in campo ad ueſperam. Terra Auſtri, Geraram ſignat, unde a patre ad immolandum quondam fuerat abductus. Quod autem ait, & egreſſus eſt, ut exerceretur in campo, quod Græce dicitur ἀδολεσχῆσαι, in Hebræo legitur, Et egreſſus eſt Iſaac, ut loqueretur in agro declinante iam ueſpera. Signi
ficat

ficat autem secundum illud, quod Dominus solus orabat in monte, etiam Isaac, qui in typo Domini fuit, ad orationem, quasi uirum iustum, domo egressum, & uel nona hora, uel ante solis occasum, spirituales Deo uictimas obtulisse. Et tulit theristrum, & operuit se. Theristrum pallium dicitur genus etiam nunc Arabici uestimenti, quo mulieres prouinciæ illius uelantur. Et adiecit Abraham, & accepit uxorem, & nomen eius Cetura: & peperit ei Zamran, & Iecsan, & Madan, & Madian, & Iesbok, & Sue. Et Iecsan genuit Saba, & Dadan. Et filii Dadan fuerunt Asurim, & Latusim, & Laomim. Et filii Madian, Iephar & Apher, & Enoch, & Abida, & Aledea. Omnes hi filii Ceturæ. Et dedit Abraham uniuersa, quæ habuit, Isaac: filiis autem concubinarum, quas habuit, dedit munera, & dimisit eos ab Isaac filio suo, cum adhuc uiueret in Oriẽte, ad terram orientalem. קטרה Cetura Hebræo sermone, copulata; interpretatur, aut coniuncta. quam ob causam suspicantur Hebræi, mutato nomine eandem esse Agar, quæ, Sara mortua, de concubina transierit in uxorem. & uidetur decrepiti iam Abrahæ excusari ætas; ne senex, post mortem uxoris suæ uetulæ, nouis arguatur nuptiis lasciuisse. Nos, quod incertum est, relinquentes, hoc dicimus: quod de Cetura nati filii Abraham, iuxta historicos Hebræorum occupauerint τρωγλοδύτιν, & Arabiam, quæ nunc uocatur ἐυδαίμων, usque ad maris rubri terminos.

Luc. 6

Gen. 25

Dicitur autem unus ex posteris Abrahæ, qui appellabatur Apher, duxisse aduersus Libyam exercitum, & ibi, uictis hostibus, consedisse, eiusq. posteros ex nomine atraui Africam nuncupasse. huius rei testis est Alexander, qui cognominatur polyhistor, & Cleodemus cognomento Malchus, Græco sermone barbaram historiam retexentes. Quod autem ait, Et filii Dadan fuerunt Asurim, & Latusim, & Laomim: Asurim in negotiatores transferri putant; Latusim, æris ferriq. metalla cudentes; Laomim uero φύλαρχος, idest, princeps multarum tribuum atque populorum. Alii ab hoc Asurim uocatos Syros esse contendunt, & a plerisque

que filiis Abrahæ ex Cetura occupatas Indiæ regiones. Et mortuus est Abraham in senectute bona, senex, & plenus, & collectus est ad populum suum. Male in Septuaginta interpretibus additum est, Et deficiens Abraham mortuus est: quia non cõuenit Abrahæ deficere, & imminui. Illud quoque, quod nos posuimus, In senectute bona senex & plenus: in Græcis codicibus ponitur, plenus dierum. quod cum sensum uideatur exponere, eo quod luce & diei operibus plenus occubuerit; tamen magis anagogen facit, si simpliciter ponatur plenus. Et hæc nomina filiorum Isma el in nominibus suis, & generationibus suis. Primogenitus Ismaelis Nabaioth, & Cedar, & reliqui, usque ad eũ locum, ubi ait: Et habitauerunt ab Heuila usque Sur, quæ est contra faciem Aegypti uenientibus in Assyrios, in conspectu omnium fratrum suorum cecidit. Duodecim filii nascuntur Ismaeli, e quibus primogenitus fuit Nabaioth: a quo omnis regio ab Euphrate usque ad mare rubrum Nabatena usque hodie dicitur, quæ pars Arabiæ est. nam & familiæ eorum, oppidaque, & pagi, ac munita castella, & tribus eorum hac appellatione celebrantur: ab uno quoque ex his, Cedar in deserto, & Duma alia regio, & Theman ad austrum, & Cedma ad Orientalem plagam dicitur. Quod autem in extremo huius capituli, iuxta Septuaginta legimus, Contra faciem omnium fratrum suorum habitauit: uerius est illud, quod nos posuimus, corã omnibus fratribus suis occubuit, idest in manibus omnium filiorum suorum mortuus est, superstitibus liberis, & nullo prius morte prærepto. Fratres autem pro filiis appellari, Iacob quoque ad Laban demonstrat, dicens: Quod est

Gen. 35 peccatum meum, quia persecutus es post me, & quia scrutatus es omnia uasa mea? quid inuenisti de uniuersis uasis domus tuæ? ponatur corã fratribus meis & fratribus tuis: & diiudicent inter nos. Nec enim possumus credere, ut scriptura commemoret, quod Iacob, exceptis liberis, secum

Gen. 25 fratres aliquos habuerit. Et concepit Rebecca uxor eius, & mouebantur filii eius in ea. Pro motione, Septuaginta inter-

interpretes posuerunt, ἐσκίρτων, idest ludebant, siue calcitrabant: quod Aquila transtulit, confringebantur filii in utero eius. Symmachus uero δίεπλεον, idest, in similitudinem nauis in superficie ferebantur. Et egressus est primus rubeus totus, sicut pellis pilosus. Vbi nos pilosum posuimus, in Hebræo habet שעיר seir. Vnde & Esau, sicut & alibi legimus, seir, idest pilosus est dictus. Et dixit Esau Iacob, da mihi gustum de coctione rubea ista, quia deficio: propterea uocatum est nomen eius Edom. Rubrum, siue fuluum, lingua Hebræa, edom, dicitur. Ab eo igitur, quod rubeo cibo uendiderit primitiua sua, fului, idest edom, sortitus est nomen. Seminauit autem Isaac in terra illa, & in- Gen. 26
uenit in anno illo centuplum hordei. Licet in aliena terra seminauerit Isaac: tamen non puto, quod tanta ei fertilitas hordei fuerit. unde melius puto illud esse, quod habetur in Hebræo, & Aquila quoque transtulit: Et inuenit in anno illo centuplum æstimatum, idest ἑκατὸν ἐικασμένον. licet enim eisdem litteris & æstimatio scribatur, & hordeum: tamen æstimationes, שערים searim leguntur, hordea uero שערים seorim. Tacens autem scriptura genus frugũ, quod centuplicauerit, uidetur mihi cunctarum in illo uirtutum ostendisse multiplicationem. Denique sequitur: Et benedixit ei Dominus, & magnus factus est uir, & ambulabat uadens, & magnificatus, donec magnus fieret uehementer. Felicitas autem multiplicati hordei, ignoro, si quem possit facere gloriosum. Et abiit inde Isaac, & uenit in uallem Gerarum, & habitauit ibi. Pro ualle, torrentem habet in Hebræo. neque enim Isaac, postquam magnificatus est, in ualle habitare poterat. habitauit autem in torrente, de quo scriptum est: De torrente in uia bibit. de quo Psal. 109
etiam Elias tempore famis bibit. sed quia Elias non erat 3. Reg. 17
perfectus ut Christus; ideo ei torrens ille aruit. Dominus Matth. 3
uero noster, etiam in torrente traditus est, dedicans rege- Mar. 1
nerationem nostram, & baptismi sacramentum. Et foderunt pueri Isaac in ualle Gerarum, & inuenerunt ibi puteum aquæ uiuæ. Et hic pro ualle, torrens scriptus est. nũquam

quam enim in ualle inuenitur puteus aquæ uiuæ. Et foderunt puteum alterum, & altercati sunt etiam super eo, & uocauit nomen eius inimicitiæ. Pro inimicitiis, quod Aquila, & Symmachus, τὴν ἀντικειμένην & ἐναντίωσιν trãstulerunt, idest aduersum atque contrarium; in Hebræo habet שטנה, satana. Ex quo intelligimus, satanan contrarium interpretari. Et foderunt puteum alium, & non litigauerunt cum eis, & uocauit nomen eius latitudo. Pro latitudine, in Hebræo habet רחבות rohoboth, ad probandum
Gen. 10 illud, quod supra diximus: Ipse ædificauit Niniuen ciuitatem, & rohoboth, idest plateas eius. Et Abimelech iuit ad eum de Geraris, & Ahuzath pronubus eius, & Phichol princeps militiæ eius. Pro Ahuzath pronubo, in Hebræo habet, collegium amicorum eius: ut non tam hominem significet, quam amicorum turbam, quæ cum rege uenerat, in quibus fuit & Phichol, princeps exercitus eius. Et uenerunt pueri Isaac, & nunciauerũt ei de puteo, quem foderunt, & dixerunt ei: inuenimus aquam: & uocauit nomen eius saturitas. Nescio quo modo in Septuaginta interpretibus habeatur: Et uenerunt pueri Isaac, & nunciauerunt ei de puteo, quem foderunt, & dixerunt ei: non inuenimus aquam: et uocauit nomen eius iuramentum. Quæ enim etymologia est, propterea uocari iuramentum, quod aquam non inuenissent? Econtrario in Hebræo, cui interpretationi Aquila consentit, & Symmachus, hoc significat, quod inuenerint aquam, & propterea appellatus sit
Gen. 21 puteus ipse saturitas, & uocata ciuitas Beer saba, hocest puteus saturitatis. licet enim supra ex uerbo iuramenti, siue ex septenario ouium numero, quod sabe dicitur, asserimus Beer saba appellatam: tamen nunc ex eo, quod aqua inuenta est, Isaac ad nomen ciuitatis, quæ ita uocabatur, alludens, declinauit paululum litteram, & pro stridulo Hebræorum sin, a quo Sabe incipitur, Græcum sigma, idest Hebræum samech posuit. alioquin & iuxta allegoriæ legem, post tantos puteos in fine uirtutum, nequaquam cõ
Gen. 27 gruit, ut Isaac aquam minime repererit. Ecce Esau, frater meus,

meus, uir pilosus: & ego sum uir leuis. Vbi nos, pilosum, legimus, in Hebræo scriptum est, שעיר seir. unde postea montis regio, in qua uersabatur, est dicta. diximus de hoc & supra. Et sumpsit Rebecca uestimenta Esau, filii sui maioris, quæ erant desiderabilia apud se domi. Et in hoc loco tradunt Hebræi, primogenitos functos officio sacerdotum, & habuisse uestimentum sacerdotale: quo induti, Deo uictimas offerebant, antequam Aaron in sacerdotium eligeretur. Et dixit Esau, iuste uocatum est nomen eius Iacob: supplantauit enim me ecce secundo. Iacob supplantator interpretatur. Ab eo igitur, quod fratrem arte deceperit, allusit ad nomen. Qui ideo Iacob ante uocatus est, quod in ortu plantam fratris apprehenderat. Et fratri tuo seruies: & erit quando depones, & solues iugum illius de collo tuo. Signat, quod Idumæi seruituri sint Iudæis; & tempus esse uenturum, quando de collo iugum seruitutis abiiciant, eorumq. imperio contradicant. Secundum autē Septuaginta interpretes, qui dixerunt: Erit autem, cū deposueris, & solueris iugum de collo tuo: uidetur pendere sententia, nec esse completa. Et uocauit Iacob nomen loci illius Bethel: & ulam Luz, erat nomen ciuitatis prius. Ab eo quod supra dixerat: Quam terribilis est locus iste: non est hic nisi domus Dei, & hæc porta cæli: & nunc loco nomen imponit: Et uocauit illū בית-אל Bethel, idest, domum Dei: qui locus uocabatur ante לוז, quod interpretatur nux, siue amygdalon. unde ridicule quidam uerbum Hebraicum ulam, nomen esse urbis putant: cum ulam interpretetur, prius. Ordo itaque iste est lectionis: Et uocauit nomen lo- *Gen. 29*
ci illius Bethel: & prius Luza uocabulū erat ciuitatis. Antiquæ omnes scripturæ uerbo, ulam, siue elem, plenæ sunt: quod nihil aliud signat, nisi ante, aut prius, uel uestibulum, siue superliminare, uel postes. Comple ergo hebdomadam istius, & dabo etiam hanc tibi. Postquam Liā *Gen. 28*
Iacob, fraude deceptus, pro Rachel uxorem acceperat; dicitur ei a socero Laban, ut septem dies post nuptias sororis prioris expleat, & sic accipiat Rachel, pro qua iterum

septem

septem annis aliis seruiturus sit. Non igitur, ut quidam male existimant, post septem annos alios Rachel accepit uxorem, sed post septem dies nuptiarum uxoris primæ. nã sequitur: Et ingressus est ad Rachel, & dilexit Rachel magis, quam Liam, & seruiuit ei septem annis aliis. Et concepit, & peperit filium, & uocauit nomen eius Ruben.
Omnium patriarcharum, propter compendium lectionis, etymologias nominum uolo pariter dicere. Et uocauit, inquit, Ruben nomen eius, dicens: Quia uidit Dominus humilitatem meam. ראובן Ruben interpretatur uisionis filius. Et concepit, inquit, alterum filium, & dixit: quoniam exaudiuit me Dominus, eo quod odio me haberet uir meus, & dedit mihi etiam hunc, & uocauit nomen eius Simeon. Ab eo quod sit exaudita, Simeon nomen imposuit. שמעון Simeon quippe interpretatur auditio. De tertio uero sequitur. Et concepit adhuc, & peperit filium, & dixit, nunc mecum erit uir meus, quia peperi ei tres filios: ideo uocauit nomen eius Leui. Vbi nos legimus: Apud me erit uir meus: Aquila interpretatus est, applicabitur mihi uir meus, quod Hebraice dicitur, ילוה ilaue: & a doctoribus Hebræorum aliter transfertur, ut dicant, prosequetur me uir meus, idest, non ambigo de amore in me uiri mei, erit mihi in hac uita comes, & eius dilectio me ad mortem usque deducet, & prosequetur: tres enim filios genui ei. Concepit adhuc, & peperit, & genuit filium, & dixit: Nunc super hoc confitebor Domino, & ob id uocauit nomen eius Iuda. יהודה Iuda confessio dicitur. A cõfessione itaque confessoris nomen est dictum. uerumtamẽ hic confessio pro gratiarum actione, aut pro laude accipitur, ut frequenter in psalmis & in euangelio: Confitebor tibi Domine pater cæli & terræ: idest, gratias ago tibi, siue glorifico te. Et concepit Bala, & peperit Iacob filium, & dixit Rachel, iudicauit me Dominus, & exaudiuit uocem meam, & dedit mihi filium: propterea uocauit nomen eius Dan. Causam nominis expressit; ut ab eo, quod iudicasset se Dominus, filio ancillæ iudicii nomen imponeret;

Matth. 11
Gen. 30

ret: דן Dan quippe interpretatur iudicium. Et concepit adhuc, & peperit Bala ancilla Rachel filium secundum Iacob: & dixit Rachel, habitare fecit me Deus habitatione cum sorore mea, & inualui: & uocauit nomen eius נפתלי Nephthalim. Causa nominis Nephthalim aliter hic multo exponitur, quam in libro Hebræorum nominum scripta est. Vnde & Aquila ait, συναvέστρεψέν με ὁ θεὸς καὶ συνανεστράφην, pro quo in Hebræo scriptū est, נפתולי אלהים נפתלתי naphthule eloim, naphthaleti. Vnde a conuersione, siue a comparatione, quia utrumque sonat conuersionem siue cōparationem, nephthalim filio nomen imposuit. Quod autem sequitur: Et peperit Zelpha ancilla Liæ Iacob filium: & dixit Lia, in fortuna, & uocauit nomen eius גד Gad: Vbi nos posuimus, in fortuna: & Græce dicitur ἐν τύχῃ, quæ potest euentus dici: in Hebræo habet בגד, bagad, quod Aquila interpretatur, uenit accinctio. Nos autem dicere possumus in procinctu. Ba enim potest præpositionem sonare in, &, uenit. Ab euentu ergo siue procinctu, qui Gad dicitur, Zelphe filius Gad uocatus est. Sequitur: Et peperit Zelpha ancilla Liæ filium secundum Iacob: & dixit Lia, beata ego, quia beatificant me mulieres: & uocauit nomen eius Aser diuitiæ. Male additæ sunt, diuitiæ, idest πλοῦτος: cum etymologia nominis Aser, scripturæ auctoritate pandatur, dicentis: Beata sum ego, & beatificant me mulieres: Et ab eo quod beata dicitur ab hominibus, filium suum beatum uocauerit. אשר Aser ergo non diuitiæ, sed beatus dicitur, dumtaxat in præsenti loco. nam in aliis, secundum ambiguitatem uerbi, possunt & diuitiæ sic uocari. Et audiuit Deus Liam, & concepit, & peperit Iacob filium quintum, & dixit Lia: Dedit Deus mercedem meam mihi: quia dedi ancillam meam uiro meo, & uocauit nomen eius יששכר Issachar. Etymologiam huius nominis Septuaginta interpretes ediderunt, est merces. non utique, ut plerique addito pronomine male legunt, existimandum est ita scriptum esse, quod is est merces, sed totum nomen interpretatur, est merces. יש Ies quippe dici-

Gen. 30

tur, est: & שכר sachar merces. Hoc autem ideo, quia man dragoris filii Ruben introitum, qui Racheli debebatur, ad se uiri emerat. Sequitur. Et concepit adhuc Lia, & peperit filium sextum Iacob: & dixit Lia, dotauit me Deus dote bona: en hoc tempore habitabit mecum uir meus: quia peperi ei sex filios, & uocauit nomen eius זבלון Zabulon. Vbi nos posuimus, habitabit mecum, & Septuaginta interpretati sunt, diliget me, in Hebræo habetur יזבלני Izbo leni. Et est sensus, quia sex filios genui Iacob, propterea iam secura sum: habitabit enim mecum uir meus. Vnde & filius meus uocatur habitaculum. Male igitur & uiolenter
Gen. 30 in libro nominum, Zabulon fluxus noctis interpretatur.
Gen. 34 Et post hæc peperit filiam, & uocauit nomen eius דינה Di
Gen. 30 na. Hæc transfertur in causam, quam significantius Græci δίκην uocant. iurgii enim in Sicimis causa extitit. Post filios, & parentum ponenda sunt nomina. לאה Lia, interpretatur laborans, רחל Rachel ouis, cuius filius Ioseph ab eo, quod sibi alium addi mater optauerat, uocatur augmentum. Transibo in uniuerso pecore tuo hodie: separa inde omne pecus uarium & discolor: & omne pecus unius coloris, in agnis, & uarium & discolor in capris, erit merces mea: & respondebit mihi iustitia mea in die crastino, cum uenerit merces mea coram te: omne, in quo non fuerit uarium & discolor in capris & in agnis, furtum erit apud me: & cetera. Multum apud Septuaginta interpretes confusus est sensus; & usque in præsentem diem nullum potui inuenire nostrorum, qui ad liquidum, quid in hoc loco diceretur, exponeret. Vis, inquit, Iacob me seruire tibi etiam alios septem annos: fac, quod postulo. separa omnes discolores, & uarias, tam oues, quam capras, & trade in manus filiorum tuorum. rursumq. ex utroque grege alba & nigra pecora, idest unius coloris, da mihi. si quid igitur ex albis & nigris, quæ unius coloris sunt, uarium natum fuerit, meum erit: si quid uero unius coloris, tuũ. Rem non difficilem postulo. tecum facit natura pecorum; ut alba ex albis, & nigra nascantur ex nigris: mecum erit iusti-

iustitia mea; dum Deus humilitatem meam respicit, & laborem. Optionem Laban datam libenter arripuit: & ita ut Iacob postulabat faciens, trium dierum iter inter Iacob & filios suos separauit; ne quis ex uicinitate pecoris nasceretur dolus. itaque Iacob nouam stropham commentus est, &, contra naturam albi & nigri pecoris, naturali arte pugnauit. tres enim uirgas, populeas, & amygdalinas, & mali granati, quamquam Septuaginta styracinas, & nucinas, & plataninas habeant, ex parte decorticans, uarium uirgarum fecit colorem, ut, ubicumque in uirga corticem reliquisset, antiquus permaneret color; ubi uero tulisset corticem, color candidus panderetur. Obseruabat ergo Iacob, & tempore, quo ascendebantur pecora, & post calorem diei ad potandum auida pergebant, discolores uirgas ponebat in canalibus; & admissis arietibus, & hircis, in ipsa potandi auiditate oues & capras faciebat ascendi; ut ex duplici desiderio, dum auide bibunt, & ascenduntur a maribus, tales fetus conciperent, quales umbras arietum, & hircorum desuper ascendentium in aquarum speculo cõtemplabantur. ex uirgis enim, in canalibus positis, uarius erat etiam imaginum color. Nec mirum, hanc in conceptu feminarum esse naturam, ut, quales perspexerint, siue mente conceperint in extremo uoluptatis æstu, quo concipiunt, talem sobolem procreent; cum hoc ipsum etiam in equarum gregibus apud Hispanos dicatur fieri, & Quintilianus in ea controuersia, in qua accusabatur matrona, quod Aethiopem pepererit, pro defensione illius argumentetur, hanc conceptus esse naturam, quam supra diximus. Et scriptum reperitur in libris Hippocratis, quod quædam suspicione adulterii fuerat punienda, cum pulcherrimum peperisset, utrique parenti generiq. dissimilem, nisi memoratus medicus soluisset quæstionem, monens quærere ne forte talis pictura esset in cubiculo: qua inuẽta, mulier a suspicione liberata est. Postquam autem nati fuerant hædi, & agni uarii, & discolores ex albis & unius coloris gregibus, separabat illos Iacob, & procul esse facie-

bat a pristino grege: si qui autem nascebantur unius coloris, idest albi siue nigri, tradebat in manus filiorum Labã: & ponebat uirgas, quas decorticauerat, in canalibus, quibus effundebantur aquæ, & ueniebant ad potandum contra pecora, ut conciperent eo tempore, cum uenirent ad potandum: & concipiebant pecora contra uirgas Iacob, uirgas, quas posuerat coram pecoribus in canalibus ad cõcipiendum in eis: & in serotinis ouibus non ponebat; & fiebant serotina Laban, temporanea Iacob. Hoc in Septuaginta interpretibus non habetur, sed, pro serotinis, & temporaneis, aliud nescio quid, quod ad sensum non pertinet, transtulerunt. Quod autem dicit scriptura, hoc est: Iacob prudens, & callidus, iustitiam, & æquitatem etiam in noua arte seruabat. si enim omnes agnos & hædos uarios pecora procreassent; erat aliqua suspicio doli, & aperte huic rei Laban inuidus cõtraisset. ergo ita omnia temperauit; ut & ipse fructum sui laboris acciperet; & Laban non penitus spoliaretur. Si quando oues & capræ primo tempore ascendebantur: quia melior uernus est fetus, ante ipsas ponebat uirgas, ut uaria soboles nasceretur. quæcumque autem oues & capræ sero quærebant marem; ante earum oculos non ponebat, ut unius coloris pecora nascerentur. et quidquid primum nascebatur, suum erat, quia discolor & uarium erat; quidquid postea, Laban. unius enim tam in nigro quam in albo coloris pecus nascebatur. In eo autem loco, ubi scriptum est, Vt conciperent in uirgis, in Hebræo habet, יחמנה iehammenna. Vim uerbi Hebraici nisi circumitu exprimere nõ possum. Iehãmenna enim proprie dicitur extremus in coitu calor, quo corpus omne concutitur: & patranti uoluptati uicinus est
Gen.31 finis. Et pater ueller mentitus est mihi, & mutauit mercedem meam decem uicibus, & non dedit ei Deus ut noceret mihi. Si dixerit, hoc uarium pecus erit merces tua: nascetur omne pecus uarium. Et si dixerit, unius coloris erit merces tua: nascetur omne pecus unius coloris. Pro eo quod nos posuimus, mutauit mercedem meam decem uicibus,

cibus, Septuaginta interpretes posuerunt decem agnis, nescio qua opinione ducti, cum uerbum Hebraicum, מנים monim, numerum magis quam agnos sonet. denique & ex consequentibus hic magis sensus probatur, quod per singulos fetus semper Laban condicionem mutauerit. Si uidebat uarium nasci pecus: post fetum dicebat: uolo ut in futurum mihi uaria nascantur. rursum, cum uidisset unius coloris nasci pecora, (Iacob quippe, hoc audito, uirgas in canalibus non ponebat) dicebat, ut futuros fetus unius coloris sibi pecora procrearent. Ecquid plura? usque ad uices decem semper a Laban pecoris sui, siue Iacob mutata condicio est: et quodcumque sibi proposuerat ut nasceretur, in colorem contrarium uertebatur. Ne cui autem in sex annis decem pariendi uices incredibiles uideantur, lege Virgilium, in quo dicitur: Bis grauidæ pecudes. natura autem Italicarum ouium, & Mesopotamiæ una esse traditur. Et furata est Rachel idola patris sui. Vbi nunc idola legimus, in Hebræo תרפים Teraphim scriptum est, quæ Aquila μορφώματα, idest figuras, uel imagines interpretatur. Hoc autem ideo, ut sciamus quid in Iudicum libro teraphim sonet. Et transiuit fluuium, & uenit in montem Galaad. Non quod eo tempore Galaad mons diceretur: sed per anticipationem, ut frequenter diximus, illo uocatur nomine, quo postea nuncupatus est. Iud.17

Et mutasti mercedem meam decem agnis. Idem error, qui supra: numerus enim pro agnis legendus est. Et dixit Iacob fratribus suis, colligamus lapides. Et congregatis lapidibus fecerunt aceruum, & comederunt super eum. Et uocauit illum Laban aceruum testimonii, & Iacob uocauit illũ aceruũ testis. Aceruus Hebræa lingua גל gal dicitur: עד ed uero testimonium. Rursum lingua Syra aceruus יגר appellatur. שהדותא Saadutha testimonium. Iacob igitur aceruum testimonii, hoc est גלעד Galaad lingua appellauit Hebræa: Laban uero id ipsum, idest aceruum testimonii, Igar Saadutha, a gentis suæ sermone uocauit: erat enim Syrus, & antiquam linguam parentum, prouinciæ,

Gen.32 in qua habitabat, sermone mutauerat. Et occurrerunt ei angeli Dei, & dixit Iacob ut uidit eos: Castra Dei hæc sunt, & uocauit nomen loci eius castra. Vbi hic castra posita sunt, in Hebræo habet מחנים mahanaim: ut sciamus, si quando interpretatum in alio loco ponitur, quem locum significet. & pulchre, ad fratrem iturus inimicum, angelorum se comitantium excipitur choris. Et dixit Iacob: Deus patris mei Isaac Domine, qui dixisti ad me, reuertere in terram tuam, & benedicam tibi, minor sum omni misericordia tua, & omni ueritate tua, quam fecisti pro seruo tuo. Pro eo quod nos posuimus, minor sum, aliud nescio quid, quod sensum turbet, in Græcis & Latinis codicibus continetur. Et dixit ei: Quod nomen tibi? Qui ait, Iacob. Dixit autem ei: Iam non uocabitur Iacob nomen tuum, sed uocabitur nomen tuum ישראל Israel: quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus ualebis. Iosephus in primo antiquitatum libro, Israel ideo appellatum putat, quod aduersum angelum steterit: quod ego diligenter excutiens, in Hebræo penitus inuenire non potui. Ecquid me necesse est opiniones quærere singulorum, cum etymologiam nominis exponat ipse qui posuit? Non uocabitur, inquit, nomen tuum Iacob, sed Israel erit nomen tuum. Quare interpretatur Aquila, ὅτι ἦρξας μετὰ θεοῦ: Symmachus, ὅτι ἦρξω ἰσχύι θεόν: Septuaginta, & Theodotion, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ θεοῦ. שרית Sarith enim, quod ab Israel uocabulo deriuatur, principem sonat. Sensus hic itaque est. Non uocabitur nomen tuum supplantator, hoc est יעקב Iacob, sed uocabitur nomē tuū princeps cū Deo, hoc est Israel. Quo modo enim princeps ego sum: & sic & tu, qui mecum luctari potuisti, princeps uocaberis. Si autem mecum, qui Deus sum, siue angelus, (quoniam plerique uarie interpretantur) pugnare potuisti: quanto magis cum hominibus, hoc est cum Esau, quem formidare non debes? Illud autem, quod in libro nominum interpretatur Israel, uir uidens Deum, siue mens uidens Deū, omnium pene sermone detritum, non tam uere quam uiolenter

lenter mihi interpretatum uidetur. Hic enim Israel per has litteras scribitur, iod, sin, res, aleph, lamed, quod interpretatur princeps Dei, siue directus Dei, hoc est, ἐυθύτατος θεοῦ. Vir uero uidens Deum his litteris scribitur, ut uir ex tribus litteris scribatur aleph, iod, sin, ut dicatur איש is: uidens uero ex tribus, res, aleph, he, & dicatur ראה rahe. Porro אל el, ex duabus, aleph, & lamech: & interpretatur Deus, siue fortis. Quamuis igitur grandis auctoritatis sint, & eloquentiæ, & ipsorum umbra nos opprimat, qui Israel uirum, siue mentem uidentem Deum transtulerunt: nos magis scripturæ & angeli, uel Dei, qui ipsum Israel uocauit, auctoritate ducimur, quam cuiuslibet eloquentiæ sæcularis. Illud quoque, quod postea sequitur: Et benedixit eum ibi, & uocauit Iacob nomen loci illius facies Dei: uidi enim Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea: In Hebræo dicitur, פנואל Phanuel: ut sciamus ipsum esse locũ qui in ceteris scripturæ sanctæ uoluminibus, ita ut in Hebræo scriptũ est, Phanuel legitur in Græco. Et diuisit pueros super, Liam & super Rachel, & super duas ancillas, & Gen. 33 posuit ancillas & filios earũ primos, Liam uero & pueros eius secundos, & Rachel & Ioseph nouissimos, & ipse transiuit ante eos. Non, ut plerique existimant, tres turmas fecit, sed duas. Denique ubi nos habemus, diuisit, Aquila posuit, ἡμίσευσεν, id est, dimidiauit: ut unum cuneũ faceret ancillarum cum paruulis suis, & alium Liæ & Rachel, quæ liberæ erant cum filiis earum, primasq. ire faceret ancillas, secundas liberas, ipse autem ante utrumque gregem fratrẽ adoraturus occurreret. Et ædificauit ibi Iacob domum, & pecoribus suis ædificauit tabernacula. Vbi nos tabernacula habemus, in Hebræo legitur סכות suchoth. Est autem usque hodie ciuitas trans Iordanem hoc uocabulo in parte Scythopoleos, de qua in libro locorum scripsimus. Et uenit Iacob Salem ciuitatem Sichem in terram Chanaan: cũ uenisset de Mesopotamia Syriæ. Error oboritur, quo modo Salem Sichem ciuitas appelletur; cum Hierusalem, in qua regnauit Melchisedek, Salem ante sit dicta. Aut igitur Gen. 14

unius utraque urbs nominis est, quod etiam de pluribus Iudææ locis possumus inuenire; ut idem urbis & loci nomen in alia atque alia tribu sit: aut certe illam Salem, quæ nunc pro Sichem nominatur, dicimus hic interpretari consummatam, atque perfectã, & illam, quæ postea Hierusalem dicta est, pacificam nostro sermone transferri. utrũque enim, accentu paululum declinato, hoc uocabulum sonat. Tradunt Hebræi, quod claudicantis femur Iacob ibi conualuerit, & sanatum sit, propterea eandem ciuitatem curati atque perfecti uocabulum consecutam. Et uenit Hemor & Sichem filius eius ad portam ciuitatis suæ; & locuti sunt ad uiros ciuitatis dicentes, uiri illi pacifici nobis sunt. Vbi nunc Septuaginta interpretes pacificos transtulerunt, Aquila interpretatus est, ἀπηρτισμένους, idest, consummatos, atque perfectos: pro quo in Hebræo legitur, שלמים salamim. Ex quo perspicuum est, uerum esse illud, quod supra de Salem diximus. Et introgressi sunt ciuitatẽ diligenter, & interfecerunt omnem masculum. Pro eo quod in Græcis legitur ἀσφαλῶς, idest, diligenter: in Hebræo scriptum est, בטח beta, idest, audacter & confidenter. Et uenit Iacob in Luzam in terram Chanaan, quæ est Bethel. Ecce manifestissime comprobatur, Bethel non illam Luz, ut supra dictum est, sed Luzam, idest, amygdalon ante uocitatam. Et mortua est Debbora nutrix Rebeccæ, & sepulta est iuxta Bethel. Si mortua est nutrix Rebeccæ nomine Debbora, ut Septuaginta quoque hic interpretes transtulerunt, & ipsum uerbum est Hebraicũ מניקת meneket: scire non possumus, quare ibi substantiam posuerunt, hic nutricem. Et dixit ei Deus, iam non uocabitur nomen tuum Iacob, sed Israel erit nomen tuũ, & uocauit nomen eius Israel. Dudum nequaquã ei ab angelo nomen imponitur: sed, quod imponendum sit a Deo, prædicatur: quod igitur ibi futurũ promittitur, hic docetur expletũ. Et factum est dum appropinquaret chabratha in terra Chanaan, ut ueniret Ephrata, peperit Rachel. Verbum Hebraicum כברת, chibrath, in consequentibus, ubi Iacob

Gen. 34

Gen. 35

loquitur

loquitur ad Ioseph: Ego autem cum uenirem de Mesopo- Gen. 48
tamia Syriæ, mortua est mater tua Rachel in terra Chanaã, in uia Hippodromi, ut uenirem Ephrata: nescio quid uolentes, Hippodromum Septuaginta interpretes transtulerunt: & statim ibi, ubi in Hebræo dicitur, Et sepelierunt eam in uia Ephrata, hæc est Bethlehem, rursum Septuaginta pro Ephrata posuerunt Hippodromum: cum utique, si chabratha Hippodromus est, Ephrata Hippodromus esse nõ possit. Aquila autem hoc ita transtulit: & factum est καθ' ὁδὸν τῆς γῆς, idest, in itinere terræ introiens in Ephrata. Sed melius est, si transferatur, in electo terræ tempore cum introiret Ephrata. Porro uernum tempus significat, cum in florem cuncta rumpuntur, & anni tempus electum est; uel cum transeuntes per uiam carpunt, & eligunt e uicinis agris quodcumque ad manus uenerit, diuersis floribus inuitati. Ephrata uero & Bethlehem unius urbis uocabulum est, sub interpretatione consimili. siquidem in frugiferam & in domum panis uertitur, propter eum panem, qui de cælo descendisse se dicit. Et factum est, cum dimitteret Gen. 35
eam anima: siquidem moriebatur, uocauit nomen eius, filius doloris mei: pater uero eius uocauit nomen eius Beniamin. In Hebræo similitudo nominis resonat: filius enim doloris mei, quod nomen moriens mater imposuit, dicitur בן אוני Benoni. Filius uero dexteræ, hoc est uirtutis, quod Iacob mutauit, appellatur Beniamin. Vnde erãt, qui putant Bemin filium dierum interpretari. cum enim dextera appellatur ימין iamin, & finiatur in n litteram: dies quidem appellantur & ipsi ימים, iamim, sed in m litteram terminatur. Et profectus est Israel, & extendit tabernaculum suum trans turrim Ader. Hunc locum Hebræi esse uolũt, ubi postea templum ædificatũ est; & turrim Ader, turrim gregis significari, hoc est congregationis & cœtus: quod & Micheas propheta testatur, dicens: Et turris gregis nebulo Mich. 4
sa, filia Sion, & cetera: illoq. tempore Iacob trans locum, ubi postea templum ædificatum est, habuisse tentoria. Sed si sequamur ordinem uiæ, pastorum iuxta Bethlehem locus est

est, ubi uel angelorum grex in ortu Domini cecinit, uel Iacob pecora sua pauit, loco nomen imponens: uel, quod uerius est, quodam uaticinio futurum iam tunc mysterium monstrabatur. Et uenit Iacob ad Isaac patrem suũ in Mãre, ciuitatem Arbeæ, hæc est Chebron. Pro ארבע arbee in Septuaginta campum habet, cum Chebron in monte sita sit. Eadem autem ciuitas dicitur & Mamre, ab amico Abrahæ ita antiquitus appellata. Et peperit Ada Esau Eliphaz. Iste est Eliphaz, cuius scriptura in Iob uolumine recordatur. Isti filii Esau, & isti principes eorum, ipse est Edõ: & hi filii Seir. Esau & Edom & Seir, unius nomen est hominis: & quare uarie nuncupetur, supra dictum est. Quod autem sequitur: Et Chorræi habitantis terram: & reliqua: Postquam enumerauit filios Esau, altius repetit, & exponit qui ante Esau in Edom terra principes fuerint ex genere Chorræorum, qui in lingua nostra interpretantur liberi. Legamus diligenter Deuteronomium, ubi manifestius scribitur, quo modo uenerint filii Esau, & interfecerint Chorræos, ac terram eorum hereditate possederint. Et fuerunt filii Lotan Chori & Aemam, & soror Lotan Tamna: hæc est Tamna, de qua supra dictum est: Et Tamna erat concubina Eliphaz filii primogeniti Esau, & ex ipsa natus est Amalech. Iccirco autem Chorræorum recordatus est, quia primogenitus filiorum Esau ex filiabus eorum acceperat cõcubinam. Quod autem dicitur Thæman, & Kenez, & Amalech, & reliqua: sciamus postea regionibus Idumæorũ ex his uocabula imposita. Ipse est Ana, qui inuenit Iamim in deserto, cum pasceret asinos Zebeon patris sui. Multa & uaria apud Hebræos de hoc capitulo disputantur: apud Græcos quippe & nostros super hoc silentium est. Alii putant, iamim maria appellata. iisdem enim litteris scribuntur maria, quibus & nunc hic sermo descriptus est. Et uolunt illum, dum pascit asinos patris sui in deserto, aquarum congregationes reperisse, quæ iuxta idioma linguæ Hebraicæ maria nuncupentur; quod scilicet stagnum repererit: cuius rei inuentio in eremo difficilis est. Nonnulli putant,

Gen. 36

aquas

aquas calidas iuxta Punicæ linguæ uiciniam, quæ Hebrææ contermina est, hoc uocabulo signari. Sunt qui arbitrentur, onagros ad hoc admissos esse ad asinas, & ipsum istiusmodi reperisse concubitum, ut uelocissimi ex his asini nascerentur, qui uocantur iamim. Plerique putāt, quod equarum greges ab asinis in deserto ipse fecerit primus ascendi; ut mulorum inde noua contra naturam animalia nascerentur. Aquila hunc locum ita transtulit: ipse est Anas, qui inuenit τὺς ἰαμεὶμ. Et Symmachus similiter τὺς ἰαμεὶμ: quæ interpretatio pluralem numerū significat. Septuaginta uero & Theodotion æqualiter transtulerunt, dicentes, τὸν ἰαμεὶν: quod indicat numerum singularem. Et regnauit pro eo Iobab filius Zare de Bozra. Hunc quidem suspicantur esse Iob: ut in fine uoluminis ipsius additum est. Contra Hebræi asserunt de Nachor eum stirpe generatum, ut iam supra dictum est. Et Israel dilexit Ioseph super omnes filios suos: quia erat filius senectutis, & fecit ei tunicam uariam. Pro uaria tunica, Aquila interpretatus est tunicam ἀστραγάλειον, idest tunicam talarem: Symmachus, tunicā manicatam: siue quod ad talos usque descenderet, & manibus artificis mira esset uarietate distincta: siue quod haberet manicas: antiqui enim magis colobiis utebantur. Et uendiderunt Ioseph Ismaelitis uiginti aureis. Pro aureis, in Hebræo, argenteis habet. Neque uiliore metallo Dominus uenundari debuit, quam Ioseph. Madianæi autem uēdiderūt Ioseph in Aegypto Phutiphar eunucho Pharaonis archimagiro. In plerisque locis archimagiros, idest, cocorum principes, pro magistris exercitus, scriptura commemorat: μαγειρεύειν quippe Græce interpretatur occidere. Venditus est igitur Ioseph principi exercitus & bellatorum non Petephre, ut in Latino scriptum est, sed Phutiphar eunucho. Vbi quæritur, quo modo postea uxorem habere dicatur. Tradunt Hebræi emptum ab hoc Ioseph ob nimiam pulchritudinem in turpe ministerium, & a Domino, uirilibus eius arefactis, postea electum esse, iuxta morem ἱεροφαντῶν, in pontificatum Heliopoleos; & huius filiam esse

Gen. 37

esse Asenech, quam postea Ioseph uxorem acceperit. Et
Gen. 38 adiecit, & peperit filium, & uocauit nomen eius Sela: hæc autem erat in Chazbi, quando peperit eum. Verbum Hebræum hic pro loci uocabulo positum est, quod Aquila pro re transtulit, dicens: Et uocauit nomen eius Selom: Et factum est, ut mentiretur in partu, postquam genuit eum.
Abac. 3 Postquam enim genuit Selō, stetit partus eius. כזבי Chazbi ergo non nomen loci, sed mendacium dicitur. Vnde & in alio loco scriptum est: Mentietur opus oliuæ, idest fructum oliua nō faciet. Et consolatus Iudas ascendit ad eos, qui tondebant oues eius, ipse & Hiras pastor eius Odollamites. Pro pastore, amicus legitur. sed uerbum ambiguū est, quia iisdem litteris utrumque nomen scribitur: uerum amicus רעה re, pastor רעה ro legitur. Et sedit ad portam ænan, quæ est in transitu thamna. Sermo Hebraicus עינים enaim transfertur in oculos. Non est igitur nomen loci: sed est sensus. Sedit in biuio, siue in compito, ubi diligentius debet uiator aspicere, quod iter gradiendi capiat. Cognouit autem Iudas, & dixit, iustior est ista, quam ego, eo quod non dedi eam Sela filio meo. In Hebræo habet, iustificata est ex me: non quod iusta fuerit, sed quod comparatione illius minus mali fecerit, nequaquam uaga ad turpitudinem, sed liberos requirendo. Et ecce egressus est frater eius, & dixit, ut quid diuisa est propter te maceria? Et uocauit nomen eius phares. Pro maceria, diuisionem Aquila & Symmachus transtulerunt, quod Hebraice dicitur, פרץ phares. Ab eo igitur, quod diuiserit membranulam secundinarum, diuisionis nomen accepit. Vnde & pharisæi, qui se quasi iustos a populo separauerant, diuisi appellabantur. Post hoc exiit frater eius, in cuius manu erat coccinum, & uocauit nomen eius Zara. Hoc nomen interpretatur oriens. Siue igitur, quia primus apparuit, siue quod plurimi iusti ex eo nati sunt, ut in libro Paralipomenon
1. *Par.* 2 *et seq.* continetur, זרח Zara, idest oriens appellatus est.

Post uerba hæc, peccauit princeps uinariorum regis Aegy-
Gen. 40 pti. Vbi nos posuimus, principem uinariorum, in Hebræo scri-

ſcriptum habet משקה maskech : illud uerbum , quod in no mine ſerui Abraham dudum legimus, quem nos poſſumus more uulgi uocare pincernam . nec uile putetur officium ; cum apud reges barbaros uſque hodie maximæ dignitatis ſit, regi poculum porrexiſſe. Poetæ quoque de catamitho & Ioue ſcriptitant, quod amaſium ſuum huic officio manciparit. Et ecce uitis in conſpectu meo, & in uite tres fundi , & ipſa germinans tres fundos . Tria flagella , & tres ramos, ſiue propagines , Hebræo ſermone ſignificat, quæ ab illis uocantur שריגים ſarigim . Et uidebar mihi tria caniſtra chondritorum portare in capite meo . Pro tribus caniſtris chondritorum , tres cophinos farinæ in Hebræo habet . Et ecce de fluuio aſcendebat ſeptem boues , ſpecioſæ ad uidendum , & electæ carnibus , & paſcebantur in achi . Bis in Geneſi ſcriptum eſt achi : & neque Græcus ſermo eſt, nec Latinus . ſed & Hebræus ipſe corruptus eſt : dicitur enim in באחו Ahu , hoceſt in palude . ſed quia uau littera apud Hebræos, & iod ſimiles ſunt , & tantum magnitudine differũt: pro ahu , achi Septuaginta interpretes tranſtulerunt ; & ſecundum conſuetudinem ſuam , ad exprimendam duplicem aſpirationem , heth ח Hebrææ litteræ, χ Græcam litteram copulauerunt . Et reſpondit Ioſeph Pharaoni , dicens : Sine Deo non reſpondebitur ſalutare Pharaoni . In Hebræo aliter habet : Sine me Deus reſpondebit pacem Pharaoni . Denique Symmachus more ſuo apertius tranſtulit : Non ego , ſed Deus reſpondebit pacẽ Pharaoni . Ecce ſeptem anni uenient abundantiæ magnæ in omni terra Aegypti . Miror, quo modo uerbum Hebraicum שבע ſaba, quod nos ſupra, abundantiam , ſiue ſatietatem , in puteo quem foderunt extremum ſerui Iſaac , interpretati ſumus ; nunc Septuaginta rectiſſime transferentes, ibi iuramentum interpretati ſunt , cum & iuramentum , & ſeptem, & ſatietas , & abundantia, prout locus & ordo flagitauerit , poſſit intelligi . ſed & in conſequentibus ubicumque abundantia legitur in Hebræo,idem uerbũ ſcriptum habetur . Et clamauit ante eum præco , & conſtituit eum ſuper omnem terram Aegy-

Gen. 15.24

Gen. 41

Aegypti. Pro quo Aquila transtulit: Et clamauit in cõspe-
ctu eius ad geniculationem: Symmachus ipsum Hebraicũ
sermonem interpretans ait: Et clamauit ante eum, אברך
Abrech. Vnde mihi uidetur non tã præco, siue adgenicula-
tio, quæ in salutãdo, uel adorando Ioseph accipi potest, in-
telligenda, quã id, quod Hebræi tradunt, dicentes patrẽ te-
nerũ ex hoc sermone trãsferri. אב Ab, quippe dicitur pater
רך rech delicatus, siue tenerrimus, significante scriptura,
quod iuxta prudentiam quidem pater omnium fuerit, sed
iuxta ætatem tenerrimus adolescens, & puer. Et uocauit
Pharao nomen Ioseph Zaphanath Phaanecha, & dedit ei
Aseneth filiam Phutipharis sacerdotis Heliopoleos in uxo
rem. Licet Hebraice hoc nomen, absconditorum reperto
rem, sonet: tamen, quia ab Aegyptio ponitur, ipsius lin-
guæ debet habere rationem. Interpretatur ergo sermone
Aegyptio Zaphanath Phaanecha צפנת פענח, siue, ut Se-
ptuaginta transferre uoluerunt, ψονθομφανὴχ saluator mũ
di, eo quod orbem terræ ab imminente famis excidio libe
rarit. Notandum autem, quod domini quondam & em-
ptoris sui filiam uxorem acceperit, qui ad id locorum ponti
fex Heliopoleos erat. neque enim fas absque eunuchis ido
liillius esse antistites: ut uera illa Hebræorum super eo,
Gen.41 quod ante iam diximus, suspicio comprobetur. Et Ioseph
nati sunt duo filii antequam uenirent anni famis, quos pe
perit ei Aseneth, filia Phutipharis, sacerdotis Heliopo-
leos. uocauit autem Ioseph nomẽ primogeniti sui Manas-
se: quia dixit, obliuisci me fecit Deus omnium laborum
meorum, & omnis domus patris mei. nomen autem secũ
di uocauit Ephraim: quia crescere me fecit Deus in terra
humilitatis meæ. Obserua propter quæstionem, quæ post
paululum de Ioseph filiis proponenda est, quod ante famis
tempus, quo Iacob intrauit in Aegyptum, duos tantum
Ioseph filios habuerit, Manassen, & Ephraim, Manassen
uocans ab eo, quod sit oblitus laborum suorum: ita enim
Hebraice uocatur obliuio: Ephraim, eo quod auxerit eum
Gen.43 Deus. Et ex hoc enim uocabulo in linguam nostram trãs-
fer-

fertur augmentum. Et deferte uiro munera, aliquid resinæ, & mellis, & thymiama, & stacten, & terebynthum, & nuces, siue, ut Aquila & Symmachus transtulerunt, amygdala. Iccirco hoc capitulum posuimus, ut sciamus, ubi in nostris codicibus habetur thymiama; in Hebræo esse נכאת nechota, quod Aquila storacem transtulit, ex quo domus nechota, quæ in Esaia legitur, manifestissime cella thymia matis, siue storacis intelligitur, quod in illa aromata diuer sa sint condita. Et biberunt, & inebriati sunt cum eo. Idioma linguæ Hebraicæ est, ut ebrietatem pro satietate ponat, sicut ibi: In stillicidiis eius inebriabitur germinans, haud dubium quin terra pluuiis irrigata. Et pone argentum uniuscuiusque in ore sacculi, & condy meum argenteum mitte in sacculum iunioris. Pro sacculo, peronem uel follem, in Hebræo habet. Pro κόνδυ condy, idest poculo, quod etiam in Esaia legimus, Aquila scyphum, Symmachus phialam transtulerunt. Descende ergo ad me, ne steteris, & habitabis in terra Gosen Arabiæ. Hic, Arabiæ, additum est: in Hebræis enim uoluminibus non habetur. unde & error increbuit, quod terra Gosen in Arabia sit. Porro si, ut in nostris codicibus est, per extremum m scribitur Gosem; quod mihi nequaquam placet: terram significat cóplutam. גשן Gosen enim in imbrem uertitur. Dixit autem Pharao ad Ioseph, dic fratribus tuis, hoc facite: onerate uehicula uestra, & ite in terram Chanaan. pro uehiculis, quæ Septuaginta, & Theodotion, τὰ φορεῖα, interpretati sunt, iumenta reliqui transtulerunt. Et dedit illis cibaria in uia. Verbum צידה Zeda, quod hic omnes ore consono, ἐπισιτισμὸν, idest, cibaria, uel sitarcia, interpretati sunt, in psalterio quoque habetur. ubi enim nostri legunt, uiduam eius benedicens benedicam: licet in plerisque codicibus pro uidua, hoc est pro χήραν nonnulli legunt θήραν; in Hebræo habet צידה, zeda, idest, cibaria eius benedicens benedicam. porro θήραν uenationem magis potest sonare, quam fruges: tametsi moris sit Aegyptiorum θήραν etiam far uocare, quod nunc corrupte atheram nuncu-

Esa. 39
Psal. 64
Gen. 44
Esa. 51
Gen. 45
Psal. 131

Gen. 45 cupant. Omnes ergo animæ, quæ ingressæ sunt cum Iacob Aegyptum, & quæ exierunt de femoribus eius absque mulieribus filiorum Iacob, animæ sexagintasex: filii autem
Gen. 46 Ioseph, qui nati sunt ei in Aegypto, animæ nouem. Omnes ergo animæ, quæ ingressæ sunt cum Iacob Aegyptum, septuaginta quinque. Quod, excepto Ioseph, & filiis eius, sexagintasex animæ, quæ egressæ sunt de femoribus Iacob, introierunt Aegyptum, nulla dubitatio est. ita enim & paulatim per singulos supputatus numerus approbat, & in Hebræis uoluminibus inuenitur. Hoc autem, quod in Septuaginta legimus: Filii autem Ioseph, qui nati sunt ei in Aegypto, animæ nouem: sciamus in Hebræo pro nouem esse duas. Ephraim quippe & Manasse, antequam Iacob intraret Aegyptum, & famis tempus ingrueret, nati sunt de Aseneth, filia Phutipharis in Aegypto. Sed & illud, quod supra legimus: Facti sunt autem filii Manasse, quos genuit ei concubina Syra Machir; & Machir genuit Galaad, filii autem Ephraim fratris Manasse, Suthalaam, Ethaam: filii uero Suthalaam, Edom, additum est: siquidem id, quod postea legimus, quasi per anticipationem factum esse describitur. neque enim illo tempore, quo ingressus est Iacob Aegyptum, eius ætatis erant Ephraim & Manasse, ut filios generare potuerint. Ex quo manifestum est, omnes animas, quæ ingressæ sunt Aegyptum de femoribus Iacob, fuisse septuaginta; dum sexagintasex postea ingressæ sunt, & repererunt in Aegypto tres animas, Ioseph scilicet cum duobus filiis eius septuagesimus autem ipse fuerit Iacob. Hanc rem, ne uideamur aduersum scripturæ auctori
Deut. 10 tatem loqui, etiam Septuaginta interpretes in Deuteronomio transtulerunt, quod in septuaginta animabus ingressus est Iacob in Aegyptũ. Si quis igitur nostræ sententiæ refragatur, scripturam inter se contrariam faciet. ipsi enim Septuaginta interpretes, qui hic septuaginta quinque animas per πρόληψιν, cum Ioseph & posteris suis Aegyptum ingressas esse dixerunt, in Deuteronomio septuagin-
Act. 7 ta tantum intrasse memorant. Quod si econtrario nobis id

oppo-

opponitur, quo modo in actibus apostolorum, in concione Stephani dicantur ad populum, septuaginta quinque animas ingressas esse Aegyptum: facilis excusatio est. non enim debuit sanctus Lucas, qui ipsius historiæ scriptor est, in gentes actuum apostolorum uolumen emittens, contrarium aliquid scribere aduersus eam scripturam, quæ iam fuerat gentibus diuulgata. & utique maioris opinionis illo dumtaxat tẽpore Septuaginta interpretum habebatur auctoritas, quam Lucæ, qui ignotus, & uilis, & non magnæ fidei in nationibus ducebatur. Hoc autem generaliter obseruandum, quod, ubicumque sancti Apostoli, aut apostolici uiri loquuntur ad populos, iis plerumque testimoniis abutuntur, quæ iam fuerant in gentibus diuulgata: licet plerique tradant, Lucam euangelistam, ut proselytum, Hebræas litteras ignorasse. Iudam uero mitttante se ad Ioseph, ut occurreret ei ad urbem Heroum in terram Ramesse. In Hebræo nec urbem habet Heroum, nec terram Ramesse, sed tantummodo Gosen. Nonnulli Iudæorum asserunt, Gosen nunc Thebaidem uocari: & id, quod postea sequitur, Dedit eis ut possiderent Aegypti optimam terram in Ramesse, pagum Arsenoiten sic olim uocatum autumant. Et dixit ei, iura ergo mihi. Et iurauit ei, & Gen. 47
adorauit Israel contra summitatem uirgæ eius. Et in hoc loco quidam frustra simulant adorasse Iacob summitatem sceptri Ioseph; quod uidelicet honorans filium, potestatem eius adorauerit: cum in Hebræo multo aliter legatur: Et adorauit, inquit, Israel ad caput lectuli: quod scilicet, postquam ei iurauerat filius, securus de petitione, quam rogauerat, adoraret Deum contra caput lectuli sui. Sanctus quippe & Deo deditus uir, oppressus senectute, sic habebat lectulum positum, ut ipse iacentis habitus absque difficultate ulla ad orationem esset paratus. Et nunciatum est Gen. 48
Ioseph: Ecce pater tuus ægrotat, & tulit duos filios secũ, Manassen & Ephraim. Et ex hoc loco illud, quod supra diximus, demonstratur, quia Ioseph ad id locorum duos tantum filios habuerit, Ephraim & Manassen. si enim post

multos annos, moriente Iacob patre suo, duos tantummodo filios duxit ad benedictionem: utique illo tempore, cum filii eius generare non quiuerant, paruuli atque lactentes, in ingressu patris & fratrum, nepotes ex eis habere nõ potuit. Et confortatus Israel, sedit super lectulum. Causam, cur Septuaginta interpretes idem uerbum aliter & aliter ediderint, nescio: hoc unum audacter dico, quod ipsum uerbum mitta מטה, quod hic in lectulum transtulerunt, supra, ubi diximus, adorasse Iacob, uirgam potius quam lectulum nominauerunt. Et nunc ecce duo filii tui, qui nati sunt tibi in terra Aegypti antequam uenirem ad te in Aegypto, mei sunt: Ephraim & Manasse quasi Ruben & quasi Simeon erunt mihi: quos autem generaueris, post hæc tui erunt: in nomine fratrum suorum uocabuntur. Si quis ambigebat, quod Septuaginta animæ introissent Aegyptũ filiorum Israel; & quod Ioseph eo tempore, quo ingressus est Iacob, non nouem, sed duos tantum filios habuerit; præsenti capitulo confirmatur: siquidem ipse Iacob loquitur, duos eum filios habuisse, non nouem. Quod autẽ dicit, Ephraim & Manasse sicut Ruben & Simeon erũt mihi: illud significat: Sicut Ruben & Simeon duæ tribus erunt, & ex suis uocabulis appellabuntur: sic Ephraim & Manasse duæ tribus erunt, duosq. populos procreabunt, & sic hereditabunt repromissionis terram, sicut & filii mei. Reliquos autem, ait, filios, quos post mortem meam genueris, ostendens necdũ illo tempore procreatos, tui erunt: in nomine fratrum suorum uocabuntur in hereditatem suã. Non, inquit, accipient separatim terrã, nec funiculos proprios habebunt, ut reliquæ tribus, sed in tribubus Ephraim & Manasse, quasi appendices populi, commiscebuntur. Et ego do tibi Sicimam præcipuam super fratres tuos, quam accepi de manibus Amorræorum in gladio meo & sagitta. Sicima, iuxta Græcam & Latinam consuetudinẽ declinata est. alioquin Hebraice Sichem dicitur: ut Ioan-
Ioan.4 nes quoque euangelista testatur: licet, uitiose ut Sichar legatur, error inoleuit: & est nunc Neapolis urbs Samaritanorum.

norum. Quia igitur שכם Sichem lingua Hebræa trãsfertur in humerum, pulchre allusit ad nomen, dicens: Et ego dabo tibi humerum unum. Pro præcipuo enim, idest, ἐξαίρετον, unum scribitur in Hebræo. Quod autem dicit, se eam in arcu & gladio possedisse: Arcum hic & gladium, iustitiam uocat, per quam meruit peregrinus, & aduena, interfecto Sichem & Emor, de periculo liberari. Timuit Gen. 34
enim, ut supra legimus, ne uicina opida atque castella ob euersionem fœderatæ urbis aduersus se consurgerent: & Dominus non dedit eis, ut nocerent illi. Vel certe sic intelligendum: dabo tibi Sicimam, quam emi in fortitudine mea, hocest in pecunia, quam multo labore & sudore acquisiui. Quod autem ait: Super fratres tuos: ostendit absque sorte dedisse eam tribui Ioseph. siquidem eodem loco sepultus est Ioseph: & mausoleum eius ibi hodie cernitur. Ruben, primogenitus meus, fortitudo mea, & prin Gen. 49
cipium filiorum meorum, durus ad ferendum, & durus procacitate & iniuria, sicut aqua non ebullias. ascendisti enim super lectulum patris tui, & tunc uiolasti stratum meum cum ascendisti. In Hebræo ita scriptum est: Ruben, primogenitus meus, fortitudo mea, & capitulum in liberis meis. Maior ad portandum, & maior robore: Effusus es sicut aqua, ne adiicias. Ascendisti enim cubile patris tui, & contaminasti stratum in ascensu. Est autem sensus hic. Tu es primogenitus meus, maior in liberis: & sedebas iuxta ordinem natiuitatis tuæ, & hereditatem, quæ primogenitis iure debebatur, sacerdotium scilicet & regnum accipere: hoc quippe in portãdo onere & præualido robore demonstratur. Verum quia peccasti, & quasi aqua, quæ uasculo non tenetur, uoluptatis effusus es impetu: iccirco præcipio tibi, ut ultra non pecces, sisq. in fratrum numero, pœnam ex peccato luens, quod primogeniti ordinem perdidisti. Simeon & Leui fratres consummauerunt iniquitatem adinuentionis suæ: in consilium eorum non ueniat anima mea: & in congregatione eorum non æmuletur iecur meum: quia in furore suo interfecerunt

homines, & in desiderio suo subneruauerunt taurum. Necessitate compellimur iuxta propositum operis longius ea repetere, quæ ab Hebræa ueritate discordant. Legitur enim ibi: Simeon & Leui fratres, uasa iniquitatis arma eorum. In arcanum eorum ne intret anima mea: & in conuentu eorum ne dissoluatur gloria mea: quia in furore suo interfecerunt uirum; & in libidine sua suffoderunt murum.

Gen. 34 Significat autem, non sui consilii fuisse, quod Sichem & Emor fœderatos uiros interfecerint; contraq. ius pacis & amicitiarum, sanguinem fuderint innocentem; & quasi quodam furore, sic crudelitate rapti, muros hospitæ urbis euerterint. Vnde sequitur, & dicit: Maledictus furor eorum, quia procax, & ira eorum, quia dura: diuidam

Ios. 19 eos in Iacob, & dispergam eos in Israel. Leui enim hereditatem propriā non accepit, sed in omnibus sceptris paucas urbes ad habitandum habuit. De Simeō uero, in libro Iesu scriptum est, quod & ipse propriū funiculum non fuerit consecutus, sed de tribu Iuda quiddā acceperit. In Para

1.Par. 4 lipomenis autem manifestius scribitur, quod cū multiplicatus fuisset, & nō haberet possessionis locum, exierit in desertū. Quidam prophetice interfectos homines, apostolos, & subneruatū taurum a Pharisæis, Christū interpretantur.

Gen. 49 Iuda te laudabunt fratres tui. Quia Iuda, cōfessio siue laus interpretatur; consequenter scribitur, Iuda tibi cōfitebuntur fratres tui; uel, te laudabunt fratres tui. Adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Iuda, ex germine fili mi ascendisti, procumbens ut leo, & quasi catulus leonis. quis suscitabit eum? Licet de Christo grande mysteriū sit, tamen iuxta litterā prophetatur, quod reges ex Iuda per Dauid stirpem generentur, & quod adorent eum omnes tribus. Non enim ait, filii matris tuæ, sed filii patris tui. Et quod sequitur, Ex germine fili mi, in Hebræo habet, De captiuitate fili mi ascendisti: ut ostēderet eum captiuos populos esse ducturum; &, iuxta intelligentiā sacratiorem, ascendisse in al-

Psal. 67 tū, & captiuā duxisse captiuitatē. Siue, quod melius puto, captiuitas passionem, ascēsus resurrectionem signat. Alli-

gans

gans ad uitem pullum suum, & funiculo pullum asinæ. In Hebræo ita habet: Alligans ad uitem pullum suum, & in Sorek fili mi asinam suam: quod uidelicet pullum asinæ, cui supersedit Iesus, hoc est, gentilium populum, uineæ apostolorum, qui ex Iudæis sunt, copulauerit; & ad Sorek, idest, electam uitem, alligauerint asinam, cui supersedit, Ecclesiam ex nationibus congregatã. Quod autem dicit, Fili mi, apostrophen ad ipsum Iudam facit, quod Christus sit hæc uniuersa facturus. Sed & hoc sciendum, quod, ubi nos legimus, Alligans ad uitem pullum suum, pro pullo in Hebræo possit legi, urbem suam, iuxta eundem sensum alijs uerbis Ecclesia demonstrata, de qua alibi scriptum est: Non potest ciuitas abscondi supra montem posita: Et, Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei. Issachar bonum desiderauit, requiescens inter medios cleros: & uidens requiem, quia bona est, & terram, quia pinguis, supposuit humerum suum ad laborandum, & factus est uir agricola. In Hebræo ita scriptum est: Issachar asinus osseus recumbens in terminis, & uidens requiem, quia bona est, & terram, quia pulchra est, inclinauit humerum suum ad portandum, & factus est in tributum seruiens. Quia supra de Zabulon dixerat, quod maris magni esset litora possessurus, Sidonem quoque, & reliquas Phœnices urbes contingeret: nunc ad mediterraneam prouinciam redit, & Issachar, quia iuxta Nephthalim, pulcherrimam in Galilæa regionem, possessurus est, benedictione sua habitationem facit. Asinum autem osseum uocat, & humerum ad portandum deditum, quia in labore terræ, & uehendis ad mare oneribus, quæ in suis finibus nascebantur, plurimum laboraret, regibus quoque tributa comportans. Aiunt Hebræi, per metaphoram significari, quod scripturas sanctus die ac nocte meditans, studium suum dederit ad laborandum: & ideo ei omnes tribus seruiunt, quasi magistro dona portantes. Dan iudicabit populum suum, sicut unum de sceptris Israel. Fiat Dan coluber in uia, regulus in semita mordens ungulas equi, & cadet ascensor eius retror-

Iud.13.16 trorsum: saluatorem tuum expectabo Domine. Samson, iudex Israel, de tribu Dan fuit. Hoc ergo dicit: Nunc uidens in spiritu comam nutrire Samson Nazareum tuum, cæsis hostibus, triumphare; quod, in similitudinem colubri reguliq. obsidentis uias, nullum per terram Israel transire permittat; sed etiam, si quis temerarius uirtute sua, quasi equi uelocitate confisus, eam uoluerit prædonis more populari, effugere non ualebit. Totum autem per metaphoram serpentis & equitis loquitur. Videns ergo tam fortem Nazareum tuum, quod & ipse propter meretricem mortuus est, & moriens nostros occidit inimicos, putaui, o Deus, ipsum esse Christum filium tuū: uerum quia mortuus est, & non resurrexit, & rursum captiuus ductus est Israel, alius mihi saluator mundi, & mei generis præstolandus est, ut ueniat cui repositum est, & ipse erit expectatio gentium. Gad latrunculus latrocinabitur eum, & ipse latrocinabitur plantam. Iuxta Hebræum interpretati sumus: sed, ubi nos latrunculum posuimus, ibi scriptum est גדוד gedud: ut ad Gad nomen alluderet: qui significantius ἔυζωνος, idest, accinctus siue expeditus exprimi potest. Totum autem illud est, quod ante Ruben dimidiam tribum Manasse ad filios, quos trans Iordanem in possessione dimiserat, post quattuordecim annos reuertēs, prœlium aduersum eos gentium uicinarum grande repererit, &, uictis hostibus, fortiter dimicarit. Lege librum Iesu
Ios.13
1.Par.5 Naue, & Paralipomenon. Non ignoro plura in benedictionibus patriarcharum esse mysteria, sed ad præsens opusculum non pertinet. Nephthalim uirgultum resolutum, dans in generatione pulchritudinem. In Hebræo ita scriptū est: Nephthalim ager irriguus, dans eloquia pulchritudinis: signans quod aquæ calidæ in ipsa nascuntur tribu: siue quod super lacū Genesareth, & fluento Iordanis irrigua sit. Hebræi autē uolunt propter Tiberiadem, quæ legis uidebatur habere notitiam, agrum irriguum, & eloquia pulchritudinis prophetari. Porro ubi nos agrū irriguum, & Septuaginta στέλεχος ἀνειμένον, idest, uirgultum resolutum posuerunt:

runt: in Hebræo legitur סלחה אילה aiala seluha: quod potest & ceruus emissus transferri, propter temporaneas fruges, uelocitatem terræ uberioris ostendens. Sed melius, si ad doctrinam saluatoris cuncta referamus, quod ibi uel maxime docuerit: ut in euangelio quoque scriptum est. Filius auctus Ioseph, filius auctus super fontem filiæ, gradu composito incedentes super murum. Et exacerbauerũt eum, & contenderunt, & irascebantur aduersus eum habẽtes sagittas. Sedit in forti arcus eius, & dirupta sunt uincula manuum eius a manibus fortis Iacob: inde pascetur lapis Israel a Deo patris tui: & reliqua. Quia Septuaginta interpretes in plerisque dissentiunt, pro interpretatione eorum, ut in Hebræo habetur, expressimus. Et est sensus capituli: O Ioseph, qui ideo sic uocaris, quia adauxit te mihi Deus, siue quia inter fratres tuos maior futurus es: fortissima siquidem fuit tribus Ephraim; ut in Regnorum & Paralipomenon libris legimus: o inquam fili mi Ioseph, qui tam pulcher es, ut te tota de muris, & turribus, ac fenestris puellarum Aegypti turba prospectet, inuiderunt tibi, & te ad iracundiam prouocauerunt fratres tui, habentes liuoris sagittas, & zeli iaculis uulnerati. Verũm tu arcum tuum & arma pugnandi posuisti in Deo, qui fortis est propugnator, & uincula tua, quibus te fratres ligauerunt, ab ipso soluta sunt, & dirupta, ut ex tuo semine tribus nascatur Ephraim, fortis & stabilis, & instar lapidis durioris inuicta, imperans quoque decem tribubus Israel. Beniamin, lupus rapax, mane comedet adhuc, & ad uesperam dabit escam. Quamquam de Paulo apostolo manifestissima prophetia sit, quod in adolescentia sua persecutus Ecclesiam, in senectute prædicator euangelii fuerit: tamen in Hebræo sic legitur: Beniamin, lupus rapax, siue capiens, in matutino comedet prædam, & ad uesperam diuidet spolia. Quod ita Hebræi edisserunt: Altare, in quo immolabantur hostiæ, & uictimarum sanguis ad basem illius fundebatur, in parte Beniamin fuit. Hoc, inquiunt, ergo significat, quod sacerdotes mane immolant hostias, & ad uespe-

Matth. 4. 8. 13
Marc. 3. et seq.
Gen. 49
Act. 7. 9

ram diuidunt ea, quæ sibi a populo ex lege collata sunt, lupum sanguinarium, lupum uoracem super altaris interpretatione ponentes, & spoliorum diuisionem super sacerdotibus, qui seruientes altari uiuunt de altari.

ARGVMENTVM.

IN primum, & secundum Regum librum, & tertij partem, quæstiones seu traditiones Hebraicæ nunc tractantur, simili, ut in Genesi factum est, modo, non ita tamen accurrate: quippe cum LXX, aliorumq. Græcorum interpretum, Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis nequaquam recenseantur translationes: quæ una causa fuit, ut, Hieronymi hoc opus non esse, sed ex eius commentarijs, seu uerius quæstionibus, quæ non extent, quas ipse in hos libros, sicuti in ceteros quoque scripturæ sacræ, se editurum initio præfatus est, ab alio consarcinatum, creditum a quibusdam non temere sit.

QVAESTIONES, SEV TRADITIONES hebraicæ, in libros Regum, parũ liquet quo auctore, nisi quod probabile est, quædam ex Hieronymi commentariis, quos in præfatione pollicetur, per studiosum quempiam decerpta.

IN PRIMVM LIBRVM.

CAP. I FVIT uir unus de Ramathaim Sophim de monte Ephraim, & nomen eius Elcana, filius Ieroham, filii Elihu, filii Thohu, filii Suph Ephratæus. Ramataim interpretatur, duo excelsa: & hæc duo excelsa, duæ intelliguntur tribus, regalis uidelicet, & sacerdotalis. Quod
1. Par. 6 pater Elcanæ de tribu fuerit Leui, liber Paralipomenon plenissime docet, in quo series genealogiæ illius usque ad Leui perducitur: Matrem quoque eius de tribu Iuda extitisse monstratur, in eo quod Ephratæus uocatur. Ephratæus ab Ephrata uxore Caleb, quam constat de tribu Iuda fuisse, dictus est. Et si quem mouet, quod ab Ephraim, non ab

ab Ephrata Ephrataeus uocetur: uideat in subsequentibus qualiter David filius uiri Ephrataei uocetur: cum liquido pateat eundem Isai non de Ephraim, sed de tribu Iuda extitisse: & probet eundem Elcana Ephrataeum ab Ephrata, non ab Ephraim dici. צופים Zophim, speculatores interpretantur. speculatores hic prophetae intelliguntur: quorum filius Elcana fuit. De mōte Ephraim. De monte uero Ephraim fuisse dicitur: quia ibi erat eius habitatio. intra cūctas namque tribus habitationem Leuitarū fuisse nō dubiū est. Et ascendebat uir ille de ciuitate sua statutis diebus. Tribus festiuitatibus, paschae uidelicet, & pentecostes, & sollemnitate tabernaculorum ascendebat in domum Domini. Deditq. Phenennae uxori suae, & cunctis filiis eius, & filiabus partes. Hae partes, uestes intelliguntur, quae in iisdem tribus festiuitatibus, iuxta morem illius gentis, uxoribus & liberis, ac famulis tribuebantur. Annae autem dedit partem unam tristis. In Hebraeo ita legitur: Annae autem dedit partem unam duplicem, quia Annam diligebat. Ne reputes ancillam tuam quasi unam ex filiabus Belial: quia ex multitudine maeroris & doloris mei locuta sum usque ad praesens: Belial enim interpretatur, absque iugo. Et notandum, quod omnes, qui ebrietatem sectantur, filii Belial uocentur. Et adduxit eum secum postquam ablactauerat in uitulis tribus, & tribus modiis farinae, & amphora uini: & adduxit eum in domum Domini in silo. In Hebraeo, non tribus modiis farinae, sed modio farinae, legitur: quem locum apud Latinos scriptorum uitio constat esse deprauatum. Si enim cum uitulis tribus tres modios farinae obtulit, contra praeceptum legis fecit: in lege enim ita praecipitur: Mensis septimi prima dies uenerabilis & sancta erit uobis. Omne opus seruile non facietis: dies Leuit. 23
clangoris est, & tubarum: offeretisq. holocaustum in odo Num. 29
rem suauissimum Domino, uitulum de armento unum, arietem unum, agnos anniculos immaculatos septem: & in sacrificiis eorum similae oleo cōspersae. Tres decimas per singulos uitulos, duas decimas per arietem, unā decimā

per

per agnũ. Hæc uero decima, decima pars erat Ephi. Vnde
datur intelligi, quod Elcana non obtulerit tres modios fari
næ cum tribus uitulis, sed nouem decimas; quibus, secun
CAP.2 dum Hebraicam mensurã, unus efficitur Ephi. Exultauit
cor meum in Domino, & exaltatum est cornu meum in Do
mino. Cornu, filium uocat: quia, quando sine filio erat,
absque cornu uidebatur sibi esse. Recedant uetera de ore
uestro. In Hebræo ita habetur: Exeant uetera. Et est sen
sus: Exeant humilia de ore uestro, de quo antea grandia &
superba exibant. Quibus uerbis Phenennam, & filios
eius increpat, quæ, ob fecunditatem sibi concessam, con-
tra Annam eleuabatur. Arcus fortium superatus est, & in
firmi accincti sunt robore. Arcus Aegyptiorum, idest for-
titudo, & potentia, superata est: & infirmi, scilicet Israe-
litæ, confortati sunt. Aliter: Arcus, idest, superbia & for-
titudo Phenennæ, qua in filiis gloriabatur, superata est: &
Anna, quæ ob sterilitatem infirma erat, accincta est robo
re filiorum. Donec sterilis peperit plurimos: & quæ mul-
tos habebat filios, infirmata est. In Hebræo & in Septua-
ginta translatione, non plurimi, sed septem leguntur. Iu-
dæi hunc locum ita intelligunt, quod, nato Samuele, mor
tuus sit filius primogenitus Phenennæ, mortui sint & alii
filii. Sed quærendum est, quo modo hoc stare possit, cũ
Phenenna septem, Anna autem non nisi quinque filios ha
buerit. quam quæstionem Hebræi soluentes, duos filios
Samuelis cum filiis Annæ annumerant. Domini enim sunt
cardines terræ, & posuit super eos orbem. In Hebræo ita
habetur: Domini enim sunt afflicti terræ. Afflictos terræ,
Hebræi pauperes spiritu & humiles corde intelligunt: su-
per quos Dominum orbem posuisse dicunt; quia eorum
meritis terram stare autumant. Dominum formidabunt ad
uersarii eius: & super ipsos in cælis tonabit. Super aduersa
rios suos Dominus in cælis tonabit, sicut est illud in libro
Iosue 10 Iosue: Cumq. fugerent a facie Israel, & essent in descensu
Bethoron, Dominus misit super eos lapides magnos de cæ
lo usque Azecha, & mortui sunt multo plures lapidibus
gran-

grandinis, quam quos gladio percusserant filii Israel. Eli autem senex erat ualde, & audiuit omnia, quæ faciebant filii sui uniuerso Israeli, & quo modo dormiebant cum mulieribus, quæ obseruabant ad ostium tabernaculi. Dormisse eos dicunt Hebræi cum mulieribus, eo quod post menstrui tempus, aut partus, non impleto, secundum legis præceptum, sacrificio, suadebant eas ad uiros suos redire, eisq. commisceri. Et dormire ideo dicuntur, quia eas dormire cum bona fama uiris suis contra præceptum legis faciebant. Vnde idem Eli post paululum ait: Non est enim bona fama, quam ego audio, ut transgredi faciatis populum Domini. Transgressionem ergo populus faciebat, quia, sacrificio non rite peracto, uxoribus suis iungebatur. sicut enim ui extorquebant carnes ab immolante, ita etiam extorquebant sacrificium ab offerente: & iccirco sicut in auferendis carnibus faciebant homines detrahere sacrificio Domini; ita quoque nihilominus in coniungendis uxoribus transgredi faciebant populum Domini. Si peccauerit uir in uirum, placari potest ei Deus; quia placato sibi uiro, in quem peccauit, placabilem sibi facit Deum, cui in uiro peccauit: si autem in Deum peccauerit uir; quis orabit pro eo? non ergo eo modo in uirum, quo in Deū, peccatur: quia, in uirum peccare, peccatum qualecumque est, leuiorq. remissio: in Deum uero peccare, idest ab eius cultu recedere, impietatis peccatum est, difficiliorq. remissio: et quoniam, cum in uirum quis peccat, placato sibi uiro, facit sibi Deum placabilem: in Deum autem cum quis peccat, quis orabit pro eo? Ac si dicatur: Per quem Deum sibi, in quem peccauit, propitium facere poterit? Venit autem uir Dei ad Eli, & dixit ad eum: Hæc dicit Dominus: Numquid non aperte reuelatus sum domui patris tui, cum esset in Aegypto in domo Pharaonis: & elegi eum ex omnibus tribubus Israel, mihi in sacerdotem: & cetera. Hunc uirum Dei Iudæi Phinees dicunt, quem & Eliam autumant. Reuelatus uero Dominus fuisse dicitur domui patris eius, idest, Aaron, in eo loco, ubi Exod. 4

ait:

erat arca Dei, Samuel dormiebat. Quod uero ait: Ante quam lucerna Dei extingueretur: intelligi oportet, ante quam lux diurna fieret, quando eadem extinguenda erat lucerna. sic enim a Domino per Moysen iussum erat, ut eadem lucerna luceret usque mane, sicut est illud in Hebræo: Præcipe, ait Dominus, filiis Israel, ut afferant tibi oleum de arboribus oliuarum purissimum, piloq. contusum, ut ardeat lucerna semper in tabernaculo Domini: & collocabunt eam Aaron, & filii eius, ut usque mane luceat coram Domino. Porro Samuel necdum sciebat Dominũ. Nescire Dominum dicitur, quia per prophetiæ mysterium necdum ei reuelatus fuerat sermo Domini. Dixit Dominus ad Samuelem: Ecce ego facio uerbum in Israel, quod quicumque audierit, tinnient ambæ aures eius: Hoc in loco comminatio Domini est super Eli, & super domum eius: eo quod in peccato filiorum Eli, arca Dei caperetur, & Israel rueret, & eius filii interirent, & domus Eli sacerdotio domus Domini priuaretur; & ob id factum, audientium aures tinnirent stupore uehementi. Aperuitq. ostia domus Domini, & Samuel timebat uisionem indicare Eli. Non est intelligendum, quod Samuel aperuerit ostia domus Domini, sed sacerdos. Et non cecidit ex omnibus uerbis Samuelis in terram. Non cecidisse ex omnibus uerbis eius in terram dicitur, quia, quidquid prophetabat, rebus gestis demonstrabatur. Et euenit sermo Samuelis uniuerso Israeli. Sermo eius fuit ad uniuersum Israel; quod percutiendi essent a Philistæis propter peccata filiorum Eli; quem sermonem euentus rei postea probauit. Erat autem ibi lapis magnus, & conciderunt ligna plaustri. Lapidem istum Hebræi aram ab Abraham ædificatam intelligunt.

Exod. 27

Cap. 6

Hi sunt autem ani aurei, quos reddiderunt Philistiim pro delicto Domino, Azotus unum, Gaza unum, Ascalon unum, Geth unum, Acharon unum. Quinque anos & quinque mures, hæ quinque ciuitates dederunt: reliquæ autem ciuitates prouinciarum, & uillæ, quæ erant absque muro, mures tantum dederunt, iccirco dicitur, ab urbe mura-

murata usque ad uillam, quæ erat absque muro. Quod autem sequitur: Et usque ad Abel magnum, super quem posuerunt arcam Domini: Abel magnum ciuitas est in termino Israel. Abel magnum iccirco uocatur; cum antea Bethsamis uocitata sit, siue propter luctum super uiris Bethsamitibus ibi factum, siue propter distinctionem ciuitatis Abel Bethmaca, de qua exclamauit mulier sapiens ad Io-
2. Reg. 20 ab, dicens: Qui interrogant, interrogent in Abela. Sic itaque intelligendum est, quod ab urbe murata usque ad uillam, quæ erat absque muro, & usque ad Abel magnũ, dederint mures. super quem, idest, super luctum posuerunt arcam Domini, quæ erat usque ad illum diem in agro Iosue Bethsamitis. Fuit ergo in agro illius, donec in Chariathiarim ducta est. Et percussit de populo septuaginta uiros, & quinquaginta millia plebis. In Hebræo ita habetur: Et percussit de populo septuaginta uiros, & quinquaginta millia uiros. Hos septuaginta uiros, iudices septuaginta Hebræi intelligunt: quorum merito & gloriæ quinquaginta millia uiri comparabantur, sicut & de Dauid dici
CAP. 7 tur: Quia tu unus pro decem millibus computaris. Et factum est ex qua die mansit arca Domini in Cariathiarim, multiplicati sunt dies, idest, uiginti anni. A tempore, quo reprobatum est sacerdotium Eli usque ad Samuelis ducatum, uiginti fuerunt anni miseriarum referti. Peracto uicesimo anno, translata est eadem arca a Samuele in Masphat, & de Masphat transtulerunt eam Samuel & Saul in Galgala. inde translata est a Saul in Nobe, de Nobe in Gabaa, de Gabaa trãslata est a Dauid in domũ Obed Edõ. de domo Obed Edom transtulit eam Dauid in Sion. de Sion transtulit eam Salomon in Sancta Sanctorum. Et requieuit omnis Israel post Dominum. Requieuisse post Dominum dicuntur, quia, abiectis idolorum sortibus, Domino se ad seruiendum toto corde tradiderunt. Quod & in subsequentibus dicitur: Abstulerunt filii Israel Baalim & Astaroth, & seruierunt Domino soli, & conuenerunt in Masphat: hauseruntq. aquam, & effuderunt in conspe-
ctu

ctu Domini. Hebræi tradunt, quod coram Domino in eandem aquam maledicta congesta sint: & sicut in lege mulier Zelotypa hausta aqua probatur, ita & hic idololatræ hac aqua probati sunt, hi uidelicet, qui se idola coluisse penitus denegabant. Tradunt etiam, quod, quicumque idololatra hanc aquam gustasset, labia eius ita sibi adhærerent, ut nequaquam ea ab inuicem idololatra separare posset. hoc indicio idololatra deprehendebatur, & interficiebatur. Quod & sequentia demonstrant in eo, quod ait: Iudicauitq. Samuel filios Israel in Masphat. Iudicare in hoc loco idololatras, secundum legem morti tradere, intelligendum est. Dicunt etiam, quod Moyses hoc modo idololatras, qui sibi uitulum fecerant, probauerit; quando arripuit uitulum, & combussit, & contritum usque ad puluerem sparsit in aquam, & dedit ex eo potum filiis Israel.
Dixitq. Saul ad puerum suum: Ecce ibimus, quid feremus CAP. 9
ad uirum? Non enim putabat Saul sibi asinas a Samuele aliter indicari, nisi pretio diuinationis: ideo ait: Quid feremus ad uirum? Festina nunc: hodie enim ueniet in ciuitatem: quia sacrificium est hodie populo in excelso. Sacrificium in hoc loco prandium intelligitur, quod præparauerat Samuel populo in kalendis. Et dimittam te mane, & omnia, quæ sunt in corde tuo, indicabo tibi: & de asinis, quas perdidisti nudiustertius, ne solicitus sis: quia inuentæ sunt. Erat in corde Saul, sicut Hebræi tradunt, quod rex futurus esset, quia uiderat per uisum se in uertice arboris palmæ collocari. quæ uisio signum regale fuit. Cumq. abie- CAP. 10
ris inde, & ultra transieris, & ueneris ad quercum thabor, inuenient te ibi tres uiri ascendentes ad Dominum in Bethel. Hi uiri causa orationis ibant in Bethel, ubi Iacob lapidem erexerat. Post hæc uenies ad collem Dei. Collis Dei locus erat, ubi prophetæ habitabant. Et insiliet in te spiritus Domini, & prophetabis cum eis. Prophetasse eum ibi Iudæi dicunt de futuro sæculo, de Gog & Magog, & de præmiis iustorum, & pœna impiorum. Quando ergo uenerint signa hæc omnia tibi, fac quæcumque inuenerit

erit manus tua, quia Deus tecum est. Ac si diceret: his signis noscere poteris, quia Deus te regem fore uoluit. Et iccirco ad omnia, quæ tibi agenda sunt, regaliter age; quia Deus tecum est. Et descendes ante me in Galgala: ego quippe descendam ad te, ut offeras oblationem, & immoles uictimas pacificas. Septem diebus expectabis, donec ueniam ad te, & ostendam tibi quæ facias. Videtur quibusdam inculpabiliter Saul obtulisse holocaustum, cum Samuel expectatus ab eo, iuxta placitum septem dierum non uenerit. Quod si quis hunc locum bene distinxerit, inueniet eum non immerito culpatum fuisse, & inobedientiæ redargutum. Locus autem hic apud Hebræos ita distinguitur: Et descendes ante me in Galgala: ego quippe descendam ad te. Et postea infertur: Ad offerendas oblationes & immolandas uictimas pacificas, septem diebus expectabis, donec ueniam ad te, & ostédam tibi quæ facias. Non enim Samuel suum præstolari aduentum Sauli septem dierum tempore præcepit, sed ad offerendas oblationes, & immolandas uictimas pacificas, se ab eo eisdem septem diebus uoluit expectari. Quod ille nequaquam fecit, & ideo merito culpatur, & stultitiæ elogio denotatur. Responditq. alter ad alterum, dicens: Et quis pater eorum? Ac si diceret: Et quis maior illo in dignitate, & sapientia? Optime enim potest inter prophetas uersari, & pater eorum, idest, magister uocari, qui tam doctus & sapiens est. Pater,
4. Reg. 2 magister uocatur: sicut Eliseus Eliam patrem, idest, magi-
Iob 34 strum uocat: Pater mi, pater mi, currus Israel, & auriga eius. Et in libro Iob, Heliu Eliphaz patrem, idest magistrum uocat, hoc modo, pater mi probetur Iob usque in finem. Filius unius anni erat Saul, cum regnare cœpisset. duobus autem annis regnauit super Israel. Non de Isboseth filio Saul, sed de eodem Saule dictum est hoc. sic enim erat innocens, quando regnare cœpit, sicut filius est unius anni: & in eadem innocentia, duobus regnasse annis dici-
Cap. 12 tur. Locutus est autem Samuel ad populum legem regni. Hebræus, iudicium regni. Et reposuit coram Domino.

Coram Domino, ideſt, coram arca Domini, quæ erat in Maſphat. Et miſit Dominus Ierubaal & Bedan & Iepte & Samuel, & eruit uos de manu inimicorum ueſtrorum per circuitum. Ierubaal ipſe eſt Gedeon, & Bedan ipſe eſt Sãſon. Si timueritis Dominum, & ſerüieritis ei, & audieritis uocem eius, & non exaſperaueritis os Domini. Os Domini dicit os prophetarum, qui ex ore Domini loquebantur. Quod cum audiſſent Philiſtiim, Saul cecinit buccina CAP. 13
in omni terra, dicens: Audiant Hebræi. Et uniuerſus Iſrael audiuit huiuſcemodi famam: percuſſit Saul ſtationem Philiſtinorum. Sic enim intelligendum eſt, quod cum audiſſent Philiſtiim, ſubauditur, conturbati ſunt. Saul cecinit buccina. Hæc buccina ſignum uictoriæ & exhortationis fuit; ut audirent & noſſent Hebræi, conturbatos & ſuperatos eſſe Philiſtæos. Propterea ſequitur: Et uniuerſus Iſrael audiuit huiuſmodi famam: percuſſit Saul ſtationem Philiſtinorum. His rebus compertis, confortatus eſt Iſrael propter hoc. Et ſequitur: Et erexit ſe Iſrael aduerſus Philiſtæos, ideſt, uiriliter cœpit agere contra Philiſtæos. Quod cum uidiſſent filii Iſrael ſe in arcto poſitos: afflictus enim erat populus: abſconderunt ſe in ſpeluncis & abditis, in petris quoque & in antris & in ciſternis. Hebræi autem tranſierunt Iordanem in terram Gad & Galaad. Si ſe abſcondit Iſrael in præfatis locis, quid eſt quod ait: Hebræi autem tranſierunt Iordanem? abſconſis enim quibuſdam Iſraelitis, qui Saul & populum, qui cum eo erat, reliquerant, quædam pars eorum, qui hic Hebræi uocantur, timore perterriti, defecerunt a Saul, & a uiris, qui cum eo erant, & deſcenderunt in caſtra Philiſtiim. Quem locum ad intelligendum clarius & manifeſtius, ſequentia demonſtrant, in eo loco ubi ait: Sed & Hebræi, qui fuerant cum Philiſtiim ab heri & nudiſtertius, aſcenderantq. cum eis in caſtris, reuerſi ſunt, ut eſſent cum Iſrael, qui erant cũ Saul & Ionathan. Omnes quoque Iſraelitæ, qui ſe abſconderant in monte Ephraim, audientes quod fugiſſent Philiſtiim, ſociauerunt ſe cum ſuis in prœlio. et uerſus ad præ- CAP. 14

dam, & tulit oues, & boues, & uitulos, & mactauerunt in terra, comeditq. populus cum sanguine. Non fecit populus irritum iuramentum, quo eos Saul adiurauerat, dicens: Maledictus uir, qui comederit panem usque ad uesperam, donec ulciscar me de inimicis meis: quia uictoria iam potiti erant: sed peccasse Domino & cum sanguine comedisse dicuntur, quia, contra legis præceptum, ante quam sacrificium uespertinum perageretur, comederunt. Sic itaque usus erat, ut, quando homicidium ab eis aut in suis, aut in exteris fiebat, ut non comederent ante quam sacrificium uespertinum pro eis fieret. Aliter, peccasse Domino, & comedisse cum sanguine dicuntur; quia, mactatis uictimis, non obtulerunt ad sanctuarium sacerdotibus iuxta legis præceptum adipem & sanguinem, cum uidelicet sanctuarium secum haberent. Quando locus sanctuarii procul erat, iubetur sanguis uictimarum in terram fundi, de iis uidelicet uictimis, quas ad suos usus præparabant. Quando uero sanctuarium præsens erat, sanguis hostiarum super altare Domini iubetur fundi, sicut est illud in libro Deuteronomii: Sanguinem hostiarum tuarum fundes in altari: carnibus autem ipse uesceris: quod præfatus tamen non fecit populus: Peccasse iccirco dicitur Domino, & cum sanguine comedisse. Aedificauit autem Saul altare Domino. Tūc primum cœpit ædificare altare Domino. Hebræus non habet, primum. quærendum itaque, cum antea legatur ædificasse altare, quando a Samuele increpatus est, cur hic dicatur, tunc cœpit ædificare altare Domino. Aedificasse itaque antea legitur altare: sed quia inobedienter illud ædificauit, non Domino ædificasse intelligitur. hic autem, quia obediēter & recte illud ædificauit, Domino ædificasse perhibetur. Dixitq. Saul: Applicate huc uniuersos angulos populi. Angulos populi, principes populi uocat, quibus idē populus adhærebat. Nunc ergo uade, & percute Amalec, & demolire uniuersa eius: non parcas ei, sed interfice a uiro usque ad mulierem, & paruulum atque lactentem, bouem & ouem, camelum & asinum, atque iumenta.

Margin notes: *Deut.* 12 (beside "nomii: Sanguinem hostiarum…"); CAP. 15 (beside "populus adhærebat. Nunc ergo uade…").

ta. Ideo autem Dominus iumenta Amalec demoliri iubet, ut nec in iumentis eius memoria fieret. Dominus enim dixerat se deleturum memoriam Amalec de sub cælo. iccirco præcipitur Sauli, ut eum penitus ab homine usque ad iumenta deleret. Sed quia eius memoria, idest, Amalec penitus deleta non fuit, Saulis peccatum & inobedientia in causa extitit. De quo Amalec ita in libro Deuteronomii dicitur: Memento, quæ fecerit tibi Amalec in uia, quando egrediebaris ex Aegypto, quo modo occurrerit tibi, & extremos agminis tui, qui lassi residebant, ceciderit. Lassos hic Hebræi immundos secundum legem extra castra manentes intelligunt: quos cecidisse Amalecitæ dicuntur; quia, sicut ipsi tradunt, eorum circumcisionem amputauerunt, & in subsannationem Dei, in cælum proiecerunt. Dixitq. Saul Cineo, abite, recedite, atque discedite, ne forte inuoluam te cum eo. Tu enim fecisti misericordiam cum omnibus filiis Israel, cum descenderent de Aegypto. Ceni ipse est Iethro cognatus Moysi, de cuius genere erant Cinei, qui descenderant ad Amalec, & habitabant cum eo, qui utique consanguineus eorum erat, & hereditatem in eius terra habebat. Misericordiam uero Cinei cum filiis Israel fecisse dicitur, siue quia Moysen fouit in terra Madian, siue quia consilium dedit Moysi, qualiter multitudinem populi gubernaret. Nunciatum est autem Samuel, eo quod uenisset Saul in Carmelum, & erexisset ibi fornicem triumphalem. Quando uictoria potiebantur, faciebant arcum de myrtetis, & palmis, & oliuis ob signũ uictoriæ. Tulit autem populus oues & boues, primitias eorum, quæ cæsa sunt. Primitiæ hic ea, quæ potiora & meliora erant, intelligendæ sunt. Porro triumphator in Israel non parcet, & pænitudine non flectetur: neque enim homo est, ut agat pænitentiam. In Hebræo legitur, porro triumphator Israel non mentietur. Triumphator ille Deus est. Non mentietur: quia ea, quæ promittit sibi famulantibus, largitur. Pænitudine non flectetur: quia non pænitet eum de bonis, quæ largitus est. Sed nunc honora

Exod. 17

Deut. 25

me coram senioribus populi mei, & coram Israel. Hono ra me sicut regem, ut ego præcedam sicut rex, & tu subsequaris ut adorem dominum Deum tuum. Senes autem po puli sui, suam tribum; & coram Israel, ceteras tribus Isra
CAP. 16 el dicit. Et respōdens unus de pueris ait: Ecce uidi filium Isai Bethlehemitem: & cetera. Puer iste Doech Idumæus fuisse perhibetur, inimicus Dauid: & omnia, quæ de Dauid in laudem dixisse uidetur, in odium eius dixisse dicitur: quia uolebat inimicitiæ causa & inuidiæ liuore ut ad Saul ueniret, quatenus ibi qualibet occasione necaretur. Et directus est spiritus Domini in Dauid a die illa & in reliquum. Ideo directus in eum spiritus Domini dicitur, eo quod tunc
CAP. 17 psalmos canere cœperit. Et egressus est uir spurius de castris Philistinorum nomine Goliath. Spurius dicitur, quia a patre gigante, matre uero Gethea natus erat. Dauid autem erat filius uiri Ephrataei de Bethlehem Iuda, cui nomē erat Isai, qui habebat octo filios. Quæritur, cur hic octo filios habere dicatur, cum in Paralipomenon non amplius quam septem legantur. quod ita soluitur. Nathan prophetam, filium Samuaa filii sui, quem in loco filii educauerat & nutrierat, inter filios annumerat. nam & coram
1. Reg. 16 Samuele septem eius filii leguntur adducti fuisse, & octauus esse in pascuis. inter quos Nathan adductum fuisse, manifestum est, qui & Ionathan uocatur. de quo in extrema parte Samuelis dicitur. Percussit autem eum Ionathan filius Samma, fratris Dauid. Et notandum, quod, ubicumque propheta uocatur, Nathan scribitur, non Ionathan. Et fratres tuos uisitabis, si recte agant: &, cum quibus ordinati sunt, disce. In Hebræo ita habetur. Et fratres tuos uisitabis, si recte agant; & pignora eorum tolles. Pignora in hoc loco Hebræi libellos repudii intelligunt. siquidem usum illius gentis fuisse ferunt, ut, quando ibatur ab eis in pugnam, libellos repudii uxoribus suis darent: ut, si cō tigisset uirum in prœlio capi, & in captiuitatem duci, mulier eius, expectatis tribus annis, si uir eius non redisset, alium duceret uirū. Quare uenisti, & quare dereliquisti pau

cu-

tu las oues illas in deserto? Ego noui superbiam tuã,& nequitiam cordis tui. Nosse se dicit illius superbiam, & nequitiam cordis; quia putabat eum tumore cordis eleuari, eo quod Samuel unxisset illum in regem. Assumens autem Dauid caput Philistæi, attulit illud in Hierusalem: arma uero eius posuit in tabernaculo suo. Quod dicit attulisse Dauid caput Phillistæi in Hierusalem: anticipatio est, quod postea fecit. Arma uero eius, idest, Philistæi, non est intelligendum quod in suo posuerit tabernaculo, sed in tabernaculo Domini, de quo tabernaculo postea hæc ab Abimelec sacerdote suscepit. Dixitq. Abner: Viuat anima tua rex, si noui. Secundũ illud locutionis genus hoc dictũ est quod dictum est illud: Benedixit Naboth Deo, & regi: ac si diceret, non uiuat anima tua rex, si noui. Aliter, uideam mortem tuam, si noui. Post diem autem alterum inuasit spiritus Dei malus Saul, & prophetabat in medio domus suæ. More arrepticiorum prophetabat: & prophetasse suum in hoc loco, non est aliud intelligendum, nisi aliena retulisse. Et egrediebatur Dauid, & ingrediebatur in conspectu populi. Quando egrediebantur in pugnam, ipse primus more regio egrediebatur in conspectu eorum, & regrediebatur. Dixitq. Saul: Dabo eam illi, ut fiat illi in scandalum, ut sit super eum manus Philistinorum. His duobus periculis Saul Dauid putauit interimi posse; scilicet aut insidiis filiæ suæ, a qua se uidebat multum amari; aut causa præputiorum Philistinorum, propter quæ adipiscenda Philistæos erat bello aggressurus. Dixit ergo Saul ad Dauid: In duabus rebus gener meus eris hodie. In duabus rebus generum eum sibi futurum dicit, quia iam ei attulerat præputia Philistinorum pro Merob, quam Saul dedit Adrieli Moholathitæ, & postea pro Michol ducenta. Et quamuis non aperte dicatur pro Merob Saul præputia Philistinorũ Dauid dedisse: tamen, qui præcedentia & subsequentia perlegerit, & perscrutatus fuerit, inueniet eum bis Sauli præputia Philistinorum dedisse. Potest etiam & aliter intelligi. In duabus rebus gener meus eris hodie, quia ego quæ

Marginal notes: 1. Reg. 21 (beside "Viuat anima tua rex"); 3. Reg. 21 (beside "Benedixit Naboth Deo"); CAP. 18 (beside "Post diem autem alterum")

sui a te centum præputia Philistinorum, & tu obtulisti du centa. Ego autem egrediens stabo iuxta patrem meum in agro, ubi tu fueris; & ego loquar de te ad patrem meum; &, quodcumque uidero, nunciabo tibi. Descensurum náque Saulem in eundem agrum, Ionathan Dauid dixerat; & ut in eodem agro Dauid absconderetur, collocutum inter eos fuerat: in quem agrum crebro Saul consiliandi gratia conuenire solebat, ubi etiam constitutum fuerat ut occideretur Dauid, quod & Ionathan indicauerat Dauid. Et expoliauit se etiam Saul uestimentis suis, & prophetauit coram Samuele. Quæstio magna hic oritur, cum in præcedentibus legatur: Et non uidit Samuel Saulem usque in diem mortis suæ; & hic prophetasse coram Samuele dicatur. quã quæstionẽ Hebræi his duobus modis soluunt. Aut non uidit eum, quia, quando iunctus est Saul cuneo prophetarum, abscondit se Samuel, ne uideretur ab eo. aut nõ uidit eum indutum habitu regio, quo indutus erat, quando dictum est: non uidet eum usque in diem mortis suæ: subauditur, indutum habitu regio. Expoliasse uero se non omnibus uestimentis, sed regalibus tantum, intelligendum

CAP. 20 est. Et sit Dominus tecum, sicut fuit cum patre meo. Et si uixero, facias mihi misericordiam Domini. Sit Dominus tecum, sicut fuit cum patre meo: idest: sublime faciat regnum tuum, sicut sublime fecit patris mei regnum. Et si uixero, facias mihi misericordiam Domini, ut scilicet sim secundus in regno tuo: & si mortuus fuero, non auferes misericordiam tuam a domo mea usque in sempiter-

CAP. 21 num. Venit autem Dauid in Nobea ad Achimelech sacerdotem. Achimelech ipse est Aia, filius Achitob, filii Phinees, filii Heli. Et fuerunt uasa puerorũ sancta. Achimelech interrogat, utrum Dauid, & pueri sui, quos in illum & illum locum conduxisse dixerat, mundi essent. Dauid uero ænigmatice pluraliter de se ipso respondit, dicens: Et fuerunt uasa puerorum sancta a concubitu coniugali. Quod uero ait, porro uia hæc polluta est, & in Hebræo legitur, porro uia hæc laica est: sic est intelligendum: uia hæc laica

est;

est; ac si diceret: in lege præceptum est, ut extraneus non comedat ex eis: & tu interrogas, utrum mundi sint pueri; qui etiam si mundi essent, nequaquam eis uesci deberent. iccirco uia hæc est laica, quia tu laicaliter interrogas. Quod uero sequitur: Sed & ipsa hodie sãctificabitur in uasis meis: ipsa utique in uasis, idest, in mente sua sanctificari dicitur: nequia, nisi necessitate corporis & periculo uitæ urgente, nequaquam uesceretur eis: non tamen aperte eosdem legitur Dauid panes comedisse. Tradunt Hebræi nequaquam Dauid eos comedisse panes: sed aliter tamen Dominus in euangelio. Erat autem ibi quidam uir de seruis Saul in die illa intus in tabernaculo, & nomen eius Doech Idumæus. In Hebræo dicitur, obligatus in conspectu Domini. Obligatus idem Doech Idumæus erat uoto, quo se obligauerat aliquot diebus in tabernaculo Domini immoraturum, & orationi uacaturum. Dixitq. Gad propheta ad Dauid: Noli manere in præsidio: proficiscere, & uade in terram Iuda. Miro modo hic introducitur Gad propheta, cum in præcedentibus eius nulla facta fuerit mentio. Sic itaque hic introducitur, sicut Elias propheta in loco ubi dicitur: Et dixit Elias Tesbites de habitatoribus Galaad. Ex ore itaque Domini Gad propheta, Dauid dixit, ut non moraretur inter gentes, & in terra polluta, sed in terram Iuda rediret, & ibi, iuxta uoluntatem Domini, persecutionem inimicorum ferret. Et trucidauit Doech Idumæus in die illa octogintaquinque uiros uestitos ephod lineo. In Hebræo habetur, portantes ephod lineum. Aiunt Hebræi non omnes ephod lineum portasse, sed tales eos fuisse, qui utique digni & idonei essent ad portãdum ephod. Si tradent me uiri ceile in manus eius, & si descendet Saul sicut audiuit seruus tuus: domine Deus Israel indica seruo tuo. Et ait Dominus, descendet. Ac si diceret: si hic steteris, descendet. Et quod ait: Si tradent me uiri ceile: & Dominus ait, tradent: iste est sensus: si descenderit Saul, & hic te inuenerit, tradent. Porro eo tempore, quo fugerat Abiathar, filius Achimelech, ad Dauid in ceila, ephod

Marc. 2 | Cap. 22 | 3. Reg. 17 | Cap. 23 | Exod. 28

secum habens descenderat: ephod illud erat, quod Moyses iubente Domino fecerat: in quo erat doctrina, & ueritas, in quo etiam cousuluit sacerdos Dominum. Percussit igitur uterque, Ionathan scilicet & Dauid, fœdus coram Domino. Coram Domino, idest, coram Gad propheta & Abiathar sacerdote, qui portabat ephod. Iuit igitur Sa-

CAP. 24 ul & socii eius ad quærendum. Et nunciatum est Dauid: statimq; descendit ad petram, & uersabatur in deserto Maon. Descendisse ad petram dicitur, idest, ad tutissimum locum, in quo ea, quæ sibi oneri & grauia erant, reposuit. Et ipse uersabatur in deserto Maon, quo sibi suffugium pa-

CAP. 25 tebat. Erat autem uir quispiam in solitudine Maon. Hebræus hoc in loco non habet, in solitudine. in Maon enim ciuitate habitabat, non in solitudine. Vere frustra seruaui omnia, quæ huius erant, & non periit quidquam de cunctis, quæ ad eum pertinebant, & reddidit mihi malum pro bono. Tunc quippe ei reddidit malum pro bono, quando blasphemauit eum conuiciando: & dixit: Quis est Dauid, & quis est filius Isai? Hodie increuerunt serui, qui fugerunt dominos suos. Et nunc fiant sicut Nabal inimici tui, & qui quærunt Domino meo malum. Fiant, inquit, sicut Nabal, ut pereant sicut Nabal in stultitia sua. Cum ergo fecerit Dominus tibi domino meo omnia, quæ locutus est bona de te, & constituerit te ducem Israel; non erit tibi hoc in singultum. Non erit, inquit, tibi hoc in singultum; ut modo effundas sanguinem Nabal, & propter hoc flendum tibi sit, & pænitendum. Saul autem dedit filiam suam Micol uxorem Dauid, Phalti filio Lais, qui erat de Gallim. Vt Hebræi tradunt, non cognouit eam, idest, Phalti: quoniam si cognouisset eam, numquam Dauid sibi eam postea sociasset, quia in lege penitus huiusmodi prohibetur coitus. Idem namque Phalti de Gallim, idest, de inundatione erat. Inundatio, hoc est, gallim, lex intelligitur. legis enim doctor erat de Bahurim, idest, de electis. quando autem a Saule Michol ei datur, Phalti, idest, euadens interpretatur: quando uero ab eadem Michol aufertur,

Phaltiel,

Phaltiel, idest, euadens a Deo interpretatur. Euadens a Deo dicitur, quia custodiuit eum ne tangeret eam, ne fieret transgressor legis. Secutusq. est eam uir suus plorans usque bahurim. Plorasse dicitur præ gaudio, eo quod Dominus eum custodisset, ne eam tãgeret. Ait autem David CAP. 26
ad Achimelech Ethæum & Abisai filium Saruiæ fratrem Ioab, dicens: Quis descendet mecum? Achimelech ipse est Vrias. Vrias ergo interpretatur lux mea Deus. Achimelech interpretatur frater meus rex. Et ascẽdit David & CAP. 27
uiri eius, & agebant prædas de Gessuri & de Getri & de Amelechitis. Hi enim pagi habitabantur in terra antiquitus. Hi pagi non erant sub potestate Achis. Habitati in terra antiquitus dicuntur, quia quieti & securi habitati fuerant, & nullius hostis deprædationes perpessi. Samuel autem CAP. 28
mortuus est, fleuitq. eum omnis Israel. & sepelierunt eũ in Rama urbe sua. Supra namque dicitur sepultus fuisse in domo sua in Rama. In domo sua, in familia uidelicet & cognatione sua. Quæritur namque, cum superius iam mortuus legatur, cur hic repetatur mortuus. Mortuus hic, ut Hebræi uolunt, resuscitationis suæ causa repetitur. Consuluitq. Dominum: & nõ respondit ei neque per somnia, neque per sacerdotes. Hebræus, Neque per doctrinam, neque per prophetas. Respondebat Dominus per somnia, sicut iidem Hebræi asserunt, eo quod orando & ieiunando poscebant oraculum sibi fieri diuinum: & Deus illis per somnia reuelabat ea, quæ futura erant: quod in hoc loco minime Saul fecisse legitur. Per doctrinam, per ephod scilicet, quod sacerdos in pectore portabat. Neque per prophetas, quia, illis consulentibus, Dominus nequaquam respondebat. Hi prophetæ dicuntur fuisse discipuli Samuelis, quibus prophetantibus iunxit se Saul, & prophetauit. Quærite mihi mulierem habentem Pythonem, & uadam ad eam, & sciscitabor per illam. Nullo accepto diuinitus Saul responso, conuertitur ad Pythones. Quamuis ergo Saul legatur erasisse magos & hariolos de terra: hanc tamen mulierem Hebræi matrem fuisse Abner filii Ner autumant,

tumant, & propter eundem Abner, ne perimeretur cum ceteris Pythonissis, absconsam & reseruatam fuisse. Nec audiet uos quisquam de sermone hoc. Aequa enim pars erit descendentis ad prœlium, & remanentis ad sarcinas. Cum in Latinis codicibus legatur, lassos quosdam subtitisse ad sarcinas; & in Hebræo habeatur, iustos fuisse ut residerent ad sarcinas: locus hic monstrat, Hebraicam ueritatem in hoc loco sequi debere; quæ non lassos, sed iussos remansisse ad sarcinas dicit fuisse. ait enim ita: Aequa pars erit descendentis ad prœlium, & remanentis ad sarcinas. Non ait, qui lassi remanserunt ad sarcinas, sed absolute, remanētis ad sarcinas: quia, si lassi remansissent, nulla eis de-

CAP. ult. beretur de prædis portio. Quod cū uidisset armiger eius, uidelicet quod mortuus esset Saul, irruit etiam ipse super gladium suum, & mortuus est cum eo. Armigerum istum Hebræi Doech Idumæum dicunt fuisse, qui cernens Saul mortuum, se ipsum ob metum Dauid interemit. Mortuus est ergo Saul, & tres filii eius, & armiger illius, & uniuersi uiri eius. Viri isti, pueri domestici eius intelligendi sunt. Hi tres filii Saul cum eo interfecti sunt, Ionathan, Abinadab, qui & Iesui, & Melchisua. Isboseth autem domi erat, qui anno, quo Saul rex constitutus est, natus fuisse dicitur: qui etiam quadraginta annorum fuisse legitur, cum regnare cœpisset. unde colligitur, Saul quadraginta annos regnasse. Quærendum, cur alibi legitur Iesui, & alibi Abinadab? Iesui enim interpretatur æqualis. æqualis ideo dicitur, quia æqualis meriti fuisse filii cū patre memorātur. Abinadab interpretatur, pater meus spōte. spōte etenim sua pater eius Saul male agendo acquisiuit, ut taliter una cum filiis perimeretur.

IN LIBRVM SECVNDVM REGVM.

CAP. I. IN die autem tertia apparuit homo ueniens de castris Saul: & reliqua. Hominem istum Amalechitem Hebræi filium Doech fuisse dicunt. Amalechites enim & Idumæus unum est: quia filius primogenitus Esau,

Esau, Eliphaz fuit, & huius filius Amalec. Diadema autē, & armillam, quæ Dauid detulit a patre Doech, commendata sibi fuisse Hebræi perhibent. Et planxerunt, & fleuerunt, & ieiunauerunt usque ad uesperam super Saul, & super Ionathan filium eius, & super populum Domini, & super domum Israel. Populum Domini, sacerdotes, & domum Israel generaliter omnem populū Israel dicit. Et dixit ut doceret filios Iuda arcum. Ecce scriptum est in libro iustorum. Et dixit, subauditur Dauid: ut doceret, subauditur Deus: filios Iuda arcum, reges uidelicet Iuda doceret fortitudinem: scilicet ut fortes & intenti essent in timore Domini, & in præceptis Dei, ne per inobedientiam reges Iuda a fortitudine & timore Domini, sicut Saul, recederent, & eo modo, quo ipse perierat, perirent. Quod autem ait: Ecce scriptum est in libro iustorum: Liber iustorum liber Samuelis est, ubi continentur prophetæ iusti, Samuel uidelicet, Gad, & Nathā: in quorū libro scriptū esse perhibetur, qualiter Saul, recedēs a timore Domini, per inobedientiam suam periit. Inclyti tui Israel super montes tuos interfecti sunt. In Hebræo habetur, Super excelsa tua. Et est sensus: O Saul, gloriosi Israel super excelsa tua interfecti sunt: quia in peccato inobediētiæ tuæ una tecum perierunt. Inobedientia namque tua pro idolis, idest, excelsis reputata est, sicut est illud in libro Samuelis: Melior est enim obedientia, quam uictimæ; & au- 1.Reg.15
scultare magis, quam offerre adipem arietum: quoniam quasi peccatum hariolandi est, repugnare; & quasi scelus, idololatriæ nolle acquiescere. Filiæ Israel super Saul flete, qui uestiebat uos coccino in deliciis, qui præbebat ornamenta aurea cultui uestro. Vestiebat eas coccino, & præbebat ornamenta aurea cultui earum de prædis hostium, quas agebat. Quo modo ceciderunt fortes in prœlio? subauditur, in peccato tuo. Ionathan in excelsis tuis occisus est. In Hebræo non habetur, est. est enim sensus: O Saul, Ionathan in excelsis tuis, idest, in peccato inobedientiæ tuæ occisus, subauditur est. Et nūc retribuet quidem uo- CAP.2
bis

no ab eo Dauid accepto, misisse pro ea ad eius fratrem Isboseth legitur, sicut sequentia declarant: Misit autem Dauid nuncios ad Isboseth filium Saul, dicens: Redde uxoré meam Michol, quam despondi mihi centum præputiis Philistiim. Plangensq. rex Abner, ait: Nequaquam, ut mori solent ignaui, mortuus es Abner: hoc est, non perisli in stultitia tua, sicut ignaui perire solent: quia fraude deceptus es. Manus tuæ non sunt ligatæ, & pedes tui non sunt compedibus aggrauati. Non es iure belli captus, & manus tuæ non sunt ligatæ, & pedes compedibus aggrauati, sicut eorú manus solent ligari, & pedes uinciri, qui in prœlio capi solent. dolo igitur, non uiribus peremptus es. Duo autem uiri, principes latronum erant filio Saul: nomen uni Baana, & nomen alteri Rechab, filii Remmon Berothitæ, de filiis Beniamin. Duo uiri isti principes erãt super expeditiones CAP. 4
Isboseth. Mortuo uero Abner, ut Hebræi tradunt, conciliati sunt cum Miphiboseth, ut una interficerent Isboseth, & eundem Miphiboseth constituerent regem: & eiusdem cõsilii delatorem Miphiboseth extitisse. & icirco hic idem Miphiboseth subintroducitur hoc modo. Eratauté Ionathæ filio Saul filius debilis pedibus: quinquẽnis enim fuit quando uenit nuncius de Saul, & Ionathan ex Iezrael, & cetera sequentia. Videntes uero Baana & Rechab a Miphiboseth suum proditum esse consilium, timore perterriti, fuga lapsi sunt in Gethaim, fueruntq. ibi aduenæ usque ad tempus illud. Tempus illud intelligendum est, quando inde reuersi domum Isboseth feruente die ingressi sunt, assumentes spicas tritici, & percutientes eum in inguine. Spicas tritici quasi causa primitiarum tulerunt, ut honorem regi deferre uiderentur, & eorum dolus nequaquam deprehẽderetur. Filius triginta annorum erat Dauid cum CAP. 5
regnare cœpisset, & quadraginta annis regnauit. In Hebrõ regnauit super Iudam septem annis & sex mensibus. In Hierusalem autem regnauit triginta & tribus annis super omnem Israel & Iudam. Quæritur, cur non in summa quadraginta annorum & sex menses annumerentur. Quod ab He-

Hebræis duobus soluitur modis: dicunt enim, quia Dauid sex mensibus Abſalom filium suum fugerit, merito eosdem sex menses a summa regni illius esse exclusos. Dicunt etiā aliter, quod sex mensibus in Hebron Dauid quadam infirmitate corporis laborauerit, & iccirco eosdem sex menses non supputari in regno eius. Ex eo namquam tempore illum regnasse dicunt in Hebron, ex quo, deuictis Amalechitis, de spoliis eorum misit dona senioribus Iuda, iis, qui erant in Hebron, & iis, qui erant in Bethel, & reliquis, qui erant in iis locis, in quibus commoratus fuerat Dauid ipse, & uiri eius. Dictumq. est ad Dauid ab eis: Non ingredieris huc, nisi abstuleris cæcos, & claudos dicentes: Non ingredietur Dauid huc. Ac si dicatur ab eis: Non ingredietur huc Dauid, donec nos hinc auferat, quos inermes & imbecilles sicut cæcos & claudos esse arbitratur: & quos bello aggressurus, sicut cæcos & claudos se triumphaturum putat. Iccirco dicitur in Prouerbio: Cæcus & claudus non intrabūt in templum. In Hebræo habetur: Cæcus & claudus non intrabit domum: hoceſt, cæcus & claudus, subauditur dicunt: Non intrabit quilibet domum cæcorum & claudorum, quamdiu cæcus & claudus intus fuerint. Proposuerat enim in die illa Dauid præmium, qui percussisset Iebusæum, & tetigisset domatum fistulas, & abstulisset claudos & cæcos odientes animam Dauid. In Hebræo ita habetur: Et dixit Dauid in die illa: Qui percusserit Iebusæū, & tetigerit fistulam, & claudos & cæcos odientes animam
1.Par.11 Dauid: subauditur erit princeps & dux, sicut liber Paralipomenon declarat, hoc modo dicens: Omnis, qui percusserit Iebusæum, in primis erit princeps & dux. Ascendit igitur primus Ioab filius Saruiæ, & factus est princeps. Quod autem dicit, Qui tetigerit fistulam, ita intelligendum est: Qui tantæ fuerit audaciæ & fortitudinis, ut ad murum ciuitatis usque ueniat, & hasta sua fistulam, quæ in muro est, tangat, ipse princeps erit. Et reliquerunt ibi sculptilia sua, quæ tulit Dauid, & uiri eius. Tulit ea Dauid, & igni
1.Par.14 iussit exuri, sicut liber Paralipomenon declarat, ita dicens:

Dere-

Dereliqueruntq. ibi deos suos, quos Dauid iussit exuri. Consuluit autem Dauid Dominum. qui respondit: Non ascendas, sed gyra post tergum illorum, & uenies ad eos ex aduerso pyrorum. In Hebræo non pyrorum, sed flentium legitur. Ex aduerso itaque flentiũ eum uenire iubet, hoceſt ex aduerso idolorum suorum, ubi scilicet idola eorum erant, in quibus confidebant. Quæ idola iccirco flentium uocantur, quia fletu digna sunt, & eos, qui ea colunt, ad fletum miseriarum perducunt. Flentium itaque eorum idola ob blasphemiam hic sermo diuinus uocat: sicut alibi uocatur idolum Moab, contaminatio Moab. Et cum audieris sonitum gradientis in cacumine flentiũ: hoceſt, cum audieris potestatibus angelicis eorum idola, in quibus omnis fortitudo eorum est, conteri & conculcari, tunc inibis prœlium: quia tunc egredietur Dominus ante faciem tuam, ut percutiat castra Philisthim. In eorũ namque idolis Dominus iudicia fecit, sicut & in diis Aegyptiorum.
Contristatus est autem Dauid, eo quod percussisset Dominus Ozam. Hebræus: Eo quod diuisisset. Diuisisse illum Dominus dicitur, quia locus, ubi erant Ozam, uacuus apparuit. Et noluit Dauid a se diuertere arcam Domini in ciuitatem Dauid, sed diuertit eam in domum Obed Edom Gethei, qui Getheus ideo uocatur, eo quod in Geth pater eius habitauerit. Et benedixit Dominus Obed Edom, & omnem domum eius. Benedixisse domum eius Dominum, Hebræi dicunt, eo quod omnes uxores eius & concubinæ & nurus & ancillæ masculos pepererint filios, necnon & feminæ quadrupedes geminos ei ediderint fetus. de quo ita in libro Paralipomenon scribitur: Mansit ergo arca Dei in domo Obed Edom tribus mensibus, & benedixit Dominus domui eius & omnibus quæ habebat. Et alibi in eodem libro Paralipomenon dicitur: Filii autem Obed Edom, Semeias primogenitus, Iozabat secundus, Iohaa tertius, Sachar quartus, Nathanael quintus, Amiel sextus, Issachar septimus, Pallathi octauus, quia benedixit illi Deus. Igitur Michol filiæ Saul non est natus filius usque

CAP. 6

1. Par. 13

que ad diem mortis suæ. Michol ipsa est Egla: hæc genuit David Iethraam, cuius partu occubuit. Dixitq. Nathan ad regem: Omne, quod est in corde tuo, uade, & fac: quia Dominus tecum est. Hoc enim Nathan ex se, non ex sermone Domini, dixit ad David. Illud uero, quod sequitur, ex sermone Domini dixit: Hæc dicit Dominus: Numquid tu ædificabis mihi domum ad habitandum? Ac si diceret: Non poteris mihi domum ædificare, quia uir sanguinum es, & multum sanguinem effudisti. Neque enim habitaui in domo ex die, qua eduxi filios Israel de terra Aegypti, usque ad diem hanc, sed ambulabam in tabernaculo, & in tentorio. Ambulasse se Dominus dicit in tabernaculo, & in tentorio, quia nec Moyses, nec Iosue potuerunt ei ædificare domum, eo quod uiri fuerint sanguinum, sicut & David. Per cuncta loca, quæ transiui cum omnibus filiis Israel, numquid loquens locutus sum ad unam de tribubus Israel, cui præcepi ut pasceret populum meum Israel, dicens: Quare non ædificasti mihi domum cedrinam? Hæc loca, per quæ se transisse Dominus dicit, intelligenda sunt Silo, & Galgala, & Nobe, & cetera loca, ubi tabernaculum & arca Domini collocata fuit. Numquid loquens locutus sum alicui iudici de tribubus Israel, cui præcepi ut pasceret populum meum Israel: Quare non ædificasti mihi domum cedrinam? iccirco a nullo iudicum sibi ædificari domum cedrinam iussit; quia ab omnibus contra hostes pugnatum fuit, & omnes effusores fuerunt sanguinum. Filius autem tuus, cui non instabunt bella hostium, & qui non erit uir sanguinum, ipse ædificauit mihi domũ. Et nunc hæc dices seruo meo David: Hæc dicit Dominus exercituum: Ego tuli te de pascuis sequentem gregem. Et post pauca: Feciq. tibi nomen grande iuxta nomen magnorum, qui sunt in terra. Feci, inquit Dominus, tibi nomen grande, sicut feci Abraham, Isaac, & Iacob, & Moysi, & Iosue: quorum nomina sunt famosissima in terra. Et ponam locum populo meo Israel, & plantabo eũ, & habitabit sub eo. Hoc in loco tempus Salomonis sermo describit

describit diuinus, quo filii Israel pacem essent habituri per circuitum, & non essent affligendi & opprimendi, sicut tẽpore iudicum fuerunt oppressi & afflicti. Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in uirga uirorum, & in plagis filiorum hominum. Virgam uirorum, gladium uocat inimicorum, plagæ uero filiorum hominum, sunt incommoditates corporum humanorum, quibus pro peccatis suis a Domino merito homines flagellantur. Ista est enim lex Adam domine Deus. Hoc est, lex hominis est domine Deus, ut tibi in simplicitate cordis & puritate seruiat. Et tu facies ei iuxta misericordiam tuam, sicut mihi dignatus es facere seruo propter uerbum tuum: & secundum cor tuum fecisti omnia magnalia hæc: propter uerbum tuum, quod promisisti Abraham, Isaac, & Iacob, fecisti omnia hæc mihi seruo tuo. Quod dicit, secundum cor tuum: intelligitur secundum misericordiam tuam: quia non est similis tui. Neque enim est Deus extra te in omnibus, quæ audiuimus auribus nostris. Non est, inquit, Deus similis tui, qui fecerit magnalia hæc, quæ audiuimus auribus nostris. A facie populi tui, quem redemisti ex Aegypto gentem, & Deum eius. Hebræus habet, gentibus & diis earum. Et est sensus: A facie populi tui, quem redemisti ex Aegypto, de manu scilicet Aegyptiorum, quos in mari Rubro peremisti, & diis eorum, in quibus iudicia fecisti. Quia tu Domine exercituum, Deus Israel, reuelasti aurem serui tui, dicens, Domum ædificabo tibi, propter hoc inuenit seruus tuus cor suum, ut oraret te oratione hac. Aurem eius Dominus per prophetam reuelauerat, se illi domum ædificaturum. Iccirco Dauid inuenisse se dicit cor suum, idest, inuenit audaciam in corde suo, ut oraret eum oratione hac. *Exod.* 14

Factum est autem post hæc: percussit Dauid Philistiim, & humiliauit eos, & tulit Dauid frenum tributi de manu Philistiim. Frenum tributi, quinque erant ciuitates Philistinorum, quæ frequenter Israel sibi tributarium faciebant, quas ab eis tulit Dauid, & humiliauit eos, fecitq. sibi tributarios. unde & in Paralipomenon legitur: Percussit Dauid CAP.8

uid Philistiim, & humiliauit eos, & tulit Geth & filias eius de manu eorum. Fecitq. Dauid sibi nomen, cum reuerteretur capta Syria. Fecisse sibi nomen dicitur, quia in ualle Salinarum, cæsis decẽ & octo millibus, erexit sibi fornicem triumphalem. Et si quem mouet, quod in plerisque Latinorum codicibus inuenitur, Dauid non decem & octo millia in ualle Salinarum, sed duodecim millia cecidisse: nouerit hoc uitio scriptorum in eisdem codicibus inditum esse. ueraciter tamen Dauid in eadem ualle Salinarum decem & octo milia cecidit, Ioab uero duodecim millia: sicut in titu

CAP. 9 lo quinquagesimoctaui psalmi scribitur. Dixitq. Siba ad regem: Sicut iussisti Domine mi rex seruo tuo, sic faciet seruus tuus, & Miphiboseth comedet super mensam tuã. Notandum, quod in Hebræo, super mensam meam, legatur: quia in hoc loco defectus est, & necessaria subauditio. quando enim dixit Siba: Sicut iussisti Domine mi rex seruo tuo, sic faciet seruus tuus: subaudiendum est, Dauid dixisse, & Miphiboseth comedet super mensam meam,

CAP. 10 quasi unus de filiis regis. Dixitq. Dauid: Faciam mise-

1. Reg. 27 ricordiam cum Anon filio Naas, sicut fecit pater eius mecum misericordiam. Quando fugit Dauid a facie Achis regis Geth, uenit ad Naas regem Ammon, qui fecit cum eo

Reg. 1 misericordiam, multa impertiens ei bona. De Naas itaque uenit in speluncam Odollam, ubi uenerunt ad eum pater eius, & mater, & omnis domus eius. Inde uenit ad Moab, & dimisit apud eum patrem, & matrem, & omnem domum suam. Quod uero dixit Achis rex Geth: Hiccine ingredietur domum meam? Abiit inde Dauid, & fugit in speluncam Odollam. Abiit inde, subaudiendum est, de domo Naas, & inde fugisse illum in speluncam O-

1. Sa. dollam. Si uero quæritur, cur ad eum, idest, ad Achis Dauid redierit, ante cuius faciem fugerat: intelligendus est iste Achis filius fuisse Achis, a quo fugit Dauid. unde & in subsequentibus Achis, cum quo Dauid in prœlium contra Saul descendebat, filius dicitur fuisse Maoch. non enim a patre hoc nomen patronymicum, sed a matre sumpsit,

quæ

quæ Macha uocabatur. Et iccirco non a patre hoc sumpsit nomen, eo quod Dauid a se abiecerit. Reliquam autem partem populi tradidit Abisai, fratri suo. Notandum, quod solummodo in hoc loco in Hebræo legatur Abisa; in ceteris uero locis Abisai. Abisa itaque interpretatur, pater sacrificii; & Abisai, pater meus sacrificium. ideo autem ex nomine illius unam litteram demptam Hebræi dicunt, eo quod necis Abner conscius fuerit. Factum est ergo, reuertente anno, eo tempore quo solent reges ad bella procedere: misit Dauid Ioab & seruos suos cum eo: & cetera. In Hebræo ita legitur: Eo tempore, quo reges ab bella processerant, misit Dauid Ioab: & cetera. Hos reges dicit, qui processerunt contra Dauid in pugnam, scilicet regem Roob, & Istob, & Soba, & Maadia: qui utique reges Syriæ fuerunt, & pugnare uoluerunt conducti mercede a rege Moab contra Dauid, a quo triumphati esse legũtur. Et dixit Dauid: Nonne ista est Bethsabee filia Eliam, uxor Vriæ Ethei? Eliam filius fuit Achitophel. Et uocauit Vriam Dauid; ut comederet coram se, & biberet: & inebriauit eum. Iccirco inebriasse eum dicitur, ut saltem ebrius in domum suam descenderet. Verumtamen, quoniam blasphemare fecisti inimicos Domini, propter uerbũ hoc filius, qui natus est tibi, morte morietur. In Hebræo ita legitur: Verumtamen, quoniam blasphemando blasphemasti inimicos Domini, propter uerbum hoc etiam & filius, qui natus est tibi, morte morietur. Quod per antiphrasim dictum est: & est sensus: Saluationem tribuisti inimicis Domini: quibus insurgentibus contra populum Domini, peccato hoc tuo præpediente, non poterit eis resistere populus Domini. Insuper etiam ipsi inimici uictoriosi existent propter peccatum tuum super populum Domini. Et uocauit nomen eius amabilis Domino, eo quod diligeret eum Dominus. In Hebræo ita legitur: Et uocauit nomen eius ידידיה Iedidia, idest dilectus Domini, propter Dominum. Dilectus Domini propter Dominum, dicitur, propter suam scilicet misericordiam gratuitam, qua eum

CAP. II

CAP. 12

diligere dignatus est: cum utique eius dilectione & misericordia indignus existeret, quem constabat Mamzerem esse. Dimicaui aduersum Rabba, & capienda est urbs aquarum. Notandum, quod in Hebræo, quando cum adiectione nominum ponitur, Rabbath scribitur; sicut est Rabbath filiorum Ammon: quando uero sine adiectione nominum, non Rabbath, sed Rabba scribitur. Cumq. dimicasset, cepit eam, & tulit diadema Melchom de capite eius. מלכם Melchom interpretatur rex eorum. Rex eorum uocatur idolum eorum: quod hic uocatur Melchom, cuius diadematis aurum & gemmas conflasse, & purgasse dicitur Dauid secundum legem, & fecisse sibi inde diadema: quod hic positum super caput eius dicitur. Populum quoque eius adducens serrauit, & circumegit super eos ferrata carpenta, diuisitq. cultris, & transduxit in typo laterum. Serrauit enim eos ferratis carpentis, & diuisit cultris, sicut lateres diuidi solent, qui ex paleis & luto conficiuntur.

CAP. 13 Porro Absalom fugiens abiit ad Tholmai, filium Amihur, regem Gessur. Tholmai pater fuit Maacha matris Absalom, quam dicunt Hebræi a Dauid in prœlio captam, &, cæsarie & unguibus præcisis, secundum legem eam uxorem sibi Dauid sociasse, & ex ea generasse Thamar, & Absalō. Cessauit itaque Dauid rex persequi Absalō. In Hebræo legitur: Cessauit itaque rex exire post Absalō. Voluisse idē Dauid exire perhibetur, ut reduceret Absalom. Sed pertractans in corde suo, quod quoties eum uideret, toties dolorem mortis Amnon ei ad memoriam reduceret, iccirco cessasse dicitur exire post Absalom, subauditur ut eum ad propria reuocaret. Quod uero ait: Eo quod consolatus esset super Amnon interitu: intelligendum est, quia, postquam noluit exire post Absalom, ut reduceret eum, & uideretur ab eo, cœpit consolari super morte Amnon. quamdiu enim putabatur idem Absalom reduci, ut uideretur ab eo, semper mors Amnon filii sui animo eius occurrebat. Siue aliter, consolatus fuisse super Amnon interitu dicitur, eo quod nouerat eum flagitiosum, & dignum morte, meritoq.

Deut. 21

ritoq. perisse. Intelligens autẽ Ioab filius Saruiæ, quod cor regis uersum esset ad Absalom. Cor regis uersum esse CAP. 14
ad Absalom uidisse dicitur, eo quod uiderit eũ idem Ioab pro Absalom suspirare, & ex eo intellexit, quod cor eius uersum esset ad Absalom. Misit Thecuã, & tulit inde mulierem sapientem. Thecua ciuitas est, de qua fuit Amos propheta. Putatur autem eadem uidua auia fuisse eiusdem Amos prophetæ. Quæ respondit ei: Heu, mulier uidua ego sum. mortuus est enim uir meus: & ancillæ tuæ erant duo filii, qui rixati sunt aduersus se in agro; nullusq. erat, qui eos prohibere posset. et percussit alter alterum, & interfecit eum. Et ecce consurgens uniuersa cognatio aduersus ancillam tuam dicit, trade eum, qui percussit fratem suum. In ueritate autem, ut Hebræi tradunt, hæc mulier uidua duos filios habuit, qui rixati sunt in agro super hereditate patris sui, & alterum ab altero interemptũ. Se ipsam tamen eadem uidua in persona Dauid posuit, & duos filios suos in persona Amnon, & Absalom. Cognationẽ uero, quæ consurrexit aduersus filium suum in persona ceteroum filiorum Dauid. In me Domine mi rex iniquitas, & in domo patris mei: rex autem & thronus eius sit innocens. Ac si diceret, pro eo quod alter filius meus consurrexit aduersus alterum, in me sit iniquitas, si tamen aliqua esse debet. in te autem, o rex Dauid nulla sit iniquitas: quia absque culpa es, eo quod Absalom Amnon dignum morte interfecit. Et sicut ego absque culpa sum, pro eo quod duo filii mei, cõsurrexerunt aduersum se, & interfectus est alter ab altero: ita & tu absque culpa es, pro eoquod Absalõ Amnon dignũ morte interfecit. Quæ ait: Recordetur rex domini Dei sui, ut nõ multiplicẽtur proximi sanguinis ad ulciscendum: & nequaquam interficient filium meum. Recordatio hic pro iuramento posita est. Ac si diceret: Recordetur rex promissionis suæ, immo iuramenti, quo mihi per dominum Deum suum pollicitus est, ut non multiplicentur proximi sanguinis ad ulciscendũ. Dixitq. mulier: Quare cogitasti istiusmodi rem contra populum Dei? Et locutus

cutus est rex uerbum istud, ut peccet, & non reducat eiectum suum. Ex hoc loco demonstratur illud, quod paulo superius dictum est: Cessauit rex Dauid ire post Absalom, idest, cessauit, ut non exiretur ab aliquo, & reduceretur Absalō. Inde ait mulier: Et locutus est rex uerbum istud, ut peccet, & non reducat eiectum suum. Quod uero ait: Quare cogitasti istiusmodi rem contra populum Dei? Populum Dei, uocat eundem Absalom, siue eos, qui cum illo erant, qui quasi captiui & eiecti erant, eo quod non reducerentur ad hereditatem Dei: ne forte coacti, diis alienis in terra aliena seruirent. Nec uult perire Deus animam, sed retractat cogitans, ne pereat penitus, qui abiectus est. Ac si diceret: Deus peccatores, qui a diabolo captiui detinentur, ut ad se conuertantur, uocat: & tu, qui eum imitari debes, cur non eo modo agis? Et quando tondebatur capillus, semel autem in anno tondebatur. In Hebræo ita legitur: Et quando tondebatur caput eius. Statuto autem tempore tōdebatur: quia grauabat eum cæsaries. Ponderabat capillos capitis sui ducentis siclis pondere publico. Non enim semel in anno, ut Latini codices habent, tondebatur caput eius, sed statuto tempore, idest,
CAP. 15 de triginta in triginta diebus. Post quadraginta autem annos dixit Absalom ad regem: Vadam, & reddā uota mea, quæ uoui Domino in Hebron. Quadragesimus agebatur annus ex eo tempore, quo Saul Nobe ciuitatem cum sacerdotibus octogintaquinque propter Dauid interemit. Et ic circo hic idem quadragesimus annus ponitur, ut monstretur diuinam ultionem suscitari super Dauid, eo quod Abimelech sacerdotem fefellerit, & propter eum tot sacerdotum cædes facta fuerit. Caue lector plerosque mendosos codices, in quibus scriptum inuenitur, post quattuor, non post quadraginta, annos. in ueracioribus uero codicibus, & in Hebraica ueritate, non quattuor, sed quadraginta scribuntur anni. si uero contentiosius quis eosdem quattuor annos astruere uoluerit ab eo tempore, quo Absalom Amnō fratrem suum interfecit, usque ad illud tempus, quo patri dixit:

dixit: Vadam, & reddam uota mea, quæ uoui domino in Hebron: perspicue se errare, si diligenter perscrutatus fuerit, inueniet: cum utique Absalom, interfecto Amnon, in Gessur apud Tholmai regem tribus annis, & in Hierusalem inde reuocatus, non uiso patre, duobus moratus fuerit annis, & sexto anno faciem patris uiderit, & contra eum perduellionem præparauerit. uotum namque se uouisse mentiendo dixit, idest, orationem facturum in loco, quo requiescunt Abraham, Isaac, & Iacob. Et deposuerunt arcam Dei. Et ascendit Abiathar, donec expletus esset omnis populus, qui egressus fuerat de ciuitate. Ideo Arcam Dei deposuisse dicuntur, ut Dominus ab Abiathar sacerdote consuleretur, quo uersus Dauid ire deberet. Ascendisse autem Abiathar dicitur, idest, oràsse. Et quia oraculo diuino non ei responsum est, iccirco in subsequentibus dixit Dauid, ut reportaretur arca Dei in urbem. Quid mihi & uobis filii Saruiæ? Dimittite, ut maledicat. Hebræus non habet, ut maledicat, sed tantum maledicat. Abisai solus dixerat: Vado, & amputabo caput eius: & Dauid ad Abisai, & Ioab respondit, dicens: Quid mihi & uobis filii CAP. 16
Saruiæ? Ac si diceret: Numquid uultis interficere istum, sicut interfecistis Abner? Dominus enim præcepit ei, ut malediceret Dauid. Et quis est, qui dicat, quare sic fecerit, subauditur, quare sic fecerit non Dominus, sed Semei. Semei, qui maledicebat Dauid, ipse est Nabath pater Ieroboam, qui filius Gemini dicitur: & in zelo domus Saul maledixit Dauid. Nomen uero aui eius Gemini fuit, & ipse Semei ex tribu Ephraim, filii Ioseph, extitit. Vnde & idem Semei ad Dauid dicit: Primus quoque ueni hodie de omni tribu Ioseph. Ad quem Absalom, Hæc est, inquit, gratia ad amicum tuum? In Hebræo legitur: Hæc est, inquit, misericordia tua ad amicum tuum? Quod nō affirmando, sed negando pronunciandum est. Et est sensus: Misericordia est, aut dici debet, quod Dauid amicum tuum dimisisti, & cum eo non isti? Cumq. fugerit omnis populus, qui cum eo est; percutiam regem desolatum, &

reducam uniuersum populum, quo modo omnes reuerti solent. Scilicet, sicut reuerti solent, qui, amisso in prælio rege, reuertuntur: sic uniuersus populus Israel reuertetur ad te. Et cum ceciderit unus quilibet in principio, audiet quæcumque audierit, & dicet: Facta est plaga in populo, qui sequebatur Absalom: & fortissimus quisque, cuius cor est quasi leonis, pauore soluetur. In Hebræo ita habetur: Et fortissimus ipse, cuius cor est quasi leonis, pauore soluetur? quod non affirmando, sed negando pronũciandum est. Fortissimus iste Dauid intelligẽdus est: quod & sequentia declarant. Scit enim omnis Israel fortem esse patrem tuum, & robustos omnes, qui cum eo sunt. Abiit ancilla, & nunciauit eis. Et illi profecti sunt. Hæc ancilla quasi lauandi gratia cum pannis ad fontem Rogel ierat, ut penitus res non deprehenderetur. Puer autem, qui rem indicauit Absalom, filius eiusdem ancillæ paruulus dicitur fuisse. Surgite, & transite cito fluuium. Hebræi in hoc loco non fluuium, sed aquam habent, quæ Iordanis fluuius intelligitur. Dauid autem uenit in castra, quæ מחנים Mahanaim Hebraice leguntur: in quo loco obuii
Gen. 32 fuerunt angeli Dei Iacob: sicut in Genesi legitur: Et uocauit Iacob nomen loci Mahanaim, idest, castra. Amasa autem erat filius uiri, qui uocabatur Iethra de Iezraele. In Hebræo legitur Iethra Ismaelites: unde & in Paralipomenon ita legitur: Abigail autem genuit Amasa, cuius pater fuit Iether Ismaelites. Ismalites enim idem Iether uocatur: quia filius eius Amasa opera Ismaelis imitatus, Dauid fugientem nequaquam est comitatus, cui dixerat: Tui sumus o Dauid, & tecum fili Isai. In libro uero Samuelis iccirco Iethra Iezraelites uocatur; quia peccatum Amasæ filii eius, quod in Dauid perpetrauerat Ioab, eum, idest, Amasam percutiente deletum est. Qui ingressus est ad Abigail, filiam Naas, sororẽ Saruiæ נחש. Naas interpretatur coluber. iccirco coluber, quia nullum admisisse mortiferum perhibetur peccatum, nisi id quod originaliter de serpente antiquo contraxit. Est etiam Naas, qui & Isai pater Dauid,

sicut

ſicut in Paralipomenon demonſtratur: ubi enumeratis filiis Iſai legitur, quorum ſorores fuerunt Saruiæ & Abigail. Cumq. ueniſſet Dauid in caſtra, ideſt, in Mahanaim; Sobi filius Nas de Rabbath filiorum Ammon &c. Iſte Sobi filius fuit Naas regis, cum quo pugnauit Saul. Ipſe etiam Naas fecit miſericordiam cum Dauid, quando fugit a facie Saul: quo mortuo, dixit Dauid: Faciam miſericordiam cum Anon, ſicut fecit pater eius Naas mecum. Interempto uero a Dauid Anon, qui ei in decaluandis ſeruis ſuis iniuriam fecerat, conſtitutus eſt ab eodem Dauid in loco fratris. Iſte Sobi, qui ad Dauid legitur cum ceteris ueniſſe, & ſtratatoria, & tapetia, & uaſa fictilia, & cetera, quæ ſequuntur, ei obtuliſſe. Fuit autẽ ibi prœlium diſperſum ſuper faciem omnis terræ. Et multo plures erant, quos ſaltus conſumpſerat de populo, quam ii, quos uorauerat gladius in bello. Saltus hic, qui plures conſumpſiſſe, quam gladius uoraſſe, legitur, beſtias ferociſſimas, quæ in ſaltu erant, Hebræi autumant: a quibus plures conſumpti, quam a gladio uorati fuerint. Porro Abſalom erexerat ſibi, cum adhuc uiueret, titulum, qui eſt in ualle regis: dixerat enim: Non habeo filium: & hoc erit monumentum nominis mei: uocauitq. titulum nomine ſuo: & appellatur, Manus Abſalom, uſque in hunc diem. Hic locus ſuperiori loco copulandus eſt, ubi dicitur: Tulit Ioab tres lanceas in manu ſua, & infixit eas in corde Abſalom, cum adhuc palpitaret hærens quercui. Et hic iungendum eſt: porro Abſalom erexerat ſibi, cum adhuc uiueret, titulum, qui eſt in ualle regis: & cetera quæ ſequuntur. Tradunt Hebræi, quod depoſitus de quercu, petierit ſibi inducias, ante quam perimeretur, ut faceret ſibi titulum ob memoriam ſui, eo quod non haberet filium talem, qui regno dignus eſſet. putabat enim filios ſuos non ſolum regno indignos, uerum etiam ob peccatum ſuum, quod in patrem geſſerat, præſenti uita indignos. in quo titulo manum dicitur defixiſſe, & figuram manus ſuæ expreſſiſſe, & ob hoc titulum hoc modo uocari. Vocauitq. titulum nomine ſuo, & appellatur,

2.Reg.17

CAP.18

tur, Manus Absalom usque in hunc diem. Quod uero legitur: Et proiecerunt eum in saltum in foueam grandem, & comportauerunt super eum aceruum lapidum magnum nimis: Proiectum eum in saltum Hebræi dicunt, eo quod gladio peremptus, lapidibus obrui deberet: quippe quia sceleratissimus erat, & geminæ neci obnoxius, scilicet qui & patrem contra legis præceptũ ualde dehonorarit, & turpitudinẽ eius reuelarit. Ad quẽ Ioab, idest Achimaas dixit: Nõ eris nuncius in hac die, sed nũciabis in alia. Hodie nolo te nũciare. Filius enim regis mortuus est. Ac si diceret: Nolo ut uir talis, qualis tu es, nunciũ feras regi, quod filius eius mortuus sit. Nec enim decet, ut tale nuncium portes. iccirco dixit Chusi: Vade, & nuncia regi, quæ uidisti. Notandum, quod in hoc loco, Chusi, non proprium, sed appellatiuum sit nomen. Ac si diceret: Tu es dignus ut nuncium flebile (non Achimas) portes. Venitq. uniuersus populus coram rege: Israel autem fugit in tabernacula sua. Vniuersus populus, qui coram rege uenisse legitur, ii sunt, qui cum Dauid permanserant. Quod uero ait: Israel fugit in tabernacula sua: ii intelligendi sunt, qui cum Absalom
CAP. 19 perduelliones extiterant. Miphiboseth quoque, filius Ionathan, descendit in occursum regis illotis pedibus. Et notandum, quod in Hebræo, non illotis pedibus, sed legitur, pedibus infectis. fecerat namque sibi idem Miphiboseth ligneos pedes, quibus uti quasi pro naturalibus solebat: sicut solent facere claudi, quemadmodum & ille erat. Quid ultra loqueris? Fixum est, quod locutus sum. Tu & Siba diuidite possessiones. In Hebræo ita legitur: Dixi, tu & Siba diuidite agrum. Pro eo quod in hoc loco Dauid immemor fuit amicitiæ, & fœderis, immo iuramenti, quod habuit cum Ionathan, & tam crudele dedit iudicium, dicens: Tu & Siba diuidite agrum: iccirco Roboam & Ieroboam diuiserunt eius regnum. Miphiboseth enim in Samuelis libro legitur, & interpretatur, os uerecundiæ. In Paralipomenon uero idem Miphiboseth, Meribaal legitur, & interpretatur, litigans cum altissimo. litigasse enim
cum

cum altissimo, idest, cum Deo dicitur, eo quod Dauid reduxisset cum pace. Et quod ait idem Miphiboseth regi, Etiam cuncta accipiat, postquã reuersus est dominus meus rex in domum suam pacifice: nõ hoc dixisse suspicatur gratulanti animo, sed insultanti, & quasi contra Deum murmuranti, eo quod Dauid Dominus in pace reduxisset. Est autem seruus tuus Chamaan. In Hebræo: Ecce seruus tuus Chamaam, ipse uadat tecum domine mi rex. Chamaam interpretatur, suspirans. Quamdiu cum patre permansit, suspirans uocatus est: postquam uero in doctrinã Dauid regis transiit, non Chamaam, sed Chamaan, quod interpretatur, fidelis, appellatus est. Itaque omnes uiri Israel concurrentes ad regem, dixerunt ei: Quare te furati sunt fratres nostri uiri Iuda, & transduxerunt regem, & domum eius Iordanem, omnesq. uiros Dauid cum eo? Et respondit omnis uir Iuda ad uiros Israel, Quia propior est mihi rex. Est enim hic defectus, & hæc subauditio: Et plus amo regem, quam tu. Et post pauca: Et respondit uir Israel ad uiros Iuda, & ait: Decem partibus ego sum maior apud regem: magisq. ad me pertinet Dauid, quam ad te. In Hebræo ita legitur: Decem partes mihi sunt apud regem, magisq. ego in Dauid, quam tu. Decem uero partes Israel erant, idest, decem tribus: & iccirco magis se in Dauid esse dicunt, quam uiros Iuda. Cur mihi fecisti iniuriam? Viri Israel fecisse sibi iniuriam queruntur, eo quod non expectauerit eos tribus Iuda ad reducendum regem. Nonne sermo meus prior fuit, ut reducerem regem meũ? Sermo eius prior fuit ad reducendum regem: sicut in præcedentibus demonstratur in eo loco, ubi dicitur: Sermo autem omnis Israel peruenit ad regem in domo eius: subauditur, ut eum reducerent: quod & maioribus natu Iuda mãdasse Dauid per Sadoch & Abiathar sacerdotes legitur, hoc modo, dicens: Loquimini ad maiores natu Iuda, dicentes: Cur uenitis nouissimi? Hebræus: Cur estis nouissimi ad reducendũ regem in domum suam? Et hic subiungendum est, fratres mei uos: os meum & caro mea uos,

cur

cur nouissimi reducitis regem? Et postea intelligendum est, mandasse illis quod sermo omnis Israel ad eum iam peruenisset, ita dicens: Sermo autem omnis Israel peruenit ad regem in domo eius. Durius autem responderunt uiri Iuda uiris Israel. Et hic defectus est. dicuntur enim respondisse uiri Iuda ad uiros Israel, eo quod mentirentur, & non
CAP. 20 facerent hoc ob amorem regis, sicut asserebant. Pro quibus uerbis Siba filius Bocri, uir Iemineus, cecinit buccina, & ait: Non est nobis pars in Dauid, neque hereditas in filio Isai. Ideo cecinit buccina, ut eius sonitu attoniti tacerent. Quibus tacentibus, dixit: Non est nobis pars in Dauid, neque hereditas in filio Isai. Sermo dicitur in ueteri prouerbio: Qui interrogant, interrogent in Abela, & sic perficient. In Hebræo non habetur, prouerbio. Iste ser-
Deut.20 mo, sermo legis est, in qua uidetur a Domino per Moysen præceptum, ut, quando ingressuri terram Chanaan essent, & gentes deleturi, primum pacem offerrent; &, si pax ab eis reciperetur, pacem recipientes, tributarii eorum efficerentur; &, si pacem non reciperent, tunc a filiis Israel delerentur. iccirco exclamasse mulier sapiens de ciuitate fertur: Nonne ego sum, qui respondeo ueritatem in Israel: & tu quæris subuertere ciuitatem? quare præcipitas hereditatem Domini? Ac si diceret: Cur uis destruere ciuitatem hanc, antequam pacem interrogando offeras, sicut in lege iubetur? cur etiam non eandem legem in nobis Israelitis seruas, quæ in alienigenis olim seruata est? Hanc mulierem Iudæi Zaram, filiam Azer, filii Iacob, intelligunt: & quod se matrem dixerit, ita dicens: Tu quæris euertere matrem Israel: iccirco matrem, quia multorum annorum erat. Ira autem Iairites erat sacerdos Dauid, idest, magister: sicut alibi scriptum est. Filii autem Dauid erant sacerdotes,
CAP. 21 idest magistri fratrum suorum. Dixitq. Dominus propter
1.Reg.22 Saul, & domum sanguinum, quia occidit Gabaonitas. Domus sanguinum sunt filii Saul; qui cum Doech Idumæo, dum adhuc pueri essent, sacerdotes & Gabaonitas in No-
1.Reg.18 be occiderunt. Hi sunt Armon, & Miphiboseth, quos peperit

perit ei Respha filia Aia,& quinque filii Michol, filiæ Saul, quos genuerat Adrieli, filio Berzellai, qui fuit de Molathi. Quæritur, cur filii Michol dicantur; cum non Michol, sed eius soror Merab uxor fuerit Adrieli, filio Berzellai. quod ita soluitur. Merab quippe eos naturaliter genuit: & Michol uxor Dauid, quæ & Egla dicitur, eos in loco filiorum nutriuit, & sibi in filios adoptauit: iccirco eius filii dicuntur. Filii quippe Israel iurauerant eis. Et uoluit Saul percutere eos zelo. Zelo quasi pro filiis Israel, & Iuda, dicens Iosue gratis eosdem Gabaonitas uidere permisisse, & filiis Israel, & Iuda prædam eorum iniuste abstulisse: iccirco eos perimere iubet,quasi pro zelo Israel & Iuda. Huius ultionis causa in Gabaonitas Achimelech sacerdos extitit. percussit eum Ionathan filius Sammaa, fratris Dauid: Ionathan enim ipse est Nathan propheta. Tertium quoque fuit bellum in Gob contra Philistæos: in quo percussit Adeodatus, filius saltus, Polymitarius, Bethlehemites, Goliath Getheum. Gob enim interpretatur lacus. iccirco lacus; quia sicut in lacum leonum quis mittitur, ita semet ipsum contra Goliath Dauid misit. Adeodatus ipse est Dauid. iccirco dicitur Adeodatus, quia a Deo est electus in regnum. Filius saltus, quia de saltu, ubi oues pascebat, est eductus. Polymitarius, quia de genere Beseleel mater eius fuit. Bethlehemites: quia Noemi & Ruth tempore ubertatis reuersæ sunt in Bethlehem. Et quia panis causa Ruth a Booz nota est, propterea idem locus, domus panis uocatus est. Quod uero Adeodatus ipse sit Dauid, sequentia declarant,ubi ait: Hi quattuor nati sunt de Arespha in Geth, & ceciderunt in manus Dauid & seruorum eius. Dixit uir cui constitutum est de Christo Dei Iacob. In Hebræo: Cui constituta est scala Christo Dei Iacob. Scala eidem Christo Dei Iacob, idest, Dauid constituta est, per quam conscenderet ad Deum; eo quod idem scilicet confessus fuerit se peccasse Domino in Vria Etheo; & pænitentiã agens per hanc scalam conscenderit ad Deum. Hæc sunt uerba Dauid nouissima. Nouissima sunt, quia post psalterium, &

Ios.9.10

CAP.23

& cetera metra, hoc composuisse metrum dicitur, in quo ait: Dixit Dauid filius Isai. Dixit uir, cui constituta est scala Christo Dei Iacob. Et descenderunt tres, qui erant principes inter triginta, & uenerunt in tempore messis ad Dauid in speluncam Odollam. Tres isti fuerunt, Abisai filius Saruiæ, & Sibbachai Vsathites, & Ionathan filius Semmaa fratris Dauid. Hi etiam tres irruperunt castra Philisthinorum, & hauserunt aquam de cisterna Bethlehem. Et de tribus istis Abisai primus erat, quod in sequentibus declaratur. Abisai quoque, frater Ioab, filius Saruiæ, princeps erat de tribus istis, nominatus in illis tribus: & inter tres nobilior, eratq. eorum princeps: sed usque ad tres non peruenerat, idest, ad tres uirtutes Dauid, sapientiam uidelicet, & humilitatem, & fortitudinem: sicut in præcedentibus dicitur: Sedens in cathedra sapientissimus: Ecce sapientia. Ipse est quasi tenerrimus ligni uermiculus: Ecce humilitas. Qui octingentos interfecit impetu uno: Ecce fortitudo. Ad has tres uirtutes nemo fortium Dauid peruenit. Iccirco autem Eleazar inter tres fortes, qui erant cum Dauid, fuisse dicitur, quia in eo prœlio, in quo Dauid interfecit octingentos impetu uno, & Ionathan filius Semmaa uirũ habentem digitos uigintiquattuor interfecit, in eo etiam prœlio idem Eleazar percussit Philistæos, donec deficerent manus eius, & obrigesceret cum gladio. Et Banaias filius Ioiadæ, filii uiri fortissimi, magnorum operũ de Capzeel. Notandum, quod in Hebræo non habetur, magnorum operum, sed magister operum. capzeel enim interpretatur congregatio Dei: magister enim erat de congregatione Dei, idest, Cerethi, & Phelethi: qui interpretantur, occidentes, & uiuificantes. Ipse percussit duos leones Moab, idest, duos fortissimos uiros Moab. Quando enim Dauid eosdem Moabitas bello aggressus est, & fecit tres funiculos, duos ad mortificandum, & unum ad uiuificandum; isti potentes, Moabitas tuebantur. Et ipse descendit, & percussit leonem in media cisterna, in diebus niuis. Leo ille, Ioab fuit. In media cisterna, idest, in domo Domini,

ni, ubi cornu altaris tenebat. Cisterna ideo dicitur; quia sicut aqua cisternæ, munditiam affert; ita etiam nihilominus hæc cisterna, idest, sanctuarium Domini, peccata expiabat. In diebus niuis: quia per mortem expiauit peccatum: iuxta illud Psalmistæ: Lauabis me: quod impletum est in media cisterna. Et super niuem dealbabor, quod im- *Psal. 50* pletum est in eo quod ait, in diebus niuis. Ipse quoque interfecit uirum Aegyptium, dignum spectaculo. Vir iste Aegyptius Semei filius Iera fuit, qui maledixit Dauid. Sciendum autem, quod idem Semei de bahurim fuit, idest, electus. ideo Aegyptius dicitur, quia opera illius Aegyptii Deum blasphemantis, quem Moyses iubente Domino interfecit in eremo, imitatus fuit. ille enim blasphemauit *Leuit. 24* Deum, & iste maledixit prophetam, & regem. Dignum *2. Reg. 16* spectaculo, idest, dignum morte. Expectabatur enim, ut, si egrederetur Hierusalem, interficeretur. Habentem in manu hastam, idest, legem Dei: quam si meditatus fuisset; permanēdo in Hierusalem, non perimeretur. Quia ergo præceptum regis Abagana idem irritum fecit, exeundo foras Hierusalem: iccirco in eum a Banaia in uirga, idest, rectitudine iustitiæ descensum est: & hasta, quam non rectā tenebat, ui ab eo extorta est. Et interfecit eum hasta sua. Hasta enim sua interemptus est, quia non custodiendo legem, legis censura peremptus est. In lege enim ita scriptū est: Diis non detrahes, & principem populi tui non maledices. Hæc fecit Banaias filius Ioiade. Et ipse nominatus inter tres robustos, qui erant inter triginta nobiliores. Intelligitur, quia ipse nominari dignus esset inter tres robustos, idest Abisai, Sibbachai, & Ionathan, quippe qui uiribus eis æquiparari posset. Hi etiam tres erāt super triginta. Et ne quem moueat, quod in summa non triginta, sed trigintaseptem legantur. triginta enim & septem sunt hoc modo: septem, uidelicet fortiores hi sunt, Dauid qui appellatur Adeodatus, Abisai, Sibbachai, Ionathan, Eleazar, Semas filius Aggæ de Arari, & Banaias; ecce septem. triginta autem hi sunt, Asahel, Eleanan, Semma de Aradi,

di, Elicha, Elez, Hira, Habiezer, Mobunai, Selmon, Maharai, Eleph, Banaias Phratonites, Eldar, Hidai, Albialbon, Azmauet, Eliaba, Semma de Arari, Haiam, Elipheleth, Eliam, Esrai, Pharai, Ligaal, Boni, Selech, Naarai, Hira, Gareb, Vrias Etheus. Ideo ergo Vrias Etheus

CAP. 24 ultimus ponitur, propter id quod sequitur: Et addidit furor Domini irasci contra Israel. iam enim ultio facta fuerat in Dauid & in domo eius: in populo uero, qui uoluit resistere Dauid in perimendo Vria Etheo, necdum ultio diuina facta fuerat. Iccirco hic ultimus ponitur, ut ultio mortis eius in populo monstraretur. Pro quo populo legitur in subsequentibus Dauid dixisse: Vertatur manus tua, obsecro, contra me, & contra domum patris mei. Et inuenta sunt de Israel octingenta millia uirorum fortium, qui educerent gladium, & de Iuda quingenta millia pugnatorum. In Hebræo, uirorum, legitur: In Paralipomenon uero legitur, mille millia, centum millia. De Israel & de Iuda quadringenta septuaginta millia. Quos quidem intelligendum est a Ioab numeratos esse, sed summam eorũ noluisse ostendere Dauid, nisi tantum quantum in Samuelis libro scribitur. Immisitq. Dominus pestilentiã in Israel de mane usque ad tempus constitutum. Tempus constitutum dicit, quando sacrificium uespertinum offerebatur. Emit ergo Dauid aream & boues argenti siclis quinquaginta: quod & in Paralipomenon ita legitur: Dedit ergo Dauid ornan pro loco, siclos auri iustissimi ponderis sexcentos. Intelligendum namque est, boues argenti siclis quinquaginta, aream uero sexcentis aureis emisse.

IN LIBRVM TERTIVM REGVM.

CAP. I ERAT autem Adonias pulcher ualde, secundus natu post Absalom. Notandum, quod in Hebræo ita legitur: Et ipsum peperit post Absalom, subauditur peccatum. Sadoch uero sacerdos, & Banaias filius Ioiade, & Nathan propheta, & Semei, & robustissimi Dauid non erant cum Adonia. Semei ipse est Nabath, pater Hie-

Hieroboam, qui fuit magister Salomonis, & fuit de bahurim, idest, de electis. Rhei autem ipse est hiram zairites sacerdos, idest, magister Dauid. Robustissimi namque Dauid supra notati, fortissimi intelliguntur. Nonne tu Domine mi rex iurasti ancillæ tuæ dicens, quod Salomon filius tuus regnabit post me, & ipse sedebit in throno meo? Iurasse illi Dauid dicitur, quando eam consolatus est post mortem filii, sicut in libro Samuelis legitur: Et consolatus est Dauid Bethsabee uxorem suam. Eritq. cum dormierit dominus meus rex cum patribus suis: erimus ego & Salomō filius meus peccatores, idest, mamzeres. Inde misericordiam fecisse Deum cū Dauid, Salomon dicit in subsequentibus, eo quod filium, qui secundum legem mamzere erat, successorem illi fecit. Ait enim ita: Tu fecisti cum seruo tuo Dauid misericordiam grandem: & dedisti ei filium sedentem super thronum eius sicut est hodie. Tollite uobiscum seruos Domini uestri, & imponite Salomonem filium meum super mulam meā. Seruos hic dicit cerethi & phele ti, idest, septuaginta senes iudices. Quos occidit, & effudit sanguinem belli in pace, & posuit cruorem prœlii in baltheo suo, qui erat circa lumbos eius, & in calciamento suo quod erat in pedibus eius. Sanguinem belli effudisse dicitur, quia, cum esset pax, suscitauit bellum. Habes quoque apud te Semei filium Gera, filii gemini de bahurim, qui maledixit mihi maledictione pessima. Pessima Hebraice nimrezeth dicitur, quod quinque litteris enunciatur, idest נ nun, מ mem, ר res, צ zade, ת thau. In נ nun, noeph, idest, adulter: מ mem, moabita: ר res, rasa, idest, impius: צ zade, zara, idest, leprosus: ת thau, thoaba, idest, abominatus. Et iuraui ei per Deum dicens: Non te interficiam gladio, sed lingua. Postula ei & regnum. Ipse est frater meus maior me: & habet Abiathar sacerdotē & Ioab filium Saruiæ. In Hebræo ita habetur: Et Abiathar sacerdoti, & Ioab filios Saruiæ; quod ita intelligendum est: Postula ei, idest, Adoniæ & Abiathar sacerdoti & Ioab filio Saruiæ regnum. Viuit Dominus, qui fecit mihi do-

2.Reg.12

CAP. 2

mum sicut locutus est, idest, sicut promisit David, fecit me ut essem rex domus David. Venit autem nuncius ad Salomonem, quod Ioab declinasset post Adoniam, & post Salomonem non declinasset, idest, uenit ad eum fama quod in domo Salomonis diceretur, illum non secutum fuisse Salomonē, sed declinasse post Adoniam. Sepultusq. est Ioab in domo sua in deserto. Desertum hic pro munditia ponitur. Munda enim, sicut desertum, domus eius fuerat ab omni pollutione, & sanguine, excepto sanguine Abner & Amasæ.

CAP. 3 Dilexit autem Salomon Dominū ambulans in præceptis Dauid patris sui, excepto quod in excelsis immolabat. Hinc patet Salomon in eo, quod ait: Immolabat in excelsis: quia quattuor annis cunctatus est ædificare domum Domini. Illud quippe erat excelsum maximum, idest, altare illud, quod Moyses fecerat.

CAP. 4 Et præfectus unus erat super terram. Iste præfectus Azarias filius Nathan erat, de quo supra scribitur: Et Azarias filius Nathan super præfectos non operum, sed simpliciter. Et erat sapientior cunctis hominibus. Sapientior ethan ezraitæ, & eman, & chalchol, & darda, filiis mahol. Ethan enim interpretatur, durissimus. Ezraita, orientalis. Ethan ipse est Abraham orientalis. Eman, qui interpretatur fidelis, est Moyses. Chalchol, qui interpretatur gubernans, est Ioseph. Darda interpretatur, generatio sciētiæ. Mahol, indulgētia. Generatio sciētiæ intelligūtur duodecim tribus filii Mahol, idest, filii Iacob. Locutus est Salomō tria millia parabolarū. In prouerbiis enim uersus noningēti & quindecim continentur: in quibus etiam continentur tria millia parabolæ. Et fuerunt carmina eius quinque millia. Et disputauit super lignis a cedro, quæ est in libano usque ad hyssopum, quæ egreditur de pariete: & disseruit de iumentis, & uolucribus, & reptilibus, & piscibus. Disputauit enim de naturis lignorum, iumentorum, reptilium, & piscium, de ui uidelicet & naturis illorum, & tempore quo nascuntur, & cur non omnia in unaquaque terra nascantur.

CAP. 6 Anno quarto fundata est domus Domini in mense zif.

Men-

Mensis iste Aprilis est, qui & Var uocatur. Zif enim interpretatur, uultus. Iccirco uultus, quia in dedicatione templi, nubes gloriæ uultus Domini texit templum. Var autem interpretatur, pauor. Ideo pauor, quia timetur, ne ea, quæ fruges terræ debent, in hoc mense aeris intemperantia infructuosa fiant. Misit quoque rex Salomon, & tu- CAP.7
lit Hiram de Tyro, filium mulieris uiduæ de tribu Nephtalim, patre Tyrio artificem ærarium. Vnde & in Paralipomenon legitur: Misi ergo tibi uirum prudentem & scientissimum Huram patrem meum, filium mulieris de filiabus Dan, cuius pater Tyrius fuit. Et notandum quod in Malakim, Hiram dicitur: in Paralipomenon uero Huram. קים Hiram enim interpretatur, uiuit sublimis: Huram autem Deus excelsus. Hiram in Malakim dicitur fuisse de Tyro, & filius mulieris uiduæ de tribu Nephtalim, patre Tyrio. Sciendum quod de tribu Nephtalim pater eius fuerit: quo mortuo, uxor eius, quæ hic mulier uidua scribitur, eundem Hiram in Tyrum misisse docendi gratia dicatur, & a quo doctus in Tyro fuit, pater eius Tyrius uocatur. Iccirco patre Tyrio fuisse dicitur, cum utique pater eius de tribu Nephtalim fuerit. Quod uero in Paralipomenon le- 2.Par.2
gitur, Huram regem dixisse: Misi tibi uirum prudentissimum & scientissimum Huram patrem meum, patrem dignitatis gratia eum uocat, sicut in plerisque locis legitur. Filium uero mulieris de filiabus Dan eum uocat, quia mater eius de tribu Dan fuit, de genere Solomith sororis Ooliab filii Aizamas: cuius filius Salomit Aegyptius in eremo lapidatus est: non enim eadem Solomith sponte eidem Aegyptio coniuncta fuit, sed uim ab eo perpessa est. Icirco meritis eius factum fuisse dicitur, ut de filiabus eius talis nasceretur, qui operaretur in domo Domini. Nam & meritis Balæ concubinæ Iacob quondam factum fuisse autumant, quod, mortua Rachel, non solum Ioseph in loco filii educauit, uerum etiam pro parentibus eius intercessit, ut immemor esset iniuriæ fratrum suorum. Et pro hac re Dominus ei tribuit, ut de uno eius filio Dan nasceretur Ooliab io- Exod.38

3.Reg.7 eius Beseleel, qui ædificaret domum Domini, & altero eius filio Nephtalim nasceretur Hiram, qui domum Domini in Hierusalem fabricaret.

ARGVMENTVM.

In libro παραλειπομένων *primum scilicet, & secundum, quæstiones, seu traditiones ad Hebraicam ueritatem examinatas tractare prosequitur, historias cum libris etiam Regum conferens, & nomina propria Hebraica semper exponens. Nos, ut facilius cuncta percipiantur, non solum in margine, ut in cęteris libris fecimus, citata apposuimus loca, uerum etiam, ubi magis necessarium uisum est, Hebraica quoque nomina Hebraicis iuxta latinas appositis descripsimus litteris.*

QVAESTIONES, SEV TRADITIONES Hebraicæ, in librum Paralipomenon primum.

CAP.I Gen.11.10 EBER nati sunt duo filii: nomen uni Phaleg. Quia in diebus eius diuisa est terra: quia in diebus eius facta est turris, ubi confusio linguarum facta est. Psal.82 Nembrod cœpit esse in terra, idest, potens. Cethura, ipsa est Agar: quod in psalmo manifestatur, cum dicitur: Tabernacula Idumæorum & Ismaelitarum Moab & Agareni. Gen.25 Ismaelitas uocans filios Ismael: qui utique Agar filius fuit: & Agarenos, Madianitas & ceteras tribus, quas de Cethura procreatas, sacra scriptura commemorat. Zephi Gen.36 filius Eliphaz, qui in Genesi zepho, idest, speculator nominatur; in Paralipomenon, zephi, idest, speculatus. Scribitur enim utrumque per צ zade litteram. Sephi filius Sobal: Ibidem in Paralipomenon, unipes. Sepho, in Genesi bipes: utrumque tamen per ס sin litteram. Thamna concubina Eliphaz mater Amalek fuit de genere Horreorum, qui ante Idumæos habitauerunt in terra Seir. Sed in Paralipomenon inter Eliphaz filios computatur; quæ quamquam eius fuerit concubina, & ex ea sibi peperit Amalek, ut filiam tamen eam educauit. Ibidem Hemam filius Lothan in Genesi, idest, perturbans: qui in Paralipomenon scribitur Homam, idest,

 est,

est, perturbatus. Filius Sobal Alian de genere Horreorum, in Genesi scribitur, Aluan, idest, exaltatus: in Paralipomenon, Alian, idest eiectus: quia Horrei exaltati fuerunt, antequam Edom terram illam caperet, eiecti postquam ab eo triumphati patriam amiserunt. Hamaran filius Dison, filii Ana. In Paralipomenon, Hamaran, idest rubricatus, sordidus, uel temulentus: In Genesi Hamdam, concupiscibilis. Hamaram, & Hamdam, unius hominis nomen est. Akan filius Aser de genere Horreorum in Genesi tribulator, in Paralipomenon, Iackan, idest, tribulatus. Phai, eructans: qui in Genesi scribitur, Phau, idest, eructantes: in Paralipomenon, Phai eructans. cuius uxor uocabatur מהיטבאל Mehethabel, quod interpretatur, benigna Domini, filia Matreth, idest, dispensatoris. Mezaab filia aurificis, quæ duos patres habere describitur ad significandum mysterium sub una interpretatione nominum: ut aurifex genuerit dispensatricem, dispensatrix genuerit benignitatẽ Domini. Alua in Genesi interpretatur, eleuatio: Alea in Paralipomenon, super eam. Et notandum quod primũ reges, dixerit de Edom, postea duces: cum prius duces fuerint, & postea reges: quorum ducum quasdam matres, idest, uxores Esau hic nominat, ut est Oholibama uxor Esau, & Thamna concubina Eliphaz. Achan filius Charmi, in Iosue. Achan, idest, coluber insidians; in Paralipomenon, Achar, idest, turbator. Chalubai filius Esrom, filii Pharez, filii Iuda: ipse est Caleb filius Iephone. Ipse est Caleb Kenezæus, de loco qui uocatur Canaz, ipse duxit uxorem Azuba, ex qua natus est Gerioth. Duxit aliam uxorem nomine Ephrata, ex qua suscepit Hur uirum Mariæ sororis Moysi, patrem Vri, auum Beselehel. In Paralipomenon, כלובי Chalubai, canis meus. In Iosue & in Hebraico Caleb, canis Esrom, & Iephona unum est. Cum autem mortuus esset Esrom, ingressus est Chaleb ad Ephrata. Iccirco uocatur Chaleb Ephrata: quia Chaleb fuit uir Ephratæ. Iccirco dicitur Esrom sexaginta annos habuisse, quando accepit uxorem filiam Machir, ut monstretur

Gen. 36 — Ibidem — Ibidem — Ibidem — CAP. 2. — Ios. 7 — Num. 13 — Ios. 14 — Num. 4. 8

per annorum numerum, & de Aegypto illum egressum fuisse, & in terram repromissionis uenisse: quia a uiginti annis & supra ad bellum describebantur usque ad annum sexagesimum. ab anno sexagesimo & Leuitæ ministrare, & milites pugnare desinebant. unde & Romani eos emeritos uocant, qui iam militare desierunt. Nahason genuit
Ruth 4 Salma. In Paralipomenon, Salma, idest pax. In Ruth, Salmon, idest, pacificus. In Paralipomenon, Isai filius
1. Reg. 16 Obed, idest sacrificium meum. In Regum uero Isai, idest
ibidem sacrificium, filius Isai, Abinadab filius Aran, Aminadab.
2. Reg. 21 In Paralip. Simmaha. In Regum, Samma. שמע Samma, ibidem: Simmaha, exaudibilis. In Paralip. Abisai, filius Saruiæ, idest, pater sacrificii. In Regum, Abisai pater meus, sacrificium. In Paralipomenon, filius Iether Ismaelites.
2. Reg. 17 In Regum, filius Iethra Ismaelites. Iethra, residuum: Ie-
Ruth 1 ther, modicum residuum. Filius Ismaelites uocatur propter mentorum qualitatem. Hahalai filius Sesan, ipse est Elimelech pater Maalon & Chelion. Sesan ideo dicitur fi-
Hier. 41 lios non habuisse, quia illi absque filiis mortui sunt. In Hieremia: Ismael, filius Nathaniæ, filius Elisama de genere Ieraa Aegyptii. Quod uero dicit illum de semine regio, Moloch uult intelligi idolum Moab: quod in Hebræo, rex
1. Reg. 26 interpretatur. Ziph nomen loci est, a quo fuerunt Ziphæi:
1. Reg. 25 qui uenerunt ad Saul. Gazez idest, tonsor: filius Haran,
Mich. 5 filii Chaleb, ipse est Nabal carmelus. Ephrata, quia de
Iud. 10 Ephraim fuit: ab eius nomine Bethlehem Ephrata uocatur. Iair, iudex, qui in Iudicum scribitur, filius Segab, filii Esrom. Iccirco in Iudicum Galaadites putatur, quia Esrom duxit filiam Machir patris Galaad uxorem. Viculos & ciuitates sexaginta suscepit Iair in hereditatem, eo quod esset auia eius, filia Machir, filii Manasse. Assuhur filius Esrom pater Thecue. Thecue est ciuitas de qua
2. Reg. 14 sumpsit Ioab mulierem sapientem. Onam filius Hieramiel filii Esrom accepit nomen Onam filii Iuda, qui mortuus est. Et in eo differunt, quod filius Iudæ in Hebræo per נ nun: filius uero Hieramiel per ם mem scribitur.

Mare-

Maresa patris Hebron. Hebron locus est, ubi Dauid regnauit septem annis. Filii uero Hebron, Chore & Taphua, & Rechem, & Samma: filii autem Maresa. Samma autem genuit Raham patrem Hierchaam. Hierchaam locus est. Maon filius Sammai pater Bethsur. Bethsur nomen loci est, & ab eodem. Maon locus nomen accepit: qui in Regum scribitur Mohon. Saaph filius Iahaddai pater Madmena. Madmena locus est. Sua pater Machbena. Machbena locus est, & fuerunt hi filii Chaleb: & Patrem Gabaha, idest, loci, unde fuit Saul. Filii Hur, Sobal pater Cariathiarim, & Salma pater Bethlehem. Hariph pater Bethgader, Cariathiarim & Bethlehem, & Bethgader nomina locorum sunt. Cariathiarim, ipsa est Cariatharbe, & Cariathbaal & Hebron, quæ קרית-יערים Cariathiarim uocatur, idest, ciuitas Siluarum קרית-בעל Cariathbaal, ciuitas mariti: קרית-ארבע Cariatharbe, ciuitas quattuor, quæ omnia interpretari possunt in patriarchis, qui ibi sepulti sunt. Sobal pater Cariathiarim uidebat dimidiū requietionum propter uiciniam sepulcri patriarcharum. cuius filii fuerunt Iethrei, & Phutei, & Semethei, & Maserei. Ex his egressi sunt Saraitæ & Estaolitæ: qui nomina locorum sortiti sunt, idest, Sarahaa & Estaol, ubi sepultus est Samson. Requietio sepulcrum intelligitur. Filii Salma, filii Vr Bethlehem & Netophati, qui in Regnorum scribuntur: Eleauan filii patrui eius de Bethlehem, & Eleph filius Baana Netophatites. Qui iccirco scribuntur coronæ domus Ioab, propter societatem, qua mutuo in prœliis utebantur. Sarai, idest, Saraite, de quo supra dictum est. Iabes filius Zobeda, de quo in sequentibus scribitur, eo quod exaudierit eum Dominus, fuit doctor: in cuius conspectu sedebant filii Cinæi, qui & Obab, cognati Moysi, qui in hoc libro scribæ uocantur. Canentes atque resonantes ideo scribuntur, eo quod assidue in lege Dei & in prophetis uersabantur. In tabernaculis autem eos commoratos, & Regū historia scribit. Hi uenerunt de calore patris domus Rechab,

Marginal notes: 2. Reg. 2 | 1. Reg. 10 | Ios. 15. 18 | Ios. 14. 15. 20 | Iud. 16 | 1. Reg. 23 | 1. Par. 11 | 1. Par. 4

CAP. 3 chab, idest, de stirpe Rechab. Achinoam uxor Dauid Ie-
3. Reg. 21 zraelitis. Hic Iezrahel locus est, in quo Naboth habitauit.
2. Reg. 3 In Paralipomenon, Daniel. In Regum, כלאב Chilaab, id-
est, uindicans patrem, eo quod disceptans cum Miphibo-
seth de quæstionibus legis: & uictor apparebat, & patrem
ulcisci uidebatur. Getraham filius Dauid de Egla uxore
sua. עגלה Egla interpretatur, uitula: quam nonnulli putant
Michol filiam Saul. In Paralipomenon, Simma, filius Da-
uid, qui in Regũ Samua nominatur. שמעא Simma interpre
tatur, exaudi: שמוע Samua, exauditus. Bathsua mater Salo
monis, in Paralipomenon dicitur filia Amihel: & interpre
2. Reg. 11. 23 tatur, nomen eius. בת-שוע Bathsua, filia deprecationis, in
Regum בת-שבע Bethseba, filia Eliam filii Achitofel, & inter
pretatur filia septem, filia satietatis, filia iuramenti. אליעם
1. Par. 3. 14 Eliã interpretatur, Deus meus populus, עמיאל Ammiel po
2. Reg. 5 pulus meus Deus: in Paralipomenon scribuntur duo filii
2. Par. 36 Dauid, Noga, & Elipheleth, qui in Regum non habentur.
Filii Iosiæ, Sellum. Ioannan & Ioachaz. Sellum est, quem
Nechao rex Aegypti captiuum duxit in Aegyptum. Vnde
Hier. 22 meminit Hieremias, quoniam hæc dicit Dominus ad Sel-
lum filium Iosiæ regem Iuda, qui regnauit pro Iosia patre
suo. Qui egressus de loco isto non reuertetur huc ultra. Io
2. Par. 36 achim, qui & Eliachim, ipse Ioachim ductus est in Babylo
nem cum uasis templi Domini, & Daniel Anania & Aza-
ria & Misael cum eo. Ioachim filius eius, qui & Iechonias,
qui etiam Chananias, captiuus ductus est in Babylonem,
cum ceteris uasis domus Domini, cum Ezechiele & Mar-
4. Reg. 23 docheo, in cuius loco substitutus est Matanias, qui & Sede
chias. Filii Iechoniæ, Asir Salathiel, unũ nomen est, ipse est
Pedeia pater Zorobabel. Et interpretatur פדיה Pedeia re-
demptus Domini, אסיר Asir carceratus, שאלתיאל Salathiel fru
tex Domini. Sennezer filius Iechoniæ, qui in Ezra Sesba
zar nominatur. שנאצר Sennezer interpretatur blasphema-
1. Esdr. 1 tus. Sesbazar interpretatur tribulatus. Sesbazar scribitur
cui Cyrus annumerauit uasa domus Domini. Sechenias
habuit filium Semeiam unicum, qui habuit quinque filios,

Athus,

Achus, Iegaal, Baria, Naria, & saphat: qui cum patre suo Semeia, qui unicus pater erat, sex computantur.
Filii Iuda quinque, qui iam superius aliis nominibus nominati sunt, hic autem mutatis nominibus: ideo repetuntur. פרץ Pharez, interpretatur diuisio, חצרון Hesron interpretatur atrium, זרח Zara ortus, Charmi ipse est Er. כרמי Charmi interpretatur uinea mea, ער Er uigilans. Hur. qui & Onan. חור Hur interpretatur fenestra, אונן Onan murmuratio. Subal ipse est Sela. Subal genuit Raiha, & Raiha genuit Iahad, Iahad genuit Ahumai & Laad: Laad genuit Etham, Etham genuit Iezrahel, a quo nomen accepit urbs, in qua Naboth habitabat. Sobal ipse genuit Raiha, qui alio nomine Er nominatur: iccirco quod Er & Onan, in peccato suo mortui sunt. שובל Sobal interpretatur spica, שלה Sela missus. quod uero prius aliis nominibus & modo aliis nominibus nominantur, ad mysterium pertinet. Phanuel pater Gedor, & Ezer pater Huza, filii fuerunt Hur, fratres Huri filii Mariæ. Gedor uero & Husi nomina sunt locorum. Assuhur genuit Ethnan & nomen matris eius Alaha, Ethnan genuit Chos, Chos genuit Soboba, Soboba genuit Iabes, qui fuit doctor, de quo superius dictum est. Quod uero inter Chos & Iabes introducuntur cognationes Aharhel filii Harum, hæc causa est: אחרחל Aharhel, ipse est Obad, qui interpretatur post exercitum. Filius Harum, ipse est Iethro. הרום Harum interpretatur exaltatus. Quia ergo Iabes docebat eos habitantes in tentoriis, sicut superius dictum est, ideo introducuntur in eius progenie, quasi a maioribus eius progeniti sint. Hunc Iabes ferunt nonnulli adhuc uiuere, propter hanc sententiam, qua dicitur, Præstitit ei Deus quæ precatus est. Caleb frater Suha, ipse est Ram. רם Ram interpretatur excelsus, & שוחה Suha humilis. Caleb genuit Mahir, Mahir genuit Eston, Eston genuit Tehinna. Quod uero dixit eum patrem urbis Nahas, intelligi potest aut Bethlehē, aut mater Isai, quia Isai in alio loco נחש Nahas, idest coluber uocatur. Abigail soror est Dauid filia Nahas, idest Isai:

CAP. 4
1. Par. 2
3. Reg. 21
1. Par. 2
1. Par. 2

Isai: qui utroque nomine uocabatur. Gethra Ismahelites habuit uxorem Abigail filiam Nahas. Quod uero dicit, Isti sunt filii Recha: רכה Recha interpretatur tener, quem hic Dauid nonnulli intelligi uolunt. sic enim ipse ait: Ego sum
2.Reg.23 tener & unctus rex. Et in alio loco, quasi ligni uermiculus tenerulus. Iccirco enim uiri Recha, idest Dauid dicuntur, quia propter exprimendam genealogiam Dauid in hac sententia annotati sunt, Chenez genuit Othoniel & Saraiam. De Saraia dicitur prodisse Ioab. Qui ideo dicitur pater uallis artificum, quia de filiis eius fuerunt architecti ad ædificandum domum Domini. Filii Ezra Iether, & Mared, Effer, & Ialon. עזרא Ezra interpretatur auxilium,
Exod.6 ipsum enim dicunt Amram patrem Moysi & Aron. יתר Iether interpretatur residuum, ipse est Aaron. מרד Mared rebellans, ipse est Moyses. עפר Effer puluis, ipse est Eldad. ילון Ialon Ilex, ipse est Medad, iidem duo qui prophetabant. Traditur enim Moysen post acceptam legem in eremo patri iniunxisse, ut matrem dimitteret, eo quod illius amita esset. filia enim fuit Leui: post cuius diffidium, duxisse aliam uxorem Amrã: ex qua suscepit duos filios hos, Eldad, & Medad. Quod uero sequitur, Genuitq. Mariam & Samai & Iesba patrem Estemoa: שמי Samai Moysen intelligi uolunt qui interpretatur cælestis. ישבח Iesba Aaron qui interpretatur collaudatio, patrem אשתמע Estemoa, idest ignem manentem, eo quod filii Aaron in assiduis sacrificiis igne utebantur. Quod uero sequitur, Vxor eius Iudaia genuit Iared: Iudaia, ipsa est Iachabeth mater Moysi. Nomina uero quæ sequuntur, pene omnia Moysi nomina intelligi uolunt, quia ideo ירד Iared uocatur, idest descendens, quod de monte descenderit: pater Iedor, idest sepium, eo quod quasi quadam sepis lege, circumdederit populum. חבר Heber iunctor, eo quod populum Dei seruitio iunxerit: patrem Socho, idest prophetiæ, eo quod ipse sit doctor prophetarum. יקותיאל Icuthiel, idest sperans in Deum, eo quod spem habuerit liberandi populum de Aegypto: siue quod spe parentum de aquæ periculo

lo liberatus sit: patrem Iesui Zanoha, qui interpretatur gubernator, eo quod magnam populo in eremo gubernationem exhibuerit: siue quod doctrina sua quotidie gubernaret. Quod uero dicitur: Hi autem filii Bithia, filiæ Pharaonis quam accepit Mered: Pharaonis filiam icciрco in hoc loco matrem Moysi uocat, & interpretatur filia Domini, propter bonam uoluntatem quam in nutriendo puero habuerit: & Amaret, idest Moysi accepta esse dicitur, eo quod, relictis idolorum cultibus, ad Dei cultum conuersa sit. Charmi pater Ceila & Estamoa, qui fuit de Machati. Ceila nomen loci est, & Machati similiter. Simon pater Amnon & Rina filius fuit Estamoa, filii Odoia filia Asriel, filii Ialaleel, filii Canax, filii Sela, filii Iudæ. Et pater Lecha, icciрco hic ponitur propter memoriam pristini nominis. Cognationes ergo domus operantium byssum in domo iuramenti hi sunt, qui cum Beseleel morati sunt ad explendum opus tabernaculi. Iuramenti etenim domus icciрco dicitur, sicut & tabernaculum fœderis, quod in eo fœdus esset Dei, quod cum hominibus fecit, & iuramentum quod iurauit ad Abraham, Isaac, & Iacob, Quod uero sequitur, Qui stare fecit solem: redit ad progeniem Pharez, de quo ortus est Dauid, opportunũ iudicans progeniem Iuda, de qua tribus regia orta est, in Dauid terminare. Tradunt enim Hebræi hunc fuisse Elimelech uirum Noemi patrem Maalon & Chelion, in cuius tempore sol steterit, propter præuaricatores legis, ut, tanto miraculo uiso, conuerterentur ad dominum Deum suum. Quod quia facere contempserunt, icciрco fames inualuit, & ille, qui in tribu Iuda prior uidebatur, famis inopia cum uxore & filiis, non solum patria pelleretur, sed etiam in eadẽ peregrinatione cum filiis moreretur. Viros autem mendacii esse Maalon & Chelion, qui hic securus & incendens appellantur, & de quibus dicitur, quod principes fuerint in Moab, eo quod uxores Moabitidas duxerint, in Hebræo expressius ponitur, & ab eruditis illius linguæ didicimus, ut non principes, sed mariti dicantur. Quod uero sequitur,

Exod. 2

Ruth 1

tur, Quæ reuersæ sunt in Lehem, Noemi & Ruth demon
strat, quæ in לחם Lehem, id est panem post inopiam fa-
mis, audita ubertate panis, in Bethlehem reuersæ sunt. Et
Ruth 1.4 quia hæc historia in libro Ruth scribitur, idcirco subsequi-
tur: Hæc autem uerba uetera. Figulos uero dicit habitan-
tes in plantationibus & sepibus, progeniem quæ de Ruth
propagata est: quæ in sepibus, & plantationibus habitasse
legitur, quando ad regiam dignitatem hæc plantatio per-
uenit. Commorati sunt ibi, hoc est in Bethlehem apud re-
gem in operibus eius, quia ex eis Dauid rex ortus est, cu-
Ruth 4 ius opera miris præconiis prædicatur. Filii Symeon in Ge
Gen.46 nesi sex describuntur. Hic uero sextus tollitur, eo quod
nulla progenies de eo processit. Mutantur uero nomina
quædam suis rationibus. In Genesi scribitur, ימואל Iemu-
el, mare Dei: in Paralipomenon נמואל Namuel, loquens
cum Deo. Alius uero in Genesi uocatur Ohad: in Parali
pomenon Iarib. Ohad interpretatur laudatio. יריב Iarib
litigans: quia de eius progenie exiuit Zamri, qui cum scor
Num.25 to Madianitide peccans a Phinees peremptus est. יכין
Iachin, in Genesi quod interpretatur præparatio: in Para
lipomenon זרח Zara, quod interpretatur ortus. Saul ue
ro, quem eodem nomine in utroque libro commemorat,
hic filium Cananitidis tacet: & uicinitate fratrum nominis
est ex Zara, qui interpretatur ortus decorat. Quod dicit,
Hæ ciuitates eorum usque ad regem Dauid, hoc uult intel
ligi, quod Sicelech & Bersabeæ, quæ tribus Iudæ fuerunt,
& a tribu Symeon inuasæ sunt, a Dauid denuo in pristi-
nam Iudæ redierunt hereditatem. עין רמון Ainremmon
unius uillæ nomen est, quæ interpretatur fons malorum
granatorum. Et uniuersi uiculi eorum per circuitum ciuita
Ios.15 tum istarum usque Baal. Baal, in hoc loco ipsa, est quæ
Osee 1 in alio loco Cariathbaal scribitur: de qua superius dictum
est. Notandum de reliquiis Amalec, Behera filius Baal de
stirpe Ruben, ipse est pater Osee prophetæ. Notandum,
quod ipsa sit Cethura quæ & Agar. Nam cum dicat ruben
itas & Gadditas & dimidiam tribum Manasse pugnasse cū
Aga-

Agareis: sequitur præbuisse eis auxilium Itureos, Naphe
os, & Nodab, qui utique filii Ismael fuerunt. Idem in Pa
ralipomenon Nodab, in Genesi Cedma uocatur: קדמה
Cedma interpretatur antiquorum. נדב Nodab uter. Fuit
enim bellum Domini, quia Dominus pugnauit cum eis.
Transtulit Theglatphalasar, Ruben & Gad & dimidiam CAP. 5
tribum Manasse, & adduxit eos in Hala, & in Abor & Ha 4. Reg. 17
ra, ipsa est Rages. In Malachim uero Hara prætermittitur. CAP. 6
Iosedech sacerdos, ipse est Esdras. Demonstrat hoc liber 1. *Esd.* 7
eiusdem Esdræ, ubi dicit: Et post hæc uerba in regno Ar-
taxersis regis Persarum Esdras filius Saraiæ filii Azariæ. Sed
& in libro suo se prætermittit humilitatis causa. Quod ue- 2. *Par.* 26
ro dicit Iohanan genuit Azariam, & ipse est Azarias qui sa
cerdotio functus est in domo quam ædificauit Salomon in
Hierusalem, monstrat eundem Azariam restitisse Oziæ re
gi, quando intrauit in templum Domini cum thuribulo,
& terræmotus magnus factus est. Tradunt etiam Hebræi
eundem Esdram esse Malachiam prophetam, qui in duo-
decim prophetis ultimus est. Ipsius filius est Iesus sacerdos
magnus, de quo meminit Zacharias propheta. Sciendum *Zach.* 3
sane, quia crebræ appellationes personarum & immutatio
nes nominum & repetitiones, ad magnum mysterium per
tinent. Filii Chaat Aminadab filius eius. Iste Amina- *Num.* 16
dab ipse est, qui in Numeris Issahar scribitur, pater Co
re. Filius Samuel, qui in Regum Iohel nominatur, in 1. Reg. 8
Paralipomenon Vasseni scribitur, quia Abia filius Samue-
lis in iudicem constitutus, munerum acceptor erat. Et
quia iste Iohel, qui & Vasseni, sciebat hoc, & non corri-
piebat eum, ideo dicuntur uterque fecisse. In hoc uero
loco demonstrat eum separatũ a fratre suo, quia acceptor
munerũ erat. Eliel pater Ierohã filius Tohu: in Regũ Eliu 1. Reg. 1
scribitur. Sic enim habes, & nomen eius Elcana filius Iero
ham, filii Eliu, filii Tohu. אליאל Eliel interpretatur Deus me
us Deus. אליהו Eliu, Deus meus ipse. Et hic Eliel dicitur, id-
est, Deus meus Deus: in Regũ uero ubi necdum ad templi
ministerium designatur, sed solum modo genealogiæ ordo
texi-

texitur, dicitur Eliu, idest, Deus meus ipse. Quod uero dicitur Hemam cantor filius Iohel, & expleta genealogia, dicit Asaph fratrem eius. Hic frater non unius patris aut matris dicitur, sed eo modo quo solemus propinquos fratres appellare. Quod uero genealogia Aaron repetitur, &
2.Reg.15 usque ad Achimaas peruenit, putatur hoc ob laudem &
Ios.19.21 memoriam Achimaas factum esse, eo quod fideliter erga David in omnibus egerit, Iecmaam cum suburbanis suis. יקמעם Iecmaam, in Paralipom. per Mem, quod interpretatur uindicatio populi, in Iosue scribitur יקנעם Iecnaam, per Nun, idest acquisitio populi, hac uidelicet ratione, quia qui primitus in custodienda lege fuerunt acquisitio populi,
Gen. 14 propter peccata sua uersi sunt in uindictam populi. Porro
Ios. 17 ex dimidia tribu Manasse Aner, & suburbana eius. Aner ex uno de pueris Abrahæ nomen accepit, qui uocabatur Aner, eo quod ibi habitauit, & ibi sepultus est. In Iosue uero Thaanach uocatur. ענר Aner interpretatur lumen. תענך Thaanach respondit. In Paralipomenon, Balaam & suburbana eius: in Iosue Giblaam scribitur. Giblaam inueteratio populi. בלעם Balaã turbatio populi. Ramoth uero in Paralipomenon scribitur. Vnde dicitur Ramoth
3.Reg.22 quoque & suburbana eius in tribu Issachar. Ramoth uero Galaad quæ in Regum scribitur, in tribu Ephraim. in Paralipomenon de tribu Asar. Masal cum suburbanis suis. Hic משל Masal parabola interpretatur. In libro uero Iosue משאל Misaal scribitur, quod interpretatur interrogatio Dei.
Ios.19 In Paralipomenon, Hucac & suburbana eius: In Iosue ue-
Ios.19 ro Helecath scribitur. Hucac interpretatur sculpsit, Helecath portio. Duæ sunt Cedes, una in tribu Issachar, & altera in tribu Nephtalim in Galilæa, ubi fuit Baraath filius Achinoem. In Paralipomenon, Hamon cum suburbanis suis: in Iosue Hamathdor. חמון Hamõ interpretatur cale-
Ios.19 factio. חמתדאר Hamathdor calefactio generationis. In Paralipomenon, Cariathaim & suburbana eius: in Iosue uero scribitur Carthan. קריתים Cariathaim interpretatur urbs maris: Carthan urbs. in Paralipomenon, in tribu Gad

Gad Ramoth, in Galaad & suburbana eius. Ramoth Ca 3. Reg.22
laad, in Regum unum nomen est, & est in tribu Ephra- cap.7
im. In Paralipomenon uero filii Issachar Thola, & Phua, Gen. 46
Iasub & Simeró. Iasub in Genesi Iob nominatur. יוב Iob interpretatur ululatio, ישוב Iasub reuocans, Simeron nomen hominis, & Samaron nomen ciuitatis. Simeron ubi nomen est hominis per i, ubi nomen est ciuitatis per a. Filii Israiha: in Paralipomenon quinque dicuntur esse, & nõ sunt nisi quattuor, sed annumeratur cum eis pater eorum Israiha, qui unicus patri suo Ozi fuit, & fiunt quinque. In Paralipomenon, filii Beniamin, Bela & Bechar & Iadiael: in Genesi pro Iadiel Asbel scribitur. Gen. 46
ידיעאל Iadiael interpretatur cognoscens Deum, אשבל Asbel captiuus Dei. Omnes isti filii Becher. Vbicumque in lege scribitur, Omnes isti filii, cuiuslibet aut pro meritorum excellentia, aut pro meritorum deterioratione fiunt. Filii autem Belan Iehus & Beniamin & Ahoth & Canana. Ahoth de cuius progenie fuit iudex Ahoth, qui in Iudicum libro scribitur. Canana uero iste est a quo egressi sunt Beniamitæ, qui nefas Iud. 3
perpetrauerunt, propter quod magnæ cædes in Israel tempore Iudicum factæ sunt. In Paralipomenon, filii Nephtalim Iasihel & Guni & Iezer & Sellum: in Genesi iste Sellum Sillem scribitur. Iud.19.20 Gen.46
שלם Sellum interpretatur pax, שלם Sillem recens. Quod uero sequitur, Filii Balaa, quæ fuit concubina Iacob: Quidam putant ideo illam in hoc loco ab Esdra nominatam, quia post mortem Iacob legatione functa fuerit inter Ioseph & ceteros patriarchas, qua precati sunt eum, ne recordaretur peccati eorum. In Paralipomenon porro filii Manasse Asriel, concubinaq. eius Syra. Idem Manasse peperit Machir patrẽ Galaad. Ferunt hanc Syrã filiam fuisse, filii Laban quæ in Aegyptum famis inopia ad uenundandum a patre ducta, a Manasse qui horreis præerat misericorditer suscepta, patri cibariis datis ab eodem Manasse in coniugiũ sumpta est. Huphim & Suphim unum nomen est: & est soror eius Maacha, quam accepit Esron dum sexaginta esset annorũ, ex qua suscepit Segub.

חפים Huphim interpretatur thalamus, שפים Suphim unctus. Nomen autem secundi Zalphaad: & iccirco iste secundus nominatur, quia hi duo principes erant in tribu Manasse, idest Huphim, qui & Suphim, & Zalphaad. Soror autem eius regina idest Bedan, filii Vlam: alius est iste Bedan, & alius est Bedan, in Regum, idest Sampson. בדן Bedan interpretatur in Dan. Ista soror regina est Debbora uxor Barach, qui alio nomine Laphidot uocatur. Suthala filius Ephraim, genuit Ezer & Elaad, qui congregata multitudine de Israel ascendere nisi sunt ad terram repromissionis, & in Geth Philistinorum interfecti sunt. Fratres uero, qui ad consolandum Ephraim uenerunt, aut eos dicimus, qui de patriarchis supererant, aut cognationem, quam fraterno nomine sæpe nominauimus. Filii autem Beria, idest Sara, quæ ædificauit Bethhoron inferiorem. Virtus illius feminæ describitur. אזן שארה O zen Sara nomé est loci. Elisama filius Amihud, ipse est patriarcha de tribu Ephraim, qui in libro Numerorum scribitur. Ista est Sichem quam percusserunt Symeon & Leui. Sara Aser dicitur prophetissa fuisse & meritorum prærogatiuis exuberasse. Berzaith de progenie Melchiel, de filiis Aser, fuit ditissimus olei & ceterarum opum, & tulit primitias Eliseo prophetæ. In eo impletum ferunt quod Moyses de Aser ait, tingat in oleo pedem suum. Aharac filius Beniamin. in Genesi scribitur גרא Gera, quod interpretatur peregrinus. In Paralipomenon, אחרח Aharac frater odoris. Et notandum, quod hic quinque de filiis Beniamin prætermiserit: de quibus necdũ progenies creuerat. Noha in Paralipomenon, ipse est qui in Genesi, Naaman. נוחה Noha requies, נעמן Naamã pulcherrimus. In Paralip. Rapha, in Genesi scribitur אחי Ahi, quod interpretatur frater meus, רפא Rapha medicina. Hi sunt filii Ahod principes cognationum habitantium in Gabaa, qui translati sunt in Manahath. מנחת Manahath interpretatur sepulcrum. In Manahath translati sunt quando pro scelere in uxorem leuitæ perpetrato, gladio corruerunt. Quod uero sequitur: Naaman autem & Aiha & Ge-

Margin notes: 1. Reg. 12 — Iud. 13 — Iud. 4 — Num. 1 — Gen. 34 — Gen. 46 — 4. Reg. 4 — Deut. 33 — CAP. 8 — Gen. 46 — Iud. 19.20

ta ipse transtulit eos, designat eos fuisse principes & illis eminuisse Gera. Vnde & singulari numero describuntur; 2.Reg. 16.19
ipse transtulit eos. De isto Gera processit progenies Gera qui fuit pater Semei. Sarachim dimisit uxores suas Vsim & Bara & fugit in terram Moab, & accepit uxorem Odes, ex qua suscepit filios qui hic scribuntur. Hi fugauerunt habitatores Geth, & ulti sunt fratres suos filios Ephraim, qui eorum ceciderant gladio. Fuerunt autem filii Vlam uiri fortissimi & magno robore, tendentes arcum, & multos habentes filios ac nepotes, centum quinquaginta. Hic centum quinquaginta referunt ad filios Vlam: ut iste sit sensus: fuerunt autem filii Vlam centumquinquaginta, per tropum qui uocatur hyperbaton. Nathinnei, נְתִינִים idest do CAP.9
nati. Sunt enim Gabaonitæ, eo quod ad seruiendum dati sunt ad templum Domini a Iosue. Azarias quoque filius Ios. 9
Helchiæ. Iste est Helchias sacerdos magnus qui librum le 4.Reg. 22
gis inuenit tempore Iosiæ, & dicitur fuisse pater Hieremiæ prohetæ. Bachbachar carpētarius iccirco describitur, quia artificio suo fungebatur in domo Domini, & erat de tribu Leui. Et Barachiæ filius Asa, filii Elcana, qui habitauit in atriis Netophati. Netophati nomē loci est, ubi habitauit Heleel filius Bana, de quo superius dictū est. Qui erant coronæ domus Iacob, Abdia filius Semeie, filii Galal, filii Idithum. Iste est Idithum cantor Dauid. Obseruabant in porta regis, ad orientem de filiis Leui per uices suas, qui erant cantores, & uicibus suis ad psallendum cum Dauid ueniebant. Sellum uero filius Core, filii Abiasaph, filii Coræ: hic prior Core per Aleph scribitur, & sonat Core: secundus uero per Heth, & sonat Corach. קֹרֵא Core clamans, קֹרַח Corach caluus, ipse est qui in Numeris scribitur. Hi Num. 26
sunt Coritæ super opera ministerii custodes uestibulorum tabernaculi. Illi custodiebant ostium tabernaculi exterius. Patres uero eorum qui subterscribuntur, & qui in psalterio titulos habent, ipsi custodiebant ostium interius tabernaculi Domini, & erant cantores castrorum Domini. Tabernaculum dicit ubi Dominus requiescebat. His quattuor

excubiis creditus erat omnis numerus ianitorum ei & quattuor partes, quibus obseruabant custodes domus Do-
Num.3 mini, descriptæ sunt in libro Numerorum. Erant enim in unaquaque parte quinquaginta & tres, qui faciunt ducen-
Num. 25 tos duodecim. Phinees filius Eleazar erat dux eorum co-
Infra 24 ram Domino. Hic monstratur Phinees adhuc eo tempo-
Luc. 1 re uixisse. Et in tabernaculo uicibus suis. Hæ sunt uices
1.Reg.9 uigintiquattuor, quæ in sequentibus describuntur, quarum in euangelio mentio est, de uice Abia. In Gabaon autem commorati sunt pater Gabaon Iaiel & nomen uxoris eius Maacha. Iaiel, ipse est qui in Regum scribitur Abiel pater Cis patris Saul, אביאל Abiel interpretatur pater meus Deus, Iaiel desertus Dei, propter meritorum distantiam. Et notandum, quia inter filios Iaiel, Ner & Cis uocantur fratres, sicut & sunt, & in Regum ita habetur. In sequentibus uero dicitur, Ner genuit Cis, non quod eum genuerit, sed quod eum educauerit, genuisse eum dicitur. Isti habitauerunt e regione fratrum suorum in Hierusalem cum fratribus suis. Quamuis foris muros Hierusalem habitarent, dicuntur propter uicinitatem tamen & conuentum loci, in Hierusalem habitasse. Abinadab filius Saul,
1.Reg.21 in Paralipomenon: In Regum uero, ubi occisus est cum patre, אבינדב Abinadab uocatur, idest pater meus uotum. In aliis uero locis ישוי Iesbi, idest coæquatus. Asbaal filius Saul, ipse est Isboseth. אשבעל Esbaal interpretatur ignis maritus. אישבשת Isboseth uir confusionis. Filius Ionathan Meribaal qui & Meribabaal, ipse est Miphiboseth. מריב-בעל Meribaal interpretatur litigans cum marito. מריב-בבעל Meribabaal litigans in maritum. Raphaia & Rapha unum nomen est, filius Binaa, filii Mosa. Rapha interpretatur defluens. רפיה Raphaia medicina Domini. Azarichambocru unius hominis est nomen. בכרו Bocru interpretatur primogenitus. Tradunt enim eum armigerum Saul Doech Idumæum fuisse, & puerum qui diadema &
1. Reg. ult. armillam Saul detulit ad Dauid filium Doech Idumæi. Ip-
2.Reg.1 sum etiam Doech ferunt puerum Saul fuisse, qui cum eo

perre-

perrexerat ad requirēdas asinas patris sui. Interiit ergo Saul 1.Reg.
& tres filii eius, & omnis domus eius pariter concidit. Do
mum eius pariter concidisse dicit, non ut non esset, de qui
bus fuit Mardocheus, sed ut non regnaret. Et caput eius CAP. 10
affixerunt in templo Dagon. In Hebræo non caput, sed
corpus habetur, quia caput iam miserant ad circunducen-
dum. In Regum uero scribitur in Bethsan. בית-שן Bethsan 1.Reg.31
enim tradunt uocatam domum Dagon, quæ interpretatur Iud. 1
domus dormientis. Alia est enim Bethsan in Iudicum, & CAP. 11
in Iosue quæ interpretatur domus securitatis. Ioab autem Ios. 17.18
reliqua urbis extruxit. idest, pereuntibus Iebusæis gladio, si
qui ex Israelitis inter eos inuenti fuissent, ab eo saluaban-
tur. Iesbaam filius Hachmoni princeps inter triginta.
ישבעם Iesbaam interpretatur sedens in populo, filius חכמני
Hachmoni, idest sapientissimus, ipse est Dauid. Hoc est
quod in Regum scribitur: Sedet in cathedra sapientissi- 2.Reg.23
mus, & minuitur de sapientia, quasi uermiculus ligni te-
nerrimus: propter peccatum, quod commisit in Vriam.
Et cum in Regum uolumine dicat octingentos illum uno
impetu interfecisse, propter ipsum peccatum in Paralipo-
menon hic, dicit trecentos eum interfecisse. Vnde & in
Regum scribitur, uno impetu. Adohi frater fuit Isai pa-
tris Dauid, cuius filius fuit Eleazar qui fuit inter tres po-
tentissimos, idest Baanaian filium Ioiadæ, & Abisai filium 2.Reg.23
Saruiæ fratrem Ioab. Steterunt in medio agri, & eum de
fenderunt. Dauid scilicet & Eleazar. Hoc in Paralipome-
non: In Regū uero singulariter ponitur, ut regis fortitudo
monstretur. Descenderunt autē tres de triginta principi- Ibidem.
bus ad petrā, in qua erat Dauid ad speluncā odollam. Tres
illi, ii sunt, quos supra memorauimus. Desiderauit ergo
Dauid aquā, qui non desiderio aquæ hoc fecit, sed ad probā
dum utrū tam fortes inueniri potuissent qui hoc attentarēt.
Sacrificauit eam Domino gratias agens, quia tam fortes ui
ros in Israel dederat. Et notandū, quod uinum, quod Deo
in sacrificium offerebatur, aqua mixtum erat. Baanaia fi-
lius Ioiadæ, ipse percussit duos ariel Moab. In Regum scri

2. Reg. 23 bitur duos leones Moab ipse percussit, id est duos uiros fortes de Moab. Idem Baanaias multa opera perpetrauit de Capzeel. Capzeel nomē loci est. Hic opera eius laudat, id est sapientiā, qua unus erat de septuaginta senioribus Israel Capzeel congregatio Dei. In Paralipomenon Sammoth
Ibidem Arodites, ipse est qui in Regum scribitur Samma. שמה Samma interpretatur ibidem. שמות Samoth nomina. He
Ibidem lez filius Phalti de laito, quod in Regum scribitur. In Paralipomenon, Helez pelonites scribitur. Hic progeniem matris designat. Peloni enim fuit proximus Booz, de quo
Ruth 4 dicitur in Ruth, Est quidam propinquior. In Paralipome-
2. Reg. 23 non Sibbochai Vphathites, ipse est qui in Regum scribitur Mobunai. מבני Mobunai interpretatur ædificium meum, סבכי Sibbochai irretitus. In Paralipomenon Illai Aothi-
Ibidem tes, ipse est qui in Regum scribitur, Zalmon. צלמון Zalmō interpretatur sub umbra. עלאי Illai exaltatus. Aothites filius Aholi fratris Isai. Heleb, in Paralipomenon qui in Regum scribitur Heled. חלב Heleb adeps, חלד Heled, terra. Hurai in Paralipomenon, in Regum scribitur Hedai. חורי Hurai interpretatur fenestra mea. Hedi הדי Hedai interpretatur acumen meum. Abiel in Paralipomenon, in Regum Abialbon. אביאל Abiel pater meus Deus.
Ibidem אביעלבון Abialbon pater meus dolor. In Regum, filii Iasen Ionathan, non est putandum quod filius eius sit. Sigillatim enim ponitur Ionathan, & est filius eius Sagie in Paralipomenon. Filii uero Asem Gizoni, ישן Iasen interpretatur dormitor. חשם Asem nominatus. Aihan filius שכר
Ibidem Sachar in Paralipomenon, & interpretatur merces: in Regum scribitur שרר Sarar, & interpretatur cantor. Eliphal
Ibidem filius Vr, in Paralipomenon: in Regum Eliphelet filius Azbai. אליפל Eliphal interpretatur Deus meus mirabilis. אור Vr ignis. אליפלט Eliphelet Deus meus liberabit. Azbai pepercit mihi. In Paralipomenon: Hepher Meheratites. Hepher ipse est Eliam pater Bethsabee filius Achitophel. מכרתי Meherati uenundatus. חפר Hepher fouea. אליעם Eliam Deus meus mirabilis אחיתפל Achitophel frater

ter meus ruina, item frater meus mirabilis. עזרו Ezro in Paralipomenon interpretatur atrium eius. In Regum עזרי Ezrai, interpretatur atrium meum. In Paralipomenon Naari filius Ezbai: in Regum Pharai de arbi. נערי Naari puer meus. אזבי Ezbai hyssopus meus. פרעי Pharai interpretatur gluto, ארבי Arbi, locusta. In Paralipomenon Iohel frater Nathan: in Regum scribitur Igal filius Nathan: 2. Reg. 23
יואל Iohel interpretatur dominus Deus. Iohel & Ionathan & Nathan propheta fratres fuerunt filii Sammaa fratris David. יגאל Igal redemptus: Quod uero in Paralipomenon Ioel frater Nathan, & in Regum filius Nathan scribitur, Ibidem
hæc causa est: Illic ponitur pro educatione pater, hic pro natura frater. Mibahar filius Hagari, in Paralipomenon, in Regum Bani de Gaddi, מבחר Mibahar interpretatur de electis: הגרי Hagari aduena meus, בני Bani filius meus, de Gaddi; hoc est de tribu Gad. Hira Iotreus filius Iether patris Amase. Huria Etheus uir Bethsabee, a loco qui uocatur Eth, Etheus uocatus est. Hi triginta septem fuerunt cum Dauid cum fugeret ante Saul. Maacha nomen est officii feminarum de causis muliebribus. מעכה Maacha ingeniosa. Selech Ammonites, eo quod in Ammon ministerio fungeretur: Githma Moabites; eo quod in Moab ministerio fungeretur. Hactenus Beniamitæ. Elchana & CAP. 12
Iesia & Azrahel. Incipiunt Leuitæ. Sed & de Gaddi transfugerunt ad Dauid, de Gaddi, idest, de tribu Gad. Hi præbuerunt auxilium Dauid aduersum latrunculos, idest, A- 1. Reg. 30
malechitas, qui prædati sunt uxores eius, & eorum qui cum eo erant, usque dum fieret grandis numerus quasi exercitus Dei. Sexcentorum millium numerus, qui de Aegypto egressi sunt. Ioiada quoque princeps de stirpe Aaron ipsum tradunt fuisse Phinees, ad cuius comparationem, Sadoch puer uocatur. Quod uero dicit principes cum eis uenisse, idest, sacerdotes. De filiis Issachar uiri eruditi qui norunt singula tempora: Ipsi enim erant doctores, computatores & magistri siue ad festiuitates celebrandas, siue ad cetera: & ideo dictum est in benedictione Issachar. Sup- Gen. 49

CAP. 13 posuit humeros suos, & factus est tributis seruiens. Cō-
Hier. 2 gregauit ergo Dauid cunctum Israel, a Sihor Aegypti. Si-
Ios. 13 hor Aegypti fluuius est, a Nilo deriuatus. In Hieremia, quid tibi est ad uiam Aegypti, ut bibas aquas Sihor? In Iosue de Sihor, qui est super faciem Aegypti, usque ad terminos Accaron. Cum peruenissent Aream Chidon. כידן Chidon interpretatur clypeus. Traditur enim iste locus esse
Ios. 8 ubi Iosue stabat quando dictum est ei, leua clypeum contra urbem Ahi. Eliada filius Dauid, in Regum & in Paralipomenon, in primo loco nominatur eodem modo, in secundo uero loco Baliada. אלידע Eliadah interpretatur, Deus meus cognouit. בעלידע Baaliadah maritus cognouit. Tradunt propter transgressionem Dauid hoc nomen immutatum. Abinadab interpretatur Deus meus uotum. עמינדב Aminadab populus meus uotum. Iusserat enim idem Aminadab duobus filiis suis Oza & Ahio, ut portarent arcā Domini humeris suis. Et quia neque ipsi eam portauerunt, neque Chaatitis ad portandum dederunt, iccirco
2.Reg.6 Oza multatus est morte. Fuit enim peccatum in non portando: in sustinendo arcam, iam pœna peccati. Diuisio enim Oza: traditur quod aruisset brachium eius & humerus, ubi arca Domini portanda erat, & in illius loco diuisio quædam facta est. Auertit arcam Dei in domo Obed Edom. Obed Edom leuita erat, & ignorabat Dauid ob quam causam indignatio Dei uenisset in Ozam. postquam uero cognouit causam pro qua Oza percussus est, iussit eam portari in humeris, sicut sequentia demonstrant.
CAP. 14 Venit contra illos ex aduerso flentium. Tradunt Philistæos idolum habuisse, cui in lacrymis hominum sacrificium parabatur. Huic illi more suo lacrymis sacrificabant. Et eis ex aduerso Dauid uenit, in quorum capitibus iam furor Domini sæuiebat quando ad eos uentum est. Ideo timuerunt gentes. Dauid propter idolum destructum, cui
CAP. 15 humanis lacrymis sacrificabatur. Tetenditq; ei tabernaculum. Aliud nouum tabernaculum fecit, quo istud, quod a Moyse factum fuerat, in eremo cooperiret. In cymbalis

æneis concrepantes. In Hebræo habet, in cymbalis æneis ad audiendum, quia uidelicet ab ipso psalmo incipiebant, qui habet in capite: Exaudi Domine iustitiam meam, qui est sextus decimus. In Nablis arcana cantabant. In Hebræo habet pro iuuentutibus, quia a psalmo quadragesimoquinto incipiebant, qui hoc habet in titulo: In citharis pro octaua cantabant: quia a sexto psalmo incipiebant, qui hoc habet in titulo: pro octaua autem, quidam putant pro circumcisione. Chonenias autem, princeps Leuitarum, prophetiæ præerat, ad præcinendum melodiam: quia ipse eis spiritu prophetiæ, melodias & uerba ad memoriam reuocabat. Barachias & Elchana ianitores arcæ. Hic ianitores portatores uocat. Cumq. adiuuisset Deus leuitas, qui portabant arcam fœderis timentes casum Oze. CAP. 16
Obededom & Ieihel super organa. Iste Ieihel est de cuius 2. Par. 20
progenie fuit Azhiel prophetes, qui in diebus Iosaphat prophetauit. Sed increpauit pro eis reges Pharaonem & Abimelech. Sadoch autem sacerdotem & fratres illius sacerdotes coram tabernaculo Domini in excelso, qui erant in Gabaon. Hic Gabaon, quidam locum quendam arbitrantur esse in Hierusalem, ubi a Dauid tabernaculum fœderis & arca testamenti Domini collocata sunt. גבעון Gabaon interpretatur uallis. Excelsam autem propter sublimitatem cultus diuini existimant. Reuersus est Dauid ut benediceret domui suæ. Quidam benedictionem hic per antiphrasim dictam putant. Domum uero Michol, filiæ Saul, quam increpauit Dauid, eo quod indignata sit, cum uidisset eum subsilientem coram Domino ante arcam testamenti. Feciq. tibi nomen, quasi unius maiorum qui cele- CAP. 17
brantur in terra. Vnius maiorum aut Abraham, aut Isaac, CAP. 18
aut Iacob. Vt colleret Dauid Geth & filias eius de ma- 2. Reg. 8
nu Philistinorum. In Regum scribitur: Tulit frenum tributi, ut dilataret imperium suum usque ad flumen Euphratem. Quidam putant de Adezer dictum, necnon & de Tibahath, & de Chun, in Regum Betha & Beroth. בטח Betha interpretatur requies. ברתי Berothai fontes mei. טבחת

Tibahath inacellum. כן Chun compercussus: propter derisionem enim in hoc loco immutatio nominum facta est. Thou rex Emath in Paralipomenon, in Regum Thoi. תעי Thoi error meus: תעו Thou error eius, quia filium suum in dolo ad David mittebat. Iccirco nominis immutatio facta est. Misit Aduram filium suum, in Regum Ioram. יורם Ioram, Deus excelsus. הדרם Aduram, decor excelsus. Fecit David sibi nomen ut reverteretur capta Syria in valle Salinarum cæsis decem & octo millibus. Eodem mo-

2.Reg. 8 do & in Regum scriptum est. Multi enim duodecim millia habent, errore ducti, eo quod in psalmo scribitur duodecim millia. sed illic duodecim millia Ioab interfecisse perhibetur, hic decem & octo millia Abisai: & propter regalis nominis dignitatem, David victoria adscribitur. Est enim in Paralipomenon plane scriptum quod Abisai hæc decem & octo millia interfecerit. Commentarii: commentatores qui adnotatis rebus & caussis, regi eas ad memoriam re-

Ibidem ferebant. Abimelech filius Abiathar in Paralipomenon, in Regum Achimelec scribitur. אבימלך Abimelech pater meus rex. אחימלך Achimelech frater meus rex. Susa scribitur in Paralipomenon, in Regum Saraia. ששא Susa gaudium. שריה Saraia princeps Domini. בחורים Bahurim interpretatur electorum. פלטי Phalti liberatus. ליש filius Leonis. Venit usque ad Bahurim usque ad locum doctorum & electorum, e quibus unus erat. כרתי Cerethi exterminatores. פלתי Phelethi admirabiles. Dicuntur enim fuisse septuaginta iudices loco eorũ substituti, quos Moyses in eremo Domino præcipiente delegerat. In Regum filii David sacerdotes, in Paralipomenon primi ad manum regis scribuntur. Ad unum enim sensum utrumque convenit, quia hic dicit eos primos, & illic sacerdotes, propter nobilitatẽ

CAP. 19 & prioratum. Hi enim sunt qui ei in Ebron nati sunt. Faciã

2.Reg.10 misericordiã cum Anõ filio Naas: Præstitit enim pater eius mihi gratiã. Naas fuit rex Ammon, qui in Regum scribitur, cum quo primum Saul in defensione Iabes Galaad pugnavit, & vicit eum. Quia ergo erat inimicus Saul, iccirco

gra-

gratiam præstabat David, si quando ad eum ueniebat. In
Regum dimidiam partem barbæ præcidit & uestes eorum
medias usque ad nates. In Paralipomenō decaluauit & præ
cidit tunicas eorum medias usque ad inguina. Quod in
uno loco deest, in alio habetur: unde colligitur eos decal-
uatos fuisse, & barbas rasas eos habuisse, & uestimenta præ
cisa ante & retro. Sophach autem princeps militiæ erat
Adadezer. שופך Sophach interpretatur euisceratus. in Re
gum scribitur שובך Sobach, & interpretatur columbaris.
Tulit autem coronā David Melchom de capite eius. Mel- CAP. 20
chom idolum Ammonitarum, de quo in Regum, & in Pa 2. Reg. 10
ralipomenon, & in Sophonia scribitur. מלכם Melchom in
terpretatur rex eorum. De simulacro enim illius idoli tulit 4. Reg. 21
David diadema. Illicitum erat de idolis aliquid auri appe- Soph. 1
tere aut argenti, Iudæis per legem. Sed ut ipsi tradunt
Ethai Ietheus qui de gente Philistinorū ad David uenerat,
ipse diadema diripuit in capite Melchō, ut liceret Hebræo
de manu hominis capere, quod de capite idoli nō licebat.
Post hæc initum est bellum in Gezer, in Regum, in gob. 2. Reg. 12
גוב Gob interpretatur locusta. גזר Gezer uero nomen loci
est, & interpretatur ordinatio. Sicut locustæ ita filii Ara-
phe delebant Israel. Arapha enim fuit nurus Noemi, de
cuius progenie fuerunt gygantes, Goliath & fratres eius: in
quo percussit Sobochai Husethites Saphai, in Regū Saph.
סף Saph interpretatur liminare. ספי Saphai liminare meū.
In Paralipomenon de genere Raphaim, in Regum de stir-
pe Rapha, quia filii Orphe erant de genere gygantium. In
quo percussit Adeodatus. In Hebræo legitur אלחנן Eleha-
nan filius Iair Iehemites frater. יעיר Iair uigilans, in Regū
scribitur Hur filius Iaare, יערי quod interpretatur saltus,
in Regum scribitur Bethlehemites, in Paralipomenon Lehe
mites frater. Interfecit ergo Goliat Getheum fratrem Go-
liæ Philistæi, quem interficit David. Fuerunt enim de stir-
pe Orpho quinque, de quibus in sequentibus dicit: Et per
cussit eum Ionathan filius Samaa fratris David. Ionathan
ipse est Nathan propheta, qui habuit duos fratres, Iohel,

&

2.Reg.12 & Ionadab. Idcirco ei hic nomen patris ponitur, quia inter prœliatores describitur. Vbi uero de prophetia eius scribitur, non ei annotatur pater, eo quod pater eius propheta non fuerit.
CAP. 21 Quod in peccatum reputetur Israeli, idest,
1.Reg.24 in mortem quæ pro peccato uenit. In Paralipomenō quingenta septuaginta millia. In Regum trecenta millia. In Paralipomenon scribuntur & ii qui remanserunt, & ii qui interfecti sunt. In Regum uero uiui tantummodo numerantur. Quod uero scribitur septuaginta millia interfecta fuisse: hic tantum capita seniorum numerantur. Ceterum de plebe tot millia interfecta sunt, quot millenarium trecenta numerum excedunt. De tribu Leui & Beniamin, quia non sunt numerati, non sunt interfecti: quia Beniamin ideo euasit, quia recenti tempore fraterno gladio pene usque ad internetionem corruerat. Leui uero non numera
Exod.11 batur, quia sacerdotii dignitate præcellebat. Gladium Domini & mortem, & angelum Domini. Dicitur Dominus in Aegyptum descēdisse & percussisse Aegyptum plagis, & peremisse primogenitos Aegyptiorum. Hic uero quod terribiliter positum est, primum de gladio Domini, temperatur dum dicitur, & angelum Domini, non in manu hominis: ut flagellum eius non esset in manu hominis, sed in manu Dei, quia multæ miserationis est. Flagellum enim hominis & in gladio est, & in fame, quia possunt prohibere uenundationes ii, apud quos sunt frumenta. Vidit Dominus & misertus est. Aiunt Sadoch sacerdotem infulatū Dominum deprecatum fuisse, & imitatum fuisse patrem suum Aaron, & illius preces & deuotionem Dominum uidisse, & misertum fuisse. In Paralipomenon ארנן ornan, & interpretatur lumen nobis, in Regum uero ארונה arcuna, idest, arca. Ornan Iebusæum fuisse ibi patescit, quia noluit David absque pecunia aliquid eius offerre Domino. In lege enim est prohibitum. Quidam icciréo dicunt bis sanguinem fusum a Dauid pro sanguine hostili, quem effudit, &
CAP. 23 pro sanguine Vriæ, qui effusus est. Filii Gersan, filii Moysi
Iud.18 Sebuel primus. Ipsum ferunt esse qui in Iudicum Ionathan

scri-

scribitur, qui fuit sacerdos in tribu Dan. יונתן Ionathan interpretatur Domini donum. שבואל Sebuel reuertens ad Dominum, de quo ibidem scribitur quod ipse & filii eius fuerunt sacerdotes in tribu Dan usque ad diem captiuitatis terræ, idest, usque ad diem quando arca Domini ab Allophylis capta est. Sebuel reuertitur Deus, iuxta hoc quod habetur in propheta: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad uos. Porro filii Rahabia multiplicati sunt supra do- Zach. 1
mum. Et hic impletum est, quod Dominus dixit ad Moysen, dimitte me, ut deleam populum istum, & faciam te in gentem, quæ maior ista est. Nouissima &c. supputabi- Exod. 32
tur numerus filiorum Leui: quamdiu tabernaculum Domini mutabatur de loco ad locum, a uiginti annis eligebantur: postquam uero templum Domini ædificatum est, a triginta annis Quod uero in quibusdam codicibus habetur: ad feruentem similam, & in quibusdam ad feruentem tantummodo, error inest. In Hebræo non habet in hoc loco similam, quia simila iam paulo superius nominata est: sed ad torrendum, in Hebræo ponitur, ut subaudias spicas: primitiæ enim spicarum quando deferebantur, torrebantur, & grana comedebantur. quod genus cibi uulgo graneas uocant. In quibusdã codicibus habetur: super omne pondus & mensuram: sed in Hebræo in hoc loco pondus non habet, sed mensuram tantum geminato nomine positam, siue eam quæ brachiis aut manibus, aut funibus metitur, siue eam quæ uasis. Principes sanctuarii, filii Ithamar. Principes Dei, de filiis Eleazari: principes sacerdo- CAP. 24
tum de Eleazar. Et iccirco principes Dei dicũtur principes sanctuarii de Ithamar, quia ibi ministrabant. Vicesima Ezechiel: a qua cognomen sortitus est Ezechiel propheta, Salomit de filiis Issachar. Superius generis feminini. Salomoth uero in sequentibus generis masculini. Filii Merari Iaaziahu. Hic Iaaziahu in uicesimaquarta Maaziahu scribitur. מעזיהו Maazaihu interpretatur de auxilio Dei. יעזיהו Iaaziahu auxilium Domini. Vt exaltet cornu, idest cornu CAP. 25
Israel: siue cornu, regem Dauid. In sorte uicesima Eliba: qui

qui paulò superius Eliatha nominatus est: אליאתה Eliatha
CAP. 26 interpretatur Deus meus tu. אליבא Eliba Deus meus uenit.
Obed Edom plaga australis, & filius est domus consilii.
Domum consilii plerique intelligi uolūt sancta sanctorum,
in quo erat archiuum consilii. Elihu frater David princeps
Iuda: in Regum Eliab uocatur. אליאב Eliab Deus meus pa
CAP. 27 ter. אליהו Elihu Deus meus Dominus. Noluit autem eos
David numerare a uiginti annis inferius. Visus enim erat,
ut, si quando numerarentur a uiginti annis & supra, numerarentur hi qui poterant ad bella procedere, aut aliquo ministerio fungi. Quia uero David generaliter iussit omnes numerari, & intra uiginti annos & supra uiginti annos, idcirco indignationem Domini expertus est. In fastis regis David: quia superueniēte indignatione Dei, omnis iste numerus conturbatus est, & non fuerunt distributi per ministeria, neque ad aliqua officia. Iis autem thesauris qui erāt in urbibus. Thesaurus in hoc loco, non solum pecuniam, sed & omnes substantias hominat. Ionathan autem patruus David, consiliarius, ipse est Nathan propheta. Patruus uero honoris & propinquitatis causa uocatur. Iahiel filius Achamoni erat cū filiis regis. Iste Iahiel est filius David, qui in Regum Chilab nominatur, Achamoni sapien-
CAP. 28 tissimus ipse est David. Qui præerant substantiæ regis cum Eunuchis. Quæri potest cur hic Eunuchi ad tam grande cō silium uocati esse dicātur, cum Israelitas abscindi lex prohiberet, & alienigenæ non facile possunt admitti ad tam grande consilium. Tradunt Hebræi in hoc loco illos uocari Eunuchos, qui ab omnibus actibus sæculi alieni, orationi tantum & lectioni uacabant: & uxores non causa libidinis, sed suscipiendæ prolis gratia habebant, quos Iosephus secundum eorum hæresim Essenos uocat. Audite me fratres mei & populus meus. In hoc loco & fraternitatem
CAP. 29 & prioratum suum demonstrat. Tauros mille cum libami-
Deut. 23 nibus suis, idest, cum uino. Vnxerunt secundo Salomonē filium David. Vnxerunt autem eum in principem, dicentes: Quicunque regnet tu Deus noster, tu semper sis Deus no-

noster. Seditq. Salomon super thronum Domini propter similitudinem leonum, qui etiam in cherubim describuntur. Gesta autem Dauid priora & nouissima: Priora quando regnauit in Hebron, nouissima quando regnauit in Hierusalem. Notandum quod quadraginta annis regnasse perhibetur, & in libro Samuelis secundo scribitur septem annis & sex mensibus in Hebrō, in Hierusalem triginta tres. 2. Reg. 2

IN LIBRVM SECVNDVM PARALIPOMENON.

FECISTI cum patre meo misericordiam magnam, & constituisti me regem pro eo. Quia secūdum legem prohibitum erat, me, qui de alterius uxore generatus sum, introire ecclesiam Dei. Et fecit eos esse in urbibus quadrigarum, & cum rege in Hierusalem. Vrbes quadrigarum dicit cortes, quæ in Hierusalem erant ædificatæ ad stationem curruum, quod & sequētia monstrant, cū dicitur, Et cum rege in Hierusalem. Et qui de Aegypto, & qui de Coa. Alii dicunt insulam esse unam de Cycladibus, in qua fuit Aesculapius. Hebræi dicunt, & hoc nomine congregationem significari. In Paralipomenon חורם Huram quod interpretatur Deus excelsus. In Regū חירם Hiram quod interpretatur uiuit excelsus. Misitq. tibi Huram patrem meum. Hic Huram filius fuit mulieris de progenie Salomit, de tribu Dan, qui in libro Numerorum scribitur. Patrem uero eius tradunt Hebræi fuisse Hebræum de progenie Ooliab de tribu Dan, qui in eremo cum Beseleel operatus est. Quod uero hic Tyrium eum uocat, illi dicunt hoc translatione factum fuisse. Zori enim lingua eorum plasmator intelligitur. Tyrus enim quam illi Zor uocant, in quibusdam locis plasmatio intelligi solet. Iccirco uocat illum patrem suum, quia ad eum de terra Israel ad peregrinandum profectus, docuit eum timorem Domini, & adduxit eum ad cognitionem Dei. Moria interpretatur uisio: ipse est enim locus, de quo dictum est Abraham: Vade in terram uisionis. In mensura prima, idest mensura CAP. 1 CAP. 2 3. Reg. 5 Exod. 31 CAP. 3 Gen. 22

qua

qua Moyses tabernaculum in eremo mensus est. 1a9 Iachin interpretatur præparator. hunc uolunt intelligi David. Booz propter uirtutem castitatis. Secundum speciem quã
CAP. 4 iusserat fieri, subauditur Deus. Boues propter memoriam
CAP. 6 uituli in eremo conditi. Basilicam grandem, ubi reges orabant. Dominus dixit ut habitaret in caligine, quando ad
Exod. 19 Moysen dixit: Ecce ego uenio ad te in columna nubis. Et cum deprecati fuerint in loco isto, exaudi de cælo, & propitiare peccatis eorum, & reduc eos in terram quam dedisti patribus eorum. Cum enim eos in loco ipso oraturos dicat, cur dicit: & reduc eos in terram quam dedisti patribus eorum: nisi forte ii qui ibi ad orandum uenerint, obtinere ualeant, ut ii qui in captiuitaté ducti sint, reducantur. Et conuersi a peccatis suis exaudias eos. Notandum, quod cum ad orandum pergitur, a peccatis conuertendum est. Non auertas faciem Christi tui, idest non reprobes deprecationem meam. Vnde & dicitur: Suscepi faciem tuam.
CAP. 7 Sanctificauit Salomon medium atrii ante templum Domini. Quia præ multitudine sacrificiorum hostiæ non poterant offerri omnes in altari, & ideo mediam partem atrii dedicauit: ut & in ea ita offerretur, sicut in altari. Fecitq. die octaua collectam. Hæc est collecta quæ in libro Leuitici
Leuit. 23 scribitur. Dies octauus erit uobis celeberrimus atque sanctissimus. est enim cœtus atque collectæ. Duabus enim uicibus in anno hæ collectæ colligebantur, idest die octauo
Deut. 16 paschæ, & die octauo tabernaculorum. Et notandũ, quod in ea, quæ in pascha celebrabatur, dicitur, celebrabitis collectam domino Deo nostro: in ea uerò, quæ in sollemnitate tabernaculorum, celebrabitis collectam uobis. Lætantes atque gaudentes super bonis, quæ fecerat Dominus David, & Salomoni, & Israel populo suo. Quia David dimisso peccato Vriæ Ethæi regnum concessit in sempiternum: et Salomoni, quem lex prohibebat ecclesiam Dei intrare, non solum ueniam, sed etiam regnum concessit: & Israel, qui post multitudinem præuaricationum, templum, in quo Dominum inuocarent, requiem & Dei gratiam meruerũt.

Ciui-

Ciuitates, quas dederat Hiram Salomoni, ædificauit. Eas CAP. 8
ciuitates quas Salomon dedit Hiram, & iste noluit eas su- 3.Reg.10
scipere, sed uocauit terram Chabul, ipsas dicit Hiram Salo
moni dedisse. Omnia, quæ uoluit Salomon, atque dispo-
suit, ædificauit in Hierusalem, & in Libano. Hic in Liba-
no templum significatur, iuxta illud Zachariæ. Aperi Li- Zach. 11
bane portas tuas: In sollemnitate hebdomadarum, idest, CAP. 9
Pentecostes. Reliqua autem opera Salomonis priorum &
nouissimorum. Priorum, antequam præuaricatus esset:
posteriorum, postquam præuaricatus est. In uisione quo- 3.Reg.13
que Iaddo uidentis. Iaddo ipse est prophetes, qui ad ar- CAP. 10
guendum Ieroboam pro altari quod fecerat, a Deo mis-
sus est in Samariam. Pater tuus durissimo iugo nos op-
pressit, eo quod uigintiquattuor millia per uices mensibus
singulis morabantur cum rege in Hierusalem. Iniit consi-
lium cum senibus qui steterant coram patre eius Salomo-
ne, idest cum Banaia filio Ioiadæ, & Iahel filio Achamoni,
qui alio nomine Chilab uocatur. Relicto consilio senum
cum iuuenibus tractare cœpit, idest Adhuram, qui in se-
quentibus lapidatus describitur. Nunc autem uideo domũ Hóc eod. cap.
tuam Dauid. Nunc autem uideat Deus, quia quod nos a 3.Reg.12
domo Dauid recedimus, peccatum est filiorum eius, qui CAP. 11
nos abiiciunt. In Regum Aduram. in Paralipomenon
Adhuram. Aduram fluuius exaltatus: Adhurã ruina exal-
tata. Et ædificauit ciuitates muratas. Causa belli ædifica-
uit ciuitates. Sacerdotes excelsorum & dæmonum. Quia
sicubi fiebat imago, dæmones dabant responsa & constitue
bantur eis sacerdotes. Duxit autem Roboam uxorem Ma
chalat, filiam Ierimut, filii Dauid. Iste Ierimut non scribi-
tur neque in Regum, neque in Paralipomenon; quia fuit
de filiis concubinarum: Accepit Maacham filiam Absalon.
Non est iste Absalon filius Dauid, sed alius, quod in Re-
gum uolumine demonstratur. Scripta sunt in libro Seme- CAP. 12
iæ prophetæ & Addo uidentis. Hunc Addo superius Iad- CAP. 13
do nominauit. Stetit Abia super mõtem Samaraim. Mul-
ti putant hoc de Samaria dictum, quod non potest esse.

fuit

fuit enim mons in Ephraim haud procul a Carmelo, ubi
fuit Elias. Ipsi & filiis eius pactum salis. Pactum salis in
quibusdam locis pro lege ponitur, quæ omnium condimē-
tum est, & in hoc loco pro domo Dauid, qui uniuerso Israe-
li condimentum fuit. Porro Roboam erat rudis & corde
pauido, Quia Semeiæ prophetæ uerba extimuit. In tau-
ro & arietibus septem consecrabantur manus illius, qui sa-
cerdos futurus erat. hūc enim morem Ieroboam cœperat
ad sacerdotes idolorum consecrandos. Et corruerunt uul-
nerati ex Israel quinquaginta millia uirorum fortium. Hi
nimirum, qui ante idolum curuauerunt genua sua: præce-
ptum enim erat in lege, ut, si quis idolum adoraret, more-
retur. Et cepit Bethel, & filias eius. Bethel ipsa est, in qua
posuerat Ieroboam uitulum. Ephrō quoque & filias eius.
CAP. 15 Ephron ipse est Sichem. Azarias autem filius Odeth.
3.Reg.13 Odeth ipse est Iado, qui ad Ieroboam missus est. In tem-
pore illo non erit pax egredienti & ingredienti. Tradunt
hoc quinquaginta duobus annis post euersionem templi
impletum, ita ut in his quinquaginta duobus annis nec auis
uolauerit, nec bestia pertransierit per Hierusalem, & Israel
fuerit absque spe, & omnes gentes in conturbatione. Et
ædificauit altare Domini, quod erat ante porticum. Illud
scilicet, quod a Salomone constructū fuerat, renouauit. In
omni enim corde suo iurauerunt. In corde, in ieiunio, &
in afflictione, in uoluntate, in eleemosyna. Sed & Maa-
cha matrem Asa regis. Idcirco nō dixit matrem suam, quia
non ambulabat uiam rectam sicut filius eius. Ex augusto
deposuit imperio, hoc est de sacerdotio. Comminuit simu-
lacrum Priapi, & combussit in torrente cedron. Aiunt cō-
minuisse illud, & clam uoluisse proiicere, quod Dominus
ut patefaceret, in torrente cedron ex aqua ignis processit.
CAP. 16 Iussit eum in neruum mitti, eo quod publice se arguit. Do-
luit pedes Asa, quia podagrico humore correptus est. No-
tandum, quod regibus causa reuerentiæ combustiones ue-
2.Par.21 stimentorum & aromatum fiebant. Vnde dicitur, Et iuxta
CAP. 17. combustiones maiorum facient tibi. Et ambulauit in uiis
Da-

Dauid primis, ideſt, antequam peccaſſet Dauid. Poſt iſtũ quoque Amaſias filius Zacri conſecratur Domino, eo quod eſſet de tribu Iſſachar & eſſet doctor. Porro rex Iſrael ſtabat in curru ſuo contra Syros, uſque ad ueſperum, & mortuus eſt occidente ſole. Accepto uulnere mortali, iuſſit ſe teneri, ne deprehenderetur ab hoſtibus quod uulneratus eſſet, & illius ruina & hoſtibus uictoriam & populo periculum fugæ incuteret. Occidente ſole mortuus eſt, ut nocte præſidium fugæ ſuæ populus haberet. Iehu filius Anani, illius uidelicet prophetæ qui ab Aſa rege Iuda in carcerem miſſus eſt. Filii Moab & filii Ammon & cum eis de Ammonitis. Ammonites, Idumæos uult intelligi, quia ob reuerentiam fraterni nominis, nolebant in priſtino habitu arma mouere contra Iſrael, ſed transfigurabant ſe in habitum Ammonitarum. de iis locis, quæ trãs mare ſunt, mare ſalinarum ubi Iordanis influit. Ante atrium nouum: Atrium nouum uocat, ideſt atrium, quod peccando uetus fecerant, & pœnitendo ad priſtinam nouitatem reduxerãt. Nomen enim tuum in domo iſta. Quod ſcriptum erat in fronte pontificis ſiue in ueſtimento Ephod, quod in ſequentibus monſtratur. Idem locus Ieruel uocatus eſt, ab ea die, ideſt timor Dei. Egreſſi ſunt per deſertum Thecue, unde fuit Thecuites femina. Confitemini Domino, quoniam in æternum miſericordia eius. Iccirco deeſt bonus, quia in hac re non manſuetudinem ſuam, qua omnes tolerat, ſed iudicium exercuit. Vocauerunt locum illum uallis benedictionis. Vallis benedictionis, ipſe eſt Ieruel, de quo ſupra dictum eſt. Nomen matris eius Azuba, filia Silai. Silai interpretatur miſſus, ipſe eſt Anani prophetes, filius Iaddo, de quo ſuperius dictum eſt. Qui iccirco miſſus uocatus eſt, eo quod ad patrem Ioſaphat generum ſuum, ad prophetandũ miſſus ſit. Prophetauit Eliezer filius Dodahu. Dodahu intelligitur filius auunculi eius Ioſaphat fuiſſe. Omnes hi filii Ioſaphat regis Iuda, quia imitabantur opera regis Ioſaphat: ideo duplicatur cum dicitur: Omnes iſti filii Ioſaphat. Ambulauit Ioram in uiis regum Iſrael, ſicut egerat

CAP. 18 — CAP. 19 — 3. Reg. 16 — CAP. 20 — CAP. 21

domus Achab. Filia quippe Achab erat uxor eius. Athalia erat uxor eius, quæ non Achab, sed Amri filia erat, sed imitatione illius, filia eius uocata est. Vnde & in Regum dicitur de Ioram. Erat quippe gener domus Achab. Insuper excelsa fabricatus est. Plerique putant in domo Domini illum excelsa fabricatum fuisse, quæ sita est in monte Moria, quod manifestius in gestis Manasse regis ostéditur. Nec remansit ei filius nisi Iohaz. Iohaz, ipse est Ochozias, pater Ioahas filius Ioram, cuius soror fuit Iosabeth. Iosabeth uero non fuit filia Athaliæ, sed de alia uxore suscepit eam Ioram. Quæstio ualde perplexa oboritur. Dicit enim regnasse Ioram octo annis, & uixisse eum quadraginta an-
CAP. 22 nis, & dicit filium eius Ochoziam cum regnare cœpisset, fuisse quadraginta duorũ annorum. quod si ita est, duobus annis ante, quam ipse natus est, ipse illum genuit. quod nisi soluatur, quam sit ridiculum, etiam simplex lector aduertit. Ipse enim Ioram, qui hic quadraginta annis uixisse describitur, & octo annis regnasse, uixit annos quadraginta, & regnauit uiginti & octo. octo enim anni, qui ei in regno tribuuntur, ipsi sunt, antequam fratres occideret, cum adhuc innocenter uiueret. uiginti uero anni, quibus regnauit, ideo à numero eius auferuntur, quia in languore & in tribulatione deduxit eos: ideo filio eius tribuuntur, qui non amplius, quam uiginti duos annos habens, regnasse perhibetur; ne de numerorum summa remanentes, errorem indagini temporum facerent. Ahazias enim uixit ui-
4. Reg. 8 ginti tribus annis, uno tantum anno regnauit. Collatio enim lectionis libri Regum huic soluendæ quæstioni magnum præbet auxilium. Igitur Azarias filius Ioram rex Iuda: Hic Azarias paulo superius Ochozias nominatus est. Ochozias interpretatur apprehendés Dominum: Azarias adiutorium Domini. Et ideo mutatur ei nomen in melius in hoc loco, eo quod, iuxta præceptum Domini, ad infirmum uisitandum descenderat. Et filios fratrum Ochoziæ qui ministrabant ei. Filios fratrum dicit consobrinos &
CAP. 23 consanguineos. Et tertia pars in porta quæ appellatur fundamen-

damenti. Porta fundamenti, porta sanctuarii. Et omne reliquum uulgus obseruet custodias Domini: idest, quamuis necessarii sint ad implendum opus, idest ad confirmandum regem, obseruent tamen custodias Domini, ne quis exterorum ingrediatur locum, quem ingredi non debent nisi sacerdotes & Leuitæ. Imposuerunt super eum diadema & testimonium. Testimonium Phylacteria, eo quod in illis decem uerba legis essent. Vnxitq. eum Ioiada pontifex & filii eius. Zachariam dicit qui propheta erat, quem postea *Infra 24*
idem Ioas interfecit, ut ad magnum damnationis eius pertineret augmentum, eum interficere, qui se in regem unxerat. Vidit regem stantem super gradum suum, super columnam uidelicet, quam Salomon præparauerat regibus in Basilica. Pepigit Ioiada fœdus inter se, uniuersumq. populum, & regem: Se in loco legis & Dei, quippe qui minister Dei erat collocans, & cuius nomen interpretatur Dominum cognoscens: Et populum & regem, ut & populus, & rex obediret Deo & legi eius; & populus erga regem fideliter ageret; & rex populum cũ iustitia regeret. Sub manibus sacerdotum Leuitarum. Ne de alia tribu sacerdotes fierent nisi de Leui. Constituit quoque ianitores in portis domus Domini, ut non ingrederetur immundus in omni re, idest, ut nullatenus ulla occasione ingrederetur in domum Domini aliquis de sacerdotibus Baal. Et urbs quieuit: siue quia eatenus idolorum cultibus tempore Athaliæ inquieta erat; siue quia post tumultum, quo rex unctus est, Athalia interfecta, singulis ad domos suas pergentibus; omnis tumultuatio conquieuit. Et nomen matris eius Se- CAP.24
bia, de Bersabee. Idcirco nomen patris illius non scribitur: quia non fuit tam celebre ut scribi potuisset. Quorũ enim nomina scribuntur, aut celebritate, aut potentia, aut generositate illorum fit. Egredimini ad ciuitates Iuda, & colligite de uniuerso Israel pecuniam ad sarta tecta templi Dei uestri per singulos annos. Hæc est pecunia, quam in le *Exod. 30*
ge dari præceptum est, quam in dinumeratione ipsius, per singulos annos dare consueuerant, idest singuli dimidios

siclos, quod a diebus, ex quo Athalia regnare cœperat, nō dederant. Athalia enim impiissima, & filii eius destruxerunt domum Domini. Filios eius, sacerdotes idolorum dicit, plerumque enim in sacro eloquio filii non nascendo, sed imitando uocantur. Destruxerant autem domum Dei, siue spoliando istam ornamentis, siue, ut ferunt, terræmotu facto, sicut tempore Oziæ: ut sicut illo intrante cum thuribulo, ita etiam Athalia idola in domum Domini mittere nitente, terræmotus factus sit. Eo quod fecisset bonum in Israel, & cum Deo & cum domo eius. Cum Deo, quia idola, quæ ad aspernationem Dei facta erant, subuertit. Cum domo eius, quia ruinas & scissuras instaurauit in Israel, quia regnum domus Dauid instaurauit, amouens inde idololatriam, quæ peccatis illorum dominata fuerat. Postquam obiit Ioiada, ingressi sunt principes Iuda, & adorauerunt regem. Adorauerunt eum ut Deum: & acquieuit eorum obsequiis delinitus, ut se ut Deum coli permitteret. Hæc dicit Deus: Quare transgredimini præceptum Domini? Ac si aperte dicat: quem uos Deum habere destitistis, intantum, ut tale nefas feceritis, quod numquam ante in uobis factum est. Et notandum, quod non in alio loco inuenitur: Hæc dicit Deus, nisi hic tantum. filii enim Zachariæ cum eo interfecti sunt, & ideo dicit filiorum Ioiadæ sacerdotis. Insidiati sunt ei Zebat filius Semmaa Amanitidis & Iozabat filius Samarith Moabitidis. Iccirco enim eos dicit filios Amanitidum & Moabitidum, ad exaggerandam malitiam Israelitarum, qui ulcisci noluerunt sacerdotem Dei, quod illi fecerunt qui filii alienigenarum fuerunt. Porro filii eius, & multitudo prophetiæ: filios eius, quos Syri interfecerunt coram eo, facientes in eum ignominiosa judicia, siue quia turpes in eum res egerunt, siue quia interficientes filios eius improperabant ei scelus, quod iste in Zachariam perpetrauerat. In Hebræo: Et fundamentum domus Dei, eo quod sanguis Zachariæ usque ad fundamentum templi & altaris peruenerit. Fecitq. bonum in con-
CAP. 25 spectu Domini, uerumtamen non in corde perfecto. Quia
pro

pro præsentis sæculi dignitate, non pro futura patria laborabat. Iugulauit seruos qui occiderant regem patrem suũ. Quamquã illi Dei timore & in ultione Zachariæ illum occiderint: tamen ab eo occisi sunt iudicialiter, quia non ore prophetæ, nec consultu Domini, sed sua præsumptione illum occiderunt. Non est Deus cum Israel, & cunctis filiis Ephraim. Quia cum aliis tribubus erat, cum tribu Ephraim, unde reges erant, non erat propter præuaricationem Hieroboam & ceterorum regum. Separauit itaque Amasias exercitum, qui uenerat ad eum ex Ephraim, quia idola secum habebant. Amasias, post cædem Idumæorũ & allatos Deos filiorum Seir, statuit illos in Deos sibi. Cum enim præcipitarentur illa decem millia, illa idola, quæ secum habebant, responsum dederunt, ideo illos interfectos, quia de cultu eorum negligentes fuissent: Videns ergo ille idola responsa dare, & a ruina eripi, hoc errore deceptus, adorauit ea. Misit prophetam ad eum. Propheta hic Eliezer, est filius Dodahu, idest auunculi eius, de quo superius dictum est. Cessauitq. propheta, & dixit. Cessauit ad minas regis, & dixit ad imperium Domini. Quia fecisti hoc malum, & insuper non acquieuisti consilio meo. Consilio autem eius acquiesceret, si eos igne combureret, uestimenta disrumperet, cinerem super caput spargeret, & totum se pænitentiæ daret: hoc etenim illi consilium prophetes dederat. Carduus Libani qui est in Libano. Hic Carduum Libani uocat, ob generositatem illius, qui quamuis negligenter ageret, magnis erat maioribus procreatus, quippe qui de Israel semine erat. Omne quoque aurum, & argentum, & uniuersa, quæ reperta sunt in domo Domini apud Obed Edom. Apud Obed Edom, quia eius filii custodiebant ea, & ab eo descripta ibi permanebant. Vixit Amasias filius Ioas rex postquam mortuus est. Ioas filius Iohaaz rex Israel, quindecim annis. Eo tempore in utero habebatur Ozias, qui postea regnauit in Hierusalem. Vnde & scribitur, sedecim annorum erat Ozias, cum regnare cœpisset. Ex eo tempore quo discessit Amasias a Domino,

insurrexit super eum coniuratio in Hierusalem, quia ex eo tempore, quo prophetæ consilium non audiuit, neque ad Dominum conuerti uoluit, præparatio coniurationis illius facta est, & catenus dilata, donec ad consummationem perueniret. Reportantesq. super equos sepelierunt eum. Non enim sine causa scriptura dicit eum super equos portatum. sed colligitur ideo illum portatum super equos, quia Deos Edom qui in equis portabantur, adorauerit. Et iccirco non portatum super humeros; quia neglexerat ser-
CAP.26 uire Deo Israel, cuius mysteria super humeros Chaatitarum portari iusserat. Ozias in Paralipomenon: in Regũ, Azarias scribitur filius Amasiæ. Ozias enim interpretatur, uirtus Dei. Azarias, auxilium Domini. Iccirco enim uirtus Domini uocatur, quia magna in eum uirtus Domini ostensa est percussione lepræ & terræmotu facto. Exquisiuit Deum in diebus Zachariæ, intelligẽtis & uidentis Deũ. Zacharias filius Zachariæ, filii Ioiadæ, qui post mortem patris natus, posthumus patris nomen sortitus est. Intelligens enim & uidens dicebatur. Intelligens propter sacerdotium, uidens propter prophetiam. Contra Arabes qui habitabant in Gurbaal, ipsa est Gerara in qua peregrinatus est Abraham. Aedificauit Ozias turres in Hierusalem super portam anguli, & super portam uallis, portam ciuitatis, a porta Ephraim, usque ad portam anguli, quam Ioas rex Israel destruxerat, ipse instaurauit: portam enim Ephraim, portam uallis nominat. In ædificando noluit ejus nomen ponere, quod in destruendo posuerat. necim merito: quia qui idolis immolabat, & particeps in destruẽdo fuerat, in ædificatione proprio nomine non meruit nũcupari, sed nomine uallis censetur propter humiliationem.
Leuit. 13 In domo separata, iuxta quod in Leuitico scribitur: Reliqua autem sermonum Oziæ priorum & nouissimorum,
Esa.6 scribit Esaias propheta: Esaias propheta scripsit in anno quo mortuus est rex Ozias, Vidi Dominum sedentem: eo anno illum mortuum fuisse describit, quo lepra percussus
CAP.27 est. Et in muro Ophel multa construxit. In muro Ophel,
hoc-

hoceſt, in muro nebulæ: quod intelligitur ſancta ſanctorum. Dominus enim dixit, ut habitaret in nebula. Filius uigintiquinque annorum erat Ioatham, cum regnare cœpiſſet. Hic & initium regni eius & innocentia deſcribitur: ut monſtraret eum in innocentia perſeueraſſe, qua cœpit. Maſiam filium Moloch, ideſt filium idoli Ammon, quod uocabatur Moloch, ideſt rex. Iccirco enim filius eius dicitur, quod illi ſacra inſtituebat & cultus. Hoc & in Hieremia habes de Iſmaele, qui deſcribitur de genere regio: cũ non de genere regio fuerit, ſed de Gera ſeruo Aegyptio. Ea tempeſtate erat ibi propheta nomine Oded. ipſe eſt pater Azariæ, qui Aſa regi prophetauit. Ad prophetandum enim in Samariam uenerat, quia de Iuda erat. Iccirco non dixit: Hæc dicit Dominus: quia non erant digni ſermone prophetæ. Iratus enim erat Deus illis. In hoc ſolo loco Achaz uocatur rex Iſrael, non quod ſuper omnem Iſrael regnauerit, ſed quia ſecutus ſit opera regum Iſrael, intantum ut nullus ante eum de regibus nequior fuerit. Vnde & dicitur de eo, quod nudaſſet Iudam, præceptis & auxilio Dei, ſicut de Aaron ſcribitur, quod nudaſſet populum. Auxit peccatum ipſe rex Achaz. quod uidetur quaſi ſuperfluum. quod dicit ipſe, cauſa notationis hoc facit. Notat enim eius malitiam, ſicut & crebro in laudem hoc pronomen poni ſolet. Et ſepelierunt eum in ciuitate Hieruſalem: quia non ſepelierunt eum in ſepulcro regum, ſed in Hieruſalem ciuitate in alio loco. Quod uero dicit: Non receperunt eum in ſepulcro regum Iſrael: ſonat in Hebræo, quod quaſi ipſi eum non receperint, qui ibi ſepulti ſunt: ſed quoniam melius intelligi debeat, aut ab æditnis, qui eadem ſepulcra cuſtodiebant, prohibitum eſt; aut alio aliquo modo, uoluntate tamen Dei. Nomen matris eius Abia, filia Zachariæ poſthumi: Zachariæ prophetæ & ſacerdotis, qui a Ioa rege interfectus erat. Ipſe in anno & menſe primo regni ſui. In Hebrææ linguæ idiomate, etiam primus dies regni eius in hac deſcriptione ſubauditur. Auferte omnem immunditiam de ſanctuario, ideſt, idola quæ Achaz

[Margin notes: CAP. 28 (beside "Maſiam filium Moloch"); Hier. 41 (beside "tur, quod illi ſacra"); 2.Par.15 (beside "enim in Samariam"); CAP. 29 (beside "modo, uoluntate tamen Dei"); 2.Par.24 (beside "qui a Ioa rege")]

posuerat; quæ in modum mulieris menstruatæ & polluta erant, & polluebant. Auerterunt facies suas a tabernacu-
Ezech.8 lo Domini, & præbuerunt dorsum. Quod plene scribitur in Ezechiele, ubi dicitur, uigintiquinque uiros habentes dorsa ad templum, & adorantes ad ortum solis. Hircos septem pro peccato. Contra morem in hoc loco factum est. In omnibus enim locis unius pro peccato hircus offerri solebat. Sed quia multa erant peccata, ideo septem hirci offerri debuerunt. Iccirco Gad uidentem uocat: quia prophetia per uisum ei ueniebat. Mos erat Leuitis, ut illi detraherent pelles holocaustorum: & sacerdotibus, ut, quando pro peccato fiebat sacrificium, sacerdotes detraherent. Et iccirco sacerdotes in hoc loco detrahebant pelles: quia pro peccato sacrificium erat. Et quia sacerdotum numerus nó sufficiens erat ad hoc peragendum; quia tempore Achaz regis dispersi necdum reuersi erant: ideo iuuerunt eos fratres eorum Leuitæ, quia Leuitis rectius erat ad sacrificandum uti, quam sacerdotibus, eo quod tempore Achaz & ipsi consenserunt; quippe quia exemplar altaris Damasceni Vriæ pontifici missum est. Scripsit quoque epistolas ad
CAP. 30 Ephraim, & Manasse. Cum omni Israel publice misisset nuncios, Manasse & Ephraim latenter misit ad eos, quos sciebat conuersum iri posse per epistolas. illi enim superbiores erant propter regiam dignitatem, quæ erat in domo Ephraim. magna enim pars populi comedit de phase, non iuxta quod scriptum est: scriptum enim erat, ut, qui primo mense non poterant comedere, secundo comederent. Venit enim plurima multitudo, quæ purificata non erat in mense secundo: & quia in tertio mense illicitum erat illud peragere, in secundo peregerunt. Pro his orauit Ezechias, quem exaudiuit Dominus, & placatus est populo suo. Aiunt, neminem pollutum potuisse phase comedere, quin statim moreretur, & in eo placatum Dominum cognoue-
CAP. 32 runt: quia comedentes extincti non sunt. Reuersusq. est cum ignominia in terram suam. Tradunt Hebræi illi caput & barbam rasam ab angelo, in ignominiam, & hoc fuisse.
quod

quod per prophetam Esaiam dictum est: In die illa radet Esa. 7
nouacula acuta conducta in rege Assyriorum caput & barbam, & cetera. Quem cum eadem ignominia peruenisset ad templum Dei sui Nesrath, quem dicunt in reliquiis arcæ Noe culturam habuisse. Cum ergo quereretur deprecans, cur se non adiuuisset, qui etiam filios suos Adramelech & Sarasar sibi offerret, si hoc ille ratum duceret, illi hoc audientes post tot clades, ruinas, & ignominias, timentes ab eo interfici, interfecerunt eum. De portento quod acciderat super terram, de solis reditu per lineas decem. Ad hoc unum mysterium inquirendum, legati regis Babyloniæ uenerunt. Reliquit eum Deus ut tentaretur: quia non prohibuit ei per prophetam ostendere thesauros suos, sed thesauros domus Domini. Vnde & postea ab eodem propheta obiurgatus est. Et sepelierunt eum super sepulcra filiorum Dauid. Et hoc notandum, quia excelsius sepulcrum ceteris filiis Dauid habuit meriti prærogatiua.
Et adorauit omnem militiam cæli. Duodecim signa, quæ CAP. 33
in zodiaco sunt, ut tradunt. Aedificauit autem ea cuncto exercitui cæli, idest, sub nomine stellarum dæmonibus, in ualle Benenon, quæ alio loco Gehennon dicitur, idest, uallis filiorum Ennon. est enim hæc haud procul ab Hierusalem, de qua in Hieremia & in Regum libro plene scribi- Hier. 7. 19
tur. ab ea enim originem accepit nomen Gehenna. Locu 2. Par. 28
tusq. est Dominus ad eum, & ad populum eius: & attendere noluerunt. In Manu Esaiæ prophetæ. Tradunt Hebræi eundem Manassen filium fuisse filiæ Esaiæ: & ideo in hoc loco, quamquam nomen matris scribatur, patris tamen illius non scribitur; quia indignus erat profanus rex tã to auo. Tradunt Hebræi iccirco occisum Esaiam, eo quod eos appellauerit principes Sodomorum, & Gomorræ.
Et quia dixit: Vidi Dominum sedentem: cum per Moy- Esa. 6
sen dixerit: Non enim uidebit me homo, & uiuet. Et quia Exod. 33
dixit: Addet Deus ad dies tuos quindecim annos: eo quod
per Moysen dixerit: Et numerum dierum tuorum imple- Esa. 38
bis. Et quia dixerit: Quærite Dominum, dum inueniri Esa. 55
potest:

poteſt: inuocate eum, dum prope eſt, cum dicatur: Quis eſt tam propinquus, quo modo dominus Deus noſter, quando eum inuocamus? Et cognouit Manaſſes quod Dominus ipſe eſt Deus. Dum enim in Babylonem ductus fuiſſet, & in uaſe æneo perforato miſſus, admoto igni, inuocauit omnia nomina idolorum, quæ colebat: & cum non fuiſſet ab eis exauditus, neque liberatus, recordatum fuiſſe, quod a patre crebro audierat: Cum inuocaueris me in
Deut. 4 tribulatione, & conuerſus fueris, exaudiam te: ut in Deuteronomio ſcribitur: exauditum eſſe a Domino, & liberatum, & reductum in regnum ſuum, & in modum Habacuk reductum, ſicut ille deductus fuerat in Babylonem. Circumdedit Ophel, ideſt inſtaurauit ædificium Sanctis Sãctorum, quod pro idolis conſtruxerat. Ad occidentem Geon, ideſt a torrente Geon ædificare cœpit uſqua ad portam piſcium, quæ eſt porta de parte Ioppen. Scripta ſunt in ſermonibus Ozai. Hic Ozai quidam Eſaiam intelligere uolunt. חזי Ozai enim interpretatur, uiſio mea. Et ideo immutato nomine introducitur, quod manifeſtetur longe
CAP. 34 illius merita ab illius meritis diſtare, qui eũ interfecit. Ab omni quoque Iuda & Beniamin, & habitatoribus Hieruſalẽ. Habitatores Hieruſalẽ dimidiam tribum Manaſſe dicit, qui plerũque in tribu Beniamin computantur. Ad Holdã quæ habitabat in ſecunda. Holdã uxor fuit Sellũ, auunculi patris Hieremiæ, & patris Ananeel. Habitabat in ſecunda. Locus enim erat Hieroſolymis extra murũ, ideſt, inter murum ciuitatis & antemurale, qui uocabatur ſecunda: cu-
Soph. 1 ius mentio fit in Sophonia propheta. In Paralipomenõ,
4. Reg. 22 filii Tocaat, filii Haſra: in Regum, Ticua filia Araas. תקהת Tocaat interpretatur, ſtridor. חסרה Haſra, diminutio. תקוה Ticua, ſpes. Araas, negotiator. Cuſtodis templi,
CAP. 35 quia templum Domini ſeruabat. Ponite arcam in ſanctuario templi quod ædificauit Salomon filius Dauid rex Iſrael. Notandum quod arca Domini elata de templo fuit, quam modo in templum reduci Ioſias præcepit. Tempore enim Achaz, quando ſimulacra in templo miſſa ſunt, elata

clata est inde & ducta in domum Sellum, uiri Holdæ auunculi Hieremiæ, ubi permansit usque ad tempus Iosiæ. nec enim poterat arca Dei esse in loco, ubi simulacra introducta fuerant, & gentilicius usus & ritus nefandissimus obseruabatur. Stabant in ordine iuxta præceptum Dauid, & Asaph, & Eman, & Idithum prophetarum regis. Ideo prophetæ regis uocabantur, quia cum Dauid rege cantabant. Non fuit Phase simile huic in Israel a diebus Samuelis prophetæ: quia omnes, qui inuenti sunt in illa festiuitate, ibi septem diebus commorati sunt, & omnes sufficienter de regis substantia, & de iis, quæ supra memorata sunt, epulati sunt. Contra aliam pugno domum, idest, contra Adad Remmon regis filii Tabrimon, qui regnauit in Charcamis: quem ea tempestate, quando Iosiam rex Nechao interfecit. Factus est enim planctus magnus in Mageddo, *Zach.* 12
cuius meminit Zacharias propheta: Noluit acquiescere sermonibus Nechao ex ore Dei: quia per Hieremiam prophe- *Hier.* 46
tam prophetauerat, quod ille ascensurus erat in Charca- 4.*Reg.* 18
mis, & uictoria potiturus: quæ prophetia Nechao regem minime latuit. Vnde & Rapsaces dicit de Sennacherib rege Assyriorum. Dominus iussit me ascendere ad terram istam. Quia iam prophetæ Israel prophetauerant hoc, quod ille ascensurus esset, quod eum minime latuit. Omnes cantatores, & cantatrices, usque in præsentem diē: eo quod scriptum est in lamentatione Hieremiæ: Spiritus *Thr.* 4
oris Domini, Christus Dominus. Opera eius prima & nouissima. Nouissima in hoc loco ea dicit, eo quod non consuluit Dominum, utrum pergere deberet contra Nechao. Reliqua autem uerborum Ioachim & abomina- CAP. 36
tionum eius quas operatus est, & quæ inuentæ sunt in eo. Inter cetera mala quæ gessit, etiam hoc fecit in corpore suo, quod Dominus prohibuit, dum diceret: Non tonde- *Leuit.* 19
bitis capita uestra in rotundum, neque super mortuum, neque stigmata facietis in corporibus uestris. Quæ postquam mortuus est, in corpore eius inuenta sunt. Nabo נבו prophetia. Est enim nomen idoli, cui idem Nabo seruiebat.

Cho-

Zach. 12 Chodanasar כדנאצר capiens plasma uinum. Ipse præcepit
Adiecta ex mihi ut ædificarem ei domum in Hierusalem. Audierat
1. *Esdr.* 1 enim prophetiam Esaiæ, in qua dixerat: Hæc dicit Domi
Esa. 45 nus Christo meo Cyro, cuius apprehendi manum. Esdras
scriba ei hoc legit: & iccirco dixit sibi a Domino hoc præceptum de cunctis regibus terrarum. Hi duo per prophetiam, antequam nascerentur, propriis nominibus uocati sunt, idest, Iosias & Cyrus; Iosias, ut destrueret idola & cultũ Dei renouaret; Cyrus, ut ruinas templi instauraret.

ARGVMENTVM.

Ex Eusebio Pamphili uertens opus, mutatis, sublatisq. nonnullis, omnia locorum propria nomina, quæ sacris in litteris continentur, iuxta alphabeti ordinem nunc explicat; incipit autem semper a Genesi, & sic deinde ordinate per alios prosequitur libros, ut ex citationibus, quas nos in margine apposuimus, clare apparebit. Sequitur autem litterarum ordinem, prout in Græco apud Eusebium ex LXX *inuenerat. Propterea mirum alicui non sit, si latina Hebraicis interdum non respondent. per* A. *enim incipiunt apud Græcos, & Latinos, quæ apud Hebræos non solum per* א, *uerum etiam per* ה, ח, *&* ע, *initium sumunt. harum enim singulæ per omnes uocales nostras quattuor, a, e, o, u, prout ex punctorum lectione facere oportuit, a ueteribus expressæ sunt.* ע *quoque ob similitudinem uocis per, g, nostrum interdum explicatur, ut patet in gomer, & gomorra sicuti per, c, nostrum non solum quæ a* כ *&* ק, *sed etiam quæ a* ח *incipiebant, ut ex Hebraicis characteribus, quos facilioris cognitionis causa, & ut interpretatio D. Hieronymi elucesceret, interdum nos apposuimus, uidere poteris. Hieronymi autem genuinum esse hoc opus, non solum ex ipso, qui multoties illud, ueluti a se editum, citat, sed ex omni retro antiquitate, quæ id ipsum quoque asserit, clare, ac dilucide constat.*

DIVI

DIVI HIERON. EVSEBII IN LOCA Hebraica.

PROOEMIVM.

EVSEBIVS, qui a beato Pamphilo martyre cognomentum sortitus est, post decem ecclesiasticæ historiæ libros, post temporum canones, quos nos Latina lingua edidimus, post diuersarum uocabula nationum, quæ quo modo apud Hebræos olim dicta sint, & nunc dicantur, exposuit; post topographiam terræ Iudææ, & distinctas tribuum sortes; ipsius quoque Hierusalem, templiq. in ea cum breuissima expositione picturam; ad extremum in hoc opusculo laborauit, ut congregaret nobis de sancta scriptura omnium pene urbium, montiũ, fluminum, uiculorum, & diuersorum locorum uocabula: quæ uel eadem manent, uel immutata sunt postea, uel aliqua ex parte corrupta. unde & nos admirabilis uiri sequentes studium, secundum ordinem litterarum, ut sunt in Græco posita, transtulimus, relinquentes ea, quæ digna memoria non uidentur, & pleraque mutantes. semel enim in Temporum libro præfatus sum, me uel interpretem esse, uel noui operis conditorem; maxime cum quidam, uix primis imbutus litteris, hũc eundẽ librũ ausus sit in Latinã linguam non Latine uertere: cuius imperitiam ex comparatione eorum, quæ transtulimus, prudens statim lector inueniet. ut enim excelsa mihi non uindico, ita terræ inhærentia me supergredi posse credo.

Ararat, Armenia. Siquidẽ in montibus Ararat, arca post Gen. 8
diluuiũ sedisse perhibetur, & dicũtur ibidẽ usque hodie eius
permanere uestigia. Meminit horum montiũ & Hieremias Hier. 51
in uisione contra Babylonem. Iosephus quoque in primo antiquitatum Iudaicarum libro, sæcularium litterarum historias proferens, Animaduertens, inquit, Noe terrã diluuio liberatam, septem alios dies abire permisit: & uniuersa animalia bestiasq. patentibus claustris emittens, ipse cũ

sua

sua prole egressus est, immolans Deo hostias, gaudensq. cum liberis. Hunc locum Armenii exitum uel egressum uocant. siquidem ibi cultores illarum regionum, arcam primum sedisse testantur, & lignorum quædam superesse monumenta. Arcæ huius & diluuii, omnes qui barbaras scripsere historias, recordantur: quorũ unus est Berosus Chaldæus, qui super diluuio referens, hæc locutus est: Dicitur huius nauis in Armenia propter montem Carduenorum pars aliqua permanere, & quosdam bitumen ex ea auellentes circumferre: quo utuntur uel maxime hi qui lustrantur & se expiant. Sed & Hieronymus Aegyptius, qui antiquitates Phœnicum pulchro sermone cõscripsit; & Mnaseas, & multi alii. Nicolaus quoque Damascenus in nonagesimosexto libro refert. Est in Armenia super Myniadẽ mõs nomine Bearis, ad quem multos in diluuio confugisse autumant, ibiq. saluatos esse: alios uero in arcæ alueo super natantes, ad eius uerticem peruenisse, & usque ad multas ætates ligna arcæ monstrari solita: quos quidem ego puto non esse alios, nisi eos, quos Moyses legifer Iudæorum in
Gen. 10 suis uoluminibus edidit. Achad, אכד, urbs regni Nemrod in Babylone. Porro Hebræi hanc esse dicunt Mesopotamiæ ciuitatem, quæ hodie quoque uocatur Nisibi, a Lucullo quondam Romano consule obsessam, captamque, & ante paucos annos a Iouiniano imperatore Persis traditam. Agai עגי, ad occidentalẽ plagam uergit, Bethel non multum ab ea distat. Sita autem est Bethel euntibus Aeliam de Neapoli in læua parte uiæ, duodecimo circiter milliario ab Aelia: & usque hodie paruus licet uicus ostenditur: sed & ecclesia ædificata est, ubi dormiuit Iacob pergens Mesopo
Gen. 28 tamiam. Vnde & ipsi loco Bethel, idest domus Dei, nomen imposuit. Agai uero uix paruæ ruinæ resident: & locus tantummodo monstratur. Et sciendũ quod in Hebræo g litteram non habet, sed uocatur עי Ai: scribiturq. per elementum quod apud eos dicitur ע ain. Astaroth carnaim, terra gygantum quondam in supercilio Sodomorum,
Gen. 14 quos interfecit Chodorlaomor. Sunt hodieq. duo castel-

la

la in Batanea hoc uocabulo, nouem inter se millibus separata inter Adaram & Abilam ciuitatem. Arboch, corrupte in nostris codicibus Arboch scribitur, cum in Hebræo legatur ארבע Arbee, idest, quattuor: eo quod ibi quattuor patriarchæ, Abraham, Isaac, & Iacob sepulti sunt, & Adam magnus: ut in Iosue libro scriptum est: licet eũ Ios. 14
quidam conditum in loco caluariæ suspicentur. Hæc est autem eadem Cebron olim metropolis Philistinorum, & habitaculum gygantum, regnumq. postea Dauid in tribu Iuda, ciuitas sacerdotalis & fugitiuorum. Distat ad meridia- Gen. 18
nam plagam ab Aelia millibus circiter uigintiduobus. quercus Abraham, quæ & Mamre, usque ad Constantii regis imperium monstrabatur: & Mausoleum eius in præsentiarum cernitur. Cumq. a nobis iam ibidem ecclesia ædificata sit, a cunctis in circuitu gentibus terebynthus superstitiose colitur: eo quod sub eo angelos Abraham quondam hospitio susceperat. Hæc ergo primum Arbee, postea a Chebron, uno filiorum Chaleb, sortita uo 1. Par. 6
cabulũ est. Lege uerba dierũ. Ailat in extremis finibus Palæstinæ iuncta meridianæ solitudini & mari rubro: unde ex Aegypto Indiam, & inde ad Aegyptum nauigatur. Sedet autem ibi legio Romana cognomento decima: & olim quidem Ailat a ueteribus dicebatur, nunc uero appellatur Aila. Sed & Elamitarum quondam natio fuit, cui impetrauit Gen. 14
Chodorlaomor: cuius in Actibus quoque Apostolorum Act. 2
mentio fit: & Regnorum libris, urbs quædam Palæstinæ 2. Reg. 10
Helam scribitur. Adama, una de quinque ciuitatibus Sodomorum euersa cum ceteris. Hazazonthamar, in hac habitabant quondam Amorræi: quos interfecit Chodorlao- Deut. 29
mor iuxta eremum Cades. Est & aliud castellum Thamara, unius diei itinere a Memphis oppido separatum, per gentibus Aeliam de Chebron, ubi nunc Romanum præsidium positum est. Allus, regio Idumæorum, quæ nunc Gabalene dicitur, uicina Petræ ciuitati. Aenam euntibus Thannan, nunc desertus locus & proximus Tamne uico grandi, qui situs est inter Aeliam & Diospolim. Est & fons in

in supra dicto Aena loco: unde & Aenan, idest, fontis nomen accepit: in quo stans idolum maxima illius regionis ueneratione colitur. Porro Hebræi affirmant Aenan non locum significare, sed biuium: ubi certo intuitu necessarium sit ad unam de duabus uiis eligendam. Areaatad,
Gen. 50 locus trans Iordanem: in quo planxerunt quondam Ia-
Ios. 15. 18 cob, tertio ab Hierico lapide, duobus millibus ab Iordane, qui nunc uocatur בית-חגלה Betagla: quod interpretatur, locus Gyri: eo quod ibi more plangentium circumierint in
Exod. 15 funere Iacob. Aelim, castra filiorum Israel, & locus in de-
Num. 33 serto: in quo duodecim fontes, & septuaginta palmarum arbores Moyses de mari rubro exiens reperit. Aelus in deserto, ubi filii Israel castrametati sunt. Aseroth, pars eremi, ubi Maria & Aaron contra Moysen locuti sunt. Habitauerunt autem quondam Euci in Aseroth usque ad urbem Gazam. Verum hæc loca non Aseroth, sed Aserim appellari Hebræi putant. Asemona, castra filiorum Israel
Num. 33 in deserto. Abetharim: pro quo Aquila & Symmachus,
Num. 21 exploratorum uiam interpretati sunt: ubi aduersum Cananæum, qui ab austro contra Israel eruperat, in solitudine dimicatur. Ahie, quæ & Achalgai, pro hac Symmachus interpretatur, in collibus. Est autem e regione quondam Moab nunc Areopoleos ad orientalem plagam. Ar-
Ibidem non, rupes quædam in sublime porrecta in finibus Amorræorum inter Moab & Amorræos. Moab uero Arabiæ ciuitas est, quæ nunc Areopolis nominatur. ostendunt regionis illius accolæ locum uallis in prærupta demersæ satis horribilem & periculosum, qui a plerisque usque nunc Arnonas appellatur: extenditurq. ad septemtrionem Areopoleos: in quo & militum ex omni parte præsidia distributa, plenum sanguinis & formidinis testantur ingressum. Hic
Deut. 2 quondam Moabitarum fuit, & postea Seon rex Amorræo-
Ios. 13 rum iure belli eum obtinuit: sed & terra filiorum Israel, trans Iordanem incipiens ab Arnone, usque ad montes Hermon & Libanum extenditur. Ar locus uel opidum Arnonis, quod a Septuaginta interpretibus per extensam uocalem

lem sip dicitur. ישימון Aesimon locus deserti: denique & *Num. 33*
ipsum uocabulum incultam terram desertamq. significat.
Abelsatim, locus in deserto ad meridiem Moabitarum.
יעזר Azer siue Iazer, terminus urbis Ammon, quæ nunc *Num. 26*
Philadelphia dicitur, diuidens eam Amorræorumq. regionem: & est in octauo circiter lapide eius, ad solis occasum
uicus Iazer usque in præsentem diem permanens. Aroer, *Ios. 13*
opidum Moabitarum, quod situm est super ripam torrentis Arnon, possessum olim a gente ueterrima Omnim, &
postea retentum a filiis Lot, idest Moabitis, cum priores
accolas subuertissent: & ostenditur usque hodie in uertice
montis illius: sed & torrens per abrupta descendēs, in mare mortuum fluit. Cecidit autem Aroer in sortem tribus
Gad contra faciem Rabba. עשתרות Astaroth, antiqua ciui- *Ios. 9.12.13*
tas Og regis Basan, in qua habitauerunt gygantes, quæ postea cecidit in sortem tribus Manasse, regionis Bataneæ: &
sex millibus ab Adar urbe Arabiæ separata est. Porro Adar *Gen. 14*
ab Ostra uigintiquinque millibus distat. Diximus & supra *Num. 23*
de Astaroth Charnaim. Agri specula mons est Moabitarum, in quem adduxit Balach filius Sephor, Balaam diuinum ad maledicendum Israel super uerticem, qui propter
uehemens præruptum uocatur excisus: & imminet mari
mortuo haud procul ab Amoe. Araboth Moab, ubi secun- *Num. 22.26.31*
do numeratus est populus: quod Aquila interpretatur, humilia siue æqualia Moab: hanc habens consuetudinem, ut
eremum propter planitiem, ὁμαλὴν, idest, æqualem interpretetur & planam. Denique Symmachus pro Araboth Moab, campestria Moab transtulit, & est usque hodie locus iuxta montem Phogor, euntibus a Libidiade in
Esbum Arabiæ contra Hiericho: qui ita appellatur Araba. Hanc, ut supra, Aquila transtulit planam, Symmachus interdum campestrem, interdū inhabitabilem: Theodotion, occidentalem. עטרות Atharoth, ciuitas olim A- *Num. 32*
morræorum trans Iordanem, quæ postea cecidit in sortem
tribus Gad, uocatus est autem Atharoth & filius Salma siue Salmo, ut in Paralipomenou scriptum est. Atharoth

 Sophan,

Num. 32 Sophā, & hæc ciuitas tribus Gad. ערד Arad, ciuitas Amor-
ræorum uicina deserto Cades: & usque nunc ostenditur
uilla ab opido Malatis in quarto lapide a Chebron, uicesi-
Num. 33 mo in tribu Iuda. Asemona ciuitas in deserto, ad meridiem
Iud. 1 Iudæ, diuidens Aegyptum & sortem tribus Iudæ ad mare
Ios. 15 usque tendentem. Posui & supra Asemona castra filiorum
ibidem Israel; Acrabi, terminus Iudææ prouinciæ ad orientem re
spiciens tribus Iudæ. Est autem & uicus nunc usque gran-
dis, nouem millibus a Neapoli contra orientem descenden
tibus ad Iordanem & Hiericho, per eam, quæ appellatur
ibidem Acrabitene: sed & confinium Amorræorum Acrabitene
dicitur: de quo loco nō exterminauit alienigenas tribus Ne
phtalim sut in Iudicum libro scriptum est. Azadada; confi
nium Iudæ respiciens ad Aquilonem: Arath terminus &
ipse Iudæ, distans a Chebron millibus uiginti ad meridiē;
ibidem de quo supra positum est. Asaretam, terminus Iudæ ad
septentrionem. Asernai, terminus & ipse Iudæ. Arbela,
terminus & ipse Iudæ, ortum solis aspiciens. Est & usque
hodie uicus Arbela trans Iordanem, in finibus Pellæ ciui-
tatis Palæstinæ, & alius hoc uocabulo in campo prægrandi
distans ab opido legionis millibus nouem. Aulon, non
Græcum, ut quidam putant, sed Hebræum uocabulū est:
appellatur autem uallis grandis atque campestris in immē-
sam longitudinem se extendens: quæ circumdatur ex utra-
que parte montibus, sibi inuicem succedentibus & cohæ-
rentibus, qui incipientes a Libano & ultra, usque ad deser-
tum Pharan perueniunt. Suntq; in ipso Aulone, idest ual-
le campestri, urbes nobiles, Scythopolis, Tyberias, sta-
gnumq; propter eam: sed & Hiericho, mare mortuum, &
regiones in circuitu: per quas medius Iordanis fluit, oriens
de fontibus Paneadis, & in mare mortuum introiens.
Num. 13 Amalechites, regio in deserto ad meridiem Iudæ trans ur-
bem Petram euntibus Ailam, cuius & scriptura recordatur
dicens: Amalech habitat in terra ad austrum. sed & iuxta
eum alius Chananæus habitabat, qui & dimicauit contra fi
lios Israel in deserto: de quibus ita scribitur: Amalech au-

tem

tē & Chananæus habitabāt in ualle / Araba, Aquila planā, *Num.14*
Symmachus campestrem interpretantur : sicut supra dictū
est. Porro est & alia uilla Araba nomine, in finibus Diocæsareæ, quæ olim Saphorine dicebatur, & alia tribus millibus a Scythopoli contra occidentem. Amman quæ nūc Philadelphia, urbs Arabiæ nobilis, in qua habitauerunt olim Raphaim gens antiqua, quam interfecerunt filii Lot habitantes pro eis in Amman. ארגב Argob, regio Og re- *Deut.2*
gis Basan super Iordanem, quæ cecidit in sortem dimidiæ *Deut.3*
tribus Manasse: & est usque hodie uicus circa Gerasam urbem Arabiæ, quindecim ab ea distans millibus contra occidentem, qui Arga appellatur: quod interpretatur Symmachus, mensuram. אשדות Asedoth urbs Amorræorum, quæ cecidit in sortem tribus Ruben: appellatur autem, addito cognomento, Asedoth Phasga: quod in lingua nostra resonat, abscissum. עברים Abarim, mons in quo mortuus est *Ios.12.13* *Num.27.33*
Moyses. Dicitur autem & mons esse Nabau in terra Moab *Deut.32*
contra Hiericho supra Iordanem in supercilio Phasga. ostēditurq; ascendentibus de Libyade in Esbum antiquo hodieq; uocabulo iuxta montem Phogor, nomen pristinum retinentem: a quo circa eum regio usque nunc appellatur Phasga. Auothiair, quod interpretatur ἔπαυλις. Air, hæc est Basan, in qua sunt uici sexaginta in monte Galaad, qui ceciderunt in sortem dimidiæ tribus Manasse: qui locus nunc uocatur Golam in terra Batanea. Antilibanus, ea quæ sunt supra Libanum ad orientalem plagam respicientia, Antilibanus appellantur, circa regionem Damasci, quæ cecidit in sortem tribus Manasse. עזקה Azecha ci- *Ios.10.15*
uitas Chananæorum in parte tribus Iuda, ad quam usque persecutus est Iesus quinque reges. Sed & hodie uocatur uilla Azecha inter Eleutheropolim & Aeliam. Aialon ual- *Ios.10.*
lis atque præruptum, super quod orante quondam Iesu luna stetit iuxta uillam quæ usque nunc Aialon dicitur contra orientem Bethelis, tribus ab ea millibus distans, haud procul a Gaaba & Rama Saulis urbibus. Porro Hebræi affirmant Aialon uicum esse iuxta Nicopolim in secundo

Ios.15 lapide pergentibus Aeliam. Achor Hebraice dicitur
Ios.7 עמק עכור Emec achor: quod interpretatur, uallis tumultus, uel turbarum, eo quod ibi tumultuatus, & turbatus sit Israel: in qua lapidauerũt quondam Achan propter furtum anathematis. Est autem ad septemtrionem Hiericho:
Osee 2 & usque hodie a regionis accolis sic nominatur. Meminit
Ios.10 huius Osee propheta. Asedoth alia ciuitas, non quæ su-
Iud.4 pra: licet eodem nomine uocetur, quam expugnauit quon
Ios.11.15 dam Iesus rege eius interfecto. חצר Asor ciuitas regni Iabin, quam solam incendit Iesus: quia metropolis erat omnium regnorum Philistiim. Est & alia uilla usque hodie Asor in finibus Ascalonis cõtra orientem eius quæ cecidit in sortem tribus Iuda: cuius & scriptura meminit, appel-
Ios.11.13 lans eam ad distinctionem ueteris Asor nouam. חרמון Aermon regio Aeueorum, quam obtinuit Iesus. Hebræus uero, quo prælegente scripturas didici, affirmat montem Aermon Paneadi imminere: quem quondam tenuere Aeuei & Amorræi: de quo nunc æstiuæ niues Tyrum ob delicias deferuntur. Ahalach mõs quem Aquila interpretatur diuidentem montem, & Symmachus leuem montem, idest limpidum, siue lubricum. Aermon mons Amorræorum, de quo nunc dictum est, quem Phœnices uocant Sanior: & Amorræus appellauit Sanir: diciturq. in uertice eius insigne templum, quod ab ethnicis cultui habetur e regione Paneadis & Libani: & terra filiorum Israel trans Iordanem ad solis ortum a prærupto Arnon usque ad mon-
Ios.11.15 tem Aermon extenditur. ענב Anob ciuitas quam expugnauit Iesus: & est usque hodie uilla iuxta Diospolim qua-
Ios.15 si quarto milliario ad orientalem plagam, quæ uocatur Bethoannaba. Plerique autem affirmant in octauo ab ea mil
Ios.12 liario sitam, & appellari Bethannabam. Asdod in sorte tribus Iudæ, quæ nunc uocatur Azotus: in qua derelicti sunt gygantes qui appellabantur Enakim: & est usque hodie insigne opidum Palæstinæ. Ader urbs, quam expugnauit Iesus rege illius interfecto. Aphæc, & hæc ciuitas est quã rege ipsius trucidato expugnauit Iesus. Achsaph, & contra

huius

huius regem Iesus pugnasse describitur, appellaturq. hodie uillula Chasalus in octauo lapide Diocæsareæ ad radicem montis Tabor in campestribus. עקרון Accaron in tribu Dā, Ios. 15
siue (ut ego arbitror) in tribu Iuda, ad læuā Chananæorum, urbs una de quinque olim satrapiis Palæstinæ: & decreta est quidem tribui Iudæ, nec tamen tenta ab ea: quia habitatores pristinos nequiuit expellere. Sed & usque hodie grandis uicus Iudæorum Accaron dicitur inter Azotum & Iamniam ad orientem respiciens. Quidam putant Accaron turrim Stratonis, postea Cæsaream nuncupatam. Azotus, quæ supra Asdod, usque hodie non ignobile municipium Palæstinæ: & una de quinque ciuitatibus Allophylorum: decreta quidem tribui Iudæ, sed non retenta ab ea: quia nequaquam ueteres accolas potuit expellere. אשקלון Ibidem
Ascalon, urbs nobilis Palæstinæ: quæ & ipsa antiquitus una fuit de quinque satrapiis Philistinorum: separata quidem tribui Iudæ per sortem, tamen non retenta ab ea: quia habitatores eius superare non potuit. Apheca termi- Ios. 13
nus Amorræorum super Iordanem in sorte tribus Ruben: sed & usque hodie est castellum grande, Apheca nomine, iuxta opidum Palæstinæ. Agad sita ad radices montis Hermon. עמת Aemath urbs, quæ cecidit in sortem Ruben: sed & nunc Amathus uilla dicitur trans Iordanem in uicesimo primo milliario Pellæ ad meridiem. Est & alia uilla in uicinia Gadaræ nomine Amatha, ubi calidæ aquæ erumpunt. 3. Reg. 8
In Regnorum quoque libris scribitur: Ab introitu Emath usque ad mare Araba, hoc est deserti: quod est mare mortuum. Ego autem inuestigans, reperi Emath urbem Cœles Syriæ appellari, quæ nunc Græco sermone Epiphania dicitur. Amon, trans Iordanem in tribu Gad, hæc est Ad- Ios. 13
man: de qua supra diximus, Philadelphia ciuitas illustris Ios. 15
Arabiæ. Addara, in tribu Iuda iuxta desertum. Est quoque & alia uilla in finibus Diospoleos iuxta Thamniticam regionem, quæ a Thamna uilla usque hodie sic uocatur. Accara, uicus in deserto situs in possessione tribus Iudæ, pro quo Symmachus interpretatur pauimentum. Achor,

in tribu Iudæ; de qua & supra diximus. אדמים Addomim, quondam uillula, nunc ruinæ in sorte tribus Iudæ; qui locus usque hodie uocatur Maledomim: & Græcè dicitur, ἀνάβασις πυῤῥῶν, Latinè autem appellari potest ascensus rufforum siue rubentium, propter sanguinem qui illic crebro a latronibus funditur. Est autem confinium tribus Iudæ & Beniamin descendentibus ab Aelia Hiericum; ubi & castellum militum situm est ob auxilia uiatorum. Huius sanguinarii & cruenti loci Dominus quoque in parabola
Luc. 10 descendentis Hierichum de Hierosolyma recordatur. אמם
Ios. 15 Amam in tribu Iuda. Aaser, in tribu Iuda: appellatur au-
Ios. 15. 19 tem nũc uicus prægrandis pergentibus Ascalonem de Azoto. Asarsaul, in tribu Iudæ. עין Ain, in tribu Iuda urbs sacerdotibus separata. Est & usque hodie uilla Bethennim nomine, in secundo lapide a Therebinto, hoc est a tabernaculo Abraham, quattuor millibus a Chebron. Astaol, in tribu Iuda: & usque hodie uillula uocabulo Astho, inter
Ios. 15 Azotum & Ascalonem permanet. Asna, in tribu Iuda.
Ios. 15. 19 עדלם Adollam, in tribu Iuda: & usque hodie uicus non
Ios. 15 paruus ad orientem Eleutheropoleos in decimo milliario hoc nomine uocatur. עדיתים Adithaim, in sorte tribus Iudæ. Dicitur autem & quædam uilla Adia iuxta Gazan: & alia Aditha iuxta Diospolim, quasi ad orientalem plagam respiciens. Adasa, in tribu Iuda usque hodie uicus iuxta Gufnas. Sed miror, quo modo Gufnensem regionem in tribu Iudæ posuerit, cum perspicuum sit secundum librum Iesu, in sortem eam tribus Ephraim cecidisse. Ather, in tribu Iuda. עשן Asan, in tribu Iuda. Est usque hodie uicus nomine Bethasan ad Aeliam pertinens in decimoquinto ab ea milliario. Asenna, in tribu Iuda. Agliph, in tribu Iuda. ענב Anab, in tribu Iuda, nunc usque uicus in finibus Eleutheropoleos: est & alia uilla grandis Iudæorum nomine Anea, in Daroma contra australem plagã Chebronis, nouem ab ea millibus separata. Astemoe, in tribu Iuda uicus & ipse Iudæorum est in Daroma ad aquilonem loci Anem. ענים Anim, in tribu Iuda: est uicus Anea

iuxta alterum, de quo supra diximus, ad orientalem plagam respiciens cunctis habitatoribus Christianis. Afeca, in tribu Iuda. עמעטה Ammiata, in tribu Iuda. ערבה Arebba, in tribu Iuda, Atharoth, iuxta Rammam in tribu Ioseph. עטרות Atharoth, ciuitas in tribu Ephraim, nunc uicus ad aquilonem Sebaste in quarto eius milliario Atharus dicitur. Adara, ciuitas tribus Ephraim. Aser, ciuitas tribus Manasse: nunc demonstratur uilla descendentibus a Neapoli Scythopolim in decimoquinto lapide iuxta uiam publicam. Athlaroth, ciuitas tribus Beniamin. Sunt autem duæ Atharoth haud procul ab Aelia. ענתות Anathoth, ciuitas sortis Beniamin sacerdotibus separata in tertio ab Aelia milliario: de qua & Hieremias propheta fuit. Addar, ciuitas sortis Beniamin. עלמון Almon, ciuitas tribus Beniamin sacerdotibus separata. Amec casis, idest uallis Casis, in tribu Beniamin. Anim, in tribu Beniamin. עפרה Aphra in tribu Beniamin. Est & hodie uicus Effrem in quinto milliario Bethelis, ad orientem respiciens. Ammonai, in tribu Beniamin. Aphin, in tribu Beniamin. Atim, in tribu Beniamin. Est & uilla iuxta Diospolim quæ usque hodie appellatur Betariph. Amosa, in tribu Beniamin. עשם Asem, in tribu Symeon. Armar Kaboth, in tribu Symeon. Aym in tribu Iuda siue Symeon, ciuitas sacerdotibus separata. Asenna, in tribu Symeon. Amathar, in tribu Zabulon. ענעה Anua, in tribu Zabulon. Est & alia uilla Anua euntibus de Neapoli Aeliam, in decimo milliario. Anathon, in tribu Zabulon. כסלות Achaseluth ciuitas in tribus Issachar: appellatur autem & quidam uicus Chasalus iuxta montem Tabor in campestribus in octauo milliario Diocæsareæ ad orientem respiciens, sicut supra diximus. Aphraim, ciuitas tribus Issachar, est hodieq. uilla Affarea nomine in sexto milliario legionis contra septentrionem. Alimelech, sortis Aser. עמעד Amaad, in tribu Aser. Aemes, in sorte tribus Issachar. Anerith, in sorte tribus Issachar: אכשף Acisap, in tribu Aser. Abdon, in tribu Aser ciuitas separata leuitis. ענאל Aniel, in tribu Aser.

Ios. 16 — Ios. 17 — Ios. 18 — ibidem — Ios. 18. 21 — Ios. 19 — Ios. 19. 21 — Ios. 19 — ibidem — Ios. 21 — Ios. 19

est quædam uilla nomine Betoaenea in quintodecimo lapide a Cæsarea sita in monte contra orientalem plagam, in qua & lauacra dicuntur esse salubria. עכרן Achran, in tribu Aser. Amon in tribu Aser. Accho, quæ nunc Ptole-
Ios. 16 mais appellatur, sortis Aser, de qua habitatores pristinos
Ios. 17 nequiuit expellere. אכזיב Achziba, in tribu Aser, in qua alienigenæ permanserunt, Hæc est & Dippa in nono milliario Ptolemaidis pergentibus Tyrum. עמה Amma, sortis Aser, Aphec, sortis Aser, in qua habitatores pristini permanserunt. Addemne, in tribu Nepthalim. Asor, in tri-
Ios. 18 bu Nepthalim, quam rex Assyriorum populasse scribitur. Asseddim, in tribu Nepthalim. Amath, in tribu Nepthalim. Azanoth, terminus Nepthalim: est autem & nunc
Ios. 18. 2 uicus ad regionem Diocæsareæ pertinens in campestribus.
Ios. 21 Aialon, urbs sortis Dan, separata leuitis, & est hodie uicus
Ios. 19 alius haud procul a Nicopoli. Sciendumq. quod pro Aia-
Iud. 1. 4 lon Septuaginta ediderunt, ubi erant ursi. Arat, est ciuitas
Num. 10 in qua habitauerunt filii Obab soceri Moysi in medio Israe
Iud. 7 lis. Ared, fons apud quem Gedeon castrametatus est. Asi
Iud. 4 roth, ciuitas Sisare principis Iabis. Est autem Iabis trans
Iud. 11 Iordanem nunc uilla pergrandis a ciuitate Pella sex milli-
Iud. 9 bus distans, pergentibus Gerasam. Ares, ascensus, pro quo Aquila interpretatur saltuum, Symmachus montium.
Ios. 19. 22 Areor, ubi dimicauit Iepte: est hodieq. uilla in monte sita, uicesimo ab Aelia lapide ad septemtrionem. Arima, ubi scriptura refert sedisse Abimelech. Athalim, ciuitas in terra Zabulon: de qua fuit & ille Aialon, qui iudicauit po
Iud. 11 pulum Israel. Abela, uinearum ubi dimicauit Iepte in terra filiorum Ammon: nam & usque in præsentem diem in septimo lapide Philadelphiæ uilla Abela cernitur uineis consita: alia quoque est ciuitas nomine Abela, uini fertilis, in duodecimo a Gaderis milliario contra orientalem plagam: necnon & tertia in Phœnice Abela, inter Aamascum & Paneadem. Armata Sophim: ciuitas Elchanæ &
Ios. 21 Samuelis in regione Tamnitica iuxta Diospolim: unde fuit
Matth. 27 Ioseph qui in euangeliis ab Arimathia esse scribitur.

אבן-עזר Abenezer, quod interpretatur lapis adiutorii, siue *Marc. 15*
lapis auxiliator. Est autem locus unde tulerunt Philistiim *1. Reg. 7*
arcam testamenti inter Aeliam & Ascalonem iuxta uillam *1. Reg. 4.29*
Bethsamis. Aphec domim, ubi dimicauit Saul, pro quo
Aquila posuit in finibus domim. Annegeb, pro quo Aqui
la austrum, Symmachus meridiem transtulerunt. Arith,
ubi sedit Dauid, est uilla Arath nomine ad occidentem
Aeliæ. Aialim, pro quo Aquila transtulit ceruorum,
Theodotio lapides ceruorum. עין-דור Aendor quæ est in *Ios. 17*
Iezrael, ubi filii Israel se ad prœlium præparantes, castra *1. Reg. 28*
posuerunt: et est hodie grandis uicus Aendor iuxta mon- *1. Reg. 30*
tem Tabor ad meridiem in quarto milliario. Aphec iuxta
Aendor Iezraelis ubi dimicauit Saul. Arma, ad quem lo-
cum spoliorum partem misit Dauid. Athach, ad hunc lo-
cum quoque misit prædæ partem Dauid. Amma, in deser
tum euntibus Gabaon. Aethon Adalai, pro quo Symma
chus posuit inferiorem uiam. Area ornan, hæc est Hieru
salem. Assure, ciuitas Iudæ quam ædificauit Salomon. *1. Par. 21*
אבל-מחולה Abelmaula, urbs unius de principibus Salomo- *3. Reg. 4. 19*
nis: unde fuit & Helisæus propheta. Est autem nunc ui-
cus in Aulone, de quo supra diximus, in decimo a Scy-
thopoli milliario contra australem plagam nomine Betha- *Iud. 7*
hula. Sed & Abelmea uillula nunc nuncupatur inter Nea-
polim & Scythopolim. Auotihar, ciuitas unius de princi-
pibus Salomonis. Ailath, super litus rubri maris in terra *2. Par. 8*
Edom: de qua supra dictum est. Aheloth, quam extruxit *4. Reg. 14*
Azarias. Aenda, huius expugnator Asa rex Iuda atque *2. Par. 8*
subuersor. Asiongaber, in loco classis Iosaphat ui tempe- *4. Reg. 17. 18*
statis attrita est. Fertur autem ipsa esse Essia haud procul
ab Ailath in mari rubro. Ala, Abor, Gozan, nomina flu- *1. Par. 5*
minum in terra Medorum: ad quorum montes captiuus
Israel ductus est. Abana, fluuius Damasci. Aopsithe uel *4. Reg. 5*
Aphuseth, quod Aquila, in libertatem uertit. Aian, quam *4. Reg. 17*
expugnauit rex Assyriorum. Ahia, in Assyriorum regione *ibidem*
locus. חמת Amath, regio Assyriorum. Assima, opidum *ibidem*
in terra Iudæ quod ædificauerunt ii, qui ad eam uenerant de

Emath.

Esa.15 Emath, Arce, refert Iosephus hanc esse Petram urbem nobilem Palæstinæ. Adramelech idolum Assyriorum, quod & Samaritæ uenerati sunt. Amonim; iuxta Esaiam uiæ nomen est in uisione contra Moab, pro quo Aquila Oronaim posuit. Et Symmachus Oranim. עגלים Agallim, & huius Esaias meminit in uisione contra Moab. Est autem nunc Agallim uicus ad australem partem Areopoleos, distans ab ea millibus octo. Aelim, puteus Dimon, & huius loci
Esa.29 in eadem uisione Esaias recordatur. אריאל Ariel, huius quoque Esaias meminit: quam Aquila & Symmachus interpretati sunt leonem Dei. Hanc esse putant quidam Areopolim, eo quod ibi nunc usque Ariel idolum colant, uocatum ἀπὸ τοῦ ἄρεος, idest, a Marte: unde & ciuitatem dictam suspicantur. Mihi autem uidetur iuxta consequentiam textumq; prophetiæ, Ariel ibi allegorice Hierusalem siue templum significare, hoc est leonem Dei, quod forte regnum fuerit & potens. de hoc in libris Hebraicarum quæstionum plenius dictum est. Adama, in Esaia, pro
Esa.7.36 quo Aquila & Symmachus humum, Theodotio terram interpretantur. Ager fullonis, & hoc in Esaia scriptum est. Ostenditur autem nunc usque locus in suburbanis Hierusa
Esa.19 lem. Asedech, & hanc Esaias propheta futuram in Aegypto uaticinatur. Sciendum autem quod in Hebræo pro hoc nomine scriptum sit חרס heres: quod a siccitate quidam interpretantur insolem: & alii in testam transferunt, uolentes uel Heliopolim significari uel Ostracinen. Sed & huius rei disputationem, quia longior est, in libris Hebraicarum quæstionum reperies. ארפד Arphad, urbs Dama
Esa.10 sci, quam expugnauit rex Assyriorum, sicut in Esaia & Hie
Hier.49 remia & libris Regnorum scribitur. Aneugaua, & huius
4.Reg.18.19 Esaias meminit, quam Aquila transtulit Ane & Gaua, scilicet, u syllabam, quæ in medio nominis posita est, in coniunctionem & interpretatus: Symmachus uero, sollicitauit & humiliauit. Legimus super hoc in Regnorum libris. Armenia, in Esaia quæ est Ararat. Asael, huius me
Ezech.14 minit Zacharias propheta. Ananeel, turris Hierusalem, sicut

sicut in Zachariæ libro scriptum est. Asseremoth, in Hieremia, pro quo in Hebræo scriptum est Sademoth, quod Aquila interpretatur suburbana. Aenioth, in Hieremia, quod Aquila uertit in officinas uel tabernas. Aabaoth, in Hieremia, pro quo in Hebræo legitur Luit. Aethan in Hieremia, quam Aquila ualidam, Symmachus interpretatur antiquam. Acheldema, ager sanguinis: qui hodieq. monstratur in Aelia ad australem plagam montis Sion. Matth. 27 עין Aenon iuxta Salim, ubi baptizabat Ioannes, sicut in euangelio κατὰ ἰωάννην scriptum est: & ostenditur nunc usque locus in octauo lapide Scythopoleos ad meridiem iuxta Salim & Iordanem. Ioan. 3

Babel, quæ & Babylon, interpretatur confusio. erat autem ciuitas regni Nemrod, in qua eorum, qui ædificauerunt turrim, diuisæ sunt linguæ, quorum principem Iosephus fuisse Nemrod affirmat: testemq. eius historiæ sibyllam Græcam exhibens, Locus, inquit, in quo turrim ædificarunt, nunc appellatur Babylon propter confusionem sermonis eorum, qui altissimam turrim omni studio fabricabantur. siquidem Hebræi confusionem Babel uocant. De hac turre & diuersitate linguarum scribit & sibylla in hunc modum. Cum omnes mortales una lingua uterentur, quidam ex his altissimam turrim ædificauerunt, cælum per eam cupientes scandere: dii uero turbines mittentes, euertere turrim, & propriam atque diuersam unicuique tribuere linguam, unde urbem quoque contigit appellari Babylonem. Bethel, uicus in duodecimo ab Aelia lapide ad dexteram euntibus Neapolim, quæ primum Luza לוז, idest Amygdalum uocabatur: & cecidit in sortem tribus Beniamin iuxta Bethan & Gai, quam expugnauit Iesus rege illius interfecto. Porro quod quidam putant secundum errorem Græcorum uoluminum Vlamaulas antiquitus nuncupatam, uehementer errant. uerbum quippe Hebræum & nomen ipsius ciuitatulæ pariter miscuerunt, cum Vlam significet prius, idest πρότερον. Luza uero amygdalum: & sit sensus: uocabatur autem Bethel prius Luza. Necnon & Gen. 11 Ios. 18

hoc

Gen. 28. 35 hoc quod Bethauen aliud opidum suspicantur, Hebræi pu-
3. Reg. 12 tant eandem esse Bethel. Sed ex eo tempore, quo ibi ab
Hieroboam filio Nabat uituli aurei fabricati sunt, & a de-
cem tribubus adorati uocatum esse בית און Bethauen, id-
est domum idoli, quæ ante uocabatur domus Dei. Sed &
super hoc in libris Hebraicarum quæstionum plenius dixi-
mus. Bala, quæ est Segor, nunc Zoara nuncupatur, so-
Gen. 19 la de quinque Sodomorum urbibus Lot precibus reserua-
ta. Imminet autem mari mortuo, & præsidium in ea po-
situm est militum Romanorum: habitatoribus quoque
propriis frequentatur: & apud eam gignitur balsamum, &
poma palmarum, antiquæ ubertatis indicia. Nullum au-
tem moueat quod Segor eadem Zoara dicitur: cum idem
sit nomen paruulæ uel minoris. Sed צער Segor Hebrai-
ce, Zoara Syriace nuncupatur. בלע Bala autem interpre-
tatur absorpta: super quo in libris Hebraicarum quæstio-
Gen. 35 num plenius diximus. Balanus, idest quercus luctus, sub
Gen. 21 qua Rebeccæ nutrix sepulta est. Barath, inter Cades & Ba-
Ios. 15 rath hodieq. Agar puteus demonstratur. Bethlehem, ci-
uitas Dauid in sorte tribus Iudæ: in qua Dominus noster
atque saluator natus est, in sexto milliario ab Aelia contra
meridianam plagam, iuxta uiam quæ ducit Chebron, ubi
Mich. 4 & sepulcrum Iesse & Dauid ostenditur: & mille circiter pas-
sibus, procul turris Ader, quæ interpretatur turris gregis,
quodam uaticinio pastores Dominicæ natiuitatis conscios
ante significans. Sed & propter eandem Bethlehem, regis
quondam Iudææ Archelai tumulus ostenditur: qui semitæ
ad cellulam nostram e uia publica diuertentis principium
est. Vocabatur autē Bethlehem & filius Ephrata, idest Ma-
1. Par. 2. 4 riæ, ut in Paralipomenon plenius legimus. Lege diligenter
Ios. 15 historiam. Bersabee, in tribu Iuda siue Symeonis, est us-
que hodie uicus grandis in uicesimo a Chebron milliario,
uergens ad austrum: in quo & Romanorum militum præ-
sidium positum est. A quo loco termini Iudææ terræ inci-
pientes tendebantur usque ad Dan, quæ iuxta Paneadem
Gen. 21. 26 cernitur. Interpretatur uero באר שבע Bersabee puteus iu-

ramenti,

ramenti, eo quod ibi Abraham & Isaac fœdus cum Abimelech sociauerunt iurantes. Nec mouere debet quempiam, si interdum ciuitates Iudæ easdem in tribu Symeonis uel Beniamin reperiat. Tribus enim Iuda bellicosissimis uiris pollens, & crebro aduersarios superans, in omnibus tribubus tenuit principatum: & iccirco etiam aliarum tribuum sortes in eius interdum funiculo nuncupantur: alioquin in medio tribus Iudæ habitasse Symeonem, scriptura manifessime docet. Balam in tribu Iuda. בסכת Baschat in tribu Iuda. Bethdagon in tribu Iuda: sed & usque hodie grandis uicus Capherdago inter Diospolim & Iamniã demonstratur. Bethaloth in tribu Iuda. Bethaphu in tribu Iuda uicus trans Raphaim millibus quattuordecim euntibus Aegyptum, qui est terminus Palæstinæ. בית-הערבה Betharaba, pro qua Symmachus transtulit, in locis quæ iuxta inhabitabilem sunt, significans eremum. Beesthara, in tribu Manasse separata leuitis in regionibus Basanitidis. Bethaim, in tribu Beniamin iuxta Gai & Bethel contra Machmas: licet plerique (ut supra dictum est) eandem putent esse Bethel. Baliloth, in tribu Beniamin. Bethsur, in tribu Iuda, siue Beniamin: & est hodie Bethsoron uicus euntibus nobis ab Aelia Chebron in uicesimo lapide, iuxta quem fons ad radices montis ebulliens, ab eadem in qua gignitur sorbetur humo. Et apostolorum Acta referunt, eunuchum Candacis reginæ in hoc esse baptizatũ a Philippo. Est & alia uilla Bethsur in tribu Iuda, mille passibus distans ab Eleutheropoli. Beroth, in tribu Beniamin. Bola, in tribu Simeonis. Boon, in tribu Beniamin. Bethalon, in tribu Beniamin, pro qua Symmachus interpretatur in campestribus. Bethalla, in tribu Beniamin. Boraoth in tribu Beniamin. Ballath, in tribu Symeonis. Bathul, in tribu Symeonis. Beramoth, in tribu Symeonis. Beth, in tribu Symeonis. Baaleth, in tribu Symeonis. Bethlabaoth, in tribu Symeonis. Bethlehem, in tribu Zabulon, ad cuius distinctionem altera Bethlehem appellatur Iudæ. Betphases, in tribu Issachar. Bathne, in tribu

Ios. 15.18
Ios. 19
Ios. 15
Ios. 17
Ios. 18
2. Par. 11
Act. 8
Ios. 15
Ios. 18.19
Ios. 18
Ios. 19

Aser, & nunc appellatur uicus Bethebem in octauo milliario Ptolemaidis contra orientem. Bethagon, locus in quo duæ tribus Zabulon & Issachar habent confinia. Bethemech, quod interpretatur Symmachus locum uallis. Est autem sortis Aser. Bethanæ, in tribu Neptalim; & est uilla nomine Bethanea in quintodecimo a Cæsarea lapide: in qua dicuntur lauacra esse salubria: quam & supra sub nomine Anec posuimus. Bane, in tribu Dan. Barach, in tribu Dan usque hodie prope Azotum. Bareca, uiculus appellatur. Bezech, urbs regis Adonizedech: & hodieq. duæ uillæ sunt nomine Bezech uicinæ sibi in decimoseptimo lapide a Neapoli descendētibus Scythopolim. Bethsan, ex hoc opido tribus Manasse accolas pristinos nō potuit expellere: & nunc appellatur Scythopolis, urbs nobilis Palæstinæ, quam interdum scriptura cognominat domum San, quod in nostra lingua interpretatur inimicus. Bethsamis ciuitas sacerdotalis in tribu Beniamin: quæ usque hodie demonstratur de Eleutheropoli pergentibus Nicopolim in decimo milliario contra orientalem plagam. Bethnath in sorte tribus Neptalim. Sed nec de hac pristinos accolas tribus Neptalim ualuit expellere. Bethsamis altera, in tribu Neptalim, in qua & ipsa cultores pristini permanserunt. Baal ermon, mons circa Libanum in finibus Allophilorum. Baleth in tribu Dan. Bethbara, quod interpretatur domus aquæ siue puteus, quam in expeditione bellandi occupauit Gedeō. Bethasepta ubi terga uertit Madian. Balanus, idest quercus Sicimorum, ubi regnauit Abimelech, quæ usque hodie ostenditur in suburbano rure Neapolis prope sepulcrum Ioseph. Borconni, quod uertit Aquila in spinas, & Symmachus in tribulos. Bera, ubi cum Abimelech Ioathan fugisset, habitauit. Distat autem uicus Bera ab Eleutheropoli octo millibus ad aquilonem. Baalthamar, iuxta Gabaa, ubi filii Israel aduersum tribum Beniamin iniere certamen, & usque hodie Bethamari in supradictis locis uiculus appellatur. Bethcuri usque ad hunc locum populus Israel fugientes persecutus est

Margin notes: Iud. 1; Ios. 17; 1. Reg. 7; Ios. 18; Ios. 19; Iud. 7; Iud. 9; Iud. 20; 1. Reg. 7

est alienigenas, appellans eum lapidem adiutorii. Bama, 1. Reg. 9
ubi Saul unguendus in regem, cum Samuele cibum sumpsit. Porro Bama Aquila semper excelsum transtulit. Boses, nomen Petrae, de qua in libris Hebraicarum quaestionum diximus. Besor, torrens ad quem uenit Dauid. Be- 1. Reg. 30
saran, ad quem locum Dauid praedae partem misit. Bahurim, locus ad quem usque prosecutus est Michol filiam Sa 2. Reg. 3
ul uir suus lacrymans. בעל-חצר Baalasor, iuxta Ephraim: 2. Reg. 13
ubi ab Absalon pecora tondebantur. בית-מעכה Bethma- 2. Reg. 20
acha, usque ad hanc persecutus est Ioab perduellem Sabe, & post haec eam ab Assyriorum rege captam legimus. Est autem ascendentibus de Eleutheropoli Aeliam in octauo lapide, nunc uilla, quae Mechanum dicitur. בעלת Baa- 3. Reg. 9
lath; urbs quam aedificauit Salomon. בעל-שלשה Baalsali 4. Reg. 4
sa; unde uenit homo cum muneribus ad Heliseum prophe 4. Reg. 9. 10
tam. Est autem uilla in finibus Diospoleos, quindecim ferme ab ea millibus distans contra septentrionem in regione Tannitica. בית-הגן Bethagan, uia per quam Ochoziam fugisse legimus. Basechad, urbs antiqua Iudaeae. Bethacad, uicus Samariae, ad quem uenit Hieu rex Israel, qui in latissimo campo situs, non amplius quindecim millibus a legionis opido separatur, pro quo Aquila interpretatur domus curuantium, Symmachus domus singulorum, eo quod angustus & humilis introitus singulos tantum, & nec ipsos stantes ingredi sustineret. Benit, quam construxerunt Samaritani qui de Babylonis regione transierant. Byblos, ciuitas Phoenices, cuius meminit Ezechiel, pro qua in He- Ezech. 27
braeo continetur Gobel. Bubastus, ciuitas Aegypti, iuxta Ezechielem. Boz, in terra Cedar, sicut scribit Hieremias. Bel, idolum Babyloniorum. בית-צידה Bethzaida, ciuitas Luc. 19
est Galilaeae, Andreae, Petri, & Philippi apostolorum, prope stagnum Genesareth. בית-פגי Bethphage, uillula in monte oliueti, ad quam uenit dominus Iesus. בית-עניה Bethania, uilla in secundo ab Aelia milliario, in latere montis oliueti: ubi saluator noster Lazarum suscitauit: cuius Ioan. 11
monumentum ecclesia nunc ibidem extructa demonstrat.

Betha-

Ioan. 1 Bethabara, trans Iordanem ubi Ioannes in pænitentiam
baptizabat: unde & usque hodie plurimi de fratribus, hoc
est de numero credentiũ, ibi renasci cupientes, uitali gur-
Ioan. 5 gite baptizantur. בית-חסדא Bethesda, piscina in Hierusalem
quæ uocabatur προβατικὴ & a nobis interpretari potest pe
cualis. Hæc quinque quondam porticus habuit, ostendun
turq. gemini lacus: quorum unus hibernis pluuiis adim-
pleri solet: alter mirum in modum rubens, quasi cruentis
aquis, antiqui in se operis signa testatur. nam hostias in eo
lauari a sacerdotibus solitas ferunt: unde & nomẽ accepit.
Gen. 14 Carnaim Astaroth, nunc uicus est grandis in angulo Ba
tanex: & appellatur Carnea trans fluenta Iordanis: tra
duntq. fuisse ibi domum Iob. Sed & supra meminimus Car
neæ uiculi in nono ab Aelia milliario. Cades, ubi fons est
Gen. 14. 30 iudicii, & קדש-ברנע Cadesbarne in deserto, quæ coniun
Num. 13. 20 gitur ciuitati Petræ in Arabia. ibi occubuit Maria, & Moy
ses, rupe percussa, aquam sitienti populo dedit. Monstra-
tur ibidem usque in præsentem diem sepulcrum Mariæ, sed
& principes Amalech ibi a Chodorlaomor cæsi sunt. Ce-
Gen. 14 ne, regio principum Idumæorum. קריתים Cariathaim, ci
Gen. 36 uitas quam extruxerunt filii Ruben. nunc autem est uicus
Ios. 13 Christianis omnibus florens, iuxta Medebam urbem Ara
biæ: & appellatur Coraiatha, in decimo milliario supradi
ctæ urbis, contra occidentalem plagam, uicinus eius loci
qui appellatur Bare. קרית-ארבע Cariatharbe, idest uillula
Ios. 20 quattuor, quæ & חברון Chebron, de qua iam supra dictũ
Num. 32 est. Canath, uicus Arabiæ, qui nũc Cannatha dicitur: quã
cum cepisset Nabã, appellauit Nabotholiam. Fuit autẽ in
tribu Manasse regione Trachonitidis iuxta Bostram. Cata
Chrysea, idest aurea. Sunt autẽ mõtes auri fertiles in deser
to procul undecim millibus a Choreb: iuxta quos Moyses
Deut. 2 Deuteronomium scripsisse perhibetur: sed & metalli æris,
quod nostro tempore corruit, montesq. uenarum auri ple
Ios. 17 nos olim fuisse uicinos existimant. קדמות Cademoth deser
tum, ex quo loco misit legatos Moyses ad Seon regem A-
Ios. 15 morræorum. קרית Cariath, uicus qui sub Gaba metropoli
fuit.

fuit. Cedes, ciuitas quam cepit Iesus, rege ipsius interfe- *Ios.15*
cto. Est autem in sorte tribus Iudæ. Cademoth, altera ci *Ios. 13.21*
uitas filiorum Ruben. Cedson, in tribu Ruben separata *Ios. 15*
leuitis. Capseel, in tribu Iuda. Cina, in tribu Iuda. קעילה *1.Reg.23*
Ceila, in tribu Iuda, ubi quondam sedit Dauid: & nunc
uillula Ceila ad orientalem plagam Eleutheropoleos pergē
tibus Chebron, quasi ab octauo milliario, in qua sepul-
crum demonstratur prophetæ Habacuk קריתבעל Cariath *Ios.15.18*
baal, ciuitas Iarim in tribu Iuda. Cana, in tribu Ephraim. *Ios.16*
Camsaim, in tribu Ephraim. Cane, in tribu Manasse.
Cariathiarim, quæ & Cariatbaal, ciuitas saltuum, una de
urbibus Gabaonitarum, pertinens ad tribum Iuda, eunti-
bus ab Aelia Diospolim in milliario uno. De hac fuit Vrias
propheta, quem interfecit Ioachim in Hierusalem, sicut
scribit Hieremias. Sed in Paralipomenō libro filius Sabal *Hier.26*
appellatur Cariathiarim. קשיון Cision, in tribu Issachar ci *Ios. 19.21*
uitas separata leuitis. קרתה Carta, in tribu Zabulon separa *Ios.19*
ta leuitis. Cana usque ad Sidonem maiorem: est quippe
& altera minor, ad cuius distinctionem maior hæc dicitur.
Fuit autem Cana in tribu Aser, ubi Dominus noster atque *Ioan.2*
saluator aquam conuertit in uinum. Vnde & Nathanael
uerus Israelita saluatoris testimonio comprobatur: & est
hodie opidum in Galilæa gentium. Cedes, sortis Neptha *Ios.21. 19*
lim ciuitas sacerdotalis ac fugitiuorum, in Galilæa super
montem Nepthalim. Sed & hāc cepit rex Assyriorum quæ
nunc Cidissus appellatur in uicesimo Tyri milliario iuxta
Paneadem. קרתן Cartan, in tribu Nepthalim, ciuitas sepa *Ios. 19. 21*
rata leuitis. Cethron, in tribu Zabulon, in qua pristini re
mansere cultores. Carcar, ubi filii erant Zebee & Salma- *Iud.10*
na, quos interfecit Gedeon, & est usque hodie castellum
cognomento Carcaria, unius diei itinere a Petra distans.
Camon, ciuitas in qua sepultus est Iair cum primum iudi-
casset populum Israel. appellatur autem hodie uicus Cima
na in campo latissimo sex millibus a legione ad septemtrio
nalem plagam pergentibus Ptolemaidem. Cison, torrens *Iud.4*
iuxta montem Thabor, ubi contra Sisaram dimicatum est.

Iud. 5 קדמים Cadomim ; torrens iuxta quem Debbora bellum
2. Reg. 23 gessit. Cælas titanorum , idest uallis gygantum, aduersus
1. Reg. 27. 25 quos prœliatus est Dauid. Clautomon , idest fletuum locus, a planctu nomen accepit. קני Ceni, regio Philistiim. Carmelus , ubi quondam Nabal Carmelius fuit, & nunc uilla est Carmelia nomine , decimo lapide opidi Chebron, uergens ad orientalem plagam : ubi & Romanum præsidium est positum . קדרן Cedron appellatur torrens siue uallis : Cedron iuxta Hierusalem ad orientalem plagam est :
Ioan. 18 cuius & Ioãnes euangelista meminit. Cyrene in finibus
4. Reg. 16 Aegypti : ad quem locum rex Assyriorum transtulit Dama
3. Reg. 10 scenos . Coa quæ est iuxta Aegyptum . Carchedon , idest
Esa. 2 Carthago, cuius Esaias & Ezechiel in uisione Tyri recordã
Ezech. 27 tur : pro quo in Hebraico Tharsis scriptum est. Sed & de hac in libris Hebraicarum quæstionum plenius diximus. Cœlas , idest uallis Iosaphat inter Hierusalem & montem
Iohel 3 oliueti . Lege prophetam Iohel . Cedem in Ezechiele ; quod Aquila & Symmachus interpretantur orientem . Ce
Ezech. 27 dar in Ezechiele, principes Cedar. Sed & Esaias & Hiere
Esa. 21 mias in uisione Arabiæ huius uocabuli recordantur . Est au
Hier. 49 tem regio in eremo Saracenorum, a filio Ismaelis Cedar ita
Gen. 25 cognominata . Carioth in regione Moabitarum, sicut Hie
Hier. 48 remias scribit. Capharnaum iuxta stagnum Genesareth , usque hodie opidum in Galilæa gentium situm , in finibus Zabulon & Neptalim. Hucusque per c litteram , idest κ Græcum legere debemus : exinde per elementũ χ , quod aspirationem in se continet , & a Latinis minime habetur, scribendum pariter ac legendum . כלנה Chalanne ciuitas
Gen. 10 regni Nemrod in Babylone : cuius & Esaias meminit, di-
Esa. 10 cens : Et Chalane ubi turris ædificata est . כלח Chalach
Gen. 10 urbs Assyriorum , quam ædificauit Assur egrediens de terra Sennaar. חרן Charran ciuitas Mesopotamiæ trans Edes-
Tob. 11 sam, quæ usque hodie Charra dicitur : ubi Romanus cæsus
Iud. 5 est exercitus , & Crassus dux captus . חברון Chebron quæ quondam appellabatur Arbe , licet male in Græcis codicibus habeatur Arboch : condita est autẽ ante septem annos

quam

quam Tanis urbs Aegypti conderetur. Diximus de hac & supra. Fuit autem & metropolis Enakim: quos gygantes & potentes intelligere debemus. חובה Choba ad læuam partem Damasci: est autem Choba uilla in iisdem regionibus, habens accolas Hebræos: qui credentes in Christum, omnia legis præcepta custodiunt, et a principes hæreseos Hebionitæ nuncupantur. Contra huiusmodi dogma Paulus apostolus scribit ad Galatas. Chabrata כברת quod interpretatur Aquila κατ' ὁδὸν, idest iuxta uiam quæ ducit in Ephrata, idest Bethlehem: ubi cum Rachel Beniamin peperisset, occubuit. Super hoc uerbo quid nobis uideatur, in libro Hebraicarum quæstionum diximus. Chazbi, ubi geminos Iudæ filios Thamar edidit. Ostenditur autem nunc locus desertus iuxta Odollam in finibus Eultheropoleos. De hoc quoque in libris Hebraicarum quæstionum plenius a nobis disputatum est. חרב Choreb mons Dei in regione Madian iuxta montem Sina supra Arabiam in deserto: cui iungitur mons & desertum Saracenorum, quod uocatur Pharan. Mihi autem uidetur, quod duplici nomine idem mons nunc Sina, nunc Choreb uocetur. חרד Charadda, castra filiorum Israel. Chennereth mare ubi est terminus Iudææ in tribu Neptalim. Sed & opidum, quod in honorem Tiberii Cæsaris Herodes rex Iudææ postea instauratum appellauit Tiberiadem, ferunt hoc primum appellatum nomine. כפירה Chephira uicus ad ciuitatem pertinens Gabaon in tribu Beniamin. כסלון Chaslon in tribu Iuda & in finibus Aeliæ uilla pergrandis. כסיל Chisil in tribu Iuda. Chabon, in tribu Iuda. Chaptis in tribu Iuda. Charmel unde Nabal Charmelus fuit: de qua & supra dictũ est. Chilon in tribu Iuda. Chephri in tribu Beniamin. Chaselatabor in tribu Zabulon. כתים Chethim Cyprus dicitur: in qua ciuitatem condidit Luza. nam & urbs hodie, Cythium appellatur. Charri ad quem locum persecutus est Ioab res nouas molientem Sibam. Chomarim ubi Iosias simulacra combussit. Chalanne ubi turris ædificata est iuxta Esaiam, sicut diximus. Charran ciuitas

Gen. 14
Gen. 35
Gen. 38
Exod. 3
Iud. 7
Num. 33
Ios. 19
Ios. 18
Ios. 15
Ios. 18. 19
Hier. 2
Iud. 1
2. Reg. 20
2. Par. 34

Isa.19 Assyriorum in regione Theman iuxta Esaiam. Chaselath
iuxta Thabor terminus Zabulon: diximus de ea & supra
sub nomine Chasalus. Chabol terminus Aser. Chalab,
de hac cultores pristinos Aser non potuit expellere. כרית
3.Reg.17 Chorath, torrens trans Iordanem: ubi abscôditus est Elias
e regione eiusdem fluminis. כותה Chota, regio Assyriorũ.
Ezech.1 כבר Chobar, flumen Babylonium, sicut in Ezechiele & in
Hier.46.41 Hieremia scribitur. Chalcamis ciuitas iuxta flumen Euphraten.
כמהם Chamoan uillula iuxta Bethlehem. חלן
Hier.48 Chelon, quæ Aelon opidum Moab, sicut & in Hieremia
Num.21 scribitur. כמוש Chamos idolum Moab. Chorozain opi-
3.Reg.11 dum Galilææ, quod Christus propter incredulitatem mise
rabiliter deplorat & plãgit. est autẽ nunc desertum in secũ-
Matth.11 do lapide a Capharnaũ. Chimarrus, idest torrẽs Cedron
(de quo & supra diximus) inter montem Olíueti & Hieru
Ioan.18 salem, ubi Dominum saluatorem Ioannes euangelista nar-
rat traditum.

Gen.10 Dassem רסן urbs Assyriorum nobilis quam extruxit As-
Gen.18 sur, inter Niniuen & Chalad. Drys, idest quercus Mam-
bre, iuxta Chebron, in qua usque ad ætatem infantiæ meæ
& Constantii regis imperium Terebynthus monstrabatur
peruetus, & annos magnitudine iudicans, sub qua habita-
uit Abraham. Miro autem cultu ab ethnicis habita est, &
Hier.49 uelut quodam insigni nomine consecrata. Damascus, nobi
lis urbs Phœnices. Eodem autem uocabulo & Masech an
Gen.15 cillæ Abraham filius appellatus est. Porro Masech quid si-
bi uelit, in libris Hebraicarum quæstionum plenius disputa
ui: hic tantum interpretis sum functus officio, non quod
2.Par.16 ancillam Abrahæ Masech nuncupatam probem. Dan uicu
Gen.14 lus est in quarto a Paneade milliario euntibus Tyrum: qui
usque hodie sic uocatur, terminus Iudeæ prouinciæ con-
tra septemtrionem: de quo & Iordanis flumen erumpens,
a loco sortitus est nomen. Ior quippe ῥεῖθρον, idest fluuium
siue riuuum Hebræi uocant. Damnaba ciuitas Balach, filii
Gen.36 Beor regis Edom, post quem regnauit Iob: licet mihi uidea
tur longe aliter: & est usque hodie uilla Damnaba in octa-
uo

uo milliario Areopoleos pergentibus Arnonem, & altera Damnaba super mõtem Phogor in septimo lapide Esbus. Dothaim, ubi inuenit Ioseph fratres suos pecora pascen- *Gen.37*
tes: qui & usque hodie in duodecimo a Sebaste milliario, contra aquilonis plagam ostenditur. Debon quæ & Di- *Num.33.31*
bon, in solitudine castra filiorum Israel. Est & alia Dibon *Ios.13*
uilla pergrandis iuxta Arnonem: quæ cum prius fuisset filiorum Moab, & post eam Seon rex Amorræorum belli iure tenuisset, a filiis Israel capta atque possessa, in partem uenit tribus Gad. Meminit huius Hieremias & Esaias in ui- *Hier.48*
sione contra Moab. Debongad filiorum Israel castra. Dis- *Esa.15*
memoab, idest ad occidentem Moab iuxta Iordanem con *Num.21.36*
tra Hierichum: ubi Balach rex Moab & maiores natu Ma *Num.33*
dian, Israelem insidiis deceperunt: in quo loco & Moyses *Deut.1*
Deuteronomium scripsit. Dabira ciuitas in tribu Dan, cu *Ios.13.12*
ius regem interfecit Iesus. Est autem & alia uillula Iudæorum in monte Tabor regionis ad Diocæsaream pertinẽtis. Dornapheth נפת-דר quod Symmachus transtulit dor ma *Ios.17*
ritima: hæc est Dora in nono milliario Cæsareæ Palæstinæ pergentibus Tyrum, nunc deserta: quæ cum cecidisset in *3.Reg.4*
sortem tribus Manasse, eam possidere non potuit: quia in ea habitatores pristini permanserunt. Dabir in tribu Iuda, quæ uocabatur ciuitas litterarum: hanc præocupauit Othoniel frater Caleb, interfectis in ea filiis Enakim. Fuit au *Ios.15*
tem & ipsa sacerdotibus separata. Porro Othoniel quidã arbitrantur filium fratris Chaleb. Dabor super Iordanem ciuitas Amorræorum. Dimona in tribu Iuda. Dedan in *Iud.1*
tribu Iuda. Daenna in tribu Iuda: eadem autem est, quæ & Dabir ciuitas litterarum. Dahiua siue Dahiud in tribu Iuda. Duma in tribu Iuda uicus grandis in Daroma, hoc *Ios.15*
est ad australem plagam in finibus Eleutheropoleos, decem & septem ab ea milliaribus distans. Damna in tribu Zabu *Ios.21*
lon ciuitas separata leuitis. Dasbath in tribu Zabulõ. Da- *Ios.21*
brata in tribu Issachar urbs separata leuitis. Drys, idest quercus in Ephrata in tribu Manasse, unde fuit Gedeon. De hac quid nobis uisum sit, in libris Hebraicarum quæ- *Iud.6*

ſtionum diximus. Quæritur enim quo modo Ephrata in tribu Manaſſe nunc eſſe dicatur. Dibon de qua ſupra diximus,
Eſa.15 mus, cuius meminit Eſaias in uiſione contra Moab. Deſeth quod Aquila tranſtulit parietem, Symmachus murũ.
Eſa.21 Dodanim de qua Eſaias in uiſione ſcribit Arabiæ. Eſt au-
Ezech.20.30 tem iuxta Areopolim. Darom, huius meminit Ezechiel, quod Symmachus uertit in Africũ. Dioſpolis ciuitas Aegypti, ſicut ſcribit Ezechiel. Dadan in regione Cedar, de
Hier.49 qua ſcribit Hieremias. Deblataim in terra Moab, ſicut ſcri
Hier.48 bit Hieremias. Dedan in regione Idumæa, ſuper qua ſcri-
Hier.49 bit Hieremias. Eſt autem in quarto milliario a Metalloſe-
Matth.4 no contra Aquilonem. Decapolis, ſicut in euangelio legi-
Mar.5 mus. Eſt autem regio decem urbium trans Iordanem circa Hippum, & Pellem, & Gadaram.

Gen.2 Eden עדן ſacer paradiſi locus ad orientem, quod in uoluptatem deliciaſq. transfertur. Euila חוילה ubi aurum puriſſimum, quod Hebraice dicitur Zaab, & gemmæ pretioſiſſimæ carbunculus ſmaragduſq. naſcuntur. Eſt autem regio ad orientem uergens, quã circumit de paradiſo Phiſon egrediens, quem noſtri mutato nomine Gangen uocant. Sed & unus de minoribus Noe Euila dictus eſt, quẽ
Gen.10.25 Ioſephus refert, cum fratribus ſuis a flumine Cephene & regione Indiæ uſque ad eum locum, qui appellatur Ierie, poſſediſſe. Sed & Iſmael in ſolitudine Euila habitaſſe ſcribitur: quam ſcriptura ſancta eſſe ait in deſerto Sur contra faciem Aegypti, & inde tendere uſque ad terram Aſſyrio-
Gen.2 rum. Euphrates fluuius Meſopotamiæ in paradiſo oriens. Porro Salluſtius, auctor certiſſimus, aſſerit tam Tygris quã Euphratis in Armenia fontes demonſtrari. Ex quo animaduertimus, aliter de paradiſo & fluminibus eius intelli-
Gen.14 gendum. Elleſar ciuitas regis Arioth. Ephrata regio Be-
Gen.35.48 thlehem ciuitatis Dauid, in qua natus eſt Chriſtus. Eſt autem in tribu Iuda: licet plerique male exiſtiment in tribu Beniamin iuxta uiam, ubi ſepulta eſt Rachel quinto milliario ab Hieruſalem in eo loco, qui a Septuaginta uocatur hip-
1.Par.2.4 podromus. Legimus Ephratam in Paralipomenon libro,

ſicut

ſicut ſupra dictum eſt. Ebrona עברונה in deſerto caſtra filiorum Iſrael. Emath quam tranſierunt exploratores, qui ab Ieſu miſſi ſunt. Erma ubi pars populi cæſa eſt Iſraelis ab Amalech & Cananæo: quem in Deuteronomio Amorræum ſcriptura uocat. Eſebon ciuitas Seon regis Amorræorum in terra Galaad: quæ cum fuiſſet ante Moabitarum, ab Amorræis belli iure poſſeſſa eſt. Meminit huius Hieremias, Eſaias quoque in uiſione contra Moab. Porro nunc uocatur Esbus, urbs inſignis Arabiæ, in montibus qui ſunt contra Hiericho, uiginti a Iordane millibus diſtans. Fuit autem in tribu Ruben ſeparata leuitis. Edrai ubi interfectus eſt Og rex Baſan, gygas, ideſt potẽs, omniſq; illius cæſus exercitus. nunc autem eſt Adara inſignis ciuitas Arabiæ, in uiceſimo quarto lapide ab Oſdra. Eleale אלעלה ciuitas Amorræorum in Galaad, quæ cecidit in ſortem tribus Ruben. Meminit huius & Eſaias in uiſione contra Moab & Hieremias: ſed & uſque hodie uilla grandis oſtenditur in primo ab Esbus milliario. Enna, quæ eſt iuxta deſertum Cades. Ermon, mons Ermon, quem Phœnices cognominant Sanior, iam ſupra poſitus. Emec Achor, quod interpretatur uallis Achor, ideſt tumultus atque turbarum: ubi Achan lapidibus oppreſſus eſt, eo quod quædam de anathemate ſuſtuliſſet. Eſt autem locus iuxta Hiericho, haud procul a Galgalis. Male ergo quidam putant uallem Achor, a nomine eius qui lapidatus eſt nuncupatam: cum ille Achan dictus ſit, & non Achor, uel Achar. Eglon עגלון quæ & Odollam, in tribu Iudæ, cuius regem nomine Dabir interfecit Ieſus. eſt autem nunc uilla prægrandis in duodecimo ab Eleutheropoli lapide contra oriẽtem: de qua & ſupra diximus. Eſron quæ & Aſſur, iuxta eremum in tribu Iuda: de qua ſupra dictum eſt. Enakim, & in hac interfecit Ieſus Enakim, gygantes de regione mõtana in Chebron. Sed mihi non uidetur nomen eſſe loci, ſed habitatorum Chebron. Ephrõ in tribu Iuda. Eſt & uilla, prægrandis, Ephrea nomine, cõtra ſeptentrionem in uiceſimo ab Aelia milliario. Edre עדר in tribu Iuda. Etna in

Num. 33.13. Deut. 1 Iud. 11 Hier. 48.49 Eſa. 15. Ios. 13 Num. 21 Num. 32 Eſa. 15 Hier. 48 Ios. 7 Ios. 10.15 Ios. 15.11 Ios. 15

tribu Iuda. Ebezinthia in tribu Iuda. Euim in tribu Iuda.
Elolath in tribu Iuda. Ereb in tribu Iuda: eſt hodieq. uil
la in Daroma, ideſt ad auſtrum quæ Heromith nuncupa-
tur. Eſan in tribu Iuda. Elul in tribu Iuda. Eſt & hodie in
regione ad Aeliam pertinente uilla nomine Alula iuxta
Chebron. Elthei in tribu Iuda: eſt hodieq. Thecua uicus
in nono ab Aelia milliario contra meridianam plagam, de
quo fuit Amos propheta, cuius ſepulcrum ibidem oſten-
1. Reg. 24 ditur. Engaddi in tribu Iuda; ubi aſconditus eſt Dauid in
ſolitudine, quæ eſt in Aulone Hierichus, hoceſt in regione
illa campeſtri, de qua ſupra diximus. uocatur autem uſque
hodie uicus prægrandis Iudæorum Engaddi, iuxta mare
mortuum, unde & opobalſamum uenit, quas uineas En-
Cant. 1 gaddi Salomon nuncupat. Eſthemo, אשתמע ciuitas ſacer-
Ios. 21 dotalis, nunc autem oſtenditur prægrandis uicus Iudæorũ
in Daroma: qui locus ad Eleutheropoleos pertinet regio-
Ios. 18 nem. עמק-רפאים Emec Raphaim, ideſt uallis Raphaim in
tribu Beniamin. Edomia in tribu Beniamin: nunc uero
oſtenditur uilla Eduma in Acrabatene duodecim ferme
Ios. 12. 19. 15 millibus diſtans a Neapoli contra orientalem plagam. Er-
ma, & hanc Ieſus cepit rege illius interfecto: quæ fuit in
Ios. 19 ſorte Symeonis ſiue Iuda. Ether ſortis Symeonis: & nunc
Ios. 21 eſt uilla prægrandis nomine Iethira, in interiore Deroma
Ios. 19 iuxta Malatham. Etha in tribu Symeonis. Elehath in
tribu Aſer ciuitas leuitis ſeparata. Edrai in tribu Ne-
Iud. 16 pthalim. Eſthaul in tribu Dan, ubi mortuus eſt Sam-
pſon: quæ uſque hodie oſtenditur in decimo Eleuthero-
poleos milliario contra Aquilonem pergentibus Nico-
Ios. 19. 21 polim. Eltheco אלתקה in tribu Dan ſeparata leuitis.
Elba, de hac tribus Aſer accolas priſtinos nequiuit expel-
lere. Eremmon uicus Iudæorum prægrandis in decimo ſe
xto ab Eleutheropoli milliario contra meridiem in Daro-
ma. Emathdor in tribu Nepthalim ſeparata leuitis. Emath
1. Reg. 20 terminus Allophylorum in regione Damaſci. Ergab, ad
quem locum Ionathan filius Saul ueru dirigit, militaribus
iaculis ſe exercens. Pro quo Aquila & Symmachus inter-

precati

pretati sunt lapidem, licet in alio loco Symmachus pro hoc τὸν περίμετρον dixerit. Echela, ubi abſconditus eſt Dauid, 1.Reg.23
nunc uero Echela uilla dicitur in ſeptimo ab Eleutheropo
li milliario, iuxta quam & ſepulcrum Habacuk prophetæ
oſtenditur. Elmoni locus quiſpiam interpretatur: pro quo
Aquila & Theodotion tranſtulerunt τὸν δεῖνα, quod nos
dicere poſſumus hunc uel illum. Porro licet lector agno-
ſcat, quod in principio quoque libri huius aliqua ex parte
perſtrinxi, me non omnia, quæ transfero, comprobare,
ſed iccirco quædam iuxta auctoritatem Græcam relinque-
re, quia de his in libris Hebraicarum quæſtionum plenius
diſputaui. Eſtema, ad quem locum miſit Dauid. Eloth, 1.Reg.30
quam ædificauit rex Azarias. Emath, in Eſaia Damaſci ci 2.Par.26
uitas, quam oppugnauit rex Aſſyriorum. Meminit huius Eſa.10.11
Zacharias & Ezechiel. In Amos quoque Emath rabba ſcri Zach.9
bitur, quod nobiſcum ſonat, Emath magna. diximus de
hac & ſupra, quod nobis uideretur hanc eſſe Epiphaniam
iuxta Emeſam: quæ uſque hodie Syro ſermone ſic dicitur.
Eſer urbs quam ædificauit Salomon. Elceſe, de quo loco 3. Reg. 9
& Nahum propheta fuit. nam appellatur Elceſæus. Ema Nahum. 1
cim עמקים, quod Symmachus & Aquila tranſtulerunt ual
lium. Emaus de quo loco fuit Cleophas, cuius Lucas me Luc. 24
minit euangeliſta: hæc eſt nunc Nicopolis inſignis ciuitas
Palæſtinæ. Ephram אפרים iuxta deſertum, ad quam uenit
dominus Ieſus cum diſcipulis ſuis. Diximus de hac & ſupra Ioan. 11
ſub Ephron uocabulo. Hucuſque per correptam litteram,
ε, nominum ſunt lecta principia. exinde per extenſum le-
gamus elementum, quod Græce dicitur η. Elath אילת re-
gio principum Edom, & ciuitas Eſau, in decimo a Petra Gen. 36
milliario contra orientem. Eroim, ciuitas in Aegypto,
ad quam Ioſeph occurrit patri ſuo Iacob. Heliopolis, ciui Deut. 2
tas ſolis, urbs in Aegypto. pro qua in Hebræo ſcriptum
eſt On, in qua Peteſres ſacerdos fuit. Meminit huius & Ezech. 30
Ezechiel. Etham אתם caſtra filiorum Iſrael in deſerto, quæ Exod. 13
appellatur Ebutham. Engannim עין-גנים in tribu Iuda, & Num. 33
nunc eſt uicus iuxta Bethel. Enaim עינים in tribu Iuda, ho- Ios. 15

dieq. uilla est Bethenim circa Terebynthum. Endor עין-דור
Ios.17 in tribu Manasse: ubi Pytonissa a Saule rege Iudææ consu-
1.Reg.28 litur. Diximus & supra de Endor, quæ est iuxta opidum
Naim, in cuius portis saluator filium uiduæ suscitauit. Est
autem circa Scythopolim. Engannim עין-גנים in tribu Issa-
Ios. 19. 21 char ciuitas separata leuitis. Sed & alia quædam ciuitas En
Ios.19 ganna dicitur, circa Gerasam trans Iordanem. Enadda,
עין-חדה in tribu Issachar. Est autem usque hodie quædam
uilla Enadda pergentibus de Eleutheropoli Aeliam, quasi
decimo milliario. Enasor עין-חציר in tribu Nepthalim po
Iud.15 sita est, & supra Asor. Ereccon, ערקון terminus tribus
Ios. 15 Dan iuxta Ioppen. Etam עיטם ubi habitauit Sampson,
in spelunca Etam, iuxta torrentem. Elam legimus uallem
1. Reg.24 Ela: quam Aquila & Theodotion interpretantur uallem
quercus. Engaddi desertum, in quo absconditus est Da-
Iud.3 uid. Posuimus & supra Engaddi in tribu Iuda iuxta mare
mortuum, contra occidentem. Emath regio Allophylo-
Hier.49 rum: porro iuxta Hieremiam ciuitas Damasci. Eman ter-
Ezech. 48 minus Damasci, sicut in Ezechiele legimus, ad orientem
uergens Atheman, & Palmetis, quem ceteri interpretes
ediderunt Thamar.

Gen.2 Fison פישון quod interpretatur caterua, fluuius quem no
stri Gangen uocant, de paradiso exiens, & pergens ad In-
diæ regiones, post quas erumpit in pelagus. Dicit autem
scriptura circumiri ab hoc uniuersam regionem Euilah, ubi
aurum præcipuum nascitur, & carbunculus lapis & prasi-
Num. 13 nus. Faran nunc opidum trans Arabiam iunctum Sarace-
nis, qui in solitudine uagi errant. Per hoc iter fecerunt filii
Israel cum de monte Syna castra mouissent. Est ergo, ut di
ximus, trans Arabiam contra australem plagam, & distat
ab Aula contra orientem itinere trium dierum. In deser-
to autem Pharan scriptura commemorat habitasse Ismae-
Gen.14 lem. unde & Ismaelitæ qui nunc Saraceni. Legimus quo-
que Chodorlaomor regem percussisse eos, qui erant in de
serto Pharan. Filistim, quæ nunc dicitur Ascalon: & circa
Gen. 32 eam regio Palæstinæ. Fanuel פנואל locus in quo Iacob to-
ta

ta nocte colluctans, Israelis uocabulum meruit iuxta torrentem Iaboch. Fanuel autem interpretatur facies Dei, ab eo quod Iacob ibi Deum uiderit. Fogo פעו ciuitas Adad regis, quæ est in regione Gabalitica. Fenon פינן castra filiorum Israel in deserto. fuit autem quondam ciuitas principum Edom, nunc uiculus in deserto: ubi æris metalla damnatorum suppliciis effodiuntur, inter ciuitatem Petrã & Zoaram, de quo & supra diximus. Fithon פתם ciuitas Aegypti, quam ædificauerunt filii Israel. Fin crastra filiorum Israel in deserto. Fatura ciuitas trans Mesopotamiã, unde fuit Balaam hariolus: sed & iuxta Eleutheropolim quædam uilla nomine Fatura nuncupatur euntibus Gazã. Fogor & Bethphogor mons Moabitarum, ad quem Balach rex adduxit Balaam hariolum in supercilio Lybiadis. Sed & alia uilla Fogor haud procul a Bethlehem cernitur: quæ nunc Phaora nuncupatur. Fasga ciuitas Amorræorũ. Est autem & mons contra orientalem plagam Fasga, pro quo Aquila interpretatur excisum. Sed & Septuaginta interpretes Fasga in quodam loco excisum transtulerunt. Fanuel ciuitas quam ædificauit Hieroboam. Fanuel turris quam subuertit Gedeon. Sed & unus de filiis Or uocatus est Fanuel. Faraton פרעתון unde fuit Abdon iudex populi Israel in monte Amalech. Felmonialmon, quod Aquila interpretatur illum uel istum, Symmachus uero nescio quem locum; Theodotion, illum locum. Felmoni, de quo in libris Hebraicarum quæstionum plenius disputatũ est. Fogo ciuitas regni Edom. Farfar fluuius Damasci. Fature regio Aegypti iuxta Ezechielem & Hieremiam, in qua profugi habitauerunt Iudæi.

1. Par. 1
Num. 33
Gen. 36
Exod. 1
Num. 33
Num. 22
Num. 23
Ios. 13
Num. 23
3. Reg. 12
Iud. 8
1. Par. 8
Iud. 12
4. Reg. 5
Ezech. 30
Hier. 44

Geon גיחון fluuius, qui apud Aegyptios Nilus uocatur, in paradiso oriens, & uniuersam Aethiopiã circumiens. Gomorra עמרה, una de quinque ciuitatibus Sodomorum, quæ cum reliquis diuina ultione subuersa est. Gerara, ex cuius nomine nunc Geraritica uocatur, regio trans Daroma procul ab Eleutheropoli uiginti millibus & quinque ad meridiem. Erat autem olim terminus Chananæorũ

Gen. 2
Gen. 19
Gen. 10. 20. 26
2. Par. 14

ad

ad australem plagam & ciuitas metropolis Palæstinæ. Scriptura commemorat fuisse eam inter Cades & Sur, hoc est inter duas solitudines, quarum una Aegypto iungitur, ad quam populus trans fretum rubri maris peruenit. Altera uero Cades, usque ad Saracenorum eremum extenditur. Galaad, גלעד mons ad quem septimo die profectionis e
Gen. 31 Charris Iacob profugus uenit. Est autem ad tergum Phœnices & Arabiæ, collibus Libani copulatus: extenditurq.
Num. 21 per desertum usque ad eum locum, ubi trans Iordanem habitauit olim rex Seon Amorræorum. Cecidit supradi-
Ios. 13 ctus mons in sortem filiorum Ruben, Gad, & dimidiæ tribus Manasse. Sed & Hieremias loquitur: Galaad tu mihi
Hier. 22 initium Libani: a quo monte & ciuitas in eo condita, sortita est uocabulum, quam & cepit de Amorræorum manu
Num. 26 Galaad filius Machir, filii Manasse. Gader turris, ubi ha-
Gen. 35 bitante Iacob, Ruben patris uiolauit thorum, quæ absque g, littera in Hebræo עדר Ader scribitur. Gessen regio Ae
Gen. 46 gypti quam inhabitauit cum liberis suis. Gasiongaber עציון גבר castra in solitudine filiorum Israel: sicut in Nu-
Num. 33 merorum libro scriptum est. Porro iuxta Deuteromium
Deut. 2 ciuitas est Esau, quam nunc Essiam nuncupari putant iu-
Gen. 36 xta mare rubrum & Ailam. Gethaim, pro qua in Hebræo positum est עוית Auith ciuitas Adad, qui quartus regnauit in Idumæa terra, quæ nunc Gebalene dicitur. Gai עי in solitudine castra filiorũ Israel. & usque hodie Gaia urbs
Num. 33 dicitur Palæstinæ iuxta ciuitatem Petram. Gelmon deblathaim. עלמון דבלתים castra, idest mansio filiorum Israel
Gen. 10 in deserto. Gadgad mons in deserto, ubi castrametati sunt filii Israel. Gaza עזה ciuitas Aeueorum, in qua habitaue
Ios. 15 re Cappadoces, pristinis cultoribus interfectis. Apud ueteres autem erat terminus Cananæorum iuxta Aegyptum, ceciditq. in sortem tribus Iudæ: sed eam tenere non potuit: quia Enakim, idest gygantes fortissimi Allophylorum restiterunt: & est usque hodie insignis ciuitas Palæstinæ. Quæritur autem quo modo in quodam propheta dicatur, Gaza futura in tumulum sempiternum. Quod soluitur ita,

anti-

antiquæ ciuitatis locum uix fundamentorum præbere uestigia: hanc autem, quæ nunc cernitur, in alio loco pro illa, quæ corruit, ædificatam. Gargasi ciuitas trans Iordanem iuncta monti Galaad quam tenuit tribus Manasse. Et hæc esse nunc dicitur. Gerasa urbs insignis Arabiæ. Quidam autem ipsam esse Gadaram existimant. Sed & euangelium meminit Gerasenorum. Gaggada, ubi aquarum torrentes sunt. Est autem locus in solitudine. Gaulon siue Gaulon גולן in tribu Manasse ciuitas sacerdotalis & fugitiuorum in regione Basanitide. Sed & nunc Gaulon uocatur uilla prægrandis in Bethania, ad cuius nomen & regio sortita uocabulum est. Gebal, עיבל mons in terra repromissionis, ubi ad imperium Moysi altare constructum est. Sunt autem iuxta Hierichum duo montes uicini contra se inuicē respicientes. e quibus unus Garizim, alter Gebal dicitur. Porro Samaritani arbitrantur hos duos montes iuxta Neapolim esse, sed uehementer errant: plurimum enim inter se distant, nec possunt inuicem benedicentium, siue maledicentium inter se audiri uoces, quod scriptura commemorat. Garizim mons super quem steterunt ii, qui maledicta resonabant iuxta supra dictum montem Gebal. Golgol, quæ & Galgal, iuxta quam montes esse scribuntur Garizim & Gebal. Galgal autē locus est iuxta Hiericho. Errāt igitur Samaritani, qui iuxta Neapolim Garizim, & Gebal montes ostendere uolunt, cum ipsos iuxta Galgal esse scriptura testetur. Gai גיא in Moab, quod interpretatur uallis Moab, iuxta Phogor, ubi sepultus est Moyses. Galgala, hæc est quam supra posuimus Golgol ad orientalem plagam antiquæ Hierichus cis Iordanem, ubi Iesus secundo populum circumcidit, & pasca celebrauit: & deficiente manna, triticeis panibus usus est Israel. In ipso loco lapides quoque, quos de alueolo Iordanis transtulerunt, statuerunt, ibi & tabernaculum testimonii fixum multo tempore fuit. Cecidit autem in sortem tribus Iudæ, & ostenditur usque hodie locus desertus in secundo Hierichus milliario ab illius regionis mortalibus miro cultu habitus.

Matth. 8 *Ios. 20* *Deut. 11.* *Ibidem* *Osee 9* *Deut. 11* *Deut. 34* *Ios. 5* *Ios. 4* *1. Reg. 15* *Ios. 15*

Sed

Ios. 12.8 Sed & iuxta Bethel quidam aliam Galgalam suspicantur.
Gai עי iuxta Bethauen & Bethel, quam expugnauit Iesus
rege illius interfecto: & habitauit in illa quondam citra
Ios. 9 Iordanem Amorræus: nunc desertus tantum ostenditur
Ios. 18 locus. Gabaon גבעון unde Gabaonitæ supplices uene-
runt ad Iesum: erat olim Metropolis ciuitas & regalis
Aeueorum, ceciditq. in sortem tribus Beniamin: & nunc
ostenditur uilla eodem nomine in quarto milliario Bethe-
lis contra orientalem plagam, iuxta Rama, & Rem-
3. Reg. 3 mon, ubi Salomon, hostiis immolatis, diuinum meruit
Ios. 21 oraculum. Fuit autem & ipsa separata leuitis. Gabe sortis
Ios. 16. 21 Beniamin, & hæc leuitis ciuitas separata. Gazer גזר in sor
te tribus Ephraim, urbs separata leuitis: quam & ipsa ex-
3. Reg. 9 pugnauit Iesus rege illius interfecto. Aedificata est autem
postea a Salomone: nũc Gazara uilla dicitur in quarto mil
Ios. 10 liario Nicopoleos contra septentrionem. Verumtamen
sciendum, quod alienigenas ex ea Ephraim non potuit ex-
Ios. 11 pellere. Goson, גשן, & hanc expugnauit Iesus. Geth, in
1. Reg. 17 hac gygantes qui uocabantur Enackim & Philistinorum ac
Ios. 13 colæ permanserunt. Ostenditur uicus in quinto milliario
Deut. 3 ab Eleutheropoli euntibus Diospolim. Gesom ciuitas alie
nigenarum, quæ est & Gergassi in Basanitide: de qua filii
Israel expellere non ualuerunt Gessuri. Gader גדר, & hu
ius regem interfecit Iesus. Legimus quod Iacob trans tur-
Ios. 12 rim Gader fixerit tabernaculum suum. Goim גוים in Gel-
gel: quod Aquila & Symmachus interpretãtur, gentes in
Gen. 35 Gelgel. Gelgel, & hanc cepit Iesus, & nunc ostenditur uil
la nomine Galgulis ab Antipatride in sexto milliario cõtra
Ios. 15 septemtrionem. Golathamaim, locus qui interpretatur
possessio aquæ. Gadda in tribu Iuda. est autem hodieq. uil
la in extremis finibus Daromæ cõtra orientẽ, imminens ma
ri mortuo. Gaddera in tribus Iuda: nunc appellatur uilla ad
regionem ciuitatis Aeliensis pertinens, nomine Gadora, cir
ca Terebinthum. Gaedur in tribu Iuda, hodieq. uocatur
Ios. 19. 21 Gedrus, uicus prægrandis in decimo milliario Diospoleos
pergentibus Eleutheropolim. Getteminon גת-רמון in tri
bu

bu Manasse, ciuitas separata leuitis. Gai, uallis, siue prae ruptum. Geennon גיא-הנם, quod interpretatur uallis Ennon, & ab hac quidam putant appellatam gehennam. Cecidit autem in sortem tribus Beniamin iuxta murum Hierusalem contra orientem, super qua in libris Hebraicarum quaestionum plenius dictum est. Gabli terra Allophylorũ. Gison in tribu Iuda. Gethefer in tribu Zabulon. Gabathon גבתון, in tribu Dan, ciuitas separata leuitis. Est quoque opidum, quod uocatur Gabe גבע in sextodecimo milliario Caesareae: & alia uilla Gabatha in finibus Diocaesariae iuxta grandem campum legionis: necnon Gabaa & Gabatha uiculi contra orientalem plagam Daromae. Sed & alia Gabaath in tribu Beniamin: ubi fuit domus Saul: alienigenarum quoque in Regnorum libris quaedam Gabatha scribitur, & iuxta Bethlehem in tribu Iuda. Getremmon alia ciuitas in tribu Dan separata leuitis. Est autem nunc uilla praegrandis in duodecimo milliario Diospoleos pergentibus ad eam de Eleutheropoli. Galaad גלעד locus iuxta Iordanem in tribu Beniamin, ubi altare Domino construxerunt filii Ruben. Gaas געש mons in tribu Ephraim: in cuius septentrionali plaga sepultus est Iesus filius Naue: & usque hodie iuxta uicum Thamnam sepulcrum eius insigne monstratur. Gabaath in tribu Beniamin, urbs Phinees filii Eleazari: ubi sepultus est Eleazarus. Est autẽ nunc Gabaatha uilla in duodecimo milliario Eleutheropoleos, ubi & sepulcrum prophetae Habacuk ostenditur. Gabaa, usque ad hanc bellatum est contra tribum Beniamin, sicut in libro Iudicum scribitur. Getha ad quem locum transtulerunt arcam testamenti de Azoto: nunc uicus grandis uocatur Githam, inter Antipatridem & Iamniã. Sed & alia uilla appellatur Gethim. Gallim גלים unde fuit Phalti, qui post fugam Dauid Michol uxorem eius acceperat. Meminit & huius loci Esaias: dicitur autem esse quidam Accaron uicus qui uocetur Gallim. Gelamsur regio Allophylorum. Gelbue גלבע montes alienigenarum, in sexto lapide a Scythopoli, in quibus etiam uicus est grandis qui uocatur

Matth. 18
Ios. 18
Ios. 15
Ios. 19
Ios. 21
Esa. 10
1. *Reg.* 11. 22
Ios. 15
Ios. 21
Ios. 22
Ios. 24
Ios. 18. 24
Iud. 20
1. *Reg.* 5
1. *Reg.* 25
Esa. 15
1. *Par.* 10
1. *Reg.* 31

catur Gelbus. Gedud, ad quam descendit Dauid, pro quo
Aquila τὸν εὔζωνον, idest expeditum uel accinctum, Sym
machus latronum cuneum transtulerunt. Gazera, ubi Da-
uid percussit alienigenas. Posuimus & supra Gazer. Gef-
*1.Par.*20 suri regio alienigenarum in Syria. Gilon unde fuit Achito
*Deut.*3 phel. Gob, ubi commissum est prœlium. Galilæa, Duæ
*2.Reg.*15.21 sunt Galilææ, ex quibus una Galilæa gentium uocatur, ui
cina Tyriorum finibus, ubi & Salomon uiginti quinque ci
*Esa.*9 uitates donauit Hiram regi Tyri in sorte tribus Nepthalim.
Altera Galilæa dicitur circa Tiberiadem & stagnum Gene-
*3.Reg.*10 sareth, in tribu Zabulon. Gion, ubi Salomon unctus est
Luc. 4.5 in regẽ. Gaber locus, in quo percussit Hieu rex Israel O-
*Matth.*4 choziam regem Iuda iuxta Ieblaam. Geth hopher, unde
*3.Reg.*1 Ionas propheta fuit. Gaddi, quam percussit Azael rex Da
*4.Reg.*9 masci. Posita est & supra Gadda. Gemela גיא-מלח regio
*4.Reg.*14 Idumæorum, pro qua Aquila & Symmachus interpretan-
*4.Reg.*10 tur uallem Salis. Gebin, meminit huius Esaias: & est uilla
*2.Reg.*8 Geba in quinto milliario a Gufnis euntibus Neapolim.
Esa. 10 Gozan in regione Emath, & huius meminit Esaias. Est
Esa. 37 autẽ in finibus Damasci. Gareb גרב collis iuxta Hierusalẽ,
*Hier.*31 sicut scribit Hieremias. Gabarth, pro quo Aquila inter-
pretatur in sepibus, Symmachus uero in coloniis. lege Hie
remiam. Gepha, nomen regionis, ut in Esaia scriptum est.
Gamen siue Gamon, regio Moabitarum, iuxta Esaiam.
Gadara urbs trans Iordanem contra Scythopolim & Tibe
riadem ad orientalem plagam sita in monte, ad cuius radi
ces aquæ calidæ erumpunt, balneis desuper ædificatis.
Gergesa, ubi eos, qui a demonibus uexabantur, saluator re
Matth. 8. stituit sanitati: & hodieq. super montem uiculus demon-
stratur iuxta stagnum Tiberiadis: in quod porci præcipita-
*Marc.*5 ti sunt. Diximus de hoc & supra. Gesemani גשמני locus
Luc. 8 ubi saluator ante passionem orauit. Est autem ad radices
*Gen.*15 montis Olиueti nnnc ecclesia desuper ædificata. Golgotha,
Matth. 26 locus Caluariæ, in quo saluator pro salute omnium crucifi
Marc. 14 xus est: & usque hodie ostenditur in Aelia ad septemtriona
*Iosu.*19 lem plagam montis Sion.

Iaboch

Iaboch יבק fluuius, quo transmisso, luctatus est Iacob, *Gen. 32*
aduersus eũ qui sibi apparuerat: uocatusq. est Israel. Fluit
autem inter Amman, idest Philadelphiam & Gerasam in
quarto milliario eius: & ultra procedens, Iordani fluuio
commiscetur. Idumæa regio Esau: quæ ex eo, quod ille *Gen. 25*
Edom uocabatur, nomen accepit. Est autem circa urbem *Gen. 36*
Petram, quæ nũc dicitur Gabalene. Ietheth יתת regio prin
cipum Edom, in eadem de qua supra diximus Gabalene.
Iroth locus deserti, ad quem uenerunt filii Israel, mare ru-
brum transfretantes. Ietbata יטבתה castra in solitudine fi- *Num. 33*
liorum Israel. Incendium, idest ἐμπυρισμὸς, locus in de- *Num. 16*
serto, ubi quandam partem populi flamma combussit.
Inthaath יטבת castra in deserto Israel. Ianna, quæ est in cã- *Num. 33*
po Moab, subter uerticem Fasga, idest excisi quod respicit
ad desertum iuxta Arnon. Iasa, יהצה ubi aduersus Seon *Num. 21*
Amorræorum regem dimicatur. Meminit huius Esaias in *Esa. 15*
uisione contra Moab: sed & Hieremias. Et usque hodie *Hier. 48*
ostenditur inter Medabã & Deblatai. Iazer ciuitas Amor- *Num. 32*
ræorum in decimo lapide Philadelphiæ ad solis occasum,
trans Iordanem quæ fuit terminus tribus Gad, extendi- *Ios. 13*
turq. usque Aroer, quæ & ipsa respicit usque Rabbam.
Meminit urbis Iazer & Esaias in uisione contra Moab, sed *Esa. 15*
& Hieremias. Fuit autem separata leuitis, & distat ab Ese- *Hier. 48*
bon quindecim millibus: e qua magnum flumen erum-
pens, a Iordane suscipitur. Iordanis fluuius diuidens Iu- *Num. 21*
dæam, Arabiam, & Aulonem: de quo supra diximus: qui
usque ad mare mortuum fluens, post multos circumitus
iuxta Hiericho, mortuo commixtus mari, nomen amittit.
Iethabatha, locus in deserto, ubi torrentes aquarum de-
monstrantur. Iericho, urbs, quam Iordane transgresso sub *Ios. 6*
uertit Iesus, rege illius interfecto: pro qua extruxit aliam
Ozam de Bethel ex tribu Ephraim, quam Dominus noster *Luc. 18*
atque saluator sua præsentia illustrare dignatus est. Sed &
hæc eo tempore quo Hierusalem oppugnabatur a Roma-
nis, propter perfidiam ciuium capta atque destructa est:
pro qua tertia ædificata est: quæ usque hodie permanet, &

ostenduntur utriusque urbis uestigia usque in præsentem
Ios. 10.8 diem. Hierusalem, in qua regnauit Adonizedech: & post
1.Par.11 cum tenuere Iebusæi, e quibus sortita est uocabulum, quos
multo post tempore Dauid exterminans, totius eam Iudeæ prouinciæ Metropolim fabricatus est, eo quod ibi locum templi emerit, & impensas structuræ Salomoni filio
Gen. 14 dereliquerit. Hanc esse Iosephus refert, quæ in Genesi scri
Ios.18 bitur Salem sub rege Melchisedek: Fuit autem in tribu Beniamin. Iebus ipsa est quæ & Hierusalem. Iarim ciuitas
Iud.19 Gabaonitarum. Iarimuth ירמות ciuitas, quam subuertit
Iesus in tribu Iuda, quarto distans ab Eleutheropoli lapi-
Ios. 10. 15 de, iuxta uillam Eschaol. Isimon ישימון ubi absconditus est
1.Reg.23 Dauid: de qua & supra quid nobis uideretur diximus, ponentes Bethsimuth. Sed & in Regnorum libro primo, pro Isimon Aquila interpretatur dissipatam, Symmachus uero desertam. Iedna in sexto ab Eleutheropoli lapide per-
Ios.12 gentibus Chebron. Iechonan יקנעם ciuitas Carmeli, quã
Ios.13 cepit Iesus, rege illius interfecto. Iair ciuitas tribus Ma-
Ios.15 nasse. Iamuel in tribu Iuda. Est autem usque hodie opidum Palæstinæ. Iamnia inter Diospolim & Azotum. Iabir ciuitas litterarum in tribu Iuda. Iagur in tribu Iuda. Iermus in tribu Iuda. Est autem usque hodie uilla Iermucha in decimo ab Eleutheropoli lapide ascendentibus Ae-
Ios.21 liam. Iecthael יקתאל in tribu Iuda. Ietnan יתנן in tribu Iuda. Iether in tribu Iuda, ciuitas sacerdotalis. Et nunc est uilla prægrandis, Iethira nomine; in uicesimo milliario Eleutheropoleos: habitatores quoque eius omnes Christiani sunt. Sita est autem in interiori Daroma iuxta Malathan. Diximus de hac & supra. Ianum ינום in tribu Iuda:
Ios.21 est uilla Ianua in tertio milliario legionis contra meridiem.
Ios.15 sed non uidetur ipsa esse, quæ scribitur. Iethan יטה in tribu Iuda, ciuitas sacerdotalis: est hodieq. uicus prægrandis Iudæorum in decimo octauo lapide ab Eleutheropoli ad australem partem in Daroma. Iezrael in tribu Iuda. sed non est ipsa quæ supra Iezrael in tribu Manasse: hodieq. prægrandis uicus ostenditur in cãpo maximo inter Scythopolim

polim & legionē. Fuit autē terminus Iſſachar. Sed & unus de poſteris Ephrate, ſicut in Paralipomenon legimus, uocatus eſt Iezrael. Iecdaan in tribu Iuda. Iephleti in tribu Ioſeph. *Ios.16* Ianoe ינוחה in tribu Ephraim. Hanc quoque cepit rex Aſſyriorum: & hodie uicus oſtenditur Ianon in Acrabitena regione in duodecimo lapide Neapoleos contra orientem. *4.Reg.15* Iamin pro quo Aquila & Symmachus interpretantur dexteram. Iaſab pro quo Hebræi habitatores legunt. In emech עמק pro quo Aquila & Symmachus tranſtulerunt in uallem. Ieblaam יבלעם in tribu Manaſſe, de qua alienigenas non ualuit expellere. *Ios.17* Ierphel ירפאל in tribu Beniamin. Iecnan in tribu Zabulon ciuitas ſeparata leuitis. Iaphie in tribu Zabulon, nunc uſque Ioppe uocatur, aſcenſus Iapho. Sed & opidum Siccaminum nomine, de Cæſarea Ptolemaidem pergentibus ſuper mare propter montem Carmelum Epha dicitur. Iepthael in tribu Zabulon. Iadela ידאלה in tribu Zabulon. Iermoth in tribu Iſſachar urbs ſacerdotibus ſeparata. *Ios.21* Poſuimus & ſupra Ierimuth: cuius & Oſee propheta meminit. *Ios.19* Icoc ſortis Nepthalim in confinio trium tribuum, ideſt in tribu Zabulon ad auſtralem plagam, in tribu Aſer ad occidentem: porro in tribu Iuda ad ſolis ortum. Iabnel יבנאל, in tribu Nepthalim. Ieron יראון, in tribu Nepthalim. Iethla יתלה in tribu Dan. Ielon in tribu Dan. Iud in tribu Dan. Ieracon in tribu Dan. Inlechi בלחי, pro quo Aquila interpretatur in maxilla. *Ios.19* Iabis Galaad, & hanc oppugnauerunt filii Iſrael. *Iud.15* nunc autem eſt uicus trans Iordanem in ſexto milliario ciuitatis Pellæ, ſuper montem euntibus Geraſam. *1.Reg.31* Iaar ſaltus, in quo examen apum fuit. *1.Reg.10* Ierameli, regio Allophylorum. Iether, ad quam miſit Dauid: nunc eſt uilla in Daroma, nomine Iethira, de qua & ſupra diximus. *1.Reg.14.27.* *& 30.* Iecmaan ciuitas principum Salomonis. *3.Reg.4* Itabyrium, pro quo Aquila & Symmachus in Oſee propheta tranſtulerunt Tabor. *Oſee 5* Eſt autem mons Tabor in campo maximo ad occidentalem plagam legionis. *4.Reg.14* Iezechel nomen petræ in Regnorum libris. Ierhaba, urbs an-

tiqua Iudææ. Imaczeb, עמק-זב pro quo Symmachus
trāſtulit in ualle Zeb. Inachim, ſiue Ibachim, pro quo Aqui
la & Symmachus trāſtulerunt in fletu: meminit huius Mi-
Ios. 19 cheas propheta. Ioppe, opidū Palæſtinæ maritimū in tribu
Dā. Inaraba ערבה, pro quo Aquila trāſtulit in humili uel pla
no. porro Symmachus in campeſtri. Ituræa & Trachoni-
Luc. 3 tis regio: cuius tetrarcha fuit Philippus: ſicut in euangeliis
legimus. Trachonitis autem dicitur terra iuxta Arabiæ de-
ſertum, quod Boſtræ iungitur.

Gen. 10 Laſa לשע terminus Cananæorum circa Sidonem. Lu-
Gen. 28. 35 za in tribu Beniamin, quam poſtea cognominauit Bethel.
Eſt autem uſque hodie uilla, in ſiniſtra parte uiæ de Neapo
Ios. 16 li pergentibus Aeliam. Luza, hæc altera eſt, quæ cecidit
Gen. 36 in ſortem filiorum Ioſeph, iuxta Sichem in tertio lapide
Num. 33 Neapoleos. Lothan, urbs ducum Edom. Lebona לבנה
in deſerto, caſtra filiorum Iſrael. Labon locus ſolitudinis,
Deut. 1 trans Iordanem, in quo Moyſes Deuteronomium legit.
Ios. 15. 10 Lachis לכיש in tribu Iuda. Sed & hanc cepit Ieſus, rege
Esa. 36 eius interfecto. Meminit huius Eſaias, & Hieremias: &
Hier. 34 nunc eſt uilla in ſeptimo milliario ab Eleutheropoli eunti-
Ios. 15. 21. 10 bus Daromam. Lebna, in tribu Iuda, ciuitas ſacerdota-
lis, quam tenuit Ieſus, rege illius interfecto: nunc eſt uil-
Ios. 15 la in regione Eleutheropolitana, quæ appellatur Lobna.
Ios. 19 Scribit de hac Eſaias. Laſaron, & hanc cepit Ieſus, rege il
lius interfecto. Lapis Boen filiorum Ruben: eſt autem ter
minus tribus Iudæ. Lebaoth לבאות in tribu Iuda. La-
mas in tribu Iuda. Labaoth לבאות in tribu Symeon. La
banath, in tribu Aſer. Lachū לקום terminus Nepthalim La
boemath, pro quo Aquila interpretatur ingreſſus Emath.
Iud. 1 Leſem לשם hāc filii Dan ui captam cognominauerunt Dā.
Iud. 15 Luza altera iuxta Bethel, in terra Cethim, quam condi-
dit ille qui abierat de Bethel, ſicut hiſtoria narrat. Lechi
לחי, pro quo Aquila & Theodotion interpretantur maxil
lam: de qua ſupra diximus. Laiſa ליש, hanc filii Dan
captam manu, poſſederunt, cum eſſet procul a Sidone:
& uocauerunt eam Dan. Fuit autem terminus terræ Iudæ,
con-

contra septemtrionem a Dan usque ad Bersabeæ se tenden-
tis. Meminit huius & Esaias. Sita est autem iuxta Panea *Esa.10*
dam: de qua Iordanis fluuius erumpit. Lamathara, ad
quem locum Ionathan iacula dirigebat: pro quo Aquila *1.Reg.20*
interpretatur ad signum, Symmachus ad condictum. Lo-
dabar, ubi erat Miphiboseth. Lodabar, unde fuit Ma- *2.Reg.9*
chir. Libanus, mons Phœnices altissimus. Luith, huius
meminit Esaias, & est usque hodie uicus inter Areopolim *Esa.15*
& Zoaram nomine Luitha. *Hier.48*
Messe משא regio Indiæ, in qua habitauerunt filii Iectan, *Gen.10*
filii Heber. Mamre, hæc est Chebron, iuxta quam sepul *Gen.25.35*
tus est Abraham cum Isaac & Iacob, de qua supra diximus. *Gen.14*
Mamre autem & unus uocabatur amicorum Abraham. *Gen.25*
Madian, urbs ab uno filiorum Abraham ex Cethura sic uo
cata. Est autem trans Arabiam ad meridiem in deserto Sa
racenorum contra orientem maris rubri, unde uocantur
Madianæi, & Madianæa regio. Legimus & filias Obab soce *Exod.2*
ri Moysi, filias Madian: sed hæc alia ciuitas est ὁμώνυμος
eius, iuxta Arnonē & Areopolim, cuius nunc ruinæ tantū- *Gen.20*
modo demonstrantur. Moab ab uno filiorum Lot, qui uo
cabatur Moab, urbs Arabiæ, quæ nūc Areopolis dicitur, sic
uocata est: cuius & supra meminimus. Appellatur autem
Moab ex nomine urbis & regio. Porro ipsa ciuitas, quasi
propriū uocabulū possidet. Rabbath Moab, idest grandis *Gen.36*
Moab. Masraca משרקה ciuitas regni Edō, circa Gabalene.
Mabsar מבצר, usque ad præsentem diem uicus grādis in re
gione Gabalena: & appellatur Mabsara ad urbem Petram *Gen.36*
pertinens. Magdiel מגדיאל, & hæc in regione Gabalena, *1.Par.1*
possessa olim a ducibus Edom. Magdalus מגדל, ad quam *Exod.14*
filii Israel cum exissent de Aegypto peruenerunt, antequā
transirent mare rubrum. Legimus & Ezechielem de Magda *Ezech.30*
lo usque Sienem. Porro Hieremias Iudæos, qui secum fu- *Hier.44*
gerant, Babyloniorum impetum declinantes, in hac urbe
Aegypti habitasse refert. Mara מרה, quod interpretatur
amaritudo. Est autem locus, in quo amaras aquas iactu li- *Exod.15*
gni Moyses in dulcem uertit saporem. Memoriæ, idest se- *Num.11*

Num.33 pulcra concupiſcentiæ, caſtra filiorum Iſrael in deſerto, ubi
poſt eſum carnium aſcendit ira Dei ſuper illos. Maceloth
מקהלות caſtra filiorum Iſrael in ſolitudine. Matheca מתקה
caſtra filiorum Iſrael in ſolitudine. Maſurith מוסרות caſtra fi
Num.21 liorum Iſrael in deſerto. Mathane מתנה, quæ nunc dici-
tur Mathana: ſita eſt autem in Arnone, duodecimo millia
Deut.3 rio procul contra orientalem plagam Medebat. Miſor
מישר ciuitas Og regis Baſan: ſignificat autem Miſor loca
plana atque campeſtria. Machanarath terminus urbis Am
man, quæ & Philadelphia dicitur. Madbares, quam nos
uocamus eremum, hanc Hebræi Madbarim nominant.
Num.20 Miſaida filiorum Iacin, locus in ſolitudine, in quo obiit
Ios.10.15 Aaron. Maceda, in hac concluſit Ieſus quinque reges in
Ios.11 ſpelunca, quos interfecit cum rege Maceda, quæ fuit in tri
Iud.11 bu Iuda, & nunc eſt in octauo milliario Eleutheropoleos
contra ſolis ortum. Madon, ciuitas in qua rex fuit Iobab,
Ios.15 aduerſus quem bellum geſſit Ieſus. Maſphat מצפת in tri-
bu Iuda, apud quam habitabat Iepte iuxta Chariathiarim,
1.Reg.10 ubi quondam arca teſtamenti fuit, & Samuel populum iu
Hier.40 dicauit. Meminit huius & Hieremias. Meró, מרום aquæ,
ad quas exercitu præparato, caſtra ſunt poſita. Eſt autem
Ios.11 nunc uicus Merrus nomine in duodecimo milliario urbis
Ios.11.12 Sebaſte iuxta Dothaim. Maſrephothmaim משרפות-מים,
pro quo Aquila Maſrephoth aquæ, Symmachus Maſre-
Ios.12 photh maris interpretati ſunt. Machathi, urbs Amorræo
rum ſuper Iordanem iuxta montem Ermon: de qua exter
Ios.12.17 minare non ualuerunt filii Iſrael Machateum. Marom, &
hanc cepit Ieſus, rege illius interfecto, poſita eſt & ſupra
Marrus. Mageddo מגדו, & hanc cepit Ieſus, rege illius in-
terfecto: quæ cum cecidiſſet in ſortem tribus Manaſſe, ne-
Ios.21 quaquam poſſedit eam, quia priſtinos habitatores nequi-
uit expelllere. Miſor, pro quo Aquila & Symmachus hu-
milem interpretati ſunt. Eſt autem ciuitas tribus Ruben,
Num.21 ſeparata leuitis in regione Gabalena. Medaba מידבא uſ-
que hodie urbs Arabiæ, antiquum nomen retinens iuxta
Ios.13.18 Eſebon. Mephaath, in tribu Beniamin. Sed & alia eſt trãs

Ior-

Iordanem, in qua præsidium Romanorum est militũ pro- *Ios. 13*
pter uicinam solitudinem. Maspha in tribu Gad, separata *Ios. 15*
leuitis. Est autem & alia nunc Maspha in finibus Eleuthe- *Ios. 13*
ropoleos contra septemtrionem pergentibus Aeliam, per-
tinens ad tribum Iuda. Manaim in tribu Gad, separata leui *Ios. 15*
tis in regione Galaaditide. Medemana in tribu Iuda, cuius *Mich. 1*
meminit Esaias: & nunc est Menois opidum iuxta ciuita- *Ios. 15*
tem Gazam. Magdalgad in tribu Iuda. Maresa מרשה in *Ios. 18*
tribu Iuda, cuius nunc tantummodo sunt ruinæ in secun-
do lapide Eleutheropoleos. Maon in tribu Iuda contra so *Ios. 19*
lis ortum Daromæ. Maroth in tribu Iuda. Maddin in tri- *Ios. 21*
bu Iuda. Masfa in tribu Beniamin. Machot in tribu Ma- *Ios. 3. 12*
nasse. Madala ascensus Zabulon. Molada in tribu Iuda *Ios. 19*
uel Symeonis. Mosan in tribu Aser iuxta Carmelum ad
mare, ciuitas separata leuitis. Mare salinarum, quod uoca
tur mortuum, siue Asphalti, idest, bituminis, inter Hieri-
cho & Zoaram. Meeleb terminus Nepthalim. Magdilel
מגדל־אל in tribu Nepthalim; & hodie paruus uicus osten-
ditur in quinto milliario Dore pergentibus Ptolemaidem.
Mons Oliuarum ad orientem Hierusalem, in quo discipu- *Marc. 13*
los erudiebat Iesus. Mosphetaim, pro quo Aquila inter
pretatur fortium, Symmachus uicinarum. Moria מוריה *Gen. 22*
nomen est collis, de quo in libris Hebraicarum quæstio-
num plenius disputatur. Mennith מנית, ubi Iepte prœlia *2. Par. 3*
tus est: nunc autem ostenditur Mannith uilla in quarto la- *Iud. 11*
pide Esbus pergentibus Philadelphiam. Machmas, usque *1. Reg. 13*
hodie uicus grandis ostenditur in finibus Aeliæ, antiquum
nomen retinens, nouem ab ea millibus distans iuxta uil-
lam Rama. Messab hostile opidum iuxta Gabaa. Maon, si *1. Reg. 23*
ue Magon מעון, ubi sedit Saul. Massepha in Moab, ad quã
profugus Dauid, cum Saulis insidias declinaret, uenit. *1. Reg. 22. 24*
Masareth, in qua sedit Dauid, nunc deserta, pro quo Aqui
la interpretatur munitiones, Symmachus refugia, Theodo
tion speluncas. Masbach, ciuitas hostilis regis Adrazar.
Mela, idest Gemela, quam Aquila & Symmachus transfe- *2. Reg. 8*
runt uallem Salis. Diximus de hac & supra. Maacha, regio

regis Gessur. Modin uicus iuxta Diospolim, unde fuerunt
1. Mach. 2 Machabæi: quorum hodieq. ibidem sepulcra monstrātur.
Sat itaque miror, quo modo Antiochiæ eorum reliquias
ostendant, aut quo hoc certo auctore sit creditum. Mabsar
Ios. 19 Tyri, pro quo Aquila & Symmachus interpretantur mu
3. Reg. 9 nitam Tyrum. Magedo מגדו urbs, quam ædificauit Salo
mon. Meeber מעבר, pro quo Aquila transtulit ἀντιπέ-
ραν, Symmachus ἐξεναντίας, id est, trans uel de contra.
3. Reg. 4 Maces urbs unius principū Salomonis. Mello מלוא ciuitas
3. Reg. 9 quā ædificauit Salomon. Porro Symmachus & Theodotiō,
ad impletionem, trāstulerunt: & de hac in libris Hebraica
rum quæstionum plenius dicitur. Medam ciuitas quam
Osee 9 ædificauit Salomō. Memphis ciuitas Aegypti, cuius Osee,
Ezech. 30 Ezechiel, & Hieremias prophetæ recordantur; sed & Iu-
Hier. 44. 46 dæi, qui cum Hieremia de Hierosolymis profugi exierant,
habitauerunt in Memphis. Machaas in Osee, pro quo
Aquila & Symmachus, concupiscentias, interpretantur.
Ezech. 48 Miletus ciuitas Asiæ, de qua Ezechiel scribit. Mariboth
מריבות cuius meminit Ezechiel, dicens: usque ad aquam
Mariboth: pro quo Aquila lites, Symmachus iurgia uel
Hier. 26 contradictiones interpretantur. Morasthi, unde fuit Mi-
Mich. 1 cheas propheta. Est autem uicus contra orientem Eleu-
theropoleos. Masagan regio Moabitarum, ut scribit Hie-
Hier. 48 remias. Misor regio Moabitarum iuxta Hieremiam. Mo-
phat regio Moabitarum: sicut in Hieremia legimus: posi-
ta est & supra Mephaath. Maon regio Moabitarum, iuxta
Hier. 49 Hieremiam. Melchom מלכם idolum Ammonitarum, sicut
Matth. 15 scribit Hieremias. Magedan, ad cuius fines Matthæus euā
Marc. 8 gelista scribit Dominum peruenisse, sed & Marcus eiusdē
nominis recordatur: nunc autem regio dicitur Magedena,
circa Gerasam.

Gen. 4 Naid, נוד terra in qua habitauit Cain: uertitur autē in
Gen. 10 Saūl, id est motū, siue fluctuationē. Niniue urbs Assyriorū,
quam ædificauit Assur egrediens de terra Sennaar. Est &
alia usque hodie ciuitas Iudæorum, nomine Niniue, in an
gulo Arabiæ, quam nunc corrupte Neneuet uocant. Na-
haliet

haliet iuxta Arnonem castra filiorum Israel. Naban, quod *Num. 28*
Hebraice dicitur Nebo נבו, mons supra Iordanem contra Hierichum in terra Moab, ubi Moyses mortuus est, *Deut. 34*
& usque hodie ostenditur in sexto milliario urbis Esbus cõ
tra orientalem plagam. Nabo ciuitas filiorum Ruben in *Num. 32*
regione Galaad; cuius meminit Esaias in uisione contra *Esa. 15*
Moab, & Hieremias. Est & cuiusdam uiri uocabulum Na *Hier. 48*
ban, qui Caan & ceteros uicos, qui circum eum erant, ex suo nomine nuncupauit Naboth. Sed & usque hodie ostenditur locus desertus Naba, distans a ciuitate Esbus millibus octo contra meridianam plagam. Negeb auster, apud Hebræos נגב Nageb dicitur, quod Symmachus interpretatur meridiem. Sciendum autem, quod eadem plaga apud Hebræos tribus uocabulis appellatur. Nageb, Theman, Darom, quod nos possumus austrum, africum, & meridiem, siue Eurum interpretari. Nephetdor, נפת-דור *3. Reg. 4*
quod Symmachus interpretatur maritimam. Dor autem est opidum iam desertum in undecimo milliario Cæsareæ pergentibus Ptolemaidem. Naptho, nomen fontis, in tribu Beniamin. Naama ciuitas tribus Iudæ. Neesib in *Ios 18*
tribu Iuda, quæ nunc uocatur Nasib, in septimo milliario *Ios. 15*
Eleutheropoleos pergentibus Chebron. Nepsam in tribu *Ios. 16. 17*
Iuda. Naaratha in tribu Ephraim, & nunc est Naorath uilla Iudæorũ in quinto milliario Hierichus. Naphet נפת *Ios. 19. 21*
in tribu Manasse. Naalos נהלל in tribu Zabulon ciuitas *Iud. 1*
separata leuitis. Neceb נקב in tribu Nepthalim. Neela, de hac alienigenas Zabulon non ualuit expellere. Est hodieq. in regione Batanea uiculus nomine Neila. Nabe siue Nobe, ad quam ascendit Gedeon, urbs sacerdotibus sepa *Iud. 8*
rata, quam postea legimus furore Saulis subuersam. Nem *1. Reg. 22*
ra ciuitas tribus Ruben in terra Galaad: & usque hodie ui- *Num. 32*
cus grandis. Narama in regione Batanea. Naioth locus in *1. Reg. 19*
Rama, ubi sedit Dauid: & de hoc in libris Hebraicarum quæstionum diximus. Nachon, Area Nachon, pro quo *1. Reg. 6*
Aquila interpretatur Area præparata. Nephath ciuitas unius principis Salomonis. Nergel, & hanc extruxerunt in re- *3. Reg. 4*
gione

4.Reg. 17.19 gione Iuda Samaritani, qui de Babylonia sunt profecti.
Nebah, quam condiderunt Aeuei in terra Iuda. Neserech
נסרך idolum Assyriorum. Nemrim, cuius meminit Esa-
Esa. 37 ias in uisione contra Moab, & Hieremias, nunc autem est
uicus nomine Benameriũ ad septẽtrionalem plagam Zoa-
Esa. 15 ræ. Nabeoth נביות regio, de qua scribit Esaias. Nazareth
unde & Dominus noster saluator Nazaræus uocatus est:
Hier. 48 sed & nos apud ueteres quasi opprobrio Nazaræi diceba-
Esa. 60 mur, quos nunc Christianos uocant. est autem usque ho-
Matth. 2 die in Galilæa uiculus contra legionem in quintodecimo
eius milliario ad orientalem plagam iuxta mõtem Tabor,
nomine Nazara. Naim, opidum, in quo filium uiduæ a
Luc. 7 mortuis Dominus suscitauit, & usque hodie in secundo
milliario Tabor montis ostenditur contra meridiem iu-
xta Endor.

Gen. 10 Orech ארך ciuitas regni Nemrod in Babylone. Ooli-
1.*Par.* 1 bama אהליבמה ciuitas principum Edom. Odollam עדלם
diximus de hac & supra, cuius meminit Esaias. Othon,
Exod. 13 אתם ubi secundo filii Israel castrametati sunt, egredientes
de Sochoth iuxta desertum, quando profecti sunt de Ae-
Num. 33 gypto. Opher, & hanc cepit Iesus, rege illius interfecto.
Ios. 12 Ooli ciuitas in tribu Aser. Ophera, uia Ophra ducens ad
terram Saal. Hucusque per o breuem litteram legimus:
exinde per extensum legamus elementum. On און urbs in
Aegypto quæ Heliopolis Græce dicitur, idest ciuitas so-
lis, quam ædificauerunt filii Israel, sicut Septuaginta inter
Gen. 41 pretes arbitrantur. alioqui in Hebraicis uoluminibus non
habetur. et recte: siquidem antequam Iacob ingrederetur
Aegyptum erat extructa iam ciuitas, quæ & sacerdotem
Num. 20.33 Petefrem patrem Aseneth habuit. Or mons in quo mor-
tuus est Aaron, iuxta ciuitatem Petram, ubi usque ad præ
sentem diem ostenditur rupes, qua percussa, Moyses aquas
Num. 21.33 populo dedit. Oboth in deserto castra filiorum Israel.
Ios. 19 Osa in tribu Aser. Oram חרם in tribu Nepthalim. O-
3.*Reg.* 9 phir, sicut in Regnorum libris legimus, est insula, unde
aurum afferebatur Salomoni: Fuit autem unus de posteris
Heber

Heber nomine Ophir, ex cuius stirpe uenientes a fluuuio Cophene, usque ad regionem Indiæ, quæ uocatur Ieria, habitasse refert Iosephus: a quo puto & regionem uocabulum consecutam. On, ciuitas Samariæ, pro qua in Hebraico scriptum est Aun און, quod & Aquila & Symmachus interpretantur, inutile: Theodotion, iniquitatem. Ocho ciuitas sacerdotalis. Oronaim urbs Moabitarum, sicut in Hieremia scriptum est. Gen. 10 Ios. 21 Hier. 48

Puteus iuramenti, quem fodit Abraham, idest Bersabee in regione Geraritica. Diximus de hac & supra. Puteus uisionis in deserto, apud quem habitauit Isaac. Puteus iudicii usque in præsentem diem in regione Geraritica. Vocatur autem uilla Berdan nomine, quod Latine dicitur puteus iudicii. Puteus iuramenti, ubi iurauerunt Isaac & Abimelech, uocaturq. opidum Isaac. Sunt autem & alii plures putei in sanctis scripturis, qui hodieq. in Geraritica regione, & iuxta Ascalonem demonstrantur. Petra ciuitas Arabiæ in terra Edom, quæ cognominata est Iectael, & a Syris Recem dicitur. Gen. 21 Gen. 26 Gen. 21 Esa. 16

Rohoboth רחבות ciuitas Assyriorum, quam ædificauit Assur, egrediens de terra Sennaar. Et de hac in libris Hebraicarum quæstionum plenius diximus. Rohoboth urbs alia iuxta fluuium, ubi erat rex Edom: & usque hodie est præsidium in regione Gabalena, & uicus grandis, qui hoc uocabulo nuncupatur. Ramesse, urbs quam ædificauerunt filii Israel in Aegypto: olim autem & uniuersa prouincia sic uocabatur, in qua habitauit Iacob una cum liberis suis. Roob quam transierunt exploratores, qui ab Iesu filio Naue missi sunt: & usque hodie uicus Rooaba in quarto lapide Scythopoleos sic uocatur, qui & leuitis separatus fuit. Raphaca in deserto, ubi filii Israel castrametati sunt. Raphidim locus in deserto, iuxta montem Horeb, in quo de petra fluxere aquæ, cognominatusq. est tentatio: ubi & Iesus aduersus Amalech dimicat prope Pharan. Rathma, in deserto filiorum Israel. Remmon phares, ubi filii Israel castrametati sunt. Ressa, castra filiorum Israel. Ramoth, Gen. 10 Gen. 36 1. Par. 1 Exod. 1 Gen. 47 Num. 13 Ios. 21 Exod. 17 Num. 33

Ios.13.21 רמות in tribu Gad ciuitas sacerdotalis & fugitiuorum in terra Galaaditide. nunc autem est uicus in quinto decimo mil
Num.31 liario Philadelphiæ contra orientem. Recem רקם, hæc est Petra ciuitas Arabiæ, in qua regnauit Rocan, quem interfecerunt filii Israel. Dicitur autẽ ipse quoque rex Madiã.
Ios.15.19 Rẽmon in tribu Symeonis uel Iudæ: hodieq. est uicus Rẽmõ iuxta Aeliã contra Aquilonẽ in quinto decimo eius mil
Ios.18 liario. Rogel, nomẽ fontis in tribu Beniamin. Rama in tribu Beniamin ciuitas Saulis: in sexto milliario ab Aelia ad se
Hier.31 ptentrionalem plagã contra Bethel. Meminit huius & Hie
Ios.18 remias. Recem in tribu Beniamin. Remmon, petra. Rem
Ios.19 mon, in tribu Symeonis uel Zabulon. Rabboth in tribu Issachar. est usque hodie alia uilla Rebbo in finibus Eleutheropoleos ad solis ortum. Remeth רמת in tribu Issa-
Ios. 19.21 char. Roob in tribu Aser ciuitas separata leuitis. Rama in tribu Aser usque ad ciuitatem munitam Assyriorum.
Ios. 19 Rama in tribu Nepthalim. icci rco eadem nomina uiculorum tribubus uariis assignantur, quia cum apud nos unũ nomen sonare uideantur, apud Hebræos diuersis litteris
Iud.9 scribuntur. Reccath in tribu Nepthalim. Ruma quæ & Aarima, ubi sedit Abimelech, sicut in libro Iudicum scri
1.Reg.30 ptum est, quæ nunc appellatur Remphtis. Est autem in finibus Diospoleos, & a plerisque Arimathea nunc dicitur. Remmath, ad quam Dauid prædæ partem misit. Rachal, & ad hanc Dauid spoliorum partem misit. Ramoth Ga-
Deut. 3 laad, uilla trans Iordanem iuxta fluuium Iaboch. Diximus
1.Reg. 13 de hac supra. Rabbath ciuitas regni Ammon, nunc Phila
Hier.49 delphia: cuius meminit Hieremias. Roos quam pertran-
2. Reg. 17 siuit Dauid, pro quo Aquila & Symmachus interpretan-
Ios.15 tur arcem Rogellim, unde fuit Berzelai Galaadites amicus
[illegible] Dauid. Raphaim uallis Allophylorũ ad septemtrionalem
3. Reg. 15 plagam Hierusalem. Remman ciuitas regum Syriæ iuxta Damascum. Reth, hanc percussit Asa rex. Rethem, pro
Esa. 15 qua Aquila interpretatur ἀρκεύθον, idest iuniperum, Symmachus umbraculum. Remmon, huius meminit Esaias in
4.Reg.19 uisione contra Moab. Reseph, רצף ciuitas Syriæ. Rapheth,

pheth, urbs Assyriorum in regione Theman, de qua in Esa- *Esa. 37. 10*
ia scribitur. Rebla in terra Emath, unde uictor Pharao ad *4. Reg. 23*
ductum Ioachas transtulit in Aegyptum. Remma mons in Esaia, pro quo Aquila interpretatur mons Emona, Symmachus in Armenia. Est autem & uilla Remmus in Daroma. Porro in Regnorum libris, Rema domus dicitur *4. Reg. 5*
idoli Damasceni. Reblata regio Babyloniorum, uel urbs *4. Reg. 23. 25*
quam nunc Antiochiam uocant. Ramale, pro quo Aquila interpretatur exaltabitur: scriptum est in Zacharia. Est autem & alius locus in tribu Beniamin iuxta Bethlehē, de quo dicitur: Vox in Rama audita est: de hoc in libris He- *Matth. 2*
braicarum quæstionum plenius dicitur. Rhinocorura ciuitas Aegypti, cuius meminit Esaias. Sciendum autem, quod *Esa. 19*
hoc uocabulum in libris Hebraicis non habetur: sed a Septuaginta interpretibus propter notitiam loci additum est. quod in libro Hebraicorum nominum diximus. Hoc etiam nunc in, s, litteræ uidetur titulo prænotandum: apud Hebræos tria esse s, hoc est, samech, zade, & sin. quæ cum apud Græcos & Latinos sono simili proferantur, in sua lingua aliter atque aliter resonant. unde accidit, ut eadem nomina apud nos diuersum sonare uideantur, & plus quam ceteræ litteræ hæc habeant. non enim ex una, sed ex tribus litteris loca, & urbes & uiculi describuntur.

Sidō urbs Phœnices insignis, olim Cananæorū terminus *Ios. 19*
ad Aquilonē respiciens, & postea regionis Iudææ. Cecidit *Iud. 1*
autem in sortē tribus Aser, sed non eam possedit: quia ho- *Gen. 10. 11*
stes nequaquā ualuit expellere. Sennaar שנער campus Babylonis, in quo turris extructa est. unde egressus Assur ædificauit Niniuē. Meminit huius loci Iosephus in primo antiquitatum libro, ita scribens: De campo, qui in Babylonia regione uocatur Sannaar, narrat Hestiæus historicus, dicens, Quidam sacerdotum profugi de templo Gemelli Iouis sacra rapientes, in Sennaar campum Babyloniæ peruenere. Sichem & Salē, quæ Latinæ & Græce Sicima uocata *Gen. 33*
est, ciuitas Iacob, nūc deserta est. Ostenditur autem locus in suburbanis Neapoleos iuxta sepulcrū Ioseph, quā subuertit

Abi-

Abimelech, & seminauit in ea Salem: sicut in libro Iudi-
Iud. 9 cum scriptum est. Postea uero instaurata est a Hieroboam,
3. *Reg.* 12 ut Regnorum narrat historia: & sita est in finibus tribus
Gen. 34 Ephraim. Sed & filius Emor appellabatur Sichem, a quo
Gen. 14 & locus nomen acceperat. Fuit autem & altera Sichem in
Gen. 19 monte Ephraim ciuitas fugitiuorum. Sennaar unde fuit
Amraphel, qui aduersus reges Sodomorum bellum gessit.
Osee 11 Sodoma ciuitas impiorum diuino igne consumpta, iuxta
Gen. 10 mare mortuum. Seboim צביים & hæc ciuitas impiorum in
æternos cineres dissoluta, iuxta urbem quondam Sodomã.
Ibidem Sophera ספרה mons orientis in India, iuxta quem habi-
tauerunt filii Iectan, filii Heber, quos Iosephus refert a Co
3. *Reg.* 10 phene flumine, & Indiæ regionibus usque ad id locorũ per
uenisse: ubi appellatur regio Ieira: sed & classis Salomonis
per trienniũ hinc quædam commercia deportabat. Seora,
urbs iuxta Sodomam, quæ & Segor & Zoara: de qua & su
Gen. 14 pra diximus. Saue ciuitas antiqua, in qua habitauerunt Om
mei gens ualida super regionem Sodomæ, quam excidit
Ibidem Chodorlaomor. Seir שעיר mons in terra Edom, in qua ha
bitauit Esau in regione Gabalena: quæ, ex eo quod Esau pi
losus esset & hispidus, Seir, idest pilosi nomẽ accepit. In qui
bus locis prius habitauit Chorræus, quẽ interfecit Chodor
Esa. 21 laomor. Meminit montis Seir & Esaias in uisione Idumææ.
Gen. 33 Salem ciuitas Sicimorum, quæ est Sichem: sed & alia uil-
la ostenditur usque in præsentem diem iuxta Aeliam contra
occidentalem plagam hoc nomine: in octauo quoque lapi
de a Scythopoli in campo uicus Salumias appellatur. Iose
Gen. 14 phus uero Salem esse affirmat, in qua regnauit Melchise-
dek, quæ postea dicta est Solyma: & ad extremum Hiero-
Gen. 16 solymæ nomen accepit. Sur שור ubi inuenit angelus ancil-
Exod. 15 lam Saræ Agar inter Cades & Barad. Extenditur autem de
sertum Sur usque ad mare rubrum, quod ad Aegypti con-
Num. 33 finia peruenit. Porro Cades solitudo est super urbem Pe-
tram: sed & scriptura desertum Cades contra faciem Aegy
pti extendi memorat: ad quod primum uenere Hebræi ru
Gen. 19 bro mari transuadato. Segor, quæ & Bala & Zoara, una
de

de quinque ciuitatibus Sodomorum ad preces Lot de incen dio reseruata, quæ usque nunc ostenditur. Meminit huius & Esaias in uisione contra Moab: de qua & supra diximus. *Esa. 15*
Scenæ, idest tabernacula, locus in quo habitauit Iacob re gressus de Mesopotamia, qui lingua Hebraica appellatur *Gen. 33*
סכות Sochot. Sochot prima mansio filiorum Israel in deser *Exod. 13*
to, postquam de Aegypto sunt profecti antequam mare trã sirent rubrum. Sin סין desertum inter mare, ubrum & so *Exod. 16. 17*
litudinem Sina. Nam de deserto Sin filii Israel uenerunt in Raphidim, & a Raphidim in desertum Sina, iuxta mõ *Num. 33*
tem Sina, ubi Moyses tabulas legis accepit. Desertum au- tem צין Sin idem dicit esse scriptura quod & Cades: sed hoc iuxta Hebræos. ceterum in Septuaginta interpretibus non habetur. Selmona צלמנה castra filiorum Israel in de *Ibidem*
serto. Saphar ספר mons Saphar in deserto castra filiorum *Num. 25*
Israel. Satim שטים, ubi populus pollutus est fornicatione *Ios. 2*
filiarum Moab. est autem iuxta montem Phogor: unde & *Ios. 13*
Iesus exploratores ad inuestigandam, & noscendam terrã misit Hiericho. Sabama ciuitas Moab in terra Galaad: quæ cecidit in sortem tribus Ruben: meminit & huius Esaias in *Esa. 15*
uisione contra Moab. Senna terminus Iudæ, & usque ho *Ios. 15*
die ostenditur in septimo lapide Hierichus contra septẽtrio nalem plagam uilla nomine Magdalsenna: quod interpre- tatur turris Senna. Selcha סלכה ciuitas regis Og in regio- *Deut. 3*
ne Basanitide. Sephama שפמה terminus Iudæ ad solis or- *1. Par. 5*
tum. Sadada צדדה terminus Iudæ. Semeron, & hanc ce *Num. 34*
pit Iesus, rege illius interfecto. Dicunt autem nunc pro ea Sebasten uocari opidum Palæstinæ: ubi sancti Ioannis Ba- *Ios. 11. 12*
ptistæ reliquiæ conditæ sunt. Legimus in Regnorum libris, *3. Reg. 16*
quod Amri rex Israel emerit montem Semeron a quodam Semer, & ædificauerit in uertice eius ciuitatem, quam ex nomine Domini appellauerit Semeron. Seira, & hanc ce- *Deut. 3*
pit Iesus, filius Naue. Selcha ciuitas in regione Basanitide. *1. Par. 5*
Sichor שחר locus contra faciem Aegypti: sed & hodie *Ios. 15*
ostenditur uilla nomine Sihor inter Aeliam & Eleuthero- polim in tribu Iuda: super hoc in libris Hebraicarũ quæ- *Ios. 13*
stionum

stionum plenius diximus. Saorth in tribu Ruben, super Ior danem. Sachoth in tribu Gad super Iordanem. Saphon
Ios. 15 in tribu Gad super Iordanem. Sacharona סכרונה in tribu Iuda. Same שמע in tribu Iuda. Saal in tribu Iuda uel Symeon. Sicelech quam Achis rex alienigenarum dedit ad
1. Reg. 17 inhabitandum Dauid. Est autem in Daroma sortis Iudæ
Ios. 15 uel Symeonis. Sansanna in tribu Iuda. Selein שלחים in tribu Iuda. Saraa צרעה uicus in finibus Eleutheropoleos contra septemtrionem pergentibus Nicopolim, quasi in decimo milliario in tribu Dan siue Iuda. Socho שוכה in tribu Iuda. Sunt autem usque hodie uiculi duo pergentibus Aeliam de Eleutheropoli in nono milliario uiæ publicæ, unus in monte, alter in campo situs, qui Sochoth nuncu-
Ibidem pantur. Sarim in tribu Iuda. Senan in tribu Iuda. Samir
Iud. 10 שמיר uilla in montanis sita inter Eleutheropolim & Ascalonem in tribu Iuda. Socho de qua supradictum est. Dicuntur autem Samaritani, qui de Babylone profecti sunt,
Ios. 15 hunc uiculum condidisse. Sachacha סככה in tribu Iuda.
Ios. 20.22 Selo שלו in tribu Ephraim, in quo loco arca testamenti
Iud. 20.21 mansit, & tabernaculum Domini usque ad tempora Sa-
Gen. 46 muelis. Est autem in decimo milliario Neapoleos in regio
Ios. 17.21.24 ne Acrabitena, sed & Iudæ patriarchæ filium Selo appellatum legimus. Sichem in tribu Manasse ciuitas sacerdotalis & fugitiuorum in monte Ephraim, ubi sepelierunt ossa
Ios. 18 Ioseph, de qua & supra diximus. Sames עין-שמש, idest
Ios. 19 fons Sames in tribu Beniamin, pro quo Aquila interpretatur fontem solis. Semrim צמרים in tribu Beniamin. Sela in tribu Beniamin. Sabee in tribu Symeon. Sarith terminus Zabulon. Samas שמש pro quo Theodotion & Symmachus transtulerunt solis. Semron in trbu Zabulon. Sunem שונם in tribu Issachar, & usque hodie uicus ostenditur nomine Sunem, in quinto milliario Tabor montis contra australem plagam. Seō, siue Soen שיאן in tribu Issachar, hodieq. ostenditur uilla iuxta montem Tabor. Sasima ter-
Ios. 19 minus Issachar. Sior in tribu Aser. Sienaim quercus perti
Iud. 13.16 nens ad terminum Nepthalim. Sareah צרעה in tribu Dan, ubi

ubi Sampson fuiſſe legimus iuxta Eſtaol, de qua ſupra dixi- *Ios.* 19
mus. Samis in tribu Dan, de qua & ſupra memoriam feci
ſub nomine Bethſamis. Selabin שעלבין in tribu Dan, uſque *Iud.* 1
hodie grandis uicus oſtenditur in finibus Sebaſtenis nomi-
ne Selaba. Sephet צפת Cananæorũ locus. Seriotha שעירתה *Num.* 21
quo confugit iudex Ahod. Diximus autem ſupra de Seira.
Sur צור Oreb, quod Aquila interpretatur petra Oreb. *Iud.* 3.7
Selmon צלמון mons quem conſcendit Abimelech aduerſus *Iud.* 9.16
Sicimam dimicans. Sephina צפונה pro quo Aquila & Sym
machus interpretantur Aquilonem. Sorech שורק nomen *Iud.* 16
torrentis, de quo loco fuit Dalila illa Sampſonis, ſed & uſ-
que hodie ad ſeptemtrionalem plagam Eleutheropoleos ui
cus oſtenditur nomine Capharſorech iuxta uillam Saraa, 1. Reg. 1
unde fuit Sampſon. Sophim mons Ephraim in loco Ar-
mathem. Saliſa quam Saul tranſiit. Sena סנה nomen pe- 1. Reg. 9.14
træ. Saalim שעלים uilla, quam pertranſiit Saul in finibus
Eleutheropoleos contra occidentem, ſeptem ab ea milli-
bus diſtans. Suph צוף ubi Samuel inuenit Saulem. Se- 1. Reg. 9
baim, צבעים, ubi Saul prœliatus eſt. Sunam, ubi fuit illa 1. Reg. 13
mulier Sunamitis: eſt autem hodie uicus in finibus Seba-
ſte in regione Acrabitena, uocabulo Sanim. Saphamoth, 4. Reg. 4
ad quem locum miſit Dauid. Seira nomen putei, a quo Io 1. Reg. 30
ab fecit reuerti principem exercitus Abner. Suba cuius re- 2. Reg. 3.8
gem percuſſit Dauid. Sarthan, צרתן, quæ eſt ad radices Ie 3. Reg. 4.7
zrael. Sophera, quæ eſt & Sophir, unde ueniebant naues
Salomonis: de qua ſupra diximus. Eſt autem mons orien
tis pertinens ad Indiæ regionem. Sarara, ciuitas pergen- 3. Reg. 10
tibus Edom. Saba, ciuitas regalis Aethiopiæ, quam Ioſe-
phus a Cambyſe rege Meroen cognominatam ex ſororis
uocabulo refert. Sela, ubi percuſſus eſt Ioas. Sapharuaim 4. Reg. 12
ספרוים, de quibus locis Aſſyrii tranſmigrantes, habitaue- 4. Reg. 17.18
runt in Samaria: & ab ipſis Samaritanorum gens ſumpſit
exordium. Meminit horum & Eſaias. Sademoth, ubi Io- 4. Reg. 23
ſias rex idolorum ſigna combuſſit. Sarepta, ciuitas Sido- 3. Reg. 17
niorum, in uia publica ſita, ubi habitauit quondam Elias.
Saron, cuius & Eſaias meminit, dicens: In paludes uer- *Eſa.* 33

Esa. 33 sus est Saron. Vsque in præsentem autem diem regio inter
montem Tabor & stagnum Tiberiadis Saronas appella-
tur. Sed & a Cæsarea Palæstinæ usque ad opidum Ioppe
omnis terra, quæ cernitur, dicitur Saronas. Sephela, sicut
scribit Esaias, pro quo Aquila campestrem, Symmachus
uallem interpretatur. Vsque hodie omnis regio iuxta Eleu
theropolim campestris & plana, quæ uergit ad Aquilonem
& occidentem, Sephela dicitur. Sennaar, pro quo Aquila
Sennan, Symmachus interpretatur uberem: meminit hu-
ius & Micheas propheta. Sedrach קדרך terram Damasci,
Zach. 9 legimus in Zacharia. Sion, ציון mons urbis Hierusalem.
Samaria, ciuitas regalis in Israel, quæ nunc Sebaste dicitur.
Sed & omnis regio, quæ fuit circa eam, a ciuitate quondam
Ios. 19 nomen acceperat. Sor צר Tyrus, metropolis Phœnices in
tribu Nepthalim. Syene, ciuitas Thebaidis, sicut scribit
Ezech. 29. 30 Ezechiel. Sabarim, inter Damascum & Emat: sicut scri-
Ezech. 47 bit Ezechiel. Sais, ciuitas Aegypti: cuius meminit Eze-
1. Reg. 9 chiel, a qua & Saites pagus. Sadada צדדה, terminus Iudæ,
Ioan. 4 sicut scribit Ezechiel. Salisa שלשה, pro quo Aquila inter-
pretatur triennalem: meminit huius Hieremias. Sichar,
ante Neapolium iuxta agrum, quem dedit Iacob filio suo
Ioseph, in quo Dominus noster atque saluator, secundum
euangelium Ioannis, Samaritanæ mulieri ad puteum lo-
quitur, ubi nunc ecclesia fabricata est.

Gen. 2 Tigris, fluuius de paradiso exiens iuxta scripturæ fidem,
pergensq. cõtra Assyrios: & post multos circuitus, ut uult
Iosephus, in mare rubrum influens. Vocatur autem hoc
nomine propter uelocitatem, instar bestiæ nimia pernicita
Gen. 31 te currentis. Terebinthus, in Sicimis, sub qua abscondit
Ios. 15 Iacob idola, iuxta Neapolim. Tina, in tribu Iuda. Talé,
Ios. 19 טלם in tribu Iuda. Tesan, in tribu Iuda. Tyrus צר, in tri-
Iud. 7. 11 bu Nepthalim. Tabath, ubi pugnatum est aduersus Ma-
dian. Tob, terra, in qua habitauit Iepte. Topher, in ualle
filiorum Ennon: ubi populus Israel gentium simulacra ue-
Esa. 30. 19 nerabatur. Est autem locus in suburbanis Hierusalem. Ta
Ezech. 30 nis ciuitas Aegypti, sicut Esaias & Ezechiel scribunt. Taf-
nas,

nas, תחפנחס ciuitas Aegypti. Lege Osee, Ezechielẽ & Hie *Ezech.* 30
remiam. In hac habitauerunt Iudæi, qui ob metum Baby *Hier.* 43. 44. 46
lonorium cum Hieremia fugerunt. Trachonicis regio siue
Ithurea: cuius tetrarches fuit Philippus, iuxta euangelium
Lucæ. Diximus de hac & supra. Est autem trans Bosram *Luc.* 3
Arabiæ ciuitatem in deserto, contra australem plagam quasi ad Damascum respiciens. Hucusque per t, simplicem litteram legerimus. uerum quoniam quæ sequuntur apud Hebræos non ex Thet, sed ex Thau, idest Thita Græco scribuntur, cum aspiratione legere debemus. Theman regio principum Edom in terra Gebalitica, a Theman filio Eliphaz filii Esau sortita uocabulum: sed & usque hodie est
uilla nomine Theman distans ab urbe Petra quinque milli- *Iob* 4
bus: ubi & Romanorum militũ præsidium sedet: de quo *Gen.* 25
loco fuit Eliphaz rex Themanorum. Vnus quoque filio- *Gen.* 38
rum Ismael appellabatur Thema. Sciendum autem quod *Ios.* 15. 19
omnis australis regio Hebræis Theman dicitur. Thamna, ubi oues suas totondit Iudas: ostenditur hodieq. prægrandis uicus in finibus Diospoleos euntibus Aeliam in tribu Dan siue Iudæ. Tamna, ciuitas alia principum Edom: sed
& concubina Eliphaz, filii Esau, Thamna appellata est, *Gen.* 36
quæ peperit ei Amalech: unde Amalechitæ. Thaphol,
locus in deserto trans Iordanem, in quo Deuterono- *Deut.* 1
mium scripsit Moyses, contra Hiericho. Thaat, castra *Num.* 33
filiorum Israel. Thara, castra filiorum Israel. Taphua,
תפוח in tribu Iuda, ciuitas quam expugnauit Iesus, re- *Ios.* 12. 15
ge illius interfecto. Diximus & supra de termino Palæstinæ & Aegypti quæ appellatur Bethaphu. Thaa-
nach תענך, ciuitas quam expugnauit Iesus, rege illius inter *Ios.* 21
fecto. Fuit autem in tribu Manasse separata leuitis: & *Iud.* 1
nunc in quarto milliario opidi legionis hoc nomine uicus
ostenditur: Thenath, תאנת-שלה in tribu Ioseph ho- *Ios.* 16
dieq. uilla est Thenath in decimo milliario Neapoleos con
tra orientem, descendentibus Iordanem. Thaphue, in *Ios.* 17
tribu Ioseph. Thaphue, in tribu Manasse. Thecua us-
que hodie iuxta desertum ciuitatis Aeliæ uicus ostenditur: *2. Reg.* 14

Ios.12 unde & Amos propheta fuit. Therſa, & hanc cum rege
Ios. 18.19 ſuo cepit Ieſus. Therela תראלה, in tribu Beniamin.
Tholad תולד in tribu Iuda ſiue Symeonis. Thabor, terminus Zabulon. eſt autem mons in medio Galilææ campo, mira rotunditate ſublimis, diſtans a Diocæſarea decem milibus contra orientalem plagam: qui confinium quoque inter tribum Iſſachar & Nepthalim fuit. Thalca, in tribu Symeon: nunc uicus grandis Iudæorum dicitur Thella, quaſi in ſextodecimo milliario Eleutheropoleos contra orientalem plagam. Thannatſara ciuitas Ieſu filii
Ios. 19.24 Naue, in monte ſita: de qua & ſupra ſub nomine Thanne diximus: in qua uſque in præſentem diem ſepulcrum eius oſtenditur in tribu Dan. Thaanac, ciuitas iuxta quam
Iud.5.1 Debbora aduerſum Siſaram dimicauit, in tribu Manaſſe, ſeparata leuitis, quam tenere non potuit, priſtinis cultori
Ios. 21 bus nequaquam eiectis. eſt autem uilla nunc prægrandis,
Iud.9 diſtans a legione tribus millibus. Thebes, urbs, quam
2.Reg.11 cum oppugnaret Abimelech, fragmine molæ ictus interiit. eſt autem uſque hodie uicus nomine Thebes, in finibus Neapoleos pergentibus Scythopolim quaſi in tertiodeci-
Ios. 15 mo eius lapide. Thannatha, poſuimus & ſupra. Than-
2.Reg.3 na in tribu Iuda. Thelamage, locus in quo Abner miſit ad Dauid. Sed ſciendum quod pro hoc uerbo Aquila interpretatur extemplo, Symmachus pro ſemet ipſo. Tha
3.Reg.4 ath, iuxta Galaad. Thapſa תפסח terminus regni Salo-
2.Par.8 monis. Themor תמר ciuitas quam ædificauit Salomon in
3.Reg.10 deſerto, cuius in libris Hebraicarum quæſtionum mentio-
2.Par.9 nem plenius fecimus. Tharſis, תרשיש unde aurum affe-
Ezech.27 rebatur Salomoni. hanc putat Ioſephus Tarſum urbem eſſe Ciliciæ. Porro iuxta Ezechielem prophetam Carthago ſentitur. ſiquidem in eo loco ubi ſecundum Septuaginta interpretes legimus Carthaginem, in Hebræo habemus Tharſis ſcriptum. Nonnulli Indiam putauerunt: & de hoc tam in libro epiſtolarum, quas ad Marcellam ſcripſimus,
3.Reg.15 quam in libro Hebraicarum quæſtionum plenius diximus.
4.Reg.15 Tharſa, ubi Aſa rex Iſrael fuit. Tharſila תרצה, unde fuit Ma-

Manahen, uſque hodie eſt uiculus Samaritanorum in re- 3.Reg.17
gione Batanea, qui Therſila dicitur. Thesba, unde ortus
eſt Elias propheta Thesbites. Theman iuxta Ezechielem *Eſa.* 21
ciuitas Idumeæ. Porro Eſaias in uiſione eam ponit Ara- *Hier.* 49
biæ. Meminit huius & Hieremias. Abdias autem ſcribit *Abdias*
ciuitatem Eſau. Sed & unus filiorum eius Theman appel- *Gen.* 36
labatur, ſicut ſupra diximus. Tharthac תרתק quam in 4. *Reg.* 17. 19
terra Iudææ Euei condidere. Thalaſſar, regio Syriæ. *Eſa.* 37
Thogorma, legimus in Ezechiele. Thaphet, legimus in *Ezech.* 27
Hieremia Aranthapheth. eſt autem in ſuburbanis Aeliæ uſ
que hodie locus, qui ſic uocatur, iuxta piſcinam Fullonis,
& agrum Acheldema.

Vr אור Chaldæorum, ubi mortuus eſt Aram, frater *Gen.* 11
Abrahæ, cuius hodieque, ſicut Ioſephus refert, tumulus
oſtenditur: & ſuper hoc quid nobis uideatur, in libris He-
braicarum quæſtionum plenius diximus. Vlamaus, pro *Gen.* 28. 3
quo in Hebræo ſcriptum habetur Luza. Eadem eſt au-
tem quæ & Bethel: ſicut ſupra diximus. Sed & quædam
uilla nomine Vlama in duodecimo Diocæſareæ lapide oſtē
ditur contra ſolis ortum. Vz עוץ unde fuit Iob de regione *Iob.* 1
Auſitidi: ſed & unus de poſteris Eſau, Vz nomine appella- *Gen.* 22
batur. de quo in libris Hebraicarum quæſtionum diximus. *Ios.* 15
Xil, in tribu Iuda.

Zophoim, regio principum in terra Edom, quæ nunc
uocatur Gabalena. Zoab, ciuitas Amorræorum ſita in
Arnone: de qua ſcriptum eſt. propterea dicitur in libro
bellorum Domini: Zoab inflammauit torrentes Arnon. *Ios.* 15
Zephrona זפרנה, terminus Iudæ ad ſeptentrionem. Za- 1.*Reg.* 23
ret, uallis Zaret in parte deſerti. Ziph, in tribu Iuda. Za *Ios.* 15
noa זנוח in tribu Iuda: uſque hodie in finibus Eleuthero-
poleos Aeliā pergentibus, uilla Zanua nuncupatur. Ziph,
in octauo milliario Chebron contra orientē: uſque ho
die uicus oſtēditur, ubi abſconditus eſt Dauid. Fuit autem
tribus Iuda in Daroma in finibus Eleutheropoleos. Ziph,
mons ſqualidus uel caligans ſiue nebuloſus. Iuxta Ziph,
in quo ſedit Dauid prope Chermelam, quæ in ſcripturis

sanctis Carmelus appellatur: uicus hodie Iudæorum: un-
1.Reg.25 de fuit Nabal Carmelius. Sed & unus de posteris Caleb di-
1.Par.2 ctus est Ziph. Lege Paralipomenon. Zochora, in Hiere-
mia ciuitas Moabitarum: hæc est quæ nũc uocatur Zoara,
siue Segor, una de quinque ciuitatibus Sodomorum. Zeb
ciuitas Ammam, hodieq. uilla Zia ostenditur in quinto-
Hier. 48 decimo lapide Philadelphiæ, contra occidentem: de qua
Gen.19 scribit Hieremias. Zoeleth, nomen lapidis, ubi Adonias
3.Reg.1 immolauit uictimas iuxta fontem Rogel.

ARGVMENTVM.

Opvs *hoc eruditum profecto est, & ab erudito quopiam homine editum: D. autem Hieronymi non esse, ex eo colligitur, quod, dum de Smyrna Lyciæ ciuitate meminit, ipsum citat Hieronymum.*

DE ACTIS APOSTOLORVM.

Act.1 ACHELDEMA חקל-דמא ager sanguinis: qui hodie quoque demonstratur in Aelia ad australem plagã montis Sion: & hactenus iuxta Iudæorum consilium, mortuos ignobiles, alios terra tegit, alios sub diuo
Act.16.19 putrefacit. Asiæ regio, quæ cognominatur minor, absque orientali parte, qua ad Cappadociam Syriamq. progreditur, undique circumdata est mari: cuius prouinciæ sunt,
Act. 7 Phrygia, Pamphylia, Cilicia, Lycaonia, Galatia, & aliæ multæ: sed specialiter ubi Ephesus ciuitas est, Asia uocatur. Aegypti regio, a septemtrione mare magnum sinumq. Arabicum, ab oriente rubrum mare, a meridie oceanum, ab occasu Libyam habet: cuius inferiorem partem Nilus dextera læuaq. diuisus, amplexu suo determinat Canopico ostio ab Africa: ab Asia Pelusiaco, centum sexaginta passuum interuallo: quam ob causam inter insulas quidã Aegyptum retulere, ita se fundente Nilo utrimque, ut Δ litteræ figuram efficiat: inde multi quod Græcæ litteræ figuram efficiat, uocabulo Deltam appellauere. Aegypti uero

mensura ab unitate aluei, unde se primum findit in latera ad Canopicum ostium, centum sexagintasex passuum, ad Pelusiacum ducentorum quinquagintasex. Arabiæ regio, Act.2
inter sinum maris rubri, qui Persicus, & eum qui Arabicus dicitur, habet gentes multas, Moabitas, Ammonitas, Idumæos, Saracenos, aliosq. quamplurimos. Arabia autem sacra interpretari dicitur: eo quod sit regio thurifera, odores creans: hinc eam Græci, εὐδαίμονα, nostri beatam uocauerunt. Aethiopum regio ab Indo flumine consur- Act.8
gens, iuxta Aegyptum inter Nilum & oceanum, & in meridie, sub ipsa solis uicinitate iacet: quorum tres sunt populi Aegypti, Hesperiæ, & Occidentis. Antiochia, ciuitas Act.11.14.15
Syriæ cœles, in qua Barnabas & Paulus apostoli sunt ordinati. Est autem & alia in Pisidia prouincia, in qua iidem prædicantes, Iudæis dixerunt: Vobis oportebat primum Act.13
loqui uerbum Dei, sed quoniam repulistis illud &c. Alexã Act.6
dria, ciuitas Aegypti, quæ quondam No dicebatur, inter Aegyptum, Africam, & mare quasi claustrum posita, in qua beati euangelistæ Marci tumulus hodieq. ueneratur. Azo- Act.8
tus, opidum insigne Palæstinæ quod Hebraice dicitur Asdod. & est una de quinque olim ciuitatibus Allophylorũ. Act.14
Attalia, ciuitas Pamphyliæ maritima. Amphipolis, ciui- Act.17
tas & ipsa Macedoniæ: est alia eiusdem nominis in Syria. Apollonia, & ipsa ciuitas Macedoniæ: & est altera in prouincia Africæ quæ dicitur Pentapolis. Athenæ, ciuitas in Achaia, philosophiæ dicata studiis: quæ cum una sit, plurali numero semper appellari solet: cuius Piræeus portus, septemplici muro quondam communitus fuisse describitur. Areopagus, Athenarũ curia, quæ interpretatur uilla Martis, quod ipse ibi quondam cum ducentis duodecim diis dicatus sit. Assos, ciuitas Asiæ maritima, eadem Apollonia Act.20.27
dicta. Antipatris, ciuitas Palæstinæ nunc diruta, quam He Act.23
rodes rex Iudææ ex patris sui nomine uocauerat. Appii fo Act.28
rum, nomen fori Romæ, ab Appio quondam consule tractum: a quo & uia Appia cognominata est.

Babylon, metropolis regni Chaldæorum, ubi eorum,

qui ædificabant turrim, linguæ diuisæ sunt, a quo & regio circumposita, Babylonia uocatur. Hanc fuisse potentissimam, & in campestribus per quadrum sitam, ab angulo usque ad angulum muri, sedecim millia passuum tenuisse, idest simul per circuitum sexagintaquattuor millia, refert Herodotus; & multi alii qui Græcas historias conscripse-
Gen.11 runt. Arx autem, idest Capitolium illius urbis, est turris quæ post diluuium ædificata, quattuor millia passuum tenere dicitur: cuius post ruinam muri tantum fictiles remansisse, & ob bestias, quæ illic abundant captandas, recupera-
Act.16 ti esse traduntur. Bithynia, prouincia Asiæ minoris quæ & quondam Bibraia, & deinde Mygdonia dicta est. Et maior Phrygia, Iera flumine a Galatia disterminata, habet ci-
Act.17 uitatem eiusdem nominis. Berœa, ciuitas in Macedonia, quæ uerbum Domini nobiliter accepit.

Act.2 Cappadocia regio in capite Syriæ, idest ad septemtrionem. Cyrene, ciuitas in Libya: cuius regio etiam Pentapolitana uocatur, eo quod quinque urbibus maxime fulgeat, Berenice, Arsinoe, Ptolemaide, Apollonia, ipsaq. Cy-
Act.27 rene. Creta, Græciæ insula, centum quondam opidis insignis, famosaq. diuitiis, maxime æris. ibi enim prima huius metalli inuentio & utilitas fuit: cui proximum est in fi-
Act.23 nibus Ciliciæ promontoriũ, & opidum Veneris. Cilicia pro-
Cant.4 uincia Asiæ, quã Cydnus amnis intersecat, & mõs Amanus
Act.7 cuius meminit Salomon, a Syria cœle separat. Carra, ciuitas Mesopotamiæ, apud Romanos Crassi clade, apud
Gen.11.12 nos hospitio Abraham patriarchæ & parentis eius morte
Act.7 nobilis. Chaldæorum regio inter Babyloniam & Arabiã, Tigrim & Euphraten. Chanaan, filius Cham, obtinuit terram a Sidone usque ad Gazam, quam Iudæi deinceps possederunt eiectis Cananæis. Cæsareæ ciuitates duæ
Act.8 sunt in terra promissionis. Vna Cæsarea Palæstinæ in litore magni maris sita est, quæ quondam Pyrgos, idest turris stratonis dicta est: sed ab Herode rege Iudææ nobilius & pulchrius & contra uim maris multo utilius instructa,
Act.12.10.11 in honorem Cæsaris Augusti Cæsarea cognominata est:

cui

cui etiam templum in ea marmore albo construxit: in qua Matth. 16
nepos eius Herodes ab angelo percussus, Cornelius centu Marc. 8
rio baptizatus, & Agabus propheta zona Pauli ligatus est.
Altera uero Cæsarea Philippi: cuius euangelii scriptura me
minit: ad radices montis Libani, ubi Iordanis fontes sunt,
a Philippo tetrarcha eiusdem regionis facta, & in honorem
Tiberii Cæsaris cognominata est. Sed & tertia Cæsarea,
Cappadociæ metropolis est, cuius Lucas ita meminit: Pro
fectus ab Epheso & descēdens Cæsareā, ascēdit & salutauit Act. 18
ecclesiā. Corinthus, ciuitas Achaiæ maritima. Cenchreæ, Act. 19. 18
portus Corinthiorum ciuitatis. Chios, insula ante Bithy Act. 20
niam, cuius nomen Syra lingua masticem designat, eo Act. 27
quod ibi mastix gignitur. Hanc aliqui Chiam appellauere
a Chione nympha Choos. Cnidus, insula contra Asiam
nobilissima adiacens prouinciæ Cathiæ, & est eiusdem no
minis opidum in insula Calymna.

Damascus, urbs nobilis Phœnices; quæ & quondā in o- Act. 9
mni Syria tenuit principatū, & nunc Saracenorū metropo
lis perhibetur: unde & rex eorum Nauuias famosam in ea
sibi suæq. genti basilicam dedicauit, Christianis in circuitu
ciuibus Baptistæ Ioannis ecclesiam frequentātibus. Derbē, Act. 14
ciuitas Lycaoniæ prouinciæ.

Elamitæ, principes Persidis, ab Elam filio Sem appel- Act. 2
lati. Ephesus Amazonum opus, ciuitas in Asia, ubi re- Act. 18. 19. 20
quiescit beatus euangelista Ioannes.

Frigia, prouincia Asiæ, Traode superiecta in septemtrio Act. 18
nali sua parte Galatiæ contermina, meridianæ Lycaoniæ
& Pisidiæ Macedoniæque, ab oriente Cappadociam attin
git. Duæ autem sunt Phrygiæ, quarum maior Smyr-
nam habet, minor uero Ilium. Phœnicia, prouincia Sy
riæ, cuius partes sunt Samaria & Galilæa, & aliæ pluri- Act. 11
mæ regiones.

Galilææ duæ sunt. Vna Galilæa gentium uicina finibus Act. 13
Tyriorum in tribu Nepthalim. Altera circa Tyberiadem Ios. 19
& stagnum Genesareth in tribu Zabulon. Galatiā, prouin Act. 18
cia Asiæ, a Gallis uocabulum trahens: qui, in auxilium a re

ge Bithyniæ euocati, regnum cum eo facta uictoria diuiserunt. Sicq. deinde Græcis admixti, primo Gallogræci, po
Act. 20 stea Galatæ sunt appellati. Græcia, prouincia quædam Achaiæ, quæ a Græcis scriptoribus Hellas uocata est, in qua Athenæ ciuitas est, quondam Attica dicta.

Act. 27 Hadrumetus, ciuitas in Bazatio regione Africæ. Hadria, nomen maris contra Rauennam, quod per hostia Padi fluuii intratur, sumpto uocabulo ab Hadria proxima ciuitate, quæ idem mari nomen Hadriatici dedit. Hie-
Act. 2. 4. 5. 21 rusalem, metropolis quondam totius Iudææ, quæ nunc ab Aelio Hadriano Cæsare, quod eam a Tito destructam, latiore situ instaurauerit, Aelia cognominata est: cuius opere factum est, ut loca sancta, idest Dominicæ passionis & resurrectionis, sed & inuentionis sanctæ crucis quondam extra urbem iacentia, nunc eiusdem urbis muro septemtrionali circumdentur.

Act. 1. 2. 9. 10 Iudæa aliquando tota terra duodecim tribuum appellatur, aliquando duæ tantum tribus, quæ quondam Iuda
Act. 9 uocabantur, ad distinctionem Galilææ & Samariæ, aliarumq. in terra repromissionis regionum. Et notandum apud historicos, quod Iudæa ad Palæstinam, Galilæa uero & Samaria ad Phœnicem pertineant. Ioppe, opidum Palæstinæ maritimum in tribu Dan: ubi hodie saxa monstrantur in litore, in quibus Andromeda relegata, Persei quon-
Act. 13. 16 dam uiri sui fertur liberata fuisse præsidio. Iconium, ciui-
Act. 27 tas celeberrima Lycaoniæ, & est altera in Cilicia. Italia regio & patria Romanorum ab Italo rege uocabulum traxit, quæ ab Africo & a Borea mari magno cincta, reliqua alpium obiicibus obstrusa est.

Act. 2 Libyæ prouinciæ duæ sunt, una Libya Cyreneaca: de qua dictum est: et partes Libyæ quæ est circa Cyrenem. Hæc porta Aegypti in parte Africæ prima est: & mari Libyco cognomen dedit: post quam Libya Aethiopum, usque ad meridianum pertingens oceanum. Lydda, ciuitas
Act. 9 Palæstinæ in litore magni maris sita, quæ Diospolis appel-
Act. 14 latur. Lycaonia prouincia Asiæ est: & eiusdem nominis ciuitas

uitas est in Phrygia minore. Lystra, ciuitas Lycaoniæ. Ly *Act.27* cia, prouincia Asiæ. Lasæa, ciuitas litoraria Cretæ insulæ iuxta locum qui uocatur boni portus, ut ipse Lucas exponit: pro qua quidam corrupte Thalassa legunt.

Mons Oliueti ad orientem Hierosolymæ, torrente Ce *Act.1* dron interfluente, ubi ultima uestigia Domini humo impressa hodieq. monstrantur. Cumq. terra eadem quotidie a credentibus hauriatur: nihilominus tamē eadem sancta uestigia, pristinum statum continuo recipiunt. Denique cum ecclesia, in cuius medio sunt rotundo schemate, & pulcherrimo opere conderetur, summum tantum cacumen, ut perhibent, propter Dominici corporis meatum, nullo modo contegi, & concamerari potuit: sed transitus eius a terra ad cælum usque patet apertum. Medi a Madai *Act.2* filio Iaphet appellati: sunt autem inter flumen Indum, & flumen Tygrim regiones istæ, a monte Caucaso usque ad mare rubrum pertingentes, Aracusia, Parthia, Assyria, Persis, & Media: quas scriptura sacra uniuersas sæpe Mediæ nomine uocat. Mesopotamia, regio inter flumina Tygrim, & Euphraten, quæ & ipso uocabulo Græco, in medio fluminum esse posita monstratur. Hinc ad meridiem Babylonia: deinde Cedar: nouissime Arabia Eudæmon. Madian, ciuitas iuxta Arnonem & Areopolim, cuius nūc *Act.7* ruinæ tantummodo demonstrantur, ubi Moyses apud Ie- *Exod. 2* thro socerum suum exulabat. Mœsia, prouincia Asiæ. nunc Aeolis dicta. Est autem & altera eiusdem nominis iuxta fluuium Danubium. Suntq. auctores, qui dicant transisse ex Europa Mesas, & Brygas, & Hunnos, a quibus appellantur in Asia Mysi, Phryges & Bithynii. Macedonia *Act.20* prouincia Græcorum nobilissima, & uirtutibus Alexandri Magni nobilior facta. Mitylene, insula contra Asiam, quæ a proxima continente abest quingentaseptem milllia passus. Miletus, ciuitas in Asia maritima, decem stadiis ab *Act.20* ostio Mæandri amnis secreta: ubi Paulus Ephesiorum maiores alloquitur. Est & insula non ignobilis nominis eiusdem in mari Aegeo, uel Ionio.

Naza-

Act.2.10 Nazaret, uiculus in Galilæa iuxta montem Tabor, un-
de & Dominus noster Iesus Christus Nazarenus uocatus
est: habetq. ecclesiam in loco, quo angelus ad beatam Ma
riam euangelizaturus intrauit: sed & aliam, ubi Dominus
Act.16 est nutritus. Neapolis, ciuitas Cariæ, quæ est prouin-
cia Asiæ.
Act.2 Parthi inter flumen Indum, quod ab oriente est, & in-
ter flumen Tygrim, quod est ab occasu, siti sunt, ut supra
dictum est. Pontus, regio multarum gentium iuxta mare
Ponticum, quod Asiam Europamq; disterminat. et pro-
Act.13 pter plurimam ostiorum Danubii infusionem, dulcius cete
ris esse dignoscitur. Pamphylia, prouincia Asiæ. Paphus,
maritima in Cypro insula, Veneris quondam sacris, car-
minibusq. poetarum famosa, quæ, frequenti terræmotu la
psa, nunc ruinarum tantum uestigiis quid olim fuerit osten
dit. Perge, ciuitas Pamphyliæ prouinciæ. Philippi ciuitas
Act.16.20 in prima parte Macedoniæ. Pisidia, prouincia Asiæ. Pata
Act.21 ra, ciuitas Lyciæ prouinciæ in Asia. Ptolemais, ciuitas in
Act.21 Iudæa maritima prope montem Carmelum, quæ quondã
a quodam Ptolemæo dicta est. Est autem altera Ptolemais
in Pentapoli prouincia Africæ, cuius supra memini. Pu-
teolis, ciuitas colonia Campaniæ, eadem dicitur Ceadicta.
Act.28 Roma, orbis quondam totius domina, a conditoris
sui Romuli nomine sic uocata. quam, propter eximiam
uirtutem, plerique scriptorum, quasi sola esset, Vrbem
Act.21 appellare malebãt. Rhodus Cycladum insularum nobilis-
sima, & ab oriente prima quondam Ophiussa uocata, in
qua eiusdem nominis urbs fuit, æreo colosso famosa, se-
ptuaginta cubitorum altitudinis: distat a portu Asiæ uigin
Act.28 ti millibus passuum. Rhegium ciuitas Siciliæ maritima, ui
ginti millia passuum a promontorio Peloro secreta: cuius
nomen Græcum interpretatur discretio: eo quod hæc Sici
liæ pars quondam Brutio agro Italiæ cohærens, mox inter
fuso mari sit auulsa, quindecim passuum longitudine freto,
in latitudine autem modo iuxta columnam Rhegiam, in
quo freto est scopulus Scylla, item Charybdis mare uertico

sum,

ſum, ambo clara ſæuitia.

Samaria, ciuitas regalis in Iſrael in uertice montis Somer poſita. Sed & omnis regio, quæ circa eam fuit, a ciuitate quondam nomen acceperat: media inter Iudæam & Galilæam iacet. Hæc ab Herode Antipatri filio in honorem Augusti Cæſaris Græco nomine Sebaſte, ideſt Auguſta, uocata eſt. Sichem, ciuitas Iacob, nunc Neapolis dicta, iuxta ſepulcrum Ioſeph, quæ a filio Emor ſui regis uocabulum ſumpſit: iuxta quam Dominus Samaritanæ mulieri loquitur ad fontem: ubi nunc eccleſia fabricata eſt ex latere montis Garizim. Sina, mons in regione Madian ſuper Arabiã in deſerto, qui alio nomine Choreb appellatur. Vnde dicitur: Et fecerũt uitulum in Choreb: cum hoc Moyſes in Sina factum ſcripſerit. Saronas, quod interpretatur campeſtris, regio eſt Cæſareæ Palæſtinæ, uſque ad opidum Ioppe pertingens. Et eſt hodie locus paſcendis gregibus aptus: quæ iuxta ſoli qualitatem Petro prædicante, fidei continuo fructus germinauit. Sed & inter montem Tabor & ſtagnũ Tyberiadis, regio Saronas appellatur. Sidon, urbs Phœnices inſignis, olim terminus Cananæorum ad aquilonem, iuxta Libani montis ortum ſita, & ipſa artifex uitri. Seleucia ciuitas Syriæ nobilis, in promontorio Syriæ Antiochiæ ſita. Salamis, ciuitas in Cypro inſula nunc Conſtantia dicta, quam, Traiani principis tempore, Iudæi interfectis omnibus accolis deleuerunt. Samothracia inſula in Pagaſiaco ſinu. Syria, quæ Hebraice Aram dicitur, regio eſt inter flumen Euphraten & mare magnum uſque ad Aegyptum pertingens,: habet maximas prouincias, Comagenam, Phœniciam, & Palæſtinam abſque Saracenis & Nabathæis, quorũ gentes ſunt duodecim. Samos, inſula in mari Aegæo, in qua reperta prius fictilia uaſa traduntur: unde & uaſa Samia appellata ſunt. Smyrna, ciuitas Lyciæ prouinciæ in Aſia: cuius Lucas ita meminit: Et pelagus Ciliciæ, & Pamphyliæ nauigãtes uenimus in Smyrnam Lyciæ. Pro quo aliqui codices habẽt; Venimus in Lyſtram, quæ eſt in Cilicia. Porro Hieronymus in libris Hebræorum nominum

Act. 8 *Act. 7* *Gen. 33* *Act. 7* *Psal. 105* *Act. 9* *Act. 27* *Act. 13* *Act. 16* *Act. 20* *Act. 27*

num ponit Smyrnam, & interpretatur Amaram. Sal-
Act. 27 mon, ciuitas maritima Cretæ insulæ. Syrtes, arenosa in mari magno loca multum terribilia & metuenda, eo quod ad se omnia diripere soleant, & appropinquantes uadoso mari hæreant. Hæ autem ad mare Aegyptium uicinæ
Act. 28 sunt, & pariter admiscentur. Syracusa: metropolis Siciliæ, sub promontorio Pachyno: siquidem Sicilia ipsa tribus est distincta promontoriis: unde & a trianguli specie, Trinacria quondam uocata, mox a Siculo rege Sicilia dicta est. Primum promontorium dicitur Pelorum, & spectat ad aquilonem: cui Messana ciuitas proxima est: & aduersum ex Italia dictum est promontorium Cenus, duodecim stadiorum interuallo. Secundum dicitur Pachynum, quod respicit ad Euronotum. Tertium appellatur Lilybæum, ciuitatem eiusdem nominis habens, & dirigitur in occasum.

Act. 22. 21 Tarsus, ciuitas metropolis Ciliciæ prouinciæ, Paulo apostolo gloriosa. Tyrus, metropolis Phœnices in tribu Nepthalim, uicesimo prope milliario a Cæsaria Philippi. Hæc quondã insula fuit præalto mari, septingentis passibus diuisa: sed ab Alexandro terra cõtinens facta est, propter expugnationem, multis in breui freto aggeribus comportatis: cuius maxime nobilitas conchylio atque purpura con-
Act. 20 stat. Troas, ciuitas Asiæ maritima, eadem Antigonia di-
Act. 16 cta. Thyatira ciuitas Libyæ quæ est prouincia Asiæ, tẽplo quondam Aesculapii famosa: cuius ciuis erat illa Lydia πορφυρόπωλις, idest purpuræ uenditrix, quæ in Philip-
Act. 16 pis fidem Christi suscepit. Thessalonica ciuitas Macedo-
Act. 19 niæ. Theatrum, locus a spectaculo uocabulum mutuans, quod in eo populus stans desuper atque spectans, ludos scenicos contemplaretur.

ARGV-

ARGVMENTVM.

NOMINA Hebraica, quæ in sacris testamenti ueteris litteris continentur, etymo a suæ lingua, hoceſt Hebraica, ducto, omnia hic D. Hieronymus interpretatur. Diſcutit autem ea non ſolum ordinate per Alphabeti noſtri litteras, uerum per continuatam etiam librorum ſeriem. Opus doctum eſt, & maxime neceſſarium, & (ut ipſemet ait) illi ſimile nec Græcia prius habuit, neque Latium. explicatur autem litteris noſtris, quatenus ſcilicet (ut dictum eſt in argumento de locis Hebraicis) per characterum copiam fieri potuit. quædam enim litteræ apud Hebræos ſunt, quæ neque noſtris, neque Græcis commode exprimantur. Facilius patuiſſet interpretatio, ſi Hebraicis etiam litteris conſcribi nomina potuiſſent. Verũ nobis tempus defuit. Non offendãtur autẽ Hebraicæ linguæ periti, ſi alicubi interpretatio illis non reſpondeat: litteræ enim, præſertim quæ aliqua ratione inter ſe ſimiles ſunt, ueluti figura, & pronunciatione, ab ætate D. Hieronymi, uſque ad noſtra tempora (ut in ceteris euenit linguis) mutatæ interdum ſunt. Hoc autem uerum eſſe, luce clarius, ſupra aliquot commemoratis exemplis, nos late probauimus.

DIVI HIERONYMI PRESBYTERI in librum nominum Hebraicorum præfatio.

PHILO uir diſertiſſimus Iudæorum, Origenis quoque teſtimonio comprobatur edidiſſe librum Hebraicorum nominum, eorumq. Etymologias iuxta ordinem litterarum e latere copulaſſe. Qui cum uulgo habeatur a Græcis, & bibliothecas orbis impleuerit, ſtudii mihi fuit in Latinam eum linguam uertere. Verum tam diſſona inter ſe exemplaria reperi, & ſic confuſum ordinem, ut tacere melius iudicauerim, quam reprehenſione quid dignum ſcribere. Itaque hortatu fratrum Lupuli & Vale-

Valeriani, qui me putant aliquid in Hebrææ linguæ notitia profecisse, & rei ipsius utilitate commotus, singula per ordinem scripturarum uolumina percucurri, & uetus ædificium noua cura instaurans fecisse me reor quod a Græcis quoque appetendum sit. Præterea & illud in præfatione commoneo, ut si qua hic prætermissa sunt, alteri sciat lector operi reseruata. Libros enim Hebraicarum quæstionum nunc in manibus habeo, opus nouum, & tam Græcis quã Latinis usque ad id locorum inauditum: non quod studiũ meum insolenter extollam, sed quod sudoris conscius, ad lectionem eorum prouocem nescientes. Si quis igitur & illos & præsens uolumen, librum quoque locorum quem editurus sum habere uoluerit, paruipendet ructum & nauseam Iudæorum. Ac ne forte consummato ædificio quasi extrema deesset manus, noui testamenti uerba & nomina interpretatus sum, imitari uolens ex parte Origenem, quem post apostolos, ecclesiarum magistrum, nemo nisi imperitus negat. Inter cetera enim ingenii sui præclara monumenta etiam in hoc laborauit, ut, quod Philo quasi Iudæus omiserat, hic ut Christianus impleret.

INTERPRETATIONES NOMINVM Hebraicorum.

NON statim ubicumque ex a littera quæ apud Hebræos dicitur aleph, ponuntur nomina, existimandum est ipsam solam esse quæ ponitur. Nam interdum ex ain, sæpe ex he, nonnumquam ex heth litteris, quæ aspirationes suas uocesq. commutant, habet exordium. Sciendum igitur, quod tam in Genesi quam in ceteris libris, ubi a uocali littera nomen incipit, apud Hebræos a diuersis (ut supra diximus) inchoetur elementis. sed, quia apud nos non est uocum tanta diuersitas, simplici sumus elatione contenti. unde accidit, ut eadem uocabula, quæ apud illos non similiter scripta sunt, nobis uideantur in interpretatione uariari.

ARGV-

ARGVMENTVM.

NEMO *miretur quod unum idemq. Hebræorum nomen uarys apud Latinos significationibus D. Hieronymus hoc in libro explicet. non tam enim id ex ambiguitate, uarietateq. interpretationum, quam ex diuersitate penes illos accidit elementorum: quod enim nos litterarum penuria, uno interdum charactere explicamus, diuersis Hebræi elementis conscribunt. nam præter quinque nostras uocales, quas quadruplicatos habent ex* א, ה, ח, *&* ע, *habent etiam tria* C, *uidelicet* ק, כ, *&* ק. *& quattuor* S, *Sin, Scin, Samech, & tzade: quæ et si pronunciatione, figurarumq uarietate apud Hebræos differunt, nos tamen pronunciare illas magis possumus, quam effingere.*

INTERPRETATIO NOMINVM

de Genesi iuxta numerum litterarum.

AETHIOPIAE, tenebræ, uel caliginis. Assyriorum, diligentium. Adam, homo, siue terrenus, aut indigena, uel terra rubra. Abel, luctus, siue uanitas, aut uapor, siue miserabilis. Ada, testimonium. Ararat, Armenia, siue mons uellicatus. Ascenez, ignis sic aspersus. Anuila, dolens, siue parturiens. Archat, insidiæ. Assur, dirigens, uel beatus, aut gradiens, siue arguens. Ananim, respondentes aquæ. Amorræum, amarum, uel loquentem. Arucheum, circumrodentem me. Asenneum, leuantem me. Aradium, uindemiator meus sufficiens. Amathi, indignatio mea. Adama, humus uel terra, siue terrena. Arfaxat, sanans depopulationem. Aram, excelsus. Asarmoth, atrium mortis. Adoram, generatio excelsa. Abizel, pergens. Abimael, pater meus a Deo. Abram, pater excelsus. Aran, riscus, arca, uel capsa. Aegyptus, tribulatio coangustans. Aggea, quæstio, uel festiuitas. Amraphael, dixit ut caderet. Arioch, ebrius, uel ebrietas. Astaroth, ouilia, uel faciunt exploratores. Amalech, po-

pulus lambens, uel lingens. Aner, lumen, uel illuminatio, uel lucerna, uel ciuitas, uel oculus hominis. Agar, aduersa, uel conuersa. Abraham, pater uidens populum. Ammon, filius populi mei, uel populus mœroris. Abimelec, pater meus rex. Azia, uidens. Arbee, quarta, uel quatuor. Asurim, nemus. Apher, humilis, siue puluis. Abidahe, pater meus sciens. Ader, grex. Aser, beatitudo, siue beatus. Ana, responsio, siue respondens. Aluham, despiciens. Ahia, umbraculum. Abdam, desiderabilis. Achan, necessitas, uel labor eorum. Aran, iracundus, uel decus. Adad, præcipuus, uel patruelis. Auith, iniqua. Achobor, mures. Adosamitem, testificantem, siue testimonium aquæ. Auran, mæror eorũ, uel labores. Asenec, ruina. Adod, inclytus. Amul, parcens. Aggi, festiuitas mea. Aheri, declinans. Atobedi, uindemiator sufficiens. Arieli, leo Dei mei. Achi, frater meus. Arad, descendens. Asom, festinantes. Adad, testimonium, uel ramnus.

Babylon uel Babel, confusio. Bethel, domus Dei. Bara, in malitia, siue creatura. Bale, præcipitans, siue deuorans. Baran, grando. Bersabee, puteus satietatis, uel puteus septimus. Buz, despiciens, siue contemnens. Bathuel, uirgo Dei. Beeri, puteus meus, siue putei mei. Basemoth, in nominibus, siue delinquens, uel ueniens, aut posita. Bala, inueterata. Benoni, filius doloris mei. Beniamin, filius dexteræ. Balaam, sine populo, uel absque substantia eorum, siue in eis. Beor, impelle. Bosra, in tribulatione, uel angustia. Badad, præcipuus. Balaannan, habens gratiam. Beria, in clamore eius. Bechor, primogenitus, uel in clitellis, aut in ingressu est angustus.

Cain, possessio, uel acquisitio. Cainan, lamentatio, uel possessio eorum. Cithii, amentes, uel stupentes. Carnaim, cornua. Cades, sancta, siue mutata. Cinei, possidentes. Ceni, nidus meus, uel possessio. Cenez, zelotypus, uel sessio eius. Cedmonei, antiqua tristitia, uel orientales. Camuel, resurrectio Dei, uel statio Dei. Cedar, tenebræ, uel mæror. Codma, orientalis, uel antecedens.

Chore,

Chore, caluitium. Caath, molares dentes, siue patientia. Hucusque per simplicem c litteram lecta sint nomina: exin aspiratione addita, idest per χ Græcum legenda. Cherubim, scientia multiplicata, uel quasi plures. Cham, calidus. Sed sciendum quod in Hebræo χ litteram non habeat: scribitur autem per כ, quæ duplici aspiratione profertur. Chethim, confracti. Chus, Aethiops. Canaan, σαλὸς, hoc est, motus eorum, uel negotiator, aut humilis. Chalanne, cōsummatio futura, siue omnes nos. Chalec, quasi uiride. Chesluim, contecta regio eorū. Captutim, manus exploratorū, siue tortorū, sed melius Cappadoces. Chetheus, mentis excessus, siue fixus, uel abscisus. Sed hoc nomen in Hebraico non incipit a consonanti littera, uerum ab ח heth, de qua iam supra diximus. Chaldæi, quasi dæmonia, uel quasi ubera, aut feroces. Charran, foramina, siue ira, uel fodiens eos. Sed & hoc nomen a ח Hebraico incipit. Chebron, coniugium, siue incantator, aut uisio sempiterna: & hoc ח het in principio habet. Chodórlaomor, quasi generatio manipuli, siue quasi decorum manipuli. Chorræi de foraminibus, quos uocant Troglodicas. Choba, condemnatio. Chased, quasi populantes. Sunt autem Chaldæi. Chet, percutiens. Chettura, thymiama offerens, uel copulata, aut iuncta. Choadad, præcipuum. Chabratha, quasi electum, siue graue. Chorri, siue Chorræus, farina, aut farinatus, seu post me, uel foramen meum. Chazbi, mendacium. Charmi, uinea mea, uel cognatio mea. Chaber, coniunctio, uel incantator: sed & hoc per ח heth litteram scribitur.

Dodanim, patruelis: in propinquos uertitur & cognatos. Dedan, solitarius, siue fratruelis eorum. Dasem, frenū. Decla, subtile, siue palmata. Damascus, sanguinis potus, siue sanguinis osculum, uel sanguinis facci. Dadan, iudicans. Dedan, grande iudicium. Dan, iudicium, aut iudicans. Duma, tacens. Dina, iudicium istud. Debbora, apis, siue eloquentia. Dison, fortis papilla, siue calcabit eam: sed hoc Syro sermone dicitur: ceterum Hebraice pingue-

do interpretatur, aut cinis, id est, fauilla holocaustorum. Disan, similiter ut supra; licet quidam putent tortem elephantem interpretari. Dennaba, iudicium afferens. Dothaim, pabulum, uel uiride eorum, aut sufficientem defectionem.

Eden, uoluptas, siue deliciæ, uel ornatus. Euila, dolens, siue parturiens. Euphrates frugifer, siue crescens. Eua, calamitas, aut uæ, uel uita. Enoch, dedicatio. Enos, homo, siue desperatus, uel uiolentus. Euæum, ferum, siue pessimum. Eber, transitor. Elmodad, ad matrem eius præcipuam, siue Dei mensuram. Ellasar, Dei declinatio, siue hanc separans. Esrom, iacula gregum. Escol, botrus, siue ignis omnis. Ephron, puluis mœroris, uel puluis inutilis, siue puluis eorum. Eldaa, ad scientiam, siue de scientia. Etheus, formidans, siue stupens. Edom, rufus, siue terrenus. Emor, asinus. Ephrata, ubertas, siue pulnerulenta. Eser, fictus, id est plasmatus. Esbam, ignis in eis. Ephraim, frugifer, siue crescens. Esron, sagittam uidens. Esbel, ignis uanus, siue uetus. Hucusque per breuem litteram e, nunc per productam nominum sunt legenda principia. Elisa, Deus meus, uel eius salus, uel ad insulam, uel Dei mei saluatio. Elam, sæculi uel orbis. Emim, horribiles. Eliezer, Dei auxilium. Epha, dissolutus, siue mensura. Esau, factura, siue rubeus, uel aceruus lapidum, seu uanus, aut frustra. Elon, regio campestris, aut quercus, uel roboreus. Eliphaz, Dei mei aurum. Emam, calor eorum. Ebal, uallis uetus aut aceruus lapidum. Ela, terebinthus. Er, uigiliæ, siue pollicens, aut resurrectio, uel effusio. Enaim, oculi, siue fontes. Eroon, id est Eroim, in facie eorum, siue uigiliæ dolorum.

Fison, os pupillæ, siue oris mutatio. Fut, Libyæ, siue oris declinatio. Fetrusim, dissoluens mensuram. Filistim, cadentes, siue ruina poculi, aut cadentes potione. Farao, dissipans, siue discooperiens eum. Faleg, diuidens. Ferezei, separantes, siue disseminati, uel fructificantes.

Fara,

Fara, ferocitas eorum. Fichol, os omnium: ab ore, non ab osse. Filisthiim, ruina duplex. Faldas, ruina paupertatis, siue cadens germen. Fau, nihil, aut subito. Fiennon, ori eorum, aut ori uincto. Futifar, os inclinans ad dissecandum. Farez, diuisio. Petrefe, Libyçus uitulus, siue discooperiens; uel certe diuisio, aut os declinans. Fallui, mirabilis. Fua, hic, aduerbium loci, siue rubrum. Fanuel, facies Dei.

Geon, pectus, siue præruptū. Gomer, assumptio, siue consummatio, uel perfectio. Gergesceus, colonū eiiciens, siue aduenā propinquantem. Gerara, ruminationem uidit, seu maceria. Sed sciendum quod Gerara interpretatur, incolatus: Gedera uero, maceria, siue sepes. Gaza, fortitudo eius. Gomorra, populi timor, siue seditio. Sciendum, quod g litteram in Hebraicô non habet, sed scribitur per uocalem ע ain. Geter, torcular uidens, siue accola explorationis. Gegal, præruptum, siue uallis uetus. Geraris, aduenæ propinquantes, siue cornupeta eorum. Gaam, uallis æstus. Gad, tentatio, siue latrunculus, uel fortuna. Galaad, aceruus testimonii, siue transmigratio testimonii. De hoc in libris Hebraicarum quæstionum plenius diximus. Gathan, tangens risit. Gesen, appropinquans palpationi eorum, siue uicinitas. Gersam, aduena ibi, aut adiectio eorum. Gera, ruminatio, uel incolatus. Guni, elatio mea, siue hortus meus.

Iobel, dimittens, aut mutatus, siue defluet. Iubal, delatus, siue dimittens. Iareth, descendens, siue roborans. Iaphet, latitudo. Iauan, est & non est, siue columba: sed Syrum est. Iebuseum, calcatum, siue præsepe eorum. Iectan, paruulus. Iarec, luna. Iobab, mago patre, siue distillans. Iescha, tabernaculum, uel unctio eius. Ismael, auditio Dei. Isaac, risus, uel gaudium. Iedlaph, manum tollens, uel manum ad os. Iexan, durus, siue durities. Iesboch, est cinis, siue tactus. Iethur, uersus, aut ordinatus. Iudith, laudans, aut confitens, aut Iudæa. Iacob, supplantator. Iuda, laudatio, siue confessio. Issachar, est merces.

Ioseph, augmentum. Iordanis, descensio eorum. Ior, riuus. Iaboch, arena, siue lucta. Ieus, parcens, aut faciens, aut commotus. Ieglam, despiciens. Iectran, superfluus eorum. Ietheth, dans. Irad, ciuitatis dissensio. Iram, ciuitas eorum. Iras, uidit fratrem meum, siue fratris mei uisio. Iamuel, dies eius Deus. Iamin, dextera. Iachin, praeparans. Iob, magus. Ioalel, uita Dei, siue exordium Dei, uel praestolans Deum. Iemna, marina, siue numerabilis. Iesua, planicies, siue est desiderium meum, aut certe saluator. Iessul, est dolore. Iasiel, dimidium Dei. Iesar, figmentum, siue tribulatio.

Lamech, humiliatus, aut percutiens, siue percussum. Ludim, nati, siue prosunt fortiter. Laabim, deusti, siue flammantes. Lesa, in salutem. Luth, utilis. Lot, uinctus, siue declinatio. Laban, candidus. Lathusim, malleatores. Laommin, tribus, siue matres. Lia, laboriosa. Leui, additus, siue assumptus. Lotam, uinculum eorum siue ipse conclusus.

Mauiael, quis est dominus Deus? uel ex uita Deus. Malaleel, laudans Deum. Mathusale, mortis concussio, uel mortuus est, & interrogauit. Magog, quod δῶμα, idest tectum, uel de domate, hocest, de tecto. Madai, mensura, siue quam sufficienter. Mosoch, prolongatio, siue defectio, aut certe compressus. Mesraim, hostes eorum, siue mensura. Sed sciendum quod Mesraim, Aegyptus appellatur. Messa, aqua rara, uel euado. Melcha, regina eius. Mamre, diuisio, siue perspicuum. Masech, potum dans, siue propinans. Moab de patre. Maacha, frangens, siue confracta. Madan, metiens, siue respondens. Madian, de iudicio, siue de causa. Mabram, de iucunditatibus. Masma, exaudientem. Massa, leuans, siue pondus, aut onus. Mahelethi, chorus, seu a principio. Meza, excisio. Maneeth, requiescens, siue donanti. Masreca, uectigal uanum, siue libans, uel trahens. Meezabel, quam bonus Deus. Matred, percussio, siue uirga descendens. Mizaab, aquam hauriens, siue aqua fluens. Mabzar, munita. Magdiel,

diel, de repromissione Dei, siue turris Dei, uel magnificat me Deus. Madianæi uel Madianitæ, diiudicantes. Manasse, oblitus, uel necessitas. Merari, amarus, uel amaritudines. Melchiel, rex meus Deus. Machir, uendens. Memphon, de ore eorum. Melchisedek, rex iustus.

Naid, motus, siue fluctuatio. Noemina, decus, siue uoluptas, uel fides. Noe, requies. Nemrod, tyrannus, uel profugus, aut transgressor. Niniue, pulchra, uel germen pulchritudinis. Nepthuim, scalpentes, siue aperientes. Nachor, requies luminis, uel requiescenti luce, uel obsecratio nouissima. Nabaioth, prophetans. Nabdeel, seruientis Deo, uel ursus Dei. Nephis, refrigerium, uel anima. Nepthalim, conseruauit me, uel dilatauit me, uel certe impleuit me. Naath, requiescens. Noeman, fidelis, uel motus eorum.

Obeth, longitudo. Ochozath, tenens. Oolibama, tabernaculum meum in aliquo, uel tabernaculi altitudo. Odollamites, contestans aliquem, uel testimoniũ in aqua. Ophim, thalami. Hucusque cum per o breuem litteram legerimus: exin per extensum pronunciemus elementum. Ophir siue Aphir, quod per ℌ Aleph litteram scribitur, interpretatur, irritum, uel herbosum. Ox, uolentem. Omar, populus, uel amarus. Onan, mæror eorum.

Riphat, uidens buccellam, siue uidens bona. Rodii, quod Hebraice dicitur, Rodim, interpretantur, descendentes, aut patruus iudicans, uel uisio iudicii. Rechema, tonans, uel excelsa. Rohoboth, inclinatio, uel plateæ. Ragau, ægrotans, uel pascens. Raphaim, gygantes. Rebecca, multa patientia, uel multum accepit, siue patientia. Remma, uel Ruma, uidens aliquid, uel excelsa. Rachel, ouis, uel uidens principium, aut uisio sceleris, siue uidens Deum. Hoc autem secundum accentuum & litterarum euehit diuersitatem, ut tam in contrarias significationes nomina cõmutentur. Ruben, uidens filius, uel uidens in medio. Raguel, pastor Dei, uel pabulum eius Deus. Ros, caput. Ramesse, pabulum, uel tinea, siue malitia de tinea. Quod

in principio dixeramus in uocalibus litteris obseruandum, eo quod apud nos interdum una sit littera, & apud Hebræos uariis uocibus proferatur: hoc nunc quoque in, s, littera sciendum est. Siquidem apud Hebræos tres, s, sunt litteræ: una quæ dicitur ס Sámech & simpliciter legitur, quasi per s, nostram litteram describatur: alia ש Sin, in qua stridor quidam non nostri sermonis interstrepit: tertia צ Zade, quam nostræ aures penitus reformidant. Sicubi ergo euenerit, ut eadem nomina aliter atque aliter interpretentur, illud in causæ est, quod diuersis scripta sunt litteris. Hoc autem, quod in Genesi diximus, in omnibus libris similiter obseruandum:

Sela, umbra eius. Seth, positio, uel positus, aut poculum, siue gramen, aut semen, seu resurrectio. Sem, nomē uel nominatus. Saba, captus, siue captiuitas, uel certe conuertens. Sabatha, gyrans, siue circuiens. Sabathacha, circuiēs te, siue circumsessio tua, uel sedes tuæ. Sennaar, excussio dentium, siue fetor eorum. Sidona, uenatio mœroris. Samareum, lanam meam, siue coniunctum meum, sed melius cultos. Sodoma, pecus silens, uel cæcitas, uel similitudo eorum. Seboim, caprearum, uel damularum, siue statio eius mare, aut statio maris. Saleph, missa. Sephar, narratio, siue liber. Serub, corrigia, siue perfectus. Sarai, princeps mea. Sichem, humeri, uel labor. Seor parua, uel meridiana. Sennaab, dentis pater, siue fetor patris. Semeber, nomen perditionis, siue ibi perditio. Segor, parua: ipsa est quæ & supra Seor. Sed sciendum, quia litteram g in medio non habeat, scribaturq. apud Hebræos per uocalem ע Ain. Sau, siue Sauhe, digne, uel eleuatio. Seir, pilosus, uel hispidus. Sara, princeps. Sur, murus, uel directus, aut continens. Saba, conuersio, siue rete. Sue, loquens, siue cantilena. Simeon, exauditio, uel nomen habitaculi. Sale, pax, uel reddens. Sichimorum, humeri: ipsa est quæ & Sichem. Sed in Latinum & Græcum sonū uertitur. Sebeon, stāte iniquitate. Sophar, speculator eius uel bucina. Samma, perditio. Saphon, speculator.

Sobal,

Sobal, uana uetustas, uel uectes ad portandum. Salama, uestimentum, uel pacifica. Saul, expetitus, uel abutens. Saua, eloquentia, uel clamor. Sela, ut eius, uel dimissio eius, aut petitio. Somtomphanec, corrupte dicitur: nã in Hebræo legimus, Zaphanethphanec: quod interpretatur, absconditorum repertor. Porro ab Aegyptiis didicimus, quod in lingua eorum resonet, saluator mundi. Semrom, nomen uidens, aut custos. Sared, ut descenderet. Sephion, egressum est os tristitiæ. Suni, pupilla mea, uel secundus meus. Sare, malitiosus, uel sibilans. Syria, sublimis, siue humecta. Satalam, radicatus.

Taeth, occidens. Tacho, silens. Talam, ros. Hucusque cum per litteram t simplicem legerimus, nunc, aspiratione addita, legendum est. Thobel, siue Thubal ductus ad luctum, uel conuersus ad uniuersa. Thiras, timens, siue rediens ad superfluum. Thogorma, incolatus quispiã, aut interpres. Thares, exploratores lætitiæ, siue gaudiũ. Thara, exploratores odoris, siue exploratio ascensionis, uel pastio. Thargal, sciens iugum, uel explorator. Thamar, palma, siue amaritudo, uel commutans. Theman, auster, uel africus. Thamna, uetans, uel deficiens. Tamath, perfecta pars siue consummatio data. Thola, uermiculus, uel coccinum. Thesbon, festinus ad intelligendũ.

Vs, consiliator. Vl, dolens, siue parturiens. Vsam, festinus eorum.

Zamram, cantico eorum, uel tempus ostendens. Zelphan, ambulans os: ab ore, non ab osse: uel fluens os. Zabulon, habitaculum eorum, uel iusiurandum eius, aut habitaculum fortitudinis, uel fluxus noctis. Zara, oriens, uel ortus. Zauan, motus, uel fluctuatio eorum. Zohomim, præparati in acie: uel quæ hæc est aqua.

INTERPRETATIONES DE EXODO.

Aser, beatus. Aaron, mons fortitudinis, siue mons fortis. Ahebetim, Hebræorum, uel transeuntium. Apherezari, separati, siue absque muro. Anacim, humilitas ua-

na; siue humiles uanos, uel humiles consurgentes, aut responsio uana, aut monile colli. Aod, gloriosus. Amrã, populus excelsus. Aminadab, populus meus spontaneus. Abiu, pater meus est, siue pater ipse. Asir, uinctus. Abiasar, patris mei collectio. Amalech, populus brutus, siue populus lingens. Abiud, patris robur, siue pater eorum. Accherubim, cognosce & intellige, siue scientiæ multitudo. Achisamech, fratrem meum roborans.

Beseleel, in umbra Dei. Beelsephon, habens speculã.

Caath, patientia, uel molares dentes, siue dolans, aut componens. Cades, sancta. Chanani, negotiatores, siue hic pauperculus, aut præparati, uel humilitas. Charmi, uinea mea, uel agnitio aquæ. Cherubim, scientiæ multitudo, aut scientia & intellectus.

Dan, iudicium, uel indicans. Ebreorum, transeuntiũ. Ebrioth, transitus. Ethi, timuerunt, siue obstupuerunt. Emori, mater lux mea. Eui, ferales, uel feroces. Enoch, dedicauit. Emorræum, loquentem, siue amaricantem. Esrom, sagittam uidens, siue atrium tristitiæ, uel fortis. Ebron, participatio tristitiæ, siue fortitudinis, uel augmentum sempiternum. Eleazar, Deus meus adiutor, siue Dei adiutorium. Edon, rufus. Hucusque per e breuem litteram legimus: exin per extensum legamus elementum. Elisaphan, Dei mei specula, uel Deus meus abscondens. Elisabei, Dei mei saturitas, uel Dei mei iuramentum, aut Dei mei septimus. Elcana, Dei possessio. Ethan, consummatus, siue suscipiens nauigationem. Elim, aries. Epha, mensura. Eliezer, Deus meus adiutor. Eeliab, Deus meus pater.

Farao, dissipans, siue discooperuit eum. Fitom, os abyssi, uel subito. Fua, hic, aduerbium loci, siue apparebo: sed melius rubrum. Fallu, mirabilis. Futiel, hic declinãs Deum: aduerbiũm loci, non pronomen: uel declinans Deus, siue oris declinatio Dei. Finees, ori parcens, uel ore requieuit, aut oris augurium. Filistim, ceciderunt duo. Fasech, transgressus, siue transcensio.

Gad,

Gad, tentatio, siue accinctus, uel latrunculus. Gersam, aduena ibi. Gerson, eiectio eorum, siue aduena ibi, aut aduena pupillæ. Gadiel, accinctio mea Deus. Gadi, hædus, siue tentatio mea. Gamaliel, reddidit mihi Deus. Goel, propinquus, siue redimens. Galaad, aceruus testis. Super hoc in libris Hebraicarum quæstionum plenius diximus. Guni, horti, siue arrogantia mea. Gabua, sublimitas. Gomor, mensura Atticorum chœnicum trium.

Israel, est uidere Deum, siue uir aut mens uidens Deũ. Et de hoc in libris Hebraicarum quæstionum plenius diximus. Ietro, superfluus huius. Iesubæi, calcatus, siue præsepe meum. Iamuel, dies eius Deus. Iamin, dexterea. Iachin, præparans. Iessar, est meridies, siue meridianus, aut unctio mea, uel μεταφορικῶς oleum. Iochabed, ubi est gloria, siue est grauis, aut Domini gloria. Ithamar, ubi amarus, uel ubi palma, uel est amarus, siue insula palmæ. Iesus, saluator. In, mensura liquentis materiæ.

Leui, additus. Lobeni, filio meo, uel cor ego, aut cãdor.

Mesraim, hostes eorum, uel Aegyptus. Moyses uel Moses, attractans, uel palpans, aut sumptus ex aqua, siue assumptio. Madian, de iudicio. Merari, amara, siue amaritudines. Mooli, de infirmitate, siue chorus meus, aut ab initio. Mosi, attrectator, siue palpator meus. Misael, tactus Dei, siue quis interrogauit. Magdolon, quis grandis, uel turris. Moab, de patre. Maria, illuminatrix mea, uel illuminans eos, aut smirna maris, uel stella maris. Mara, uel merra, amaritudo. Marath, amara. Manhu, quid est hoc?

Nepthalim, latitudo. Naphec, pruna, uel carbo, siue seductio. Naasson, augurans, uel augur fortis. Nadab, spontaneus. Naue, semen, germen, uel pulchritudo.

Oziel, fortitudo mea Deus. Omer, crispans, siue manipulus. Oliab, protectio mea pater. Oephi, trium modiorum mensura. Nomina quattuor quæ sequuntur, per extensam legenda sunt litteram. Oreb, ardor, siue siccitas, aut coruus, uel solitudo. Ori, lux mea. On, labor,

uel

uel dolor. Or, iracundia.

Ruben, uidens filius, uel uidentem filium. Ramesses, intonuit læus, siue malitia de tinea. Raguel, pallio Dei, siue amicus eius Deus. Raphidim, laxæ manus, uel sanitas iudicii, aut uisio oris sufficiens eis.

Symeon, audiuit tristitiam, uel nomen habitaculi. Sephra, adhæsit, uel placens. Sephora, auis eius, uel pulchritudo, siue placens. Sor, meridianus. Soriel, coangustans Deus, uel robustus Deus. Salu, tentatio respiciens. Saul, expetitus siue abutens. Semei, audi, uel auditio mea. Setri, exactor meus, uel absconsio mea. Sochoth, tabernacula. Sur, murus, aut robustus, siue angustia. Sin, amphora, uel tentatio, siue rubus. Sinai, rubus, amphora mea, siue mensura mea, uel mandatum. Sabbata, requies. Sethim, spinarum.

Theman, auster. Thelame, riui aquarum, uel ager aquarum. Thola, uermiculus, aut coccinum. Theth, subter.

Vr, ignis, aut lumen, uel luminosus. Zabulon, habitaculum fortitudinis. Zecri, memoria mea.

Finiunt interpretationes Hebraicorum nominum libri Exodi: inter quas & quæstiones de Leuitico potes inuenire, exceptis quattuor, quas subnectere curauimus.

Badrisath, κλίμα idest, plaga: uerbigratia, quod dicimus plaga septemtrionalis, uel meridiana. Melcho, rege. Salumith, retributio, uel pacifica.

INTERPRETATIONES DE NVMERIS.

Aaron, mons fortis. Aminadab, populus meus spõtaneus. Amiuth, populus meus inclytus. Abidan, pater meus index. Aggelaoni, annunciat iniquitatem meam. Ahiezer, frater meus adiutor. Amisaddai, populus meus sufficiens. Acharan, turbauit eos. Ahira, fratris mei amicus. Anam, nubes. Abia, pater meus iuste, uel patris mei abundantia. Aseroth, atrium angustiæ, siue beatitudinis. Amiel, populus meus Dei. Amath, indignatio, uel

uter.

uter. Ahiman, frater meus quis. Anachim, monile collo sublimi. Aethi, obstupefaciens, siue perterrens. Abiram, pater meus excelsus. Aunan, non est, uel inutile. Arrad, suscitauit descendens, uel suscitauit descensionem. Atarum, exploratorum. Aei, quam Græci λιθολόγημα uocant. Arnon, aceruus tristitiæ, sine laus. Ar, suscitauit, uel uigilia. Ammon, populus mæroris. Aggag, δῶμα, idest tectum. Asur, beatitudo, siue gressus. Aggi, festiuitas, siue sollemnis. Arodi, maledictio sufficiens, siue maledictus. Arieli, leo Deus meus. Ammon, pepercit. Aseel, beatus Deus. Aphar, fodit, siue humus. Agla, sollemnitas ista, siue uitulus. Achiram, fratris mei sublimitas. Arad, descendi. Aber, commisit, uel certamen iniit, aut particeps. Araboth, humilem, planam, atque campestrem. Abarim, in transitu: quod significantius Græce πέραν dicitur. Atharoth, coronæ. Aroer, subleuans, uel uacuefactio, uigilis, aut myricæ. Abiroth, scalptum. Alas, fermenta, siue commisce: quod Græce dicitur φύραμον. Arada, obstupuit, admiratus est. Asmona, festinus, siue festinans, aut numera. Aggedgad, annuncia, siue accinctus, uel latrunculus. Achiam, umbraculum, siue prærupta. Alamon, super multitudinem, aut despectio. Abelsatim, luctus litorum, uel riparum. Achrabbim, scorpiones, uel decentem. Adar, sublimis, uel pallium. Asemona, os eius: ab osse, non ab ore. Asmo, nouissimum eius. Arebla, insidiatrix. Ain, fons. Azan, fortitudo eorum. Achidod, fratris mei gloria.

Beniamin, filius dexteræ. Bamot, in morte, siue excelsa. Basan, bruchus, siue pinguedo. Nam quod interpretari solet ignominia, uel confusio, Busa dicitur. Balach, lingens, uel elidens, aut inuoluens. Balaam, uanus populus, siue præcipitans eos, uel sine populo. Beor, in pelle. Baal, habens, siue uir. Beelphegor, habens os pelliceum. Bechor, in sagmate, uel ingressus est agnus. Bale, præcipitauit, siue absorbuit. Baria, in malis, siue in commutatione eius. Beelsephon, habens aquilonem, siue speculam.

culam. Baon, in iniquitate. Bammech, electa commotio. Bethanamra, domus bardorum, siue domus amaritudinis. Beelsephon, ascensio speculæ. Betharan, domus arcæ uel montium, aut ascensus humilium. Baalmeon, habens habitaculum. Benachan, filius necessitatis. Baci, luctus, siue in uomitu, aut uetus.

Cades, commutatus, siue sanctus. Ceni, ærarius meus, siue nidus meus, aut possessio. Citus, stupentibus, siue mirantibus. Canat, æmulatio, siue zelotypia. Calaath, ecclesia uenit, uel uoces. Cadesbarne, commutatus, electus, uel mutabilis. Cariathaim, uilla, uel opidum eorum. Core, caluicium. Camuel, resurrectio Dei, aut stabit Deus. Hucusque per c litteram simplicem legerimus: exin aspiratione addita, nominum sunt legenda principia. Chanaan, reuersus est, siue quasi respondentes, aut quasi mouentes. Chaleb, quasi cor, aut omne cor, uel canis. Chamos, congregatus, uel quasi attrectatio. Chozbi, cadit in me, siue immola mihi. Chenneroth, citharatum signū, aut quasi lucernæ. Chaslon, scelerata tristitia, uel quasi protectio. Cherubim, quasi plures, aut uermiculata pictura, uel scientiæ multitudo.

Duel, agnoscant Deum. Dathan, donum eorum, siue sufficiens donum. Dibon, sufficiens ad intellectum, uel abundanter intelligens. Dibongad, sufficienter intelligens tentationem. Daphcca, adhæsit, siue remissio. Deblaim, lateres, siue massas, quæ de recentibus ficis compingi solent: quas Hebræi deblatan, Græci παλάθας nuncupant. Itaque in præsenti loco, nomen quod proposuimus, interpretatur, palatæ eorum.

Ephraim, crescens, siue frugifer. Eldad, ad solū, siue solitarium, uel ad unum. Erma, anathema eius. Esebon, cogitatio, siue cingulum mæroris. Edraim, descensio pastorū. Elcan, pars eorum, siue testimonium eorū. Esbel, ignis uetus, siue uanus. Eui desideraui. Elade, ad ascensum. Ebrona, transgressus, siue, transgressio. Eniel, gratia mea Deus. Ephod, superindumentum, uel superhumerale. Escol, botrus,

trus, siue ignis omnis. Hucusque per e breuem litteram legimus: exin per extensum legamus elementum: Elisar, pater meus fortis, siue pater meus coangustans. Eliab, Deus meus pater, uel Deus pater. Elon, exercitus fortitudo. Elisame, Deus meus audiuit. Elisama, Deus meus audiens. Elisaphath, Deus congregauit, uel Dei mei protectio, siue absconsio. Enan, nubes. Edrai, inundatio pascet me. Er, uigilans, aut consurgens, uel pollicens. Elon, quercus, siue Aulon: de quo in libro locorum plenius diximus. Eran, uacuefecit. Ethan, fortem. Esaun, uoluntas mæroris, siue fortitudinis. Enon, fons tristitiæ. Elidad, Deus meus patruelis, uel Deus meus patruus.

Fadassur, redemptio fortis, siue uallata. Fegiel, occurre mihi Deus, uel occursio Dei. Faran, ferus eorum, uel frugifer. Falecti, saluator meus. Faleth, ruina, uel deiectio. Fasga, abscisus, uel dolatus, aut os multum: ab ore, non ab osse. Fethora, oris exploratio, siue buccella luminis, uel os turturis. Fagur, oris pellis, uel hiauit. Finees, os requieuit uel silet, uel ori pepercit. Farez, diuisio. Finoni, os meum nepotum. Farnac, uitulus saginatus, aut discessio mea. Gedeon, tentatio iniquitatis, uel tentatio iniquitatis meæ. Garizim, diuisio, siue præcisio.

Ifanne, innuit, uel innuens. Iegal, propinquus, uel redimens. Iesu, saluator. Iazer, adiutum. Iarden, descēsio eorum, uel uide iudicium. Iassa, dimidia, uel factum mandatum. Iaboch, lucta, uel puluis. Iarib, odor eius, uel luna. Iasub, conuersio. Ialel, expectauit Deum. Iamna, mare, uel dextera eius. Iesaui, quod est desideraui, uel æqualis meus. Iaasel, dimidiauit Deus. Ieser, plasmauit, hoc est finxit, uel fictum. Iair, illuminas. Ietebata, bonitates, siue declinauit ut ueniat. Isimoth, adducet mortem. Iegali, redimens me, uel propinquus meus.

Lael, in Deum, uel Deo. Lomna, alba, uel candida.

Manasses, obliuiosus, uel quod oblitus est. Madian, contradictio, uel responsio. Medad, mensus est. Michael, quis ut Deus. Machi, quid. Matana, donum. Medaba,

aquæ eminentes. Machir, restituet, siue uenundabit, uel de infirmitate. Mala, chorus, uel infirmitas. Melcho, rex eius. Malchiel, rex meus Deus. Macheloth, ecclesia. Macha, dulcedo, uel saturitas. Maseroth, exclusiones, uel uincula, aut successiones, siue disciplinæ, quod in nostris codicibus Mazuroth legitur.

Nathanael, Deus meus, uel donum Dei. Naabi, abscondit, uel requieuit in me. Nese, sufflans, uel suspirans. Namuel, dormiuit Deus, siue in quo Deus. Noa, motus, quem Græci significantius σάλον uocant. Neeman, decus, siue motus eorum. Namra, pardus, siue amaritudines. Nabau, ueniemus, uel in conclusione. Nobe, latrans. Naason, serpentinus, uel augurium.

Othotham, signum eorum. Ozin, auris. Osan, maritima eorum, uel thalamus eorum. Ofir, ignominia, sed apud Hebræos per heth litteram scribitur. Hucusque per o breuem litteram legerimus: exin per extensum legamus elementum. Obab, dilectus, siue amplexus, aut sepes. Ori, coquens, uel claudens me, uel apprehendens. Osee, saluator, ut saluans. Onam, dolor, uel tristitia eorum, aut mussitatio, uel murmuratio. Or, lumen. Obat, magus, uel pythonissa, quam Græci ἐγγαστρίμυθον uocant. Og, coaceruans, siue absconditus. Oni, dolor meus.

Rafao, sanans, aut medicans. Rahob, plateæ, siue latitudo. Recem, uarietas, siue pictura. Rebe, quattuor, sed per ain litteram scribitur. Ratma, uisio consummata, siue iuniperus, uel sonitus. Remmonfarez, mali granati diuisio, siue sublimium diuisio. Reesa, frenum.

Saddesor, uberum eorum lux, uel uberum lumen. Salamiel, retribuens mihi Deus, uel pax mea Deus. Surisaddai, continens mea ubera, uel fortis meus Dominus. Suriel continens me Deus, uel fortis meus Deus. Scar, pusillus. Samoe, audiens. Saphar, iudicauit. Sodi, arcanum meum, uel exclusit me. Susi, equus meus. sethur, absconditus, siue diuertens. Sisai, longæuus meus. Soontanis, urbs Aegypti. Seon, germen quod non est, uel ger-

men inutile, uel alloquium inutile, aut calor, siue tentatio lacessens. Sefor, auis. Sethim, spinæ. Sathan, contrarius. Seth, positio, siue posuit. Seir, pilosus, uel hircus. Salu, tentatio respiciens: sed melius εὐσταθής, quẽ fortunatum uel uegetum possumus appellare. Sehon, absconditus, uel egredere os, uel mæroris, aut specula eorũ. Soni, coccus, uel pupilla mea. Sela, petitio, uel petens. Semron, nomen uidit, uel custos eius. Sichem, humerus. Semidahe, nomen meum scientia. Salphaad, umbra formidinis, siue umbra in id ipsum: idest, pariter. Sutala, poculum mixtum, siue spina uiridis uel madida. Susan, atterens, siue ad umbraculum rastrorum, quod Hebraice dicitur susasim. Sofar, tuba. Sarahe, uelamen, siue princeps fratris. Sicher, ebrietas. Salim, redde. Sabama, cõuersio quæpiam, siue leua in eis, uel tolle altitudinem. Safan, labium, uel hericius, aut lepus. Socheth, tabernacula. Salmona, umbra portionis, siue umbra numerauit, aut imago eius. Sin, sitiens. Senna, uoluntas, siue mandatum eius. Sedada, ex latere eius. Safan, labium, siue barba superioris labii, quam Græci μύστακα uocant. Safatam, iudicans populum. Samuel, nomen eius Deus. Salomi, pax mea.

Thola, uermiculus, uel coccinum. Thersa, complacẽs sibi, quod Græce melius dicitur εὐδοκοῦσα. Thena, castra, uel donata. Theth, subter. Thare, exploratio, uel pastura, siue nequitia. Hæc omnia, quæ ex littera hac posuimus, cum aspiratione in suis legenda sunt principiis.

Vapsi, finis meus. Zachur, memor. Zarad, alienus, uel descensio. Zoob, aurum. Zemeri, iste exacerbans, siue amaricans. Zare ortus. Zefer, hoc os uidistis: ab ore, non ab osse. Zamri, psalmus, uel canticum meum.

DE DEVTERONOMIO.

Astaroth, caulæ, præsepia, ouilia, uel atria. Aza, fortitudo eius. Araba, occidens, siue uespera. Argob, maledicta sublimitas. Aui, feri. Auothiair, gloria luminis,

uel uita luminis, ita tamen ut pronuncietur auathiair. Acan, necessitas. Aseroth, atria, siue uestibula, si tamen per heth, & zade litteram scribatur. Si uero per aleph & sin, beatitudines sonat. Amora, populi illuminatio, siue populus eius. Adama, humus. Beelfegor, habens os pellis, siue superior pellis. Basar, angustia, siue in angustia, uel infantia. Bosor, in angustia. Beroth, putei. Barne, filius mutationis. Ballam, uanus populus. Cademoth, a principio mortis, siue principium mortis. Tria nomina hæc quæ sequuntur ex c., per aspirationem legenda sunt. Chorreus, iracundus, siue de foramine, quem Græci τρώγλη uocant. Capthurim, manus tortorum, siue exploratorum. Chaptor, Cappadocia. Edraim, innundatio malorum, uel natiuitas pessimorum, siue descensio pastorũ. Erma, anathema. Euim, iniqui. Ermon, anathema tristitiæ. Esdod, effusio. Emmim, populi. Quattuor nomina quæ sequuntur, per extensam uocalem legenda sunt. Esau, aceruus lapidum, siue collectio lapidum, quod dicitur λιθολόγημα, uel frustra aut factura, idest ποίησις. Elath, terebynthus, uel aulones. Emim, terribiles. Ebal, uorago uetus. Fasga, abscisa, uel dolata, siue os delicti. Faras, auctus, siue succrescens. Fennador, conuersio generationis: Gaza, fortitudo. Sed sciendum, quod apud Hebræos non habeat in principio litteram consonantem, uerum incipiat a uocali ain, & dicatur Aza. Gesuri, iuxta lumen, uel uicinia luminis. Golan transmigratio eorum, uel uolutabrum eorum. Gerseum, colonum applica. Gauló, uolutatio eius. Gorizim, diuisio, siue aduena. Galgal, rota, uel reuelatio. Gai, uorago Gebal, uorago uetus, siue λιθολόγιον. I litteram & L iccirco prætermisimus, quia eadem nomina in ceteris libris interpretantur: & superfluum est dicta uel dicenda repetere. H autem a plerisque aspiratio putatur esse, non littera. De K superfluum est facere mentionem: cum etiam apud Latinos, exceptis Kalendis, superflua iudicetur. Igitur obseruandum, quod eadem nomina, quæ hic uel alibi prætermissa sunt, in aliis libris

libris possumus inuenire. Misor, directum, quod Græce dicitur εὐθύ, uel plana atque campestria. Maachati, fracti sunt mihi, aut uenter percussus. Mosera, eruditio, uel disciplina eius. Mamoazer, de longe, siue alienatus. Oraim, conceptus, siue comprehensio. Rafaim, medici, uel gygantes. Rabbath, multitudo, uel grandis. Rubeni, filio filii mei, uel uidete inter me. Ramoth, excelsum signum, siue uidit mortem, uel excelsa. Sidon, uenatio tristitiæ, siue inutilitatis. Sareon, princeps mæroris. Sanir, leua nouitatem, siue dens lucernæ. Salacha, leuans uenit, uel tollens uenit. Sethim, spinæ. Seboim, caprea, uel damma, aut statio eius. Sames, mandatum humile. Sina, tentatio, siue rubus, si tamen per samech litteram scribatur. Thebel, insulsitas. Zozomim, hæ cogitationes, siue quæ est hæc aqua, uel in acie præparati.

QVAESTIONES IN LIBRVM Iesu Naue.

AIN, quæstio, uel chaos. Adonibezech, Dominus meus fulgurans, uel Dominus contemptus uani. si uero per sade litteram scribatur, interpretari potest Dominus meus iustus. Azeca, fortitudo, siue decipula. Ailon, quẽ supra aulonem diximus: quod si æglon legere uoluerimus, interpretatur, uacca eorum. Aser, sagitta luminis. Araph, medicamentum: quod si legere uoluerimus ara, interpretatur furibunda. Araboth, humilia, plana, atque campestria. Alac, pars mea, siue lubricum. Aermon, anathema mæroris, uel tristitia. Anaba, uua, uel humilitas mea in Asdod, dissolutio, uel effusio, siue incendium. Arnon, lumen eorum, aut maledictio eorum. Aroer, suffusio, uigiliæ siue exurgens uigilia, sed melius myricæ. Ader, grex. Amanon, mons Ciliciæ, qui & thuris: inde Amana, inquietus, turbulentus uel dens uigiliarũ. Adram congregatio eorum. Afec, cõtinuit, siue continentia. Adraim, inundatio pessimorũ. Accaron, eruditio tristitiæ, uel sterilitas. Amas,

indignatio, uel furor. Azotus, ideſt aſdodii, gens patrui mei, uel incendia. Aſcalon, appenſa, uel ignis infamis. Aſaar, mane, diluculum. Achrabbim, ſcorpiones. Adar, magnificus, ſiue pallium. Aſamona, os eius: ab oſſe, nō ab ore. Achor, turbatio, uel tumultus. Adomim, rubra. Anacam, humilis, exurgens. Ahiman, frater eius. Acſa claudicans, uel factura, ideſt *ποίησις*. Atoniel, tēpus eius Dei, uel reſponſio Dei. Adada, uſque ad teſtimonium. Aſergadda, atrium accinctionis eius. Aſmona, celeriter numera. Aium, aceruū lapidū: ideſt *λιθολόγων*. Ain, fons, uel oculus. Ain, chaos. Aingannim, fons, aut oculus hortorum. Adollamim, congregatio eorum. Adaſa, noua. Aathar, deprecatio. Achazib, mendacium, ſiue ſtultitia. Ani, pauper. Arab, inſidiæ. Ammecaſ, luctus. Accen, nidus. Alala, laxitas. Araba, multa, uel inſidiæ, occidens, ſiue aſpera. Ataroth, corona. Aſreel, beatus Deus. Agla, feſtiuitas eius. Aſer, beatus: ſi per aleph & ſin litteram ſcribatur: ſin autem per heth & ſade, atrium interpretatur. Amathim, indignatio, ideſt bilis eorum. Anem, circuli, uel coronæ, ſiue præcinens. Aermel, aceruus lapidum: ideſt *λιθολόγων*. Aphara, uitulus, uel taurus. Aſara, humus eius: aliis quippe literis ſcribitur. Ammona, populus eius. Aſani, uolans ego. Aalbe, mille. Aſarſualim, atrium uulpium. Aſom, os, ab oſſe, nō ab ore. Aſan, fumus. Aſarim, fodiens mare. Ames, robuſtus. Amad, populus adhuc. Acharan, turbans eos. Ammon, populus mæroris. Amma, populus eius. Annaceb, cognomentum. Aſeph, atrium, ſiue ueſtibulum. Adame, cruores, ſiue ſanguines, numero plurali. Aialon, campi, uel aulones. Anathoth, obediens, uel reſpondēs ſignum. Abdo, ſeruus eius. Ammador, populus generationis. Alax, laxitudo, quam Græci *χαυνότητα* uocant, ſiue leuitas, per extenſam primam ſyllabam. Aſtarten, facturam ſuperfluam, ideſt *ποίησιν περιττήν*. Aſtaroth, factura, ideſt *ποίησις* exploratorum.

Bethauen, domus inutilis. Babylon, confuſio. Betha-

rasi, domus iræ, uel domus montium. Balagad, habuit accinctum, uel uir accinctus, aut uir pirata, uel fortunatus. Bethasi imoth, domus deserta, uel domus adducens mortem. Bamoth, excelsa. Baal, habens. Baalmeon, habens domicilium. Bethfeor, domus oris pellium. Begumim, fabri cementarii. Betharam, domus sublimium, siue montium. Bethanamra, domus pardorum, siue amaritudinum. Bethaglam, domus festiuitatis eorum. Betharaba, domus humilis, uel uesperæ. Boon, pollex, uel in medio. Baala, habens eam, uel supra. Bala, habens eam, uel uin eius, siue uenit hæc. Baaloth, in ascensu, uel ascensus, numero plurali. Bethafeleth, domus salutis. Barcota, despectio, siue contemptus. Baal, uetustas. Baseoth, adeps, uel delecatio. Bethdagon, domus tritici. Bethasue, domus mali, non a malitia, sed ab arbore intelligendum. Bethsur, domus robusti. Bethanoth, domus præcinentium. Betharaba, domus multa, uel grandis. Beneonam, in eis, uel in medio eorum. Bethagla, domus festiuitatis eius. Beroth, putei. Betula, uirgo. Bethmarcaboth, domus quadrigarum. Bethlabaot, domus uenientium. Balathad, habitus: ab habendo, non habitu, idest cultu uestis. Beram, puteus altitudinis. Bethsese, domus oris florentis. Bethsamis, domus solis. Bethen, uenter. Bethemec, pomus uallis. Benael, ædificatio Dei. Bethanab, domus humilitatis, uel domus respondens. Belchala, habita: genere feminino, ab habendo: participiũ est, non uerbum imperatiuum. Benebarach, filius fulguris. Balac, elidens. Cariathiarim, ciuitas, uel uilla siluarum. Cadesbarne, commutata, electæ, siue sanat electe. Cades, sanctitudo, uel sancta, siue mutata. Cariathaim, ciuitas eorum, uel uocatio perfecta. Cain, lamentatio. Ceila, ad fundam iacta, siue suscitans eam, aut tollens sibimet. Carmelus, mollis, siue cognitio circumcisionis. Cariathbaal, ciuitatem habuit, siue ciuitas habita. Cane, calamus. Notandum quod latinum canna, de lingua Hebræa sumptum est. Casim, summitas, uel principium

pium. Cathat, siue caath, morsus, uel congregati. Casfeon, duri fortitudine. Casabam, congregatio eorum. Carthiam, uocationem perfecit. Cedemoth, prius, uel orientalis. Hucusque per c simplicem litteram legerimus, exin aspiratione addita legendum est. Chidon, scutum, uel clypeus. Chisara, catulus eius, uel manus dissipata, siue expiatio. Quod autem diximus, catulus eius, leonem significat: quem Græci uocant σκύμνον. Chermel, molle, uel tenerum, siue cognitio circumcisionis. Melius autē si interpretetur, agnus tener. Chellon, reuelatio eorū. Chisil, robustus. Chabon, quasi intelligens. Chereloth, uidisti signum. Chisiloth, stulti signum. Chabul, quasi germen.

Dabir, loquens, uel loquela, aut ursum timens. Dar, generatio. Dibon, abundanter, uel satis intelligens. Dabira, loquens, uel eloquentia, uel ursum timens. Dimona, satis numerans, uel sublimitas. Dalam, egens pauper. Daleam, egestas eorum. Duma, silentium, siue gaudium. Dana, causa, uel iudicium eius. Dabath, clunis. Dabrath loquela. Dedara, generatio eius. Domna, silentium.

Ellom, uitulus mæroris, uel festiuitas eorum. Esdod, effusio, uel incendium, siue ignis patruelis. Euæus, lapides colligens, quod Græce dicitur, λιθόλογος. Euei, desiderans, siue est. Esrom, irascens, uel sagitta uisionis. Eneam, ecce ista, uel ecce sunt. Emmam mater eorum. Eltholet, ad natiuitatem. Ermon, anathema siue damnatio. Eschaol, ignis parturitionis. Esna, δευτέρωσις, quam nos a secundo numero dicere possumus secundantē, uel ignis, uel edissertio. Eschamina, concitatio. Eglon, uacca eorum. Esaan, innitor, siue confirmo. Elthechem, protulit. Emec, uallis. Eglon, festiuitas ista, uel uitulus mæroris, uel iuuencæ. Elec, portio. Emecasis, uallis concisionis. Erma, anathema eius. Ennathon, gratiam dantes. Enarad, ecce concepit. Elcath, portiunculam. Elam melech, ad regem. Estamoe, mulier uentris. Elthaci, nequaquam uomentem. Hucusque per e breuem litte-

ram legerimus, exin per extensum legamus elementum. Elo, exercitus eius, pro ἀπορία enim semper in Hebræo aut turmæ militum describuntur, aut opes. Engaddi, fons hædi. Endor, fons generationis. Engannim, fons hortorum. Ennadda, fons exacutus. Edroi, inundatio pascens me. Eram, uita sublimis. Fesga, dolata, siue præcisa, aut oris multi. Falecti, saluans me.

Gazer, præcisio, siue diuisio, uel constrictio. Gosnam, iuxta eam, uel applicatam. Gaza, fortis, ab ain litera incipiens, non a consonante, gimel. Geth, torcular. Gessor, applicans lumen, uel applicans dirigentem. Galiloth, reuelationis, uel transmigrationis. Gazeo, robusto. Getheo, torculari. Gadera, serpes eius. Gaderoth, maceria, uel sepes. Galioth, colles. Gabaon, collis mæroris. Getthaafer גתת-חפר, torcular eius humi, uel fossum. Gabathon, sublimitas eorum, uel collis mæroris. Gethremmon, torcular excelsum, uel torcular sublimium. Golam, transmigratio eorum. Galim, loca palustria, uel acerui. Galgalis, uolutabrum. Gabaath, collis patruelis.

Ierimoth, timens mortem, uel altitudo mortis. Iasie est os: ab ore, non ab osse. Iabin, intelligens, uel intelligentia, uel sensus, uel prudentia. Iecmam, possedit populum. Iazer, auxilium. Iarim, saltuum, uel siluarum. Iebneel, ædificatio Dei. Iagur, colonus, uel aduena. Ietan, mercedes. Ietrael, honestas Dei. Iepte, aperiens, uel apertus. Ianum, dormitans. Iecta, extenderunt. Iezrael, semen Dei. Ierdom, incubuit populus. Ianua, requies. Ieblaam, desipiscens populus. Ierphal, dimisit Deus. Iecnaam, possessio populi. Iasie, adapertio, uel ostensio, siue superficies. Iepheel, aperiet Deus. Iedala, manus, maledictio. Iaiel, requies Dei. Ieraon, timebunt. Ierachon, aurugo: quam Græci ἴκτερος uocant. Iessonne, nudus, uel conuersio. Ieta, inclinatio. Iezel, fortitudo, uel adiutorium.

Lachis, interest, uel sibimet uiri. Lobna, candor, uel lateres. Labo, ingressus, siue uenientes. Laamas, ad ini-

quitatem. Luza, amygdalon, licet quidam interpretentur ἐλαιὸν torquem uidelicet damnatorum: quam uulgo boiam uocant. Potest autem interpretari & hic ipse. Labec, acceptabilis. Lacum, ad consurgendum. Lesem, ad nomen. Lesemdam, nominis iudicium.

Meceda, exultio, siue orientalis, uel inantecessum, idest, prius. Madon, contradictio, siue habitatio. Masepha, specula, siue de specula. Masphat, speculatio, uel contemplatio, uel intentio, uel locus iudicii. Marom, sublimis, siue de excelso. Masarphoth, incendia, siue de tribulatione rostrorum. Maachati, uenter cæsus, siue facta est mihi. Marom, aliter amara tristitia. Mageddo, pomorum eius, siue cenacula eius. Medab, aquarum fames. Mephaat, aquarum impetus, siue ab eis tempora. Manaim, castra. Mesphat, iudicium. Maabeel, congregatio Dei. Modaba, natiuitatis. Meda bena, de oneribus. Magdalgad, turris piratæ, uel turris accincti. Maresa, a capite. Maon, habitaculum. Maaroth, speluncæ. Meddin, iudicium. Maala, chorus. Melch, regina. Melsa, rixa, uel azyma. Marala, amara conscensio. Maalaph, de mille, siue de doctrina. Magdaliel, turris mea Deus. Masadda, requirentem, siue retinentem. Misor, directa, siue campestris, uel de tribulatione.

Naphetdor נפת־דור, conuersio generationis. Nephtoe, dissoluti, siue deceptio. Nasib, titulus, uel statio. Naabsan, uel nasab, exiccata. Naal, ascensio. Noa, mouens, siue commotio. Naalal, laudent.

Oziph, germinatio. Orchiataroth, longitudo coronæ. Oli, infirmitas. Ozanoth, quasi signum, uel forte signum. Hucusque per o breuem litteram legerimus: nuc per extensam legendum est. Oam, uæ populo, siue insaniens. Oram, uæ excelso, uel iracundia. Osa, spes. Othoniel, responsio Dei, uel reuelatio Dei, uel tempus mei Dei, uel signum Dei. Ocet, diligens, siue perscrutans. Oga, inclytus, uel gloriosus. Ono, dolor eius.

Q litteram: quam neque Græci resonant, nec Hebræi, & ex-

& exceptis Latinis nulla alia lingua habet, a nobis hic penitus prætermissa est.

Raal, latitudo, uel fames, siue impetus. Recem, uarietas, siue uacuefactio. Rebe, quartus, uel ordinatus. Ramoth, uisio mortis. Ragal, res uel deorsum ferens. Raphaim, gygantes, uel resolutæ matris. Remmon, sublimitas. Rama, excelsa. Rabboth, multi. Ramath, excelsa hæc. Roob, late. Raahat, maxillæ siue buccæ.

Sarathan, tribulatio eorum. Semro, custos eius, uel nomen uidit. Salacha, tulit sibimet, uel tentatio itineris. Saron, princeps tristitiæ. Semron maron, custos amari mæroris. Sabama, leua excelsam, siue conuersio quædam. Sart, uinculum, siue angustia eius. Sin, egrediens. Sechrona, ebrii, uel tabernacula. Sisai, longæuus. Seme, auditio. Sualim, uulpes. Siceleg, defecatio uocis adductæ, siue effundit sextarium. Senesanna, tollens rubrum, uel tentationes. Saloim, emersiones, uel emissiones. Saraa, carbones, siue angustia malorum. Socha, tabernaculum, uel umbraculum. Saarim, portæ. Sanan, abundans, siue egressus eorum. Samer, custodita. Sior, paruulum, siue turbulentum. Sabacha, reticulum. Selom, auulsio, uel dimissio, siue ubi est ipse. Semdahe, nominis scientia. Samari, lana mea. Selam, latus: a latere, non a latitudine. Sabe, septem, uel septies. Sarith, reliquiæ. Sonim, coccinum. Seon, semini eius. Saasim, incubuit egrediens. Sala, tollens. Sames, sol. Salabim aggrauans intellectum.

Tala, ros eorum, siue irrorata. Tyrus, quæ Hebraice dicitur Zor, & interpretatur tribulatio, siue angustia, uel fortitudo. Hucusque per t simplicem litteram legerimus, ex in aspiratione addita legendum est. Thaphue, malum, ab arbore, non a malitia intelligendum, siue tympanum apertum. Thaanac, respondens, siue humilitas. Thersa, complacitio, quæ significantius Græce dicitur εὐδοκία. Thalme, sulcus, uel dependens. Thamna, numerus, uel fidelis, siue numerata, aut consummatio eorum. Thennat ficus. Therla, uidisti terebinthum. Thabor, ueniens lumen.

men. Thalla, ager eius uel appensio. Thaphnathsare, numerus operimenti noui. Vr, ærarium, siue ad iracundiam prouocans.

Zebbi, dotis meæ. Zabdi, fluxus uehemens, siue abūdans. Ziph, germinans. Zanoe, repulit, uel iste requieuit.

DE LIBRO IVDICVM.

ADONIBEZECH, Dominus fulminis, siue dominus contemptus uani. Achiman, frater meus quis. Axa, claudicans, uel irascens. Athaniel, tempus meum Dei. Arrad, consurrectio descensionis, aut testimonium descendens. Accho, usque huc, aut hamus, uel humilitas eius. Alab, lac uel lactea. Achrabbim, scorpiones. Astaroth, ouilia uel factura: idest ποιήσις exploratorum. Anatha, responsio. Araith, artifex. Abinoem, patris mei decor. Abel, luctus uel committens. Abelmeola, luctus parturientis. Ares, sol. Abiezer, patris mei adiutorium. Abed, seruus. Armon, anathema mæroris, uel imago tristitiæ. Auoth, commoratio, uel sedes, aut uinculum, siue incunabula: quod Græce dicitur ἔπαυλις. Abgam, pater fortis. Abdon, seruus mæroris. Allel, laus. Aoth, laus. Aminadab, populus meus spontaneus.

Bezech, fulgur uel contemptus uanus siue micans. Baalmesur, habens, uel uir ex principe. Barach, fulgurans. Bachal, iugum. Bara, creatura, siue lectus. Baraennim, creatura nidorum siue tribuli. Baalberith, habens pactū. Bera, puteus. Berith, pactum. Baalthamar, habens palmam. Booz, in fortitudine, siue in quo uirtus.

Cenez, possessio contēptibilis, uel spretio. Cethrom, tenebræ eorum, uel thymiama. Cison, impegerunt, siue duritia eorum, uel lætitia. Carcar, inuestigatio. Camon, resurrectio inutilis. Quattuor nomina quæ sequuntur ex c littera, aspiratione addita sunt legenda. Chetim, insaniēs uel formidans, siue signata. Chusam, Aethiopia eorum. Chamos, quasi attrectans, uel congregans. Chelon, consum-

summatio, siue omnis dolor, uel ab initio. Debbora, apis uel loquax. Dalila, paupercula, uel situla. Dagon, piscis tristitiæ. Enach, humilis consurgens, uel humilitas inanis. Elohe, Deus. Eglon, rotatus, uel orbita, uel iuuencæ, uel festiuitas ista, uel uitulus mæroris. Ezri, auxiliũ meũ. Ephod, superindumentũ: quod Græce dicitur ἐπένδυμα siue ἐπωμίς. Ephrata, frugifera, siue de cinere ueniens, aut pulverulenta. Et super hoc quid nobis uideatur, in libris Hebraicarum quæstionum plenius diximus. Ephrathites, humus aut puluis eorum, siue frugifer. Duo nomina quæ sequuntur, per extensum legamus elementum. Eud, accipiens gloriam. Eatam, auis eorum. Fura, lagunculа uel frugifer. Fanuel, facies Dei. Fua, operarius uel sonitus, aut euidens. Farez, diuidens, uel uiolentus, siue diuisio. Casar, commotio. Gera, ruminatio. Gedeon, circumiens in utero, uel inutile, siue tentatio iniquitatis eorũ. Gabatha, collis siue sublimis. Garizim, accola siue aduena eius. Gaala, abiiciens siue reuelatio. Gaza, fortitudo eius. Gadam, tentatio, uel accinctio populi. Iezbaam, defluens, uel desipiscens populus. Iabin, intelligens, uel sapiens, uel sensus, uel prudentia. Iael, cerua, uel coniugium ceruale, siue incipiens. Ioas, sperans, siue temporalis, uel domini robur. Ierobaal, iudicet baal, uel iudicet habens, aut superior, siue iurgium habens. Iecbaze, torcular lupi. Iecha, torcular. Iephone, conuersio. Ioathan, est perfectus. Iair, est illuminans. Ionathan, columbæ donum, uel columbæ dedit, aut Domini donum. Iabes, exiccata, uel siccitas.

CANTICVM DEBORAE.

Laphidoth, lampas quasi os cultri: ab ore, non ab osse. Lais, leo, uel sibimet uir. Meroz, aquæ sacramentorum. Maaz, robustus, fortis. Mere, manifestus, uel illuminans aut apertus. Mello, plenus. Manne, requies. Micha, quis hic: aduerbium loci: uel quis est iste. Nahellel, laus, hymnus. Nabe, latratus. Tria nomina, quæ ex o subiicimus,

mus, per extensam legenda sunt litteram. Obed, seruiens. Othoniel, responsio dei, uel reuelatio dei. Obab, dilectio. Othoniel, tempus mei dei, uel signum dei. Oreb, coruus, aut siccitas. Racab, ascensio, siue conscendens. Rafaraim, impietas eorum. Safai, longæuus, uel senarius. Sephet, specula. Salabbim, salus cordium. Syria, sublimitas. Sinath, capta. Semegar, nomen aduenæ, siue ibi colonus. Sisara, gaudii exclusio, siue tollens recedentem, uel equi uisio. Secthia, spinæ. Saracha, uinciens uenit, siue tribulatio. Suroeb, saxum corui. Salmana, umbra prohibendi, uel umbra commotionis. Sanne, uepres, uel incultum. Seon, tentatio calens, uel germen quod non est. Semmanath, nomen humile. Samson, sol eorum, uel solis fortitudo. Sorec, electa, optima. Salma, sentiens, uel perfecta, siue pacifica. Tabath, bona. Excepto hoc nomine, cetera quæ sequuntur huius litteræ, per aspirationem legenda sunt. Thalmai, suspensio, uel sulcus. Tamathares, enumeratio solis. Thanach, humilitas, uel respondebit tibi. Thebes, conuersio, siue fieri ouat. Zeb, lupus. Zebul, habitaculum. Zabulonites, habitaculum eius.

IN RVTH.

BOOZ, in fortitudine. Elimelech, Deus meus rex. Iessæ, insulæ libamen. Maallon, de fenestra, siue a principio, uel consummatio. Noemi, pulchra. Orpha, ceruix eius. Ruth, uidens, uel festinans, siue deficiens.

DE PRIMO LIBRO REGVM.

ANNA, gratia eius. Aphec, furor nouus, aut continenter. Aminadab, pater meus spontaneus, uel urbanus. Abia, pater Dominus, uel pater fuit. Abiel, pater meus Deus. Ammoni, comprimens, uel coangustans me. Asor, sagitta luminis. Ahias, fraternalius, uel frater eius. Achitob, frater meus bonus. Achimaam, fratris decor. Abener, pater meus lucernas, uel pater lucernæ. Agag, δῶμα, idest tectum. Armathaim, altitudo eorum. Azecha, fortitudo,

tudo, ſiue decipula. Adrech, greges domini. Aziel, abiens, pergens. Achis, tamen iſta tamen uir, ſiue frater meus aut frater uir. Achimelech, frater meus rex. Auilath, dolens, ſiue parturiens. Archi mora. Abiathar, pater ſuperfluus. Achela, ſuſcipiens eam. Abigal, pater exultationis, ſiue pater erroris. Abiſai, patris mei incenſum uel ſacrificium. Aendor, oculus aut fons generationis. Abigail, patris mei exultatio. Aſan, fumans. Aethach, tempore ſuo. Baalim, habentes, ſiue aſcendẽtes uel ſuperiores. Bethchar, domus agnitionis, uel domus agni. Bochorach, primogenitus tuus. Bezech, egeſtas. Badan, ſolus uel in iudicio. Beles, in ipſo floruit, uel abſciſio. Bama, in quo. Barita, Pythoniſſa, quam Græci ἐγγαστρίμυθον uocant. Boſori, annunciatio uel caro. Berſabee, puteus ſatietatis, uel puteus ſeptimus. Cariathiarim, ciuitas ſiluarum. Cus, durus uel nomini uiri, ſiue mouens uiri. Quæ ſequuntur, aſpiratione addita ſunt legenda. Cherubim, multitudo ſcientiæ. Chetti, inſanientes, uel metientes. Choreti, interficientes, qui ſignificantius Græce dicũtur ἐξολοθρεύοντες. Chaleb, quaſi cor, aut omne cor, ſiue canis. Dauid fortis manu, ſiue deſiderabilis. Damaim, ſanguinum. Doech, motus, ſiue ſollicitus, quod Græce dicitur ἀγωνιῶν. Eleazar, adiutorium, ſiue Dei adiutorium. Eſcabod, cecidit gloria, uel uæ gloriæ. Et de hoc quid nobis uideatur, in libris Hebraicarum quæſtionum plenius diſputatum eſt. Euilath, a principio. Ebræi, tranſitores. Etthi, mecum. Eſchamoe, cogitans. Tria nomina quæ ſequuntur, per extenſam litterã proferenda ſunt. Elchana, Dei poſſeſſio. Eliu, Deus meus iſte. Eliab, Deus meus pater. Finees, os requieuit, ſiue os mutum, uel ſilens. Fenenna, conuerſio. Falti, ſaluatori meo. Gabaa, collis. Galgala, uolutatio, ſiue reuelatio. Goliath, reuelatus, ſiue tranſmigrans. Gallim, tranſmigrantes, ſiue reuelati. Geſuri, iuxta lumen meum, uel applicantes e lumine meo. Garizim, abſciſſiones. Gelboe, uolutatio, ſiue decurſus, uel aceruus pluens. Iedori, applicans, ſiue accedens. Ieroboam, miſericors. Iotue, ſal-

saluator. Iechonia, præparatio Dei. Ioel, incipiens, uel fuit Dei. Iabes, exiccata. Ierobaal, iudicium baal, siue iurgium superioris aut habentis. Iesaui, idest desideraui. Iessai, insulæ sacrificium, siue incensum. Ioab, inimicus, uel est pater. Ierameeli, misericordia Dei mei. Matar, pluuia, uel compluto me. Machemas, humilitas, siue attrectata. Mageddon, tentans. Melchisue, rex meus salus, siue rex meus tyrannus. Merob, de multitudine. Michol, aqua omnis, uel ex omnibus. Meolati, a parturiente me, siue a dolente me. Maon, habitaculum. Maoch, euiratus: quem Græci θλαδίαν uocant. Ner, lucerna. Nuath, pulchritudo. Nobe, latratus. Nabab, insipiens: quod si legere uolueris nebel, mensuræ nomen est siue psalterii. Ophni, discalciatus, siue insania conuersionis. Odollam, testimonium eorum. Ramathaim, excelsa eorum. Rachal, negotiatio. Rachel uero interpretatur, ouis uidens Deum. Sophim, specula, uel scopulus. Saupha, speculator, aut superessundens. Sabaoth, exercituum, siue uirtutum. Samuel, nomen eius Deus. Semsi, sol meus. Saror, coangustans, siue indutus. Saul, petitio, uel habitas, uel abutens, uel abusiuum eorum. Salisa, tertia, uel uitula triennalis, uel ui consternens. Salim, uulpes, sed melius si legatur sualim. Suph, specula, uel effundens. Sena, tollens, uel angustia, siue dens. Soba, mandatum in ea. Sur, rectus, uel fortis, uel inuincibilis. Sama, ubi, uel audiens. Sochor, ramus, uel humilitas. Sethui, fatuus. Saruia, uinctus, siue angustia. Sonajm, coccinea, uel subsistens eis. Sephamoth, labium mortis. Thou, amens uel errans. Ziphei, germinantes, siue florentes.

DE SECVNDO LIBRO REGVM.

ASVRI, atrium meum. Abisa, patris incendium, siue sacrificium, uel holocaustum: quod significantius Græce κάρπωμα dicitur. Asae, factura, idest ποίημα. Amman, cubitus mensura, non brachium. Amon, matris fletus. Abessalon, pater pacis. Adonia, dominator Dominus.

Aggia,

Aggia, festus, siue sollemnis. Abithal, pater meus ros. Agla, iuuencula, uel uitula. Aia, uultur. Adrezer, decorum auxilium. Achohereth, disperdens, siue dissipans. Amiel, populus meus Dei. Anon, dolens. Abisai, pater sacrificii. Ammiod, populus meus gloriosus. Achitophel, frater meus cadens, siue irruens, uel frater meus cogitans siue tractans. Arachi, longitudo mea. Amesa, populum tulit. Aphelethi, mirabilis. Adoniram, Dominus excelsus. Adoram, generatio excelsa. Ahiloth, frater inclytus. Armoni, illuminans me, uel anathema, siue cellarium meum aut domus mea. Adino, tenellus, uel delicatus. Ahesani, uoluntatis, siue consilio egeo. Ahoi, spinarum. Aga, meditans, siue loquens. Ararites, montanus. Adollam, congregatio eorum. Ariel, leo Dei. Asael, factura Dei, idest ποίημα. Aradius, obstupescens, uel admirans. Aras, elatus. Alab, lac. Abiezri, Dei mei auxilium. Anathothites, respondẽs signum. Adai, robustus, siue sufficiens. Abialbon, pater meus superintelligens. Azmath, fortis morte. Ahiem, frater matris. Aserai, atrium meum. Arunas, illuminati.

Baurim, electi. Berothi, putei. Baana, uenit respondens. Bega, excelsa. Banaia, cementarius, idest ædificator Domini. Bethrohob, domus platearum. Bethsabee, filia saturitatis, ita tamen ut prima correpta sit syllaba: alioquin ubi producitur, semper domus interpretatur. Balasor, habens sagittam luminis, uel ascensio atrii. Bethchar, domus agni. Baurim, electi, ut supra: uel iuuenes. Berzellai, ferrum meum. Bochori, primogenitus meus. Beth macha: domus humilis, uel fori, uel tributi. Baana, uenit respondẽs. Bareumi, fugit eum quispiam. Bethoro, domus iræ. Casir, messis. Cabseel, congregatio Dei. Tria nomina quæ sequuntur, aspiratione addita legenda sunt. Calamach, omnem fortitudinem. Chusi, Aethiopia. Chorethi, dissipans, siue disperdens. Eliaba, nequaquam absconditus. Excepto hoc nomine, cetera, quæ ex e littera sequuntur, per extensam primam syllabam legenda sunt.

sunt. Elisue, Dei mei salus. Elisame, Deus meus audiens. Elidahe, Deus meus scit. Eliphaleth, Deus meus saluans. Elianan, Domino donante. Feletthe, mirabilis, siue excludens. Faraothoni, auolantis tristitiæ meæ. Farai, hi ante me. Gio, lucta, siue luctari. Gelo, migra, uel transmigranti. Gera, ruminans. Gom, fouea. Gob, lacus. Gaas, commotus. Gelonites, transmigrantes. Garab, scabiosus. Hiram, uiuens excelse. Histob, uir bonus. Hiras, uigilans. Hisboser, uir confusionis. Iccirco cum aspiratione hæc nomina posuimus, quia & apud Græcos & apud Hebræos per diphthongum scribuntur. Iezrael, seminauit Deus. Iethraam, superfluus populus. Iebgar, elegit. Iaphie, illuminat, uel ostendit. Ioram, qui est sublimis, uel manus sublimis, uel manus sublimium. Ieroboseth, iudicans confusionem, idest, ignominiam. Ididia, amabilis Domino. Ionadab, Domini spontaneus. Ioadahe, ipse cognoscens. Iosaphat, ipse iudicat. Iodahe, sciens siue cognoscens. Iesbi, est in me. Iaare, saltus. Ioiadahe, Domini cognitio, siue ipso cognoscente. Iasan, uetus. Iagaal, propinquus. Iaazaher, auxiliabitur. Ietan, respondens. Lodabar, ipsi uerbum. Lasabi, sperauit in me. Manaim, consolatio, siue requies. Maacha, molitus, siue confractus. Miphiboseth, de ore ignominiæ. Maana, requies. Maria, domus mea, uel amara, siue ex uisione. Maachati, subactus, idest mollitus meus.
Nephee, applicans ori, uel lyncurius: nomen est lapidis. Naas, serpens. Nethophathi, inclusus. Neele, scala uel torrens. Naalia, torrentes. Orchathi, æstimatio mea. Odsi, mensis meus. Tria nomina quæ sequuntur per extensam litteram proferenda sunt. Obedadam, seruiens homo. Ohiada, ipse cognoscit. Oren, ira. Respha, λιθόστρωτον, siue cursus. Rachab, quadriga. Roboam, latitudo populi. Ragal, tristes uel deorsum. Ragallim, pedes. Rapha, sanitas. Ribai, iudicantes. Saphati, iudicans me. Sion, specula uel speculator, siue scopulus. Samoe, auditio. Sobab, conuertens. Soba, secta: a secando,

do, non a sectando. Susacim, gaudium cilicii. Siba, egressus uenit. Saraia, princeps Dominus. Sobach, conuertens te. Sunem, coccineum, siue eleuans. Sabe, saturitas. Sadoch, iustus. Sia, indigentes, siue dormitantes. Subochai, condensum, siue frutetum. Et super hoc quid nobis uideatur, in libris Hebraicarum quæstionum plenius diximus. Samai, ubi mihi, siue audiens. Salmon, umbra uirtutis. Sarai, princeps mea. Salech, egrediens. Thebes, fuerunt in ea, siue facta mea. Thalme, sulci. Thecue, clangor uel tuba siue percussio. Thecuites, tuba canens siue buccinator. Theeum, inferiores uel subter. Hæc nomina, quæ posuimus per litterram t, aspiratione addita sunt legenda. Vria, lux mea Dei. Vsi, festinans. Vrchi, longitudo mea. Vsathi, festinante me.

DE TERTIO LIBRO REGVM.

ABISAI, pater meus superfluus, siue patris mei rugitus. Accherethi, interficiens siue dissipans uel demoliens. Amasa, populum tollens, siue leuans. Azor, atriū. Azaria, auxiliū Domini. Ahia frater eius: uel ubi hæc? Ahisar, frater meus princeps. Adoniram, Dominus meus excelsus. Aelam, ante fores siue uestibulum. Adadezer, decorū auxilium. Adoram, generatio excelsa, siue decor excelsi. Ano, dolor eorum. Asa, tollens siue sustollens. Auan, subuertit eos, siue mouens eos, uel fons. Auachim, non est innocens. Anani, gratificatus mihi siue donatus mihi. Ahab, frater patris. Azuba, relictā uel deserta. Bethsabee, filia iuramenti: per breuem primam syllabam legendum est. Benur, filius aerius, siue filius ignis. Bethsames, domus solis. Bethanam, domus gratiæ aut doni. Basamath, delinquens. Baaloth, ascendentes. Bul, geminis. Booz, in fortitudine. Barasa, in egestate, siue ueniens ad faciendum, uel hauriens. Cane, pænitentia, siue clangor tubæ: Carmelus, tenellus, aut mollis, siue scientia circumcisionis. Hucusque per c siplicem litterā legerimus: exin aspiratione addita legendum est. Chalacad, pascens,

S s siue

siue nutriens. Chamos, congregatio, siue quasi attrectati, uel palpanti. Carith, diuisio siue cognitio. Chanaan, erubescens, siue negotiator. Dachar, compungentes. Dardahe, generatio cognitionis. Dabir, oraculum. Dui, pulchritudo. Damascus, sanguinem bibens, uel propinans. Esda, misericordia. Ezrael, semen Dei. Emori, amaricantis, uel loquentis. Esrai, indigena, uel orientalis. Ezazon, uisio. Hucusque per e breuem litteram, exin per extensam legamus. Eli, Deus meus, siue scandens, siue scindens. Elioreb, Dei hiems. Eri, uigil meus. Elon, aulon, de quo plenius in uolumine locorum diximus. Ethan, robustus, siue ascensus. Eman, accipiens, uel formido eorum. Ethanim, robustorum. Esiongaber, uoluntas, siue consilium tristitiæ confortatæ, uel iuuenilis. Ela, maledicta, uel ipsi. Esaion, uoluntas, siue consilium mæroris, Deus dominus. Elisae, Dei mei salus. Felethi, admirabiliter. Fadaia, redemptio Domini. Gaber, aut uir, aut iuuenis, uel fortis, siue uiriliter. Goneabath, furtum filiæ. Gonath, arrogantia tua, uel hortus tuus. Gezi, præruptum uidens, uel uallis uisio. Gir, diuisio, uel præcisio. Gozan, tonsio eorum, uel fortitudo eorum. Gabe, collis. Godolia, magnificus Domini. Iezabel, cohabitatrix, siue est fluxus uanus. Ieconiam, ulciscitur populum. Iair, illuminauit. Iacon, præparatio. Ieroboam, diiudicans populum, uel diiudicans super nos. Iessai, insulæ sacrificium, uel holocaustum. Iosia, cuius est sacrificium Domino, uel salus Domini, uel fortitudo Domini. Ieu, ipse, uel est. Ioram, qui est excelsus. Iosaphat, Domini iudicium. Iemla, plenitudo, uel circumcisio. Leben, ædificatio, uel candida. Mageddo, cenacula eius. Maacha, percutiens, siue percussa. Maces, de fine. Maol chorus, uel de plenitudine. Malachra, despiciens, siue diuisio. Mechonoth, fulcra: quæ Græci bases uocant, idest ὑποθεμάτα. Melloth, plenitudo, siue adimpleta. Machaia, quid hic, aduerbiũ loci, siue quis dominabitur. Mose, salui ficator, siue a saluatore. Naphaddor, dispersa generatio. Netna,

na, imago. Neisoth, statio. Naboth, conspicuus, uel sessio, siue exclusio. Nadab, sponte. Naama decor. Naamā, decor Domini mei. Nesib, stans. Namsi, tangens, uel attrectans, siue palpans. Omri, crispans meus, uel manipulus meus. Oza, robustus Domini. Olda, destructio, siue diuerticulum. Tria nomina, quæ sequuntur, per extensam litteram proferenda sunt. Og, congregans. Ophir, infirmans. Obedia, seruiens Domino. Rei, pastor meus. Ramoth, uisio mortis. Razon, mysticus; uel sacratus. Rabaam, impetus populi, uel latitudo populi. Sunamitis, quicumque morietur, siue mortificata. Sisa, tentatio, siue farinaceus. Saalabim, aggrauans intellectum. Soca, ramus. Sartham, tribulatio eorum, siue demolitorum, aut coangustantium. Sion, specula, uel mandatum, siue inuium. Sabba, captiua. Sathan, contrarius, siue aduersarius. Suba, incensa, siue conuertens. Sadala, latus eius: a latere, non a latitudine. Sabua, lepra. Sesac, byssus cilicii. Sichiam, humerus. Semeia, audiens Dominum. Somer, custos. Sali, missa. Sophar, dissipare, uel diuidere. Sigab, supertollere. Sareptha, incendium, siue tribulatio panis. Sidonia, uenatio inutilis. Saphat, iudicans. Sedechia, iustus Dominus. Taphath, paruulus uenit. Thabremmon, bonus ad uidendum, siue bona sublimitas, siue bona uisio eorum. Hucusque per t simplicem litteram legimus, exin aspiratione addita legendum est. Thanath, respondet tibi. Thermad, exploratio redemptionis. Thasisa, claudicatio, siue remissio uitæ. Thedor, paxillus. Themor, zmirna. Tharsis, exploratio gaudii. Thaphnes, cooperte signum, quod significantius, Græce σημεῖον dicitur. Thersa, placens. Thebni, palea mea. Thesbi, captiuans, siue conuertens. Zoelet, tractum, siue protractum. Zabad, fluens torris, quem uulgo titionem uocant. Zamri, iste lacessens, uel amaricans: proprie enim nomen ab amaritudine figuratum est. Zaba, iniquitas. Zabaoia, dotata Domini.

DE LIBRIS REGVM

AHIEL, uiuens Deo, uel uidens Deum. Abiram, patri excelso. Azael, uisus Deo. Adad, patruus, uel patruelis, aut testis. Aazia, apprehendens Deum, uel fortitudo Domini, siue fortitudo eius. Abana, lapides eius. Athalia, tempus Domini, uel tempus eius, siue temporalis Domini. Aramathai, deiiciens eum. Arnon, lux eorum, uel arca mæroris. Amasia, robustus Domini, uel populus elatus. Affee, continebit, uel apprehendet. Amia, robustus Domini, uel populus Domini. Amathi, ueritas mea. Azaria, adiutor Dominus. Affith, libertas. Argob, maledicens excelsum. Ariel, leo Dei. Azor, sagitta luminis. Aaz, continens, aut apprehendens. Ala, infirmitas. Abur, liuor, aut uulnus. Azama, delictum. Adramelech, stola regis, uel decor regis. Anamelech, respondente regi. Abisa, uoluntas mea in ea. Azaph, colligens. Arphath, sanans, aut sanatus. Anei, numquid commotus est. Amos, robustus. Ararat, Armenia, uel mons conuulsus. Asaradon, uincens; uel exacutus. Arus, incisa, uel aureus. Adaia, testimonium Domini. Achicam, frater meus surgens. Asaia, facienti Domino. Achabor, mus. Ares, sol. Amital, calefactus ros. Auil, stultus insipiens.

Baalzebub, deuorans muscam. Baalsalisa, habens tertium. Badachar, uenit compungi. Bethagan, domus horti. Bethcacon, domus sculpturæ. Basan, contusio, siue pinguedo, uel siccitas. Bedech, instauratio. Banada, filius decorus. Baladan, uenit sibimet iudicans, uel uanitas pro semet ipso. Basecat, adipem. Bethim, domibus.

Cabalaam, præcipitauit. Cadesim, commutati, siue effeminati. Caree, caluus. Hucusque per c, simplicem litteram, exin aspiratione addita proferendum est. Chabrata, electio. super hoc in libris Hebraicarum quæstionum plenius disputatum est. Charith, concisio. Charan, ira, uel foramen. Chomarim, æditui.

Ezer,

Ezer, separatus, sanctificatus. Eleiau, pars Domini. Ebsiba, uoluntas mea in eo. Eseliau, prope Dominum est. Enam, ecce hæc sunt. Ennathan, ad dantem, siue Deo dante. Quattuor nomina quæ sequuntur, per extensam litteram proferamus. Eloth, arietis signum, uel arietatio. Elam, Dei populus, uel pro foribus. Elia, Dei domini. Eliachim, Dei resurrectio. Esaia, salus Domini.

Farfar, fodientes, siue dissipationes, uel talpæ. Ful, ruina, uel cadens. Facria, aperiente Domino, uel oris assumptio. Falazar, cadens princeps, uel cadentem principem. Farurim, conscissio. Fasee, transcensus, siue trásgressus. Fadai, redemptio Domini.

Ieblaam, absorbet. Iosabe, ubi est saturitas, uel Domini saturitas. Ioiade, Domini cognitio. Iozacar, Domini memoria, uel qui est memor. Iozabad, Domini dos, uel qui est dotatus. Ioaz, ubi est retinere, uel Domini retentio. Ioadina, Domini delicata, siue quæ est delicata, uel tenella. Iactel, cœtus Dei, uel auxilium Dei. Iona, columba, uel ubi est donatus, siue dolens. Iachalia, fortitudo Domini. Ioatham, consummatus, siue perfectus. Iezechia, apprehendens Dominum, uel fortitudo Domini. Ioae, ubi est frater, uel Domini frater, siue factura fratris. Iothaba, peccantes in ea. Ididia, amabilis Domini, uel amabilis eius. Ieremiahu, excelsus Domini. Iezania, audiens, uel auscultans Dominum. Ioiacim, Domini resurrectio, uel suscitatio, siue qui est consurgens.

Massa, onus, siue assumptio. Mattham, donata, uel donans. Manaem, consolans. Manaa, consolatio, siue munus, aut sacrificium. Medon, aquæ eorum. Mocotha, plagæ eius. Mochoth, plagæ. Marodas, amara arrogantia, siue contritio. Messalem, reddens, uel reddita. Mazaroth, ζώδιον, quæ duodecim signa Mathematici asserunt. Moloc, rex. Messi, uarietas. Mageddo, de tentatione. Mathania, donum Dei. Mechonoth, fulturæ, quas bases, uel hypothemata, idest suppositiones possumus dicere. Massaphat, speculatio, siue contemplatio. Marodach,

dach, amaritudinem immittens. Mamzamaroth, tridentes, uel fuscinulæ, quas Græci ἀναλύμπτηρας uocant.

Naboe, propheta, uel prophetans. Naaman, decus, siue commotio eorum. Nergal, lucerna acerui. Naazab, prophetauit tunc, siue sessionis initium, Noesthan, æs eorum. Niniue, feta, siue germen pulchritudinis, uel speciosa. Nesrath, fugitiuus tener, uel tentatio tenera. Nechotha, styracem eius, uel aromata. Necho, percussi. Nabuchodonosor, prophetia lagunculæ angustæ, siue prophetans illiusmodi signum, siue sessio in agnitione angustiæ. Naosta, æs eius, Nabuzardan, prophetauit palas, quæ uentilabra uulgo nuncupant, siue prophetia alieni iudicii. Nathania, donante Domino.

Rachab, ascensio, siue excelsa. Ramalia, excelsus Domini. Raason, cursus, uel complacitio, siue complacentia, quam significantius Græci εὐδοκίαν uocant. Rabsaris, princeps eunuchus, siue magister, aut maior eunuchus. Rabsace, princeps deosculans, siue multus osculo. Rases, uolucres, siue cursus oris. Rablai, multum hæc, siue multa. Ruma, excelsa. Roblath, multam istam, siue multitudo.

Sunem, dentes, uel coccineum, siue uarietas. Samariam, custoditam. Sabath, requies, uel intermissio. Sir, lebes, uel aula, quam uulgo ollam uocant. Saderoth, περίβολοι, mœnia, uel porticus publicæ. Sabia, caprea, uel dama. Sela, semper. Semath, audiens. Saulum, reddens. Salmanassar, perfectus uinculo, uel ad uinciendum. Sapharuahim, libri, uel litteræ. Sochothanoth, tabernacula, uel umbracula filiarum. Sennacherib, tollens, uel leuans deserta. Sobnas, sedens, uel reuertens. Saesdema, pestilens aer, quem Græci ἀνεμοφθορίαν uocant. Sarasar, princeps tribulationis. Safau, labium eius. Sademoth, arua, uel regiones. Saraia, uinctus. Safania, abscondit Dominus, uel Domini protectio.

Omnia nomina, quæ per t litteram subdita sunt, aspiratione addita sunt proferenda.

Thapse,

Thapſe, indignans, ſiue ſeſſio offendiculi. Theglat, trãſmigrans, actiua ſignificatione intelligendum, quod Græce dicitur ἀποικίζον, ideſt alios transferens. Thartach, ſubuerſio, quam melius Græci ἀνατροπὴν uocant. Thartan, turturem dedit, uel ſuperfluus, uel elongans. Thalaſar, appenſus princeps. Thaaſar, diuitiæ. Thecum, patientia. Therac, elongatus, ſiue, ut nomen proprium figuremus, Proculus. Thof, protectio oris, ſiue gehenna. Theraphim, incendia, ſed melius imagines, uel figuræ, quas Græci μορφώματα uocant. Thanameth, conſolator.

DE PSALTERIO.

Abeſſalon, pater pacis. Aſaph, congregans. Aleph, mille, ſiue doctrina. Ain, fons, ſiue oculus. Beelphegor, habens hiatum, ſiue habens os pellis, uel pelliceum. Beth, domus. Babylon, confuſio. Cades, immutata, uel ſancta. Coph, uocatio, uel auis: ſed melius excuſſio, quam Græci ἔκκρουμα uocant. Cedar, tenebræ, uel mæror. Chuſi, Aethiops. Caph, manus, palma, uel uola. Deleth, pauper, uel tabula, uel ianua. Ezraites, ſemen Dei. Ermon, anathema eius, uel anathema mæroris. Ephrata, frugifera, ſiue equidem uides. He, ipſa, uel iſta, ſiue ſuſcipiens. Heth, uita, uel uiuacitas. Fe, os: ab ore, non ab oſſe: ſiue laqueus, ſiue decipula. Gebal, definiens, ſiue diſterminans. Gimel, retributio, uel plenitudo. Iemini, dextera mea. Iditun, tranſiliens eos, ſiue ſaliens eos. Iod, principium, uel ſcientia, aut dominator. Lamech, doctrina, ſiue diſciplina. Mem, ex quo, uel ex ipſis, ſiue aqua. Nun, fetus, uel piſcis, ſiue ſempiternum. Res, caput. Selmon, umbra offendiculi, uel ſentiens, ſiue imago fortitudinis. Samech, firmamentum. quidam erectionem, uel adiutorium, ſiue fulturam putant. Sade, regio, ſiue iuſtitia, uel uenetatio. Sin, dentes. Theth, bonum. Quattuor reliqua quæ ſequuntur, aſpiratione addita proferenda ſunt. Thabor, ueniens lumen, uel ueniat lux. Thau, ſignum, uel ſubter. Thalaſar, appendit principẽ.

Thobel, offerre. Vau, & ipse. Zebeth, uictima, siue hostia. Zai, oliua, uel fornicatio, siue hæc. De alphabeto Hebræorum plenius in ea epistola, quam super centesimo decimo octauo psalmo ad sanctam Paulam scripsi, existimo disputatum.

DE ESAIA PROPHETA.

Ait, condemnatio. Aelamite, despicientes, siue comparati. Asaph, congregans. Aiath, mos. Arran, ira, uel irascens. Ane, numquid commotus est. Aua, iniquitas. Adremelech, decorum regnum, uel decorus rex. Asserdam, uinculum cutis, siue iudicii, uel exacutus. Achor, turbatio, uel tumultus, siue peruersio. Barachia, benedictus Dominus, uel benedicens Dominus. Bosra, in tribulatione. Baladan, ueniens eam iudicare. Bel, uetustas, siue absque. Citiorum, concisorum, siue plagæ consummationis. Carthaginis, scrutationis. Ciro, hereditas. Duo nomina, quæ sequuntur, per aspirationem legenda sunt. Chalanne, omnes. Chelcian, pars mea Dominus est. Dimaon, sufficit eis mæror. Desech, calcatio, uel unctio, Dodanim, patruelis: uertitur etiam in propinquos. Emmanuel, nobiscum Deus. Eleale, ad ascensum, siue conscensum. Eglaim, uituli, uel iuuencæ. Ezao, uisio. Tria nomina quæ sequuntur, per extensam proferenda sunt litteram. Elamite, λιθολόγιον eorum, siue comparati, aut despicientes. Elim, aries, siue deficiens. Esa, resolutus, uel effundens. Facee, aperiens. Fut, induite. Gebim, fossæ. Gazon, nux eorum. Iasub, reuertens. Iaas, dimidium, uel fuit. Ioach, cuius est frater, sed melius confitens, siue glorificans. Hierusalem, uisio pacis. Laisa, leo. Luit, maxillæ, siue genæ. Luth, utilis, uel declinans, siue utinam. Madian iniquitas. Magro, gutturi, uel de fauce. Magmas, uile tributum, siue de tactu. Madebena, a saltu eius. Memphis, ab ore. Marodac, amara contritio, siue procacitas. Mosoc, capientes. Nabao, prophetia, uel uenientes. Nerid, pardorum, siue apostatarum. Niniue,

ue, feta, uel germen pulchritudinis, aut ſpecioſa. Naſaram, germen molle, uel tenerum. Nabo, ſeſſio, uel ſuperueniens. Ozia, fortitudo Domini. Oronaim, foramé mæroris. Romelia, excelſus Domini. Reſeſ, λιθόστρωτον. Rabba, multa, uel multitudo. Sorec, ultima, uel electa. Sicera, ebrietas. Seraphim, ardentes, uel incendentes. Sion, ſpecula. Siloa, miſſus. Sabaoth, exercituum, ſiue uirtutum, uel militiarum. Samariam, cuſtodia eorum. Sufir, irritum. Sabama, tollens altitudinem. Sargon, princeps horti. Sobnam, ſedens, uel reuertens. Siſaim, egrediens. Saron, princeps mæroris, uel cantans triſtitiam. Seraphar, princeps tribulationis, ſiue elatio. Sabaim, captiui. Saba, captiuitas. Tabeel, bonus Deus. Tanis, mandans humilia. Zacharia, memor Domini.

DE OSEE.

Beri, puteus meus: uel in lumine. Baalim, in ſuperioribus, ſuperiores, uel habentes, aut uiri. Bethaben, domus inutilis, uel domus idoli. Debealim, palatæ. Gomer, conſummata atque perfecta. Iotan, Domini conſummatio, ſiue perfectio. Iezrael, ſemen Dei. Iarib, diiudicans, uel ulciſcens. Ierebeel, iudicium Dei, uel diiudicās ſuperior. Mahamad, deſiderabile. Oſee, ſaluans, uel ſaluatus, aut ſaluator. On, inutilitas, uel dolor, aut labor, ſiue iniquitas. Salmana, umbra commotionis, uel conſūmatus, ſiue perfectus. Seboim, ſtatio, ſiue ſtantes.

DE AMOS.

Amos, fortis, ſiue robuſtus, uel populus auulſus, ſiue populum auellens. Accaron, gregis paſcua, ſiue in paſcuis, quod Græce dicitur ἐν ποιμαντοτροφίοις. Amaſia, populus Domini, uel fortis Domini, uel populum leuans. Gaza, fortitudo eius. Gog, δῶμα, ideſt tectum. Melcom, rex noſter. Rephan, factura ueſtra, uel requies ueſtra. Theman, auſter. Thecue, tuba, uel bucina, ſiue percuſſio, quam Græci κορυσμὸν uocant.

DE MICHEA.

Achaz, apprehendens, uel tenens. Anachim, humilitas renuens. Michæa, quis hic, aduerbium loci, uel quis iste? Morasthi, hères meus.

DE IOHELE, ET ABDIA.

Nērod, apostata. Fatuel, latitudo Dei, uel aperiens Deus. Ioel, incipiens, uel est Deus, uel Dei. Abdia, seruus Domini. Amathi, ueritas mea, uel fidelis meus.

DE IONA, ET NAHVM.

Iona, colūba, uel dolens. Ioppe, pulchritudo. Elcesei, aduocati. Niniue, speciosa. Nahum, consolator. Senam, abundantia. Sarsaad, incendium.

DE HABACVC, ET SOPHONIA.

Habacuc, amplexans. Amaria, dicente Domino, uel uerbum Domini. Godolia, magnificatus Dominus, uel magnificus. Sophonia, abscondens eum.

DE AGGEO.

Aggeus, festus, siue sollemnis. Iosedech, Domini iustus, siue iustificatus. Salatiel, petens Domini, uel petitio Domini. Sabath, sceptrum, uel uirga. Zorobabel, princeps uel magister Babylonis, siue aliena translatio, uel ortus in Babylone.

DE ZACHARIA, ET MALACHIA.

Addo, seruus, siue testis eius, uel fortitudo eius. Asael, factura Dei. Ananeel, gratia Dei. Chaseleu, spes eius. Ragon, hiems, siue multum delictum. Rama, excelsa. Sedrac, decorus meus. Elia, Deus dominus. Malachia, angelus Domini, uel meus. Thesbites, captiuans.

DE HIEREMIA.

Anathot, responsio, siue respondens, signum, uel obedientia. Amon, fidelis, uel nutriens, siue onus. Achobor, mus. Anania, gratia dissipata, siue gratia Dei. Azor, adiutus. Amasia, factura Dei. Ananeel, cui donauit Deus. Asedemoc, arua, uel suburbana. Ananeel, gratia Dei. Anan, gratia. Anania, gratia Domini, uel donans Dominus. Abdiel, seruiens Deo. Abdemelech, seruus regis.

Asa, factura. Afree, furor alienus, siue uita dissipata, atque discissa. Azau, fortitudo eius, Aroer, suffossa, sed melius myricæ. Alasa, triplex, uel conternata. Ahi, quæstio, uel uallis, siue uiuit. Arsath, sanans. Aschenez, ignis ita aspersus. Amiathal, calefactus ros, Auil, stultus, insipiens.

Buz, despectus; siue contemptus. Baruch, benedictus. Baalis, habens uirum. Baasa, ueniente factura. Bosor, tribulatio. Bel, uetustas. Bethulia, dolens domus Dei.

Cariathiarim, ciuitas saltuum, siue siluarum. Colaia, uox facta. Cedron, tristis, mæror, siue dolor. Cariatham, ciuitas, uel opidū eorum. Carioth, occursus igni. Hucusque per c simplicem litteram legerimus; exin aspiratione addita proferendum est. Chelcia, pars Domini. Chabomin, manus, uel aceruus spinarum, sed melius præparationis: licet plerique Hebræorum libam; uel crustulam significari putent. Chamoam, similis eis. Charmamos, agnus congregatus, siue agnitio, quasi sarmentum. Chamos, congregatus. Dedan, hoc iudicium, siue tale iudicium. Dalaia, hauriens Dominus, uel pauperculus Domini. Dibon, satis intelligens, Deblathaim, palatæ eorum. Ennon, ecce hæc, siue sunt. Elnathan, ad dantem, siue addentem, uel donum Dei. Elasa, ad faciendum. Ezriel, adiutus a Deo. Esebon, cogitatio mæroris. Hucusque per e breuem litteram legerimus: exin per extensum legamus elementum. Elam, oppositi, siue abiecti, uel compositi. Elisama, Deus meus audiens. Esai, defectio mea. Elisame, Deo meo audiente. Elon, exercitus fortitudinis. Fesor, os nigredinis. Fathures, deceptus, calcatus, siue buccella confirmata. Farao Nechao, dissipās præparata. Gamaria, retribuēs Dominus, siue consummans Dominus, Garab, scabies, siue incolatus multus. Gamuel, retributio Dei. Hieremia, excelsus Domini. Iechonia, præparatio Domini, uel sic factus Domino. Iezonia, auscultans Dominum. Iegdaliau, magnificus Domini. Ioachal, robustus, & fortis, Ieraia, timens Dominum,

num. Ionathan, Domini donum, uel columbam dedit. Iuchal, potens. Ioanam, erat donans, uel Domini donū. Iazer, auxiliatus. Maseia, factura Domini. Morethi, heres meus. Moloch, rex. Matthama, munus & donū. Melchia, rex meus. Masefa, speculatio, siue contemplatio. Magdalo, magnificentiæ, siue turri. Mesaat, aquæ impetus. Maon, habitaculum. Melcham, rex eorum. Marodac, amara contritio, siue impudentia. Medon, metientes. Neleamitis, hereditas cuiusdam. Neria, lucerna domini. Nathania, donum Domini, uel dedit dominus. Nergel, lucerna aceruí. Nabusabaru, calcatum tempus. Nechao, paratus iste. Holofernes, uitulus saginatus. Omre, uerbum. Excepto hoc nomine, quattuor quæ sequuntur per extensam uocalem legenda sunt. Ofaz, obrizum. Est autem genus auri, quod Græci κιρρὸν uocant. Oiade, eius scienti, siue ipse cognouit, uel domini scientia. Osai, saluabit me. Oronaim, foramen mæroris. Rechab, quadriga, uel ascendens. Rabsaris, princeps eunuchus. Rabmag, princeps cibi. Rablata, multa hæc, siue multum iste. Sedechia, iustus Domini. Sior, firmamentum nouū uel turbidum. Sor, fortis, uel petra, siue tyrus. Sesac, byssus sacceus, siue manus sacci. Selom, translatus, siue restituens. Samaia, audiens Dominum. Safane, labiū eius. Salom, retribuens, siue pacificus. Sefela, humilis, siue campestris. Selemia, reddente domino. Saraia, princeps fuit. Safathia, iudicat dominus. Sarasar, princeps tribulationis. Samagar, nomen aduenæ. Sarsachim, princeps cadaueris, uel ruinæ. Safan, Chærogryllius, lepus uel herí eius, siue labium eorum. Sabama, attollens excelsum. Segon, loquela inutilis. Tafnas, insanum os serpentis, siue opertum signum. Duo nomina, quæ per t literam sequūtur, aspiratione addita sunt legenda. Thof, gehenna, uel operculum oris. Thaamath, dedit indignationem siue bilē.

DE DANIELE.

Affanez, equorum domitor. Anania, gratia dei. Abdenago, seruiens taceo. Amalasar, dixit princeps. Arioch,

ad solitudinem redigens. Asuerus, atrium eius, uel beatitudo. Astiages, uoluntas, uel consilium festiuitatis. Habacuk, amplexans eos, siue suscipiens eos. Artaxersis, lumen silentio tentans. Balthasar, capillus capitis. Bari, in commutando, siue putei, uel in uentre. Bel, uetustas. Dura, loquens. Elam, sæcula, uel sempiterna. Forthomim, diuisio perfecta populi gloriosi. Et de hoc quid nobis uideatur, in libris Hebraicarum quæstionũ plenius diximus. Ioachim, cuius est præparatio, uel Domini præparatio. Iezechiel, fortis Dei, uel apprehendens Deum. Iezania, auris eius, uel auscultante Domino. Iobab, inimicus, siue est pater. Isimoth, adducet mortem. Isar, immutata uel paruula. Iezahel, est iter. In, fuit, uel mensura. Misael, quæ palus Domini. Misac, qui risus uel de gaudio. Mane, numerauit. Michael, quis ut Deus. Persæ, tentantes. Susanna, lilium, uel gratia eius. Sennaar, dentis uacuefactio. Sidrac, decorus meus. Susis, equitatio, uel reuertens. Vlai, palus, a palude, non a palo, siue dolor femoris, aut umbraculi.

DE EZECHIELE.

Azur, adiutus. Accerethi, interficiens, siue demoliens. Assurim, ignis illuminationum. Aram, ira, uel iracundus. Aun, inutilis, siue idolum. Ainagallim, fons, uel oculus uituli. Azara, crepido. Auran, iracundia. Ariel, leo dei. Aser, beatitudo. Arsemel, silentium circumcisionis. Achal, omnia. Aradi, deponentes. Aelamite, appositi, siue collati, aut obiecti. Buzi, despectus, siue contemptus. Banaia, ædificium Domini. Berota, putei eius. Baalmeõ, descensio humilis. Bagazin, in excelso contemptus. Bubastus, os uel labium experimenti. Bath, filia uel mensura. Cariathim, ciuitas eorum. Cedar, tristis uel tenebræ. Cades, mutata uel mutatus. Cur, gelu. Hucusque per c simplicem litteram legerimus: exin aspiratione addita proferendum est. Chobar, grauitudo uel grauitas siue iuxta electum. Chodchod, Carthaginienses. Channa, fundum, uel

uel præparatio. Chalamad, cōsummauit, siue mensus est. Chaldæi, quasi ubera, uel quasi feri, aut quasi dæmones. Cherethim, disponentes, pro quo melius in Græco διατιθέμενοι. Chennor, agnitio luminis, uel cetera. Chercoro, cognita ablatio. Chelbon, lactei. Chalamar, omnis amaritudo. Chomor, lacessiones. Deblata, palatæ. Diospolis, abnuens: sed melius Græce Iouis ciuitas. Esemel, electrum. Elisa, ad insulam, siue Deus saluator. Elbon, robustus fortitudine, siue Dei fortitudo. Ethalon, incunabula mæroris. Ezer, fortitudo, uel auxilium. Emmer, sermo, uel uerbum. Eschani, habitantes contemptum. Elisee, Dei est hæc, uel Dei salus. Hucusque per e breuem litteram legerimus: exin per extensum legamus elementū. Enagallim, fons, uel oculus uitulorum. Elam sempiternum, uel sæculum, uel λιθολόγιον eorum. Esi, mensura. Engaddi, oculus uel fons hædi. Enom, fons fortitudinis. Felechia, salus Domini. Fut, Libyæ. Fennag, nutus. Fares, dissipans. Faeud, uisitatus uel uisitans. Gaze, gazophylacium, siue fortitudo eius. Gog, tectum. Gomor, cō summatio siue perfectio uel uenundatio. Galali, uolutabra. Galilæa, uolubilis, siue trāsmigratio facta. Iezechiel, fortitudo Dei. Iesania, auris eius. In, mensura. Iob, occisus. Ir, uigil. Lidi, nati. Maalmeon, habuerunt habitationem, siue de habitatione. Mosoch, amentes, siue trahentes. Magog, quod tectum, uel de tecto. Megia, despectio. Machalaim, consummatio eorum. Magdol, magnitudo, uel turris. Magalim, transmigrationes, siue coloniæ. Manaim, de requie. Noe, requies uel commotio. Oolla, tabernaculum meum in ea. Oesa, æstus. Hucusque per o breuem litteram legerimus: exin per extensam legendum. Ozan, abiit. Oram irati. Osar, uolantes. Osia, salus domini. On, dolor uel mæror. Rabbath, multitudo. Raama, tonitruus. Rodii, uisio iudicii. Ramoth, uisio mortis. Regma, malitia quæpiam. Semel, idolum. Et notandum quod Latinus sermo sit in Hebræis uoluminibus a similitudine, unde & simulacra dicuntur. Safan, hericius,

ricius, uel lepus, siue labium eius. Semoth, nomina. Sela, umbraculum eius. Sanir, tolle nouitatem, uel dens lucernæ. Sœnæ, gyrus eius, uel expecta. Seim, exeuntes. Sodada, latus eius, a latere non a latitudine, intelligendum. Sabarim, circumire montes. Saphyrus, speciosus, egregius. Sua, saluatoris. Sais, tentatio. Sataim, libri uel historici. Sonam, pecus eorum uel dentes eorum. Tanis, mandatum humile. Tafnas, stupens os serpentis, ab ore non ab osse intelligendum. Exceptis his duobus nominibus, cetera eiusdem litteræ per aspirationem proferenda sunt. Thelabim, dispersi. Et super hoc in libris Hebraicarum quæstionum quid nobis uideatur plenius diximus. Thāmuz, consummantes, siue contemptus: & super hoc in libris illis plenissime dicitur. Theraphim, figuræ. Thuba, deferens uel deferetur siue delatus. Thogorma, auellens, uel incolatus cuiusdam. Thasnes, opertum signum. Thicon, mediam. Thau, consummatio. Tasof, specula. Thobel, uniuersa uel uanitas. Themora, consummatio amaritudinis. Sarda, abalienatus ualde.

DE IOB.

Ausitidi, conciliatrici. Et super hoc quid nobis uideatur, in libris Hebraicarum quæstionum diximus. Asom, silens uel osseus. Adad, patruelis, uel testis. Baldad, uetustas sola. Barachiel, benedictio Dei. Buzites, contemptibilis. Barad, grando. Barachel, benedixit Deum. Buzi, contempsit me. Dennaba, iudicium ferens. Eliphaz, Dei contemptus. Eliu, Deus meus iste, uel Deus domini. Gabis, altitudo confusionis, siue πετροβολή. Gethan, applicuerunt eos. Iob, dolens. Leuiathan, additamentum eorum. Mazuroth, ζώδιον, idest signa horoscopi. Naamatites, mouens mortem. Naamath, decor. Oofar, uolans. Ophir, infirmitas. Raam, uisio uel multum. Raphaim, gygantes, uel medici. Rathamim, iuniperi. Ram, excelsus. Saucacorum, cantilenæ. Sofar, speculæ dissipatio, uel speculatorem dissipans, siue speculatorem uidebo.

uidebo. Saba, conuersio, uel captiuitas. Sechem, uarietas. Satan, aduersarius. Sin, loquens. Senec, cymbalum. Tobzium, bonum.

DE EVANGELIO MATTHAEI.

Abraham, pater uidens populum. Aminadab, populus meus uoluntarius. Abia, pater Dominus. Asa, tollens, aut attollens. Aazia, apprehendens Dominum; aut robur Domini, uel fortitudo eius. Aaz, apprehendens. Amon, fidelis uel nutricius, si tamen ab aleph litera exordium habeat: quod si ex ain scribitur, onustus interpretatur. Abiu, pater meus iste, uel pater meus est. Azor, adiutor. Archelaus, agnoscens leo. Amen, uere siue fideliter. Andreas, decorus, uel respondens pabulo. Alpheus, fugitiuus, sed melius millesimus uel doctus. Amora populus scitus uel populi illuminatio. Abel, luctus, aut uapor siue uanitas. Aheldema חקל־דמא, ager sanguinis, Syrum est non Hebræum. Booz, in quo robur, uel in ipso fortitudo, sed melius in fortitudine. Bartholomæus, filius suspendentis aquas; uel me, Syrum est nomen non Hebræum. Bethzaida, domus frugum, uel domus uenatorum. Bariona, filius columbæ, Syrum est pariter & Hebræum. Bar, quippe lingua syra filius, & Iona columba, utroque sermone dicitur. Bethphage, domus oris uallium, uel domus buccæ, Syrum est non Hebræum, quidam putant domus maxillarum uocari. Bethania, domus afflictionis eius, uel domus obedientiæ. Barachia, uel benedictus Domini, uel benedictio Domini. Barraban, filium magistri eorum, Syrum est non Hebræum. Caiphas, inuestigator, uel sagax, sed melius uomens ore. Cadrantes, caligo uel tenebræ, quem nos per q litteram quadrantem dicimus. Corbona, oblatio. Cananæus, possidens siue possessio. Hucusque per simplicē c litterā scripta sunt nomina, quæ Græci per κ efferunt: exin aspiratione addita legendū, quam illi litteram chi uocant. Chanani, negotiator, uel motabilis, aut ipse pauperculus. Chorozain, hoc myste-

rium

rium meum. Chananæi, negotiatores. Diabolus, defluens: Græce uero dicitur criminator. Dauid, desiderabilis, aut fortis manu. Daniel, iudicium Dei, uel iudicat me Deus. Esrom, sagittam uidit, siue atrium eorum. Essai, insulæ libatio, sed melius incensum. Hucusque per e, breuem litteram legerimus: exin per extensum legamus elementum. Eliacim, Dei resurrectio, uel Deus resuscitans, aut Deus resuscitauit. Eliu, Deus meus iste, uel Dei mei istius. Eliezer, Deus meus adiutor. Elia, Deus dominus. Eli eli lāma azabathani, אלי אלי למה שבקתני, Deus meus, Deus meus quare dereliquisti me? Farez, diuisio. Farisæi, diuidentes siue diuisi. Gennesar, ortus principium. Gehenna, de ualle sunt, siue uallis gratuita. Getsemani, uallis pinguedinũ. Golgotha, caluaria, Syrum est non Hebræum. Iesus, saluator, uel saluaturus. Vt i litteræ seruemus ordinem, aspirationem h in plerisque omisimus: licet eam grammatici non putent litteræ loco habendam. Isaac, risus, siue gaudium. Iacob, supplantator, siue supplantans. Iudas, confitens, siue glorificans. Iosaphat, ipse iudicans, sed melius sublimabitur. Ioatham, consummatus, siue perfectus. Iezechia, fortis Domini, uel confortauit Dominus. Iosia, ubi est incensum Domini, uel salus Domini, potest & fortitudo Domini dici. Iechonias, præparans, uel præparatio Domini. Ioachim, ubi est præparatio, uel Domini præparatio. Ioacim, Domini resurrectio, siue Dominus suscitans. Ioseph, apposuit, siue apponens. Hierusalem, uisio pacis, uel timebit perfecte. Hieremias, excelsus Domini. Iohanna, cui est gratia, uel Domini gratia. Isaia, salus Domini. Iscarioth, memoriale Domini: quod si uoluerimus legere Issacharioth, interpretatur, est merces. Potest autem dici & memoria mortis. Iericho, odor eius, siue luna. k litteram nos superfluam habemus, exceptis kalendis, per c uniuersa exprimimus, unde consequenter hic prætermissa est. Lebbæus, figuratum nomẽ a corde, quod nos diminutiue corculum possumus appellare. Manasses, obliuiosus. Mathan, donum siue donatus. Mariam ple-

na. Israel, uir uidens Deum, sed melius rectus Domini. Channa, zelotes, unde in alio loco Chananæus, in alio zelotes dicitur. Salome, pacifica. Tyræ, angustiæ. Tyrus quippe lingua Hebræa Zor dicitur, quod in nostrum sermonem transfertur angustia. Tiberius, uisio eius, siue bonitas eius. Talitha cumi קומי טליתא puella surge, Syrum est. Traconitis, negotiatio tristitiæ.

DE LVCA.

Aepheta פתח, adaperire. Augusti, sollemniter stantis, aut sollemnitatem additam. Abiline, lugentes. Aaron, mons eorum. Anna, gratia eius. Aser, beatus, aut beatus erit. Amos, onerans, aut onerauit. Aggeus, sollemnitas. Addai, robustus: uiolenter figuratum nomen ab eo quod dicitur Saddai. Arsaxath, sanans depopulationem. Adam, homo, aut terrenus, siue indigena. Ammaus, populus abiectus. Cæsar, possessio principalis. Cirinus, heres, qui apud nos melius effertur & uerius per q litteram, ut dicatur Quirinus. Cosam, diuinans. Cainam, luctus aut lugens. Capharnaum, ager, uel uilla consolationis. Eleli, uicinus meus. Eber, transitus. Enoch, dedicatio. Enos, homo. Hucusque per e breuem litteram legerimus: exin per extensum legamus elementum. Erodes, pelliceus, gloriosus. Elisabeth, Dei mei saturitas, uel Dei mei iuramentum, aut septimus. Eli, ascendens. Elmadadi, Dei mei mensura. Er, uigilans, aut uigilia. Enam, oculus eorum. Eliseus, Dei mei salus. Fanuel, facies Dei. Fase פסח, transitus siue transgressio, pro quo nostri pascha legunt. Falech, diuidens aut diuisit. Philippus, os lampadis, uel os manuum. Gabriel, confortauit me Deus, aut fortitudo Dei, uel uirtus meus Deus. Galilæa, uolutabilis, aut transmigratio perpetrata, uel rota. Gerasenorum, suburbana, aut coloni ibidem. Ituræ, montanæ, Syrum est. Iordanis, descensus eorum, aut apprehensio eorum, uel uidens iudicium. Ione, columba mea. Iannai, præparatus. Ioiarim, Dominus exaltans, uel est exaltans. Iared,

descendens, siue continens, quod Græce dicitur, συνέχων. Ioanna, Dominus gratia eius, uel dominus misericors. Iairus, illuminans aut illuminatus. Lisania, natiuitas tentationis, sed nimium uiolenter. Leui, appositus. Lamech, humilis: quidam putant percutientem siue percussum posse resonare. Lazarus, adiutus. Lot, ligatus, aut declinans, uel uacans. Moyses, assumptus, uel palpans, siue cõtrectans, aut urgens; sed melius est, ex aqua. Matthathia, donum Dei; aut aliquando. Melchi, rex meus. Matusale, mortuus est, & misit. Maallelel, laudatus Dei, uel laudans Deum. Martha, irritans, prouocans: sermone autem Syro domina interpretatur uel dominans. Naasson, augurans. Nahum, consolatio siue consolator. Neri, lucerna mea. Nathan, dedit uel dantes. Nachor, requieuit lux. Noe, requiescit, aut requieuit. Naa, pulchra. Niniuitæ, natiuitas pulchritudinis aut speciosi. Petrus, agnoscens. Pontius, declinans consilium. Pilatus, os malleatoris. Sed sciendum est, quod apud Hebræos p littera nõ habetur, nec ullum nomen est quod hoc elementum sonet. abusiue igitur accipienda, quasi per f litteram scripta sint. Ros, caput. Ram, sublimis. Reu, pascens, aut pastus est. Sicera, ebrietas. omne enim quod inebriari potest, apud Hebræos Sicera dicitur. Symeon, audiens uel audiuit tristitiam. Sedi, ex latere meo. Semi, audiens. Salathiel, petitio mea Deus. Salman, pax. Seruch, lorum siue corrigia, uel dependens siue perfectio. Salem, misit. Sem, nomen. Seth, positus aut ponens uel posuit, aut poculũ, siue germen, uel resurrectio. Saraphtha, incensa, siue angustia panis, nomen ex Hebræo Syroque compositum. Symon, pone mærorem, uel audi tristitiam. Susanna, lilium aut gratia eius: sed melius si femininum nomen figuretur a lilio. Samaritæ, custodes. Sodoma, pastio silens, uel declinatio eorum, aut fulua. Satan, aduersarius siue transgressor. Saba, captiuitas. Sadducæi, iustificati.

DE IOANNE.

Aenon, oculus aut fons eorum. Anani, donauit mihi.

Bene-

Benereem בני־רגש filii tonitrui, quod corrupte Boanerges usus obtinuit. Barsemia, filius caecus, quod & ipsum corrupte quidam Bartimeum legunt. Beelzebub, habens muscas, aut uir muscarum. in fine ergo nominis b littera legenda est non l, musca enim zebub uocatur. Barrabbas, filius patris. Cephas, Petrus, Syrum est. Cana, possessio siue possidet. Ephraim, fertilis siue auctus, quem nos possumus ab augendo augentium dicere. Messias, unctus, idest Christus. Manna, quid est. Nazareth, flos munditiae. Salim, pugilli, siue uolae, aut ortus aquarum, quod breuius Graece dicitur, βρύοντα. Sichar, conclusio siue ramus. Corrupte autem pro Sichem, quae transfertur in humeros, ut Sichus legeretur, usus obtinuit. Siloe, missus.

DE ACTIS APOSTOLORVM.

Andreas, decus in statione, uel respondens pabulo, sed hoc uiolentum. melius autem est, ut secundum Graecam etymologiam ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, hoc est a uiro uirilis appelletur. Alphaeus, millesimus, siue super os, ab ore nō ab osse. Acheldema, ager sanguinis, Syrum est. Aegyptus, tenebrae siue tribulatio. Arabas, humiles siue cāpestres. Annas, donans. Alexander, auferens angustiam tenebrarum, sed & hoc uiolentum. Ananias, gratia Domini. Amos, potens uel fortis, si tamē ab aleph littera incipiat, & finiatur in sade: quod si exordiū sumit ab ain, & cōsummatur in nun, in populū transfertur. Azotus, Hebraice uocatur אשדוד Esdod, & secundum pristinū nomen etymologiā habet ignis patruelis. Ascalon, ignis insanus, aut ignis ignobilis. Aeneas, respondens, aut pauper, siue miseria. Agabus, nuncius tribulationis, sed & hoc uiolentum. Atalia, tempus eius, melius declinatio Domini. Amphipolis, populus ore corruens. Apollonia, disciplina, uel synagoga eorum, sed & hoc uiolentum. Athenienses, exploratores, aut respondentes, uel humiles, siue tempore dissipati, sed & hoc uiolentum. Areopagus, primitiua sollemnitas, sed & hoc uiolentum est, cum Atheniensis curiae nomen sit,

quæ a Marte nomen accepit. Aquila, dolens, siue parturiens. Achaia, soror laborans. Apelles, congregans eos, sed uiolentum. Acthemis, idest Diana, suscitans ægrotationes, uiolentum est. Aristarchus, suscitans coronam. Antipatridem, donantis laudationem, uiolentu est. Agrippa, congregans subito. Adrumentina, diuidens sublimiter, uiolentum est. Adria, continens mala, siue locus malorum, uiolentum est. Appii forum, liberi, uel fortis ubertas. Bartholomæus, filius suspendentis aquas, uelut supra. Barsaban, filium reuertentem, uel filium quietis, ex Syro & Hebræo sermone nomen compositum. Barnabas, filius prophetæ, uel filius uenientis, ut plerique putant, filius consolationis. Blastum, habentem luctum. Berieu maleficum, siue in malo: nonnulli Bariesu corrupte legunt. Bithynia, filia speciosa, siue inutilis. Boroea, filius eius, Syrum est. Bernice, eleganter, uel electe commota, uel filius innocens, ex Syro Hebræoque compositum. Cappadocia, manu redempta Domino, uiolentum est. Cireneo, heres. Creta, uocationes, aut uocatæ, inter Syrum & Hebræum. Caiphas, inuestigator, aut sagax, uel uomens ore. Cyprius, tristis aut mæror. Cirenenses, heredes. Cilicia, cœtus, aut luctus, uel assumptio, aut uomitus eius. Cæsarea, possessio principalis. Candacis, commutatæ. Cornelius, intelligens circumcisionem. Claudius, spes tranquillitatis. Cis, uomens uir, aut durus. Coloniam, reuelationem eorum, aut uocem eorum. Corinthum, conuersationem eorum, quam Græci significantius πολιτείαν uocant, hoc est administrationem reipublicæ. Crispus, sciens, uel cognoscens. Co, excussio, siue præstolatio. Cireneas, possidens sectatores. Cos, mentis excessus. Cauden, recursum, aut retentionem siue clangorem. Exceptis paucis nominibus, omnia pene ex c littera uiolenter interpretata sunt. Dauid, desiderabilis, siue manu fortis. Damascus, sanguinis poculum. Derben, generationis filium, siue loquentem. Dionysius, di iudicatus, siue uehementer fugiens. Damaris, silens caput.

Demetrius, uehementer innocens, siue nimium persequens. Derbeus, loquax, siue ut supra. Drusilla, generis pacifici. Dioscori, pulchri ad tegendum. sunt autem gemini Castores. Eleonis, idest montis Oliueti, quod interpretatur diuinitas uel allaborantes. Elamite, obiecti, oppositi, siue despecti. Ebræi, transitores. Emor asinus, si per heth litteram scribatur: quod si per aleph, loquax dicitur. Elimas, ad transgressionem, siue transgredi faciens. Ermes, anathema mœroris. Erastus, frater meus uidens, satis absurde uocabulum figuratum. Elada, ad scientiam uel ad ascensum, siue Dei scientia, Syra uero lingua dicitur, super hanc. Ellenon, idest Græcorum, ad ascendentes, siue scientia Dei. Ephesum, uoluntas mea in ea, siue finis eorum. Eutyches, amens. porro Græce dicitur fortunatus. Ebraice, transitorie. Eurielion, commiscens, siue deorsum ducens. Quæ sequuntur duo nomina, per extensum e litteram sunt legenda. Erodes, pellis gloria. Esaias, salus Domini: uerum apud Hebræos ab i littera sumit exordium. Filippus, os lampadarum. Frygio, scissio pectorum. Farisæi diuisi. Farao, denudans eum, siue dissipator eius. Fœnicis, annuerunt, siue nutus. Fisidiam, os sonitus, quia, ut supra dixi, p litteram non habent, propterea Pisidiam per f efferunt. Felicem, ruinam facturæ, siue timorem eius, Latinum nomen est. Festum, ore multorum: & hoc Latinum nomen uiolenter Hebraice figuratur. Galilæi, uolubiles, siue rotabiles. Gamaliel, retributio Dei. Gaza, fortitudo eius: g littera addita est, siquidem Hebraice per ain scribitur. Galionis, transferentis. Galatiam, magnificam, siue translatam. Gaium, commotum, sed melius uallensem. Ierosolyma, uisio pacis. Ioannes, in quo est gratia, uel Domini gratia. Ioseph, auctus. Iustus, parcens siue ipse alleuatus. Ioel, incipiente Deo, siue est Deus. Ionatha, columba dans, siue columba ueniens. Ioppe, pulchritudo. Itálica, mentis excessus. Iesæ, insulæ oblatio. Iasonis, desiderantis, siue qui mandatum fecerit. Iulium, incipientem. Iconium, præ

paratio aut consolatio. Libyam, uenientes siue introitus, numero plurali. Leuites, additus. Libertinorum, facientium paleas.. Lidda, utilitas. Lucius, ipse suscitans. Lycaónia, ad suscitandum. Lystra, generans decorem. Lydia, quam nos possumus dicere prædificatam. porro Græce melius appellatur ἐρωδιός. Lysias, generatus. Lyciæ, lacrymantis. Laisa, in salutem. Omnia pene ex his litera nomina uiolenter usurpata sunt. Matthæum, donatum. Maria, illuminata, uel ut supra. Medi, mensurantes siue mensurati. Mesopotamia, eleuata uocatione quadam; sed melius a Græco etymologiam possidet, quod duobus fluuiis, Euphrate ambiatur & Tigri. Madian, in iudicio uel ex iudicio. Moloch, rex uester, quem & Melchom solent dicere. Marcus, excelsius mandato. Manaem, castrum. Moesia, attrectatio, siue palpatio. Macedo, quem nos orientalem possumus dicere, figuratum nomen ab eo, quod Hebraice legitur Mecedem. Mytilene, declinans siue transmigrans. Miletum, generantem. Mnasonem, consolantem siue quiescentem. Myrrha, amara. Militine, de infirmitate, siue mandatum humilitatis. Nazaræum, mundum, sanctum siue abiunctum. Nicanorem, stantem lucernam. Nicolaum, stultum ecclesiæ languentis. Niger, ascendens. Neapolim, commotionem mirabilem. Nasson, augurans. Petrus, agnoscens siue dissoluens. Parthi, diuidentes perfecte. Pontus, inclinans. Pamphylia, conuersi a ruina, siue diuisio cadens. Pontius, declinans consiliũ. Pilatus, os malleatoris. Procorũ, fructus cõgregantem. Parmenã, diuidentem plenitudinẽ. Pascha, trãscensus, siue transgressio. Paphum, redemptionẽ cadentem. Parion, discooperientem. Perge, uoraginem. Phytona, os abyssi. Priscilla, agnoscens. Pirrhus, dissoluens. Patara, separans. Ptolemais, deducens ad mensuram. Portium, diuidentem duritiam eorum. Publius, tabernaculum eius. Puteoli, declinantes. Hæc omnia Græca nomina, uel Latina, quam uiolenter secundum linguam Hebraicam interpretata sint, perspicuum puto esse lectori. Romani,

ni, sublimes uel tonantes. Rasaim, facturæ uestræ uel laxitati eorum. Rhode, uidens uel fortis. Rhodem, uisionem aut dissensionem. Regium, pascua eorum. Romam, sublimen siue tonitruum. Samaria, custos. Simonis, obedientis siue ponentis tristitiam, aut audientis mærorem. Salomon, pacificus. Samuel, nomen eius Deus. Sadducæi, iustificati. Sapphiram, narrantem siue litteratam, aut librariam, uel certe, Syro sermone, formosam. Stephanum, normam uestram uel σκοπὸν uestrum, quo ueru & iacula diriguntur. Sichem, humeri. Sinai, sentis, aut secundus interpretatur, aut mandatum mensuraq; eius, uel certe tentatio. Saulus, tentatio respicientis uel saturitas. Sarona, cantans tristitiam. Sidonii, uenatores. Seleuciam, tollentem semet ipsam, siue experimentum itineris, uel exeuntem ad uocationem. Salaminam, umbram commotionis, aut fluctus, uel salutationem iudicii. Sergio, principi uallis, siue hortuli. Saul, petitio siue expetitus dicitur. Silam, missus. Syria, sublimis iuxta Hebræam etymologiam, nam Syria Hebraice Aram. Samothracia, auditio reuelationis, siue responsionis. Sosthnes, saluanti eos, siue gaudium da mihi. Scæua, uulpecula clamans, uel loquens. Sosipater, narrans. Secundus, eleuans. Samus, auditus. Sicariorum, ebriosorum. Sebaste, gyro siue gyranti, ita tamen ut a samech littera exordium habeat. Salmonem, nomen habitaculi. Syrtim, angustiam siue tribulationem, melius autem Salustius a tractu ait nomen impositum. Syracusæ, murus siue maceria lætitiæ. Timonē, numerantem sitim siue pinguedinem. Tabita, danima uel caprea. Tyrii, coangustati, ut supra diximus, ab Hebraico Zor nomine declinatum. Troadem, requiem. Tyranni, continentis eos, siue confortantis eos. Tertullus, placens stercore, uel aggere eorum. Tabernæ, uisiones eorum, siue bona uisio. Hucusque per simplicem litteram τ, nunc per θ Græcum legenda sunt. Theophile, sursum ferēs siue conuertens, sed melius Græca etymologia, ab eo quod amatus sit Deo. Thomas, didymus, idest geminus, uel

abyssus.

abyssus. Theudas, laudatio, siue capiens aut signum. Thar sensis, explorator lætitiæ. Thyatira, illuminata. Thessalonicensium, festinantium umbram roborare siue firmare.

DE EPISTOLA IACOBI APOSTOLI.

Abrahaam, patris uidentis multitudinem. Elia, Dei domini. Esaia, salus Domini. Iob, magus. Iunia, incipiēs. Iason, factus in mandato. Raab, dilatata. Sabaoth, uirtutum siue exercituum.

DE PRIMA EPISTOLA PETRI APOS.

Asia, eleuans. Bithynia, uirguncula aut filia Domini. Babylon, confusio siue translatio. Cappadocia, manus redempta Domino. Galatia, transmigrans siue translata. Marcus, sublimis mandato. Sara, princeps. Siluanus, missus.

DE SECVNDA EPISTOLA PETRI.

Balaam, uanus populus, aut deuoratio eius. Bosor, in tribulatione, aut carneus, siue pelliceus. Cappadocia, manus redimens Domino. Electæ, ascendentes. Galatia, trāsmigrata. Gomorra, populi timor siue cæcitas. g in principio additum est, alioquin ex ain describitur. Lot, declināns siue uinctus. Marcus, sublimis mandato siue defricatus aut amarus. Noe, requies. Pontius, declinans. Paulus, mirabilis. Sara, princeps. Simon, audiens. Sodomis, suluis aut tacentibus. Siluanus, missus.

DE PRIMA EPISTOLA IOANNIS.

Diotrephes, speciosus, insulsus, siue decor insaniens.

DE TERTIA EPISTOLA IOANNIS.

Demetrius, fortis ad persequendum, siue fortis uirga deiicere. Gaius, mobilis.

DE EPISTOLA IVDAE.

Aegyptus, tenebræ, siue tribulatio. Adam, homo. Balaam, uanus populus. Cain, possessio. Core, caluities, aut glacies. Diabolo, defluenti, siue clauso in ergastulis. Enoch, dedicatio. Gomorra, populi timor aut cæcitas. Michael, quis ut Deus. Moses, palpans siue leniens. Sodoma, pecus tacens.

DE EPISTOLA PAVLI AD ROMANOS.

Abraham, pater uidens populum. Adam, homo siue terrigena. Abba, pater, Syrum est. Achaia, frater quis, aut frater eius, uel frater Domini, uel frater meus Dominus. Aquila, dolens siue parturiens. Asia, eleuata, siue grandiens. Andronicus, decorus ad stadium, aut respondens siue cogitans passionem. Ampliatus, populus malleator. Apelles, congregans eos. Aristobulus, suscitans dolore germen. Asyncritum, dirigens thuribulum. Beniamin, filius dexteræ. Baal, habens, siue deuorans. Cenchreis, possidens sectatores. Dauid, desiderabilis. Epinetον, superindutum. Ermon, anathematizantes mœrorem. Ermam, auferentem siue anathema nostrum. Erastus, frater meus uidens aut uigilans. Tria nomina, quæ sequitur, per h litteram sunt legenda. Hesaias, salutare Domini. Helias, Deus dominus, aut fortis Dominus. Herodionem, formidinem. Farao, discooperiens eum. Feben, ore ædificantem, aut oris filium. Flegon, dissecans siue diuidens. Filologum, ore præcipuum, uel os meum ei in hortum. Gomorra, populi timor uel cæcitas. Gaius, mobilis siue uallensis. Iuda, confitens siue glorificans. Iesus, saluator. Israel, uir uidens Deum. Isaac, risus. Iesse insulæ libamen. Illyricus, aduena, aut elementum, uel certe secundum uersus. Hierusalem, uisio pacis. Lucius, ipse eleuans siue consurgens. Moses, attrectans siue leniens. Macedonia, orientalis. Maria, illuminans aut illuminata. Narcissus, ascensus lætitiæ siue lucerna scindens, aut colligens. Nereus, lucerna Domini. Osee, saluator. Olympam, parturientem thalamos. Paulus, mirabilis, siue electus. Priscus, agnoscens. Persidam, tentantem siue dissuentem latera sua. Patrobam, dissoluentem eum, siue uidentem eum. Quartus, plangens siue superflue. Rebecca, multa patientia, siue quæ multum acceperit. Rufum, sanantem nos, uel reficientem nos. Sara, princeps. Sabaoth, uirtutum siue exercituum. Sodoma, pecus tacens, siue fulua uel sterilis. Sion, specula. Spania, expeditio siue

ue accinctio, sed rectius Hispania scribitur. Stacchis, facientem cantilenas. Satanas, παραβάτης siue contrarius. Sosipatrus, saluans dispersos. Trifenam, innuentem siue reuertentem. Trifossam, perspicuam. Timotheus, beneficus. Tertius, adiungens, idest applicans se. Vrbanus, luce gaudens.

AD CORINTHIOS I.

Apollo, miraculum, siue congregans eos. Achaia, frater meus quispiam, uel frater meus Dominus. Aquila, parturiens siue dolens. Barnabas, filius consolationis. Corinthum, ciues, siue decuriones eorum. Cephas, Petrus, Syrum est. Crispum, scientem. Chloes, inuestigantes, siue omnes, sed melius conclusio siue consummatio. Damascus, sanguinis potus. Epheso, uoluntas mea in ea, siue anima mea in ea. Eua, uita siue calamitas. Ebræi, transitores. Gaium, commotum. Galatia, magnifica siue translatio. Iudæis, confitentibus siue laudantibus. Iacobo, supplantatori. Hierusalem, uisio pacis. Moses, palpans, siue leniens. Macedonia, orientalis. Maran atha, Dominus noster uenit, Syrum est. Prisca, cognoscens. Sosthenes, saluans in tempore. Stephana, regulam uestram, uel speculatorem uestrum, siue iudicantem uos. Siluanus, missus. Satanas, aduersarius. Sabbatum, requies.

AD CORINTHIOS II.

Asia, auferens siue pergens. Abraham, pater uidens multitudinem. Areta, stupor siue descensio. Beluir, cæca angustia, siue cæcum lumen, uel filius præuaricationis, sed rectius belial dicitur. Damascus, sanguinis potus. Eua, calamitas siue uita. Ebræi, transitores. Israelitæ, uiri uidentes Deum. Siluanus, missus. Satanas, transgressor siue aduersarius. Troadem, requiem siue latitudinem. Titum, quærentem, siue bonum, sed melius mutatum.

AD GALATAS.

Arabiam, humilem siue occidentalem. Antiochiam, paupertatis silentium. Abraham, ut supra. Abba, pater, Syrum est. Agar, aduena siue conuertens. Cilicia, assum

ptio

ptio siue uocatio lamentabilis. Damascus, ut supra. Iudaismum, confessionem. Hierosolyma, uisio pacis. Iacobo, supplantatori. Ioannes, Domini gratia, siue cui donatum est. Isaac, risus. Israel, uir uidens Deum. Petrus, dissoluens siue discalcians. Syria, sublimis. Syra, mensura eius siue tentatio.

AD EPHESIOS.

Beniamin, filius dexteræ. Clemens, ecclesiastes, siue concionator. Epafroditen, frugiferũ. Ebræus, transitor. Euchodiam, apprehendentem Dominum.

AD PHILIPPENSES.

Philippenses, os lampadarum. Pharisæus, diuisus. Philippus, os manuum, siue lampadarum. Syntychan, loquelam, siue ἐλοκαιρίαν, quam nos dicere possumus cantilenam. Thessalonicam, festinans umbram statuere.

AD COLOSSENSES.

Aristarchus, mons facturæ superfluæ. Archippus, longitudo operis, siue insidiæ oris, uel insidiæ dilatati. Barnabas, filius consolationis. Colossis, uoce factæ. Demas, silens. Epaphra, frugifer, uel equidem uidens. Iesus, saluator. Iustus, parcens, siue ipse elatus. Ierapoli, iudicio superiori. Laodicia, tribus amata Domini, sed melius natiuitas expectata. Lucas, ipse consurgens, aut ipse eleuans. Marcus, sublimis mandato, siue amarus, uel certe attritus atque limatus. Nympham, applicitam ori eorum. Onesimo, decore, siue respondenti. Tychicus, tacens.

AD THESSALONICENSES.

Achaia, frater meus quis, siue frater meus Dominus. Athenæ, in tempore dissipatæ. Siluanus, missus. Satanas, aduersarius, siue transgressor.

Abraham, pater uidens multitudinem. Aegyptus, tenebræ, siue angustiæ. Aaron, mons fortitudinis. Abel, luctus. Barac, fulgurans. Cain, possessio. Dauid, desiderabilis, siue fortis manu. Enoch, dedicatio. Esau, rubeus, siue aceruus lapidum. Ebræus, transitor. Farao, nudauit eum siue dissipauit eum. Fase, transcensus, quod interpre

tatur paschal. Gedeon, experimentum iniquitatis. Iesus, salus, siue saluator. Iuda, confitens, uel laudator. Isaac, risus. Iacob, supplantator. Ioseph, addens, siue augmentum. Iericho, luna, siue odor eius. Iepte, aperuit, siue aperientes. Leui, additus. Moses, palpans, uel leniens. Melchisedek, rex iustus. Manna, quidnam est istud? Noe, requies, siue requiescens. Raab, si per ain mediam literā scribatur, famem significat: si per he, impetū: si per heth, latitudinem. Sabbata, requies. Salem, pax. Sara, princeps. Sampson, sol eorum. Sion, specula. Samuel, nomen eius Deus.

DE TIMOTHEO I.

Alexander, leuans angustiam tenebrarum. Adam, homo. Galatia, translatio. Gallia, transferens. Diabolum, defluentem siue clausum in laturmis. Ephesum, uoluntas eius. Eua, calamitas, aut uita, siue uae. Iamnes, marinus, siue ubi est signum. Iambres, mare pelliceum, siue mare in capite. Onesiphorus, respondens narrationem. Pontius, inclinans consilium. Pilatus, ore malleator, siue ore contundens. Satanas, aduersarius. Ymenæus, dormitans.

DE TIMOTHEO II.

Asia, eleuatio. Archippus, longitudo operis. Aristarchus, mons facturæ superfluæ. Antiochia, paupertatis silentium. Aquila, dolens siue parturiens. Crescens, tenebrosus. Carpum, scientem perspicue. Corinthus, oritur ipse. Claudia, spes tranquillitatis. Dauid, desiderabilis, uel fortis manu. Demas, silens siue terrenus uel sanguineus. Dalmatiam, paupertatem grandem. Eunice, ornantis. Euchodiam, apprehendentem Dominum. Ermogenes, uomens eos in ualle, sed melius mons feritatis. Epheso, uoluntas eius. Erastus, frater uidens. Eubulus, cohabitator. Fygelus, occurrens, siue aduersarius. Filonē, faciem Dei. Filetus, declinans siue os meum. Galatia, magnifica siue translatio. Iconium, uocatam siue duram: sed melius, ubi est calamus. Loide, οἰκτιζομένη, idest, quæ conse-

consecuta est utilitatem. Lystris, utilitas angustiæ uel tribulationis. Lucas, ipse consurgens, aut ipse eleuans. Linus, candidus siue tibicen. Moses, palpans siue contrectans. Membranas, apertas, siue manifestas. Mileto, generare, siue qui est eius. Priscam, agnoscentem. Pudens, indutus consilio. Roma, excelsa siue tonitruum. Troadi, seruienti. Trophimum, dissoluentem thalamos.

DE TITO.

Artemam, anathematizantem, siue conturbantem. Apollo, mirabilem. Cretam, uocationem consummatam. Nicopoli, germen protectionis meæ. Zenam, commotionem eius, siue commouens eum, uel ipse requiescens.

DE PHILEMONE.

Appia, continens, siue continentia uel libera. Archippo, longitudini operis. Demas, silens. Epaphran, quem nos crescentem, siue augmentum possumus dicere. Filemoni, mire donato, uel certe os panis eorum. Onesimũ, respondentem.

DE APOCALYPSI IOANNIS APOS.

Asia, elatio. Amẽ, uere siue fideliter. Aser, beatitudo, siue beatus. Aegyptus, tribulatio. Armageddõ, consurrectio tecti, siue cõsurrectio in priora: sed melius mons e latrũculis, uel mons globosus. Alleluia, laudate Dominũ. Balaam, uanus populus. Balac, elidẽs. Beniamin, filius dexteræ. Babylon, confusio siue translatio. Diabolus, deorsum fluens. Dauid, desiderabilis, Ephesus, uoluntas mea, siue consilium meum. Euphrate, frugifero. Filadelphia, saluans hærentem Domino. Gad, tentatio. Gog, δῶμα, idest tectum. Iezabel, fluxus sanguinis, uel fluens sanguine, sed melius ubi est sterquilinium. Issachar, est merces. Iesus saluator. Ioseph, adaugens. Laodicia, tribus amabilis Domino, siue fuerunt in uomitu. Leui, additus. Labbaddon, perdens, pro eo quod est interficiens, sed melius solitarius eorum. Manna, quid est hoc? Manasses, obliuiosus siue obstupescens. Michael, quis ut Deus. Magog, de domate, hoc est de tecto, siue quod est tectum. Nicolaitarum,

effusio,

effusio, siue ecclesia languens, uel stultitia ecclesiæ languentis. Nepthali, conuersantis. Paulo, ori eorum, siue ori tubæ. Pergamo, diuidenti cornua eorum, uel dissecanti uallem. Ruben, uidete filium, siue uidete in medio. Smirnæ, cantico eorum. Sardis, principi pulchritudinis. Satanæ, transgressori, siue aduersario. Symeon, audientis tristitias. Sodoma, pecori tacenti. Zabulon, habitaculum pulchritudinis.

DE EPISTOLA BARNABAE.

Abraham, pater uidens populum. Adam, homo. Amalech, populus lingens, siue populus brutus. Dauid, desiderabilis. Eua, calamitas, siue uæ, aut certe uita. Ephraim, frugifer, siue ubertas. Manasse, oblitus. Nahum, germen. Rebecca, patientia. Sabbata, requies. Sion, specula. Sina, mensura, mandatum, uel tentatio. Satan, aduersarius, siue præuaricator.

FINIS.

MARIANI VICTORII REATINI,

sacræ Theologiæ professoris,

In omnes Diui Hieronymi Epistolas Eruditissima Scholia,

In quibus, præter explicationem rerum insignium, mille & amplius menda, quibus eas deformatas reliquit Erasmus, tolluntur, sexcentis eiusdem erroribus confutatis.

Scholia in primam epistolam.

PRISTINARVM necessitudinum.) *idest ne cessitatum: ut multa etiam habebant exemplaria.* Nolo te antiquæ peregrinationis terreat difficultas.) *Longique peregrinationis, impressi codices habebant. omnia autē, quæ habuimus, manu scripta exemplaria habent, antiquæ. uocat autem antiquam, uel nobilem, & quæ antiquo cœperit tempore, sub Abraham scilicet,* Helia, *&* Heliseo *prophetis, qui ingenti cum labore, omnibus derelictis, in exteras, & alienas terras, locaq. horrida, & inculta contenderunt: uel quia ipse* Heliodorus *antea illam, maxima cum difficultate* Hieronymum *associando, expertus fuerat. Priorem sententiam ea, que sequuntur, magis probant, dum ait,* Nō *pera tibi sumenda, non uirga est. alludit enim ad euangelii tempus, quo illam* Christus *in Apostolis, &* LXXII. *discipulis repetens, dum eos ad prædicandum per orbem mitteret, dixit: Nihil tuleritis in uia, neque uirgam, neque peram, neque pecuniam. et rursus:* Nolite *portare sacculum, neque peram, neque calceamenta.* Quid facis in paterna domo delicate miles?) *Eleganter a militia mundi ducta metaphora,* Heliodorum *ad spiritualem hortatur pugnam. propterea cuncta, quæ militum sunt, ante oculos ponit, uallum, fossam, tentoria, tubam ad prælium canentem, imperatorem armatum in aciem*

egredientem, prostrantemq. omnia, loricam, galeam, ensem, Regis edictum, iuramenti uerba, ipsumq. etiam donatiuum. et ut instructior, cautiorq. ad pugnam accedat, spiritualis hostis postremo recenset insidias. Corpus assuetum tunicis, loricæ onus non fert.) *Quidam codices habent, tunicæ: alii uero, tunica. est autem tunica interior ac mollior uestis, carni adhærens: fiebat autem ex lino, aut cannabi, ne carnem lederet, sicut lorica ex loris, & duro quodam corio, ut corporis munimen esset, ad ictus nequaquam peruium.* Caput opertum linteo) *Pro delicato quodam capitis operimento, linteum recenset: licet, Plinio auctore, barbaricum quondam esset, & honesto uiro indignum, contra id, quod Turcæ nunc existimãt.* Recordare tirocinii tui diem) *Tiro, nouus uocatur miles, tirocinium uero tempus illud. hic autem spirituale tirocinium appellat uir sanctus, baptismi tempus, quo quis primum in militiam Christi adscribitur, tunc scilicet, cum, mundo, ac satanæ abrenunciando, Christi miles efficitur, & Christo in baptismate consepelitur, quemadmodum scriptum est ab Apostolo, Consepulti enim sumus cum illo per baptismum.* Non te patri parciturum esse, non matri.) *Quemadmodum per legem, & euangelium edocti sumus, diligendos, honorandosq. esse parentes, ita etiam a Christo didicimus, pro eius nomine, si nomini suo aduersentur, illos deserendos fore. Qui amat patrem, aut matrem plus quam me, inquit ille, non est me dignus.* Licet paruulus ex collo pendeat nepos.) *De Nepotiano intelligit, ad quem sequentem scribit epistolam. erat autem is ex sorore, non ex fratre nepos. nam propter eum Heliodorum reuersum in patriam, Hieronymus in Nepotiani epitaphio scribit his uerbis. Alius forsitan scriberet, quod ob salutem illius Orientem, heremumq. dimiseris, & me, carissimum sodalem tuum, redeundi spe lactaueris: ut primum, si fieri posset, sororem cum paruulo uiduam, deinde, si consilium illa respueret, saltem nepotem dulcissimum conseruares. hic est enim ille, de quo tibi quondã uaticinatus sum: Licet paruulus ex collo pendeat nepos, etc.* Ad uexillum crucis euola.) *Adhuc perstat in militiæ metaphora: propterea crucem, uexillum uocat: & uictoria deinde men-*

mentionem faciens, triumphandi morem recenset. Veniet, ueniet postea dies ille, quo uictor reuertaris in patriam, quo per Hierosolymam cælestem uir fortis coronatus incedas.) *Per, uoculam nos restituimus*. Tunc municipatum cum Paulo capies; tunc & parentibus tuis eiusdem ciuitatis ius petes.) *Alludit ad illud, quod scriptum est in Actibus Apostolorum, c. 22. ubi Paulus se ciuem Romanum esse, coram Claudio Tribuno professus est. uerum* μεταφορικῶς *de spirituali, & æternæ beatitudinis municipatu ipse intelligit: de quo Paulus in epistola ad Hebræos et clarius ad Philippenses 3.* ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, *hocest, ut ipse super Hier. c. 17 transfert, noster autem municipatus in cælo est*. Non ex silice natos.) *Ad Virgilianum carmen alludit: Sed duris te cautibus horrens Caucasus; hircanæq. admorunt ubera tigres*. Post naturalem pietatem pater.) *Quidam codices manuscripti habent; Secundus post naturalem pietatem pater: quæ lectio ipsa etiam placet*. Forsitan & laxis uberum pellibus mater, arata rugis fronte, antiquum referens mammæ lallare, congeminet.) *Mirum est, quam apposite uetulam matrem, uberibus præ senio laxis, rugosa cute, fronte rugis, ueluti sulcis, distincta, depingat, eiusq. uocem, qua utitur in lactando puero, referat. Mammas enim se, non matres, dum puerulos alloquuntur, parentes, fracto per blanditias uerbo, appellant. Lallare autem uox ea est, qua mater infantem ad suggendum inuitat lac, sicut pappare pueriliter id ipsum, quod edere, est. Persius. Ac cur non potius teneroq. palumbo, Et similis Regum pueris, pappare minutum Poscis, & iratus mammæ lallare recuses*. Quicumque eos supra Christum amat, perdit animam suam.) *Apposite, quo modo diligendi sint parentes, explicat: Christi enim amor eorum semper præponendus amori est*. Aries iste pietatis.) *Adhuc perstans in militiæ metaphora, arietis, instrumenti bellici, quo urbium mœnia diruebantur, mentionem facit, muriq. loco fidem, euangeliumq. nominat. Aries autem dicebatur, quod instar arietini capitis compactum esset, arietisq. ueluti cornibus eo inimicorum mœnia quaterentur. Romæ in arcu Septimii,*

& apud Vitruuium in decimo, quanam esset arietis forma, egregie explicatur. labat, inquit Virgilius, crebro ariete murus. ab eo arietare etiam ducitur uerbum. Neget sacrilegium.) *Omnes adulteros, ac fornicatores, qui cum Christianis mulieribus peccant, large hic sumpto uocabulo sacrilegos uocat, inde accepta ratione, quod sacra sint omnia corpora Christo, ac Spiritui sancto dicata, quemadmodum dicit Apostolus, Templum Dei estis uos. et, Qui uiolauerit templum Dei, disperdet illum Deus.* Qui in Actibus apostolorum.) *Nota est Act. 5. Ananiæ, & Saphiræ uxoris historia, quo modo, Spiritui sancto in Petro apostolorum principe mentiti, ac de pretio uenditi agri partem fraudantes, subita occubuerint morte.* De Teloneo.) *τελώνιον, siue τελωνεῖον publicanorum mensa, locus scilicet, ubi τέλος, hoc est uectigal exigitur. Plutarchus in Alcibiade publica uectigalia τὰ τέλη τὰ δημόσια uocat: & Gregorius Nazanzenus, τέλος δίδωσι, pro tributum soluit, dixit. Hieronymus autem de Matthæo Apostolo intelligit: qui cum esset publicanus, e Teloneo a Christo uocatus est. erat autem hoc officii genus olim apud Iudæos non secus, quam apud Athenienses, infame. unde scriptum est in Euangelio: Quare cum peccatoribus, & publicanis manducat magister uester? a Demosthene uectigalis ipsius exactio τελωνία dicitur.* Interpretare uocabulum monachi.) *Monachismum antiquissimo, & Apostolorum cœpisse tempore, constat ex Dionysio Areopagita, qui eum multis enarrat.* Scylla ceu renidens libido blanditur.) *Scyllæum olim, seu scyllaceum legebatur, uerum utrumque perperam, cum apud neminem ueterum hic loquendi mos in usu sit, fictamq. ab uno tantum Hieronymo uocem uero nequaquam est simile. nos ex quinque uetustissimis exemplaribus ita restituimus. Charybdis autem, Scyllæq. historia notissima est: ita enim uocant auctores duo celeberrima Siculi maris pericula, quorum uno naues tractæ absorbeantur, altero illisæ frangantur. fuisse autem Charybdim, & Scyllam quondam mulieres, eo in loco immersas, poetæ fabulati sunt. propterea D. Hieronymus, μεταφορικῶς, ut in hac tota facit epistola, Charybdin luxuriei, Scyllam uero libidini comparas.*

rat. Homerus in Odyssea XII. utrumque describit scopulum. Expedite rudentes) ita nautici funes uocantur. Hieronymus ἐκ μεταφορᾶς, uitam nauigationi comparans, Diabolum piratam mundi, carnisq. delicias, tranquillitatem maris, in qua intus periculum sit, & crucem Antennam appellat. Crux Antennæ figatur in frontibus.) Disci potest ex hoc loco, solitos esse Christianos, imminente aliquo periculo, sese in frontibus signare, contra id quod hodie irrident hæretici. unde Chrysostomus in libro aduersus gentiles, quod Christus sit Deus, in eundem sensum ita scribit. Subinde omnes ea cruce se signant, inscribendo in nobilissimum membrum nostrum: in fronte enim nostra, quasi in columna, quotidie figuratur. sic in sacramento, sic in sacerdotum ordinationibus, sic igitur cum corpore Christi, in mysticis cenis fulget. Cyrillus Hierosolymitanus catechesi quarta. Quod si aliquis id occultet, tu manifeste signa te cruce in fronte, ut dæmones, signum crucis uidentes, trementes procul fugiant. fac autem hoc signum & manducans, et bibens, & sedens, & stans, & loquens, & ambulans, in summa in omni tuo negotio. Licet in modum stagni.) Imperturbata & quieta aqua, stagnum a stando dicitur. Hieronymus apposite quietum mare, in modum stagni arridere ait, & supremas eius partes, quas terga uocat, a uento minime crispari, ac commoueri asserit. Tu autem perfectum te fore pollicitus es.) Vides, quam clare non solum monachorum, sed illorum etiam meminit promissionis, professionisque, eamq. uitam perfectam uocat, cum, derelicta mundi militia, se ipsos, a cunctis abdicando terrenis, propter regna cælorum castrant. Derelicta militia.) Intelligit de militia huius mundi, quam qui perfectam profitebantur uitam, relinquebant. hunc sensum ipsemet explicat in sequenti epistola, dum ait. Petis a me, Nepotiane carissime, litteris transmarinis, & crebro petis, ut tibi breui uolumine digeram præcepta uiuendi, & qua ratione, qui seculi militia derelicta, uel monachus cœperit esse, uel clericus, rectum Christi tramitem teneat, ne ad diuersa uitiorum diuerticula rapiatur. Si perfectus es, cur bona paterna desideras?) Audisne ex hoc loco, quod monachi, qui perfe

ctam profitebantur uitam, a cunctis terrenis bonis se abdicabant, & paupertati se mãcipabant? Ex hac supputatione.) *Syllogismo quodam gradationis concludit, monachum, qui perfectam profitetur uitam in patria sua, ab ea scilicet carne, & animo non separatus, perfectum esse non posse.* Perfectum autem esse nolle, delinquere est.) *Derelinquere, pro delinquere, falso antea legebatur.* Absit, ut de his quidquam sinistrum loquar.) *Quattuor ex hoc loco aduersus hæreticos nostri temporis discere diserte potes: Primum, quod Episcopi & sacerdotes Apostolorum succedant loco: Secundum, quod proprio ipsorum ore corpus Christi conficiatur, & Christianum in gregem, per baptismum scilicet, quis adscribatur: Tertium, quod claues regni cælorum habeant, & ante iudicii diem per eas, absoluendo uidelicet, aut ligando, iudicent: Quartum, quod cælibes illi essent, & castitatem obseruarent. hoc enim significant illa uerba, Qui sponsam Domini sobria castitate conseruant. Quæ autem, quantaue sit presbyterorum auctoritas, latius deinde explicat, dum excommunicationis, quæ ab eis infligitur, meminit, & pœnam contra inobedientes recenset.* Non minorem in tertio gradu.) *Tertium gradum diaconatum uocat, quippe cum primus Episcopatus, secundus uero presbyteratus esset.* Amos ruborũ mora distringens.) *Amos 7.* שקמה *Sachama, dicitur, & Sycomorus ab Aquila, & Symmacho uertitur, arbor scilicet, ut est apud Dioscoridem, quæ mori folio, ficus tamen in caudice ferat. Hieronymus tam in præfatione totius sacræ scripturæ, quã in hoc prophetæ capite, pro moris, quæ rubi ferant, interpretatur. Hebræi siluestres ficus esse magis uolunt. quidam codices habebant hic, Sycomororum mora. uerum inepta, & a Hieronymi sensu aliena lectio erat.* Cum etiam conuiciunt in fratrem, homicidii sit reatus.) *Alludit ad illud Euangelii, in quo non solum qui odit fratrem suum, condemnatur, sed etiam, qui dixerit illum fatuum, aut Rach, idest uanum, & inanem. hoc enim Hebræa uox significat.* Epilogi celeuma.) *κέλευμα, καὶ κέλευσμα, acclamatio nautica, seu adhortatio est, cum remiges scilicet uel uoce, uel sono aliquo se ad remigandum adhortantur. hinc ille:*

Quo-

Quorum per uada tarda nauigantes, Lentos figitis ad celeuma remos. & recte, perſtans in metaphora nauigandi, uſus hoc nomine eſt. O deſertum.) *poſt multas metaphoras, quibus tota hec ſcatet epiſtola, ad epiphonemata, exclamationesq. ſe uertit. quod commendationis, ac laudis pulcherrimum genus eſt.* Lugubre mundus immugiet.) *Lugubre, pro lugubriter, dixit.* Exhibebitur cum prole ſua uere tunc ignitus Iupiter.) *Legebatur prius, exhibebitur cum prole ſua Venus; tunc ignitus Iupiter adducetur. Nos ex octo manuſcriptis uetuſtiſsimis exemplaribus ita emendauimus. quæ lectio uerior, & argutior eſt, magisq. conuenit cum hiſtoriis. Venus enim numeroſam prolem non habuit, ſed duos tantum paruos cupidines, quorum ſecundus Anteros, hoceſt mutuus amor, eſt appellatus. Iouem uero ignitum, ac ſplendoribus plenum ueteres pinxerunt, eumq. interdum pro elemento ignis; ſicut Iunonem pro aere, acceperunt. ab Homero certe modo τερπικέραυνος, quod uel gaudeat fulmine, uel eo hoſtes uertat in fugam, modo νεφεληγερέτης, quod nubes moueat, ac congreget, modo στεροπηγερέτης, quod fulgura excitet, Iupiter uocatur, a Sophocle uero πυρφορὸς θεός. D. autem Hieronymus, Vere tunc, inquit, ſub iudicii uidelicet die, ignitus exhibebitur Iupiter, hoceſt, æterno ignis ſupplicio addictus, una cum prole ſua monſtrabitur. quæ quidem proles, ex uariis ſtupris, & adulteriis parta, copioſa quidem fuit.*

Scholia in epiſtolam II.

QVI, ſæculi militia derelicta, uel monachus cœperit eſſe, uel clericus.) *Ex hoc loco diſcere potes, tam clericos, quam monachos, relicto ſæculo, ſe totos diuino mancipare ſolitos eſſe obſequio.* Pendentibus a mento palearibus.) *Alluſit ad Virgilianum illud carmen, Et crurum tenus a mento palearia pendent. Laxa enim pellis, quæ ſub bouis collo ad pectus uſque pendet, ſic dicitur. Hieronymus μεταφορικῶς ad ſenilem cutim, præ ſenio rugoſam, pendulamq. a mento effectam, eleganter tranſtulit.* Vel figmentum eſſe de mimo, uel Atel

lanarium ludicro ?) *emendauimus , ludicra , ex uetustis omnibus exemplaribus . est autem Mimus , scenicum carmen , ab imitatione Graece dictum , quod hominum mores imitando notaret. et Mimus is , qui , quod scripserat, agendo repraesentaret . Atellana autem genus est comœdiae obscenum , ab Atella Oscorum opido , quod prope Auersam adhuc sic uocant , ita dictum . Liuius in septimo : Postquam lege hac fabularum ab risu , ac soluto ioco res auocabatur , & ludus in artem paulatim uerterat , iuuentus histrionibus fabellarum actu relicto , ipsa inter se more antiquo ridicula intexta uersibus iactitare cœpit : quae inde exodia postea appellata , conseriaq. fabellis potissimum Atellanis sunt : quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuuentus , nec ab histrionibus pollui passa est . eo institutum manet , ut actores Atellanarum nec tribu moueantur , & stipendia tamquam expertes artis ludicrae faciant .* Decrescunt cetera) *ita emendauimus ex octo manuscriptis exemplaribus , cum perperam antea scriptum esset , Decresunt cetera uirtutes .* Chameuniae .) *χαμευνία Graece est idem , quod humi cubatio , cum quis sine stragulo , aut lecto , ipsa nuda in humo cubat . χαμαὶ enim humi significat , εὐνὴ uero cubile : & χαμευνὶς humilis uocatur lectus .* Isocrates .) *Disertissimus orator Isocrates , Luciano , ac Cicerone auctoribus , uixit annos centum , & unũ, librumq. qui Panathenaicus inscribitur , quarto ac nonagesimo anno cõposuit . D. Hieronymus usque ad nonagesimũ nonum in docendo scribendoq. illum asserit perseuerasse.* Scitũ illud est oratoris Domitii .) *L. Crassi, qui Domitii in censura collega fuit, hoc dictũ fuisse, constat ex tertio Ciceronis de Oratore. propterea uitiatos codices reor, et Crassi, pro Domitii, legendũ esse existimo . error forte inde ortus, quod collegae ambo fuerint in cẽsura .* Taceo ceteros philosophos .) *Pythagoras, qui, Tarquinio Superbo regnante, in Italiã uenit, quiq. in ea ora, quae postea Magna Graecia est appellata, docuit , uixit Laertio auctore annis XC . sicut Democritus Abderites, ad quẽ aliquot magni illius Hippocratis extant epistolae, centũ & quattuor Luciano teste : Xenocrates Chalcedonius, Platonis discipulus, LXXXIIII. Zeno stoicus, ex Citio Cypri urbe, XCVIII. Cleãthes, Zenonis*

discipu-

discipulas; centū. Homeri quoque senectus ita celebris, ut is Maonius senex, & eius atas, tacutientis Maonii suauiloqua senectus sit appellata. Hesiodum tamdiu uixisse, omnes scribunt, ut prouerbii loco dicatur, ἡσιόδειον γῆρας. *fuit autem is ex Ascra, Bæotia uico: eumq. in Georgicis Virgilius imitatus est. Simonides autem, Lyricus poeta, ex Cea insula, sicut alter Iāblicus ex Amorgo, octuagesimo anno non solum carmina docuisse, sed in eorum quoque descendisse certamen, ipsemet, Valerio auctore, gloriabatur. Lucianus scribit hunc ultra nonaginta uixisse annos, sicut Sophoclem tragædiarum scriptorem, & diuinum a Cicerone appellatum,* XCV. Certe Homerus) *Nestorem tres hominum uixisse atates, hocest centum quinquaginta annos, ex eiusq. lingua melle dulciorem orationem fluxisse, constat ex* Homero *libro primo* Iliadis, *cum ait.*

Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή.
Τῷδ' ἤδη δύω μὲν γενεαὶ μερόπων ἀνθρώπων
Ἐφθίατο.

Sed & ipsius nominis Abisag.) *Perperam prius legebatur, Abisac. Hebrai enim, ut constat 3. Reg. 1.* אבישג *Abisag legunt. & ita exponitur, pater meus superfluus, uel patris mei rugitus.* שגה *enim multiplicare, ac superfluum esse, &* שאג *rugire significat.* אבי *autem patrem meum exponi, omnes nouerunt.* Porro sunamitis in lingua nostra coccinea dicitur.) *3. Reg. 1.* אבישג השונמית *Abisag sunamitis legitur. Diuus Hieronymus a cocco, qui* שני *sani apud Hebraos dicitur, sunamitim dictam esse interpretatur.* Diuisoris, idest Phares sortitus est nomen.) *Phares tam per litteram samech, quam etiam per litteram zade, diuidere apud Hebraeos significat. Verū Gen. 38. unde hausta est hac historia, per zade, non per samech scribitur. hinc Pharisaorum ducitur nomen, quod conuersatione & habitu a ceteris distinguerentur Iudais. Licet non desint, qui per litteram sin illos potius scribi, & ab interpretando dictos, quod legis scilicet essent interpretes, magis uolunt. hinc Dominus ait in Euangelio: Super cathedram Moysi sederunt scriba, & Pharisai.* Et Rahab meretrix in typo Ecclesiæ resticulam mysteriū sanguinis continenté.)

Chut

Chut hásciani, est in Hebraeo, significatq. funiculum coccinei coloris. D. Hieronymus, Rahab meretricem, pro Ecclesia ex fornicatione idolorum assumpta, & funiculum coccineum pro Christi sanguine, in quo illa cum omnibus suis, hierico, hoc est, mũdo pereunte, saluatur, commode, appositeq. interpretatur. Hi sunt, qui uenerunt de calore domus patris Rechab.) 1 Paral. 2. pro calore, chamat est in Hebraeo. quam uocem Iudaei pro loco accipiunt, unde fuisse familiam patris Rechab asseuerant. Rechab autem pro Iethro Moysi socero interpretantur. Et quam uolo ut ardeat.) Ita reliquimus ex Graecis, & aliquot hic Latinis manuscriptis exemplaribus, quamuis alicubi inuenerimus, & quod uolo nisi ut ardeat. uel, & quid nolo nisi ut accendatur. Vt cum ille te monachum erudierit, hic clericum doceat esse perfectum.) Heliodorus uti monachus, & ex monacho postea Episcopus factus, Nepotianum ea, quae ad perfectum pertinent monachum, docuit. nunc D. Hieronymus docet eum illa quae perfecti clerici sunt. propterea decimis, & oblationibus, quarum loco Beneficia deinde successerunt, contentum illum esse debere, multis probat. Cleri eorum nõ proderunt eis.) Locus est apud Hieremiam, c. 12. secundum LXX. nos autem eo in loco habemus, hereditatem acceperunt, & non eis proderit. κλῆρος graece sors dicitur. hinc apud Euripidem κλῆρον τίθεσθε, pro sortem ducite. & penes Homerum Ὀδυσ. ξ. ἄναξ εὔθυμος ἔδωκεν οἶκόν τε, κλῆρόν τε, pro sorte, quae in urnam iacitur. Hesiodus uero, atque Plato pro hereditate ipsa κλῆρον accipiunt. sequuntur in textu tres uersus hi. Nonnulli enim sunt ditiores monachi quam fuerant seculares: & clerici, qui possideant opes sub Christo paupere, quas sub locuplete, & fallace diabolo non habuerant, ut suspiret eos Ecclesia diuites, quos mundus tenuit ante mendicos. Hos autem ex epitaphio Nepotiani acceptos quidam putant. nam & in septem manu scriptis exemplaribus illos nos nequaquam inuenimus. Nec sanctior Dauid, nec Samsone fortior.) Nec Samsone fortior, deerat in impressis Grisianis codicibus. nos tam ex alibi excusis, quam ex omnibus manuscriptis ita restituimus. Samsonis autem & Dalilae mulieris historia notior est,

est, quam ut explicatione aliqua hic indigeat. Multas anus nutrit Ecclesia.) *Anus uiduas ab Ecclesia publicis eleemosynis nutriri solitas esse, earumq. ministerio uti consueuisse fideles, constat ex Paulo, dum ait: Si quis fidelis habet uiduas, subministret illis, ut non grauetur Ecclesia, ut iis, quæ uere uiduæ sunt, sufficiat. Et ex Luca ita in Actibus Apostolorum scribente: In diebus autem illis crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum aduersus Hebreos, eo quod despicerentur in ministerio quotidiano uiduæ earum.* Si lector, si acolytus, si psaltes te sequitur.) *In epistola prima meminit diaconatus, eumq. gradum tertium appellauit, propterea quod Episcopatus primus, presbyteratus uero secundus sit. hic autem inferiorum ordinum, qui scilicet sacri non sunt, mentionem facit: inter quos lectorem, acolytum, & psaltem nominat.* ἀκόλουθος *acoluthus dicitur famulus, qui semper ad parendum adest: assectam Latini appellant: in quem sensum a Xenophonte assectæ conuiuarum* ἀκόλουθοι τῶν συνδείπνων *uocati sunt.* ἀκώλυτος *acolytus uero non prohibitum significat, notatq. clericum nondum quidem sacratum, uerum non prohibitum a ministerio: propterea quod thuribulum, ignem, aut cereos ad sacra peragenda deferret. Ceroferarium nunc appellamus. quapropter mirari hic occurrit hæreticorum uesaniam, qui omnia ad libitum confundentes, tam sacros, quam non sacros gradus ex Ecclesia eliminarunt. inferiores autem hos gradus etiam Apostolorum tẽpore in usu fuisse, constat ex Ignatii epistolis: præter quod Paulus Tychicum Col. 4. inter huiusmodi connumerare ipse etiam uidetur, & Diaconi nomine interdum hos omnes, uetustiores patres intellexere.* Nec calamistro crispent comas.) *Magna quædam acus ex metalli alicuius materia formata, qua calefacta capilli crisparentur, calamistrum dicebatur; eo quod calami instar crisparet, torqueretq. crines. hinc a Cicerone frons calamistri notata uestigiis, & calamistratus saltator reprehenditur.* Et uestes ori applicitas, & oblatos, ac degustatos cibos.) *Castum sanctumq. Christi amorem non habere ait, crebra munuscula, & sudariola, itemq. uestes ori applicitas, hoc est ori ad osculandum porrectas. hæc enim ca-*

rimo-

rimonia amantes donatas porrigebant uestes, & oblatos, prægustatosq. cibos. uerbum autem, oblatos, ex manuscriptis restituimus exemplaribus. Solis clericis, & monachis hoc lege prohibetur.) *Contra clericos, & monachos captatores hereditatum latam fuisse legem a Principibus Christianis asserit: ipseq. D. Hieronymus non simpliciter clericos, quod iis relinquerentur hereditates, reprehendit, sed quia eas obsequio, & ministerio aucupabantur, proindeq. pauperes, & Ecclesiam defraudabant. propterea ait: Quid nos inserimus inter matrem, & liberos? & infra. Ipsi apponunt matulam. et rursus; Pauent ad introitum medici.* Gloria Episcopi est, pauperũ inopiæ prouidere.) *Perperam prius legebatur, Pauperum opibus prouidere.* Qui uix milio, & cibario pane.) *Miliũ, notissimum genus est frugis. Cibarius uero panis, uulgarem ac secundarium panem significat. Cicero libro primo Tusculanarum quæstionum: Cui cum peregrinanti in Aegyptum, comitibus non secutis, cibarius in capsa panis datus esset, nihil uisum eo pane iucundius. Varro in eundem sensum cibarium uinum, & cibarium hominem dixit, pro uili scilicet, atque plebeio.* Similam, & mella fastidio.) *Simila purissimus farinæ flos est, sicut siligo frumenti genus, ex quo candidissimus panis fit. Mel autem uino addebatur, ut inde fieret mulsum. aquæ uero octupla additum, Paulo Aegineta auctore, mulsam efficiebat aquam: differebatq. ab his melicratum, Oribasio teste, cuius usus erat in ægritudine media inter acutam, & peracutam, quippe cum superflua purget, & naturalia conseruet.* In quo litore concha lecta sit, calleo.) *Conchæ nomine, firmæ, ac solidæ testæ piscis intelligitur, cuiusmodi sunt ostrea, echini, murices, purpuræ, dactyli, & huiusmodi. lege Aristotelem, & Plinium & ex recentioribus, Rondelitium, & Petrum Bellonium.* Esto subiectus Pontifici tuo, & quasi animæ parentem suscipe.) *Legebatur olim, suspice: nos in omnibus manuscriptis exemplaribus, suscipe, inuenimus. quæ lectio emendatior, ac germanior est. Discere autem potes ex hoc loco, quanta reuerentia Clerici parere Pontificibus suis, & quanto illi amore Clericos diligere debeant.* Potestis enim

per

per singulos prophetare.) *Prophetare eo in loco penes Paulũ Apostolum, significat exponere uerbum Dei: propterea recte a D. Hieronymo ad concionandi propositum citatur.* Et rabulam, garrulumq.) *Vir in dicendo acer, & qui auditorum aures radat, seu feriat, rabula dicitur. sunt qui potius a rabie, aut a raucitate, rabulæ nomen deducunt. hinc ille: Quasi rabulæ, qui sibi diserti non uidentur, nisi omnia tumultu, & uociferatione concusserint:* Quid sibi uellet in Luca sabbatum δευτερόπρωτον.) *Locus est apud Lucam, c. 6. ubi dicitur: Factum est autem in sabbato δευτεροπρώτῳ, hoc est secundo primo, cum transirent per sata, uellebant discipuli eius spicas, & manducabant confricantes manibus. Theophylactus in ca. 20. Ioannis ait, Iudæos omne festum solitos esse uocare sabbatum propter requiem: cum uero sexta, ut dicimus, feria festum aliquod incidebat, ipsa dies sexta sabbatum, septima uero proprie sabbatum δευτερόπρωτον uocabatur, ὡς δεύτερον ὂν προηγησαμένης ἄλλης ἑορτῆς καὶ σαββάτε, quod secundũ esset ab altero festo, & sabbato, quod præcesserat. Quidam alii sabbatum δευτερόπρωτον, intelligunt de secundo uere sabbato, quod tamen ob maiorem diei ipsius celebritatem primum, ratione alterius præcedentis, diceretur, ita ut tempore secundum, celebritate uero primum esset. hoc autem eueniebat, quando uel Paschatis, uel scenopegiæ primus dies in sabbatum ipsum incidisset: tunc enim, sicut primum sabbatum celebre, ita secundum, quod octauam nunc dicimus, multo celebrius erat. nam si a uespera Hebræorum more sumatur initium, utrumque sabbatũ festũ erit. Certe Lucas Euangelista, dum paulo post subdit: Quid facitis, quod nõ licet in sabbatis? hanc posteriorẽ confirmare uidetur opinionem, quasi in uno, & eodẽ die, duo sabbata, hoc est, duo festa tunc celebrarentur, proindeq. maiori reprehensione digni uiderentur Apostoli, qui in tam magno, ac duplici festo, spicas legendo, ac manibus confricãdo, ab opere ipso nõ cessarent. audiuit autẽ Nazanzenũ Hieronymus, quod scholiastes ignorauit, Constantinopoli, ut ipsemet testatur super 6. Esaiæ.* Et indoctam concionem.) *Pro conuentu ipso, ac cœtu populi concionem hic accipit.* In oratione pro

Quinto

Quinto Gallio.) *Ita restituimus ex antiquis exemplaribus. falso enim antea, pro Q. Gallo, & alibi, pro Q. Ligario Gallo, legebatur. Orationem pro Q. Gallio Cicero habuit, ut notum est.* Siue illa quæ frumento conficitur.) *In Britannia, & Germania inferiori, ex hordeo, frumentoq. potionem conficiunt, quam Cereuisiam, ac Birriam uocant. Galenus, Dioscorides, & Plinius Zithum nominant.* Pinguis uenter non gignit mentẽ tenuem.) *Senarius est apud græcos in hæc uerba. παχεῖα γαστὴρ λεπτὸν οὐ τίκτει νόον.* Pistacæa.) *Pistacia nucum genera sunt, auellanis similia, ex Syria ad nos delata. planta uisitur alicubi in Italia, estq. siliquæ similis.* Baccarumq. succum.) *Perperam Frobeniani, Grifianiq. codices habebant, Be:arumq. succum:* Non calice sorbere, sed concha.) *Inter conchas sunt quædam magnæ, & ad bibendum accommodæ: D. Hieronymus reprehendit eos, qui non calice, sed concha potarent, immo potius ueluti ieiunantes sorberent.* Nolo te dilatare fimbrias, & ostentui habere phylacteria.) *ex Moysi præcepto hyacinthinas fimbrias in quattuor angulis palliorum Hebræi assuebant, inscribebantq. in eis legis præcepta. pharisæi, ut sanctiores ceteris apparerent, latiores fimbrias faciebant, acutissimisq. præterea spinis muniebant, ut sic inter incedendum icti, præceptorum Dei reminiscerentur. φυλακτήρια autem dicta sunt, quod in eis seruarentur legis mandata. Dioscorides pro amuletis accipit. erant autem phylacteria membranæ, in quibus Hebræi legis præcepta conscribebant, illaq. manibus, frontiq. affixa gestabant.* His cæli plagis includere.) *Quattuor morales uirtutes quattuor cæli plagis, ac quadrigæ etiam comparat.* Hippocrates adiurat discipulos.) *Extat iuramentum Hippocratis, quo compellit discipulos iurare per Apollinem, Aesculapium, Hygiam, Panaceiamque, ac ceteros deos, deasque, se parentis loco doctorem medicum habituros, & cum eo uitam, & bona communicaturos, liberosq. eius æque ac fratres amaturos, artemq. gratuito docturos. deinde eos de uiuendi modo instruit, silentium imperat, & mores, ut Hieronymus ait, præscribit.* Qui de monogamia sacerdos est.) *hoc ait, quia digamus ordinari in*

sacer-

sacerdotem non poteras: in quem sensum dictum est ab Apostolo, Vnius uxoris uir, hoc est, quod non habuerit nisi unam uxorē.

Scholia in epist. III.

Ἐργοδιώκτης noster.) *Is, qui alium ad scribendum hortatur, & ueluti exactor operis est, ita uocatur: sic Origenes Ambrosium, a quo ipse in scribendo, notariis, sumptuq. suppeditatis, iuuabatur, ac quotidie, ceu pensum ab eo exigeret, ad scribendum incitabatur, appellat, ut testis est idem D. Hieronymus in catalogo, dum Hippolyti uitam describit. Codex Mediceus habet hic ἐπῳδιστὴς, alius etiam antiquus, cantor ἐπῳδός. ἔπος καὶ ἐπῳδή, sermo, carmen, & ἐπῴδιον quod odæ accinitur; sicut ἐφύμνιον, quod hymno. de cantu loqui D. Hieronymum ostendunt uerba. quæ statim sequuntur, dum ait, Et Cygneo canore uox dulcior: & hæc lectio mihi magis arridet: at de operis exactione, ea, quæ præcedunt, dum dicitur, Cui iam meum sudabit ingenium? cui littera placere gestient?* Stylus ipse quasi sentiens.) *Ita ex omnibus antiquis exemplaribus emendauimus, cum antea, dissentiens, legeretur. ait stylum quasi sentire, quid sit narrandum, propterea ceram, sub tristiorem factam, rubigine, uel situ obduci. erat autem stylus aeneum instrumentum, quo in cera, seu ceratis tabellis olim scribebant: hinc primam, & imam ceram pro prima, & ultima parte tabularum testamenti.* Epitaphii huius flores spargere.) *Carmen, quod sepulcro inscribitur, ἐπιτάφιον dicitur, sicut ἐπικήδειον quod habetur cadauere nondum humato, Seruio auctore. illud a sepulcro, hoc autem a dolore, κῆδος Græci uocant, ita appellatum. Lucianus ἐπιταφίους λόγους dixit. Gregorius theologus, ἐπιτάφιος, dixit, non ἐπιτάφιον.* Pro rostris.) *Liuius lib.* VIII. *Naues Antiatium partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisq. earum suggestum in foro extructum adornari placuit, rostraq. id templum appellatum. Polybius ἐμβόλους rostra appellat. suggestum erat, siue pulpitum, unde concio ad populum in foro habebatur.* O mors, quæ fratres diuidis.) *Sunt qui putant mortem dici, quasi μόρον, a μερεῖν: quod est diuidere, ac separare. et forte ad hanc significationem allusit D. Hieronymus. Augustinus a*

morsu

morsu potius dictam putat; quod, morsu prohibiti a Deo pomi, in mundum uenerit. Alii ab Hebrais nomen prodire, illo paululum immutato, existimant: apud eos enim Mot dicitur. Adduxit urentem uentum.) קדים רוח *est in Hebrao Osee 13. Vrentem, & uastantem uentum, quo tam spica, ut constat Gen. 41. quam etiam alia omnia, ut hic dicitur, ita appellant. Kimki ab oriente illum flare ex ipso uocabulo existimat, quippe cum simili nomine, orientem Hebrai uocent. alii Eurũ uentum esse magis uolunt.* Deuoraſti quidem Ionam.) *Ionam fuisse figuram mortis, & resurrectionis Christi, ipsemet Christus in euangelio asserit. D. Hieronymus propheta Iona historiam omnem spiritualiter in Christo adimpletam scribit. per eius enim mortem tempestas mundi conquieuit, & eius prædicatione totus terrarum orbis, sicut per illum olim Niniue, saluatus est.* Viſaq. ſunt in cæleſti Hieruſalem.) *Locum Matthæi 27. Multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt, & exeuntes de monumentis post resurrectionem eius, uenerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. D. Hieronymus ad cælestem transfert Hierusalem: quia Christus post resurrectionem suam sanctos in eam adduxit. Vel cælestem dixit Hierusalem pro sanctam. nam quod de cælesti intelligi non possit, ex epist. XVII. constat his uerbis: Nec statim Hierosolyma cælestis, sicut plerique ridicule arbitrantur, in hoc loco intelligitur, cum signum nullum esse potuerit apud homines Domini resurgentis, si corpora sanctorum in cælesti Hierusalem uisa sunt.* Chriſti reſtincta, & reſerata ſunt ſanguine.) *restincta, dixit propter igneam romphæam, reserata propter Cherubim, qui portam paradisi custodiunt.* Notus in Iudæa Deus.) *Gentilium populus ante Christum erat absque aliqua secreta Dei notitia. non enim nouerant de Deo, nisi quatenus per hæc uisibilia nosci poterat, unum scilicet esse mundi conditorem, atque rectorem: propterea Apostolus erudite ad Romanos ait: Quod notum est Dei, manifestum est illis. Deus enim illis manifestauit. At de uenturo Christo, multisq. aliis sacra religionis mysteriis, nullam habebant notitiam, & Deum, quem nouerant, non tamen sicut Deum glorificabant. propterea alio in loco di-*

cit Apostolus, eos sine Deo fuisse: at post Christum in omnem terram exiuit sonus Apostolorum, & in fines orbis terrae uerba eorum. Ab India usque ad Britanniam.) *Indi orientis extremi. Britanni, quos penitus toto orbe diuisos dixit Virgilius, a sinistra septentrionis pene ultimi sunt; quippe cum ultra eos una tantum magis remota adiaceat Thule: septentrioni deinde Atlanticum opponit oceanum, uelut extremam occidentis partem, aetate nostra penitus inuentam, & adnauigatam.* Quae uariae linguis.) *Virgilianum est carmen in octauo, ubi descri bens Aeneae clypeum ait: Incedunt uictae longo ordine gentes, Quã uariae linguis, habitu tam uestis & armis.* Dedicauit.) *Hoc dicit propter titulum crucis, cuius pars hodie Romae in templo sanctae Crucis, cui cognomen est Hierusalem, una cum litteris integra adhuc uidetur, illum enim his tribus linguis Pilatus inscripserat.* Quod Pythagoras somniauit.) *Ait Pythagoram somniasse animorum immortalitatem, propter illam suam μετεμψύχωσιν, qua animas de corpore in corpus transire post mortem asseuerabat: licet Hierocles, eius sectator, altiori mysterio hanc Pythagorae sententiam interpretetur, cum scilicet propter uitia in mores alicuius animantis animus hominis, Deo mortuus, ea sectando transmutetur.* Democritus non credidit.) *Democritus Abderites philosophus, ad quem ab insania curandum Hippocratem Abderitani acciuerunt, animorum immortalitatem non credidit, ut Lactantius libro tertio, cap. 18. & Tullius Tusculanarum quaest. libro primo testes sunt. hunc secutus est postea Epicurus, & eius sectatores Lucretius, & Plinius.* Socrates disputauit in carcere.) *Extat Platonis dialogus, Phaedon inscriptus, ubi Socrates iam iam bibiturus uenenum, amicis animorum immortalitatem multis probat: propterea q. se Aesculapio gallum debere, hoc est animam Deo, in fine disputationis coram iisdem testatur.* Bessorum feritas.) *Bessi in Thracia a dextris Strimonis fluuii positi sunt, Getis uicini: quorum feritas Diomedis stabulo, & omnium poetarum carminibus celebratur.* Et pellitorum turba populorum.) *Pellitos populos septentrionales, & rigida ora homines uocat, propterea quod propter frigora, ferarum*

utantur pellibus, cuiusmodi sunt remotiores Germanię gentes, Lithuani, Poloni, Moschouitæ, Gothi, & huiusmodi. Stridorem suum in dulce crucis fregerunt melos.) *Propter barbaram eorum uocem hoc dicit, quæ mox in dulce crucis melos perfracta est.* Quid agimus anima?) *Rhetoricus color, tragędis, & comœdis familiaris, cum quis ueluti in se reuersus, & ad propositam materiam rediens ait, Quid agimus?* Anaxagoræ.) *Anaxagoras Clazomenius philosophus, Anaximenis discipulus, & Archelai preceptor, omnibus suis facultatibus in cognatos distributis, se totum philosophię tradidit. huic cum quidam filii mortem renunciasset, nihil animo motus, sciebam, inquit, me genuisse mortalem. refert Cicero in Tuscul. 3. & Valerius lib. quinto. Telamonem Salaminium Regem idem prorsus Oileo consolanti dixisse, cum Aiacis filii sui mortem audisset, testis est ex Sophoclis comœdia, Cicero libro tertio Tusc. quæst. Crantor autem Solensis, & Academicus philosophus fuit, Xenocratis auditor, & Polemonis condiscipulus. scripsit, teste Plutarcho, librum consolatorium ad Hippoclem, consolans eum super filiorum morte, & alterum contra indolentiam stoicorum. eius librum de consolatione in Tusculanis quęstionibus Cicero citat, ex eoque nominatim illud refert. Simile quiddam est in Consolatione Crantoris: ait enim Termanaum quendam Elysium, cum grauiter filii mortē moereret, uenisse in Sycomantium, quærentē quæ fuisset tantæ calamitatis causa: huic in tabellis tres huiusmodi uersiculos datos. Ignaris homines in uita mentibus errant. Euthinous potitur fatorum munere leto. Sic fuit utilius finiri ipsique, tibiq. Horatius in Epistolis: Quidquid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non, Plenius ac melius Chrysippo ac Crantore dicit. Obiit autem morbo aquę intercutis. Platonis in hanc materiam extat Phędon, & Axiochus. Diogenes, Laertio auctore, scripsit librum de morte: uerum non extat. fuit autem Cynicus, obiitq. ferme nonagenarius. in quem tale Nicandri epigramma extat.* Διόγενες, ἄγε λέγε, τίς ἔλαβε σὲ μόρος, ἐς ἄιδος ἔλαβε με κυνὸς ὀδ'αξ. *asserit autem canino dente illum obiisse, propterea quod Cynicus esset. Clitomachus autem Carthaginensis philosophus, Car-*

neadis

neadis auditor, gentili nomine Asdrubal appellatus, Academicorum, Peripateticorum, & Stoicorum sectam professus. meminit de eo Cicero libro tertio Tusc. ferunt eum ad quadraginta scripsisse uolumina, inter quæ, ut auctor est hic D. Hieronymus, de consolatione unum etiam scripsit. Carneades autem Cyrenaicus fuit, scripsitq. aliquot epistolas ad Ariarathem Cappadociæ Regem, inter quos aliqua forte fuit consolatoria. propterea Diuus Hieronymus ait, Vel libris, uel epistolis. Posidonius stoicus fuit Zenonis discipulus, & Ciceronis præceptor, patria Apamensis, natione Syrus, ut auctor est Strabo. ferunt hunc, cum articulari morbo laboraret, sæpe dixisse: Nihil agis dolor: quamuis sis molestus, numquam te esse confitebor malũ. pag.27 Periclem, & Xenophontem Socraticum.) *Pericles cognomento Olympius, Athenienfium princeps, intra quatriduum Paralum, & Xantippum filios amisit, ut auctor est Valerius libro quinto. Xenophon autem, Socratis discipulus, cuius eloquentiæ præclarissima extant monumenta, cum sacrificaret; e duobus filiis Gryllum maiorem natu, uel, ut Valerius ait, Sylium apud Mantineam in bello cecidisse cognouit: uerũ ipse nihil ex sacrificio omittens, sed coronam tantum deponens, percunctatus quonam modo cecidisset, ut audiuit fortiter pugnãtem obiisse, coronam capiti reponens, deos, quibus litabat, testatus, maiorem se ex filii uirtute uoluptatem, quam ex morte dolorem percepisse, asseruit. auctor Valerius libro quinto, c. 10. Seneca in libello consolatorio ad Martiam de eodem ita prodidit. Nec minus admiretur Græcia illum patrem, qui in ipso sacrificio, nunciata filii morte, tibicinem tantum tacere iussit, & coronam capiti detraxit: cetera rite perfecit.* Puluillus.) *Horatius Puluillus consul hic fuit: qui cum Iouis ædem Pontifex in capitolio dedicaret, interq. nuncupationem sollemnium uerborum postem tenens, mortuum esse filium audisset, neque manum a poste, nec uultum a religione remouit. auctores Valerius, & Seneca in lib. ad Martiam.* L. Paulus Aemilius.) *Hic Pauli, qui ad Cannas occubuit, filius fuit: habuit filios quattuor, duos in Corneliam, Fabiamq. gentem adoptandos dedit: reliquorum, unum quatriduo ante triumphum,*

quem egit de Perse Macedonum Rege, amisit : alterum in triũphali curru conspectum, quatriduo post. Verum, cum populum de tanto casu sollicitum uideret, prodiens in concionem, in hac uerba orationem clausit. Cum in maximo prouentu felicitatis nostræ, Quirites, timerem, ne quid mali fortuna moliretur, Iouem opt. Max. Iunonemq. Reginam, & Mineruam precatus sum, ut, si quid aduersi populo Romano immineret, totum in meam domum conuerteretur. quapropter bene se habent res. annuendo enim uotis meis id egerunt, ut uos potius meum casum doleretis, quam ego uestrum ingemiscerem. Auctores Plutarchus in eius uita, Valerius, & Seneca. Prætermitto Maximos, &c.) *Præclarißimos, ac fortißimos Romanorum nominat, ut qui non minus in bello, quam in luctu fortitudinem, animiq. constantiam ostenderint, & a Cicerone hoc nomine in consolationis libro laudati sint. Q. Fabius Maximus Cunctator filium consularem uirum, & egregiis factis præclarum, mortuum in concione laudauit. eius orationem Plutarchus, qui eam legit, citat. Cato Maior, censorius dictus, filii maioris natu, prætoris designati, mortem æquo animo tulit, auctor Cicero, qui Epistolarum libro quarto in ea quæ ad Sulpicium est, inter tot exempla constantiæ, Gallum familiarem suum etiam recenset. Qui Gallus Caii prænomen habuit. hinc multæ exemplaria, pro Gallos, Caios habebant. de quo Gallo multa idem Cicero in Bruto, in libris de officiis, & in Catone. exempla autem hæc ex epistola illa libri quarti familiarium epistolarum Ciceronis Diuus Hieronymus hausit. Iunius Brutus duos filios, uirgis primum cæsos, & ad palum ligatos, securi percuti iußit, propterea quod Tarquinios in urbem reducere conarētur. Constantia Mucii Scæuolæ, si de hoc tamen D. Hieron. intelligit, ex secundo Liuii libro omnibus cõpertißima est. Metelli Numidici fortitudinem Suetonius in lib. Illustriũ uirorum recenset. sed ego puto Hieronymum, qui orbitates refert, intelligere de L. Metello Pontifice, qui, conflagrante æde Vestæ, ut Palladium, Troia aduectum, saluaret, uisu orbatus est, ut scribit Plinius. M. Aemilius Scaurus, auctore Valerio, filium e prælio cum aliis profugientem, ad uoluntariam adegit mor-*

mortem, asserens, se libentius obuiam iturum oßibus filii in bello casi, quam ipsum tam deformis fugæ reum uisurum. Plutarchus laudat Marii constantiam; quod, cum utroque crure laboraret, fortiter sectionem toleraret. Licet hic Martios potius legendum, quidam existiment, propter Q. Martium Regem: qui cum in consulatu unicum filium amisisset, iuuenem magnæ spei, ac summa pietatis, eius mortem, ut auctor est Valerius, adeo pacato animo tulit, ut statim a rogo iuuenis Senatum in curiã euocaret. Crassus autem quanta animi constantia mortem filii, a Parthis in bello interẽpti, tolerauerit, egregie Plutarchus in illius explicat uita. M. Marcellum, T. Quintii Crispini in consulatu collegam, Hannibalis insidiis occisum, Liuius lib. 27. nominat. D. autem Hieronymus de posteriore intelligit, qui iussu Cæsaris Mitylenis exulabat. fuit autem is tanta constantia, ac ita fortiter orbitates suorumq. miserias tolerauit, ut Brutus, qui in libro de uirtute se eum uidisse testatur, cum ab eo discederet, ipse sibi, non ille, uideretur esse exul. Seneca in Consolatione ad Albinam. Quis autem postremo sit Aufidius, quem in consolationis libro, unde prædictorum omnium exempla sumpsit Hieronymus, nominat Cicero, mihi incompertum. Non plangam.) Quantopere Iacob luxerit filium suum Ioseph, & Absalonem Dauid, notißima est in sacris litteris historia. Iesus absque funere.) Iesus, hoc est Iosue, qui Christi figuram geßit quo modo in monte Ephraim sepultus sit, nec ullæ super eum effusæ legantur lacrymæ, constat ex ultimo eius libri capite. unde perperam quædam exemplaria pro monte, habebant, nocte. Præcepta sunt rhetorum.) Quintilianus lib. 3. in principio laudum, quæ a præterito sumuntur tempore, patriam, parentes, maioresq. commemorans, inter ceteras laudes poni debere asseuerat, quod homo aut non degenerarit a bonis, aut mediocres ipse ornauerit. Et mane lupus rapax.) Verba sunt Iacob filium suum Beniamin benedicentis, de quo uaticinatur, quod futurus esset lupus rapax, & ad uesperam diuisurus esset escam. hunc autem locum non minus hic D. Hieronymus, quam etiam Augustinus de Paulo Apostolo interpretatur, propterea quod de tribu Beniamin esset, &, ue-

luti lupus rapax, Christianas oues persecutus initio sit. Et ad hoc habuerit cingulum.) *Cingulum militum proprium erat, sicut etiam chlamis. Homerus χλαῖναν, καὶ χιτῶνα pro militaribus indumentis commemorat: quorum χλαῖνα superior, χιτῶν uero inferior erat. ad hunc sensum allusit Hieronymus, dũ non solum chlamidis, sed etiam candentis meminit lini.* Baltheo posito, habituq. mutato.) *Quod supra cingulum dixit, hic baltheum uocat. erat enim baltheum militare cingulum, bullis aureis interdum, aliaq. simili materia ornatum.* Quidquid castrensis peculii fuit.) *Castrense peculium dicebatur, quod occasione militiæ comparabatur a filiis familias: sicut quasi castrense, quod scientia, aut arte: profectitium, quod occasione paterna pecuniæ: aduentitium, quod aliunde aut ex agnatis, aut aliis illis adueniebat: ut conditores legum scriptum reliquere.* Altino tantum freto distant.) *Ab Altino, seu Alta potius opido, mari Rauennæ, ut ait Strabo, adiacenti, Altinum fretum dictum est.* Fit clericus, & per solitos gradus presbyter ordinatur.) *In secunda epistola inter ecclesiæ ordines, lectorem, acolytum, & psaltem nominauit, hoc est minores, ut nunc dicimus, ordines; in prima uero Diaconum: hic per solitos gradus propterea ad presbyteratum eum ascendisse scribit, ne per saltum, ut aiunt, quis eum crederet ordinatum. quo in loco, mirum est, quam coarguat hæreticos nostri temporis, qui omnia ad libitum confundentes, non solum inferiores ordines, sed etiam diaconatum, presbyteratum, atque etiam Episcopatum abrogarunt.* Tum primum & solum.) *Discere ex hoc loco debent Episcopi, non quoslibet ad ordines, sacros præsertim, admittere, sed eos, qui digni tali gradu reperiantur, & ubi tales cognouerint, eos etiam renitentes promouere. hoc enim modo D. Augustinum ab Aurelio, & Paulinum a Lampia apud Barcelonam in Hispania per uim, ut ipse ait, inflammatæ plebis sacratum legimus.* Vidimus Timotheum nostri temporis.) *Timotheum adolescentem adhuc factum Episcopum nouimus ex illis Apostoli uerbis, Nemo adolescentiã tuã contemnat. Idem euenit in presbytero Nouatiano.* Et, relicto foris clerico, duritiæ se tradiderat

mona-

monahorum.) *recte ait, relicto foris clerico: quia, ubi clerici ecclesiæ, & fidelium utilitati foris inseruiunt, monachi se totos solitudini suis in cellis dedũt. Monachorum autem duplex erat genus Hieronymi tempore, hoc est eorum, qui in solitudinẽ aliquam, aut desertum soli secedentes, anachoritæ propterea sunt appellati, & eorum, qui communi uictu, & oratione communiter in monasterio aliquo plures degebant.* Ieiunia in aurigæ modum.) *Auriga cursum equorum ad eorum uires, et uiæ longitudinem attemperant; ita in ieiunio faciendum Hieronymus asserit: ideo in epistola ad Lætam ait: In quadragesima continentiæ uela pandenda sunt, & tota aurigæ retinacula equis laxanda properantibus. Ex his constat hunc locum male ante intellectum fuisse.* Illud aiebat Tertulliani, &c.) *Qui fuerint hi omnes scriptores, in catalogo inferius ex ipso Hieronymo disces.* Quoties nocturnum de euangelio petitorem, & interpellatricem duri iudicis mihi uiduam exhibuit?) *Alludit ad petitorem illum euangelicum, qui, ut est apud Lucam, ueniente ad eum amico quopiã, media nocte ad alterũ amicũ suum accessit, ut commodaret sibi tres panes: eos autẽ extorquere non potuit, nisi propter nimiam improbitatem, & molestiam, quam, fortiter instando, illi ingerebat: ait enim Lucas. Et si ille perseuerauerit pulsans, dico uobis, & si non dabit illi surgens eo quod amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios. Simile quiddam idem Lucas alibi scribit de uidua, quæ per multum tempus apud iudicem institit, ut in aduersarium suum animaduerteret, nec potuit nisi longis molestiis impetrare. propterea aiebat iudex. etsi Deum non timeo, nec hominem reuereor, tamen, quia molesta est mihi hac uidua, uindicabo illam, ne in nouissimo ueniens sugillet me. Nam quod D. Hieronymus intelligat de uidua, quam frater defuncti mariti recusat ducere uxorem, ut constat Deut. 25. figmentum est Erasmianum.*

pag. 32 Erat ergo sollicitus, si niteret altare &c.) *Vbi sunt, qui omnes Ecclesiæ cærimonias, cunctaq. templorum uasa, & ornamenta, una cum ipsis etiam templis, irrident, ac uastant? Hieronymus laudat hic Nepotianum, quod curam egerit, ut al*

tare nitidum, sacrarium mundum, pauimentum tersum, & parietes absque fuligine in ecclesia essent. Nobilem uirum Q. Fabium.) *Q. Fabius Pictor, a quo Romae Pictorum familia nomen accepit, historiarum scriptor fuit, uerum magis ex pictura, quam ex historia nomen inuenit. meminit huius Cicero, Quintilianus, & Dionysius, eiusque nomine quaedam adhuc historiae circumferuntur fragmenta. et Liuius lib. XXXIII. Delphos eum, Hannibale Italiam deuastante, a Romanis legatum asserit missum. Plinius de eo lib. 35, c. 4. ita scribit. Apud Romanos quoque honos mature huic arti contigit: siquidem cognomina ex eo Pictorum traxerunt Fabii clarissimae gentis, princepsq. eius cognominis ipse aedem Salutis pinxit anno urbis conditae CCCCL. quae pictura durauit ad nostram memoriam aede Claudii principatu exusta.* Et Beselehel nostrum.) *Beselehel filius Buri, Huriq. nepos, de tribu Iudae fuit, uocatus a Deo ad ornandum tabernaculum, sanctuariumq. auri, argenti, arisq. operibus. Vocaui, inquit scriptura, ex nomine Beselehel, filium Buri, filii Hur, de tribu Iuda, & impleui eum spiritu Dei, sapientia, & intelligentia, & scientia in omni opere. &c. Nostrum autem ideo uocat, quia Fabius Pictor gentilis fuit.* Hyram quoque.) *Misit, ait scriptura, Hyram Rex Tyri nuncios ad Dauid, & ligna cedrina, & artifices lignorum, artificesq. lapidum. idem fecit erga Salomonem mortuo Dauid. misit enim ad eum ex Tyro insula ad aedificationem templi materiam, & artifices. Tyrus autem insula illa est, de qua in euangelio Christus: Si in Tyro, & Sidone factae fuissent uirtutes, &c.* Philosophus ille.) *Intelligit de Hippia sophista, qui non solum in septem liberalibus artibus, uerum etiam in pictura, ac etiam statuaria ualuit. fabricasse praeter haec sibi dicitur etiam annulum, pallium purpureum, strigilem, aliaq. quamplurima minuta. Vide Philostratum in primo, Lucianum in Hippia, & Apuleium in Floridis.* Hoc idem possumus de isto dicere, qui basilicas ecclesiae, &c.) *Rursus laudat Nepotianum, quod diuersis floribus, arborum comis, ac uitium pampinis basilicas, & martyrum templa ornarit: contra eos, qui omnes ecclesiae caerimonias, cunctaq. templi ornamenta sub-*

san-

sannant, atque irrident. basilicas autem ecclesiæ, hic pro sacel lis Deo dicatis, quæ erant in ecclesia, martyrum autem conciliabula, pro fanis itidem ac sacellis martyrum accepit. Quid te subtrahis?) *Pulcherrima apostrophe, ex rhetorices arte accepta.* Marcescebat, proh dolor.) *Lilium, & purpuram, pro candore, & rubore corporis Nepotiani, poetarum more intelligit: Austrum autem floribus inimicum ostendit Virgilius in Alexide eo carmine: Eheu quid uolui misero mihi? floribus austrum Perditus & liquidis immisi fontibus apros. Corporibus quoque humanis noxium esse, caput replere, ac uisum hebetare, ex Hippocrate, & Galeno omnes norunt.* Hanc, inquit, tunicam, qua utebar in ministerio Christi.) *Tunicam hic, qua ad altare, uti presbyter, in ministerio Christi utebatur, pro ea, quam casulam, ac planetam uocamus, intelligit. misit autem eam Hieroonymo, quia ipse etiam presbyter erat, ut in tremendis Christi sacrificiis ea uti posset. Et cum tam clara hic de cunctis ecclesiæ uestibus, ac uasis memoria fiat, non desunt tamen hæretici, qui ea irrideant, ac subsannent.* Mathusalé.) *Vixit Mathusalem nongentos ac sexaginta nouem annos.* Optima quæque dies.) *Virgiliani uersus sunt, quibus maxime Diuus Hieronymus oblectatur, ex tertio Georgicorum libro accepti.* Næuius poeta.) *Tragœdiarum scriptor Nauius fuit. hoc autem carmine trimetro iambico, mortalium miseriam describit.* Vnde & Niobem.) *Niobe Tantali filia, Pelopis soror, & Amphionis uxor, cum se filiis filiabusq. omnibus, quos Apollo Dianaq. sagittis confoderant, orbatam uidisset, tanto dolore affecta est, ut in saxum conuersam antiquitas finxerit, quod assidue ueluti lacrymis madere uideatur. auctor Ouidius. Palæphatus se Niobes inspexisse imaginem prodit, quam ipsa sibi supra natorum sepulcrum posuerit. Statius Sypileiam cognominat, a Sypilo patria, ubi fixa cacumine montis Liquitur, & lacrymis etiam nunc marmora manant. Quod autem subdit, Et diuersas bestias commutatam: uitiatum locum existimo, legendumq. quia multum fleuerit, in lapidem, & alios in diuersas bestias commutatos finxit antiquitas: ut intelligat de oloribus alcyonibus, meleagridibus, & huiusmodi.* Et Hesiodus.)

dus .) *Hesiodus , quem in Georgicis imitatus est Virgilius, ex Ascra Bœotiæ uico fuit . planxisse autem hunc carmine natales hominum , Thracum instar , sicut apud nos Iob , ex uno tantum constat Hieronymo . quidam hic hanc ob causam pro Hesiodo , nunc heniochos , nunc Essidones populos , qui , auctore Mela , in funeribus parentum lætabantur , eorumq. uiscera epulis etiam consumenda intermiscebant , falso comminiscitur : cum omnia uetustissima exemplaria Hesiodum habeant , & Hieronymum non de populo aliquo , sed de auctore quopiam intellexisse , ex ipsius uerbis clarissime constet .* Prudenterq. Ennius . Plebes , ait , &c.) *Plebes , legendum , non plebs , senarii ratio postulat . similia dixisse Agamemnonem, ex Euripide in Iphigenia Aulidensi constat .* Constantius . &c.) *Sex Imperatorum sui temporis miserrimas describit mortes. Constantius enim Arianus inter Ciliciam & Cappadociam interiit . Hieronymus locum ipsum explicat , Mopsum scilicet Ciliciæ uicum . Iulianus autem , cum Christianorum sanguinem, quos per irrisionem Galilæos uocabat , Diis uouisset , si uictor ex bello Parthico rediisset , motis a Ctesiphonte castris, dum per desertum incautus euagatur , conto hostium ictus interiit . Diuus Hieronymus proditorem animæ uocat , propterea quod fidem Christi deseruisset . et Christum sensisse ideo ait , quia eum negarat , ac multis etiam conuiciis insectabatur . lege Diui Cyrilli opus , dum ad eius maledicta in Christum , & Christianos omnes respondet . Iouinianus autem , qui ei successit, dum in Illyricum rediturus per Galatiam transit , Dadastanæ calore prunarum , & nidore nouorum parietum suffocatus interiit , octauo imperii sui mense . Valentinianus autem , cum Sarmatas ex Pannonia , uti ex solo patrio , expellere uellet , apud Brigitionem opidum subita sanguinis effusione interiit . Valens , qui ei successit , uictus a Gotthis , sagitta primum confossus , mox incendio absumptus interiit . Gratianum autem ideo hosti ludibrium fuisse ait, quia astu Maximi , qui in Britannia acclamatus Imperator fuit , circumuentus , Lugduni interfectus est . Valentinianus autem Iunior , Gratiani frater , dolo Arbogastis comitis captus, ac strangulatus est : & , ut ultro sibi mortem consciuisse crederetur , ca-*

daeer

dauer laqueo suspensum fuisse postea, dicitur. auctor Orosius. Quid loquar de Procopio?) *Procopius tyrannus a Valentiniano, Valentis fratre, interfectus est. Maximus, qui in Britannia ab exercitu creatus fuerat imperator, & cuius astu Gratianus interemptus est, Theodosianis armis occubuit. Eugenius, qui & ipse imperii inuasor fuit, iuuante eius conatus Arbogaste comite, uictore Theodosio occisus est.* Abundantius. &c.) *Abundantius consularis uir fuit: uerum, contra etymon sui nominis, ut alludit Hieronymus, egens factus, Pityunte, quod opidum est ad extremum maris Pontici, ubi etiam Chrysostomũ quidam exulasse scribunt, in exilio mansit. Ruffinus orientalis aulæ magister fuit, sicut Stilico occidentalis. eius uitia & miserias Claudianus eleganti persequitur carmine.* Assæ uiuit inglorius.) *Quedam exemplaria habent, Auersæ: quæ Campaniæ urbs est. aliqui legunt, Ascæ, quod opidum est Arabiæ: est & Asæ uicus Thraciæ, & Asea Arcadiæ.* Et alpes Iulias.) *Alpes in maritimas, Graecas, Punicas, Coctias, ac Iulias, aliisq. etiam nominibus diuidi, late in libro de origine Italiæ explicauimus. Maritimis saltus Iuliæ alpis iungitur. saltum uero Iulium Coctiæ, quæ a Segusio per Cinicum montem transeunt, excipiunt. Verum hic Diuus Hieronymus alpes Iulias intelligit pro alpibus Carnicis proximis, quæ a foro Iulio, unde in Noricum transitur, ita sunt appellatæ.* Gotthus, Sarmata. &c.) *Quænam gentes hæ fuerint, quantisq. calamitatibus & miseriis omnem ferme Europam, non Asiæ & Africæ tantum partem, repleuerint, legant, qui uolunt, Orosium, Procopium; & alios qui historiis illa mandarunt.* Subuersæ ecclesiæ, ad altaria Christi stabulati equi, martyrum effossæ reliquiæ.) *Quid diceres Hieronyme, si nunc uiueres? hæc enim omnia ætate nostra non solum in Britannia, & Germania, uerum etiam in media Gallia contigerunt, &, quod peius & detestabilius est, non a gentilibus, & externis exercitibus, sed a Christianis hominibus Christianæ etiam religionis prætextu sunt perpetrata. subuersæ sunt enim ecclesiæ, reseratæ ac prophanatæ Sanctimonialium monasteria, deiecta altaria, & sanctissimum Christi sacrificium ablatum, sanctorum, mar-*

tyrumq.

tyrumq. reliquie proiecta, atque combuste: & tamen, qui hec omnia perpetrarunt, se ueros Christianos, ac catholicos esse ia ctant, alios autem, uti idololatras, contemnunt. Obsessa Antiochia, &c.) *Halys fluuius ex Tauri radicibus oritur, & a septentrione Cappadociam interfluit, & Paphlagonas diuidens, ab Auxino mari absorbetur. Cydnus Tharsum interluit, & Ciliciæ fluuius est, sicut Orontes Antiochiæ. Euphrates autem est unus ex iis, quos sacræ litteræ ex terrestri paradiso oriri aiunt. interluit Babylonem, & mare Rubrum ingreditur.* Nó mihi si linguæ centum sint, &c.) *Versus Virgilii hi sunt, ex sexto Aeneidos.* Thucydides, & Sallustius.) *Thucydides princeps eorum est, qui apud Græcos historias scripserunt, sicut apud Latinos Sallustius. Fabius Thucydidi Sallustium, Herodoto Liuium opponit. Xenophon Thucydidem postea secutus est. fol. 37.* Nabuchodonosor seruus Dei dicitur.) *Ita emendauimus: cũ antea legeretur, Nabuchodonosor seruus dicitur. Nabuchodonosor, inquit Deus per Hieremiã, Regem aquilonis seruum meum. uocat autem seruum suum, quod eius opera, & ministerio in puniendis Hebrais usus sit Deus: quemadmodum id ipsum a uariis barbaris contra Christianos fieri, Hieronymus hic conqueritur.* Sagittas pilis, tiaras galeis, caballos equis cedere.) *Romanorum erant pilum, galea, & equus, barbarorum uero sagitta, tiara, & caballus. Parthi enim, & Scythæ sagittis utebantur. Tiara Phrygum pileus erat, & apud Persas mulieribus in usu. Hieronymus Fabiolæ, Quartum, inquit, est genus uestimenti, rotundum pileolum, quasi sphæra media sit diuisa, & pars altera ponatur in capite. et hoc Græci, & nostri tiaram, nonnulli galerum uocant. non habet acumen in summo, nec totum usque ad comas tegit, sed tertiam partem a fronte inopertam relinquit, atque ita in occipitio uitta constrictus est, ut non facile labatur ex capite.* Quotidie morimur.) *Tractum est ab Apostolo, cum ait: Quotidie morior per uestram gloriam fratres.* Scindente sulcum carina.) *Aliter, Scindente salum carina.*

Scholia in epistolam IIII.

IVDAS de Apostolatus fastigio in proditionis tartarum labi-

labitur.) *Perditionis, legebatur antea. quae lectio incongrua ipsa quoque non est. nobis autem propter ea, quae sequuntur, magis placuit proditionis nomen.* *fol.* 40. Atque in uase euangeliorum quadrangulo.) *Lintheum, quod quattuor initiis de caelo ad terram descendere, plenum omni animantium genere, uidit B. Petrus, pro quattuor euangeliis, quibus omnes homines saluari possunt, interpretatur.* Totum quod apprehensa manu &c.) *Nauigandi sumpta metaphora, egregie nostra uita pericula, quibus peruenitur ad caelum, explicat.* Nec ueteris comoediae licentia.) *Olim apud priscos comoedos, certis personis nominatis, uitia taxabantur.* Qui Asianum tumorem Attico siccabant sale.) *Quam apposite longum Asiaticum dicendi genus, tumorem, & breue, compendiosumq. Laconicum, sal Atticum uocat: quippe cum, sale iniecto, superflui desiccentur humores.* Libertini generis adolescentibus delectari.) *Libertus est is, qui ex seruo factus est liber, indeq. libertini generis ducitur nomen. interdum autem is, qui ex liberto natus est, libertinus dicitur. Graeci hunc ἐξελεύθερον, sicut illum ἀπελεύθερον uocant.* Et cassa pudicitiae uelamenta.) *Impudicitiae uelamenta, antea legebatur. nos ita ex uetustis exemplaribus emendauimus. uocat autem pudicitiae uelamenta, quia sub pudicitiae uelo impudicitias exercebant.* Filii prophetarum, quos monachos in ueteri testamento legimus.) *Vides, quam alte monachorum repetat institutum: & tamen hodie non desunt haeretici, Vuicleffi sequaces, qui tā sanctum uiuendi genus blasphement, atque irrideant.* Scribūtur in psalmis.) *Quod filii Ionadab primi in captiuitatem ducti sunt, colligitur apud Graecos ex titulo tantum psalmi* LXX, *cum ait: τῶν υἱῶν ἰωναδάβ, καὶ τῶν πρώτων αἰχμαλωτισθέντων: ut ipsemet Hieronymus late infra in epistola* XIII. *exponit.* Tunc ferrum, quod latebat in profundo, supernatauit aquae.) *Ferrum, quod cecidit in aquam uni ex filiis prophetarum, cadenti ligno, quodq. opera Helisaei postea rediit ad summum, μεταφορικῶς pro latenti, grauiq. monachi iniquitate interpretatur, quae, mortuo eo, in lucem uenit: idque fecit apposita, ac perelegauti similitudine, praesertim cum paulo supe-*

superius prophetarum filios, testamenti ueteris monachos dixerit. et ad eandem rem aqua amaritudinem prope LXX palmas a Moyse inuentam, pro crimine, quod sanctitatis uelo obtegitur, exponit. pag. 45 Nabal Carmelo diceret.) *Auarum monachum Nabal Carmelo comparat. is enim erga Dauid, & eius socios, aliquid alimenti benedictionis nomine postulantes, auarissimus fuit, proptereaq. ab angelo Domini percussus obiit, nō secus quam diues ille in euangelio, qui Nabal Carmelo similis, dicebat se multa bona in annos plurimos reposuisse, nihilq. aliud nisi gaudere, & epulari desiderabat. et mirum est, quam docte, & apposite omnia citet D. Hieronymus, & quam multas historias paucis uerbis colligat, & ἀναγωγικῶς exponat. qua in re ita locuples rebus, uerbisq. concisus, & clarus est, ut in ea neminem ex ueteribus parem profecto habuerit.* Et te deducent ad delictum maximum.) *Si mei non fuerint dominati, ait psalmus, tunc immaculatus ero, & emundabor a delicto maximo. Maximum autem uocat delictum, quod opere, ac re ipsa impletur, ut differat ab eo, quod mente tantum, ac animo perpetratur.* Vel fiscellam texe iunco. &c.) *Fiscella sportula est, quæ e palustri iunco, quem holoschenum Theophrastus, & Plinius uocant, texitur: cuiusmodi hodie etiam in usu sunt, præsertim Romæ, & Reate. Virgilius ex uiridi hibisco, quod genus maluæ est, altum, & hortensæ fieri solitam fiscellam scribit. Canistrum autem ex lentis fieri uiminibus, omnes nouimus. sarrire autem humum, est sarculo leniter fodere, & a noxiis purgare herbis. Plautus scribit, occare primum solitos rusticos, deinde sarrire. quæ nomina in usu hodie etiam sunt, sicut nomen areolæ, quæ terræ planities est, sulcis undique, in quadrum præsertim elata.* Ecce supercilio.) *Virgiliana carmina sunt ex secundo Georgicorum libro. describit autem rusticum e supercilio, editoq. cliuo aquam ad irrigandum hortum eli cientem, ducentemq.* Vel gemmis, uel surculis.) *Duo præcipua insitionum recenset genera. surculi autem non solum fisso ligno, uerum etiam intra lignum, & corticem inseruntur.* Salomonis prouerbia.) *Vocat prouerbia Salomonis, quoniam ipsius sunt, etsi in altero libro collecta, ac disposita sunt. is*

enim est Ecclesiasticus. uel uerius locũ illum 6. Prouerbiorum intelligit, ubi nos habemus, uade ad formicam o piger. quippe cum Graci apem ibi habeant, non formicam. Apum uero disciplina monasticæ quam similis sit, nemo est qui ignoret, præsertim cum ex Virgilio, Columella, & Plinio omnibus compertissima sit. Omni transeunti diuaricet pedes suos.) Ezechielis uerba sunt, prostitutam mulierem apposite describentis. Quintiliani acumina.) Quintiliano ingenii acumen tribuit, Ciceroni flumios, quasi fluxum quendam ex copia, & facilitate dicendi manantem, Plinio lenitatem, quod æquabilis sit in scribendo, & ubique compositus, Frontoni uero grauitatem, quod tam sententiarum, quam uerborum pondere illi accidisse, uerisimile est: eius enim scripta non extant. Qui nulla abstinentia.) Legebatur olim, Continentia, impropria loquendi modo: nos ita ex emendatioribus codicibus restituimus. pag. 47 Quasi clauum clauo.) Cum malum malo pellitur, aut quid huiusmodi fit, ita dicitur, similitudine a fabris lignariis accepta, qui clauum clauo trudunt. Grues unam sequuntur ordine litterato.) Grues, quæ Palamedis aues dicũtur, litterato interdum uolare ordine experientia ipsa constat: in quam sententiam scriptum est: Turbabis uersus, nec littera tota uolabit, | Vnam perdideris si Palamedis auem. Singuli ecclesiarum Episcopi, singuli Archipresbyteri, singuli Archidiaconi.) Audis, quod D. Hieronymi tempore etiam in inferioribus ab Episcopatu gradibus, rectores quidam, & præcellentiores graduum erant, sicuti hodie sunt. Aurum comeditur.) Vocat aurum res auro, ac magno pretio emptas. Põparum ferculis similes.) Publica ostentationes, quæ uel in ludis, uel triumphis, funeribusq. sollemnibus fiebant, pompæ dicuntur: nomen Græcum est, & a ducendo uenit. Demosthenes ad hoc ipsum alludens in prima Philip. οἱ λοιποὶ τὰς πομπὰς, inquit, πέμπουσι. & Plutarchus in Apoph. πομπὴν πέμπειν dixit. Fercula uero erant, quibus deorum imagines, hostium spolia, Reges deuicti, coronæ, uel quid simile, ferebantur, ut a populo spectarentur: unde & a ferendo nomen acceperunt. Caninam exerceant facundiam.) Mordacem facundiam

diam caninam uocat. sic enim Appius quoque maledicam, ac rixosam eloquentiam rabularum solebat appellare. Idem Appii dictum recitant Quintilianus lib. xii. c. ix. Lactantius lib. vi. cap. xlix. & Nonius Marcellus. Cornicantes.) *Cornicari, est cornicum more garrire. Graeci κορακεύειν, καὶ κρώζειν dicunt. hinc Persianum illud: Et clauso murmure raucus, Nescio quid tecum graue cornicaris inepte. a quo etiam accepit auctor, dum ait: Verba trutinantur. et alibi, dum ad Damasum scribens dicit: Inflatis buccis uerba spumantia trutinent. Est autem trutinare, examinare, ac ponderare, sicut trutina statera est qua res penduntur.* ἀγορανόμους Graeci appellant.) *ἀγορὰ forum, νόμος lex. inde ἀγορανόμος, aedilis, seu magistratus, qui in foro, ac mercatu legem praescribit. utitur hoc nomine in politicis Aristoteles, ubi & in alio loco ἀστυνόμον eum appellat.* Publice extendentes manus.) *Sic enim in oratione fit, quemadmodum ait Apostolus; leuantes puras manus in omni loco. loquitur contra primates monachos, qui cum in publico orent pro populis, occulte tamen diuitiis parandis incubant.* Ita ergo age & uiue in monasterio, ut clericus esse merearis.) *Audis, quam sancta, ac necessaria uita, professioq. Clericorum est, ut e monasterio ad eam profitendam interdum eligerentur.* Aut ciconiarum deprehendes post te colla curuari, aut manu auriculas agitari asini, aut aestuantem canis protendi linguam.) *His gestibus irrideri homines solebant, brachio instar ciconiarum colli curuato, manu asini auriculas imitante, & lingua aestuantis canis modo exerta. haec enim omnia a Persio, quo Hieronymus maxime delectatus est, habuit. ait enim ille: o Iane a tergo quem nulla ciconia pinsit: Nec manus auriculas imitata est mobilis albas: Aut lingua, quantum sitiat canis Appula, tantum.* Testudineo Grunnius incedebat ad loquendum gradu.) *Inuehitur in quendam rabulam, qui, porcorum instar, singulis quibusq. blasphemando, obmurmurandoq. detrahebat, cum tamen incessu grauitatem quandam testudineam praeseferret. est enim grunnire porcorum, sicticio a uoce nomine. hinc Porcelli testamentum uulgatum est, quod Grunnii Corocottae inscribitur.* Cre-

ticum

ticum diceres esse Longinum.) *Longinus Cassius doctus uir fuit, & ob inuidiam maximarum opum a Nerone occisus est, ut Tacitus, & Iuuenalis auctores sunt. Cretici autem nobiles Romani fuerunt, in quem sensum scriptum est a Satyrico, Et peccas ut tu sis Creticus, aut Camarinus. reposuissem profecto Criticum, (sic enim docti, qui de aliorum scriptis perfricta nimium fronte indicabant, Græco nomine appellabantur) si exemplaria aliqua consensissent. cum hoc enim conuenit, quod eum statim censorem uocat Romanæ facundiæ, qui instar Catonis Censorii, quem uellet, notaret, & e senatu peritorum eiiceret: sicut Romæ in eiiciendis e numero senatorum ciuibus Censores olim facere consueuere. uocat deinde illum intus Neronem ob luxum uiuendi, foris uero Catonem propter supercilium, & iudicandi censuram.* Viam relinquere regiam. *Publicam ac rectam ita uocat; Romani militarem a transitu exercitus appellabant.* fol. 52. Vidua Sareptensis imitator.) *De Sareptensi Sidoniorum uidua, quæ, ut Heliam famescentem pasceret, ipsa sibi cibum præripuit, clara est historia.*

Scholia in epistolam v.

Mutorum etiam potest ora laxare.) *Legebatur olim, Multorum: nos ita ex emendatioribus codicibus correximus.* Pennatis, ut aiunt, pedibus.) *Ita uocabant miram in eundo celeritatem, tracta metaphora a Mercurio, Deorum nuncio, cui ex pennis talaria ueteres pedibus addebant.* Expressa sanctitatis uestigia.) *Aliter, insignia.*

Scholia in epistolam vi.

Non multum perditura erit caritas.) *Perperam prius, perdirupta, legebatur.* Rheticii Augustudunésis Episcopi.) *Meminit huius etiam in catalogo: uerum eum alicubi inscitiæ arguit, quod pro Tharsis, Tharsum Ciliciæ, D. Pauli Apostoli patrium solum, acceperit, aliisq. in historiis lapsus sit.* Quem ei apud Treuiros manu mea ipse descripseram.) *Ait se manu propria descripsisse D. Hilarii opus super Psalmos, & ualde prolixum librum de synodis apud Treuiros. Positi sunt autem Treuiri ad Mosellæ ripam, & sicut olim insignis Galliarum, ita nunc Germaniæ imperialis est urbs.*

Habeo alumnos, qui antiquariæ arti seruiunt.) *Antiquariam artem uocat eam, quæ in describendis antiquorum operibus exercetur. Discere autem ex hac epistola omnes debent, quanto studio D. Hieronymus ueterum libros perquisierit.* Plagiatorem eius esse, non dubium est.) *Plagiator est is, qui liberum, libertumq. prudens emit, uenditque, quiue mancipium alienum occultat, aut persuadet ut a domino fugiat. nomen a plagis, quibus per legem Flauiam, plagiariam dictam, huiusmodi afficiebatur, tractum est,*

Scholia in epistolam VII.

fol. 56. Sanctificatus est enim uir infidelis per mulierem fidelem.) *Ita habent omnia exemplaria antiqua, tam impressa, quam etiam manuscripta, conueniuntq. cum uulgata editione; mox præter olim impressa, & unum manuscriptum, cetera omnia subdunt: Et sanctificata est mulier infidelis in uiro fideli. nos utrobiq. uulgatam; ueteribus codicibus eo, ut diximus, modo adiuti, lectionem reliquimus, quamuis in Græco legatur, ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἐν τῷ ἀνδρί.* *fol. 56.* Tu es nata de impari matrimonio.) *Impar matrimonium est fidelis cum infideli. hoc contrahere ab initio religio Christiana prohibet, contractum uero non dirimit, si infidelis cum fideli habitare consentit, ut inquit Paulus in hoc quem D. Hieron. citat loco.* fol. 57. Ego puto etiã ipsum Iouẽ.) *Aliter, ipsum iuuenẽ. Difficultatem interpres animaduertit, pro auumq. pro Iouem reponendum esse coniecit. falsa tamen est cõiectura. hyperbolice enim loquitur. quod si, Iuuenem, legere placet: intelligas de Leta ipsius patre, & auo Paulæ infantis, quem ait, cum esset iuuenis, etiam ipsum potuisse in Christum credere, si talem habuisset cognationem. & in hunc sensum dixit: Iam candidatus est fidei: quem filiorum, & nepotum credens turba circumdat. & statim; Despuat licet &c. & deinde: Non desperes parentis salutem, & eadem fide, qua meruisti, filiam, & patrem recipiat.* Nonne specum Mithræ:) *Persæ μίθραν solem uocant: mactabantq. ei bouem, cornibus e specu eductum. simulacrum autem eius leonis habebat faciem cum tiara, cornuaq. bubula utraque comprimebat manu. Iusti*

nus

nus Martyr panem & uinum in mithræ sacrificiis offerri solitum scribit, asserens hoc Diabolica arte inuentum, ut, sacrum, sanctumq. Eucharistiæ sacrificium imitando, homines ueritatis prætextu deciperet. Capella hunc eundem esse existimat, quẽ alii Phœbum, alii Isaum, & Aegyptii Serapim, uel Osirim appellent. Quibus Corax, Niphus, Miles, Leo, Perses, Helios, Bromius pater initiantur.) *Hunc locum, alicubi deprauatum, Germanus interpres adeo non intelligendo corrupit, ut ad genuinum sensum reduci uix possit. nam cum omnia consentiant exemplaria, ipse tamen opidorum nomina esse ratus, ita legendum existimat: Corax, Nibis, Mylon, seu Thmuis, Leon, Heliodromis: Persen enim omittit, quod huius nominis opidum non inuenit, apud Aegyptios præsertim, quo hæc omnia reiicit. Leon autem pro Leontopoli interpretatur. Heliodromin urbem fuisse coniicit, a cursu solis appellatam, miror q. cur pro Heliopoli non acceperit. Coracem uero cum in Aegypto apud ueteres non inuenerit, illam esse urbem existimat, quæ inter Callipolim, & Naupactum Corax dicitur. Nos deorum nomina huiusmodi formis insignia esse magis existimamus. Corax scilicet corui, a quo Coracina sacra sunt appellata. Nisus, ita enim lego, accipitris, qui etiam ipse colebatur. Melis, taxi. Leo, leonis. Perses, Persis, solis, & Persæ nymphæ filii, Regis Tauricæ regionis sæuissimi. hunc enim Persæ, uel lucigentis auctorem, colebant, non secus quam Solem patrẽ. Helios, solis: Bromius pater, Bacchi. Initiari autem hos deos statuis dixit, pro dedicari, sacrariq. quamuis Reatinæ ecclesiæ codex antiquissimus non initiantur, sed innitebantur, scriptum habeat. quæ lectio uerior est: & recte de falsis numinibus dicitur, quod statuis innitantur, sicut etiam ait Baruch cap. 6. Erant autem hæc omnia simulacra ceteris magis portentuosa in urbe Roma, quæ a Graccho, Lætæ propinquo, in præfectura urbana destructa, combustaq. esse scribit. Quod uero belluas omnis generis ueteres colerent, & sub animalium specie deorum simulacra formarent, ut serpentem pro Aesculapio, hircum pro Pane, siluarum deo, canem pro Mercurio, compertissimæ historiæ est.* Aegyptius Serapis Christianus factus

ctus est.) *Hoc est Aegyptii, qui Serapim, seu Apim bouem colebant, Christiani facti sunt. uel potius eius templum in ecclesiam Christi conuersum est.* Marnas Gazæ.) *Gaza, Palestinæ maritima urbs erat, ubi Iupiter opidanorum lingua Marnas dictus colebatur: quo nomine Cretenses uirgines appellabant. meminit horum D. Hieron. in expositione super Isaiam his uerbis. Siue destructa idololatria extruetur Euangelium. hoc & nostris temporibus uidemus esse completum. Serapis in Alexandria, & Marnæ templum Gazæ in ecclesias Domini surrexerunt, & ciuitates Aroer euangelicis gregibus præparatæ sunt.* Et currente rota.) *Sumptum est ex poetica Horatii, dum ait: Amphora cœpit institui, currente rota cur urceus exit? sic enim euenire interdum figulis solet, ut, dum unum formare instituunt uas, currente tamen rota ex improuida manu diuersum aliud fiat. Metaphora perpulchre accommodatur magis inceptis, quæ respondentes sibi fines non habeant. amphora enim magnum est uas, urceus uero paruum.* Ista sunt primogenita.) *Omne primogenitum masculinum Domino consecrari solitum, quod sacris inseruiret ministeriis, locoq. eorum Leuiticam tribum postea acceptam, clarissima est apud sacras litteras historia.* Tortuosissimi animalis.) *Sic uocat camelum, ex cuius pilis Ioannes amiciebatur.* Stylum in cera ducere.) *Veteres ceratis in tabulis instrumento quodam uel ferreo, uel æneo, similisq. materiæ, ueluti grandi quadam acu scribebant, illudq. stylum uocabant. unde & dicendi genus stylum adhuc dicimus.* fol. 59. De Matthæo, Lucaq.) *Hi soli Christi genealogiam scripserunt, sed primus ab Abraham tantum orsus est, alter uero ab Adam.* Librariorum uilitate.) *Librarii prima litterarum elementa puerulos olim docebant. erat autem huiusmodi munus uile: propterea addidit, uilitate, præsertim si consideremus Aristotelem, præcellentissimum omnium philosophorum, se eo demisisse, ut prima elementa doceret.* Gracchorum eloquentiæ.) *Disertissima fuit Gracchorum mater Cornelia, Africani maioris filia; cuius olim eruditissimæ extabant epistolæ, ut auctor est Quintilianus, qui Lælii etiam filiam ob doctrinam multum commendat.* In pristinum colo-

rem

sem reuocet?) *Candorem, quidam códices habent. uocat autem lanarum cŭchylia purpŭram, quę conchyliorum quorundã sanguine inficitur.* Recens testa diu.) *Horatiana sententia: Quo semel est imbuta recens, seruabit odorem Testa diu. ingentes enim amphora, quibus olim ueteres, uti nos doliis ligneis, uinum seruabant, testa dicuntur.* Patrem risibus agnoscat.) *Paruulorum infantium est, risu, ut ait poeta, cognoscere patrem.* Ne cerussa, & purpurisso.) *Cerussa candidus, purpurisso rutilus atque purpureus color inficitur: iisq. uane mulieres fucari solent.* Ne capillum irrufes, & ei aliquid de Gehennæ ignibus auspiceris.) *Irrufare capillum, est rufum efficere. ignis autem usus erat in eo crispando, & in cincinnos uertendo. calamistrum enim, quo hoc fit, igni prius admouetur.* Mundano more texuit.) *Pexuit, prius legebatur. uerum hac germanior lectio est: plus enim uanitatis est in texendo, quam in pectendo crine.* Ne feriatur a malleo uniuersæ terræ.) *Sic uocat Hieremias Diabolum, quo uniuersi homines percutiuntur: idemq. aureum calicem Babylonis appellat, mundanarum rerum pulchritudinem, quibus ad bibendum, peccandumq. allicimur.* Pythagoræ littera.) *Hæc littera, a Virgilio celebrata, humanæ uitæ speciem præse fert. cum enim per adultæ iam ætatis annos ad biuium litteræ peruenit, dextra homini offertur, quæ per abruptum ascensum, rectumq. apicem, laboriosam uirtutis ostendit uiam, qua scanditur ad quietem: sinistra uero, facilem, & uitiorum monstrat, cuius summum ad lapsum, & ruinam uergat. hoc ipsum Herculi per duas mulieres indicatum, Xenophon auctor est lib.2. Memorabiliũ, & Cicero lib.1. de Officiis, & in epist.ad Luccei,lib.5. fam. his uerbis: Affici te a uoluptate nõ magis potuisse demonstras, quã Herculẽ Xenophontiũ illum a uoluptate.* Et auferẽtes theristrum pudicitiæ.) *θέριστρον, καὶ θέριστριον, καὶ θερίστρον, pallium lineum, subtileque, quo messis tempore, unde & uestis nomen, puellæ uirgines uti solebant: dictum, ut ait alibi super Isaiam idem Hieronymus, quod ἐν θέρει, hoc est in æstate, & æstu feminarum corpora protegat: sicut χειμάστρον, erat id genus, quo per hyemem utebantur.*

Indorum Brachmani, & Aegyptiorum Gymnosophistæ.) *Brachmanes philosophi erant apud Indos, qui mira quadam ciborum tinebant abstinentia: & Gymnosophistæ in Aegypto, qui nudi philosophabantur. hi enim a uino, & omni carnis genere abstinebant, simulacraq. omnia Iconoclastarum in morem contemnebant. meminit horum Philostratus, quorum principem Iarcam Apollonius Thianæus sedentem in solio inuisit, ac de quæstionibus multis percunctatus est.* Nullus cincinnatus arrideat.) *Intortos capillos, & annuli instar curuatos, cincinnos ueteres uocabant. hinc Cincinnatorum nuncupatio.* Et assuescat exemplo.) *Audis quam clare canonicarum horarum facias mentionem, nocturnæ uidelicet, primæ, tertiæ, sextæ, nonæ, ac uespertinæ: cum tamen hodie hæretici cuncta irrideāt.* Calathum.) *Vas uimineum, seu cistella, ubi mulieres pensa, tramam, staminaq. ponere solent. est autem stamen telæ, quod extensa, ac firma stat, sicut trama filum, quod ei annectendū excurrit. Bombyces autem sunt ii uermiculi, qui mori fronde nutriti, sericas deinde telas, quibus ouata forma includuntur, texunt: sicut Seres Indiæ populi sunt, qui ex quarundam arborum foliis lanuginem tenuissimam ad uestes texendas depectunt, de quibus Virgilius: Velleraq. in foliis depectunt tenuia Seres. Aurum autem ideo in fila lentescere dixit, quia arte, & industria aurum trahitur, ita lentescens in filum ducitur.* Cultores Isidis, & Cybeles.) *Cultores Isidis Aegyptii, & Cybeles, qui Galli uocabantur, post longa ieiunia phasianis, ac delicatis carnibus reficiebantur. fol. 64.* Equis laxanda properantibus.) *Sic faciebant aurigæ, dum in circo currebant.* Cochlearum more.) *Cochleæ dum se ipsas intra testam reuocant, obductoq. illius ore, diu nil comedunt, humore prius contracto uescuntur: sic euenit illis, qui post longas crapulas ieiunant. Aqualiculum autem uocat Persius uenerem, dictum a uase, in quo porci sorbent.* Finitus labor maior.) *Finitus labor maior esse potest, quia respirandi tempus habet: at infinitus non ita, sed moderatior esse debet, quia quiescendi tempus non habet.* Turpare festinat naturalem pulchritudinem.) *Magis placuit hæc lectio, quam turbare, ut legebatur*

tur antea. Pellis Babylonicæ uermiculata pictura.) *E Babylonia olim, sicut nunc ex Asia Turcica, pelles uariegatæ coloribus, & uermium instar punctis, notisq. distinctæ afferebantur.* Heptatheucum.) *Mediceum & alterum ex Florentiæ exemplar, Heptathenchum, seu Heptaticum, habebant. quo nomine alibi utitur D. Hieronymus. eoq. uocare solebant ueteres quinque Moysi libros, cum duobus aliis, Iosue scilicet, & Iudicum.* Caueat omnia apocrypha.) *Audis, quanto studio contendat Hieronymus, ut ab apocryphorum lectione homines auocet, & in sanctis catholicisq. libris maxime sistat: cum nõ omnium sit, ex luto, & stercore aurum, ut ipse ait, legere. et tamen in eam insolentiam hodie plerique Christianorum uenere, & eo proruperunt audaciæ, ut nec Ecclesiæ legibus, quæ sanctæ, pieq. legendis libris indices præfixerunt, nec salutis consequendæ desiderio, teneri, coerceriq. poßint, ut non paßim, nullo habito delectu, ad quæque etiam inhonesta, ridicula, & hæretica legenda quotidie properent: cum tamen nihil magis exitiabile malis, indoctisq. hominibus sit, quam cœnosa quælibet, ac fæculenta uolumina manibus, oculisq. uersare. si uis non pollui hæresibus, nec uitiis contaminari, & inoffenso, ut ait Hieronymus, pede currere: omißis impudicis, & hæreticorum ineptiis, blasphemiisque, in catholicorum sanctorumq. Patrum lectionibus uersare, illos lege, illos audi, illis pare. in hunc enim sensum ait uir sanctus: Cypriani opuscula semper in manu teneat: Athanasii epistolas &, Hilarii libros inoffenso decurrat pede: illorum tractatibus, illorum delectetur ingeniis, in quorum libris pietas fidei non uacillet: ceteros sic legat, ut magis iudicet, quam sequatur.* Mitte auiæ, & amitæ.) *Auiam Paulam seniorem, amitam Eustochium uocat.* Redde pretiosissimam gemmam cubiculo Mariæ, & cunis Iesu uagientis impone.) *Vocat cubiculum Mariæ, diuersorium, ubi peperit: quod specum quandam fuisse, pastoraleq. tuguriolum, ex Iustino, Theophiloq. Martyribus, ex eodemq. Hieronymo alibi constat. & in eandem sententiam cunas uocat. fuisse autem ibi monasterium ubi Sanctimoniales sub Præfecta Paula degebant, & ad ipsum præsepe altare substructum, con*-

 stat

stat ex epistola XXVII, & XXVIII. Videre socrum, & cognatam.) Paula uetula Lętę socrus erat, quippe cum eius filio Toxotio nupta esset Lęta. cognata autem Eustochium erat, uelut mariti soror. Primam Dei sententiam secunda Euangelii lege mutares.) Primam uocat sententiam eam, quę dicta est ante & post diluuium, Crescite, & multiplicamini: secundam uero Euangelii legem, cum Christus commendat eos, qui se castrauerunt propter regna cęlorum.

Scholia in epist. VIII. ad Demetriadem.

fol. 67. Vt inclyti oratoris utar sententia.) Hanc sententiā in dialogo Ciceronis de Rep. esse, Seruius in VI. Aeneidos prodit. citat autem eam his uerbis: O Fanni, causę difficilis, laudare puerum: non enim res laudanda, sed spes est. Flammeum uirginale.) Velum rubrum, quo nuper nuptę mulieres caput, partemq. faciei tegendo utebantur, flammeum, flammeciumq. dicebatur. nomen a colore, ut ego existimo, flammas imitante, uel, ut alii uolunt, quod Flaminica Flaminis uxor eo uelaretur, tractum est. Grece φλόγινον uocant. Proborū, & Olibriorum.) Probi, a quibus Proba, Demetriadis mater, & Olibrii, a quibus Olibrius pater, uenere, nobiles Romani fuerunt. Erasmus nescio ubinam somniauerit, Probum, Olibrium, & Probinum, omnes uirginis fuisse auunculos. certe Olibrium patrem uirginis fuisse, Hieronymus nimis clare asserit, dum dicit: Aut proferendus Olibrius, uirginis nostrę pater, quem immaturā morte subtractum Roma congemuit. Probus etiam, & Probinus, non auunculi, sed patrui fuerunt. ortī enim sunt una cū Olibrio ex Proba uirginis auia: et ita germani fuere fratres. in quam sententiam loquens infra de Proba ait. Proba illa omnium dignitatum, & cunctę nobilitatis in orbe Romano nomen illustrius: cuius sanctitas, & in uniuersos effusa bonitas, etiam apud barbaros uenerabilis fuit: quam trium liberorum, Probini, Olibrii, & Probi non fatigarunt ordinarii consulatus. fol. 69. Optare id, & appetere non auderent.) Falso prius legebatur, Auderet. loquitur enim de Iuliana matre, & Proba auia, quibus non displicebat sanctum uirginis de uirginitate propositum, sed quod

pro

pro rei magnitudine optare id, & appetere non auderent. Quid faceres in martyrio perpetiendo?) *Hic etiam falſo antea legebatur, In martyrio perpetrando. occiſores enim perpetrant, non martyres, hi enim patiuntur.* Et tu in Libyco littore.) *In Africa dum eſſent exules, ob deuaſtatam Vrbem, cuidam Romano, illis in oris habitanti, deſpondere Demetriadē querebāt mater, & auia.* Procacia tibi Feſcennina cantabit.) *Nuptiales uerſus procaces, ac petulantes Feſcennini dicebantur, ducto nomine uel a Feſcennino opido, ubi primum inuentā ſunt, uel quod faſcinum thalami prohiberent.* fol. 71. Magalia.) *Villaticæ caſulæ, quas aliqui attegias uocant, Punicæ lingua magalia dicuntur. Virgilius mapalia etiam uocat, dū ait: Et raris habitata mapalia tectis. erant autem uiles domunculæ, & quaſi rotundæ quædam cortes.* Non ſic poſt Trebiam, Thrasymenum, & Cannas.) *Quo modo ſub Sempronio conſule ad Trebiam fluuium, Placentiæ proximum, & ſub C. Flaminio ad Thraſymenum, Peruſiæ lacum, & ſub Varrone, & Paulo Aemilio ad Cannas, Apuliæ uicum, cæſa tot Romanorum millia ſunt, notiſſima eſt ex Liuio hiſtoria. Inſolentem quoque tot uictoriis partis Hannibalem, ac uinci propemodum neſcium, quo modo, defenſa Nola, M. Claudius Marcellus reprimendo, Romanos erexerit, Liuius his uerbis explicat: Vix equidem auſim affirmare, quod quidam auctores ſunt, duo millia & ccc. hoſtium cæſos, non plus uno Romanos amiſiſſe. ſiue tanta, ſiue minor uictoria fuit, ingens eo die res, ac neſcio an maxima illo bello geſta ſit. non uinci enim ab Hannibale uincentibus difficilius fuit, quam poſtea uincere.* Strata Gallorum agmina, auro redempta nobilitas.) *Quo modo, capta Roma a Gallis, uno dumtaxat Capitolio excepto, Camillus Dictator adueniens Gallos uicerit, promiſſumq. aurū ſolui prohibuerit, Liuius libro 5. ſcribit.* Tanti, ut dicitur, uitrum, quanti margaritum.) *Prouerbiū eſt, ut doceamur, Pluris æſtimare pretioſa, quam uilia. & ſi hominibus non damus uxores, niſi corpore, menteq. integras: quāto magis id obſeruare debemus in iis, quas Deo ſacramus? taxat hic D. Hieronymos, qui deformes tantum, corporeq. non integras filias Chriſto*

dedi-

dedicant, alliosque, qui, pauperibus relictis uirginibus, omne fere patrimonium pro dote nubentibus tradunt. A sancta Christi Sinoride.) *Exemplar Mediceum hic habebat, a sanctis feminis non detractum, sed uirgini traditum, ne sponso fieret iniuria, ut feminarum nomine matrem, auiamque, de quibus hic loquitur, intelligas*. Si fractus illabatur.) *Horatiana sunt carmina, de Stoico sapiente loquentia*. Quasi Orcus in Tartaro.) *Orcus Pluto, & inferni fluuius dicitur, ἀπὸ τῦ εἴργειν, quod est coercere: quo nomine iuramentum etiam appellatur. eo enim homines coercentur, ne desint promissis. Sunt, qui putant fluuium illum a iureiurando nomen accepisse, quod per eum, non secus quam per paludem stygiam, Dii iurarent. Cerberum autem canem tribus horrendum capitibus, inferniq; ianuas custodientem, poetæ fabulati sunt. propter ea tricipitem uocāt. fol. 74.* Brennus nostri tēporis.) *Sic uocat Africæ tyrannum, a Brenno Gallorum Rege, qui Romam, uictis prius ad Alliam riuum Romanis, cepit.* Vnum illud.) *Virgiliani uersus ii sunt. mutauit tantum Deo pro Dea,* Qui est νῦς.) *Mentem significat νῦς, poniturq. pro intellectu; summa animi parte, qua ratiocinamur, comprehendimusq. etiam ea, quæ a sensibus sunt separata.* Purpurisso, & cerussa.) *Pigmenta erant, primum quo rubor genis, alterum quo candor faciei inducebantur. turritū uero uerticē alienis capillis, idest mortuis, ut uocant, & appositiciis, turris instar extructum dixit.* Candore margaritarum.) *Margaritas perlas nunc uocant, suntq. candore conspicuæ, sicut smaragdi uirentes, ceraunii, quibus a fulmine nomen est, flammantes, & hyacinthi cærulei, qui pelagi color est.* Et opibus tuis.) *Operibus, legendum est, ut alibi diximus.* A uero lumine separantur.) *Corrupte prius legebatur, separamur.* Vt de sentibus, & tribulationibus feminarum.) *Aliter, Tribulis.* Et crebro signaculo crucis.) *Frequenter admonet D. Hieronymus, ut crucem in omnibus nostris necessitatibus fronti figamus: contra illud quod hodie docent hæretici. fol. 77.* Mense Septimo.) *Hebræi non habent anni, mensiumq. initiā, ut nos. annum enim a nouilunio, quod est ante*

uernum

uernū æquinoctium, inchoant, mensemq. semper a noua luna, cum qua etiam finiunt, & ab his festorum tempora auspicantur, etsi caput anni, quo ad conditum mundum, autumno adscribant. septimus igitur ab æquinoctio uerno mensis, in Septembrem ferme incidit. Vt comico quoque uersu expressum sit.) *Intelligit de Terentio, qui hoc dictum usurpat.* Nullum scias, quem illæ nesciant.) *Loquitur de matre, & auia, cum antea, Illi, pro Illæ, perperam legeretur.* Et tamen uelle, & nolle nostrum est.) *Vides, quam apte gratiam cum libero iungat arbitrio, & contra. fol. 79.* Perditæ mentis homines.) *Ita emendauimus. antea enim scriptum erat, Perditæ mentes hominum.* Post uotum obtulerunt quasi sua.) *Genuinam rationem reddit, cur Ananias & Sapphiras peccauerint, proptereaq. subita perculsi sint morte. non enim errassent, partem facultatum suarum tantum offerendo, nisi illas omnes uoto prius obtulissent, etsi mentiti etiam non essent spiritui sancto. hanc autem ueram esse rationem, constat ex illis uerbis Petri, cum ait: Cur tentauit Satanas cor tuū, mentiri te spiritui sancto, et fraudare de pretio agri? nonne manens tibi manebat, & uenundatum in tua erat potestate? Fraudare enim dicitur, qui alienas res occupat, sicut mentiri, qui falsum pro uero prudenter dicit. quod utrunque illi fecerunt: fol. 81.* Alii ædificent ecclesias.) *Non uituperat simpliciter, ut obgannit Erasmus, ecclesiarū, sacellorumq. sub structiones, sed eleemosynas in uiua Christi templa magis commendat: ueluti ex Domini sententia diceret: hæc oportuit facere, & illa non omittere.* Præter psalmorum & orationis ordinem.) *Inculcat multis in locis D. Hieronymus canonicas, ut modo uocamus, horas: de quibus scriptum est: Septies in die laudem dixi tibi. & tamen hodie hæretici hæc omnia, ueluti nenias, irrident.* Vel staminis pollice fila deducito.) *Stamen tela est ad texendum extensa, a stando dicta: subtegmen uero, seu trama, ea, quæ per stamen trua excurrit.* Anastasius Episcopus.) *Romanæ Ecclesiæ auctoritatē quanti faciat D. Hieronymus in rebus fidei, ex hoc loco discere omnes possunt.* Fraudulentias eorum, & cuniculos.)

Egre-

Egregie hæreticorum astus describit: clam enim, ac latenter ueluti per quosdam cuniculos Ecclesiam, eiusq. fideles adoriuntur. mendacium enim tenebras, ueritas autem lucem amat.

fol. 85. Sæcularem uersum assumens Apostolus.) *Senarius iambicus, ex Menandri comœdia, in hæc uerba.* φθείρουσιν ἤθη χρησθ' ὁμιλίαι κακαί. *metri ratio seruata in hunc modum fuisset, Mores bonos colloquia corrumpunt mala.* Soccosq. crispantes.) *Crispantes, dixit, quia multis plicis supra pedem sacci instar, unde est illi nomen, assurgebat. Calciamenti genus erat comicum, ac muliebre.* Cincinnatulos pueros, & calamistratos.) *Capilli arte intorti, ac ueluti catenati, cincinni dicuntur. calamistrum uero acus quædam longa, quæ ad ignem adhibita, calefactaq. crispantur, torquenturq. capilli.* Peregrini muris olentes pellicula.) *Pelliculas, impressi codices prius habebant. Mus uero peregrinus, animal est, ex quo fragrans liquor, pelliculam etiam afflans, prouenit: apud nos rutili sunt, & in siluis, agrisq. uiuunt, a domesticis muribus paruulis nihil differentes. uerum hic de externo loquitur mure. Muris uero nomine ueteres comprehēdebant animalia, etiam felis magnitudine, ut est mus Alpinus, quem Marmottam nunc dicunt, & mus Ponticus, quem Armellinum appellant. similis etiam staturæ est is, ex quo Zibetum colligitur. Muscus uero ualde maior.* Quorum importuna uisitatio.) *Quarum, antea, sed perperam legebatur. loquitur enim de iuuenibus uirgines inuisentibus.* fol. 86. σπουδάσματα.) *Sophronius opuscula sic uocat. uox Græca studia, resq. studiose elaboratas significat.* Ad dulces Iordanis peruenire aquas.) *Sic euenit Iudæorum populo sub Iosue duce. transito enim Iordane, promissionis terram ingressi sunt. propterea autem dulces uocat, ueluti quæ laborantibus quietem præstent.* Sanctum uirginum propositum, & cælestium Angelorum consimilem gloriam.) *Germanior est hæc lectio, quam impressæ; Et cælestis, Angelorumq. familiæ gloriam: quippe cum cælestis gloria diuersa quædam ab Angelica esse uideretur, cũ eadem tamen sit.*

Scholia

Scholia in epistolam IX.

Vnusquisque enim nō hominū, sed rerum pondere iudicandus est.) *Aliter, Vnumquodque enim non hominum, sed rerum pondere iudicandum est. Consulto autem hoc notamus, quod etiam facimus in omnibus lectionibus dubiis, ut quilibet eligat, quam uoluerit.* Alloquimur igitur diuitem pauperē, nescientem ipsa quæ possidet.) *Olim scriptum erat, Vt nesciat ipsa, quæ possidet. quæ lectio incongrua est; quippe cum propterea diuitem pauperem uocet, quod nesciret quæ possideret, cunctaq. in eleemosynis insumeret.* Sic tulit, ut eum profectū crederet, non amissum.) *Legebatur prius, Sic extulit, ut eū profectum crederes, non amissum. quæ lectio incongrua erat. nam etsi, extulit, intelligi posset ad sepulcrum: conuenientius tamen est, ut ad mortem referatur, quam ipsa sic fleuit, & sic tulit, &c. Crederes autem uerbum, inepta personæ mutatione positum erat.* fol. 86. Pro officio sacerdotii.) *Fuisse presbyterū Hieronymum, ipsemet multis in locis asserit. propterea, in sacrificii usum relictam sibi a Nepotiano tunicam, in eius epitaphio scribit.* Interpellatricem duri iudicis uiduam superans.) *Deerat olim uiduæ nomen. loquitur de uidua, cuius mentio est apud Lucam, c. 18: quamuis Erasmus putet, sed falso, ex Deuteronomii 25. capite acceptam historiam.* Ad illius merita pertinere doceret.) *Olim scriptum erat, Ad illius merita pertineret. deerat enim uerbum, Doceret; cum tamen necessariū hoc in loco sit.* Nihil nocuit militanti paludamentum, & baltheus, & apparitorum cateruæ.) *Chlamys militaris, qua quis, auctore Varrone, palam fiebat, ceterisq. conspicuus apparebat, paludamentum dicebatur: sicut baltheus cingulum similiter militare, coriaceū, magna ex parte bullis ornatū. Apparitores autem, magistratuū satellites sunt, statim ad obsequium apparētes.* Furua tunica.) *Furuā pro pulla, ac nigra dixit.* Daniel, & tres pueri sic præerant Babyloniæ opibus.) *Operibus, habebant quædā exemplaria. nos reliquimus, Opibus: quia ut eunuchi, & custodes Regis, eius cubiculo, rebusq. domus præerāt.* Quo modo camelus introire possit per foramē acus.)

κάμηλος animal est, quem camelum latine uocant. κάμιλος autem rudētem seu funem nauticum significat. licet autem magis propria metaphora ad foramen acus uideatur esse funis nauticus quam animal camelus: D. tamen Hieronymus Christum de animali, non de rudente, intellexisse uult. cui rei non solum ueteres, qui id ipsum tractarunt, adstipulantur; uerum etiā nominis una in littera differentia assentitur: preterquod τὸ ἀδύνατον; de quo loquitur Christus, magis explicatur per tortuosum hoc animal quam per rudentem. Quæ impossibilia sunt, inquit, apud homines, possibilia sunt ad Deum. Effutiat, ut libet, Erasmus. fol. 92. Ibi diuitiæ superuacuæ.) *Vbi, pro ibi, perperam antea legebatur.* Rosarum, & liliorum calathus, eboris ostriq. commercium.) *Eboris, floris, ostriq. commercium, habent aliqua exemplaria, sed perperam. rosas pro uerecundia, lilia pro uirginitate usurpat. & eodem ferme tendit, eboris candor, & ostri purpura. unde Virgilius, Vel ebur confunditur ostro. Infra in epistola ad Furiam, Virginum lilia, & martyrum rosas dixit.* Eligatur uidua.) *magis propria est hæc lectio, quam illa prima, Eligatur in uiduam. non enim eligebatur, ut esset uidua: sed iam uidua eligebatur in ecclesiæ ministerium, a qua etiam sustentabatur. & hoc dicendi modo Apostolus utitur. fol. 94.* Phasides aues, crassi turtures, attagen Ionicus, & omnes aues, quibus amplissima patrimonia auolant.) *Phasides, turturesq. notissimi sunt. attagen uero, seu attagena, quæ inter raras aues olim, auctore Plinio, existimata, & quæ Ionica, a Græciæ regione, quod illic laudatissima esset, appellabatur, licet Phrygiam quoque Varro commendet, hodie Francolinus uocatur: gallinam magnitudine superat. Auolare autē uerbo aptissime hic usus est Hieronymus, loquendo de auibus.* Audi, quid ex persona uiduæ.) *Intelligit de Didone, cuius apud Virgilium in quarto hæc sunt carmina.* Quas Græci προπαθείας.) *Tentationes solemus communiter appellare. elegantiores perturbationes uocant, quippe cum iis animus impulsus perturbetur. Græci προπαθείας, hoc est antepassiones dicunt: quo nomine medici, morborum initia, reditusq. intelligunt.*

gunt. fol. 96. Nam uitiis nemo sine nascitur.) *Horatii carmina haec sunt.* Architæ Tarentini.) *Pythagoricus philosophus hic fuit, Platonis æqualis, & amicus.* Oestro libidinis.) *Oestrum uulgo tabanus nunc dicitur. Columella eũ in extremis fauis nasci scribit, amplioris magnitudinis, quam sint apes. Virgilius ita eum describit. Est lucos Silari circa, ilicibusq. uirentem, Plurimus Alburnum uolitans, cui nomen Asilo, Romanum est, œstrum Graii uertere uocantes: Asper acerba sonans, quo tota exterrita siluis Diffugiunt armenta. Vocatur autem œstrum ab οἰστρέω, quod est, agitor, seu instimulor: poniturq. pro stimulo, ac furore. hinc Chrysostomus, οἶστρον δαιμονικὸν ὑπομένειν, dixit in libro de sacerdotio.* Annam, filiam Phanuelis, de Euangelii claritate.) *Caritate, impressi antea habebant codices, sed falso.*

Scholia in epistolam x.

fol 99. A Camillo.) *Venisse Furiam a Camillo, familiæ id ipsum nomen ostendit. L. enim Furius Camillus is dictus est. Furius autem, non prænomen, ut putat Erasmus, sed familiæ, cognationisq. nomen erat.* Iratusq. Chremes.) *Horatianũ ex poetica carmen hoc est.* Consurgent proceres.) *Sic ciuitatis, ac Reip. principes dicimus, sicut patricios nobiles, & a patribus ortos, non plebeios.* Domini mei titulum.) *Samaritanus enim iniuriæ causa Christus uocatus est, sed falso. erant enim Samaritani eo tempore schismatici, hæreticique, ut qui a tribu Iuda, quoad religionem attinet, omnium tribuum primæ desciuerant, templumq. alterum in monte Garizim, ne Hierosolymam amplius accederent, erexerant. quod ipsum nunc fieri ab iis, qui a Romana Ecclesia obedientia separantur, quoti die ingemiscendo uidemus. errasse olim ob ea Samaritanos, Christus aperte illis uerbis ostendit; cum ad Samaritanam mulierem loquens ait: Vos adoratis, quod nescitis: nos adoramus, quod scimus: quia salus ex Iudæis est. Quæ uerba, mirum est, quantum contra schismaticos, hæreticosq. nostri temporis conueniant.* Genuinus infigit.) *Genuinos uocari intimos, quibus cibus conficiatur, dentes, Cicero auctor est. dicti sunt autem ita uel a genis, ubi dependent, uel quod primi omnium gignantur,*

tur. infigere autem genuinum, uel, quod dixit Persius; infringere, est, clam, ac subdole obtrectare, ac lacerare aliquem. Ad uirtutes prouocentur.) *Impressa hæc lectio est. altera multorum codicum, Ad uirtutes non prouocent, est.* Coturnicum carnibus.) *Apte, quod euenit Hebrais in coturnicum carnibus, ad carnalem coitum transfert.* In easdem pedicas.) *Sic uocatur laqueus, quo pedes illigantur. Virgilius: Tum gruibus pedicas, & retia ponere ceruis.* Quippe ni omnes.) *Ironice legi debet. uelut diceret: numquidnã omnibus contingit habere filios, aut illos similes maiorum habere? numquid Cicero filius patrem retulit, aut Cornelia letata est se Gracchos progenuisse? scribit enim Seneca, Ciceronis filium temulentum, obliuiosum, imperitumq. fuisse, nullaq. in re retulisse patrem, preterquam in facetiis: & Cornelia Tiberium Gracchum filium habuit, qui tumultuaria seditione occisus, in Tiberim proiectus est: & alterum Caium dictũ, qui cum ad necem quereretur, sua, aut certe serui manu mortuus est. Corneliam autem ideo uestram dixit, quia Paula, cuius cognata erat Furia, ut ex hac constat epistola, a Gracchis trahebat originem: propterea de Paula in eius epitaphio ita scribit Hieronymus. Gracchorum soboles, Agamemnonis inclyta proles.* Sola ne perpetua.) *Carmina Virgilii sunt, quibus Anna sororem Didonem ad secundas hortatur nuptias.*

: *fol.* 101 Statim illud de triuio, ὁ γραικὸς ἐπιθέτης.) *Sic consentiunt omnia, quæ uidimus, exemplaria, præter unum, quod habet, ὁ γραϊκὸς ἐπιθήρης, idest obseruator. ἐπιθέτης autem impostorem, quem φένακα rectius Græci uocant, significat. propterea subdit: Vocant impostorem. Interpres, ueluti diuinando, legendum putat, uel, ὁ τραγικὸς πίθηκος tragica simia: quo loquendi modo utitur Demosthenes aduersus Aeschynem: uel, ὁ τραγικὸς Θεοκρίνης, a tragico Theocrine: qui cũ omnium calumniator & reprehensor esset, prouerbio huic locum apud Grecos dedit. mihi magis placet uulgata lectio, cum sit omnium exemplarium fide probata; &, e triuio illam reconditam sententiam prodiisse, uerisimile haud sit. pro uulgato enim prouerbio usurpat Hieronymus, cum ait: Statim illud de triuio.*

triuio. uulgatißimas autem fuisse Græcorum imposturas, ac fraudes, mendacesq. illos a Romanis uocatos, Cato in Originibus Italiæ, aliiq. ex ueteribus auctoribus paßim asserunt. quorum nunc uti testimoniis & longũ est, nec ualde necessariũ. ἐπιθέτης autem ab ἐπιτίθημι uerbo descendit, significatq. interdum etiam molestum, ac grauem hominem. ueram autem esse hanc lectionem, falsamq. Batani opinionem, patet ex epistola XXIII, ubi ait; Statim illud e triuio, impostor, & Græcus est. Exit fama de mendacio.) *Quidam codices habebãt, Infamia: sed rectius legitur, Fama. de qua Virgilius, Fama malum, quo non aliud uelocius ullum. & rursus; Tam ficti, prauiq. tenax, quam nuncia ueri.* Viperinis orbibus.) *Coloribus, pro orbibus, habent quidam codices. in orbem enim se inflectunt, ac torquent serpentes, cum homines appetunt, præsertim si illos apprehenderint. Vel, orbibus, pro oculis posuit: quod magis placet. si autem legas, Coloribus, hoc dixit propter maculas, ac punctis uariegatos colubros. mihi autem uulgata lectio magis probatur. Pumicatos autem dentes, dixit, pro nitidis, ac pumice politis. Carmina, quæ sequuntur, e satyris Persii sunt.* Sicut e regione illius monachi uita laudanda est, qui uenerationi habet sacerdotes Christi, & non detrahit gradui per quem factus est Christianus.) *Audis, uenerandos esse sacerdotes, quippe cum per illos nos simus Christiani.* Cui Dominus innititur, lapsis porrigens manus.) *Laßis, antea perperam legebatur. descendentes enim angeli, decidentes Christianos, sicut ascendentes, eos, qui fide ac uirtutibus ad salutem properant, significant: ut ipsemet in fine epistolæ, quæ est ad Iulianum, infra late exponit.* Non habuit crispantes mitras.) *Mitra, incuruus capitis pileolus erat, quo Mæonii primum usi sunt: cui redimicula, hoc est uittarum teniæ posteriori ex parte pendebant. Virgilius; Mæonia mentum mitra, crinemq. madentem Subnixus. & alibi: Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ. Ponitur & pro corolla adolescentularum, cui similiter ab humeris phyluræ, seu fasciolæ appensæ erant.* Stridentes calceolos.) *Crepidas intelligit, seu soleas, quæ ob appositum suberem strident. uel forte*

ob additas margaritas, pretiososq. lapillos, simileq. aliquod ornamentum, stridentes dixit. Nec orbes stibio fuliginatos.) *Orbes oculorum hic intelligit, qui stibio dilatari solent. est autem stibium, spuma nitentis lapis, cuius præcipua uis est ad dilatandos oculos. Græci propterea* πλατυόφθαλμον, *&, quia mulieribus erat in usu,* γυναικεῖον *uocant. Fuliginatos autem dixit, hocest denigratos, a fuligine ducto nomine.* Vidua, quæ marito placere desiuit.) *Sic correximus: nam antea, Desinit, legebatur.* fol. 104. Non Aetnæi ignes, non Vulcania tellus, non Veseuus, & Olympus tantis ardoribus æstuant.) *Aetna, Siciliæ mons, perpetuo clarus incendio est, de quo Trogus, Virgilius, Claudianus, Plinius, & omnes fere ueteres, uelut i de miraculo quodam meminerunt. Vulcania autem tellus pro Therasia insula, quæ est inter Liparam, & Siciliam, ponitur. dicta est autem postea Hiera, quod Vulcano sacra esset: est enim in ea, auctore Plinio, collis, qui nocturnas euomat flammas. Veseuus uero, qui & Vesuuius, mons est iuxta Sarnum fluuium, Neapoli uicinus, uini bonitate percelebris. præter uerticem, qui cinerosus est & cauernosus, Strabone teste, amœnissimus. euomit hic etiam interdum flammas, ac cineres: quod ætate nostra accidit, non secus quam ætate Plinii, cuius interitu clarus quoque est. Olympus autem nomen non fuit hic additum, ut Erasmus putat: nec de Olympo Thessaliæ intelligi hic locus debet, cum is certe non ardeat, sed de eo, qui est in Aethiopia ad mare Rubrum Heliopoli opido uicinus: quem ab ortu Solis ad quintam usque diei horam flammas euomere, a ueteribus scribitur.* Argi.) *Hic est Argus ille, de quo Ouidius: Centum luminibus cinctum caput Argus habebat. Iuno illum Inachi filiæ custodem dedit. & quia uigilantissimus erat, centum habuisse oculos fingitur.* περὶ ὑγιεινῶν.) *Intelligit de libris Galeni, qui de tuenda sanitate inscripti sunt: quos Thomas Linacrus Anglus latinos fecit, ea diligentia, elegantiaque, ut Gulielmus Budæus, cui emendandos misit, nihil in eis, quod corrigeret, inuenerit.* Et Apostolus: Nolite inebriari uino, in quo est luxuria.) *Olim sic legebatur: Et Apostolus: Vinum, in quo est luxuria. imperfecto*

fecto tamen loquendi modo. Sine Cerere, & Libero friget Venus.) *Terentianum eſt dictum. cibum, & potum ſic uocans.* Si autem tres pueri.) *Prius legebatur: ſic autem tres pueri: falſo, & contrario ſenſu. non enim imitandos eſſe illos tres pueros, qui leguminibus ueſcebantur, contendit: quippe cum illi pueri eſſent, proptereaq. imitatione indigni, praſertim cum ii corporis cultum, quod fieri non debet, quærerent. leguminum autem cibum, eo quod, cum uentoſa ſint; impudicitiæ ſeminarium præbent, deteſtari uidetur.* Necdum ad ſartaginem uenerant, in qua Rex Babylonius ſenes iudices frixit.) *Hoceſt, accenſam ad libidines, ebullientem q. adhuc carnem non habebant, quia pueri erant. ſic enim μεταφορικῶς ſartaginem interpretatur. Regem autem Babylonis pro Diabolo, qui inflammat ſartaginem, ac rotam natiuitatis noſtræ intelligit. nam de huiuſmodi hominibus ſcriptũ eſt ab Oſee propheta: Omnes adulterantes, quaſi clibanus ſuccenſus a coquente. Cum uero ait, Senes iudices frixit: Intelligit de duobus illis ſenioribus iudicibus impudicis, qui cum Suſanna, ut eſt apud Danielem, coire uoluerunt: ſequiturq. hac in re Diuus Hieronymus eorum Iudæorum opinionem, qui aſſerunt, Sedechiam, & Achab hos eſſe, quos Regem Babylonis frixiſſe Hieremias c. 29. teſtatur. ipſe tamen Hieronymus alibi, hoceſt ſuper eo Hieremiæ capite, & ſuper Danielis 13. dubitare uidetur, an Sedechias, & Achab ii ipſi iudices fuerint: ut late apud eum uidere quis poteſt. locum autem hunc uitiatum antea, ac etiam non intellectum, miramur.* Calathũ pectoris tui.) *Vas uimineum, ciſtellaq. calathus dicitur, aptaq. metaphora ad pectoris receptaculum transfertur.* Poſt ſcripturas ſanctas doctorum hominum ſcripturas lege, eorum dumtaxat, quorum fides nota eſt. non neceſſe habes aurum in luto quærere.) *Vbique ſanctiſſimus inculcat uir, ut ab hereticorum, apocryphisq. uoluminibus abſtineamus: nec probat rationem, qua prætenditur, aurum ex luto quæri.* fol. 106. Comede ſimilam, & oleum.) *hoceſt, puris, caſtisq. ac nitidis ſacræ ſcripturæ lectionibus delectare. comparat enim hic ſcripturã ſacram Repromiſſionis terræ, ſimilæ, & oleo. polymitæ, ac ua*

riegatæ ueſti, Inauribus, ac unionibus. Simila enim farinæ flos eſt, Deoq. oleo illita offerebatur. hæc autem omnia, quod interpretem latuit, ex Ezechielis cap. XVI. accepit: ubi uolens exponere Deus bona, quæ Iudæis contulit, inter quæ præcipuum erat lex, ita ait: Ornaui te ornamento, & dedi armillas in manibus tuis, & torquem circa collum tuum: & dedi inaurem ſuper os tuum, & circulos in auribus tuis, & coronam decoris in capite tuo: & ornata es auro, & argento: & ueſtita es byſſo, & polymito, & multicoloribus: ſimilam, & mel, & oleum comediſti & decora facta es uehementer nimis, & profeciſti in regnum. Sed cibarium panem comedant, qui famem expellat, non qui augeat luxuriam.) *Expellant, et augeant, corrupte prius legebatur.* Comatulos, comptos, atque laſciuos.) *Comam nutrientes, ornantesq. comatulos uocat. Græcos tamen, quod eam geſtarent, uirtutis, ac forti tudinis gratia Homerus καρηκομόωντας cognominat.* Fidicinas, & pſaltrias.) *Quæ fidibus canit, fidicina, pſaltria, quæ pſallit, dicitur.* Spadonum exercitu.) *Sic uocantur eunuchi, qui uiduis ſeruire ſolebant. σπάω autem euellere ſignificat: hinc σπάδων, cui uirilitatis neruus conuulſus eſt.* Nec procurator calamiſtratus, nec formoſus collactaneus.) *Calamiſtrum grandem eſſe calamum ex ferro, ære, argento, uel auro, quo prius calefacto crines criſparentur, alias diximus. Collactaneus uero eſt is, qui ſimul lac ſuxit: ponitur etiam pro æquali.* Peſtilente flagellato ſtultus ſapientior erit.) *Sapiens ſapientior erit, habent quædam exemplaria. nos illa, quæ cum uulgata editione conſentiũt, potius ſecuti ſumus.* Nullam nuptias contemptura timeat egeſtatem.) *Nulla pro nullam, olim legebatur.* Quid obtendis patrimonium?) *Miror impreſſos codices habuiſſe hic, matrimoniũ, nõ patrimoniũ; cum paulo ſuperius cauſa, quæ obtenditur, explicetur, cum dicitur: Patrimoniolum meum quotidie perit: maiorum hæreditas diſſipatur: ſeruus contumelioſe locutus eſt: imperium ancillæ neglexit. Quibus rationibus nunc reſpondens ait, Quid obtendis patrimonium? quid ſuperbiam ſeruulorum?* Sponſales tabulæ.) *Sponſalium inſtrumenta nunc uocant.* Vt poſt paululum

lulum testamentum facere compellaris, simulabitur mariti infirmitas.) *Vxorem te ducet, inquit, ut heres tibi sit. & ut ad hoc te suo prouocet exemplo, ægritudinem simulans te ex asse scribet heredem, faciens ipse ucturus, quod te moriturā facere volet.* fol. 108. Infamaberis ut malefica &c.) *Trāspositoˋ ordine, ubi nunc est malefica, olim uenefica et, ubi uenefica, malefica, perperam legebatur.* Phanuel.) *Hoc est uultus* Dei, *seu apparitio* Dei. *Phana enim apud Hebræos respicere, uultumq. uertere significat, & inde Phanim uultus. El autem Deum significat, sicut Aser, beatitudinem, diuitiasq.* Et ataui beatitudine, diuitiisq. censeri.) *Vocat atauum Aser filium* Iacob, *tribus auctorem. quidam codices loco, Ataui, habebant David: ueluti Hieronymus allusisset ad primam primi psalmi uocem, quæ est* אשר *Aser.* Et in pugillo farinæ.) *Non displicuisset, farris, pro farina, cum far non farina seratur, nisi consentientibus omnibus exemplaribus una cum historia statim nō intulisset, Farina seritur; & olei capsaces nascitur. sensus autem Hieronymi est, quod ex farinæ pugillo, quo famescentem Heliam uidua pauit, ueluti si sata fuisset, ingens olei copia enata sit. Penuriam autem Iudææ, & uiduæ abundantiam eleganter, appositeq. mox paucis uerbis exponit. Erat, inquit, in Iudæa penuria, quia Christus, granum tritici, ibi mortuus fuerat, uidua autem, hoc est* Ecclesia, *post mortem Christi, sui uiri, ita relicta, misericordiæ fluminibus abundabat. hic autem locus uitiatus maxime erat, & respondentem undique historiæ significationem non continebat, ubi enim nos emendauimus, Et in gentium uiduæ olei fluenta manabant, legebatur antea, Et ingentia uiduæ olei fluēta manabant.* Legimus in Iudith, si cui tamen placet uolumen recipere.) *Hoc dicit propter aliquos, qui, quod non esset in canone Hebræorum, de eo ambigebant: etsi apud Iudæos, extra Biblicum canonem, reperiatur à nobis de eo nulla est dubitatio, quippe cum, ab Ecclesia eum receptum esse, Nicena Synodus una cum Carthaginiensi, & Gelasii, ceterorumq. omnium sanctorum auctoritas diserte prodant.* Apis nomen accepit.) דבורה *Debora enim Apis exponitur.* Noemi.) *Noemi Ruth 1. scribitur per litte-*

ram hain נעמה, significatq. pulchram, amœnam, ac delectabilem: consolata uero quod Græce dicitur παρακεκλημένη, seu παρηγορουμένη, quæ utraque lectio hic reperitur, scribitur per Cheth נחמה, unde & de Noe scriptum est, Ille nos consolabitur ab operibus nostris. In furinæ satis tribus.) Tria sata, trinitatis confessionem, & duo minuta, duorũ testamentorum fidem asserit significare: & ad testamentorum significationem, duo Seraphim, & ancipitem forcipem etiam trahit. Illa uagientem canebat, ista prædicat triumphantem.) Pro canebat, falso olim legebatur, cernebat. ait autem, canebat, quia scriptum est in euangelio: Et hæc ipsa hora superueniens confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus, qui expectabant redemptionem Israel.

Scholia in epistolam XI.

fol. 111. In uetere uia.) Vocat ueterem uiam, quia alias de ea tractauit: recteq. se in ea nouam quærere semitam ait, ut scilicet eandem materiam non eodem nunc tractet modo. uia enim, quæ lata est, plures recipit semitas: nam iter, uia minus est, actu autem maius. Horatianum autem præceptum est; alias tractata, ita a nobis tractanda, ut tamquam noua reddantur. Nomen accepit.) Etsi uariabant in nomine exemplaria, cum alia Gerontiam, quædam Geruntiam, aliqua Agerundiam, haberent; alibique modo Agerusia, modo Acherusia, legeretur: nobis, ab ipsius Hieronymi expositione admonitis, magis placuit, duobus etiam manuscriptis consentientibus exemplaribus, ut, Ageruchia, legatur. a congregando enim, quod Græcis est ἀγείρω, nomen hoc ductum esse, asserere uidetur, dum ait: Quodam uaticinio futurorum, ac Dei presidentis auxilio nomen accepit. quam auia, matris, amitaque, probatarum in Christo feminarum, nobilis turba circumstat. Quarum auia.) Non auia prædictarum, sed ex prædictis. refert autem tres mulieres Ageruchiæ cognatas, omnes uiduas, ut his exemplis ad uiduitatem ipsam etiam adhortetur, Metroniam scilicet auiam, matrem, & Ageruchiam amitam, Celerini scilicet patris sororem. Cum posthumus.) Post mortem patris filius Ageruchiæ natus est, quem ex patris nomine

quod fieri in posthumis solet, Simplitium appellauit. Ageruchiæ enim uir Simplicius, pater uero Celerinus dicebatur. Cum audiam eam multos palatii proceres Ecclesiæ uitare præsidio.) *Procos, codices impreßi habebant, lectione ipsa etiam non spernenda. quos ab ea Ecclesia ope uitari, propterea q. ad eam ueluti ad retrectantem, non loqui scribit.* Omnem loci huius continentiam.) *Continentiam uocat contignitatem quandam, præcedentium scilicet, ac subsequentium, cum catenato ordine ad expositionem proceditur.* Hoc enim κατασϛηνιάσωσιν Græcus sermo significat.) *Luxuriatæ fuerint τοῦ χριστοῦ, in Christo, recte uulgata habet editio: quã-uis aliqui, Fornicatæ fuerint, & Ambrosius, In deliciis egerint, habeant. Στρηνιάω enim significat intemperanter, ac licenter uiuo, ἀπὸ τοῦ στερεῖν τὰς ἡνίας, tracto uerbo, hoc est ab auferendis habenis, præpositio autem, κατὰ, hic ut uerbũ in malam accipiatur partem, facit, sicut interdum subiectionem quandam significat, ut κατείδωλος, idolis subiectus, interdum maiorem energiam, ut καταπίνω, κατεσθίω, bibo, comedo; interdum habitudinem quandam, ut καταδρομή.*

fol. 114. Ne scilicet aremus.) *arare cum boue, & asino, & uestem uario subtegmine textam habere, quod lex prohibet, eum significatum habere dicit, ne fideles cum infidelibus matrimonio iungantur.* Suiq. hoc magis dicit esse consilii.) *Dicit, uerbum nos restituimus, sicut alia multa in sequentibus.* Corban.) *Corban donum, & gazophylacium, ubi dona reponebantur, Hebræi uocant. hoc enim significat, Non licet nobis mittere in Corbonam, quod habet uulgata editio. D. autem Hieronymus egregie hic exponit uerba illa Christi: Corban, hoc est donum, quodcumque est ex me, tibi proderit. hoc est: si non templo, sed tibi dedero, in tuum uertetur refrigerium. Licet legendum esse putem: si tu a me non acceperis cibos, in tuũ uertetur refrigerium. hoc enim significat: munus, quodcumque est ex me, tibi proderit: idest, quod altari tribuo, tibi etiam proderit. Corban autem nomen non est a Hieron. additum, ut putat Erasmus, sed inuenitur apud Marcum, unde cetera quoque sunt hausta.* Vt non admittatur ad altare nisi qui unam

habuerit uxorem.) *Vbi sunt illi, qui ea uerba Apostoli, Vnius uxoris uir, inepta interpretatione, quod habeat scilicet, non quod habuerit unam tantum uxorem, intelligunt, & hoc argumento cælibatum sacerdotum ab Ecclesia extrudere uolunt?*
fol. 115. Inferiarum officium.) *Sic uocant Latini parentalia, quæ modo exequias uulgus appellat, dicta, uel quod inferis humatisq. soluantur, uel quod supremus, qui inferatur, is honos sit. Virgilius. Viuentes rapit inferias, quos immolet umbris. Græci ἐναγίσματα uocant, & ἐναγίζειν parentare, uerbo a sacrificiis deriuato. Historia autem, quam refert circa uiduas filiã sacerdotum, ex Leuitico accepta est.* Hierophanta.) *ἱεροφάντης, antistes, seu qui sacra ostendit; dicitur, & ἱεροφαντεῖν docere, peragereq. mysteria. uocabantur autem Hierophantæ Athenis sacerdotes, qui haustu cicutæ euirabantur, hoc est uirilitate priuabantur, ut asserit idem Hieronymus contra Iouinianum. Gallos quoque, Cybelis sacerdotes, castrari solitos esse, a ueteribus proditur.* Flamen.) *Sacerdotes quidam Romæ, qui pileum gestabant, & æstus tempore, eius loco, filio capita, crinemq. religabant, Flamines quasi Pileamines, uel potius Filamines, Varrone, Seruioq. auctoribus, dicti sunt. tres tantum initio institutos, uidelicet Dialem Ioui, Martialem Marti, & Quirinalem Romulo, Augustinus prodit. Flaminis autem uxor, quæ & ipsa uniuira erat, Flaminica dicebatur.* Tauri Aegyptii.) *Apim bouem colebant Aegyptii, a quibus edocti Hebræi uitulum ipsi etiam conflarunt. De uirginibus autem Vestalibus Liuius, & Plutarchus, omnesq. ueteres diserte meminerunt. hoc ipsum de Apolline, & Diana ab Horatio etiam proditur, dum canit: Dianam teneræ dicite uirgines, Intonsum pueri dicite Cinthium. Mineruam autem e cerebro Iouis natam, uirginemq. fuisse, Oggiũq. tẽporibus uirginali apparuisse ætate, propterea q. sacris delectatam uirginibus. plus nimio a ueteribus proditur: nec ignoratur hoc ipsum de Achiuæ, seu Argiuæ Iunone.* Asdrubalis uxorem.) *Sicut de Carthaginis Regina notißima est ex Virgilio historia, ita de uxore Asdrubalis ex Floro, & Valerio.* Gens Theutonum.) *Hanc historiam ex Floro, & Plutarcho*

in uita Marii, & ex Valerio in capite de pudicitia, latius quis discere potest. valerius Cimbricorum fuisse uxores dicit, sibiq. mortē consciuisse, quod impetrare non potuerint, ut uirgines cū Vestalibus uirginibus uiuerēt. Ipsa digitorū coniunctione.) Digitis olim, ut nunc calculis, ueteres solitos esse numerare, certum est. Beda modum egregie explicat: et si quis clarius discere uult, paruulū illum libellū, qui pro primis Arithmeticis elemētis tradendis uulgo circūfertur, uideat. manus enim in eo uario digitorū flexu, ad omnes explicādos numeros, motas inuenies. triginta antē molliter iunctis digitis explicabant: omnisq. usque ad centesimū numerus in laua signabatur, mox ad dextrā transiebatur, eodemq. modo deinde supputatio peragebatur. Approbatā.) Approbabo, antea corrupte legebatur. Oriētis atque Occidētis.) Audis, quod ex toto orbe, & ab omnibus Synodis ad consulendam Apostolicam Romanā sedem mittebatur? & quod D. Hieron. a secretis Synodicis libellis Romæ aliquam diu Damaso fuit. Post tantas rudes.) hoc est post tot pugnas. sic enim significantius hic locus exponitur, quam quod rudis hic libertatem significet, ut uoluit Erasmus. nam quod rudibus, hoc est uirgis quibusdam certarent olim gladiatores, testis locuples Lampridius est, dum scribit, Commodum in arena rudibus pugnasse. in quem sensum, impellere quem ad certandum, cogere ad rudem, dicitur. fol. 118. Palmam tenens, adoreamq.) Palma uictoriæ insigne est, quod oneri hæc arbor non cedat, sed ligno in sublime consurgat. Adorea uero pro gloria, ac laude poni, Plinius, Festusq. describunt. nomen autem a farre, quod adoreum dicebatur, tractum est, eo quod gloriosum esset farre a populo donari, uel eo ex agris collecto abūdare. ponitur autem hic pro uictoriæ ipsius corolla. Atqui Patriarchæ.) ita correximus: antea enim legebatur, Et Patriarcha: inepto, ac nihil repugnante sensu, quod facere hic necesse erat. Marcion.) Marcion, Cerdonis dogma secutus, duo principia contraria inter se finxit, Deum scilicet ueteris testamenti, iustum, noui uero, bonum Deum uocando. hunc autem Christi patrem fuisse, non alterum, asserebat, & ita legem ab euangelio disiungebat: torquebatq. ad hanc uesaniam uerba illa Pauli,

Pauli, Vix enim pro iusto quis moritur: nã pro bono forsitã quis audeat mori. ueluti ibi de iusto, et bono Deo loquatur Apostolus, quæ etiã cogitare dementia est, & non potius hominũ exemplum ponat in mediũ: inter quos uix reperitur qui pro altero homine etiã iusto mori uelit: etsi pro bono, et omnibus utili, forsitã quis mortem oppeteret: cum tamen Christus pro impiis mortuus sit. De hac hæresi Irenæus, Epiphanius, Augustinus, & Philaster multa. Cuius solius partus.) *Vni tantum grauidæ Rebeccæ contigit, ut Dominus reuelaret ei, quid esset de suo partu futurum, dicens, Duo populi ex utero tuo diuidentur, & maior seruiet minori.* fol. 121. Quid loquar de Thamar, quæ Zaram, & Phares geminos fudit infantes?) *Antea pro Zaram legebatur Efron, falsissima historia; cum Efron non frater, sed filius Phares fuerit. antea quoque pro consuluit, consulit, scriptum erat,* Ligata manus coccino.) *Coccinum manui alligatum, pro Christi sanguine, quem Iudæorum manus fuderunt, pereleganter interpretatur.* Sola ne perpetua.) *Maronis carmina ex quarto Aeneidos hæc sunt, quibus Anna sororem ad secundum hortatur torum. annectit deinde Didus sororis responsionem, & ante oculos illi ponit pyram, hoc est rogum, quo se postea coniecit, gladium Aeneæ, quo se traiecit, & ignem, quo eius corpus absumptum est.* Sororem mulierem.) *Ministrabant Apostolis mulieres quædam sanctæ, eos sequentes, de substantiis suis: quod etiam erga Christum illas fecisse, Marcus cap.* XV *prodit. hunc morem secutos postea fuisse Apostolos, ex hoc Pauli liquet loco. Paulus tamen etsi hoc ipsum se quoque facere potuisse, noluisse tamen scribit, sed suis potius manibus uictui necessaria parasse, ne cui laboris caussa esset. ex quo patet eorum error, qui ex his uerbis Pauli illum uxorem habuisse astruunt.* Vnciolæ decimam partem.) *Tam mensuras, quã pondera, ac numeros, in assem, assisq. partes diuidebant antiqui: ut as totum, uncia uero duodecimam totius includat partem. uncia quoque ipsa in minutiores deinde partes dissecabatur, cuius decimam hic nominat Hieron.* Vidit scalam.) *Ex hoc loco etiam constat, quod supra pro, lassis, emendauimus, lapsis porrigens manũ, cum ait, Vt nec peccator desperet de salu*

te. fol. 123 Diues dominus, & pater ditior.) *saepe hoc loquendi utitur modo: & sic etiam alibi de ipso Iob scribit. Dominus autem ad seruos, & diuitias, Pater ad sobolem, & religionem refertur. quaedam exemplaria habent, Et patre ditior. quae lectio placuisset, nisi etiam uidissem familiarem fuisse hūc D.Hieron. loquendi modum, ac ita ipsum Iob alibi nuncupasse.* Stantes cum Helia in foramine petrae.) *Foramen hic pro rerum exinanitione intelligit, quibus Apostoli depositis, ita minimi effecti erant, ut in petra foramine, quod exinanitum ac pauperem Christum significat, stare, & per angustias acus, quo camelus, hoc est diues rebus onustus non ingreditur, transire possent.* Quod de Megarensibus dicitur.) *Megarenses intra Peloponnesum, Atticam, & Baeotiam positi, ita luxuriose, ac perdite uiuebant, ut, nullo in numero habendos esse, prouerbio altero etiam diceretur. Virgilius: Pantagiam, Megarosq. sinus, Tapsumq. iacentem.* Qui tenebat, de medio fit.) *Pauli uerba sunt, non Neronis, sed populi Romani, eiusq. imperii lapsum, finemq. antea Antichristi aduentum significantia.* Quidquid inter Alpes, & Pyrenaeum, quod Oceano, & Rheno includitur.) *Galliarum termini hi sunt, quas Gallias ab infrascriptis barbaris captas, uastatasq. luget. hi autem barbari non solum Galliam, sed omnem ferme Europam armis, incendioq. diruarunt, ut ex Orosio aliisq. late quis discere potest.* Etenim Assur uenit cum illis.) *hoc est, alienigena. sic enim est in psalmis.* Moguntiacum.) *urbs nunc Germaniae insignis, & imperialis, ad Rheni ripam posita, ex qua ingenio Theodori Gresmundi ars imprimendi libros primum prodiit. ceteri quoque populi, qui sequuntur, Gallia a ueteribus annumerantur, & Nemetae Spirenses, Vangiones autem Vuormatienses nunc dicuntur. extremiq. hominum Morini, quod Virgilianum est hemistichium, Teroanam nunc uocatam tenent, populi multis Britannorum, Gallorum, ac Caesarianorum praeliis uastati: quorum ditionem olim usque ad Britannicū Oceanum patuisse, non solum ex hoc hemistichio, sed etiam ex Plinio constat, qui Morinorum portum nominat. hunc autem eum esse, quem Caesar Iccium, nunc Caliccium uocant, ex quo breuis-*

simus

simus est ad Doueram, Britanniæ sinum, traiectus, eruditi existimant. extremos autem hominū Morinos ideo Virgilius uocat, quod penitus toto diuisos orbe Britannos, qui ultra illud habitant fretum, ante Cæsarem ignoraret antiquitas: propterea inuentam, necdum exploratam insulam, nouum orbem, sicut postea cognitam, naturæ abortum uocare cœpit, imposito nomine, quod pro orbe, quem facere proposuisset, insulam quandam ingentem fecerit. tanta erat eo tempore uniuersi orbis, magna ex parte ætate nostra inuenti, ac perlustrati, ignorantia. Vsque ad Alpes Iulias.) Alpes has in tractu Foroiuliensium, Sarnicisq. proximas esse, alibi diximus, lateq. in libris de Originibus Italiæ tractamus. Fusoq. apud Aliam exercitu.) Olim, apud Italiam. historiam clara est. Romam Brennus intrauit.) Quo modo ad Aliam, Sabinorum riuum, Galli duce Brenno Romanos uicerint, Romamq. postea ceperint, clarissima est ex Liuio historia, sicut etiam est illa Hannibalis, qui post expugnatum Saguntum, ex Hispania ad diruendam Romā cum celebri illo exercitu, qui omnem fere uastauit Italiam, mouit. Pyrrhum tanta.) Epiri Rex fuit Pyrrhus, ab Hannibale post Alexandrum Magnum maximus omnium imperator iudicatus. hunc aiunt castra metari primum docuisse, eoque nemine elegantius loca cepisse, ac præsidia disposuisse. primus etiā Italiæ elephantes ostendit, & ad uigesimum ab urbe Roma lapidem castra habuit. Bithyniæ mortem.) Intelligit de Hannibale; qui apud Prusiam, Bithyniæ Regem, ne dederetur Romanis, ueneno hausto periit. Non mihi si linguæ.) Virgilii carmina sunt, aliquibus mutatis. Pro Fescennino.) Nuptiale carmen erat, de quo supra diximus.

Scholia in epistolam XII.

fol. 126. Oratoris exodium.) Celebrem sententiam exodium uocat, a cantu, qui Græcis est ᾠδή, composito nomine. utitur eo Liuius, Tranquillus, & Iuuenalis: Pollux cantum esse, quem e theatro cedentes solerent canere, ab egressu, quasi ἐξόδου τῆς ᾠδῆς interpretatur. exordium falso hic quidam habebant codices. Ciceronis autem in Dialogo de Rep. hanc sententiam esse, supra in epistola octaua diximus. Voce tinnula.) hoc est sonora,

sonora, & acuta, cuiusmodi est repercussi æris, a tinniendo dicta. Crustula.) Melliti genus panis est in subtiles quasdam, & uariegatas laminas incisi. nomen Reate adhuc seruatur. Horatius: Vt pueris quondam dant crustula blandi Doctores, elementa uelint ut discere prima. Mulsa præmia.) Potio ex uino, & melle mulsum dicitur. quod si legas, mulsipre ma; ad crustula mulso pressa, intinctaq. referendum est. In Pupis.) Pupos, & pupas, puellos, puellasq. olim uocabant. hinc imagunculæ eorum pupæ etiam nunc dicuntur. delectabantur his puellæ, & Veneri quoque, Persio auctore, donabantur. Puppis antea pro pupis, falsò legebatur. Furuo operire pallio.) Idest, fusco, ac nigro. Nugarum gestiens, moniliumq. & nitellarum, genus femineū est.) Sic habent codices ante Gryphianos impressi: nam manuscripta exēplaria nulla hic inuenimus. Gryphiani habēt, φιλόκοσμον genus femineum est: sensus autem idem prorsus est. κόσμος enim ornatū, a quo sic Græce mundus dicitur, significat, & φιλῶ, amo. hinc ornatus auidus, ac studiosus, φιλόκοσμος appellatur. Monilia uero, ornamenta uirginum sunt, collo apposita. hinc illud: Dat digitis gemmas, dat longa monilia collo. & de equis loquens Virgilius ait: Aurea pectoribus demissa monilia pendent. Multosq. sæculi repéries homines.) Prius, pro reperies, antea scriptum erat: sicut supra quoque deerat dictio, uides. fol. 127. Mel nō offerunt.) Mel ad uoluptates huius mundi trahit, & ideo prohibitum offerri in sacrificiis asserit. In azymis sinceritatis, & ueritatis iubetur.) Dictio, Iubetur, in impressis Gryphianis codicibus olim deerat. Pelliceas tunicas.) Has tunicas ubique pro nuptiis interpretatur. Sic ei iungeris.) Ei scilicet mulieri, de qua antea dixerat: Virgo es, quid te mulieris delectat societas? Gryphiani autem codices, Eis, pro ei, habebant. Edentulam.) Hoc est, dentibus carentem. Inclusamq. Danaen.) Hanc pater Acrisius, ne uiolaretur, areæ inclusit turri. fabula est, Iouem imbre aureo in sinum eius infusum, eam stuprasse: significatq. auro etiam optime custoditam pudicitiam uiolari. Solent lasciui, & comatuli.) Comptuli, etiam legitur, nec lectio displicet. Aegre reprehendas.)

das.) *Iambicus trimeter, quo supra etiam usus est.* Sequuntur Alexandros, nec Menelaos pertimescunt.) *Deest particula, Nec, in Erasmianis libris, cum tamen necessaria sit. Helenæ autem historia, quod, relicto Menelao uiro, Alexandrum Paridem, Priami filium, secuta sit, eamq. ob causam Troia diruta fuerit, ex principe poetarum Homero omnibus notissima.* Vno incendio hausta est.) *Roma spatio* CXXXIX *annorum quater capta fuit, ætate scilicet D. Hieronymi, anno Domini* CCCCXII, *ab Alarico, sub Honorio Augusto, de qua deuastatione nunc loquitur: postea anno* CCCCLVI, *sub Martiano, a Genserico capta fuit: tertium a Totila, anno* DXLVIII, *Iustiniani scilicet* XXI: *& tunc maxime deuastata est: postremo, anno tertio ab hac deuastatione, idest* DLI, *ab eodem Totila rursus, ut erat desolata, recepta, ac restitui cœpta est.* Auro laquearia.) *Vocantur laquearia superiores cubiculi contignationes, quæ rosis, & huiusmodi uariis ornamentis inaurari solent, interdumq. plana etiam trabes laquearia, lacunariaq. dicuntur.* Crepundia.) *Sic uocantur res, quibus pueruli gaudent, quibusq. crepere, ac tinnire solent: ut sunt bullæ, corallia, rotunda, ac paruula tintinnabula, systra, crepitacula, ensiculi, fasciola, & similia.*

Scholia in epistolam XIII.

fol. 132. Quo religiosissimus princeps.) *Intelligit de Panegyrico, quod in laudem Theodosii imperatoris Paulinum scripsisse, Gennadius etiam in catalogo auctor est.* Impudicos senes ætas lasciua condemnat.) *Lasciua enim, atque ad incontinentiam proclinis puerilis ætas, in qua tunc Daniel erat, esse solet, sicut senilis pudica.* Nodum informis leti trabe nectit ab alta.) *Virgilianum est carmen ex* XII *Aeneidos. informis autem sine forma, proptereaq. deformem significat, ut informe cadauer.* In qua municipatum.) *Vnde hauserit hoc Hieron. interpres inuenire nequiuit. locus est apud Paulum ad Hebræos, ubi sic ait. Sed accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei uiuentis Hierusalem cælestem, & multorum millium angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cælis. &c. & ad Galatas: Quæ sursum est Hierusalem,*

ſalem, libera eſt, quæ eſt mater noſtra. et alibi. Noſter autem municipatus in cælo eſt, ut ipſe citat Hieron. ſuper prophetas. Tunicam mutas cum animo.) *Diſerte ex hoc loco diſcitur, eos, qui monachi uitam profitebantur, tunicam mutare ſolitos, ſicut hodie etiam fit.* Lurida facie.) *Luridum pro ſummopere pallido capitur, hoceſt liuidum, quaſi loridum, ſeu loris percuſſum. uulgus autem hoc nomine deturpatum, ac ueluti cæno infectum, intelligit.* Nos ſuffarcinati auro.) *hoceſt, onerati. ſubſarcinati, in hunc ſenſum quædam exemplaria habebant.* In monte Garizim.) *Gazarim, antea corrupte legebatur. Mons eſt, ubi Samaritani templum erexerant, in quo, ne Hieroſolymam accederent, ſacrificabant. de hoc intelligebat Samaritana, cum Chriſtum alloqueretur. Ioſephus etiam de eo late, & Deuteronomii c. 27.* Siccato Iudææ uellere.) *Vellus a Gedeone in area poſitum, quod, irrorata area, ſiccatum eſt, μεταφορικῶς ad gentiũ conuerſionem, derelictis ob incredulitatẽ Iudæis, interpretatur.* Vno tantum die.) *Non improbat acceſſum in Hieroſolymam, ut falſo calumniatur Eraſmus, cum id toties laudauerit, & exemplo etiam oſtenderit, quanti illũ fecerit: nec loquitur de uotis, quæ ſeruanda iure Eccleſia defendit: uerum hoc dicit, ut non ex locorum habitatione, ſed ex uitæ probitate homines laudandos eſſe doceat: proptereaq. ne ſe ideo ſanctum, ac ceteris meliorem exiſtimet Paulinus, quod Hieroſolymis tantum degat, cum Dei gratia locorum non coartetur anguſtiis, &, ſicut in Britannia bonus, ita etiam Hieroſolymis malus quis eſſe poßit. hunc autem ſenſum ſuperius, ſicut inferius, late oſtendit, præſertim illis uerbis: Neque uero hoc dicens, memet ipſum inconſtantiæ redarguo, damnoq. quod facio: ut fruſtra uidear, ad exemplum Abraham, & meos, & patriã reliquiſſe: ſed non audeo Dei omnipotentiam anguſto fine concludere, & coartare paruo terræ loco, quem non capit cælum.* Thamuz.) *Hieron. exponens ea octaui capitis Ezechielis uerba, Et ecce mulieres ſedentes plangentes Adonidem, ait: Quẽ nos Adonidem interpretati ſumus, & Hebræus, & Syrus ſermo Thamuz uocat. additq. quod eodem nomine Hebræi Iunium mẽſem ideo appellent, quia Veneris amaſius, pulcherrimus iuue-*

nis Adonis in eo extinctus sit. Moyses autem, filius Maïmon, idolorũ prophetã quendam fuisse Thamuz asserit, qui solis statuã erexerit: uerum fabulam quandã admiscens addit, illo a rege Babylonis occiso, omnia idola ad lamentandum eum Iunio in Babyloniam conuenisse mense, indeq. introductam consuetudinem, ut semper tunc plangeretur. At ueriorem esse D. Hieronymi sententiam, tum Macrobius, & Phurnutus, qui Adonidem pro sole interpretantur, & Cyrillus super Esaiam, tum etiam uulgatissima de eo historia fabulaq. eius sententiæ congruentes, demumq. mulierum planctus, Veneris uicem dolentium, ostendunt. Si crucis, & resurrectionis loca.) *Desiderabat Paulinus, relicta patria, Hierosolymam petere, putans se ibi quietius posse uiuere. Hieronymus nunc hominum frequẽtiam, aliaq. quietis incommoda, quæ sunt Hierosolymæ, illi ante oculos ponit, consulens, ut eo non accedat, sed solitarius, extra urbes tamen, alibi uitam degat.* Inter maiores populos periculosius uiuere) *Pro Periculosius Peregre, antea, sed falso legebatur.* Episcopi & presbyteri.) *Audis, quod Episcopi presbyteriq. Apostolorum honorem possident, & quod propterea niti etiam debent, ut eorum habeant meritum.* Camillos, Fabricios.) *festiniter plurium numero pro uno usus est: quod fecit etiam postea, cum dixit, Paulos, Antonios.* Noster princeps Helias, noster Helisæus.) *Heliam, & Helisæum deserta ac montes solitarios incoluisse, notissima est historia.* Ionadab, filius Rechab.) *Hieu cum obuium in uia habuisset Ionadab filium Rechab, data dextera in currum accepit, ut zeli sui testis, & adiutor esset.* Qui in tabernaculis.) *Antea legebatur, Qui in tabernaculo.* Frequenter orãdum, & flexo corpore.) *Vbi sunt illi, qui Ecclesiæ cærimonias irrident, uti est orare flexo corpore, leuare in altum manus, quod Apostolus Paulus docet, deiectis oculis, & uerberato pectore, quod, publicani exemplo, fieri debere, a Christo didicimus, preces fundere? animi enim indicia hæc omnia sunt, qui corpus sibi in obsequium congruenter mouet: si quis tamen hypocrisis causa hæc ipsa fecerit, sibi profecto nocebit, non aliis.* Famosus.) *Famosus in bonam hic accipitur partem, ut est*

apud Satyricum, Famosos equitum cum Dictatore Magistros. Institorem.) *Sic uocant mercatorem: quæ frequens est apud iurisconsultos nuncupatio:* Prudentissimi uiri.) *Ciceronem intelligit, qui libro secundo de officiis dixit: Benignitas benignitate tollitur. idem enim prorsus est benignitas, & liberalitas.* Phaleras.) *Retulit carmen e Persii satyra. Phaleræ autem equorum sunt ornamenta. inde autem ad omnes pompas, ornatusq. trahuntur.* Ego te intus, et in cute noui.) *Persianum carmen est, significatq. intus, et foris.* Sus Mineruam.) *Prouerbium est, ac si diceres, indoctissimus doctissimum: nec potest maiori energia res explicari, cum sus hebetissimum sit animal, & Minerua disciplinarum Dea.* fol. 137 Ipsum genus eloquii pressum est, & nitidum; & cum Tulliana luceat puritate, crebrum est in sententiis.) *Ingens laus eloquii, esse pressum, & nitidum, & cum Tulliana puritate, qua nihil purius, crebras habere mixtas sententias. presso leue, inane, & dissolutum, nitido uero obscurum, & tenebricosum opponitur.* Macte uirtute.) *Idest, magis aucte: frequens, atque elegans apud omnes dictum, quo laudemus pariter, ac adhortemur aliquem. Virgilius: Macte noua uirtute puer, sic itur ad astra. dicitur etiam, Macte animi; & in plurali, Macti ingenio este celi interpretes: quod legitur apud Plinium. Cicero. Macte uirtute, &, Macte, simpliciter dixit in epist. ad Atticum.* Non per Aonios montes, & Heliconis uertices.) *Aonios Thraciæ montes esse, sicuti Heliconem Bœotiæ, eosq. Apollini, ac musis sacros, omnes fere norunt.* Per Sion, & Itabyrium, & Sina.) *Sina Arabiæ montem esse, non Iudææ, ut asserit Erasmus, ubi Moyses legem accepit, Sion uero Hierosolymæ, a quibus Euangelium prodiit, sicut scriptum erat: De Sion exibit lex, & uerbum Domini de Hierusalem: omnes norunt. Itabyrium autem montem illum esse, qui Tabor etiam dicitur, ubi Christus transfiguratus est, inferius in epistola Paulæ, & Eustochii ad Marcellam his uerbis inuenies. Pergemus ad Itabyrium, & tabernacula Saluatoris, non, ut Petrus quondam uoluit, cum Moyse, & Helia, sed cum*

patre cernemus, & spiritu sancto. nominat autem hos montes, uelut legis, euangelii, futuræ beatitudinis mysteriorũ plenos: modesteq. innuit, Paulino defuisse scientiam arcanæ scripturæ, quam sibi modestius etiam adscribit. Per manus mysteria tradere.) *Sic dicimus, cũ id, quod ab aliis didicimus, alios uicissim docemus.* Audi ergo.) *Eleganter explicat, non litteram occidentem, sed uiuificantem spiritum in scripturis quærendũ esse, nec cortici solum insistendum, sed nucleum intus latentem capiendum.* Qui edere uult nucleum.) *Plauti dictum est, ad rem factam hic accommode usurpatum.* Cum totus sit in exercitatione uirtutum.) *Alias, Exhortatione.* Tertullianus.) *Præclarissimos recenset Ecclesiæ scriptores: singulis tamen aliquid defuisse, erudito, exactoq. iudicio refert.* Symmystem.) *Qui iisdem initiatus est sacris, Symmystes dicitur.* Artem tenere.) *Hoc est, summum locum.* Ascendente cum Iacob tecta Sion.) *Sion specula exponitur: uertex enim Hierosolymitanorum montium Sion erat, in quo arx, & palatium a Dauid extructa sunt. ponitur pro cælesti Hierusalem, & cælestium speculatione, ad quorum summa Iacob scala peruenit.* Canere in domatibus.) *Allusit ad illud: Quod in aure auditis, prædicate super tecta.* Nil sine magno.) *Heratianum carmen hoc est.* Ante quam iubeant morbi.) *Versus sunt ex Georgicis Virgilii sumpti.*

Scholia in epistolam XIIII.

fol. 141. Nisi fidei, & iustitiæ opera coniuncta sint.) *Disce ex hoc loco, contra hæreticos nostri temporis, fidem solam ad salutem non sufficere, sed opera quoque, ubi fieri possunt, necessaria esse: quia etsi fides omnis iustitiæ nostræ origo sit, uiua tamẽ esse nõ potest, ubi illi caritas deest.* Vt enim mala prohibẽtur, ita præcipiuntur bona: ibi otium imperatur, hic studium.) *Operatur, pro imperatur, antea legebatur.* Quæ potissimum Dei mandata faciant, quæue quasi uilia, ac parua despiciant.) *Pro faciant, Contemnant, priores transalpini libri habebãt.* Nos uero etsi multũ inter peccata distare credimus, quia et legimus, tamẽ satis prodesse ad cautionẽ dicimus, etiã minima pro maximis cauere.) *Audis peccatorũ di*

stinctio-

stinctionem esse, ut quædam leuia, quædam grauia sint: & tamen heretici hodie cuncta confundunt. Noli diligere, detrahere, ne eradiceris. *est apud* LXX. *prouerbiorum c.* 20. μὴ ἀγάπα καταλαλεῖν, ἵνα μὴ ἐξαρθῇς. *Nos eo in loco habemus: Noli diligere somnum, ne egestas te opprimat.* Quæ nullam morum disciplinam sequens.) *Pro Morum, Harum, antea legebatur.* Quæ nos per hanc uiam ducant ad uitam.) *Transalpina lectio erat, Per hanc due uitaniam.* Nec sufficere tibi putes.) *Rursus explicat, opera necessaria ad salutem esse.* fol. 146. Magisq. uitam tuam ornare disce, quam alienam carpere.) *Erasmiana lectio erat, Magisq. uitam tuam ordinare disce, quam alienam capere.* Et qui necessitatem loquendi magis indicet, quam uoluntatem.) *Erasmus habebat, Et qui necessitatem magis loqui indicet, quam uoluntatem.* Nulli te umquam de generis nobilitate præponas.) *Quæ sit in Christiano uera nobilitas, egregie explicat.* Vt, quasi de quodam fastigio contemptus sui atque arrogantiæ, descendant ad implendam Domini uoluntatem.) *Erasmus Fastidio, pro Fastigio, habet. contemptus autem sui dixit, quo ipse alios contemnit, non fe.* fol. 155. Reperi uero te miro si dei ardore succensam.) *Mire, legebat Erasmus.* Et unaquæque suum uirum habeat.) *Deerant apud Erasmum hæc omnia uerba.* Quam ficta adulatione decipere.) *Ducere, pro, Decipere, habet transalpina editio.* Perdere uero tanti tēporis castitatē.) *Prodere uiro, antea legebatur.* Sic enim scriptura dicit.) *Sicut enim scriptura dicit, prius legebatur.* Et erit tibi in peccatum.) *Antea, Erit enim in peccatum. Alia multa correximus, quæ inter legendum, si curæ erit, inuenies. ex his autem paucis discere potes, ueluti ex unguibus, ut dicitur, leonem, qua diligentia, ac studio D. Hieron. opera nunc impressa sint. ad eam enim rem præstandam non solum antiquissima exemplaria, ex multis Italiæ celeberrimis urbibus accepta, secuti sumus, uerum etiam in singulis quibusque uocibus examinandis maxima usi sumus diligentia.*

Scholia in epiſtolam XV.

fol. 160. Sit gratiæ omne, quod ante laborem fuit.) *Laborem, non laborum, ut Eraſmus habet, legendum eſſe, ſatis per ſe, quæ ſequuntur, oſtendunt.* Murenulam uulgus uocat.) *A murenæ piſcis ſimilitudine, qui piſcis muſtelæ, ſeu lampetræ inſtar, anguillæ corpore extenditur. Flexuoſi ordinis catenã ex lenteſcente in uirgulas metallo, recte uocat* Hieron. Pio negotiationis auſpicio.) *Pro, legebatur antea.* Qui nõ laborat, non manducet.) *Manducat, antea.* Inuiſa.) *Id eſt, non uiſa, non conſpecta: ita celeriter ibat, ac redibat.* In Quadrageſima.) *Hoc tempore, quod ab Apoſtolis ad ieiunium ordinatum alibi contra Montanum ſcribit, uelaq. pandenda, equis ne ad abſtinentiam laxandas habenas, ubique congrue aſſerit.* Vt non doleret ſtomachum.) *Ne ſtatim perſona uariet, magis placuit, ſtomachum, quam ſtomachus, ut erat Eraſmiana lectio.* Per orandi frequentiam.) *Antea, pro orandi frequentia: ſed omnia fere exemplaria cum noſtra lectione conſentiunt.* Nihil iucunditate ſeuerius.) *Deerant hæc in Eraſmianis codicibus: nos ex octo manuſcriptis, tribusq. antea impreßis exemplaribus reſtituimus. Vbi autem reliquimus, Nihil ſuauitate triſtius; nihil riſu triſtius, tres manuſcripti habebant libri; ceteri omnes, ut nos.* Et in culta ueſte cultus ipſe ſine cultu.) *Veſtis, antea legebatur.* Suſpiciãt ſacerdotes.) *Suſcipiant, habebat Eraſmus. Suſpicere autem eſt, obſeruare & colere cum admiratione quadam.*

Scholia in epiſtolam XVI.

fol. 162. Multoq. plus accipiã.) *Plus, antea deerat.* Stemmata per proconſules, & præfectos prætorio.) *Proconſulẽ, qui extra ordinem cõſulari poteſtate ad regẽdas prouincias mitteretur, & præfectum prætorio eſſe omnem qui magiſtratum gereret, & apud quem tam publici, quam priuati iuris poteſtas eſſet, omnes norunt. ſtemmata uero nobilitatis inſignia ſunt, ut ſtatuæ, ſigna, coronæ.* Et hæc prouectæ ætatis.) *Profecta, antea falſo legebatur.* Palmaq. uitiorum.) *Hoc eſt, ubi*

omnia erant uitia. Esto, inquit, beneuolus.) *Ipsemet alibi aduersarium Diabolum esse ait, qui semper nos accusante conscientia impetit, nec umquam ab accusatione desistit, quousque inuenit in nobis quæ obiiciat scelera. beneuoli igitur cum eo, seu consentientes tunc sumus, cum peccare desinimus: hoc autem in uia, hoc est dum uiuimus, fieri a nobis debere, Christus his uerbis docet.* Audiuit, ut crederet?) *Audiuit, & crederet? falso prius legebatur.* Purpurisso, & cerussa.) *Illo ruborem, hoc candorem faciei induci, alibi diximus.* fol. 164 Fragrare musco mure.) *Diximus de hoc supra epistola octaua. significat autem μύσκος paruum murem: muris uero nomen addidit, ut a musco, saxis, arboribusq. adhærente, a quo muscosos fontes dicimus, internosceretur.* Si mussitauerint.) *Idem est, quod mussare, hoc est, submissa, ac uix intelligibili uoce loqui, & obmurmurare.* Illi erant moderata ieiunia.) *Illi erant, deest in transalpinis libris.* Apostolorum & Martyrum basilicas.) *Laudat Marcellam, quod orationis causa sanctorum ecclesias peteret. hodie hæc omnia ab hæreticis irridentur, templaq. ipsa diruuntur.* Quasi ad tutissimum communionis suæ portum, Romam confugerant.) *Romam undique, ueluti ad Matrem Ecclesiam, fidei, & religionis causa ueteres omnes sanctos confugere solitos esse, si hic Hieronymo non credis, Athanasii epistolas, ad Iulium, & Marcum, summos Pontifices, scriptas, legito.* Vtinam ne in nemore Pelio.) *Ennianum hemistichium est ex Medea. ancillæ uerba sunt dicentis, optandum fuisse Medeæ, ne in Colchidem umquam nauigassent Argonautæ. sic autem sunt carmina integra, Vtinam ne in nemore Pelio securibus Cæsæ cecidissent abiegnæ ad terram trabes: Neue inde nauis inchoandæ exordium Cepisset, quæ nunc nominatur Argo. Vsurpat interdum Cicero, prouerbii uice, Pelion, pro origine alicuius mali.* Turritæ nomen accepit.) *Gadal apud Hebræos magnificare, & exaltari significat. inde postea Migdal turris, a quo nomine Magdalena postremo dicitur.* Matremq. saluatoris in sua reciperet.) *Sic habet maior exemplarium pars, conuenitq. cum Græcis, quæ legunt*

εἰς τὰ ἴδια, hoc est in propria, & suarũ rerum numerũ. quattuor antēcum uulgata editione, In suam, habent: scilicet matrem. Meditationem mortis.) *Vt mors animam a corpore, sic philosophia animum a corporeis separat: propterea cum assuescat philosophus animo ab affectibus, sensibilibusq. rebus abesse, uidetur quotidie animæ ac corpore disiunctionem, hoc est mortem meditari.* Propter uestram salutem.) *διὰ τὴν ὑμετέραν σωτηρίαν, legit D. Hieron. nos habemus, διὰ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, propter uestram gloriam. quidam, νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν, per nostram gloriam: at de hoc statim:* Iuxta antiqua exemplaria.) *Deerat in recentioribus, minusq. emendatis exemplaribus Hieron. tempore apud Lucam, dictio illa, quotidie, cum ait: Nisi quis tulerit crucem suam quotidie, & secutus fuerit me. propterea ipse antiqua, & emendatiora citat. omnis enim uis Hieron. hic ea in dictione consistit. conuenit enim cum Platonico dicto Apostoli sententia, dum ait, Quotidie morior: & Christi dicentis, Nisi quis tulerit crucem suam quotidie: & cetera, quæ sequuntur. Aliqui tamen, sed falso putant, quod transposita hic uerba sint, legendumq. sit hoc modo: Vnde & noster Apostolus, Quotidie, inquit, morior propter uestram salutem; iuxta antiqua exemplaria: & Dominus: Nisi quis tulerit crucem suam quotidie: ut ad locum Pauli, quẽ Hieron. aliter quam uulgatum esset apud Græcos suo tempore, ut dicebamus supra, citauit, referantur illa uerba, Iuxta antiqua exemplaria. nam interposita ab aliquo fuisse, omnium codicum in hac re consensus, qui uerba illa habent, non admittit.* Et post multas ætates.) *Vocat multas ætates a Dauid scilicet tempore usque ad Iesum filium Syrach, a quo Ecclesiastici librũ, cuius dictum citauit ex sententiis scilicet Salomonis, collectum fuisse ipsemet Hieron. alibi in præfationibus his uerbis asserit. Fertur & Panaretos Iesu filii Sirach liber, & alius Pseudepigraphus; qui sapientia Salomonis inscribitur. quorum priorem Hebraicum reperi, non Ecclesiasticum, ut apud Latinos, sed Parabolas prænotatum. cui iuncti erant Ecclesiastes, & Canticum canticorum: ut similitudinem Salomonis non solum numero librorum, sed etiam materiarum genere coæquaret.* Præcepti

Satyrici.)

Satyrici.) *De Persio Volaterrano intelligit, cuius poemate maxime delectatur.* Offerens se hostiam uiuam.) *Particula, se, antea deerat.* fol. 166. Cum & me Romam cum sanctis Pontificibus Paulino, & Epiphanio ecclesiastica traxisset necessitas.) *Romam pro Ecclesiasticis causis, & fidei quæstionibus, ueluti ad Matrem Ecclesiam, per quam reliquæ omnes confirmandæ sint, undique concurri solitum, quemadmodum ei in Petro dictum fuit: Tu uero aliquando conuersus confirma fratres suos, supra Athanasii, & Petri Alexandrinorum Pontificum dixerat, nunc suo, Paulini, & Epiphanii exemplo confirmat.* τὸ πρέπον.) *Id, quod decet, siue decorum est, seu quicquid pulchritudinem quandam rei admixtam habet, πρέπον dicitur, honestum, congruum. est autem artis caput, Fabio auctore, decere quod facias.* Ne transuersum quidem unguem.) *Idest, ne minimo quidem spatio, idem significans, quod ne latum quidem unguem discedere.* Eodem cubiculo usam.) *Eodem cubili usam, habent quædam exemplaria: & alia, Eodem cubiculo, uno cubili usam.* Vt ex inuitatione uestri, & conuersione multarum, gauderemus Romã factam Hierusalem.) *perperam legit Erasmus, vt ex imitatione uestri, & conuersione multarum gauderemus &c.* Semper obuiare epistolis.) *Aliter, semper se obuiare epistolis: idest, semper ipsa obuiam ibat epistolis, modus pro modo. se autem particula in septem manuscriptis, quattuorq. impressis exemplaribus inuenimus.* Nauem plenam blasphemiarum.) *Intelligit de Origenis hæresibus: eleganterq. nauem, qua heretici aduecti fuerant, plenam nominat blasphemiarum. nam & Homerus, tot probra, inquit, conuiciaq. inter se iactabant, quot ne nauis quidem centum transtrorum capere potuisset: & Lucianus tota plaustra dixit blasphemiarum.* Inuenitq. protinus patella operculũ.) *Vtitur sæpe hoc prouerbio D. Hieron. Dignum, inquit alibi, patella operculum: est autem eius usus, cum magistro dignus aliquis discipulus inuentus est, ut cum malus malo contigit. simile est illud quoque, a Crasso primum excogitatum: Similes habet labra lactucas.* Fictus ariolus stultorum uerberet nares, & obtorto fuste dentes mordentium quatiat.) *Arioli, & cir-*

uiatores, fingentes se inspecta manu, aut facie diuinatores, non secus quam Phisiologi; cum illi inspiciendi praeberentur, non obseruantibus, aliisq. intentis illis, qui inspiciebantur, pugno aut bacillo nares uerberabant, interdumq. abiecto etiam per os fuste, eandem ob causam forte recepto, dentes magno cum dolore quatiebant: atque ita risum mouebant populo. sensus Hieronymi est, non esse mirum si ita stulti homines sint, ut ad haec perpetienda aliquo inducantur colore, cum uenenata haeresis Romae inuenerit, quos peiori modo deciperet. περὶ ἀρχῶν.) *Hoc est, de principiis. Origenis libri sunt haeresibus pleni, quos Ruffinus, quem hic tacite innuit, Latinos fecit. hanc autem uersionem infamem apposite Hieronymus uocat.* Tunc discipulus ὄλβιος.) *Hoc est, beatus. beatus, inquit, fuisset, iuxta ueriloquium nominis sui, si in talem magistrum, Ruffinum quippe, non incidisset. notat autem his uerbis Macarium, qui idem est Graece, quod ὄλβιος, hoc est beatus: hunc enim Ruffinus magister corrupit, & in haereses Origenis induxit, cui interpretationem* περὶ ἀρχῶν, *& Apologiam pro Origene etiam dicauit. Mutauit autem nomen in aliud simile, ne proderet. nam quod praeceptoris nomine Origenem, Beati autem eius discipuli Ruffinum, quod uoluit Erasmus, intellexerit, falsum est, & a uerbis D. Hieron. alienum: nam cum ait, Vera nominis sui, ostendit eum Beatum fuisse uocatum hoc autem Ruffini nomen non fuit.* Tunc διδακτικῶν contradictio.) *Ita habent omnia exemplaria: in quibusdam tantum manuscriptis, pro contradictio, est uox Graeca,* ἀντίφασις. *epithetum autem Episcopi est apud Paulum, quod sit* διδακτικός, *significatq. ad docendum habilem. doctorem nos dicimus.* Tunc sancta Marcella, quae diu se cohibuerat.) *Particulam, se, nos restituimus.* Ac simplicitati illuderet Episcopi.) *Intelligit de Syricio Papa, qui Anastasium, de quo infra statim, praecessit. insinuauerat autem se apud eum Ruffinus ueluti catholicus, & ab haeresibus Origenis alienus. quod idem erga Anastasium facere uoluit, sed non obtinuit, ut ex epistola Ruffini ad Anastasium, & Anastasii ad Hierosolymitanum Episcopum constat.* Ve communicantes Ecclesiae discessisse uiderentur.) *Vide, quan-*

ti omnes fecerint Romana Ecclesia communionem. Quem diu Roma habere non meruit.) *Sedit enim annis tribus, diebus* XVI: *cui successit Innocentius, sub quo orbis caput, idest Roma a Gotthis capta est. expulisse autem ex urbe Anastasium heresim Origenis ex oriente Romam delatam, supra etiam epistola* VIII *explicat. et Origenis operum lectionem Principum decreto damnatam, Anastasius in epistola ad Hierosolymitanum Episcopum scribit.* Emendata manu scorpii.) *Scorpium Ruffinum uocat, quod latenter, & ambabus, ut dicitur, manibus uenenum funderet. emendata autem dixit non εἰρωνικῶς, ut putat Erasmus, sed quia Ruffinus uitiata fuisse Origenis uolumina causabatur, & in quibus uitiata essent, ostendere multis conatus est; ut ex operibus eius ad Macarium; aliisque, & ex apologia Pamphili, Eusebii scilicet, non Martyris, ut ipse mentiebatur, pro Origene, quam eiusdem Macarii precibus latinam fecit, clare apparet.* Scis me uera narrare, quem nosti uix de multis pauca dicere.) *Quae nostri, antea falso legebatur.* Stomachum meum digerere.) *Hoc est, euomere: elegans prouerbium.* Ita ut Barnabas quoque.) *Sumptum est ab Apostolo, cum de Petri simulatione ad Galatas scribit, Ruffinumq. notat hoc nomine, qui a Hieronymi amicitia discessit, & Hierosolymitanum Episcopum in defensionem suam traxit, ut ex Ruffini ad Anastasium Papam constat epistola. propterea statim addit: Dum haec aguntur in Iebus, idest in Hierusalem, quae Iebus antea uocabatur. Vbique, ut famae hominum parcat, uir sanctus aut immutat nomina, aut minus inuulgata usurpat.* fol. 169. Nocte Moab capta est.) *Nocte, inquit Esaias, uastata est Ar, Moab conticuit. Romam autem intelligit hic Hieronymus. fuit autem Moab Arabum prouincia, olim potentissima, Ar metropoli insignis, in qua fuit Balac, filius Beor, qui Balaam ariolum ad maledicendum Israel ex Mesopotamia conduxit.* Quis cladem illius noctis.) *Admodum delectatus est Diuus Hieronymus ueteribus poetis: eorumq. testimonia saepe adducit, non tamen integre recitata sententia, quasi satis nota esset: ut hic, Virgilii carminibus ex secundo Aeneidos*

uides acceptis, urbis Romæ ruinam, sicut ille Troiæ, describit.

Scholia in epistolam. XVII.

fol. 171. Sus artium repertricem.) *Idest sus Mineruam, ea enim artes reperisse scribitur. prouerbium est, cum explicare uolumus, stolidissimum docere peritissimum aliquem.* Accipitris pauere formidinem.) *Naturale est gallinaceis pullis, accipitrem formidare, & ad omnium præteruolantium auium umbram pauere.* Rohoboth, idest latitudines eius.) *Perperam Hollandus corrector reliquerat, latitudinem: quippe cum* רחובות *Rohoboth plurimum numerus sit. significat autem plateas, ac latitudines, proindeq. latam ac spatiosam peccantium uiam, quam deserendam fore hortantur.* Sennahar.) שנער *apud Hebræos Chaldæorum campus est, ubi turris fuit ædificata. ponitur interdum pro ipsa Babylonia, ut Iosue VII. Quod autem Hebraice fœtorem eorum significet, ut asserit Erasmus, falsum est: hoc enim Hebræi Sebaram, non Sennahar dicunt, imo potius significat dentem assurgentem, uigilem, concutientemq.* Chobar.) *Et hic quoque hallucinatur præclarus interpres, dum putat a propheta Ezechiele grauem fuisse uocatum fluuium Chobar, quod ipse illic captiuus inter captiuos degeret. quod falsum esse, ex ipsius Ezechielis lectione perspici potest. additum fuit autem hoc epitheton ab ipsis mulieribus, ex doctrina Hieronymi; qui Ezechielis uerba exponens, ita ait. Chobar autem aut nomen est fluminis, aut certe, iuxta interpretationem suam, quæ in graue uertitur, Tygrim significat, & Euphratem, & omnia magna, & grauissima flumina, quæ in terra Chaldæorum esse perhibentur. hæc Hieronymi expositio innuit; Chobad legendum esse, non Chobar, a litterarum magna apud Hebræos similitudine, r, & d, orto errore. nisi grauia, pro fortibus, ac grandibus, & multarum aquarum, flumina potius dixit.* Non rigatur, ut Aegyptus, deorsum.) *Aegyptum non pluuiis desuper, sed Nili fluctibus æstiuo tempore excrescentibus inundari, notissima est historia.* Holera languentium cibos.) *Ad illud Apostoli alluserunt: Qui autem infirmus est, holus manducat. loquiturq. Apostolus de animi, non corporis infirmitate.* Montuosa.) *Fundamenta*

eius,

eius, inquit David, *in montibus sanctis*: & *alibi*: *Montes in circuitu eius*: *propterea virginem*, *ad inuisendam Helisabeth eo properantem*, *abisse in montana legimus*. Allophylo superato.) *Intelligunt de Goliath Philistaeo*, *a David occiso*: *unde cantatum postea est ei in choris*: *Percussit Saul mille*, & *David decem millia*. *trahuntq. historiam ad Christum*, *qui prostrauit Diabolum*: *propterea aiunt*, *David noster*. *Goliath autem non nomine*, *sed re superborum typus fuit*. In Orne.) *Loquuntur de area iussu Domini per Gad empta a David*, *in qua altare constructum fuit*: *eo enim in loco Hierosolymae postea condita fuit*, *cum Iebus antea opidulum diceretur*. Melchisedech Regem Salem.) *Hieronymus ad Euagrium*, *improbat Melchisedech fuisse Regem eius Salem*, *quae postea Hierusalem dicta est*: *nec in hoc Iosepho*, *ac nostris assentitur*; *sed Salem*, *cuius fuerit Rex*, *ait esse opidum iuxta Scythopolim*, *quod usque ad sua tempora vocaretur Salem*, *ibiq. palatium etiam Melchisedech*, *magnificentiam ex ruinis ostentans*, *monstraretur*: & *de hac Salem ea Geneseos uerba loqui asserit*: *Venit Iacob in Socoth*, *idest tabernacula*, & *fecit sibi ibi domos*, *atque tentoria*, & *transiuit in Salem ciuitatem regionis Sichem*, *quae est in terra Chanaan*. *Mulieres igitur hic uulgatam ac receptam potius opinionem sequentes*, *argumento suo recte accommodant*. Qui iam tunc in typo Christi panem, & uinum obtulit, & mysterium Christianum in Saluatoris sanguine, & corpore dedicauit.) *Missam sacrificium esse*, *his perpensis inficiari quis poterit*? *nam quod pane* & *uino sacrificare solitus fuerit Melchisedech*, *non animalium extis*, *Hieronymus in ea ad Euagrium epistola*, *ex Origene*, & *Didymo*, *Hippolyto*, *Hirenaeo*, *Eusebio Caesariensi*, & *Emiseno*, *Apollinario*, & *Eusthathio*, & *ceteris ueteribus orthodoxis patribus his uerbis refert*: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech*. *Ordinem autem eius multis modis interpretantur*, *quod solus* & *Rex fuerit*, & *sacerdos*, & *ante circumcisionem functus sacerdotio*, *ut non gentes ex Iudaeis*, *sed Iudaei a gentibus sacerdotium acceperint*; *neque unctus oleo sacerdotali*, *ut Moysi praecepta constituunt*, *sed oleo exultationis*, & *fidei*

fidei puritate: neque carnis, & sanguinis uictimas immolauerit, & brutorum animalium sanguinem dextra susceperit: sed pane, & uino simplici, puroq. sacrificio, Christi dedicauerit sacramentum. Sed passim, quidquid obuiam uenerit, turbidus sermo perstringat.) *Antea non recte in omnibus libris impressis legebatur, Sed passim, & ut quidque obuiam uenerit; turbidus sermo perstingat.* Et habitasse dicitur, & mortuus esse Adam.) *In epitahio Paulæ similem huic refert opinionem; dum Abraham, Isaac, Iacob, & Adam in Cariath urbe sepultos ait.* Vt secundi Adam, idest Christi sanguis de cruce stillans.) *Impressa transalpinorum lectio erat: Vt secundus Adam, & sanguis Christi de cruce stillans.* Primum nomen calcata.) *Per samech scribitur, calcatamq. significat: per scin uero aridam notaret. quod autem Salem pacem, Hierusalem autem uisionem pacis significent, dubium non est.* Vt typicæ hostiæ tollerentur.) *Pro hostia, historia, legit Erasmus: cum eoq. aliqua etiam consentiunt exemplaria. nos tamẽ eam lectionem nullo modo approbamus, sed hanc, quam per tres codices restituimus. pœna enim populi, ob quam dirutam fuisse Hierusalem mulieres hæ sanctæ probare nituntur, per sacrificiorum magis quam per historiarum cessationem infligitur. & Iudæorum templi magis hostiæ, quam historiæ propriæ erant. typicas autem hostias ideo uocant, quod Christum, qui se ut ueram, & immaculatam hostiam Patri obtulit, omnes significauerint.* Multo nunc augustior est.) *Angustior, perperam antea legebatur.* Et ad caput sudarium conuolutum.) *Quod Ioannes dixit, sudarium, quod fuerat super caput Christi, inuentum non cum linteaminibus, sed separatim inuolutũ in unum locum, ad locum capitis fuisse inuentum, recte sanctæ hæ mulieres, ex antiqua, ut puto, traditione interpretantur.* fol. 175. Si enim ais.) *Mendosum hunc locum emendator Hollandus reliquerat: legebat enim: Sic enim ait.* Primum ædificauit Cain.) *Olim, Prius.* fol. 176. Iudas Apostolus frater Iacobi.) *Iudas Apostoli frater Iacobi, olim.* In quibus Petrus, & Paulus, Christiani exercitus duces.) *Propterea quod Romæ passi sint, hoc aiunt. hæretici tamen hodie aliqui ea*

uesania

uesaniæ deuenerunt, ut contra omnem antiquitatem, cõprobantibus hoc ipsum Clemẽte Petri discipulo, Caio, Iustino, Hirenæo, Egesippo, Eusebio, Tertulliano, Cyrillo Hierosolymitano, reliquisq. sanctis ueteribus affatim omnibus, Petrum Romæ numquam fuisse, asseuerare ausi sint. Perbelli certe, uafri, argutiq. doctores, qui nobis tamquam infantibus, quidquid libuerit, persuadeant: sed nos etiam manum ferulæ subduximus. Martyrum ubique sepulcra ueneramur, & sanctam fauillam oculis apponentes, si liceat, etiam ore contingimus.) *Audis ne, quanta reuerentia sanctorum uenerandas esse reliquias asseuerent: sed, si has, ut mulieres, contemnis, lege eorum præceptorem Hieron. hoc ipsum latius, doctiusq. asserentem, in libro contra Vigilantium.* Gloriosa confessio est.) *Olim, professio.* Et sero dolent, crucifixisse, quem timeant.) *Mirum est, quantum nobis arrideat hæc lectio, quam ex octo exemplaribus manuscriptis restituimus. alludit enim ad prouerbium illud: Sero sapiunt Phryges. olim autem legebatur, Et se dolent crucifixisse, quem timeant.* Summam, ut dicitur, manum.) *Prouerbium est ab artificibus ductum, qui rudi materiæ primam initio manum, politæ summam, siue postremam adhibuisse dicuntur.* Non Athenis, sed Lilybæi.) *Maior exemplarium pars, Lilybei, hic habent: quod opidum promontoriumq. Siciliæ esse, nemo ignorat. Græcas autem ibi, non latinas litteras disci debere, Cicero cõtra Verrem, unde ipse hausit D. Hieron. asserit. Erasmus, Lileæ, aliqui, Lybiæ, falso legunt.* Absque Athenis nostris.) *Hierosolymam, ex qua Christiana primum religio prodiit, recte Athenas nostras appellat.* Ad quæ nos loca non ut primæ, sed ut extremæ uenimus.) *Primi, & extremi, olim perperam legebatur. mulieres enim sunt, quæ loquuntur.* Certe flos quidam.) *Florem quendam Christianæ religionis, congruenter uirginum, & monachorum appellant chorum.* Syriam Cœlen.) *κοίλη concauam, ac sinuosam significat. inde pars Syriæ campestris, Syria Cœle dicitur.* Infirmo sermone.) *Aliter, infimo.* Tarpeia rupe.) *Capitolina rupes hæc est.* Muliere purpurata.) *Contra Romam tunc infidelem, & ebriam sanguine martyrum,*

martyrum; Apocalypsis loquitur. purpuratam uocat ab Imperatorum purpura, blasphemiis plenam, quia Christi fidem persequebatur, propter quam etiam ipse Ioannes tunc relegatus erat; & super multas aquas sedentem, ob imperium eius super multos populos late patens. hæretici tamen, omnia more suo inuertentes, contra fidelem nunc Romam, & omnium fidelium matrem, fœdo ore, sed magis fœdo animo citant hæc omnia, & Vicarium Christi in Antichristum arbitratu suo conuertunt. propterea non incongrue se ipsas sanctæ hæ mulieres declarant, cum aiunt: Est quidem ibi sancta Ecclesia, sunt trophæa Apostolorum, & martyrum: est Christi uera confessio: est ab Apostolo prædicata fides, &, gentilitate calcata, in sublime se quotidie erigens uocabulum Christianum. Erasmus tamen, ut uir semper sui similis, & ad conuicia paratus, nescit se hic continere, quin contra ista aliquid mussitet, & de Apocalypsis auctore, an fuerit Ioannes Apostolus, dubitare se ostendat. Alleluia decantat.) *Olim legebatur, sed falso, Alleluia decantet.* Flere cum sorore, flere cum matre.) *Non Domini sororem, sed matris intellige.* Crucis deinde lambere lignum.) *Vide, quanta reuerentia crucem uenerari debeamus; ut non incongrue Theologi asserant, eundem, qui Christo, cultum ei deberi, dummodo nos non eam sed per eam crucifixum Christum nobis animo occursantem statim consideremus. in uera autem Christi cruce, de qua hic mulieres loqui uidentur, Christi sanguinis, quo perfusa est, & corporis cruentati, quod tetigit, ratio ad hoc ipsum habetur.* In Oliueti monte.) *Ex hoc monte Christum ascendisse ad Patrem, Lucas in Actis Apostolorum scribit.* Ob lauacrum Domini puriora.) *Hollandus interpres legit, Et fluenta Iordanis ad lauacrum Domini puriora: asserens lympidas, & amœnas Iordanis alioqui aquas puriores fuisse factas, postea quam in eo Christus baptizatus fuit. hic sensus uerus profecto est, sed per ad præpositionem non explicatur: propterea nostra uitia exemplarium ope correximus.* In Dauid orare Mausoleo.) *Sepulcrum Dauid intelligit, de quo dicebat Petrus, Et sepulcrum eius apud nos est.* Amos prophetam.) *Rupes, ex qua Amos ad prophetandum ex pastore uoca*

tus fuit, hoc est. Ad Abraham.) Loquitur de sepulcro Abraham, Isaac, & Iacob, quod erat spelunca in Arbe, seu Chebron, in tribu Iuda, & de eorum tabernaculis. Trium quoque illustrium feminarum.) Non de Iudith, Hester, & Debora, ut assertit Germanus interpres, sed de illustribus horum trium Patriarcharum uxoribus intelligit, Sara scilicet, Rebecca, & Rachele. Fontem, in quo a Philippo.) Historia est in Actibus Apostolorum: fontem autem hunc aiunt esse in tribu Beniamin, iuxta Bethsuram, eodem loco ebullientem, & absorptum. Cineres adorare.) In Sebaste reliquiae Ioannis Baptistae, Helisei, & Abdiae asseruabantur. quo modo autem Ioannis Baptistae corpus ambustum fuerit, apud Eusebium; & quo modo inuentum caput, inter opera Cypriani reperies. Venerandas autem esse sanctorum reliquias, hic etiam audis. fol. 1 Solbimus ad Nazareth, & iuxta interpretationem nominis eius florem uidebimus Galilaeae.) Vult hic Hieron. a flore dictam esse Nazareth: quod falsum esset, si per Zain litteram scriberetur: scribi autem debere per Tzade, quo modo flos aut nouius uirgultum, ex quo flos prodit, significatur. non solum Hieron. interpretatio, sed Crucis titulus, qui Romae in templo S. Crucis, cognomento Hierusalem, asseruatur, me docuit. ibi enim Nazarenus, quod nomen a Nazareth ducitur, per hanc litteram scribitur. cum autem scribitur per zain, sanctum, separatumque, quod alibi ab eodem proditur, significat. hae autem litterae, uti eiusdem classis, altera in alteram commutatur. Cernetur Cana.) Olim, cernitur. Itabyrium.) Thabor mons hic est, in media Galilaea, mira rotunditate assurgens: in eo se Christus transfigurauit. De quinque, & septem panibus.) Duplex miraculum paucis recenset uerbis. quinque enim panibus, quinque, septem uero quattuor hominum millia saturata a Christo fuerunt. Apparebit opidum Naym, in cuius porta.) Olim, in eius portis. Portam enim non portas, Lucas, qui miraculum recenset, nominat. Statim quoque pro, Hermonijm, emendauimus, Hermon; & pro, superatur sisara, superatus est sisara; & pro, familiaris, familiare. Silo.) Locus erat, ubi fuit arca, & domus Dei: de quo Dauid, Et

repulit

repulit tabernaculum Silo. notissimus est ex ueteri testamento historia. Erasmus Silo pro Siloe falso accipiens, ait esse locum, ubi caecus natus uisum recepit: statimq. ex sequentibus admonitus, ecclesiam ibi, in Siloe scilicet, fuisse postea constructam comminiscitur. Bethel.) *locus, ubi soporatus Iacob scalam uidit. quo in loco constructam fuisse ecclesiam, Hieron. alibi testatur. erat autem Silo in terra Chanaan, ubi & Bethel, in tribu filiorum Ioseph, Siloe uero ad radices montis Sion extra portam Hierusalem; quem fontem interdum siccari solitum esse, tam ex eo qui circumfertur Egesippo cōstat, quàm ex Hieron.*

Scholia in epistolam XVIII.

Ambrosius.) *Hic Marcionites primum fuit, sed ab Origene conuersus est. uide infra in catalogo.* Adamantius.) *Sic uocatus est Origenes, & olim Didymus grammaticus, ob nunquam fatigabilem in scribendo, legendoq. naturam, cognomento ab inuincibili adamantis lapidis ei imposito.* Chalcenterus.) *Addidit hoc D. Hieron. nomen autem ab aeris intestinis, ferreisq. deducitur: utrumq. enim χαλκὸς significat, sicut ἔντερα intestina. inde χαλκέντερος.* Hoc diebus egisse, & noctibus.) *Pro et, uel, antea legebatur.* Tremulus in Cybelem.) *Praeclarus ille interpres Hollandus, qui perfricta fronte de quacunque re, ubi libuerit, diuinando calculum fert, ait ideo tremulus in Cybelem dictum esse, quia cum anus fuerit Cybeles, ueluti mater omnium Deorum tremulo corpore propter senium repraesentaretur. nec recordatur Festi, qui Cybelem a furore dictam esse asserit ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν, quod est tremulum in caput saltare, ac se totum retrorsum, & hinc inde circumflecti. κύβη enim caput significat. hinc Xenophon scribens in Symposio saltatricem quandam puellam, quae solita sit per pugiones in mucronem erectos capite illaeso prouolui, εἰς τὰ ξίφη, inquit. κυβιστᾶν. non ex senio igitur, sed ex furore, ut sic repraesentaretur Cybeles, introducta primum consuetudo est. nam furiosos effici Cybelis cultores, & caput mouere, ac iactare solitos esse, omnes norunt.* Cum primum licet.) *Aliter, Quam primum licet.* Innocentes cibos praebeant.) *Olim, praebent.* fol. 183. Locum quietis ostendent.) *Olim. Ostendunt.*

Ostendunt: Brumales niues.) *Pars hiemis solstitialis, cum dies breuissimi sunt, Bruma a lucis breuitate dicitur.* Ligna non coemam.) *Non propter teporem regionis hoc dicit, ut rursus diuinat interpres, cum sub uernum æquinoctium, quando crucifixus est Christus, quod tũc in XXV. diem Martii incidebat, Hierosolymæ ad ignem stetisse Petrum, quia frigus esset, & se calefecisse, legamus. sed non coemam, ait, quia ruralis silua, quæ ingens erat in Bethlehem, ut cum de Adonide supra locutus est, dixit, quæue in omni fere rure esse solet, ligna abũde suppeditabit. propterea subdit, Vilius non algebo, id est, si emẽdæ erunt ligna, uiliori ementur precio.* Arena sæuiat, circus insaniat, theatra luxurient.) *In arena gladiatores se ipsos cedentes mutuo sauciebant, & hominum damnatorum corpora feris dilanianda obiiciebãtur: in circo magno sumptu equi, quadrigæq. currebant: & in theatro comœdiæ, tragœdiæq. magna cum luxuria peragebantur.* Cum tanta reperiemus in cælo.) *Olim, reperiamus*: Verum ut ad uillam, &c.) *Hinc usque ad finem omnia, quæ sequũtur, in superiori etiam inuenies epistola: eo autem ex hac a sanctis mulieribus accepta, uerisimile est credere. nam & ad eandem Marcellam scribitur, & idem tractatur argumentum.*

Scholia in epistolam XIX.

MEL.) *Nec mel neque fermentum in sacrificiis offerri Deus in Leuitico mandat.* Festus est dies, & natalis Beati Petri.) *Diem obitus sanctorum, natalem ideo uocat Ecclesia, quia tunc uere Deo nascuntur, cum in æternam beatitudinem transferuntur: ex hoc autem loco discere contra hæreticos potes, uenerand a, non abroganda esse sanctorum festa.* Festiuius est solito condiendus.) *Hollandus interpres, contra ea, quæ ipsemet Hieronymus scribit in fine, uerba hæc ad solatium gulæ trahit, propterea inquiens quod in diebus festis lautius solito prandeatur. Hieronymus non de ciborum, sed uerborum saliumq. condimento, leporeq. intellexit: propterea se ipsum statim interpretans ait, ita tamen ut scripturarum cardinem iocularis sermo non fugiat. quasi inquiat, iocandum in hoc die festo uerbis a nobis est, extra scripturarum tamen limites iocula-*

ris sermo ne egrediatur, cauendum. Armillis in Ezechiele ornatur Hierusalem.) *Pro ornatur, armatur, legit mutator Hollandus.* Et piperis mordeat.) *Farinacea aliqua, liba, melle, pipereq. mixta, miserat, ut ex principio epistolæ cõstat. Mordacis autem naturæ acutæq. piper esse, omnes norunt: Galenus quartum illi caliditatis gradum propterea tribuit.* Pristini libelli.) *Intelligit libellum de seruanda uirginitate, Eustochio scriptum: qui hinc post duas epistolas sequitur.* Epistolam pectoris tui.) *Allusit ad illud Pauli, Epistola nostra uos estis, scripta in cordibus. & paulo post, scripta non atramento, sed spiritu Dei uiui.* A Baruch traditam.) *Baruch iussu Hieremiæ scripsisse epistolam, illamq. ad populum detulisse; scissamq. deinde a Rege nouacula, seu scalpello, proiectamq. in ignem, legitur late apud Hieremiam.* Canistrum cerasis refertum.) *Circa tempus natalis Petri proueniunt cerasa: eorum autem quædam rubentia, aliqua nigra sunt. nam quod omnia cerasa rubescant maturitate, postremoq. nigrescãt, quod uoluit interpres, falsum est.* A Lucullo delata existimarim.) *Olim, Existimarem. Lucullum autem anno urbis* DCLXXX *e Ponto cerasa primum attulisse in urbem, Plinius auctor est.* De Cerasunta.) *Raræ urbes, inquit Pomponius, cerasunta, & Trapezus maxime illustres. Olim legebatur, Cerasunto. & duo exemplaria manuscripta habebant, de Ceraso sumptum. sed utraque lectio falsa est.* Canistrum ficis plenum.) *de duobus calathis, seu canistris, quorum alter habebat ficus bonas bonas, alter malas malas, legis Hierem. c. 24.* Non tam ciborum abundantia, quam spiritus exultatione celebremus.) *Hinc patet, condiendi uerbum ad cibos non debere referri. propterea supra pro condiendas, concinendas, codex quidam habebat. nobis tamen, Condiẽdas, magis placet.* Quem scimus Deo placuisse ieiuniis.) *Olim, scias, legebatur, sed falso, ut ex superioribus apparet.*

Scholia in epistolam XX.

Ut quia uelatarum uirginum munus est.) *Antiquissimum institutum esse, ut uirgines Deo sacræ uelentur, tondeanturq. latius infra in epistola contra Diaconum uirginis sollicitatorẽ inuenies.*

inuenies. *Munus autem uirginum dicit, quod uirginibus scilicet, quæ in Paulæ monasterio erant, missum fuerit, non a uirginibus, quæ Romæ*. Matronis offertis muscaria.) *Matronas uocat, Paulam, & Eustochium. Muscaria uero flabella sunt uel a pennis auium, uel e chartis ad abigendas muscas composita.* Quia muscæ morituræ oleum suauitatis exterminant.) *Ex quinque manuscriptis, tribusq. antea impressis exemplaribus ita hunc locum restituimus: nam immutator Hollandus maxime eum uitiatum reliquerat. legebat enim sic: Quia muscæ moritura, olei suauitatem luxuriæ cito cum isto interitura mundo, oleum uitæ suauioris exterminant: uerba enim hic media, inepte, ac superfluo sensu, ab imperito quopiam apposita fuerunt: nam muscas morituras, pro luxuria cito restinguenda, ne scilicet cordibus adhereat, paucis, sed elegantissime iam dixerat Hieron. ita ut alia, qua exponeretur, additione opus nõ esset. nostra emendatio auctoritati, quam de Ecclesiaste citat, mirifice etiam conuenit.* Nobis autem, licet in peruersum, munera uestra conueniunt.) *Hunc quoque locum mendosum reliquit interpres: legebat enim: In peruersum licet munera uestra conueniant. Munera omnia in bonam pro uirginibus, matronisq. exposuerat partem: nunc in peruersam, contrariamq. pro se eadem interpretatur: ideo uerba illa, Nobis autem, necessaria sunt.*

Scholia in epistolam xxi.

Viperinis nexibus præpeditum, coluber deduxit ad terras.) *Elegantissime modum, quo Adam e paradiso ad terras deiectus fuerit, explicat, ueluti uiperina cauda nexibus attractus.* Secunda quodam modo immortalitate.) *Olim, Secundam quodam modo immortalitatem. sensus est, in nongentos & eo amplius annos ad uitam, secunda quodam modo immortalitate, ante diluuium homini concessos, post diluuium autem in breuius illos contractos spatium. Legit hæc, & exponit præclarus ille interpres Hollandus, & ueluti oblitus quid legat, audet hic scribere, c x x annorum ante diluuium gygantum tempore hominis fuisse ætatem: nec animaduertit, (inde enim hausit errorem,) non de hominum ætate, sed de temporis spatio in*

omni hominum ætate ad pænitentiam illis, antequam diluuio absorberentur, concessio, scripturam loqui, dum ait: Anni uitæ hominis CXX. *Quod temporis spatium, increbrescentibus deinde uitiis, ipsum quoque coartatum fuit.* fol. 187. Purgati baptisma mundi.) *Petrus Apostolus baptismatis figuram diluuium fuisse, scite in epistola sua scribit.* Et gemino bellum.) *Horatiani uersus sunt ex Arte poetica. ordiri autem ab ouo, est longa repetere initia, ut oua illa, ex quorum uno Castor, & Pollux, ex altero Helena, quæ Troiano bello causam præbuit. uerum quia prandii initio oua, in fine uero mala ueteres apponebant, alterum est apud eos prouerbium, Ab ouo usque ad mala, hoc est a principio in finem usque.* Caput ad Christi similitudinem candidum.) *Non allusit ad Christi in monte transfigurationem, ut uoluit Erasmus, cum in ea de facie solis instar resplendente, & uestimentis legamus albis, non de candido capite; neque etiam propterea quod agnus uocatus sit: cum toto illi corpore, non solo dumtaxat capite sit candidus: sed allusit ad illud, quod in Cãtico canticorum loquens Christus sponsus ad sponsam ait. Caput meum plenũ est rore. & elegantissima similitudine, senis caput canis totum respersum, rore dicitur plenũ. nam & ninxisse super canum caput uulgo etiam dicimus.* Meditaris.) *Meditari recte dictus est Paulus futuræ beatitudinẽ uitæ, cum incorrupto, ac florenti corpore iam esse cœpisset, quod in resurrectione futurus erat. hic autem est ille Paulus, quem senem se Concordiæ in Italia uidisse, ab eoq. D. Cypriani de Tertulliano sententiam didicisse, late in catalogo infra, cum de Tertulliano tractas, describit.* Frigidus sanguis.) *Frigidam, ac siccam esse mortem, eiq. similem quotidie magis fieri senectam, omnes norunt: in sanguine autem sitam esse prudentiam, eamque una cum eo mutari, Hippocrates, & Galenus asseuerant.* Per curuos ceræ tramites.) *Scribebant olim in ceratis tabulis, æreo, uel alterius similis materiæ ueteres, stylo.* In aliena ætate mentiris.) *Mentiris, dixit, pro imitaris: eleganti locutione: qui enim in senectute adolescentiæ uigorem habet, recte mentiri adolescentiam dicitur. alienam autem uocauit ætatem, idest non suam, iuxta illud Virgilii: Et alienis*

mensibus

mensibus æstas. senectus enim aliena ab adolescentia ætas est. Ingenita leuitas.) *Græcis mendacia, leuitatemq. omnes adscribunt. & quidquid Græcia mendax, inquit ille, audet in historia. Grauissimus auctor in Originibus Cato multis eos de mendatio conuincit, quod abs se ortam Italiam asseuerauerint.* Margaritum de euangelio postularis.) *Libros sanctorum margaritis comparat, hæreticorum uero uenenis.* Fortunatiani.) *Is Afer natione, Aquileiensis fuit Episcopus Constantini tempore, breuiqur, & rustico sermone, ordinatis tamen titulis, cōmentarios in euangelia scripsit.* Aurelii Victoris.) *Victorem decimum tertium, aut uerius XV. Romanæ urbis Episcopum, Erasmus, ea, qua solet, audacia, putat hunc esse, motus quia eum solum huius in catalogo Hieron. reperit nominis: & tamē ibi nec Aurelii prænominis, nec quod historias scripserit, mentio ulla fit. hic autem Aurelius Victor historiam persecutiones Ecclesiæ usque ad Diocltianum comprehendentem scripsit: opus Romæ in bibliotheca Vaticana extat.* Nouatiani.) *Romanæ urbis Presbiter hic fuit, & auctor eius hæreseos, quæ lapsis post baptismum pænitentiam negat. conatus est aduersus Cornelium Pontificiam cathedram inuadere, propterea schismaticus uocatur. scripsit multa, quæ Hieron. in catalogo recēset: sed late eius hæresim D. Cyprianus impugnauit.* Paulo seni Paulū seniorem.) *Id est uitam Pauli primi eremitæ. seniorem autem hunc uocat quia CXIII annos uixit: cum Paulus Concordiensis centenarius tantum esset.* Eundem odorem lagena seruat.) *Quo semel est imbuta recens seruabit odorem Testa diu: inquit Horatius.*

Scholia in epistolam XXII.

Relinquat Chaldæos, qui quasi dæmonia interpretatur.) *recte adididit, Quasi. nā Caldei, quos Hebræi uocāt* כשדים *Casdim, quasi uastatores, ac demolitores a nobis dici possunt, quod Dæmonū proprium est. prima huius nominis littera, ueluti addita, quasi, sicut q. significat.* Ne respexerit, inquit, retro.) *Allusit ad historiam Loth, & uxoris e Sodoma egredientium.*

fol. 190 Inebriatus est, inquit Dominus, gladius meus in
cælo.) *Dei uerba apud Esaiam hæc sunt, malorum angelorum*
lapsum significantia. Et rectores harum tenebrarum.) *Dee*
rat apud correctorem Hollandum nomen, rectores. Iacob
somniantis.) *Olim, Somniante.* In medio autem Deos
discernit.) *Olim, Discernat.* Valet quidem liberare de pœ
na, sed non uult coronare corruptam.) *Reddit rationem,*
cur dixerit, Deum non posse suscitare uirginem post ruinam.
non potest, inquit, quia non uult. et hanc lectionem omnia fe-
re exemplaria habent, exceptis tribus quæ habebant: Sed non
ualet coronare corruptam. Quæ lectio si magis placet, intelli-
genda est, ordinaria, ut Theologi aiunt, potestate, ex eo scili-
cet decreto pendente, quo Deus statuit uirginitatis laurea solas
dumtaxat uirgines, non autem etiam pollutas, fore donandas.
Rectius fuerat homini.) *Aliter, Hominibus.* Sirenæ nidifi-
cent.) *Locus est Esaiæ c. 34. interpretes autem uarie transtule*
runt. in Hebræo est, לילית, *Lilith. hoc autem Symmachus la-*
miam uertit. Hebræorum aliqui, ἐριννὺν, *idest furiam. multi*
sirenam, alii lares, spectrum, nonnulli uero auem nocte cla-
mantem, bubonem scilicet, quod magis placet, interpretantur.
Esaiæ autem uerba sunt hæc. Orientur in domo eius spinæ & ur
ticæ, & paliurus in munitionibus eius: & erit cubile draconũ,
& pascua struthionum: & occurrent dæmonia onocentauris:
& pilosus clamabit alter ad alterum: ibi cubauit lamia, & in
uenit sibi requiem: ibi habuit foueam hericius, & nutriuit ca-
tulos, & circumfodit, & fouit in umbra eius: illuc congregati
sunt milui, alter ad alterum. Aut blandæ uoluptatis incen-
dium.) *Olim, blandum.* Et cum post paululum.) *Olim,*
Cum paululũ. Nequitia, ne zizania crescant, elidatur in se-
mine.) *Deerant in quibusdam exemplaribus hæc uerba, ne*
zizania crescant. nos ab emendatioribus adiuti, impressam edi
tionem magis probamus. Quam retribuisti nobis.) *Olim hæc*
deerant. Innatum medullarum calorem.) *Aliter, Motum*
medullarum calorem. Allidit ad petram.) *Allidere paruulos*
Babylonicos ad petram, est primos peccati motus in Christo fran
gere. Cum etiam languentes monachi.) *Monachi nomen*

ex

ex quattuor manuscriptis exemplaribus restituimus. Ante hominem suum iam carne præmortuum.) *Mendosa hic erat transalpina editio. legebatur enim, Ante hominem suum iam carne premortua.* Non erubesco confiteri infelicitatis meæ miseriam.) *Olim, Non depudesco infidelitatis meæ. nos ita ex decem manuscriptis, & uno impresso, exemplaribus emendauimus.* Panis collyra.) *Olim, Collyrida. est autem κολλύρα, placentæ genus, quod in sartagine, uel sub cinere coquebatur, cuius meminit Aristophanes. Plautus in Persa, Collyræ, inquit, facite ut madeant. dicitur etiam collyris, quam oleo immixtam coqui clare in Leuitico legimus. Nos hoc loco habemus pro collyræ, subcineritius panis.* Reuera numquid non poterat Deus.) *Numquid, nos reposuimus.* Vniuersa exequi, sui est tituli, & uoluminis. *Olim, Sui & tituli sit, & uoluminis.* Ioannes zona pellicea cingitur circa lumbos suos.) *Circa lumbos suos, nos addidimus.* Omnis igitur aduersus uiros diaboli uirtus in lumbis est.) *Olim, Omnes, pro Omnis.* fol. 197. Quot petras excauet, ut habitet coluber in foraminibus earum.) *Olim, Et pro Vt. Colubros habitare in petrarum cauernis, & ab experimento, & Esaia, Salomoneq. edocti, omnes scimus. uocat autem hic* Hieron. *excauatas petras, corruptas uirgines, quibus illud Prouerbiorum conuenit:* Collocat in petra coluber cubile suum. Videas plerasque uiduas antequam nuptas.) *Inuehitur in uirgines, quæ cum exfornicatæ se grauidas factas sensissent, ut stupri crimen obtegerent, uiduitatis sumebant uestem, ut ita, ea mentita, mortuum sibi fuisse uirum ostenderent, ideo ait, Infelicem conscientiam mentita tantum ueste protegere. Quædam exemplaria habebant hic, Videas plerasq. matres antequam nuptas: sed falso. alia, Veste fuscæ protegere. Lego autem, protegere, non pretegere.* Quas nisi tumor uteri, & infantum prodiderit uagitus, sanctas, & castas se esse gloriantur, & erecta ceruice.) *Sanctas, & castas se esse gloriantur, nos ueluti sensum hic necessarium, ex tribus impressis, totidemq. manuscriptis exemplaribus restituimus.* Aliæ uero sterilitatem præbibunt, et necdum sati hominis homicidium faciunt.) *Pulcherrima emenda-*

tio hac est, quam nos ita exemplarium ope restituimus. apud oscitantem enim Hollandum *interpretem legebatur:* Alia uero *sterilitatem prebent, & nec dum nati hominis homicidium faciunt. Loquitur de illis, quæ, ne conciperent, pharmacum aliquod prebibebant. nam de procurantibus abortum illico subiungit.* Et si quando festiuæ, & lepidæ uolunt uideri, & se mero ingurgitauerint.) *Aliter, Et si quando festiuæ, & lepidæ uolunt uiuere, ubi se mero ingurgitauerint.* Absit, ut ego me a Christi sanguine abstineam.) *Sacrilegium perpetrare asserit eas mulieres, quæ cum mortali peccato indigne ad sacram accedunt Eucharistiam.* Manichæam uocant.) *Manichæi, cum turpissimis flagitiis dediti essent, abstinebant se tamen a carnibus, et ouis, asserentes nullo mortuo uescendũ esse corpore, quod inde diuina recessisset substantia: nec etiam bibebant uinum, quãuis uuas comederent.* Et per humeros hyacinthina læna mauorte uolitans.) *Hunc locum deprauatissimum reliquit Erasmus. Pro maforte enim, forte, legebat. quæ uox aut superuacanea, aut nullo sensu posita erat. Nos ex maiori exemplarium parte hanc expiscati emendationem sumus. duo, Mafore, habebant. quattuor, Mauorte: alicubi pro, Mauorte, Maforte, legebatur. est autem, Mauorte, pallii genus uile, & angustum, quo uirgines, ac monachi collum simul, & humeros tegebant. de quo ita scribit* Cassianus *libro primo de habitu monachi, cap. 7. Posthac angusto palliolo, tam amictus humilitatem, quam uilitatem pressi, compendiumq. sectantes, colla pariter, atque humeros tegunt, quæ mauortes tam nostro, quam ipsorum nuncupantur eloquio.* Hieron. *reprehendit hic uirgines, quod hoc genus amicti, quod angustum erat, ita laxum haberent, ut per humeros, quos tegebat, una cum eo hyacinthina læna, illi adiuncta, uolare uideretur. læna autem femineum, ac delicatum indumenti genus ipsum etiam est.* Succinctæ manicæ.) *Strictæ manicæ, aliter.* Et sub uirginali nomine.) *Vt, aliter.* Lucrosius pereant.) *Tutius, alicubi legitur, pro lucrosius. quod nõ displicet. nam Citius, aut Lucrosius, non probo.* Agapetarum pestis.) *ἀγαπὴ a caritate nomen habet. sic uocabãt ueteres sancta quædam fidelium cõuiuia, quæ Apostolorũ cepisse*

tempore Clemens Martyr in epistola ad Iacobum fratrem Domini scribit. Hieron. tempore in luxum, & inhonestas epulas uersa fuerant, propterea reprehendit, unde dicit inferius: Cũ ad Agapẽ uocauerint, præco cõducitur. Si aliquid extimemus.) *Existimamus, perperam legebat Hollandus corrector.* Frater sororẽ uirginẽ deserit.) *Quædam exẽplaria habebant: Frater, qui spiritualis est, sororem uirginẽ deserit. Nos ita reliquimus, quia sic legit Seuerus Sulpicius, & in hac lectione maior exemplarium pars consentit.* Dirigitur oratio.) *Aliter, Dirigetur: olim, Dirigatur.* Centesimus & sexagesimus.) *Centesimum fructum ad uirgines, sexagesimum ad uiduas, sicut trigesimum ad maritatas referri, ubique asserit.* Dei sponsa quid properas?) *Quid, olim deerat: et supra pro, Fascias, Facis, legebatur.* In filum auri metalla texuntur.) *Aurum in filum lentescere, & extenuari, omnes sciunt.* Datam occasionem pudicitiæ, non libenter acceperint.) *Hoc est, mortuis uiris, ideo uiduæ permanserunt, quia maritos, quos postea acciperent, non inuenerunt.* Præcedit caueas Basternarum, ordo semiuirorum.) *Mirum est, quam hoc in loco Erasmus ineptiat: legit enim, caueas Bastarnarum, aitque Bastarnas barbaros ultra Germaniam populos esse, in confinio Germanorum, & Pyrrhigetarum forte, ut Strabo suspicatur, positos: indeque uenalia mancipia catastis, & caueis inclusa, Romam deferri: ueluti matronæ Romanæ, de quibus hic tractatur, mancipiorũ caueas ante se deferri per urbem incedẽtes facerent: aut hic serui ex ultima Germania, caueis, gallinarum instar, inclusi, Romam ad mercatum portarentur. Hieron. autem loquitur hic de curruus genere, lignis concamerati, quo, uti nunc etiam fit, matronæ, uiriq. nobiles gestari solebant. Eunuchi autem, quos semiuiros uocat, currum antecedebant. Basternam autem uehiculi genus esse, Seruius diserte lib. octauo Aeneidos, & Palladius in libro de re rustica asseuerant. dixit autem Basternarum caueas, ob uehiculi supernam contignationem, instar caueæ fabricatam, fornicatamque, ut nostro tempore essedæ sunt, quæ uulgari nuncupatione cocchia dicimus.* fol. 200. Castæ uocantur et nonnæ, et post cenam dubiam Apostolos

somni-

somniant.) Taxat sacerdotes, qui benedictionis pretia a uiduis accipiebant: ipsasq. reprehendit uiduas, quæ in superbiam elatæ, uiduitatisq. præseferentes libertatem, castas se, & ab antiquitate nonnas uocari patiebantur; & epulis expletæ, Apostolos se in somnis uidisse iactabant. Cenam autẽ ideo dubiam uocat, quod ita esset opipara, ac omni epularũ genere referta; ut conuiua merito dubitaret cuinam rei primum manum admouere deberet. allusit autẽ ad illud Terentii ex Phormione: Cena dubia apponitur. Dulcis libidinum pōpa concusserit.) Sicut nuptiarũ, funerũ, sacrorum, ac spectaculorũ pompa dicitur, sollemnis quidã apparatus, ita ipse libidinum pompã dixit. Quidquid enim in me fuit humoris libidinis, excoctum est.) Olim, quidquid in me fuerit humoris, excoctum est. Adhæsit os meũ carni meæ.) Olim, Adhæserunt ossa mea carni meæ. Vigila, & sias.) Olim, Et sito. Dic, benedic anima mea dominum.) Dic, particula olim deerat. Quid mihi, & uoluptati, quæ breui perit?) Aliter, præterit. Cui terra tribulos, & spinas generat.) Olim, Cuius, pro cui. uerior autem est hæc lectio, congruitq. cum scriptura, ubi dicit: Spinas, & tribulos germinabit tibi. Et in curru Dei rotarũ celeritate uoluũtur.) Currum Dei mundum, rotas uero tẽpora interpretatur. similitudo ex Ezechiele accepta est. Consuant tunicas, qui inconsutã desursum tunicã perdiderũt.) Alicubi pro desursum, desuper inuenimus, conuenitq. cum eo, quod scriptũ est: Erat autẽ tunica inconsutilis desuper cōtexta per totum. Verum anagogice, quod in tunica desuper legitur, Hieron. trahens illud ad impollutas uirgines, apposite desursum dixit, hocest cælitus. Et ad similitudinẽ Dei unione fecũda.) Erasmus ea, qua solet, audacia, uel potius temeritate, omnibus reclamantibus exemplaribus, legendum hic esse contendit: Sed ad conchæ similitudinẽ unione fæcunda: pulchrã conchæ, & Mariæ uirginis comparationem esse existimans; quod ut ex illa, rore cælesti perfusa, unio oriri dicitur, ita ex ista, Spiritu sancto superueniente, Christus, quem hic unionẽ uocari ait, natus sit. uerum altiorem Hieronymi esse sensum, cum ratio, tum exemplaria omnia docent. ostendit enim, Mariam uirginem, uir-

gam lesse fuisse, simplicem, puram, sinceramque, nulloq. extrinsecus adhærente germine, hoc est, nullo ei per copulā adhærescente uiro, unicum concepisse filiū, ad similitudinē scilicet quodam modo Dei, qui ex se unicū genuit gignitq. filium: unus enim illic pater sine matre, una hic mater sine patre progenuit: unicusq. tā ex una, quā ex altera generatione natus est filius. hæc enim omnia unionis uox significat. Vel potius hæc Hieronymi mens est: nullū ei unitum per copulā uirum, sed ad similitudinē uiri quē adhærescens uocauit germen, unitum eum ea fuisse Deum, & ex ista unione fœcundā illā affectam. in hunc sensum pro unione, unitate, codices quidā habēt, & scriptura eundē asserens ait: Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus altißimi obumbrabit tibi. Neque enim audiēdi sunt qui eum uxorē habuisse confingunt, cum de continētia disserens, & suadēs, per suā imitationē perpetuam castitatē intulerit.) *Ita habent hunc locum codices aliqui manuscripti: nos de Paulo Apostolo hanc eandē opinionē superius confirmauimus: etsi nō ignoremus uetustiores quosdā patres contrariā asseruisse: quamuis in antiquißimo Ignatii Græco codice, qui Matthiæ Vngarorum Regis erat, hoc non inueniri, Ambrosius Camaldulēsis, qui librū legit, testatur. Locum, qui errori causam dedit, ibi, hoc est epist. XII. exposuimus.* Ibi dicitur, Beatus qui habet semē.) *Duæ primæ uoces in transalpina editione deerant.* Nunc eunuchis dicitur.:) *hic quoque deerat, Eunuchis.* Legas Tertullianum ad amicū philosophum scribentē.) *Scribentē, nos addidimus, exemplarium ope.* Et certe Martha sedulo hospitalitatis officio.) *Martha, deerat.* Pauca autem necessaria sunt, aut unum.) *Sic habent multa exēplaria: & ita aliqui Græcorum sanctorum legunt, præsertim Basilius.* Sorores tuæ cursitent, & quærant, quo modo Christum hospitē suscipiāt.) *Falso reliquit immutator Hollandus, suspiciāt, pro suscipiant. allusit enim ad Marthæ officium, de qua dictum est in euāgelio: Excepit illum in domum suam.* Tulerunt theristrum meum mihi.) *Tenuis, ac linea uestis, qua æstate mulieres utuntur. Pallium pro Theristro, codices quidam habent.* Vox fratruelis mei pulsantis, & dicentis, Aperi mihi soror mea, proxima mea,

perfecta

perfecta mea, columba mea.) *Hac uerba, Et dicentis, item, columba mea, ex emendatis codicibus reposuimus.* Daniel in sublimi cenaculo suo, neque enim manere poterat in humili, fenestras apertas ad Hierusalem habuit.) *Germanus interpres perperam antea hunc locum ita legebat: Daniel in cenaculo suo manebat in superioribus: neque enim manere poterat in humili: fenestras apertas ad Hierusalem habuit. illa enim uerba, Manebat in superioribus, desunt in emendatis codicibus, neque apud ipsum Prophetam inueniuntur. sic enim ibi legitur: Ingressus est domum suam, & fenestris apertis in cenaculo suo cõtra Hierusalem, tribus temporibus in die flectebat genua sua. Addidit autem Hieronymus: In sublimi, ut, ubinam esset cenaculũ, explicaret. cenacula enim apud ueteres eadem prorsus esse, quæ Greci* δώματα, & ἀνάγαια, *Latini autem Mœnia, tecta, siue solaria uocant, idem auctor est. fol.210.* Humilis sedeas.) *Aliter, Humilius sedeas. aliqui codices habebant, Humili sedeas scabello, te causeris indignum. uerum non placet.* Quasi confectam icinniis non tenues.) *Negatiua particula, necessaria hic est, tamẽ olim deerat.* Humeris ne innitaris alterius.) *Ne, deerat.* Facies eunuchinas.) *Eunuchi etsi uirili ueste induti sint, imberbi tamen mento, femineam faciem præ se ferũt.* Quos uideris catenatos.) *Depingit uiros quosdam, qui ad ostentationem sanctitatis, catenis ad collum ferreis, promissa barba, longis capillis, nigro, ac pullo pallio, nudisq. incedebant pedibus.* Nudi in patientia frigoris pedes.) *Interpres Hollandus hunc locũ mutilauit. nam ubi ipse legerat, impatientia frigoris, indeque facilis ad restituendum illum coniectura sibi dabatur; nihilominus conclusit, aut legendum esse, Nudi patientia frigoris pedes: aut, Tumidi impatientia frigoris pedes. Nos ita restituimus ex antea impressis omnibus, & aliquod manuscriptis exẽplaribus. in patientia autem dixit, pro, cum patientia: hoc est, in maximis, quæ perpetiuntur, frigoribus, nudis tamen incedunt pedibus. Cicero patientiam definit rerum arduarum, ac difficilium uoluntariam, ac diuturnam perpessionem.* Talem olim Antymum.) *Antymum omnia fere manuscripta habent exemplaria: unum, Antemum. olim, Antonium, legebatur.* Si pes, laxa pel

le,

le, non folleat.) Follicare est instar follium, uento incluso, moueri, quod euenit laxis calceamentis. follicantes caligas alibi dixit. nunc pro eodem, follere, utitur uerbo. Crines calamistri uestigio rotantur.) Diximus alibi, calamistrum, calamum ex aere, aut simili materia esse, quo calefacto capilli crispentur: uerum quia ad calamistri formam crispantur, eamq. deinde seruāt, propterea, Calamistri, dixit, uestigio rotantur, hoc est in orbem flectuntur. Si puluillum uiderit, si mantile elegans.) Ceruical, quod e plumis auium fiat, puluillus, quasi plumillus dicitur. Græci, quia capiti supponitur, προσκεφάλαιον uocant. Mantile autem, mappa est ad tergendas manus, dicta, quasi manus tela. Veredarium urbis.) Quia summo mane ad salutationis officium surgens, undique urbem equo insidens excurrebat, ueredarium, quasi nuncium, & cursorem uocat. Veredus enim pernix, ac uelocissimus uocatur equus, quo nuncii, ac tabellarii uti solent. Post pauca, subdens de equis, ait: Equi per horarum momēta mutantur, tam nitidi, tamq. feroces, ut Thracii regis illum putes esse germanum. Prādium nidoribus probat & altili γέρων ὀπέπων. uulgo Pipizo nominatur.) Multum in restituendo hoc loco laborauimus, nam cum per se in omnibus exēplaribus corruptus esset, uolens eum suo more audax Erasmus emendare, magis corrupit. nesciens enim quidnam esset Geranopopa, quod scriptum inuenit, uersus, ut solet, ad diuinationem, aut γερανοπέπτα a coquendis gruibus, aut ab instrumento quodam farinaceo γερανοκόπτα legendum esse censet. si gruum ita illi placebat nomen, miror cur non potius a uorandis illis γερανοκάπτην, quem a coquendis, cognominauerit. nam farinaceum cur hic ad propositum faciat cribrum, ego quidem ignoro. Nos in quattuor manuscriptis exemplaribus, totidemq. antea impressis, inuenimus aut Geranopepan, aut Geronopepan: ex quibus hanc, quam posuimus, emendationem expiscati sumus, quam eruditos uiros probaturos confidimus. significat autem γέρων ὀπέπων senem effeminatum, exolutum, ac mollem. nam quod senex is esset, superius dixit, cum ait: Senex importunus ingreditur. Prandium, inquit ergo, nidoribus probat, & altilibus senex delicatus: hoc est

illud

illud tantum prandium probat, quod nidorem, & altilium, ac sa ginatarum auium escas habeat: & quia auium sãtum cibũ pro babat, propterea Pipizo *uulgo appellabatur. hinc subdit Hieronymus, Vulgo Pipizo nominatur.* Pipi *enim coetaliam auiũ uox est, indeq. Pipizo, tã Græcis, quã Latinis ducitur nomen.* Thracii Regis.) *Intelligit de Diomede Rege Thraciæ, qui ferocissimos habebat equos, eosq. hospitum carne pascebat.* Cur mensa diuersa.) *Impressa hæc lectio magis placet, quã, Cur mens diuersa, aut cur mens aduersa. si Christi, inquit, simul corpus accipitis, cur nõ eadẽ etiã mensa uescamini? fol. 212.* Mi catella.) *Sic enim molles, ac delicatæ mulieres se se mutuo per blandimẽta uocabãt.* Festiua carminis metro ludere.) *Festiua, omnia fere exemplaria habent: quedã uero, Aut lyricis festiua carminibus metro ludere.* Rusticũ putãtes omne, quod noscitur.) *Antea, Nascitur.* Cum Apostolis Cicero?) *Aliter, cum Apostolo.* Prouoluti, qui astabant.) *Olim, Astiterant.* Liuentes fateor habuisse me scapulas.) *Fateor habuisse me, necessaria hoc in loco profecto uerba apud Hollãdum deerant interpretem.* Sed quo tua, quæ tibi sunt aliena, non serues.) *Tibi, olim deerat.* Mãmona diuitiæ nuncupãtur.) *Hinc illud, Nemo potest seruire Deo, & mãmonæ. & alterum: Facite uobis amicos de mãmonæ iniquitatis. &, si in iniquo mãmona fideles non fuistis.* At nunc plerasq. uideas.) *Loquitur de mulieribus, & tamen egregius ille immutator legebat, Plerosque, sicut inferius pro Earũ, Eorum. fol. 214.* Plenis arcis pãnos trahit.) *Hoc est tritis, ac laceratis induitur uestibus, quas etiã per terram trahit, cum tamen habeat arcas indumentis plenas.* Cum ad Agapen uocauerint.) *Paulo superius in hac eadem epistola exposuimus, quid esset Agape.* In Basilica Sancti Petri.) *Pauperes ad Ecclesiæ fores pro eleemosinis postulandis semper manere solitos, non solum ex hoc loco, uerum etiã ex Actibus Apostolorum discere possumus.* Si fuerit Deus mecum.) *Sic ex uetustis codicibus, & ex Hebraica ueritate emendauimus. antea enim legebatur, si fuerit Dominus meus mecum.* Infinita de scripturis exempla suppetunt.) *Aliter, suppeditant.* Ante non plures annos.) *Vnũ exemplar habebat, Ante*

complures

compluresannos. Cœnobitæ.) *κοινὸς, cõmunis: βίος, uita, quod in cõmuni uiuant.* Anachoretæ.) *ἀναχωρεῖν, ſecedere: quod ab aliis ſeparati, in ſolitariã ſecedant uitam.* Romoboth.) *Si Hebraicum eſſet nomen, non Aegyptium, a ſuperbo inceſſu dicti uiderentur.* Prima apud eos confœderatio.) *Ex hoc loco diſcere potes, quã toto aberrent cælo hæretici qui Cœnobitarum uitam tantopere irrident.* Pergit ad menſas.) *Falſo olim legebatur, Menſam.* Oeconomum.) *οἶκος, domus: νέμω, guberno. ſic dicitur, qui rẽ familiarem gubernat.* Vt nemo quid poſtulet, nemo nõ habeat.) *Aliter; Vt nemo, quid poſtulet, nemo dehabeat. hoc eſt, ualde habeat. utrãq. hanc lectionem falſam putat Hollandus interpres; ſtatimq. nullis adiutus exẽplaribus, alterã in hæc uerba ſubſtituit: Vt nemo, quod poſtulet, habeat. prima tamẽ, quã maior codicũ pars habet, uerior mihi uidetur: ſenſuſq. Hieron. eſt: neminẽ quidquã poſtulare, quippe cũ hoc minime liceat, & tamẽ omnibus a præfectis monaſteriorũ ita prouideri, ut nemini aliquid deſit.* Trãsfertur ad exedrã latiorẽ.) *ἐξέδρα ſpatioſus quidam locus eſt, ubi in lectis cubare ueteres ſolebant. dormitorium nunc uocant. Cicero libro tertio de Oratore: tunc dedita opera, quieſcentibus aliis, in eam exedram ueniſſe, in qua Craſſus poſito lectulo requieuiſſet.* A Paſcha Pentecoſten cenæ mutantur in prandia.) *Sic habent quædã manuſcripta exemplaria, & germanior lectio eſt, quam, a Pentecoſte cenæ mutantur in prandia: ut legebat Eraſmus. nam quamuis Pentecoſte quinquaginta illos, in quibus nõ ieiunatur, comprehendat dies, in Pentecoſte tamen, non A Pentecoſte, dici debuiſſet.* Philo Platonici ſermonis imitator.) *Hinc dictum illud: aut Plato Philonizat, aut Philo Platonizat.* Eſſenos refert.) *De Eſſenis, qui a faciendo nomen apud Hebræos trahunt, multa Ioſephus, Philo, & Plinius. erant enim Eſſeni non populus quidam interioris Iudeæ, ut Plinius exiſtimat, ſed hominũ genus, Cœnobitarũ inſtar, in cõmune uiuentiũ. Philo ab orãdo, & ſupplicãdo ἱκέτας uocat. orationibus enim, ieiuniis, continentiaq. uacabant.* Horam tertiam.) *Horas canonicas uetuſtiſſimo inſtituto in Eccleſiam introductas, ex aliis etiã Hieronymi locis diſcere potes.* Ille comedit, & fronte blan-

ditur

ditur.) *Pro Fronte, olim, Forte.* Nec Phileto, & Alexandro facientibus naufragium.) *Locus est ex epistola ad Timotheū. antea, Phigelo, corrupte legebātur, fol. 220.* Et mirum in modū ille, quem in latitudine pectoris tui.) *Pro ille, illum, legebat, Batauus interpres.* Vniuersa tunc prosunt, cum in Ecclesia fiunt.) *Audis quod extra Ecclesiam non est salus, & quod virgines, quae extra illam degunt, scorta sunt existimandae, non virgines.* Et erant in conspectu eius, quasi dies pauci: quoniā amabat illam.) *Deerāt olim hec uerba, Quoniam amabat illā.* Tunc Thecla in tuos laeta uolabit amplexus.) *Theclam nominat, quia virgo fuit, & socia aliquando itinerum Pauli Apostoli. olim extabant, sed apocryphi, Pauli & Theclae περίοδοι.*

Scholia in epistolam XXIII.

fol. 224. Ex repentino tenebrarum horrore circundatus, Dominum uocat.) *Olim, Circundatur.* Nihil uilius est locustis.) *Vbiq. Hieronymus locustas pro insectis uolatilibus accipit: quas ingentes alicubi inueniri, & salitas, aut exsiccatas asseruari solitas esse, Plinius auctor est. Mirum autem alicui nō uidebitur, eas pro cibo Ioāni fuisse: nec ἀκρίδας pro asparagis, tenerisq. plantarum cacuminibus quis interpretabitur, si Parthos, aliasq. nationes, atque adeo ipsos etiam Iudaeos locustarum cibo victitasse, ex historicis, ipsoq. Leuit. c. XI. cognoscat.* A gloria in gloriam, quasi a Domini spiritu.) *Olim, quasi Domini spiritu.* Mitellis crispantibus.) *Mitra ornamentum capitis mulierum, torulis intortum. hinc crispantes mitellas dixit.* Innoxius.) *Quia caput talem tortuam, quae artabitur, nōn ma...rabatur:* Psimithio.) *Cerussam uocant Latini, fuci candidi genus. uide Dioscoridem, & Plinium. Videbis, inquit Aristophanes, faciei cicatrices, laciniasq. εἰδ᾽ ἐκπλυνεῖται τοῦτο τὸ ψιμμύθιον: si eluta hec cerussa fuerit.* Soccus.) *Calciamenti muliebris genus, de quo superius diximus.* Et quod possit magis astringere uestimenta, quam scindere.) *Pro scindere, cingere, perperam Batauus emendator legit. cingulum enim, auro, gemmisq. distinctum, scindere, praeciderеq. uestes solet.* Illidatur ei pro solea anathema.) *Calciamenti genus, quo pedis* planta

plantæ obtegebatur. ponitur pro crepida. conſuetum autē eſt mulieribus, crepidas cum iratæ ſunt, proiicere, illidereq. Et in ſuo morienti puluere dicatur.) *Eraſmus, non intelligens Hieronymum alluſiſſe ad illum ſcripturæ locū, quo Deus, ſerpenti maledicens, ait*: Puluerem, *ſeu terram comedes cunctis diebus uitæ tuæ: pro puluere, pure, legendum cenſet, puſque ipſum pro ueneno accipit.* Satana,) שטן *Satan aduerſarium, inimicumq. apud Hebræos ſignificare, omnes fere norunt.* Statim illud e triuio, Impoſtor, & Græcus eſt.) *Hic locus clare demonſtrat, ſupra epiſtola nona, contra Bataui ſomnia, legendum eſſe, ὁ γραικὸς ἐπιθέτης, Græcus impoſtor: quod dictum e triuio acceptum, ibi quoque aſſerit.* Vafriora.) *Ideſt magis mordacia, ſalſioraq. alicubi legitur, Vafri ora: & in uno codice, uaſti ore. ſic enim maledici uocari ſolent.* Aqualiculo. *Ventrem uocari aqualiculum, ſuperius diximus. fartos autem pingui aqualiculo, obeſos uocat, qui, macie deriſa, a ſceleſtis, guloſiſq. commendabantur.* Nec dedignabitur.) *Sic habent quattuor manuſcripta exēplaria: & ita legendū eſt.*

Scholia in epiſtolam XXIIII.

fol. 227. TITVLI ipſius partē ad finē ſecūdi libri.) *Finis pſalmi* LXXII *eſt, defecerūt hymni, uel orationes Dauid, filii Ieſſe. initiū uero* LXXII *eſt, Pſalmus Aſaph. Quā bonus Deus iis, qui recto ſunt corde. & ibi finit ſecūdus pſalmorū liber, eoque modo diſtinguunt* Hebræi. De ſuis ſæculis trahētes.) *Olim, detrahentē, ſed falſo.* Quis poſſit digno eleuare præconio?) *Aliter, Alleuare, ideſt ſuſtollere. interdū, eleuare, ſignificat diminuere. inde Liuius, Miror, inquit, ſi uana ueſtra, Patres cōſcripti, ad plebē auctoritas eſt: nos eleuatis eam.* Palmatū conſulē.) *Toga prætexta conſulū erat, palmata uero triumphantiū.* Non in lacteo cæli palatio.) *Alluſit ad circulū lacteum, quem ueluti uiam, Deorum, ut eſt in fabulis, cingāt palatia.* Non duobus tunicis.) *omnem hunc Euangelii locum eleganter, appoſiteq. ad metaphoricum ſenſum trahit.*

Scholia in epiſtolam XXV.

fol. 230. Viſcera cōmota non laxāt.) *Apte, Non laxant, inquit, adhærentem linguā, non remittūt, non relaxant.* Vox hæc

prima dedicata est in latrone.) *Hac uox, idest hac sententia, quod numquam sit sera pænitentia.* Aureum pheretro uelamen obtenditur.) *Vt nobili, supra pheretrum aureum uelamen, quo defunctæ corpus obtegeretur, appositum fuerat.* Vt quid genuisti me uirum, qui diceret discrimen omni terræ?) *Multas in hoc loco exemplarium uarietates inuenimus: nos impressã lectionẽ ideo reliquimus, quia maior codicum pars cũ ea cõuenit, sensumq. Hebraicæ ueritatis, Diuiq. Hieron. ac etiam septuaginta interpretum expositionem paucis comprehendit. idipsum enim est, qui diceret discrimen omni terræ, cum eo quod LXX his uerbis, Veh mihi, quod talem μῆτερ με ἔτεκες ἄνδρα δικαζόμενον, καὶ διακρινόμενον πάσῃ τῇ γῇ; & Hebraicus textus* איש ריב ואיש מדון לכל הארץ. *uirum rixæ, & uirum disceptationis omni terræ, explicant. Hieron. ipse in eo Hieremiæ capite ita transfert hunc locũ: Veh mihi mater mea, quare genuisti me uirum rixæ, siue iudicii, uirum discordiæ, siue qui iudicet, in uniuersa terra?* Pene effusi sunt gressus mei, quia zelaui in peccatoribus, pacem peccatorum uidens.) *In multis manuscriptis exemplaribus omnia hæc deerant: nos, ueluti necessaria, uti in impressis reliquimus.* Mariti orbitas irrogatur.) *Quattuor manuscripta exẽplaria habebant, Matri orbitas irrogatur. nos, etsi nouus loquendi hic modus sit, alteramq. lectionem magis probemus, mutare tamen ausi non sumus: quia Blæsillæ uirum amiserat Paula, de quo forte hic intelligit.* Si Iuda confessio interpretatur.) *Et confessionem, & laudem Iuda significare, omnes norunt.* In similitudinem triumphantium.) *Mirum est, gentiles etiam mortalitatis moneri solitos esse.* Ad hoc enim nati non sumus.) *Particula negatiua olim deerat, uerba tamen cum interrogatione legebantur.* Deuiis oberraret anfractibus.) *curui, & obscuri uiarum flexus inter se recurrentes, quod ueluti in ambitu frangantur, anfractus dicuntur.* Si Cedar tenebræ sunt.) *ita Hebraice exponitur Cedar, cum per kof litteram scribitur.* Secundo quodam modo propositi se baptismo lauerit.) *Quidam codices habent, secundo quodam modo proposito se baptismi lauerit. innuit autem ei fuisse in animo, monasterium*

ingredi,

ingredi, sed propositum opere propter mortem implere non potuisse. unde superius dixit, Semper monasterium cogitaret. Ex hoc loco clare patet, quod Theologi asserunt, monachorum. cænobitarumq. professionem, baptismo comparari. Hoc est, quod mihi monasterium promittebas.) *In monasterio, pro monasterium, legit Batauus immutator; uerum falsa lectio est. Paula enim nondum monasterium ingressa fuerat, sed intrare promiserat, & monachæ interea uitam domi agebat. nos e sex codicibus manuscriptis ita correximus.* Zenonem, Cleombrotum, uel Catonem,) *Zenonem mortem sibi consciuisse, aut laqueo, aut inedia, Laertius in eius uita prodit. Cleombrotum autem, iuuenem Ambraciotam, de tecto præcipitem se dedisse, Græco explicatur epigrammate. Cato demum Vticæ in Africa gladio se confodit.* Illa infidelem maritum.) *Intelligit de eo consule designato, de quo in superiori epistola scripsit.* fol. 233. Fili mi Absalon.) *Olim, Filius meus Absalon.* Non in plangentium exanimatione.) *Olim, Examinatione.* In lege ueteri sub peccati Adam omnes tenebantur elogio.) *Olim, sub peccato.* Primum cibum lentis accipiunt.) *Refert consuetudinem quandam Iudæorum, funerum, ac parentalium tempore, qui lentem ante omnem cibum prægustabant, edulium, quo Esau primogenita perdidit.* Et tota in illius ministeriis occupata.) *Olim, mysteriis.* Aut filiis ante mortem mundo mortua dederis.) *Quidam codices habent, Aut filiæ ante mortem mundo mortuæ dederis. sed falso: nam infra in epitaphio Paulæ ita ait: Sic amauit filios, quibus, ante quã proficisceretur, cuncta largita est.* Sic Christianam, & monacham.) *Hinc apparet, Paulam iam effectam monacham: uerum monasterium intrauit postea in Bethlehem.* Respice Iob quanta sustinuit: & uidebis te nimium delicatam, erectis in cælum oculis.) *Olim, Illum erectis in cælum oculis.* More lymphatico.) *Furiosi ita uocantur, quod creditum sit ab antiquis, auctore Festo, ex nymphæ in aquis aspectu furorem nasci. Græci νυμφολήπτους uocant.* Cui omnium, quam habebat, possessione concessa.) *Aliter, Cui omni.* Quæ quia monacha esse noluerit.) *Olim, quæ quam monacha esse noluerit.*

Cura placere Christo.) *Quidam codices habebant, Cur placere Christo non uis?* Quæ sine amore, sine inuidia iudicabunt.) *Sine amore, ex septem manuscriptis, & quattuor antea impressis codicibus restituimus. scripsit autem hanc epistolam D. Hieron. Romæ, tunc cum ob ecclesiasticas necessitates cum Paulino, & Epiphanio, Cypri Episcopo, e Syria retractus esset. meminit autem eius in Epitaphio Paulæ.*

Scholia in epistolam XXVI.

fol. 239. Hycanarum tigrium lacte nutrita.) *Allusit ad carmen illud virgilii: Hyrcanæq. admorunt ubera tygres. regio enim Asiæ Hyrcania est, ubi sæuissimæ tygres sunt.* Et papillatum corymbum.) *Etsi corymbus, racemi species sit, hederaceo similis: hic tamen corymbum uocat, rosæ nondum apertæ fastigiatum mucronem.* Antequam in calathum fundatur orbis.) *Rosam in uasculum explicitam calathum uocat, a similitudine.* Et tota rubentium foliorum pandatur ambitio.) *Olim, Ambitione. ambitionem recte uocauit in rosis, quæ foliis explicitis suas ostentant rosas.* Virens smaragdi gemma.) *Nihil omnino uiridius, ait Plinius, comparatum smaragdis uiret.* Totum sibi in terris uindicat.) *Sibi, olim deerat.* Cognatus, gener, maritus.) *Cognatus scilicet Eustochii, cuius sororem duxerat uxorem: gener Paulæ, cuius filia, eius erat uxor: maritus Paulinæ.* fol. 241. Et pro filio doloris, ac dexteræ, uirum desiderii sui peperit heredem.) *Vitiatus antea erat hic locus, legebaturq. in hunc modum: Pro filio doloris, dexteræ uirum, desiderii sui peperit heredem: sensus Hieron. est, Paulinam similem fuisse Racheli. quia sicut illa, in partu obiens, peperit filium, quem pater Beniamin, hoc est filium dexteræ, & ipsa Benoni, id est filium doloris mei, appellauit; ita Paulina, in partu occumbens, genuit filium Pammachium, quem uocat desiderii sui heredem, propterea quod monachismum, quem ipsa optabat, susceperit. explicatius post pauca leges hæc omnia.* Filius uirtutis, ac dexteræ.) *Quia dextra pro uirtute ponitur. hinc addit uirtutis nomen.* Ex arcæ cognomine nascitur.) איכבוד *Ichabod, non significat, cecidit, ut Erasmus asserit, gloria, sed non gloria.*

nam

nam scriptura statim se ipsam ibi exponens ait גלה כבוד, translata est gloria. ἀρχιστρατηγός.) sic militiae praefectus uocatur: ipse ad spiritualem traxit militiam. Tenerae puellae sustentat manus.) Aliter, Tenera. Tumenti aqualiculo.) A uase, in quo porci aquam furfure immixtam sorbent, uenter aqualiculus dicitur. hydropicum hic significat. Non mihi si linguae centum sint.) Virgiliana carmina sunt, alibi etiã a Hieron. citata. Munerarius pauperum.) Quod muneribus, pauperũ fauorem, & caelestem consulatum captaret, non secus quã olim apud Romanos agonothetae, qui munera, seu ludos edebant populo. Beatus Cyprianus grandi uolumine prosequitur.) Olim, Executus. Et Furiani germinis decus.) Quod a Furio Camillo Pammachius genus duceret. fol. 242. Si adhuc hominibus placerem.) Antea, placere uellem. Furua tunica.) Idest pulla, ac nigra. Insulas proconsulares.) fasciae erant in modum diadematum, pendulis utrimque uittis, erantq. sacerdotum propriae. ponuntur pro dignitate. Annuus honor est.) Anno tantum durare consulatũ, ex Liuio, & aliis omnes norũt. Per manus patricias tradebatur.) Patricios uocat nobiles tantum: quamquam plebeii quoque generis nobiles multi fuerint, ut Metelli, Marcelli, Catones, Pompeii, & alii. Consul Marius.) Marius, ut nouus homo, quemadmodum Cicero, consulatu putabatur indignus. uide Plutarchum, Ciceronẽ pro Plancio, Salustium in Iugurtha. Fulgens palma circumdat.) Vide quae diximus epist. 24. tunicam triumphalem intelligit, quae palma ornabatur. unde supra epist. 24. Palmatum consulem. Phasides aues lentis uaporibus decoqui.) Aliter, Discoqui. sic, gulae gratia, lento igni aues, Phasianae praesertim, coquebantur. Furuentes Buricos mannos.) Manni pusilli erant equi, quibus nobiles animi causa obequitabant, Appiam, inquit Horatius, mannis terit. Feruentes autem pro alacribus posuit. Buricos autem a Buris, Achaiae urbe, unde Romam mitterentur, cognominatos esse, Batauus putat interpres. exemplaria multum uariant hoc in loco. in quibusdam legitur, Feruentes manus: alibi, Feruentes, magnos; ut referatur ad id quod sequitur, Comatulos pueros. et

in uno exemplari, Feruentes Borico manus. si postrema hæc alicui placeret lectio, Boricum accipere is posset pro Burrho seu Pyrricho: quod genus indumenti rufum erat: cui colori feruentis nomen quammaxime conuenit: quasi, accensis his, coloreq. efferuescentibus, manus ornarentur. Crates Thebanus.) Hic ingens auri pondus proiecit in mare, dicens: Abite pessum malæ cupiditates: ego uos mergã, ne ipse mergar a uobis. non enim putabat se diuitias simul & uirtutes possidere posse: meminit de hac re superius idem Hieron. epist. 13. de qua tamen oblitus interpres nescio quid hic de famulis Cratis aurum in media Libya iussu domini, ut expeditius incederent, proiicientibus, comminiscitur. Antisthenes.) Hic Cynicæ sectæ princeps fuit: cumq. rhetoricam gloriose docuisset, audito Socrate, discipulos a se dimisit, dicens: Abite, & magistrum quærite: ego enim illũ iam reperi. statimq. uẽditis omnibus, ac publice dilargitis, nihil sibi præter pallium reliquit. hanc historiam interpretem ignorasse miror. Decalua eam.) Quod de captiua muliere Deuteronomii scribitur, congrue ad sæcularẽ sapientiã transfert: Non cothurnatã affectas eloquentiam.) Tragicã, ac turgidam cothurnatã ideo uocat, propterea quod cothurnus tragicorũ proprius esset. In clausulis struis.) Breues, concisasq. sentẽtias clausulas uocat: Græci periodos appellãt. narrationis finis ita etiã appellatur. Cito turgẽs spuma dilabitur.) Ampullas uerborũ, et sesquipedalia uerba sic uocat. Athenæũ.) Locus Athenis Mineruæ sacer, ubi artiũ professio erat, pro quolibet loco, ubi litteræ docẽtur, ponitur. Felices, inquit Fabius.) Fabii Pictoris nomine dictum hoc Quintilianus citat. fol. 245. Christi Mystes, Patriarcharum Symmystes.) μύστης, sacra discens, & alicuius numinis sacris initiatus. συμμύστης uero, qui iisdem mysteriis deditus est, exponitur. Amor tibi semper buccina in auribus sonet.) Pudet ubique Erasmi ineptias recensere. pro Amor, Amos hic legit. eiusque buccinæ propterea mentionem hic fieri asseuerat, quod apud hunc prophetam de buccina memoria fiat. quasi non multo præclarius buccinæ nomen apud Hieremiam, Ezechielem, Osee, aliosq. etiam prophetas inueniatur. nos ex uetustissimis codicibus ita restituimus.

mus. loqui autem Hieron. *de amore, & non de* Amos *prophe-
tæ, uerba, quæ sequuntur, clare ostendunt. ait enim :* Hoc *amore furibundus, quære in lectulo tuo, quem desiderat anima tua. sensus* Hieron. *est :* Amor *semper tibi in auribus cum buccinæ sonet. et forte uir sanctus* Amos *posuit pro* Amor, *sicut ar bos pro arbor, & honos pro honor ponitur.* Hic lituus.) *recur uum tubæ genus, lituus dicitur.* Inter caseatos nutritus est montes.) *Allusit ad illud, Mons Dei mons pinguis, mons coa gulatus, seu caseatus.* Quasi Aeneas.) *Aeneæ historiam, qui eo appulit, castraq. metatus, ciuitati condendæ locum na ctus prope Tiberim est, ex Virgilio omnes norunt.* Crustis fa talibus, & quadris patulis.) *Ex eodem Virgilio hæc est histo ria. dum enim crustas fatales, quadrasq. ex pane factas consu meret, Mensas consumimus, inquit Iulus. prædictū enim erat : Accisis coget dapibus consumere mensas. Quadras patulas, men sas uocat. hinc idem Virgilius : Patulis nec parcere quadris. et commode Aeneæ quadras Xenodochio, ubi pauperes aluntur, comparat, & ad Bethlehem, idest domum panis, accommodat. hoc enim significat, Et uiculum nostrum, idest domum panis ædi ficas.* Euge, nostra initia transgrederis.) *Quidam codices habent, Euge noster initia transgrederis. & ita legit Batauus emendator. mihi prima lectio magis probatur. Nos, inquit, qui in initiis iam sumus sanctitatis, superas : statum enim sum mum tenes. inde addit, Primus inter monachos.* Primum se queris Patriarcham.) *Intelligit de Abraham, qui hospites domo excipiebat, pascebatque, & in montanis habitabat.* Deletisq. gygantibus.) *Vitiorum monstra intelligit.* Nonne si recte offeras.) *Verba Dei ad Cain subiratū, quod fratris, non eius munera Deus respexerit, ut* LXX *transferunt.* Sæcu lo seruiebant.) *Olim, seruiebam.* Et parētum communium census uenderet.) *Quædam exemplaria legunt, Et paren tum communium habent cineres, uenderet. quæ lectio commo da, ac perbella profecto est.* Nunc quinque in tres, ac duas uidemus esse diuisas.) *Non allusit ad arithmeticam proportio nem, ut putat Erasmus, sed ad illam separationem, de qua Christus in euangelio Lucæ loquens, ait : Erunt enim ex hoc*

quinque in domo una diuisi, tres in duos, & duo in tres. separationis nomine mortem intelligit, quæ quinque has separauerat personas, Paulum scilicet, Eustochium, Paulinam, Pammachium, quæ quadriga est, & Blæsillam. in duas enim diuisæ erant Paulina, & Blæsilla sorores, quæ iam obierant: in tres, Paula, Eustochium, & Pammachius, qui superstites erant. Tu duarum medius.) *Inter Paulam scilicet, & Eustochium. modeste, ut in Bethlehem proficiscatur, inuitat. uel leuius, ait, subuolabis, ueluti ab his adiutus.*

Scholia in epistolam XXVII.

fol. 249. Gracchorum stirps.) *E Gracchis Caius, & Tiberius maxime celebrantur.* Soboles Scipionum.) *In fine huius epistolæ carmine hæc omnia explicat.* Ipsumq. proprium Angelum.) *Angeli eorum, inquit Christus, semper uident faciem patris mei, qui est in cælis. administratorios autem esse angelos, & propter eos, qui salutis hereditatem accepturi sunt, missos, Paulus diserte asseuerat.* Crepundiis.) *Superius diximus crepundia esse bullas, & similia, quibus pueri oblectati personant. ponuntur pro uitæ initiis, sicut cunabula.* Stemmatibus.) *Corona, & ornamenta, insigniaq. nobilitatis, & præclare gestarum rerum stemmata dicuntur.* fol. 252. Iulius a magno.) *Virgiliano carmine Toxotium significat.* Quis clinicorum.) *Qui lecto accubant, clinici dicuntur, quod inde proter infirmitatem surgere nequeant. κλίνη enim lectus est. pro Clinici, Clerici, alicubi falso legitur.* Cumq. orientis, & occidētis Episcopos ob quasdā ecclesiarū dissensiones Romā imperiales litteræ contraxissent.) *Audis quod undique ex toto orbe Romam ob fidei quæstiones, Apostolicam consulturi sedem, Episcopi urgente Imperatore mittebantur: & quod Imperatores in quæstionibus ecclesiasticis se non ingerebant, nisi ut Romam pro definitione rerum ecclesiasticarum contenderetur.* Iam carbasa tendebantur.) *Tenuissimum genus lini carbasum est: inde uela nauium ex eo facta carbasa dicuntur.* fol. 253. Pontiam.) *Ab ostiis Tyberinis Tyrrheno in freto duæ occurrunt insulæ, Pontia, ubi Flauia Domitilla pro Christo relegata fuit, & Pandatoria. Methone autem Laconica*

urbs,

urbs, sicut Malea promontorium. Cythera insula est Cretæ opposita: indeq. Cyclades etiam inueniuntur: ut his uersibus Virgilius explicat. Cyprus uulgatißima est insula, in eaq. Salamina urbs, ubi S. Epiphanius Ecclesiam regebat. Post Seleuciã occurrit Antiochia Syriæ: cuius pars κοίλη ob planitiem nuncupatur. Hodœporicon.) ὁδοιπορικὸν a uia, & ambulatione dicitur opus quo res itineris describuntur. Heliæ est ingressa turriculam.) In Sarepta Sidoniorum, ubi a uidua sustentatus est, turris in huius rei memoriam adhuc ostendebatur. Per campos Magedo Iosiæ necis conscios.) Hæc historia habetur 2. Par. 35. non 4. Reg. 9. ut putat Erasmus. ibi enim loquitur de Ochozia, qui periit in campo Mageddo, a Hiehu interfectus. Ruinas Dor.) Distabat a Cæsarea Palæstina Tyrum proficientibus hæc urbs per nouem millia passuum. Versa uice.) Quia Dor destructa erat, & e turri Stratonis insignis urbs erecta fuerat. In qua Cornelii domum, Christi uidit Ecclesiam.) Hoc dicit, quia Cornelii centurionis domus in ecclesiam uersa fuerat. Batauus interpres, qui somnia, ubi libuerit, uenditat, ait Paulum salutare Ecclesiam, quæ erat in Cornelii domo. quasi ille ad Cæsarienses, inter quos habitabat Cornelius, scripserit. equidem hoc in epistolis Pauli minime inuenio. simile quiddam de Cleopha Hieron. statim addit, quod eius scilicet domum ipsemet Christus in ecclesiam dedicarit. Andromades spectaricem:) Mela auctor est Ioppenses solitos esse Andromades apud se uestigia ostendere. hanc ad saxum religatam, ut marinæ belluæ uoranda proiiceretur, Perseus liberauit. Adiabenorum Regina.) Assyriæ populi Adiabeni sunt, inter Tigrim, & Euphratem positi. fol. 255. Prætorium.) Prætorum, iudicumq. palatium. & Apparitores, qui magistratum circumstant ad obsequium parati. Ostendebatur illi columna Ecclesiæ, porticum sustinens, infecta cruore Domini, ad quam uinctus ducitur & flagellatur.) Legebatur prius, ad quam uinctus dicitur, & flagellatus. nos ex Vaticanis manuscriptis codicibus ita emendauimus. dilucide hinc apparet, ueram esse Ecclesiæ traditionem, quod dominus noster Iesus Christus ad columnam alligatus flagellatusq. fuerit. huius columnæ

pars Romæ Exquiliis in tēplo S. Praxedis mōstratur. Deinde pro facultatula sua, pauperibus, atque cōseruis pecunia distributa.) Olim: *Deinde facultatula sua pauperibus, atque cō seruis distributa.* Ephrata regio uberrima, atque καρπόφορε.) *Ephrata Hebraice frugifera, a* פרה *Phara, quod est fructū ferre, interpretatur. prima .n. littera addita est. hinc Græce eodē sensu* καρποφόρον *appellauit. uere autē frugiferā fuit, quæ nobis in Bethlehem uico panem uitæ edidit.* Vau quippe.) הו *ho cum uau, et non* ה *ha, significat* αὐτὸν *non* αὐτὴν. *propterea legendum est, Audiuimus eum in Ephrata, non eam. sic enim habet textus Hebraicus in eo psalmo.* Adet.) עדר *per hain gregem significat. per aleph, magnificum. fol. 257.* Gaza.) *Verbum Persicum est. Pomponio ærarium, Curtio pecuniam, Virgilio diuitias significat. erat autem Gaza in Palæstina terminus Chananæorum Aegyptoq. finitima.* Atque inde ad dexteram transita Bethsur, uenit Escol.) *Olim, atque inde ad dexterā transit, uenit Escol. Bethsura autem uicus est in tribu Iuda XX lapide a Hierosolyma in Chebron. iuxta hunc fons est, ubi Eunuchus baptizatus est.* אשכול *Escol uero botrum significat.* Querchus Abraham.) *Apud Mambra conuallem, a qua Chebron parum distat, ut legitur Gen. 13.* Cariath arbe.) *Vrbem quattuor uirorum segregant, a quattuor maximis uiris ibi sepultis.* Caleb.) *Filius Iephonæ fuit: cui Iosue montem Chebron in possessione tradidit.* Othoniel filius Iephonæ Kenaz.) *Axa uxor Othoniel a uiro persuasa petiit aquas superiores & inferiores pro irrigandis agris. hunc locū nos restituimus. nam pro Kenaz legebatur Zenez. primo enim Iudicum capite, Othoniel nunc filius Iephonæ, nunc filius Kenaz appellatur, ex quo patet Iephone Kenaz quoque cognominatum fuisse.* Et quarum ductum.) *Et aquarum ductu, perperam olim legebatur.* Vitulā conternantem.) *Hoc est,* τριετῆ, *ac* שלשה *Selisa, trium scilicet annorum.* Reuertebatur Hierosolymam.) *Patet tam ex iis, quæ præcedunt, quam quæ sequuntur, ita legendum esse. non enim Paula sed Hieronymus loquitur. & tamen accuratus interpres, Reuertar, legit.* Rutilantem montis Oliueti lucem aspiciebat.) *Erasmus, pro lucem, crucem legit: quasi*

Christus

Christus in Oliueti monte, quod idem non ignorauit, crucifixus sit. uocat lucem, quia inde ad patrem ascendit. pedũ Christi uestigia, quæ nulla ui, iniuriaq. deleri potuerint, & templum in loco, unde ascẽderit, quod nunquam tecto obduci potuit, ut ascendentis Christi patulum appareret iter, etiam post multas ætates in Oliueti monte monstrari, alibi proditur. Bethphage.) *Vicus sacerdotum in eodem monte situs, domum Maxillarum significat.* Quæ semiuiuum suo iumento impositum.) *Semiuiuum ubiq. nos inuenimus. Olim, seminecem.* Ingressa Hiericho uidit urbem, quam fundauit Hiel in Abiram primogenito.) *Hunc quoque locum maxime deprauatum reliquit Batauus immutator, nam pro* חיאל *Hiel legebat Hazel. historiam leges 3. Reg. 16. Iosue enim, ut apparet eius libri capite sexto, cum diruisset urbem Iericho, dixit: Maledictus uir coram Domino qui suscitauerit ciuitatem Hierico. in primogenito suo fundamenta illius iaciat, & in nouissimo liberorum ponat portas eius. Hiel autem contra huiusmodi anathema uolens Hierico instaurare, euenit illi, quod refert Hieronymus.* De ualle Achor dicere.) *Achon, legendum, quod furatus res hostium est. is lapidatus a populo est. hæc uox turbas, tumultusq. significat. quia turbasti nos, dixit ad eum Iosue, exturbet te Dominus in die hac.* Thamnasara.) *Thamna etiam dicitur. urbs est in monte Ephraim, qui mons Gaa nuncupatur.* Raptum Sabinarum a Romulo tribus Beniamitica præcucurrit.) *Longe ante, quam Romulus Sabinas rapuit, Beniamitæ, ne periret tribus, aliarum tribuum puellas rapuerunt, chorosq. in Silo duxerunt.* Dosithei errore.) *Hic hæreticus iudaizauit, & contra Christum uerum Dei filium adlatrauit.* Græco sermone Augusta est appellata.) *Idem enim Græce est Sebaste, quod Latine Augusta.* Et ante sepulcra sanctorum.) *Legant hæc, attenteq. perpendant, qui sanctorum reliquias irrident:* Et inter Sochoth, atque fontem Sampson.) *Olim, Et in Sochoth, atque apud fontẽ Sãpson. Morasthi Palæstinæ uicus est nõ procul ab Eleutheropoli, ubi Micheæ sepulcrum erat. Chorræi autem Palæstinæ populi sunt, Palæstinorum uero metropolis est Geth, inde Gethei, non Iethei a Iethan, ut putat interpres, eiusdem*

Palæ

Palaestina est etiam Maresa. Idumaea, quae alio nomine Dama, Seir, & Edom, ab Esau dicta est, Gabalena deinde nomen accepit. De Lachis, e qua Rex Assyriorum in Hierusalem misit, queue a Iosue capta fuit, late in scripturis mentio fit. Sior fluuius, quem Hebrei שחור Sichor dicunt, turbidus seu fuscus interpretatur. eundem autem cum Nilo esse quē Phison scriptura uocat, Hieronymus super secundum Hieremiae caput, ubi de eo fit mentio, asseuerat. Gessen uberrima Aegypti regio est, ubi Iacob cum filiis, & pecoribus habitauit. De campis Taphneos, ubi a Moyse, & Aaron tot miracula perpetrata sunt, meminit Dauid in Psalmis, & Hieremias secundo capite. Thaphneos enim, legi debet, non Taneos. No, Alexandria postea ab Alexandro Magno conditore instauratoreq. dicta, nota est. Nitriam a nitro spiritualiter dictam interpretatur propter sanctorum monachorum greges ibi degentium, qui purissimo uirtutum nitro homines a sordibus peccatorum purgāt. est enim nitri uis abstersoria, ut in Hieremia proditur, dum ait, Si laueris te nitro, &c. Paulus Aegineta uim illi inter aphronitrum & salem tribuit. Isidoro.) Is pelusiotarum episcopus in Aegypto fuit. Pelusium autem unum est ex ostiis Nili, & urbs etiam, quae Augustanica est appellata. Maioma autem, ita enim legendum est, Gazae portus dicitur, ad quem ex Pelusio Paula adnauigauit. Cornicem Aesopi.) Nota est fabula Aesopica cornicis, quae furtiuis auium uestita plumis, cum suas quisque deinde repeteret, nuda remansit. fol. 262. In qua fontes crederes lacrymarū.) Duo exemplaria manuscripta habēt nō incōgrue, In quo fonte lacrymarum. Purpurisso rubor genis, cerusa faciei candor indu cebatur. stibio uero oculi dilatabantur. πλατυόφθαλμον inde Graeci uocant. Versuram quoque saepius faciebat.) Hoc est, aes alienum alieno dissoluebat aere, quod ita creditor non auferatur, sed cōmutetur potius, uertaturq. κρεαλαμβάνειν Graeci dicunt. Non ut aliis refrigerium, uobis autem tribulatio.) Olim, Nobis. Ego cautiorē in re familiari esse cupiebam.) Cautior antea, uitiato codice, legebatur. Sed illa ardentiore fide.) Aliter, Ardentiori fide. Suis buccinatoribus.) Ambitiosos laudatores buccinatores uocat, quod buccina ad diuulgandas

gandas res Principes, *magistratusq. uti soleant. Conchylii genus est buccina. Reatini in conuocando ad aprorum uenationē populo ea utuntur.* Verum hæc possunt esse communia cum multis.) *Si Batauum interpretem accuratum in ceteris inuenissem, mirarer cur hic pro multis, paucis legisset : sed oscitantē ubique potius indicare conuenit, quam reprehendere.* Et liquamine, & piscibus, & lacte.) *Et lacte, olim deerat. nos ideo reposuimus, quia in omnibus fere inuenimus exemplaribus manuscriptis, & ubique apud impressa inueniebatur.* Feriūtq. summos fulgura montes.) *Horatianum carmen est, significatq. præstantes uiros, persecutionibus semper fore subiectos.* Ne magnitudo uirtutum altius raperet.) *Congruit cum dicto Pauli, Ne magnitudo reuelationum extollat me. propterea altera mihi non probatur lectio, quæ erat, Ne magnitudine uirtutum altius saperet. fol. 266.* Quin Dei statim uideatur auxilium.) *Aliter, sequatur.* Scio ei scriptas infirmitates grauissimas.) *Pro Ei legebatur, Enim. fol. 268.* Theatrum facti sumus mundo.) *Theatrum idem quod spectaculum, ut uulgata habet editio.* Quo signo uocabantur ad collectam.) *Collecta nomine* Paulus *populi conuocationem, eleemosinæque, quæ pro pauperibus colligebantur, impartitionem uocat. ita hic pro conuentu sororum in unum ad orandum.* Ne consuetudo plus habendi.) *Aliter, Ne consuetudine plus habendi.* Triclinii.) *Triclinium a tribus lectis, seu mensis nomē habet. locus est, ubi ad capiendum cibum conuenitur. tres autem mensæ, quia tres mensæ cum tribus lectis ponebantur, dicta sunt. fol.271.* Μεσότης ἡ ἀρετὴ, κακία ὑπερβολὴ πέλεται.) *Hæc sententia, quam ipsemet exponit, Aristoteli in Ethicis multis asseueratur.* Et sibi discrimina afferret.) *Olim, offerret.* Non Panegyricum.) *Panegyricum dicitur genus dicendi in laude, & commendatione positum, sic dictum, quod in conuentu populi, qui panegyris Græce dicitur, ueluti pro rostris recitaretur.* Si in altera, scilicet ætate, nequaquam erit resurrectio mortuorum.) *Olim, sin aliter. fol.272.* Morbidas carnes.) *Hoc est, morbosas, secundum illud : Morbida facta pecus totum corrumpit ouile.* Breui oratione conclusi

clusi dicens.) *Dicens, antea deerat.* Domini resurgentis pal pauerit manus.) *Olim, tetigerit manus. Nos Euangelium secuti & exẽplaria ita correximus, præsertim cum Hieron. statim inferat : Cuius palpata sunt manus, consequenter & bracchia habuit. Græcis palpare dicitur ψηλαφᾶν, quasi τὸ ψαλτήριον ἀφᾶν, Eustathio teste, quod a fidium attrectatione, quod leniter fit, ductum initio hoc uerbũ fuerit.* Plectrũ cordis.) *Plectrũ instrumentũ est, quo chordæ percutiuntur, sic dictũ, quod Græce πλήττειν percutere significet. Exornent docilem, inquit ille, garrulæ plectra lyram. ad hanc rem pectinis interdũ usus erat, propterea, Iam pectine pulsat eburno, ait Virgilius.* Globos mihi stoicorum, atque aeria quædam deliramenta confingis.) *Dicebant hi hæretici, tenue, spiritale, aeriumq. corpus resurrecturum, non secus quam stoici, tenues quosdam globos, & paritatem in peccatis, sicut hi in corporibus, sibi finxerant. fol. 275.* In qua & Adam Iudæi conditũ autumant.) *Quod ait Apostolus nos resurrecturos in uirum perfectum & in mensuram ætatis plenitudinis Christi, sancte, appositeq. exponit, pro ea ætate, in qua fuit Christus dum scilicet resurgeret, quæ est annorum XXXIII, cum tribus mensibus. asserat, ut libet, contrarium Irenæus : hæc enim de ætate Christi uera, catholicaq. Ecclesiæ sententia est : & in ea conditum fuisse Adam, ex Iudæorum sententia Hieron. hic asserit.* Audi Israel, & tace.) *σιώπα, καὶ ἄκουε ἰσραὴλ, sic legitur Deuteron. 27.* Vt docerem quod didiceram non a me ipso, ideſt a præsumptione, pessimo præceptore, sed ab illustribus Ecclesiæ uiris.) *Si hæc seruarent homines, & in legendis catholicæ Ecclesiæ uiris tempus consumerent, nunquam in hæreses aliquas prolaberentur.* In cunis, & crepitaculis.) *Infantes in cunis iacent, & crepitaculis, seu personantibus rebus delectantur.* Christi flammeo.) *Flammei coloris indumentum, quo mulieres, præsertim uirgines, caput tegebant.* Crispantia maris æquora.) *Aquarum planas superficies, indeq. camporum planities, æquora dicimus. crispantur autẽ hæc propter insurgentes fluctus.* Et tumentibus fluctuum montibus.) *Aliter, motibus. fol. 278.* Sacrilegum putabant.) *Olim, sacrilegium putabat.* Hæbræo,

bræo, Græco, & Latino, Syroq. sermone psalmi in ordine personabant.) *Hebreo, deest in maiori exemplarium parte* Sed per omnem hebdomadam.) *Quanta cura, & pietate semper catholicorum corpora humata sint, & quibus precibus, & Psalmodiis parĕtalia, quæ nunc exequiæ dicuntur, peracta, hinc discere potes.* Illa corona de rosis, & uiolis plectitur, ista de liliis.) *Rosas, & uiolas martyrio, in quo sanguis effunditur, lilia quotidianæ, ac perpetuæ seruituti Dei, uitæq. immaculatæ comparat. candida enim, & immaculata uita, liliorum candorem præ se fert.* Hæc autem exiit de terra sua.) *Hæc uerba exemplariũ ope nos restituimus: & necessaria sunt.* Et uirulentias carnium.) *Ita habent omnes codices, pro indeq. mutare ausi non sumus. etsi, ut iurulentias reponeremus, uiri aliqui docti nos admonuerunt. Virus autem in carnibus non solum nidorem, odorisq. tetram quandam asperitatem, sed etiã saporis iniucunditatem significat. Aqua marina, inquit Plinius, uetustate uirus deponit, id est salsedinem, & amaritudinem: & quantum ad odorem, alarum, & paludis uirus apud præclaros Latinæ linguæ auctores inuenies,* Dicit ad ueram Nohemi.) *uerum legebat Batauus interpres, sed falso. Nohemi enim mulier fuit. intelligit hic de sanctissima, ac omnium præclarissima Maria uirgine, ad quam loqui Paulam asserit, ac dicere, ut de Nohemi legitur: Populus tuus, populus meus, & Deus tuus, Deus meus. fol. 280.* Exegi monumentum ære perennius.) *Hoc est, perfeci. Horatianũ est carmen. ære enim rerũ memoriæ olim insculpebantur, ut diutius manerent.* Agamemnonis inclyta proles.) *Maternum genus a Scipionibus, & Gracchis, paternum ab Agamemnone duxerat Paula. Pleraque, quæ nos sequimur, manuscripta exemplaria habent, Scipio quam genuit, Pauli fudere parentes. quæ lectio mihi quidẽ placet. Pauli enim parentes, Pauli Aemilii parentes intelligit. antea tamen, pro Pauli, Paulæ legebatur. dicit autem Paulã genus duxisse a Corneliis, Aemiliis, & Gracchis. Hæ enim familiæ affinitatibus maxime iunctæ inter se erant. nam superioris Africani filius, cum prole mascula careret, adoptauit sibi unum de Pauli Aemilii filiis, eumq. de suo nomine Scipionem appellauit.*

pellauit. is postea uxorem duxit Semproniam Graccham, Sempronii Gracchi, & Corneliæ, sororis patris sui filiam & ita inter Cornelios, Aemilios, & Gracchos maxima affinitas contracta est. Honorio Augusto sexies.) *Aliter, Septies, olim utrumque deerat.*

Scholia in epistolam XXVIII.

PVLCHERRIMVM auratam.) *Recte diuitem, ac nobilem uirum, pisci aurei coloris, præstantissimoq. comparat. Orata hic piscis nunc uulgo dicitur, prouenit in salsis aquis tantum, quæ una est ratio, quod in Velino, patriæ riræ lacu, ubi eum a Romanis satum Columella prodidit, non uixerit.* Fissuras montium.) *Aliter, scissuras.* Leuiatam.) *Superfluum esset hic Iudæorum somnia de Leuiatan pisce recensere. cetacei generis est, & omnium corpore uastitissimus. balenam nunc uocamus: draconem interdum uertunt interpretes, ut ubi dicit Dauid. Draco iste, quem formasti ad illudendum ei: & dedisti eum escam populis Aethiopum. fol. 281.* Sed de turbido flumine Iordanis.) *Puras & amœnas esse Iordanis aquas, superius dixit: nunc turbidas illas fieri ex immixtione mortui maris, (Asphaltitem Lacum Plinius uocat,) asseuerat.* Nec alteri palmam, alteri parat ignominiã.) *Aliter: Nec alterius palma, alteri parat ignominiam. Agonotheta autem dicitur is, qui agones, ac certamina edit. munerarium Latini uocant.* Omnes athletas suos desiderat coronare.) *Aliter, Coronari.* Hebræus, idest περάτης.) *Græce exponit Hebræi uerilóquium. περᾷν enim transire significat, quod Hebrais est עבר hauar. nomen a transitu Abraham ex Mesopotamia in terram Chanaan, ductum est: quando, uocatione Dei, eo profectus est.* Meloten.) *μηλωτὴ, aut potius μηλωτὴ pellis, exuuiumq. ouium dicitur, sicut μῆλος ouem significat. utebantur enim olim huiusmodi indumentis uiri sancti, sicuti nunc pastores. In Melotis, inquit Paulus, & pellibus caprinis.* Fecit hoc Crates Thebanus, fecit Antisthenes.) *De his superius diximus.* Vnde si paragrammata.) *Inuersio, mutatioque, litterarum, παράγραμμα dicitur, ut si pro κόραξος, dixeris κολακός. γράμμα enim litteram significat, παρὰ*

dictio

dictio in malam sumitur partem, dicitur & παρέγχρημα. παραγραμματεῖον Aristophani, in hunc eundem sensum, significat, scripturam peruertit, aut mutauit. Papiæ, & Polycarpi.) *Proh dolor, uetustissimos hos, sanctosq. uiros amisimus, qui fuerint, leges in catalogo.* Excepto Heptateucho.) *Legebatur olim, Octateucho, interpreti satis non fuit exponere, octo significare libros. nam cum addit, distingui a Pentateucho, egregie fatetur se nescire quid afferat. Heptateuchum enim Pentateuchum includit, hoc est quinque Moysi libros: sed præter eos complectitur etiam duos alios, Iosue scilicet, & Iudices. ita enim septem hos libros, quos simul colligabant, ueteres sancti notabant. fol. 284.* Nouum testamentum Græcæ reddidi auctoritati.) *Deerat apud Hollandum interpretem, testamentum.* De sabbato quod quæris.) *Romæ die Sabbati solitum esse ieiunari, hocq. ieiunium institutum pro eo, quod sequenti deinde die Petrus Apostolus cum Simone Mago cõflicturus erat, Augustinus asseuerat.* Traditiones ecclesiasticas.) *Quanta reuerentia Ecclesiasticæ traditiones seruandæ sint, hinc discere potes.* Atque utinam omni tempore ieiunare possimus, quod in Actibus Apostolorum, diebus Pentecostes, & die Dominico Apostolum Paulum, & cum eo credentes fecisse legimus.) *Petrum cum ceteris credentibus diebus Pentecostes ieiunasse, ex eo colligitur, quod sub horam diei tertiam nondum, ut ipse asserit, comedissent. legimus Paulum similiter cum fidelibus, tũ eo die, quo Spiritus sanctus ipsum, & Barnabam ab aliis separauit, ieiunasse, tum cum in naui Italiam adnauigaturus degeret: quod idem obseruauit die quoque Dominico, cum a mane usque ad mediam noctem concionando sermonem protraxit: alia de hac ieiunatione, quæ in Pentecoste, & die Dominico peracta sit, equidem in Actibus Apostolorum inuenire non potui: arguteq. ea a D. Hieronymo inde eruta sunt.* Manichææ hæreseos.) *Ieiunium horum dierum uituperabant Manichæi, & cibos damnabant.* Eucharistiam quoque.) *Laudat, Eucharistiam sumi quotidie, dummodo absque condemnatione, & non pungente sumatur conscientia. Apostolica consuetudo hæc est, Luca Euangelista teste, quæ ta-*

men, refrigescente caritate, quotidie in longiora spatia contracta est, ita ut e tribus anni temporibus, quod fuit sub Fabiano Martyre, ad unum postremo Pascha, sub Innocentio tertio per legem contra desides scilicet, ac parum cautæ conscientiæ Christianos ita latam, redacta sit. Et contextas quinquaginta diebus ferias.) *Fœdo, ac vituperando errore sexaginta pro quinquaginta hic legebat Erasmus: cum a Pascha ad Pentecostem, quo tempore ieiunium remittitur, quinquaginta tantum esse dies, Pentecostes per se doceat nomen.* Et præcepta maiorum leges Apostolicas arbitretur.) *Vbi sunt illi, qui quotidie in sacras Ecclesiæ leges debacchantes, nihil aliud habent in ore, quam, traditiones humanæ, humanæ traditiones?* Amphimallon.) *Gausapina tunica, utrimque villosa. ἀμφίμαλλον appellatur: μαλλὸς enim villum, seu lanam significat, ἀμφὶ circum. Patris mei memoria, inquit Plinius, cœpere Amphimalla, nostra sicut Villosa, & etiam Ventralia. Pausanias pro tapete etiam hoc nomen usurpat.*

Scholia in epistolam XXIX.

Crudelis ac dura dissocietas.) *Alludit ad eam opinionem, qua asseritur mortem dici, quasi μόρον, hoc est divisionem, ἀπὸ τοῦ μερίζειν, idest partiri, ac separare.* De deserto ascendentem.) *Falso prius legebatur, descendentem, cum non solum emendata exemplaria, verum etiam Hebraica lectio apud Osee prophetam habeat ascendentem, hoc est...* fol. 287. In Sion, idest in specula.) *Vertex montis Hierosolymitani Sion erat, ubi arcem David extruxit. & quia velut ex edito, ac sublimi loco subiecta ora prospiciebantur, Sion, idest specula est appellata. Anagogice vero pro sublimitate dogmatum, virtutum, contemplationumq. ponitur.* Basilidis hæresi.) *Basilides, de quo multa Irenæus CCCLXV, cælos commentus est: quem numerum hac dictione ἀβραξὰς complectebatur; ab ultimo deinde horum, mundum & hominem fabricatum esse, non a Deo, asseverabat. Deum portentoso nomine μίθραν, quo solent Persæ, appellabat. Non Christum, sed eius loco, Simonem Cyrenensem crucifixum dicebat. Valentinus, & Marcion ipsi quoque XXX.*

αἰῶνας

αἰῶνας, hoc est secula, item quadradas, octoadas, & duodecadas commenti sunt. Portentosa uerba, quibus in explicandis suis insaniis utebantur, cuiusmodi sunt ista, Armagil, Barbelon, & similia, late apud Irenaeum, si quis has ineptias, ac Diabolica monstra scire desiderat, inueniet. Et hoc studii habuerit.) *Aliter, Et hoc studio habueris.* Hir qui interpretatur Vigil.) עיר, *Hir uigilem significat. Theodotio nomen, ut inuenit, reliquit. ponitur pro angelis, teste Hieron. quod semper uigilent, & ad imperium Dei parati sint. idem auctor est, Hir significare caelorum nuncium, quem Graeci, Latiniq; ipsi dixerint: quam per multicolorem arcum ad terras descendere, ueteres fabulati sunt.*

Scholia in epistolam XXX.

fol. 291. Tota de conuersionis, ac pænitentiæ incunabulis assumenda.) *Sic habent sex manuscripta exemplaria. aliter legitur, Confessionis: quae lectio ipsa etiam congruit: quippe cum post confessionem peccatorum, paenitentia indiceretur: ut late nos in libro de sacramento confessionis, & antiquarum paenitentiarum diximus.* Et si dimissa fuerit, manere innuptam.) *Ita ex Christi uerbis Paulum Apostolum collegisse a multis Augustinus probat. magna enim fuit olim hac de re quaestio. Precipio, inquit Apostolus, non ego, sed Dominus, uxorem a uiro non discedere: quod si discesserit, ex illa scilicet fornicationis causa, quam dixit Dominus, intelligi hoc debet, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari.* Aliud Papinianus, aliud Paulus noster præcipit.) *Qui uir fuerit Papinianus; ex hoc solo cognosci potest, quod Asylum iuris sit appellatus: &, ne iniustam causam defenderet, capite plecti maluit. dum additur, Paulus noster, hoc est, noster legislator significatur.* Quasi culpam dignitas faciat, non uoluntas.) *Aliter, Voluptas. loquitur enim de libidine. nos, Voluntas, ideo reliquimus, quia, ut inquit Augustinus, non nisi uoluntas peccatũ facit.* fol. 292. In Basilica Laterani, qui Cæsariano truncatus est gladio.) *Refert historiam, quis fuerit Lateranus, a quo S. Ioannis Ecclesia omnium celeberrima Romae nunc dicitur. hanc Constantinus magnus post Lateranũ incoluit, eamq.*

Syluestro conuersus ad fidem donauit. Laterani in morte constantiam Epictetus etiam refert. Staret in ordine pœnitentium.) Legat, si quis voluerit, libellum nostrum de antiquis pœnitentiis: ibi enim pœnitentiarum historiam ex omni collectam antiquitate late descripsimus. Ob conflatum ex auro uituli caput.) Aliter, ut in impressis codicibus, Et conflatum ex auro uituli caput. Vnum exemplar habebat, Ex conflato ex auro uituli capite. Septem dierum emendauit fames.) Olim, Emendabat, sed falsò. Quæ ad se Dei traxit oculos.) Trahit, antea perperam legebatur. Contra Montanum, Nouatumq. scribens.) Nouatus lapsis post baptismum absolutionem negabat, si letale fuisset crimen. in eandem opinionem incidit Montanus, qui secundas etiam damnabat nuptias. Hæreticus ille omnium pestilentissimus, Erasmus, qui omnia ad libitum aut exposuit, aut uitiauit, & ubicumque occasionem nactus est uenenì fundendi, illam numquam omisit, secretam hic peccatorum confessionem apud ueteres fuisse negat, publicam tantum, quæ ob publica facinora perageretur, admittit: illamq. etiam iugulat, dum signis tantum, & pœnitentiæ impositione manifestam fieri solitam asseuerat. De secreta confessione nos late hanc hæresim confutauimus in libello qui Romæ Aldinis typis anno Domini MDLXII excusus est. De publica, quod non signis, & nutibus, sed ipsa peccatorum manifestatione, ab eodem, qui peccauerat, peragеretur, audiatur hic D. Hieronymus, quem uafer ille, ac omnium hæreticorum pessimus, Batauus exponit. satis est enim, ut ab eodem, quem interpretatur, & eodem, ubi hæc blasphemat, loco coarguatur. Saccum, inquit, indueret, ut errorem publice fateretur; &, tota urbe spectante Romana, ante diem Paschæ, in Basilica quondam Laterani, qui Cæsariano truncatus est gladio, staret in ordine pœnitentium, Episcopo, presbyteris, & omni populo collacrymantibus, sparsum crinem, ora lurida, squalidas manus, sordida colla submitteret. & inferius. Non est confusa Dominum in terris, & ille eam non confundet in cælo. aperuit cunctis uulnus suum, & decolorem in corpore cicatricem flens Roma conspexit. Sedit super carbones ignis.) Non allusit,

ut somniat interpres, uel ad carbones David desolatorios, uel ad carbonem uiuum, quo Esaiæ labia purgata sunt: sed Esaiæ uerba, quibus Babylonem ad pœnitentiam exhortatur, refert. ait enim ille c. 47. Descende, sede in puluere uirgo filia Babylonis: sede in terra: non est solium filiæ Chaldæorum, quia ultra non uocaberis mollis, & tenera. Tolle molam, & mole farinam: denuda turpitudinem tuam, discooperi humerum, reuela crura: transi flumina. Et sub finem capituli, secundum LXX. Habes carbones ignis: sedebis super eos: hi erunt tibi in adiutorium. In uadosis locis.) *Fundum cuiuscumque aquæ, per quod uia, sed difficulter tamen datur, uadum dicitur. inde uadosus. fol. 294.* Νοσοκομεῖον.) *Vbi ægroti recipiuntur, curanturque, sic dicitur. νόσος enim morbum significat, κομέω curo & nutrio. hinc νοσοκομέω, infirmos curo; & νοσοκομία, ægritudo. Argutus ille Batauus interpres nescio quid hic comminiscitur, ut pro eo reponatur νοσοῦντοκώμιον. quod significat, languentium uiculum. νοσοκομεῖον enim habent omnia exemplaria, præter unum, quod Græco nomine caret, sed eius loco habet, infirmorum receptaculum. impressi ante Batauam immutationem libri habent similiter νοσοκομεῖον. sed nescio quis sciolus, Erasmo similis, addidit, Idest languentiũ uillam. non enim κώμη, idest uilla, sed κομέω quod est nutrio, hoc nomen composuit. μητέρι κομέουσι τοκῆες, inquit Apollonius in Argonauticis, idest alunt. & Hesiodus, αὐτὰ καρχαρόδοντα κομεῖν. et apud Homerum in Odyssea, κομέεσκεν pro curabat. inde γηροκομεῖν, senum curam habere.* Morbo Regio.) *Ictericius ab Ictero, lutea aue, ob colorem ex bili corpore suffusam, hic morbus dicitur. Cornelius ab auri colore auriginem uocat. alii, quod oculis iris reducere, Arquatum. prouenit ex flaua bili, corpori suffusa, cum fellis egreditur uas.* Quali superba mens retributione damnata sit.) *Olim perperã legebatur, Quasi.* Cliniculum.) *Diximus alibi, Clinicos dici, qui ex ægritudine, uel membrorũ debilitate, aut mutilatione e lecto assurgere nõ possunt. nuncupatio Græca est. κλίνη enim lectum significat.* Volscorumq. prouinciam.) *Volscos mari propinquos uno latere fuisse, constat ex eo, quod Antium, nunc Neptunum, Volscorum fuerit caput,*

nos in Originibus Italiae, quae postea imprimentur, late horum historiam, orasq. explicauimus. Quasi oleum flammae adiiciens.) *Corrupte antea, adieceris.* Balaam ariolus.) *De hoc habes Numeri 22. Origenes eius prophetia de uenturo Christo multo ante stellae apparitionem Magos edoctos fuisse asseuerat.* Extorsit mihi negandi uerecundia, ut proprium ei opus huiuscemodi disputatiunculae pollicerer.) *Verecundia, habent tria manuscripta exemplaria. significat autem, propter uerecundiã. ceteri libri habent, ut in impressis, Verecundiam.* Vt diuersorio Mariae carere nollet.) *Pro Vt, olim, Et.* Oriens totus intremuit.) *Vnum exeplar manuscriptũ habet, Intonuit, quae lectio mihi placet.* Ab ultima Maeotide.) *Palus Maeotis ad Scythas pertingit, et a Bosphoro ad Tanaim usque deflectitur, ac Phasidis ostio proxima est. Tanais autẽ Asiam ab Europa disiungit.* Massagetas.) *Scythiae populi hi sunt ultra mare Caspium, equorũ sanguinem cum lacte potantes, Caucasi rupibus preclusi.* Alexandri claustra.) *Intelligit de portis Caucasiis, ultra quas Iudaeorum gentem hodie contineri, aliqui asserunt. Caspias autem falso uocatas has portas, Plinius scribit.* fol. 297. Tyrus se uolens a terra abrumpere.) *Fuit enim olim insula Tyrus, propterea ait, ingruentibus Hunnis, optabat rursum se in insulam redigi. Alexander Magnus contĩnentem eam reddidit.* Maledica lingua gentilium.) *Olim, Maledicta.* Stipes optabat accipere.) *Sic nummi uocantur, indeq. stipendium dicitur: quod, dum reponeretur, stiparetur pecunia.* Necdum dictum, iam factum.) *Miram facti celeritatem sic explicat Virgilius; Dicto citius tumida aequora placat.* Emitur hospitium, & ad hospitium turba concurrit.) *Aliter, Et hospitum turba concurrit.* In insula Melite.) *Falso legebat, Mytilenae, immutator Hollandus. Melite enim legi debet, de qua Act. 28. Malta hodie dicitur, estq. Rhodiensium equitum. iacet inter Italiam, & Epyrum, ante Pachynum Siciliae promontorium posita.* Sub una aestate didicit Britannia.) *Quasi dicat, spatio sex mensium rei innulgata est, a Parthis ad Britanniam usque.* Et iam fama uolans.) *Virgilianum carmen.* Sonabant Psalmi, & aurata tecta templorum

rum reboans in sublime quatiebat Alleluia.) *Oscitanter, ut solet, Batauus interpres reliquerat uocem, tecta.* Non sic Furius.) *Quomodo Furius Camillus Gallos ex urbe, qua potiebantur, eiecerit, Papirius Cursor Samnites prostrauerit, caesis uno die ex eis XXX millibus, & CCCXL, captisq. quattuor millibus LXXVII, & militaribus signis XCVII, & quomodo Scipio Africanus Numantiam in Hispania ceperit, & Pompeius, superato Tigrane Armeniae Rege, & Mithridate, de Ponti gentibus triumphauerit, Liuius, aliiq. historici luculenter produnt.* Has officiorum inferias dedit.) *Exequias nunc appellamus, cum pro mortuis sacrificatur. fiebant autem a gentilibus inferiae in honorem defunctorum. unde Cicero libro tertio de natura Deorum, Tertius est, inquit, ex Idaeis Dactylis, cui inferias afferunt. & Virgilius: Viuentes rapit inferias, quos immolet umbris. Catholica hodie Ecclesia in honorem, si sancti fuerint, aut in remedium poenarum, si propter scelera, ante mortem tamen dimissa, eo indigeant homines, inferias peragit, quia sancta, & salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a peccatis soluantur. nam igne amburi ligna, foenum, stipulam, ut is, qui ea aedificio apposuerit, saluetur, Paulus Apostolus auctor est. Dimitti autem & in alio seculo posse peccata, leuia scilicet, quibus eterna ignis non debetur poena, luculenter, ut prodidit D. Gregorius, Christus asserit, dum solum Spiritus sancti peccatum neque hic, neque in alio seculo habere remissionem affirmat. hoc ergo crimen in alio nō dimittitur seculo. eo autem nomine desperatio, & impenitentia comprehenditur. Verum quia proprio opere probaturi haec postea sumus, nihil addetur ulterius.*

Scholia in epistolam XXXI.

fol 299. Iuncto Paschali libro.) *Magna fuit olim in Ecclesia de die Paschatis quaestio, qua die scilicet agi, & utrum quartadecima luna primi mensis una cum Iudaeis peragi deberet, & quia nondum ratio solis, & lunae inuenta fuerat, propterea q. nec redacta in Cyclos, ad Alexandrinum olim Episcopum mittebatur, ut is Paschatis diem annunciaret: quam operam ille egregie nauabat: ut ex sermonibus Theophili, a Hieron.*

uersis, apparet. ratio, cur mitteretur in Aegyptum, erat, quod initium primi mensis statum, certumq. non erat, sed ex solis, lunaeq. motu variabat: Aegyptiis autem, qui lunae tantum rationem habebant, quemadmodum hodie Iudaei obseruant, certum erat: & secundum eorum regulam, locutum fuisse Deum ad Moysen in Aegypto, pro compertissimo habebatur. inuenta fuit certa deinde ratio, ut quartadecima lunae post aequinoctium similem uernum quaereretur; qua inuenta, sequenti deinde Dominico die Pascha celebraretur: aut, si ipsa quartadecima in Dominicum incidisset diem, ne cum Iudaeis feriaremur, in alterum deinde Dominicum reijceretur. Quod mutata ratio hodie fit, aequinoctium est in causa. id enim quolibet CVI anno per unum diem, ob minuta quaedam plus nimio interposita, retrocedit. scripsit autem Theophilus non solum de Paschate, sed de haeresibus ad Epiphanium epistolas, sermones, & alia multa. Non esse tritem eloquentiam.) Pacis alumnam esse eloquentiam, latisq. ac tranquillis rebus efflorescere, Cicero prodit. Demosthenem, & Platonem.) Unus summus orator, alter summus fuit philosophus.

Scholia in epistolam XXXII.

fol. 301. Et absentiam corporum crebro iunge sermone.) Sic habent quinque antea impressa exemplaria: Frobeniana uero editio, Crebro uince sermone: cui manuscripti codices assentiuntur. Quosdam mundi philosophos.) Democritum intelligit, qui, Cicerone in Tusc. quaest. teste, se obcaecauit, ut naturae secreta subtilius rimaretur: idem quoque postea fecit Metrodorus discipulus, &, ut quidam produnt, Epicurus. Intrauit mors per fenestras nostras.) Aliter, Vestras ut habent LXX Interpretes Hieremiae nono c. Nabuchodonosor.) Hostes barbaros recensens, qui subuerterunt ciuitatem Dei Hierusalem: his in contrariis deinde annectit Dei amicos, qui reaedificarunt: ut illorum nomine uitia, quibus fideles quatiuntur, horum uirtutes, quibus statuuntur, intelligamus. Nec mittis mercedes in pertusum sacculum.) Sumpsimus ex Aggaei prophetae, ubi ait: Et qui mercedes congregauit, misit eas in sacculum pertusum. Ad montem Nebo.)

Rarum est inuenire quantumuis paruulam epistolam, in qua fœdo errore non sit lapsus oculatus ille Batauus interpres. Naboth hic legit, pro Nabo: & quasi non inueniatur hoc nomine aliquis mons, putans se scire linguam, quam nescit, sessionem statim interpretatur: nec prodit interea, quibus apud Hebræos litteris Naboth scribatur. ex quarum uarietate, uaria quoque nascatur interpretatio necessarium est. sed quid in recensendis his ineptiis tempus conterimus? neque Naboth in scripturis mons aliquis est, nec, si esset, sessionem ullo modo significaret. legendum est Nabo. est autem Nabo mons, & urbs in terra Moab, prope Iordanem, quo in ultima mansione Iosue cum Iudæis peruenit. oppositi autem Nabo sunt montes Abarim: ut historiam hanc omnem in libro Numerorum c. 33. uidere potes. meminit alibi de hoc Hieronymus, & Nabo appellat. sacræ litteræ hodie נבו *Nebo pronunciant, non Nabo.* Secundam in Galgala circumcisionem.) *Secunda uocatur ob tempus, non quod idem homo bis fuerit circumcisus. ex hoc Galgala nomen habet, hoc est præputiorum collis. in Christiano autem secunda circumcisio est omnium affectuum amputatio. Hierico uero historia nota est. Adonizedech fuit unus ex quinque regibus, quos Iosue occidit. Hai urbs fuit, quam idem cepit: Azor, quam etiam incendit.*

Scholia in epistolam XXXIII

Non timebis Adriatici maris.) *Paucis uerbis maria, per quæ ad loca sancta nauigabatur, recenset, Adriaticum scilicet, Aegæum, atque Ionium. Pannonium uero hominem ideo terrenum uocat animal, quod mediterranea regio Pannonia, siue Vngaria sit.* Vt manifestentur opera Dei in illo.) *In illo, nos restituimus.* Ergo frustra sanctificaui animam meam.) *Sic legitur in psalmo 72. Hollandus pro Ergo habebat, Ego.* Quid inter Reges Iosia sanctius?) *Nullum Iosia religione, ac uitæ sanctitate umquam inter Reges fuisse similem, scriptura ipsa commemorat: occisus tamen fuit a Pharaone, cognomento Necao, cum contra Regem Assyriæ ad Euphratem flumium castra haberet.*

Beatus

Beatus Antonius cum a sancto Athanasio) *Magnum uolumen de uita, & miraculis B. Antonii Athanasius scripsit: in quo hanc eandem refert historiam. acciens autem Alexandriam est Antonius, ut Arianos suo tantum testimonio confutaret. inuulgauerant enim illi, suæ opinionis esse Antonium; ut auctoritate tanti uiri suas hæreses hominibus persuaderent. Fassus est ille coram omni populo, in errore esse Arianos. quod solum uiri sanctissimi testimonium ingentem hominum multitudinem conuertit.* Didymus.) *Præceptor Hieronymi fuit Didymus. scripsit multa, quorum aliqua ipse Hieron. transtulit.* In quo peccati festuca non cadit.) *Allusit ad illud Euangelii, de festuca, quam quis in alterius oculo uidit. rectèq. pro peccato interpretatur.* Nos, licet hoc anno non ueneris.) *Aliter, ad nos licet hoc anno non ueneris.* Et illo comitante huc ueneris.) *Aliter, Comitatus.* Libenter suscipiam dispensationis moram magnitudine fenoris duplicatam.) *Basanus immutator perperã legebat: libenter suscipiam dispensationem moram, uel dispendium moræ, magnitudine fenoris duplicati: dispendium enim nullum habet exemplar.*

Scholia in epistolam XXXIIII.

Demisso Synthemate.) *Synthesis, & Synthema, genus indumenti nobilium, breue & negotiis aptum erat: quo Romani in Saturnalibus, toga dimissa, peculiariter utebantur. uersicolor erat uestis, & uariegata, hinc Græce a compositione nomen ducit. Scæuola Iurisconsultus, Quæro, inquit, an ex uniuersa ueste, idest Synthesi, tunicas singulas, & palliola Sempronia eligere possit. Vsui erat equitibus, ac senatoribus. hinc epigrammatum scriptor. Synthesibus dum gaudet eques, dominusq. senatus. & alibi: Frigus enim magnum synthesis una facit.* Punicea indutum tunica, baltheus ambiebat.) *Purpuram, bullisq. ornatum cingulum intelligit.* Prenderent signa uerborum.) *Notarii notis interdũ uerba excipiebant, ut loquentis celeritatem, litterarum compendio æquarent.* Sine lenocinio.) *Ornatam, magisq. exquisitam diligentiã ita uocant, a lenonibus, qui arte, ac fuco quodã mulieres alliciunt.* *fol. 307.* Iuliano tirunculo.) *Quasi nouum in*

militia

militia Christi ita uocat. Tuorũ exequias prosecutus es.) *Quorum, pro Tuorum, legebat Batauus immutator, sed falso. exequias, uulgato hic uocat nomine, quas supra modo inferias, modo parentalia dixit. uetustissima consuetudine illas obseruatas hinc, apostolica uero traditione introductas, ex* Dionysio *Areopagita discere potes.* Ad singulas plagas ferlebatur immobilis.) *Ferebatur, olim. nostram uero lectionem ueriorem esse, & emendatiora exemplaria, & Horatiani, qui statim sequuntur, uersus ostendunt: dum dicitur, Impauidum ferient ruinæ.* Si fractus illabatur orbis.) *Horatiani uersus, stoici hominis constantiam describentes.* Cuneis.) *Cuneus militum, constipata multitudo, qua exercitus hostium perrumpatur, non secus, quam cuneo lignum.* Diues quondam dominus, & ditior patre.) *Hinc constat, ut superius diximus, legendum non esse, Et ditior patre: quippe cum de diuitiis patris Iob nihil prodatur. Dominus opes, pater familiã respicit.* Adiaphora, hoceſt indifferentia nominentur.) *Deerat olim penes Batauum immutatorem uox, Nominentur: nos ex quinque antea impressis, & uno manuscripto exemplaribus restituimus. ἀδιάφορα autẽ indifferentia significant, cuiusmodi, præter uirtutem & uitium, omnia esse, stoici asseuerabant, ut sunt diuitiæ, ualetudo, ægritudo, uita, mors, & similia. uocabant autem indifferentia, quod nec bona esse dicerent, nec mala.* Panegyricis prosequantur.) *Sollemnes orationes, quæ ἐν πανηγύρει, hoceſt conuentu hominum publice recitabantur, laudesq. alicuius continebant, Panegyrici nominantur.* Dedicatio ossium martyris, candida tibi uestimenta reddiderit.) *Asserit eum in dedicatione Ecclesiæ, in memoriam cuiusdam martyris, lugubri mutata ueste, candida fuisse indutum. fol. 309.* Metu inopiæ reseruabis. *Quidam codices habent, Reseruaueris. alii, sicut Frobeniani, Reseruans. omnes antea impressi, & aliquot etiam ex manuscriptis, Reseruabis.* Vt euadas Aegyptiam.) *Intelligit de Ioseph ab impudica domina ad adulterium sollicitato: & tamillius relictum, quam Heliæ proiectum pallium, pro deserendis diuitiis μεταφορικῶς interpretatur.* Cum reti eam, & naticula

dereliquit

dereliquit.) *Petrum reliquisse uxorem, & germanæ deinde loco illam habuisse, omnis prodit antiquitas, taliq. exemplo clericorum cælibatus in Ecclesiam introductus est. hanc Petrus, ut auctor est Eusebius, cum uidisset ad mortem pro fide rapi, his uerbis adhortatus est: O coniux, memento Domini.* Hæc monilia.) *Ornamenta uirginum ex auro, aut unionibus collo appensa, monilia dicuntur.*) In uilibus pauperum tunicis reseruetur.) *Sic habent septem codices manuscripti, & ex impressis aliquot. Transalpina uero editio; Vilibus pauperum tunicis seruetur.* E quibus unum.) *De Crate Thebano intelligit, de quo alibi meminit.* Philosophus gloriæ animal, & popularis auræ uile mancipium.) *Ad gloriam enim & ostentationem hæc & alia faciebant philosophi; hoc autem a Christiano homine alienum esse debet.* Proscriptio tollere.) *Relegatio, damnatioq. sic dicitur.* fol. 312. Difficile, immo impossibile est, ut & præsentibus quis, & futuris fruatur bonis; ut & hic uentrem, & ibi mentem impleat: ut de deliciis transeat ad delicias.) *Legant, ac relegant hæc heretici, qui infelici nostro tempore se uiam huic contrariam inuenisse putant.* Si quid debeat uelle, uel facere.) *Vel facere, nos ex decem manuscriptis codicibus restituimus: prius impressi habebant, Sed quid debeat facere. Probeniani, Gryphianique, Sed quid debeat uelle: deerat enim, Vel facere.* Et nudus in baculo suo pergit Mesopotamiam.) *Vocu-lam, Suo, abstulerat Batauus innouator: nos in omnibus, quæ habuimus, inuenimus exemplaribus, tam antea impressis, quam etiam manuscriptis.* Vt lapsis manum porrigeret.) *Alibi notauimus Batoui innouatoris hac in re errorem, dum pro, lapsis, lassis, substituit. quod autem, lapsis, legendum sit, ex ipsius Hieronymi uerbis hic discere potes. Et sancti enim, inquit, corruunt, si fuerint negligentes.* Schedulas flagitare.) *Scheda, & schedula Græcis σχέδη, καὶ σχέδιον pagella, tabellaq. inscripta uocatur. Hæc te tertia, inquit Cicero, iam epistola ante oppressit, quam tu schedulam, aut litteram.* Domestica sanctæ Veræ.) *Iuliani sororem hanc fuisse, creditur.*

Scholia in epistolam XXXV.

Sv. paludamento.) *paludamentum militum uestis erat, & Imperatorum ad bellum proficiscentium, Festus omnia militaria ornamenta sit notari asserit, paludatus inde deducitur. Cum paludatis lictoribus, inquit Liuius, ab urbe profectus, Brundusium uenit. Augurales autem libri, omnes, armatos ornatosq. ut ait Veranius, paludatos uocant.* fol. 313. In domate constitutus.) *Allusit ad illud Euangelium, quo uetantur e tecto descendere ad uestimēta tollenda homines, eius, quam predicit, tribulationis tempore.* Stiuam dimittere.) *Pars aratri, quae per manum dirigitur, tenetur q. stiua, quod in ea aratri stet uis, appellatur. nemo, inquit Christus, mittens manum ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei.* Camelorū prauitatibus.) *Camelos gibberos, ac distortos prauos uocat; diuitiisque, quas iniquas in hunc eundem sensum scriptura uocat, comparat. quod illae farcinae, onusq. sint, & non sine iniquitate plurimum acquirantur. iuxta illud prouerbium, quod citat Hieronymus, dum, mammona cur iniquitatis uocetur, exponit, dicens: Omnis diues aut iniquus, aut iniqui heres. hoc autem asseritur, non quod iniquae diuitiae sint, sed quod plurimum cum iniquitate parentur. Licet, si quis attente uerba Christi apud Lucam consideret, dum iniquas uocat, fallaces, ac non ueras diuitias intelligit. ait enim: Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod uerum est, quis credet uobis? Verum enim iniquo opponit.*

Scholia in epistolam XXXVI.

Ioannes idem Apostolus, & Euangelista.) *Vt plus ponderis habeat sententia ipsa, quam citat, Ioannis Apostoli, & Euangelistae illam esse asserit, non quod duae posteriores epistolae illius non sint, ut ueterator interpres Hollandus hic ait. nam etsi quorundam haec fuerit opinio, ipse tamen Hieronymus ută magis ueram illam non astruit, sed refert tantum, ut infra in catalogo late, cum de ipso Ioanne, & Papia tractat, legere poteris.* Sol non occidat super iracundiam uestram.) *Duo nobis mandantur, primum ne irati aliquod perpetremus peccatum, alterum ne in ira maneamus usque ad uesperam.*

Et

Et tunc ueniens offeres munus tuum.) *Ex emendatioribus codicibus uulgatam reposuimus lectionem: altera erat, Et sic offeres munus tuum ad altare.*

Scholia in epistolam XXXVII.

fol. 316. Antiquus sermo.) *Mendaces hoc bonum lucrantur, inquit philosophus, ut, cum uera dixerint, illis non credatur.* Loco motum.) *Tractum est a militibus, qui, ut loco non cedant, summopere contendunt: qui enim cedunt, metum ostendunt, & uirium infirmitatem.* Consumpsit.) *Aliter, consumpserit.* Aegrotatio.) *Corporis esse ægrotationem, animi uero ægritudinem, eleganter docet: quod & Tullius in Tusc. quæst.* Heliodorus.) *Hic est ille Heliodorus, ad quem ex eremo epistolam, primam in ordine, scripsit. Quod autem ait, Post argumenta testes uocabo, uere oratorum est proprium: rem enim prius argumentationibus probant, mox testes citant.* Meis sceleribus fugatus.) *Vt socium a leuitatis suspicione liberet, sibi uir sanctus culpam adscribit.* Hibera excetra.) *Hidra excetra dicta est, quod uno exciso capite tria renascerentur. fuit autem in Lerna palude. Plautus, Cum excetra cum Antea deluctari mauelim, quam cum amore. Obtrectatorem aliquem Hispanum intelligit, propterea Hiberam uocauit.*

Scholia in epistolam XXXVIII.

Omni crimine caput.) *Pars hominis prima, pro toto homine ponitur: multi codices habent, Mea fecere dicta, ne consortio beatorum insereretur obsessum omni crimine caput.* Et ante dixeram præsens.) *Olim, Et, ut ante dixeram.* Morbida aberrans ouis.) *Aliter, Oberrans.* Lababunt gressus.) *Apposite modum labandi explicat.* Nec regredi ualeo.) *Quia monachum professus erat.* Nec progredi.) *quia multis incõmodis præpediebatur. Quidam codices habebant, Nec regredi nolo: quæ lectio est trium manuscriptorum, & duorum impressorum. ceteri omnes legunt, Valeo.*

Scholia in epistolam XXXIX.

fol. 318. Longum sermonẽ.) *Innuit longiorẽ fuisse epistolã, nam subdit, Confabulatio lõga est.* Angustia schedulæ.) *Pagellã schedulã esse, supra diximus.* Dico enim læsus, dico

lacrymas.) *Addunt multi codices, Et irascens.* Et magis uult.) *Aliter, & mauult.* Non enim egent sani medico.) *Enim, nos restituimus.* Et in testaceis uasculis thesaurus sæpe recõditur.) *Apposita similitudo, ne externa tantũ cõsideremus.*

Scholia in epistolam XL.

In urbem Leges.) *Legis populi Pannoniæ sunt, quæ Pannonia finitima est patria D. Hieronymi. Lege autem est in Africa. ex hoc, & ex stylo, Augustini esse epistulam, Batauus putat interpres: uerum non animaduertit ex titulo, & ipsa epistola, constare magis ad eum scriptam, quam ab ipso, quicumque sit ille, qui scripserit.*

Scholia in epistolam XLI.

Nitriæ.) *Ciuitas iuxta Alexandriam hæc est.* Cum me Thracia.) *Iter suum e Dalmatia in Syriam per Thraciam, & minorem Asiam quale fuerit, miro compendio describit.* Nec dum obductam rescidit cicatricem.) *Hylam post Innocentium mortuum paulo post esse, his uerbis scribit: & ita ex Innocentii morte factam cicatricem, rursus ex Hylæ obitu rescissam asserit: quem sensum Batauus interpres minime percepit.* Scalam præsagatam Iacob.) *Vide, quam apposite monachi uitam describat, ac laudet, contra ea, quæ hodie adlatrant hæretici.* Quo uelut fratre in osculo fruebatur.) *Quædam exemplaria, pro in Osculo, habebant, Monoculo. & pro Lateri, Alteri: uerum impressa lectio germanior est.* Horrent sacco membra deformia.) *Aliter, Deformi.* Nulla Euriporum amœnitate.) *Longus, & cum amœnitate angustus tractus in mari Euripus dicitur: e cuius similitudine ad oblectandos animos in hortis, alibiqua immissæ aquæ, ut huc, & illuc fluerent interdum, ac refluerent, Euripi dicebantur.* Ad exemplum Ioannis aliquid uidet, dum in insula commoratur.) *Intelligit de Ioanne Euangelista, quem in insula Pathmos Apocalypsim scripsisse, preter ueteres omnes sanctos, & præcipue Iustinum, & Hirenæum, qui eam interpretati sunt, ipsemet asseuerat.* Ad Rheni semibarbaras ripas.) *Treuerim intelligit, ad Rheni ripam positum, sicut coloniam, ubi D. fuisse Hieronymum proditur.* Pompaticis ferculis.)

Sic

Sic uocat pompas, ac statuas, quæ ostentationis causa publice ferebantur. a ferendo enim ferculum dictum est.

Scholia in epistolam XLII.

Turpilius comicus.) *Huius ingenii monumentum nullum extat. comicum autem, & Pompeii fuisse temporibus, Eusebius testis est.* Quamquam in re non uera.) *Hoc dicit, quia comœdia ficta quædam res est; ueras tamen sententias continet,* Cascos Ennius appellat.) *Veteri Sabinorum lingua, cascum antiquum significat: quod nomen Aethiopiæ populi alia qui adhuc retinent: inde prouerbium: Cascus cascam ducit: hoc est, uetulus uetulam. Carmen Ennianum recitatur a Varrone his uerbis: Quam primum casci populi creuere Sabini.* Lælius uetat.) *Prodit hoc M. Tullius in libro, qui Lælius inscribitur.*

Scholia in epistolam XLIII.

Rex Attalus.) *Cum, inuidia Ptolemæi, ne alibi bibliothecæ fierent, clausis mercibus papyrus ex Aegypto haberi non posset, membranas Eumenes Pergami reperit: quarum magnam copiam Attalus Rex, eius frater, Romam misit.* Quasi filius ἰχθύος, idest piscis.) *Sic uocauerant ei, ad quos scribit, Bonosum, quod insulam pelago circumsonante naufragam, pœnitentiæ, & religionis causa incoleret.* Terram ex diuina sententia comedenti.) *Terram, quæ in cibum serpenti data est, pro terrenis hominibus, quos Diabolus uorat, interpretatur.* Nobis adhuc in primo ascensu flentibus.) *Fluentibus, alibi legebatur, sed falso. psalmos graduum, qui xv. numero sunt, pro uirtutibus interpretatur, & scandere exponit, secundum illud, Ibunt de uirtute in uirtutem. sensus est: Bonosum iam supremum uirtutum gradum ascendisse: se uero adhuc in primo inter lacrymas, & gemitus, secundum quod primi graduum psalmi significant, esse.* Secundum prophetam.) *Iob intelligit, qui uirtutem Diaboli in lumbis esse propter luxuriam & impudicitiam dixit. at Bonosum Hieremiæ instar tulisse asseuit lumbare suum, & abscondisse in petra, quæ Christus est: & hoc, quia Christi gratia pudicitiam custodiebat.* Per uos ab urbe uestra Ariani quondam dogmatis uirus exclusum est.)

Ex iis,

Ex iis, & ex illis uerbis, quibus paulo superius, dixit, hi patria mea rusticitatis uernacula, Deus uenter est: patet non ex Stridone propria fuisse Chromatium, & Eusebium. Stridonenses tamen a nobis propterea uocati sunt, quod uel urbi ipsi Stridoni uicinos fuisse, uel eam incoluisse, ex ipsa constat epistola, dum illis sororem suam Hieron. commendat.

Scholia in epistolam XLIIII.

Quod natura lynces.) *Ceruarios lupos lynces nunc uocant. horum naturam ita obliuiosam esse proditur, ut, si inter edendum alio respexerint, oblita cibi, qui coram eis est, alium quærant.* Parua litura.) *Sic dicitur, cum aliqua delete scripturæ restant uestigia: cæterum, cum penitus quid abolêtur, imis ceris eradi dicitur.*

Scholia in epistolam XLV.

Deputato antea in stillam situlæ gentium populo.) *Ecce gentes, quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputata sunt, ait apud Esaiam Deus.* Cum tu ne nutum quidem.) *Ita consentientia exemplaria omnia in hoc inuenimus: propterea miror, cur hic Batauus interpres ex Ennio, & Varrone reponere uoluerit, Cum tu ne My quidem, hoc est ne minimum quidem, ne unam quidem syllabam: quasi hoc ipsum non ita etiam egregie explicetur, aut ex solo capite, absque ulla exemplarium fide, immutare loca non corrupta nobis liceat. Eruditiores, quod uulgato usque hodie apud nos usurpatur prouerbio, Muth legendum esse contendunt, a μῦ Græco nomine, & ita apud Terentium & Plautum legunt, significatq. cum tu ne uerbum quidem. non fecit, inquit uulgus, muttum: de qua re latius in secundo dicetur tomo.*

Scholia in epistolam XLVI.

fol. 331. Tv es Simon filius Iohanna.) *Sic habet uulgata editio, & ita Transalpini typographi, quæ uox Hebrea est. יוחנן enim Iohannes dicitur. Ionæ autem legunt alii.* fol. 333. Fœditatem delictorum meorum uirtutum decore mutaui.) *Disce ex hoc loco, pœnitentiam non esse nudam cordis lamentationem, & solam reuersionem ad mentem, ut hæretici hoc tempore blasphemant, sed, præter gemitus, & lacrymas,*

Scholia in epistolam XLVII.

Optimam, inquam; mihi iniungis prouinciam.) *Perniciem, antea corrupte legebatur.* Multo sale orbem defricans, Lucilianum quippiam rettulisti.) *Sic scripsit de Lucilio Satyrico Horatius, at idem, quod sale multo Vrbem defricuit, charta laudatur eadem. Mordax, salsumq. dictum salem uocat, & defricare, pro tangere, reprehendere, ac taxare, cuius oppositum est palpare, ac mulcere.* Primum uos scire cupio mater, & filia.) *Olim, pro Mater, legebatur Soror, sed falso. mater enim, & filia erant ea, ad quas scribit, ut ex principio constat epistolæ, dum ait: Vt mater filiam, & filia matrem agnoscat. idem quoque paulo post ostendit: & in libro contra Vigilantium ita ait. Fieri enim potest, ut rursum malignus interpres dicat, fictam a me materiam, cui rhetorica declamatione respondeam, sicut illam quam scripsi ad Gallias, matri, & filiæ inter se discordantibus.* Sed ne ceteri suspicentur uestram errare concordiam.) *Sic ex sinceris exemplaribus emendauimus. antea enim legebatur: Sed ne ceteri suspicentur uestram me orare concordiam. quæ lectio falsa prorsus erat. concordes enim erant mater, & filia, ut separatæ inuicem manerent. quod non probabatur.* Venena serpentina tolluntur antidoto.) *Aliter, Serpentino. ut intelligas Theriaca, quæ ex serpente uipera conficitur. sed magis placet, Serpentina.* Et quia omnes motus tuos.) *Et quæ, legebatur antea.* Quid, matrem deserens, eum eligis, qui forsitan suam reliquit sororem?) *Aliter, Diligis, pro Eligis.* Impudentissimum est, eius te uerecundiam non sequi, cuius sequi testeris exemplum.) *Antea, Cuius sequeris exemplum.* Et filiam te sentiet, & sororem.) *Hoc est, non solum natura filiã, sed etiam professione germanam.* Sanctum nonnumquam coram te uocant.) *Sanctum, nonnumq. quidam codices habent.* Et comatos, linteatosq. iuuenes.) *Aliter, Lineatos, hoc est uel calamistratos, uel lineis pictos.* Legimus in scholis pueri.) *Exemplum eius qui amore contabuit, cuius statua ex ære in publico posita fuerat. spirantia autem dixit, ut lucinina, secundũ illud, Excudentq. alii spirantia mollius æra.*

Iuxta maritos, iuxta adolescentulos?) *Iuxta maritatas, falso antea legebatur.* Quæ etsi rogata non feceris, tamen formæ putes testimonium, si rogeris.) *Et hic quoque locus uitiatus antea erat, legebatur enim: Tamen deforme putes testimonium, si rogeris. sensus autem est, periculosum esse cum huiusmodi hominibus uirginem conuersari: quia etsi, de impudicitia interpellata, non peccet, superbiet tamen, quod, se pulchram reputari, ex ea rogatione coniiciet.* Si rugam non habeat, si per terram, ut altior uidearis, non trahatur.) *Non, particula antea deerat.* Sed torosulum.) *Hoc est obesum, ac bene curatæ cutis hominem. Quidam codices habent, Trossulum, eodem ferme sensu. ueteres equitem Trossulum uocabant: quæ quidem appellatio in prouerbialem iocum abiit, ut propinquum hominem eo nomine intelligamus.* Heredipetam.) *Sic uocant hereditatum captatorem.* Quæ nullo nitro, secundum Hieremiam, nulla fullonum herba elui potest.) *Nitrum, cuius naturam Theophrastus egregie, & post eum reliqui etiam qui naturalia ipsa perscrutati sunt, descripserunt, salis ui pollere, & emendatorium esse sordium, quemadmodum aphronitrum, hoc est eius spumam, constat ex Dioscoride. Fullonum uero herba, quæ Borith Hebrais dicitur, nascitur, teste D. Hierom. in Palestina locis humectis, habetque eandem abstergendi uim cum nitro: propterea utriusque ad lauandas uestes usus erat.* Adhibe arbitros, amicos, libertos, seruulos.) *Liberos antea, non Libertos, legebatur.* Et tertius ille γηροβόσκος;) *γηροβοσκεῖν senem alere significat. hinc γηροβόσκος, qui senilem ætatem uel parentis, uel amici alicuius pascit, atque sustentat.*

Scholia in epistolam XLVIII.

Sed prodita patris substantia.) *Aliter, Perdita.* Et uestimentum tuum fœtet luxuria.) *Prius legebatur, Fœdat.* Mimis, & Lentulis delectaris.) *Hoc dicit propter Lentulum mimographorum principem.* Et fracto nauigio, tabulam, per quam saluari poterat, non retentat.) *Sic uocat pœnitentiam, quæ, fracto baptismi nauigio, hoc est, amissa innocentia*

ventia in eo parta, peccatori necessaria est. Auersionem dicens pro pœna.) *Olim, Ducens.* Solum desperationis crimen est, quod mederi nequeat.) *Desperationem, seu in extremis impœnitentiam, solam esse, quæ ueniam non habeat, ex hoc loco discere potes. nos latius in libro pœnitentiæ explicauimus. peccatum ad mortem D. Iacobus hanc uocat: & Christus, peccatum in spiritum sanctum, id scilicet, quod remißione caret.* Crede Dei futurum esse iudicium.) *Aliter, ut antea, Crede Dei filium futurum esse iudicem.* Recordare, a quo Episcopo Diaconus ordinatus sis.) *Audiant hæc nostri temporis hæretici, qui Ecclesiæ ordinationes derident, & se absque aliqua Episcoporum approbatione, manusq; impositione, Diaconos, & Euangelistas esse profitentur, &, quod scelestius est, Episcopos etiam ipsos expellunt, & eorum uice magistratus sæculares sufficiunt.* Nicolaus Antiochenus.) *Vnus ex septem Diaconis is fuit, ut ex Actis Apostolorum constat, auctor tamen hæreseos Nicolaitarum, qui communes uolebant esse uxores.* Tu speluncam illam, in qua Dei filius natus est.) *Speluncam fuisse pastoralem, præsepium illud, ubi Saluator noster Christus unicus Dei filius natus est, a nemine alio melius, quam a D. Hieronymo, qui locum illum incolebat, hic discere possumus. Mariæ autem Salome, Zebedæi uxoris, speluncam illam fuisse, Hippolytus, Nicephorus & alii ex ueteribus prodiderunt. Obstetricis nomen ex hoc illi impositum fuit. in quam autem Ecclesiæ formam D. Hieronymi tempore, sacrum illud specus redactum esset, ex his, quæ statim in epistola hic sequuntur, facile discere poteris.* Et stabas deinceps in choro psallentium.) *Psallendi in ecclesiis antiquißimum morem, & nocturnarum precum consuetudinem, contra hæreticos nostri temporis, hinc saltem disce.* Nec minus fingere.) *Mimorum, & Atellanarum ludicra ex Liuio superius explicauimus.* Moris est in Aegypti, & Syriæ monasteriis.) *Morem hunc Romanæ Ecclesiæ, quo uirgines, quæ sæculo renunciantes, Deo se uouent, crine a monasteriorum matribus amputentur, capiteq; uelentur, atque obtegantur,*

notissima est historia. Nauigio te credis intuto.) *Idest, non tuto. aliqui codices habebant, Incauto.*

Scholia in epistolam XLIX.

IN Dei rebus.) *Aliter, in diuinis rebus.* Scalmum in lacu.) *Minor cymba scalmus notatur, sicut oneraria maior nauis dicitur, qua merces uehuntur. et ita commode illam lacui, hanc uero mari adscribit.* Nunc nuda tenebris inhorrescit.) *Olim, Inhorrescens, sed falso. perstat autem uir sanctus in metaphora nauigationis. propterea mali arboris, & claui, quo nauis regitur, meminit. uentum deinde, quo nauis uela ad cursum panduntur, pereleganter Spiritũ sanctum esse dicit.* Cum liuidas carnes ungula cruenta pulsaret.) *Vngula animalium instar ferreum instrumentum id erat, quo Martyrum carnes confossas, & abscissas legimus.* Quia non reliquit innoxiæ, unde posset negare.) *Reddit rationem, cur merito occisus sit iuuenis. propterea, Quia, nõ Qui, ut erat antea, legendum est.* Cupio inuisum hoc corpus exuere.) *Aliter, Infirmũ hoc corpus.* Iam lassus tortor suspirabat in gemitũ; nec erat nouo uulneri locus.) *Antea pro, In gemitum, Ingemit: uerum mendose.* Paludamento in ceruicem retorto.) *Mire carnificem hunc depinxit cũ fibula aurea chlamidis, quæ quod ueluti morsu astringat chlamidem, mordere eam dixit: item cum paludamento in ceruicem, ut expeditior esset ad ictum, retorto, & cum ense in uulnus librato.* Tertius ictus sacramentum frustrauerat trinitatis.) *Antea, Frustratus erat.* Circa quorum sarraballa.) *Genus uestis fluxæ apud Persas saraballum. utitur eo nomine etiam alibi D. Hieron.* Omnium subeat mentibus.) *Aliter, Mentes.* Clerici quibus id officii erat.) *Funerandi consuetum hodie morem egregie explicat: clericorum autem propterea id erat munus, quod precibus, & orationibus funus comitarentur.* In lictore diabolus occurrit.) *Diabolum in lictore, seu carnifice apparuisse scribit. antea perperam legebatur, in littore.* Recens a clericis cespes ostenditur.) *Antiquo tempore in cœmiteriis sepeliri solitos esse mortuos, & hic locus, & Romæ Calixti, Lucinæ, Priscillæ, aliisq. nominibus celebrata ostendunt cœmiteria: quantum autem prosit*

bonis ipsa in Ecclesia sepultura, legat, si quis uelit; D. Gregorii dialogos, egregie rem hanc explicantis. Ad Euagrii nostri.) *Huius opibus, cum in Syria solitudinem D. Hieronymus secessisset, se adiutum fuisse alibi testatur.* Auxentium Mediolani incubantem.) *Arianus hic fuit, eiq. Ambrosius in Episcopatu successit. ait autem, diligentia Euagrii illum oppressum, summumq. preterea Romæ adiutum Pontificem. pro Mediolani, Mediolanis, antea legebatur.* Verum hæc ipse equidem.) *Carmina sunt ex Georgicis Maronis accepta.*

Scholia in uitam Pauli Eremitæ.

Helias plus nobis uidetur propheta fuisse, quam monachus.) *Propheta, olim deerat, nos ex uetustis exemplaribus restituimus. sensus autem est: tam Heliam, quam Ioannem Baptistam potius fuisse Prophetas, quam monachos.* Amathas uero, & Macarius.) *Precipui Antonii discipuli fuerunt, Sarmata, quem Saraceni occiderunt, Amathas, & Macarius.* Quia de Antonio tam Græco, quam Romano stylo diligenter traditum est.) *Extat insigne D. Athanasii uolumen, Grace de uita Antonii eleganti conscriptum stylo, & de Latinis aliqui etiam de eo prodiderunt.* Super extructum plumis lectum.) *Aliter, super stratum plumis lectum.* Dum persecutionis finem præstolaretur.) *Aliter, prestolatur.* Nullum ultra se perfectum monachum in eremo consedisse.) *Hoc est, in ulterioribus, ac penitioribus eremi oris: propterea statim subdit. Reuelatum est, esse alium ulterius multo se meliorem.* Credo in Deum meum, quod seruum suum, quem mihi promisit, ostendet.) *Vel, ut antea, Credo in Deum meum, quia, quod mihi seruo suo promisit, ostendet. Nos ope exemplarium ita correximus. ueriorem autem esse hanc lectionem constat, non solum quod antea dictum sit, esse in eremo alium multo se meliorem, ad quem uisendum accederet, sed quia etiam inferius dicitur, quanam in parte hic seruus Dei habitat.* Hippocentaurum.) *Non a κεντεῖν, quod est stimulare, composita hæc uox est, ut putat Erasmus: alioqui non hominem equo mixtum, sed stimulo tantum adactum equum significaret: sed nomen ab equo, & centauris hominibus*

nimibus equorum domitoribus, precipuisque insessoribus ductum est: hippocentaurum fuisse Mareu, primum Italiæ incolam, Aelianus propterea ipse etiam tradit, quod primus equo insedisse sit uisus. fabulosum enim animal hippocentaurum esse, certior sententia est. Haud grandem homunculum.) *Quem hominem ac multis hominis notis hic depingit, portentũ postea bestiamq. appellat. monstruosum autem fuisse genus, propterea etiam credendum est, quod tales hodie, toto iam peragrato orbe, homines non inueniantur. quæ scripserint de satyris ueteres, & de eo qui Syllæ tempore inuentus est, omnes norunt.* Quasi pacis obsides afferebat.) *Aliter, Offerebat.* Petulcum animal.) *Caprarum epithetum hoc est, quibus is homo cornibus, pedibusq. similis erat.* Nemo cum lacrymis iniuriam, uel calumniam facit.) *Quædam exemplaria habebant: Nemo cum lacrymis calumniam facit.* Qui inde leniter subuolans integrum panem ante mirantium ora deposuit.) *Transalpina editio habebat: Qui inde leniter subuolabat, & integrum panem, &c.* Militibus suis Christus duplicauit annonam.) *Christus, prius deerat.* Dehinc paululum aquæ in fonte prono ore libauerunt.) *Fronte, legebatur antea.* Qui falsi monachi nomen fero.) *Aliter, Falsum.* Vidit inter Angelorum cateruas, inter Prophetarum, & Apostolorum choros niueo Paulum candore fulgentem in sublime conscendere.) *Transalpina lectio erat: Vidit inter Angelorum choros, inter Prophetarum, & Apostolorum populos niueo candore Paulum fulgentem in sublime conscendere.* Postquã uero nulla, ut solebat, suspiria precantis audiuit.) *Noua hodie Euangelistarum religio non orationibus suspiria, sed poculis pocula, ac rixas contentionibus admiscet.* Igitur obuoluto, & prolato foras corpore, hymnos quoque & psalmos de Christiana traditione decantans.) *Scribit consuetudinẽ sepeliendi fideles, quam hodie Romana omniũ mater seruat Ecclesia.* Cum motu aurium ceruice deiecta.) *Olim, Reiecta.* Et manu annuens eis.) *Aliter, Innuens.* Sancti corporis oneri seruiles curuauit humeros.) *Olim, Onere.* Qui uno filo uillarũ insuunt pretia.) *Prædia legebatur antea,*

sed

immutator Hollandus legeret: et propter felicem Sabinarum raptum, ab ipſo quaſi conſiliorum Deo quadrigæ ſepteno currant circumitu. Hiſtoria ex ueteribus de Conſo, cui propter honorem quadrigæ currerent, & Circenſes fierent ludi, notiſſima eſt. De eodem Gazenſis emporii opido uirginem Dei uicinus iuuenis deperibat.) *Eiuſdem Gazenſis emporij opido, legebatur antea.* Tormenta quædam uerborum, & portentoſas figuras.) *Portenta, non tormenta, aliter.* Cur feciſſet talia, per quæ intrare Dæmon potuiſſet.) *Nullam in nos habere Dæmones poteſtatem, niſi peccato aliquo aut noceant, aut mereamur, ex hoc loco diſcere optime potes.* Si quid ex præteritis iniuriis in Hilarionem eſſet offenſæ, nouo officio deleretur.) *Eſſent offenſi, falſo olim legebatur.* Bactrum camelum.) *Prouinciam, unde optimi maximiq. camelli ueniant, ſignificat.* Docebat autem ſenex.) *Hominum cauſa iumenta a Diabolo arripi aſſerit. in Euangelio de porcis idem ferme legimus: quos etiam precipitio interemptos conſtat. cur autem id ſufferit Dominus, ſtatim exponit.* Et ad profectum animæ ſingulos cohortabatur.) *Antea legebatur: & pro affectu animi ſingulos cohortabatur.* Colunt autem illam ob luciferum.) *Veneris ſtella, quæ ſero apparens, Heſperus dicitur, cum mane ante auroram conſpicitur, Lucifer, ſeu Phoſphorus Græce appellatur. modo enim præuenit ſolem, modo ſubſequitur: quod primum Pythagoram obſeruaſſe ſcribunt.* Barach, ideſt Benedic.) *Eadem eſt Hebræis ſignificatio, a quorum lingua non ſolum Syram, ſed Chaldæam quoque, Arabicam, & Aethiopicam deſcendere, in Aethiopicæ linguæ inſtitutionibus demonſtrauimus.* Quod poſtquam frater ille parcus audiuit, erubuit, & annitentibus cunctis, uix ab inuito impetrauit, ut ſuum quoque monaſterium in manſionum ordinem poneret.) *Vox Erubuit, hic prorſus neceſſaria, deerat antea.* Cumq. ita uixiſſet lugens biennium.) *Aliter, Duxiſſet.* Vt benedictũ ab eo panem, uel oleum acciperent.) *Morem Eccleſiæ in benedicendis quibuſcumque rebus, quæ uſui hominum ſunt, ſanctum, & antiquiſſimum eſſe, ex hoc loco diſce.* Iuſtitium.) *Cum clauſis officinis, operiſq. remiſſis,*

agere

agere publice; diebus nefastis, nihil licet, Iustitium, quod ipsum ius sistat, dicitur. Et baculo.) *Aliter, Batillo.* Onagrorum grex.) *Siluestres asinos onagros Græci appellant.* Martyrium fabricaretur.) *Sic uocat templum, quod erigebatur in honorem Martyrum, seu confessorum.* Benedicto itaque oleo.) *Olei benedicti in sanandis morbis usum fuisse, ex Sulpicio in uita D. Martini, & Tertulliano etiam constat. Diuersum autem hoc erat ab eo, quod pontificali benedictione sacratur.* Me subito ambulasse.) *Aliter, Recessisse.* Conuasatis.) *Idest, in sarcinas collectis rebus, ut asportarentur; uasorum enim nomine supellectilem omnem intelligunt; sic Cæsar, sic Terentius accipit.* Scutarius.) *Hominem a ferendo scuto sic uocant.* Vilia populis scruta.) *Accepit ex Horatio dum ait: Vilia uendentem tunicato scruta popello.* Vt de ueteribus sanctis putaretur.) *Vel, ut olim, Deputaretur.* Epidaurum Dalmatiæ opidum.) *Non longe a Ragusio Epidaurus erat, ex eoq. instauratum aiunt Ragusium.* Boas uocant.) *Genus Draconis ingentis, a bobus ita appellatum.* Euocato præcepisset struem lignorum scandere.) *Euocato populo, antea legebatur.* Naues, ad prærupta delatæ montium, pependerunt.) *Olim: Naues ad prærupta de latere montium pependerunt.* Conto regitur.) *Lignum est, quo terræ, saxisq. adacto nauis impellitur. Myoparon autem cymba est ad cursum, & celeritatem parata. fustam hodie uocant.* Hoc Salamina, hoc Curium, hoc Lapetha.) *Salamina, cuius Episcopus Epiphanius fuit, insignis Cypri urbs ad orientem posita erat, Curium ad meridiem, Lapethus ad septentrionem, sicut Paphos ad occidentem; sic enim uniuersam insulam significauit.* Tunicam sacceam, cucullam, & palliolum.) *Monachorum uestes heremitarumq. nostri temporis habitum antiquissimum esse, ex hoc saltem loco disce.* Cuius generum, & filiam de morte liberauerat unctione olei.) *Diximus de hoc oleo paulo superius, & latius in libro de extrema unctione explicamus.* Iamq. modicus calor tepebat in pectore.) *In corpore, olim legebatur.* Septuaginta prope annis seruisti Christo, & mortem times?) *Confidentia in Christo, cui*

seruierat

seruiuerat ex recta animi conscientia, sanctisq. prolata operibus, hac uerba sunt, non de se ipso uane gloriantis, ut falso aliqui interpretantur. Quod Maiomam deferens.) *Viciatus hic quoque locus erat. Maioniam enim legebat Batauus corrector, est autem Maioma Gazæ, Palæstinæ urbis, emporium, mari adiacens, ad cuius portum e Cypro Sancti Hilarionis corpus Hesychius transuexit.* Erat enim solita peruigiles in sepulcro eius noctes ducere, & quasi cum præsente ad adiuuandas orationes suas sermocinari.) *Legunt hæc heretici, & tamen nec Sanctorum templa recipiunt, aut reliquias uenerantur, nec orationes ad eos dirigi, ut orantes ipsi iuuentur, uolunt: quos refellunt minime dubia sacrorum librorum testimonia.*

Scholia in uitam Malchi monachi.

MALCHVS, quem nos latine Regem possumus dicere.) מלך *Melech Hebrais Regem sonat, hinc Melachim libros Regum appellamus.* αὐτόχθων.) *Quasi indigena, aliunde genus, linguamq. non ducens: Aborigines Latini uocant.* Ad eremum Chalcidos.) *Chalcis in Syria ad septentrionem sita est, Imma ad orientem. Essa autem, seu Issa littoralis est.* Nunquamm Diabolum aperta fronte se prodere.) *Diabolum transfigurare se in angelum lucis, Paulus Apostolus etiam prodit. hic antea pro, Nunquam, nusquam legebatur.* Sathanæ cauterio notatum.) *Metaphora a bestiis sumpta, quæ nota aliqua inuruntur.* Et pronubante nobis mæstitia.) *Pronuba officio fungente. pronubæ enim dictatis uerbis nuptiis bona ominabantur.* Offertur ad dextram specus.) *Aliter, Offert se ad dextram specus.* Qui sunt, qui hoc crederent?) *Aliter, Quis umquam hoc crederet?* Sitarcia.) *σῖτος cibus, ἀρκεῖν sufficere. sic annonam uocat, & commeatum.* Transmissi ad Sabinum.) *Ad Sabinianum, codices aliqui habent.*

Annotationes in catalogum.

Titulum operis ex uetustis & emendatioribus manuscriptis exemplaribus, ita ut legitis, ideo restituimus, quod ridiculum prorsus nobis uisum est, ut epistola nomine opus ipsum inscriptum circumferretur. recte autem nos ita restituisse, ex prima Hieronymi ad Augustinum epistola potes discere.

Paulus.

Romæ pro Christo capite truncatus.) *Olim, Truncatur.* Propter styli, sermonisq. dissonantiam.) *Distantiam, legebatur prius: nos genuinam restituimus ex antiquis codicibus lectionem. hanc autem ipse etiam Sophronius sequitur. διαφωνίαν enim uertit.*

Lucas.

περιόδους.) *Apocryphos hos esse, meminit etiam libro primo contra Iouinianum. significat autem, itinera, ac circuitus.* Conuictum a Ioanne.) *Ita legunt codices manuscripti emendatiores. transalpini tamen correctores habebant, Conuictum apud Ioannem. Sophronius uertit, ἐπὶ ἰωάννῃ.* Et ob id loco excidisse.) *Loco, olim deerat.* Vixit octoginta & quattuor annos uxorem non habens.) *Hæc uerba neque in antiquis manuscriptis exemplaribus, neque apud Sophronium inuenimus: reliquimus tamen, ut erant antea.* Vicesimo Constantini anno.) *Constantini, habet tam Sophronius, quam antiqui codices: cum tamen antea, Constantij, legeretur.*

Marcus.

Ecclesiæ legendum sua auctoritate dedit, sicut scribunt Clemens in sexto ὑποτυπώσεων libro, & Papias, Hierapolitanus Episcopus.) *Transalpina editio erat: Ecclesiæ legendum sua auctoritate edidit, sicut Clemens in sexto ὑποτυπώσεων libro scribit, & Papias, Hierosolymitanus Episcopus. Papiam autem Hierapolitanum fuisse Episcopum, tam hic ex Sophronio, quam infra ex ipso Hieron. discere potes.* Salutat uos Ecclesia, quæ est in Babylone collecta.) *συνεκλεκτὴ est in Græco apud Sophronium, uerum legendum est, συλλεκτὴ. falso legebatur antea, Salutat uos quæ in Babylone cum electa: & apud Sophroniũ similiter σὺν τῇ ἐκλεκτῇ, pro συνεκλεκτῇ.* Tanta doctrina.) *Olim, tantæ doctrinæ, sed falso.*

Ioannes.

Et nonnulli putant duas memorias eiusdem Ioannis Euangelistæ esse: super qua re, cum per ordinẽ ad Papiam auditorem eius uentum fuerit, disseremus.) *Duas memoratas, nos in uetustis manuscriptis codicibus inuenimus: uerum*

duas

duas memorias, Batauus emendator legit. qui sensus ex Sophronio quoque elicitur: habet enim δύο μνημεῖα. *intelligit autem Hieronymus, duas commemoratas Ioannis epistolas, ut infra in Papia legitur. quod si uox, Memorias, magis placet, de monumentis, quod ambo Io. Euangelistæ fuerint, intelligas: non unum Ioannis Euangelistæ, alterum Ioannis presbyteri: quæ tamen nobis opinio non probatur, errantibus una Batauo, & Sophronio. ipsum tamen uerbum non immutauimus.* Sub Nerua Principe redit Ephesum.) *Sub Pertinace Principe redit Ephesum, ridendo olim errore tam Sophronius, quam Erasmus legebat. quasi Pertinax ante Traianum, de quo statim subiicitur, fuerit, & redierit ab exilio sub Pertinace, sub Traiano deinde decesserit. ex hoc autem loco coniicio, ipsam quoque Sophronii uersionem uitiatam esse, parumq. ei in catalogo credendum absque historiæ cognitione, & ueterum exemplarium fide. nos ita ex antiquis codicibus restituimus, nec dubitamus quin recte, considerato Papiæ loco.*

Hermas.

Hermam, cuius Apostolus Paulus, ad Romanos scribens, meminit.) *Huius liber qui Pastor inscribitur, & uisiones multas ad Ecclesiam pertinentes pertinentes continet, adhuc extat.*

Philo.

Philo Iudæus, natione Alexandrinus.) τεχθεὶς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. *Sophronius uertit, idest, natus Alexandriæ.* De his, quæ sensu precamur, & detestamur.) ὅσα προσευχόμεθα, *eodem prorsus sensu; est in Sophronio. antea tamen legebatur, Testamur. significat autem ea, quæ nolumus; contraria scilicet iis, quæ optamus, precamurq. Superius quoque alios quosdam errores expunximus, ut illum: Et ob hanc causam Ecclesiam Marci, discipuli Petri, apud Alexandriam scriptores ornasse laudibus. nam uocem, Ecclesiam, uti superfluam, & uerum perturbantem sensum, Sophronii, & exemplarium ope adiuti deleuimus.* De Alexandro, & quod propriam rationem muta animalia habeant.) *Sic etiam est in Sophronio. prius tamen legebatur, De Alexandro, quod propriam, &c.*

Seneca.

Sotionis stoici discipulus.) *Sophronius, Soxontis, legit, non Socionis: sed uitiata lectio est. Quidam codices, Photionis, habebant, sed falso. Socionem enim stoicum Senecæ præceptorem fuisse, Lactantius Firmianus lib. 6. prodit.*

Iosephus.

Ἀρχαιότητος.) *Antiquitatis.* περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ.) *De imperatrice, seu dominatrice prudentia. hic liber, ab ipso Erasmo uersus, extat.*

Clemens.

Et ceteris cooperatoribus meis, quorum nomina scripta sunt in libro uitæ.) *Hæc omnia in Latinis codicibus extant, cum tamen apud Sophronium desint. Quidam codices, pro, Cooperatoribus, habent Coadiutoribus,* Et tertius Cletus.) *Cletus legendum est, non Anacletus, ut Sophronius, & Hollandus legit interpres.*

Ignatius.

Palpate me, & uidete, quia non sum Dæmonium incorporale.) *Incorporale, legendum esse, hoc est ἀσωματικὸν, non, corporale, seu σωματικὸν, ut Erasmus ex Sophronio uitiato legit, tum alia antiqua, quæ nos uidimus, manuscripta exemplaria, tum sensus ipse, & euangelii uerba, in hunc eundem sensum prolata, docent, cum dicitur: Palpate, & uidete, quia spiritus carnem, & ossa non habet, sicut me uidetis habere.* Cumq. iam damnatus esset ad bestias, &, ardore patiendi, rugientes audiret leones, ait.) *Perperam legebatur antea: Cumq. iam damnatus esset ad bestias, ardore patiendi, cum rugientes audiret leones ait.*

Polycarpus.

Regente Aniceto.) *Hic decimus post Petrum fuit Episcopus, sub quo Egesippus etiam Romam uenit. pro Aniceto, Anacleto, perperam alicubi legebatur: quippe cum Anacletus, qui Clementi successit, sub Adriano Imperatore floruerit: quo tempore nulla erat de Paschatis celebratione contentio.* Cognoscis nos.) *Cognosce nos, quædam habent exemplaria, & ita uertit Sophronius, γνώριζε, inquiens, ἡμᾶς.*

Papias.

Hic dicitur mille annorum Iudaicam edidisse δευτέρωσιν.) *Ex Ioannis in Apocalypsi loco quodam, male intellecto, mille annorum fabula conficta est: qua dicitur, Christum, post universalem corporum resurrectionem, mille annis corporaliter, ac visibiliter in Iudæa cum sanctis regnaturum, conuicturumq. Huius hæreseos professores, ab annorum numero, Chiliastæ sunt appellati: inter quos, præter connumeratos a D. Hieron. hic, Iustinum Martyrem acerrimum assertorem, & Nepotem quendam Episcopum, quem impugnauit Dionysius Alexandrinus, ingenio. errorem fuisse in tot sanctis, non hæresim, quæ opinionis obstinatione statuitur, veritate in Ecclesia catholica nondum definita, propalataque, dicendum est.* δευτερώσεις *autem dicitur altera quædam, ac posterior interpretatio, traditioque, cuiusmodi est Cabalistica, Thalmudisticaque: de qua hic Hieronymum intellexisse, forte non ab re fueris existimare. nam præter quod in eis Iudæi de futuro Christi in terris regno, atque conuiuio, & de epulis Leuiathan, multa somniantes comminiscuntur, constat alibi a Hieronymo Iudaicas* δευτερώσεις *illas vocatas.*

Aristides.

Apud philologos.) *Idest eruditionis, ac scientiæ amatores, studiososq. huius volumen philosophorum sententiis plenum, idq. imitatum postea fuisse Iustinum Martyrem, in epistola ad Magnum oratorem idem Hieron. scribit.*

Agrippa.

Abraxas.) *Apud Irenæum plura de his barbaris, fictitiisq. nominibus inuenies, præsertim de* ἄβραξας, *quo, secundum supputationem Græcam, dierum anni numerus continetur, idest* CCCLXV. Gnostici.) γνωστικοὶ, *a scientia, quam sibi vindicabant, Græce ita dicti sunt.*

Egesippus.

Præterea aduersus idola disputans, quo primum errore creuissent, subtexit historiam.) *Olim, Ex quo primum. Sophronius similiter,* ἐξ ποίας πλάνης.

Antinous.

Antinous.) *Hic ab Adriano dilectus est, in eiusq. honorem*

rem ab eodem erecta est urbs, Adrianopolis postea appellata.

Iustinus.

ἔλεγχος.) *Redargutio.* Sed & aliud de monarchia Dei. est & alius liber, quem prænotauit Psalten, & alius de anima. Dialogus contra Iudæos.) *Sic ex Mediceo, & Fesulano codicibus emendauimus, olim corrupte legebatur: Sed & alium de monarchia Dei, & alium librum, quem prænotauit Psalten, & alium de anima, Dialogus contra Iudæum.* διατριβὰς.) *Conflictationes, ac disputationes philosophorum ita dicuntur.*

Melito.

ἐκλογῶν.) *Excerptionum.* Huius elegans, & declamatorium ingenium laudans Tertullianus.) *Laudans, uox, quæ est apud Sophronium ἐπαινῶν, deerat antea.*

Apollinarius, seu Apollinaris.

Sub Imperatore M. Antonino Vero.) *Sic etiam legit Sophronius, & Mediceus, Fesulanusq. codices. transalpini tamen typographi habebant, Sub Imperatore M. Antonino secundo.*

Dionysius.

Vt non solum suæ ciuitatis, & prouinciæ populos, sed & aliarum urbium, & prouinciarum episcopos epistolis erudiret.) *Sic ex antiquis exemplaribus, contradicente ipso Sophronio, reliquimus. quem sensum genuinum esse, ea, quæ sequuntur, ostendunt: cum dicitur, eum scripsisse ad Lacedæmonios, Athenienses, Nicomedienses, item ad Pinytum, & Soterem episcopos. Sophronius autem legit: Sed & aliarum urbium, & prouinciarum epistolis erudiret. uox, Episcopos, deest apud illum.*

Tatianus.

Nouam condidit hæresim, quæ Encratitarum dicitur.) *Seu, ἐγκρατιτῶν, idest, abstinentium: qui, quod a matrimonio, & quibusdam abstinerent cibis, ita dicti sunt.*

Modestus.

Feruntur sub nomine eius & alia συντάγματα.) *Compositiones. ita habent emendatiores codices. Sophronius tamen legit, συγγράμματα, hoc est conscriptiones. uerbum, ψευδε-*

πίγραφα, *quod sequitur, falso adscripta, hoc est non eiusdem auctoris, significat.*

Irenæus.

Egregium commentarium.) *Sic habent emendatiores codices, non Græcam uocem σύνταγμα.* Multos Asiæ, & orientis Episcopos, qui a decimaquarta luna.) *Qui, olim deerat.*

Pantænus.

Reuertens Alexandriam secum detulit.) ἐκόμισε, *etiam est apud Sophronium: antea, retulit, legebatur.*

Rhodon.

Aduersum Cataphrygas.) *Aduersus Phrygas, quod est apud Sophronium, κατὰ τῶν φρυγῶν, alibi legitur. nos uocem apud Latinos magis usitatam secuti sumus. si enim supra in Apollinari, & alibi eam usurpat Hieron.*

Clemens.

Κατηχήσεων.) *Institutionum, quibus catechumeni, quorum inde ducitur nomen, in fide instruuntur.* στρωματεῖς.) *Impressi hodie sunt hi Clementis libri: quorum nomen, quod uaria eruditione contexti sint, ita sunt appellati.* ὑποτυπώσεων.) *Subnotationum, seu confirmationum.* προσεφώνησε.) *Addixit, dedicauit, ac ueluti acclamauit. Cicero ad Atticum hac uoce similiter usus est.* χρονογραφίας.) *Temporum descriptiones, seu annales.* Quod opusculum in ueteribus inuenire non potui.) ἐν τοῖς παλαιοῖς, *habet Sophronius. & ita legunt codices manuscripti Mediceus, & Fesulanus: deerat tamen antea.* ἀρχαιογονίας.) *Vox ipsa antiquas generationes sonat.*

Miltiades.

Et Principi illius temporis Apologeticum dedit.) *Sic ex uetustis codicibus emendauimus, itidemq. ex Sophronio, qui habet,* βασιλεῖ. *Principibus tamen antea legebatur.*

Apollonius.

Crinem fucat Propheta? stybio oculos linit? Propheta uestibus, & gemmis ornatur? Propheta tabula ludit, & tesseris.) *Priscillam, & Maximillam, insanas feminas, his uerbis notat. uitiata autem erant alicubi, & litteris quibusdam, & numero.* Quæ scripsit περὶ ἐκστάσεως.) *Quæ scilicet*

uolumina

uolumina. antea legebatur, Quos. ἔκστασις *autem est raptus mentis, ac a se ipso abscessus quidam.*

Polycrates.

Et Pontifex eius fuit.) *Sic Sophronius,* καὶ ἱερεὺς αὐτῦ γέγονε. *ante tamen uox, Fuit, deerat.*

Tertullianus.

Vidi ego quendam Paulum Concordiæ, quod opidum Italiæ est, senem.) *Vitam Pauli Heremitæ, hoc est Paulo seni Paulum seniorem huic Hieronymus misit. epistola extat in primo tomo.*

Origenes.

Adultorem sibi fecisse κατηχήσεως.) *Hoc est institutionis, qua tirunculi in fide instruuntur: res est hodie omissa, cum tamen maxime in Ecclesia necessaria sit.* Heraclan presbyterum iterum, qui sub habitu philosophi perseuerabat.) *Vocem, Iterum, deleuimus, uti superfluam, & a Sophronio etiam prætermissam.* Sed & illud nemo ignorat.) οὐδεὶς ἀγνοεῖ, *habet Sophronius, & ita in emendatis codicibus inuenitur: apud transalpinos tamen typographos deerat, Nemo ignorat.* Philippum Imperatorem, qui primus de Regibus Romanis Christianus fuit.) *Hoc ipsum asserit in historia etiam Eusebius, addens, quod uitam sceleribus contaminatam, infamatamque, publica eluerit, mandaueritq. pænitentia, sicq. sacris mysteriis participauerit.* Aquilæ Pontici proselyti.) *Hic ex gentibus in Iudaismum adscitus est. Quidam eundem cum Onkelos, Chaldæa translatione apud Hebræos celebri, esse aiunt. Iudæi, e genere Titi Imperatoris fuisse, falso, ut eorum moris est, comminiscuntur, quippe cum Ponticus, non Italus fuerit Aquila.* Poterit liquido cognoscere.) δυνήσεται. *antea tamen legebatur, possit.*

Ambrosius.

Huius industria, & sumptu, & instantia, ad hunc infinita Origenes dictauit uolumina.) *Delenda mihi esse prorsus uidentur hæ duæ uoculæ, Ad hunc. uerum quia Sophronius eas habet, & nos nullam hac in re exemplarium opem habuimus, manum a litura abstinuimus.*

Triphon.

Et de dichotomematibus.) *περὶ τῶν διχοτομούντων, habet Sophronius. est autem διχοτόμημα sectio in duas partes. in has autem Abraham uictimas secuit. historia ex Genesi notissima est. ceterum de uacca ruffa historia in Numeris continetur. Olim tamen legebatur: Et de uacca ruffa in Deuteronomio.*

Gaius.

Quæ fertur ad Hebræos.) *Scribens ad Paulinum Hieronymus, inter Pauli epistolas eam, quæ est ad Hebræos, a plerisque asserit non connumerari: ipse superius cum Clementis stylo maxime conuenire prodit. Barnabæ ab aliis adscribi, uel Lucæ, alibi ait. hæc autem omnia refert, aliorum potius recitans opiniones, quam suam statuens: ipse enim Pauli eam esse tam supra in Paulo, quam alibi asseueranter testatur, asserens styli dissonantiam ex lingua prodiisse diuersitate, Pauliq. nomen propterea omissum, quod inuisum esset Iudæis: & scribens ad Dardanum, eam non solum a se, & ab Orientis ecclesiis, sed ab omnibus Græci sermonis scriptoribus, pro Pauli epistola recipi, dilucide asseuerat. quam epistolam omnino uide. est autem circa principium tertii tomi.*

Hippolytus.

Hippolytus cuiusdam ecclesiæ Episcopus: nomē quippe urbis scire non potui.) *Portuensis Episcopus fuit Hippolytus, eiusq. marmorea statua una cum Paschali circulo, sex & decem annorum insculpto, ætate nostra inuenta fuit, & in bibliotheca Vaticana a Marcello Ceruino Cardinali, qui postea in Pontificem maximum assumptus est, uiro sanctissimo pariter & eruditissimo, & litterarum omnium diligentissimo uindice, reposita.* Sexdecim annorum circulum.) *Paschatis inueniendi per æquinoctium uernale ratione nondum excogitata, satisfieri Ecclesiæ a multis olim putabatur; ne semper hac de re consuleretur Aegyptus; si uel per sexdecim, uel per decem & nouem futuros annos, illud statueretur. laborarunt etiam hac in re Theophilus Alexandrinus, & ex Latinis Beda Britannus. nunc mutato anni statu, canonibusq. ex regula Niceni concilii eru-*

tis,

tis, interdum non congruentibus, uel componendi anni, uel mutandorum canonum actio aliqua ineunda eſſet. Notarios.) *Notarios uocat, qui dictantis uerba ueloci manu, ac per notas interdum perſequentes, ſcribebant: librarios autem, qui ita deſcripta accuratius poſtea libris commendabant.* Incredibili ſtudio.) *ἀνυποίστῳ σπουδῇ, intolerabili ſtudio, legit Sophronius. uerum Latina exemplaria inter ſe uniuerſa conueniunt.* ἐργοδιώκτην.) Operis *impulſorem, inſtigatoremq. utitur hac eadem uoce Hieron. in epitaphio Nepotiani.* ἔργον *opus,* διώκειν *impellere.*

Alexander.

Et nunc mecum eundem orationibus regit.) *Coadiutorem aliquem aſſumi poſſe Epiſcopum, ex hoc Hieronymi teſtimonio liquido conſtat: uerum id tunc fieri ſolummodo poteſt, cũ uel ſenio, uel morbo aliquo, ab Epiſcopali munere peragendo prior impeditur Epiſcopus. ex his enim cauſis Valerius Auguſtinum, & alter Valerius Cæſarauguſtanus, qui blæſa erat lingua, Vincentium, Oſcha in Hiſpania natum, & Narciſſus Alexandrum hunc ſibi coadiutores accepere, ſimiliter & alii alios.*

Iulius.

ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι.) *Daniel dum Suſannæ patrocinium ſumens, ſenes indices ſeparatim interrogat, ubinam Suſannam cum iuuene lenone concubuiſſe uiderint, cum unum ſub σχίνῳ, id eſt lentiſco, alterum uero ſub πρίνῳ, hoc eſt ilice ſe illam uidiſſe audiuit, alludens ad utramque hanc uocem, & Græcam interponens etymologiam, diuidet, inquit, primo, quod eſt σχίσαι, & alteri ſecabit, quod eſt πρίσαι, te Deus &c. ac ſi Latine alicui, qui illam ſe uidiſſe dixiſſet ſub ilice, illico te perdet Deus, uel, ſi ſub malo, malo te afficiet Deus, intuliſſet.*

Theodorus.

πανηγυρικὸν εὐχαριστίας.) *Quod laudes gratitudinis Origenis contineret, eiq. de conuerſione ſua gratias ageret, ita, Suida etiam teſte, uocatus eſt liber, qui adhuc Vaticana in bibliotheca extat. Hic eſt Gregorius ille, qui a Græcis ob miraculorum patrationem alter Moyſes, &* θαυματουργὸς *cognominatus*

minatus est. μετάφρασιν.) *Cum aliis uerbis id ipsum clarius dicitur,* μετάφρασις *appellatur. extare dicitur hic liber. Sophronius* ἔκφρασιν *habet.*

Cornelius.

Scripsit epistolam ad Flauianum.) *Quinam, quantusque fuerit Flauianus, quotue persecutionum procellis exagitatus, ex Chalcedonensi concilio, & Ephesino altero notissima historia est.*

Cyprianus.

Cum sole clariora sunt eius opera.) *Impressa sunt hæc Romæ emendatissima anno præterito, Aldinis typis, e uetustissimis codicibus, quorum unus nongentorum fere annorum, Veronensis erat ecclesiæ.*

Dionysius.

κατηχήσεων.) *Institutionum, seu initiationum fidei: hinc catechumenorum nomen.* Et Origenis ualde insignis adiutor fuit.) *Auditor, antea perperam legebatur. Adiutor enim habent incorrupta exemplaria Mediceum, & Fesulanum: & Sophronius,* βοηθὸς, *similiter legit. sensus est, Dionysium Origenem in instruendis catechumenis adiuuisse, sub Heracla, qui & ipse Origenis adiutor hac in re fuit. quapropter supra in Origene scribitur, quod reuersus Alexandriam Origenes, Heraclam presbyterum, qui sub habitu philosophi perseuerabat, adiutorem sibi κατηχήσεως fecerit. tam igitur Heraclas, quam sub eo Dionysius Origenem in catechismo iuuerunt.* ἑορταστικαὶ.) *Idest de diebus festis conscripta epistola.* Ad Heraclã.) *Hic est isdem, de quo nunc dicebamus, Episcopus, qui post Demetrium Alexandrinam rexit ecclesiam, ut supra in Origene scribit Hieronymus, sicut post Heraclam ipse Dionysius. Sophronius Hieracem legit, & Batauus interpres Hieraclam: uerum utraque lectio uitiata est.* περὶ γυμνασίων.) *De gymnasio, seu exercitatione.* Ad Armenios de pœnitentia, & de ordine delictorum.) *Cum nec is liber, neque illi, quos Theodorus, Beda, aliique, pænitentiales ediderunt, extent libri, nos similem ex ueteribus collectum, aduersus heresim nostri temporis eo, quo potuimus, ingenio composuimus, & sacramento confessionis adiunctum, edidimus.*

Nouatianus.

Quod Græce dicitur καθαρὸν.) *Hoc est, purum, mundum, & maculis carens. catharos enim propterea se uocabant, quod post baptismum non peccassent: post illum enim pœnitentes non suscipiebant.*

Anatolius.

Et ex decem libris Arithmeticæ institutionis intelligere possumus.) *Sic emendata exemplaria, sic etiam Sophronius habet. antea tamen legebatur, Et decem libris de Arithmetica institutionibus intelligere possumus.*

Victorinus.

Victorinus, Pictauiensis Episcopus.) *Olim, Pitabionensis. Pictauiensis in libro contra Heluidium nuncupatur: & ita habet maior exemplarium pars. alibi in Hieron. Pictauionensis, legitur, in epistola scilicet, quæ est contra Vigilantium.*

Pamphilus.

Vigintiquinque ἐξηγήσεων.) *Idest, expositionum, enarrationum.* Quanto magis tot millia uerborum, per quæ mihi uidetur sui sanguinis signasse uestigia.) *Aliter, quæ mihi uidetur sui sanguinis signasse uestigiis. Sophronius autem, Per quæ, ut mihi uidetur, suæ passionis reliquit uestigia.*
Apologeticum pro Origene.) *se a Ruffino deceptum hoc scripsisse, in secundo Apologiæ contra eum libro testatur. primum enim Eusebii pro Origene uolumen Pamphilo a Ruffino adscriptum fuerat.*

Pierius.

Constat hunc miræ ἀσκήσεως.) *Exercitationis.* De propheta Osee, quem in peruigilio Paschæ habitum ipse sermo demonstrat.) *Aliter: De prophetia Osee, quem in uigilia Paschæ. &c. Sophronius cum uulgata, quam nos etiam sequimur, editione consentit.*

Firmianus.

Habemus eius Symposium, quod adolescentulus scripsit Africæ, & ὁδοιπορικὸν de Africa usque ad Nicomediã, hexametris scriptum uersibus.) *Africæ &, olim deerat: nos ex Sophronio, & uetustis exemplaribus restituimus. ὁδοιπορικὸν autem, latine itinerarium dicere possumus.*

Eusebius.

ἐυαγγελικῆς ἀποδείξεως.) *Euangelicæ demonstrationis.* ἐυαγγελικῆς προπαρασκευῆς.) *Euangelicæ præparationis.* θεοφανείας.) *Diuinæ apparitionis.* Omnimoda historia, & eorum ἐπιτομή.) *Olim, Omnimodam historiam: & ἐπιτομήν, Sophronius legit.* χρονικῶν κανόνων παντοδαπῆς ἱστορίας, καὶ τούτων ἐπιτομή.) *Chronicorum canonum omnimoda historia, & eorum epitome.* τοπικῶν liber unus.) τοπικῶν λόγος εἷς, *est apud Sophronium. olim tamen legebatur, Librum unum.* Pro Origene libri sex.) λόγοι ἕξ, *habet Sophronius. olim tamen erat, Libros sex: sicut statim. Libros tres, pro Libri tres, falso casibus commutatis.* Eruditissimi commentarii.) *Olim, Eruditissimos commentarios, sed falso. omnia hæc ex uetustissimis exemplaribus, & ex ipso Sophronio restituimus.*

Methodius.

De Pythonissa, & de αὐτεξουσίου.) *De eo, qui suæ potestatis, seu liberi arbitrii est. hunc usque ad decem millia uersuum contra Porphyrium scripsisse, alibi meminit.*

Eustathius.

De Engastrimytho.) περὶ ἐγγαστριμύθου, *habet etiam Sophronius, idest, de uentricoso sermone, uel uerius de eo, cuiusmodi erat Pythonissa, qui ex uentre, Dæmone ibi manente, responsum dabat.*

Marcellus.

Sub Constantio, & Constante.) *Sophronius etiam ita legit. antea tamen; Sub Constante, & Constantino, legebatur.* Diuersarum ὑποθέσεων.) *Materiarum, seu argumentorum.*

Athanasius.

ἑορταστικαὶ epistolæ.) *De festis diebus scilicet conscriptæ.* Contra Valentem, & Vrsatium.) *Arianæ sectæ hi fuerunt, & Ariminensis synodi patres, se catholicos simulantes, deceperunt. lege eundem Hieron. aduersus Luciferianos.*

Antonius.

Floruit sub Constantino, & filiis eius regnantibus.) *Vox, Sub, alicubi deest. uerum Sophronium & uulgatam editionem*

tionem

tionem secuti, nos eam reliquimus. sequitur deinde: Vixit annos centum quinque. quæ uerba etsi tam apud Sophroniũ, quam apud codices multos deerant, nos tamen, cum historiæ cognitionis causa, tum quia in uulgata illa editione reperiebantur, minime deleuimus.

Basilius.

Scripsit contra Marcellum, & de uirginitate librum.) *καὶ περὶ παρθενίας λόγον. Et coniunctionem, ex Græco, Latinisq. codicibus restituimus. deerat enim antea.*

Theodorus.

Et magis historicæ intelligentiæ.) *Vox, Magis, abundare hic uidetur, nec illa a Sophronio additur: uerum, quia consentientia latina exemplaria omnia fere eam habent, propterea non amouimus.*

Eusebius.

Eusebius Emisenus Episcopus.) *Episcopus, nec Sophronius habet, nec Mediceum, Fesulanumq. manuscripta exemplaria: nos tamen, uulgatam secuti editionem, reliquimus: quia, ubi contrarium clare non constat, nihil omnino e uulgatis codicibus immutamus, aut delemus.*

Donatus.

Sub Constante, Constantioq. principibus.) *Constantioque, deest apud Sophronium; nos ex manscriptis quibusdam exemplaribus restituimus.*

Lucifer.

Lucifer Caralitanus.) *Sic habent omnia ferme manuscripta exemplaria; præsertim Mediceum Fesulanumq. Sophronius tamen, Caracalitanus, legit. est autem Caralis Sardiniæ urbs. Meminit Luciferi Hilarius in primo libro ad Constantium Imperatorem, & idem Hieron. in appendice Chronicon Eusebii, & Platina in Liberio: eum in exilium missum, quod Nicenam fidẽ damnare noluerit, reuersumq. una cum Eusebio Vercellensi post restitutum Athanasium, proditur. Augustinus Luciferianum Caralitanum ipse etiam nominat, & inter hæreticos connumerat. huius historiam late scribunt Marcellinus & Faustinus in libro de schismate Vrsicini, qui liber Romæ in bibliotheca*

Vaticana

Vaticana extat, sed nondum impressus. fuit autem Lucifer, exceptis iis, in quibus a D. Hieronymo arguitur, catholicus, & Nicenæ synodi propugnator. nos de eo in libro contra Luciferianos plura diximus.

Acacius.

συμμίκτων ζητημάτων.) *Commixtarum quæstionum.*
Felicem Arianum,) *Vocem, Arianum, nec Sophronius, neque Mediceum, Fesulanumq. exemplaria habent.*

Sarapion.

Carus Antonio monacho.) *Sic emendauimus ex uetustis exemplaribus: etsi Sophronius, & uulgata transalpinorum editio, haberent, Carus Antonii monachi.*

Hilarius.)

Historiam Ariminensis, & Seleuciensis Synodi continens.) *Pro Ariminensis, falso Sophronius legit, Arimysinensis, hoc est, ἀριμυσίνε συνόδου.* Siue contra Dioscorum, & liber hymnorum, & mysteriorum alius.) *Sophronius habet: Siue contra Dioscorum, & libertinos: & alius liber, Mysteriorum: sed uitiata lectio est. Hieronymus in epistola ad Magnum oratorem Romanum, duodecim Quintiliani libros & stylo imitatum fuisse, et numero, Hilarium prodit: & in breui libello, quem scripsit contra Dioscorum medicum, plurimum in litteris potuisse, asserit.*

Victorinus.

Qui ab eruditis modo intelliguntur.) *Cum uulgata editione Sophronius quoque consentit: habet enim, ὅι τινες παρὰ τῶν πεπαιδευμένων μόνον νοῦνται. hoc est: qui ab eruditis tantum intelliguntur. Mediceum tamen, Fesulanumq. exemplaria legunt: Qui nisi ab eruditis non intelliguntur.*

Titus.

Aduersum Manichæos.) *Olim Manichæum. nos ita ex Sophronio, et manuscriptis aliquot exemplaribus emendauimus.*

Damasus.

Multaq. & breuia metro edidit.) *Medicens, Fesulanusq. codices habēt: Multaq. et breuia opuscula heroico metro edidit: uerum addita a quopiam puto: nam Sophronius ea non habet.*

Apollinarius.

Apollinarius.) *Aliter, Apollinaris. uerum tam Sophronius, quam Hieronymus alibi, hoc est in Apologia contra Ruffinum, Apollinarium uocant.* Patre presbytero.) *Patre Probo, habent exemplaria quædam Brixiana, manuscripta. Sophronius cum uulgata editione consentit.* Innumerabilia scribens uolumina.) *ἀναρίθμητα συντάξας τεύχη. similiter habent Sophronius, & Mediceus, Fesulanusq. codices. deerat tamen antea uox, Volumina. Hunc Apollinarium Laodicenum in hæresim postea declinasse, & ex Ecclesia egressum, in epistola ad Augustinum Hieronymus prodit. inter cetera autem Psalmos interpretatus est, sicut Theodorus Heracleotes, & Asterius Scythopolitanus.*

Photinus.

In quibus uel præcipui sunt.) *ἀφ' ὧν εἰσιν ἐξαίρετοι, scilicet λόγοι, siue libri. olim legebatur, Præcipua.*

Didymus.

Commentarios in Iob.) *Ex Sophronio, & aliquot manuscriptis codicibus hæc uerba reposuimus: deerant enim antea.*

Aquilius

ὁδοιπορικὸν.) *Itinerarium: καταστροφὴν, conuersionem: πεῖραν, experientiam.*

Cyrillus.

κατηχήσεις.) *Institutiones. hæ catecheses numero XVIII. cum V. mystagogicis, nunc sunt impressæ. Floruit Cyrillus sub Constantio, ad quem de cruce, quæ Hierosolymis in cælo apparuit, doctam scripsit epistolam. eiectus est e sede ab Arianis, eiq. suffecti Heraclius prius, mox Hilarius: post quos sub Theodosio episcopatum recepit: sub quo etiam obiit. successit ei Ioannes, Ioanni autem Nepos. Constantinopolitana synodus scribens ad Damasum, Ambrosium, & ceteros episcopos Romæ congregatos, honorifice de eo meminit: ipseq. dum uiueret, concilio Seleuciensi interfuit. Græci die XVIII. Martii eius celebrant festum.*

Gregorius Nazanzenus.

Aduersus Eunomium liber unus.) *Cum hac uulgata lectione consentit etiam Sophronius, Mediceus tamen, Fesulanusq.* codices

codices habent, Libro duo. quæ lectio transposita fuit: contra Iulianum enim Imperatorem libros duos scripsit.

Tiberianus.

Canis reuersus ad uomitum suum, filiam, deuotam Christo uirginem, matrimonio copulauit.) *Acriter reprehendit Hieronymus, quod infelici hac nostra ætate passim alicubi fit; iureq. fieri, etiam ab hæreticis asseueratur. Matrimonio autem copulauit, dixit, hoc est, κατλωυίγκασεν, coegit ut nuberet; alteri scilicet, non sibi.*

Ioannes.

Ioannes Antiochenæ Ecclesiæ presbyter.) *Hic dicitur esse præclarissimus ille omnium Græcorum orthodoxorum pater, Chrysostomus ab aureo ore propter sermonis elegantiam cognominatus; cuius scripta, quia celebria per se, ac uulgatissima sunt, operæpretium minime erit ea aut enumerare, aut laudare.*

Hieronymus.

Consolatoriam de morte filiæ ad Paulam.) *Θυγατρὸς, habet Sophronius etiam. antea, Filii legebatur. extat hæc epistola primo tomo, numero 25. & incipit: Quis dabit capiti meo.* In Epistolam ad Ephesios commentariorum libros tres.) *Deerant hæc olim: nos ex Sophronio, & Florentinis codicibus reposuimus.*

ANNOTATIONES IN SECVNDVM TOMVM epistolarum D. Hieronymi.

Aduersus Heluidium.

IMVL & laicus & sacerdos.) *Sibi & laicus & sacerdos, habent multa exemplaria manuscripta: quæ lectio probatur: etsi uulgatam lectionem mutare non placuit.* Laceraret conuiciis.) *Olim, Lacerare, legebatur.* Et cum infœcunditate foliorum tradẽda flammis.) *Infructuosam arborem prius dixit, quod fructu careret, nunc etiam foliis infœcundam appellat: quæ allusio nequaquam respicit ficum, cui Dominus maledixit, ut putauit interpres, cum illa foliis esset onusta, & fructu tantum careret, secundum quod Marcus Euangelista refert: sed e primo psalmo, in contrarium tamen sensum, accepta est; quippe cum non esset arbor uiri beati, secus decursus aquarum plantata, cuius folium non decidit, & omnia, quæcumque facit, prosperum habent successum.* fol. 354. Vt per genealogiam Ioseph, cui Maria cognata erat, origo quoque Mariæ monstraretur.) *Hoc dicit, quia lege prohibitum erat alterius tribus uxorem ducere. Nubant, scribitur in lege,* NUM. 36. *quibus uolunt, tantum ut suæ tribus hominibus; ne commisceatur possessio filiorum Israel de tribu in tribum. omnes enim uiri ducent uxores de tribu, & cognatione sua, & cunctæ feminæ de eadem tribu maritos accipient, ut hereditas permaneat in familiis, nec sibi misceantur tribus, sed ita maneant, ut a Domino separatæ sunt. Propterea curæ non fuit Euangelistis Mariæ genealogiam describere; cum ex genealogia Ioseph, origo quoque Mariæ monstraretur.* fol. 456. More Andabatarũ gladium in tenebris uentilans.) *Sumptum prouerbium est a ludo quodam, in quo pugiles duo clausis, ac uelatis oculis, ne uiderent, quæ ferirent, certabant. nomen a concursu ductum uidetur. meminit eorum Cicero ad Trebatium. Demonactes Cinicus loquens in eandem senten-*

ſententiam de duobus, quorum alter ineptè proponebat, alter reſpondebat, ſed non ad rem: alter, inquit, mulget hircum, alter ſupponit cribrum. Ac ne impudenter neges iſta.) *Olim, Imprudenter. Impudenter autem legendum eſſe, tum uetuſta exemplaria, tum ea, quæ ſequuntur, oſtendunt. licet tu mira impudentia hæc in Græcis codicibus falſata contendas.* Et abſcondit ea Iacob ſubter terebinthum, quæ eſt in Sichimis, & perdidit ea.) *αὐτά, eſt apud ſeptuaginta, & emendatiores codices. olim, Eos, legebatur. fol. 460.* Et Heluidii expleri non patitur uoluptatem.) *Sic etiam ante Gryphianā impreſsionem codices uulgati habebant, non uoluntatem.* fol. 461. Si primogeniti tantum illi uocantur, qui fratres habent, ergo ab interemptione unigeniti liberati ſunt.) *Pro Interēptione, ſeu Internicione, ut in aliis inuenimus exemplaribus, Interpretatione olim in Gryphiana editione perperā legebatur.* Numquid non habemus poteſtatem mulieres circumducendi, ſicut & ceteri Apoſtoli, & fratres Domini & Cephas?) *In impreſsis antea codicibus Tranſalpinis, pro, Mulieres, legebatur, Vxores: quæ lectio falſa erat: nam etſi uox Græca γυνὴ, ut alibi teſtatur D. Hieronymus, communis ſit, ſub eaq. tam uxor, quam mulier comprehendatur; certum eſt tamen Apoſtolum eo in loco intelligere de mulieribus, quæ Apoſtolos ſequentes, eis de ſua ſubſtantia miniſtrabant: ſicut ſcriptum eſt a Marco Euangeliſta idem eaſdem feciſſe Chriſto, dum ait: Erant autem et mulieres delonge aſpicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi minoris, & Ioſeph mater, & Salome. & cum eſſent in Galilea, ſequebantur eum, & miniſtrabant ei. Eraſmus, nimium forſitan fauens coniugio ſacerdotum, uxores, contra fidem plurium exemplarium, hic reliquit. Germanam autem hanc eſſe expoſitionem, ipſe Hieronymus libro primo contra Iouinianum his uerbis prodit. Si autem nobis illud oppoſuerit ad probandum, quod omnes Apoſtoli uxores habuerint: Numquid non habemus poteſtatem mulieres, uel uxores circumducendi, quia γυνὴ apud Græcos utrumq. ſignificat, ſicut ceteri Apoſtoli, & Cephas, & fratres Domini: iungat illud quod et in Græcis codicibus eſt: Numquid*

non habemus potestatem sorores mulieres, uel uxores circumducendi? ex quo apparet, eum de aliis sanctis dixisse mulieribus, quæ, iuxta morem Iudaicum, magistris de sua substantia ministrabant, sicut legimus ipsi quoque Domino factitatum. Nam & ordo uerborum hoc significat. Numquid non habemus potestatem manducandi, & bibendi, aut sorores mulieres circumducendi? Vbi de comedendo, & bibendo, ac de administratione sumptuum præmittitur, & de mulieribus sororibus infertur, perspicuum est non uxores debere intelligi, sed eas, ut diximus, quæ de sua substantia ministrabant. quod & in ueteri lege de Sunamitide illa scribitur, quæ solita sit Eliseum recipere, & ponere ei mensam, & panem, & candelabrum, &c. Aut certe; si γυναῖκας uxores accipimus, non mulieres: id quod additur, sorores, tollit uxores, & ostendit, eas germanas in spiritu fuisse, non coniuges. Quamquam, excepto Apostolo Petro, non sit manifeste relatum de aliis Apostolis, quod uxores habuerint: & cum de uno scriptum sit, ac de ceteris tacitum, intelligere debemus, sine uxoribus eos fuisse, de quibus nihil tale scriptura significet. Hactenus D. Hieronymus. Et Iosetis mater.) Iosetis mater, in exemplaribus manuscriptis legitur, sicut & in codicibus euangelii Græcis. Ιωσῆς enim is uocabatur. & ita Gryphiana præter hunc locum habet impreßio, cum de eo fratre tractat. fol. 463. Quando illam de cruce Dominus, iam uiduam, ut matrem Ioanni commendabat.) Hinc constat, eo tempore, quo Christus passus est, Ioseph uirum Mariæ, iam extremum diem obiisse. Nulli dubium, duos fuisse Apostolos, Iacobi uocabulo nuncupatos.) Cum duo tantum Iacobi Apostoli fuerint, sequitur, minorem cognomento eundem esse cum Iacobo Alphei: uerum Nicephorus in historia diuersum fecit, & tertium propterea Iacobum addidit. Dictus est autem Iacobus Alphei a patre: & eius mater similiter a patre, uocata est Maria Cleophæ. Cleophæ autem nomen familiæ non esse, sed hominis, ab Hippolyto Martyre dilucide proditur. Apostolum autem Iacobum minorem fuisse, ita clare ex Paulo in epist. ad Galatas D. Hieronymus deducit, ut tertio Iacobo nullus amplius relictus inter Apostolos locus uideatur.

Verum quia ex Egesippo, Dorotheo, & Nicephoro tres fuisse Iacobos proditur, duos scilicet Apostolos locus ex XII. numero, tertium extra numerum, quem hic Apostolum propterea forte uocat Hieron. sicut ipsum quoque Paulum Apostolum dicimus: & quia cum secundus ex XII. Simon Iudæ uocaretur, propterea q. opus non esset ut minor, frater scilicet Domini ex Maria Cleophæ, nisi respectu alterius maioris, Zebedæi filii, cognominaretur. uide quæ de hac re scripsimus infra epist. LXII. ad Theophilum contra Ioannem Hierosolymitanum. fol. 466.

Porro cognatione fratres uocantur, qui sunt de una familia, idest, πατρίᾳ: quod Latini, paternitate, interpretantur.) *Sic ex emendatis exemplaribus correximus, cum prius legeretur: idest patria, quas Latini, paternitates, interpretantur. uocant autem Græci πατριὰν, gentem, seu familiam: D. autem Hieron. propterea paternitatem a Latinis dici asseuerat, quia sic habet apud Paulum Apostolum uulgata editio Eph. 3. cum dicitur: Ex quo omnis paternitas in cælo & in terra nominatur. & consentaneum est, ut, quemadmodum ἀπὸ τοῦ πατρὸς dicitur πατριὰ, sic etiam paternitas nuncupetur.* fol. 462.

Nonne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus, & Ioses, & Simon, & Iudas?) *Vitiatus hic locus antea erat, quippe cum, pro Ioses, Ioannes legeretur.* Non inquam flagito linguæ nitorem, animæ quæro puritatem.) *Pietatem, pro puritatem, legebatur antea. nos ex emendatioribus codicibus ita locum restituimus, sicq. magis congruit cum uocabulo nitorem.* Et de Tertulliano quidē nihil amplius dico, quam Ecclesiæ hominem non fuisse.) *Montani sectatorem Tertullianum, aliisq. etiam pluribus pollutum fuisse erroribus, omnes norunt.* Theodotum Bizantium, & Valentinum.) *Theodotum Bizantinum, quædam exemplaria habebant: nam Constantinopolitanus fuit, Christumq. purum esse hominem asseuerabat. Augustinus in libro de hæresibus ad quoduult Deū. Episcopum Theodotionem appellat. Quæ autem blasphemauerit Valentinus, ex Hireneo, qui eius blasphemias confutauit, discere poteris. quamuis hæc uox, Valentinus, in multis exemplaribus deerat.* Camelum uidimus saltitantem.) *Hoc prouerbium*

uerbium in eos dicitur, qui inepte aliquid faciunt, & indecore, nam eiuſmodi eſt cameli ſaltatio. fol. 471. Maledicta ſterilis, quæ non parit ſemen in Iſrael.) *Aliter, Non facit. hec autem ſententia apud* LXX, *quorum uulgatam editionem ubique fere citat* D. Hieron. *inuenitur. cuiuſmodi eſt alia ei ſimilis: Beatus, qui habet ſemen in Syon, & domeſticos in Hieruſalem. Mirum autem propterea alicui eſſe non debet, ſi in uulgata editione, qua nos utimur, hæ, aliæque multæ ſententiæ non continentur.* D. *enim* Hieron. *exceptis Pſalmis, noſtra, qua utimur, interpretatio eſt, poſt eius mortem in Eccleſia recepta.* Et diuiſa eſt mulier, & uirgo.) *κεχώρισται καὶ ἡ γυνὴ, καὶ ἡ παρθένος: hoceſt, diuerſa prorſus inter ſe ſunt hæc duo, mulier ſcilicet & uirgo. alii, inter quos eſt* D. *Ambroſius, cum quo editio uulgata concordat, aliter diſtinguendo, legunt; Qui autem cum uxore eſt, ſollicitus eſt quæ ſunt mundi, quo modo placeat uxori, & diuiſus eſt: hoceſt, in multas curas diſtractus. mox ſequitur: Et Mulier innupta ac uirgo cogitat quæ Domini ſunt. quem locum ita etiam legendum eſſe, etſi altera lectio ſuo ſenſu non careat, infra primo libro contra Iouinianum Hieronymus prodit.*

In librum primum contra Iouinianum.

fol. 474. ET Epicurum Chriſtianorum.) *Apte Iouinianum Epicurum uocat Chriſtianorum, cum Epicurus philoſophus ſummum bonum in uoluptate tum animi, tum corporis poſuerit. eius ſectæ Lucretius fuit. Cicero in eam multis inuehitur: etſi aſſeruiſſe illum ſcribatur, οὐκ εἶναι ἡδέως ἄνευ τοῦ καλῶς, καὶ δικαίως ζῆν: quod ſine iuſtitia ac bonitate, uera ac ſolida uoluptas non ſit. fit mentio huius ſententiæ in epiſtolis familiaribus M. Tullii Ciceronis.* Apoſtolico uigore contererem.) *Quinque & amplius exemplaria manuſcripta, quæ Florentiæ ſunt, pro uigore habent, rigore.* Parturiunt montes.) *Verſus eſt ex arte poetica Horatii, dictus in eos, qui multum pollicentur, & parum præſtant. Prouerbium ductum eſt ex Aeſopi Apologo: Nam cum priſci, rudesq. iam tum naſcentis ſæculi homines intumeſcentem quendam forte montem uidiſſent, concurrentes expectabant, ut ingens aliquod monſtrum inde*

 prodiret.

prodiret. prodit tamen mus quidam paruulus, magno omnium riſu. Vt ſcriptor, inquit Horatius, Cyclicus olim: Fortunam Priami cantabo, & nobile bellum. quid dignum tanto feret hic promiſſor hiatu? Parturient montes, naſcetur ridiculus mus. Non ſani eſſe hominis.) *Perſianum carmen hoc eſt, congrue Horatiano annexum. Oreſtem autem inſanum factum, ac furiis, ob interfectam matrem agitatum, ueteres produnt.*

fol. 475. Obſecro agrum.) *Hae Iouiniani ſunt uerba, ſuos filios Neophitos gratam audientiam obſecrantes. prius tamen legebatur, Obſero agrum.* Marcionis & Manichæi dogma ſectantes.) *Marcion, quod fecit etiam Cerdon, propterea nuptias damnabat; quod omnem coitum immundum diceret. Manichaus conceptum, & generationem a coniugiis excludebat. in eandem ſententiam ibant Encratitæ, Tatiano auctore, cum ſe a carnibus, & omni coitu, etiam coniugali, iuxta etymon ſui nominis abſtinerent. fuit autem Tatianus Iuſtini Martyris ſectator, florens in Eccleſia, quandiu ab eius latere non diſceſſit. ſcripſit uolumina fere infinita: floruitq. ſub M. Antonino Vero, & L. Aurelio Commodo. eius autem hereſim Seuerus poſtea auxit, a quo Seueriani quoque iidem Encratitæ ſunt dicti.* Triginta referuntur ad nuptias. nam & ipſa digitorum coniunctio, quaſi molli ſe complexans oſculo, & fœderans, maritum pingit, & coniugem.) *Diximus alibi ex Beda; per digitos, eorumq. iuncturas ſolitos eſſe ueteres numerare, ut in primis Arithmeticæ rudimentis, uſque ad hanc diem ex uariarum manuum, quæ ibi excuſſæ ſunt, inflexionibus patet: quod etiam ex Plutarcho in Apophthegmatibus conſtat. uerum, ne res ſcitu certe non indigna pereat, ipſius Bedæ uerba hic apponere placuit. Cum dicis unum; minimum in læua digitum inflectens, in medium palmæ artum figes. Cum dicis duo; ſecundum a minimo ibidem impones. Cum dicis tria; tertium ſimiliter inflectes. Cum dicis quattuor; minimum leuabis. Cum dicis quinque; ſecundum a minimo ſimiliter eriges. Cum dicis ſex; tertium nihilo minus eleuabis, medio duntaxat, qui medicus appellatur, in medium palmæ fixo. Cum dicis ſeptem; minimum ſolum ſupra palmæ radicem, ceteris interim leuatis, im-*

pones, iuxta quem, cum dicis octo, medium. Cum dicis nouem; impudicum e regione compones. Cum dicis decem; unguem indicis in medio figes artu pollicis. Cum dicis uiginti, summitatē impudici inter nodos indicis & pollicis arcte figes. Cum dicis xxx; ungues indicis, & pollicis blando coniunges amplexu. Cum dicis quadraginta, interiora pollicis lateri, uel dorso indicis superduces, ambobus duntaxat erectis. Cum dicis quinquaginta, pollicem exteriore artu, instar Graecæ litteræ p, incuruatum ad palmam inclinabis. Cum dicis LX; pollicem, ut supra, curuatū indice circumflexo diligenter a fronte præcinges. Cum dicis septuaginta; indicem, ut supra, circumflexum, pollice in longum tenso implebis, ungue illius duntaxat erecto trans medium indicis artum. Cum dicis LXXX; indicem, ut supra, circūflexum, pollice in longum extenso implebis, ungue uidelicet illius iā medium indicis artum fixo. Cum dicis, XC; indicis inflexi unguem radici pollicis erecti infiges. Atque hactenus in laua. Centum uero in dextra, quo modo in laua, decem facies. Ducenta in dextra, quo modo uiginti in laua. Eodē modo & cetera usque ad nongenta. Item mille in dextra, quo modo unum in laua. Duo millia in dextera, quo modo duo in laua, & cetera usque ad nouem millia. Porro decem millia cū dicis; lauam in medio pectoris supinā appones, digitis tantum ad cælum erectis. Viginti millia cum dicis; eandem pectori late expansam superpones. Triginta millia cū dicis; eadem prona, sed erecta, pollicem cartilagini medii pectoris immittes. Quadraginta millia cum dicis; eandem in umbilico erecta supinabis. Quinquaginta millia cum dicis; eiusdem prona, sed erecta pollicem umbilico impones. Sexaginta millia cum dicis; eadem prona femur læuum comprehendes. Septuaginta millia cum dicis; eandem supinam femori superimpones. Octoginta millia cum dicis; eandem pronam femori superimpones. Nonaginta millia cum dicis; eadem lumbos comprehendes, pollice ad inguina uerso. At uero centum millia; ducenta millia, & cetera usque ad nongenta millia, eodem, quo diximus, ordine in dextera corporis parte complebis. Decies autem centena millia cum dicis; ambabus sibi manibus consertis inuicem digitos implicabis. Hactenus Beda.

Apuleius in secunda Apologiæ suæ oratione, aliam ab hac Hieronymi, & Beda diuersam quadantenus numerationem refert, dum ait: O mendacium uiginti annorum exilio puniendum. Dimidia tanta Aemiliane mentiri, falsa audeas sesqui altera? si triginta annos pro decem dixisses, posses uideri pro computationis gestu errasse, & quos circulare debueras digitos, aperuisse. cum uero quadraginta, quæ facilius ceteris porrecta palma significantur, ea quadraginta in dimidio auges, non potes digitorum gestu errasse: nisi forte triginta annorum Pudentillam ratus, binos cuiusque anni consules numerasti. Diuersam autem numerandi rationem propterea diximus, quod quadraginta aperta leua manu significari, & triginta per digitorum indicis scilicet, & pollicis apertionem monstrari Apuleius scribat. De decem uero, quod pollicis indicisq. circulatione, coronæ instar fiat, cum Beda ille consentit. Matrimonium autem ideo per triginta significari D. Hieron. asserit, quod in eo numero leni molliq. contactu pollicis indicisq. ungues, ueluti exosculantes se coniungantur. sicuti uiduitas, uiduarumq. afflictio exprimitur ex indicis supra pollicem depressione. Et uirginum corona, quæ centenario numero significatur, ex circulo, quo in dextra unguis indicis in medio artu pollicis figitur. Centum uero, & qui deinceps est numerus, in dextra numerari solitum esse. illa satyrici carmina, ubi de Nestore, quem trecentos annos, hoc est tria hominum sæcula uixisse Homerus prodit, in hæc uerba scribit. Felix nimirum, qui per tot sæcula mortem Distulit, atque suos iam dextra computat annos. fol. 480. Amodo filios faciam.) Ita uerterunt septuaginta interpretes Esaiæ 38. ubi enim nos habemus: Pater filiis notam faciet uoluntatem tuam: ibi uerterunt: Amodo filios faciam, qui annunciabunt iustitiam tuam. auctor ipse Hieron. in hoc eodem lib. inferius, & super Esaiam. fol. 483. Quandiu impleo mariti officiũ, non impleo continentis:) Ita ex emendatioribus codicibus emendauimus, prauo enim ac hæretico fere sensu legebatur: Quandiu impleo mariti officium, non impleo Christiani: ueluti coniugum copula Christianorum non sit. Continentis enim legendum esse, non solum manuscripta exemplaria nos admonuerunt,

inuenit, sed etiam ipsa Erasmiana impreßio, quæ in Apologia Hieron. pro libris suis aduersus Iouinianum, dum eandem sententiam repetit, ita habet. Oro te, quale illud bonum est, quod orare prohibet, quod corpus Christi accipere non permittit? Quando impleo mariti officium, non impleo continentis. O ue re digna uox Apostolo, & Petra Christi.) *Vbique Hieron. petram pro Petro Apostolo exponit, & ita super eum fundatam ecclesiam asserit: & tamen præclarus eius interpres sententiam illius minime probat, & ad fidem Petri, non ad fidelem Petrum Christi dictum trahit, asseritq; nullam ecclesiam minus Romana laborasse hæresibus. quam Erasmi blasphemiam in scholiis epistolæ, quæ ad Damasum est, inuenies. Mira hominis stultitia, in eodem loco, ubi D. Hieron. contrarium prodit, huiusmodi ineptias fundere: ait enim ibi uir sanctus. Profligato a sobole mala patrimonio, apud uos solos incorrupta Patrum seruatur hereditas. & rursus. Ego nullum primum, nisi Christum sequens, beatitudini tuæ, id est cathedræ Petri, communione consocior: super illam petram ædificatam Ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum agnum comederit, profanus est. Si quis in arca Noe non fuerit, peribit regnante diluuio.* Et iterum ad id ipsum, quod erubescit suo uocare nomine.) *Interim, falso ante legebatur. sicut eodem in loco, Hoc autem dico iuxta intelligentiam, pro iuxta indulgentiam.* Felix qui audit Apostolum uolentem, non ignoscentem.) *Ita ex emendatioribus restituimus exemplaribus, quam lectionem et ea quæ sequuntur, statim probant, ex Apostoli uerbis, cum dicit, uolo autem omnes homines esse sicut me ipsum: quæ hic interpretatur Hieron. Paulum uirginem permansisse, multi ex ueteribus colligunt. nec te moueat, quod Ignatius uxoratum eum faciat. ut refert enim Ambrosius Camaldulensis, id in antiquissimis exemplaribus non inuenitur: cuiusmodi erat exemplar Matthiæ, Vngarorum Regis.* fol. 485. Si quid donaui propter uos in persona Christi.) *Sic Græca, sic Latina tam manuscripta, quam edita exemplaria habent. Erasmus, dum confeßionem sacerdotalem, quam ubique eadem semper improbat impudentia, ac improbitate, tollere conatur, libros uitiauit,*

at scripsit: Si quid donaui propter uos coram Christo. Et Petrus Apostolus, sicut coheredes.) *Dispensatores, legendum est, non coheredes, ut tam ex Græcis, quam Latinis codicibus constat. & ita etiam in emendatis manuscriptis exemplaribus inuenitur, fol. 487.* Mulier alligata est legi.) *Prius legebatur, Mulier alligata est uiro. emendata exemplaria cum Græco, uulgataq. consentiunt editione: quamuis in Vaticano antiquissimo, ac mille annorum Græco codice tam, Viro, desit, quam, Legi; sed tantum legatur, Mulier alligata est. & ita legit Basilius in lib. de Virginitate. fol. 494.* Etsi nupserit uirgo, non peccauit: non illa uirgo, quæ semet Dei cultui dedicauit.) *Seu, ut in aliis legitur exemplaribus: quæ se semel Dei cultui dedicauit.* Harum enim si qua nupserit, habebit damnationem, quia primam fidem irritam fecit. si autem hoc de uiduis dictum obiecerit, quanto magis de uirginibus præualebit, cum etiam iis non liceat, quibus aliquando licuit? uirgines enim, quæ post consecrationem nupserint, non tam adulteræ sunt, quam incestæ.) *Audiant hæc nostri temporis nouatores, qui omnia monasteria reserarunt, ut inde sanctimoniales abductas, matrimonio iungerent: qui sibi post cælibatus emissum uotum, licitum esse credunt uxorem ducere, & e sacris prophana ad libitum facere. incestum uocat hanc copulam D. Hieron. cum quis uirgines sacras, Deoq. dicatas, suis iungit amplexibus. ipsi ne adulterium quidem, sed rem omni iure rationeq. permissam, adeo impietatibus, & hæresibus profecerunt, appellant.* Exuentes nos ueterem hominem cum actibus suis.) *σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, est in Græco, & ita habent emendatiora manuscripta exemplaria. prius tamen legebatur, cum operibus suis. fol. 501.* Si autem transfertur Enoch, & seruatur in diluuio Noe, non reor iccirco translatum Enoch, quod uxorem habuerit, sed quod primus inuocauerit Deum, & crediderit in saluatorem, de quo Paulus Apostolus in epistola ad Hebræos plenissime docet.) *Ob fidem translatum fuisse Enoch, non ob coniugii meritum, Apostolus docet his uerbis. Fide Enoch translatus est, ne uideret mortem: & non inueniebatur, quia transtulit illum*

Dominus.

Domini. ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. sine fide autem impossibile est placere Deo: credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator. Quod autem addit hic D. Hieronymus, iccirco translatum Enoch, quod primus inuocauerit Deum, & crediderit in Saluatorem; nisi hec uox, Primus, ab aliquo sciolo addita sit, quod magis reor, aut ex hoc Apostoli loco rem secretius examinatam eruat, quod efficacius .i. inuocauerit Deum, & auctoritatem Geneseos, ubi legitur de Enos, Iste cœpit inuocare nomen Domini, Hebræam ueritatem ipse secutus, aliter intelligat, scilicet: tunc cœptum est inuocari in nomine Domini: lapsus memoria uidetur, ex nominum similitudine orto errore; quippe cum is qui cœpit inuocare nomen Domini Enos fuit, filius Seth multis ætatibus antiquior, ac alter prorsus ab Enoch, filio Iared, qui fuit translatus. Seth enim genuit Enos, Enos genuit Cainam, Cainam genuit Malalehel, Malalehel genuit Iared, Iared autem genuit Enoch: & ita Enoch abnepos Enos fuit. hanc historiam ipse non ignorauit: ait enim superius, Seth, Enos, Canaim, Malalehel, Iared, Enoc, Mathusalem, Lamech, Noe, omnes habuisse uxores. fol. 503. Et πλατὺ νεῦρον eius emarcuit.) Neruum femoris latum appellat, eoq. nomine μηρὸν, seu femur ipsum uocat. pro emarcuit, ἐνάρκησε, hoc est obtorpuit, uerterunt LXX. נשה uero, quod legitur apud Hebræos, luxatum uertunt. hunc neruum contractum aliqui, multi dissipatum uocant, differtq. ab eo quod Plinius latum uocat. hanc historiam & Iosephus explicat, & Eucherius in commentariis super Genesim ἀλληγορικῶς late exponit. Euangelica in uicinitate moriuntur.) Olim: Euangelica in ciuitate moriuntur. sic ex emendatioribus antiquis libris correximus. Rachel enim iuxta Bethlehem, quam euangelicam ciuitatem uocat, in uia sepulta est, non in ipsa ciuitate; ut qui Genesim legerit, facile poterit intelligere. Sephora quæ interpretatur auis.) צפורה ideo auem interpretari dicit; quod צפור auem significet: quamuis passerem interdum editio nostra habeat. fuit autem hæc filia Raguel, siue Iethro, sacerdotis Madian, uxor scilicet Moysis.

 Et

Et sacerdotalis uidua in domo iubetur sedere patris sui, nec secundum nosse matrimonium.) *Leuit. 22, unde aliquid amplius commentans historiam hanc ansit D. Hieronymus, sic legitur. Si filia sacerdotis cuilibet ex populo nupta fuerit, de iis, quæ sanctificata sunt, & de primitiis non uescetur. Sin autem uidua, uel repudiata, & absq. liberis, reuersa fuerit ad domum patris sui, sicut puella consueuerat, alatur cibis patris sui. Ex his uerbis, ut existimo, collegit illam in domo patris uiduam debere manere, & a secundis nuptiis abstinere.* Si soror uirgo moritur sacerdotis, quo modo ipsa ad patris exequias, ita pater ad eam iubetur accedere.) *Leuit. 21, sic dicitur. Ne contaminetur sacerdos in mortibus ciuium suorum, nisi tantum in consanguineis & propinquis, idest super patrem, & matrem, & filium & filiam, fratrem quoque & sororem uirginem, quæ non est nupta uiro: sed nec in Principe populi contaminabitur. Si Pontifex ad exequias filiæ uirginis accedere non prohibetur, ergo nec filia uirgo ad illius parentalia. hoc argumento historiam hanc ex hoc loco uir sanctus elicuit, nam alibi ea non reperitur. antea tamen legebatur, Quo modo ipse.* fol. 504. Qui uxorem duxerit, & qui plantauerit uineam, uelut propagines filiorum prohibetur ad bella procedere.) *Deut. c. 24. unde hæc hausit D. Hieron. scribitur. Cum acceperit homo nuper uxorem, non procedet ad bellum, nec ei quippiam necessitatis iniungetur publicæ; sed uacabit absque culpa domui suæ, ut uno anno lætetur cum uxore sua. Rursus Deut. 20. Quis est homo, qui plantauit uineam, necdum fecit eam esse communem, de qua uesci omnibus liceat? uadat, & reuertatur in domum suam; ne forte moriatur in bello, & alius homo eius fungatur officio.* Et de speculis mulierum ieiunantium, quasi de purissimis corporibus uirginum, luther in tabernaculo funditur.) *Exod. 38. scribitur. fecit & labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi. ieiunasse autem illas constat ex eo, quod qui in excubiis erant, non sumebant cibum, quamdiu ibi erant.* Osee, idest saluator.) *[illegible] Hebraice, saluator significat apud Latinos. multiplicauit illi*

postea

postea nomen Deus, sicut fecerat Abrahæ, prima littera ineffabilis eius nominis illi donata: & ita uocatus est postea יהושע *Iosue: ad quod alludens Iudas Apostolus dixit: Commonere autem uos uolo, scientes semel omnia, quoniam Iesus populum de terra Aegypti saluans, secundo eos, qui non crediderunt, perdidit.* fol. 504. Galgala, quod interpretatur reuelatio.) גלגל *a* גלל*, nomine ducto, ac postea duplicato.* Sepeliturq. in Thamnat Sareh, idest in perfectisſimo principatu, siue in numero operimenti noui.) תמנת-סרח *uocatur hæc urbs, quæ erat in montanis Ephraim, Iosue in hereditatem attributa; de qua ita scribitur Iosue 19. Cumq. complesset sorte terram diuidère singulis per tribus suas, dederunt filii Israel possesſionem Iosue, filio Nun, in medio sui, iuxta præceptum Domini, urbem quam postulauit Thamnat Sarah in montem Ephraim; & ædificauit ciuitatem, habuitq. in ea.* Gaas, qui interpretatur commotio.) געש *est in Hebræo, interpretaturq. tempestas, siue commotio.* Phegor &c.) פעור *sic uocant Hebræi Priapum, hinc* בעל-פעור *Behelphegor, Deus Priapus, nomen idoli, de quo in psalmis: Initiati sunt Behelphegor. & in Numeris. Morabatur autem eo tempore Israel in Sethim, & fornicatus est populus cum filiabus Moab, quæ uocauerunt eos ad sacrificia sua. at illi comedèrunt, & adorauerunt Deos earum, initiatusq. est Israel Behelphegor.* Possumus autem de Petro dicere, quod habuerit socrum eo tempore, quo credidit, & uxorem iam nõ habuerit: quamquam legatur in περιόδοις & uxor eius, & filia. sed nunc nobis de canone omne certamen est.) *περιόδους notat Petri itinera, & circuitus. Volumen Græce extat, continetq. sex libros, diuersumq. prorsus est ab eo, quod Recognitiones a Clemente editæ appellantur. uerum apocryphũ est. propterea subdidit D. Hieron. de canone sibi esse certamen. interpres audacter, ut solet, librum uocatum credit, quod in circulis hominum esset. De uxore autem Petri, quod, præsente ipso Petro, & ad martyrium adhortante, pro nomine Christi passa sit, testis est Eusebius Pamphilus in historia. Petronillam autem Petri fuisse filiam, omnis nouit Ecclesia. eius corpus Romæ in basilica S. Petri ostenditur. De periodis*

dis Paulæ, & Theclæ infra in catalogo, cum de Luca euangelista scribit, mentionem facit. Atqui, hoc periculum in memet fieri, graue est.) *Verba Chremetis ex Andria Terentii, unde accepit Hieronymus: hæc sunt: At, istud periculum in filia fieri, graue est.* Si eum sic uolo esse, quid ad te.) D. Hieronymus *legit, sicut habet antiquissimus quidam Græcus codex, quem Tridentum attulit Claramontanensis Episcopus anno Domini 1546: ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως, ἕως ἔρχομαι. cui consentit Latinus, qui est in basilica S. Pauli, a Carolo Magno illi ecclesiæ donatus, & uulgatus ubique sacrarum Missarum codex, & alii tres, duo qui sunt in monasterio Sublacensi, & tertius, quem ego legi in monasterio sancti Dionysii Parrisiis.* Refert Tertullianus, quod a Nerone missus in feruentis olei dolium.) *Sic legebatur antea: nos ex ipso Tertulliano, pro, A Nerone, reposuimus Romæ. Domitiani enim, non Neronis tempore hoc fuit: ipseq. Tertullianus minime id a Nerone, sed Roma, nulla Neronis habita mentione, factum esse prodit. eius uerba sunt hæc in libro de Præscrip. hæreticorum. Age iam, percurre Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsæ authenticæ literæ recitantur, sonantes uocem, & repræsentantes faciem uniuscuiusque. Proxima est tibi Achaia: habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si Italiæ adiaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt: ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur: ubi Paulus Ioannis exitu coronatur: ubi Apostolus Ioannes, postea quã in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur.* Sine ira, & disceptatione.) *διαλογισμῶν, est in Græco, & in antiquis emendatis exemplaribus. antea tamen legebatur, Sine ira, & cogitationibus.* Mulier insipiens, & audax, inops panis efficitur. terrigenæ apud eam pereunt, & in profundum inferni incurrunt.) *Ita est apud LXX. γυνὴ ἄφρων, καὶ θρασεῖα, ἐνδεὴς ψωμοῦ γίνεται· ὅτι γηγενεῖς παρ' αὐτῇ ὄλλυνται, καὶ ἐπὶ πέταυρον ᾅδου συναντᾷ. Fili, ne perfluas. Prov. 3. υἱὲ μὴ παραῤῥυῇς: ubi nos habemus: Fili,*

ne

ne effluant hæc ab oculis tuis. et in Paulo: μήποτε παραῤῥυῶμεν. ἀμφιδέξιος, siue, ut quædam habent exemplaria, ἀμφοτεροδέξιος, significat hominem, quem ambidextrum Latini uocant, eo quod utraque manu polleat, eaq. ut dextra utatur: cuiusmodi fuit Abod, de quo ita scribitur Iud. 3. Qui suscitauit eis Saluatorem uocabulo Abod, filium Gera, filii Iemini, qui utraque manu pro dextra utebatur. Libanus λευκασμὸς, idest candor interpretatur.) לבן Hebræi candidum uocant, inde לבנון Libanum mõtem dictum putat Hieronymus: quamuis alii a thure, quod ibi colligitur, magis uocatum uolunt. est autem Syriæ mons altißimus, cedro, proceriβima arbore, nobilis. Sanir, quod interpretatur Deus lucernæ.) סניר Mons idem est, qui & Hermon, & Sarion appellatur. unde Deut. 3. scribitur: Tulimusq. illo tẽpore terram de manu duorum Regũ Amorrhæorum, qui erant trans Iordanem a torrente Arnon usque ad montem Hermon, quem Sidonii Sarion uocant, & Amorrhæi Sanir. נר autem Lucernam significat. ס pro ש idest, ea qui est, Deo scilicet, Hieronymus interpretatur. Fratruelis meus &c.) ἀδελφιδὸς est in Græco, secundum LXX. fratruelem semper uertit D. Hieronymus. Matthæus autem Rex, dum exponit canticum canticorum, ubique nepotem uocat. unde ait alicubi: εἴρηται δή, ὅτι τὸν ἐκ τῆς τοῦ δαυὶδ θυγατρὸς τεχθέντα χριστὸν, ἀδελφιδὸν ὁ σαλομὼν προσηγόρευσεν. hoc est. dictum est iam, quod ex Dauid filia Christum natum, Salomon nepotem nuncupauit. Hieronymus ex Hebræo rectius postea Dilectum uertit. Scio Iudæos opponere solere, in Hebræo uerbum, halma, non uirginem sonare, sed adolescentulam.) Ita habetur in illo Esaiæ prophetæ loco: הנה העלמה הרה וילדת בן וקרא שמו עמנואל. Quamuis uirgo בתולה apud Hebræos appelletur, & עלמה adolescentulam significet, tamen עלמה hoc in loco non solum uirginem, sed secretam, & absconditam uirginem, a uerbo עלם significare, diuus Hieronymus tam hic, quam in eo Esaiæ capite multis ostendit. Alioqnin signum conueniens, quod a Dei prouidentia incredulo Regi exhiberetur, minime esset, ut adolescentula conciperet, ac pareret. Ceterum diuerse legitur: Et uocabis,

& uocabunt, & uocabitur nomen eius Emanuel. apud Hebraeos autem est, Et uocabis, scilicet tu mater. & ita etiam scriptum est in antiquissimo codice Lugdunensi. apud Matthaeum, ubi nos habemus, Et uocabitur. νηφάλεον) *νήφειν & sobrium, & uigilantem esse significat: sed hoc in loco, in quo de Episcopis, qui superintendentes interpretantur, rectius est, ut pro uigilante* νηφάλεος *accipiatur. bonorum enim pastorum exemplum illi nobis pastores exhibuerunt, de quibus scriptum est apud Lucam; Et pastores erant in regione eadem, uigilantes, & custodientes uigilias noctis super gregem suum.* σώφρονα.) *Quamuis* σώφρων *sobrium significat, pro pudico, quod nescio quid maius est, recte hic accipit D. Hieron. idem facit, reprehendente tamen Erasmo, inferius, dum uerba Apostoli, Rom. 12. Non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere* εἰς τὸ σωφρονεῖν, *ad pudicitiam, non ad sobrietatem, interpretatur.* Filios habentem subditos cum omni castitate.) σεμνότητος *est in Graeco, continetq. in se uerecundiam, & morum compositionem: reuerentiam aliqui transtulerunt: Hieron. castitatem potius uertit. late enim patet hoc uerbum, & causa sua sic magis iuuatur;* Lucerna Dei antequam extingueretur.) *Verba scripturae sunt haec. Heli iacebat in loco suo, & oculi eius caligauerant, nec poterat uidere lucernam Dei antequam extingueretur. hoc est, noctu nihil uidebat etiam lucernam, quae in templo magna coruscabat luce. Lucerna enim per totam noctem ante arcam ardebat, & mane tantum extinguebatur. unde scriptum est in Exodo: Praecipe filiis Israel, ut afferant tibi oleum de arboribus oliuarum purissimum, piloq. contusum, ut ardeat lucerna semper in tabernaculo testimonii, extra uelum, quod oppansum est testimonio: & collocabunt eam Aaron, & filii eius, ut usque mane luceat coram Domino. perpetuus erit cultus per successiones eorum coram filiis Israel. Noctu Heli obiisse, ex hoc D. Hieron. loco discere possumus. cum enim noctu lucernam templi non uideret, & eum obiisse, cum nil uideret, scriptura commemoret; sequitur eum noctu occubuisse. praeterea, ueniente ad eum nuncio, scripturas iterum de eius caecitate replicans, ait: Ille festinauit, & uenit, & nunciauit*

Heli

Heli. *Heli autem erat nonaginta & octo annorum, & oculi eius caligauerant, & uidere non poterat. &c. Aliqui hac non intelligentes, priorem locum ita distinguunt: Oculi eius caligauerant, nec poterat uidere. Lucerna Dei antequam extingueretur; Samuel dormiebat in tēplo Domini.* Sunt ferentarii.) *Sic uocantur ii milites, qui leuibus armis induti, lassis ferebant opem.* συμπλήγαδας.) *Angustias ita uocat: ab his enim due insulæ inter se multum uicinæ Symplegades sunt appellatæ. fabulæ propter angustum, quod est interuas, spatium, inter se quondam concurrisse, commenta sunt.* Si pudor imperarit silentium,) *Impetrarit, antea legebatur.* Nuptiatoribus meis.) *A nuptiis hanc uocem finxit, sicut a iuuene iuuenari dixit Horatius.* Subant ad coitum.) *Obscenum uerbum est; significat q. suum more ad coitum tumultuari. Plautus, Horatiusq. eo uerbo utuntur.* Sic ipse uirgo primitias uirginum suorum in se uirgine dedicauit.) *Sic in emendatioribus exemplaribus legitur, & ad mares uirgines refertur, quorum primitias in se uirgine Christus dedicauit, sicut feminarum in matre uirgine, ut alibi dicit.* Nouit Dominus pios de tentatione eripere.) *Vides, quod secundam Petri epistolam in testimonium controuersia citet, & Petri esse epistolam clare asserat.* Ad iura Apitii, & Paxami.) *Fuit Apitius, Plinio auctore, omnium nepotum altissimus gurges: scripsit librum de condiendis obsoniis, & multa in gula uoluptatem excogitauit, ut ex eius libro, qui adhuc extat, disci potest. idem apud Græcos Paxamus fecit. meminit eius Suidas.* Et purpuram coloris eius, putet regna cælorum.) *Hæc uerba, coloris eius, non sunt superflua, & addita, ut putat Erasmus: sed significanter Iouinianum hic ridet D. Hieron. asserens illum putare, purpuram esse regna cælorum, quod cælum purpuræ colorem habeat.* Excepta tribu Dan, pro qua reponitur tribus leui.) *Sunt qui putant, etsi codices non suffragentur, hunc locum uitiatum esse, & pro leui legendum esse Manasse, quippe cum Manasses a Ioanne addatur. Nos secretiori mysterio propterea leui repositum esse, a D. Hieron. dictum putamus, ne uideatur e cælesti hereditate, sicut e terrena erat, exclusus esse, uel quod*

antea

autea maledictione patris expunctus esset e numero, sicut fuit etiam Simeon, quem propterea Moyses inter suas benedictiones non nominat. scriptum est enim de eis: Simeon, & Leui fratres, vasa iniquitatis bellantia: in consilium eorum non veniat anima mea, & in cœtu illorum non sit gloria mea, &c. Harpalicen quoque.) *Aiunt hanc, Hebro flumine traiecto, patrem, a Getis captum, mira celeritate liberasse. Virgilii autem de ea carmina ex primo Aeneidos libro sunt hæc. Vel qualis equos Threissa fatigat Harpalice, volucremq. fuga prævertitur Hebrum. Namq. humeris de more habilem suspenderat arcum Venatrix, dederatq. comam diffundere ventis, Nuda genu, nodoq. sinus collecta fluentis.* O decus Italiæ virgo.) *Maronis hemistichion dum XI. Aeneidos libro Camillam, Volscorum Reginam, Turno contra Troianos suppetias ferentem, laute describit. fol.540.* Chalciæcus quoque filia illa Leō.) *Aeream domum Chalciæcus significat. Hanc virginem, Leō filiam fuisse, morte voluntaria pestem, Deorum iram, placasse, hinc & ex Suida constat. licet Suidas tres virgines filias, Theopen, Eubulen, & Pasithean, illum pro liberanda a peste Græcia, dedidisse asserat. fuit autem Λεὼς Orphei filius. minorem eius filiam χαλκίοικον, a Pallade forte cognominatam, ex hoc Hieronymi loco coniicere possumus. Iphigenia autem Agamemnonis filia fuit, quam immolauit in Aulide.* Sibylla θεοβύλη appellatur.) *Hoc est Dei consilium, Aeolico sermone sibylla dicitur. Aeoles enim θεὸν σιὸν appellant, & βυλὴν pro βουλὴν consilium. extant autem multa Sibyllarum carmina metro Græco conscripta, præsertim Erithrææ. Cumanam autem tum Virgilius, tum etiam Cicero, dum ἀκροστιχὶν quandam eius refert, ubi de futuro apud Romanos Rege mentio erat, citant. Cassandra filia Priami fuit, quam post dirutam Troiam secum Agamemnon abduxit. Euripides in Hecuba φοιβάδα, quod vates esset Apollinis, vocat. Chryses vates, ipse etiam, & sacerdos fuit Apollinis. eius filiam Chryseidem rapuit Agamemnon, sed, immissa in eius exercitum pestilentia, restituere coactus est. Homerus Iliadis primo.* Diana Taurica.) *Virgines habebat: eoq. raptam fuisse Iphigeniam legimus virginem*

nem, ut in eius templo ministraret. De uirginibus autem *Vestalibus, late penes Liuium, aliosq. historicos, qui uolet, inueniet.* Lucani poetæ patruus:) *Senecam intelligit, Neronis præceptorem.* Triginta Atheniensium tyranni, cum Phidonem in conuiuio necassent.) *Nota est historia, Athenienses; ab Euagora, Lacedæmoniorum duce, uictos, triginta in urbem recepisse tyrannos, qui postea a Thrasybulo sublati sunt. ab his Alcibiadem, & Theramenem interfectos etiam constat. Sunt qui hic pro Phidonem, Philonem potius legant, qui armamentarium Athenis miro opere extruxit, ut Plutarchus in uita Syllæ auctor est. Phidonis autem nomine duos celebres legimus, unum, quem Argiuorum tyrannum Herodotus prodit fuisse, alterum, qui nauale Athenis fabricatus est, mille nauium capax.* Lamiacum bellum.) *A Lamia, Thessaliæ urbe, ubi id gestum est, uocat.* Aristoclydes Orchomenii tyrannus.) *In Bæotiæ est Orchomenium opidum, mons, ac lacus etiam celebris. Theophrastus de plantis Orchomenii lacus multa prodit. Orchomeniorum Rex Etheocles fuit: Stymphalus autem Arcadiæ lacus, ac opidum est, a quo Stymphalides aues miræ magnitudinis, quæ omnẽ Arcadiam deuastarunt.* fol.541. Aristomenes Messenius.) *Messeniorum dux is fuit, uir maxime callidus, & contra Lacedæmonios fortissimus. captus tandem ab iis, & occisus est: cuius excecti cor pilosum fuisse inuentum produnt.* Scedasi filiæ.) *Scedasum in Leuctris prodi tur habitasse. uir fuit pauper, sed probus. consciisse sibi illū mor tem ideo scribitur, quod Ephori de stupro filiabus illato uindictā sumere noluerunt. Vide Plutarchum de hac re in amatoriis narrationibus.* Locrides uirgines.) *Mos erat apud Locrenses, ut quotannis uirgines aliquot religionis causa ad Troiam mitterentur.* Septem Milesias uirgines.) *A Mileto Milesiæ dictæ: quæ urbs a Neleo ædificata in finibus Cariæ, & Ioniæ fuit, ut auctor est Herodotus.* Nicanor.) *Alexandri magni præfectus fuit.* Apud Gymnosophistas.) *Philosophorum genus apud Indos hi sunt, a Budda quodam origenem trahentes, de quibus Philostratus in uita Apollonii Tyanei multa.* Doctissima finxerit Græcia.) *Addidit hoc epitheton, ut ostendat nō temere a*

Græcis fictum, Mineruam e Iouis capite, & Bacchum e femore natum: quippe cum artium inuentrix par sit ut e cerebro, & Liber ex impudica corporis parte nasceretur. Perictionem.) Perictionem Platonis matrem fuisse constat, Aristonem uero patrem. concumbere cum uxore uirum prohibitum aiunt, quod in somnis uidisset Apollinem cum illa coeuntem: proinde a contactu eius abstinuit, quoad Platonem peperit, quem ex Apolline conceptum fabulati ueteres postea sunt. Laertius in uita Platonis hæc eadem refert. Quid loquar Nicerati coniugem?) Heracleotes Niceratus fuit, & alternis una cum Antimacho Colophonio, Lysandri Lacedæmoniorum ducis, immanis tyranni, laudes magno suo probro cecinisse scribitur. Teuta Illyricorum Regina.) Teusam hanc Florus appellat, & contra Romanorum legatos, nauiumq. præfectos, multa ignominiosa fecisse scribit. fol. 544. Alcibiades ille Socraticus.) Notissima est Alcibiadis uita ex Platonis eius condiscipuli scriptis. Pharnabazus autẽ Phrygiæ præfectus fuit. & concubina Amandra uocata est. Vide Plutarchum in Alcibiadis uita. Regulus Sidonis.) Notissima est Sidon, Phœnices urbs, ex Euangelio: opulentissima autem, potentissimaq. olim fuit, terra, mariq. late imperans. Extorsit acinacem.) Persicus gladius sic uocatur. hinc Flaccus: insignis manicis, insignis acinace dextra. Xenophon.) Extat hæc historia libro septimo apud Xenophontem. erat autem Panthea mulier apud Cyrum captiua. Iustam causam putauit uxor.) Constat ex libro primo Herodoti, a Candaule, siue Myrsilo, Sardium tyranno, uxorem nudam, insciam tamen huius rei, Gygi amico ostensam: ex qua re indignata illa Gygi proposuit, ut aut mortem susciperet, aut, occiso marito, regnum inuaderet. hoc autem posterius ille magis probans, insidiis adortus Regem occidit, regnumq. ita occupauit. De Rhodogune Philostratus in Imaginibus meminit. De Alceste, quæ pro Admeto Rege marito occubuit, Euripidis comœdia extat. Laodomia autem Acasti filia fuit. Duellius.) Cn. Duellius, imperator aduersus Carthaginienses electus, naues hostium cepit, & uictoriam referens, Romam cum triumpho intrauit. huic solum honoris causa, prælucente tæda, ac

precinente tibicine domum a cena reuerti solitum esse proditur. Marcia Catonis filia minor.) *Sic habent omnia, quæ uidimus, exemplaria. Porcia, tamen uideretur legendum. sic enim Catonis filiam a Porcio Catone uocatam legimus, de qua statim. nam Marcia, ut statim subdit, uxor, non filia, Catonis fuit.* Marcia inter Hortensium Catonemq. discurrit.) *Marciam Hortensius ab eius uiro Catone & uxorem sibi petiuit liberorum procreandorum gratia, & impetrauit. ea cum peperisset, ad priorem uirum Catonem rediit. Hæc est igitur Marciæ inter utrumque discursio.* Porcia sine Bruto non potuit.) *Porcia Catonis filia fuit, &, extincto marito Bruto, carbonibus gutture haustis interiit. Plutarchus in uita Bruti. fol.549* Syllæ Felicis.) *Sic enim cognominari uolebat. Hoc in loco miram Erasmi negligentiam, uel inscitiam potius licet animaduertere. Sylla, inquit, plures habuit uxores, primum Cæciliam, Metelli Pont. Max. filiam, deinde Æliam, tertio loco Cœliã, paullo post Metellam. Paucis uerbis multa peccat. nam prima Syllæ uxor non Cæcilia, sed Ilia fuit, Cæcilia uero quarta: non enim duæ sunt Cæcilia, & Metella, ut ipse existimat, sed una eademq. modo Cæcilia dicta nomine gentilicio, ut omnes feminæ, modo Metella, a patris cognomine. quod si totam Syllæ uitam, a Plutarcho scriptam, accurate perlegisset, quintam præterea Syllæ uxorem, Valeriam, non omisisset. Huius generis plurima deprehendimus, in quibus ille, historiæ, & rerum Romanarum ignoratione, lapsus est.* Cn. Pompeio.) *Reuersus in Italiam, de uxoris infamia certior factus, eã repudiauit.* Totæ Euripidis tragœdiæ.) *Duas malas expertus uxores Euripides, omnes suas tragœdias maledictis in feminas respersit. hinc μισογυνὴς, feminarum osor cognominatus est. eius autẽ, quam Hieronymus citat, sententia est in Andromacha tragœdia. κακῶν γυναικῶν εἴσοδοι μ' ἀπώλεσαν. Pasiphae, uxor Minois, Cretensium Regis, & solis filia fuit. Clytemnestra Agamemnonis coniux, quæ, Aegisti adulteri ope adiuta, uirum a Troia reuersum occidit. Eriphyle autem, Adrasti soror, Amphiaraum uirum, ad Thebanum bellum accedere renuentem, eo quod se illic occubiturum præuiderat, propterea q. latentem*

monili quodam aureo corrupta, prodidit. Metrodorus, discipulus eius, Leontium habuerit uxorem.) *Epicuro moriens Metrodorus filios cõmendauit. Laertius meretricem fuisse Leontion, & a Metrodoro uti pellicem ascitam scribit.* Ioue Gamelium, & Genethlium uiolet.) *γαμήλιος, quod ei nuptiarum, γενέθλιος, quod gignendorum liberorum esset cura, Iupiter uocabatur; sicut Stator a sistendo Sabinorum exercitu, non quod eius beneficio stent omnia, ut uoluit Seneca. quem Iouem ille, inquit, prorsus, qui libenter sederit, offendet. ueluti dicat: Nemini ergo libenter, seu ultro sedendum esset, si sic Iupiter Stator qui ui sisti homines uult, ut tunc fecit contra Sabinos, offenderetur. Hunc locum nec illi, qui Hieronymum reprehenderunt, quod Statorem Iouem a stando nuncupasse uideretur, cum argumentum a sistendo illum dictum ostendat; neque Erasmus, qui Hieronymum multis defendere conatur, intellexerunt: omnes enim putant illum uocasse Iouem Statorem, quod libenter sedeat, siue stet: cum tamen sedendi nomen ad hominem, qui sedeat, non ad Iouem ipse retulerit.* Tota amoris insectatio.) *In Phædro Platonis Socrates Lysiam corrigit, quod utiliores dixerit non amantes, quam amantes, ipse enim honestum ab inhonesto amore distinguens, illius commoda, huiusq. multa recenset incommoda.* fol. 551. Xystus.) *Pythagoricus philosophus is fuit, cuius librum sub nomine Xysti martyris a Ruffino uersum, diuulgatumque fuisse alibi prodit. Xestus tamen dicitur apud Græcos, non Xystus.* Corneliam Graccho.) *Tiberis Gracchi hæc fuit insigni uxor pudicitia, quam uir, ut testatur Plutarchus, ita amauit, ut eius uitam suæ prætulerit, e duobus anguis mare occiso.* Alteri Bruto.) *M. Iunio Bruto, qui Cæsarem occidit. nam prior, qui Superbum regem eiecit, L. Brutus fuit. Et hic labitur Erasmus in historia, ait enim Porciæ maritum Decium Brutum fuisse. nimirum ignorat, eodem tempore duos Brutos fuisse, Decimum, & Marcum, quorum Decimo uxor fuit Polla quædam, ut epistolæ Ciceronis docent, Marco autem Porcia, Catonis Uticensis filia. atque omnes quidem Bruti Iuniæ gentis fuere: licet in mendosis quibusdam libris Decius Brutus, pro Decimus, uocetur. in quam*

foueam

foueam incidit Erasmus, gentis Deciæ appellans illum Brutum, cui Decimus prænomen, nomen autem Iunio fuit. Hæc Plutarchus, Dio, Cicero, & alii. Tanaquil.) *Vxor Tarquinii Prisci hæc fuit, de qua penes Liuium multa. Theano autem Brontini & Crotoniæ filia, Pythagoræ uxor sapientissima fuit, ut cuius nomine aliquot extent epistolæ: Cleobulina Cleobuli ex Lindo, siue, ut Duris prodidit, ex Caria, unius ex septem sapientibus, filia & neptis Euagoræ fuit, ipsa etiam doctissima mulier, & patre minime indigna. fuit autem exametrorum ænigmatum uates, fecitq. eius mentionem Cratinus. huiusmodi fuit etiam Gorgunte, & Timoclia, soror Theagenis Thebani: cui multa, captis Thebis, Alexander Magnus donauit, quod a milite quodam ad concubitum sollicitata, in puteum, quo, uelut ei thesaurum ostensura, traxerat, illum proiecit.* Fortunæ muliebri.) *Templum, festumq. diem Fortunæ muliebri tunc Romani statuerunt, cum Veturia mater, & Volumnia uxor duos complexa filios, una cum ingenti mulierum agmine, Coriolani, qui Volscis se adiunxerat, urbemq. ipsam Romam iam iam capturus uidebatur, animum flexere. Tertullianus in fine libri de Monogamia; a quo hæc hausit D. Hieronymus, Fortunæ, inquit, Muliebri coronam non imponit nisi uniuira. addidit ibidem in eundem sensum de Pontifice Maximo, de Flaminica, & de Cereris sacerdotibus.* Nullum flaminem bimaritum.) *Flamen sacerdos erat, ab eo Deo, cui seruiebat, cognominatus, ut Dialis, Martialis, Quirinalis, sic dictus, quod per æstatem, loco pilei, filo tantum cæsariem præcinctam gestaret. de Flaminibus ita in Pontificum libris cauebatur: Diuisq. aliis alii sacerdotes, omnibus Pontifices, singulis Flamines sunto. Hierophanta autem, quod nomen sacrorum demonstratorem Græcis significat, sacerdotis apud Athenienses genus fuit, sicut flaminis apud Romanos. Theodorus Euryclidem Hierophantam apud Laertium reprehendit, quod circa mysteria impius esset, cum illa nondum initiatis hominibus aperiret.*

In secundum librum contra Iouinianum.

Quicumque autem tentati fuerint, ostendi eos.) *Ita habent emendata exemplaria manuscripta: antea tamen, Ostendit, legebatur.* fol. 554. Ego sum, inquit, uia, ueritas, & uita.) *Sic omnes codices manuscripti: antea tamen legebatur, Ego sum, inquit, uia, & ueritas.* Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris, & non solum pro Ioannis, aliorumq. peccatis, sed etiam pro totius mundi.) *Illorumque, pro aliorumque, prius in Griphianis libris legebatur: sicut infra: Volumus uenire ad uos: pro Voluimus. & rursus: Gustauerunt Dei donum caeleste: pro, Gustauerunt donum caeleste. & paulo post: Vt obliuiscatur boni operis uestri, & dilectionis, quam ostenditis in nomine ipsius, pro, Vt obliuiscatur operis uestri, & dilectionis, quam ostendistis in nomine ipsius. haec enim omnia tum ex manuscriptis exemplaribus, tum e sacrorum Bibliorum lectione correximus.* Nouit Dominus pios de tentatione eripere.) *Olim, Eruere.* fol. 568. Superba enim uanitatis loquentes.) *Olim, Superbia. & alia quaedam leuiora correximus.* fol. 561. Saginantur in eo nationes Aethiopum, & partiuntur eum Phoenicum gentes.) *Iob 40. secundum LXX.* σιτοῦνται δ' ἐν αὐτῷ ἔθνη: μεριτεύονται δ' αὐτὸν φοινίκων ἔθνη. *Editio nostra habet: Concident eum amici, diuident illum negotiatores. antea legebatur, Patiuntur: & statim, Transierunt, pro Transeunt.* fol. 562. Qui propter μετεμψύχωσιν.) *Pythagoras animas e corporibus in corpora tam brutorum, quam hominum transire putauit: quae μετεμψύχωσις dicta est. Hierocles, eius sectator, rem altius interpretatus, magistrum ab errore ita defendit, quod ex uitiis, uel uirtutibus id accidere μεταφορικῶς ille dixerit, cum animus aliorum induit mores.* Fel hyaenae oculorum restituit claritatem: & stercus eius, & canum, putrida curat uulnera.) *Et canum, nos addidimus, cunctis in hoc uetustis exemplaribus, Florentinis praesertim, consentientibus. quae autem hic ex animantibus describuntur medelae, ex Dioscoride, Plinio, Galenoque, tum in ἁπλοῖς, hoc est de natura simplicium medicamentorum, tum alibi copiose explicantur.* fol. 563. Aristotelem,

telem, & Theophrastum.) *Non extant, unde hæc hausit D. Hieron. Aristotelis & Theophrasti scripta. nam & libri duo Aristotelis de plantis, quorum ipse, & Laertius meminit, interierunt, & de animalium natura, unde multa Plinius Secundus accepit, maior pars. scripsisse etiam illum de medicinalibus libros duos, auctor idem Laertius est. in libris etiam Theophrasti, quos, Theodoro Gaza interprete, de plantis habemus, nulla prorsus de huiusmodi ex animalibus medelis mentio fit. fiebat autem in aliis, quos de animalibus naturalibusq. plures illum scripsisse, Laertius tradit.* Marcellum Sidetem, & nostrum Flauium.) *Sidetem a patria cognominat, ciuiatis fuit etiam Eustathius, Episcopus Antiochenus. Flauiũ autem grammaticum intelligit, qui de medicinalibus uersu scripsit, ut idem Hieron. in catalogo, dum de Firmiano Lactantio loquitur, testis est.* Audi, iccirco sues, & apros, & ceruos, & reliquas animantes creatas, ut milites, athletæ, nautæ, sectores metallorumq; fossores, & ceteri duro operi mancipati haberent cibos.) *Olim, fœdo errore, pro Sectores, Rhetores, apud Batauum correctorem legebatur.* Non πύκτην.) *Pugilem, πύκτην appellant Græci.* Et quo modo apud nos attagen, & ficedula, mullus, & scarus in deliciis computantur: ita apud illos, ξυλόφαγον comedisse, luxuria est.) *Sicut ex auibus, ita ex piscibus delicatiores duos nominat. Attagen Francolinus nunc dicitur: & mullus, seu τρίγλα, trillia Romæ appellatur. Prius, Scatus, legebatur, non Scarus. est autem scarus piscis, Oppiano Plinioq. auctoribus, qui solus dicitur ruminare. ξυλόφαγος uero uermis est, qui lignum comedit, seu corrodit, unde illi nomen. teredinem Latini uocant.* Quia per desertum, & calidam eremi uastitatem locustarum nubes reperiuntur, locustis uesci moris est. hoc uerum esse, Ioannes quoque Baptista probat.) *Vbique de serte uir sanctus explicat, quid sit locusta, qua uesceretur D. Ioannes Baptista: & tamen non desunt, qui ἀκρίδες pro summitatibus germinantium plantarum ibi exponendas esse, ueluti uenenatæ locustæ sint, multum contendant, ignorantes scriptum in Leuitico esse: Quidquid autẽ ambulat quidem super quattuor*

pedes, sed habet retro longiora crura, per quæ salit super terram, comedere debetis, ut est brucus in genere suo, & attacus, atque ophiomachus, atque locusta, singula iuxta genus suum. Millepedas.) *Genus vermis pilosum, multis innixum pedibus, millepeda est, χιλιόπους a Græcis dictum. Lacertus autem viridis; de quo Virgilius, Nunc etiam virides occultant spineta lacertos, Ramarrus, seu, ut alibi, Ravanus vulgo appellatur.* fol. 566. Quasi Platonis politiam legerit; & Catonis sectetur exemplum.) *Plato in rep. communes volebat esse uxores: quod imitati sunt apud nos postea Nicolaitæ. Cato Hortensio suam communicauit coniugem, ut priori dictum est libro. Massagetis eandem quoque fuisse consuetudinem, & occidi ab eis, devorariq. solitos esse senes, Herodotus in fine primi libri auctor est. Derbices, populi sunt iuxta Caucasum montem: quos senes maiores LXX annis necare solitos esse, Strabo late in secundo describit. Tibareni autem, qui, Herodoto auctore, una cum Moschis, Xersis & Daris tempore, militaruut, Scythiæ populi iuxta Chalybes sunt, ut ait Pomponius. meminit horũ Nymphodorus, & Valerius Flaccus in quinto.* Leonto, Cyno, Lyco, Busiris, Thmuis.) *A leone, cane, lupo, bove, et hirco urbes in Aegypto sic dictæ. Leontopolin, Cinopolin, Lycopolinq. Græci appellant. Busirim vero, a Busiride Rege ad Nili ripam conditam, Thebas cognominant. Thmuis autem, ab hirco Aegyptiace nũcupata, Mercurio, quod is, fugientibus e cælo Diis, sub hirci specie latuerit, sacra erat.* Intrauit mors per fenestras nostras.) *Aliter, Vestras, ut habent LXX, quos D. Hieron. sequitur, διὰ τῶν θυρίδων ὑμῶν. & infra, Comœdorum, Comœdiarũ vice, restituimus.* Cyphi.) *Meminit huius odoramenti Dioscorides; fiebatq. hæc compositio ex melle, vino, uva passa, cypero, iunco, bryo, calamo odorato, cardamomo, lapatho, utroque iunipero, resina, seseli, aspalatho, myrrha, & bitumine.* Oenanthe.) *Pro vitis flore, qui suavis odoris est, nõ pro herba pastinacæ simili, hic accipitur: dictaq. est οἰνάνθη quasi οἴνου ἄνθος, vini flos. colligitur e labrusca, siccaturq. sub umbra. coniecto eo in dolium, odoratum redditur vinum: fit ex eo flore etiam oleum œnanthinum Dioscoridi dictum.* Muscas,

&

& peregrini muris pellicula.) *Odoramenti genus, quod muscus dicitur, quid sit, & ex cuius feræ sanie colligatur, notissima historia est. hic autem muscum pro paruo mure, coloris flaui, qui odoratissimus est, & in siluis uersatur, accipit Volaterranus, muris uero peregrini nomine, alium exterum, cuius pellicula oleat, intelligit. Muris autem nomine etiam felis magnitudine feras Latini intelligunt, ut est Mus alpinus, marmottæ nunc dictus, & Ponticus, Armellinus nuncupatus, & is, ex cuius testibus zibettum abradunt.* Cum esses diues.) *Diuitem fuisse Platonem, ab aliis quoque proditum est, & ipse Plato in Apologia, qua Socrates aduersus accusatores causam suam agit, prædem se esse oblatum iudicibus a Socrate, una cum Critone, & Critobulo, & Apollodoro, testatur.* Vnde & historicus, Animæ, inquit, imperio, corporis seruitio magis utimur.) *Quemadmodum, ubi poetam dicimus, Virgilium significamus; & ubi oratorem, Ciceronem; sic, ubi historicum, Sallustium Crispum,* κατ᾽ ἐξοχὴν. *nam sine dubio, etsi Liuius inter Latinos maxime laudatur, nec Curtius, Tacitus, Velleius contemnuntur, alius ob aliam uirtutem: tamen grauitate, & prudentia Sallustius excellit. itaque Velleius, & Quintilianus Thucydidi Sallustium opponunt. Quintilianus autem maioris historiæ auctorem esse Sallustium, quam Liuium, asserit, Tacitus uero rerum Romanarum florentissimum auctorem Sallustium appellat. Augustinus etiam, de ciuitate Dei, Sallustius, inquit, nobilitatæ ueritatis historicus.* Hippocrates in Aphorismis.) *Libro secundo, Aphorismo 44.* οἱ παχέες σφόδρα, *inquit Hippocrates,* κατὰ φύσιν, ταχυθάνατοι γίγνονται μᾶλλον τῶν ἰσχνῶν. *& lib. primo, Aphoris. 3.* αἱ ἐν τοῖσι γυμναστικοῖσιν αἱ ἐπ᾽ ἄκρον εὐεξίαι σφαλεραὶ, ἢν ἐν τῷ ἐσχάτῳ ἔωσιν, οὐ γὰρ δύνανται μένειν ἐν τῷ αὐτέῳ, οὐδὲ ἀτρεμέειν, ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀτρεμέουσιν, οὐκ ἔτι δύνανται ἐπὶ τὸ βέλτιον ἐπιδιδόναι. λείπεται οὖν ἐπὶ τὸ χεῖρον. τούτων οὖν εἵνεκα τὴν εὐεξίην λύειν ξυμφέρει μὴ βραδέως. Vnde & Galenus, &c. dicitur in exhortatione medicinæ.) *Inuenies hanc Galeni sententiam in oratione suasoria ad artes, cap. ult. quo in loco athletas a misero, quem*

Græcis

Græci ἀθλίους*, siue ab ipsa potius miseria, quam* ἀθλιότητα *uocant, dictos esse existimat: eosq. non solum diu uiuere non posse, uerum nec etiam intelligere, an animum rationis participem habeant: propterea quod cum carnis, sanguinisq. mole se onerent, animam quasi largo cœno suffocant, perinde ac belluæ essent.* Bibere, & comedere non ad deliciarum ardorẽ, sed sitim, famemq. restinguere.) *Deprauatum hunc locum nos exemplarium ope ita restituimus: prius enim legebatur: Bibere, & comedere, non deliciarum ardor est. Quod attinet ad sententiam, utinam, Bibere, & comedere, ad sitim tantum, & famem restinguendam, quod ait Hieron. omnibus placeret. nam exortum est nouum genus, ita remotum a Christiana continentia, ut singulis diebus cibo, & potu libidinem excitare conentur. ex quo emergunt peccata, & contemptus Christianarum legum, quas Ecclesia catholica rectissime seruat.* Quæ λεπτὴ δίαιτα dicitur.) *Sic tenuiorem uictum appellant medici. quamquam diætæ nomen ad usum quoque Latini sermonis transiit. itaque Cicero in epistola quadam ad Atticum lib. 4. Ego, inquit, diæta curari, incipio: chirurgiæ tædet.* Milonis illius Crotoniatæ uires.) *Hic est Milo ille Crotoniata, qui bouem humeris tulisse dicitur, ut ait Valerius. Idem taurum in Olympico certamine ictu nuda dextra occidit, totumq. eum eo die comedit: tandem, cum constitisset, nemo uestigio educebat: malum tenenti nemo digitum corrigebat. tandem, cum in silua uidisset ingentem arborem, caudice discissam; immissis manibus penitus discindere cupiens, reclusisq. fissuris, cum manus recipere non posset; a feris dilaniatus est. Plinius, & alii.* Fabricii continentiam, Curii paupertatem.) *De Fabricii continentia sic Cicero Parad. 1. Quid continentia C. Fabricii? quid tenuitas uictus Man. Curii? Et paulo post: Veniant irrisores huius orationis, ac sententiæ; & iam uel ipsi iudicent, utrũ se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit; nihil habere uoluit, similes esse malint. Coniunguntur etiam a Plinio Fabricius, & Curius, tamquã omnium*

conti-

continentissimi, lib. 9. cap. 35. Computet, inquit, nunc aliquis ex altera parte, quantum Curius, aut Fabricius in triumphis tulerunt: imaginetur illorũ fercula: & ex altera Lolliam, unam imperii muliercula, accubantem: non illos curru detractos, quam in hoc uicisse malit? Curium uero repudiasse Samnitum dona, quos deuicerat, idem Cicero in Paradoxis, & in libro de Senectute, & de Rep. lib. 3. & Plutarchus in Catone tradiderunt. Paupertas autem illius uoluntaria fuit: nam, ut scriptum est a Columella lib. 1. Cum ei populus, ob uictoriam eximia uirtute partam, præmii nomine quinquaginta soli ingera deferret, septem iugeribus contentus fuit: quæ popularis erat, ac plebeia mensura, ex lege Licinia. Propterea Plinius quoque lib. 18. cap. 3. Curii, inquit, post triumphos, immensumq. terrarum adiectum imperio, nota concio est, perniciosum intelligi ciuem, cui septem iugera non essent satis. hæc autem mensura plebi post exactos Reges assignata est. Polenta & cardamo.) *κάρδαμον nasturtium Latini uocant, uulgus hodie alegretum, hocest acretum. meminit huius rei Xenophon in Pædia Cyri.* Pharisæos, Sadducæos, Essænos.) *Primos a diuisione, quod habitu, uitaq. a ceteris diuisi essent, פרשים, secundos, quod se iustos facerent, צדוקים, tertios ab opere, cui uni tantum in silentio uacabant, עושים Hebræi appellarunt.* Eubulus quoque, qui historiam Mithræ multis uoluminibus explicuit.) *Mithram solem a Persis, apud quos colebatur, cognominatum, alibi etiam diximus. Martianus: Te Serapin Nilus, Memphis ueneratur Osirin, Dissona sacra Mithram. Bos ex antro carminibus eductus Mithræ immolabatur. unde Papinius: Seu Persei sub rupibus antri Indignata sequi torquentem cornua Mithram. Vide epistolam VII. Diui Hieron. & quæ ibi nos annotauimus.* Audissetq. Socratem de paupertate disputantem.) *Has tres uoces, De paupertate disputantem, nos ex antiquis exemplaribus adiecimus: sic enim de eo refertur historia. fuit autem Antisthenes, ἁπλοκύων cognominatus, Cynicorum princeps, & Diogenis præceptor, qui, ut Cicero lib. tertio de oratore testatur, patientiam & duritiam in Socratico sermone adamauit: hunc solum ex omnibus Socraticis*

discipulis

discipulis Theopompum laudasse, Laertius scribit. ἱμεροφώνιος uulgo appellatus sit.) *Quod in diem uiueret Diogenes, nihil de crastino sollicitus, sic dicebatur. festiuiter autem pauperis dolium, pretorium appellauit.* Quodam uero tempore habens ad potandum cauum ligneum.) *Sic legendum est, non, Cantharum ligneum, quippe cum cantharus Bacchi poculum esset, & cantlius, ut alii habebãt codices, nihil ad rem faciat.* κοῖλον ξύλινον *Græci appellant. sicut* κοῖλον τοῦ ψωμίου *uocat Laertius panis concauum, in quo cum puerum edentem lenticulam idem Diogenes uidisset, catinum abiecit, sicut prius abiecerat* κοῖλον ξύλινον*, hoc est, ut idem uocat Laertius, cotylam. in hunc, quod Cynicus esset, ueluti canis morsu obiisset, ita lusisse Nicanor dicitur.* Διόγενες, ἄγε, λέγε, τίς ἔλαβε σὲ μόρος; ἔς αὐδος, *ille,* ἔλαβε με κυνὸς ὀδάξ. Vt, dum sibi intelligunt licere omnia, non desiderent magnopere, quod non licebat.) *Postremam negatiuam uocem, exemplarium ope expunximus, quod contrariũ a uero haberet sensum.* Quis non pascet carnibus?) *Olim, uescet. nostra autẽ translatio habet: Quis dabit nobis ad uescendum carnes? LXX uero:* ἡμᾶς ψωμιεῖ κρέα: *quod uox, Vescet, si reperiretur, optime explicaret.* Et domos optimas ædificauerit.) *Sic LXX,* οἰκίας καλὰς: *& ita etiã habent codices antiqui. antea legebatur, Opimas.* Vt Ionathas, qui causa uictoriæ extiterat, deprehenderetur sorte, & ignorantiæ crimen declinare non posset.) *Hæc Latine loquendi recta regula est, & sic emendata exemplaria habent. Prius autem legebatur, ut Ionathan, qui causa uictoriæ extiterat, deprehenderet sors. &c.* In foribus Euangelii.) *Recte, in Euangelii foribus, dixit, quippe cum de Anna filia Phanuelis, in principio Euangelii Lucas scripserit, ipsaq. natum uiderit Dominum, & in eum, antequam diuulgaretur Euangelium, crediderit.* Is qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non iudicet.) *Egregie Diuus Hieronymus argumento, quod ex hoc Pauli loco nouatores ætate nostra, contra præscripta nobis ab Ecclesia ieiunia, eliciunt, respondet: loquitur enim ibi Apostolus de fidelibus adhuc Iudaizantibus: propterea quod*

solos cibos, a Mosaycæ lege concessos, reciperent, ceteros uero, uti prohibitos, auersarentur. idem in diebus, ac temporibus faciebant, sanctius esse putantes sabbatum, neomenias, scenopegiam, aliosq. per legem sanctificatos, quam reliquos anni dies. in hunc eundem sensum alibi contra Iudaizantes Galatas dicit Apostolus: Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos. timeo uobis, ne forte sine causa laborauerim in uobis. At catholica Ecclesia Marcionem, & Tatianum Encratitas reprobans, nec aliquos, uelut immundos; reiicit cibos, nec diem aliquem per se, altero sanctiorem existimat. aliud enim est, ieiunia quibusdam anni temporibus, fidelibus seruanda proponere; quod ipsum in Quadragesimæ institutione fecisse Apostolos, omnis consentit antiquitas; aliud, cibos aliquos, diesque, uti immundos, aut profanos, reiicere, ac reprobare. Hierosolymam Cithio, Iudæam Cypro, Christum Zenone commutat.) *Hoc dicit, quia Zeno ex Cithio, seu Citto, ut habet Laertius, Cypri opido, fuit, insignis profecto philosophus, & Stoicorum princeps: uita autem tam abstinentis, ut de eo ita scriptum reliquerit* Philemon *in comœdia* Philosophi.

εἰς ἄρτον, ὄψον ἰσχὰς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ.
φιλοσοφίαν καινὴν γὰρ οὗτος φιλοσοφεῖ,
πεινῆν διδάσκει, καὶ μαθητὰς λαμβάνει.

Et Atrebatū, & Laodiceæ indumentis ornatus incedis.) *Delicatæ mollesq. lineæ uestes apud Atrebates, & Laodicenses fiebant: qua gloria insignes sunt etiam hodie aliqui inferioris Germaniæ populi; ut Lillæ opidum, & Hollandiæ prouincia.* Vnusquisque in suo sensu abundet) πληροφορείσθω, *est in Græco: & ita uulgata editio, emendataq. exemplaria habent. Olim, Abundat.* Vt alius Lucifer sit, alius Arcturus, alius Orion, alius Mazuroth.) *Locus est apud Iob, cap. 9. Nos ibi habemus: Qui facit Arcturum, & oriona, & hyadas, & interiora austri.* מזרות *autem pro Zodiaco poni, ipsemet Hieron. ad Fabiolam de ueste sacerdotali, interpretatur.* Oues, quæ stant a dextris, uadunt ad regna cælorum.) *Sic habent omnes fere manuscripti codices, congruitq. cum Euangelio, ubi dicitur, Venite benedicti patris mei. Apud Gryphium tamen*

lege

legebatur: Oues, quæ stant a dextris, ad regna cælorum introducuntur. Si in diluuio liberatus est Noe, & omnis orbis interiit, omnes caro erant.) Si, pro sed, omnibus manuscriptis exemplaribus consentientibus reposuimus: sicut eorum ope in sequenti statim uersu uocem, Esse, addidimus, cum ait: Aut non eiusdem esse meriti dices filios Noe, & Noe. & post pauca, alia quædam minutiora, iisdem opitulantibus, emendauimus. Parabola autem sementis.) Olim, Seminantis. In Euangelio autem Lucæ multo plura, idest πολλὰ πλασίονα.) sic legitur apud Lucam, nō πολὺ πλείονα. Et in uolumine Ezechielis.) Locus est cap. 44. in hæc uerba: sed & Leuitæ, qui longe recesserunt a me in errore filiorum Israel, & errauerunt a me post idola sua, & portauerunt iniquitatem suam, erunt in sanctuario meo æditui, & ianitores portarum domus, & ministri domus. Ipsi mactabunt holocausta, & uictimas populi, & ipsi stabunt in conspectu eorū, ut ministrent eis: pro eo quod ministrauerunt illis in conspectu idolorū suorum, & facti sunt domui Israel in offendiculum iniquitatis. Recte autem Triumphantem Ecclesiam, & cælestem Hierusalem ab Ezechiele describi, Diuus Hieronymus asserit, dum ille multis capitibus, quæ de reparando templo, instauranda Hierusalem, & diuidenda tribubus terra, superne monitus uiderit, copiose enarrat. Hoc in cælis, hoc in ministerio Dei.) Falso prius legebatur, Mysterio: loquitur enim de Angelorum famulatu. qui omnes, secundum Paulum Apostolum, sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capiunt salutis. Non æque Deus omnes inhabitat.) Aliter, Non æque Deus in omnibus habitat. Et qui in terreno fuerint, eos esse a sinistra.) Olim, Ad sinistrum, Iam in illarum arbitrio est.) Aliter, Nam in illorum arbitrio est. sic enim habent aliquot codices manuscripti. Vnicuique secundum proprias uirtutes.) δύναμιν, est in Matthæo; &, uirtutes, habent emendatiores codices manuscripti. uires tamen legebatur antea. Vt uult noster Zeno.) Vbique uir sanctus Iouinianum Zenonem uocat, quod scilicet, ut Zeno, omnia peccata ac merita paria faceret. Stoicorum enim, quorum princeps fuit Zeno, sen-

tentia

tentia erat, paria omnia esse peccata. Qui hominem interfecere nolentes.) *Corrupte prius legebatur, Qui homines interfiere nolentes: nam, hominem, nō homines, est apud* LXX. *quos Hieron. ubique sequitur: & Interfecere, legendū esse, ipsa orationis structura demonstrat.* fol. 606. Si omnes, qui a dextris, sunt unum corpus, &, ut uulgo dicitur, ἓν κόνιον, nequidquam Episcopi, frustra presbyteri, sine causa diaconi sunt.) *Hunc locum partim alii, partim Erasmus uitiauit. nec nos, nisi post impreßionem, quo modo restitui deberet, a quibusdam codicibus adiuti, cognouimus. ita enim legi debet. Si omnes, qui a dextris, sunt, ut uulgo dicitur,* ἓν χῶμα; *nequidquam Episcopi, &c. hoc est, si omnes beati unus cumulus erunt, & inter beatos nulla erit differentia; frustra igitur sacrorum ordinum datur distinctio. Ob uocum similitudinem ortus est initio error, ut pro,* ἓν χῶμα, *legeretur,* ἓν σῶμα: *quæ duæ uoculæ Latine interpretatæ textui immixtæ postea sunt. Verum quia ineptum erat, negare Episcopos, presbyteros, & diaconos, etsi diuersa sint membra, unum corpus efficere, idque contra Apostolum erat; Erasmus,* ἓν σῶμα *legi non posse existimans, cum id Latine antea dictum esset, pro* ἓν χῶμα, *suis non bene subodoratis exemplaribus, substituit* ἓν κόνιον, *idest, unus puluisculus: quod prouerbium a nemine quidem Græcorum usurpatur, quamuis in usu sit* μία κόνις: *et si usurparetur, uulgi tamen non est adagium; quod esse, testatur Diuus Hieronymus; sicuti est, unus cumulus, quod Græce dicitur* ἓν χῶμα. *Iuuerunt nos in restituendo loco quinque ex Florentia manuscripta exemplaria.* Numquam nos Aristippi multitudo terrebit.) *Aristippus Cyrenaicus philosophus fuit, & Socratis auditor potius, quam imitator: uoluptati enim, & gulæ ita deditus fuit, ut Xenophon in eum, ueluti in aßertorem uoluptatis, scripserit, & Theodorus quoque in libro de Sectis eum acriter sit insectatus. Multitudinem uero ideo dixit, quod multi hoc uitæ genus sequantur.* Habitaui cum habitantibus Cedar.) *Quia cum uulgata* LXX *editione, quā Diuus Hieronymus sequitur, consentit, nihil mutauimus, quāuis tria manuscripta exemplaria, Habitationibus, habeant,*

& ipsemet, tabernaculis, quod est apud Hebraeos [illegible], *postea uerterit*. Fictus ariolus stultorum nares uerberat, & obtorto fuste dentes mordentium quatit.) *Diximus alibi, circulatores fori, ueluti aliquid forte diuinaturos, non animaduertentium nasos, risus excitandi causa, ferire, & fuste, quem in eorum ora, tamquam aliud quiduis potius facturi, coniecerant, ex improuiso contorto, imperitorum dentes uexare solitos fuisse: est autem ariolus, qui ueluti ex ara futura praedicit.* fol. 608. Vniuersus pene error de Chaldaeo, & Syro, & Graeco sermone processerat.) *Hoc dicit, ut ostendat, e quauis potius lingua, quam e Latina, usque ad ea tempora haereses prodiisse. Latinus enim fuit Iouinianus: ante eum uero omnes pene haeretici ex officina Chaldaei, Syri, Graeciq. prodiere sermonis*. Ananias filius Azur.) *Locus est cap. 28. Hier. significatque, hoc in mundo homines non esse palpandos, aut felicitatũ rerũ promissionibus decipiendos: qui enim hic ligneas sibi pollicetur catenas, & in uiuendo felicitatem, ferreas post ex inueniet: quia animam suam perdit, quicumque eam amat. Vade, inquit Dominus ad Hiperemiam, & dic Ananiae: Catenas ligneas contriuisti, & facies pro eis catenas ferreas*. Et nucleum sumpseritis.) *Multa pollent substantia nuclei, praesertim pinei: propterea inter res, quae uires praebeant, nucleos annumerat*. Plures succenturiatos.) *Secundae centuriae milites, qui in insidiis erant, ut primae centuriae militibus terga uertentibus opem ferrent, & incautum hostem aggrederentur, succenturiati dicebantur: et ii etiam, qui supplendarum centuriarum causa in numerum militum postea adlegebantur: sicut uelites leuis armaturae milites erant, ut rorarii, accensi, & ferentarii: qui, Aeliano auctore, inter grauis armaturae, & peltatos, milites, medii erant*. Amazones) *Quod Amazones, sinistra mãma exerta; dextra enim carebant, ut expeditius pugnarent, ea parte ambusta; ac nudo brachio, et genu, ad bellum paratae proficiscerentur; mire in Iouiniani sectatrices mulieres, quae ad libidinẽ paratae incedebant, rem torquet*. Vpupas.) *Quod semper fere in fimo, ac foetidis rebus uersetur haec auis, eam nominauit. est autem cristata, & coloribus uariegata*. Quae scri-

ptam

ptam in fronte blaſphemiam Chriſti confeſſione deleſti.) *Audiant hæc heretici noſtri temporis, qui omnia uolumina ſuis aduerſus Romam maledictis, minis, ac iniuriis repleuerunt, ueluti ea nunc ſit, contra quam multis Diuus Ioannes in Apocalypſi olim inuectus eſt: in infidelem enim, ac ebriam tunc ſanguinis martyrum Romam Euangeliſta coniicit maledicta, ut quæ Chriſtianos perſequeretur, & Chriſtum blaſphemans, eius religionem extinguere omni tormentorum genere conaretur: uerum, poſtquam ad Chriſtum conuerſa eſt, eam blaſphemiam, ut ait hic D. Hier. Chriſti confeſſione deleuit: & mater omniũ Eccleſiarum facta, Apoſtoliq. uoce laudata, hæreticos hodie, ubi olim credentes non tam perſequitur, quam, ut ad ueritatis uiam reuertantur, cunctis ſuis uiribus conatur.* Roma, aut fortitudinis nomen eſt apud Græcos, aut ſublimitatis iuxta Hebræos.) *ῥώμη Græce robur ſignificat. רום uero, ſeu רמים Hebraice ſublimitatem. nam & Roma, de qua ſcriptum eſt, Vox in Cama audita eſt, ſublimem, excelſamq. ſignificat* מקום הנרומם ורמים. Quod de idolo deriuatum eſt.) *A Ioue Iouinianum dictum, commode aſtruit: ideoq. reiiciendum fore, ſicuti Iupiter, omniſq. falſa deorum religio ex urbe quondam expulſa fuit.* Sub Numa Pompilio.) *Pythagoras Spartiatæ, non Samii, qui multis annis poſt Numam fuit, ut Cicero, Liuius, Dionyſius, Plutarchus teſtantur, doctrinam, & continentiam imitatum eſſe Numam, Plutarchus auctor eſt.*

Scholia in Apologiam ad Pammachium.

fol. 611. Ad philoſophiam noſtri dogmatis.) *Concertationem de nuptiis & uirginitate, Chriſtiani dogmatis philoſophiam uocat.* O huiis, ut aiunt, manibus excipio.) *Porrectis manibus ad id, quod auide homines cupiunt, accedere ſolent. inde huic prouerbio locus.* Ante illum.) *Floruit omnino ante Ciceronem M. Antonius, non tamen Cicerone admodum puero, ut ſomniauit Eraſmus. nam Antonius occiſus eſt anno Vrbis DCLXVI. quo anno Cicero annos natus erat circiter uiginti.* Breui, & ſolo.) *Libellum illum M. Antonii oratoris ſignificat, in quo ſcripſit diſertos ſe uidiſſe multos, eloquentem uero neminem. de quo ſic in*

Oratore : M. Antonius, cui uel primas eloquentiæ patrum nostrorum tribuebat ætas, uir natura peracutus, & prudens, in eo libro, quem unum reliquit, disertos ait se uidisse multos, eloquentem uero neminem. Idem in lib. 3. de Oratore : *Ego uero, inquit Antonius, inueni tandem, quem negaram in eo, quem scripsi, libello.* Iccirco, te post Dominum faciente, damnatus est.) *Diximus in Argumentis, Pammachii opera Romæ Iouinianum damnatum fuisse.* Id ipsum uolunt esse maritatas, quod uirgines.) *Maritas, pro maritatas, multa manuscripta tam hic, quam alibi, habebant exemplaria. placuit semel monuisse lectorem, quando a nobis nil immutatum fuit.* Lineam, &, ut ita dicam, tenue dicendi filium, &c.) *sicut pictores lineis uel recte, uel super alias ducendis sese exercent, ita in filo textores faciunt. unde* Horatius, *Tenui deducta poemata filo. ad filum, ad perpendiculum, & ad amussim, uulgo dicitur. primum non solum a textoribus, sed etiam a lignariis ducitur : secundum ab iis, qui domos extruunt : tertium a fabrorum, & lapicidarum regula. Cicero in libro de amicitia, Nos autem, inquit, a te potius, quamquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui : sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. Nimirum ut omnibus Latini sermonis ornamentis* Hieron. *excellit, sic translationibus, et similitudinibus abundat.* A Manichæo terga mea cõfossa sunt.) *Hoc dicit, quia Manichei nuptiis detrahebant : quod ipsum fecit etiam* Marcion, & Tatianus, & in secundis Montanus. Alius superædificat.) *Superædificauit, corrupte antea legebatur : nos ex emendatis codicibus ita locũ restituimus. maior enim uis in præsenti uerbo, quam in præterito, indicatur.* fol. 612. Quia & ipsa digitorum coniunctio.) *Diximus supra in primo contra Iouinianũ libro, quæ ex Beda de numeris accepimus. Bedæ uero ipse, in principio opusculi,* D. Hieron. *ad hoc ipsum pertinentia uerba citans, ut eius, & aliorum sacrorum interpretum sententias explicet, se librum edidisse præfatur.* Quia quanto maior est difficultas, expertæ quondam uoluptatis illecebris abstinere, tanto maius & præmium.) *Sic ex manuscriptis codicibus emendauimus : olim enim legebatur, Quantoq. maior est*

difficultas

difficultas, &c. Sic supra: Numquid argentum, non erit argentum, si aurum pretiosius est? qua in re omnia ita consentiebant exemplaria; ut mirum sit Erasmum emendatum aliquod non habuisse, quo locum hunc apertissimum restituere posset. habebat enim ipse: Numquid argentum non erit aurum, &c. & in margine adnotauerat: Vide num, argentum, legendum sit. Et quisquam tam iniquus lector erit.) *Gryphiani codices habebant, Et quis umquam tam iniquus lector erit. infra etiã, Ne, uoculam, ab exemplaribus admoniti, deleuimus, ubi dicitur: Verum ne in principio cautus, in reliquis forsitan improuidus fuerim. & alia similiter leniora correximus.* Et Petrus Apostolus, sicut dispensatores, ait, multiplicis gratiæ Dei.) *Pro dispensatores, coheredes, tam hic, quam alibi, in hac Petri auctoritate, apud Frobenium, & Gryphium legebatur. Vulgata editio eo in loco sic habet: Vnusquisque, sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes, sicut boni οἰκόνομοι dispensatores multiformis gratiæ Dei. coheredes enim, quod est συγκληρονόμοι, hic nihil ad rem.* Mulier, inquit, alligata est.) *Sic legebant aliquot etiam libri ueteres. deerat enim uox, τῷ νόμῳ. alibi tamen D. Hieron. cum uulgata consentiens editione legit: Mulier alligata est legi.* fol. 616. Virgines Vestæ, & Iunonis Vniuiræ.) *Sicut Vestales uirgines ex antiquo instituto, Romæ a Numa primum recepto, numquam, ita, quæ Iunoni sacræ erant, semel tantum nubebant.* Ita uirginitatem extulimus, ut nuptiarum ordinem seruaremus.) *Olim, pratulimus.* fol. 619. Quod si indigne accipiunt mariti, non mihi irascantur, sed scripturis sanctis, immo Episcopis, & presbyteris, & diaconis, & uniuerso choro sacerdotali, & leuitico: qui se nouerunt hostias offerre non posse, si operæ seruiant coniugali.) *Vbique uir sanctus inculcat, non posse, qui sacris initiati sunt, uxores ducere, & hanc in oriente quoque fuisse consuetudinem, non secus quam magnus ille Basilius ætate sua, alibi asseuerat. & nos hodie non erubescimus quotidie contentionibus Ecclesiam exagitare, an propter heresim concedenda sint hodie alicubi sacerdotibus matrimonia.* fol. 621. Aliter teneant modum in di-

sputando, aliter uirgam in docendo.) *Etiam refragantibus hic, ut ipsemet ait, cunctis exemplaribus, nodum pro modum supponere non erubuit* Erasmus. *ea est hominis audacia, uel temeritas potius. quasi suum hic dicendi modus sensum non habeat, & illum quidem eruditum. Refragantibus, ait, exemplaribus, nodum lego, non modum. nam & athletarum, & palaestritarum nexus uocantur. Qui disputat, in hoc tenet, & dissimulat nodum, ut illaqueet aduersarium: qui docet, uirga emendat, si discipulus non obtemperet. nodum pro difficultate aliqua accipi, ex* Cicerone *omnes sciunt: tenere autem nodum, ut ueluti quis athletam illaqueet, pro dissimulare, & syllogismis aduersarium comprehendere, ubi apud bonos auctores inueniatur, equidem, ut ignorantiam meam fatear, non inuenio. Modum, habent exemplaria cuncta, quae uidimus: ideo nil immutauimus.* Legimus, o eruditissimi uiri, in scholis pariter.) *Propterea superius Pammachium condiscipulum appellauit. Romae enim pariter in scholis didicerunt.* Et Aristotelea illa de Gorgiae fontibus manantia.) *Gorgias, quo nomine dialogum* Plato *inscripsit, primus omnium Athenis de omni re proposita ex improuiso respondit. fuit autem* Gorgias *Leontinus Antisthenis praeceptor, eumq. in arte oratoria Aeschinem imitatum fuisse proditur.* Plura esse uidelicet genera dicendi.) *sic habent omnes codices manuscripti, quos uidimus. disputandi tamen, aut differendi, legendum esse, contendit Erasmus. γυμναστικὸν dicendi genus illud prorsus est, quod exercitationis causa fit, cuiusmodi sunt tria illa genera, quae in primo Elenchorum Aristoteles uocat διαλεκτικὸν, πειραστικὸν, καὶ ἐριστικὸν: hoc est disputatiuum, tentatiuum, & contentiosum. δογματικὸν uero id, quod διδασκαλικὸν, hoc est doctrinale idem appellat. constat enim διδασκαλικὸν ἐκ τῶν οἰκείων ἀρχῶν ἑκάστου μαθήματος, καὶ οὐκ ἐκ τῶν τοῦ ἀποκρινομένου δοξῶν. sic et dogma professionis suae principiis, a quibus egredi non licet, innititur. uerum* Hieron. *quale utrumque sit, egregie per semet explicat.* Qui de Socratis fonte manantes, diuersis cucurrere riuulis.) *Socratis praeclariores discipulos quattuor Hieron. enumerauit: Laertius decem, praeter Platonem, Xenophontem,*

phontem, & Antisthenem, recenset. diuersis uero cucurrisse riuulis ideo dicit, quod præter diuersa, dicendi genera, quæ unusquisque eorum scribendo secutus est, diuersæ a Socratis discipulis exortæ sint sectæ, Academicorum, Peripateticorum, & Stoicorum: immo ab uno tantum Platone decem prodiisse sectas, idem Diogenes prodit. Quam lubricis problematibus.) *Lubrica dixit, quod interdum ambiguis, ac ueluti non subsistentibus argumentationibus in disputando, utantur.* Videmus exempla captiua seruire tibi ad uictoriam, quæ suis in uoluminibus non dimicant.) *Olim, Seruierunt, mendose legebatur. mirum autem est, quam egregie disputantis Apostoli artem hic explicet D. Hieron. Captiua autem dixit, quia ueluti mancipia ab hoste capta, proposito suo applicet.* fol. 625. Conuersio eius ad uirum sit.) *Mendose antea legabatur, Ad unum uirum sit. nos ita ex manuscriptis exemplaribus, & ipso D. Ambrosii libro de uiduis, quem Hieronymus citat, emendauimus. præterquam quod ita etiam in Bibliis inuenitur is locus.* Si igitur bonum coniugium seruitus est, malum quid est?) *Et hic quoque locus ex eodem D. Ambrosii libro, quem citat, a nobis in pristinam ueritatem restitutus est. anteæ enim absque ullo sensu legebatur: Si igitur bonum coniugium seruitus, malum quidem.* Denique nuptias dicit, quasi necessitatis sarcinam, declinandas.) *Olim mendose legebatur, Declinandam.* Et nocte flumine purgant.) *Persius taxans eos, qui cum sedulo operã darent, ut pure orarent, nihil tamen a diis nisi ridicula peterent, ita scribit secunda Satyra, Hæc sancte ut poscas, Tiberino in gurgite mergis Mane caput bis, terque, & noctem flumine purgas.* Et tenebræ quoque lucent apud eum?) *Olim, Apud Deum.* Probet se unusquisque, & sic ad corpus Christi accedat.) *Quanta animi sanctificatione ad sacram Eucharistiam, & quam puro accedendum sit corde, ex hoc loco discere quis facile poterit. obseruandumq. est quod uir sanctus, semper Christi corpus, idq. omni oratione maius appellat, non utique ἀντίτυπον, aut imaginẽ, ut olim Iconoclastæ a septima Synodo, & hac ætate nouatores a Tridentina damnati, uocare ausi sunt.* Iuuentæ sunt Plautinæ familiæ.)

Quidam codices, Fabule, habent: quod Plauti personæ procaces in conuiciis sint, præsertim quæ uiles sunt, ut coqui, serui, lenones, &c. Plautinas familias dixit, pro factionas. sic in sequenti epistola, obtrectatorem quendam Plautinæ familiæ columen uocat. Horatius Plautinos sales appellat. fol. 631.

Quorum Hilarius.) *Extat Cypriani nomine hic liber ad Fortunatum inscriptus: uerum non Cypriani, sed Hilarii esse, cum ex stylo, tum etiam ex hac D. Hieron. constat auctoritate; præterquod Hilarii amicum Fortunatum fuisse, Hilariique, ex præmortua ante sacros ordines uxore, filiæ uitam illum scripsisse, libro adhuc extante, omnes norunt. Quidam, huius imperitus historiæ, Cyprianus, pro Hilario substituerat.* An forsitan Pythagoram.) *Quot, quantaue de numeris, præsertim impari, Pythagorici dixerint, cuiusmodi ternarius, ac septenarius est, ex Hierocle Pythagorico, & aliis late constat.* Et Architam Tarentinum.) *Pithagoricus fuit Architas. & Platonis amicus, & ueluti Pythagoricus multa de numeris tractauit: primusq. ut Plato in libris de rep. testatur, cubum in geometria inuenit.* Radit iter liquidum.) *Carmen est ex quinto Virgiliana Aeneidos, de columbæ uolatu.* Qui irrigat torrentẽ uel funium, uel spinarum.) *Locus est Iohelis 3. Et per omnes riuos Iuda ibunt aquæ, & fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum. Vox Hebræa Sittim, modo funes, modo spinas significat. LXX, σχοινίων, hoc est funium, uerterunt, Symmachus uero spinarum. alii uallem Sitthim pro loco.* Apostoli uel uirgines, uel post nuptias continentes: Episcopi, presbyteri, diaconi, aut uirgines eliguntur, aut uidui, aut certe post sacerdotium in æternum pudici.) *Audimus hæc, & legimus, & tamen de connubio sacerdotibus concedendo, aut, ut quidam male aiunt, reddendo, quotidie disputamus. Et ne de Græcorum consuetudine nobis applaudamus, Si, qui, inquit Cyrillus Hierosolymitanus catechesi xii, apud Iesum bene fungitur sacerdotio, abstinet se a muliere, ipse Iesus quo modo ex uiro & muliere proditurus esset? Græci enim sacerdotes a principio agami fuerunt, neque postea cœperunt nubere, ut ait Epiphanius, nisi mali, & qui canones, probatamq.*

batamq. ueteris Ecclesiæ consuetudinem reiecerunt. Si subantibus nobis ad coitum.) *Obscenum uerbum est, a suibus tractum. κατρίζειν Græci dicunt, Plinius subationem dixit, est autem nisus in libidinem.*

Ad Domnionem, epist. LI.

DE triuio, de compitis, de plateis, circumforaneum, rumigerulum, uafrum, tantum ad detrahendum.) *Trium uiarum coitus, sicut quadriuium quattuor, triuium erat, & compitum multarum: in iis enim locis, ueluti in latis, & frequentioribus, uersari, & obloqui homines solent. inde homunculus ἐκ τριόδου apud Græcos, pro ignobili, ac nili. eleganter autem Ouidius uno carmine & compitum, & triuium expreßit, cum ait: Seruet ut in ternas compita secta uias. Vafrum autem uocat argutum, & dicacem. πανοῦργον Græci appellant. Non sunt in disputatione, inquit Cicero, uafri, non ueteratores, non malitiosi.* Non legisse quidem κατηγορίας Aristotelis, non περὶ ἑρμηνείας, non τοπικὰ, non saltem Ciceronis τόπους.) *κατηγορίας, prædicamenta nos dicimus: περὶ ἑρμηνείας, de interpretatione, seu enunciatione exponimus: & τοπικὰ, localia: quod hisce libris Aristoteles argumentorum, & probationum sedes ponat. Cicero, Aristotelem secutus, τόπους, siue locos ad Trebatium inscripsit: uerum, quia ad iureconsultum scribebat, exempla omnia ad forum iuris accommodauit.* Per imperitorum circulos,) *Dum enim homines in unum ad loquendum conueniunt, coronam quandam, & circulũ ex se, ut facilius audiantur, faciunt.* Mulierculárumq. συμπόσια.) *Compotationes Latini uocant. Addidit, Muliercularum, quia eruditorum, proborumq. etiam uirorum συμπόσια sunt, cuiusmodi Platonis est, & Xenophontis. Vsus est Græca uoce, quod odiosior sit.* Syllogismos texere.) *ἀσφύκτους, habent hic quædam manuscripta exemplaria post uocem Syllogismos. significat autem insolubiles. Homerus, ἄφυκτα πέλονται, pro ualde mala sunt, dixit. Aeschini ἄφυκτος λόγος, dicitur, pro ratione, cui respondi non poßit. unus codex habebat, ὡσανεὶ ἀρίστους: ueluti optimos, Erasmus ipse etiam inuenerat alicubi, Osanoistis, Græcam uocem Latinis litteris*

descriptam, putauitq. non secus quam δυσφύκτους κερατίνας, *hoc est cornutos syllogismos, significare uelle.* Qui meliorem styli partem eam legerim, quæ deleret, quam quæ scriberet.) *Significat se plurimum sudasse in exercendo stylo, & sæpius deleuisse, ut corrigeret, quam scripsisse. fiebat autem hoc olim in ceratis tabulis, ubi æreo stylo scribebant, facileque, quod non placebat, ea inuerso, delebant: unde Flaccus: Sæpe stylum uertens, Iterum quæ digna legi sint, scripturus.* Frustra ergo Alexandri uerti commentarios.) *Intelligit de Alexandro Aphrodiseo, cuius multi in Aristotelem commentarii extant.* Per εἰσαγωγὴν introduxit ad logicam.) *Artem, quæ homines ad cognitionem alicuius rei inducat, εἰσαγωγὴν Græci uocant, cuiusmodi &* Porphyrii *libellus, sic inscriptus. institutionem, ueriusq. introductionem nos dicere possumus.* Habui catechistas.) *A* κατηχῶ, *quod est instituo, catechista dicitur is, qui uiua uoce hominem instruit, sicut qui in mysteriis nostræ religionis instituitur, catechumenus apud nos appellatur: qua uoce usus est Apostolus eo in loco, ubi ad Galatas ait: Communicet autem his, qui catechizatur uerbo, ei, qui se catechizat in omnibus bonis. Gregorium autem Nazanzenũ Constantinopoli, ubi tunc is erat Episcopus, iam iuuenis audiuit, ut ipsemet in commentariis super sextum caput Esaiæ prophetæ asserit. negauit hoc alibi Batauus interpres, sicut de Didymo præceptore Olim Ruffinus.* πνευματοφόρος, ἔνθεος, καὶ αὐτοδίδακτος.) *Spiritu plenus, ac ueluti lymphatus* πνευματοφόρος *dicitur, sicut a Deo* ἔνθεος, *hoc est numine afflatus, ac fanaticus, & a nemine, sed tantum a se ipso edoctus,* αὐτοδίδακτος. Multitudine librorum Chalcenterum, Didymum scientia scripturarum omnesq. sui temporis uincat tractatores.) *Ita esse hanc lectionem commate distinguendam, cuius facile patere poterit; & non Chalcenterum Didymum, ut exponit Erasmus. Chalcenterum autem, quæ uox a ferreis intestinis ducitur, Origenem uocat, non Didymum grammaticum. Adamantinum eodem sensu, alibi sæpe Origenem Hieron. cognominat, ut in catalogo, Varroniq. ob scriptorum multitudinem comparat. dat autem Origeni librorum*

rum multitudinem, Didymo uero scripturarum scientiam. Didymus autem Alexandrinus fuit, praeceptor & ipse D. Hieronymi, insignis scilicet theologus, non simplex grammaticus, ut idem putauit interpres: qui tribus erroribus in una lapsus est uoce. Aristarchus autem, cui eruditionem tribuit, Alexandrinus fuit grammaticus sub Ptolomaeo Philometore, Aristophanis grammatici item discipulus. aiunt eum scripsisse commentarios supra mille. tantae autem eruditionis, ac tam exacti iudicii eum fuisse, Aelianus prodit, ut Homeri uersus non putaretur, quem ipse non probasset. Carneadeũ aliquid referens.) Carneades Cyrenaeus, Philocomi filius fuit, professione autem Stoicus: adeo autem, Diogene auctore, in philosophia ualuit, ut oratores quoque ad eum audiendum conuenirent, & in quaestionibus disputationibusq. esset insuperabilis. scribunt Gellius, & Quintilianus, cum eum M. Cato Romae audisset, uti legatũ ab Athenienfibus cum Diogene Stoico, & Critolao Peripatetico missum, dixisse, ab eo uiro cauendum esse; quia ob eloquentiam, & differendi facultatem, facile, quaecumque uellet, impetrare posset. Hereditariae, uel centumuirales causae.) Si in his, inquit, fori causis uersatus esset hic nebulo circumforaneus, omnes lites, & hereditatum quaestiones inuertisset. loquitur autem per ironiam, quippe cum imperitissimus esset. causae autem centumuirales dicuntur, quae coram centumuiris ex XXXV Romae tribubus electis, quinque scilicet ex singulis, tractabantur, ut de testamentis, usucapionibus, manumissionibus, & similibus. In digitis partiri causam.) Sic fecisse scribunt Hortensium, praeclarissimum, post M. Tullium, oratorem. digitis enim causas, sicut numeros olim, partiebantur. Rugasset frontem.) Mire praeclari oratoris gestus actionesque, quae sint, describit. Cuius de ore Veneris fluunt.) Praeclare Veneres dixit. hoc enim nomine plura explicat, quod uenus amorum, deliciarum, gratiarum, uoluptatumq. omnium Dea habita sit. Sic Quintilianus de Isocrate dixit, Eum scilicet omnes dicendi Veneres secutum esse. Comico sale, ac lepore.) Pulcherrimum apud comicos est, dicaces pariter, ac lepidos illos esse. πάντας συγγραφεῖς pellamus Attilio iudice.)

Hoc est.

Hoc est, scriptores omnes ex albo eiiciamus; cum seuerissimum censorem habeamus Attilium. fuit autem Attilius M. Attilii Reguli filius, censor scilicet acerrimus, qui multos equites Romanos graui affecit nota, una cum collega L. Furio Philippo: ut auctor est Valerius Maximus libro secundo, Capite, de Censoria nota. Ipse quoque Iustinianus συγγραφεὺς ἀγράμματος.) *Hoc est, absque litteris. & uenustius Græce expressit ob affinitatem uocum, quasi Latine diceret, litteratus illitteratus. γράμμα enim a γράφειν uenit.* Quantus in clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.) *Metaphora a militibus tracta, strenue disputantem hominem, egregie explicat.* Fortis est, & in disputando nodosus, & tenax.) *Non a nexibus, quibus aduersarios athletæ illaqueent, ut rursus interpres somniat, ducta metaphora est, sed a lignis, quæ quo nodosiora, eo fortiora sunt. propterea subdidit, Tenax, hoc est durus & constans, quod lignorum etiam est.* Obliquo, & acuminato pugnet capite.) *Pugiles modo obliquum, modo acuminatum, hoc est, eleuatum iactant caput: hoc autem faciunt, ne feriantur, non ut colluctantem illaqueent; quando armis, non laqueis, contra id quod tertio repetit Erasmus, pugnatur.* Cirratorum esse dictata.) *Cirratos a cirris, comatos adolescentulos ueteres uocant. allusit autem ad illud Persianum: Ten cirratorum centum dictata fuisse.* Gnathonici, uel Phormionici.) *Gnatho apud Terentium insignis adulator, & Phormio impudentissimus parasitus est.* Possum genuinum dentem infigere.) *Intimi in genis dentes, qui escas conficiunt, genuini dentes, Cicerone auctore, dicuntur. Persius: Secuit Lucilius urbem, Te Lupe, te Muti, & genuinum fregit in illis. cum autem ad hoc carmen alluserit D. Hieron. forte, Infringere, legendum est, non Infigere.* Et nos sæpe manum ferulæ subduximus.) *Iuuenalis carmen est. tractum autem est a discipulis, qui ferula manibus, dum errant, uerberantur. significatque: & nos etiam in scholis fuimus, & didicimus.* Fenum habet in cornu, longe fuge.) *Carmen ex Satyra Horatiana hoc est, de poeta mordaci. translatio a boue cornupeta, cui, ob signum, quod cornu peteret, fenum apponebatur*

nebatur

nebatur in cornu. Dorsum meum posui ad flagella.) *Locus est ex Esaia: Corpus meum, siue dorsum dedi percutientibus, & genas meas uellentibus, & faciem meam non auerti ab increpantibus, & conspuentibus in me*. Nunc libere & impudenter.) *Olim, Imprudenter, mendose legebatur*. Pedē pedi contulerit.) *Id ipsum est, quod altero prouerbio dicitur, manum manui conserere: pro, ad pugnam, & certamen descendere*. Procul Epicurus, longe Aristippus.) *Quod uoluptatum amatores hi philosophi fuerint, quemadmodum & Iouinianus, hoc dicit. de utroque philosopho leges apud Laertium*. Subulci non aderunt, fœta scropha non grunniet.) *Quod subulci cum suibus uersentur: sic enim impudicos, et Veneri deditos uocat. propterea de scrofa etiam subdit. huiusmodi enim Iouinianistæ erant*. Et nos tela pater.) *Distichum est ex Virgilii Aeneide*.

Ad Pammachium pro libris aduersus Iouinianum. epist. LII.

Nescit uox missa reuerti.) *Hemistichium Horatianum hoc est*. Quem προσεφώνησα.) *Idest, quem ante pollicitus sum. eo enim instigante, ut subdit, apologeticum scripsit*. Narem contraxeris.) *Offensionis signum est, nares contrahere, sicut seueritatis, frontem corrugare*. περικοπήν.) *Idest decisionem, cum undique explosis erroribus res definitur*. Dionysius, Pierius.) *Dionysius, Alexandrinæ urbis Episcopus, sicut eiusdem presbyter Pierius fuit. Vide de Ambobus in catalogo*. ταῦτα λέγων ὁ παῦλος ἀντικρὺς ἀγαμίαν κηρύσσει.) *Idest: Hæc dicens Paulus aperte cælibatum prædicat*. τῶν ὑπομνημάτων.) *Idest, Commentariorum*. Samuelem quoque, & Melachim.) *Samuelem uocant Hebræi duos primos Regum libros, quod a Samuelis historia initium capiant, ueniantq. usque ad mortem Dauid, quem idem Propheta unxit in Regem: ante historiam enim secundi, moritur Samuel. reliquos duos uocant מלכים, hoc est Reges, quod ceterorum Regum, post eum, quem Samuel unxit, contineant historiam*.

Ad Riparium contra Vigilantium. epist. LIII.

Κατ' ἀντίφρασιν.) *A contrario, per antiphrasim, ut apud*

Latinos

Latinos, receptum est. Putorem spurcissimum contra sanctorum martyrum proferre reliquias, & nos, qui eas suspicimus, appellare cinerarios, & idololatras, qui mortuorũ hominum ossa ueneremur.) *Quid dixisset uir sanctus, si hac misera uixisset ætate? hodie enim nedum os putidum contra martyrum, sanctorumq. reliquias nouatores aperuerunt, uerum manus quoque in eas iniecerunt, & in cinerem redegerunt, ut in Thomæ Cantuariensis corpus omniũ impiissimus Henricus VIII Angliæ Rex fecit, picturas interim eius ex omnibus parietibus, nomenq. e cunctis, ut ipsemet uidi in Anglia, abradens codicibus. nesciunt profecto miseri, scriptum esse: Mihi autem nimis honorati sunt amici tui Deus: Et, Qui uos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum, qui misit me.* Samaritanum, & Iudæum.) *Samaritanum, quasi immortalitatem animarum, & corporũ resurrectionem inficietur: Iudæum, quod Iudæi morticinia omnia ex lege abhominentur, & hominum cadauera tangere prohibeantur. huius enim opinionis uidetur esse, qui martyrum cõtemnit reliquias, occidentem scilicet literam tantum, non etiam uiuificantem sequens spiritum. non enim mortui sunt, qui cum Christo regnant, & Deo uiuunt.* ¶ Non angelos, nõ archangelos, &c. colimus, & adoramus.) *Ea scilicet latriæ, ut uocant Theologi, adoratione: quippe cum illa soli Deo conueniat: unde in sequenti libello: Quis enim, o insanum caput, aliquando martyres adorauit? quis hominem putauit Deum? Sed quæ seruis congruit, δουλίαν propterea eam uocamus, sicut ὑπερδουλίαν, quæ Deiparam uirginem respicit, quod assumpta sit illa super sanctorum, & angelorum omnium choros, hoc est, super omnes Dei famulos. Late autem adorationis uocabulum patere, quod Hebrais dicitur* השתחוה, *& creatis etiam rebus illam tribui, ex ipsis sacris Bibliis compertissimum adeo est, ut superfluum hic fuerit, loca citasse.* Accensiq. ante tumulos eorum cerei, idololatriæ signa sunt?) *Multi profecto hodie Vigilantii sunt, qui hæc irrideant; cum tamen ita semper in Ecclesiis seruatum ab usque Apostolorum temporibus, ex septima Nicena Synodo uariis in locis disci perfacile sit.* Et cum Iuliano persecutore.) *Intelligit de Iuliano Imperatore,*

ratore, qui a Christi religione recedens, & ad idololatriam reuersus, Apostatæ cognomentum sortitus est. Miror sanctum Episcopum, in cuius parochia esse presbyter dicitur.) *Episcoporum esse, suam diœcesim ab erroribus, præsertim hæreticis, expurgare, hinc facile liquet.* Et dedit uitam corpus, quod iuxta Vigilantium iacebat immundum?) *Transalpina impressio, non corpus, sed corpori, hic habebat. Nos, quorundam manuscriptorum codicum ope, genuinam restituimus lectionem, magis enim ad quæstionis propositum facit, ut corpus mortuum dicatur uitam dedisse cadaueri, quam Elisæum: sic enim melius probatur, non fuisse immundum cadauer, quod alteri cadaueri uitam restituit. in hunc eundem sensum ita scribit Cyrillus catechesi* XVIII. *Iacens in sepulcro Elisæi mortuus, mortuúq. corpus prophetæ attingens, uiuificatus est: atque ita mortuum corpus prophetæ perfecit opus animæ, & mortuum, iacensq. uitam præbuit defuncto: exhibensq. alteri uitam, ipsum nihilominus mortuum permansit. qua de causa? ne, si resurrexisset Elisæus, factum id soli animæ adscribatur: & ut demonstretur quod absente etiam anima inest uirtus quædam eiusmodi corporibus sanctorum, propter tot annorum inhabitatas in illis animas iustas, quorum ministerio usæ sunt. historia autem hæc continetur in libris Regum, his uerbis. Mortuus est ergo Elisæus, & sepelierunt eum: latrunculi autem de Moab uenerunt in terram ipso anno. quidam autem sepelientes hominem, uiderunt latrunculos, & proiecerunt cadauer in sepulcro Elisæi. quod cum tetigisset ossa Elisæi, reuixit homo, & stetit super pedes suos.* Quia Ioseph, & Patriarcharum corpora portabat in solitudine, & ad sanctam terram immundos cineres pertulerunt.) *De Ioseph legimus in Genesi, quod fratribus suis dixerit. Deus uisitabit nos, asportate ossa mea uobiscum de loco isto. & in exodo: Tulitq. Moyses ossa Ioseph secum, eo quod adiurasset filios Israel, dicens: Visitauit uos Deus, efferte ossa mea hinc uobiscum. hæc autem sepulturæ postea sub Iosue fuisse mandata, in ipsius Iosue libro his uerbis legimus. Ossa quoque Ioseph, quæ tulerant filii Israel de Aegypto, sepelierunt in Sychem, in parte agri, quem emerat Iacob a filiis Semor, patris*

Sichem, centum nouellis ouibus. Idem autem circa ceteros, qui in Aegypto decesserant, Patriarchas factum esse, ex antiqua Iudaeorum traditione, ipsa interim ratione comite, Hieron. habuit. Quasi uinculis Hippocratis.) *Quod sic deliros, & qui factionibus indigent, ligari Hippocrates, ac reliqui scribant medici, hoc ait: unde in libro contra Vigilantium, hominē moti capitis ait, & Hippocratis uinculis alligandum.* Inter Adriae fluctus, Cotiiq. Regis alpes.) *Coties Rex Gallorum domitor fuit, & Octauio Caesari postremo amicus: de quo Ammianus Marcellinus plura. ab hoc alpes Cotiae, quae Cotianae a Tacito appellantur, uocatae sunt. incipiunt a Segusio opido. sentit autem Vigilantium elapsum inter Adriaticum fretum, & has alpes.* Legi enim Seiromasten Phinees.) *Quomodo Phinees filius Eleazari Israelitam quendam una cum scorto Madianitide, quod simul concumberent, occiderit, nota est ex numerorum libro historia. Est autem* σειρομάστης εἶδος ἀκοντίου, λόγχη. *idest, lancea. nos pugionem habemus: unde ita habent LXX.* καὶ ἀναλαβὼν σειρομάστην ἐν τῇ χειρὶ, εἰσῆλθεν ὀπίσω τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἰσραηλίτου εἰς τὴν κάμινον, καὶ ἀπεκέντησεν ἀμφοτέρους. *& 4. Reg. 11.* ἔδωκεν ὁ ἱερεὺς τοῖς ἑκατοντάρχοις τοὺς σειρομάστας, καὶ τοὺς τρισσοὺς τοῦ βασιλέως δαβὶδ τοὺς ἐν οἴκῳ κυρίου. *ubi nos habemus. Dedit eis hastas, & arma Regis Dauid, quae erant in domo Domini.* Ξυρὸν *autem Homerus pro nouacula utitur. lancea igitur Seiromastes est, quamolirem Nazanzenus in Philoptochia non* ἀπεκέντησε, *sed* συνεκέντησε, *hocest confodit, in eo capite numerorum legit.* Austeritatem Heliae.) *Quia occidit omnes prophetas Baal ad torrentem Cyson, ita ut ne unus quidem superfuerit.* Zelum Simonis Cananaei.) *Non intelligit de Simone Machabaeo, Iuda Machabaei fratre, & Matathia filio, ut putat Erasmus, de quo in primo Machabaeorum libro multa scribuntur: is enim nec Cananaeus cognominatus est, nec Cana Galileae, uerum Hierusalem patriam habuit: sed de Simone Cananaeo Apostolo, hocest Zelote. idem enim apud Hebraeos Cananeus, quod Zelotes penes Graecos significat.* קנא *enim Zelum, seu aemulationem nos uertere possumus. allusit autem ad nomen, quippe cum Lucas Euangeli-*

sta

sta non a Cana Galilaa uico, sed a Zelo eum cognominatum prodat, dicens; Et Simonem, qui uocatur Zelotes. Et alibi: Iacobus Alphai, & Simon Zelotes. & ita matthaeum, quod Cananeum eum a zelo potius, quam a patria Hebraice uocauerit, interpretatur. in quem sensum de eo in ecclesiis legitur. Simon, qui & Simeon Zelotes, zelo Domini feruens, accepit Aegypti principatum, & post Iacobum iustum cathedram tenuit Hierosolymorum. Non est crudelitas pro Deo, sed pietas.) *Vocem, Sed, ominum exemplarium ope, ueluti quae sensum turbaret, deleuimus.* Si frater tuus. *Elicit hanc sententiam ex Deuteronomii c. 13. ubi loquitur contra Pseudoprophetas, qui a cultu Dei ueri homine auertere conantur, dicens: Si tibi uoluerit persuadere frater tuus, filius matris tua, aut filius tuus, uel filia, siue uxor, qua est in sinu tuo, aut amicus, quem diligis ut animam tuam, clam dicens: Eamus, & seruiamus diis alienis, &c. non acquiescas ei, nec audias, neque parcat ei oculus tuus, ut miserearis, & occultes eum, sed statim interficies: sit primum manus tua super eum, & post te omnis populus mittat manum: lapidibus obrutus necabitur.* Vt ueniat ad nos sanctus, & Hir, qui interpretatur uigil.) עיר *uigilem significat. Locus sumptus est ex Daniele, qui loquens de somnio quod uiderat Nabuchodonosor Rex, ait: Videbam in uisione capitis mei super stratum meum, & ecce* עיר *uigil, & sanctus de caelo descendit, clamauit fortiter, & sic ait: Pracidite arborem &c.* Cantilenas.) *Voluptuosi & Epicurei hominis naenias, festiuiter cantilenas appellat.* Aerem uerberauimus.) *Sic dicitur, cum quid frustra, ac sine aliquo emolumento fit; cuiusmodi est, aquam in mortario tundere, & uentum capere, & in arena serere. unde Paulus: Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem uerberans.*

Aduersus Vigilantium.

fol. 644. Centauros, & sirenas, ululas, & onocrotalos in Esaia legimus.) *Sic habent LXX interpretes apud Esaiam ubi nos habemus: Non erit transiens per eam, & possidebunt illam onocrotalus, & hericius, & ibis, & coruus. Centauri fabulosi sunt, & monstra apud poetas. initium fabulae datū*

ab

ab hominibus, qui primi equos ascendere, & ex eis postea pugnare cœperunt. Vox ipsa a κεντεῖν, *quod est pungere, & stimulare, descendit. dicti sunt & hippocentauri, sicut inferne asini onocentauri.* σειρῆνες *etiam fabulosa maris sunt monstra, superiore sui parte uirginis effigiem referentia, inferiore uero in caudam piscis desinentia. poetæ sicut fabulosum illis corpus, ita etiam cantum dederunt. Onocrotalus autem, auis, est dicta quod ueluti ruditum asino simile edat.* ὄνος *enim asinum, &* κρόταλος *strepitum significat. Ponitur in lege non pro monstruosa, sed uera, inter eas scilicet, quæ edi non debeant, ut sunt nocturnæ omnes, qualis est ulula, & rapaces, qualis miluus, & accipiter.* Iob Leuiathan, & Behemoth mystico sermone describit.) *Quod diabolus his nominibus intelligatur, propterea ait mystico sermone describi:* לויתן *tamen pro ceto, seu balena Britannica maiori, uel potius omnium maxima ab Hebræis accipi omnes sciunt. Draconem uerterunt LXX, ubi dicitur: Draco iste, quem formasti ad illudendum ei, seu ad ludendum in eo s. mari. & alibi: Tu confirmasti in uirtute tua mare, contribulasti capita draconum in aquis: tu confregisti capita draconis, dedisti eum escam populis Aethiopum. Marinam esse belluam ipse etiam Iob ostendit, dum ait: An extrahere poteris Leuiathan hamo? Et Esaias dicens: In die illa uisitabit Dominus in gladio suo duro, & grandi, & forti, super Leuiathan serpentem uectem, & super Leuiathan serpentem tortuosum, & occidet cetum, qui in mari est. Quæ autem, & quanta de Messia conuiuio, quod ex escis Leuiathan expectant, Iudæi dicant, uanum profecto esset hic recensere. de eo tamen scriptum est: Saginantur in eo nationes Aethiopum, & patiuntur eum Phœnicum gentes. Vbi nos habemus: Concident eum amici, diuident illum negotiatores. Behemoth quoque, quod plurium numero* בהמות *Hebræi dicunt, multitudinem terrestrium ferarum significat. elephantem tamen, ueluti alterum animal in terra maximum, eo nomine quidam accipiunt: de quo multa apud eundem Iob. ponitur tamen & ipse pro Diabolo.* Cerberum, & stymphalides.) *Hæc omnia monstra ab Hercule superata fuisse, poetæ, aut, si sub iis nominibus eorum partem*

μυστ-

μυστικωτέρως intelligas, etiam historici scribunt: hoc est, tricipitem canem apud inferos, stymphalides prodigiosas aues, quas ex stymphalide Arcadiæ lacu, æris crepitu pepulit, ingentem aprum in Erymantho, Arcadiæ monte, in Nemæa silua iuxta Cleonas leonem, & hydram, seu excetram Lerneæ paludis, multorum capitum: Chimæram autem, quæ mediis in partibus hircum, pectus, & ora leo, caudam serpentis habebat, Bellerophon, Glauci filius, deuicit. fuisse autem dicitur mons Lyciæ, in cuius cacumine leones, sicut in medio capræ, & in radicibus serpentes habitarent: quem quia Bellerophon primum habitabilem reddidit, Chimæram monstrum uicisse, fabulati sunt ueteres. Cacum, insignem latronem, VIII. Aeneidos Virgilius describit, eumq. semihominem fingit. ubi & de Geryone ita canit: Nam maximus ultor, Tergemini nece Geryonis, spoliisq. superbus, Alcides aderat. Huic propterea fuisse tria corpora, fabulata est antiquitas, quod Rex trium insularum Hispaniæ fuerit, Balearidum uidelicet duarum, & Ebusi. fol. 645. Et quo modo Euphorbus in Pythagora.) Panthoi filius fuit Euphorbus, a Menelao apud Troiam uulneratus. Pythagoras, qui primus μετεμψύχωσιν somniauit, huius animã in se demigrasse dixit, et clypeũ suum post tot annos agnouit. aiebat enim, se primum fuisse Aethalidem, mox Euphorbum, deinde Hermotimum, et Pyrrhum Deliũ piscatorẽ, postremo post Pyrrhum factum esse Pythagoram. Mutus Quintilianus.) Hoc dicit, quia ex eodem uico Calaguritano Quintilianũ insignem oratorem fuisse, Eusebius, & alii ex ueteribus produnt. Miscet aquã uino.) Cauponem eum nominauit, & quia sic faciunt mali caupones, propterea dixit, Miscet aquam uino, quod est, puræ impuram admiscet doctrinam. unde et Esaias: Vinum tuũ mixtum est aqua. Dauid, & Idithun, & Asaph, & filiorum Chore cantica audire dignetur.) Videtur hic dicere, quod psalmi, eorum, quorum nomina præseferunt tituli, sint, & non omnes Dauid: cum cantica Dauid, Idithun, Asaph, & filiorum Chore nominauerit: secutus hac in re aliorum etiam ueterum opinionem. ex ipsis tamen titulis apparet, multos psalmos, etsi a Dauid compositi fuerint, ab his tamen, uel pro his cantatos fuisse: ut cũ in

XXXVIII dicitur: Canticum David pro Idithun. & in XLVI, & XLVIII: Pro filiis Chore psalmus David: & similiter. certa igitur opinio est, omnes psalmos, præter paucos, qui titulis distinguuntur, a David fuisse compositos, & his uiris ad canendum datos. Asaph enim, Hemam, & Idithun, principes cantorũ fuerunt ab ipso David constituti, ut in citharis, & psalteriis, & cymbalis canerent, quemadmodum in παραλειπομένων *libro continetur: sicut filii Chore, & Merari ianitores fuisse produntur. quamobrem cum caneretur psalmus, Confitemini Domino, & inuocate nomen eius; scribitur, Asaph, & fratres eius præcinuisse, Heman uero, & Idithun ad finem cuiusq. uersiculi respondisse: Quoniam in sæculũ misericordia eius.* Quid facient Orientis Ecclesiæ? quid Aegypti, & Sedis Apostolicæ, quæ aut uirgines clericos accipiunt, aut continentes, aut, si uxores habuerint, mariti esse desistunt?) *Ex hoc loco patet, D. Hieron. tempore etiam in oriente cælibes fuisse sacros Ecclesiæ ministros, & non coniugatos, ut dicitur: & Græcos post id tempus, spretis canonibus, nuptias sacris ministeriis miscuisse: quæ res etiam a D. Basilio asseueratur, ut in epistola ad Gregorium. hoc ipsum asserunt etiam Eusebius libro primo de demonstratione Euangelica, Maximus in responsis ad Thalasii quæstiones, Ephrem Syrus in epistola quadam ad monachũ, qui dicebat, melius esse nubere, quam uri: item Epiphanius contra catharos, & alii.* Vt qui de latronum, & conuenarum natus est semine.) *Conuenæ dicuntur populi, qui e uariis oris in alterum quendam locum conueniunt, ut fecerunt illi, qui ex Aquileia, Patauio, & Opitergio Venetias condiderunt. intelligit autem D. Hieron. de conuenis Galliæ Aquitanicæ populis, e quorum numero Calagurritani erant.* De Vectonibus, Arrebacis, Celtiberisq. descendens.) *Vectones Hispaniæ populi sunt Vacceis, & Celtiberis proximi, Strabone, Plinioq. auctoribus. leues eos cognominat Lucanus. Arrebacos, & Celtiberos eis non secus quam hic Hieron. iungit Plinius, dum ait: Ad Tagum Carpentani, iuxta eos Vaccei, Vectones, & Celtiberi, Arrebaci: opida ora proxima, Vrci, adscriptumq. Bæticæ Borea. pro Arrebacis, Arbacis habebant*

transal-

tranſalpini impreſſores. Sui nominis.) *Intelligit de Pompeiopoli, olim Soloe, poſtremo, Solino auctore, Traianopoli, quod Traianus ibi deceſſerit, appellata. urbs Ciliciæ eſt apud Melam, a Rhodiis, Argiuisq. primum, poſt a piratis, aſsignante Pompeio, habitata.* Hieron. *inter Ciliciam & Iſauriam propterea eam ponit, quod in finibus Ciliciæ Iſauriæ proxima ſita ſit.* Quis enim, o inſanum caput, aliquando martyres adorauit?) *Intelligit de eo cultu, qui Deo debetur: unde ſubdit: Quis hominem putauit Deum? & rurſus: non quod meliores non eſſent olim mortuis hominibus Ioue, atque Mercurio, ſed quod ſub gentilitatis errore, honor eis Deo debitus deferretur. Venerandos autem eos, & τῆς δουλείας, ut Theologi uocant, adoratione colendos eſſe, utique per ſe ſatis explicat hoc in opere D. Hieron.* fol. 648. Dicis in libello tuo, quod, dum uiuimus, mutuo pro nobis orare poſſumus; poſtquã autem mortui fuerimus, nullius ſit pro alio exaudienda oratio.) *Mirum eſt, quantum hodie Vigilantius totus, pluſquam Pythagoras in Euphorbo, in quibuſdam reuixerit: quippe cum infelices, nedum martyrum, ſanctorumq. reliquias deſpiciant, proiiciantque, uerum eorum etiam orationes, ac preces aſpernentur. Hanc autem impiam, hæreticamq. ſententiam quia per ſe ipſe Hieron. confutat; non eſt, cur hic ego aliud addam.*

Et proponis mihi librum apocryphum, qui ſub nomine Eſdræ.) *Hoc dicit, quia tertium, ac quartum Eſdræ librum, non eſſe ex Hebræorum canone, in ipſa quoque ſuper Eſdram præfatione oſtendit his uerbis. Nec quemquam moueat, quod unus a nobis liber editus eſt, nec apocryphorum tertii, & quarti libri ſomniis delectetur: quia & apud Hebræos Eſdræ, Nehemiæq. ſermones in unum uolumen coartantur, & quæ non habentur apud illos, nec de XXIIII ſenibus, ſunt procul abiicienda. eſt enim locus ille, quem Vigilantius citabat, ex ſeptimo capite quarti libri. uerum loquitur poſt iudicii diem. ut ſcias neque illum etiam librum hæreticæ fauere opinioni.* Niſi forte Balſamum mihi, & Barbelũ.) *Hæreticorum prodigioſa uocabula, quemadmodum & Abraxas, & Leuſibora, de quibus Hireneus late.* Theſaurum Manichæi.) *Duas naturas, ue-*

luti e quodam thesauro erutas, Manichaeus asserebat, boni scilicet, & mali, tamquam nesciret malum nihil aliud esse, nisi defectum quendam a bono, ut late contra hunc errorem Augustinus, qui in eo aliquamdiu fuit, inuehitur. Quam inepta etiam & ridicula sint, quae Basilides, antiquissimus hereticus, dixerit, quem in Iouiniano renatum D. Hieron. asserit, ex eodem Hireneo, Epiphanio, & aliis discere quis facile poterit. Legito fictas reuelationes omnium patriarcharum, & propherarũ.) *Semper falsa ueris, uti tritico zizania, immixta sunt. eiusmodi sunt, quae hodie XII patriarcharum nomine testamenta circumferuntur.* fol.650. Deuotioq. mentis eius recipitur.) *Etsi interdum necessarii non sint cerei, coargui tamen eum, qui accenderit, non debere, ex hoc loco discere potes. Sic oleum & ceram penes D. Athanasium in quaestionibus pro fidelibus defunctis, sic ad D. Thecla imaginem candelas accendi solitas, apud ueteres patres leges. Quamobrem recte a Hieron. subditur: Et quicumque accendunt cereos, secundum fidem suam habent mercedem, dicente Apostolo: Vnusquisque in suo sensu abundet. Abundet, quod Graecis est πληροφορείσθω, pro abundat, hic etiã reposuimus.* Illud fiebat idolis, & iccirco detestandum est: hoc fit martyribus, & ideo recipiendum est.) *Audis, qua facultate argumentum hoc, quod hodie nouatores quotidie aduersus nos ingerunt, a D. Hieron. dissoluatur.* Qui super mortuorum hominum Petri, & Pauli, secundum nos ossa ueneranda, secundum te uilem puluisculum, offert Domino sacrificia, & tumulos eorum Christi arbitratur altaria?) *Missam sacrificium esse, ut recte Tridentina Sinodus statuit, & super altare, in quo martyrum, sanctorumq. reliquiae positae sint, celebrari solitam, clare hic audis. sic testantur, Clemens epist. 3. ad Iacobum: Ignatius ad Smyrnenses: Dionysius Eccl. hier. c. 3. Martialis ad Burdegalenses: Irenaeus lib. 4. c. 32. 34. Cyprianus de caena Domini: Eusebius de demonstrat. euangelica lib. 1. c. 10. & lib. quinto, c. 3. Epiphanius in tertio, tom. 2. & ad Io. Hierosolymitanum Episc. Chrysostomus multis in locis, praesertim hom. 26. in Matthaeum, de proditione Iuda, & Eucharistia in Encaeniis, de sacerd. lib. sexto, c. 4. item*

2. Tim. hom. 2. Prima Cor. hom. 24. sic Anacletus, Alexander, & Fabianus Papa martyres, & omnis antiquitas. Iuxta te, immunda omnia oleant, atque.) *Hæc uerba deerant in multis exemplaribus manuscriptis: nos, transalpinam editionem secuti, quod suum non incongruum habeant sensum, nihil mutauimus.* Et cum auctore huius hæreseos Eunomio.) *Eunomium, qui spiritu sancto detrahebat, contra quem D. Basilius scripsit, auctorem fuisse etiam huius hæreseos, qua hodie nouatores sanctorum martyrum templa reliquiasq. cõtemnunt, non secus quam olim Vigilantius, hinc saltem disce.* Caina hæresis.) *A Caim primo Adam filio Caini heretici dicti sunt, quod in eum sui dogmatis referrent originem. lege Hireneum, Epiphanium, & alios ueteres.* Paucorum culpa non præiudicat religioni.) *Propter abusum aliquem, quæ recte in Ecclesia sunt instituta, si mutari, aut aboleri deberent, ut uolunt heretici, nihil prorsus remaneret intactum, ne baptismus quidem ipse.* Aut Nocturnum, iuxta Plauti Amphitryonem.) *Deum, qui noctem moderatur, Nocturnum appellat Plautus. sic enim in Amphitryone, dum Iupiter cum Alcmena concũberet, loquitur Sosias. Credo ego, hac nocte Nocturnum obdormisse ebrium. Mercurius, quod noctem illam stare iußisset,* τριέσπερος *Græcis dictus est.* In cunctis pene epistolis suis loquitur, & præcipit in Ecclesiis gentium per unam sabbati, hoc est in die Dominico, omnes conferre debere.) *De collectis, quæ ad sustentationem sanctorum fiebant, plenæ sunt Pauli Apostoli epistolæ: quod autem die Dominico, hoc est una sabbati fierent, sola ea, quæ est ad Corinthios prima, meminit. propterea non ad unam Sabbati, sed ad collectas tantum, Hieron. sententiam referas.* Vt qui in lege Domini meditantur die ac nocte, & patrem non habent in terra, nisi solum Deum.) *Intelligit de leuitis, & sacerdotibus, quibus ex lege prohibitum erat, prædia, fundosq. poßidere: ex qua causa decimæ, primitiæ, & uictimarum partes illis concedebantur.* Ego cum fugio, non uinco in eo quod fugio, sed ideo fugio, ne uincar.) *Mendose apud transalpinos impressores legebatur, Non uincor in eo quod fugio, cum statim subdatur; Sed ideo fugio, ne uincar.*

Ad Marcellam, aduersus Montanum, epist. LIIII.

Quæ tibi quidam Montani sectator ingessit.) *Vocem, Quæ, hic reposuimus. prius enim erat post uerbum, Pollicetur.* Montani sectator.) *Montanus, spiritum paracletum, quem Dominus Apostolis promiserat, in se & duas feminas, Priscam, & Maximillam descendisse dicebat, cunctaque, quæ de ea re testimonia erant, ad illud trahebat tempus Hieron. quinquagesimo post resurrectionem Domini die, hoc est, in ipsa Pentecoste id factum esse, clara, dilucidaq. ostendit scripturarum auctoritate.* Non enim, sicut uos existimatis.) *Existimastis, antea mendose legebatur.* Petrus, super quem Dominus fundauit Ecclesiam.) *Multis hic Erasmus contendit, Ecclesiam super Petrum fundatam non esse, sed super Christum: Verbaq. illa, super hanc petram, non super Petrum, sed eius de Christo confessionem intelligi debere asserit. egregius certe Hieronymi interpres, qui sensum eius, ut libet, inuertit. Quis enim inficiatur, super Christum fundatam fuisse Ecclesiam? fassus est id superius Hieron. cum Romanam doctrinam a Petri fluere doctrina, illamq. supra petram Christum fundatam esse dixerit. Petrus enim alterum post Christum fundamentum ab ipso Christo, uti prima fidei petra, ob confessionem, quam primus habuit de eo, in ipso ædificio Ecclesiæ positus est: & ob hanc differentiam, Aedificabo, inquit, non fundabo Ecclesiam meam: quippe cum ipse etiam super ipsum Christum fundatus esset. ridicula expositio illa est, super hanc petram, idest super istam de me confessionem, si sic Petrum ipsum confitentem excludat. idem enim Græce est Petrus, & petra, & Syro sermone Cephas, quippe cum Cephas, teste D. Ioanne Euangelista, Petrus interpretetur. proptereaq. exponendum est: Tu es petra, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Sciant a nobis non tam prophetiam repelli.) *Non reiicitur prophetia post Christum, quippe cum multi postea futura prædixerint: sed illi tantum reiiciuntur prophetæ, qui contraria, & aduersa diuinis prædicant scripturis, quorum dicta scripturarum aliqua auctoritate improbari possunt.* Nos unam quadragesimam secundum traditionem Apostolorum, toto anno, tempore

nobis

nobis congruo ieiunamus.) *Error est credere, a Thelesphoro Papa institutam fuisse, ut quidam scribunt, Quadragesimã. is enim addidit tantũ ei dies aliquot, a clericis, amplius quam fieret a laicis, ieiunandos, ut constat ex eius epistola, non eam instituit: quippe cũ Apostolica traditione illa ad nos usque manarit: ut, preter* Hieron. *hic, fatetur* Epiphanius. Secundos, quos appellant Cenones.) *Iconomos, habent quidam hic codices manuscripti, non Cenones. uerum incertum, quæ uerior lectio sit. Cenones Phrygium forte uocabulum est.* Illi erubescunt confiteri peccata, quasi iusti: nos, dum pænitentiam agimus, facilius ueniam promeremur.) *Si generatim tantum, & non speciatim, singulis expreßis facinoribus, fieri soleret olim confeßio, ut alibi in Scholiis super Epitaphio Fabiolæ hæretico sensu contendit Erasmus, profecto non habuissent Montanistæ, unde erubescerent.* Quæ dicuntur de lactente puero.) *Minutis punctionibus pueri corpus perfodiebant, ex eoq. sanguine farinam pro Eucharistia madefaciebant. si contigisset, puerum mori: pro martyre habebatur; si uiuere, pro magno sacerdote. hinc illa de puero occiso, qui comederetur, in omnes Christianos diffamatio, ut ex ueteribus Iustinus, Minucius, & alii, dum id obiicientibus respondent, meminere.* Abscissum, & semiuirum.) *Quod ex Phrygia Montanus esset, hoc dicit: quippe cum Phrygii Cybelis sacerdotes castrari solerent.* Pepusa *autem, unde is & prophetissa Prisca & Maximilla fuerunt, uicus Phrygiæ creditur fuisse, ignobilis quidem ille, & a nemine ueterum nominatus, sed qui tamen ab eis Hierosolyma appellatus sit, quod promißionem de Spiritu sancto Hierosolymæ factam, eo in loco dixerint adimpletam. A Pepusa, Pepusiani hæretici dicti sunt.*

Ripario, epist. LV.

Christi te aduersum hostes catholicæ fidei bella bellare.) *Hostes Christi hæreticos uocat.* Catilinam.) *Catilinam Ruffinum, Origenis hæresim propagare conantem, appellat. ait autem illum e Palæstina fuisse expulsum: quod factũ esse, Theophili Alexandrini, & Epiphanii, Salaminæ Cypri Episcopi, opera, infra ipse* Hieron. *monstrat. mire autem quadrat, quod*

Catilinæ coniurationem uocat, quippe cum per feminam Marcellam hæc quoque Romæ detecta fuerit. Quod cum Lentulo.) *Sic uocat non Arii, sed Origenis defensorem: intelligit autem uel Ioannem, uel Macarium, ut reor, quem alibi ὄλβιον hoceſt, uere μακάριον uocatum fuiſſe dixit, ſi in talem præceptorem, qualis Ruffinus fuit, non incidiſſet. Videtur autem Eraſmus totam Catilinæ hiſtoriam ignorare. nam eiecto uirtute Ciceronis conſulis Catilina, remanſit in Vrbe conſularis homo P. Cornelius Lentulus Sura, ut coniuratos ad nocturnum Vrbis incendium, & cædem ciuium incitaret. qua re patefacta, in carcere ſtrangulatus eſt. Ad eum igitur Lentulum reſpexit Hieron. cum de altero hæreticæ prauitatis duce, qui in Vrbe remanſerat, loqueretur, ita ficto nomine, ut pergeret in ſimilitudine, quia iam Catilinam nominarat alterum hæreſiarcham.* In Ioppe remorantur.) *Maritima Palæſtinæ urbs eſt Ioppe. ibi autem remorabantur Origenis, non Arii, ut putat prior interpres, defenſores, forte uel ad fugam parati, uel quia mercatorum aliquorum colluuio hæc erat, quæ ibi ueluti in emporio quopiam uiuebant.* Non lingua, ſed gladiis dimicandum.) *Hoc ait, quia Ruffinus per litteras mortem Hieron. comminatus fuerat, ni taceret, ut ipſemet aſſerit in Apologia.*

Apronio, epiſt. LVI.

Neſcio qua tentatione.) *Neque Hieronymi ſtylum hæc redolet epiſtola, & in manuſcriptis exemplaribus, quæ nos uidimus, non inuenitur, uerum quia eandem rem, quam ſuperior, tractat, & impreſſa iam fuerat, eam minime e loco amouimus. puto autem ab aliquo D. Hieronymi familiari eam ſcriptam. nam præterquod eandem tractat materiam, Innocentii, cuius in Apologia contra Ruffinum, & alibi Hieronymus meminit, mentionem facit.* Euerſam nobilem domum.) *A Gothis forte, quos ſuo tempore omnia ſubuertiſſe, alibi conqueritur.* Et licet uenena pectoris non amiſerint.) *Intelligit de Origeniſtis, qui Theophili Alexandrini, & Epiphanii opera damnati os amplius aperire non audebant, licet pectoris uenenum adhuc non amiſiſſent.*

Damaso, epist. LVII.

Indiscissam Domini tunicam.) *Sic uocat Christi Ecclesiam sibimet in unum consentientem, & mutuo in dogmatibus concordem: a Christi inconsutili tunica allegoria ducta.* Christi uineam exterminant uulpes.) *Exponit illud, quod est in Cantico canticorum: Capite nobis uulpes paruulas, quæ demoliuntur uineas. Poterat de apro idipsum dicere, de quo scriptum est: Exterminauit eam uineam aper de silua, & singularis ferus depastus est eam. uerum magis placuit uulpis similitudo propter astutiam Arianorum, qui Hieron. in uerbo capere uolebant, ut infra subdet.* Vnde olim Christi uestimenta suscepi.) *Innuit, Romæ se baptizatum fuisse. nam candida ueste ii, qui baptizantur, indui solent.* Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur aquilæ.) *Christi dictum pulcherrime ad Romanam Ecclesiam trahit, ad quam, ueluti ad matrem, undique fideles omnes conuenire debent, ut animæ suæ pabulum, & quæstionum fidei ueritatem recipere poßint: quando sic semper fuisse consuetudinem, omnis prodit antiquitas.* Profligato a sobole mala patrimonio, apud uos solos incorrupta patrum seruatur hereditas.) *Id dicit, quia Romana Ecclesia hac Christi oratione defensa: Ego autem rogaui pro te, ut non deficiat fides tua: numquam heresi maculata est, etsi, non minus aliis eam laborasse, Erasmus, numquam de uera Catholica Ecclesia bene sentiens, hic mentiatur.* Quamquam igitur tui me terreat magnitudo.) *Tanta est Romani Pontificis auctoritas, atque maiestas, ut ab ea terreri sanctißimus etiam uir potuerit.* Super illam petram ædificatam Ecclesiam scio.) *Miro præconio Romani Pontificis auctoritatem commendat, & ubique pari sententia super Petrum fundatam confitetur Ecclesiam: quod ipsum illustrius etiam Cyprianus, & Hilarius asseuerant. tergiuersetur, ut libet, uafer Erasmus.* Quæ Syriam iuncto barbariæ fine disterminat.) *Determinat, apud maiorem codicum partem, lectione haud omnino incongrua, inuenitur.* Non noui Vitalem, Meletium respuo, Paulinum ignoro.) *Paulinus, Meletius, & Vitalis eodem omnes tempore, Antiochiæ fuerunt Episcopi,*

quilibet

quilibet scilicet factionum suarum. Vitalis Meletii prius discipulus, mox Apollinari heretico adherens, ab eo suum in locum relictus Antiochie Episcopus est, uir alioquin, ut scribunt, peritissimus, & uita sanctissima. refert Nazanzenus in epistola secunda ad Chelidonium, dum Apollinaris heresim impugnat, sub Beato Damaso uenisse Romam Vitalem. simulataq. heresi, ab eo in communionem susceptum, talisq. communionis fidem secum in Orientem portasse. uerum, cognito homine, malaq. eius fide detecta, quod fraude communionis fidem extorserit, cognitum etiam est. Paulinus ipse etiam diu latuit: in contentione uero, quam de retinenda simul sede habuit cum Meletio, detectus est (ut Greci aiunt) hereticus. itaque ex his tribus solus Meletius repertus catholicus est, suaq. fidei in multis persecutionibus longum cunctis prebuit documentum. extat propterea de eo Chrysostomi encomium, & a Grecis inter sanctos nunc colitur. Gregorius Nyssenus fuisse eum in Constantinopolitano scribit concilio. Mirum autem alicui non sit, quod D. Hieronius hereticum illum se respuere scribat. nam cum ex Sebaste Armenie ab Arianis Berrhaam Syrie primum, mox Antiochiam translatus fuerit, ab eisque, quod illi obiiciebat Paulinus, ordinatus Episcopus esset, diu pro heretico habitus est. longa deinde persecutio orthodoxum illum detexit, sicut Paulinum (quod Greci aiunt) Sebellianum. Si quis uero plenius horum trium historiam discere malit, legat Theodoretum, & Nicephori Callisti libri noni c. 48. & caput duodecimum undecimi, & tertium, quartum, & deinceps, duodecimi. Post Nicenam fidem.) In concilio Niceno, omnium œcumenicorum primo, ac celeberrimo, Arianorum heresis, qua filius patri consubstantialis negabatur, damnata est. quam fidem omnis ubique postea Ecclesia, Alexandrina presertim, que tale genuerat monstrum, amplexata est. Campensibus.) Cum in fine epistole, Campenses cum Tharsensibus hereticis copulatos esse, scribat; constetq. Cilicie insignem urbem fuisse Tharsum: non ab re fuerit, Campenses a Campis itidem Cilicie, quarum Ptolemeus mentionem facit, existimare esse dictos: Campasq. eam partem Cilicie esse, que inflexo sinus Issici litore, ad oram Syrie, que ui-

cina

sina est Antiochia, deflectit. Interrogamus, quid tres hypostases posse arbitrentur intelligi. tres personas subsistentes, aiunt. Respondemus, nos ita credere.) *Magna fuit olim apud ueteres concertatio, quidnam significaret ὑπόστασις, aliis pro essentia, aliis pro subsistentia illam interpretantibus. D. Basilius de utriusque differentia epistolam maxima eruditione plenam ad Gregorium Nyssenum fratrem ea de causa scripsit. docet autem in ea multis, οὐσίαν essentiam, seu substantiam in genere, ὑπόστασιν uero substantiam in subiecto aliquo, seu potius subsistentiam significare, ita ut usia pro natura, hypostasis pro persona accipiatur: & ita non esse erroneum, tres hypostases confiteri: quam confessionem a Damaso, uti catholicam, susceptam esse, Flauianus apud Nicephorum asserit. Abhorruisse ab hypostasis uoce diu olim Latinos, quemadmodũ hic abhorrebat Hieron. & similiter Græcos a personæ uocabulo, testis est Gregorius Nazanzenus; qui tantum dissidium a D. Athanasio primum scribit compositum; dum utriusque linguæ homines docuit, idem esse penes Græcos hypostasim, quod penes Latinos personam. & ita communicata uocabula sunt, & tam personæ uox a Græcis suscepta, quam a Latinis hypostasis.* Non sufficit sensus, ipsum nomen efflagitant.) *Quamuis hypostasis uox ambigua uideretur tunc D. Hieron. sensus tamen non erat ambiguus, tres scilicet hypostases, si pro personis sumeretur uox, confitendo.* Cauterio unionis inurimur.) *Mire, signa, quibus diuersæ res, eadem, ob eandem inustam notam, censentur, explicuit, & profanum exemplum sacro accommodauit negotio.* Non timebo tres hypostases dicere, si iubetis.) *Tanti facit Romanæ Ecclesiæ auctoritatem, ut etiam, quod erroneum sibi uidetur, amplexurum se polliceatur, si Romanus Pontifex iusserit: & tamen hodie, etiam quod sanctum, & catholicum est, nouatores argumento, quod ab ea emanet sede, subsannant, reiiciuntq.* Nihil aliud hypostasin, nisi usiam, nouit.) *Substantiam uocant eruditi, quod non est accidens, accidentiq. uti contrarium opponunt; dictamq. eo nomine aiunt, uel quod per se sit, & non insit, uel quod accidentibus substet. sustentatur enim accidens a substantia, eaq. ita indiget,*

diget, ut sine ea esse non posit: cum tamen substantia proprie, ac per se sit, accidentiumq. minime indigeat. uocatur autem substantia Græce ὑπόστασις. uerum quia non ea, quæ in genere, sed in subiecto aliquo inest, hoc nomine intelligitur, pro persona quod Hieron. latuit, sumitur, sic Basilius, & Gregorius Nazanzenus, sic Græci omnes tractatores accipiunt: & in hunc sensum a B. Hilario, interdumq. ab Augustino tres substantiæ, pro tribus personis, quas Græci hypostases uocant, in una essentia, naturaq. diuina nominantur. Pro substantia accipit Paulus in epistola ad Hebræos cum dicit, χαρακτὴρ ὑποστάσεως, figura substantiæ. & fides est ὑπόστασις substantia rerum sperandarum. & ad Corinthios: ἐν ταύτῃ ὑποστάσει, in hac substantia gloriæ. οὐσία uero omnium consensu essentiam significat. Et quis rogo ore sacrilego.) *Quisque pro quis, sex habebant exemplaria: nos impressam lectionem reliquimus.* Id enim, quod subsistit, non habet aliunde, sed suum est.) *Quinque ex Florentia manuscripta exemplaria habent: Ad id enim, quod subsistit, non habet aliunde, &c. quæ lectio non placuit, propterea omissa est.* Vna est Dei, & sola natura, quæ uere est.) *Quæ est uere & una natura est, habent sex manuscripta ex Florentia exemplaria: quæ lectio ipsa etiam placet.* Iungatur cum Beatitudine tua Vrsicinus.) *Vrsicinus Damaso in Pontificatu competitor fuit, contentioq. in Sicinini basilica usque ad ferrum uenit: uicit tamen Damasus, Vrsicinusq. Neapolitanum Episcopatum accepit. opponit autem Damaso Vrsicinum, & Auxentio Ambrosium, ueluti Arianos, & eorum aduersarios. Auxentius enim Mediolanensis ante D. Ambrosium fuit Episcopus.* Transfigurauit se Angelus Sathanæ in Angelum lucis.) *Hæc semper fere est hæreticorum consuetudo, ut bonum aliquid præseferant. & malum deinde latenter serant, habentes litum scilicet melle gladium, &, ut est apud comicum, altera manu panem ostendentes, altera lapidem iacientes. sic faciunt hoc tempore nouatores, dum Iesu Christi sanguinem, & per eum partam nobis iustificationem, qua nihil carius, nihil pretiosius habemus, speciosis uerbis, non tamen ad animarum consolationem, & salutem, sed ad sanctorum operum* demo-

demolitionem extollunt; Christianamq. libertatem, quæ a sceleribus, criminibusq. liberatio est, in carnis libertatem conuertunt, seruitutem, quæ ex peccato exoritur, rursus nobis parantes. Per crucifixum, mundi salutem.) *Quædam exemplaria habebant, per crucifixam mundi salutem.*

Hieronymus Damaso, epist. LVIII.

Importuna in Euangelio mulier.&c.) *Vel loquitur de Chananæa muliere, quæ multa importunitate, filiæ sanitatem a Christo obtinuit; uel de ea uidua, quæ longa assiduitate a iudice, quod uolebat, impetrauit.* Ab amico panes amicus accepit.) *Hanc historiam habes apud Lucam Euangelistam cap. undecimo.* Fecit homicidii pœnam martyrium.) *Sic emendauimus. pæna enim mendose antea legebatur.* Christi uestem in Romana urbe suscipiens.) *Rursum asserit, se Romæ baptizatum fuisse. & eleganter baptismum, Christi uestem appellat: in quem sensum dictum est ab Apostolo: Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.* Et ne putes alterius hanc de me fuisse sententiam, quid mererer ipse consti tui.) *Ne putaret Damasus, Hieronymum propter aliquod scelus, iudicum sententia in illam solitudinem relegatum, erat enim tunc Damaso ignotus, sua sponte se eo accessisse scribit, quippe ueluti talem sibi ob adolescentiæ crimina irrogans pœnam.* Cælum, non animum, mutat, qui trans mare currit.) *Horatii carmen citat. hoc autem dicitur in eos, qui commutato loco, felicitatem, quam quærunt, nequaquam inueniunt: quippe cum frustra transeantur maria, & longinqua adeantur regiones ob inueniendam felicitatem, si idem semper, quo homo angitur, animus circumferatur. accommodat autem sibi propterea eam sententiam, quod in remotissimis, & ab humano consortio alienis oris, requiem, quam quærebat, inuenire nequiuerit: non quod ipse animum aut non potuerit, aut noluerit mutare; sed quia humani generis hostis eousque illum persecutus uiuere in pace non sineret.* Hinc in tres partes scissa Ecclesia ad se rapere me festinat.) *Omnis factio ad se rapere Diuum Hieronymum propterea festinabat, quod iuuenis esset*

maxima

maxime eruditionis, & sanctitatis, & in magno apud omnes pretio tunc haberetur. In *tres autem partes scissam Ecclesiam propter Meletium, Vitalem, atque Paulinum, omnes simul Antiochia episcopos, asserit.* Nunc aut duo mentiuntur, aut omnes.) *Quia in contrariis dogmatibus, omnes cum Romana* Eccl*esia sentire, impossibile erat.* Vt qui Apostolos honore sequeris, sequaris & merito.) *Audis, quam clare confiteatur, Apostolorum honorem in Romanū Pontificem translatum esse: propterea optat, ut Petri, & Pauli, qui Romanam suo martyrio illustrarunt ac decorarunt urbem, meritum, ac lauream assequatur.* Ita te alius senem cum Petro cingat.) *Allusit ad prædictum Petro a Christo suum his uerbis martyrium, Cum autem senueris, alius cinget te, & ducet quo non uis.* Ita municipatum cæli cum Paulo assequaris.) *Non allusit ad id, quod Paulus natus in Tharso Ciliciæ, Romanæ urbis municeps fuerit, sicut in actis Apostolorum scriptum est, ut scholiastes putat, sed ad cælestem municipatum: de quo dicebat: Non habemus hic ciuitatem permanentem, sed futuram inquirimus: & alibi, Nostra autem conuersatio in cælis est, unde etiam Saluatorem expectamus dominum nostrum Iesum Christum. Municipia uero erant opida, quorum incolæ, Romam profecti, honores adipiscebantur. Distabant a coloniis, & præfecturis: quia uiuebant suis legibus, & suos magistratus habebant: coloniæ uero, præsertim Romanæ, Romanis utebantur legibus, & magistratibus. præfecturæ erant, ut ait Festus, in quibus & ius dicebatur, &* nundinæ *agebantur, & erat quædam earum resp. neque tamen suos magistratus habebant, sed ab urbe missos. Gellius lib. 16. c. 13. Municipes, inquit, sunt ciues Romani ex municipiis, suo iure & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes, a quo munere capessendo appellati uidentur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti. Primos autem municipes, sine suffragii iure, Cærites esse factos accepimus.*

Apud quem in Syria debeam communicare, significes.) *Qui eiusdem fidei erant, non solum suscepta simul sacra Eucharistia, mutuo inter se communicabant, sed interdum symbolo etiam*

etiam aliquo dato, susceptoque: cuiusmodi Romæ *erat fermentum, quod singulis diebus Dominicis ad presbyteros, qui erant in Parochiis, ut auctor est Innocentius primus, mittebatur.*

Ex Dialogo contra Luciferianos.

Proxime accidit, ut quidam Luciferi sectator.) *Lucifer Caralitanus ex Sardinia Episcopus fuit, uir catholicus, & adeo Arianis infensus, ut propter tale odium ipse etiam lapsus in errorem postea sit, asserens Episcopos ab Arianis redeuntes, sub nulla pænitentia, ac satisfactione, nisi deposito Episcopatu, recipi debere, & eis, qui aliter fecissent, non communicandũ. Arianorum etiam baptismum adeo improbabat, ut baptizatos ab eis, nisi per manus impositionem, & inuocationem Spiritus sancti suscipere nollet. initium autem erroris sui fuit propter odium Episcoporum, qui in Ariminensi concilio in subscriptionem Ariani dogmatis consenserunt. Alioqui prius a Constantio, Mediolani tunc degente, ut constat e Seuero Sulpicio, una cum Eusebio Vercellensi missus in exilium fuit, quod in damnationem Athanasii subscribere se noluerit. mansit autem Antiochia, & Paulini, eius urbis Episcopi, partes fouit. Nazanzenus in uita Basilii ait eum una cum Eusebio, Vercellensi scilicet, ex urbe Roma Cæsaream ad sedandos tumultus, qui, propter Eusebium Cæsariensem, & D. Basilium, de episcopatu excitati fuerant, missum. Erasmus suo more audax, numquam in sanctißimos Ecclesiæ Doctores bene animatus, ac sibi nimium semper tribuens, dum de eo hic in argumento plus coniecturis, quæ tamen plerũque a ueritate discedunt, quam bonorum auctorum lectione uestigat, Augustinum quo reprehenderet, inuenit; qui autem fuerit Lucifer, inuenire minime potuit: cum tamen nec D. Augustinus errauerit, Luciferum Caralitanum Episcopum inter hæreticos connumerando: & Luciferianorum hæresis non a Lucifero Smyrnensi, ut ipse putat, sed a Caralitano exorta sit.* Factum de Ecclesia lupanar.) *Cum Lucifer nec Episcopos ab Arianis redeuntes, nisi deposito episcopatu, reciperet, nec sacramenta ab eis data probaret; sciretq. multos a talibus Episcopis cum baptizatos, tum etiam ordinatos in ecclesia; lupanar ex ecclesia factum aiebat, propterea q. se ab omnium*

omnium cōmunione separabat, de qua re ita scribit Sulpicius libro secundo historiæ sacræ. Ceterum Lucifer tum Antiochiæ longe diuersa sententia fuit. nam intantum eos, qui Arimini fuerant, condemnauit, ut se etiam ab eorum communione secreuerit, qui eos sub satisfactione, uel pœnitentia recepissent. Nec ob Sardorum tantum mastrucam Dei filium descendisse.) *Hinc Sardorum Episcopum fuisse Luciferum constat. Sulpicius in eodem libro. Interea Mediolanum conuenitur, ubi tum aderat Imperator. eadem illa contentio nihil inuicem relaxabat. tum Eusebius Vercellensium, & Lucifer Caralensis Sardiniæ Episcopi relegati. Mastruca autem Barbaricæ uestis genus est, Sardorum, qui ea utebantur, linguæ ita appellata. strigium hodie Hispani, Germani uero rhenonem appellare dicuntur. Cicero in oratione pro Scauro, Quem purpura, inquit, Regalis non commouit, eum Sardorum mastruca mutauit. Ab ea mastrucatus, qui mastruca uteretur, dicitur: Mastrucatus, inquit Plautus, & plenus puluere est. et Cicero de prouinciis consularibus: Res in Sardinia cum mastrucatis latrunculis a proprætore una cohorte auxiliaria gesta. Porro, uolens regerere conuicium, hoc nomine usus Hieronymus est, quod Luciferianus ille, spurco, ac sordido uocabulo, Ecclesiam Christi, lupanar factam esse dixerat.* fol. 668. Et corpus attrectare Domini.) *Eucharistiam claris, & eruditis uerbis hic, & ubique uir sanctus corpus Christi appellat: & tamen nouatores hodie figuram potius, & ἀντίτυπον corporis uocare audent: quam Iconoclastarum ante Berengarium fuisse hæresim, ex Nicenæ alterius œcumenicæ Synodi fine discere poteris.* Qui pœnitentiam agit, priora condemnat.) *Contemnat, legebatur antea: nos exemplarium ope genuinam restituimus lectionem.* Atque ita eum, qui traditus fuerat Sathanæ in interitum carnis, ut spiritus saluus fieret, indicta in populum oratione, altario reconciliat.) *Loquitur de reconciliatione pœnitentium post exhomologesim factam, & pœnitentiæ leges expletas: hæc enim sacerdotum fit manu: de qua nos late in libro de confessione, & antiquarum pœnitentiarum lege ex Patribus diximus.* Quo modo potest peccata dimittere, qui ipse peccator est?) *Lu-*

cife-

ciferiani uerba sunt hec, non Orthodoxi, ne putes scelestum sacerdotem peccata dimittere in Ecclesia non posse: quippe cum ea uirtute Spiritus sancti, non sacerdotis merito, dimittantur. De eius manu hodie Eucharistiam accipere, quē heri quasi idololatram respuebatis.) *Melior lectio hac est, Brixianorum codicum ope restituta, quam prius impressa, ubi pro, Idololatram, Idolum, habebatur.* fol.672. Meis cassibus concluderis.) *Cassum Latini pro uacuo, & inani acceperunt, ut lumine cassum hominem apud Virgilium, & uirginem dote cassam penes Plautum. hinc casses retia dicta sunt, quod uacuas habeant maculas.* Tu autem cum conditum ab eo cibū deuores, cur insulsum arguis conditorem?) *Apposite, ut metaphora salis respondeat, sic sacram uocat Eucharistiam; quæ sacerdotum ore confecta, populis in spiritalem cibum dispensatur: uerum quia prius Deo ut suauissimum, gratissimumq. offertur sacrificium, propterea subdit: Quamobrem oro te, ut aut sacrificandi ei licentiam tribuas, cuius baptisma probas; aut reprobes eius baptisma, quem non existimas sacerdotem. neque enim fieri potest, ut, qui in baptismate sanctus est, sit apud altare peccator. Hoc autem ait, quia Lucifer Episcopis, sacerdotibusq. ab Arianis reuersis, sacramenta administrandi facultatem omnem adimebat; baptismum tantum eorum probans, uerum nec id quidem sine noua manus impositione, & Spiritus sancti inuocatione.* Omnes propositionum uestrarum calles ad unum compitum confluunt.) *Sicut callis obdurata, ueluti quæ occalluit, semita est, sic compitum locus, quo plures confluunt uiæ, appellatur.* Bethesda, lacus Iudææ.) *Loquitur de piscina, cuius mentio est apud D. Ioannem Euangelistā. hæc enim Hebraice* בית־חסדא*, hoc est, domus effusionis appellatur. ait autem, quod sicut illius piscinæ aqua aliquem, nisi ab Angelo prius mota, non sanabat, ita sacramenta uirtute diuina, non merito hominis, ministrentur; proptereaq. uerum ab hæreticis conferri baptisma, nec opus esse illud aut iterare, aut per inuocationem Spiritus sancti suppleri. Quibus uerbis & Cypriani sententiam de iterando hæreticorum baptismate improbat, & eos confutat, qui ex aliquot illius locis, male perpensis,*

asserunt, D. *Hieronymum putasse, necessariam esse in sacerdotibus rectam etiam uitam, ut uel absoluant, uel Eucharistiam conficiant. late enim hic ea reprobatur opinio. quod si alibi contrarium uideatur asserere; ideo facit, ne, dum de sola sibi sacerdotes potestate oblandiuntur, rectam uiuendi deserant uiam, & quod potestate construunt, exemplo destruant.* fol. 674. Paruulus de serpentibus lusit.) *Alludit ad illud Esaiæ, c.11. Delectabitur infans ab ubere super foramina aspidis, & in cauernam reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. sic enim exprimit uirum, cui nihil etiam ab infantia scelerum nocuit.* Ita tu peruerse religiosus.) *Hollandus corrector legebat: Ita tum in peruersum duceris irreligiosus: sed male: necesse est enim, ut uerbi sequentis, idest tribuis, casus hic sit. hæc enim sunt Hieron. uerba, Ita ut peruerse religiosus: dicente ipso Ioanne, Illum oportet crescere, me autem minui, dum serui baptismo plus, quam habuit, tribuis, Dominicum destruis, cui nihil amplius relinquis.* fol. 676. Nam & multa alia, quæ per traditionem in ecclesiis obseruantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpauerunt, uelut in lauacro ter caput mergitare, deinde egressos, lactis, & mellis prægustare concordiã, ad infantiæ significationem &c.) *Hæc, quæ de obseruatione baptismi asserit, ex Tertulliano accepit. multa autem esse in Ecclesia, quæ non scripto, sed ueterum ad nos uenerint traditione, prodit non solum hic* D. *Hieron. & Augustinus in epistola ad Ianuarium, uerum etiam illis longe antiquior Origenes, dum, tabernaculi instrumenta cur uelata humeris sacerdotum portarentur, in libro Numerorum exponit. Sed nil præclarius hac in re Apostoli testimonio, dũ Thessalonicensibus scribit: Fratres state, & tenete traditiones quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostram. Et ad Corinthios, dum de uelando, aut non uelando capite disserit, loquens de traditione, quæ usu, & consuetudine seruabatur, non scripto, Si quis autem uidetur, inquit, contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. & inferius: Cetera autem, cum uenero, disponam.* Et per omnem pentecosten.) *Pentecosten uocat, tempus quinquaginta dierum, quod est a*

Pascha

Pascha usque ad aduentum Spiritus sancti: quo tempore, ob resurrectionis Christi gaudia, neque ieiunat, neque genua flectit Ecclesia. Episcopus si imponit manum, iis imponit, qui in recta fide baptizati sunt.) *Loquitur de sacramento confirmationis, quod, manu ab Episcopis super baptizatos imposita, confertur: de qua re infra copiose.* Alioqui si ad Episcopi tantum imprecationem spiritus sanctus defluit; lugendi sunt, qui in uiculis, aut castellis, aut remotioribus locis, &c.) *Etiam a presbyteris in baptismate conferri spiritum sanctum, non tantũ ab Episcopis in confirmatione, his uerbis ostendere conatur: confertur tamen utrobique diuersis ex causis, uidelicet in baptismate pro remissione peccatorum, in chrismate uero ad robur, & armaturam fidelium.* Ecclesiæ salus in summi sacerdotis dignitate pendet.) *Summum sacerdotem Episcopum uocat: cuius auctoritatem maiorem ceterorum sacerdotum potestate esse, alibi etiam clare, diserteq. testatur. sic Apostoli, quorum locum Episcopi nunc tenent, LXXII. discipulis, quibus, ut testis est B. Damasus, presbyteri successere; sic Aaron, & ceteri deinde Pontifices, idest sacerdotes maximi, leuitis superiores semper fuerunt.* Inde uenit, ut sine chrismate.) *Vetustissimam esse consuetudinem ut in baptismo chrisma etiam addatur, non solum ex hoc loco contra hæreticos nostri temporis discere potes, uerum etiam id asserunt Cyrillus Catechesi Mystagogica tertia, Innocentius primus ad Decentium, Gregorius ad Ianuarium Caralitanum, Ambrosius de Sacramentis, Synodi Aurasicensis, Beluacensis, Valentina, & alia multa: item Rabanus, & his omnibus antiquiores Patres plurimi, quos proprio deinde opere suis loquentes uerbis citabimus.* Quod frequenter, si tamen necessitas cogit, scimus etiã licere laicis.) *In necessitate laicos etiam baptizandi ius habere, & minorem maiore aliquo præsente baptizare non posse, similiter, ut nunc Ecclesiæ consuetudo est, hic a B. Hieron. audis.* fol. 678. Reuera de Platonis, & Aristophanis sinu in Episcopatum alleguntur.) *Reprehendit, quod quis statim a studio sæcularis philosophiæ, & a poetarum lectione, sine aliqua sacrarum litterarum eruditione in Episcopum eligatur, electusq. deinde,*

non recte, ac ſincere prædicando euangelio, ſed dimulcendis tantum auditorum auribus uacet. Malum profecto hoc eſt, uerum, ineruditos, aut mutos habere Epiſcopos, longe peius eſt. De iis enim Eſaias propheta, immo per Eſaiam Dominus ad deuorandos greges, cunctis prius, quod ii bonis paſtoribus careant, inuitatis beſtiis, iratus ait. Speculatores eius cæci omnes, neſcierunt uniuerſi, canes muti non ualentes latrare, uidentes uana, dormientes, & amantes ſomnia, & canes impudentiſſimi neſcierunt ſaturitatem. ipſi Paſtores ignorauerunt intelligentiam, omnes in uiam ſuam declinauerunt. Vnuſquiſque ad auaritiam ſuam, a ſummo uſque ad nouiſſimũ. Certe ſi uigilarent, & latrarent Epiſcopi, nec tot hereſes quotidie inſurgentes gliſcentésque, neque tantam in Eccleſia morum haberemus deformitatem. Dormiente enim patrefamilias, inimicus homo zizania ſuperſeminat. Accedit, quod Ariana hæreſis magis cum ſapientia ſæculi facit, & argumentationum riuos de Ariſtotelis fontibus mutuatur.) *Non ſolum Ariana hereſis, ſed omnis ferme alia hereſis ſaculi ſapientia innititur, dum ſe nequaquam ſacra ſcripturæ auctoritati, uerum ipſam ſacram ſcripturam humano ingenio, terrenaq. ratiocinationi nititur accommodare. & hac una potiſſimum ratio ſacramentarios noſtro tempore genuit. Quapropter pulchre dictum eſt, Philoſophos Patriarchas eſſe hareticorum. hoc autem uerum eſſe, D. Cyrillus Hieroſolymitanus Epiſcopus egregie explicat catecheſi quarta.* Præterea cum ſollemne ſit, in lauacro poſt trinitatis confeſſionem interrogare: credis ſanctam Eccleſiam &c.) *Olim, In ſanctam Eccleſiam legebatur. uoculam, in, pluries hic repetitam nos propterea amouimus, quod emendatiora exemplaria eam non habebant, & rectius eſt ut in Symbolo uni tantum Deo, ad exprimendam maiorem fidem, illa apponatur. quamuis Cyrillus catecheſi XVIII. ea utatur, & id fieri poſſe D. Thomas oſtendat.* fol. 681. Saluum me fac Domine, quoniam defecit ſanctus.) *Defecit in me ſpiritus, habebant antea tranſalpini impreſſores. nos, exemplarium, & ipſius Pſalterii ope, genuinam reſtituimus lectionem. & in ſecundo poſt hunc uerſu, Nunc, pro Non, repoſuimus.* Si Eccleſiam per totũ

orbem

tum orbem diffusam non habet Christus, aut si in Sardinia tantum habet: nimirũ pauper factus est.) *Hæc uerba, Per totum orbẽ diffusa, olim deerant. nos suffragantibus ea reposuimus exemplaribus. Meminit autem Sardiniæ propter Luciferum, qui in Sardinia Caralitanus erat Episc. is enim cum omnem Ecclesiam ob receptos Arianos Episc. lupanar factam esse assseveraret, solam Sardiniã, quod ea talem non susceperit luem, Christo remansisse dicere uidebatur: quemadmodũ, sola in Africa olim mansisse Ecclesiam, Donatistæ asseuerabant.* Et totũ possidet mundum.) *Olim non, Simul, sed Semel, legebatur.* Quo modo ad angulũ uniuersæ terræ crucis trophæa collata sunt?) *Angulum terræ Sardiniam insulã uocat, & Celtiberiã Hispaniæ partem: in his enim mansisse Ecclesiam, quod Episc. Arianos non recepissent, Luciferiani aiebant.* Nimirũ aduersarius potens concessit Christo Iberiam, & Celtiberos, luridos homines, inopemq. prouinciam dedignatus est possidere.) *Antea uitiatus erat hic locus: non enim, Inopemque, sed Aethiopumq. legebatur. nos, ope quattuor exemplarium manuscriptorum, quæ Brixiæ sunt, genuinam restituimus lectionem. rationem enim, ut par erat, sic explicat, cur has tantum oras Diabolus, qui totum, secundum Luciferum, possidebat orbem, Christo reliquerit: quippe ueluti inops hæc esset prouincia. est autem Iberia, Hispaniæ pars, ad Iberum fluuium adiacens secundum Strabonem: quæ ora, quod Celtæ Galliæ populi eam olim possederint, Celtiberia cognominata est. luridos autem homines uocat, quod subnigro colore sint. hoc autem per ironiam dictum est: cum absurdum sit credere, Diabolum totius mundi dominum esse, & ab eo hanc tantum oram Christo concessam. De Aethiopia uero hic intelligi nullo modo poterat, cum prouincia illa remotissima a nobis sit, & ne Luciferi quidem nomen agnouerit, nedum ut partes eius secuta sit. præterquod, si de ea intellexisset, Aethiopes magis, quam Celtiberos, nigros uocasset.* Sciant illam fidem nominari.) *Fidem pro fiducia, hoc est ardentiori credulitate accipit: hoc est pro fide uiua, quæ spem, caritatemq. in se contineat: a qua hominem iustificari nemo ambigit. Quæ omnia hic diligenter contra nouatores attende.*

Hæc est fides, quam raro inueniri Dominus pronunciauit.) *Typographi transalpini falso legebant antea: Quam raro inuentam Deus pronunciauit. allusit enim ad illud, quod est in Euangelio, Putas ne, cum uenerit filius hominis, inueniet fidem super terram? & ita rectius est, ut legatur Inueniri, quam Inuentam, sicut nos ex antiquis codicibus emendauimus.* Sub Rege Constantino, Eusebio, & Hippatio consulibus.) *Constantio, legendum est, non Constantino. is enim Constantini Magni filius fuit, & Arianus: ab eoq. Ariminensis Synodus, de qua nunc tractat Hieron. congregata est. Eusebius autem, & Hippatius consules fuerunt anno Christi* CCCLVII, *hoc est Constantii* XXII. Tertia die resurrexit a mortuis, ascẽdit in cælum.) *Ope Antiquorum codicum nos reposuimus: A mortuis, ascendit in cælum: uerba, quæ in nostræ fidei symbolo sunt: deerant enim antea.* De usiæ uero nomine abiiciendo, uerisimilis ratio præbebatur.) *Callide Ariani, ut ὁμουσίε, id est consubstantialis, tollerent, nomen οὐσίας, id est substantiæ nomen procurarunt auferri: quasi non satis proprie dici posset, Deum substantiam esse: cum tamen & apud Græcos ὁ ὤν, & in sacris litteris,* אהיה אשר אהיה *tam clare dicatur Deus.* Valens Mursiensis Episcopus.) *Quidam codices habebant, Marsensis Episcopus: uerum falsa est lectio: quippe cum Mursia Galatiæ ciuitas sit, si Sozomeno credimus, & Valens alibi in tripartita historia μυρσῶν, non Marsorum, qui Italiæ populi sunt, dicatur Episcopus. Non ignoro, Nicephorum, cum de eo, & Vrsatio, seu Vrsicino loquitur, Pannoniæ eos uocare Episcopos, assereréq. ex Mareotide, quo ab Eusebio missi fuerant, uenisse Romam, & Iulio Pontifici reconciliatos fuisse, ficte tamen, ut postea apparuit. Epiphanius Valentis de fide sua confessionem amplius recenset. Apud Mursiam autem, Ciliciæ urbem, Magentium, qui Constantem occiderat, a Constantio, superatũ, Sozomenus, Orosius, & Sulpicius referunt: quæ causa insinuandi se in amicitiam Principis Valenti, quod Sulpicius solus addit, occasio fuit. solus enim ipse & formidinem a Principe amouit, & primus uictoriam, quam a nuncio quodam homine accepit, uelut ab Angelis acceptam renunciauit:*

uit: quapropter Valentis meritis se uicisse Imperator aiebat. Nec te similitudo nominum decipiat, quod a Constantino, Magno scilicet, Romæ apud pontem Miluium Maxentium tyrannum superatum omnis prodat antiquitas. alter enim a Magentio hic Maxentius fuit: & iam, ut constat ex Sozomeno, Paulo Orosio, & aliis, obierat Constantinus Magnus, cum Magentius superaretur. falso autem penes Sulpicium Constantinus pro Constantio legitur, dum hanc describens historiam, ita ait. Sed principes mali istius habebantur a Singindunno Vrsatius, Valens a Mursia, ab Heraclia Theodorus, Stephanus Antiochenus, Acacius a Cæsarea, Menophanes Ephеso, Georgius Laodicea, Narcissus a Neapoli. Hi ita palatium occupauerunt, ut nihil sine eorum nutu ageret Imperator, obnoxius quidem omnibus, sed præcipue Valenti deditus: nam eo tempore, quo apud Mursiam contra Magentium armis certatum, Constantinus descendere in conspectum pugnæ non ausus, in basilica Martyrum, extra opidum sita, Valente tum eius loci Episcopo in solatium assumpto, diuersatus est. &c. Quod si quis a nobis fictum putat, scrinia publica scrutetur.) *Acta Ariminensis huius concilii a D. Hilario conscripta fuerunt: Valentis autem & Vrsatii dolis catholicos, sicut D. Hieron. testatur, deceptos esse, omnis prodit antiquitas. Sulpitius addit, LXXX. tantum fuisse in ea Synodo Arianos Episcopos, ceteros omnes catholicos: cumq. diu inter se catholici, Arianiq. sine utilitate aliqua dimicarent, frequentibusq. conciliis nihil proficeretur, placuit, ut ex parte catholicorum decem legati Constantinopolim ad Imperatorem mitterentur, ut, quæ esset partium fides, & Episcoporum sententia, nosceret, sciretq. quo modo cum hæreticis pax nulla iniri posset. fecere hoc ipsum similiter Ariani, miseruntq. legatos numero pares, uerum callidiores, quam ii, qui a catholicis mittebantur: quippe cum catholici adolescentes essent, parum docti, parumq. cauti. Imperator, persuasus ab Arianis, fidem conscriptam, quam ab eis susceperat, subscribendam a catholicis mandat, præcipiens interea Tauro præfecto prætorio, qui nomine Imperatoris Synodo aderat, ut cunctos Episcopos ad amplectendam eam fidem compelleret; &, si qui pertinaci-*

ter resisterent, dũmodo is numerus intra XV esset, in exilium eo geret. reuersis tali cum iussione legatis, maior rerum, consiliorumq. perturbatio exorta est, ita ut partim tadio peregrinationis (septem enim menses iam Arimini sederant) partim imbecillitate ingenii catholici uicti, in haereticorum partem inclinare cœperint, desciscentibus a principio aliquot, deinde cateruatim aliis multis. uerum cum non propterea uincere possent haeretici, precesque, & minæ Tauri praefecti ceteros catholicos a uera fide nihilo magis dimouerent, Valens, & Vrsatius ad dolum, quo catholicos deciperent, cucurrerunt. finxerunt enim se id ipsum, quod catholici credebant, de filio Dei sentire, quaestionemq. de sola tantum Vsia uoce abiicienda, uel non, inter eos uersari. post quod ea, quae hic plene, & exuberanter refert D. Hieron. secuta sunt. Athanasius, cuius de hac re pulcherrima extat epistola, in itinere etiam a reditu coactos multos catholicos ad se secundum haereticorum fidem subscribendos, asserit. Italiæ autem insignis urbs Ariminum est, Adriatico mari adiacens, intra Pisaurum, Rauennam, & Cesenam posita.

Tunc Hilarium, de prœlio reuertentem, Galliarum Ecclesia complexa est.) *Hilarius, quod haereticorum conatibus maxime obsisteret, &, tribus ad Imperatorem datis libris, ueritatem defenderet, ac Seleuciensis in oriente concilii Patres, ne Ariminensis professioni se subscriberent, retineret, remissus in Galliam est, ueluti perturbator pacis, sine absolutione aliqua Imperiali. hoc autem diuino factum fuit consilio, ut qui exul in oriente Arianos confregerat, eos, reuersus in patriam, pluribus conuocatis ex prouincia Synodis, penitus extirparet.*

Tunc ad reditum Eusebii lugubres uestes Italia mutauit.) *Pudet referre, quam hic ineptiat Erasmus, & quam temere, quasi nullus extet historicus, cunctis de rebus calculum ferat. non contentus paulo superius dixisse, hypostasis nomen ab Ario inuentum, proptereaq. reiectum a catholicis, cum catholicum esse nomen, & a catholicis ad exprimendam personam usurpatum, nemo non norit; nunc loquens de hoc Eusebio, ait eum Nicomediensem fuisse Episcopum, & catholicum illum faciens, Constantium, Constantini Magni filium, ab eo rebaptizatum*

ferri

ferri asserit, quod prius Ariani eũ baptizauerint. statim deinde se reprimens, ac ueluti obfirmato uestigio, quorsum eat ignorans, nutanti in tenebris homini similis, subdit, alterum huius nominis ferri Eusebium, Cæsareæ Palestinæ. Mira hominis caritas, qui pro uno catholico Episcopo duos nobis substituat Arianos. Quis enim nescit, Eusebium Nicomediensem, & Eusebium Cæsariensem, nedum Arianos, uerum Arianorum antesignanos fuisse? qui hoc ignorat, nescio quid non in rebus sacris ignoret. Sed condonemus hoc scribentis festinationi, qua detentus uidere ex historiis nequiuerit, quis hic fuerit Eusebius, & an illi, quos nominat, Ariani, uel catholici fuerint: alterã uero socordiam excusare quo modo poterit? Nam si uel ex Nicomedia fuit, aut ex Cæsarea Palestinæ, numquidnam Nicomedia, uel Cæsarea Palestinæ in Italia sunt, ut ad eius in Ecclesiam suam reditum lugubres uestes Italia mutarit? Omitto alterum de rebaptizatione Constantii errorem. Hæc obiter, iuuandæ Ecclesiæ, non persequendi hominis causa, commemoraui, ut noscant lectores, quanta fides in rebus sacris haberi tali interpreti debeat: magna enim audacia, ne dicam temeritate Ecclesiam sursum deorsum, ut libet, semper uersat. Hic autem Eusebius, de quo D.Hieron. loquitur, Vercellensis fuit Episcopus, uir maxime orthodoxus, & præcipuus Arianorum hostis: relegatusq. est una cum Lucifero Caralitano, Sardiniæ Episcopo. longam de eo mentionem inuenies apud omnes ueteres historicos, præsertim Sulpicium, & Nicephorum. nec omisit eum D. Ambrosius: Maximusq. Episc. Taurinensis duas de eo edidit homilias. relatus est autem inter sanctos, eiusq. festum celebratur calendis Augusti. Et Euzoius diaconus, qui post Eudoxium Antiochenus Episcopus fuit.) *Euzoium Eudoxio in Antiocheno episcopatu successisse, constat ex historia tripartita, Socrate scilicet lib. 2. c. 43. 44. & Sozomeno lib. 4. c. 12. Quæ omnia latius explicat Nicephorus Callistus lib. 9. c. 48. Hieron. qui hereticos Arianos hic recenset, omittit Meletium, qui illam sedem medius inter utrumque tenuit: catholicus enim erat, & ab Imperatore Valente inde eiectus, in exilium actus est. fuit autem uterque horum Arianus, sed Eudoxius Aetianæ etiam factionis.*

Hic

Hic locus antea ab Erasmo corruptus fuit. legebat enim: Et Euzoius diaconus, qui postea sub Theodosio Antiochenus Episcopus fuit. quasi Arii tempore, cuius familiaris fuit Euzoius, Theodosius Imperator uixerit. decepit eum alter illius temporis Euzoius, de quo in catalogo fit mentio: qui catholicus fuit, & Nazanzenus ad eum scribit. nos, suffragantibus cum historiis, tum exemplaribus, ita emendauimus. libenter enim solemus, cumquidem licet, auctoritatem antiquorum librorum testimonio historiarũ confirmare. Vt tres confessores de exilio reuertentes.) Perspicue intelligit de D. Athanasio, Hilario, & Eusebio Vercellensi, qui Arianorũ persecutione in exilio fuerũt. hi enim tres catholicæ fidei propugnatores fuere maximi, & per eos fere solos orthodoxa mansit religio. Cogor de beato Lucifero secus quidquam, quam & illius meritum, & mea humanitas poscit, existimare.) Propterea Luciferum commendat, quod catholicus fuerit, & Arianorum acerrimus persecutor. actus est enim eam ob causam, illis instantibus, in exilium una cum Eusebio Vercellensi: & Paulinum Antiochiæ Episcopum, quem Damasus in Episcopatu postea confirmauit, elegit: unde inter eum & Eusebium dissensionis fuit origo; ut late Nicephorus tradit. In tali articulo Ecclesiæ, in tanta rabie luporum, segregatis paucis ouibus reliquum gregem deseruit.) Dolet, quod in extrema necessitate Lucifer Ecclesiam deseruerit. hoc enim fecit, dum se a ceteris, paucis retentis ouibus, segregauit, asserendo reliquum Ecclesiæ corpus factum esse lupanar. noluit enim communicare Episcopis reuertentibus, qui Ariminensi concilio, quamuis decepti, subscripserunt: & quia ii erant quamplurimi; & ipse eos pollutos, ac Diaboli membra factos asseuerabat; propterea totius Ecclesiæ corpus lupanar esse dicebat. Segregatis autem paucis ouibus ideo dicit, quod ipse a communione ceterorum discedens, cum paucis sectatoribus suis remanserit: ii autem fuerunt Sardi, quorum ipse erat Archiepiscopus, & ex Hispanis Celtiberi tantum, ut superius dictum est. hos enim reuersus ab exilio infecit. nam Sardiniam repetiisse eum post dissidium cum Eusebio Vercellensi, ob Paulinũ Antiochiæ Episcopi electionem, initum, Nicephorus lib. deci-

mo,

mo, c. 17. diserte prodit. hæc autem duo loca, mirum est, quam se ipsa interpretentur, genuinamq. esse ostendant lectionem, ubi pro, Aethiopum, inopem prouinciam, substituimus. Hoc illum amore gloriæ, & nominis in posterum transmittendi, fecisse.) *Ait maledicorum esse sententiam, Luciferum amore gloriæ se a communione Ecclesiæ eo, quo supra dictum est, modo segregasse: propterea se id minime affirmare.* Et pro simultate, quam aduersus Eusebium propter Antiochenam dissensionem susceperat.) *Supra in epistolis ad Damasum,* LVII, *&* LVIII. *breuiter a nobis relatum est, quanto dißidio Antiochena Ecclesia pressa sit, propter Paulinum, Meletium, & Vitalem, omnes eiusdem urbis, uno eodemq. tempore Episcopos. Cum itaque, ut constat ex Nicephoro, & Sulpicio, Eusebius Vercellensis, & Lucifer Caralitanus, Antiochiæ propter religionem catholicam, quo simul mißi fuerant, exularent, intercessit eam ob causam inter eos dißidium, quod Eusebius Paulini electionem, quam Lucifer fecerat, ut testatur Nicephorus, improbaret. declinauit propterea ab Eusebii communione Lucifer, & se tandem in Sardiniam recepit: ubi Luciferianorum sectam fundauit, eamq. in Hispaniæ usque partem effudit. & iam Sulpicius cũ Nicephoro refert Antiochiæ cœpisse Luciferum a communione reliquorum se segregare. Non omittam postremo, hunc quoque locum emendatum a nobis esse: legebatur enim antea: Hoc illum non amore gloriæ, &c.* Verbis eum a nobis dissentire, non rebus: siquidem eos recipiat, qui ab Arianis baptisma consecuti sunt.) *Vide, quanti Luciferi fidem, ac zelum faciat D. Hieron. ut eum condemnare non ausit: propterea non in eum, sed in eius sectatores dialogum inscripsit: ait enim, uerbis tantum, non rebus a catholicis Luciferum dissentire: propterea quod, si Arianorum baptisma non improbat, nec Episcopos Arianos, qui illud dederint, improbare poßit: & ita Episcopos ab Arianis, si in ceteris sint catholici, non abiiciat reuertentes. Apparet autem, mortuum fuisse Luciferum, cum hos dialogos inscripsit uir sanctus.* Quid aduersum Hilarium dicendum sit, qui ne baptizatos quidem recipiat ab Arianis.) *Hic Romanæ Ecclesiæ diaconus fuit, & antequam*

Arimini

Arimini Synodus celebraretur, baptizatos a Manichæis recipiebat: postea, ob hæreticorum odium, Arianorum baptisma improbare cœpit: de qua re libros etiam contra Ecclesiam edidit, & Cypriani sententiam secutus est. Quia post se nullum clericum diaconus potuerit ordinare.) *Cum diaconus fuerit Hilarius, & a diacono nemo possit ordinari, clare apparet, eius successionem in Ecclesia nullam esse posse.* Ecclesia autem non est, quæ non habet sacerdotes.) *Sacerdotem, legebatur antea. aperte autem uir sanctus asserit, nullam esse Ecclesiam, ubi sacerdotes, hoc est Episcopi non sunt. sic Diuus Irenæus, ex longa Romanæ urbis successione, ibi ueram esse Ecclesiam prodit: sic Tertullianus in libro de præscriptionibus hæreticorum, & alibi: sic reliqui fidei nostræ ueteres assertores: & tamen hodie, ibi esse Ecclesiam nouatores aiunt, unde Episcopos eiecerunt, & Montanistarum more, Genones, hoc est uanos quosdam, & nullius auctoritatis homines, substituere, quos modo concionatores, aut uerbi Dei ministros, modo dispensatores appellent. ii enim, ut statim subdit Diuus Hieronymus, ipsi sibi & laici sunt, & Episcopi.* Vt in illa omnium animalium genera, ita & in hac uniuersarum & gentium, & morum homines sunt.) *Multis ostendit, in Ecclesia bonos pariter esse & malos: quã rem peregregie etiam persequitur Diuus Augustinus contra Donatistas, & eius sectæ hominem Petilianum; cum Ecclesia comparetur decem uirginibus, quarum quinque sint fatuæ; & agro, in quo zizania etiam segeti immixta sint; & sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti, &c. Quæ professio sicut olim Donatistas in Africa, et Luciferianos in Sardinia, & Celtiberia iugulauit, ita posteriori tempore Vuiclessianos in Anglia, & Hussitas in Bohemia, & nostro Lutherianos in Germania confodit.* Emittitur de arca coruus, & non rediit.) *Sic habent LXX interpretes: & par est credere, hoc coruum cadaueribus detentum, ut Sulpicius quoque retur, fecisse. hodie tamen Hebræi habent, eum, quod, ubi consisteret, non haberet, rediisse semper, quousque aquæ diluuii cessauerint. Hieronymus nigrum alitem pro Diabolo ex Ecclesia eiecto interpretatur.*

tatur. Quotidie industria rusticana.) *Persistens in agri metaphora, cui Ecclesia cōparatur, quæ rei rusticæ nocent, hostibus, malisq. Ecclesiæ nunc egregie accommodat. abigere autē aues sonitu, & imaginibus exterrere, crepitare flagellis, ac formidines tendere, nihil aliud profecto est, nisi prauos, & hæreticos homines propositis, ac inflictis pœnis deterrere, ne sano Ecclesiæ corpori noceant.* Quibus exeuntibus.) *In fine sæculi, eiectis in tartarum improbis, Ecclesiam sine macula, & ruga remanere, Augustinus etiam, multis in locis, præsertim contra Donatistas, diserte probat.* Ad antiquam consuetudinem reuoluti.) *Mutasse Episcopos, qui cum D. Cypiano de rebaptizandis hæreticis statuerant, sententiam, & ad antiquam, nouato decreto, rediisse consuetudinem, aperte hic testatur D. Hieronymus. fecisse id ipsum etiam Cyprianum, simile uero est credere, sicut de eo hoc idem non temere credidit Augustinus.* Tunc Simon Magus, & Menander, discipulus eius.) *Iustinus, & Clemens in recognitionibus, & alii ex ueteribus, has Simonis Magi ineptias multis testantur: se enim Dei uirtutem, uel potius incognitum Deum esse asseuerabat. coarguit autem eum huius hæreseos B. Petrus Apostolorum princeps, Cæsareæ Palestinæ primum, deinde Romæ. meminit autem eius Lucas in Apostolorum actis. Menander eius discipulus fuit, præceptoriq. similia docebat, ut testatur Epiphanius, asserens se uirtutem Dei esse, missum pro salute omnium, & ut asseclas suos a potestate Angelorum, qui mundum creauerunt, eriperet: aiebat enim, se maiorem præceptore interea faciens, mundum non a Deo, sed ab Angelis factum. Simon, eum, qui mundum creauerat, creationis gloriam ignoto illi, a quo missus fuerat, præripuisse Deo, quem se esse dicebat, asseuerabat. Hanc autem blasphemiam, mirum est, quam apposite diuinitusq. inuentis Petrus Apostolus apud eundem Clementem confutet argumentis. Cyrillus, Hierosolymitanus Episcopus, cuius Synodus Constantinopolitana, ad Damasum scribens, honorifice meminit, ita de Simone Catechesi sexta scribit. Et omnis hæreseos auctor, & inuentor est Simon Magus: Simon, qui, ut est in Actis Apostolorum, inæstimabilem spiritus gratiam argento se comparare*

comparare posse existimans, audiuit: Non sit tibi pars, neque hereditas in sermone hoc, & quæ sequuntur. De quo scriptum est: Quod ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis: si enim essent ex nobis, permansissent nobiscum. Hic autem cum esset Romæ, posteaquam ab Apostolis reiectus est, & Græcam Selenem quandam meretricem circumducens, ore nefando primus ausus est dicere, se ipsum esse Deum, qui in monte Sina tamquam pater apparuit: ac deinde apud Iudæos non in carne, sed in imagine tamquam Christus Iesus uisus est, atque postea tamquam spiritum sanctum a Christo mittendum se esse promissum. & ita seduxerat ciuitatem Romanam, ut Claudius illi statuam erexerit, cum ea inscriptione in lingua Romana: Simoni Deo sancto. Dilatato autem errore, par amicorum bonorum illam calamitatem correxit, Petrus, & Paulus, cum essent præsides Ecclesiæ, & ostentantem sese istum Simonem statim extinxit. cum enim prædicaret Simon, in cælum sese ascensurum, & uehiculo Dæmonum in aerem esset sublatus: flexis genibus serui Dei: & concordiam ostendentes, de qua dixit Iesus: Quod si duo ex uobis concordauerint, de quacumque re, quam petierint, fiet ipsis: Concordiæ hoc telum per orationem emittentes in Magnum, deiecerunt illum in terram. Nec mirum est. Petrus enim erat, qui claues regni cælorum portabat: non est mirandum: Paulus enim erat, qui in tertium cælum raptus fuerat, & in paradisum, & audierat arcana uerba, quæ non licet homini loqui. ex aere in terram depresserunt eum, qui se appellabat Deum, deinceps ad inferum detrudendum. Hucusque D. Cyrillus. Dositheus Samaritanus.) *Hic Samaritanorum Princeps prophetas non recipiebat, sed Moysis tantum legem, sicut fecerunt postea Sadducæi, qui ex illius radice nati carnis amplius resurrectionem negabant. uide de eo Iosephum.* Nomẽ quoque a dissidio susceperunt.) *Sicut Sadducæi, quod Hebraice est* צדקים *iusti interpretantur, ita Pharisæi* פרשים *diuisores, quemadmodum de Phares nomine scriptum est. Quare diuisa est propter te maceria.* פרשים *autem interpretes, ac expositores legis significant.* Saturninum quendam.) *Antiochiæ ortus est Saturninus, & eadem, quæ Menander, commen-*

tus

tus est. Vide apud Epiphanium, apud quem etiam de Ophitis, qui colubrum, Ade seductorem, colebant. Et Gnoitam Carpocratem.) Hic locus antea uitiatus, coniecturis Batani interpretis adeo confusus fuit, ut uix restitui potuerit. post Ophitas, alicubi in exemplaribus legebatur, Chaldaeos: ipse Caianos pro Chaldaeis substituit, eos scilicet qui Cain & Iudam coluisse produntur; Cain quod fortissimae uirtutis fuerit; Iudam, quod pio consilio Christum prodiderit. hanc tamen uocem in scholiis tantum, non in ipso Hieronymo posuit. nos e scholiis etiam expungendam asserimus, ueluti commenticiam, & ab ipso excogitatam, non apud ueteres repertam codices. Chaldaeos etiam uocem propterea non apposuimus, quia praeterquod assuta ab imperitis hic fuerat: pauci enim, nec multae fidei codices eā habebant: Chaldaei pro Astrologis non pro haereticis sumuntur. Post uocem, Ophitas, legebatur prius & Choitam, & Carpocratem. interpres uel Gnoitas, uel Sethoitam, uel Choitam Carpocratem legit; ueluti ita dictus sit, quod Christum terrenum, hoceſt simplicem dixerit hominem. Talis e solis coniecturis capitur fructus, ut, ubi homo consistere animo possit, minime inueniat. Legendum est autem, ut suffragantibus manuscriptis exemplaribus nos emendauimus, Gnoitam Carpocratem: fuit enim Carpocrates Gnoita, siue Gnosticus, ut testis est Epiphanius libro primo c. 27. hoc autem sibi propterea sumpserunt haeretici isti nomen, quod magnam sibi scientiae uindicarent cognitionem. inter alios uero errores affirmabat Carpocrates, unum esse principium, & patrem uniuersorum, ignotum, & innominatum; mundumque, & quae in mundo sunt, Angelos habuisse factores; desciuisseq. eos a superna uirtute; Christumq. non a spiritu sancto, uerum a Ioseph genitum fuisse. ceteras eius blasphemias uide apud eundem Epiphanium, Irenaeum, & Eusebium Caesariensem, Egesippum hunc quoque una cum aliis haereticis, editis libris, confutasse, Haymon in quarto memorabilium rerum testatur libro. Et Cerinthum, & huius successorem Hebionem.) Epiphanius libro primo c. 28 scribit Cerinthum similes Carpocrati habuisse blasphemias, asserens legem una cum prophetis ab uno Angelorum datam fuisse, Christumq.

stumq. ex Maria, & Ioseph cœpisse, nec esse æternum Dei Patris uerbum. degebat autem hæc bellua in Asia. D. Ioannes contra eum, & Hebionem Christi diuinitatem negantes, preclarissimum euangelium suum scripsit: & oborta hæresis occasione æterna Dei uerbi diuinitatis sacratissimum lumen mundo inuexit. Quo B. Cyprianus ob hæreticos rebaptizãdos in epistolis suis reliquit.) *Falso antea legebatur, Ob hæreticos non rebaptizandos: nam Cypriani & Patrum Africanæ Synodi decretum erat, ut baptizati ab hæreticis rebaptizarentur. cuius concilii decreta D. Augustinus, dum ea refellit, omnia ponit. D. Hieron. hic Cypriani errorem peregregie excusat: quippe cũ non propterea se a communione contrarium asserentium separauerit, ipseq. in odium Nouatianorum, pro honore, & utilitate catholicorum, bono id fecerit animo.* Hilarius Deucalion orbis.) *Apposite Hilarium diaconum, orbis Deucalionem appellat: quasi totus mundus in hæreticorum baptismate, uelut in altero orbis diluuio, periturus fuisset, nisi ab uno Hilario per alterum restitueretur baptisma. nota est enim Pyrrhæ uxoris, & Deucalionis mariti fabula, quo modo in Parnasi montis uertice diluuii tempore cymba seruati, iactis post terga lapidibus, humanum restituerint genus.* Et a Manichæis baptizatos recipiebas.) *Romæ etiam comprehensos fuisse olim Manichæos, indeq. statim eiectos, Leo Papa in sermonibus suis testatur. huius hæreseos inuentor Manes quidam Persa fuit, paulo ante D. Cyrillum Hierosolymitanum, qui eius historiam late catechesi sexta persequitur, hocest Probi Imperatoris tempore. Rex Persarum, quod filium, quem sibi seruare promiserat, occidisset, excoriari illum fecit, corpore bestiis proiecto, & cute, instar utri, ante portas suspensa. tres reliquit post se discipulos, Buddam, Hermem, & Thomam, qui euangelium, quod Thomæ Apostoli nomine circumferebatur, composuit. Libri alii, capitum scilicet unus, alter mysteriorum, & tertius thesaurorum, quos Manes habuit, Scythianum quendam, Aegypti commorantem, auctorem habuerunt. uacabant Manichæi diuinationibus, & communibus impudicisq. lauacris: Christũ solem hunc uisibilem esse dicebant, proptereaq. solem adorabant,*

bant, & mane orientem salutabant: liberum arbitrium tollebant: resurrectionem Christi non ueram, sed phantasticam esse contendebant: Deum ueteris testamenti, malorum inuentorem uocabant: & cibos, quos Deus creauit ad utendum cum gratiarum actione, uti malos blasphemabant, eosq. nisi prius execratos non suscipiebant. Manes praeterea, quod nomen Persarum lingua homiliam significat, sicuti insanum Graeca, cum Curbicus antea uocaretur, magiae uacabat, Daemones inuocabat, & se spiritum sanctum esse asseuerabat: conuictus in Mesopotamia ab Archelao Episcopo primum fuit. reliquas Manichaeorum blasphemias breuitatis causa omittimus. Et nouum balneum aperis.) *Sic uocat nouum, quod Hilarius praedicabat, baptismum.* fol. 693. Cum Praxea, cum Hebione, cum Cerintho, Nouato.) *de Cerintho, & Hebione iam diximus: contra Praxeam, uide, quae referat Tertullianus. Nouatus autem peccantes post baptismum non recipiebat ad poenitentiam, si mortifero aliquo peccato lapsi fuissent. D. Cyprianus de Nouatianis, qui eius tempore coeperunt, in multis epistolis multa.* Exceptis Pauli Samosateni discipulis.) *Hos solos legimus non susceptos a Nicena Synodo, sed rebaptizatos fuisse, propterea quod in baptismi forma peccassent. non enim baptizabant in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti.* Montenses, siue Campitas.) *Lusit in dissimilibus rebus, ut Montanos, ob uilem haeresis foeditatem, a campis potius, quam a montibus, cognominandos esse dicat.* Cum & Diabolus de scripturis aliqua sit locutus.) *Haec enim haereticorum consuetudo est, ut scripturas, non secus quam Diabolus in tentando Saluatore nostro Christo fecit, inuertant, & ad prauum eorum torqueant sensum: cum tamen non in legendo, sed in intelligendo uis earum consistat.* Non recipiendos qui calciati sint, & duas tunicas habeant.) *Quam facile sit ex Euangelio haeresim struere, hoc infimo ostendit exemplo: Christus enim & calciatos incedere Apostolos, et duas habere tunicas prohibuit. uerum quotquot homini necessariae sunt, unius tunicae nomine intelliguntur, ut eum locum D. Hieron. interpretatur, & discalciatos ambulare, ad consilium, Apostolicae perfectioni simile, non ad necessitatem pertinet Christianorum.*

Vterque noſtrum palmam refert, tu mei, ego erroris. *Antea mendoſe: Palmam refer tu mei, & ego erroris.*

Ad Auitũ, quid cauendũ in libris περὶ ἀρχῶν.

Seu bene, ſeu male dixiſſet ille qui ſcripſit.) *Intelligit de Ruffino. parcit autem nomini, ne maius inter eos accendatur odium: ille enim hos Origenis uerterat libros, uerum detractis, additisq. nonnullis.* f. 695. Inter ſcorpiones, & colubros incedendum.) *Vere, qui legit libros περὶ ἀρχῶν, inter colubros ambulat, & ſcorpiones: infinitis enim blaſphemiis pleni ſunt, ita ut mirum ſit, talem uirum in tantas decidiſſe ineptias: defendant eum, ut libet, Euſebius Cæſarienſis, Socrates hiſtoricus, Ioannes Hieroſolymitanus, Ruffinus, & alii: ab omni enim Eccleſia reiectus eſt ut hæreticus, laborantibus maxime hac in re Theophilo Alexandrino, & Epiphanio, Salamine Cypri Epiſcopis, & D. Hieron. presbytero.* In craſſiora corpora relegetur.) *Etſi, Religetur, multi manuſcripti habebant codices, nos impreſſam magis retinuimus lectionem, quod Origenes ueluti in exilium quoddam huc e cælo, propter ſcelera ibi perpetrata, animas mitti affirmabat.* Omnes rationabiles creaturas ex hominibus poſſe fieri.) *Sic habent plura, ac meliora exemplaria, non, Ex omnibus: quippe cum ex hominibus, non ex omnibus mundi rebus, rationales creaturas, Dæmones ſcilicet, & Angelos fieri poſſe, Origenes aſſeueret, hoc eſt ex rationalibus rationales.* f. 698. Qui aſſerit μετεμψύχωσιν.) *Sic animæ de corpore in corpus tranſmigrationem, ſeu uerius tranſanimationem, quod ponebat Pythagoras, Græci uocant: de qua re nos ſupra ex Diogene Laertio diximus.* Non iuxta Epicurum uno tempore plurimos, & ſui ſimiles.) *Hanc Epicuri opinionem ipſemet Epicurus in epiſtola, quam ad Herodotum ſcripſit, aperte recenſet, putans ſe id ex atomis, a quibus aſſerit mundum fieri, quaſi ii infiniti ſint, & in infinitum ferantur, probare poſſe.* ἀπλανῆ.) *Ideſt non uaga, minime mobilis. ſic uocat firmamentum ſeu octauam Sphæram, quod ſtellæ, quæ in ea ſunt, fixæ ſint, ac minime moueantur. ἀντιζώνη autem, quod zonis, ac ueluti cingulis diſtinguatur, ſimiliter ipſum octauum cælum, cum Sphæris,*

ris, quæ ab eo comprehenduntur, appellatur, quod superioribus cælis oppositas habeant zonas. fol. 700. Non punit in supplicijs, sed in conscientia peccatorum.) *Pro, Non punit, Non potuit, manifesto errore antea legebatur, sicut paulo inferius, Cui necesse fuerit, pro, Cum necesse fuerit*. Malis replentur spiritibus.) *Replentes, falso antea legebatur*. fol. 703. Quem rerum ordinem, totius mundi regit prouidentia; dum aliæ uirtutes de sublimioribus corruunt &c.) *Hic locus ope Brixianorum codicum restitutus est: uitiatus enim maxime erat: nam transalpini typographi ita habebant: Quem rerum ordinem, & totam mundi prouidentiam*. Quando receperint gloriam filii Dei.) *Filiorum Dei, legendum est, secundum illud Apostoli, Et gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei: prius tamen, Gloriam filiam Dei, legebatur. Quod si legas, Gloriam filii Dei, non est ipsa etiam incongrua lectio, quippe cum sancti, qui Christi coheredes sunt, recepturi sint gloriam filii Dei: de quo scriptum est, quod in gloria sit Dei patris: & alibi: Vt sciatis, quæ sit spes uocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hereditatis eius in sanctis* fol. 706. In libro numerorum.) *Intelligit de ordine, quem circa mouendum bellum, Deus per Moysen, Israeliticum populum c. 10. Numerorum docuit*. Pater, qui me misit, maior me est, in omnibus uerum esse contendet.) *Et hic locus uitiatus erat: legebatur enim: pater, qui me misit, maior est omnibus. astruere enim uolebat blasphemiã, quam ab eo Arius postea accepit, minorem scilicet patre filium esse: propterea Euangelii locum citauit. at nullibi scriptum inuenimus: Pater, qui me misit, maior est omnibus: sed aut, Vado ad patrem, quia pater maior me est: aut, Pater meus, quod dedit mihi, maius omnibus est*. Et rursum cum illa deprauatione lapsos se ad meliora correxerint, dissolui in nihilum.) *Lapsum sed, antea perperam legebatur*. Et qui in alio loco filium, & Spiritum sanctum, non uult de Patris esse substantia, ne diuinitatem in partes secare uideatur: naturam Omnipotentis Dei angelis, hominibusq. largitur.) *Origenem Arii, & Eunomii fontem fuisse, quorum primus in filium, alter in Spiritum sanctum, hoc eodem modo blasphema-*

bat, satis hinc constat: propterea subdit, ab iis, qui Arium, & Eunomium impugnarunt, hanc quoque Origenis impietatem confutari. scripserunt autem contra Arium multi, uerum præcipue Athanasius, Eustathius, & Hilarius, sicut contra Eunominum Basilius: in cuius sectatores egregia etiam extat Gregorii Nazanzeni oratio. Fuit autem Eunomius Eudoxii discipulus, & Aetii successor: qui præter blasphemiam, quam contra Spiritum sanctum tulerat, asserebat, teste Socrate in quarto Ecclesiasticæ historiæ libro, Deum de sua substantia nihil amplius scire, quam nos sciamus. &, ut in fine tertii Epiphanius addit, rebaptizabat promiscue omnes, tam scilicet eos, qui ab Arianis, quam qui a catholicis baptizati essent. Hæresim quoque Manichæorum propterea ab Origene fluxisse Hieron. asserit, quod illi etiam, ut testis est libro secundo Epiphanius, μετεμψύχωσιν usque in ipsa bruta animalia ponebant, & unum Deum ab altero, ueluti illi oppositum, discernebant. Origenem, eiusq. sectatores Proclum, & Aglaophonem Methodius Martyr, Tyri Episcopus, primus omnium oppugnauit, præsertim in iis, quæ erant contra resurrectionem. Calciatis pedibus.) *Apposite, calciatis pedibus Hebræorum instar, ad ueram repromissionis terram pergendum esse, ait, propter scorpios, & colubros, qui in uia euntibus insidiantur, ut mordeant. usus est autem hac metaphora propter uarias, noxiasq. Origenis hæreses, infelicem hunc uirum infelicior exitus secutus est. Serapi enim in Alexandria illum iam senem litasse, Epiphanius, & Suidas testes sunt.* Arcuato scorpii uuluere.) *Arcuatum uulnus propterea dicit, quod scorpius instar arcus, dum mordet, caudam inflectat, sicq. uenenum effundat.* Legat prius hunc librum.) *Audiant hæc, qui hæreticorum libros passim sibi legendos fore contendunt, & salubrem parentis Ecclesiæ prohibitionem despiciunt. uenenum enim aureo etiam haustum poculo, nisi præsumpta antidoto, semper nocet.*

Epiphanii ad Ioannem Hierosolymitanum, epist. I X.

Oportebat nos, dilectissime, clericatus honore non abuti in superbiam.) *Hæc inter cetera sunt uerba, quæ male*

a D. Hieron. uersa Ruffinus cauillabatur. Grace enim sic scripserat Epiphanius. ἔδει γὰρ ἡμᾶς ἀγαπητὲ μὴ τῇ οἰήσει τῶν κλήρων φέρεσθαι. *Vide infra de optimo genere interpretandi, epistola* C I. Cleri eorum non proderunt eis.) *Sic uerterunt* L X X. *quod nos Hieremiæ capite duodecimo nunc ita legimus: Hereditatem acceperunt, & non eis proderit.* Scribebantur & epistolæ biblinæ iuxta Esaiam.) *Hocest, epistolæ ita grandes, ac graues, ut essent libri instar. uolumina uocat Hieronymus. in Hebræo est* בכלי גמא, *hocest, in uasis papyri. quod* L X X. ἐπιστολὰς βιβλίνας *transtulerunt, accipientes* גמא *pro epistolis, quippe cum in papyro illæ scriberentur, &* כלי *non* כלי *legentes. in sententiam Phornuti philosophi in libro* περὶ τῆς τῶν θεῶν φύσεως *accedens Cyrillus Alexandrinus, super illo Esaiæ capite (liber tamen non est impressus) postquam fabulam Adonidis a Venere quæsiti, quod Osiridis, & Isidis nomine occulebant Aegyptii, multis retulit: scribens de Biblo, quam ex Strabone, Plinio, & Eustathio, & ex sacris etiam litteris constat urbem esse Libano monti uicinam, ait, quod ad eam ex Aethiopia per mare & Aegypto Diabolica arte litteræ uase inclusæ perferebantur, quibus mulieribus, ut desisterent a planctu de quo Ezechiel meminit, significabatur, Adonidem Veneris amasium iam inuentum. in Biblo coli solitum Adonidem constabit etiam ex Plinio lib. 5. c. 20.* In monasterio fratrum.) *Excusat se, quod diaconum quendam, mox eundem presbyterum ordinauerit; asserens eum ad diœcesim Ioannis Hierosolymitani Episcopi non pertinere. erat autẽ hic Paulinianus frater D. Hieron. degebatq. tunc, cum ordinaretur, in monasterio peregrinorum, Epiphanii nomine nuncupato: ut latius id ipsum testatur Hieron. infra ad Theophilum epist. LXI. Fol.* 710. Et sancti presbyteri Hieron. & Vincentius propter uerecundiam, & humilitatẽ nollent debita nomini suo exercere sacrificia, & laborare in hac parte ministerii, quæ Christianorum præcipua salus est.) *Intelligit de sacrificio Missæ. Hic autem Vincentius socius D. Hieron. fuit, ut infra in epistola ad Pammachium contra errores Io. Hierosolymitani inuenies. Sacrificandi autem ministeriũ recusasse ambos, propterea dicit,*

quod animarum, ut reor, curam declinarint, quippe qui contemplationem Mariæ magis elegerant, & Deo arctius uacare disposuerant, ut ambo, quod sequenti constat epistola, in agris, & solitudinibus adolescentiæ peccata deflentes, Christi misericordiam flecterent. nam celebrasse D. Hieron. missas, multis in locis ipse prodit, & ad earum usum relictam sibi a Nepotiano sacram uestem, supra in eius epitaphio epist. 111. inuenies.

Cum igitur celebraretur collecta in ecclesia uillæ.) *Conuentionem ad orandum collectam uocat; quo nomine ecclesiastica historia utitur: & eius uestigium adhuc apud nos manet, qui orationes, quæ sunt in missa, collectas dicimus. in quem sensum dictum est ab Apostolo, Non deserentes collectionem nostram, hoc est ἐπισυναγωγὴν. apud Lysiam συναγωγεῖς τῶν πολιτῶν, hoc est ciuium conuentus, appellantur.* Per multos diaconos apprehendi iussimus, & teneri os eius: ne forte liberari se cupiens, adiuraret nos per nomen Christi.) *Qui uidebantur in populo uiri boni, etiam renuentes ordinabantur. sic Diuum Augustinum, sic Paulinum per uim inflammata plebis legimus presbyteros factos. uere autem hæc Dei erat uocatio, cui illi tandē non poterant non acquiescere. si sic hodie homines quærerentur, talesq. eligerentur in clerum, qui uocati potius, quā gradum lucri, aut honoris gratia ambientes accederent, præclare utique cum Christiana republica ageretur. Nec quisquam, inquit Apostolus, sumit sibi honorem, sed qui uocatur a Deo, tanquam Aaron. Sic & Christus non semet ipsum clarificauit, ut Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. quemadmodum & in alio loco dicitur, Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedek.*

Et cum ministraret in sanctis sacrificiis, rursus cum ingenti difficultate, tento ore eius, ordinauimus presbyterum.) *Ministrum sanctorum sacrificiorum diaconum uocat. ordinatio autem fiebat cum oratione, & manus impositione, quemadmodum nunc Ecclesia utitur. Sic septem diaconos a fidelium conuentu electos, ab Apostolis in hunc modum ordinatos fuisse, Lucas his testatur uerbis: Hos statuerunt ante conspectum Apostolorum, & orantes imposuerunt eis manus.* Cur non habe-

rent

rent qui sibi Domini sacramenta conficerent.) *Quod supra sacrificium appellauit, sacramentum nunc uocat. sacra enim sanctaq. Eucharistia dum Deo offertur, sacrificium, dum autem a fidelibus sumitur, sacramentum dicitur. huius rei praeclaram Paschali in agno figuram habuimus. is enim quartadecima die primi mensis immolabatur ad uesperam primum, ut sacrificium, deinde ut sacramentum manducabatur. & Melchisedek pane, uinoq. primum litabat, erat enim sacerdos Dei altissimi, postea his ita litatis uescebatur.* Numquam autem ego ordinaui diaconissas.) *Haec uox saepe apud patres, & uetera concilia inuenitur. uocantur autem ita mulieres, quae in templo, ut est in Actis Apostolorum, inseruiebant, nomine ἀπὸ τοῦ διακονεῖν, hoc est, a ministrando illis imposito.* Quando autem complemus orationem secundum ritum mysteriorũ, & pro omnibus, & pro te quoque dicimus.) *Vetustissimam esse consuetudinem, ut in missarum sacrificio pro cunctis oraretur fidelibus, hinc & ex omni constat antiquitate. Apostolus, (ab Apostolis enim haec fluxit consuetudo,) Obsecro, inquit, primum fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro Regibus, & omnibus qui in sublimitate constituti sunt. &c. Augustinus, ut ex hoc Pauli loco hanc Ecclesiae eruat consuetudinem, has quattuor uoces, quae Graece sunt, δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, καὶ εὐχαριστίας, quattuor, quae sunt in missa orationis, speciebus recte accommodat.* ψυχὰς, ἀπὸ τοῦ ψύχεσθαι.) *Idest, a refrigescendo, quod caelestem calorem amiserint. huius sententiae uidetur fuisse etiam Pythagoras. a quo Plato primum, mox Origenes haec hausit. cum enim animam, ut testatur Laertius, aetheris auulsionem, ac frigidi propterea aetheris participem esse diceret, a refrigescendo utique illam uocatam fuisse asseuerabat. sed rectius est, ut a uita, quae respirando, frigidumq. aerem attrahendo ducitur, ea nuncupata sit. cadauer autem dici corpus, propterea Origenes asserebat, quod σῶμα, ueluti πτῶμα dictum esse existimaret.* σῶμα, idest corpus: σῆμα, monumentum interpretari.) *Cuncta ad haeresim suam uafre Origenes torquebat. ut enim persuaderet, animas e caelo lapsas, &*

in corpora ueluti in carcerem relegatas, σῶμα, ueluti σῆμα, hoceſt carcerem, ſeu tumulum uocatam eſſe dicebat. Plato in Cratylo latius de his diſſerit. Et aliæ hæreſes numero octoginta.) *Propterea octoginta nominat, quod Epiphanius, cuius hæc eſt epiſtola, contra octoginta hæreſes ſcripſerit. tot enim uſque ad ſua tempora pullularant.* Numquid coriarius, aut ſcortiſarius.) *A ſcorto, ideſt pelle ſcortiſarius ducitur. prius autem ſcordiſcarius legebatur.* Ex omni ligno, quod eſt in paradiſo, comede.) *Sequebatur poſtea hic uerſus: Similia ſunt lignis aliis, & arboribus, ſicut flumina ſimilia ſunt fluminibus, & aquis. expunximus autem eum, tum quia nullis in manuſcriptis erat exemplaribus, tum quia ſenſum, aliis uerbis expreſſum, ipſe ſic poſitus maxime perturbabat.* Dicente Origene de aquis quæ ſuper firmamentum ſunt, non eſſe aquas, ſed fortitudines quaſdam angelicæ poteſtatis; & rurſus, aquas, quæ ſuper terram ſunt hoceſt ſub firmamento, eſſe uirtutes contrarias, ideſt dæmones.) *Etſi Auguſtinus de Geneſi ad litteram hanc eandem Origenis ſententiam quærendo referat, non tamen eam ſtatuit. uere autem aquas ſuper cælos eſſe, aſſeuerante id ſacra ſcriptura, nemo catholicus inficiatur, quocumq. modo, ut recte aſſerit Petrus Lombardus, ibi illæ ſint. hinc cælum criſtallinum uocatum, Theologi ſtatuerunt: hinc apud ſacras litteras, cælum* שמים*, quod ibi aquæ ſint, appellatur: & ſi tibi incredibile hoc uideatur, aliud, ut Cyrillus Hieroſolymitanus ait, multo incredibilius credendum tibi proponimus, in aquea ſcilicet illa ſubſtãtia, ſolis, lunæ, infinitarumq. ſtellarum ardentes, collucentesq. ignes, hoceſt duas maxime inter ſe aduerſas, contrariasq. naturas eſſe credere, ac profiteri oportere.* In decima generatione poſt annos bis mille ducentos quadraginta duos, uindicans Deus imaginem ſuã.) *Ita hunc locum exemplarium ope reſtituimus, cum prius pro, Quadraginta duos, Sexaginta duos, legeretur. tot enim anni ab orbe condito uſque ad diluuium computantur a Græcis omnibus: quibus Sulpicius etiam in primo, & alii ex Latinis aſſentiuntur: cum tamen ex ſacro Geneſis libro ſecundum ueritatem Hebraicam multo pauciores anni ſint, hoceſt, MDCLVI.*

Et

Et rursum post annos mille centum, & undecim plus minus, in nouo legimus testamento, quod non perdiderunt homines imaginē Dei. Iacobus enim Apostolus, & frater Domini, cuius & supra meminimus, instruit nos.) *Hunc locū, suffragantibus cum manuscriptis exemplaribus omnibus, tum etiam ipsa historia ueritate cogente, ita etiam restituimus: cum antea ridiculo sane mendo legeretur, Post annos trecentos undecim. ecquis enim tam rerum, temporumq. imperitus est, ut nesciat, a Salomone, a cuius tempore numerandi initium hic sumitur, usque ad D. Iacobum, Christi Saluatoris nostri fratrē, multo plures intercessisse annos, quam sint trecentum & undecim? certū autem est, & a Salomone ad Christum fuisse annos plus minus mille & quadraginta: reliqui Iacobi uitæ adscribuntur. Lege Eusebium, Bedam, Fregulphum, Marianum Scotū, & alios, qui cum Græce, tum Latine de temporibus scripserunt.*

Cum ergo uidissem, in Ecclesia Christi, contra auctoritatē scripturarū, hominis pendere imaginem, scidi illud.) *Mirū est, quam ex hoc loco Iconomachi hodie exultent: cū tamen ipsa uerba plane demonstrent, non Christi aut sancti alicuius, sed puri tantum hominis eam fuisse imaginem: immo, si quis diligenter locū expendet, constabit ex eodem contrarium maxime. cum enim superius dicat, Inueni ibi uelum pendens in foribus eiusdem ecclesiæ tinctum, atque depictum, & habens imaginem quasi Christi, uel sancti cuiusdam: non enim satis memini cuius imago fuerit: dicere uidetur, talem fuisse illā imaginem, qualis soleat esse uel Christi, uel alicuius sancti, quæ in ecclesiis depingi solita sit. contra Iconomachos autem satis erit legere Synodum secundam Nicenam, & Io. Damascenū de Imaginibus.*

Hieron. ad Pammachium aduersus errores Ioannis Hierosolymitani. epist. LXI.

Facessat itaque Nouatus, errantibus manus non porrigens.) *Eleganter ait, Errantibus manus non porrigens; quippe cum Nouatus, a quo Nouatiani cognomento καθαροί, peccantes post baptismum ad pænitentiam minime reciperet. Fuit autem is Africanus, ex Carthagine scilicet urbe; primumq. philosophiæ operam dedit, mox presbyter factus est. aiunt eum ab*

immundo

immundo spiritu arripi solitum fuisse, quod spiritum sanctum in confirmatione non suscepisset. hic, ut late de eo post alios Pacianus, Barcilonensis Episcopus, testatum reliquit, fraudatis primum in Carthaginiensi Ecclesia uiduis, spoliatisq. pupillis, pecunia Ecclesiæ denegata, patreq. extra domum proiecto, fameq. mortuo, nec sepulto, demumq. uxore grauida, calce percussa, proptereaq. abortiente, Romam uenit: ubi sedente iam Cornelio Papa, quorundam malorum hominum fauore cathedram inuasit, asserens indignum ea sede Cornelium, quod lapsis communicauerit: indeq. capta occasione hæresim suam fundere cæpit. D. Cyprianus, uti hæreticum ex ecclesia sua transfugam, hominem epistolis, libellisq. maxime persecutus est. Montanus cum insanis feminis prosternatur.) *Priscam, & Maximillam, quas a se, uelut a Paracleto spiritu, afflatas, prophetissas Montanus reddidisse asseuerabat, insanas appellat feminas.* Sed Elias, qui interpretatur fortis Domini.) *Sic exponitur apud Hebræos* אליה *quippe cum* אל *quod unum est ex Dei nominibus* גבור *hoc est fortem significet, &* יה *ex quo Alleluia componitur, Dominum. cui cum in fine additur uau, iam* יהוה *nomen, ut dicimus τετραγράμματον, integrum ferre redditur.* Scribunt sæculi litteræ, amantium cæca esse iudicia.) *Platonis dictum id fuit, a Cicerone Latine redditum.* Propter scandalum nominis, ὁμοούσιον se damnare simulabant.) *Veluti de sola uoce, & non de re quæstio esset, sic Ariani fingebant: eoq. modo a Valente Mursensi ex Pannonia Episcopo, Patres catholici Ariminensi in Synodo decepti sunt.* Quod spiris totius corporis tegebatur.) *Spiras uocant gyros, ac reuolutiones, quales in serpentibus, dum se ipsos circumuoluendo colligunt, uidemus. quam rem egregie Virgilius expressit, dicens: Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto Squammeus in spiram tractu se colligit anguis.* Tolle occasionem uolentibus occasionem.) *Hæc uox ultima a nobis restituta est; deerat enim antea.* Ordinationis esse certamen.) *Propter Paulinianum, fratrem D. Hieron. quem primo diaconum, mox presbyterum, etiam inuitum Epiphanius ordinauerat, hoc dicit. conquerebatur enim Ioannes Hierosolymitanus Episcopus,*

quod

quod homo in sua diœcesi, ab alieno Episcopo ordinari minime, se inconsulto, debuerit: cum tamen falsum esset eum in sua diœcesi ordinatum. Ab Eutychio audiebatur, uel postea Episcopus Cypri a Valente non tangebatur.) *Tanti nominis tantaq. sanctitatis fuisse Epiphanium scribit, ut presbyterum insignis hereticus Eutychius audiret, & Episcopum factum Valens Imperator, qui nec Basilio Magno pepercit, ita reformidaret, ut tangere non auderet.* Contra Photinum.) *Photinus, Marcelli auditor, Christum ex Maria initium habuisse, non autem fuisse antea asseuerabat: quapropter eum iure a Patribus condemnatum fuisse, Socrates, Epiphanius, Sulpiciusq. qui eius historiam persequuntur, testantur.* Ad omnes oculorum dolores uno utuntur collyrio.) *Prouerbii loco dici hoc solet: non enim eruditi medici est, uno ad omnes oculorum morbos uti collyrio, atque medicamine.* Nunc quasi auribus lupum apprehenderis, nec tenere potes, nec audes dimittere.) *Egregie ipsemet explicauit, quid significet adagium, Lupum auribus tenere: quod in re ancipiti, periculosaq. dici solet. lupus enim cum breues habeat aures, & fera sit quã maxime noxia, nec teneri, nec dimitti potest sine periculo. utitur eo prouerbio etiam Suetonius in Tiberio.* Maluisti omnino reticere, quam aperte, quod rectum fuerat, confiteri.) *Pro Rectum, Tectum antea legebatur.* Miserabilis prætextatus.) *De Pretextato, qui obiit, cum designatus iam esset consul, in primo etiam tomo dictum est. Post hec autem uerba subiungit Erasmus. in hunc extat iocus Ciceronis. nam admirabantur uigilantem consulem qui toto consulatu suo somnũ oculis non uidisset, quod, inito consulatu, mox, eodem die, sit mortuus. Non intellexit Ciceronis locum Erasmus, cum eum describeret. non enim ait Cicero, consulem illum eodem die mortuum esse, uerum eodem die & consulatum suscepisse, & deposuisse. perierat enim extremo anno Fabius consul: cuius in locũ Caninium Rebilum surrogari Cesar dictator uoluit, qui per aliquot tantum horas, idest usque ad exitum anni consulatum gereret. Ciceronis autem uerba sunt hec in epistola ad Curium, lib. 7. fam. Consulem hora septima renunciauit, qui usque ad*

Kal.

Kal. Ian. esset, quæ erant futuræ mane postridie. ita Caninio
consule scito neminem prandisse. nihil tamen eo consule mali
factum est. fuit enim mirifica uigilantia, qui suo toto consula-
tu somnum non uiderit. Idem ex Plutarcho, & Macrobio colli-
gitur. atque hoc totum diximus, ut Erasmi patefiat inscitia in
Cicerone intelligendo, non ut Ciceronis eum locum ad hunc Hie
ronymi Prætextatum pertinere existimemus. nam hic Prætexta-
tus, sub Damaso Papa, ipsius Hieron. ætate uixit: Caninius
autem Rebilus, qui paucas horas consul fuit, Ciceronis ætate.
Laciniosis periodis.) Hoc est sinuosis, flexuosisq. in quem sen
sum Alexandriam laciniosam appellat Plinius, quod urbs esset
tortuosa, & implicata. Aut, si locutus est talia, damna,
quia dixerit.) Perperam legebatur antea: Aut, si locutus est
talia, cum damna, qui dixerit. Erosam fidem artifici sermo-
ne contexis.) Male Erasmus, Eandem, hic legendum fore
putauit, pro simplici, ac nihil distorti habente fide: cum con-
trario prorsus sensu id Hieron. dixerit. uocat enim erosam Ioan
nis fidem, hoc est non integram, neque sanam. hæreticus enim
is erat, uerum hæresim, ne deprehenderetur, artifici occultabat,
contexebatq. eloquio. Qui diligit patrem, aut matrem su-
per Christum, non est eo dignus.) Non est Deo dignus,
transalpini habebāt typographi, uerū falso. eo enim, hoc est Chri
sto, legendum est: sicut habent emendati codices. alludit enim
ad illud Christi dictum: Qui amat patrem, aut matrem super
me, non est me dignus. quæ lectio ubique similiter, sicubi non
est reposita, reponi debet. Certe Dauid etiam de aspectu cæ-
lorum dubitans, Videbo, inquit, cælos.) Hæc uisio ad per-
fectam pertinet cognitionem. nam etsi oculis cæli conspiciuntur,
multa tamen sunt, quæ de eis a nobis hic ignorantur. Num Eu
nomii ἀθέε tibi impegit hæresim.) ἄθεος dicitur is, qui Deū
negat, quod talis sine Deo sit. Diagoram ita appellauit antiqui-
tas, quod nullos Deos esse putaret. Theodorum etiam post eum
ἄθεον appellatum, Cicero in primo de natura Deorum testa-
tur: in quam sententiam Lucianus quoque deinde concessit.
De Eunomio nos superius diximus. scripsit contra eum D. Basi-
lius; illeque, ut prodit Photius, scriptis respondit, uerum uiuen

te Basilio ausus non est librum edere. hic eo insaniarum processit, ut, personam in Trinitate *Deum esse negans, ne* Deum *quidem, ut* Nazanzenus *quoque testatur, credere uideretur. illuc enim assertiones eius tendebant, ut uere de ipso dici posset,* Dixit *insipiens in corde suo, non est Deus.* Et omnia una saliua continuares.) *Frequenter D. Hieron. saliuæ nomine utitur pro dicendi genere ac stylo. hic autem pro uno impetu, talique, ut neque glutiendæ aut expuendæ saliuæ sit tempus, accipit. Persius, cuius poemate plurimum uir sanctus delectabatur, pro gustu intelligit, cum ait:* Nec *tenuem solers turdorum nosse saliuam. Hieronymus ad orationis gustum transtulit,* Rugitus leonis nostri.) *Apostolum Paulum ita cognominat, quod & sententiarum grauitate, & maiestate uerborum, & mysteriorum sublimitate grandiloquus sit. eundem tonitruum appellat gentium. recte autem addidit, Gentium, quod earum Apostolus fuerit: ne quis forte pro Ioanne Euangelista, uel eius fratre Iacobo, intelligeret. hi enim* בני רגש*, hoc est fili tonitrui, a Christo cognominati sunt.* Misso archidiacono præcepisti.) *Archidiaconi potestas magna est in Ecclesia Christi. oculus enim Episcopi appellatur; eiq. cum uniuersarum facultatum administratio concessa, tum ordinandorum examinatio iure permissa est. precedit autem potestate archipresbyterum: & antiquissimam esse dignitatem eius, ex hoc loco clare apparet.* Nonne, cum de anastasi pergeretis ad crucem.) *Hoc est de resurrectionis loco ad locum, ubi Christus cruci affixus fuit. inuisebant enim sancta Hierusalem loca, Epiphanius ut aduena, Ioannes ut comes.* Offerens paruulos, pedes deosculans, fimbrias uellens.) *Magni enim nominis Epiphanius erat, propterea & paruulos illi benedicendos offerebat populus, sicut Christo idem fecisse legimus, & pedes humi prostratus osculabatur, & fimbrias illi tangebat, uellebatq.* Nempe contra Anthropomorphitas.) *Sic cognominati sunt heretici, qui Deo corpus quoddam tribuebant, & in eam sententiam oculos, manus, pedes, & ceteras membrorum proprietates, que de Deo sunt in scripturis, interpretabantur. uox græca est, & ab hominis ducitur forma. fuisse in ea stultitia Nitriæ monachos*

multos

multos, prodit Nicephorus, præsertim quattuor, longos à corporis statura cognominatos, Ammonium scilicet, Dioscorum, Eusebium, & Euthymium. Theophilus Alexandrinus propterea eos persecutus est, & Nitriæ montem contra Dioscorum occupauit. scribitur, Serapionem, cum hanc deposuisset stultitiã, solitum esse dicere: Abstulerunt a me Deum meum: scilicet, quod corpoream illam Dei molem, quam animo sibi conceptam, sæpe uidebat, doctus quod corpore careret Deus, amplius mente non aspiceret. Gorgiam Leontinum.) Siculus rhetor fuit Gorgias, Empedoclis discipulus, Isocratis autem, & aliorum philosophorum, & rhetorum, ut Quintilianus testatur, præceptor. extat hoc nomine dialogus Platonis, meminitq; de eo Cicero in Bruto, & in libris de oratore. Nunc est mirari Demosthenem.) Non est mirari Demosthenem, legendum est: in hunc enim sensum postea subdit, Frustra suspicimus Tullium: sensus autem est. Non est, quod Demosthenis contra Aeschinẽ orationem miremur: multo enim tempore illa exarata fuit, atque elaborata: mirari autem magis debemus Ioannis extemporaneam, ac omnia ecclesiastica dogmata complectentem, concionem. hoc autem per ironiam Hieronymus dicit. Refert enim Cornelius Nepos.) Ciceronis æqualis Cornelius Nepos fuit, scripsitq. illustrium uirorum uitas: quarum tamen nõ extat nisi Pomponius Atticus, ad quem tot Ciceronis conscriptæ epistolæ sunt. En Lysias, en Gracchus.) Lysias Syracusanus genere, Cephali filius, fuit, Athenis tamen natus. oratorem prope perfectum hunc fuisse, Cicero in Bruto asserit, sicut plane perfectum, & cui nihil omnino defuerit, Demosthenem. Hieron. in hunc sensum, sicut Gracchum quoque illum nominat, quod & insignes oratores fuerint, & in dictione extemporali ualuerint. Lysiæ ingenii monumenta nunc aliqua extant, utinam sic ipsius Gracchi extarent. Intelligit autem de C. Graccho, insigni oratore, Hieronymus, non de Tiberio fratre de quibus uide Plutarchum. Quintus, inquit, noster sufflaminandus est.) Vitiatus antea erat hic locus. sufflammandus enim, pro sufflaminandus, legebatur. Erasmus, sufflammandus est, inquit, pro eo quod est, tacite admonendus, ut desinat. sen-

sum

ſum enim ille agnouit, non mendum. ſufflamen autem machinæ genus eſt, quo nimia currus uelocitas retineri ſolet. utuntur autem ea in deſcenſu aliquo: indeq. uerbum ſufflaminare, pro cohibere, ac retinere. Q. igitur Aterius tam promptus in agendis cauſis erat, & expeditus, ingeniumq. ita in numerato, ut dicitur, habebat, ut eleganter, & appoſite dictum ſit ab Auguſto, retinaculo eum, ſeu ſufflamine indigere. Vincium quoque in numerato ingenium habere, idem dixit Auguſtus. Hæc omnia ad uerbum Hieron. a Seneca in quarto declamationum ſumpſit. Idem Seneca de morte Claudii: Ixionis miſeri rotam ſufflaminantem. et Iuuen. Sat. 8. & 16. Per quadraginta dies.) Per quadraginta dies inſtrui ſolitos catechumenos, & Cyrillus Hieroſolymitanus: & omnis quoque teſtatur antiquitas. Baptizabantur autem illi, niſi alioqui mortis fuiſſet periculum, iis tantum diebus, quibus ad benedicendos fontes accedi hodie ſolet a clero, hoceſt in uigilia Paſchatis, & Pentecoſtes. & hæc ratio eſt, cur in ſequentibus ſtatim ab his diebus, pro nuper regeneratis, orare inter miſſarum ſacrificia Eccleſia ſoleat. Poſt lacinioſæ diſputationis labirynthos.) Lacinioſam diſputationem uocat, hoceſt flexuoſam, ſinuoſamq. diſtortam. propterea recte labirynthi nomen ſubditum eſt. Quo modo tua dicta miratus ſit, & catholica declarauerit.) Propterea ad Syritium Papam dogmatum ſuorum confeſſionem Ioannes Hieroſolymitanus Epiſcopus miſit, quod ad Romanam ſedem, uti ad omnium ſupremam, ex Apoſtolica auctoritate pertineat, quæſtiones fidei decidere, & maiores cauſas iudicare: quod a Nicena quoque Synodo ſancitum fuiſſe, omnes norunt. ſic ex Alexandria Athanaſius ad Iulium, & Marcum: ſic ex Cõſtantinopoli ad Innocentium Chryſoſtomus, & cum Africano concilio Auguſtinus, ſicut olim ad Stephanum, Corneliumq. Cyprianus; ſic ad Damaſum ex Antiochia Meletius, & eius aduerſarii Vitalis, atque Paulinus: ſic alii ad alios Romanos Põt. ſemper ſcripſerunt. Nicephorus, qui Siritii tempore fuiſſe Ioannem ipſe etiam prodit, hac ſerie Hieroſolymitanos epiſcopos numerat, Macarium, Maximum, Cyrillum, Ioannem, Petrum, Macarium. hic poſtremus Macarius, ut quidam uolunt, eſt ille,

quē uere ὄλβιον *idest* μακάριον, *seu beatum futurum fuisse ali bi scribit Hieron. si in Ruffinū præceptorem non incidisset. Cyrillus autem, cui successit Ioannes, is est, cuius Catecheses nunc leguntur.* Angelos quoque, qui non custodierunt suū principatum, sed dereliquerunt proprium domicilium.) *Vox, Propriū, ante deerat. nos, ab antiquis exemplaribus admoniti, eam reposuimus.* ἀγγέλους τε, *inquit Iudas Apostolus.* τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν. *Igitur in iudicium magni diei, non Dei, legendum hoc in loco Hieronymi est.* De Scammate, & loco certaminis egrediens, in peregrinis, & longe alienis disputationibus immoraris?) *Stammate, scholiastes Batauus hic legit. et quia auctorem, quem sequatur, non inuenit, putat militare uerbum fuisse* στάμμα, *a stando dictum. Nos autem ueterum exemplarium ope, Scammate, restituimus.* σκάμμα *autem* ἀπὸ τοῦ σκάπτειν, *quod est fodere, dicunt: quod locus esset fouea, ualloq. circunscriptus, a quo milites egredi non liceret. Hesichius in hanc sententiā stadium, agonemq. interpretatur.* Si de Marcionis argueretis hæresi, quæ alterum bonum, alterum iustum Deum serens.) *Serens, non ferens, antea legebatur. Marcion autem, antiquissimus hæreticus, de quo Irenæus, & Epiphanius late, ueteris testamenti unū, noui alterum esse Deum dicebat. hunc bonum, illum autem iustum appellans: & ut sciremus non esse locum, qui torqueri in alienum sensum non possit, Apostoli Pauli ea pro sua sententia uerba citabat; Vix enim pro iusto quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori.* Illud Ariani, & Emeriani negant.) *Sunt qui putant legendū hic esse, Aerianos, quos Arianos fuisse Epiphanius testis est, asserens sua adhuc ætate uixisse Aerium. præter Arii autem hæresim, aiebat Aerius Episcopum presbytero maiorem non esse: Pascha minime peragendum, nec seruandum ieiunium: & nil prodesse mortuis uiuorum suffragia. Vide de his etiam Augustinum in lib. de hæresibus ad Quod uult Deum. Verum falsa est horum opinio.* ἡμιαρειάνοι, *enim, siue* ἡμιαρειανοί, *quos nos Semiarianos dicimus, a Basilio Ancyrano,*

&

& Georgio Laodiceæ originem ducentes, aiebant Spiritum sanctum creaturam esse: propterea Constantinopolitana prima Synodus eos πνευματομάχυς appellat, & una cũ Ancyrana condemnat. dicti sunt autẽ Emariani, siue Semiariani, quod Ariani omnino non essent, sed ex parte eos sequerentur. substantiam enim in Deo minime, quod Ariani fecerunt, negabant: uerum in eo Arianos sequebantur, quod filiũ non ὁμοούσιον, sed ὁμοιούσιον, idest similis substantiæ dicerent. Synodus Constantinopolitana ἡμιαρίυς uocat. Hieron. Græca primum uoce usus est; mox ea Latinis characteribus expressa est. Vide de his late Epiphaniũ lib.3.hær.73. Sed ante Primicerius, deinde Senator, Ducenarius, Biarchus, Circitor, Eques, deinde Tiro.) Militarium officiorum exemplo, quo modo retrograda mutatione ex Angelis secundum Origenem animæ fierent, eleganter hic Hieron. explicat. Summa enim secundum imperatorem in exercitu dignitas penes Tribunum erat; infimum uero locum Tiro occupabat. & ita inter Tribunum, & Tironem, ex ordine fulgebant, Primicerius, Senator, Ducenarius, Biarchus, Circitor, Eques. ex quo fiebat, ut Eques Tironem proxime anteiret, Tribunus Imperatorẽ proxime sequeretur. Primicerius igitur proximus dignitate Tribuno erat: propterea Ammianus Valentinum ex Primicerio protectorum Tribunũ nominat. Ducenarius autem teste Vegetio lib. de re mil. erat is, qui duabus centuriis militum præerat, sicut uni Centurio: Biarchus uero annonæ, seu militum commeatus præfectus erat: βίος enim annona, seu uictus a Græcis dicitur: inde βιάρχων: sicut Circitor, custos exercitus, dictus quod circuiret castra, ne quid detrimenti milites reciperent. Hæ sunt strophæ uestræ, atque præstigiæ, quibus nos Pelusiotas, & iumenta, & animales homines dicitis, quia non recipimus ea, quæ spiritus sunt.) Ducitis, pro Dicitis, transalpini typographi prius habebant. Pelusiotas autẽ uocat pigros, terrenosque, a Pelusio Aegypti urbe, Nili orientali ostio adiacente. Impelle, inquit idem contra Iouinianũ, si uales, Pelusioten, ut mãducet cepe. Et tã grãdi in medio prætermissa salebra.) Inequalia & aspera loca, quod sine saltu præteriri non possint, salebræ dicuntur. Hic, inquit Cicero, si definire,

si diuidere potuisset, si denique consuetudinem uerborũ teneret, numquam in tantas salebras incidisset, hocest in tantas difficultates, asperitatesq. ῥωγμὰς Graeci uocant. Aristoteles autẽ ῥήγματα γῆς dixit, sicut terrae diuisionem ῥωγμὸν Homerus appellauit. Et illud Zachariae; Qui format spiritum hominis in ipso.) Pro Zacharia, Esaia, apud transalpinos typographos perperam antea legebatur. est autem hic locus capite duodecimo Zachariae prophetae, Graecaq. & Latina uersio cum Hebraica ueritate consentit. Dixit, ait propheta, Dominus extendens caelum, & fundans terram, & fingens spiritum hominis in eo: hocest, ויצר רוח אדם בקרבו. ex quo loco, mirũ est, quantum Ecclesiae catholicae de animarum origine sententia statuatur, & Origenis, eorumque, qui ex traduce illam putabant, in quam Augustinus inclinauit, destruatur opinio. Si enim illã Deus in ipsomet homine format, seu fingit, sequitur quod neque e caelo ueniat, neque e carnis traduce, sed, ut affirmant Theologi, una cum ipso corpore fundatur, fundendoq. creetur. Nos simplices, & philosarcas dicere.) Hocest, carnis amatores. φίλος enim amans, σάρξ uero carnem significat. uocabant autem ita catholicos Origenistae, quod eiusdem carnis crederent, expectarentq. resurrectionem, cum ipsi corpus quoddam aliud ab eo, quod obierat, dicerent resurrecturum. Manes nomen insaniae.) μανὸς apud Graecos insanum significat. huc autem Manis nomen Hieron. torquet, quod facit etiam Cyrillus Hierosolymitanus, cum tamen Persicum nomen sit Manes, eoq. homilia significetur. uocabatur autem antea Curbicus: propterea perperam penes Augustinum, aliosq. scriptores Vrbicus dicitur. nos de eo superius diximus, sicut etiam de Marcione, & Valentino aliqua. Apelles autem Tatiani auditor fuit; & a Philumena muliere Energumena persuasus, ubi Marcion duo principia esse dicebat, unum tantum ipse asseuerabat, & Mosaycam legem scriptis editis impugnabat; prophetiasq. a Diabolo uenire affirmabat. Rhodon Asianus plura de eo apud Nicephorum lib. 4. c. 29. Poma, folia non uidentur in semine, sunt tamen in ratione seminis, quam Graeci σπινθηρισμὸν uocant.) Quidam hoc in loco, Graeca Latinis respon-

dentia

dentia reddentes uerba, σπερματολογίαν, hoc est seminis rationem supposuerunt: quam lectionem incongruam esse, & explendæ lacunæ causa ab imperito aliquo adscriptam, recte ante nos Erasmus agnouit. Græci σπερμολογεῖν, pro nugari, & uerba inaniter fundere, accipiunt. quamobrem sicuti D. Paulum Athenienses, ita Demosthenes Aeschinem σπερμολόγον appellauit. uerum cum emendatiora exemplaria, ac omnia manuscripta, cũ impressis codicibus consentientia, σπινθηρισμὸν habeant, nil placuit immutare. sic autem uocant Græci uim seminis, ex quo tanta in infinitas prope plantas, tamq. uaria in omnes, suo generi congrua, uita una cum argumento suggeritur atque administratur, non secus quam ex parua scintilla, quæ σπινθὴρ Græce dicitur, ingens succendatur ignis. Esichius in hanc sententiam σπέρμα πυρὸς uocat σπινθῆρα. Sic & in ratione humanorum corporum manent quædam surgendi antiqua principia, & quasi ἀνθέριον, idest seminarium mortuorum, sinu terræ confouetur.) *Vitiatus antea erat hic locus: legebatur enim ἀνθέριαν. Erasmus agnouit mendum, uerum, quo modo illud tolleret, non inueniens, ad coniecturas confugit, putauitq. legendũ esse, uel ἀρτίσιον, uel ἀρτήριον, uel σωτήριον, uel αὐτήριον: omnia prorsus absque sensu, & exemplaribus. ἀνθέριον autem, quod nomen a flore, qui ἄνθος Græce dicitur, ductũ est, significat seminium quoddam, ex quo mortua, consumptaq. corpora, rursus suo tempore enascantur, efflореantq.* Quando dixit, transfigurabit, idest μετασχηματίσει, membrorum, quibus nunc utimur, diuersitas denegatur.) *Locus Pauli est ad Philippenses. ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ. idest: Qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ. sic enim habent nunc Græci uulgati codices. Hieron. habet amplius, claritatis: nisi uox illa addita potius fuerit, uel duplicata, propterea quod δόξης dictio modo pro gloria exposita sit, modo pro claritate. significat autem, μετασχηματίσει, non in aliam figuram traducere, ut hic scholiastes exponit, (is enim sensus Hieron. sensui aduersaretur) sed eandem*

dem formam transferre: propterea, membrorum, quibus nunc utimur, ex hoc uerbo negari Hieron. asserit diuersitatem. μετὰ *enim translationem tantum, non etiam mutationem hic significat.* Mulieribus leues genæ.) *Sic ope exemplarium hunc locum emendauimus. muliebres, enim legebatur antea in impressis transalpinis codicibus. at quia dixerat, Viris, rectius est, ut Mulieribus deinde dicatur, non Mulieres.* In Symbolo fidei, & spei nostræ, quod ab Apostolis traditum non scribitur in charta, & attramento.) *Symbolum, quod paruũ cognominamus, ab Apostolis compositum, & Clemens in Apostolicis traditionibus, & Cyprianus, dum illud exponit, & omnis prodit antiquitas. in Niceno postea concilio, quæ erant contra Arium, per Hermogenem, & in Constantinopolitano primo, quæ erant contra Macedonium de Spiritu sancto, per Nazanzenum, Episcopos ambos a Synodis electos, addita sunt. Damasus deinde, quod Florentino concilio postremo confirmatum fuit; aduersus Græcos, qui Spiritum sanctum ex filio procedere inficiabantur, apposuit uocem illam, Filioq.* Et uos cum essetis aliquando alienati a Christo, & inimici sensus eius in operibus malis, reconciliauit in corpore carnis suæ per mortem.) καὶ ὑμᾶς ποτὲ ὄντας ἀπηλλοτριωμένους, καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου. *sic est in uulgatis Græcis codicibus. deest autem, Eius.* Enoch translatus est in carne. Elias carneus raptus est in cælum: necdum mortui, & paradisi iam coloni, habent quoque membra, cum quibus rapti sunt, atque translati.) *Translatos esse Enoch, & Eliam, nemo dubitat, asseuerante id sacra scriptura multis in locis. quo autem translati sint, non hominibus, sed Deo notum esse, D. asserit Cyprianus. Quod autem afferat hic D. Hieron. in paradisum translatos esse, in terrestrem uidelicet, communis omnium sententia est. cui Ecclesiastici auctoritas assentitur, dum de Enoch scribit his uerbis. Enoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, ut det gentibus sapientiam. Vterque autem in testimonium cõtra Antichristum uiuus seruatur: de qua re scribens in Apocalypsi Ioan. ita ait:*

Et

Et dabo duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille du centis sexaginta amicti saccis. & infra. Et cũ finierint testimonium suum, bestia, quæ ascendit de abysso, faciet aduersus eos bellum, & uincet illos, & occidet eos, & corpora eorũ iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ uocatur spiritualiter Sodoma, et Aegyptus: ubi & dominus eorum crucifixus est, & uidebunt de tribubus, & de populis, & linguis, & gentibus: & iacebunt corpora eorum per tres dies, & dimidium: & corpora eorũ non sinent poni in monumentis: & inhabitantes terram gaudebunt super illos, & iocundabuntur, & munera mittent inuicẽ, quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos, qui inhabitabant super terram. & post dies tres, & dimidium, spiritus uitæ a Deo intrabit in eos, & steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos, qui uiderunt eos. &c. Quis mihi det, ut exarentur in libro stylo ferreo, & plumbi lamina, uel celte sculpantur in silice?) *Quod est in Hebræo* לעד, *in æternum significat, & nos habemus celte, ita forte* עד *pro celte antiquis interpretantibus. non enim spernenda est tot peritißimorum hominum, quales fuerunt LXX, totq. etiã temporum, & ita ubique terrarum peruulgata expositio. est autem celte scapellum, quo marmora, & durißimi scalpuntur poliunturq. silices: quo uerbo usos fuisse olim ueteres, ex epitaphio Sertii Polensis parasiti, quod apud Salonam Dalmatiæ urbem in lapide miræ magnitudinis incisum est, constat his uerbis.* HAEC OLIM SVA VOLVNTAS, VOLENTES VOS LEGERE HOC SCRIPTVM. VAH QVID LOQVOR? IMMO SCVLPTVM. QVAM AEGRE VERITAS ADHVC SE MECVM CONCILIAT. NAM NEQVE HIC ATRAMENTVM, VEL PAPYRVS, AVT MEMBRANA VLLA ADHVC, SED MALLEOLO, ET CELTE LITERATVS SILEX, SILENS ADHVC QVID HIC LATET LAVE. Quãdo omnis caro uidebit salutare Dei, idest Iesum Deũ?) *Salutare Dei, de quo frequens est in sacris litteris mentio, pro Iesu, cuius nomen a saluando ducitur, interpretatur. Vocabis, inquit angelus, nomẽ eius Iesum, ipse enim saluum faciet populum suum a peccatis eorum. nam, &* ישוע *Iosue, re & nomine, ut alibi testatur Hieron.*

Domini typus, Saluator exponitur. fuit tamen ex recentioribus quidam, qui Iesu nomen ab ישע *potius nomine, & tantum littera in medio sic apposita* ישוע *deduci multis ostendere conatus est. utcumq. uitiatus antea hic erat locus. nam pro Id est, legebatur, Et. Nos, exemplaribus, ac ipsa etiam ueritate suffragantibus, ita restituimus: Salutare enim Dei ab ipso Iesu saluatore diuersum non est: quamobrē statim se ipsum exponens subdit: Tunc & ego uidebo redemptorē, et saluatorē Deū meum.* Miraris si de infantibus & senibus in perfecti uiri ætatem resurrectio fiat.) *Ex hoc Apostoli testimonio: Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionis filii Dei, in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: omnes, siue infantulos, siue senes, in ea ætate resurrecturos, qua resurrexit Saluator noster Christus, Catholica credit Ecclesia. quam rem D. August. in posterioribus de ciuitate Dei libris, ubi de resurrectione docte, copioseq. tractat, Hieronymus assentiens, multis exponit.* Aceruatim testimonia ponam.) *Ex LXX scilicet interpretatione, quam semper citat. propterea lectorem monitum rursum generatim hic uolo: ut, sicubi ex capitibus locorum, lateri a nobis adscriptis, citata in uulgata editione testimonia non inueniat, ad LXX uersionem, Græce scriptam, quando Latina non extat, qua passima utitur D. Hieron. accedat. hæc enim, qua nos utimur, præter psalmos, Hieronymi interpretatio est, multis tamen in locis uitiata, & aliorum uersionibus mixta: quam ipse uti suam, necdum ab Ecclesia receptam, citare minime poterat.* Sed & ipsum resurrectionis uocabulum significat, non aliud ruere, aliud suscitari: &, quod adiicitur mortuorum, carnem propriam demonstrat: quod enim in hominem moritur, hoc & uiuificatur.) *Pro Propriam, Propheta, falso transalpini habebant typographi. nam præterquod uulgatum id fidelium dictum, non Hieremiæ, quem proxime citauit, aut alterius prophetæ, ea sunt uerba; dissentit etiam a Hieronymi sensu, ut, Propheta, legatur: probare enim ille uult, propriam, & eandem hominis, quæ ceciderat, carnem, non carnem tantum resurrecturam: & hanc ob causam subdit. Quod enim in homine moritur, hoc et uiuificatur. admonuerant nos*

nos erroris exemplaria aliquot manuscripta. nam sine exemplaribus nihil usquam a nobis mutatum est. nec satis fuit exemplaria, quantumuis emendata, antiquaue habuisse, nisi ad ea ratio quoque, & rerum, historiaq. ueritas accesserit. claudicat enim qui in restituendis antiquis scriptoribus, his duobus innixus pedibus non incedit. Erasmus, cum alterutro ex his ambulauerit tantum, mirum non est, si tot mendis, erroribusq. Hieronymi epistolas contaminauerit. Edom aut terrenus interpretatur, aut cruētus. Bosor aut caro, aut in tribulatione.) *אדום certe terrenum significat, quemadmodum & אדם, quod ex אדמה idest terra factus esset. pro cruento autem, siue sanguineo etiam exponetur, si hoc nomen a דם hocest sanguine, ducatur. nam & rubrum colorem, Edom notare, ab eoq. primo homini nomen impositum, quod talis esset Damasceni agri, in quo ille formatus sit, terra, Iosephus testis est. Quin Ruffum significet אדום, nullus profecto ignorat. ait enim ex persona Esau sacra scriptura. Da mihi de coctione hac ruffa, quia opido lassus sum. quam ob causam uocatum est nomen eius אדום Edom. at quod Bosor, seu Besor, aut, ut nunc dicimus, Bosra, modo carnem significet, modo in tribulatione, id profecto uerū non erit, nisi hoc nomen diuersis, quod in eiusdem classis litteris fieri solet, scribatur caracteribus, & ט mutetur in ו. Caro enim dicitur בשר Besar, in tribulatione uero בצרה Besara. hoc autē, de quo loquitur, nomen scribitur nunc בצרה. erat autem Edom prouincia, Bosra uero illius metropolis. propheta apposite ad utriusque significatum allusit, ut a sanguine, & tribulatione Christum ascendisse in celum diceret. Quādo hac eum oportuit pati, & ita intrare in gloriam suam.* Apollonius Tyaneus.) *Pythagoricus philosophus is fuit, & Rhodi uixit. floruit sub Vespasiano, & eius filiis. Plutarchus Ciceronis, & Cæsaris condiscipulum facit. huius uitam Damis, peregrinationis illius comes, primum, mox Philostratus scripsit, mendaciis, & fabulamentis plenam: fictam enim magna ex parte fuisse proditur, ut celebrem aliquem magum philosophum haberent gentiles, quem Christo saluatori mundi opponerent, & ut uera, diuinaq. Christi miracula falsis, diabolicisq. huius magi signis extenuarent,*

infringerentq. respondit ei ex parte Eusebius Cæsariensis. traditur autem, non solum eum, cum ante Domitianum staret, repente non comparuisse, sed etiam, cum Ephesi degeret, Romaq. Domitianus obtruncaretur, Cæsaris cæde a Dæmonibus ei nunciata, inter disputandum statim clamasse: Euge Stephane pulchre: Stephane percute peccatorem: pulsasti, uulnerasti, & interfecisti. Romæ autem magno in pretio eum fuisse, sicuti Simonem magum paulo antea, constat ex marmore, quod nostra etiã ætate Græce inscriptum, prope arcum, cui a Camillo nomen est, iacet. propheta enim in eo nuncupatur. nam & pronunciasse eum aliqua, ea scilicet, quæ uel naturæ cognitione, uel ingenii acumine, coniecturisque, uel tanquam res ab ipsis perpetrandæ, sciri a Dæmonibus futura possunt, Philostratus in ea testatur uita. Carneades aliquis ab inferis excitandus, ut proferat remum in aqua fractum uideri, porticus longius angustiores, rotundos procul turrium angulos, columbarum colla ad singulas conuersiones colorem mutantia.) *Cyrenæus philosophus fuit Carneades, sed ethicæ potius, quam physicæ nauauit operam. Gellius scripturum eum aduersus Zenonis, Stoicorum principis, libros, helleboro albo prius expurgasse asserit caput: ne quid ex corruptis in stomacho humoribus ad sedem usque animi redundaret. Non perfecisse autem opus propterea reor, quod Diogenes nihil eum, sed discipulos illius tantũ aliqua conscripsisse affirmat. horum autem insigniores fuerunt Mentor Bithynius, & Clitomachus. obiit, Apollodoro teste, anno suæ ætatis LXXXV, quarto scilicet CLXII Olympiadis, mulso uenenato, ob nunciatã Antipatri mortem, hausto. Quo eodem tempore defectionem quoque lunæ contigisse, pro miraculo habitum fuit. Hic nouæ academiæ princeps fuit. Academici autem nihil certo scire posse affirmabant, quando nec id quoque certũ esset, quod oculis cerneretur. hoc autem iis exemplis, quæ recensuit Hieron. approbabant.* Lynceus, ut fabulæ ferunt, uidebat trans parietem.) *Apharai filius, Idaq. frater, unus scilicet ex Argonautis Lynceus fuit. Valerius in Argonauticis nubila eum penetrasse scribit: referuntq. de eo alii, quod nouissimam, primamq. lunam eodem die in Arietis uiderit signo, & ex Libycana*

bycana ſpecula claſſem punicam e Carthagine exeuntem. Ariſtophanes, quod per abietem Caſtorem dolo occidentem fratrem uiderit, fabulatur. Pindarus terram quoque oculorum acie eũ penetraſſe fingit. quamuis autem acutiſsimi uiſus is fuerit, multa tamen a poetis contra ueritatem adiecta ſunt. propterea, quod trans parietem uiderit, fabulamentis adſcribit Hieron. Aquilæ & uultures tranſmarina cadauera ſentiunt.) *Triduo etiam ante, aut biduo uolare uultures, ubi futura cadauera ſunt, Plinius teſtis eſt. in quam ſententiam ſcripſit Plautus: Iam quaſi uulturii triduo prius prædiuinabant, quo die eſuritariſient. idem prorſus fieri ab aquilis, quæ eiuſdem fere ſunt generis, ueteres produnt. quod autem ad cadauera congregentur, Chriſti quoque teſtimonio aſſertum habemus, cum ait: Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. qua ſimilitudine Chriſtus corpus ſuum, pro nobis mortuum, cadauer, & fideles, qui ad alta, ut teſtatur Chryſoſtomus, contendere debent, ſi eius mortis in die iudicii participes eſſe uolunt, Aquilas uocat.* Caro & ſanguis regnũ Dei non poſſidebit.) *Declarat ſeipſum ſtatim Apoſtolus cum ſubdit: Neque corruptio incorruptionem poſsidebit: ne quis pro carne corpus tantam acciperet, & non potius hominem carni, ſanguinique, hoceſt huius mundi uanitatibus, & concupiſcentiis mancipatum. recte hoc explicat Hieronymus, & Auguſtinus multis in locis.* Scribit ad Theophilum.) *Taxat Ioannem, quod ad Theophilum Alexandrinum in reprehenſionem Epiphanii, & Hieronymi pro ordinatione Pauliniani ſcripſerit: cum ex Decretis concilii Niceni Palæſtinæ metropolis Cæſarea ſit, & Palæſtinæ cura, in qua Hieroſolyma quoque comprehenditur, ad Antiochenum non Alexandrinum Patriarcham pertineat: propterea Cæſarienſem Epiſcopum, Ioannis, qui Hieroſolymæ præſul erat, Metropolitanum appellat. hic locus, concilium ipſum, quæ ſit Palæſtinæ Metropolis interpretatur. ibi enim dicitur. Quia conſuetudo obtinuit, & antiqua traditio, ut Aeliæ Epiſcopus honoretur: habeat honoris conſequentiam, ſalua Metropolis propria dignitate.* In portu, ut dicitur, naufragium.) *Sic dicitur, cum in ipſo ſtatim negotii ingreſſu*

quis

quis impingit, aut cum, ubi nullum erat periculum, naufragatur. simile huic prouerbio est, In portu impingere. Vincentio presbytero redditæ sunt.) *Amicus, sociusq. D. Hieron. Vincentius fuit: qui, Constantinopoli relicta, in agris & solitudinibus una cum eo aliquandiu uersatus est. Romam cum eodem accessit, & in eius comitatu Hierosolymam rediit. Vide tertium aduersus Ruffinum Apologiæ librum, & in hac eadem epistola paulo inferius.* Vt uerbum exprimamus e uerbo, Deicolam possumus dicere.) *Hoc est* θεοσεβῆ. *uel, quia religiosissimum nominauit, idest* εὐσεβέστατον, θεοσεβέστατον *uocat. unde inferius loquens de eodem, Homo Dei, inquit, & presbyter* θεοσεβέστατος. *intelligit autem de Isidoro, qui cum esset Origenista, ex Alexandria a Theophilo missum se, procurante id Ioanne, aiebat, uerum cum nullas legationis litteras ostenderet, sed suas tantum in defensionem Origenis diuulgaret, hereticorum commentum detectum fuit. procurauerat antea inter Ioannem Episcopum Hierosolymitanum, & Epiphanium, Hieronymumq. pacem Archelaus comes: sed Ioannes uenire in colloquium sanctissimorum, & eruditissimorum hominū noluit, uti uir, qui Origenis errores, quos profitebatur, defendere coram non auderet. nam etsi ex ordinatione Pauliniani, fratris Hieron. discordiæ initium prætenderetur: fidei tamen causa ortum inter eos dissidium erat. Ioannes enim, qui clam Origenem animis fidelium imbibendum curabat, hanc persequendi uiros catholicos nactus est occasionem, quod Epiphanius hominem in sua degentem diœcesi, quod tamen uerum non erat, Paulinianum, eo inscio, diaconum primum, mox presbyterum ordinasset.* A tanto pontifice repente truncatus, presbyteri nomen amisi.) *Ex hoc constat, Ioannem Hierosolimæ Episcopum, excommunicasse D. Hieron. & sacrificandi munere interdixisse. Verum hæretici hominis sententia contra sanctissimum uirum, cum, defendendæ orthodoxæ fidei causa, eam excepisset, benedictio potius fuit, quam maledictio: ita ut de eo recte dici possit: Qui maledixerit tibi, sit ille maledictus; & qui benedixerit tibi, benedictionibus repleatur. Et rursum: Beati estis, cum maledixerint uobis homines, & dixe-*

rint

rint omne malum aduerſum uos, mentientes propter me: gaudete, & exultate, quoniam merces ueſtra copioſa eſt in cælis. Si enim, ut dicitur per Malachiam, Dominus, malorum ſacerdotum non iuſtis benedictionibus maledicit; non debitis hæreticorum maledictionibus illum benedicere, credendum quanto magis eſt? Vt futuræ concordiæ fides iaceret fundamenta.) *Nullam omnino ineundam concordiam, in qua fides primum catholica ſalua non ſit, diſcant ex hoc loco Chriſtiani hodie principes.* Ab eodem Epiphanio ſcripta uenerunt, ut abſque ſatisfactione fidei nullus ei temere communicaret.) *Hoc dicit, quia hæretico homini, aut de hæreſi ſuſpecto, abſque fidei ſatisfactione communicandum non eſt.* Quando autem cœptum eſt de ordinatione Pauliniani.) *Hic incipiunt epiſtolæ Ioannis uerba; quæ ex Græco latina D. Hieron. reddidit.* Si de me, & de presbytero Vincētio.) *Vitiatus antea erat hic locus: Innocentio enim, pro Vincentio legebatur. Vincentio autem, ut nos ex antiquis exemplaribus reſtituimus, legendum eſſe, conſtat ex hac eadem epiſtola paulo ſuperius, ubi ait: Vincentio presbytero litteræ redditæ ſunt. item ex epiſtola Epiphanii, hanc ipſam præcedente, ubi ait: Et ſancti presbyteri Vincentius & Hieron. propter uerecundiam, & humilitatem nollent debita nomini ſuo exercere ſacrificia. & in tertio Apologia contra Ruffinum, cum ait: Menſe Auguſto, flantibus Eteſiis, cum ſancto Vincentio presbytero & adoleſcente fratre, & aliis monachis, qui nunc Hieroſolymæ commorantur, nauim in Romano portu ſecurus aſcendi. &c. Fuerit autem ne Vincentius presbyter ille Perſa, eo tempore Palæſtinæ degens, quem, relicta Macedonii impietate, ad catholicam fidem conuerſum Nicephorus, cum caput Ioannis Baptiſtæ ſub Theodoſio Imperatore repertum eſt, ſcribit, an alter potius quinis Latinus, mihi adhuc incompertū.* Sin autem de Pauliniano tibi ſermo eſt, uides eum Epiſcopo ſuo eſſe ſubiectum, uerſari Cypri, ad uiſitationem noſtram interdum uenire, non ut tuum, ſed alienum, eius uidelicet, a quo ordinatus eſt.) *Loquitur de Pauliniano fratre, quem Epiphanius Salaminæ, ſeu Conſtantiæ Cypri Epiſcopus diaconum, & presbyterum ordinauerat.*

rat: ex hoc enim tam atroces inimicitias in sanctissimos uiros Ioannes excitauit, ueluti ad suam pertineret diœcesim locus, in quo is ordinatus erat, cum uere Eleuteropolitani, non Heliensis territorii is esset, ut ex sequenti statim disces epistola. Fac a te ordinatum, idem ab eo audies, quod a me, misello homine, sanctæ memoriæ Episcopus Paulinus audiuit. num rogaui te, ut ordinares? si sic presbyterium tribuis, ut monachum nobis non auferas, tu uideris de iudicio tuo.) *Intelligit de Paulino Antiochiæ Episcopo, a quo se ordinatum presbyterum ait, uenit cum eodem, Epiphanio etiam comite, ob ecclesiasticas aliquas necessitates Romam; ut in epitaphio Marcellæ & epitaphio Paulæ ipsemet prodit. Quod autem ordinatus Antiochiæ fuerit, ex eo etiam constat, quod superius in hac eadem epistola asserit, se ideo Antiochiam, & Vincentium presbyterum reliquisse Constantinopolim, ut sacerdotii munus (hic enim est eius sensus) non in celeberrimis urbibus exercentes, sed in agris, & solitudinibus, adolescentiæ interea peccata deflentes, Christi in se misericordiam flecterent. Qui locus Epiphanii uerba mirum in modum declarat, ubi is in superiore epistola asserit, Hieron. & Vincentium noluisse nomini suo debita exercere sacrificia, & laborare in ea parte ministerii, quæ Christianorum præcipua salus est. Nec te moueat, quod Paulinus postremo hæreticus uel detectus sit, uel effectus, ut Nicephorus, Nazanzenus, & alii asserunt Græci, & quod ad Damasum scribens Hieron. dicat: Non noui Vitalem, Meletiũ respuo, ignoro Paulinum: quia Paulinus, ut late ueteres produnt, & præcipue D. Basilius in epistola ad Terentium comitem, quæ tamen non est impressa, ab Ecclesia Romana semper catholicus habitus fuit: & uti catholicum confirmatum eum a Damaso Papa in Antiochena sede, Meletio expulso, præter Basilium, & Nicephorum Socrates etiam testis est. Quæ cum ita sint; auctoritate Romanæ Ecclesiæ, cui obsequentissimus is semper fuit, Hiernoymum Paulino adhæsisse certissimum est: nam & Damasum obnixe bis obsecrauerat, ut, cuinam Antiochiæ communicare deberet, Paulino scilicet, Vitali, aut Meletio, sibi scribere dignaretur. confirmatum autem ab Apostolica sede*

Pauli-

Paulinum, Meletio eiecto, Baſilius, & Nazanzenus, qui de ea re dolent, propterea non conqueruntur, quod Romanæ Eccleſiæ ignotos fuiſſe homines exiſtimabant: & quidem recte. Fuit alter Paulinus, Treuerorum, apud quos ſe manſiſſe, & Hilarii ingens de Synodis uolumen ſuapte manu conſcripſiſſe ad Florentium Hieronymus teſtatur, Epiſcopus: uerum ab eo ordinari non potuit, quod is tempore Hieronymum præceſſerit, (floruit enim ſub Conſtantio) & poſt Synodũ apud Arelatem, & Buteras Galliarum actam, miſſus in exilium ſit, quia, ut ſcribit Sulpicius, in Athanaſii damnationem ſubſcribere ſe noluerit. Sin autem ſub nomine presbyteri tollis mihi propter quod ſæculum dereliqui: ego habeo quod ſemper habui. nullum diſpendium in ordinatione paſſus es.) *Hic eſt horum uerborum ſenſus. ſi me ordinas presbyterum, ut monachus amplius non ſim, hoc eſt ea mente, ut animarum curæ intendam: ego certe eundem habeo animum, quem ſemper habui, mihi ſcilicet tantum & Deo in propoſito monachi uacare: adeo quod nihil ex hac ordinatione perdidi: & tu ſimiliter, qui me ordinaſti, nullum diſpendium in me ordinando paſſus es: ideſt nihil, quia me ordinaſti, perdidiſti: ita ut neuter noſtrum aliquid amiſerit.* Dies Pentecoſtes.) *In uigilia enim Pentecoſtes baptizari catechumeni ſolebant, ſicut etiam in Paſchatis uigilia, niſi aliud propter mortis periculum fieri contigiſſet.* Nos ne ſumus, qui Eccleſiam ſcindimus, an ille, qui uiuis habitaculum, mortuis ſepulcrum negat, qui fratrum exilia poſtulat?) *Ioannes in eam uecordiam, furoremq. contra D. Hieronymum, & ei adhærentes uenerat fratres, ut uiuos eos non ſuſciperet, mortuis ſepulturam negaret. excommunicauerat enim eos omnes, et exiliũ ab Imperatore contra eos impetrauerat.* Quæ eſt tanta cæcitas, & Cimmeriis, ſicut aiunt, tenebris inuoluta?) *Scythiæ populi, non procul a Boſphoro Cimmerii ſunt: in tenebris autem eſſe dicuntur, quod ſolem ipſum ob nubium, nebularumq. denſitatem nunquam uideant, ſi Homero credimus. is enim ita illos deſcribit Odyſſ. lib. 11.*

Ἔνθα δὲ κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμος τε, πόλις τε,
ἠέρι, καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι. οὐδέποτ᾽ αὐτοὺς

ἠέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν,
οὔθ' ὁπότ' ἂν στείχῃσι πρὸς οὐρανὸν ἀστερόεντα,
οὔθ' ὅταν ἂψ ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν προτράπηται.
ἀλλ' ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι.

Hinc Cimmeriæ tenebræ prouerbio celebrantur, pro densißima caligine. Non ignoro, Ephorum, apud Strabonem, & Festum inter Baias & Cumas prope Auernum posuiße etiam Cimmerios, homines in antris & speluncis degentes: qui ex illis numquam nisi noctu prædandi scilicet causa egrediebantur.

Hieron. aduerſus Iouinianum Hieroſolymitanum, ad Theophilum. epiſt. LXII.

Quantum, inquit, ex uobis eſt, cum omnibus hominibus pacem habentes.) *εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες. Ex nobis, Transalpinorum lectio erat, non Ex uobis. & tamen cum emendatis manuscriptis codicibus Græca, Latinaq. consentit editio.* Et Propheta: Pax pax: & ubi eſt pax?) *Sic habent septuaginta in eo Hieremiæ loco, εἰρήνη, εἰρήνη: καὶ ποῦ ἐστιν εἰρήνη; Nos autem, Pax pax, & non erat pax.* Si munera noſtra abſq. pace offerre non poſſumus; quanto magis & Chriſti corpus accipere? Qua conſcientia ad Euchariſtiam Chriſti accedam, & reſpondebo Amen, cum de caritate dubitem porrigentis?) *Luculentißimis uerbis Eucharistiam, Christi corpus appellat, & quod Amen, responderetur, quod significat fideliter, ab iis qui eam accipiebant, meminit. Quo modo, inquit Apostolus, dicet, Amen, super tuam benedictionem? ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ. Super tuam Eucharistiam, est in Græco, & uerbo etiam εὐχαριστεῖν eo in loco Apostolus utitur. σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖν, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.* Ad aduentum, ut reor, tuum, non pauet monachorum turba, ſed gaudet, cum certatim tibi procedunt obuiam: & de eremi latibulis exeuntes, ſua te cupiunt humilitate ſuperare.) *Ex hoc loco clare patet, Theophilum ex Alexandria in Syriam perrexiße, ut dißidium, quod erat inter Ioannem Hierosolymitanum, & Hieronymum, aliosq. monachos Palæstinæ componeret. misit eam ob rem Isidorum presbyterum ad monasteria cum litteris,*

quæ tamen non fuerunt reddita. legebatur hic locus antea: Ad aduentum igitur, ut reor, tuum, non pauet monachorum turba, sed gaudet. certatim tibi, &c. Amari enim parens debet.) *Amare, habebant transalpini typographi, sed falso. nam subditur, Amori parens & Episcopus debet, non timeri.* Lumbis patris habere se putat digitos grossiores.) *Vim prouerbii hoc habet, in eos uidelicet, qui se longe maioribus suis præstare putant, & minima sua facta ingentibus parentum gestis præponunt.* Dux ille Israelitici exercitus.) *Intelligit de Moyse, qui mansuetissimus omnium hominum fuisse scribitur.* Antequam ordinaretur frater meus.) *Paulinianus scilicet, frater D. Hieronymi, minor natu, qui a B. Epiphanio, presbyter ordinatus fuit.* Intellexi, & probaui dispensationem tuam, quod Ecclesiasticæ paci consulens, quasi Sireneos cãtus obturata aure pertransis.) *Theophili dispensatio fuit, quod cupiens illum ab Origenis secta eruere, & pacem inter eundem & monachos componere, Ioannis errores dissimulabat, & ueluti Sireneos cantus obturata aure transibat. uerum uidens se nihil proficere, postremo Origenem damnauit. Vitiatus autem erat antea hic locus. sic enim legebatur: Intellexi te, & probaui disputationem tuam.* Quasi super aristas graditur.) *Sic dicitur de homine, qui gradum non figit, & sententiam certo non statuit: quoniam is, qui super aristas graditur, ne ab aristis lædatur, pedem minime firmat.* Qui ab adolescentia in monasterii clausus cellulis, magis esse uoluerim aliquid, quam uideri) *Ab adolescentia se monachum factum, & in monasterii cellulis uersatum, aperte hic Hieronymus asserit. putet autem hoc, ualdeq. displicet nostri temporis nouatoribus. ipsi enim, ne Hieronymum aliquem habeant, aut Basilium, aut Gregorium, & innumeros alios sanctos, religionis nostræ proceres, qui e cellulis monasteriorum prodierunt, monasteria omnia aut profanarunt, aut solo æquarunt.* Sycophantam iactitat.) *Sic uocatur calumniator, mendax: indeq. συκοφαντεῖν, seu sycophantari, ut est apud Plautum, deducitur. Verbo dota est origo a seruo quopiam, qui cum multas clam domino comedisset ficus, alium tamen famulum eas comedisse calumnia-*

mniabatur : ficuum enim comestorem sycophanta Græce significat. De sycophanta ædilem fieri, an consulem.) *Tacite, arguteq. innuit, ipsum Ioannem quoque fuisse sycophantã, & e sycophanta factum consulem, hoc est Episcopum: cum tamen, si sycophanta, mancipiumque fuit ille, quẽ is calumniabatur ordinatum, non fuerit factus nisi ædilis, hoc est, presbyter. utitur autem his nominibus, ut ostendat multo peius fuisse, sycophantam factũ fuisse Episcopum, quam presbyterum: cum presbyteratus minor episcopatu dignitas sit, non secus quam ædilitas consulatu. curabant autem ædiles ædes tam sacras, quam priuatas, aquæductus, cloacas, & ne morbosum animal uenderetur: ludos etiam publicos exhibebant.* Sicut enim interpretationem, & idiomata scripturarum Origeni semper attribui, ita dogmatum constãtissime abstuli ueritatem.) *Quomodo laudarit, aut improbarit Origenem, clare hic attestatur.* Monasterium enim sancti Epiphanii nomine Vetus dictũ.) *Olim, Vetus ad dictum. Vetus uocat, quod aliud etiam postea extruxerit Epiphanius.* In Eleutheropolitano territorio, & non in Heliensi situm est.) *Et sic, contra canones ab alieno Episcopo fratrem suum ordinatum non esse, probat. in ora Syriæ montis Libani hoc esse territorium ex eo coniicio, quod Eleutherum fluuium ea in regione Plinius ponat. in hoc territorio circa uicum Besanducem ortum fuisse B. Epiphanium Episcopum, qui fratrem Hieronymi ordinauit presbyterum, eiusq. Zebenum fuisse Episcopum, cum Abacuch, et Michea reliquiæ repertæ sunt, diserte Nicephorus testatur libro 12. c. 48. 49.* Post uigintiquinque annos a Leuitica tribu eligi in sacerdotiũ peruidebit.) *Hanc ætatem gerendo sacerdotio aptam esse, sicut eam, quæ est 30 annorum, episcopatui, ex hac auctoritate recte post alios patres Tridentina nostro tempore statuit synodus. locus autem, unde hoc hausit Hieronymus, est octauo Numerorum capite. Hæc est, inquit Moyses, lex leuitarum. a 25 annis, & supra, ingredientur, ut ministrent in tabernaculo fœderis.* Aut, si in hoc testimonio solo Hebraicam sequitur ueritatem, nouerit triginta annorum fieri sacerdotem.) *Hoc dicit, quia pro 25 annis 30 esset in Hebraica forte olim ueritate. nos hodie He-*

bream

bream cum uulgata editionem conſentientem habemus, ideſt, מכן זקן ומערים מכל. Ne per antiphraſim a ſuo nomine diſcrepare uideatur.) *Hoceſt a contrario ſenſu, cum presbyter ſenem ſignificet.* Immo categoria.) *Ideſt accuſatio. κατηγορεῖν enim accuſare ſignificat, item exprobrare, & multa alia.* Cur nomine ſanctitatis tuæ contra hos pro terrore abutuntur?) *Vocula, Pro, deerat antea.* Per Iſidorum presbyterum litteras nobis miſeras.) *Acceſſerat quidem in Syriam Theophilus, ſed non ad monaſterium D. Hieron. eo enim Iſidorum cum litteris pacificatum miſerat: ne redderentur. autem, a Ioanne procuratum fuiſſe, credendum eſt. fuit autem Iſidorus, antequam cum Nitriæ monachis, Dioſcoroq. Anthropomorphita ſentiret, adeo Theophilo carus, ut poſt mortem Nectarii Conſtantinopolitanum Epiſcopum illum creare, ſummopere, ut teſtatur Nicephorus, conatus ſit.* Qui nunc diſſuit, quæ ſuo conſilio olim diſiuncta ſociauit, probat ſe nunc ad alterius uoluntatem tunc copulata diſcerpere.) *Codex anni Domini* M C C C C L X V I I I *excuſus non habet uoculam, Tunc: & in tranſalpina editione pro Qui, Cui, perperam legebatur.* Nuper nobis poſtulauit, & impetrauit exilium: atque utinam implere potuiſſet.) *Ab imperatore, ut reor, Theodoſio impetrauit. ſed res effectum ſortita non eſt, quod ueritatem forte Imperator poſtea agnouit.* Apoſtolicã cathedram habere ſe iactans.) *Hieroſolymitanã ſcilicet, in qua Iacobus cognomento iuſtus, frater Domini, extra* X I I *numerum Apoſtolus, cathedram tenuit: & poſt eum Simon Iudæ, ſimiliter frater Domini, ut Mattheus, & Marcus Euangeliſtæ teſtantur, qui ex numero duodecim Apoſtolorũ, ſi Dorotheo Martyri, Tyri Epiſcopo, credimus, fuit. is enim Simonem Chananeum, ſeu Zelotem, qui inter duodecim in euangelio connumeratur, ab hoc Simone Iudæ, de quo in eo catalogo non fit mentio, diſtinguens, eo argumẽto Apoſtolis poſtea annumerat, quod Simonem Iudæ, & Iacobum Alphæi eundem facit. & ita Iacobũ iuſtum, primum Hieroſolymæ Epiſc. a duodecim Apoſtolorum numero, ut reliqui fere omnes faciunt, excludit, & duos nihilominus Iacobos, hoceſt unum Zebedæi, alterum Alphæi ex Maria Iacobi dicta filium, illis annumerat,*

hac autem tanti martyris auctoritate, mirum est, quam eorum temeritas, ac petulantia retundatur, qui Clementis epistolam ad Iacobũ, fratrem Domini, a tot summis antiquissimis Pontificibus, & aliis scriptoribus citatam, probatamque, uti apocrypham reiiciunt. nam etsi Iacobus cognomento iustus, primus Hierosolymæ Episcopus, ut constat ex Hieron. septennio antequã scripta fuerit epistola, mortuus scribatur: uiuebat tamen, in sede illi succedens, Iacobus alter, frater similiter Domini: ad quẽ scriptam fuisse, nulla tergiuersatione negari potest. Dorothei sententiam id confirmat. quod sicut Iudas Iacobi scilicet frater dicitur: ita enim se Iudas in epistola sua inscribit: ita Iacobus Iudæ dicatur, necesse est. nam quod fratres fuerint Simon, & Iudas, idest Iacobus, & Iudas, aperte Matthæus & Marcus Euangelistæ testantur, dum ille ait. Nõnne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus, & Ioses, & Simon, & Iudas? & alter. Nonne hic est faber, filius Mariæ, frater Iacobi, & Iosetis, & Iudæ, & Simonis? ex quibus sequitur, utrumq. Iacobum fratrem Domini fuisse, primum scilicet Iosetis fratrem, cognomento iustum, Apostolum extra 12. numerum; & alterum Iudæ fratrem, qui Iacobus Alphæi dicitur, in numero. Verum cum in hoc numero (plures siquidem fuisse Iacobos Egesippo etiã teste constat) Iacobus Zebedæi ex Salome filius, frater Ioannis Euangelistæ, quem Herodes occidit, insignis quoque esset Apostolus, ut Iacobi nomina internoscerentur, ad huius differentiam is qui dicebatur iustus, frater scilicet Iosetis, propter ætatem minor cognominatus est. sed quia ante, hos ambos Iacobos, Hierosolymitanam Ecclesiam Apostoli, ut ex Egesippo refert Hieronymus, & ex Apostolis eorum princeps Petrus, sicut Lucas in Actis commemorat, præcipue gubernauit: mirum alicui non sit, si sedes Apostolica Hierusalem hac etiam ratione appelletur. paruo autem tempore ab Apostolis gubernatam Hierusalem, ex eo constat, quod Ignatius Stephanum Iacobo, uti diaconum urbis Episcopo, ministrasse scribit. Et quasi spartum triplex.) *Allusit ad illud Salomonis, Funiculus triplex difficile rumpitur. quod dictum apposite fidei, spei, & caritatis uinculo accommodauit.* Iccirco & nos patrias nostras dimisimus, ut quieti,

& abſque ullis ſimultatibus in agris, & ſolitudine nus.) *Loquitur non ſolum de ſe, qui Dalmatiam, & em patriam una cum Pauliniano fratre dimiſit, ſed e Vincentio, & aliis monachis, qui ſecum ſolitariam t in monaſterio uitam.* Vt Pontifices Chriſti, qui rectam fidem prædicant, non dominorum metu, um honore ueneremur.) *Vide, ut hæreticis paſto-neratione, & obſequium detrahat, catholicis autem bedientiam tribuat.*

In præfationem Ruffini in libros περὶ ἀρχῶν Origenis.

o etiam frater & collega noſter ab Epiſcopo Dama catus.) *In quo ſcilicet Origene uertendo. prius lege-s quod. Fratrem autem & collegam D. uocat Hieron. e etiam Ruffinus presbyter eſſet. laudat autem eum. ut enem quoque, quem Hieron. prius prædicauerat, ſecũ uæ prima ac fere ſola diſcordiarum inter eos fuit origo.* s legendi Origenem, & auidiſſime perquirendi deſi ommoueret.) *Olim, Cuius, non Cuiuis.* Sed il-deo, in ſtylo proprio placens.) *Hieron. quod in Origene non laboraret, ſed in latine, eleganterq. ſcri otum occuparet, quaſi de ſuo ſibi blandiretur ſtylo, ta-* d tua uis fideliſſime frater Macari.) *Macarius Bea-ce ſignificat, eiq. uerſionem ſuam περὶ ἀρχῶν Ruffi-t. ὄλβιον, hoceſt uere Macarium, potuiſſe dici, ſi in præceptorem non incidiſſet, alibi Hieron. ſcribit.* amphilus pro libris ipſius Origenis ſcripſit.) *Ruf Origenem mundo legendum obtruderet, Apologeticum eſarienſis pro Origene, nomine Pamphili Martyris uulgauitque, falſo tamen, cum, nihil Pamphilum eliquiſſe, ipſemet Euſebius prodiderit. fuit autem hu is ipſe etiam Hieron. antea, quod librum Græce hoc otatum in bibliotheca ipſius Ruffini uiderit: agni-errorem acriter impugnauit, & Ruffinum, eius cau ɛcii coarguit.* Quod ab eo ceteris locis fideliter, itate fuerit definitum.) *Contrarium alibi dictum*

ab Origene ab iis, quæ heretice in libris περὶ ἀρχῶν *scripserat, probari non posse*, Hieron. *dum Ruffino respondit, in faciem illi hæc uerba regerendo, inficiatur.*

Pammachius, & Oceanus Hieronymo, epist. LXIII.

NON tam nobis, quam uniuersis, qui in Vrbe habitant.) *Vrbem Romam intelligit: Romani enim Pammachius & Oceanus, & nobilissima insuper familia erant.* Vt quæ etiam in his schedulis.) *Etsi septem ex Florentia manuscripta exemplaria, & aliquot ex Brixia, ita legant: legi nihilominus etiam potest,* Et quæ.

Hieronymus Pammachio, & Oceano. epist. LXIIII.

Aduersarios talione mordere.) *Cum par pari, ut dicitur, redditur, & similis in alterum regeritur pœna, talio femineo genere appellatur. inde retaliare uerbum apud Gellium, quod Græci* ἀντιπεπονθέναι *dicunt.* Montanum cum eo, Maximillamq. non sequitur.) *Montanum, & insanas eius feminas Priscam & Maximillam, secutus Tertullianus est. qui fuerint eorum errores, alibi Hieron. explicauit. & tamen magistrum eum appellare Cyprianus solebat, ut qui interpretem laudaret, non dogmatisten.* Alter eorum dimidiatam Christi introduxit œconomiam.) *Eleganter, proprieq. dimidiatam Christi œconomiam introductam ab Apollinario dixit, quod is dimidiũ tantum Christum nobis daret, carnem scilicet, quando animam eum suscepisse inficiabatur, eiusq. loco Verbum fuisse asseuerabat. fuit hic Laodicenus Episcopus, damnatusq. est Romæ a Damaso, & Alexandriæ a Petro, cum hoc decreto: Vt, si quis filium Dei humanitatis, uel deitatis diceret minus aliquid habuisse, anathema esset.* Alter impietatis Arii apertissimus propugnator est.) *Arianum fuisse Eusebium Cæsariensem, & Arii partes in Niceno concilio fouisse nemo ignorat. eam impietatem, uiuente Constantino Magno, suppressit potius, quã deposuit. eo autem mortuo, & Constantio ad eam heresim declinante,*

e, omni nixu concilii reputationem extenuare conatus m præterquod Constantinum nondum eo tempore bapti-, contra omnem scribit antiquitatem, ueluti qui ab Aria scopo baptizari in Iordane postremo uellet, & contra Syl Papam, qui Synodum congregauerat, scripsisse prodi- X tantum illius concilii in historia recenset canones, & ropter dissidium Paschatis id coactum fuerit, in uita tini asseuerat. Apollinarium Laodicenum audiui chiæ frequenter, & colui.) *Tanto discendi studio fla- diuus Hieronymus, ut post Italiam, Gallias, Palæsti- peragratam, Constantinopoli Nazanzenum, tunc illius biscopum, audiuerit, Antiochiæ Apollinarium, Alexan- ldimum, Bethlehem Barrabanum.* Mihi alterum ex- t Nicodemum.) *Quod noctu ad eum docendum Bar- s accederet, sicut ad Christum Nicodemus, hoc dicit.* r liber in manibus, ante 20 annos editus.) *Ad m, dum Esaiæ hanc uisionem exponeret, suppresso Di- omine eam opinionem reprobat.* Contra Amasium n scribere.) *Origenem sic uocat, contra quem statim, , stylum mouit.* Suum esse συμμύςην.) *Sicut mystæ r, qui sacris, ita symmystæ qui eisdem sacris initiati sunt. dotes, uos dicere possumus.* Mendacii inter se Orgiis ntur.) *Mysteria sic uocant, sed Bacchi propriè Orgia nt dicta ἀπὸ τῆς ὀργῆς, quod a furentibus hominibus entur: & quoniam fæderata fiebant societate, propte- ndacii inter se Orgiis fæderentur, dixit Hieron. Syne- osophiæ arcana Orgia appellauit, & Plato in Phædro ν, pro cærimonias peragere usus est. nominat autem Pla quod is in libris de Rep. uult ciuitatis custodes callere di artem, ut, ubi e Rep. fuerit, populo imponere sciant, ipsum in libro primo contra Ruffinum explicat.* Sextus teon liber.) *Decem libros Stromateon Origenem scri cut Clementem Alexandrinum octo, proditur. uerum is extant, Origenis uero nequaquam. stromata autem uariarum rerum libros, & commentaria: quod stra- huius nominis uestes ita ex uariis coloribus, historiisq.*

composita intertexerentur. Quasi non eodem spiritu & Apollo Delphicus, atque Loxias oracula fuderint.) *Ambigue & in utrumq. euentum Diabolus in oraculis, ne mendacii, cuius ipse est pater, argueretur, loquebatur. hanc ob causam propter obliqua responsa, Apollo* λοξίας *uocatus est.* λοξὸς *enim obliquum apud Græcos significat. Mythici, quod obliquo motu, Sol, qui Apollo dicitur, Zodiacum excurrat, Loxiam dictum esse magis uolunt: quam utramq. opinionem post Macrobium in libro de diis, Phurnutus his uerbis refert.* λοξῶν δὲ καὶ περισκελῶν ὄντων τῶν χρησμῶν, ὧς δίδωσι, λοξίας ὠνόμασται, ἢ ἀπὸ τῆς λοξότητος τῆς πορείας, ἣν ποιεῖται διὰ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου. *Quid autem Crœso Delphicus, post alia oracula, responderit Apollo, dum Persicam animo expeditionem uersaret, late in primo Herodotus persequitur. Pyrrho autem Epirotarum Regi ad hunc modum respondisse, memoriæ proditum est: Dico te Aeacida Romanos uincere posse.* Vt orthodoxus corpus audiens, carnem putet, hæreticus spiritum recognoscat.) *Sic tempestate nostra heretici faciunt. Christi enim corpus dum in sacramento Eucharistiæ audiunt, non carneum, & uerum, sed spirituale & corporis potius* ἀντίτυπον, *figuramq. interpretantur: cum tamen, ut in Nicena altera Synodo contra Iconomachos, huius heresis auctores, Epiphanius testatur, nusquam inueniatur, quod uel Christus, uel Paulus, aut alii ex Apostolis, uel ex Patribus aliqui,* ἀντίτυπον *illud uocauerint, sed uerum corpus. & si apud Eustathium, & quosdam alios ita inuenies; inuenies etiam, quod ante consecrationem sic uocant, Græcorum scilicet sequentes consuetudinem, qui dum panem, uinumq. ante consecrationem offerunt in Missa, proponentes, inquiunt* ἀντίτυπα *corporis, & sanguinis Christi filii tui. Vide late hac de re Ioannem Damascenum, qui aliã etiam huic tergiuersationi rationem affert.* Et putres attrectare axillas.) *Aliter, Maxillas: & ita habent cuncta Florentiæ manuscripta exemplaria. nos uulgatam lectionem non mutauimus, eo quod putres dicat: hoc enim ad axillas, quæ putent, propterea quod sudore corrumpantur, magis quam ad malas pertinet.* Et putasse in Apostolis, quod in Pythago-

ra

Platone, & Empedocle legeram.) *Idest quod Aposto dicta de anima, & mortuorum resurrectione, horum phi- orum more, qui aliter ea intelligunt, & officiosum in fi- s rebus, tum e Rep. fore existimarint, mendacium ad- t, interpretatus sim, & ita sub nomine Christiano intro m dogma gentilium. explicat hanc sensum Hedibiæ, quæ* o. Lactantius in libris suis, & maxime in epistolis metrianum, Spiritus sancti omnino negat substan- & errore Iudaico &c.) *Recte Lactantii errorem Iu- o appellat: Iudæi enim neque filium, neque Spiritum san credunt, testimoniaque, quæ de iis sunt, alio torquent. x multis sacræ scripturæ clarissimis & eruditissimis pro tte assertionibus, satis esset illud unum, Baptizantes eos ine Patris, & Filii, & Spiritus sancti.* Et mu ultra tiam.) *Hoc est, ne syllabam quidem mutorum profe- uxta illud Ennii. Neque, ut aiunt, mu facere auderent, e uerbum quidem. sic enim muti faciunt, dum in uerba pere conantur. constrictis enim labiis, Mu, seu My, di unde & eorum nomen ductum creditur, prouerbioq. usur sicut & illud, Ne Gry quidem, interdumq. coniunctim ciatur, Neque My, neque Gry. Non desunt tamen eru- ui, ubicumque hoc occurrerit nomen, siue apud comicos, os ueteres scriptores, Muth, non Mu dicant esse legen- quasi a μῦθος, quod uerbum significat, uox ueniat, & am prouerbio præcisum retineatur nomen, quo dicimus, riam Muttum. quædam exemplaria Mutum, quædam Nu bebant: hanc posteriorem lectionem non hic, sed alibi mus.* Aiunt medici, grandes morbos non esse curan ed dimittendos naturæ, ne medela languorem exa- .) *Sic dicunt de Quartana febre: cui si initio medela tur, ita exasperatur, ut ex una plures fiant. & Gale- onens octauum primi libri Aphorismum, ait, quod so- gnostica arte utitur medicus, ubi mors imminere uide-* Centum quinquaginta anni prope sunt, ex quo Ori- mortuus est Tyri.) *Vsque ad Gallum, & Volusianum os uixisse Origenem, idem Hieron. in catalogo scribit,*

f 4 anno

anno scilicet sua ætatis LXIX. *successerunt autem ii Decio.* Suidas *&* Epiphanius *scribunt illum extrema in ætate Serapi litasse, cum ab idolorum cultoribus capto data fuisset optio, ut uel hoc faceret, uel ab Aethiope, quem illi interea ostenderunt, muliebria pateretur. eo dedecore confusum Hierosolymam inde secessisse scribunt: uerum cum ibi quoque conuiciis a fidelibus uelleretur, Tyrum, ubi & obiit, perrexit. pudore autem, & mœrore animi confectum obiisse uerisimile est. nam de eius morte nemo meminit.* στρωματέας, *&* τόμους.) *Diximus supra decem libros Stromatum Origenem composuisse. Disputationes autem maiores, seu commentarios* τόμους *uocauit.* Vt magis Hippolyti sententias, Basilumq. sequeretur.) *Intelligit de Hippolyto Martyre, qui in Hexaemeron scripsit: quem secutus postea Basilius est, & post Basilium e Latinis Ambrosius. fuit autem Portuensis Episcopus Hippolytus. nec mirum, Latinum locum Græco homini concessum, ignoratum a Græcis. Romæ enim Papam illum in catalogo sanctorum, seu Martyrologio, uocant: quod Romæ uicinus sit portus. Hieron. etiam, cuiusnam urbis fuerit Episcopus, non inuenit: inuenerunt tamen alii, qui & produnt. eius statua ætate nostra cum sedecim annorum circulo, quem pro inueniendo Paschate ediderat, litteris exsculpto, reperta fuit: quam & nos uidimus, & adhuc etiam extat. fuit autem Origenis æqualis.* Alexandriæ Ecclesiasticam scholam tenuit.) *Catechismi doctrinam, Ecclesiasticā scholam uocat: in ea autem tradenda, postquam Roma, ubi sub Zepherino fuerat, rediit, Heraclam presbyterum sibi adiutorem asciuit.* Mille, & eo amplius tractatus in Ecclesia locutus est. Edidit innumerabiles præterea commentarios, quos ipse appellat τόμους.) *Mille & eo amplius tractatus, quos in Ecclesia locutus est, edidit. Innumerabiles præterea commentarios, quos ipse appellat* τόμους *aliter.* Parcas fidei, quæ Apostoli uoce laudata est.) *His uerbis Ruffinum tacite taxat, quod Origenis hæreses Romanis auribus, latinum illum reddendo, ingesserit.* Et quid adhuc αἰτιολογοῦσιν aliena esse, quæ displicent?) *Sic hodie quidam faciunt, dum uel Erasmum, uel similes defendere ab erroribus uolunt: aliena enim esse dicunt,*

quæ

blicent: quaſi ſaliua hominum abſcondi poßit, & aucto-
mina libris adſcripta nihil hac in re fidei faciant. αἰτιο-
autem idẽ eſt, quod cauſari. Perperam hoc in loco qui-
dices habebant, ἐυρεσιλογοῦσιν. eſt autem ἐυρεσίλογος,
mine Polybius utitur, φλύαρος, ἐτυμολόγος. Quo mo
ır inter ſe diſſentire potuerunt, ut Euſebius in toto
ſuo Origenẽ Ariani probet dogmatis, & Pamphilus
e fidei, quæ fuit poſtea, defenſorem.) *Pro Defenſo-*
nſor eſt, antea apud Eraſmũ legebatur. ſenſus eſt: nullo
ri poſſe, ut Pamphilus Martyr Origenem catholicum
& ab Arianorum, quorum ipſe fons fuit, blaſphemia li
& ita Niceni concilii defenſorem reddat: cum Nicenum
m poſt Origenem celebratũ fuerit: & Euſebius in toto
rigenem Ariani fuiſſe dogmatis probet. hoc autem ar-
concludit, initium ſexti libri non eſſe Pamphili, uel
, ſed uel Didymi, uel aliorum, qui ut catholicum defen
rigenem uolebant: Pamphilus enim, præterquod nihil
non diſſenſiſſet, ſi ſcripſiſſet, ab eo in uno eodemq. ope
ius, propter maximam, quæ inter utrumq. erat, ami-
& coniunctionem. Scilicet ut martyrio deleret er-
) *Sic de D. quoque Cypriano aliqui dicunt: quem ta-*
e mortem in Eccleſia Romanæ ſententiam ueniſſe, alii
dunt, quod idem feciſſe eius Epiſcopos Hieronymus con
ferianos teſtatur.

Hieronymus Ruffino. epiſt. LXV.

æpiſſime figuratas controuerſias declamaui.) *Cum*
er ueritatem, ut uerum, fingitur, figuratum dicitur,
gnificationem declamationis etiam nomen explicat:
um ficta re quiſpiam ſe in dicendo exercet. hoc autem
intilianum, qui declamationes edidit, inuenire facile
rater meus Paulinianus necdum de patria reuerſus
ermanus D. Hieronymi hic erat: quem ab Epiphanio
n presbyterum ſupra uidimus. miſerat autem, ut ali-
r, eum in patriam, Stridonem ſcilicet, ut ſemidiru-
nonii res uenderet: quo haberent unde ſe alerent, &
ium perficere poſſent.

In

In Apologiæ aduersus Ruffinum librū primum.

fol. 790. φάρμακον θανάσιμον.) *Hoc est, venenum mortiferum.* Videtis nos intelligere prudentiam eius, & prædicationis diasyrticæ strophis in scholis sæpe lusisse.) *διασύρειν etsi distrahere etiam significet; non tamen ab hoc significatu, ut putauit Erasmus, diasyrtica prædicatio dicitur, sed ab eo, quod est conuiciari, & obtrectare: quod prædicationi ex diametro opponitur. & quia id illudendo, ridendoq. fieri solet, propterea Hesychius pro διαπαίζειν καὶ χλευάζειν, διασύρειν, exponit. Stropha autem obliquum tortumq. sermonem significat, cum scilicet aliud dicitur, quam in animo sit: veluti si quē laudando vituperamus. recte igitur Ruffini de Hieronymo prædicatio, diasyrtica dicitur: quod ea laus vituperatio Hieron. & obtrectatio esset. eum enim de Origenis hæresibus suspectum reddebat.* Male, ait, sarta gratia nequidquam coit.) *Carmen ex epistolis Horatii hoc est. ducta est autem similitudo a vestibus, quæ disrupta resarciuntur: significat antē, quod gratia male redintegrata non permanet; sed rescinditur ut vestis male sarta.* Columnis Ecclesiæ prætermissis.) *Hilarium, Ambrosium, & Victorinum, columnas vocat Ecclesiæ, quod catholici, & eruditissimi essent. sic autem vocari solent ii, quibus veluti fulcris res aliqua innititur, sicut columnis domus. Iacobus, & Cephas, & Ioannes, inquit Apostolus, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi.* Vt, dum peregrina sectatur, pene sua amiserit.) *Taxat Ruffinum, quod adeo Græcæ linguæ vacauerit, ut Latinam pene amiserit. probro antē datur ita sectari peregrina, ut propria quis amittat.* Aliud est si pro iure amicitiæ accusatus tacere debui, & lutatam ab eo faciem, atque, ut ita dicam, hæretico fœtore conspersam, ne simplici quidem aqua diluere.) *Lutatam ab eo, scilicet Ruffino, qui Hieron. hæresis labe consperserat: quæ lectio germanior est, quam prima, ubi legebatur, Et dum lutatam habeo faciem.* Nec hominis est, nec ad hominem.) *Ciceronis id dictum est, significatque, neque hominis esse, neque ad hominem pertinere.* fol. 793. Et ἀντιθέσεις Marcionis de meis opusculis fabricatus est.)

ἀντίθεσις

ται, Hesychio teste, significat ἁρμόσαι, συναγαγεῖν, *ι, hocest componere, congregare, complicare*. Marcion *angelio, & Pauli epistolis, loca multa pro astruenda hæ e collegerat, & in unum congregarat: quas compositio-* ρτιώσεις *uocat* Hieron. *easq. sigillatim* Epiphanius, *quæ- sent, explicat. incongruum autem est hinc inde auctori- mutilate colligere & in alienum torquere sensum: quod n neque ea, quæ antecedunt, neque quæ subsequuntur, rantur*. Conqueritur *nunc uir sanctus, quod* Marcionis *Ruffinus ex opusculis suis quædam, ut reprehenderet, col . Erasmus solita uecordia, ne dicam inscitia*, ἀρτίωσις, *instauratio est. sentit enim illum renouasse* Marcionis *ex suis libris. hæc sunt eius uerba.* fol. 795. Prior tio laudem auctoris continet, secunda uituperatio-) *Primam uocat, quam* Ruffinus, *secundam quam ipse s* περὶ ἀρχῶν Origenis *fecerat. Arianorum autem prin- Origenem, & Eusebium Cæsariensem Arianæ factionis rum appellat, quod antesignanus Arianorum hic fuerit, ut alibi testatur, fons Arii*. Pro eruditione, qua pol inclytus συντάκτης in occidente laudaris, ita ut κο- te omnes tuæ partis nominent: non reor te igno- usebii σύνταγμα, & Pamphylum Martyrem nihil o operis condidisse.) συντάκτης *compositor, & σύν- , compositio, quæ & σύνταξις, & σύνθεσις appella- rum* σύνταγμα, *compositio est elaborata, & magno icio, ordineq. digesta*. κορυφαῖος *autem antesignanum, mq. aliqua in re significat*, ἀπὸ τῆς κορυφῆς, *quo uer- tis intelligitur. Petrum Apostolorum* κορυφαῖον *propte- nus* Dionysius *uocat. sensus est: Tu, qui ut optimus scri , ut uerbum uerbo reddatur, compositor librorumq. tor, & scriptorum omnium in occidente princeps habe non ignores ea, quæ ab Eusebio Cæsariensi compositæ ptereaq. an eius, uel* Pamphili *potius is, qui pro Ori umfertur, liber sit, scire optime possis*. Quod fecisti περὶ ἀρχῶν, hoc facito & in isto uolumine ψευδεπι-) *Idest falso inscripto, scilicet Pamphilo, cum is Euse- bii*

bii sit. hocest, muta aliquæ in eo, & dele, & ad sensum, ut libet, tuum interpretare. fol. 797. Palinodiam Stesichori more cantato.) Idest, recantationem. sic enim Stesichorus poeta fecit, cum, uituperata carminibus Helena, oculis orbatus esset: eam enim rursus laudauit, & sic oculos recepit. fuit autē his lyricus poeta ualde insignis. Methodio Episcopo.) Olympi primum Lyciæ, & postea Tyri Episcopus Methodius fuit, martyrioq. uitam finiuit. scripsit librum contra Origenē: eiusq. aliqua hac in materia apud Epiphanium inuenies. Et hæc ipsa opuscula in latinum uertens, meæ linguæ hominibus dedi.) Latinos suæ linguæ homines uocat, non Dalmatas, ut multi existimant: eoq. dicendi genere sæpe utitur: idq. facit, quod ipse inter diuersarum linguarum degeret homines. Nunc ex eo Arianus sum, quia Eusebius, qui hos libros condidit, Arianus est?) Legendum uidetur Num, non Nunc: uerum sine exemplaribus nihil immutare ausi sumus. fol. 800. Plautino in me sale ludere.) Quod argutus sit Plautus, & scommatibus plenus, hoc dicit. De Hieronymo Sardanapalum nomines.) Assyriorum Rex fuit Sardanapalus, uir ita omni luxuriæ generi deditus, & quauis fœmina corruptior, ut prouerbii instar nominetur. Gregorium, uirum eloquentissimum, non potui nominare.) Intelligit de Nazanzeno, quem præceptorē habuisse semper gloriatur, & exultat. audiuit autem eum Constantinopoli, tunc cum eius urbis esset Episc. ut ipsemet in cōmentariis Esaiæ prophetæ c. 6. testatur: quod ignorasse Erasmum mirer. Octogesimum quoque nonum psalmum, qui scribitur, oratio Moysi hominis Dei, & reliquos undecim qui non habent titulos, secundum Huilli expositionem, eiusdem Moysi putat.) Hi omnes undecim, qui sequuntur, psalmi, hocest a XC usque ad CI. apud Hebræos non habēt titulos; apud quos esse eos ἀνεπιγράφους & Theodoretus, & reliqui probatæ fidei fatentur auctores. uulgata apud nos editio a LXX eos accepit. fol. 802. Ἀντίμαχον meum docebo senex, quod puer dedici.) Aduersarium hæc uox significat, hocest ἐναντίον, καὶ ἐχθρὸν: idemq. prorsus est sensus si legatur ἀντίμαχον. quod autē legi possit uel ὁμογέροντα, uel ἀλλογέροντα,

æ, somnium est Erasmianum: nam præter quam quod rreret hæc lectio, apud cuncta, quæ nos uidimus, cum im tum manuscripta exemplaria, aut ἀντίπαλον inueni- ut ἀντίμαχον. Chrysippus & Antipater inter spi- ersantur.) *Quod difficiles in scribendo hi fuerint, & ntorum spinetis impliciti, hoc dicit. stoicæ enim sectæ bus uterq. fuit, & in dialectica insignes scriptores, præ Chrysippus.* Demosthenes & Aeschines contra se n fulminant: Lysias & Isocrates dulciter fluunt.) *rincipum oratoria in arte scriptorum connectens, quid eorum proprium sit, luculenter enarrat.* Ad struen- ihi calumniam cernuus.) *Cum quis pronus, & ue- dus rem aliquam inspectat, cernuus dicitur. hinc illud, ergo sacramentum ueneremur cernui.* Paruipendens τα post anfractus reddere.) *Vocat anfractus per- flexuosasq. orandi excursiones: sicut ὑπέρβατον, cum tionis fines transgreditur, ac ueluti sui oblitus, alio do abit. qui autem ita euagatur, nisi ad propositum edeat, & hyperbata suo loco reponat, ingenti dignus hensione, non secus quam qui multis consonantibus ora exasperant, horridamq. eam reddunt, uel crebro uoca- itu hiulcam, hocest hiantem, apertamq. efficiunt. r, inquit Cicero, uerborum concursus, sit, neue hiul-* Nauem agere ignarus nauis timet.) *Horatii car- est, ex epistola ad Augustum.* Abrotanum ægro det, nisi qui didicit, dare.) *Nota herba est ab- ex Theophrasto, Dioscoride, Plinio, & Galeno: & uantitate peccetur, quamuis stomacho noceat, pericu- est: propterea uitiatum codicem puto, & pro Abro- elleborum legendum esse.* Quod medicorum est, unt medici: tractant fabrilia fabri. &c.) *Et hi ni uersus sunt.* Ferulæ manum subtrahere.) *bducere, secundum illud Satyrici: Et nos ergo manum bduximus. sic enim pueri in scholis faciunt, dum ui- rulam præceptori manum, ne uerberentur, subtrahunt.* paruulos ἀθλωηγέρων artem loquendi discere.)

ἀθύνω

ἀθήνη Minerua, γέρων senex, quasi dicas, discipulus senex: præsidet enim studiis Minerua. uel dicitur, quasi Athenis, hoc est Græcis litteris incumbēdo senuerit. Quamuis Crœsos quis spiret, & Darios, litteræ marsupium non sequuntur.) *Quod ditissimi reges hi fuerint, hoc dicit. antea pro, Quis, legebatur, Qui.* Vt a cane Rho disceret.) *Nota est hæc Demosthenis historia, quod cum, ρ, litteram pronunciare nequiret, a canibus eam didicerit. illi enim, cum sunt irati, hanc perstrepunt litteram.* Cur nescire pudens praue, quam discere malo.) *Prudens, falso legebatur antea: qua lectione nec uersus constabat, nec sensus.* Loquitur & Sapientia, quā sub nomine Salomonis legimus.) *Philonis Iudæi dicitur hic esse liber, qui Salomonis sententias collegit, propterea Salomonis nomine circumfertur. similem alterum, Ecclesiasticum inscriptum, Iesus, filius Sirach, composuit, ut ex principio, fineq. libri constat: qui quod sententias Salomone dignas contineat, Salomonis ipse etiam uulgo dicitur. in ecclesiis autem tam ii, quam ueri Salomonis libri, Prouerbia scilicet, Ecclesiastes, & Canticum canticorum, Sapientiæ æque omnes leguntur nomine.* Non tu in triuiis indocte solebas Stridenti miserum stipula disperdere carmen.) *Virgiliani ex Bucolicis hi uersus sunt: quibus mirum est quam pulchre, eleganterq. pastoris in canendo, rusticanaq. personando cithara, imperitia redarguatur. accōmodat autem hæc Ruffino, quod cum Græce, Latineq. indoctus esset, se tamen, uti doctissimum, apud imperitum uulgus iactabat.* Quasi non cirratorum turba, Milesiorum in scholis figmenta decantet, & testamentum suis, Bessorum cachinno membra concutiat.) *Cirrati pueri a Persio uocantur, quod comæ cirros portent. Milesios pro lasciuis accipiunt, & opulentis, quod tales fuerint huius nominis populi. eorum autem figmenta sunt ueluti Attellanæ, ac lasciuæ fabulæ. Bessi Thraciæ populi sunt, multis nominibus distincti. pro feris autem & imperitis hic ponuntur, quod ad lectionem testamenti Porcelli (hoc enim nomine adhuc circumfertur liber) ueluti ad doctam aliquam fabulam attenti maneant, & cachinnis toto corpore excitatis rem probent.* Quotidie

tidie in plateis fictus hariolus stultorum nares uerberat, & obtorto scorpione dentes mordentium quatit.) *Sensus est. si ficti diuinatores & circumforanei quotidie in plateis spectatores habent, & auditores, dum diuinationis pretextu homines decipiunt, nares illis uerberando, aut adunca aliqua materia, quam scorpionem uocat, mordentium dentes ex improuiso quatiendo; quid mirum est, si indoctorum hominum, qualis Ruffinus est, libri, lectores, laudatoresq. inueniant?* Orgiis mendaciorum fœderari.) *Quod mendacium admitterent ex Platonis sententia Origenistæ, idq. ab ipso didicerint Origene, hoc ait. orgia autẽ pro sacris posuit: quod instar cultorũ Bacchi, cuius sacra orgia dicuntur, Origenistæ mendaciis fœderarentur.* Et nos igitur illius præcepti memores, loquimini ueritatẽ unusquisque cum proximo suo, non debemus dicere, quis est proximus meus.) Nos, *legendum hic est, non* Vos. Bartholomæus, filius Ptolomæi, & Bartimæus, & Bariehu, et Barrabas,) *Non* Bartimaus, *sed* Barchinaus, *antea legebatur: nec etiam* Bariehu, *sed* Barchiseus. *nos a quibusdam exemplaribus admoniti, ex nouo, unde* Hier. *hausit, testamento ita correximus:* De Bartimæo Lucas *meminit: erat enim cæcus quidam.* ὑὸς τιμαίυ βαρτιμαῖος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν. *etsi non nesciam alibi scripsisse* Hieronymum, *eo in loco legendum esse* Barsemaus, *idq. Syriace exponi, filium cæci, seu cæcitatis.* De Bariehu *uariant exemplaria: aliqua enim, sed falso, ut testatur* Hieron. *Bariesus legunt, hoc est, filius Iesu. fuit autem hic magus quidam, qui erat cũ Sergio Paulo proconsule in insula Cypro: deq. eo Lucas in Apostolorum Actis meminit. Pro* Barrabas, *legendum puto, uel* Barnabas, *uel* Barsabas, *de quo idem Lucas scribit, asseritq. filium consolationis significare. quod sic Hebraice scribendum esset* ברנחה Barnahas. *ut consolationis filium significaret. nam & facile h in b transmutari potuit.* Barnabas *enim filium prophetæ, uel filium uenientis, teste Hieronymo in libro de nominibus Hebraicis, significat.* f. 810. Vt per singulos profectus, & honores, ascensiones, & descensiones uel crescat aliquis, uel decrescat; & sub alia, atque alia potestate, uirtute, principatu, & domina-

minatione fiat.) *Ascensiones has, & descensiones ipsemet statim interpretatur, pro sortitione scilicet diuersorū munerum, et officiorū, non pro diminutione, aut augmento gradus. idq. Ecclesiastica Hierarchia, quo modo sit intelligendum, monstrat exemplo: ne quis Ruffino similis, sanctissimo uiro, hinc calumniam struat: nam & angelos ab angelis regi, & illuminari, & gaudio ex hominum salute accidentali ac in Dei uisione crescere posse, D. Thomas, & omnis Theologorū schola confitetur.* Dicamus quod illam carnem, quæ uisura sit salutare Dei, anima diligat, & nutriat, & foueat eam, disciplinis erudiens, & cælesti saginans pane, & Christi sanguine irrigans.) *Propriè sacræ Eucharistiæ qui sint in nobis effectus, Origenes explicat. Christi.n. corpus anima saginat, & sanguis irrigat, multo præstantius, quam id animalium carnes, uinumq. in nutriendo faciant mortali hoc corpore. accepit autē hoc a Christo, qui simili semper, cum de carne sua, & sanguine loquitur, utitur similitudine, et terreni alimenti proprietates cælesti accōmodat cibo.* fol. 816. Genuinum semper infigere.) *Infringere, legendū esse puto: nam præterquod genuinorum dentium, qui molares dicuntur, proprium non est infigere, cum acuti illi non sint, sed potius infringere, (frangunt enim cibum, ac molunt) a Persio præterea, cuius poemate plurimum uir sanctus delectatur, hoc accepit. ait enim ille, Secuit Lucilius urbem, Te Lupe, Te Muti, & genuinum fregit in illis. Qua in re alibi exemplaria nos iuuarunt.* Sin autem contra inuidos loquor, & L. Lauiniū, uel Asinium Pollionem de genere Corneliorum, styli mei mucro cōuulnerat.) *Aemulum Terentii Lauinium fuisse, & Ciceronis Asiniū Pollionem, a Seneca in declamationibus proditur. Pollionis filius Asinius Gallus, Plinio iuniore teste, libros de cōparatione Pollionis patris et Ciceronis edidit, in eisq. patrem Ciceroni prætulit. respondit eis postea Claudius Cesar, ut in eius uita Tranquillus testatur. sed inter Pollionis ac Tullii scripta quid differat, utriusque scripta declarant. extant enim Pollionis epistolæ tres ad Ciceronem, editæ libro decimo epistolarum. quin ipse Pollio in epistola quadam fatetur inuidere se familiari suo, qui cū Cicerone ambulet, & iocetur; nec se ab eo,*

cum

tiũ presentis copiam habuerit, ne uestigium quidem ullum esse discessurũ pollicetur. nec uero Quintilianus, aut Tacitus, aut quisquam omnino eorum, qui ueteres oratores nominarunt, Pollionẽ Ciceroni cõparare, uel similem esse dixit. uerũ de hac re alibi.
Histricosæ, & liuidæ mentis hominẽ.) *Male quidam hic legunt, Histriculæ. significat autem histricosus spinosum, & qui iacula ad feriendũ parata habeat, non secus quã histrix animal spinas. Calpurnius: Venit & hirsuta spinosior histrice barba.*
Nimirum iste est Sallustianus Calpurnius.) *Alibi Lanarium hunc cognominat. Scholiastes, quis hic fuerit, ignorãs, fictitia eo in loco putauit nomina, & a calidis furnis, & lanionibus ducta. Sallustianus autem dicitur, non quod Sallustium is persecutus sit, sed quod Sallustius de eo meminerit. fuit autem Calpurnius Lanarius dolosus, ac pessimus quidam uir, ab eoq. per fraudem Salinator occisus est, ut in uita Sertorii scribit Plutarchus.* Et imiteris aliquando Crassum, quem semel in uita dicit risisse Lucilius.) *Risisse eum, alibi refert, tunc scilicet, cum asinum carduos comedentem uidit: ridensq. in illud prorupit prouerbium: Similes habent labra lactucas. Plinius auum Crassi, qui in Parthis interemptus est, hunc fuisse testatur: uerum ne semel quidem eum risisse scribit.* Et ad Orbiliũ sæuientem de auiæ sinu tractum esse captiuum.) *Orbilii nomine præceptorem suum intelligit. fuit autem Orbilius Beneuẽtanus, Ciceronis tempore, grammaticus insignis, uerum acer, seuusq. in discipulos. plagosum propterea uocat Horatius. uixit ad centesimum usque annum, reliquitq. post se Orbilium filium, & ipsum grammaticum. auctor Tranquillus.* Oleret testa ingenioli tui, quo semel fuisset imbuta.) *Alludit ad illud Horatii: Quo semel est imbuta recens, seruabit odorem Testa diu.*
Lanarum conchylia nullæ aquæ diluunt.) *Ex conchyliorũ genere murices, purpureq. sunt, quorum sanguine lanas tingi omnes norunt. trabea, Regumq. purpuræ inde fiunt. horum autem conchyliorum sanguis uariat secundum regiones, ubi proueniunt: ideo et purpureũ uariare colorẽ, uarieq. apud ueteres scriptores accipi, egregie solus, quod sciam, Vitruuius explicat.*
Septem modos conclusionũ dialectica me elementa docuerunt.)

t

runt.) Quattuor enim argumentandi sunt formæ, Syllogismus scilicet, Enthymema, Inductio, & Exemplum: & tres materiæ. aut enim materia semper & necessario est uera, & sic conclusio erit Demonstratiua: aut falsa omnino, & erit Sophistica: aut partim uera, & partim falsa, & sic erit Topica. Quid significet ἀξίωμα, quod nos pronunciatum possumus dicere.) Oratio, quæ uerum, aut falsum plene significat, ἀξίωμα a Græcis dicitur. dignitatem, aliqui uertunt. Varro proloquium transtulit, Cicero pronunciatum. eo autem uocabulo tantisper se usi attestatus est, quoad melius inueniret. Propositio igitur, seu plena, & perfecta uerborum sententia, quæ necesse sit aut uerum aliquid omnino esse, aut falsum, ἀξίωμα appellatur: ut si dicamus. Paulus Apostolus doctor gentiũ fuit: quod est uerum: et Iudas laqueo se nõ suspendit: quod est falsum. si aliquid propositioni connectatur, uocatur ἀξίωμα συνημμένον, ut, si ambulas, ergo moueris. sicut disiunctum dicitur διεζευγμένον ἀξίωμα. quod est eiusmodi: Exercitatio aut malum est, aut bonũ; aut neque bonũ, neque malum. Verum quia hæc opposita inter se sunt, & saltem unum ex his disiunctum falsum esse oportet, quod ut oppositum consideratur dicitur, ἀντικείμενον, & quod falsum est παραδιεζευγμένον uocatur. uide latius apud Gellium l. 16. cap. 8. Soritarum gradus, Pseudomeni argutias, sophismatum fraudes.) σωρεύειν Græce idem est, quod cumulare, seu coaceruare. inde sorites Syllogismus, quem coaceruationis nos dicimus: cum scilicet paulatim, sensimq. addendo, magnũ tamen repente, qui nõ sentiatur, cumulũ aceruumq. efficimus. ut si dicamus: uiginti aurei diuitẽ non faciunt. quid si unus addatur? non erit diues. quid si alter? non. quid si tertius? non. et sic deinceps. ita ut diues postea sit, nec probetur. ψευδόμενος etiã mentiens, decipiensq. exponitur: insidiosus enim est Syllogismus, ac se ipsum destruit: ut si dicatur: Cretenses semper mendaces: si uerum hoc est, non sunt mendaces: quia Epimenides, qui hoc dixit, Cretensis fuit. si falsum, non dixit uerum Epimenides. igitur Cretenses mendaces. Pro sophismatum autem fraudibus, elenchos intelligit, hoc est sophisticos syllogismos, qui multis modis hominem decipiunt, Diuisione, Amphibologia,

Aequi-

Aequiuocatione, compositione, accentu, & figura Dictionis: extra Dictionem uero, Ab accidente, Ab eo quod est secundum quid, ad id quod est simpliciter, Ab ignorantia Elenchi, A petitione principii, A consequente: Ab eo quod est non causa, pro causa: demum ab eo quod est plures interrogationes unam fore. Hos tredecim sophismatum modos, seu παραλογισμῶν, Aristoteles primo Elenchorum numerat. Bibendum mihi erat igitur de Letheo gurgite.) Vt possem scilicet obliuisci. nota est antiquorum fabula, quod qui ex Lethe inferorum fluuio bibisset, omnium statim praeteritorum obliuisceretur. propterea ἀπὸ τῆς λήθης, hoc est ab obliuione, fluuio datum est nomen. Et uirũ disertissimum Gregoriũ pari eloquii splendore transferre.) Intelligit de Nazanzeno, praeceptore suo: quo nemo doctior, elegantior, & disertior apud Graecos in Ecclesia fuit, non solum prosa, sed etiam carmine: quapropter iure Theologi sortitus est nomen. reprehenditq. Ruffinum, quod talis, tantiq. uiri scripta in Latinum sermonem transferre ausus sit. huius translationis Gennadius etiam meminit. Spinas Cleanthis, & contorta Chrysippi.) Recte Cleanthem Chrysippo prius nominauit. eius enim fuit praeceptor, ipse autem Cratetis primum, mox Zenonis discipulus. uterque autem disertissimus dialectices fuit, & sophismatum peritissimus: propterea uni spinas, alteri elenchorum contorta tribuit. Et quoniam Stoici logicam sibi uindicant.) Stoici enim fuerant, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, ut eorum principem Zenonem omittam, omnes Logicae peritissimi. eam autem aspernatos fuisse Epicureos, & Cyrenaicos, ex Meleagri, & Clitomachi sententia Laertius refert. & argute uno uerbo duos Ruffino obiicit errores, imperitiam scilicet, & intemperantiam, dum eum Epicureum uocat. Aristoteles, qui physicam, logicamq. ad intelligentiam maxime necessariam esse iudicauit, circa uerisimilia, & probabilia oratoria, ac dialectica usus est, & circa ea, quae sunt uera, analytica, & philosophia. Et Heraclitum me legere putent.) Ephesius natione fuit Heraclitus, &, ne a uulgo perciperetur, librum ita obscure scripsit, ut σκοτινὸς, hoc est tenebricosus, sit appellatus. Rex Darius Hystaspis filius,

ut librum intelligere posset, eum ad se uenire rogauit. sed ille accedere noluit. proiecisse eum librum in templo Dianæ *Ephesiæ, quidam scribunt. disserebat autem in eo de mundo, & naturæ totius causis, & motionibus. exposuerunt tamen illum* Antisthenes, Heraclides Ponticus, Sphærus stoicus, Pausanias, Nicomedes, Dionysius, & Diodorus grammaticus. fol. 818. Obiicit mihi somnium meum.) *Quod alibi ad* Eustochium *scribens dixerit, non fuisse illud somnium, non contradicit, quod hic somnium uocet: quia & uerum, & uanum somnium reperitur; & qui negat fuisse uanum, non negat fuisse uerum. nam etsi somnium ibi etiam uocet, tamen in eo uapulasse se scribit: propterea non simpliciter somnium negat, sed tantum ut consuetum.* Vtinam celebritas loci, & sanctorum de toto orbe conuentus, fineret me diuinas scripturas legere.) *Qui fidelium ad loca sancta peregrinationes reprehendunt, discant ex hoc loco contrarium. Adorabimus, inquit* Dauid, *in loco, ubi steterunt pedes eius.* Quæ in depompationem omnium Christianorum, & uerbis, & opere feceris.) *Hoc est, in opprobrium, & ignominiam. Pompa autem contraria est depompatio: propterea sicut pompa sollemnem apparatum, & ostentationem plenam gloriæ habet; ita depompatio dedecus, & ignominiam continet.* fol. 819. Cur in baptismate dixerim uniuersa peccata dimitti, &, mortuo bimarito, nouum uirum in Christo resurgere.) *Epistola, ubi hoc dixit, ad* Oceanum *inscribitur, reperiturq. infra nu. ep. 83. ubi de ea re nos aliqua dicemus.* Concaua uerba trutinatur.) *Hoc est, uana, & inania ponderat. tractum est autem hoc a* Persio, *dum ait: Atque exporrecto trutinantur uerba labello. alibi: Inflatis buccis spumantia uerba trutinent: idem* Hieron. *dixit.* Perire Choicum, & nasci supercælestem.) *χοϊκὸς terrenum, luteumq. significat, hoc est, πήλινον, γήϊνον.* Neque enim ambimus sacerdotium, qui latemus in cellulis.) *Episcopatum sacerdotium uocat: quem etsi cunctis nominibus, si quis alius in mundo, promerebatur, eo tamen propterea dignior erat, quod illum non appeteret. & pulchre, ne sui causa eam sententiam protulisse*

quis

quis crederet, se nec uxorem habuisse, nec episcopatum optare scribit. De ascensore montis Dominici.) *Alludit ad illud Dauidis, Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius?*

In secundum lib. Apologiæ aduersus Ruffinum.

Sancto Anastasio, Romanæ urbis Episcopo.) *Anastasius Syricio successit, sicut Syricius Damaso. Ruffini autem ad Anastasium epistolam tomo quarto inuenies.* Meum potissimũ inuadat pedem.) *Qui enim submerguntur, natantium secum hominum pedes apprehendere solent, ut liberentur.* Nisi forte parentes militari, uulgariq. sermone, cognatos, & affines nominet.) *Mirum est, quod ætate etiam D. Hieron. uulgus eodem, quo nunc, significatu parentes diceret.* Iccirco, patria derelicta, Aquileiæ habitat.) *Ex hoc loco apparet, Ruffinum habuisse quidem cognatos & affines Aquileiæ, uerum ipsum in aliquo potius Aquileiæ uico, quam in ipsa Aquileia, natum esse. nam opidulum eius patriam libro tertio inferius nominat. Legebatur antea Aquilegia, ex Erasmiana correctione passim; nos genuinam restituimus lectionem. hinc illud, Et tu Ledæo felix Aquileia Timauo. nam & Græcis ἀκυλήϊα dicitur: & sic habebant codices manuscripti.* Et lassulus post triginta annos.) *Delicate protulit nomen, ut Ruffinum, ueluti nimis delicatum, argueret. eamq. ob causam essedi uocem adiunxit, quod huic uehiculo a sedendo nuncupatio data sit. & Flaminia iter mollissimum dixit, propter ipsum essedum, non, ut putauit Erasmus, propter uiam minime montuosam: cum in uia Flaminia montes occurrant Apennini. Per Flaminiam enim uiam, cui Aemilia succedebat, Romam ex Aquileia contendebatur. sacra autem uia Appiæ, Flaminiæq. quod scholiastes facit, connumerari non debet. urbem enim non egrediebatur. Viam uero Flaminiam, quæ a porta Flumentana, nunc porta Populi dicta, initium habuit, & Ariminum usque per Vmbriam peruenit, a C. Flaminio iterum consule, qui ad lacum Trasymenum cum XV Romanorum millibus Punico secundo bello ab Hannibale cæsus est, in censura stratam esse, testantur Liuius, Festus, Cassiodorus. de qua Cicero in Philippica XII. Tres uiæ sunt ad*

Mutinam, a supero mari Flaminia, ab infero Aurelia, media Cassia. strata uero est de manubiis Ligurum bello diuictis. fol. 822. Si cœpit ex traduce.) *Apposite arguit mortales fore animas, si illæ ex traduce, hoc est ex seminio corporis prodirent. iure igitur ab Ecclesia ea opinio damnata est.* Vt sentiat quod negauit.) *Quid pro Quod, falso antea impressum erat.* Cum ipso pariter æterni ignis hereditate potientur.) *Ridiculum profecto est dicere, potiri suppliciis: cum eo, quod cupiuimus, & optauimus, potiri dicamur, non quod noluimus.* Acyrologiis.) *Impropria locutio, item falsa, & quæ rem non attingit, acyrologia dicitur: ψευδολογία, & ἀκυρὴς pro ἀτυχὴς, & ἀκύρημα pro ἀτύχημα.* fol. 824. Tollisq. arbitrii libertatem.) *Liberum nos habere arbitrium, nemo est qui ignoret: alioqui non differremus a belluis, & iustum Dei non esset iudicium. hoc autem si contra gratiam plus debito extollatur, in Pelagii, si negetur, in Manichæi hæresim caditur. Vide quæ aduersus Pelagianos idem Hieron. & Augustinus, qui latius rem pertractauit, scripserint. sunt enim nostro tempore, qui in alterutram hanc decidant foueam. extat & D. Bernardi de hac materia breuis quidem, uerum utilis liber.* In Ecclesiaste quoque legimus: Si Spiritus potestatē habentis ascenderit super cor tuum, locum tuum ne dimiseris.) *Ecclesiastico pro Ecclesiaste, falso Batauus legebat. est enim hic locus Ecclesiastis capite decimo.* Habes carbones ignis, sedebis super eos: hi erunt tibi in adiutorio.) *Sic transtulerunt LXX Esaiæ 47, ubi nos habemus: Non sunt prunæ, quibus calefiant, nec focus, ut sedeant ad eum. sic facta sunt tibi in quibuscumque laboraueras. hoc est: ὅτι ἔχεις ἄνθρακας πυρὸς, κάθισαι ἐπ' αὐτές. ἕτοι ἔσονται σοὶ βοήθεια.* Ignem ueni mittere in terram, & quam uolo ut ardeat.) *Quem, pro Quam, falso & hic, & alibi legit Erasmus. nos eo in loco habemus: Et quid uolo, nisi ut accendatur. reciditq. in eundem Hieron. sensum. Græcus autem nunc uulgatus codex habet: πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη; idest: Ignem ueni mittere in terram. & quid uolo si iam accensus est? cum Græco Euthymius consentit, at ueteres omnes cum Hieronymo.*

quapropter

quapropter apparet uitiatum uulgatum codicem esse, & ita legi debere: καὶ τί λέγω ἢ διανῆφθαι. *nam,* τί λέγω, *pro* πόσον λέγω, *Theophylactus etiam interpretatur. hanc autem lectionem eum habuisse, quamuis ibi quoque impressoris sit error, ostendit expositio, quam adiungit, dum ait:* ἐπισπεύδει γὰρ τὴν ἄναψιν τούτου τοῦ πυρός. *eodem modo Hieron. hunc locum citat Ezechielis 28. & ne impressoris uitio id accidisse quis putet, audiat Ezechielis primo quo modo eum interpretetur. Deus ignis consumens est, ad quem mittendum super terram saluator uenisse se dicit, & in nobis, omnibusq. credentibus ardere desiderat.* Perditio factus es, & non eris in æternum.) ἀπώλεια ἐγένου, καὶ οὐχ ὑπάρξεις ἔτι εἰς τὸν αἰῶνα. *Locus est Ezechielis 28. ubi nos habemus, Nihil factus es, & non eris in perpetuũ. Loquitur enim in persona principis Tyri contra Diabolum.* Quis ante dedit mihi ut reddam ei?) *Locus est Iob 41. quamuis Bataui correctio habebat: Quis autem dedit mihi, & reddam ei? citat autem, quod numquam, nisi lectorem præmonuerit, facit, secundum Hebraicam ueritatem, quam ipse transtulit. in Græco enim est,* ἢ τίς ἀντιστήσεταί μοι, καὶ ὑπομενεῖ; Theophrasti uerba mirabor.) *Adeo eloquens, & suauis in dicendo Theophrastus fuit, ut, ueluti diuina esset eius oratio, nomen sortitus sit, cum prius Tytamus, mox Euphrastus uocaretur. Aristotelis discipulus, & scholæ successor fuit. extant eius libri tantum de plantis, & de lapillis unus. uerum tot scripsit opera, ut præceptorem suum hac in re superarit. utinam autem extarent. Diogenes ea sigillatim commemorat.* fol. 826. Quia in Capri commentariis.) *Insignis grammaticus Caper fuit. scriptos ab eo libros enucleati sermonis, & dubii generis, uocat Seruius in Virgilium.* Quasi nouum aliquid protulisset, adiecit.) *Protulisset, legendum est, non pretulisset: quamuis ea quoque lectio sensum suum habeat, si Ruffini uerba attendamus. ait enim, scribens ad Anastasium summum Pontificem. Ego uero, cum hæc singula legerim, Deo teste dico, quia usque ad præsens certi, uel definiti aliquid de hac quæstione non teneo, sed Deo relinquo scire, quid sit in uero, & si cui ipse reuelare dignabitur.*

Ego tamen hæc singula & legisse me non nego, & adhuc ignorare confiteor. ut sit sensus: quasi nouum aliquid, antequam in hæc postrema uerba prorumperet, dixisset, adiecit. &c. Ve prætermittam κακέμφατον.) *Recte ante nos interpres ex Donati sententia scripsit, inter decem orationis uitia referri Cacemphaton: idq. fieri, cum dictione, quæ alicuius rei obscenæ significationem habet, quis utitur: ut si dicat, Arrige aures: quippe cum arrigo per se obscenum sit uerbum. hanc autem obscenitatem Hieron. in traduce humani seminis putauit animaduertisse. uerum si quis diligenter Hieron. sensum attenderit, orationis uitium, & incongrua locutionis etiam modum eum in Ruffino reprehendere inueniet. quod est, semini traducem dare, & traduci fusionem: cum semen non traduci, sed nasci dicatur, & tradux crescat potius quam diffundatur: unde subdit: Scio inter Christianos uerborum uitia non solere reprehendi. euphonia enim κακέμφατον opponitur. et κακέμφατον non solum incongruam continet locutionem, uerum etiam obscuram. ἔμφατον enim, Hesychio teste, idem prorsus est, quod αἰνιγματωδῶς εἰρημένον, inde κακέμφατον.* Scio inter Christianos uerborum uitia non solere reprehendi.) *Ratio est, quia religionis nostræ res suis uerbis, suisq. proprietatibus explicandæ, non autem orationis lenocinio, & exquisito elegantiæ fuco, obscurandæ, deturpandæq. sunt.* Arcesilaum, aut Carneadem putes.) *Arcesilaus Pitaneus ex Aeolide Theophrasti discipulus fuit, primusq. auctore Diogene, in utramque partem disserere cœpit: propterea mediam inuexisse dicitur Academiam, quæ propter sermonum contrarietates, negationes contineret. Carneades Cyrenæus fuit, & Chrysippi, Stoicorumq. libris primum, mox ethicæ operam dedit. magis enim in moralibus, quam in naturalibus se occupauit. Academicus enim fuit. Academicorum autem proprium erat, nihil affirmare, sed probabilia tantum sequi.* Quod ueritatem e uita tollerent.) *Propterea Academici uerisimilia repererunt, quod ueritatem, cum assererent eam comprehendi non posse, e uita tollerent. Veritatem pro uitam, ut recte coniecerant transalpini typographi, exemplarium ope reposuimus.* Ne scio me legisse.

legiſſe, Lactantium συνασπειρομένην animam dicere.) *Hoceſt, ſimul ſatam, & una cum ſemine emiſſam. ex traduce, aliter dicitur.* fol.830. Propter hoc, quod de eiſdem rebus in aliis auctoris eiuſdem locis catholice dictum legeram.) *Olim, legerem. at rectius eſt ut ſcribatur,* Legerã, *ſicut ſequenti pagina, ubi eadem uerba repetuntur, eadem tranſalpinorum habebat impreſſio.* Tu etiam cauſas reddis, quaſi ex perſona eius qui ſcripſit; & Didymi interpretaris σχόλιον.) *Pro σχόλιον, Eraſmus ἐξόδιον, ſeu ἐξόδειον legit: & ut errorem errori connectat, pro commentario in librum exodi interpretatur: ueluti Didymus eo nomine in expoſitionem exodi librum ediderit. At quis umquam ex libris, quos expoſuit, commentariis ipſis nomen impoſuit? ut ſcilicet ex Geneſi Geneſion, ab Exodo Exodion dixerit, & huiuſmodi? Nullus profecto. σχόλιον igitur genuina lectio eſt, quam nos exemplarium ope reſtituimus. ſignificat autem σχόλιον commentarium, quem non in Exodum, ſed in libros Origenis περὶ ἀρχῶν Didymus edidit. de qua re tertia ab hac pagina his uerbis idem Hieron. meminit. Quid reſpondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus eſt? cuius etiã nos de Spiritu ſancto librum in latinam linguam uertimus. Certe hic in his, quæ ab hæreticis in Origenis operibus addita ſunt, conſentire non potuit. & in ipſis περὶ ἀρχῶν, quos tu interpretatus es, libris, breues dictauit commentariolos, quibus non negaret ab Origene ſcripta, quæ ſcripta ſunt: ſed nos ſimplices homines non poſſe intelligere quæ dicuntur, & quo ſenſu in bonam partem accipi debeant, perſuadere conatur. taxat igitur Ruffinum Hieron. quod ipſos Didymi commentarios interpretari auſus eſſet.* Et cicures Enniani.) *Quod rudes homines deſcribat Ennius, ex agreſtibus primis illis temporibus manſuefactos, quales fuerunt Oſci, quorum ipſe linguam etiam didicit: quam cum Græca, Latinaq. adiunxiſſet, propterea tria ſe habere corda, ut ait Gellius, gloriabatur.* fol. 833. Septuaginta homilias eius tranſtuli, & nonnulla de Tomis.) *Triplicia eſſe Origenis opera, idem Hieron. in præfatione commentariorum Ezechielis teſtatur, hoceſt, σχόλια, τόμοι, & ὁμιλητικά. tractauit autem in*

ſcholiis

scholiis breuiter ea, quæ sibi uidebantur obscura, aut difficilia. in Tomis autem latius disputauit, & tota ingenii sui uela spirantibus dedit uentis. fol. 833. Papa Anastasius in epistola, quam contra te scribit ad episcopum Ioannem.) Hierosolymitanum intelligit Episcopum, qui tantopere Hieronymo infensus fuit. ad quem in reprehensionem Ruffini, quod Origenis περὶ ἀρχῶν libros uerterat, Anastasius Papa, qui Syricio successit, scripsit. hanc epistolam inuenies tomo quarto, ante Ruffini in Hieron. inuectiuas. fol. 834. Laciniosæ disputationis fastidia.) Hoc est flexuosæ, sinuosæ, implicatæ, & supereffluentis. tales enim solent esse in uestibus appendices, quæ laciniæ dicuntur. Statim e portu egrediens nauem impegit.) Prouerbii loco dicitur, & in portu, hoc est in tuto, naufragium facere, uel statim e portu, hoc est in ipso negotiorum initio. Desideriorum uir Macari.) Non fuit Hierosolymæ Episcopus is, ut alibi ex aliis diximus, sed alter quispiam Ruffini discipulus, ad quem & Apologiam Eusebii Pamphili pro Origene, & libellum de adulteratione librorum eius, & illorum librorum uersionem scripsit. epistolas tomo quarto inuenies. Ad populum phaleras, ego te intus, & in cute noui.) Persianum carmen est; significatq. apud indoctum uulgus iactare te potes, quando ego te intus & extra nouerim. Libros edidit, qui appellantur, ἀναγνωρισμὸς, idest, recognitio.) ἀναθεωρισμὸς, quæ Erasmiana erat lectio, reconsiderationem potius, seu recontemplationem, ut ita dixerim, non recognitionem significat. Clemens Papa Martyr, Petri Apostoli discipulus, sic libros quosdam, quos Ruffinus uertit, ut ex iis patet, inscripsit. hi autem ab aliis eiusdem Clementis, qui itinerarii Petri nomine scribuntur, & inter apocrypha reponuntur, diuersi omnino sunt, etsi librorum numero pares inueniantur. Græcum enim itinerarii uolumen, diuersum ab hoc, ipsemet uidi. hoc dixi, quia plurimi hac in re decipiuntur. fol. 837. Non statim illos hæreticos iudicabo.) Audis quantum sanctis uiris, & Ecclesiæ patribus tribuat D. Hieronymus: ut ex erroribus, qui in libris eorum reperiuntur, non statim illos hæreticos iudicet, sed errores aut ex simplicitate animi, aut ex librariorũ mendis uenisse.

uenisse, aut quod alio sensu dicti sint, indicet. Nos hodie cum mi nimum inuenimus in aliquo sancto errorem, statim in conuicia, & blasphemias erumpimus. Cumq. illa epistola tota Demetrium Alexandrinæ urbis pontificem laceret.) *Intelligit de ea Origenis epistola, quam Ruffinus in defensionem Origenis citauerat. fuit autem Origenis tempore Demetrius, post Iulianū scilicet, & ante Heraclam, uixitq. in episcopatu annis circiter* XLI. Commatice.) *idest concisim,* ἀπὸ τῦ κόπτειν. *quod Ruffinus quædam ex opere præciderat.* Cupimus increpari a Domino eos, qui nolunt cum humilitate a proximis increpari.) *Hoc est qui superbi sunt, proptereaq. increpationes auersantur. has enim duas uoces, cum humilitate, quinque exemplarium ope nos reposuimus.* Iste, fraudulenter amputatis superioribus, ex quibus inferiora dependent.) *Vocula, Ex, antea deerat.* Sic cœpit transferre epistolam, quasi hoc sensus esset exordium.) *Quasi hoc sensu superius esset exordium, legebatur antea, uerum absque uero sensu. nos ope exemplariū germanā restituimus lectionem. significat autem: quasi inde sensus inciperet, cum ille superius incepisset. amputarat enim Ruffinus superiora, ex quibus inferiora dependebant, & ita sensus initium inferius fecerat.* In quo duos Andabatas digladiantes inter se spectasse me fateor.) *Andabatæ clausis digladiabantur oculis, & ita, qua parte alter alterum feriret, minime perspiciebat. Ne Andabatam quidem defraudare poteramus, inquit Cicero ad Trebatium.* Errans in eo qnod προβολὴν asserit.) *προβολὴ, idest ἐξοχὴ, eminentiam, excellentiamq. significat. error Candidi erat, quod Patrem excellentiorem Filio diceret. significat etiam προβολὴ integumentum, tutamen, seu loricam, penes Aristot. & Theophrastum, sicut Lucianus πρόβλημα pro salute, & tutela accipit.* Venit ad Latinos, & posuit primum Hilarium confessorem.) *Sic per ordinem hos scriptores Ruffinus enumerat in epistola ad Macariū de adulteratione librorum Origenis, quam quarto tomo inuenies.* f.841. Quis Imperator hanc Synodum iusserit congregari?) *Erasmus, qui, ueluti domesticus Ecclesiæ hostis, quouis hæretico nocentior, ac pestilentior fuit, monet hic lectorem, ut discat*

Impe-

Imperatorum iussu solitas esse olim Synodos congregari : &, ut uenenum magis fundat, non addit, quod addendum erat, uti executores Apostolicæ sedis, non uti talis rei auctores hoc illos semper fecisse. hoc autem uerum esse, Constantinopolitanæ primæ Synodi epistola ad Damasum & Episcopos in urbe Roma sub eo congregatos his uerbis, ut præclare in quinto, c. 9. testatur Theodoretus, diserte ostenditur. καὶ ἡμᾶς, ὡς οἰκεῖα μέλη προσεκαλέσασθε, διὰ τῶν θεοφιλεστάτου βασιλέως γραμμάτων. *& nos inquit, ut propria membra conuocastis per litteras Dei amantissimi imperatoris. Encyclia enim illa Papæ, quæ uocarentur ad Synodum Episcopi, dicebatur epistola, eo quod per circuitum omnium ferretur orarum: sicut huius rei Nicena altera Synodus Actione sexta, tomo primo mentionem facit. Non enim, inquit, Iconoclastarum Synodus cooperatorem habuit, ut hæc quæ nunc celebratur, Romanum Papam, neque illius sacerdotes: neque per Vicarios, neque* δι' ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς, καθὼς νόμος ἐστὶ ταῖς συνόδοις. *nam Apostolicæ tantũ sedis esse concilia congregare, Nicena magna Synodus satis clare, ut Athanasius, qui interfuit, ad Marcum, & Iulium Pontifices summos testatur, per se id ipsum explicuit, & ueterum rerum omnes manifesto testantur historiæ. non enim huius operis est omnia retro concilia recensere, a quorum scilicet Romanorum Pontificum uel congregata, & approbata, uel dissoluta, & reprobata auctoritate illa sint. tractarunt hanc materiam ex catholicis uiris eruditi multi, uerum disertius, & copiosius cunctis in Ecclesiastica hierarchia Pighius.* Cum mihi mea ingeratur fabella a Synodo uidelicet, & sub nomine cuiusdã amici Damasi, Romanæ urbis Episc. ego petar.) *Hunc locũ sicut non intellexit, sic etiam emendare Erasmus non potuit. nam & fabellam, & tabellam legi posse asserit: statimq. ipse alterans hac Ruffini maniorem admiscens fabulam, tabella. idest mensula, inquit, quod in mensa id dictum fuerit: propterea ut prandiorum sermones temere ingeri Hieron. qui omnia Synodorum acta optime calleat, a Ruffino asynodo, idest, qui Synodorum imperitissimus sit. pro, Cuiusdam, etiam. Eiusdem legit. Verum ut & genuinam, quam restituimus, lectionem, & hanc*

eandem

eandem historiã plene percipias, operæpretium erit ipsius Ruffi ni uerba, quæ hic D. Hieronymus improbat, ponere. Damasus Episcopus, inquit ille, cum de recipiendis Apollinarianis deli beratio haberetur, editionem Ecclesiasticæ fidei, cui iidem editio ni, si Ecclesiæ iungi uellent, subscribere deberent, conscribendam mandauit cuidam amico suo presbytero, uiro disertissimo, qui hoc illi ex more negotium procurabat. necessarium uisum est dictanti in ipsa editione de incarnatione Domini, hominem Do minicum dici. Offensi sunt in hoc sermone Apollinaristæ: nouitatem sermonis incusare cœperunt. Adesse sibi cœpit qui dictauerat, & ex auctoritate ueræ scriptorum catholicorum uirorum confutare eos, qui impugnabant. Accidit, ut unus ex ipsis, qui nouitatem sermonis causabantur, ostenderet in libello Athanasii Episcopi scriptũ esse sermonem, de quo quæstio habebatur. Quasi suasus ille, cui probatum fuerat, rogauit sibi dari codicem, quo & aliis ignorantibus, & contradicentibus satisfaceret. accepto codice, inauditum excogitauit adulterationis genus. locum ipsum, in quo sermo iste erat scriptus, rasit, & ipsum sermonẽ rursum rescripsit, quem raserat. Codex redditus simpliciter receptus est. Mouetur iterum pro eodem sermone quæstio. ad probationem codex profertur. inuenitur sermo, de quo erat quæstio, ex litura in codice positus. Fides proferenti talem codicẽ derogatur: quia litura illa corruptionis, ac falsitatis uideretur indicium. Sed quoniam, ut iterum eadem dicam, uiuenti hæc facta sunt a uiuente: continuo egit omnia, ut fraus commissi sceleris nudaretur, & nequitiæ macula non innocenti uiro, qui nihil tale gesserat, adhæreret, sed in auctorem facti, atque in uberiorem eius infamiam redundaret. Hactenus Ruffinus: ex cuius uerbis facile erit hunc Hieronymi locum tum intelligere, tum restituere. A synodo autem ideo dixit, quod synodicæ consul tationis occasione quæ in re ipse Damaso seruiebat, ut epist. XI. idem testatur, hæc exorta fabella sit. Romæ autem a Damaso contra Apollinaristas, qui mentem in Christo defuisse aiebant, Synodum cõgregatam fuisse, sicut Alexandriæ a Petro, Haymo libro decimo de Christianarum rerum memoria, & Theodoretus, qui eam ponit in quinto, & omnis testatur antiquitas.

in

in ea autem Synodo hæc fidei confeſsio, quam reuerſi Apollinariſtæ profiterentur, conſcripta a Hieron. fuit. Quod Athanaſii librum, ubi Dominicus homo ſcriptus eſt, ad legendum acceptum, ita corruperit, ut in litura id, quod raſerint, rurſus ſcriberent, ut ſcilicet non ab illis falſatum, ſed a me additum putaretur.) *Corruperint, & ſcriberent, legendum eſt, ſicut legebatur, raſerint; non corruperit, & ſcriberet: quippe cum iidem Apollinariſtæ qui delerint, & corruperint, iidem rurſus ſcripſerint. quamuis ab uno tantum rem actam Ruffinus aſſerat: uerum cum ipſe a Hieronymo hiſtoriam audiuerit, ut ſtatim hic ſubditur, rectius eſt ut Hieronymo, quam Ruffino, nos credamus. quamuis abſonum non erit, ut conſueto dicendi modo, ab Apollinariſtis factum dicat Hieronymus quod ab uno tantum eorum factum eſt. hos errores poſt excuſa exemplaria, cum hæc ſcilicet commentaremur, ex Ruffini epiſtola, iuncto hoc Hieronymi loco deprehendimus: propterea prelo emendati non ſunt.* Et quaſi mimum Philiſtionis, uel Lentuli, ac Marulli ſtropham eleganti ſermone confictam.) *Quamuis, inquit, o Ruffine, uere a me in hanc hiſtoriam inter ciborum fercula audiueris: noli tamen, ubi de ueritate fidei noſtræ dogmatum tractatur, talem immiſcere fabulam: (ſic enim, ut teſtimonii ſui rem extenuet, uocat) ne, qui talis facti ignari ſunt, uti figmentum a te potius inuentum, & excogitatum putent, cuiuſmodi eſſe ſolent mimorum, & comœdiarum fabulamenta. Philiſtion autem Nicæus fuit, & ætate Socratis floruit, comœdiaſque, ſeu mimos ad riſum homines incitantes ſcripſit, remq. adeo ridicule pertractauit, ut ipſe quoque præ nimio riſu mortuus ſit. Lentulus quoque mimographus fuit, ſicut & Laberius: uerum de eo præter Hieronymum equidem, qui meminerit, non inuenio. M. autem Marullus ſimiliter mimographus Antonini Cæſaris tempore floruit. uide apud Crinitum in libro de poetis latinis, c. 77. ubi ex hoc Hieron. loco de Lentulo quoque mentionem facit. Stropham autem uocat obliquum ſermonē. mimi enim, ſub alterius perſona, alios taxant.* Poſt Cypriani ψευδεπίγραφον.) *Hoc eſt, Cypriano falſo inſcriptum librum, cum Nouatiani eſſet;*

ſet : de quo ſupra. Denique quidam ex ipſis.) *Epiphanium. Salamina Cypri Epiſcopum, intelligit*. Anaſtaſius, & Theophilus.) *Intelligit de Anaſtaſio, ſummo Pontifice, cuius in condemnationem Origenis adhuc extat epiſtola; & de Theophilo Alexandrino, qui Origenis ſimiliter damnauit errores*. Quis eſt ille, qui uelut neceſſitatem euangelizandi per omnes gentes, & per omnes linguas habere ſe putat de Origene male loquendi?) Pro Velut, *Vel, legebatur antea; cum tamen paulo ſuperius, ubi eadem uerba ponuntur, Velut, eſſet adſcriptum*. Et me trilinguem bilinguis ipſe ridebis?) *Egregie in bilinguis nomine ludit, ut obtrectatorem potius Ruffinum uocet, quam in duabus linguis peritum*. fol. 845. Scribit frater Euſebius ſe apud Afros Epiſcopos, qui propter Eccleſiaſticas cauſas ad comitatum uenerant, epiſtolam quaſi meo ſcriptam nomine reperiſſe, in qua agerem pænitentiam, & me ab Hebræis inductum eſſe teſtarer, ut Hebræa uolumina in Latinum uerterem, in quibus nulla ſit ueritas.) *Non Reperiſſe, ſed Recepiſſe, Batauus corrector legebat: & tamen, Reperiſſe, legendum, cuius ex ipſo orationis contextu patere poteſt*. Quorum pſalmos iugi meditatione decanto.) *Cũ plus ceteris ſacræ ſcripturæ libris in ore omnium pſalmi uerſentur, & qui* LXX *ſunt, iam a Chriſtianis omnibus in Eccleſiæ decantarentur, mirum alicui non ſit, ſi ii tantum ex omnibus* LXX *libris adhuc in uſu Eccleſiæ perſeuerent. indeque euenit, ut Hieronymus ipſe, ne a ceteris diſſentiret, eos caneret, & Romanæ Eccleſiæ emendatius canendos dederit. ait enim paulo inferius*: *Pſalterium quoque, quod certe emendatiſſimum iuxta* LXX *interpretes noſtro labore dudum Roma ſuſcipit, rurſum iuxta Hebraicum uertens, præfatione muniui*. Vniuerſi tractatus mei horum teſtimoniis texti ſunt.) *Sacram ſcripturam ſecundum* LXX *ſolitum eſſe citare Diuum Hieronymum, ex hoc loco diſce: propterea, eorum interpretationis ope, additis manuſcriptis codicibus, multos nos ex eius operibus errores ſuſtulimus*. fol. 818. Heu mihi mater mea, ut quid me genuiſti, uirum qui iudicer, & diſcernar omni terræ?) *Alibi nos diximus ſic habere* LXX *Hieremiæ cap. 15. ubi*

ubi nos ex Hieron. interpretatione habemus, Va mihi mater mea: quare genuisti me uirum rixa, uirum discordia in uniuersa terra? Quæ nec oculus uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se.) *Quod nunc in Græco est ἀνέβη, & ascendit transferri potest, ascenderunt ubique transfert Diuus Hieron. sic infra sequenti statim pagella. & tomo tertio epistola* CVII. *itemq. epistola* CIIII. *in præfatione Pentateuchi ad Desiderium, unde hic haustus est locus. propterea, ne uariarent exemplaria, a manuscriptis codicibus admoniti, hoc etiam in loco, Ascenderunt, restituimus: quando, Ascendit, legebatur.* Proprium σύνταγμα desiderant.) *Compositũ opus, editionemq. significat: hoc est, proprium opus desiderant.* Iberas nænias.) *Iberas regio est inter Colchos, & Albanos, Plinio auctore, posita. nænias autem, seu nugas ideo Iberas uocat, quod, cum ea regio, una cum Cholchide uenenorum sit ferax, maleficiorum multa fabulamenta de ea ferrentur.* Quia in Platonis dogma cadere uidebatur.) *Ex Platonis dictis, quem a Diotima sibylla doctum aiunt, aliquam Trinitatis haberi cognitionem, Marsilius Ficinus, eius & interpres, & commentator, multis asserit in locis. Propterea, ne Ptolemæus, unius Dei cultor, a Platone incitatus, in hanc sententiam descenderet,* LXX *Trinitatis mysterium interpretatione sua obnubilarunt.* Et nescio quis primus auctor, septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo extruxerit.) *Recte dixit, Primus auctor: siquidem non constat unde acceperint tot Ecclesiæ nostræ proceres, qui hoc asserunt: quorum illustrior est Iustinus Martyr, qui eas se uidisse asserit: item Cyrillus Hierosolymitanus, Epiphanius, Augustinus, & multi alii. cum enim per* CCLXX *circiter annos natiuitatem Christi Ptolemæus Philadelphus, sub quo sacri libri a* LXX *trãslati sunt, præcesserit, & aliquot post Christũ uixerint annis, qui hoc aiunt; mirum est, tanto in tempore non extare aliquem, qui hoc prodat, & a Philone & Iosepho tantum præteremissum miraculum; præsertim cum ex cellulis, singulis interpretibus ad habitandum assignatis, illud minime probetur.* Aristeas eiusdem Ptolemæi ὑπερασπιστής.) *ἀσπὶς clypeus, inde ὑπερα-*

σπίζω

σκίζω protego, defendo, & ὑπερασπιστὴς protector, defensor, ἀντιλήπτωρ, quod defensionis causa ictus excipiat. circumfertur nunc hic Aristea liber, in quo talis uersionis continetur historia. Aliud est, si contra se postea ab Apostolis usurpata testimonia probauerunt, & emendatiora sunt exemplaria Latina, quam Græca, Græca, quam Hebræa.) Hoc est: *alind profecto esset, si principia ista negarentur, & emendatiora dicerentur exemplaria, quæ hausta sunt, quam illa, unde hausta sunt.* fol. 349. Origenes non solum exempla composuit quattuor editionum.) *Epiphanius in libro de mensuris, & ponderibus, sex sacrorum librorum recenset editiones, Primam LXX. Secundam Aquilæ, qui ob astrologiam ab Ecclesia eiectus ad Iudaismum abiit, & circumcisus est: uixit enim sub Hadriano: Tertiam Symmachi, qui Seueri tempore floruit, & Samaritanis relictis, apud quos uti Samarites circumcisus factus est, rursum apud Iudæos circumcisus fuit. Quartã Theodotionis Pontici Marcionistæ, qui sub Commodo relicta hæresi, ipse etiam ad Iudaismum abiit: Quintam, quæ Seueri Caracallæ tempore Hierico in doliis, sine auctoris nomine inuenta est: Sextam, quæ similiter sine auctore, & in dolio Nicopoli reperta est, eo scilicet tẽpore, quod inter Antoninũ, & Alexandrũ Mammeæ intercessit. Has sex editiones Origenes in uno collegit libro, & per totidem columnas altrinsecus positas distribuens, ἑξαπλᾶ a numero appellauit: sicut duabus aliis postea additis, octupla quidam alius. Hoc etsi uerũ sit, non est tamen uerum, ut exapla hic legendũ sit, non exempla, ut uult Erasmus, quippe cum de quattuor tantum editionibus, non de sex, mentionem hic faciat, & a quattuor τετραπλᾶ non ἑξαπλᾶ deducantur. nec etiã uerum est, quod somniat, in prima columna Hebraica uerba Hebraicis litteris descripta fuisse, & in secunda eadẽ similiter uerba, sed Græcis characteribus expressa. audisti enim ipse ex Epiphanio ueritatem. & hic D. Hier. de altero Origenis labore intelligit, quo quattuor tantũ primas cõposuit editiones, duabus postremis minus celebratis omissis. et hoc est illud opus Origenis, quod Tetrapla Suidas appellat.* Qui credit, inquit, in me, sicut dicit scriptura, flumina de uẽtre eius fluẽt aquæ uiuæ.)

Prouerbiorum locum hunc esse, alibi asserit D. Hieron. a LXX, *omissum. at in prouerbiis ad propositum non reperitur nisi hic; Aqua profunda uerba ex ore uiri, & torrens redundans fons sapientiæ: quod in Hebræo ita dicitur,* איש נחל נבע מקר חכמה מים עמקים דברי פי. Siluam nominum.) *Quod in libro παραλειπομένων ingens nominum multitudo repetatur, hoc dicit.* Per uersuum cola.) *Membrum κῶλον Græci uocant, absolutamq. sententiam eo nomine intelligunt: sicut κόμμα incisionem, partitionemq. orationis, ἀπὸ τοῦ κόπτειν, quod est incidere.* Iuxta Hismeniam.) *Hismenias Thebanus tibicen fuit, optimus. hoc autem cum Antisthenes audisset, At homo nequam est, inquit. non enim, si probus foret, tibicen esset. refert hoc Plutarchus in Pericle. Antigenidis cantoris discipulus hic fuit: uerum cum parum populo probaretur, proptereaq. canere amplius nollet, Antigenides, mihi, inquit, cane, & musis. meminit Valerius, cum loquitur de fiducia sui.* Et per Origenis laborem ἐν ἑξαπλοῖς.) *ἐν ἑξαπλοῖς, ab exemplaribus admoniti nos reposuimus. sic etiam legitur epistola* CIX, *hoc est in præfatione super Esdram, unde hæc sumpta auctoritas est. miror autem, Scholiasten ignorasse, propterea denso hanc uocem incipere accentu, quod sex significet.* Exemplaria habere omnia.) *Perperam hic Batauus corrector, Exempla, legebat.* fol. 853. Sed quod aliud sit in Ecclesiis Christi credentium psalmos legere, aliud Iudæis singula uerba calumniantibus respondere.) *Vides, quantum deferat antiquitati iam in ecclesiis receptæ; ut psalmos, qui in eis dicebantur, sicut nunc etiam dicuntur, canunturque, non existimet amouendos fore ex usu ecclesiarum, sed se ad confutandos Hebræos illos uertisse.* Quæ cum hanc editionem legeritis.) *Falso Qui, non Quæ, legebatur. hæc enim in Esaiam præfatio ad Paulam, & Eustochium scripta est; & iam epistola* CXVII, *unde sumpta est, Quæ, habet.* Quod autem refero, quid aduersum Susannæ historiam, & hymnum trium puerorum, & Beli Draconis fabulas, quæ in uolumine Hebraico non habentur, Hebræi soleant dicere, qui me criminatur stultum, se sycophantam probat.) *Non reiecit hæc ut apocrypha, sicut*

falso

multi existimant, & ipsemet hic explicat, sed, quid He- contra ea dixerint, enarrauit. Sycophanta uero uanum, robumq. significat criminatorem, ut alibi latius explicaui- . sic autem iure uocari posse Erasmum tanti uiri testimonio, lus negabit, si consideret & hanc & alteram de somnio re- nsionem, non uere, & ex animo, sed uafre a Hieronymo di m, hic illum calumniari.

In tertium lib. Apologiæ contra Ruffinum.

fol.857. Sed uæ homini illi, per quem scandalum ue- t.) Vox, illi, superest. deest enim apud Matthaeum, unde erba sumuntur. Mihi uindicta, & retribuam, dicit Domi nus.) Sic habet Græcus etiam codex, ἐμοὶ ἐκδίκησις: quā- is Latinus legat, uindictam. Attamen, antequam respon deam epistolæ tuæ.) Transalpina editio habebat: Et tamen, antequam respondeam epistolæ. Venustissime monachorū.) Vetustissime monachorum, quædam habent exemplaria: quæ lectio etiam placet: nam senem fuisse tunc Ruffinum, paulo post asserit. uerum transalpinam editionem immutare non placuit, cum ipsa quoque congruum habeat sensum. Hoc a Saluatore didicisti, ut uerberanti maxillam præberes & alteram?) Hoc est, Nonne didicisti a Saluatore &c. alioqui contrarius esset sensus. Syllabam autem, Et, nos exemplarium ope addidimus. Stomachati sunt.) Hoc est, indignati, ac turbati. in quem significatum Cicero etiam utitur, dum ait: Si enim stomacha- bere, & moleste feres; plura dicemus. Et tamen præcessorē suum & columnam Ecclesiæ uocat, & exponit cum eo præ dicationem, ne in uacuum curreret, aut cucurrisset.) Cum eo, nos reposuimus, deerat enim apud Batauum correcto- rem, cum tamen necessariæ essent uoces. Contuli, inquit Pau- lus, cum illis Euangelium, quod prædico in gentibus. f. 858. Hoc est uerum dilemma tuum.) δίλημμα, argumentum est quod utrimque aduersarium capit: dictum non a duobus cor nibus, ut putat Erasmus, sed quod utrimque capiat: δὶς enim bis significat, & λῆμμα captura, ἀπὸ τοῦ λαμβάνειν. Iccirco ne Cereales, & Anabasii tui per diuersas prouincias cucur rerunt, ut laudes meas legerent?) Nuncios Cereales uocat:

quod nomen a Cerere deducit, non quod illa Neoptolemum ad spargendum, serendumq. triticum, in universum miserit mundum, ut putat Erasmus, sed quod ipsamet Ceres raptam, Proserpinam filiam, ubique, etiam usque ad inferos persecuta dicatur. traxit autem hanc uocem a Cerere D. Hieron. alio profecto sensu, quam ueteres fecerint, qui rei frumentariæ præfectos, Cereales dixerunt; imitatus hac in re Virgilium, qui Cereale papauer dixit, uel quia Ceres ad obliuionem doloris eo usa sit, uel quod esui papauer sit, sicut frumentum. Anabasios autem uelo-loces appellat nuncios, qui equis, curribusq. conscensis uelociter aliquid perferunt. ἀνάβασις enim Græce ascensum significat. Non te pudet proœmii.) *Parœnii, legebatur antea: quæ uox ab Erasmo inuenta est, & incongrue hic posita, præsertim cum proœmium iniuriarum scilicet sit illud, de quo meminit: παροίνιον autem, siue παροινία, temulenta debacchatio est, seu iniuria, contumeliaq. ex uino, ut ait Hesychius, orta: sicut, παροινιάσαι idem est, quod ὑβρίσαι, καὶ λοιδορῆσαι. & πάροινος, ἁμαρτωλὸς, μεθυστὴς, ὑβριστὴς, λοίδορος, ἔκλυτος.* Demaratum, & Crassum non pertimescat.) *Nominauit duos ditissimos Reges, Crœsum, & Dariū, nunc duos opulentissimos priuatos recenset homines. Demaratus autem non fuit ille, quem Patrocli nepotē uocant, ut falso putat Erasmus, sed alter negotiator Corinthius, ditissimus uir, qui, ut auctor est Liuius, Cypselli tyrānidem fugiens, magna diuitiarum ui comportata, in Hetruriam commigrauit, & a Tarquiniensibus populis benigne susceptus est. fuit hic Tarquinii Prisci pater. meminit autem eius etiam Plinius.* Habes enim per quod Danaes est uicta pudicitia, quod Giezi, magistri prætulit sanctitati.) *Danaen turri inclusam per aurum a Ioue corruptam, notissima historia est. nec minus penes nos Giezi auaritia cognita est, qui a Naaman Syro munera multa accepit, eaq. pluris fecit, quam Elisæi magistri sanctitatem.* Quamuis mutes, quamuis corrigas, catholicas non probabis.) *Sic habent emendata exemplaria, non Catholica, ut legebat Batauus corrector: loquitur enim de epistolis.* Quia, inquis, inemendatæ, & nondum ad purū digestæ erant schedulæ.)

..) *Inquit*, *pro*, Inquis, *legebatur antea . at ad* Ruffi-
loquitur, non de Ruffino . fol.861. Et in præfatione lau
me fateor , & etiam nunc laudarem , nisi tu &c.) *Et,*
ndo loco hic positam , nos exemplarium ope reposuimus .
γραφεὺς ἀγράμματος .) *Idest , scriptor illitteratus , &*
eritus . Athenogeronta meum scutica,& plagis litteras
ere contendo .) *Hoc est , senem discipulum , qui scilicet*
enis , idest , Græcis litteris incumbendo , senuerit , & nihil
icerit . scutica autem flagellum est e loro confectũ, quo acrius
eri a præceptore uerberantur . Hoc modo & tu bilinguis
s .) *Argute obtrectatorem , calumniatoremq. Ruffinum fo*
, & in duabus linguis peritum , eadem explicat uoce : licet
ritiam eius ualde deinde extenuet . Sed refestinante eo ,
ui ad te remeabat .) *Festinante , legebat Erasmus . uerum ,*
efestinante , legendum esse , sicut quinto ab hoc uersu idem le
gebat ; aperit ipsemet Hieron. *dum Ruffini περισσολογίαν hic*
taxat, quod in sermonis, uerborumq. redundantia uitium est. re
enim syllaba bis inepte hic a Ruffino repetita est , dum dixit , Re
festinante , remeabat . Et interim audacter fruitor imperitia
tua .) *Sic habent exemplaria emendatiora, & ut stomachãtis,*
irridentisque, quã pronunciantis tantum sit sensus, magis con-
gruũ est. aliter , ut antea , Frueris . Et te in omnibus nequa
quam solœcistam , ac barbarum , sed mendacem, subdolũ ,
impudentem esse conuincam.) *Antea , Et te nequaquam so*
lœcistam , ac barbarum , sed mendacem, subdolum, impudentem
conuincam . Solœcista autem dicitur is, qui uitiose loquitur , &
solœcismus , ὅτε τις ἀτέχνως διαλέγεται . f. 863. Vis scire
totas argutiarum tuarum strophas .) *Sic exemplarium ope*
correximus . tortas enim , non totas , transalpina habebat edi-
tio . τροπαιοφόρυς .) *Idest , trophæum ferentes : ueluti quĩ*
de hoste Ecclesiæ Origene uictoriam reportarint . intelligit au-
tem de Anastasio Papa , & Theophilo, Episcopo Alexandrino .
hi enim Origenem , tamquam hæreticum , condemnarunt .
Origenis κήρυκα .) *Idest præconem : sic enim Diuum Hierony*
mum Ruffinus appellabat . Nisi illud & Latinorum auribus
ingeras .) *Illud scilicet uolumen , de quo supra meminit .*

opponas cassiculos.) *Parua retia sic uocat. Casses enim retia sunt, quod uacuas habeant maculas, ita dicta.* Primum, ut non reciperet expositionem fidei tuæ, quam omnis, ut scribis, Italia comprobauit, & baculo tuarum uti noluerit litterarum contra canes tuos.) *Voluerit, pro Noluerit, falso legebatur antea. sensus autem perspicuus est.* Et quo tibi maiorem faceret inuidiam, ausus sit criminari hos ipsos, præfationis tuæ testimonio roboratos.) *Quod, non Quo, legebant transalpini typographi. sensus per se dilucidus.* Non est, non est meus liber.) *Antea, Non est meus liber. repetitio illa, Non est, quam nos exemplarium ope reposuimus, magnam emphasim habet.* Syritii iam in Domino dormientis profers epistolam, & uiuentis Anastasii dicta contemnis.) *Romani summi Pontifices ii fuerunt, successitq. Syritius Damaso, & Syritio Anastasius.* fol. 875. Hæc est tota tua simplicitas.) *Vox, tota, exemplarium ope, uti magis sensui congrua, reposita a nobis est.* Darentq. consilium, ut non ad Protei columnas, sed ad Ionæ portum nauigarem: illum enim fugientium, & turbatorum, hunc securi hominis esse cursum: malui per Maleas, & Cycladas Cyprum pergere.) *Transalpina editio erat: Hunc enim fugientium, & turbatorum, illum securi hominis esse cursum. cetera congruebant. correctionem nostram ueram esse, sensus ipse per se ostendit. fuit autem Proteus Rex Aegypti, Pheroniq. in regno successit. ab eo retentam Helenam, ut marito Menelao seruaretur, cum ui tempestatis ad Canopicum Nili ostium Paris appulisset, Herodotus, qui late in secundo hanc historiam persequitur, enarrat. de Protei autem columnis Virgilius lib. XI ita scribit: Atrides Protei Menelaus ad usque columnas Exulat. sunt autem iuxta Aegyptum. Ionæ autem portum Ioppen uocat, non Tarsis oppidum Ciliciæ, ut delirat Erasmus: quando Tarsis apud Ionam pro mare simpliciter, ut ibi, & ad Marcellam testatur Hieron. non pro Tarso Ciliciæ, accipitur: & si acciperetur, non legimus apud eum prophetam, portum Tarsis, sed Ioppe, unde ille fugiens a domino nauem conscendit. nauigatio igitur D. Hieronymi sub tertio mundi circulo fuit, in Iudæam scilicet, non*

ad Aegyptum uergens, hoc est iuxta XXXV. *latitudinis parallelum, & gradum Meridiani* LXV. *comprehendit enim is circulus Siciliam, Laconiam, Maleas, Gythium, Cycladas, Delum, Chium, Gnidum, Cyprum. intra terras igitur, & insulas Graecia nauigauit, Peloponnesi Maleam promontorium primum attingens, Creta a meridie relicta, mox Cycladas sparsas per aequor insulas. & certe securior cursus fuit intra insularum terras, quam per altum pelagus nauigare. Ioppe autem Iona portus inter Arsur, & Accaron in Samaria positus est.* Vidi multa miracula: & quae prius ad me fama pertulerat, oculorum iudicio comprobaui.) *Olim, Iudicio.* Praesertim cum habeas testimonia scripturarum, & ego non uerbis tuis, quae simulare potes, & impunito iactare mendacio, sed scriptis Ecclesiasticis arguendus sim.) *Olim, Testimonium: & Arguendus sum.* In laudes Epiphanii pertonas.) *Personat, legebat Erasmus. Anthropomorphites autem dicitur is, qui Deo humanum tribuit corpus. de qua re supra.* fol. 877. Cur non illud uerius sit, quod te primum monuerit? quod uoluerit emendare, & ad rectum iter reducere, ut Iudę osculum non refutaret, ut proditorem fidei frangeret patientia.) *Fidei, nos reposuimus exemplarium ope. sic autem Ruffinũ uocat, quod Origenista esset, & propterea fidem prodiderit.* Nũquid nosse potuimus, quod ingrediente te Romã, uir nobilis somniaret, nauim plenam mercium inflatis intrare uentis? quod omnes aduersum fatuum quęstiones, non fatua solueret interpretatio?) *Vox, Fatuum, deerat antea. nos ex codicibus manuscriptis eã reposuimus: & quidẽ necessaria hoc in loco est.* Quod absque nomine dictum est, in se dictum refert.) *Transalpina editio: Quod absque nomine dictũ est, in se refert.* Et de calice Babylonis cunctis gentibus propinare.) *Sic uocat haereticorum doctrinã. sumptum est autem ex Hieremia propheta, ubi ait, Calix aureus Babylon in manu Domini inebriãs omnem terrã.* Et popularitatem tuam.) *Gratiam apud populum, & amicitiam sic uocat. Plinius in epistolis, Plautusque hoc utuntur nomine.* Fullo & coriarius moneant pigmentariũ, ut naribus obturatis tabernas suas praetereat.) *Quod*

fullo, qui pannos nouos abluit, et coriarius, qui pelles concinnat, ac perficit, semper in fætore, & pigmentarius, qui unguenta, inter odores uersentur, hoc dicit. turpe .n. est, eum, qui semper inter fætores uersatur, proptereaq. eos non sentit, monere alios, qui sentiunt, ut ab illis caueat. Grāmaticum quidā Afrum habuit Romę.) *Olim, Quidem.* Et prolixius fumos meos increpas.) *Ostentationes doctrinæ fumos uocat: unde paulo inferius: Tu, qui per singulas paginas fumos meos uentilas, nō intelligis, uidere nos caligines tuas, & turbines? & paulopost: Fumos quoque meos frequenter irrides, eo quod simulem me scire quod nesciā &c.* Et apud Calpurnianos discipulos doctrinę gloriam teneas.) *Ruffinum Calpurnium sæpe appellat, a Calpurnio illo proditore, de quo supra ex* Plutarcho *diximus. & eius discipulos uocat* Calpurnianos, *interdum alium quempiā, puto Macarium, uel Apronianum, Ruffini amicos.* Ad Ethicam trāsiens.) *Socrates, quem tamen in cunctis naturalibus rebus peritissimum fuisse, Xenophon scribit, se ob ingenii tarditatem ad moralem philosophiam, relictis naturalibus, transisse, apud Platonem ipsemet testatur.* Magister meus, & tuus.) *Didymum intelligit, quem Alexandriæ &* Hieron. *& Ruffinus audierunt.* fol. 882. Te multo tempore Pharus docuit, quod Roma nesciuit.) *Aliter, Nesciret: sed, Nesciuit, magis placuit: propterea quod sequitur, Instruxit Aegyptus, quod Italia hucusque non habuit.* Scribis, apud Ecclesiasticos tractatores, tres de animabus esse sententias, unam, quā sequitur Origenes; alteram, quam Tertullianus, & Lactantius: licet de Lactantio apertissime mentiaris: tertiam, quā nos, simplices, & fatui homines, qui non intelligimus, quod, si ita sit, iniustus e nobis arguatur Deus.) Vox, *Qui, deerat apud Erasmū, necessariam autē hic esse, uti nos ex antiquis codicibus eam reposuimus, facile omnibus patebit.* Aristippus nostri tēporis, qui plenā cunctarum mercium nauē Romano inuehis portui; & sella publice posita, Hermagorā nobis, & Gorgiā exhibes Leontinū) *Portu, olim. Aristippus Cyrenaicus fuit & Socratē audiuit. aduersatus est ei Xenophon condiscipulus. is adeo doctus, et exercitatus ingenio fuisse fertur, ut statim se loca*

tempori,

tempori, personaeq. accommodaret. habuit autem multos discipulos, qui ab eo Cyrenaici sunt appellati. uide de eo apud Diogenem. Hermagoras uero et Gorgias rhetores fuerunt, qui, sella posita, profitebantur se, de quacumque re interrogati essent, ex improuiso responsuros. Vt ille Barthocabas.) Historia est apud Iosephum. & de Salmoneo apud Virgilium in VI. Vidi & crudeles dantem Salmonea poenas, Dum flammas Iouis, & sonitus imitatur Olympi. fuit autem Aeoli filius, et Rex Elidis. Et nos fumosos arguis, de quibus forte dicatur; Qui tangis montes, & fumigant: nec intelligis, quid fumus in propheta significet locustarum: & quod pulchritudo oculorum tuorum, amaritudinem fumi nostri ferre non potest.) Fumos venditare, est, se inaniter apud uulgus iactare. Ruffinus reprehenderat in Hier. fumos, hoc est, inanis illius doctrinae ostentationem, asserens quod doctorum enumeratione rudi imponeret uulgui. fumus enim magnum aliquid uidetur, cum tamen nihil fere sit. hanc ob causam sub fumi nomine uarie Hieron. ludit; appellat enim se montem, qui tactus, hoc est laesus, fumiget, idest, iram euomat, & tangentem repercutiat: sicut scriptum est psalmo 17. Quoniam iratus est eis: Ascendit fumus in ira eius; & ignis a facie eius exarsit, carbones succensi sunt ab eo. Prophetã autem hic D. Ioannem Euangelistam appellat. is enim in libro prophetiae suae, idest Apocalypsis, ita scribit: Ascendit fumus putei, sicut fumus fornacis magnae, & obscuratus est sol, & aer, de fumo putei. & de fumo putei exierunt locustae in terram, & data est illis potestas, sicut habent potestatem scorpiones terrae. Hac autem similitudine ostendit, quod etsi fumos habeat, ex suis tamẽ fumis locustae, hoc est, scripta procedant, quae Dei iussu Ruffinum scorpionum more letaliter percutient. Tibi Calpurnioq. respondi.) Hic Calpurnium maledicum quendã Ruffini amicum intelligit, forte Apronianum. ad quem inuectiuarum libros in Hieron. Ruffinus scripsit, uel Macarium, cui libros περὶ ἀρχῶν et Apologiã pro Origene dicauit. sed magis reor hoc nomine uocare Palladium, de quo in prooemio aduersus Pelagianos meminit. interdũ uero ipsum quoque Ruffinum sic appellare uidetur. Tua nauis Romanae urbi reuelatione promissa.)

Falso.

, *Vrbis, legebatur antea: Romæ enim promissa fuerat.* &
idam fuisse reuelatum, Ruffinus aiebat. Mathematico-
uenerat soluere quæstiones, & soluit fidem Christiano
.) *Olim, Quæstionem.* Vide, quid inter tuum, & meũ
rsit somnium.) *Sit, pro Intersit, falso antea legebatur.*
ccare enim, hominis est: insidias tendere, daboli est.)
undum, Est, ope exemplarium abrasimus: ut singularum e-
m minutiarum rationem reddamus. Vt impleretur in te
æcum prouerbium, ut sus doceret Mineruam.) *Aliter:*
sus doceret Mineruam. prior lectio magis placuit, ne quid
uersum unum ab altero uideretur. fol. 885. Et rursum em
tas grandi pecunia.) *Elegantior est hæc lectio, quam, Ma-*
na pecunia: & ita habebant emendatiores codices. Putant
ne tuũ esse Symmysten.) *Idest, iisdem sacris initiatum, & eo*
rundem secretorum participem, hæreticum scilicet. Vt con-
torta in amicum iacula, meo suscipiam pectore?) *Olim,*
Suspiciam, impressorũ forte incuria. De libris autẽ περὶ ἀρχῶν
debes & mihi gratias agere.) *Olim, Mihi et gratias agere.* Tu
me, amice, tu cõpulisti.) *Secundum, Tu, Brixianorum codicũ*
ope, ad maiorem emphasim nos addidimus. fol. 888. In excu
sando mendacio tuo.) *Elegantius ita habent multi codices,*
quam esset antiqua lectio, In excusando mendaciũ tuum. Scor
teum quidem nummum.) *Idest, coriaceum.* Vbi sodalitio-
rum mentio fit.) *Sodalitiorum, & collegiorũ multa est apud*
ueteres mentio; eamq. antiqua etiam marmora late testantur.
nulla enim Romæ ars erat, quæ non haberet collegium, & so-
dalitatem. Caius, qui eiusdem collegii sunt, sodales uocari asse
rit. χρυσᾶ παραγγέλματα.) *Idest, aurea præcepta. sic enim*
Pythagoræ, quæ extant, inscribuntur præcepta. Iamblicus.)
Pythagoricus e Chalcide Syriæ philosophus is fuit, Porphyriiq.
discipulus. uixit Romæ Constantini magni tẽpore, secundasq.
post præceptorem obtinuit, nec ab eo quidquam differre uisus est,
nisi quod uenerem dicendi, ut ille, non habuit. uitæ autem eius
abstinentia, modestiaq. permagna fuit. extant eius, Pytha-
goræ, Platonisq. dogmatũ multa. Lysides.) *Tarentinus fuit*
Lysides, aderatq. cum Pythagora, cum ille obtruncaretur: pro-

fugisse

rodiadem, solus, quod equidem sciam, Hieron. *hic asserit.* Sic Eustathius Antiochenus filios, dum nescit, inuenit.) *Propterea quod acerrimus Arianorum hostis esset Eustathius, hæc de illo finxerunt hæretici, sicut de Athanasio, quod Arsenii lectoris manum præciderit. lege historiam Ecclesiasticam, Theodoretum, & Nicephorum Callistum.* Aduersum impiissimos Celsum, atque Porphyrium quanti scripsere nostrorum?) *Contra Celsum Origenis scripta præcipue laudantur, & Methodii Tyri episcopi contra Porphyrium. ambo enim ut ethnici, non ut hæretici, religionem nostram impugnarunt.* Diuinis uocibus in modum Dauid citharizantis lenire furorem pectoris tui.) *Sic enim legimus fecisse Dauid erga Saulem, cum ab immũdo spiritu uexabatur.* Loquatur sapiens Salomon.) *Ex prouerbiis Salomonis citat loca omnia quæ hic sequuntur, uerum, ut moris sui est, secundum LXX editionem: ad quam, si uidere ea cupies, accedere te oportet. nos certe in inueniendis illis non parum laborauimus.* Qui custodit os suum, seruat animam suam.) *Suam, deerat antea.* Manus manui inferens non erit impunitus.) *Manui, deerat antea. nos eo in loco habemus: Etiam si manus ad manum fuerit, non erit innocens.* Qui operatur thesauros lingua mendacii, uana sectatur, & ueniet in laqueos mortis.) *Et distinctione, & lectione maxime uitiatus apud Erasmum erat hic locus. legebat enim ipse sic: Postea implebitur os eius calculo, qui operatur thesauros, lingua mendacis uana sectatur, & ueniet in laqueos mortis. locus est* Pro. XXI. *pro, Qui operatur, ἐνεργῶν est apud* LXX. *Nos habemus: Qui congregat thesauros lingua mendacii, uanus & excors est, & impingetur ad laqueos mortis.* Et qui confidit in cordis audacia, stultissimus est.) *Apud Erasmum pro Audacia Auaritia legebatur. nos & exemplarium, et* LXX *interpretationis ope genuinam restituimus lectionem. locus est* Pro. XXVIII. *ubi* LXX *ita habent.* ὅς πέποιθεν θρασεία καρδία, ὁ τοιοῦτος ἄφρων. *Nos habemus: Qui confidit in corde suo, stultus est.* Molas leonum confringet Dominus, ad nihilum deuenient tamquam aqua decurrens.) *Hic quoque locus perperam legebatur apud Erasmum, Confringet Deus:*

Ad nihilum deueni. est enim psalmo LVII. *& in Græco legitur:* τὰς μύλας τῶν λεόντων συνεθλάσεν ὁ κύριος. ἐξουδενωθήσονται ὡς ὕδωρ διαπορευόμενον. *Confringet, habet uulgata editio. Græcus autem codex, Confregit.*

In epist. LXVI. ad Ctesiphontem, contra Pelagium.

fol. 897. Pythagoræ & Zenonis.) *Pythagoras, ut paulo inferius subdit, hominem Deo æquabat, & de eius dicebat esse substantia. Diogenes, ætheris auulsionem esse animam, asserit dixisse Pythagoram, proptereaq. immortalem, quod immortale esset id, a quo auulsa esset. Deos, ut sydera omnia, sic magis æthera, a quo sydera sunt, Deum appellasse illum existimo.* ἀπάθειαν *autem, hoc est, perturbationum, & affectuum, seu passionum uacuitatem, tam ipse, quam Zeno introducebat.* Academici noui.) *Veteris academiæ princeps fuit Plato, mediæ Arcesilaus, nouæ Lacydes Cyrenæus, Arcesilai successor: sicut Cyrenaicæ princeps fuit Aristippus Cyrenæus, Eliacæ Phædon Eliensis, Megaricæ Euclides Megarensis, Cynicæ Antisthenes Atheniensis, Eretricæ Menedemus Eretriensis, Dialecticæ Clitomachus Chalcedonius.* fol. 897. Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentq. &c.) *Egregie Virgilius præcipuos quattuor animi affectus, duos scilicet præsentium rerum, dolorem, & uoluptatem, & duos futurarum, spem, & metũ, hoc carmine expressit.* Philosophi Patriarchæ hæreticorũ.) *Hoc euenit, quia, dum humanæ rationis motus philosophorũ more sequi Christianus uult, fidem, quæ rationem omnem exsuperat, amittit. & certe ætate nostra hæc una persuasio nouatores induxit, ut ratiocinationi terrenæ sacram accõmodantes scripturam, non scripturæ, ut par erat, ratiocinationem subiicientes, Christi corpus in altaris sacramento negauerint, & sexcentas alias per Patres sopitas excitauerint hæreses.* Præsertim cum Apostolus dicat.) *Olim, Præsertim cum de iisdem Apostolus dicat. uoces, De iisdem, uti superfluas, ab antiquis admoniti exemplaribus, Florentinis præsertim, amouimus: non enim ea, pro quibus nunc Apostolum citat, præmiserat: & ad superiora, multis in medio additis, uoces eas referri non putauimus.*

Et

Et indelictis concepit me mater mea.) *Peperit, legebat hic Erasmus. emendata exemplaria cum uulgata editione concordant: & Graecus LXX interpretum codex ἐκίσσησε, habet, non ἐγέννησε: & sic alibi in Hieron. legebatur, ut lib. 1. contra Pelag.* Neque enim ait: Non iustificabitur omnis uiuens, sed: Non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens.) *Antiquior ex bibliotheca S. Marci Florentiae codex sic legit: Neque enim ait: Non iustificabitur ad comparationẽ tuã omnis uiuens, sed non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Quae lectio mihi profecto placet, eo quod superius, dum hoc testimonium citaretur, Non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens, dixerat: Quod testimonium sub nomine pietatis noua argumentatione deludunt. aiunt enim, ad comparationẽ Dei nullum esse perfectũ: quasi scriptura hoc dixerit. mox subdit: Neque enim ait, &c.* fol.899. Manichæus electos suos, quos inter animas Platonis in cælestibus collocat, dicit omni carere paccato, nec, si uelint, posse peccare.) *Tres ex Florentia manuscripti codices, Vnus ex abbatia monachorum Casiinensium, alter ex bibliotheca S. Marci, & tertius Fesulanus, nõ Animas, sed Ideas Platonis habent. nos tamẽ propterea ab impressa lectione non recessimus, quod ceteri cum Florentini, tum Brixiani uulgatam retinebant, & constat Platonem scripsisse, Animas olim in celestibus apud Iouem uixisse, indeq. quasdam fractis alis delapsas, in humanaq; demersas corpora: in quibus si degenerassent, in brutorum corpora demigrarent, donec rursus purgata ad celum redirent. Hanc opinionem Origenes in libris περὶ ἀρχῶν secutus est: & μετεμψύχωσιν non solum Pythagoram, sed Platonem quoque predicasse Diogenes auctor est. Quod autem Manichaeus diceret, quod animae ceterorũ in brutorum corpora retruderentur, suorum autem auditorum in electos reuoluerentur, aut maiori compendio in escas electorum, ut inde purgatae in nulla amplius corpora relegarentur, Augustinus testatur.* Priscillianus in Hispania pars Manichæi.) *Gnosticorum propagator Priscillianus fuit, cum eoq. Instantius, & Saluianus Episcopi consenserunt. Gratiani imperatoris decreto post Caesaraugustanam Synodum, ubi damnati*

uati fuerant. ab Hispania expulsi, Romam, ut se Damaso purgarent, uenerunt. uerum ne in conspectum quidem Pontificis admissi sunt, & Mediolani quoque ab Ambrosio non fuere suscepti. laicus fuisse scribitur Priscillianus, sicut & Helpidius eius socius, mox Labilensis episcopus, procurantibus sociis, creatus est. Seuerus Sulpicius, qui late hanc historiam persequitur, ex Aegypto a Marco quodam Memphite in Hispaniam inuectam heresim prodit, eiusq. auditores primū fuisse Agapen, non ignobilem feminam, & Helpidium rhetorem, ab eiusq. Priscillianum primo institutum. occisus est tandem Imperatoris iussu ab Euodio praefecto Priscillianus, cum eoq. Felicissimus, & Armenius clerici. Prosper, occubuisse cum eo Eucratiam, Delphidii rhetoris coniugem, addit, item Latronianum, aliosq. sui erroris consortes, & Vrbicam lapidibus uulgi furore extinctam. Tum Pater omnipotens fœcundis imbribus æther.) *Versus, quibus Virgilius Iouis cum sua Iunone coitum explicat, Hieron. ridendi causa, ad Priscillianistarum detorquet turpitudines.* Qui quidem partem habent Gnosticæ hæreseos.) *Gnostici, siue Gnoitae, sibi soli diuinarum rerum scientiam uindicabant: ex qua re tale suscepere nomen. Verum eorum origo antiquiora, quam Priscilliani, habet tempora: propterea de Basilidis impietate heresim uenire Hieron. ait. Gnosticum etiam fuisse Carpocratem, & Hieron. supra, & Epiphanius, cuius ope locum illum correximus, testes sunt. Augustinus, propter communes, mixtosq. concubitus, a Nicolaitis Gnosticos exortos putat. adeo enim turpissimas libidines suis in sacris exercebant, ut propterea a cœno βορβορῖται sint appellati. dicebant autem Gnostici, animam naturam, substantiamq. Dei esse; & bonum malumq. Deum profitebantur.* Euagrius Ponticus hyperborita.) *Hunc esse existimo, quem Gennadius in catalogo suo enumerat &, cuius libros aliquos, praesertim de monachis, & Anachoretis, se asserit e Graeco in Latinum transtulisse: quod fecisse etiam Ruffinum Hieron. scribit. nec mirum, si eum adeo commendat, cum Ruffinum quoque Hieron. praetulerit, & aemulationis stimulo eum exagitatū scripserit. Origenistae enim symmystaeq. ambo fuerunt.* Scribit ad eam, cuius nomen ni-

gredinis

gredinis testatur perfidię tenebras.) *Melaniam intelligit, quæ una cum Paula Hieron. secuta Hierosolymam accessit: uerum a Ruffino decepta Romam rediit, & sanctissimi uiri amicitia relicta, eius famæ obtrectare cæpit.* Euagrium.) *Alter est hic ab Euagrio hyperborita. Versus, quos statim citat, Lucretii poetæ sunt.* Vnum Ioannē in ipsius libri posuit principio.) *Chrysostomum, ut opinor, intelligit. sanctum enim & catholicum asserit illum fuisse.* Xysti Pythagorei, hominis absque Christo, atque ethnici, immutato nomine, Sixti martyris, & Romanæ Ecclesiæ Episcopi, prænotauit.) *Extant huius sententiæ aliquot, quas Ruffinum transtulisse Gennadius testatur. Xestum tamen, non Xystum, aliqui appellant Græci.* Cum ad uirtutum uenerit summitatem, ne in nocte quidem ea pati, quæ hominū sunt.) *Veneris in somnis imaginationem intelligit, quam etiam a perfectis interdum uitari non posse, nemo est qui ambigat; nec propterea perfectio ipsa amittitur, cum, quod consentienti, approbanteq. non fit animo, uel cui causam uigilia ipsa non præbuit, peccatum non habeat: ut late hanc rem Gregorius, aliiq. ex patribus explicant. Erasmus, qui, sui semper similis, nemini parcit, reprehendit hic talem Hieron. sententiam, & ueluti sibi aduersantem notat, cum tamen neque id Angelicæ, quod alibi dixit, repugnet in uirginibus uitæ, nec, si contrariam, quod ipse castior forte sanctiorq. Hieron. optasset, tulisset sententiam, humano quis ingenio, aut Pliniana aliqua herba, propterea hoc assequi posset. huiusmodi enim animi in somnis imaginationes sola Dei gratia, ut quotidie sub noctem postulat Ecclesia, non planta, aut remedio aliquod propelluntur.* Qui uetustissimum cœnū, quasi nouā suscipiunt temperaturam.) *Sic ex Mediceo, Fesulanoque, & quibusdam Brixianis codicibus correximus: & certe nouitati uetustas opponenda erat, non uenustas. uenustissimum, transalpini typographi legebant.* Simon magus hęresim condidit, Helenæ meretricis adiutus auxilio.) *Recenset mulieres aliquot, quarum auxilio hæreses multæ in Ecclesiam introductæ sunt, ut hoc exemplo Ruffinum taxet, quod Melaniæ opera Origenis ipse quoque hæresim fundat. De his omni-*

bus lege Epiphanium, Theodoretū, Ecclesiasticam, & Tripartitam historias. Philastrum, & alios, qui de haeresibus scripserunt. De Helena, praeter alios, Clemens in recognitionibus late meminit, et ueluti selenen, hoc est lunam, dictam uult: e caelo enim secum illam descendisse, Simon aiebat, proptereaq. ex numero dierum lunae discipulos primū ipse elegit. Augustinus Selenen ipse quoque eam appellat. Nicolaus Antiochenus.) *Vnus ex septem diaconis hic fuit, primusq. Platonis politiā de communicandis uxoribus in Ecclesiam introduxit. inuehitur in eius sectatores Nicolaitas Ioannes in Apocalypsi. De reliquis, quos hic refert, haereticis, alibi a nobis dictum est.* Arius, ut orbem deciperet, sororem principis ante decepit.) *Id est, ait Erasmus, Imperatoris Constantii, quem in suam traxit factionem, usus opera sororis. Plures errores, quam uerba. nam nec Arius sub imperio Constantii uiuebat, proptereaq. illum in haeresim trahere ipse non potuit: nec Constantii, sed Constantini Magni soror illa fuit, nomine Constantia, cuius precibus reuocatus tantum ab exilio Arius est, non ipse Imperator in haeresim traductus. Socrates, Theodoretus, Nicephorus, & Haymon libro nono, c. v.* Zeroastris magi studiosissimum.) *Magiae enim Priscillianū uacasse, praeter alios Seuerus etiam Sulpicius testatur.* f. 902. Legem enim Deus in adiutoriū posuit.) *Sic habent LXX Esaiae cap. 8. ubi nos habemus, Ad legem magis, & ad testimonium.* Per soloecismorum.) *Soloecismos a syllogismis, uti falsa a ueris, discernit; praua enim, & inuersa orationis compositio, soloecismus dicitur.* Principium sapientiae timor Domini: qui expellitur, atque destruitur caritate.) *Perfecta caritas foras mittit timorem, inquit Ioannes Apostolus. non tamen intelligit Hieron. de eo, qui reuerentiā erga Deum habet; sed qui Deum ut iudicem reformidat.* fol. 904. Aura est enim, siue uapor paululum apparens.) ἀτμὶς γάρ ἐστιν, ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη. *Iacobi 4.* Quod erat impossibile legi.) *Sic habet uulgata editio. τῷ νόμῳ. Graecus tamen, qui nunc circumfertur, codex habet legis, id est, τοῦ νόμου. manuscripta exemplaria uariant: nos Bessariana ut uulgatae fauentia secuti sumus. Erasmus ut a uulgata recederet,*

Græcum uitiatum ut reor codicem secutus est. quod fecit in eo quoque quod sequitur, dicens. Et de peccato condemnauit peccatũ in carne. nos enim in uulgata legimus. de peccato damnauit peccatum in carne. deest enim copula, Et. Nunc autẽ nequaquã ego operor illud.) *Vocem, Ego, e Græca & Latina editione moniti ab exẽplaribus nos restituimus.* Vt non, quæ uolumus, illa faciamus.) *Sic est in uulgata: & Græca uox, ταῦτα, magis illa significat, quam ipsa.* Accusa eum iniquitatis, cur Achan, filius Charmi, de Hierichuntina præda aliqua furatus sit.) *Falso hic habebat Erasmus, pro Achan, Achar, & pro Charmi, Charin. עכן et כרמי est in Hebræo, & ita nos habemus Iosue VII. & ipsemet Hier. in libro de locis Hebraicis, sub uerbo, Emec Achor, coarguit eos, qui hũc ipsum Achar, seu Achor, & non uerius Achan appellant; cum tale eius fuerit nomen.* Frustra blasphemas, & ignorantiũ auribus ingeris, nos liberum arbitrium condemnare. damnetur ille, qui damnat.) *Multis in locis uir sanctus arbitrii libertatem defendit: et tamen Nouatores non erubescunt passim illã conuellere, & inficiari.* Rostrorum popule.) *Hoc est, qui pro rostris, & in plateis uersantur: tria exemplaria legunt. Nostrorũ: uerũ quia non placet, nihil mutauimus.* fol. 909. Forsitan uestra dicemus, & frustra ingenii uestri acuetis stylum.) *Sic ex Brixianis codicibus emendauimus. Erasmus enim legebat: Et iccirco ingenii uestri acuitis stylum: contrario profecto sensu.* Gloriam in partubus, & parturitionibus da illis Domine.) *Sic habent LXX Osee IX: ubi nos habemus, Gloria eorũ a partu & ab utero, & a conceptu.* Quid dabis illis? uuluam sterilem, & ubera arentia.) *Eodem Osee cap. ubi nos habemus: Quid dabis eis? da eis uuluam sine liberis, & ubera arentia.* Suo quasi mus prodetur indicio.) *Ita Parmeno apud Terentium: Ego meomet indicio, quasi sorex, hodie perii. arrodendo enim aliqua mures, etiam in tenebris, se ipsos produnt.* Alter contra præceptum Domini ex ore Hieremiæ occurrit Nechao, Regi Aegyptio, & interfectus est.) *Syllabam, Ex, nos ope exemplarium reposuimus. intelligit de Iosia, de quo scriptũ: Noluit Iosias reuerti contra eum, Nechao scilicet, bellũ,*

nec acquieuit sermonibus Nechao ex ore Dei, idest, quos locutus est ei Nechao ut reuerteretur, ex ore Dei, hocest, secundum quod Hieremias ex ore Dei id ipsum monuit. ob Iosiæ praeterea mortem lamentationes Hieremias instituit. Illudque per te sanctæ, & illustris domus conciliabulum precor, atque cōmoueo, ne per unum, aut, ut multum, tres homunculos, suscipiant tantarum fæces hæreseon.) *Familiam Ctesiphontis precatur, non ipsum Ctesiphontem. propterea perperā Erasmus legebat, Illudq. te per sancta &c.*

In librorum proœmium aduersus Pelagianos, Scholia.

πάθη.) Paßiones, proprie, perturbationes autem eleganter: inde ἀπάθεια imperturbatio. Græce εὐχίτας uocant.) *Quod indesinenter orarent, sic dicti sunt. Psallianos a psallendo Augustinus appellat.* Cum posuerit unusquisque quod senserit.) *Sic habent quattuor ex Florentia manuscripta exemplaria, & quædam ex Brixia. Olim, Proposuerit.* Palladius seruilis nequitiæ.) *Hic forte est, quem Calpurnium interdū uocat Hieron. nequitiam autem pro contemptu posuit. sic nequam, idest nullius pretii. & quia non tam liberi homines, quā serui solent esse improbi, & nequam, ac peiores etiam serui, quam liberi, deprauante animos fortuna: ideo, seruilis nequitia, dixit, & ut contemneret, & ut uituperaret.* Quin potius omnes, qui catholicam sectamur fidem, optamus, & cupimus damnari hæresim, homines emēdari.) *Olim, Damnare.*

In primum librum contra Pelagianos.

Dic ergo simpliciter, quod Dei auferas gratiam: quidquid enim tollis in partibus, necesse est ut & in genere neges. CRIT. Non nego gratiam, &c.) *Falso legebat Erasmus, Cur Dei auferas gratiam. sensus patet, & cum uetustis consentit exemplaribus.* δύναμις.) *Poßibilitas uulgo dicitur: sicut ἀδύνατον, id, quod impoßibile est; & ἐνέργεια actio ipsa. quamquam, poßibilitas, poßibile, impoßibile, uetus Romana lingua, quod inter eruditos constat, non agnoscit.* fol. 919. Diodorus id solum posse fieri dicit, quod aut sit uerum, aut uerum futurum sit; & quidquid futu-

rum sit, id fieri necesse esse.) *Pro Necesse esse, Necesse est, falso legebatur antea. fuit autem Diodorus cognomento Cronus, qui primus inuolutum & cornutum differendi genus inuenisse scribitur. mortuus est, teste Laertio, animi mœrore, quod in conuiuio Ptolemæi Soteris dialecticas quasdam propositas sibi quæstiones soluere nequiuerit. uixit Platonis tempore, audiuitq. Socratem, & Apollonium Cronum, a quo cognomentum sortitus est. Quinque disertas in dialectica habuisse filias, idem alibi prodit Hieron.* Execratum est me uestimentum meum.) *Olim, Execratum est in me. locus est Iob 9. ubi nos habemus, Et abominabuntur me uestimenta mea.* Mixtas esse cum tritico.) *Scilicet, paleas. Olim, mixtos.* Iustificati gratis per gratiam ipsius.) *δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ ἑαυτοῦ χάριτι. Rom. 3. Transalpini: Iustificati gratis per Dei gratiam. quæ lectio nec cum uulgata Latina, neque cum Græca editione consentit.* Super quem Ecclesia Domini stabili mole fundata est.) *Vbique concorditer D. Hieron. super Petrum asserit fundatam Ecclesiam. id ipsum Cyprianus multis in locis cõfitetur, item Anacletus epistola tertia, Leo epistola 87. & omnes ueteres. D. Augustinus, quod aliter ea Christi uerba exposuerit, ex sententia Ambrosii, quo in hymno de gallo gallinaceo, Petram ipsam, Petrum uocat, in libris retractationum, expositionem suam suspendit, at temeat.* Non quia iam accepi, aut iam perfectus sim. persequor autem, si comprehendam, in quo & apprehensus sum a Christo.) *Sic habet uulgata editio, & cum Græca consentit. οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἤδη τετελείωμαι. διώκω γὰρ, εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ᾽ ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ. Olim, Et, copula deerat, & Sum, pro Sim, legebatur.* Perfecti sumus.) *Sic habet uulgata editio, & Brixiani codices. in Græco deest uox, Sumus, ὅσοι οὖν τέλειοι τοῦτο φρονῶμεν.* fol. 928. Aemulamini dona maiora.) *Charismata meliora nos habemus. Cor. 12. & Græcus codex κρείττονα legit. κρεῖττον enim, βέλτιον, καὶ κάλλιον significat. nos absque exemplarium ope, quæ stata nobis regula fuit, nihil immutare ausi sumus. forte Hieronymus μείζονα habebat, non κρείττονα.* Iustificata Sodoma ex te.)

 Exe-

Ezechiel cap. 16. loquens contra Hierusalem, *Sodoma, & Samaria illam comparans, maiora esse ipsius, quam illarum scelera ait, ita ut postea subiungat: Iustificata sunt enim a te.* Denique omnipotens Deus, cui docet Apostolus iuxta dispensationem carnis assumptæ subiiciendum filium, ut sit Deus omnia in omnibus; perspicue demonstrat, nequaquã sibi cuncta esse subiecta. unde & propheta subiectionem sui in finem præsumit, dicens: Nonne Deo soli subiecta erit anima mea? ab ipso enim salutare meum. Et quia in corpore Ecclesiæ caput Christus est, quibusdam adhuc repugnantibus membris, uidetur corpus quoque capiti non esse subiectum.) *Sensus clarus, ac dilucidus est, tamen apud Erasmum deerat uox, Nequaquam, fœdo profecto errore. exemplaria nos admonuerũt.* Magister uester ὁ ἀρχαῖος.) *Antiquus, priscus. Origenem intelligit, & festiuiter ad uocem libri περὶ ἀρχῶν allusit, unoq. nomine stultum etiam illum uocauit. ἀρχαῖος enim stultum quoque significat. Plato in Euthydemo, φλυαρεῖς, inquit, καὶ ἀρχαιότερος εἶ τοῦ δέοντος. inde ἀρχαϊκὰ φρονεῖν, seu ἀρχαϊκὰ Attica apud Aristophanẽ. ex quibus clare constat, non de Platone, ut hoc quoque suspicatur Erasmus, sed de Origene Hieron. intelligere.* Immemor es sponsionis tuæ.) *Responsionis, falso habebat Erasmus: nam subdit: Super fortissima quæstione, cui pollicitus es te in consequentibus responsurum, omnino tacuisti, obliuionem simulans, &c.* Deus possibiles dedit humano ingenio omnes artes.) *Humano generi, legebat Erasmus. nos ex tribus Florentiæ codicibus, præter alios ex Brixia, ita correximus. unde subdit: Quis nostrum, quamuis sit ingeniosus, poterit omnia cõprehendere?* Astronomiam, astrologiam, arithmeticam, musicã.) *Vocem, Musicam, ex iisdem codicibus nos reposuimus. de qua, uti de philosophiæ parte, multa Plato; & Augustinus in lib. de Musica inscripto. Astrologiam autem ab astronomia diuidit, ueluti una de astrorum cursu, altera de iudiciis humanæ uitæ pertractet. βαναύσους autem artes mechanicas uocat. dictæ sunt autem ita a camino, qui βαῦνος dicitur, & αὔειν incendere: quod sic primum dictæ sint, quæ igne perficerentur: mox ad*

omnes alias artes, quae manu fiunt, nox tracta est. βαναυσία enim, Hesychio teste, omnis ars, quae igne, praecipue autem quae camino perficitur, dicta est. & βάναυσος omnis artifex, aurifex, aut faber aerarius. fol. 933. δόγμα, μέθοδον, ἐμπειρίαν.) *Praeceptiones prima pars continet; secunda rationem, qua praecepta ipsa morbo accommodentur; tertia ipsam experientiam. opus enim est, primo inuenire, deinde disponere, postremo experiri. Galenus in methodo, & alibi de hac re late. Cornelius Celsus hanc tertiam partem subdiuidit in διαιτητικὴν, φαρμακευτικὴν, & χειρουργικὴν. morbo enim laborantem hominem, aut dieta, & ratione uictus curamus, aut pharmacis, aut manuum operatione, hoc est emplastris, sectionibus, & inustionibus. quae postremo omnium sunt adhibenda, & eam ob causam extremo loco de iis tractat idem Cornelius.* Filios habentem subditos cum omni pudicitia. & iterum. Nō Neophytum.) *Et iterum, in multis exemplaribus desunt. ob intermissum tamen uersiculum uidentur uoces necessariae: superfluae autem, quod innuant, ueluti alibi citetur Apostolus, cum idem tamen sit locus. & ipse dum statim declarat, ueluti continuatim citatum declarat testimonium. Quisque tamen, quod libet, sequatur, & amplectatur. meliores tamen codices, ut Mediceus, Fesulanus, alii etiam manuscripti, eas uoces non habent.* Et constituas per ciuitates presbyteros.) *Et, copulam, ex Graeco, Latinoq. reposuimus.* Sine crimine, siue sine accusatione. hoc enim magis sonat ἀνέγκλητον.) *Ἀνέγκλητον, Graeci ἀνεύθυνον interpretantur, idest, innocentem: qui scilicet accusatus, uocatusq. in iudiciū non sit. ἔγκλημα enim crimen, accusationemq. significat.* διδακτικὸν.) *Idest, qui docere aptus sit. quam interpretationem recte Tridentina oecumenica Synodus secuta est. docilem uulgus uocat, interdumq. docibilem. quas uoces alicubi in Hieron. ipso inuenies. ex Latina enim, ut hic ait, simplicitate, eas ponit. Apud D. Ioannem, ubi nos habemus, Erunt omnes docibiles Dei, διδακτοὶ τοῦ θεοῦ, est in Graeco. at in Esaia, unde acceptus est locus, Docti, non Docibiles legitur, uoxq. cum Hebraeo conuenit: וְכָל בָּנַיִךְ לִמּוּדֵי. & omnes filios tuos doctos a Domino.* Vt filios

 habeat

habeat subiectos cum omni pudicitia, uel filios carnis, uel filios fidei.) *Dei, non fidei, legebat Erasmus. at cum loquatur de Episcopo, qui filios in euangelio gignit, rectius est ut legatur, fidei, sicuti nos ex Florentinis, & aliis exemplaribus restituimus: in Christo Iesu per Euangelium ego uos genui, inquit Apostolus. & iam ut eius dicantur filii, quod non ab alio, sed ab ipso per fidem geniti sint, necessarium est.* Non enim sufficit Episcopum propriam habere pudicitiam, nisi ea filiorum.) *Vox, Episcopum, ex Brixianis codicibus, uti necessaria, reposita a nobis est.* Ambulans in uia immaculata hic mihi ministrabat.) *οὗτός μοι ἐλειτούργει, est apud LXX; quos Hieron. sequitur: & sic habent Brixiani codices: & iam cum praecedentibus in psalmo tempus conuenit: & ita liber expositionum in psalmos, qui Hieron. nomine circumfertur, habet. Hebraicus codex, ministrabit, legit. cum quo uulgatam Latinam, quae LXX est, congruere miror. unde hic illam uitiatam existimo.* ἐπίτασιν.) *Idest, intentionem, cum quid profertur ueluti exaggerando.* Quid faciet, qui gaudet ad uitia, qui emendare non audet? qui conscientiam suam non metuit, & quod cunctus populus clamitat, nescire se simulat?) *Clarus est sensus. Erasmus tamen foedo errore legebat, Qui conscientiam suam metuit. Brixiani nos codices admonuerunt.* Quodq. sequitur, μὴ νεόφυτον.) *Neophytus, noua planta, homo nuper ad fidem conuersus.* Sed semet ipsum exinaniuit.) *ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε. Sic etiam uulgata habet editio. Erasmus tamen legebat, Sed se exinaniuit.* fol. 937. Et stultitiam ἀσυστάτου argumentationis ostendam.) *Idest, non consistentis; ut, cum proponitur res, quae esse non possit. huiusmodi enim argumentum, quod quidem uitium est, ἀσύστατον dicitur. sophisticus est syllogismus.* Iuxta Protei fabulam, uigilantem capiam, an dormientem?) *Allusit ad fabulam, quam in quarto Georg. Virgilius explicat, cum ait: Pastor Aristaeus fugiens Peneia tempe, &c. edoctus enim Aristaeus a Cyrene matre, Proteum uinculis cepit, uerum dormientem.* Non enim dicit eos aeternis ignibus exurendos, sed a terra deficere.) *Eos, uocem ex Brixianis codicibus restituimus.*

fol. 941. Milonis humeris intumescis.) *De Milone Crotoniata, quod Olympia bouem in humeros sustulerit, nota est ex Valerio historia. nominatur & ab aliis, & a Cicerone in Lelio.* Si autem Origenes omnes rationabiles creaturas dicit non esse perdendas, & diabolo tribuit pœnitentiam: quid ad nos, & qui Diabolum, & satellites eius, omnesq. impios, & præuaricatores dicimus perire perpetuo, & Christianos, si in peccato præuenti fuerint, saluandos esse post pœnas?) *Pœnas Purgatorii intelligit, quibus fideles, qui in peccato præuenti, nondum peracta pœnitentia scilicet, moriuntur, expiandos omnis credit Ecclesia. sic Paulum Apostolum intellexisse, cum dixit, ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem, Synodus Florentina, & alicubi Augustinus fatetur. Vide eundem Augustinum in libello de agenda cura pro mortuis, in fine libri noni confessionum, in Enchiridio, item Gregorium, Ioannem Damascenum, & omnes ueteres, quos nos dicato postea proprio recensebimus opere.* Iungis præterea duo capitula inter se discrepantia: quæ si uera sint, os aperire non poteris: Non habentē sapientiam, & intellectum scripturarum, nisi qui didicerit, scire non posse.) *Sic legebat Erasmus. Nos a Brixianis codicibus admoniti, has uoces, non habentem, uti quæ sensum perturbarent, amouimus: explicat se ipsum statim, quod nec sapientiæ, nec scientia sine magistro haberi possit.* Nisi forte humilitate solita magistrum tuum iactitas Dominum, qui docet omnem scientiam: & cum Moyse in nube, & caligine facie ad faciem audias uerba Dei, & inde nobis cornuta fronte procedas.) *Repetenda est uox, Nisi, idest, nisi audias, quo sensu legendum esset, Iactites. Procedas, pro Procedis, ex Brixianis codicibus nos reposuimus. [Iactitas, quia non inuenimus, non] mutauimus.* Si episcopus, presbyter, & reliquus ordo Ecclesiasticus in administrationem sacrificiorum cum candida ueste processerint?) *Intelligit de albis tam casulis, quam camisiis, quæ in Missarum celebratione usui sunt.* fol. 944. Quis enim mundus a sordibus? ne si unius etiam diei sit uita eius in terra.) *Sic esse uideo apud Septuaginta, Iob 25.*

Qui

Qui uiderit mulierẽ ad concupiscendum eam.) *Vox, Eam, deerat: uulgata tamen editio habet, & Græcus similiter codex, πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς.* In pœnitentia, quæ imitatur baptismatis gratiam per ineffabilem clementiam Saluatoris, qui non uult perire quemquam, nec delectatur mortibus peccatorum, sed ut conuertantur, & uiuant.) *Quanta sit uirtus pœnitentiæ, quæ continet in se contritionem, confessionem, & satisfactionem, nos late proprio opere pertractauimus. Hieron. baptismi imitationem eam appellat.* Responde stultæ interrogationi tuæ liber sapientiæ: Altiora te ne quæsieris.) *Ecclesiasticum librum Sapientiæ uocat, ex quo & hoc, & alterum, huic adiunctum, testimonium citat: nam tertium, ubi ait, In sapientia, & in simplicitate cordis quærite Deum, ex ipso Sapientiæ uolumine sumptum est.* Noli esse sapiens multum, & noli argumentari plusquam oporteat.) *Ecclesiastici capite tertio, ubi nos habemus, In pluribus operibus tuis ne fueris curiosus, LXX habent: ἐν τοῖς περισσοῖς τῶν ἔργων σου μὴ περιεργάζου, qui idem profecto est sensus. & Ecclesiastis VII. legitur. Neque plus sapias quam necesse est, ne obstupescas. alia loca, ex quibus hæc acceperit Hieronymus testimonia, adhuc non inueni.* Et in alio loco. in sapientia, & simplicitate cordis quærite Deum.) *Falso legebat Erasmus, Et in eodem loco. nam alibi hoc quamprimum ponitur testimonium: unum enim Ecclesiastici, alterum Sapientiæ est. Qui libri quoniã Salomonis non sunt, propterea subdit, Ne forte huic uolumini contradicas.* Istæ sunt quæstiones, de quibus & in alio loco scribit.) *Scribit scilicet Paulus Apostolus. uox, Loco, deerat antea.* fol. 946. O homo, tu quis es, qui respondeas Deo?) *Sic a codicibus admoniti uulgatam restituimus lectionem: Respondes, enim legebat Erasmus. nec refert, quod ἀνταποκρινόμενος sit in Græco: quando, Respondeas, quoque instantis temporis est.* Respondetque, Lugens, & gemens uadam ad infernum.) *Olim male hæc uerba distinguebantur, sic scilicet: Respondetq. lugens, & gemens. Vadam ad infernum. Nos habemus: Descendam ad filium meum lugens in infernũ.* Anima si peccauerit in conspectu Domini non sponte

te ex omnibus præceptis Domini, quæ non oportet fieri, feceritq. unum ex eius.) *Sic legimus Leuit. 4. & ita habent emendati codices. Erasmus tamen legebat, quæ oportet fieri: & rursus infra, pro offeret, offert.* Factum est quoque die octauo: & uocauit Moyses Aaron, & filios eius, & seniores Israel, & dixit ad Aaron, tolle uitulũ de bobus pro peccato.&c.) *Sic quoque legitur Leuit.9. Prius tamen, Moysem legebatur, & pro peccatis, nõ pro peccato.* Tollite hircum de capris unum pro peccato,& uitulum immaculatum aniculum in holocaustum.) *Olim, Viuum, non Vnum.* Qui offeret ea in conspectu Domini.) *Leuit. 12. uox, ea, deerat.* f.948. In die quoque consummationis eius offertur agnus in holocausto, & agna pro peccato.) *Loquitur de Nazareo qui uotum suum impleuit. locus est Numer. VI. Nos habemus. offerat oblationem eius Domino, agnum anniculum immaculatum in holocaustum, & ouem anniculam immaculatam pro peccato. prius tamen legebatur, cum holocausto. Etiam minuta quæque persequimur, ut nihil sine codicibus, & ratione mutatum a nobis fuisse constet.* Die quoque decimo eiusdem mensis septimi, quando ieiuniũ est usque ad uesperam.) *Habetur Num. 29. Prius non quando, sed quoniã, legebatur. at uerior est lectio, quam nos ex Florentinis codicibus restituimus.* Non in iustitia tua, & directione cordis tui intrabis, ut possideas terram eorum.) *Deut. 9. ubi nos habemus: Neque .n. propter iustitias tuas, & æquitatem cordis tui, ingredieris ut possideas terras earũ. Olim Directione pro Dilectione legebatur. nos ex Brixiania codicibus, & LXX. ita restituimus.* Fac Deo calumniam quare unus peccauerit, & pars populi trucidata sit.) *Ios. 7. loquitur de pœna propter peccatum Achan. olim, Fac ergo calumniam. nos ex Florentinis codicibus locum correximus.* Isboseth Saulis filius interficitur dolo a Rachab, & Baana filiis Remmon Berotitæ.) *Fœdo errore, non Isboseth, sed Mephinoseth, bis hic legebat Erasmus. historiam uide 2. Reg. 4. Miphiboseth enim, non Mephinoseth, ut ipse legit, Ionathæ filius fuit, non Saulis, neque a Rechab & Baana occisus fuit, sed diu post mortem patris superuixit. ut clara est*

historiæ ex primo Regum libro: hic autem, quem Rechab, & Baana occiderunt, איש בשת *appellatur. Brixiani codices nos admonuerunt.* Et qui prophetabat ex dimidio Zarai.) *Sic habent L X X. 1. Paralip. 2. ubi nos legimus, Et dimidium requietionis Sarai. Olim, prophetabat, non prophetabant, legebatur.* In Prouerbiis legimus.) *Citat, ut eius est moris, secundum LXX. propterea, si loca inuenire cupis, ad eorum editionem accedas, oportet. nos lateri capita eam ob causam apposuimus.* Filius malus iustum se facit, & non lauat exitum suum.) *tot ubique erroribus, ac mendis Erasmi incuria pariter & inscitia, opera D. Hieron. respersa, ac conspurcata relicta sunt, ut ea semper referre profecto pigeat. præterirem propterea multa silentio, nisi mutationum reddenda apud lectores nobis ratio esset. sic legunt hunc Prouerbiorum locum L X X, hoc est, οὐκ ἀπένιψε, & ita habent emendati codices manuscripti. Erasmus tamen legebat, Et non leuat exitum suum.*

In secundum librum contra Pelagianos.

Quasi quibusdam discussis nubibus, clarum uisus es ueritatis lumen aperire.) *Sic ex Brixianis codicibus emendauimus. apud Erasmum enim deerat uox, discussis, & operire, non aperire legebatur.* fol. 955. Numquid & de Euangelio poteris hoc approbare, ut puniatur quispiam pro eo quod nesciat; & ante pœnas luat, quam reus sit conscientiæ?) *Pro conscientiæ, ignorantiæ prius legebatur. nobis hæc manuscriptorum codicum lectio magis placuit.* Quid enim a me audisti, ut hoc autumes? Et lex enim Patribus data, pro tempore iusta; & sancta est: & ueniente euangelij perfectione uiliora cessarunt.) *Est, uocem nos reposuimus, ex Brixianis tamen codicibus. sine exemplaribus enim, quod semel testatum sufficiat, nihil est immutatum.* Tacere tibi uideor, qui tantis exemplis docere te nolui?) *Vox, Tibi, a nobis reposita est.* Quis me liberabit de corpore mortis huius? gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrũ.) *Sic etiam uulgata habet editio. alibi tamen ipsemet Hieron. Græcam magis sequitur lectionem. Gratia Deo, scilicet sit. uel, Gratias Deo, scilicet ago. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ: per Iesum*

Christum

Christum dominum nostrum. Deprimit terrena habitatio sensum multa cogitantem.) νοῦν πολυφρόντιδα. *Sic habent* LXX. *sapientiæ nono cap. & Brixiani etiam codices. & sic etiam legebatur in epitaphio Paulæ apud eosdem transalpinos typographos, quibus uulgata assentitur editio. uox Græca certe magis cogitantem, quam curantem, uti legebat Erasmus, significat.* φροντίζειν *enim idem est, Hesychio teste, quod* μεριμνᾶν: *&* φροντὶς, *ut peritissimi Græcæ linguæ testantur, idē est quod* σκέψις, πραγματεία, καὶ θεωρία, *hoc est, consideratio, tractatio, & speculatio de rebus incertis, & ambiguis.* Quasi ego hoc ex persona generis humani accipiam, & non ex persona peccatoris.) *Loquitur de Paulo Apostolo, quem in persona peccatoris, non sua, dixisse asserit. Non enim, quod uolo, operor. & scio quod non habitat in me. & cetera quæ septimo ad Romanos persequitur capite. Peccatorum autem, non peccatoris, legebatur antea. quæ lectio falsa est. sequitur enim statim: Et quis tibi hoc concedet, ut ex persona peccatoris hoc loquatur Apostolus? si enim ex persona peccatoris hoc concedet, ut ex persona peccatoris hoc accipis, debebat dicere: Miser ego peccator, & non miser ego homo.* Verumtamen in imagine pertransit homo,) *Sic habet uulgata editio, sic etiam* LXX. ἐν εἰκόνι διαπορεύεται ἄνθρωπος. *& sic etiam uocē Hebræam* יתהלך *ex ipsius rei contextu Hieron. exponit, Erasmus habet, perambulabat: quæ lectio cum nulla congruit lingua.* Quare oblitus es, nec fecisti iniquitatis meæ obliuionem, & emundationem peccati mei?) *sic habent* LXX. *Iob* 7. καὶ καθαρισμὸν τῆς ἁμαρτίας μου. *& aliqui ex Brixia codices. emendationem tamen legebatur antea.* Si lotus fuero niue, & mundis manibus, satis me sorde tinxisti.) *Nitro, non Niue, legebat Erasmus: cum tamen Hebræi, Græci, Latini manuscripti codices, & ipsa etiam Ecclesiæ uulgata editio, Niue apud Iob eo in loco habeant: &, quod amplius est, alibi Niue in ipsomet Hieronymo scriptum reliquerat. ut supra in primo lib. contra Pelagianos, quarta a principio pagina. Et si purificatus niue, & lotus manibus, satis me sorde tinxisti.* Tam enim inuolutus dictator est.) *Olim, dictor, impressorum, ut reor, incuria, socordiaq.*

Insi-

Insipientissimus enim omnium hominum sum, & non est hominis prudentia in me.) *Prov. 30. Vulgata editio. Stultissimus sum uirorum, & sapientia hominum non est mecum.* περιφέρεια dicitur.) *Circumlatio,* κύκλος διαφορῶν. *sic enim recte humanae uocantur res, quod semper in circuitu uertantur.* Iosephus Machabaeorum scriptor historiae.) *In eo enim libro, quem Erasmus uertit, scribit de animi perturbationibus.* Quam ob causam idem Apostolus scribit Deum solum esse sapientem.) μόνῳ σοφῷ θεῷ. *sic est in Graeco. 1. Tim. 1. Soli sapienti Deo honor, & gloria &c. deest tamen in multis Latinis uulgatae editionis codicibus uox, sapienti. propterea reponenda est.* f.995. Et nos in Iesum Christum credidimus, ut iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis.) καὶ ἡμεῖς εἰς χριστὸν ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν. *Credimus, tamen legebatur antea.* Sed conclusit scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Christi daretur credētibus.) ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν. *sic Graeca, sic uulgata habet editio: Concludit tamen legebatur antea.* Euacuati estis a Christo, qui in lege iustificamini: a gratia excidistis.) κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσατε. *Qui enim in lege iustificamini, legebat Erasmus. nos expunximus uocem, enim, quod sensum turbet, & nec exemplaria antiqua, nec Graeca, aut Latina editio eam habeant.* Qui autem dixerit Raka, quod interpretatur uanus.) ריק *uanum, inanemq. apud Hebraeos significat, ut ibi, cum dicitur: Et populi meditati sunt inania.* ולאמים יהגו ריק *uerum non ita graue est uerbum, ut stultum significet: hocest* נבל. *minus enim est hominem inanem dicere, quam fatuum. Propterea eo in loco Matthaei, Christus a leuioribus inchoans, & ad grauiora ascendens primum iram in fratrem prohibet; mox iram cum uerbo Rak, idest qua frater, uerbi etiā leuis iniuria offendatur; postremo iram cum uerbo magis iniurioso, quo scilicet uocetur fatuus. & diuersis eam ob causam irae generibus, diuersas comminatur poenas; hocest primo generi grauem iudicii, secundo grauiorem concilii, tertio grauissimam Gehennae. non est interea hic omittendum, uulgatam apud nos*

nos editionem mancam eo in loco Matthæi *esse, legendum enim est. Omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio. hæ enim uoces, sine causa, desunt apud* Latinos. Hieron.*tamen eas hic habet, & in Græcis codicibus legimus.* ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. f. 998. Cauete ne iustitiam, hoc est eleemosynam uestram faciatis coram hominibus.) *ex* Hebræi *uerbi proprietate hoc uenit. apud* Hebræos *enim* צדקה *iustitiam, & eleemosynam significat.* Epistolæ Biblinæ uolitant trans flumina Aethiopiæ.) *Diximus de hac re supra. Esa. 18. ubi nos habemus, in uasis Papyri, quod* Hebraice *dicitur,* בכלי-גמא LXX. *legebāt* בכלי-גמא *hoc est* Biblinas *epistolas, loco* ב *habentes* כ: *quæ mutatio in multis aliis sacrorum librorum locis facta est. angulis enim longa uetustate corrosis, expunctisq. facile ex* ר *factum est* ד, *& ex,* ד, *factum est* ר. *ex qua re considerari potest, quanti facienda sit* LXX. *& ueteris* Ecclesiæ *interpretatio.* גמא *etiam, quæ uox papyrum significat, pro epistolis* LXX. *transtulerunt in papyro enim eo tempore scribebatur. & ita hunc locum* Biblinas *epistolas interpretati sunt. pro longis, prolixisq.* Hieron. *accipit, sicut accepit etiam* Epiphanius. *sensum aliū ex* Cyrillo Alexandrino *nos supra reposuimus.* Et certe Petrus Apostolus caligas habuisse narratur.) *Pro calciamētis hic accipit: quæ Christum non habuisse, in epistola ad* Eustochium *his uerbis testatus est. Et* Moyses, *&* Iesus Naue *nudis in sanctam terram pedibus iubentur incedere: & discipuli sine calciamentorum onere, & uinculis pellium ad prædicationem noui euangelii destinantur: & milites, uestimentis* Iesu *sorte diuisis, caligas non habuere, quas tollerent. nec enim poterat habere dominus, quod prohibuerat seruis. Veteres tamen militarem caligā pro ocrea, hoc est tibiarum tegumento accipiebant, a quo* Caligulæ *Imperatori cognomentum datum, omnes scimus.* fol. 1000. Quamuis, & aliis uitiis carere possimus: hypocriseos maculam non habere, aut paucorum est, aut nullorum.) *Sic emendauimus a* Brixianis *codicibus adiuti: prius enim apud transalpinos typographos legebatur: hypocriseos maculā habere non posse. &c.* Apostoli una hora uigilare non possunt. somno, mœrore,

&

& carnis fragilitate superati: & tu potes longo tempore omnia simul peccata superare?) *Vocem, simul, ex tribus Florentinis, & quibusdam Brixianis codicibus reposuimus.* Ut non τῷ δοκεῖν, iuxta ueteres hereticos, sed uere Dei filius, hominis filius crederetur.) *Hoc dicit propter Marcionem Apellitas, & Manicheos, qui Christum non uerum, sed apparens tantum, & phantasticum habuisse corpus affirmabant. τῷ δοκεῖν enim idem prorsus est, quod apparere.* In quibusdam exemplaribus, & maxime in Grecis codicibus, iuxta Marcũ in fine eius Euangelii scribitur: Postea cum accubuissent undecim, apparuit eis Iesus, & exprobrauit incredulitatem, & duritiam cordis eorum, quia iis, qui uiderant eum resurgentem, non crediderunt: & illi satisfaciebant dicentes: Sæculum illud iniquitatis, & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus ueram Dei apprehendi uirtutem: iccirco iam nunc reuela iustitiam tuam.) *Ab illis uerbis, Et illi satisfaciebant dicentes, nos nihil amplius in Euangelio Marci, aut alibi habemus: reiecta enim sunt ab Ecclesia ea, quæ sequuntur, quod genuina habita non sint.* f. 1003. σκῶλον, & σκάνδαλον apud Græcos ex offensione, & ruina nomen accepit.) *Vel a σκάζειν claudicare, quod ex offendiculo in uia apposito quis, dum in illud impingit, claudicet, & ita in ruinam tendat: uel ab obliquitate, quasi σκόλιος. quod impingentes alicubi & in obliquum, & in ruinam ferantur.* Ego autem rogaui pro te, ut non deficiat fides tua.) *Sic est in uulgata editione, & ita Græcus habet codex, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου. Olim, deficeret.* ἀντίθεον esse te doceas.) *Idest, Deo contrarium, & aduersarium.* In euangelio secundum Ioannem in multis & Græcis, & Latinis codicibus inuenitur de adultera muliere.) *Hoc idem asserit etiã Diuus Chrysostomus, quod deerat apud aliquos adultera historia, sicut etiam apud Lucam, quod Angelus apparuerit Christo de cælo, confortans eum: ut paulo superius dixit Hieronymus. utrumque hodie habet Ecclesia, & tamen appendicem illam in Marco, de qua supra modo dicebamus, non habet: ut scias ad illam solam pertinere, quid recipi, & quid reiici a fidelibus debeat.*

beat: quod Gelasium Papam in probandis, reprobandisq. libris, & Euangeliis fecisse nemo ignorat. At Iesus inclinans se, digito scribebat in terra.) *Se, Olim deerat. ex uulgata editione, & Brixianis codicibus nos reposuimus. nam etsi in Graecis desit: κατακύψας enim in eis legitur: necesse est tamen, ut translatum in latinam Linguam uerbum, secum eam habeat uocem. alioquin ambiguus esset sensus. sic Augustinus, sic Gregorius, sic alii legunt.* fol.1005. Et Paulus Silam assumeret in Euangelii ministerium.) *Sic Graecus codex, sic uulgata editio, Act.15. Syleam autem legebatur antea.* Volunt loqui in Asia, & prohibentur a Spiritu sancto. tentant ire in Bithyniam, & non eos permittit Spiritus Iesu.) *Olim, Voluerunt loqui. lectio, quam nos ex manuscriptis codicibus restituimus, magis conuenit cum uerbo, tentant. & rectius est, ut utrobique idem sit tempus.* Nunc cœpi uel pænitentiam agere, uel scientiæ lumen intrare.) *Sic ex Brixianis codicibus emendauimus. lumen legebatur antea.* fol.1008. Plantati in domo Domini.) *Prius, Plantato.* Semper respice ad clementiam tuam, & infirmitatem carnis diuino auxilio sustenta.) *Desunt in uulgata editione hæc uerba. locus est 2. Reg. 7.* Qui custodiuit mandata mea, & ambulauit post me in toto corde suo, & fecit placitum &c.) *Olim, Ambulabat. locus est 3. Reg. 14.* Et uenitur ad Asa regem Iuda: de quo scriptum est: fecit Asa rectũ in conspectu Domini.) *Axa perperam apud transalpinos legebatur, אסא, Asa enim is Rex uocabatur. 3.Reg.15.* Non fuit, inquit, res, quam non ostenderit Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua.) *Sic legitur apud LXX, Esaiæ 39. ubi nos habemus: non fuit uerbum, quod non ostenderet eis Ezechias in domo sua, & in omni potestate sua. Apud Erasmum legebatur: In domo Domini. Brixiani codices non admonuerunt.* Absorti sunt iuncti Petræ iudices corũ, audient uerba mea, quoniam placuerunt.) *Sic habent LXX. interpretes. Psal. 140. ἀκούσονται τὰ ῥήματά μου ὅτι ἡδύνθησαν. & hoc modo legisse D.Hier. ostendunt uerba, quæ sequuntur: & obedierunt sermonibus Dei, qui per se suauissimi sunt. placuerunt igitur legendũ est, non potuerunt,*

ut transalpini typographi habebant. Iudices populi Iudæorum Moyses, & Aaron, deuorati sunt a peccato populi iuxta Petram, de qua aquarum fluenta manarunt: & certe isti iusti fuerunt, & obedierunt sermonibus Dei, qui per se suauissimi sunt. Denique sequitur de cadaueribus in solitudine mortuorum.) *Vitiatum hunc locum reliquit Erasmus, ita ut, si eius lectio fuisset uera, amplius aliquid in contextu desideraretur. legebat enim: Et certe cum isti iusti fuerint, & obedierint sermonibus Dei &c.* Loquuntur nautæ, atque uectores in libro Ionæ.) *Sic ex Brixianis codicibus emendauimus. rectores enim legebatur antea. & iam ex ipsa Iona prophetia constat, uectorum ea fuisse uerba, non gubernatoris nauis, de quo superius meminerat. scriptum est enim, Et remigabant uiri ut reuerterentur ad aridam, & non ualebant, quia mare ibat, & intumescebat super eos. & clamauerunt ad Dominum, & dixerunt: Quæsumus Domine ne pereamus in anima uiri istius, & ne des super nos sanguinem innocentem, quia tu Domine, sicut uoluisti, fecisti. & tulerunt Ionã, & miserunt in mare. Nam unum tantum ea in naui fuisse rectorem, non plures, constat ex eodem Iona primo capite: & ita fuit, ut nullo modo, rectores, legi posſit.* Quasi paliurus est.) *Genus spinæ paliurus est, unde Virgilius, & spinis urgens paliurus acutis. creditur esse arbustum illud, quod lauri fronde, acutiſsimis undique circum folia spinis cingitur.* Iesus filius Iosedech, quod interpretatur iustus Domini.) *iustus Domini,* יוצדק *Domini iustum significat, si primam syllabam apud Hebræos pro* יה *hoc est Domino accipiamus. alioqui iustificatum tantum exponunt.* Lapides sancti uoluuntur super terram.) *Sic habent LXX interpretes Zachariæ 9. ubi nos legimus: Lapides sancti eleuabantur super terram.* In Idumæam descendet, quæ interpretatur uel sanguinaria, uel terrena.) אדם, *quæ uox Idumæam significat, sanguinariam, si a* דם *ducatur, interpretantur, sicut tertiam, si ab* אדמה. Victima Domini in Bosra, quæ interpretatur caro, & infectio eius multa in terra Edom, idest in sanguine.) *Hoc dicit, quia* בשר *carnem significat.* Qui loquitur per eundem prophetam.) *Vocem, eundem, ex Bri-*

xianis

xianis codicibus propterea nos reposuimus, quia idem Hieremias propheta est, qui nunc citatur, & qui antea pluries citatus erat. alioqui sine hac uoce diuersus uideretur esse propheta qui citatur. fol. 1019. Respondebis mihi: homo sum in mortali carne.) *Sic ex Florentinis pariter & Brixianis codicibus emendauimus, & ita legi debere constat ex textu. Pelagianum enim Critobulum alloquitur, non tertium alium absentem: unde superius. Cur eum metuis, quem nosti iam iamq. periturum? carcerem reformidas, cui paratur paradisus? mox sequitur. respondebis mihi. olim uero legebatur, Respondebit.* Vnde & nos dicimus esse iustos, esse sanctos uiros, & post peccata placentes Deo, non suo tantum merito, sed eius clementia, cui omnis creatura subiecta est, & indiget misericordia eius.) *Clementiæ, pro clementia, legebatur prius, & in principio hoc modo, Vnde & nos dicimus esse iustos sanctos uiros,*

Scholia in tertium librum contra Pelagianos.

In euangelio iuxta Hebræos.) *Nazarenorum euangelium hic citat, quod facit etiam in catalogo, in uita Iacobi fratris Domini.* Septies in die suscipe illum.) *Sic habet etiam Lucas Euangelista. Et si septies, inquit, in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens, pœnitet me: dimitte illi. quæ uerba magnam afferunt etiam sæpe labentibus peccatoribus salutis consequendæ spem; si post peccatum ad pœnitentiã reuertantur: non enim dixit Christus septies tantũ, uel septuagies septies, sed septies, & septuagies septies in di[illegible] [illegible]nitte illi: ut ex hoc Nazarenorum Euangelio testatur Hier. quãuis apud Matthæum desint illa uerba, in die. quapropter miror Nouatum hæreticum in tantam uenisse sæuitiam, ut ne semel quidem lapsum post baptisma reciperet, cum Christus nedum semel in uita, sed septies, & septuagies septies in die recipi ab Ecclesia pœnitentẽ debere dixerit.* Ignatius uir Apostolicus.) *Recte Apostolicum uocat uirum: uixit enim Apostolorum tempore, & Ioannis Euangelistæ discipulus fuit. scripsit litteras ad Sacratißimã Virginem, Dei genitricem Mariam, & alias, quæ extant.* fol. 1024. Posuisti, posse hominem sine peccato

esse si uelit.) *Vox, posse, deerat antea, & tamen necessaria est, ut ex Critobuli propositione constat. unde infra: Tu enim dicis non esse hominem sine peccato, sed esse posse. paulo inferius; Hoc quod asseris posse hominem sine peccato esse, si uelit: & idem multis aliis in locis.* Cum e contrario ego tibi tribuam quod negasti, esse hominem sine peccato per Dei gratiam, & tamen per se esse non posse.) *Et hic quoque postremũ reposuimus, esse: legebatur enim prius, & tamen per se nõ posse.* Numquam mihi liberum arbitrium extorquebis, quod semel concessit Deus: nec ualebis auferre, quod mihi tribuit, posse si uoluero.) *Olim: quod mihi tribuit Deus, posse si uoluero. Nos ita ex Florentinis tribus, & Brixianis quibusdam codicibus correximus. superflue enim uox, Deus, iterum repetebatur.* Et ego tibi concedam posse hominem nihil aliud nisi de uirtutibus cogitare.) *Vocem, aliud, nos ex Brixianis codicibus reposuimus.* Aut enim impossibilitatis iuxta te.) *Iuxta te, ex Mediceo, Fesulano, & aliis codicibus reposuimus. referuntur autem ad utrumq. hoc est, aut quia non potuit, aut, secundum tuam sententiam, facere inuidit Deus, ut statim dicet.* Ego ne liberum tollo arbitrium, qui in tota disputatione mea nihil aliud egi, nisi ut omnipotentiam Dei cum libero arbitrio conseruarem?) *Audiant hæc hæretici nostri temporis, quibus impossibile uidetur, ut cum Dei omnipotentia liberum subsistere possit arbitrium: illa enim ideo liberum non tollit arbitrium, quia opus suum, ac gratiam Deus non destruit: sicut nec homo per liberum arbitrium absolutam Dei remouet uoluntatem, cum Dei gratiam liberum sequatur, non præcedat arbitrium, & sine ea ne liberum quidem esse possit. Gratia enim Dei, ut recte Prosper Aquitanicus ait, non abolet, sed adolet liberam hominis uoluntatem: & ipsum liberum arbitrium iuuatur, sustentaturq. gratia, non tollitur, aut eneruatur: & quod alterum iuuat, contrarium illi, quod iuuat, esse non potest.* Ergo si non fecimus, quod præcepit, aut uoluit nos adiuuare Deus, aut noluit. si uoluit, & adiuuit, & tamen non fecimus, quod uoluimus: non nos, sed ille superatus est. si autẽ noluit adiuuare &c.) *Et hic fœdo errore legebatur antea.*

m fecimus. uox enim negatiua deerat. Non intelligis ...ce tuũ in grande blasphemiarum decidisse barathrũ: ...traque parte aut inualidus sit Deus, aut inuidus.) ...atet, duas illas uoculas, iuxta te, recte a nobis fuisse superius additas. ex Pelagianorum enim dictis ea prodi...tentia, ut uel inualidus sit Deus, uel inuidus. δίλημμα, ut alibi diximus, Syllogismi genus est, quod utrimque ...sarium capere potest, unde & illi nomen. Vis audire ra...m? Deus præsentia iudicat, non futura.) Certior qui...in tanta curiositatum diuersitate, quibus de diuina uolun... discutitur; & quibus ex futuris preiudicata sententia, ne...non recte quedã fecerit, in Deum arroganter, ac temere ho...nsurgit, inueniri responsio nõ potest, quam Deum præsentia, futura iudicare: illi enim cuncta semper præsentia sunt, nõ ...terita, aut futura. hac autem responsio non solum multas, ...s ex parte hic Hieron. refert, uerum etiam omnes, que de ...ine predestinationis iudicio excitãtur, questiones mire tran...illat, ac sopit. fol. 1029. Prudentissimum philosophorũ.) ...rudentissimum philosophorum Platonem uocat, quem ita imi...tus est Philo, ut de eis dictum sit, aut Plato Platonem imita...r, aut Philo Platonem. septem autem ab eis, & aliis etiam ...efiniri hominum ætates, infantiam scilicet, pueritiam, adole...scentiam, iuuentã, uirilitatem, senectutem, & que decrepita di...citur, omnes sciunt. Vt quod Græci dicunt αὐτεξούσιον.) Hoc est sue spontis, sua uolũtatis. De supplantatore Iacob rectissi...me Dei nomen accepit.) Vitiatus hic etiam penes transalpi...nos typographos locus erat. legebant .n. De supplantatore, re...ctissimus Dei nomen accepit. nos ex tribus Florentinis, iunctis aliis Brixianis, locum suo sensui redintegrauimus. accepisse au...tem Dei nomen propterea Iacob dicitur, quod Israel sit appella...tus. interpretatur enim ישראל uincens Deũ: inquit enim scriptu...ra: Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra ho...mines preualebis? inualuit autem usus, quod factum fuisse con...tra scripture auctoritatem miror, ut Israel exponatur, uidens Deum: quem errorem alibi ipse etiam Hieronymus confutat.

Vnde loquitur & Moyses, uidi Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea: non proprietate naturæ, sed dignatione miserentis. oritur ergo nobis sol iustitiæ.) *Loqui asserit Moysem in persona scilicet Iacob, Iacob enim non Moysis hæc sunt uerba, Vidi Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. uerum dixisse ea Moysen propterea asserit, quod a Moyse scripta illa sint. quemadmodum dicitur in Euangelio: Non legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum, & feminam fecit eos. & dixit. Propter hoc dimittet homo patrẽ, & matrem, & adhærebit uxori suæ. & dixit, scilicet Deus, qui fecit hominem: dixit autem in Adam, quippe cum ea uerba, Propter hoc dimittet homo patrem, & matrem, ab Adam prolata sint, non ab ipso Deo. sic Chrysostomus, sic alii hunc locum exponunt. lapsum autem fuisse memoria D. Hieron. ut falso quidam existimant, propterea dici non potest, quod paulo inferius idem apertius asserit, & hic de ipsius tantum Iacob tractat historia, neque eam egreditur: immo per ordinem alias ex Genesi illi statim iungit. hanc autem sanctissimi uiri fuisse mentẽ, clarius patet inferius, ubi ait. Quare Moyses qui prius dixerat: Vidi Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea: postea deprecatur, ut eum uideat cognoscenter? quem quia dixerat se uidisse, audit a Domino: Non potes uidere faciem meam. prius dixerat, scilicet in Iacob. alioqui non addidisset, prius, cum uerba Moysi eodem temporis momento prolata sint. repetit hanc eandem loquendi formulam etiam in tertio tomo. Græci & Brixiani codices habent, Vidi Deum, & ita uox Hebræa אלהים significat; in latinis tamen codicibus legitur, Vidi Dominum.* fol. 1034. Vt cunctam medicorum adhibeamus diligentiam, & castigatis uiuamus cibis, & morborum fomitibus careamus, & cruditate.) *Olim, crudelitate.* Vt theatrales præstigias.) *Præstigiæ dicuntur, cum oculis illuditur, ac ueluti illi præstricti sint, uerum a falso discerni non potest. addidit autem, Theatrales, quod in foris, & theatris in magna hominũ frequentia populo his artibus illudatur.* Quæ unum, eundemq. hominem, personarum uarietate mutata, in Martem, Veneremq. producunt.) *In tragœdiis,*

coma-

œdiisq. sæpe fit, ut unus idemq. histrio nunc prodeat ut Ve ,nunc ut Mars. Et benedicam ei, & dabo tibi ex ea fi-m, & benedicam ei.) *Bis benedictio repetitur, Sara enim mo promittitur, deinde filio. Nos habemus: Et benedicam , & ex illa dabo tibi filiũ, cui benedicturus sum. ex Hebrais dicibus, a Brixianis exemplaribus admoniti, nos primas illas es uoces, & benedicam ei, reposuimus. deerant enim apud rasmum.* Scimus, quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam eum uidebimus sicuti est.) *Sic Latina, sic Græca apud Ioannem habet editio, ὅτι ὀψόμεθα αὐτῦ καθώς ἐςι, prius tamen apud Erasmum legebatur, quando eum uidebimus.* Et postea Seraphin ignitum carbonem forcipe comprehensum defert ad prophetæ labia purganda.) *Perperam prius legebatur, Seraphim, plurium numero, cum unus is fuerit Angelus; & forpice, pro forcipe: quippe cum forpice pili, ac panni præcidantur; sicut forcipe calida quæque, ac igniti carbones. si alibi unius numero Seraphin reliquimus, fecimus, ubi oportuit, Græcorum hac in re secuti consuetudinem, qui unius numero Seraphin, plurium Seraphim dicunt; hoc est, ubi apparuit, ita legisse illos, qui citabantur, ut in expositione sexti Esaiæ capitis ad Damasum tomo tertio patebit.* Si docuit Apostolos suos, ut quotidie in corporis illius sacrificio credẽtes audeãt loqui, Pater noster, qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.) *Tria contra hæreticos nostri temporis hoc ex loco discere potes. Primum quod Missa sacrificium sit: alterum quod antiquitus habuerit Ecclesia præfationem illam, qua ante Dominicam orationem utitur, in qua dicitur: Præceptis salutaribus moniti, & diuina institutione formati, audemus dicere. Tertium, quod ex Apostolorum traditione, Dominica oratio in Missa dicatur. hoc postremum constat etiam ex Dionysio Areopagita, & D. Gregorius ad hanc orationem solitos fuisse Apostolos corpus Christi conficere, testis est. Nos quia proprio opere hanc rem persecuturi sumus, & nunc Scholiastis tantum officio fungimur, nihil hic dicimus amplius.* Statim in prima communione corporis Christi dicunt. Et dimitte nobis debita nostra.) *Confuso ordine, ac perturbato sensu legebatur prius*

ex transalpinis typis, statim in prima corporis communione Christi dicunt. Et tamen iubentur dicere: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris: non humilitatis mendacio, ut tu interpretaris, sed pauore fragilitatis humanę suam conscientiam formidantis.) *Olim, formidantes. rectior autem, argutiorq. est sensus si, formidantis legatur: ut nos Brixianorum codicum ope reposuimus.* Qui iuxta Ionam prophetam manum dexteram nesciunt, & sinistram.) *Sic habent* LXX. *Iona 4. ubi nos legimus, quid sit inter manum dexteram, & sinistram. Nihil a nobis mutatum ex transalpina editione hic est, quod Græcis codicibus, quos Hieron. sequitur, congruebat.* Antonius orator egregius.) *De hoc multa Cicero in libris de oratore.* Alioqui stultissimũ est, super fide mea, me ex alterius pendere iudicio.) *Vocem, me, ex Brixianis codicibus nos reposuimus.* Quod cum circa uniuersos obseruandum sit, atque retinendum, tum magis circa infantes ipsos, & recens natos obseruandum puta.) *Hic quoque ex iisdem codicibus uocem, tum, reposuimus.* fol.1043. In siluam ne ligna feras.) *Prouerbii loco ab Horatio hoc usurpatur, sicut a Græcis illud, Noctuas Athenas.* Etiam infantes in remissionẽ peccatorum baptizandos in similitudinem præuaricationis Adam, credatis.) *Sine hac uoce, credatis, quam nos reposuimus, nullus fuisset orationis sensus. patet ex contextu. Libet in fine huius libri lectorem monere, Erasmi Antidotum, quam hic ille appingit, uenenatũ esse pharmacum Antidoti nomine, ut sui moris est, Ecclesiæ propinatum. sursum enim ac deorsum Hieronymum, ac Theologos omnes uersat, ut uel istum, uel illos inscitia coarguat: & dum Hieronymum defendere conatur, clanculum Theologos imperitiæ notat: ipseq. ueluti mirabundus, cur hæc, & illa Hieronymus dixerit, aut non dixit, lectorẽ sistit, ac illi uellicata aure, quid credi aut non credi uellet, latenter monet. audiat autem hic, sine peccato actuali Mariam Virginem, & Ioannem Baptistam fuisse, non repugnare ei, quod Hieron. dixerit, solum Christũ absque peccato fuisse, cum quod Christi beneficio accipitur, Christi ascribendum sit muneri: & quod singulari quodam priuile-*

gio quis assequitur, contra regulam non sit. Nec etiam feminas in Ecclesia psallere, contra Hieron. sententiam esse, si de sanctimonialibus, ut nunc fit, intellexeris: nam preterquod alibi hoc ipsum Hieron. asserat, hæ in hominum frequentia psallere non dicuntur. non enim immixtæ uiris, ut fit apud hæreticos, sed claustris a populo, ac turbis separatæ id agunt. Quod autem ipse postremo reprehendat Hieronymum, quod nimis calumniose taxauerit Pelagium, quod gloriam uestium, & ornamentorum ille Deo dixerit esse contrarium, cum ipse Hieronymus peiora his alibi scripserit, ridere hic magis libet hominem quam refellere. dum enim ueluti tertius quidam e cælo delapsus Cato censoria uirga ex Ecclesiæ albo quos libet amouet, ipse se cunctis explodendum, exsibilandumq. præbet, & eius, quem interpretatur, aduersarium esse ostendit.

Scholia in epsti. LXVII.

(Et secundum Nitriæ monachorum agmen contagione pestifera liberauit.) *Nitriæ aliquos monachos Origenis hæresum labe infectos, & propterea Alexandrino Episcopo inimicos fuisse, late Nicephorus in historia persequitur. Ruffinus, quem ibi fuisse Hieronymus alibi scribit, excitatum, ut reor, ignem magis succendit. erat autem Nitria Aegypti mons. uocat hic autem Theophilus secundum agmen, quod hoc ut primum Origenistarum morbo non laborarit.*

Scholia in epist. LXVIII.

Meminit beatitudo tua, quod eo tempore, quo tacebas, numquam ab officiis meus sermo cessauerit.) *Quo tacebas, habent quinque manuscripta exemplaria, tria scilicet ex Florentia & duo ex Brixia. sensusq. congruit cum epistola. tacuisse enim olim Epiphanium, & Origenis errores, ut postea fecit, non confutasse, epist. 70 ipsemet prodit. alia exemplaria uulgatis consentiunt codicibus. quod eo tempore, quo nobiscũ manebas, numquam ab officiis &c. Verũ quia cum Hieron. mansisse Theophilum, ut alibi diximus, non satis constat, & de silentio ipsum loqui, ex epistola liquet: hanc potius lectionem amplexi nos sumus. monemus autem propterea lectorẽ, ut quisque, quod magis placet, sequatur.* Sed tamen scito nobis nihil esse antiquius,

quam

quam Christi iura seruare, nec patrum transferre terminos.) *Olim transire terminos. uerum transferre habet maior exemplarium pars, & congruit cum scriptura Deut. 19. Non transferes terminos proximi tui, quos fixerunt priores in possessione tua.* Super nefaria hæresi quod multam patientiam geris, & putas Ecclesiæ uisceribus incubantes tua posse corrigi lenitate, multis sanctis displicet.) *Olim, quam in multa patientia geris: sed falso. sensus patet.*

Scholia in epist. LXIX.

Namque Origenis hæresim in monasteriis Nitriæ quidã nequam, & furiosi homines serere, & fundere cupientes, prophetica falce succisi sunt.) *Olim, fundare, cupientes. at uox fundere, quam habent emendatiora exemplaria, magis congruit.*

Scholia in epist. LXX.

Et dispersos regulos usque ad suas latebras persecutos.) *Olim, dispersas, impressorum, ut reor, incuria. serpentis autem genus regulus est. basiliscon Græci nominant.*

Scholia in epist. LXXI.

Nec timeamus subire odia quorundam. Non enim debemus hominibus placere, sed Deo.) *Olim, Nec enim debemus.*

Scholia in epist. LXXII.

Quod cum a nobis Romam nauigaturus exiret.) *Etsi Theophilus Alexandrinus esset Episcopus, Romam tamen, uti ad communem matrem, confugiebat. sic Theophili prædecessores Petrus, & Athanasius, sic ceteri omnes omnium ecclesiarum fecere Episcopi.*

Scholia in epist. LXXIII.

Scito enim fili carissime, Amalech usque ad stirpem esse deletum, & in monte Raphidim erectum trophæum crucis.) *Origenem uocat Amalech, & Nitriam montem Raphidim. historiam autem ab Exodo accipit, quando in monte Raphidim orante Moyse, Iosue Amalech Regem superauit, dictumq. a Domino est: Delebo memoriã Amalech sub cælo.* רפידים *autem remissa manus, aut medicina manuum interpretatur.*

Scholia in epist. LXXIIII.

Hoc quasi παρέργῳ me occupare nolui.) *Scilicet in scribendis litteris. πάρεργον autem dicitur, id quod præter opus animo conceptum sit, ueluti paruum aliquid, ac non ita necessarium.* Exodum teneo, quem illi אלה שמות uocant.) *Quod sic eius libri initium sit. ex principiis enim librorum, ipsis libris nomina imposuere Iudæi.*

Scholia in epist. contra Vigilantium, LXXV.

Omnia legentes, quæ bona sunt retinentes.) *Sensum potius quam uerba illius Apostolici dicti citat. Omnia probate, quod bonum est, tenete.* Dimisisti Aegyptum, & cunctas prouincias reliquisti, in quibus sectam tuam libera plerique fronte defendunt.) *Olim, & proprias prouincias reliquisti. Verum omnia manuscripta exemplaria legunt, ut nos emendauimus. Hic autem Vigilantius, ne quem nomen idem in errorem adducat, ut sæpe contigit, diuersus ab eo Vigilantio, ut reor, fuit, contra quem Hieron. alibi scripsit. meminit de eo lib. tertio Apologiæ contra Ruffinum his uerbis. In Vigilantio nomine quid somnies, nescio. ubi enim eum scripsi hæretica apud Alexandriam communione maculatum? Da librum, profer epistolam, nusquam omnino reperies: & eadem licentia, immo impudentia mentiendi, qua putas omnes tuis sermonibus credituros, addis: quando testimonium de scripturis in eum tam iniuriose posuisti, ut ego id repetere meo ore non audeam. & infra. Ego in Vigilantio tibi respondi: eadem enim accusabat, quæ tu postea & amicus laudas, & inimicus accusas. &c. intelligit autem his uerbis de hac epistola.* Vercellensis Eusebius, qui omnium Psalmorum commentarios hæretici hominis uertit in nostrum eloquium; licet hæretica prætermittens, optima quæque transtulerit.) *Insignis uir, & maxime Arianis infestus Eusebius Vercellensis fuit. exulauit autem pro fide una cum Lucifero Caralitano Episcopo. hic ille est Eusebius, ad cuius reditum lugubres Italiam mutasse uestes alibi Hieron. scribit. extant aliquot Maximi Taurinensis homiliæ in eius laudem.* τῷ σοφωτάτῳ κρανίῳ.) *Cranium, hominis uerticem uocant, caluariam alio appellant nomine. sapientissimam*

mam autem Caluariam iucundissimæ figuræ propterea Vigilantium Hieron. uocat, quod stultum hominem, Caluariam uulgus uocat, & pro ingenio, quod in ea parte capitis uiget, accipit. Et quasi censoria uirgula, alios eiicere de bibliothecis, alios recipere.) *Bibliothecis, habent omnia manuscripta exemplaria, non bibliothecæ, ut erat impressum. Virgam autem censoris, eius uocat auctoritatem, qua e senatu, cum ius esset, homines remouebat.* Scilicet gloriari cupis.) *In hoc quoque omnia consentiunt exemplaria, & elegantior dicendi modus est, olim, Sed gloriari cupis.* πᾶσαν τὴν ἀριστείαν σου, καὶ τροπαιοφορίαν.) *Vox, σου, deerat antea. & aliqui codices habebant, πᾶν σου τὸ ἆθλον, καὶ τροπαίον, addebaturq. statim, Paruulorum quoque uoce cantatum. nos uulgatam magis retinuimus lectionem. sensus est. Omnia tua præclara facinora, & pompam trophæorum. ἀριστεία autem ἀνδραγαθίαν significat, & res etiam præclare gestas.* Presbyterorum tibi Vincentii, & Pauliniani.) *Vincentius amicus Hieron. & itineris comes, Paulinianus autem frater fuit.* ἀσυνάρτητον sermonem tuum intelligerem.) *Idest incompositum, ac male concinnatum.* ὄνος πρὸς λύραν.) *Asinus ad lyram. Prouerbium est, cum significare uolumus hominem ad rem aliquam prorsus ineptum. quid enim ineptius, ac insuauius, quam asinum ad lyram cantorem adhibere?* Ego reor, & nomen tibi κατ' ἀντίφρασιν impositum.) *Idest a contrario sensu, quod minime scilicet uigilet, sed potius dormitet, eo scilicet modo, quo Parcæ, Eumenides, lucus, & bellum dicuntur.*

Scholia in epist. LXXVI.

Ego Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quo modo Tertullianum, Nouatum, Arnobium, Apollinarium, & nonnullos Ecclesiasticos scriptores Græcos pariter, & Latinos: ut bona eorum eligamus, uitemusq. contraria.) *Recenset aliquos hæreticos homines, partim Græcos, partim Latinos. quod autem dicit legi posse eorum libros, ut bona inde eligantur, ac mala respuantur, non propterea passim id ab omnibus fieri posse, contra illud, quod alibi dixit, intelligi debet: quando non omnium est doctrina,*

liud ingenium est, ut apum instar ceram, ac mel colligere tantum sciant. Matris Ecclesiæ præceptum eam ob causam manauit, ne sub alimenti specie uenenum sumamus: & sicut Deus ueteri in lege, quid comedendum, aut non comedendum ab Hebrais esset, præfixit, ita nunc Christus per Ecclesiam, quid legi, aut non legi possit, rectissime statuit. Omnia probate, quod bonum est, tenete.) πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε. Sic habet etiam uulgata editio, & ita nos ex Brixianis codicibus restituimus. Olim, Quæ bona sunt, tenete. nostra lectio manifeste melior est.

Scholia in epist. LXXVII.

Quod genus hoc hominum est.) Virgiliani uersus sunt. hoc enim poeta plurimum delectatur. scripsit autem hanc epistolam cum iuuenis Syriæ heremum incoleret, quo tempore scripsit etiam illas duas, quæ sunt ad Damasum, numero 57 & 58. Homousion prædicans Trinitatem.) Hoc est, unius substantiæ. hoc enim Ariani negabant, sicut Personarum trinitatem Sabelliani. uexabatur autem Hieronymus a Præsule Antiochiæ, et Campensium: propterea subdit; Times ne eloquentissimus homo in Syro sermone, uel Græco ecclesias circumeam.

Scholia in epist. LXXVIII.

Quem Demetrius Alexandri urbe pepulit, toto orbe fugat Theophilus.) Origenem intelligit, qui uiuens a Demetrio Alexandrino Episcopo expulsus dicitur. Demetrius enim contra Origenem, quia alibi ordinatus fuisset presbyter, a Cæsareæ, & Hierosolymorum scilicet Episcopis, per uniuersum scripsit orbem, & Alexandriæ eum recipere amplius noluit. quem igitur ex Alexandri urbe uiuum Demetrius pepulit, mortuum cum declarasset eum hæreticum, toto orbe fugauit Theophilus. laudat autem Theophilum, primum quod ad hominem talis nominis Actus Apostolorum, adde tu, & Euangelium, Lucas scripserit; & quod amorem Dei hoc nomen significet. Vbi hæresis, quæ sibilabat in mundo, & me, & Papam Theophilum sui iactabat erroris; latratuq. impudentissimorum canum ad inducendos simplices, nostrum mentiebantur assensum? Oppressa est eius auctoritate, & eloquentia.)

Hoc est

Hoc est theophili Alexandrini Episcopi auctoritate pariter & eloquentia oppressa est. eloquentissimum enim fuisse Theophilū ipsemet Hieron. statim ait, dum in uertenda eius epistola multum se laborasse testatur, ut uerborum elegantiam pari interpretationis uenustate seruaret. ex Erasmi autem emendatione legebatur, Oppressa est eius auctoritas, & eloquentia: claro quidē errore. Quid maledictorum pannos hinc inde consuitis, & eorum carpitis uitam, quorum fidei resistere non ualetis?) *Hunc quoque locum ex Brixianis codicibus restituimus, sicuti praecedentem ex quinque Florentinis. maledicorum enim legebatur antea.* Ne rursum hæretici mentiantur.)*Olim, mentiamur, impressorū, ut reor, culpa.* Porro contra Apollinarium succincta fides, & pura professio.) *Laodicenus Syria Episcopus fuit Apollinarius, eumq. Antiochia Hieron. audiuit, nec tamen contentiosum eius dogmatis sensum propterea unquam suscepit, ut alibi ipsemet testatur. corpus enim sine anima Filium Dei suscepisse aiebat, asserens diuinitatem animæ functam officio.* Quamquā celebri sermone uulgatum sit, beatum quoque Papam Anastasium.) *Vocem Papam, ex multis manuscriptis codicibus, Florentinis præsertim, nos reposuimus.*

Scholia in epist. LXXIX.

Hęresis Celestiana iugulata.) *Pelagii factator Celestius fuit, illiusq. heresim in Africa disseminauit, tam uehementer antē, ut ab huius nomine Pelagianorum heresis, Celestiana sit dicta.* Anniani Pseudodiaconi Celedensis.) *Pelagianus hic etiam fuit, & contra D. Hieron. scripserat.* Dormitione sanctæ & uenerabilis filiæ uestræ Eustochii.) *Ex hoc loco patet, in ultima iam ætate hanc a D. Hieron. scriptam fuisse epistolam.* Exceptis uerbis tinnulis atque emendicatis.) *Hoc est, sonoris, delicatisque, & quæ magno studio ab aliis emendicata sint.* In illa miserabili Synodo Diospolitana.) *Olim, Dispolitana. Laodicenum concilium intelligit.* Apinianus & Melania plurimum uos salutant.) *Altera hæc est Melania ab ea, quæ cum Romana esset, Hierosolymam cum Paula accessit. secessit enim illa in partes Ruffini, & Hieron. nomini adeo infesta*

esse cœpit, ut sæpius eius nomen taxet uir sanctus quod a nigredine dictum sit, & inferni tenebras præsagiat.

Scholia in epist. LXXXI.

Capta Hierusalem tenetur a Nabuchodonosor, nec Hieremiæ uult audire consilia.) *Eleganter hanc historiam proposito suo accommodat. cũ enim ab exercitu Nabuchodonosor Hierusalem teneretur, Iudæorum reliquias, ne in Aegyptum contenderent, Hieremias propheta dissuasit. uocat autem Hieron. Ioannem Hierosolymitanum Episcopum, Nabuchodonosor. is enim cum esset Origenista, urbem ipsam potestate, ac factione sua oppressam, ne resipiscere ab hæresi posset, ueluti seruam ac uinctam tenebat: &, quod amplius erat, Aegyptum, & terrenas res desiderabant urbis ciues, cælestium, & diuinarum diuitiarum loco.*

Scholia in epist. LXXXII.

Super animæ statu.) *Quattuor de animarum origine recenset opiniones: postremam, quæ Ecclesiæ est, ipse in libris contra Ruffinũ & aduersus errores Ioannis Hierosolymitani Episcopi tenet, quod scilicet quotidie a Deo creentur, una cum corporibus, secundum illud Zachariæ, 12.* ויצר רוח אדם בקרבו, *Qui format spiritum hominis in ipso. Vide D. Thomam in prima parte summæ quæst.CXVIII. Augustinus tamen in alteram sententiã, quod scilicet ex traduce ueniat, magis uidetur inclinasse.* Vrbis Romanæ uastatione confusus est.) *Intelligit, quando per Alaricum capta fuit Roma, mox per Adolfum, quod fuit non multo ante mortem D. Hieron. post quam, rursus per Gensericũ, iterumq. per Ricimerũ Gothum capta, ac uastata fuit.* Quod si iuxta inclytum oratorẽ.) *Ciceronem intelligit, qui pluribus in locis hanc sententiam recenset.*

Scholia in epist. LXXXIII.

Numquam fili Oceane putabam.) *Multum in hac epistola contendit D. Hieron. ut probet uxorem ante baptismum non imputari ei qui ordinandus est, nec digamum propterea censeri, quod eam ante, quam baptizatus esset, habuerit, si ei post baptismum iunxerit aliam. Verum Ambrosius, Augustinus, & Innocentius primus, contrarium asserunt: ut ex ραψοδία Gratiani*

plurimis

plurimis in locis constat : impugnauit autem ex iis tribus hanc sententiam magis precipue Innocentius, scribens contra eam pluribus uerbis Victori Rothomagensi Antistiti, item Ruffo, Eusebio, & ceteris Macedoniae Episcopis. hanc autem in Romana Ecclesia a Gregorio, & ceteris illius sedis Pontificibus seruatam fuisse postea consuetudinem, nemo est qui neget. Hieron. in fine libri primi Apologiae aduersus Ruffinum, dum argueretur ab eo, quod talem protulisset de digamia sententiam, eam quidem a se ut ueram asserit dictam, uniuscuiusque autem iudicio remittit, si alteram magis sequi uelit. ait enim. Sed interrogati a fratribus, quid nobis uideretur, respondimus, nulli praeiudicantes sequi quod uelit, nec alterius decretum nostra sententia subuertentes. certe ex epistola constat stomachatum Hieron. hac scripsisse : quippe qui ferre non poterat, ut cum uitae probitas, scientiae praecellentia, multaq. alia cum animi, tum corporis dotes Carterium Episcopum commendabilem omnibus facerent, iis omissis, sola ex una ante baptismum uxore, & altera post, digamia illi obiiceretur; acriter inuehens in eos, qui cum camelum deuorent, culicem postea magna cum diligentia deglutiunt : cum alia multa sint, quae in Episcopo magis, quam haec minima, quaeri debeant : non quod ista quoque seruanda non sint, sed quia in omnibus rebus ordo quidã esse debeat, ut sicut minora maioribus non anteponuntur, ita omitti maiora non debeant, ut minora seruentur. & certe tolerabilius fuit electum Episcopum, diuq. in sacerdotio ministrantem, uti uirũ omni ratione commendatissimum, ab hac inuidorum calumnia uindicasse, quam si iam eligendum ita defendere Hieron. uoluisset Antistitem. Si ego bonus sum, quare oculus tuus nequam est ?) *Vox, sum : olim deerat: ex Brixianis codicibus, & Matthei euangelio nos restituimus.* Et consurgit mihi Caina haeresis.) *Etsi Caini fuerint haeretici, qui Cain colerent, sicut alii, qui Adam, & Iudam Iscariothem, Hieron. tamen uocat hanc haeresim Cainam, quod aliquid in baptismate non dimissum retineret. sicut Cain peccatum suum asserebat maius esse, quã ut dimitti mereretur.* f. 1067 Nolli Problema tuũ.) *Olim, Problemata. tuũ dicit, quod Oceanus illud excitauerit,*

ut

ut statim subdit. Brixiani codices nos docuerunt. Vt Ariminensis Synodi multitudo superaretur.) *Hæc erat Synodus, inquit Erasmus, in qua Valens Imperator palam abnegauit Arianam heresim in frequentissimo Episcoporum, & Laicorum cætu, ut Ariminensis concilii multitudo pene in prouerbium abierit. hæc ille, homo, qui omnes historias perfecte calleat. decepit eum, ut arbitror, quod Valens Mursensis Episcopus aliquid simile, ut catholicos deciperet in ea Synodo, egerit, ut in dialogis contra Luciferianos Hieron. supra dixit. sub Constantio.n.non sub Valente Ariminensis Synodus celebrata est: neque nos nusquam legimus, Valentem Imperatorẽ, qui Arianus fuit, se uel ibi, uel alibi recantasse.* Cornutum, ut dicitur, Syllogismum, ut quocumque me uerterem strictius tenerer.) *Aliter, strictus, ut habent quattuor ex Florentia exemplaria: quæ lectio mihi placet. cornutus autem dicitur Syllogismus, qui ueluti duobus exporrectis cornibus, instar sic ordinati exercitus, aduersariũ ita petit, ut quo diffugiat, inuenire non possit: quando, in alterutrũ incidat, necesse est.* Chrysippi sophismatis.) *Pseudomenus Syllogismus est, ut cum dicit se quis mentiri. aut uere, inquit ille, mentiris, aut non. si uere, ergo uerũ dicis, minime itaque mentiris. si non mentiris, tamen in eo quod dixisti te mentiri, mentiris. aiebat itaque Chrysippus, omnem qui mentitur, uerũ dicere, propterea quod uere mentitur.* Gradatim intuli.) *Sic fit in Syllogismo, qui a nobis Gradationis, a Græcis sorites dicitur, cum sensim multa adiiciantur, quæ aceruum efficiant, quo aduersarius ex improuiso postremo obruatur.* Pisoniano uitio.) *Obiicit Pisoni Cicero, quod cum oris hæsitantiã, & linguæ balbutiem haberet, tacere tamen non posset, & ita nec loqui, nec tacere sciret.* Baptizatos, inquam, Apostolus eligit in episcopatum, an catechumenos?) *Olim, elegit, & hic & paulo inferius: cõstat tamen ex contextu orationis ita legendũ esse, ut nos e Brixianis codicibus emẽdauimus.* Nioben putares.) *Nota est fabula, quod Niobe nimio fletu ob amissos omnes liberos in saxum uersa sit. Palæphatus suam sibi super sepulcra filiorum posuisse statuam Nioben ait, propterea illam uersam in statuã fabulatos fuisse ueteres.* Exoletorum greges.)

Eos, qui adulti muliebria patiuntur, sic uocant ueteres. fol. 1070. Sed scotorum, & asotorum ritu, ac de Rep. Platonis, promiscuas uxores, communes liberos habeant.) *ἄσωτος impudicus & intemperans dicitur. aliqua exemplaria habebant hic, Atticorum, quadam Atticotorum: uerum cum tale quippiam de iis populis non legamus, Asotorum lectionem magis probauimus. AZotorum transalpini typographi impresserant: uerum de hac uoce nihil etiam certi. & Erasmus Asotorū uocem ipse etiam magis probauit.* Culicem liquantes, & camelum glutientes.) *Sic dicit Christus, saluator noster, de iis, qui de minimis magnum iniiciunt scrupulum, & magna non curant.* Ille, si prior uxor uiueret, aliam non haberet.) *Olim, aliam coniugem non haberet. uerum in cunctis tam Florentinis quam Brixianis codicibus deerat uox Coniugem: & recte.* Te subantem ad coitum,) *Subare a suibus ducitur, significatq. suum more in libidinem rapi.* Omni pistillo retusius.) *Quod retusum pistillum, quo pinsitur, sit, hoc dicit; acutoq. retusum opponitur. propterea obtusum, hebesq. ingenium, omni retusius uocat pistillo, commoda similitudine.* Quantam uim habeat baptisma.) *Olim, Quantum, typographorum socordia.* Malo nodo malus cuneus requirendus est.) *Prouerbium est, ab iis, qui ligna findunt, tractum. cuneis enim illa post securis ictum finduntur: uerum cum in nodū aliquem malum inciditur, qui findi non possit, fortior ad eam rem additur cuneus, e fortiori scilicet ligno: uel ferro.* fol. 1072. γυναῖκα iuxta Græci sermonis ambiguitatem.) *Quod tam uxorem, quam mulierem omnem sic Græci uocent, hoc dicit.* Coniugales ergo tabulæ, & iura dotalia, non coitus ab Apostolo condemnantur.) *Olim, Condemnatur.* Qui si forte ditati ab Imperatore stolam illius meruerint.) *Hoc est si dignitate aliqua ab Imperatore ornati fuerint, ancillas, quas concubinas habebant, uxores ducunt etiam inuiti: si autem dignitatem hanc assequi nequiuerint, retinent eas semper ut concubinas; & ita secundum imperiale rescriptū ineunt, uel non ineunt matrimonium. eueniebat autē hoc, quia cum dignitate aliqua honestatos relinquere illi filios poterant, tunc ut*

illos

illos legitimos natos efficerent, eorum matres matrimonio sibi iungebant. שמים Samaim ex aquis sortitur uocabulum.) שם מים *hoceſt quod ibi aquæ ſint, ſic firmamentum uocant Hebrai: aquas autem, quæ ſupra, cælos ſunt, Cryſtallinum cælum Theologi nunc uocant, in quam ſententiam de cryſtallo hic ſubdit Hieron.* Pharao cum exercitu ſuo nolens populum Dei permittere exire de Aegypto, in typo baptiſmatis ſuffocatur.) *Vocem, permittere, cum in cunctis manuſcriptis, Florentiæ præſertim, exemplaribus uacaret, & hic ſuperuacanea eſſet, amouimus.* Et poſtquam ad aquas uenerint, ὑδροφόβους & lymphaticos faciunt.) *De rabioſo cane id produnt ueteres, quod ὑδροφόβους, hoceſt, timentes aquas faciat eos, quos momorderit: propterea aqua, marina præſertim, illos immergunt medici: Regulos Baſiliſcos uocat D. Hieron. quos in Cyrenaica naſci prouincia, uiſu necare, ſibilo omnes alios ſerpentes fugare, & ueneni eorum uim etiam per haſtam uſque ad ipſum hominem penetrare, nihilq. magis illis aduerſari quam muſtelas, Plinius auctor eſt. Quæ autem accidant iis, qui a quolibet ueneni genere læſi ſunt, Dioſcorides in ſexto late perſequitur. pro ὑδροφόβους omnia Florentiæ exemplaria ὕδρωπας habent, ſed falſo, lymphaticis enim magis conueniunt ὑδροφόβοι, quod aquarum aſpectu lymphatici fiunt: νυμφολήπτους Græci eos uocant: ueteres ex aſpectu nymphæ alicuius, quam quis in aquis uiderit, lymphaticos fieri fabulati ſunt: quod aquas abhorrere primum incipientes, ſic furerent. ſenſus eſt, quod uenenata aliqua ita fugiant aquas, ut iis quoque, quos momorderint, aquarum timorem incutiant. alludit autem ſub uenenatorum nomine ad illud Euangelii, quod ſpiritus malus ambulet per loca arida, & inaquoſa.* Iuxta Salim, quod interpretatur, pax ſiue perfectio.) שלום *pax,* שלם *perfectio cũ puncto dages.* Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto.) *Vox, Sancto, deerat antea. Brixiani codices, ut reponeremus, nos admonuerunt: locus eſt in Euangelio Ioannis.* Latus Chriſti percutitur lancea, & baptiſmi, atque martyrii pariter ſacramenta funduntur.) *Baptiſmi propter aquam, martyrii propter ſanguinem; aqua enim, & ſanguis e Chriſti*

latere manauit. fol 1075. Quo modo ergo in lauacro omnia peccata merguntur, si una uxor supernatat?) *Quia uxorem habere non est peccatum, aiunt Innocentius, Ambrosius, & Augustinus. uocem, ergo, nos reposuimus.* Quotquot enim baptizati sumus in Christo Iesu, in mortem ipsius baptizati sumus. consepulti enim ei sumus per baptismum in mortem.) *Sic habet uulgata editio: & Graecus codex, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν: συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον. apud Erasmum uero utrobique legebatur, in morte. significat autem in mortem, hoc est, in similitudinem mortis Christi.* Toties nouitatem legimus, & tamen maculosum nomen uxoris non potest ulla nouitate deleri?) *Sic habent quinque ex Florentia exemplaria, & aliquot Brixiana. olim enim pro tamen legebatur tam.* Sobrium, siue uigilantem: νηφάλιος quippe utrumque significat.) *νηφάλιος, sobrium, uigilantemq. significat, ac etiam sapientem, Hesychio auctore, & νηφάλια sacrificia, & altaria, quae absque uino erant, ac ligna etiam quae non erant ex uite: quod ex aquae potu uigilia, sobrietasq. proueniant, sicut ex uini potu somnolentia, & ebrietas, nominis significatio copulata est.* ἐπίτασις est prioris uerbi.) *Intensio ἐπίτασις dicitur: magis enim res augetur, cum dicitur, Episcopum non solum esse debere irreprehensibilem, hoc est sine uitiis, uerum etiam ornatum, scilicet uirtutibus.* Percussorem autem Episcopum ille condemnat, qui dorsum suum posuit ad flagella.) *Vocem, suum, nos reposuimus. locus est Esaiae 50. ubi nos habemus: Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas uellentibus.* Non ut caelatas patinas fluat: non ut phasides aues lentis uaporibus coquat.) *Exsculptas, ornatasq. sic uocat: argento, auroq. & simili alia pretiosa materia id fiebat: caelumq. instrumentum ad eam rem commodum uocabatur. Phasides autem aues, & huiusmodi, lentis uaporibus coqui, gulae, Apicianumq. inuentum est: cur autem id fieret, ipsemet Hieron. egregie explicat.* Heri in amphitheatro, hodie in ecclesia) *Reprehendit D. Hieron. quod e laicis statim in Episcopos, homines assumantur. id ipsum facit etiam D. Gregorius scribens Brunichilda*

childæ Francorum Reginæ, Hormisda scribens Hispaniæ Episcopis, Innocentius ad Aurelium, Leo primus epist. 85. Celestinus epistola tertia: quamuis interdum, ubi necessitas exigit, & magna in laico aliquo uirtutum elucent merita, fieri id possit, Ambrosio teste. ipse enim hoc modo electus fuit, & Nicolaus, & Seuerus, & alii, quos diuina uocatione ad id munus assumptos legimus. Dudum fautor histrionum, nunc uirginum consecrator.) consecrari ab Episcopo uirgines sanctimoniales solere, ex hoc loco discant hæretici, sicut ex epistola 48. quod capillis tonderētur, flammeo uelarentur, professionem, ut dicimus, emitterent, claustris, murisque, quod Erasmus negat, & improbat, continerentur; & simul communiterq. uiuerent, orarent, ac psallerent. Carthaginensis tertia Synodus sacrari ante XXV annos tam diaconos, quam uirgines prohibuit: & Pius primus, Iuone, Gratianoq. referentibus, eandem sententiam probat. Quia qui totam legem seruauerit, & offenderit in uno, fit omnium reus.) Vox, Quia, a nobis ex Brixianis codicibus reposita.)

Scholia in epist. LXXXIIII.

Omisso Volcatio.) Volcatium commentarios in Ciceronem scripsisse, Seneca, & Hieron. alibi testatur: quod ipsum fecit & Asper, & Donatus in Virgiliū. plures autem hoc nomine præcellentes fuere scriptores, Gallicanus, Terentianus, Epidius, & Sedigitus. Versutiasq. uerborum, parabolas, & obscurum sermonem.) Quædam exemplaria habent, uersutasq. uerborum parabolas. Epimenidis poetæ abusus uersiculo est.) Cretensis fuit Epimenides, & Agisarchi filius. dormisse eum in antro quodā annis LXXV, prouerbio adhuc celebratur. Pythagoræ tempore eum fuisse Apuleius testatur. meminit huius Plato, & alii ex ueteribus. dum autem Cretenses uocat, κακὰ θηρία, ueluti feras, ac belluas intelligit. et iam uulgo receptum est, ut malos homines, malas appellemus bestias: sicut pigros uentres, pro desidiosis, & gulæ datis. Callimachus, quem dimidium huius uersus usurpasse Hieronymus asserit, Cyrenæus poeta fuit, Hermocratis grammatici discipulus: uixitq. usque ad Ptolemæum Euergeten, Regiæ bibliothecæ præfectus.

Menandri ponit ſenarium: *φθείρουσιν ἤθη χρηςὰ ὁμιλίαι κακαὶ. Iambus trimeter eſt, citatus ab Apoſtolo: antea contra metri rationẽ, φθείρουσιν γὰρ ἤθη. nos dicere poſſumus: Mores bonos colloquia corrumpunt mala.* τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.) *Arati hemiſtichium in* Phænomenis*, a Cicerone & Germanico uerſis. opus* Græce*, & Latine extat. ex eius initio accepit Virgilius carmen illud: Ab Ioue principium Muſæ, Iouis omnia plena, ſicut hoc hemiſtichium Paulus. ſcribitur de eo Act. 17.* Iezrael, qui uocatur ſemen Dei.) *Sic exponitur* יזרעאל*, quo nomine fuit etiam ciuitas in tribu Iuda.* Iulianus Auguſtus ſeptem libros in expeditione Parthica aduerſum Chriſtum euomuit.) *Cyrillus Alexandrinus iis libris reſpondit, teſtimoniisq. philoſophorum, & poetarum eius inſanias mirifice cõfutauit. meminiſſet operis utique Hieron. ſi legiſſet.* Quamquam Nazarenum noſtrum, &, ut ipſe ſolebat dicere, Galilæum ſtatim iu prœlio ſenſerit; & mercedem linguæ putidiſſimæ conto in iliis perfoſſus acceperit.) *Pro, conto in iliis, contumeliis prius legebatur. Eraſmus agnouit mendum, & ex parte, quo modo reſtitui deberet, diuinauit: legit enim, conto perfoſſus. uerum quid reponendum eſſet, pro, meliis, quod dimidium eſt huius dictionis, contumeliis, ne ſomniauit quidem. nos a duobus exemplaribus admoniti, locum reſtituimus. & certe facile fuit, ut ex conto in iliis, contumeliis ſcriberetur. recte autem emendatum fuiſſe locum, non ſolum per Oroſium, qui in ſeptimo, a quodam hoſtium equite conto ictum Iulianum interiiſſe, aſſerit, ſed per ceteros quoque id ipſum prodentes conſtat hiſtoricos. in iliis autem illum fuiſſe percuſſum Fregulphus probatæ fidei ſcriptor aperte teſtatur: iiſdemque, uti nos emendauimus, utitur uerbis: quam hiſtoriam ab hoc Hieron. & alio in chronicis nondum uitiato loco illum habuiſſe, uериſimile eſt.* Quadratus Apoſtolorum diſcipulus.) *Multos ad propoſitum nominat, de quibus in catalogo legere potes.* Quem imitatus poſtea Iuſtinus.) *Extat hoc Iuſtini opus: utinam ſimiliter extaret Quadratus, & Ariſtides, & alii multi, quos hic, & latius in catalogo recenſet.* Pantænus Stoicæ ſectæ philoſophus, ob præcipuæ eruditionis

gloriam,

gloriam, a Demetrio, Alexandriæ Episcopo, missus est in Indiam.) *Demetriano, falso apud Erasmum legebatur. Demetrius enim is uocabatur, ut habent emendatiores tam Florentiæ, quam Brixiæ codices. uide de eo in catalogo, dum scribit de Origene, Pantænoq.* Clemens Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, uir meo iudicio omnium eruditissimus.) *Vocem, uir, ex Brixianis codicibus nos reposuimus. Clemens & Græce, & Latine impressus non est.* Numenio, Cornutoq. confirmans.) *Intelligit de Numenio Pyrrhonis Heliensis discipulo, quem ex præceptoris disciplina scripsisse, sicut Timonē, & Nausiphanem condiscipulos, Diogenes Laertius testatur. Cornutus autem ex Africa Leptites genere fuit: scripsit multa & in philosophia & in rhetorica: floruit Romæ sub Nerone, a quo una cum Musonio philosopho interfectus etiam est.* Hippolytus quoque & Apollonius, Romanę urbis senator.) *Falso apud Erasmum, Senatores, legebatur. Hippolytus enim natione Græcus fuit, & Portuensis Episcopus: & Hieron. in catalogo scribens de Apollonio, Apollonius, inquit, Romanæ urbis senator, sub Commodo Principe a seruo Seuero proditus, quod Christianus esset, &c. exemplaria tria ex Florentia, & ex Brixia aliquot, nos admonuerunt.* Theodori, qui postea Gregorius appellatus est.) *Intelligit de Gregorio Neocæsareæ Ponti Episcopo, qui ab Origene ad fidem conuersus πανηγυρικὸν ἐυχαριστίας illi inscripsit. agit enim in eo illi gratias, quod ad Christum eum conuerterit. liber Vaticana in bibliotheca adhuc extat. hic tot miraculis, & signis polluit, ut inde θαυματούργου nomen consecutus sit.* Apologeticus eius, & contra gentes libri cunctam sæculi continent disciplinam.) *Ex octo manu scriptis exemplaribus sic correximus. obtinent, non continent, legebatur antea.* In libro, cui titulus Octauius est.) *Post Arnobii uolumen illi adiunctus inuenitur liber, falsoq. Octauus, ueluti octauus sit liber, inscribitur.* Iuuencus presbyter sub Constantino.) *Hic quoque liber adhuc extat.* Qui forte, propter amorem historiarum Sallustii, Calpurnius cognomento Lanarius sit.) *Etsi diu, multumq. ab Erasmo quæsitum sit, inueniri tamen numquam potuit, quisnam fuerit*

Calpurnius Lanarius, de quo Sallustius meminit: propterea ipse a calidis furnis, & lanionibus huiusmodi cognomentum ductum esse existimat, ut luxuriosum simul, & ferocem, tyrannicumq. hoc nomine Hieron. intelligat. fuit autem Calpurnius Lanarius pessimus quidam uir, & obtrectator insignis, a quo Salinatorem per dolum esse occisum, Plutarchus in Sertorio testis est. Paulus Manutius, uir eruditissimus, & non minus Latinæ linguæ diligentissimus assertor, quam antiquitatis, & recte scribendi modi, acerrimus uindex, ut alibi innumeris in locis fecit, pro Calphurnio Calpurnium restituit. sic certissimæ fidei testantur marmora, sic etiam Plutarchus, cum a Calpo, Numæ filio, Calpurnios dictos uult. celebres sunt apud Pliniū Calpurnius Bestia, a quo uxores aconito interemptas M. Cæcilius conquerebatur: & Calpurnius Flamma, tribunus militum in Sicilia, qui graminea corona donatus est. Hieron. uero hoc nomine, ut alibi diximus, Ruffinum ipsum interdum, quod hic facit, ita uocare uidetur, interdum Ruffini potius quendam amicum, Romæ degentem, Apronianum, ut reor, cui inuectinarum in Hieron. libros Ruffinus inscripsit. Casurnii quoque Romæ fuerunt: quæ tamen gens, quod quidem ego legerim, ante Imperatorum tempora nusquam nominatur. eius mentio fit in lapide infrascripto, cuius mihi copiam fecit Aldus Manutius, Pauli F.

C. CAPVRNIVS
C. L. ANTIOCHVS
LANARIVS
VETVRIA. C. L.
DEVTERA
MONVMENTVM
FECIT. SIBI. ET. SVEIS
IN. FRO. P. XV. IN. A. P. XX

Scholia in epist. LXXXV.

Legimus in Esaia: Fatuus fatua loquetur.) *Citatur a Gratiano Dist. 93. c. legimus, uerum mendose aliquibus in locis. eandem sententiam Euripides protulit, dum ait: μωρὰ γὰρ μωρὸς λέγει.* Nam cum Apostolus perspicue doceat eosdē esse

eſſe presbyteros, quos & Epiſcopos, quis patiatur menſarum, & uiduarum miniſter, ut ſupra eos ſe tumidus efferat, ad quorum preces Chriſti corpus ſanguisq. conficitur?) *Mendoſe pro* Quis patiatur, *legebatur antea apud Eraſmum,* Quid patitur. *quod mendum etiam ex Gratiano tollendum eſt. ſenſus patet, ut nos ex manuſcriptis exemplaribus, Mediceo præſertim, & altero abbatiæ monachorũ Caßinenſium, quæ eſt Florentiæ, reſtituimus. Eraſmus putat hunc locũ uitiatum, & pro* menſarum, & uiduarum miniſter, *menſarum miniſter, & uiduarum ſucceſſor, aut tale quippiam legit. hoc autem ait, quia durum illi uidetur, ut Diaconi, qui loco uiduarum electi ſunt, ut conſtat Act. 6. uiduarum tantum miniſtri, & non potius ſucceſſores dicantur. At Hieron. nõ eo reſpexit, ſed potius quod uiduæ ex facultatibus Eccleſiæ alerentur ſecundum illud Apoſtoli: Si quis fidelis habet uiduas, ſubminiſtret illis, ut non grauetur Eccleſia, ut iis, quæ uere uiduæ ſunt, ſufficiat. Diaconorum autem munus erat Eccleſiæ bona in pauperes diſtribuere: ſicuti a D. Laurentio Sixti Pontificis iuſſu, & ab aliis apud ueteres legimus factitatum: quod munus ad Archidiaconum tantum, uti ad primum Diaconum, delatum poſtea eſt. Hanc autem Apoſtolicam fuiſſe conſuetudinem, ortam ex eo tempore, quo Diaconi uiduarum loco ut menſis pauperum miniſtrarent electi primum ſunt, aſſeuerante id Luca, omnes ſciunt, deſpectas autem in miniſterio quotidiano fuiſſe ab Hebræis Græcorum uiduas, Beda, Rabanoq. prodentibus id ſignificat; quod uel Hebræi uiduas ſuas Græcorum uiduis uti peritiores, digniores q. præferebant; uel labori ſuarum parcendo illas tantum quotidiano miniſterio grauabant. Notent autem hæretici noſtri temporis poſtrema hic Hieronymi uerba; quod ad ſacerdotum preces Chriſti corpus, ſanguisq. conficiatur: corpus, inquit, ſanguisque, non figura, aut ἀντίτυπον corporis, ut ipſi blaſphemant.*

Propter hoc reliqui te Cretæ.) *Sic habet uulgata editio. aliter, in Creta.* Quod autem poſtea unus electus eſt, qui ceteris præponeretur, in ſchiſmatis remedium factum eſt: ne unusquisque ad ſe trahens Chriſti Eccleſiam rumperet;) *Sub Epiſcopo presbyterum contineri, ſicut explora-*

sicut, exploratissimum est, ita ab ipso Hieron. non est ignoratum. ait enim in fine epistolæ. Vnde ad Titum, & ad Timotheum de ordinatione Episcopi, & Diaconi dicitur: de presbyteris omnino reticetur: quia in Episcopo & presbyter cõtinetur. Maiorem etiam presbytero Episcopum esse, aperte, quod negauit Erasmus, præter alios locos idem hic testatur Hieronymus; dum in excelsiori gradu collocatum, ac ueluti Imperatorẽ quendam Episcopum esse asseuerat. Decreuit hoc ipsum sanctissime Tridentina œcumenica Synodus, dum ego illic cum Illustr. & Reuerend. Ioanne Cardinali Morono, uiro, cui soli, ut aperiret, & clauderet tantum concilium, Deus concessit, adessem. ita enim Sessione 23. statutum est: Episcopos scilicet presbyteris superiores esse: illorumque, non presbyterorum, cæterorumq. clericorum munus esse, ordinare, confirmare, & alia quædam facere. Non dissidet ergo a Hieronymo Synodus. nec Hieronymus a Spiritu sancto positos in Ecclesia Dei negat Episcopos. cum id de presbyteris, quos Episcopos esse contendit, aperte asseueret: & Episcopos inter se pares facit, quo ad ordinem scilicet, non cum Episcopis presbyteros, ut male multi intelligunt: neque Diaconos Episcopis, ut somniat Erasmus, æquat. Dum autẽ ait unũ a ceteris assumi, qui postea fit Episcopus, electionem talem respicit, qualis hodie in Germania fieri ab ecclesiarum capitulis solet. Quod autem Erasmus ait Hieronymum minus tribuere Episcopis, quam temporibus his illi possideant: & quod minus etiã tribuisset, si nostros uidisset antistites: facit ille secundum consuetudinem suam, ut antidoti nomine uenenum fundat, & nullam cuiuis obtrectandi omittat occasionem: nam Hieronymum & Episcopis, & presbyteris maximum semper detulisse honorẽ, multis in locis puto eum legisse, nisi ultro memoriam deposuerit, ut in epistola prima ad Heliodorum, in secunda ad Nepotianum, & alibi: quem honorem nunc etiam, si uiueret, deferret. dignitas enim & auctoritas a Christo illis relicta, nec tempore, nec scelere commutantur: nisi una cum hæreticis, quorũ partes Erasmus fouet, contrarium dicere uelimus. Nam & Alexandriæ a Marco Euangelista usque ad Heraclam, & Dionysium Episcopos.) *Demetrio, sub quo Origenes floruit,*

Heraclas

Heraclas successit, & Heracla Dionysius. Quid enim facit excepta ordinatione Episc. quod presbyter non faciat?) *Quod hic omisit, in Dialogo contra Luciferianos posuit: scilicet, quod baptizatos etiam confirmet Episcopus, ait enim ibi, ex orthodoxi persona. Non quidem abnuo hanc esse Ecclesiarum consuetudinem, ut ad eos, qui longe in minoribus urbibus per presbyteros, & Diaconos baptizati sunt, Episcopus ad inuocationem Sancti spiritus manum impositurus excurrat, & infra. Quod si hoc loco quaeris, quare in Ecclesia baptizatus, nisi per manus Episcopi, non accipiat Spiritum sanctum, quem nos asserimus in uero baptismate tribui: disce hanc obseruationem ex ea auctoritate descendere, quod post ascensum Domini, Spiritus sanctus ad Apostolos descendit &c. tum uero ibi subdit, etiā a presbyteris, & Diaconis dari Spiritum sanctum, intelligit in baptismate: cum scilicet prerbyteri, aut Diaconi baptizant.* Siue Alexandriae, siue Tanis.) *Aegypti urbes hae sunt. Gratianus habet hic amplius, Vuormatia; sed addititia uox est, & forte a Burchardo Vuormatiensi Episcopo, unde multa ille hausit, apposita.* Ceterum etiam in ecclesia Romae presbyteri sedent, & stant diaconi: licet, paulatim increbescentibus uitiis, inter presbyteros absente Episcopo sedere diaconum uiderim, & in domesticis conuiuiis benedictiones presbyteris dare.) *Legendum est, ut habet Gratianus, benedictiones coram presbyteris dare. ut. n. presbyteris praesentibus sedebant, ita etiam benedictiones diaconi dabant. quod autē presbyteris diaconi benedicerēt, & cogitare stultū, & credere erroneū est.*

Scholia in epist. LXXXVI.

Quamquam ergo percupiam omnino te nosse, tamen exiguum quoddam tui munus habeo, praesentiam uidelicet coporis: quam ipsam etiam posteaquā te Beatissimus nunc Episcopus, tunc uero iam episcopatu dignus, frater Alipius uidit, remeansq. a me uisus est: negare non possum magna ex parte mihi esse relatu eius impressam.) *Patet ex ipsa lectione, ita, ut nos restituimus, legendum esse: olim enim legebatur: exiguum quiddam tui minus. ait enim etsi exiguū quoddam illius habeat munus, praesentiam scilicet corporis, alterius*

relatu

relatu perceptam, tamen omnino, & perfecte cupere Hieron. uidere. Communione spiritus quo in unum nectimur.) *Aliter, nitimur. uerum communioni magis respondet uerbum nectimur, quam nitimur.* Si enim obscura sunt, te quoque in illis falli potuisse creditur. si autem manifesta, illos in eis falli potuisse non creditur.) *Ita habent sex ex Florentia, & nouem ex Brixia codices: & ita legit Hieronymus infra epistola 89. dum hæc eadem Augustini repetit uerba, dicens. Porro quod dicis non debuisse me interpretari post ueteres: & nouo uteris syllogismo: aut obscura fuerunt quæ interpretati sunt LXX. aut manifesta. si obscura, te quoque in illis falli potuisse credendum est. sin manifesta, illos in eis non falli potuisse perspicuum est. apud Erasmum uero legebatur. si autem manifesta, superfluum est te uoluisse explanare, quod illos latere non potuit: quæ uerba Hieronymi sunt, non Augustini, ut infra ep. 89. inuenies; & ex eo in hunc locum a sciolo quodam translata sunt.* Quamquam in nihilo me illi prætulerim.) *In, uocem nos ex Brixianis codicibus reposuimus.*

Scholia in epist. LXXXVII.

Epitaphium tamen appellari dicebat frater.) *Epiphonium, falso antea legebatur. constat ex textu, & codices id ipsum testantur.* Si eorum tantum hominum uel uitas, uel scripta ibi legissemus.) *Ibi, idest in eo libro. deerat tamen antea uox, ibi.* Si enim ad scripturas sanctas admissa fuerint uelut officiosa mendacia.) *Vox, uelut, in maiori exemplarium parte deest; propterea nos ut superfluam amouimus.* Ideoq. gentibus, quod insuetos a fide reuocarent, onera grauia, & non necessaria, nullo modo imponenda esse censebat.) *Transalpini ex Erasmiana correctione typographi legebant, Onere graui, & non necessario. Brixiani codices nobis suffragati sunt.* Et παλινῳδίαν, ut dicitur, cane.) *Hoc est, recantationē. hoc uerbo offensus Hieron. in maximam exarsit iram: & se iam senem, & undecumque eruditissimū a iuuene tunc, nec ita in scripturis sacris exercitato, reprehendi, ferre uix potuit. Christiana tamen caritas utrūque postea conciliauit, &. ut pacate de rebus sacris differerent, effecit.* Si

semel

ſemel creditum fuerit, poſſe honeſte, atque pie ſcriptores diuinorum librorum in aliqua ſui operis parte mentiri.) *Sic ex quinque Florentinis, & aliquot Brixianis codicibus locũ correximus. olim, poſſe honeſte, atque pie accipi ſcriptorem.*

Scholia in epiſt. LXXXVIII.

Easdem ipſas rurſum mittere uolui, credens eas ad te non perueniſſe.) *Ad te, ex Brixianis codicibus repoſuimus.* Quia continuo dum proficiſci diſponit, epiſcopatus ſarcina detentus, ac deinde in breui defunctus eſt.) *Olim, Diſpoſuit.* Factusq. eſt tantus tumultus.) *Olim, Factus.*

Scholia in epiſt. LXXXIX.

Tres ſimul epiſtolas, immo libellos per diaconum Cyprianum tuæ dignationis accepi.) *Olim, Libellos breues. uox, breues, uacabat in omnibus exemplaribus. & certe cum libellus breuis ſit liber, non indiget, ut apponatur ei uox, breuis.* Vt pene in procinctu hæc, qualiacumque ſunt, effutire compellar, & tumultuario reſpondere ſermone.) *Olim, Compelleret. nobis tamen hæc lectio magis placuit, quam ex ſex Florentinis codicibus manuſcriptis, & aliquot Brixianis accepimus.* Ad ipſas cauſas ueniam.) *Sic habent omnia Florentiæ exemplaria, & ex Brixia maior pars. aliter, Ad ipſam cauſam.* fol. 1103. Prætermitto Didymum uidentem meũ, & Laodicenum de eccleſia nuper egreſſum.) *Olim, Apollinarium Laodicenum. quæ lectio falſa omnino eſt. nam præter quod hæc uox, Apollinariũ, in cunctis deeſt exemplaribus, non fuiſſe illam a Hieron. appoſitam, Auguſtinus huic reſcribens epiſtola infra epiſtola 96. his uerbis teſtis eſt. Nam Laodicenum, cuius nomen taces, de eccleſia dicis nuper egreſſum.* Quo dicto oſtẽditur nullum hominem ſecundum naturam eſſe pollutum, ſed æqualiter omnes ad Chriſti gratiam prouocari.) *Olim, Omne, nõ Omnes, impreſſorum forte uitio.* Nunc autem quid tentatis Deũ, imponere iugum ſuper ceruicẽ diſcipulorũ.) *Sic & Græcus codex l.* νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν θεὸν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τράχηλον τῶν μαθητῶν. *apud Eraſmum tamen deerat uox Deum.* Separatim autem iis qui uidebantur aliquid eſſe, ne forte in uacuum currerem, aut cucurriſſem.

Quare

bat, & contra Christianos quindecim exarauit libros? Non enim hereticus, ueluti qui in Christum crederet, & non in Moysen, fuit Porphyrius, sed ethnicus, & deorum falsæ addictus religioni, Longini & Plotini auditor, & Amelii in philosophiæ studiis condiscipulus. quæ autem, & quanta in philosophia scripserit, ex Suida discere cuiuis facile erit. uixit Romæ, floruitq. Aureliani temporibus usque ad Tacitum, & Probum. uide de eo Augustinum de ciuitate Dei lib. decimo, c. 28. At hic egregius Ecclesiæ censor, qui sola coniectura pro præceptore sæpe utitur, ex his Hieron. uerbis istum est expiscatus errorem: ueluti Hebionis sententiam Porphyrii sententiæ ille opponat. at nonne superius Hieron. hac in re sententiam legerat? ait enim ibi. Illa uel maxima causa subintroducunt; ut Porphyrio respondeant blasphemanti, qui Pauli arguit procacitatem, quod principem Apostolorum Petrum ausus est reprehendere, & arguere in faciem, ac ratione constringere, quod male fecerit, idest in eo errore fuerit, in quo fuit ipse, qui alium arguit delinquentem. Hæc itaque Porphyrii, de qua nunc loquitur, blasphemia est, non quod legem damnauerit. fol. 1116. Et miror, quo modo septuaginta libros legas, non puros, ut ab eis editi sunt, sed ab Origene emendatos, siue correctos per obelos, & asteriscos.) *Origenes. ubi quid minus in LXX. erat, ex aliis restituit, stellulis illa designans; ubi amplius, obelis ac uerubus expungendum fore ostendit. Etsi sex Brixiæ manuscripta exemplaria Correctos hic habeant: mihi tamen impressa olim lectio non displicet, in qua Corruptos legitur: ueluti Origenes LXX editionem ideo corruperit, quod Iudæi, atque blasphemi hominis uersione illam, ut statim asserit, maculauerit: præsertim cum emendare, & corrigere idem sit, & sententiæ Hieron. in Augustinum hic sensus magis conueniat. sic enim tantam in LXX. fidem magis illi eneruat. aut potius legendum censeo, Correptos, hoc est, reprehensos. quam lectionem sex codices manuscripti ex Florentia habent. etiam ea in eundem recidit sensum. monuimus, ut unusquisque quod libet sequatur: & ut cognoscat lector, etiam uarias lectiones, quæ sensum aliquem probabilem habebant, minime a nobis fuisse omissas.*

Eusebius Vercellẽsis.) *Meminit tribus aliis in locis supra de hoc*
Eusebio; quem Arianorũ persecutione una cum Lucifero in exi
lio Antiochiæ fuisse, ex Sulpicio, & Nicephoro omnibus constat.
hic est ille Eusebius, ad cuius reditum omnem Italiam lugubres
mutasse uestes asseruit. Erasmus quia Vercellensis ibi nomen nõ
legit, de Eusebio uel Cæsariensi, uel Nicomediensi, qui ambo
Arianorũ duces fuerunt, intellexit. error ibi a nobis expunctus
est. fol. 1118. Vt cogeretur Episcopus (ea quippe ciuitas
erat) Iudæorum testimonium flagitare.) *Falsum est, ciuita*
tis nomen, ut opinatur Erasmus, hic deesse, et a Hieron. uti
barbarum, & ignotum expunctum. immo consulto Augustinus
omisit, ne odiosum Hieron. faceret Episcopum: & Hieron. ipsa
eadem Augustini hic refert integre uerba, nec aliquid ex eis
omittit: ut uidere poteris supra in ipsa Augustini epistola, quæ
est numero 88. Vtrum autem illi imperitia, an malitia, hoc
esse in Hebræis codicibus Græcis responderunt, quod &
Græci, & Latini habebant, atque dicebant.) *Olim, ha-*
beant. subintelligitur autem fecerint: idest utrum imperitia, an
malitia fecerint. propterea nihil in textu deest, ut opinatur
Erasmus. uerba hæc Augustini sunt, eaq. integre Hieron. repe-
tit. sumpta autem sunt ex epistola 88. Nisi forte, ut ante an
nos plurimos cucurbita uenit in medium, asserente illis tẽ
poribus Cornelio, & Asinio Pollione, me hederam pro
cucurbita transtulisse.) *Abradendam ex hoc loco, &, copu-*
lam esse, ex ipso Hieron. super quarto Ionæ constat capitulo.
ait enim ibi, dum de hedera loquitur. In hoc loco quidam Can-
thelius, de antiquissimo genere Corneliorum, siue, ut ipse ia-
ctat, de stirpe Asinii Pollionis, dudum Romæ dicitur me accusasse
se sacrilegii, quod pro cucurbita hederam transtulerim. timuit
uidelicet, ne, si pro cucurbitis hederæ nascerentur, unde occul-
te, & tenebrose biberet, non haberet. & reuera in ipsis cucur
bitis uasculorum, quas uulgo Saucomarias uocant, solent Apo-
stolorum imagines adumbrare: ex quibus & ille non suum si-
bi nomen assumpsit. Quod si tam facile uocabula commutantur,
ut pro Corneliis seditiosis tribunis, Aemilii consules appellen-
tur: miror, cur mihi non liceat hederam transferre pro cucur-
bita.

bita. Hac ille. uocat autem per irrisionem huiusmodi obtrectatorem Cornelium Asinium Pollionem, quod ex horum familiis se uenire iactaret: duarumq. propterea in uno homine familiarũ iungit nomina, ut sic magis illum irrideat. hic uerus Hieronymi sensus est, & sic Hieronymus ab ipso Hieronymo tuto exponitur. uerũ quid hic praeclarus ille Hollandus interpres? arbitror, inquit, legendum, illius temporis Cornelio, & Asinio Pollione, hoc est criticis, & censoribus litteratorum: quasi dixisset, illius temporis Aristarchis. optime quidem, & ita egregie, ut ipse melius Hieronymo Hieronymi intellexerit mentẽ. Eo in loco, ubi Septuaginta interpretes cucurbitam, & Aquila cũ reliquis hederam transtulerunt, idest κισσὸν, in Hebraeo uolumine קיקיון Kikaion scriptum est: quam uulgo Syri elceroa uocant.) *Ait hoc uirgulti seu arbusculae genus esse, folio pampini, & densissimae umbrae; suoq. se, absque pedamento aliquo, trunco sustinere, & paucis diebus in arborem excrescere. Plinius aut hanc, aut aliquam huic similem hederam scribit, dum libro 17. ita ait: Est & rigẽs hedera, quae sine adminiculo stat: sola omnium generum ob id uocata cissos.*

Scholia in epist. xc.

Sed quia id non est datum, peto, ut hoc ipsum, quod in Domino quã possumus, simul sumus, conseruari studeas, & augeri, ac perfici.) *Quam possumus, idest quantum possumus. olim: Qua possumus: & non, Simul simus, sed, Simul sumus, legendum censeo.* Domine carissime, & desideratissime, & honorande in Christo frater.) *Olim, desiderantissime.*

Scholia in epist. xci.

Et imiter Stesichorum.) *Stesichorus poeta, ob uituperatam Helenam, oculos amisit: recepit autem eos, recantatis iis, quae contra illam scripserat.* ἐπιχειρήματα.) *Conatus, aggressiones, argumentationesq. parum a Syllogismis differentes, sic uocant rhetores: ut cum quis a campo in forũ descendere discit, & se ad argumentorum disponit ordinem. Quintilianus ex Valgio aggressionem, & ex Celso argumentum ipsum ἐπιχειρήματα appellat. sic Philo, sic Ammonius interpretatur:*

& indeq,

indeq. apud Aristotelem Problemata εὐεπιχείρητα, *&* δυσεπιχείρητα, *quæ facile aut difficile astruuntur.* Nostram peram non uideres.) *Manticæ genus est, cuius pars altera a fronte pendeat, a tergo altera: cuiusmodi apud nostrates Reatinos pastores, & agricolæ, & mendicantes religiosi ubique per Italiam ferunt. dicitur autem, anteriori in parte, aliorum, in posteriori nostra nos portare scelera: propterea quod in alienis uitiis cognoscendis oculatissimi, in nostris talpæ prorsus sumus. Persius. Vt nemo in se tentat descendere, nemo, Sed præcedenti spectatur mantica tergo. & illud: Nec uidet manticæ quod a tergo est.* Memento Daretis, & Entelli.) *Nota est ex quinto Aeneidos libro apud Virgilium historia, quo modo Dares, Troianus iuuenis, Entellum senem ad cestuum certamen prouocauit. illeq. grauatim ad pugnam assurgens, iuuenem nimis exultantem, insultantemq. uicit: ita ut occisurus fuerit Daretem, nisi Aeneas prælium diremisset.* Bos lassus fortius figat pedem.) *Tractum est hoc a bubus, frumentum, manipulatim in area coniectum, calcantibus, ac triturantibus: quo enim illi magis lassi fuerint, magis etiam fortiter pedem figunt, & ita melius grana e spicis excutiunt.* Misit mihi temeritate solita sua maledicta Calpurnius, cognomento Lanarius, quæ ad Africam quoque studio eius didici peruenisse.) *Aperte hic Calpurnii nomine Ruffinum, & maledictorum nomine inuectiuas eius intelligit. Erasmus rursus, quis fuerit Calpurnius, non inueniens, a culinis, hoc est calidis furnis, & lanionibus ductum nomen existimat, & Persii carmen hoc ad propositum suum inuertit: Continuo Crassum ridet Vulphernius ingens, Et centum Græcos curto centusse licetur. diximus de hac re supra epistola 84.*

Scholia in epist. XCII.

Sed in insula Adriæ.) *Atriam nobilem Thuscorum coloniā portu nobilem, a quo Atriaticum mare, quod nunc Adriaticum, & illā Adriam dicimus, & insulas in eo multas esse, omnes scimus.* Suggerebant non simplici animo a te factum, sed laudem, atque rumusculos, & gloriam populi requirente, ut de nobis cresceres.) *Falso prius apud transalpinos typographos*

graphos legebatur, requirentem. Litum melle gladium.) *Prouerbium est, quo significatur, blandiendo aliquem lædere.* Quod Hanibalem exultantem Q. Maximus patientia sua fregerit.) *Ex Liuio notißima est historia, quod Fabius Maximus cunctando certamenq. subterfugiendo Hannibalem fregerit. de qua re scribens Virgilius dixit: Vnus qui nobis cunctando restituit rem.* Cantando memini.) *Virgilii carmina sunt ex Bucolicis accepta.* Berzellai ille Galaaditcs.) *Historia est 2. Reg. 19. Berzellai enim Galaadites senex iam octogenarius inuitatus a Dauid ut secum ad requiescendum contenderet in Hierusalem, renuit, asserens se iam decrepitum esse, nec sensus ad discernendum amarum uel dulce habere. propterea rogauit Regem, ut beneficia, quæ ei ille collaturus erat, Chamaam filio suo iuueni conferret. hoc autem exemplo ostendit D. Hieronymus se, cum senex sit, nec appetere amplius huiusmodi honores, quos ei Augustinus offerebat, nec oblatos suscipere.* Quod autem iuras te aduersum me librum nec scripsisse, neque Romam misisse.) *Quot, impressorum uitio, falso antea legebatur.* Addis præterea; te paratum esse, ut, si quid me in tuis scripris mouerit, & corrigere uoluero, fraterne accipias: & non solum de mea in te beneuolentia gauisurum, sed, ut hoc ipsum faciam, deprecaris.) *Vox, De, a nobis reposita est.*

Scholia in epist. XCIII.

Cuius exemplaria illuc peruenisse commemorasti.) *Aliter, uenisse.* In quibus multa in me comperi tuæ beneuolentissimæ caritatis, & rursus nonnullius animæ tuæ offensionis indicia.) *Sic habent meliora exemplaria. Olim, nonnullius a me tuæ offensionis indicia.* Et sic rescribere, hoc est, & sic lædere.) *Rescribere, & non scribere, legendum esse præter exemplarium fidem, ostendunt uerba quæ statim sequuntur, Nisi enim rescribendo læsisses.* Nullo enim modo id de te opinatus fuero, quod te nõ arbitreris læsum, si sic tamen rescribis ut lædas.) *Falso antea legebatur, Quod te non arbitrans læsum, si tamen rescribis ut lædas.* Si enim non immerito iudicasti me iuste expostulaturum fuisse, si temere cre-

deres esse litteras meas, quæ non essent meæ.) *Non indicasti, sed, uidisti, falso antea legebatur.* Quapropter etsi fortè bos, ut tibi uideris, lassus senectute corporis, non uigore animi, tamen in area dominica fructuoso labore desudas.) *Desudâs, falso legebatur antea apud Erasmum.* Vt, si non possent misceri nostra colloquia, literæ saltem essent crebriores.) *Vocem, saltem, nos reposuimus.* Vacare autem studiis diligentius, quam quæ populi audiunt instruendi, propter ecclesiasticas occupationes omnino non possum.) *Non minus hanc Augustini epistolam multis erroribus deturpatam reliquit Erasmus, quam in Hieron. epistolis fecerit. instruendis, hic antea legebatur.* Quæ sibi enim iam fida pectora toto ore fundantur? in cuius sensus tota se proiiciat secura dilectio?) *Et hic quoque locus a nobis, tribus iuuantibus exemplaribus, restitutus, est. legebatur enim antea, toto refundantur. uerbo incongruo. fundantur enim dicendum fuisset, non refundantur. sensus patet, utunque, quem nos restituimus, meriorē esse, sequentia hæc ostendunt uerba, Tota se proiiciat secura dilectio. Amicorum enim ueterum est, ut cuncta mutuo communicent, etiam secreta pectoris, & nihil ab amicis abscondant. ideo ait, toto ore.* Quando non, ubi non, cui non hominum formidandum?) *Olim, formidandā.* Quandoq; concordes.) *Aliter, concordantes.* Si autem non possumus dicere, quid mihi emendandum uideatur in scriptis tuis, nec tu in meis, nisi cum suspicione inuidiæ, aut læsione amicitiæ, quiescamus ab his.) *Antea, possum.* Prorsusque, quod ad ipsas res, quas nosse uolumus, attinet, si quid ueri me tenere uel scio, uel puto, uel credo, in quo tu aliter sentias, quantum dat Dominus, sine tua iniuria conabor asserere.) *Olim, prorsus, non prorsusque, & sentis, non sentias.* Consolante te conscientia.) *Vox, te, olim deerat.*

Scholia in epist. XCIIII.

Orosium presbyterum.) *Hic est Paulus ille Orosius, qui ad Augustini preces septem historiarum conscripsit libros.* Sed incidit tempus difficillimum, quando mihi tacere melius fuit, quam loqui.) *Sic habent omnia manuscripta exempla-*

tia, & hanc lectionem sequentia statim uerba ueram esse osten dunt. Olim, melius sit. Et juxta Appium, canina exerceretur facundia.) *Appium Claudium oratorem intelligit, cuius Cicero meminit. Et facundiam caninam, obtrectatoriam, & rabidam eloquentiam uocat.* Itaque duobus libellis tuis, quos meo nomine dedicasti, eruditissimis, & omni eloquẽtiæ splendore fulgentibus, respondere non potui.) *Olim, ad tempus respondere non potui: quæ tamen uoces in omnibus exemplaribus uacabant, & iam, in tempore, non ad tempus, dicendum fuisset.* Sanctæ ac uenerabiles filiæ tuæ Paula, & Eustochium.) *Aliter, Eustochium & Paula, inuerso ordine. Paulam enim uetulam, Eustochii matrem intelligit, quam hoc tempore diem obiisse non constat: etsi diu fuisse ægrotam, supra epistola XCI. scribatur. nisi iuniorem forte Paulam intelligit, Paulæ ex Toxotio filio neptem, quæ ut Hierosolymam mitteretur, epistola septima Hieron. obsecrauit. quod si uerum esset, Eustochium, & Paula magis legendum esset.*

Scholia in epist. XCVII.

Si ille, qui te primum gladio petiit, stylo repulsus est; ut sit humanitatis meæ, atque iustitię, accusantem reprehendere, non respondentem.) *Olim falso legebatur, Si ille qui me. nam quamuis ita Hieron. scripserit, ut constat superiori epistola XCVI. Augustinus tamen dum repetit uerba, personas mutat. & iã si uera illa fuisset lectio, dicendũ etiam erat, ut sit humanitatis tuæ. sic n. a Hieron. usurpantur: unumq. sine altero inuerti ab Erasmo non debuit.* Maius aliquid expeto a benignitate uirũ tuarum, prudentiaq. tam docta, & otiosa, annosa, studiosa, diligenti.) *Olim falso legebatur, diligentia, non diligenti.* Quid nobis uideatur, contra conamur afferere, si hoc aliquantũ securiore libertate dicamus.) *Olim, aliquanta. forte pro aliquanto.* Absit hoc a pia humilitate tua, & ueraci de temet ipso cogitatione.) *Vox, tua, deerat apud transalpinos typographos, nos ex Mediceo, & aliis codicibus reposuimus.* Hoc si ita est; dicamus, quod absit, satius esse credere mentiri Euangelium, quã negatum esse a Petro Christum: & mentiri Regnorũ librum, quam tantũ

propheta m a domino Deo tam excellenter electum, in cõcupiſcenda, atque abducenda uxore aliena commiſiſſe adulterium.) *Olim turbato legebatur ſenſu, electum, & in concupiſcenda. copula enim, &, uacat.* Quod utique nefas eſt, ut credentes in Chriſtum diſcindantur a propheta Chriſti, tamquã eius doctrinam deteſtantes, atque damnantes, de quo ipſe Chriſtus dicit, ſi crederetis Moyſi, crederetis & mihi.) *Antea apud Eraſmũ legebatur, A prophetis Chriſti. de Moyſe enim tantum ſermo eſt, ut ex ſequentibus, & etiam antecedentibus uerbis conſtat, non de prophetis in genere: unde ait: Tamquam eius doctrinam deteſtãtes: &, De quo ipſe Chriſtus dicit.* Audierunt autem de te, quia diſciſſionem doces a Moyſe.) *Diſceſſionem hic & paulo ſuperius repoſuiſſem, ut Brixiani aliqui codices habent, & noſtra etiam editio, cui Græca etiam uox, ἀποστασίαν, conuenit. uerum ita legiſſe D. Auguſtinum hunc locum, conſtat ex ſuperioribus uerbis cum ait: Nefas eſt ut credentes in Chriſtum diſcindãtur a propheta Chriſti.* Sed ambulas & ipſe cuſtodiens legem.) *Sic habet uulgata editio. Græcus codex, dum ait, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων, amplius aliquid ſignificat, quam quod exprimi poſſit uerbo ambulas, uel ſequeris, ut, legebatur antea, hoc eſt ordinate, ac pariter incedis. στοιχῶ enim idem eſt quod συνιστῶ, & per ordinem diſponere στοιχεῖν dicitur, & συστοιχεῖν, eodem in ordine eſſe, & σύστοιχοι, et συστοιχοῦντες qui eiuſdem ſunt ordinis. ἀλλὰ στοιχεῖς, inquiunt, hoc eſt, eodem modo, eodemq. quo ipſi ordine, ac ueluti ſub eodem iugo poſitus, ambulas & ipſe cuſtodiens legem.* Docentes non per illa hominem iuſtificari, ſed per gratiam Ieſu Chriſti.) *Per illa, ſcilicet legalia, de quibus ſupra dicit. quæ ſic ea uolebãt obſeruari, tamquam ſine his in euangelio ſalus credentibus eſſe non poſſet &c. apud Eraſmum legebatur, Per illam.* Niſi quia ſigilla omnia ſimulatorie gerebantur.) *Olim, ſimulatoria.* Vellem me doceret benigna ſinceritas tua, utrum ſimulare quiſquam ſanctus orientalis cum Romam uenerit, ieiunet ſabbato, excepto illo die paſchalis uigiliæ. Quod ſi malum eſſe dixerimus, non ſolum Romanam Eccleſiam, ſed etiã multas

multas ei uicinas, & aliquanto remotiores damnabimus, ubi mos idem tenetur, & manet.) *Falso legebatur antea, Multa ei uicina, & aliquanto remotiora. sermo enim est de ecclesiis. Dum autem Augustinus ait, excepto illo die paschalis uigiliæ, non significat, quod sabbato sancto Romæ non ieiunaretur, ut multi falso intelligunt, sed quod per totum orbem, etiam in oriente, eo die ieiunaretur. & ita non poterat dici, quod sanctus orientalis Romam ueniens, simulate sabbato sancto ibi ieiunaret: dubium enim erat de aliis omnibus anni sabbatis, in quibus ab orientalibus ieiunari consuetum non erat, an simulate in illis Romæ ieiunarent. quod autem in die Parasceues, & sabbato sancto, ubique ieiunaretur, ex Apostolorum exemplo uenit, quos eo biduo ieiunasse, Innocentius primus scribens Decentio Eugubino Episcopo, his uerbis ostendit. utique constat Apostolos biduo isto & in mœrore fuisse, & propter metum Iudæorum se occultasse, quod utique non dubium est in tantum eos ieiunasse biduo memorato, ut traditio Ecclesiæ habeat isto biduo sacramenta penitus non celebrari. Hæc ille. Sabbati autem ieiunium, quod Romæ in reliquis anni temporibus seruabatur, a Petro, cum Simonem magum disputationibus ac signis aggressurus esset, primo institutum, alibi Augustinus testatur: die enim Dominico conflicturus cum eo erat, propterea ut fideles præcedenti die orarent pro Christi uictoria, ac ieiunarent, Ecclesiæ mandauit. Innocentius autem ut recte institutum ieiunium defendit, non primus, ut multi putant, instituit.* Quod putauerunt hæretici, qui dum uoluerunt & Iudæi esse, & Christiani, nec Iudæi, nec Christiani esse potuerunt.) *Olim, uolunt. intelligit autem de Nazarenis, & Ebionitis.* An uis ut etiam ego dicam hanc esse summã quæstionis, immo sententiæ tuæ, ut post euangelium Christi, benefaciant credentes Iudæi, si sacrificia offerant.) *Olim, benefacient.* Ne putarentur illæ propheticæ significationis obseruationes a piissimis patribus custoditæ, tamquam sacrilegia diabolica a posteris detestandæ.) *Detestatæ, falso legebatur antea.* Vt fiat supra modum peccator, aut peccatum per mandatum.) *Ita legit Erasmus. emendandus*

autem locus est sic. Vt fiat supra modum peccans peccatum, ut habet uulgata editio, cui Græcus etiam consentit codex, ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία, & duo ex Florentia exẽplaria. non enim puta Augustinum ii pro, aut, accepisse. Quo uel in Christũ credere nolebant, uel per uetera sacrificia sua, cærimoniarumq. obseruationes se a peccatis posse mundari, fieriq. saluos existimabant.) *Falso antea, Sacerdotia, non Sacrificia, legebatur.* Vide non dixit, fieri tamquam ille, ut illum lucrifacias.) *Vide si non dixit, legebatur prius. uerum uox, Si, uacat apud omnes codices, & hic posita nihil significat.* Hoc erga me ab omnibus obseruari uolens.) *Olim, ergo.*

Scholia in epist. XCVIIII.

Sed credimus in eo qui dixit, Confidite, ego uici mundum: quod ipso tribuente, & præsule, contra hostem diabolum uictoriam consequemur.) *Olim, Consequamur.*

Scholia in epist. XCIX.

Et licet me sceleratum quidam putent.) *Olim, Putant.* Veniet, ueniet illa dies.) *Alterũ, Veniet, ex sex manuscriptis exemplaribus reposuimus: nã & maiorẽ hæc iteratio emphasim habet.* Esto, crediderunt mẽtienti: cur non credunt neganti?) *Non, Esto, sed, Isti, falso legebatur antea. sensus patet: Brixiani codices suppetias nobis tulerunt.* Nulla me potuit alia delectare.) *Vox, Alia, hic necessaria ex eisdem Brixianis codicibus reposita a nobis est.* Nunc uero, pro nefas.) *Incusat eos, qui, suis quantumuis magnis uitiis non perspectis, in aliis etiam minimam labem aspiciunt. quod uitium hodie late patet.* Tu attagenem ructas, & de comeso acipensere gloriaris.) *Attagen, præsertim Ionicus, auis in mensarum deliciis commendatissima, sicut & acipenser piscis. illum francolinum putant nunc dici, sicut hunc sturionem: si ii qui de auibus, & piscibus ætate nostra scripserunt, recte hoc ex ueteribus collegerunt, ut de acipensere ex Athenæo, & aliis Guillelmus Rondeletius fecit.* Te delibuta melle uina delectant: illæ potant aquam frigidam suauiorem.) *Hunc errorem alibi etiam ex primo expunximus tomo, iuuantibus hac in re manuscriptis exemplaribus. prius enim legebatur, putant, non potant.*

Veniat

Veniat Ezdras, qui interpretatur adiutor, & reducat me in patriam meam) *Hac uerba, Qui interpretatur adiutor, derant apud Erasmum: nos ex quattuor Florentinis, iunctis aliquot Brixianis codicibus reposuimus. & quidem Hieron. propositum multum iuuant, ut ex textu uidere licet. praterea ex iisdem codicibus correximus, in patriam meam. antea enim legebatur, in patriam suam. cum enim superius dixerit, ora ut de Babylone Hierosolymã regrediar; & infra, & reducat me: & dum postea Romam alienam terram uocat: ostenditur profecto, Hieron. legisse uti nos legimus. quod autem* עזרא *Ezdras auditorẽ significet, omnes norunt Hebrai.* Stultus ego, qui uolebam cantare canticum Domini in terra aliena.) *Sic legimus in Psalmo, quando Iudai, qui captiui erant in Babylone, rogabantur ab illius urbis indigenis, ut cantica Syon ibi cantarent: pra marore enim, & captiuitatis miseriis; in salicibus Euphratis organa sua illi suspenderant: uerum ii responderunt: Quo modo cantabimus canticum Domini in terra aliena? Romam autem Babylonem uocat Hieron. non ob malam Ecclesiam, ut blasphemant haretici, sed ut ostendat, se in ea uocatum non esse, propterea Hierosolymam regredi cupere, ueluti olim Iudai ex Babylone: sic enim recte proposito suo historia illa una cum nomine Babylonis accommodatur. facit autem hoc propter hominum quorundam iratus uitia, qui ipsum insectabantur, ac uita eius detrahebant. Nam & ita de ipsa Hierosolyma propheta faciunt, ut Esaias, & Ioannes in Apocalypsi, qui Sodomam, & Gomorram eam appellant; cum tamen esset ciuitas Deo dilecta, & de qua uerbum Domini & lex in totum terrarũ orbem prodiit, sicut scriptum est: De Syon exibit lex, et uerbum Domini de Hierusalem. &, Aedificans Hierusalem Dominus. &, Surge illuminare Hierusalem, quia uenit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. quia ecce tenebra operient terram, & caligo populos: super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te uidebitur. & similiter huiusmodi multa. Et Ezechiel propheta, immo per Ezechielem Dominus, quamuis malis Pastoribus pœnas, & flagella comminetur, non tamẽ eos unquã negat esse Pastores, aut eorũ eleuat auctoritatẽ*

ut nostro tēpore hæretici faciunt. Non recordabar Euangelii, quia qui de Hierusalem egreditur, statim incidit in latrones, spoliatur, uulneratur, occiditur. Sed licet sacerdos despiciat, atque leuites, Samaritanus ille misericors est,) *Olim, Euangelista. perstat autem in eodem proposito, eiq. aliā etiam historiam accommodat: & dum ait, Qui de Hierusalem egreditur, ostendit sententiam nostram ueram esse. quod scilicet non Romæ; sed Hierosolymæ, & Bethlehem sua esset uocatio. propterea Babylonem illam uocauit. Passum autem persecutionem illum ab aliquibus obtrectatoribus, sacerdotibus etiam quibusdam & clericis malis despectui fuisse, hoc est ab eis non curatum, neque recreatum, explicat aperte dum ait, Sed licet sacerdos despiciat, atque leuites. & iam clericorū quorundam inuidia, qui suauitia ab eo reprehendi ferre non poterant, secessisse eum ex Vrbe scribitur.* Quia quem nos custodem, Hebræi Samaritē uocat.) *Nam* שמר*, idem est quod custodire.*

Scholia in epist. centesimam.

In titulo, onaso pro Bonaso falso legebatur: at nō ita in ipsa epist. in ea enim Bonasus scriptū erat. Bonasus autem fuisse illi nomen, a naso.s. ductum, constat ex uerbis Hieron. dum ait: Disposui nasum secare fætentem. & rursus: Nasus non uideatur in facie. & infra: An ideo tibi bellus uideris, quia fausto uocaris nomine? Erasmus, cum quibusdam scriptis exēplaribus, Florentinis persertim, Onasus non Bonasus habebat: uerum Bonasus legendum esse, ipse etiam opinatur, & ita habent meliores codices. Medici quos chirurgicos uocant.) *Qui manibus medentur, non pharmacis, ueluti manibus operantes, chirurgici Græce uocantur. Celsus in postrema sui operis parte de hac re late.* περίζωμα.) *Lumbare, siue cinctoriū eo in loco nos habemus. alii baltheum. femorale uerius significat, quo primos nostros parentes ueren da corporis post peccatum obtexisse, scriptura commemorat.* Timeat qui strumosus est.) *Struma tuber corporis est ex malis repletus humoribus, qui naso etiam interdum innascitur: auulsus, ni omnis mali radix penitus sit extirpata, rursus redit, paulatimq. crescendo hominem deformem efficit. scrofulā uulgus appellat.* Corniculæ detrahere garrienti.) *Loquaces, & detractores sic uocat.* Truncas inhonesto

honesto uulnere nares.) *Virgilii carmen est non integrum ex sexto Aeneidos*. Bonasus Segestanus.) *Segestam Tigulioru̅ Liguriæ opidum esse co̅stat ex Plinio*. Caua uerba, & in modum uesicarum tumentia.) *Ampullas, & sesquipedalia uerba uocat Horatius. significat autem sermonem, qui loquentiæ multum, eruditionis autem parum habeat. cuiusmodi est eorum, qui solas uerborum species, non etiam rerum persequuntur doctrinam*. Volo in nummarios inuehi sacerdotes: tu, qui diues non es, quid irasceris?) *Deerat apud Erasmum, non, cum tamen uox sit hic maxime necessaria*. Conserta manu in ius uoces.) *Manus conserere, est ad pugnam, & certamen, &, ut uulgo dicitur, ad manus uenire. pugnando enim & dimicando manus manibus conseruntur, ac immiscentur*. Eumenides furiæ, quod non sint benignæ.) *εὐμενὴς enim benignum, ac mitem significat, cum tamen furiæ crudeles sint, & immanes*. Cu̅ Persio cantabo.) *Ex secunda Persii satyræ carmina, quæ citat, sunt. Hanc autem epistolam Hieron. no̅ esse, & in quibusdam stylum tamen illius redolere, Erasmus solita temeritate putauit. omnia enim uetustissima exemplaria illam, ut Hieron. epistolam, habent: nec stylus etiam dissidet: & quamuis mordaciter hominem queda̅ tabulam, ac suspiciosum impetat, nomen tamen, ut personæ parcat, fingit, & patriam tantu̅ nominat. quod autem bene nasutum hominem quendam, hoc est maximum obtrectatorem, Bonasum cognominauerit, ex ipsa constat epist.*

Scholia in epist. CI.

Paulus Apostolus præsente rege Agrippa, de criminibus responsurus, quo posset intelligere qui auditurus erat, securus de causæ uictoria, statim in principio sibi gratulatur, dicens.) *Quod, legendum est, non quo. significat autem, quia posset intelligere, scilicet Agrippa rex, qui auditurus erat*. Legerat enim illud Iesu: Beatus qui in aures loquitur audientis.) *Pro Iesu falso apud Batauum correcto re̅ legebatur antea Esaiæ. hic enim, que̅ citat, locus est apud Iesum filium Sirach, hoc est Ecclesiastici XXV. ubi enim nos habemus, Beatus qui inuenit amicum uerum, & qui enarrat iustitiam auri audienti:*

Septuaginta

Septuaginta legunt, μακάριος ὃς εὗρεν φρόνησιν, καὶ ὁ διηγούμενος εἰς ὦτα ἀκουόντων. hoc est: Beatus qui inuenit prudentiam, & qui in aures loquitur audientium. Et nouerat tantum oratoris uerba proficere, quantum iudicis prudentiam cognouisset.) *Falso pro nouerat, nouit, legebatur antea penes Erasmum: refertur enim ad Agrippam, de quo sicut dixit, quod legerat illud Iesu, ita subdit, & nouerat: alioqui uiderentur Iesu hæc etiã uerba esse, quæ non sunt. itẽ pro prudentia, quam lectionem omnia manuscripta exemplaria habent, prouidentia legebatur antea.* Eusebius Cremonensis.) *Cremona urbs Italiæ insignis est: de hoc autem Eusebio, qui presbyter erat, alibi superius D. Hieron. meminit.* Qui Faliscorum liberos prodiderat.) *Faliscis populis Falari nomen dederunt: Falare autem urbs erat, ciuitati Castellanæ proxima, cuius ruinæ adhuc uisuntur. multi montem Phisconem (sic enim montem Fiasconem ueteres uocant,) falso Falaros, & Faliscos eius oppidanos appellant. historia, quam hic refert D. Hieron. ex Liuio notissima est.* Et ut in fabulis legimus, auro ad Danaen penetres.) *Imbre aureo in Danaes sinum infusum fuisse Iouem propterea fabulati sunt ueteres, quod auro pudicitiam uirginis expugnauerit.* Alius te hæreticũ, alius te insimulat dogmatum peruersorem.) *Te, secundum uacat apud omnes codices, & nos ut uocem superfluam abrasimus.* Hic totius negotii mihi cardo uersatur.) *Aliter, ut habent octo ex Florentia manuscripti codices, Totus, non totius.* Hactenus sic locutus sum, quasi aliquid de epistola commutauerim.) *Vocem sic, ex omnibus manuscriptis exemplaribus nos reposuimus.* Faciunt ne intelligendo, ut nihil intelligant.) *Ex prologo Terentii in Andriam. Ne autem confirmandi uox est, quasi dicas, adeo, ualde.* Putaui mihi suscipiendum laborem, utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium.) *Non, uox utique hic necessaria, deerat olim penes Erasmum. is enim labor utilis quidem futurus erat studiosis, non autem Ciceroni necessarius: quæ enim necessitas ut has duas orationes uir eloquentiæ parens e Græco uerteret? exemplaria etiã omnia habent, uti nos emendauimus.* Nõ enim me annumerare ea lectori putaui oportere,

tere,

tere, ſed tamquam appendere.) *Annumerat qui omnia uerba, appendit autem, qui ſenſum tantum lectori reddit. pendendo enim, ponderis tantum ſumma redditur, non ſingula quæ ponderantur.* Numquid hærent in uerbis, ac non decorem magis, & elegantiam in translatione conſeruant? quam uos ueritatem interpretationis, hanc eruditi κακοζηλίαν nuncupant.) *Maxime hunc locum deprauatum inuenimus, diſtinctione potius orationis, quam uerborum mutatione. legebatur enim hoc modo. Nunquid hærent in uerbis, ac non decorem magis & elegantiam in translatione conſeruant, quam ueritatem interpretationis? Hanc eruditi κακοζηλίαν nuncupant. Eſt autem κακοζηλία, inepta, ac mala imitatio.* Accedunt hyperbatorum anfractus.) *Verborum tranſcenſus ὑπέρβατον dicitur: ὑπερβαίνειν enim transgredi, tranſcendereq. ſignificat. Quintilianus propterea uerbi tranſgreſſionem appellat. hoc autem contingit uel ordinis inuerſione, uel uerbi redundantia, uel etiam intericctione, præter quam uel comparationis ratio, uel decor poſtulet. Anfractus autem ſunt dubii, ac in ſe recurrentes uiarum inflexus, obſcuriq. circuitus.* Quod ſi cui non uidetur linguæ gratiam in interpretatione mutari, Homerum ad uerbum exprimat in latinum.) *Gratia, falſo antea legebatur.* Nec aſſedit litteræ dormitanti, & putidæ ruſticorum interpretatione ſe torſit.) *Omnia exemplaria, etiam ea quæ Eraſmus uidit, ruſticorum habent: & tamen ipſe contra illorum fidem pro ruſticorum, Xuſticorum, & ſola, ut eius moris eſt, animi coniectura, ſubſtituit. quod quidem tolerandum eſſet, ſi ſaltem pro auro argentum reddidiſſet; ſed ipſe ne æs quidem pro auro repoſuit, &, quod deteſtabilius eſt, Xuſticorum quoque ſignificatum inuertit, ac falſauit. Nam etſi Xuſtici athletæ apud Suetonium ſunt, qui in xyſto, hoceſt porticu ſe exerceant: unde ipſe didicit, ut pro circumforaneis, parumq. doctis poſtea hominibus xyſtici accipiantur? ruſticorum igitur legendum eſt. & iam uox, Putida, ad ruſticos, non ad athletas pertinet. præterquod ruſticorum, ac imperitorum hominum eſt, ſe in litteris potius ac ſyllabis torqueri, & eorum, quæ dicuntur, ſenſum negligere.* Talitha cumi קומי טליתא.

Locus

Locus est Marci quinto capite, significatq. Puella surge. uerba sunt uel e Syro & Hebraeo, ut ait Hieron. uel, quod idem est, ex Chaldaeo usitato tunc apud uulgus Iudaeorum, ex lingua quã in captiuitate Babylonis didicerant. cuiusmodi sunt etiam fere omnia, quae Hebraica esse putantur in euangelio. Graecus etiã codex habet: ταλιθά κοῦμι. *apud Erasmum tamen legebatur, Tabita cumi. qui error expungendus est etiam ex nono capite Actuum Apostolorum, ubi Dorcadi dictum est a Petro, Tabita surge. & in Graeco codice legitur,* ταβιθὰ ἀνάστηθι. Vt ἐμφατικώτερον faceret.) *Significantius, & cum maiori energia.* Hoc in Hieremia penitus non inuenitur.) *Eusebius in libro de demonstratione euangelica decimo, librarii errorem fuisse asserit, ut pro Zacharia scriberetur Hieremias: uel malitia a Iudaeis ex Hieremia quoque haec eadem uerba ablata: uel si uterq. propheta iisdem fere uerbis de eadem re prophetauerint.* Decorum pretium, quo appretiatus sum ab eis.) *Sic habent manuscripti codices: prius tamen quod, non quo, legebatur. qui error ex commentariis super hunc Zachariae locum etiam est abradendus. nobiscum faciunt & uulgata Bibliorum editio, & ipsa quoque Latine loquendi regula.* Sed in Osee propheta iuxta Hebraicam scribitur ueritatem.) *Vox, propheta, a nobis reposita est.* Si quis uerbo non offendit, iste perfectus est uir, potens refrenare omne corpus.) δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα. *his manuscripti consentiunt codices. Olim, & potest refrenare.* Respondeant λογοδαίδαλοι.) *Sermonis artifices sic uocantur, a Daedalo ingenioso architecto: Graeci pro uario & ingenioso propterea accipiunt. hinc Daedala Circe apud Virgilium; Daedala Mineruae apud Ennium; & Daedala terra penes Lucretium. Plautus logodaedalos ipse prius Hieron. huiusmodi appellat homines. Quidam a* διαδάλλειν*, quod est uariare, non a Daedalo tractum existimant nomen. Cicero in Oratore. Haec tractasse Thrasimachum Chalcedonium primum, & Leontinum ferunt Gorgiam, Theodorum inde Bizantinum, multosq. alios, quos* λογοδαιδάλους *appellat in Phedro Socrates.* Et Nazaraeus de radice eius crescet.) נצר *Nezer, quod Hebraeis uirgultum,*

aut

aut, ut nostri interpretantur, florem significat, pro Nazaræo Hieron. interpretatur. cuius sententiæ crucis titulus, qui Romæ in templo Sanctæ Crucis in Hierusalē adhuc, licet non integer, asseruatur, plurimum fauet. נצרי enim ibi, non נזרי, hoc est per Zade non per Zain litteram, Nazaraus scribitur. Sacrilegium est uel celasse, uel ignorasse mysterium.) *Aliter, sacrilegium.* Si uerba calumniatur.) *Omnes codices manuscripti sic habent, & locutio magis propria est. Olim, calumniantur.* Magis hoc admiraberis.) *Aliter, sic magis admiraberis.* παραφρασικῶς.) *Cum res alio explicatur sermone, liberiusq. copiosius, ac dilucidius exponitur, παράφρασις dicitur.* אלי אלי למה עזבתני. *Sic habemus in psalmo, unde Christum sum psisse uerba dum clamaret in cruce, Hieronymus asserit. alii uulgatis illum ex Chaldaica usum, in hunc scilicet modum,* שבקתני אלי אלי למה, *ut est in euangelio, magis uolunt.* Beatus qui habet semen in Syon & domesticos in Hierusalem.) *Sic transtulerunt LXX. locum illum Isaiæ 31. ubi nos habemus. cuius est ignis in Syon, & caminus eius in Hierusalem.* Sed quid faciemus ad authenticos libros, in quibus hæc non feruntur adscripta.) *Aliter, non fuerunt adscripta. authentici autem libri dicuntur, qui cum potestate, & auctoritate conscripti sunt. propterea eo nomine Iustinianus Imperator suas constitutiones inscripsit. αὐθεντία enim Græcis potestas, & auctoritas est, & αὐθεντέω dominor, & αὐθέντης dominus.* Porro quanta dimiserint, uel asterisci testes, ut dixi, sunt, uel nostra interpretatio, si a diligenti lectore translationi ueteri conferatur: & tamen uires Septuaginta editio obtinuit in ecclesiis, uel quia prima est, & ante Christi facta aduentum, uel quia ab Apostolis, in quibus tamen ab Hebraico non discrepat, usurpata.) *Non uires, sed iure, falso antea apud Erasmum legebatur.* Aquila autem proselytus.) *Aquila sub Adriano Imperatore, hoc est quadringentis triginta annis post septuaginta interpretes fuit, ut Epiphanius in libro de mensuris, & ponderibus testatur. proselytum uocat, quod ab Ecclesia propter astrologiæ studium expulsus, Iudæus factus sit, & abnegato Christo circumcisus fuerit.* χεῦμα. ὁ πορισμόν,

στιλβότητα.) χέω fundo, inde χεῦμα fusio. ὥρα & ὀπώρα,
æstatem, Galeno secundam tantum, quæ autumno proxima est.
æstatis partem significat, inde ὡραῖοι seu ὀπωραῖ non simplici-
ter poma, & arborum fructus, ut putat Erasmus, sed qui mol
lioris sunt corticis, & in mediis proueniunt æstibus, ut armenia-
ca, præcoquia, persica, pepones, cucumeres, cucurbitæ qui, ut
aiunt iurisconsulti, seruando seruari non possunt: de quibus sa
pe, uariisq. in locis apud Galenum, præsertim in libro de fa-
cultatibus alimentorum secũdo, capite secũdo fit mentio. στίλβω
renideo, ac splendo, inde στιλβότης splendentia. Atqui non
solum Hebræi habent ἄρθρα, sed & ille κακόζηλος qui syl
labas interpretatur & litteras, ut dicat σείει τὸν οὐρανὸν, καὶ
σείει τὴν γῆν.) Sed ille κακόζηλος, sine copula, &c. lege σείει τὴν γῆν.
tur antea: propterea sensus Erasmo obscurus fuit. significat autẽ
hoc dicto Hieron. quod non solum Hebræi habent articulos, sed
ille etiam κακόζηλος, qui syllabas, litterasq. persequitur,
hoc est quod ipse quoque in transferendo ex Hebræo, illis apud
Græcos usus sit. quod Latini facere non possunt. quomodo autẽ
articulis ipsis κακόζηλος usus sit, exemplum ponit in hoc uersu:
σείει τὸν οὐρανὸν, καὶ σείει τὴν γῆν. hoc est concutit, non concu
tit, ut uult interpres, cælum, & concutit terrã. uelut in primo Ge
neseos uersu de Hebræorum articulis nos exemplum habemus.
dum dicitur, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. κακόζη-
λον autem uocat, ut superius dictum est, hominem qui dum scru
pulose litteræ dormitanti adhæret, uerbaq. ac syllabas contentio-
se persequitur, et elegantiã sermonis, & sensum perdit. Cuius
rei exemplum nos ex nostro sermone capere possumus.)
Olim, carpere. Columen litterarum.) Hoc est, culmen. sic
Terentius in Phor. Eho bone custos salue columen nostræ fami-
liæ. et Plautus, senati columen, dixit: hoc est, decus, ornamentũ,
ac ueluti columnã, & basim. Et nostrorum temporum Ari-
starche.) Alexandrinus grammaticus, e Samothracia tamen
oriundus Aristarchus fuit, floruitq. sub Ptolemæo Philometore
Olympiade CLVI. Aristophanem grammaticum audiuit, obiitq.
in Cypro intercute aqua, anno suæ ætatis LXXII. ciborum ab-
stinentia se ipsum interimens. scripsit cõmentarios supra mille,

ut

ut hæc omnia prodit Suidas, Aelianus tam castigato eum iudicio fuisse testatur, ut Homeri uersus non putaretur, quem ipse non probasset. inde pro Critico, ac magno aliquo censore eius nomen usurpatur. Hæc est Plautina eloquentia, hic lepos Atticus.) *Adeo Plauti stylum ueteres commendarunt, ut ex Epio Stolone Quintilianus scribat, Musas ipsas non alio quam Plauti sermone locuturas fuisse, si Latine umquam loqui uoluissent: & Gellius in septimo, Latinæ & linguæ & elegantiæ parentem illum appellat. Leporem Atticum ideo nominat, quod uenustas Atticis peculiaris sit.* Oleum perdit, & impensas, qui bouem mittit ad ceroma.) *κήρωμα, unguentum erat ex oleo, & quarundam terrarum generibus confectum, quo athletæ ungebantur: oleum enim agilitatem, terra robur præstabat. hic tamen non ad unguentum, ut exponit Erasmus, sed ad locum ubi athletæ ungebantur, qui ipse etiam κήρωμα ab eo unguento dicebatur, Hieronymum reor respexisse. & iam uox Mittit, locum potius, quam unguentum respicit. utitur in hunc sensum ceromatis nomine Plinius, dum ait, iidem palæstras athletarum imaginibus, & ceromata sua exornant. Prouerbium de boue ideo dicitur, quod hoc animal certamini, ac palæstra prorsus ineptum sit. propterea qui laute bouem nutriebat, & ungendum ad illum athletarum locum mittebat, & oleum & impensas perdebat.* Sed Ruffini, & Melaniæ magistrorum eius.) *Melania, quæ una cum Paula Hierosolymam accesserat, Diuoq. Hieronymo amicissima fuit, Ruffini suasu, & obtrectationibus ab eo recessit, & Romam reuersa est: ubi una cum Ruffino sanctissimi uiri inuidens nomini, eius uita, ac scriptis semper detraxit. Quod autem Erasmus ad nigrum, & rufum colorem hic allusisse Hieronymum scribit, quid dicat prorsus ignorat.* Et alterius sapientis: Te ipsum intellige.) *Hoc est, γνῶθι σαυτόν, quod Chilonis fuisse creditur dictum. e cælo, inquit Satyricus, descendit, γνῶθι σαυτόν.* In loquendo simplicitatem excusabit sanctimoniæ magnitudo, & syllogismos Aristotelis, contortaq. Chrysippi acumina resurgens mortuus confutabit.) *Mirum est, quam hic ineptiat Erasmus, cū tamen Hieron. sensus clarus, at*

perſpicuus ſit . cum enim dixiſſet : Qui ſermone imitari ſe dicit
Apoſtolos , prius imitetur uirtutes in uita illorum : ſubdit dein-
de : Sic enim ſermonis imperitiam, ac ruſticitatem , ſanctitatis
magnitudo excuſabit : & ſyllogiſmos contra ſe motos mortui ſu
ſcitatione confutabit . hoceſt , ſi mortuum ad uitam reuocabit ,
hoc uno ſigno cuncta ſyllogiſmorũ proſternet acumina : quia ma
gis huic credetur miraculo , quam omnibus contra ſe excitatis
argumentis, ac ſyllogiſmis , etiam ſi Chryſippi, & Ariſtotelis il
li fuerint . Verum in hac tanta luce , ac rei ipſius claritate , au
diamus, quæ ſint Eraſmi ſomnia . reſurgens mortuus confutauit.
(ſic enim legit)non confutabit: ſiquidem illi, inquit, docent, hoc
neceſſario conſequi : mortuus eſt , igitur non uiuet : quod a pri-
uatione non ſit reditus ad habitũ . at Chriſtus ea confutat , qui
uiuit, cum uere fuerit mortuus. Hæc ille. Nulli dubium eſt Chri
ſtum reſurrectione ſua omnia quorumcumque ſapientum confu-
taſſe argumenta , & ſtultã reddidiſſe huius mundi prudentiam:
ſed quid ad huius loci propoſitum ? loquitur enim hic de illis, qui
ſermonis ſimplicitatem , Apoſtolorum excuſabant exemplo , aſ-
ſerens, ſi in hoc imitari placet Apoſtolos , imitentur eos primum
inſignis , & miraculis : quia ſermonis imperitiam ſanctitatis
magnitudine , & acutos ſyllogiſmos alicuius mortui ſuſcitatio-
ne ſic poterunt excuſare . Quam Demoſthenis , & Tullii Phi
lippicas tibi ſcribere .) Hoceſt , inuectiuas . ſic enim in Philip
pum orationes inſcripſit Demoſthenes , & eius exemplo Cicero
eas , quas in Antonium edidit .

Scholia in epiſt. CII .

Aſino quippe lyra ſuperflue canit .) Prouerbium eſt , in
eos , qui ad rem aliquam dicendam, uel faciendam inepti ſunt :
quippe cum nihil ineptius , abſurdius , quam aſini cantus ad ly
ram . Sed latinorum codicum uitioſitatem, quæ ex diuer-
ſitate librorum omniũ comprobatur .) Corruptam ſacrorũ
Bibliorum lectionem librariorum uitio aſſerit . propterea ſancte
a Tridentina ſynodo ſancitum eſt , ut erroribus ablatis , emen-
datiſſime uulgata imprimatur editio . Sintq. in hac re tantũ
ſimplices, ut Chriſti uerba exiſtiment ruſticana.) Apud Era
ſmum uox , re , deerat , legebaturq. & pro ut, falſo quidem , ut

ex textu ipso constat. Numquid in lancibus idola cælata descripsi?) *Quod auro, argento, similiq. alia pretiosa materia, in lancibus hæc sculperentur, cælarenturque, hoc dicit.* Verum ne Flaccus de nobis rideat.) *Vox, de, a nobis reposita est.* Amphora cœpit institui, currente rota cur urceus exit?) *Cum magnum quid explicare facereq. aggredimur, & tamen paruum, exileq. quid facimus, sic Horatius exprimit, a figulis tracta similitudine, qui interdum uas magnũ incipiunt, & rotæ uelocitate prærepti paruum tantum formant.* Reuertimur ad nostros bipedes asellos.) *Sic uocat rudes, & imperitos homines.* Illi gaudeant Gallicis canteriis: nos solutus uinculis, & in saluatoris ministerium præparatus, Zachariæ asellus ille delectet.) *Mysterium, non Ministerium, falso antea legebatur. Canterius autem equum castratum significat, unde Canterium montem in Sabinis dictum esse M. Varro auctor est. Galliæ autem nomen adiunxit, propterea quod ex ea prouincia, ut hodie ex Britannia, tales equi egrederentur. uocat autem Zachariæ asellum, quod Zacharias propheta de asello, cui Christus insedit, uaticinatus sit.* Beatus, qui seminat super omnem aquam, ubi bos & asinus calcant.) *Sic habent LXX interpretes Isaiæ 32. ubi nos ex Hieron. translatione legimus: Beati qui seminatis super omnes aquas, immittentes pedem bouis, & asini.*

Scholia in epist. ad Paulinum, CIII

VAE a principio amicitiarum fidem probatæ iam fidei, & ueteris amicitiæ præferebant.) *Sensus clarus est, & oratio perfecta. Erasmus tamen, solita temeritate, legendũ putat: Quæ a principio probata iam fidei fidem, & ueteris amicitiæ noua præferebant argumenta.* Sic Pythagoras Memphiticos uates.) *Iuuenem in Aegyptum perrexisse Pythagoram, scribitur, & Memphis etiam degisse, ibique Memphiticorum uatum arcanos scrutatum libros, de innumerabilibus sæculis obseruationem didicisse. contendit deinde Babyloniam, & Persidem, ut cursum syderum & magorum disciplinam perciperet. iuisse etiam Cretam scribitur, ibique una cum Epimenide in Idæum antrum descendisse. Trogus accessisse eum etiam Lacedæmonem scribit, ut Lycurgi, & Minois leges disceret. postliac ad Olympicum descendit certamen, & Italiam denique adnauigauit, ubi & mortuus est, in domo scilicet Milonis Crotoniatæ, ut inter alias opiniones Laertius refert.* Sic Plato Aegyptum, & Archytam Tarentinum.) *Platonem discendi gratia in Aegyptum perrexisse, omnis prodit antiquitas. Plutarchus uictus gratia oleum, ut ibi uenderet, secum asportasse scribit. Archytas autem Tarentinus Pythagoricus fuit, Platonemq. geometriam docuit. Tarentinorum remp. illum rexisse, & numquam ab hoste in conflictu aliquo superatum, ex Aristoxeni testimonio proditur.* Eamq. oram Italiæ, quæ quondam Magna Græcia dicebatur.) *a Græcis, qui eam possederunt, dicta sic fuit, cuiusmodi fuerunt Oenotrii, Iapyges, Messapii, & alii multi. Erasmus, dum quod Itali, illius oræ incolæ, Græce ob Græcorum commercia loquerentur, Magnam Græciam dictam scribit, quid loquatur prorsus ignorat. historia clara ex ueteribus est, & omnibus compertissima, & a nemine nisi a Batauo ignorata. nos secundo libro Originum Italiæ late id explicamus.* Captus a piratis, atque uenundatus.) *Quod Plato a Polide*

lide Lacedæmonio Aeginæ uenditus sit, eumq. Annicetus Cyreneus XX, aut, quemadmodum alii uolunt, XXX emerit minis, a Laertio proditur. uerùm, quod a piratis captus fuerit, iique illum uendiderint, a probato aliquo, præter Hieron. qui extet, auctore non proditur. Dionysii enim tyranni ira, quem Plato reprehendendo ostenderat, traditum Polidi ut in Græcia uenderetur, Laertius, & ceteri, qui eum sequuntur, ut Marsilius Ficinus & Guarinus Veronēsis in Platonis uita, scribunt. Veriorem autem esse Hieronymi, quam Laertii sententiam, ex ipso Platone ego colligo. siquidem primo ex Sicilia reditu, quo Polidi Platonem traditum a Dionysio ut uenderetur, proditur, hoc esse non potuit: amicabiliter enim a Dionysio tunc discessisse Platonem, ipsemet Plato epistola tertia quæ est ad Dionysiū, his uerbis asserit. Conuenimus ut domum remearem, finitoq. bello, quod tunc erat, ego & Dio Syracusam rediremus, tu autem nos aduocares. Neque etiam credi potest, quod si talia a Dionysio Plato semel passus fuisset, rursus ad eum accessisset: sicuti Dionis Syracusani causa, &, ut Dionysium in philosophiæ studiis iuuaret, illum ad eum rediisse constat ex epistola eius septima. quam Dionis propinquis, & amicis scribit. in ea enim cum profectiones omnes suas in Siciliam, & ex ea reditus diligenter connumeret, nihil tamen tale a Dionysio passum alicubi asserit. in secundo quoque ex Sicilia recessu nihil huiusmodi ipsi contigisse, apud eū legimus, sicut in tertio, Dionysii permissu se recessisse, & ab eo etiā commeatu adiutum, eadem septima epistola ipsemet prodit. Archytæ.n. Tarentini, & aliorum amicorum, non Polidis Lacedæmonii naui tertio illum euectum e Sicilia, in eadem epistola clare, diserteq. ipse scribit discessit autem quod parum bene animatus tunc in eum Dionysius esset. si ipsi igitur Platoni, magis quam Laertio, de Platone credimus, restat, ut a piratis illum potius captum, & ab eis Polidi Lacedæmonio, sicut a Polide postremo Anniceto Cyrenæo uenditum illum credamus. & forte piratæ illi uel sub Polide fuerunt, & Platonem, ut Atheniensem Lacedæmoniis inimicum, ceperunt, uel a Dionysio in ipsum postremo recedentē immissi sunt. Ad T. Liuium.) A Gadibus, extrema Hispaniarū ora,

hunc Liuii uidendi causa uenisse, Plinius iunior in epistola ad
Nepotem scribit: Apollonius.) *Tyaneum intelligit, cuius ui*
tam Philostratus octo uoluminibus complexus est, uerum nuga-
cissimis fabulamentis, & inanibus somniis refertam. Eusebius
Caesariensis ei ex parte respōdit. Physon amne transmisso.)
Hoc est Gange: sic.n. Gangē sacra appellat scriptura. Peruenit
ad Brachmanas.) *Indiae populi Brachmanes sunt, multarum*
gentium, ut inquit Plinius, cognomine, uel uerius Indiae sapien
tes. Porphyrius Platonicus eos, qui generis successione studio re
ligionis, & sapientia uacabant, Brachmanas, qui uero ad
idem electione tantum accederent, Samaneos dictos fuisse scri-
bit. horum uitam Bardesanes Babylonius litteris mandauit, &
Strabo de eisdem multa prodidit. creatum, interiturumq. mun
dum credebant, a Deo tamen administrari, ac regi: uitamq. no-
stram nihil aliud esse, quam uiuidum quendam hominis conce-
ptum, & mortem ortum ad alteram uitam, si quis tamen recte
philosophatus esset. Vt Iarcham in throno sedentem au-
reo, & de Tantali fonte potantem.) *Princeps horum sapien*
tum Iarchas dicebatur. Philostratus Apollonium Tyaneum ita
ab eis acceptum refert. Iarchas aureo throno, aureis etiam sta-
tuis exornato sedebat, infra eum alii sapientes humilioribus sel
lis. is Apollonium nominatim ad se uocatum primo salutat: de-
inde de philosophicis rebus mutuo disserūt: ostendit postea Apol
lonio Iarchas statuam Tantali nomine subscriptam, longam
cubitos quattuor, similem manu phialam porrigentem. in hanc
perennis humor ita distillat, ut numquam tamen aqua foras
exundet. ex hac aqua philosophi illi bibunt, antequam eant cu
bitum: & ex eadem propinant, cum aliquem in amicitiam reci
pere uolunt: toris postremo herbaceis iacentes somnos ducunt.
Tantali autem fontem uocat Hieron. phialam illam, aqua ple
nam, quod Tantali inscriptione notata sit statua, quae phialam
tenet. Tantali autem nomen statuae inditum fuit, uel quod deo-
rum amicissimus Tantalus fuisse scribatur, ita ut eos hospitio
saepe susceperit, uel quod ita hospitalis, ut deficientibus epulis,
Pelopem filium ut diis apponeret occiderit; uel quod apud infe-
ros hac poena damnatus scribatur, ut aquam labro proximam
semper

semper habeat, & numquam ex ea bibere posit. Vt Gymnosophistas.) *Cum Cicero libro quinto Tusculanarum quaestionum de Gymnosophistis ita scribat: Quae barbara India uastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ij, qui sapientes habentur, nudi aetatem agunt, & Caucasi niues, hyemalemq. uim perferunt sine dolore: cumq. ad flammam se applicauerint, sine gemitu aduruntur: et Hieron. in Aethiopia illos fuisse asserat: apparet & India & Aethiopia philosophos Gymnosophistas fuisse dictos, quod nudi uitam traducerent.* Et famosissimam solis mensam.) *Herodotus in tertio apud Aethiopes Macrobios fuisse solis mensam testatur, ad quam uisendam se legatos misisse simulauit Cambyses Rex, dum eis bellum inferre cogitabat. erat autem haec mensa huiusmodi. in suburbanis pratum quoddam omnium quadrupedum assa carne refertum uisebatur, quam per noctem singuli ciuium magistratus clam populo afferebant: ad eamq. ubi illuxisset, cuilibet epulatum licebat accedere. indigenae terra epulas subministrari credebant, & ueluti diuinum, solisq. id esset munus, solis mensam illam uocabant.* Habet enim nescio quid latentis energiae uiua uox.) *Sic habent omnes manuscripti codices, non ἐνεργείας. quod uerbum iam ad Latinos uenerit, & Latinorum more inflectatur. est autem energia uis quaedam, & efficacia ἀπὸ τοῦ ἐνεργεῖν, quod est efficere.* Vnde & Aeschines cum Rhodi exularet.) *Atheniensis orator fuit Aeschines, Demosthenis aemulator, diuersus tamen ab eo Aeschine, cuius uitam Diogenes scribit. ille enim etsi disertissimus esset orator, Socraticus tamen fuit, & Platonis condiscipulus, & Socraticorum more dialogos multos composuit. octo huius nominis Diogenes fuisse scribit, huncque, de quo Hieron. meminit, tertio connumerat loco. Plutarchus in Demosthene, post Alexandri Magni discessum, Demadem ac ceteros Alexandri amicos plurimum potuisse Athenis, Demosthenis potentia omnino suppressa, scribit. uerum cum accusatus Demosthenes ita absolutus fuisset, ut nec calculorum quintam partem Aeschines tulerit, missus in exilium Aeschines fuit, Rhodon scilicet, & Ioniam, ibiq. rhetoricam docuit.* Legem Domini, & prophetas didicisse se gloriatur.)

Aliter, legem Moysi, ut habent Brixiani codices. Arma enim militiæ nostræ.) τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν. *enim deerat olim. nos ex antiquis exemplaribus reposuimus.* Et captiuantes omnem intellectum.) καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα. *captiuantem tamen legebatur antea, sed falso. locus est 2. Cor. 10.* Ne negligat gratiam, quæ data sit ei per impositionem manuum presbyterii.) μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου. *sic etiã habet uulgata editio. 1. Tim. 4. prius tamen legebatur, presbyteri.* Aggæus propheta, immo per Aggæum Dominus, interroga, ait, sacerdotes legem: intantum sacerdotis officium est, interrogatum respondere de lege. & in Deuteronomio legimus: interroga patrem tuum, & annunciabit tibi, seniores tuos. & dicent tibi.) *Multum exultauimus de restitutione huius loci. apud Batauum enim correctorem, non Aggæus, sed Malachias, legebatur, & non, interroga, ait, sed, interrogauit. utrumque autem falso. Antiquissimus sacrorum Bibliorum codex, quem Carolus Magnus Ecclesiæ Sancti Pauli Romæ in uia Ostiensi donauit, nos primũ admonuit. interroga ait, legitur in eo. affixam enim principio operis hãc habet epistolam. & iam in hanc sententiam subdit Hieron. interroga patrem tuum, & annunciabit tibi: seniores tuos, & dicent tibi. At quod Aggæi, non Malachiæ hæc sint uerba, omnibus compertissimum est. scriptum est enim Aggæi capite secundo: Hæc dicit Dominus exercituum: interroga sacerdotes legem, dicens. si tulerit homo carnem sanctificatam in ora uestimenti sui, & tetigerit de summitate eius panem, aut pulmentum, aut uinum, aut oleum, aut omnem cibum, numquid sanctificabitur? respondentes autem sacerdotes dixerunt, non. et dixit Aggæus. si tetigerit pollutus in anima ex omnibus his, numquid non contaminabitur? & responderunt sacerdotes, & dixerunt: contaminabitur. cũ ergo dicat Hier. quod propheta, quisquis fuerit ille, seu potius per prophetam ipse Dominus sacerdotes de lege interrogauerit, idq. tantum in Aggæo, non in Malachia legatur, clarum est, Aggæum legendum esse, non Malachiã, & alicuius scioli temeritate falsam primo lectionem inductam: propterea quod Malachiæ dictum,*

quod labia sacerdotis custodiunt scientiam, & legem requirent ex ore eius, magis uulgatum esset, quam istud Aggai. quæ res etiam Erasmum decepit. Atqui numquam talem Hieronymi sententiam in Malachia inuenies, quod scilicet per Malachiam Dominus sacerdotes interrogauerit: immo de huiusmodi interrogatione legis ne uerbum quidem apud illum prophetam: & tamen omnis Hieronymi uis in interrogandi uerbo posita est. Cur dicitur Paulus uas electionis? Nempe, quia uas legis.) *antea legebatur, Nempe quia legis.* θεῦ δίδακτοι.) *Sic legimus Isaia 54. ex septuaginta interpretatione, & etiam apud Ioannem Euangelistam c. 6. Prius tamen unica dictione legebatur,* θεοδίδακτοι. Sapientiã autem non sæculi huius, nec principum istius sæculi, qui destruuntur.) *Sic habet uulgata editio 1. Cor. 2. & similiter Græcus codex,* οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων: *quibus manuscripta Hieron. exemplaria etiam consentiunt. apud Erasmum tamen legebatur, Quæ destruitur.* In tres partes scinditur, τὸ δόγμα, τὴν μέθοδον, τὴν ἐμπειρίαν) *Prima enim pars decretũ continet, hoc est id quod de quolibet morbo definitum est, secunda rationem seu compendium quoddã, quo ad finem peruenitur, tertia uero ipsam experientiam.* Homerocentonas, & Virgiliocentonas.) *Centones, ut testatur Ausonius, uocantur quædam carminum structuræ, ac compositiones uariisque locis, sensibusq. diuersis confarcinatæ, ut ex eis sic compositis unus prodeat sensus, quem seiuncta illa non reddunt carmina. uox tracta est a centone, quod genus uestis stragulæ est, aut operimenti, ex uariis rebus compositum, puta lana, tomento, & pannis; cuius usus erat ad ictus hostium infringendos. Centonesque, inquit Cæsar, iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent, Cato pro rustico accipit uestimento, dũ ait. Treis centones quæris, sex culcitras, nouem instragula. Erasmus, quod Græci* κέντρονας *hos uocent, Homerocentronas, et Virgiliocentronas legi debere existimat; Græcam enim compositionẽ esse mauult, propterea q. Græcã seruare dictionẽ debere. Nos receptam consuetudinem magis probamus. sicut enim abiecto ρ, non centrones*

sed

sed centones Latini uocant: a Græcis enim uocem duci existimatur: ita eam litteram in compositione seruare non debent. præterquod Latinam potius compositionem esse, non Græcam, si quis contendere uellet, iure reprehendi an posset, ignoramus. eiusmodi enim sunt apud Latinos, Homicidium, Lapidicina, Latusclauus, Melliloquus, Mellifluus, Nubigena, & innumera alia. quis enim Græcum esse centonis nomen affirmare certo potest? non enim desunt qui Latinum potius esse nomen, & a multiplicitate rerum, quæ in huiusmodi uestibus infarciebantur, centonem dictum existiment. Vtcumque: constat apud Suidam κέντρωνα & furem, & calcar, quo equus impellitur, significare, & uestem similem pro iumentis & qui eam consuit, item calumniatorem, & qui de aliis detrahit similiter appellari κέντρωνα: inde ὁμηροκέντρα tam ex Homeri carminibus contexta opera, quam etiam Homeromastigas accipi. nec falso in eo ὁμηροκέντρα pro ὁμηροκέντρωνες, ut putat Bassanus, legitur: quando & κέντρον idem significat. unde Hesychius Græcorum uocum certissimus interpres, κέντρον hastam, ac μάστιγα exponit: & ita Homerocentra, quod est apud Suidam, non tantum Homerocentonas, sed Homeromastigas etiam significat: cuius nominis Plinius in epistola ad Vespasianum. & alii ex ueteribus meminerunt. Homeri enim flagellum uox Græca significat: sic enim uocatus fuit Zoilus quidam malignus poeta, qui aduersus Homeri libros scripsit. Proba Falconia ex Virgilio centones huiusmodi composuit: & in centone nuptiali Ausonius Gallus idem fecit. Gelasius Papa cum Synodo LXX. Episcoporum Romæ habita, huiusmodi centonem de Christo Virgilianis carminibus compaginatum inter apocryphas reiicit scripturas.

Iam redit & uirgo.) *Carmen Virgilii in Bucolicis est. Cumanæ Sibyllæ uaticinium de Christo, & uirgine Maria, cuiusmodi erant illa, quæ per ἀκροστιχίδα composita sunt, qualia etiam a Cicerone citantur: in eis enim de Christo, & eius iudicio diserte scribitur; & ex primis uersuum litteris hæc uerborum compositio prodit. Ἰησοῦς χριστὸς, θεοῦ υἱὸς, σωτὴρ, σταυρός. hoc est. Iesus Christus Dei filius, saluator, crux. Verum sicuti ad Cæsarem ista infelices magis, quam imperiti eius sæculi homines trahebant,*

hebant, quod Resp. sine eius regno salua esse non posset: de Christo enim Sibylla id dixerat: ita illa Virgilius alio torsit. extant Grece Sibyllarum carmina, citanturq. a Iustino, Lactantio, Clemente Alexandrino, & aliis ex ueteribus multis. immo ab ipsis Apostolis in publicis concionibus citatas Sybillas, idem Clemens testatur. ita enim de Christo apud gentiles uaticinata sunt clare, atque dilucide, ut propheta penes Hebreos id fecerint parum apertius. an autem ea ἀκροστιχὶς, que nunc de Iudicii die Erythrea, aut Cumana Sibylla nomine circumfertur, eadem cum ea de qua Cicero meminit, ut quidam putant, fuerit, incertum. hoc unum ex Cicerone constat, a uafro quodam Sibylla interprete compositam, & Sibylla nomine in uulgus prolatam: ni Cicero etiã ipse desiderio abigendi potius e Rep. tyrannum, quam illum pro uero Rege recipiendi, hoc dixerit. Vide librum eius de Diuinatione secundum, & Augustinum de ciuitate Dei libro 18. c. 22. Videlicet manifestissima est Genesis, in qua de creatura mundi, de exordio generis humani, de diuisione terræ, de confusione linguarum, & descensione usque in Aegyptum scribitur Hebræorum.) *Falso legebatur antea ex Batavi correctione, De confusione linguarũ, & gentium usque ad exitum scribitur Hebreorum. non enim exitus Hebreorum ex Aegypto, statim post Genesim, sed multa post exodi capitula describitur. Quattuor ex Florentia exemplaria in hunc eundem sensum, quem ex aliis codicibus repesuimus, habebant: Et descensione usque ad Aegyptum gentis scribitur Hebreorum. dicit autem Hieron. Genesim manifestissimam, non per ironiam, ut somniat Batauus, sed uere; significatque, in promptu esse, ac patere, ut de exodo, ac numeris statim dicit; hoc est non ignorari librum: non quod res que in libro describuntur, Mystica intelligentia manifestissima sint: hoc enim modo nullus sacra scriptura liber manifestissimus est.* Hucusque Pentateuchus, quibus quinque uerbis, loqui se uelle Apostolus in Ecclesia gloriatur.) *Sic mystice omnes ueteres exponunt illa Apostoli uerba 1. Cor. 14. Sed in Ecclesia uolo quinque uerba sensu meo loqui, ut alios instruam, quam decem millia uerborum in lingua. Erasmus tamen, uir semper sui similis,*

similis, non solum taxat sacerdotes, quod magni faciant uerba, quæ nec ipsi, qui sonant, intelligunt, sed etiam D. Hieron. notat, quod his uerbis Pauli nonnullam inferat uim: cum Apostoli mens fuerit, satius esse in Ecclesia quinque uerba, quæ intelligantur, proferre, quam decem millia, quæ ab audientibus non percipiantur. hæc autem dicendo, uere ostendit se illum esse, de quo alibi scribit Apostolus. Animalis homo non percipit ea, quæ sunt spiritus Dei. stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur. in hunc modum Iulianus, & Porphyrius, acerrimi Christianorum hostes, Apostolos accusabant, quod loca quædam ex ueteri testamēto in suam, quam probare uolebant, torsissent sensum. quibus a patribus plene, copioseq. responsum est. Prosa incipit, uersu labitur, pedestri sermone finitur.) Vide de hac re infra in præfatione super Iob, ubi late id explicat. Propositione, assumptione, confirmatione, conclusione determinat.) His partibus constat rhetoricus Syllogismus. Primo.n.rem proponimus: mox rationes pro ea assumimus: tertio testibus, & aliis confirmamus modis: postremo concludimus, quid iam ex dictis probatum sit. Veniam ad Iesum Naue, typum Domini non solum gestis, sed etiam nomine. transit Iordanem, hostium regna subuertit, diuidit terram uictori populo.) Olim, Veniam ad Iesum Naue, qui typus Domini non solum gestis, sed etiam nomine. transiit Iordanem, hostium regna subuertit, diuisit terram uictori populo. Et post euersionem prioris populi, effusum iri Spiritum sanctum super seruos Dei & ancillas.) Vox, iri, ex antiquioribus exemplaribus a nobis reposita est. futurū enim tempus Iohelis uerba respiciunt. Sed & super seruos meos, & ancillas in diebus illis, inquit, effundam spiritum meum, & dabo prodigia in cælo. Amos Pastor, & rusticus, & ruborū mora distringens, paucis uerbis explicari non potest.) Olim, Destringens. Abdias qui interpretatur seruus Domini.) Olim, Seruus Dei. nam, עבדיה seruum Domini significat, sicut עבדאל seruum Dei. Nomina prophetarum, quæ sequuntur, ipsemet Hieron. exponit. יונה Ionas enim columbam; מיכה Micheas pauper, siue percussus, propterea q. cohæres Christi. נחום Nahum

Nahum consolator: חבקוק Habakuk luctator: צפניה Sophonias speculator, siue secretum Domini: חגי Aggaeus festinus, & Laetus: זכריה Zacharias memoria, seu memor Domini, significantes sicut מלאכי angelus, siue nuncius meus: שלמה Salomon, pacificus: עזרא Exdras adiutor: & נחמיה Neemias consolator a Domino, seu consolatio Domini. Splendor eius ut lux erit.) Olim, & lux erit. Vt post equos rufos, nigros, albos, & uarios.) Locus est Zachariae VI. in quadriga, inquit, prima equi rufi, in quadriga secunda equi nigri, in quadriga tertia equi albi, & in quadriga quarta equi uarii, & fortes. & ita etiam habent LXX. interpretes: antea tamen legebatur, post equos uarios, rufos, & albos. locum aliquis sciolus corrupit, quod ex primo Zachariae capite, non ex sexto historiam acceptã putauit: nec considerauit, quod ex ordine illã recenseat Hier. & post candelabri mysterium, quod quarto continetur, capite, ad equos deinde descendat. nos ex Brixianis codicibus genuinã restituimus lectionem. Et totius mundi Philoistωr.) Loquitur de Daniele, quem איש חמודות hoc est, desideriorũ uirum Deus appellat. Hieron. in hunc sensum amatorem historiarum totius mundi eum uocat. φιλοΐστωρ .n. φιλῶν ἱστορεῖν, Hesychio teste, significat. Erasmus etsi sensum perceperit, male tamen, Philistoros, legendum censuit. olim Philostoros legebatur. Nam quod Philostoricus antiquiores haberent codices, mendum est, sicut quod alii legerint Polyhistor, hoc est multarum historiarum: quod nomen Appioni grammatico datum est, et ita Alexander quoque historicus uocatus est. Dauid, Simonides noster, Pindarus, & Alcaeus, Flaccus quoque, Catullus, & Serenus, Christum lyra personat.) Vt Dauid absolutissimum ostendat fuisse uatem, lyricis praecellentibus poetis comparat; & ut lyricos hos fuisse intelligamus, lyrae nomen cõmode admiscet. Simonides Ceus poeta Melicus fuit. de hoc enim non de Simonide Iambico intelligit, ab eoq. octauã in lyra chordam inuentã traditur. eius obitum late explicat Cicero in libro de oratore. Pindarus notissimus est, sicut Catullus, & Horatius Flaccus, Venusina, ut, uocant, lucerna. Alcaeus Atheniensis fuit, & , ut quidã uolũt, primus lyrico carmine ludere cœpit. Aulus Serenus lyricus

ipse

ipse etiam fuit, &, ut Terentianus est auctor, eleganti, ac facili ingenio, & ad iocos, amoresq. describendos accommoda to: Martianus Capella, ac Nonius sæpius eius carmina citant. Cherubim quod interpretatur scientiæ multitudo.) *כרוב Cherub, quasi magister, exponitur, & quasi multiplicans: quod simul iunctum scientiæ multitudinem significat.* Hoc tan tum scio quod nescio.) *Sic Socraticum illud recte exponit, hoc unum scio quod nihil scio.* Non sum tam petulans & hebes, ut hęc me nosse pollicear, & eorum fructus in terra capere, quorum radices in cælo fixæ sunt: sed uelle fateor: sedenti me prætero, magistrum renuens, comitem spondeo.) *Vox, in terra, hic utique necessaria, ex Brixianis codicibus recuperata est. sedentem autem otiosum uocat hominem, ac nihil agentem: cui tantum se præfert in docendo. codex tamen a Carolo Magno ecclesiæ Sancti Pauli donatus, habet, Sed enitis me profiteor.* Et inepte aliquid de Hermagoræ tumiditate effutiā.) *Etsi eadem sit significatio, magis tamen arrisit uox effutiam, quam effundam. Hermagoras Aeolides fuit Carion cognomento, rhetor egregius, sexq. de arte oratoria scripsit libros, & alia nōnulla, docuit Romæ post Cæcilium, & sub Augusto iam senex decessit. meminit huius Cicero libro primo de inuentione, & in Bruto, & Quintilianus libro tertio de scriptoribus artis rhetorica. Theodori fuit auditor, & sua scientia fretus, plus pollicebatur, ut constat ex Cicerone, quam præstare posset. propterea tumiditatem tribuit illi Hieronymus. nam quod timiditate hic legi possit, ut putat Erasmus, falsum prorsus est, & non minus ab historia, quæ de Hermagora fertur, quam a sensu, & uerbis Hieronymi alienum.* Credenti totus mundus diuitiarum est.) *Hoc est, uniuersa quæ sunt in mundo sua sunt, ac sibi pro diuitiis seruiunt, iuxta illud, Nihil habentes, & omnia possidentes. nam quod penu tantum, ac reconditam dumtaxat supellectilem mundus hic significet, eo sensu quo mundum muliebrem uocamus: Hollandi somnium est interpretis.* Vidua duo æra misit in Gazophylacium.) *Olim, ad Gazophylaciū.*

Scholia in epist. CXIII.

Cum Daniele sortitus est nomen.) *Quod Daniel Deside-*

riorum

uiorũ uir sit appellatus. Desiderius enim hic, ad quem scribit, uocabatur. Ingenium quasi uinum probantes.) *Quod uetusta uina nouis praeferantur. unde in euangelio. Nemo bibens uetus statim uult nouum: dicit.n. uetus melius est. sic Horatius taxat eos qui libros aestimãt annis. & Satyricus ait: Atque uni cedit Homero, propter mille annos. Hieron. ita euenire* LXX. *interpretationi asserit, quod propter antiquitatem a multis ceteris praeferatur editionibus.* Asterisco & obelo opus omne distinguens.) *Asteriscus stellula est, obelus ueru. illa quod minus erat additum ostenditur, hoc, quod amplius, iugulatur.* Proprium συύταγμα desiderant.) *συυτάττω compono, simul ordino: hinc συύταγμα compositio, opus.* Quartum in prouerbiis.) *Qui credit in me, sicut dicit scriptura, flumina de uentre eius fluent aquae uiuae, inquit Christus Ioannis 7. haec uerba unde hauserit, ignoratur; & forte ex iis quae perierunt accepta sunt. Hieronymus in prouerbiis apud Hebraeos, non autem apud* LXX *asserit hoc inueniri: ubi autem inueniatur, non prodit. Nos ubi in prouerbiis sint ignoramus, nisi de illis intellexerit: Aqua profunda uerba ex ore uiri, & torrens redundans fons sapientiae. fons enim redundans aquam uiuam ut habeat, & fluat necesse est. & nulla maior sapientia, quam credere in Chirstum.* Apocryphorum deliramenta sectantur, & Hiberas naenias libris authenticis praeferuut.) *Apocryphum reconditum, & occultum significat, quod tales libri clanculum, ac domi legerentur, nec essent digni qui in publicum prodirent. ἀποκρύπτω enim Graecis idem est, quod abscondo. Hiberas autem naenias portentosas appellat nugas, quod apud Hiberos semper figmentum aliquid magicum narraretur, non secus quam apud Thessalos, & Circaeos.* Quia in Platonis dogma cadere uidebatur.) *Quod apud Platonem duplex deprehendatur diuinitas, immo Trinitas ipsa, ut ex eius dictis Marsilius colligit. nam & πατρικὸν νοῦν, idest paternam mentem, per quam uitia purgarentur, ex Platone, ut testis est Augustinus, Porphyrius etiam praedicabat. addebatq. inter hos tertium quendam alium esse, & ita tres deos praedicabat.* LXX *autem procurarunt, ut Ptolemaeus unius Dei cultor, ex eorum inter-*

interpretatione elicere non posset, duplicem esse diuinitatem: propterea testimonia, quæ erant de filio Dei, ac etiam de Spiritu sancto, aut aliter interpretati sunt, aut omnino tacuerunt, ut Hieron. asserit: feceruntq. id, ut Regi satisfacerent, & arcanum fidei non uulgarent. Et nescio quis primus auctor Septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo extruxerit, quibus diuisi eadem scriptitarint.) *Recte dicit, primus auctor. quis enim hoc primo prodiderit, ignoratur. nam quod ita a ueteribus post Christum creditum sit, multi ex ueteribus affirmant, ut Iustinus martyr, Epiphanius, Cyrillus Hierosolymitanus, Augustinus, & alii.* Cum Aristeas eiusdem Ptolemæi ὑπερασπιστὴς, & multo post tempore Iosephus nihil tale retulerint.) *ὑπερασπιστὴς, satelles, ac protector, a clypeo, qui ἀσπὶς Græce dicitur. hic autē Aristeæ liber nunc etiā Latine translatus circumfertur.* Nisi forte putandus est Tullius Oeconnomicon Xenophontis, & Platonis Protagoram, & Demosthenis pro Ctesiphonte orationem afflatus rhetorico spiritu transtulisse.) *Vox, orationem, olim deerat. oeconomicon autem Xenophontis, qui liber de re domestica administranda tractat, non solum Cicero, sed etiā Columella transtulit. utraque autem uersio interiit.* Aliud est, si contra se postea ab Apostolis usurpata testimonia probauerunt, & emendatiora sunt exemplaria Latina, quam Græca, & Græca, quam Hebraica.) *Hoc est, si hoc, quod pro receptissimo habetur, principium negaretur, aliud profecto esset. hoc autem dicit ueluti maxime absurdum, & ἀδύνατον. tamquā si nos diceremus. aliud est, si euangelio non credis, & ueriorem putas esse Platonem quam Apostolum. quasi dicamus. si hoc nobis principium inficiatus fueris, actum est de te, nec tecum de fide disputare possumus. cui enim dubium est, fontem ipsum riuulis puriorem manare, & quo longius aqua fluit a fonte, eo minus sapere de fonte: sic Græca ex Hebreis, minus Hebrais, sic Latina ex Græcis translata, minus Græcis pura sunt, nisi scilicet origines ipsæ uitiatæ sint. quod multis in locis euenisse, harum linguarum periti optime norunt. nos infra exempla ponemus.*

Tandem

Scholia in epist. c

Tandem finito Pentateucho.) *Quod quinque libros contineat; sic dicitur. πέντε quinque, τεῦχος uolumen.* Grandi fenore liberati.) *Hoc est usura, quæ temporis interuallo augetur.* Iosue Ben Nun.) בן נון *idest filium Nun. Patris nomen Hebræi semper apponunt, ut familiarũ Romani. utrumque fit, ut ab aliis eiusdem nominis homines internoscantur.* Et ad Iudicum librum, quem Sophtim appellant.) שפט *iudicare significat, inde* שופט *index, & שופטים iudices.* Ad Ruth quoque & Hester, quos eisdem nominibus efferunt.) *Non iudicum titulo; ut somniat Batauus interpres; hos libros Hebræi proferunt. quis enim umquam hoc audiuit? sed eisdem, hoc est Ruth, & Hester nominibus. Si suos agnouisset hic interpres errores, non fuisset tot conuiciis in Hugonem Cardinalem, seu Carrensem, & Britonem inuectus: nam etsi illi loca aliqua D. Hieron. exponendo, ut Græcæ linguæ imperiti, fœdo interdum errore prolapsi sunt, fœdius errauit ipse, qui in tanta scientiarum, linguarumq. cognitione, quam sibi uindicabat, sæpe pro uero protulit, quod nesciuit: maluitque, ne aliquid uideretur ignorare, lectoribus imponere, quam imperitiam suam tacendo ostendere.* Sed pro uirili portione offerre linguæ meæ hominibus.) *Linguæ suæ homines Latinos uocat: nec Dalmatas, ut falso aliqui putant, intelligit.* Vt pro Græcorum ἑξαπλοῖς.) *Diximus alibi, sex sacrorũ Bibliorum uersiones Origenis studio simul per totidẽ columnas iunctas, ἑξαπλᾶ nuncupatas: quæ hæ fuerint, ex Epiphanio ibidem explicauimus; hoc est, LXX, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, Quinta Hierico in dolio inuenta; & sexta Nicopoli similiter in dolio reperta. Erasmus quia has postremas duas ignorauit, substituit ex suo cerebro pro eis duas alias, quæ nõ sunt, uersiones; primã quæ esset Hebræa Hebraicis litteris scripta; & secundã quæ similiter esset Hebræa, uerũ Græcis characteribus cõscripta. mira hominis leuitas, qui, quidquid sibi in mentẽ ueniat, pro ueritate mũdo ingerat. uide Epiphaniũ in lib. de mensuris, et ponderibus, et Nicephorũ lib. 5. c. 1 r. dicta sunt autẽ ἑξαπλᾶ ab ἕξ, quod est sex, & ἁπλᾶ simplicia, quod sex simplices, & sinceræ essent editiones; sicut*

sicut octapla ab octo editionibus sunt appellata. Cesset arcuato uulnere contra nos insurgere scorpius.) *Arcuatum dixit ab arcu, quod in modum arcus inflectatur scorpius, dum mordet.* Et nos ad patriam festinantes mortiferos Sirenarum cantus surda debeamus aure transire.) *Allusit ad Vlyxis fabulam; qui cum in patriam Ithacam reuerteretur, a Sirenis, ut testatur Homerus, dulci cãtu reuocabatur: & ut ad se magis accederet, hoc carmine utebatur, δεῦρ' ἄγ' ἰὼν ὦ πολύαιν' ὀδυσσεῦ μέγα κῦδος ἀχαιῶν. ponit autem Sirenes pro illecebris, ac delicijs huius mundi: quæ quia noxia sunt, & mortem homini comparant, propterea mortiferum nomen annexuit.*

Scholia in epist. CVI.

Viginti & duas litteras esse apud Hebræos, Syrorum quoque lingua & Chaldæorum testatur, quæ Hebrææ magna ex parte confinis est.) *Confines sibi esse linguas, Hebræam, Syriacam, Chaldæam, Arabicam, & Aethiopicam, nos in Aethiopica lingua institutionibus, quas Romæ sub Iulio tertio summo Pont. edidimus, demonstrauimus. Hebræa fons omnium est, quamuis Chaldæi Babylonici id ipsum suæ attribuunt. quod in ædificatione turris lingua, quæ in operarijs, ac mancipijs confusa, seu, ut magis propriè res explicetur, in multas diuisa est, in Rege, eiusq. familia illibata permanserit. uerum Hebræam non Chaldæam illam fuisse linguam, ut ceteri omnes ego existimo: Abraham enim qui inde in Palæstinam ueniens, secum eam attulit, Hebraice, non Chaldaice locutus est. hanc rationem ueriorem altera esse, propterea etiam ego existimo, quod Hebraica lingua simplicior sit, cetera magis composita: tribus enim litteris omnium fere uerborum radix apud Hebræos coarctatur: latius patet penes alios. & iam magis congruum est prius existimare fuisse id quod simplex est, quã quod compositum; & quod breuius est, quam quod longius. quando e simplici compositum aliquid fit, & e breui longum, non contra.* Certumq. est Ezdram scribam, legisque doctorẽ, post captam Hierosolymam & instaurationem templi sub Zorobabel, alias litteras reperisse, quibus nunc utimur.) *Certa omnium sententia proditur, sacros ueteris testa-*

menti

menti libros ab Exdra reparatos fuisse. Hieron. alias ab eo repertas asserit litteras, At ex secundo eius libro, capite octauo, custoditos tantum ab eo libros constat, non reparatos, licet ut scriba reparare etiam potuerit: sed non probatur: Congregatusque, inquit scriptura, omnis populus, quasi uir unus ad plateam, quæ est ante portam aquarum, dixerunt Exdræ scribæ ut afferret librum legis Moysi, quam præceperat Dominus Israeli. Attulit ergo Exdras sacerdos legem coram multitudine uirorum, & mulierum, cunctisq. qui poterant intelligere, in die prima mensis septimi, & legit in eo aperte in platea, quæ erat ante portã aquarum, de mane usque ad mediam diem, in conspectu uirorum, & mulierum, & sapientium: & aures omnis populi erant erectæ ad librum, & infra. Leuitæ silentium faciebant in populo ad audiendam legem. Populus autem stabat in gradu suo, & legerunt in libro legis Dei distincte, & aperte ad intelligendum, & intellexerunt cum legeretur. postea subditur quod ipse Exdras una cum Nehemia, & leuitis interpretabantur populo legis partem, de sollemnitate scilicet illius diei. additurq. in fine, Et in die secundo congregati sunt principes familiarum uniuersi populi sacerdotes, & leuitæ ad Exdram scribã, ut interpretaretur eis uerba legis. Addo, quod uerisimile non est, ut ex sola LXX. annorum captiuitate, amissa lex Moysi fuerit: præsertim cum numquam in ea uiri sancti, & prophetæ, quibus id cordi erat, defuerint, ut fuit Daniel, Sydrac, Misach, Abdenago, Exechiel, Aggæus, Zacharias, & alii. propterea D. Hieron. inuentorem tantum aliarum litterarum Exdram hic facit, hoc est emendatorem dumtaxat legis, non nouum auctorem, ac uelut perditæ recuperatorem. Hebrei celebratum fuisse ab Exdra magnum quoddam scribunt concilium, quod eorum lingua uocant כנסת הגדולה: in eoq. interfuisse asserunt eos quos diximus uiros sanctos una cum Mardochæo: longamq. concertationem habent, an in eo reparata lex, & puncta cum apicibus inuenta fuerint, una cum ea, quam de litteris habent, superstitiosa magis quam necessaria obseruatione. uide quid de hac re scripserit Elias Germanus Hebræus. Cum ad illud usque tempus iidem Samaritanorum, & He-

bræorum characteres fuerint.) Quales fuerint hi prisci Samaritanorum, & Hebræorum characteres, adhuc apparent reliquiæ in siclo quodam argenteo Mosaico quattuor dragmatum, qui circumfertur. in eo enim ab uno latere Hebraice scriptum est, Hierusalem sancta: ab altero, Siclus Israel. characteres ab Hebraicis nostri temporis longe diversi sunt. pro ב enim habent, M, pro ל habent, 7, pro iod, uelut digamma in uersum hoc modo 3. & similia. Kof tantum aliquo modo Hebraici, quo nunc est, retinet similitudinem. In libro quoque Numerorũ hæc eadem supputatio sub leuitarum, ac sacerdotum censu mystice ostenditur.) Hoc dicit, quia, ut constat Numerorum cap. 3. hæc fuit sacerdotum, ac leuitarum summa, millenario tamen numero. uiginti enim duo millia censi fuerunt: propterea primogeniti, pro quibus leuitæ substituti sunt, quotquot hunc numerum excesserunt, quinque siclis, hoc est XX denariis, pro quolibet solutis, seruitutem, ac ministerium tabernaculi redemerunt. Erasmus & Carrensi, & Britono Theologo, quos ipse adeo irridet, & quouis hac in re imperito imperitior, hoc dicere ait Hieron. quod leuitarum, ac sacerdotum uiginti duæ familiæ censerentur. tantum licet huiusmodi hominibus impune mentiri, & somnia sua pro euangelio uendere. Et nomen Domini tetragrammaton in quibusdam Græcis uoluminibus usque hodie antiquis expressum litteris inuenimus.) Intelligit nomen יהוה quod quattuor scribitur litteris: & propterea, quod quid sit Deus, magis ceteris nominibus exprimat, שם המפרש ab Hebræis uocatur. plus enim de Deo dicere non possumus, quam quod ipsemet dixit de se ipso. אהיה אשר אהיה Sum, qui sum. quæ significatio hoc nomine explicatur. sicut quod nihil illi desit, ipseque sibi sui sufficiat dum uocatur שדי. a Græcis primum ὢν, alterum αὐτάρκης dicitur. Sed & Psalmi.) Omnes psalmi quos hic recenset, cum alphabeticis litteris singulorum uersuum in eis capita incipiant, sequitur ut numero XXII contexti sint. tot enim alphabeti Hebraici litteræ, a quibus eorum inchoant uersus, sunt. Porro quinque litteræ.) Quinque esse apud Hebræos litteras, quæ aliter in principio, & medio, aliter in fine uerborum scribantur, nemo, qui prima Iudæorum

attigit

attigit elementa, ignorat. Vnde & quinque a pleriſque libri duplices æſtimãtur, Samuel, Malachim, Dibre Haiamim, Ezdras, Hieremias cum Kinoth, ideſt lamentationibus ſuis.) *Hos quinque libros, qui duplices ſunt, quinque duplicatis myſtice adſcribit litteris. Samuel enim duos continet libros, & totidem Malachim apud Hebreos. Latini Regum nomine omnes appellant. ſimiliter* דברי הימים *ideſt,* παραλειπομένων *libri duo ſunt: Ezdre apud Hebræos ſimiliter duo: & duo Hieremiæ iunctis* קינות *ideſt lamentationibus.* Primus apud eos liber uocatur בראשית.) *Hebrei Pentateuchi libros ab eorum uocant initiis, propterea Geneſim appellant* בראשית. *in principio. exodum,* ואלה שמות. *& hæc nomina. Leuiticum,* ויקרא *& uocauit. Numeros* וידבר *& locutus eſt, Deuteronomium* אלה הדברים *hæc uerba. quod ſic omnes iſti inchoent libri. Octauus liber duodecim prophetarum, qui apud illos uocatur* תרי עשר *ideſt, duodecim,* תרי *duo,* עשר *decem.* Tertius ordo Hagiographa poſſidet.) ἁγιόγραφα, *ideſt ſancta ſcripta: dicta ſunt autẽ ita, quod aliud proprium quo cenſeantur, non habeant nomen: non quod hæc ſanctis, alia Deo tribuantur, proptereaq. minoris ſint auctoritatis iſta quam illa, ut ſomniat Batauus interpres, omnis .n. ſcriptura ſancta eſt, &, ut ait Apoſtolus, diuinitus inſpirata. uerum cum prima pars legem contineat, Lex dicitur. Secunda a prophetis, qui ſunt in ea, nuncupatur. Tertia cũ nec legem habeat, nec prophetas, ſanctarũ ſcripturarũ cenſetur nomine. ſic in cælo Angelorum nomen, quod omnibus alioqui commune eſt, in eis tantum manſit, qui alio non cenſentur nomine.* Tertius eſt Salomon, tres libros habens. Prouerbia, quæ illi parabolas ideſt משלי Miſle appellant. Quartus Eccleſiaſtes ideſt קהלת coeleth: Quintus eſt canticum canticorum, quem titulo שיר השירים Sir aſirim appellant.) *Aliter, Eccleſiaſten. Salomonem autem etſi tertio connumeret ordine, in tres tamen partes, propter tres illius libros diuidit.* משלי *autem apud Hebræos idẽ eſt quod apud Græcos Parabolæ, & apud nos Prouerbia: ſicut* קהלת *Græce* ἐκκλησιαστὴς, *Latine concionator dici poteſt. quod in eo libro Eccleſiam, concionemq. Salomon de uanitate mundi inſtruat, & quod ipſe domi ſenſit, foris*

populo explicet. Canticum autem canticorum propterea dicitur, quod eximium quoddam canticum sit, & cetera omnia cantica superet, ac praecedat. Qui liber apud nos Paralipomenon primus, atque secundus inscribitur.) παραλειπόμενα omissa significat: quod multa in his libris scribantur, quae in Regum libris praetermissa sunt. Hebraei autem propterea verba dierum appellant, quod in eis temporum historia describantur. Diaria autem, ut aliqui vocant Latini, & ἐφημερίδες apud Graecos, etiam singulorum dierum continent acta. Atque ita fiunt pariter ueteris legis libri uigintiduo.) Olim, at ita sunt. Hic prologus scripturarum, quasi galeatum principiū.) Galeatum vocat, quod sicut galea capiti imponitur, ita hic prologus initio scripturarum praefigitur: ut non secus sacras genuinas scripturas ab apocryphis, ut subdit, tueatur, quam galea caput ab ictibus defendat. Igitur sapientia, quae uulgo Salomonis inscribitur, & Iesu filii Sirach liber, & Iudith, & Tobias, & Pastor, non sunt in canone.) Philonis esse opus Sapientiam Salomonis nomine inscriptam, alibi dicit, sicut Ecclesiasticus Iesu filii Sirach est liber: Iudith, & Thobias, chaldaice scripti reperiuntur, & ab Hebraeis veluti historia quaedam, extra canonem tamen leguntur, quorum Tobiam ipse ea conscriptum lingua legi. Pastoris librum Hermes Pauli Apostoli discipulus edidit, ut in catalogo Hieron. refert. circumfertur uulgo, aetate nostra impressus: plenus est reuelationibus ad futurum Ecclesiae statum pertinentibus. sacris Bibliorum libris annumeratum fuisse propterea hic testatur Hieron. quod publice in ecclesiis Graecorum legeretur. multi ex veteribus eius usurpant testimonia, praesertim Clemens Alexandrinus. inter apocrypha tamen postremo ab Ecclesia reiectum est, ceteris, quos hic refert Hieron. receptis. nec refert quod in canone eos non esse scribat, quia de Hebraeorū, non Ecclesiae canone ipse intelligit. Vide post alias, Tridentinam de hac re synodum, Sessione quarta. In tabernaculo Dei offert unusquisque quod potest.) In templo Dei, legebatur antea, sed falso. dum fabricaretur enim a Moyse tabernaculum, nondum a Salomone templum, hae, de quibus scribit, oblationes factae sunt, ut constat

Exod.

Exod. 35. quid enim in pretioso illo, ac ditißimo Salomonis templo, pelles, & pili caprarum facerent? subdit in hunc sensum, se ipsum statim exponens Hieron. Vnde & tota illa tabernaculi pulchritudo. Florentini codices nos admonuerunt. Vel Paraphrasten, si ingratus.) *Paraphrasis est cum quid latius liberiusq. exponitur, &, seruato sensu, latius euagatur.*

Scholia in epist. CVII.

Si Septuaginta interpretum pura, & ut ab eis in Græcum uersa est, editio permaneret.) *Alibi quoque conqueritur editionem Septuaginta interpretum uitiatam, ac in uariis exēplaribus uariam circumferri, quod idem & nos de sacris Bibliorū libris a Hieron. uersis dicere possumus: multa enim librariorum, & impressorum incuria irrepserunt in eos menda: nonnulla etiam ex aliis editionibus interpollata: quæ res œcumenicam Tridentinam Synodum monit, ut mandarit rursus eos quam emendatißime edi oportere.* Illudentibusq. Iudæis cornicū, ut dicitur, oculos configere.) *Prouerbium est, de iis qui in re aliqua adeo docte, & ingeniose scribunt, ut ceteris nihil amplius relinquant. idem est enim hoc, quod callidos, & uersutos homines uersutia, & calliditate supplantare, & ueteratoria fraude decipere.* Cicero *pro Murena: Inuentus est scriba quidam Cneus Flauius, qui cornicum oculos confixerit, & singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit, & ab ipsis cantis iurisconsultis eorum scientiam compilarit. Idem pro Flacco. Hic hercule cornici oculum, ut dicitur. nam hunc Hermippum, hominem eruditum, ciuem suum, cui debebat esse notißimus, percußit. eius enim fide pecuniā sumpsit a Fusiis. Huiusmodi est Prouerbium illud apud Aristotelem in Politicis.* καὶ χρήσιμοι οἱ πόνηροι εἰς τὰ πόνηρα. ἥλῳ γὰρ ὁ ἧλος. *Dicitur autem hoc propterea quod oculatißimæ sint cornices. & ubi oculatißimis contradicendi occasio tollitur, idem est quod eorum configere oculos, ut amplius quod reprehendant, nō uideant. Hoc ipsum præstitit Hieron. libros sacros ex Hebræo in latinum uertendo: ista enim Iudæorum confixit oculos, ut ipsi, quo modo nobis illuderent, amplius non haberent. utitur hoc prouerbio etiam Macrobius, & alibi idem Hieron.* Hesychium laudat auctorem.

Aegypti episcopus Hesychius fuit, passusq. est sub Diocletiano, Maximiano una cum Philea, Pachomio, & Theodoro, similiter Aegypti episcopis. Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat.) *Pro Luciani, Iuliani perperam apud Batauum censorem legebatur. fuit enim Lucianus presbyter Antiochenus, qui, ut auctor est Hieronymus in catalogo, in scripturarum studio tantum laborauit, ut quaedam exemplaria scripturarum, usque ad ipsius Hieronymi tempus Lucianea nuncuparentur. Passus est Lucianus sub Maximini persecutione, Origenesq. de eo honorifice meminit.* Et certe Origenes non solum exemplaria composuit quattuor editionum, e regione singula uerba describens, ut unus dissentiens, statim ceteris inter se consentientibus arguatur.) *Exemplaria habent Brixiani codices, Florentini uero, & Transalpini Exempla. Quod autem Hollandus scholiastes suspicatur neutro modo legendum esse, sed potius Exapla, uerum esse non potest. sex enim editiones exapla continebant; hic uero quattuor tantum connexa erant, ut ipsemet Hieron. ait. τέτραπλα igitur uera huius operis nuncupatio fuisset; in quem sensum a Nicephoro Callisto libro quinto, cap. 11. τέτρασσα appellantur. Hieronymus in catalogo, duplicem hac in re Origenis fuisse laborem ipse etiam scribit; cui Epiphanius quoque accedit: Primum, in quo quattuor, hoc est LXX. Aquilae, Symmachi & Theodotionis interpretationes posuit: Secundū, in quo iis duas alias iunxit, quintam scilicet, & sextam in doliis inuentas: quod opus ἕξαπλα appellauit, a sex editionibus, sicut primum τέτραπλα, seu τέτρασσα a quattuor uocatum est. in Psalmis autem etiam septimam immiscuit, si Nicephorus uerum asserit. nam Hieron. immiscuisse Origenem septimam scribit, sed an in Psalmis tantum, non prodit. Epiphanius octauae etiam meminit, non tamen quod Origenes illam addiderit: quod opus sicut ἕπταπλα nuncupat, ita illud, quod septem continebat, ἕπταπλα appellari, necesse est.* Canino dente.) *Genuinos & intimos molares eosdem esse dentes Cicero ostendit, dum ait. Dentibus in ore constitutus manditur, atque ab his extenuatur atque molitur cibus. eorum aduersi acuti morsu diuidunt*

escas.

escas. intimi autem conficiunt, qui genuini dicuntur. Plinius nouißimos genuinos esse ipse etiam dicit. Canini autem, eodem Plinio auctore, inter latos, & acutos dentes positi sunt: & ita uerum non est, quod ait Erasmus, genuinos & caninos eosdem esse dentes. Et per uersuum cola digererē.) *κῶλον membrum, uersuum cola, idest uersuum membra: quod quilibet uersus a uersu, ueluti membrum a membro diuidatur. Hebræi Pasuch uersum appellant; & quo unus ab altero disterminatur, Athenach; quod in eo spatio lectori requies detur.* Iuxta Ismeniam canens.) *Meminit de Ismenia Plutarchus, Appuleius, & Valerius, quod Antigenides præceptor ei dixerit, cum parum commode sciret populo canere, erat enim tibicen, Mihi cane, & musis.*

Scholia in epist. CVIII.

A Troiade per Leucaten, & Acroceraunia ad Siciliā, & inde ad ostia Tiberis nauigauerint.) *Troias regio in qua Troia fuit: Leucate promontorium Epiri: & Acroceraunia eiusdem Epiri montes, uerum in fronte, a Pindi finibus ad mare usque extensi: extremoq. suo promontorio secundum Europæ sinum a tertio, hoc est mare Adriaticum ab Ionio dirimentes: Horatius infames appellat scopulos; & Lucanus, Scopulosa Ceraunia nautæ Summa timent. altißimi perhibentur esse montes, propterea q. sæpe fulminibus percuti: unde & illis nomen.* De Tyberiade quendam legis Doctorem, qui apud Hebræos admirationi habebatur, assumpsi; & contuli cum eo a uertice, ut aiunt, usque ad unguem.) *Auctorem, pro Doctorem, falso legebatur antea. A uertice autem usque ad unguem, Prouerbium est, quo totum negotium, idest a capite ad finem explicatur.* Sciendum quod apud Hebræos liber Paralipomenon unus sit.) *Libro, legebatur antea impressorum incuria.* In Bruto Ciceronis.) *Sic uocat Cicero librum, in quo de claris oratoribus scribit.* Optima enim quæque, ut ait Plinius, malunt contemnere plerique, quam discere.) *Non erubescit uir sanctus etiam Plinium citare: cum nasuti quidam hodie piaculum esse putent gentilium uti testimoniis: quod tamen D. Hieron. familiare admodum est.*

Vite-

Scholia in epiſt. CIX.

Vitetiſq. eorum ſupercilium.) *Arrogantiam criticam, & ſuperbiæ inditium eorum, qui tantum aliena carpere norunt, ſupercilium uocat. ea enim oculi parte ſurrecta, & complicata, huiuſmodi contemptus exprimitur.* Et ipſi facere nihil nouerunt.) *Olim, ipſe, typographorum ſomnolentia.* Nec Apocryphorum tertii, & quarti libri ſomniis delectetur.) *Tertius, ac quartus liber Eſdræ inter apocryphas ſcripturas reiicitur: propterea Tridentina generalis Synodus, primum tantum, & ſecundum canonicum eſſe dicit. Quod uero citra diſcrimen ullum illi legantur a nobis, ut obiicit Eraſmus, falſum eſt.* Nec de uiginti quattuor ſenibus, ſunt procul abiicienda.) *Verbum, habentur, repeti hic debet, hoc ſcilicet modo. Vt quæ non habentur apud illos, nec de uigintiquattuor ſenibus, ſcilicet habentur, ſunt procul abiicienda. alioqui in fine deeſſet aliquid, forte, ſunt. Vigintiquattuor autem ſeniores, de quibus mentio eſt in Apocalypſi, uigintiquattuor ſacræ ſcripturæ libros ſignificare aſſerit: his enim cãticum diuinæ ſemper canitur maieſtati.* Clauſis, quod dicitur, oculis.) *Prouerbium eſt in eos, qui nihil reſpicientes, ut libet faciunt, & dicunt ex animi impetu omnia.* Iudæos & Hebionitas.) *Non ſignificat ſemiiudæos, & ſemichriſtianos, ut Hollãdus ſomniat interpres, ſed uere Iudæos. Aquila enim, Symmachus, & Theodotio, omnes poſtremo circumciderunt ſe, & Iudæi effecti ſunt, Aquila ſcilicet fidem abnegando ex Chriſtiano, Symmachus ex Samaritano, & Theodotio ex Marcioniſta, ſeu Hebioniſta. uide Epiphanium in libro de menſuris & ponderibus. hos duos poſtremos Iudaizantes hæreticos uocat alibi D. Hieron.* Et per Origenis laborem in ἑξαπλοῖς eccleſiis dedicarunt.) *Dedicaſſe eccleſiis Græci has editiones dicuntur propterea quod ab eccleſiis legerentur, non quod ex admixtione Origenis in eccleſiis legerentur, quod aſſerit Eraſmus. nam etſi eas in uno uolumine poſuerit Origenes, non legebatur tamen in eccleſiis, excepto Daniele, niſi LXX. editio. unde infra epiſtola CXII. loquens de iiſdem interpretationibus Aquilæ, Symmachi, & Theodotionis, ait: Et tamen in ἑξαπλοῖς habentur apud eccleſias,*

&

& explanantur ab ecclesiasticis uiris. & in epistola C X V I I. *Graeci post* L X X. *translatores, Aquilam, & Symmachum, & Theodotionẽ legunt, uel ob studium doctrinae suae, uel ut* LXX. *magis ex collatione eorum intelligant.*

Scholia in epist. C X.

Vt librum Chaldaeo sermone conscriptum.) *Tobiae hic liber uulgo impressus circumfertur. Hebraei extra canonem, historiae scilicet tantum loco habent.* His, quae Agiographa memorant, manciparunt.) *ἁγιόγραφα sanctas significare scripturas supra diximus: ibiq. cur tertia tantum illarum pars sic uocetur, etiam explicauimus.*

Scholia in epist. C X I.

Sed quia hunc librum Synodus Nicena in numero sanctarum scripturarum legitur computasse, acquieui petitioni uestrae.) *Discere ex hoc loco potes, ad Ecclesiam pertinere recipere, uel reiicere libros: multos enim, quamuis in canone Hebraeorum non sint, pro canonicis ipsa recepit, ut Tobiam, & , de quo nunc loquitur, Iudith, qui ambo a Tridentina Synodo, ut factum fuerat alias, recepti sunt, etsi inter canonicos, suo scilicet tempore, non receptos, infra epistola* C X V. *scribat Hieron.* Et triumphali laude, perpetuis eam praeconiis declarate.) *Quod uictoriam de obtruncato retulerit Holoferne, triumphalem illi laudem tribuit.*

Soholia in epist. C X I I I.

Expresserint.) *Scilicet, Aquila, Symmachus, & Theodotio: olim tamen, expresserit.* Sed ex ipso Hebraico, Arabicoq. sermone, & interdum Syro.) *Quamuis liber Iob Hebraice scriptus sit, admixtae sunt tamen interdum harum etiam linguarum locutiones: ut de Chaldaea euenit in Daniele. hoc autem euenit ex persona eorum qui loquuntur.* ἐσχηματισμένος.) *Idest figuratus: quia non sit simplex oratio. Dionysius Halicarnassaeus scripsit librum περὶ τῶν ἐσχηματισμένων.* Vt si uelis anguillam, uel muraenulam.) *Elabuntur enim istae e manibus tanto citius, quanto fortius strinxeris, quod leuissimae sint cutis, & in angustum sine squamis finiant.* Hexametri uersus sunt.) *Si quis huius rei experimentum sedulo,*

& secundum Hieron. regulas fecerit, inueniet, sicut ego inueni, uerum esse quod ille dicit, esse scilicet in Iob hexametros uersus ex spondeo, dactylo, & aliis pedibus, ut Trochæo, Iambo, & Procelenmatico currentes: non enim syllabarum, sed temporum in eis habetur ratio, ut scilicet duæ breues pro una syllaba longa ponantur: nam & Procelenmaticum, hoc est quattuor breues pro Dactylo, qui ex una longa, & duabus breuibus constat, poni, omnes sciunt: quod eadem ratione in spondeo etiam fit apud Iob. Interdum quoque rhythmus ipse dulcis, & tinnulus fertur numeris lege solutis.) *Olim, numeris pedum solutis. nos ex Brixianis codicibus ita emendauimus. accepit enim id ab Horatio, qui scribens de Pindaro ait, Numerisq. fertur lege solutis.* Paruum comma quod remanet) *κόμμα incisio Latine dicitur ἀπὸ τοῦ κόπτειν. sic partem orationis uocamus, & in uersu, cum post duos, aut tres pedes syllaba aliqua superest.* Alcæi, & Sapphus.) *De Alcæo lyrico poeta supra diximus. Sappho autem mulier fuit ipsa etiam lyrico carmine insignis, Eresia genere, & Alcæo coæua, Tarquinii scilicet Prisci tempore; a qua plectrum inuentum proditur: scripsit præter uersus lyricos, etiam iambos, epigrammata, elegias, monadesq. altera iunior, Mitylenæa fuit, cui egregium testimonium Antipater Sidonius reddit. scripsit ad Phaonem amicum insigne carminum opus.* Vt qui Hebræorum sermonem ex parte didicimus.) *Et qui, falso legebatur antea.* Vncialibus, ut uulgo aiunt, litteris.) *Hoc est magnis. nam mensuras etiam uncia respicit, & ut alibi diximus, pondera omnia, ac numeros. sic autem legendum esse, non initialibus, quod scholiastes refert, constat ex eo, quod onera libros tales appellet. ex magnis enim litteris magni etiam prodeunt libri, qui potius onera sunt, quam codices.*

Scholia in epist. CXIIII.

Aut palmarum folia complicarem.) *Aegypti, & Africani ex palmis multa conficiunt, ut ex corticis filis, & frondibus flabella, uestes, funes, & storeas. Paulum Thebæum sic sibi pro indumento palmarum folia complicasse, texuisseq. Hieronymus in eius uita describit.* Pro flabello, calathis, sportellisq.)

tellisq.) Hæc *omnia, similiaq. monachi, ne uacarent otio, suis conficiebant manibus. canistrum enim calathum dicimus.*
Duplicia sunt ei uniuersa reddita.) *Constat ex fine libri Iob, quod Deus uniuersa, quæ amiserat, duplicata illi reddidit.*

Scholia in epist. CXV.

Et aliis laborare.) *Et, uti superfluã uocem deleuimus.* Fertur & *πανάρετος* Iesu filii Sirach liber, & alius *ψευδεπίγραφος*, qui sapientia Salomonis inscribitur.) *Panaretos falso & hic. & alibi penes Erasmum legebatur. Panaretos enim uocatus est liber, quem Ecclesiasticum dicimus, quod de omnibus tractet uirtutibus. sic uocat illum D. Athanasius in epistola ubi catalogum sacrorum librorum ponit, & ita etiam Ioannes Damascenus. ψευδεπίγραφος autem significat falso inscriptum: quod falso Salomoni liber ille inscriptus sit, cum sit Philonis Iudæi.*
Quæ non in tertiũ uas transfusa coacuerint.) *Acescunt uina quæ sæpius transmutantur, est in Prouerbio.*

Scholia in epist. CXVII.

Et aliquid simile habere de Psalmis, & operibus Salomonis.) *Psalmi breues quasdam habent sententias, quæ uersuum instar apud Hebræos sunt, propterea quod nec πεζούς, nec perpetuam recipiant orationem: non enim pedum regulis, ut fit apud Græcos, Latinosq. coartantur, inceduntque, sed eo excurrunt modo, quo apud Etruscos, ut nunc uocant, ea carmina, quæ soluta appellantur. sic accidit Salomonis operibus, præsertim Cantico canticorum: in quo non solum concisas uersuum instar sententias inuenies, uerum etiam fines mediis respondentes. ut est illud.* כפירין עסה לו המלך סלומה. *Ferculum fecit sibi Rex Salomon. huiusmodi sunt apud nos carmina quæ leonina dicuntur, ut illa quæ in apside Sancti Petri, super eius sepulcrum Romæ in hæc uerba leguntur. Summa Dei sedes hæc est, sacra Principis ædes, Mater cunctarum decus, & decor ecclesiarum.*
Vt per cola scribantur, & commata.) *κῶλον membrum, κόμμα incisio. in oratine cola sunt ubi sensus perfectus est, commata ubi imperfectus. perfecta enim oratio membris constat, imperfecta commatibus. sunt enim commata, ueluti iunctura in brachiis, cola uero ipsa brachia.*

Hie-

Scholia in epist. CXVIII.

Hieremias propheta, cui hic prologus scribitur, sermone quidem apud Hebræos Esaiæ, & Osee, & quibusdam aliis prophetis uidetur esse rusticior, sed sensibus par est.) *Falso legebatur antea apud* Transalpinos *typographos: Hieremias propheta, cui hic prologus scribi, sermonetur quidem apud Hebraeos.* Quadruplici planxit alphabeto.) *Lamentationes Hieremiæ quadruplici constant alphabeto, proptereaq. quattuor continentur capitibus, quælibet scilicet sua capite. ab alphabeti litteris per ordinem uersus apud Hebraeos incipiunt. Latini, nominatis Hebraicis litteris, quotquot illæ fuerunt, id expresserunt: aliter enim id facere nequiuerunt.*

Scholia in epist. CXIX.

Sed uereor ne illud eis eueniat, quod Græce significantius dicitur, ut uocentur φαγολοίδοροι, quod est manducantes sannas.) *Mirum est quam in hoc loco restituendo laborauerimus. legebatur enim prius senecias, non sannas. quæ uox cum nec Græce nec Latine aliquid sibi uellet, nugati sunt super ea multi tanta uarietate, ut non solum quid significaret, sed quid etiam significare potuerit, incertius postea, quam esset antea, factum sit. Senecia, dixerunt, est immundum animal, seu immundus mus, labium senis, seu corrosum, rubrum quod est sub aure piscis, aut illusæ piscium, sic enim nescio quid uocant; saliua defluens per genas, herba genus, cui nomen senecio, & Italorum lingua fabula inepta. Erasmus ipse etiam diu super hac re tortus, ad coiecturas, ut sui moris est, confugiens, falsam pro uera lectionem substituit, & uersum unum a Hieron. abscidit. pro φαγολοίδοροι enim, φιλολοίδοροι substituit: uerba autem, quod est, manducantes senecias, ut ab imperito aliquo adiecta, expunxit. Alius quidam Parisiensis Theologus, cuius opera sacrorum Bibliorum libri Parisiis anno Domini* MDLII. *impreßi sunt, uir quidem doctus, & laboriosus, partim Erasmum secutus, partim non, φαγολοίδοροι ipse etiam legit, addiditq. postea, ut Græcam uocem exprimeret, de suo: Quod est, conuiciis gaudentes. sic error errorem gignit. legendum est igitur, ut cuncta manuscripta habent exemplaria,*

φαγολοίδοροι, quod est manducantes sannas. Cum autem Eras*mus ait, compositionem hanc apud Græcos non consistere, cum potius dicendum esset, λοιδορόφαγος, sicut dicimus λωτόφαγοι, ostendit se Græcas litteras non satis bene didicisse: perfecta enim apud illos uoces in compositione commutantur, ut θεόφιλος, φιλόθεος, δωρόθεος, θεόδωρος, & similia. in hanc sententiam inuenies apud Hesychium, φαγανθρώπων, & φαγεσώριον uoces quæ a φάγω incipiant. hoc est qui hominem comedat, ἀνθρωπόφαγος inuersa compositione dicitur, & qui multum manducet. hunc autem loquendi modum a Demosthene Hieronymum accepisse existimo: ille enim in oratione περὶ στεφάνου uocat Aeschinem aduersarium suum ἰαμβόφαγον, quod ei obtrectando conuiciis uesceretur, ac saturaretur.* Sanna *autem quod idem prorsus sit cum conuicio, ac* λοιδορίᾳ, *nemo est qui ignoret. inde enim subsannandi uerbum ducitur.* Postice, *inquit* Persius, *occurrite sannæ. posticam enim sannam uocat, conuicium quod a tergo homini infertur. &* Iuuenalis. I *nunc & dubita, qua sorbeat aera sanna,* Tullia. *De Iob uero quod scriptum sit, ipsum bibere subsannationem quasi aquam, alio modo, quod reciperet scilicet, non inferret conuicia, intelligi debet. sannas autem hic legendum esse patet ex ipso* Hieron. *qui ante hunc uersum ait. Si autem amici mei & hunc subsannauerint, dicite eis, quod nemo eos compellat, ut scribant. sed uereor ne illud eis eueniat, quod Græce significantius dicitur, ut uocentur φαγολοίδοροι. quod est manducãtes sannas. a sanna enim subsannatores dici sic egregie explicat.*

Scholia in epist. CXX.

Siue quia sermo Chaldaicus est.) *Incipit Chaldaicus sermo in Daniele, capite secundo ab eo loco, ubi scriptum est,* Responderuntq. Chaldæi Regi Syriace, Rex in sempiternum uiue, *extenditurq. usque ad uisionem anni tertii* Regis Balthasar, *quam Daniel uidit in Susis, hoc est usque ad caput octauum.*

Hieremiæ pericopen.) *Sectionem.* περικόπτω *enim idem quod reseco significat.* Cum me in linguæ huius pistrinum reclusissem.) *Prouerbii loco usurpari solet pro re maximi laboris, quod in pinsendo frumento ingentes subirentur labores. quapropter*

propter mancipia ad huiusmodi opus tradebantur. non enim prisca, ac rudis illa aetas inuenerat, quo modo aquis uel etiã uento, ut in Gallia, & inferiori Germania fit, frumentariae molae uerterentur. ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι, καὶ ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι.) Ad uocem Graecam allusit Daniel, cum interrogasset unum ex illis sacerdotibus, dixissetq. ubi uidisti eos colloquentes, illeq. respondisset, sub schino, subinferendo, ecce Angelus Domini scindet te medium, σχῖνος enim lentiscus est, & σχίσαι idem quod scindere: & alteri qui dixit se uidisse eos concumbentes sub prino, πρίσαι, hoc est secet te. πρίειν enim idem est quod seco. Discophorum.) Discum afferens. Δισκοφόρος Graece dicitur. est autem discus uas, quo carnes seu prandium fertur.

Scholia in epist. CXXI.

Quem Ezdram, legisq. doctorem Hebraei autumant.) Hanc opinionem, quod Malachias EZdras fuerit, latius in praefatione, quam commentariis super Malachiam prophetam D. Hieron. praefixit, secutus est, asserens & titulum, & ea quae in Malachiae uolumine continentur, Ezdrae optime conuenire. Dorotheus tamen, cum quo Augustinus consentit, Episcopus Tyri, qui sub Constantino Magno uixit, diuersum ab Ezdra illum facit, scribens quod post reditum populi e Babylone natus sit in Sopha, uocatumq. asserit Malachiam, quod uelut angelus quidã a populo habitus sit. מלאכי enim angelum meum significat: & si LXX, ἄγγελος αὐτοῦ, idest angelus eius, & alii, atque caeteri, interpretati sint. Oseae synchronon.) σύγχρονος eiusdem temporis hominem significat. contemporaneum uulgus appellat.

Scholia in epist. CXXII.

Quae uel Samaria, uel Israel saepe memorantur.) Olim, uel quae Samaria. Auditus autem.) Spiritualem auditum, qui corde, non aure percipitur, intelligit, ut qui prophetis plurimum fieri solebat, secundũ illud: Loquutus est Dominus in me.)

Scholia in epist. CXXIII.

Senis mutare linguam.) Quod difficile sit seni mutare linguam: eam enim tenera aetas facile arripit, dura autem difficile. A saliua quam imbibit.) Saliuam gustum animi uocat, quod saliua ea, quae a capite descendunt, sapiat, & qualia illa

sint,

sint, ex gustu suo nobis referat. Tu qui summus sacerdos es.) *Non refert quod Hieron. Damasum, summum sacerdotem uocauerit, non summum Pontificem: quod non sine dolo notat Erasmus: quando duo sunt in Romano Pontifice, quæ considerentur, ordo scilicet, & iurisdictio: quo ad ordinem par ceteris Episcopis est, & hoc modo, summus tantum sacerdos uocari potest, hoc est Episcopus: quo uero ad iurisdictionem, primus omnium est, caput, & uniuersalis Ecclesiæ Pontifex: in eo enim tota iurisdictio Ecclesiæ residet, & ab eo in reliquos Ecclesiæ Pastores, ueluti a capite in membra, & a fonte descendit in riuos. cum Petro enim soli oues Ecclesiæ commendatæ sint, sequitur, ut super oues nullus Pastor iurisdictionem habeat, nisi illam a Petro suscipiat. hinc uetustissima, & ab Apostolis usque accepta consuetudine, seruatur, ut potestatem in populos exercere nullam poßint Patriarchæ, & Archiepiscopi, nisi Pallium a corpore sancti Petri per Romanum Pontificem prius acceperint: & hæc est stola illa Pontificalis, quam se Romæ accepisse Athanasius Alexandriæ Patriarcha testatur. hanc autem distinctionem, qua omnia hæreticorum in Romanum Pontificem argumenta soluuntur, si nouisset Erasmus, non dixisset, sacerdotis nomine Episcopum hic intelligi, & non mediocris auctoritatis illo tum sæculo fuisse Romanum Pontificem: quasi non semper eandem potestatem habuerit, & quidem supremam, aut una cum tempore illa mutata sit. Nos late omnia hæreticorum argumenta confutauimus in libro, quo Martino contra Papatum scribenti respondimus. edetur autem suo tempore.* Tertio gradu ad nos usque peruenit.) *Tertio gradu uetus testamentum ad nos peruenisse dicit, propterea quod Hebraice scriptum illud sit, deinde ex Hebræo in Græcum translatum, & tertio ex Græco Latinum factum sit.* Quos a Luciano & Hesychio nuncupatos.) *Vide supra epistolam C V I I. ubi de hac re scripsimus.*
Quattuor tantum euangelia, quorum ordo est iste.) *Euangelia legendum est, non euangelistas, unde subditur, codicum Græcorum emendata collatione. emendata enim significantur euangelia.* Codicum Græcorum emendata collatione, sed & ueterum. Quæ ne multum a lectionis Latinæ

ἐσχεδίασα.) *Idest, hæc tibi ruditer, & ex improuiso digeßi. Vitiatus maxime erat hic locus apud Erasmū. legebatur enim, αὐτοσχεδιασί, & tibi confestim discußi: idest ex improuiso, & impremeditate discußi. Verum præterquod hic deerat quid à Hieronymo elucubratum esset, hocest, casus, quem ab accusando uocant, & ita uerbum non habebat casum, qui eum sequeretur; uox, &, superflua etiam erat. error natus, quod aliquis Græce peritus interpretatus primo est, ταῦτα σοι ἐσχεδίασα. hæc tibi confestim discussi. mox codici interpretatio admixta est, & pro hac subrepsit, &: & quia Latine uerbum Græcū fuerat explicatum, ipsum uerbum in aduerbium mutatū fuit: sic enim error errorem semper gignit. apud meliores codices manuscriptos desunt uerba Latina, quæ Græca interpretantur, hocest, & tibi confestim discußi. Erasmus ea reposuit, propter uocem αὐτοσχεδιασί, quod sic uerbo casus deerat, ut diximus. qua in re bis ab eo peccatum est; primo quod uocem Græcam non correxit, secundo quod Latina, quæ non erant apponenda, apposuit.*

Quæstione prima.

Omnis qui occiderit Cain, Hebdomas, siue septimus uindicabitur.) *Explicat uocem Græcam Hebdomas, idest septimus. Hebdomada falso bis legebatur antea in hac quæstione.* Hic quidem de Cain, quod septima generatione a Lamech interfectus sit, & iuxta aliam editionem pœnam sui sceleris dederit: quod tot generationibus gemens & tremens uiueret super terram, nihil obscuri arbitror remansisse.) *Sensus clarus, uitiatus tamen antea erat locus, quod oratio ueluti perfecta consisteret ante uocem, nihil, & pro hic, legebatur hoc.* Nunc illud quod non interrogaueras, dum aliud agimus, irrepsit.) *Olim, irrepit.* Quod qui interficeret Cain, ab ingenti eum afflictione, & omnia supplicia transeunte liberaret pœna.) *Ita legendum esse constat ex textu. olim, interfecerit, liberarit.* Non dico tibi usque septies.) *οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις. cum Græca, Latina etiam consentit editio. olim tamen deerat uox, usque.* Et in principium ogdoadis erumpit.) *Olim, in principio.*

Quæstione secunda.

Et factum est post quadringentos & triginta annos exiuit omnis potentia Domini de terra Aegypti.) *πᾶσα ἡ δύναμις. sic habent LXX interpretes, & undecim manuscripti codices. antea tamen legebatur: omnis populus.* Et regnauit in Hierusalem annis XVII.) *Decem & septem annis regnasse Roboam constat. 2. Par. 12. & ita habent hic emendati codices: antea tamen sedecim legebatur.* Licet quidam uelint ab Amram incipere, & usque ad Finees, ut nos in Eleazaro fecimus, peruenire.) *Olim deerant hæ tres uoces, incipere, & usque.* Volumen Hebræum replico, quod Paulus φελώνην iuxta quosdam uocat.) *Vbi nos habemus 1. Tim. 4. Penulam, Græcus codex habet φελώνην. quod quidam pro uolumine Hebræo ueteris testamenti interpretati sunt. nam quod pro exteriori libri uelamine φαιλὸς accipiatur, diserte prodit Hesychius.* Nunc autem חמשים hamusim, idest quinque, immo, quinti, tantum scriptum est.) *Olim, quinta. ex quinti autem, factum primo est quinta, & postea additum, generatione: & ita redditum est, Quinta autem generatione.*

Quæstio tertia.

Samuel propheta connumeratus Moysi in sacerdotio Dei.) *Ait hoc pro eo quod scriptum est in psalmo 98. Moyses & Aaron in sacerdotibus eius, & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius. pro Sacerdotio, Psalterio, habent omnes Florentiæ codices manuscripti, qui sunt numero septem. quæ lectio non est aspernanda: nam ex eo psalmo non constat Samuelem fuisse sacerdotem, & ita Moysi in sacerdotio connumeratum: sed ponitur inter eos qui inuocant nomen Dei, ut late hanc rem Augustinus discutit. sed quod in eo fuerit annumeratus Moysi, clare liquet. sacerdotis tamen & Iudicis simul eum functum fuisse officio, alibi idem scribit Hieron.* Vade ad gregem, & accipe mihi inde duos hædos.) *ἁπαλοὺς καὶ καλοὺς habent amplius LXX, idest teneros & bonos. quamuis in codice Vaticano desit uox ἁπαλοὺς. Hier. tamē legebat, ut est apud LXX. unde subdit. quod teneros & bonos. dociles, & innocentis animæ significat: in nostra editione habetur tantum, optimos.* Quod

hanc

Isaac quærit ab Iacob, cur tam cito uenerit, admiratur celeritatem credentium fidem.) *Olim, admirabatur.* Appropinquant dies passionis patris mei, ut interficiam Iacob fratrem meum.) *Olim, appropinquent: nos habemus, Venient dies luctus patris mei. paulo post, dum eadem repetit uerba, uox, mei, deerat.*

Scholia in epist. ad Euagrium CXXVI.

Misisti uolumen ἀνώνυμον, καὶ ἀδέσποτον.) *idest, sine nomine, & sine domino, hocest sine auctore.* Nec me periculoso, & φιλεγκλήμονι miscere tractatui.) *φιλεγκλήμων dicitur is, qui amat reprehendi, & accusari. ἐγκαλέω accuso, criminor, ἔγκλημα, crimen, conuicium, reprehensio. hinc Paulus scribens ad Titum, ait. δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι. idest, qui ne reprehendi, aut accusari quidem possit. hocest qui culpa careat. ait ergo Hieron. ego nolebam me miscere tractatui periculoso, & qui taxari, ac reprehendi posset. unde subdit:* In quo, quodcumque dixissem, reprehensores habiturus forem. *Erasmus φιλεγκαίμονι legebat, uerbumq. a καίομαι, quod est incendo, deducebat. parcendum autem ei fuisset, ab exemplaribus destituto, nisi statim de suo capite addidisset: ut accipiamus eum librum hoc agere, ut incendium concitaret. Quisnam est iste liber, uir docte, a Hieron. aut editus, aut edendus, quo incendium, aut dissidium concitaretur? talis ne erat sanctissimi uiri natura, ut ad rixas, & discordias homines suis scriptis traheret? an tu potius tam crassi, & hebetis ingenii es, ut non uideas, non de libro aliquo ignoto nobis eum loqui, sed de ipso potius tractatu, quem nunc ad Euagrium scribit? nam etsi in animo Hieron. fuerat, se tam periculoso tractatui non immiscere, ait se tandem immiscuisse, quod miris ab Euagrio obtestationibus, ut id faceret, fuerit adiuratus.* Neque carnis & sanguinis uictimas immolauerit, & brutorũ animaliũ sanguinem dextra susceperit, sed pane, & uino simplici, puroq. sacrificio Christi dedicauerit sacramentum.) *Hic locus uitiatus erat antea in hunc modũ: Neque carnis, & sanguinis uictimas immolauerit, & brutorũ sanguinem,*

eorum animalium exta, idest quidquid super escam est, susceperit, sed pane &c. Quae uerba omni prorsus carent sensu, & historiae ueritati minime innituntur. Quis enim umquam audiuit, aut ubinam lectum a quoquam est, animaliũ exta, idest quidquid super escam est? & postea, super escam esse, quidnam significat? num praeter, aut potius in escam? hostiarum enim intestina in holocausta comburebantur, in aliis uero sacrificiis proiiciebantur, non suscipiebantur, exceptis agni Paschalis intestinis. de quo scriptum est. Caput cum pedibus eius, & intestinis uorabitis. uide Leuitici librum. At sanguis dextra suscipiebatur, & per gyrum altaris fundebatur. Florentini codices nobis suppetias tulerunt. In epistola ad Hebraeos.) Vbicumque de epistola ad Hebraeos Hieron. meminit, Erasmus aliquid cõtra eam, scilicet quod non sit Pauli, obgannit. nos alibi eum confutauimus. Vno statim uerbo explicari ἀγενεαλόγητος.) idest sine genealogia. Quod autem & hic, & supra epistola 123 iactet Erasmus, nonnisi se emendasse testamentum: utinam non illud etiam corrupisset potius, ac infinitis respersisset mendis. apparebit liquido hoc mundo, cum doctissimae contra eum hac in re ab amplissimo, ac undecumq. peritissimo Cardinali Guilelmo Sirleto iam diu exaratae lucubrationes prodibunt in lucẽ. Pro explicari, explicarit, falsò legebatur antea. Multus sermo, & ininterpretabilis.) δυσερμήνευτος est in Graeco. quod difficile exponi potest, ineffabilis scilicet. Verum quia amanter interrogas.) Olim, amantem. Ratione deducta, inuenitur Sem abnepoti suo decimi gradus Abrahã superuixisse annos triginta quinque.) Pro trigintaquinque falsò quadraginta legebatur antea. nos ex cunctis manuscriptis Florentiae exemplaribus ita restituimus. si enim a natiuitate Sem usque ad ortum Abraham fuerunt, ut ait Hieronymus, anni CCCXC. ipseq. Abraham uixit annos CLXXV. qui numerus reddit DLXV. sequitur quod Sem, qui uixit annis DC, superfuerit Abrahae annis 35. non 40. Siue, quod habetur ambiguũ, ipse dederit ei substantiae suae decimas.) Olim, habeatur. Vt illud uerissimum cõprobarit, quod apud Graecos cantitur: imperitia confidentiam, eruditio timorem creat.)

Thucydidis sententia similis huic est, ubi ait. ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. hoc est, imperitia confidentiam, consideratio autem cunctationem fert. olim non canitur, sed ponitur, legebatur.

Scholia in epist. CXXVII.

In septuagesimo septimo psalmo, quem iuxta Euangelistam Matthæum ex persona Domini dictum credimus.) *Hoc ait quia ex hoc psalmo in persona Christi citatur apud Mattheum cap. 13. ille uersus. Aperiam in Parabolis os meum. ait enim Mattheus. Hæc omnia locutus est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabolis nõ loquebatur eis: ut impleretur quod dictum erat per prophetam dicentem. Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita a constitutione mundi. Hieron. in commentariis super Mattheum, dum hunc locum pertractat, ait, adscriptum fuisse prius, per prophetam Esaiam dicentem: mox quod in Esaia locus non inueniretur, Esaiæ nomen abrasum· uerã autem lectionem fuisse, per prophetã Asaph. Asaph enim, hic psalmus est.* Taurum homicidam, & iumentum adulterii reum.) *Si bos, inquit scriptura, percusserit uirum, aut mulierem, & mortui fuerint, lapidibus obruetur, & non comedent carnes eius. & alibi. Mulier, quæ succubuerit cuilibet iumento, simul interficietur cum eo.* Nos autem derelinquentes Capharnaum, agrum quondam pulcherrimum, & cũ Iesu egredientes in desertum pascamur panibus eius.) *Alludit ad illud quod Ioannis 6. cap. scriptum est: Turbam, quæ panibus in deserto saturata fuerat, rursus Capharnaum accessisse, ut e terrenis panibus manducarent. carnalis enim, non spiritalis hominis est terrena tantum petere. asserit hoc Hieron. ut doceat spiritualiter quoque esse intelligenda, quæ de quadraginta duabus mansionibus scripta sunt. contendere enim Capharnaum pro perituro tantum terrenoq. cibo, non probatur a Deo: quapropter reprehendit huiusmodi, qui pro tali cibo ad se Capharnaum uenerant, Christus, dum ait. Quæritis me non quia uidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis. operamini non cibum qui perit, sed qui permanet in uitam æternam, quem filius hominis dat nobis.* כסרכקום *autem*

non agrum pulchritudinis significat, tunc enim כפרנחום *scribe retur, sed propitiationem aut uillam consolationis.* Si insipien tes sumus, & iumentorū similes hordeaceis.) *Multis osten dit, sacram ueteris testamenti scripturam non debere secundum litteram tantum intelligi, & exponi, sed habere sensum sacratiorem, & qui recondita mysteria infinita contineat. hoc autem asserit, ut has quadraginta duas Hebræorum mansiones, seu potius castrametationes, iter, quo ex hoc mundo ad cælum, uerā promissionis terram, contenditur, significare ostendat. alioqui litteræ tantū mortuæ adhærere, idem est prorsus, quod, iumentorum modo, hordeaceis alimentis pasci, & hac in re turbam, & imperitum uulgus sequi, quod a Domino hordeaceis, non triticeis panibus legimus exaturatum.* Terram Gessen pastora lem, & pluuiis irrigatam, non audet attingere.) *Si uerum est, quod Erasmus hic ait,* גשן *Gessen Hebreis significare terram compluttam; fateor neminem præter eum Hebraicam scire linguam. uerum illi, qui uix Hebraica elementa attigerat, satis fuit ex his uerbis Hieron. hanc extorsisse interpretationem.* גשן *enim nomen propinquandi significationem habet. Terram pastoralem ideo uocauit Hier. quod Iacob tributa fuerit a Pharaone, ut ibi pecora sua pasceret, propterea quod optima esset, & herbis fœcunda. Pluuiis autem irrigatam, cum Aegyptus Nilo irrigetur, non pluuiis, propterea dixit, quod terra Gessen cum mari mediterraneo in primis Aegypti oris proxima sit, & nebulas multas, quibus subiectam Aegyptum Plinius scribit, & rorem, quo perfundatur etiam in magnis æstibus, habeat copiosum.* Appellatur ipsa sollemnitas Phase, quam nos transitum appellare possumus.) פסח *Hebraice transitum significat: & iam in transitu ab Hebræis celebratum est Pascha, azimiq. panes ab eis comesi sunt, quod, cogentibus Aegyptiis, fermentari illi non potuerint. ad hoc etymon allusit Ioannes euangelista, cum dixit: Ante diem festum Paschæ sciens Iesus quia uenit hora eius, ut transeat ex hoc mundo ad Patrem.* Quas Græci ἀπάρσεις uocant.) *Quod, dum castra mouentur, tentoria, uasaq. omnia exercitus componantur, tollanturque: ab ἄρω enim ἄρσις, indeq. ἀπαρσις ducitur.* Per has currit uerus Hebræus,

bræus, qui de terra transire festinat ad cælum.) עברי *quod est Hebræus, a עבר, idest a transeundo nomen ducit.* περάτης *in hunc sensum a Græcis uocatur.* Nec mirum, si in illo numeri sacramento perueniamus ad regna cælorum, sub quo Dominus atque Saluator a primo Patriarcha peruenit ad uirginem.) *Loquitur de numero quadragesimo secundo, quo mansiones omnes terminantur; dicens non sine mysterio hoc factum esse; cum eodem numero a primo Patriarcha ad Virginem Christus peruenerit. tot enim ab Abraham usque ad Christum, ambobus scilicet numero inclusis, generationes apud Matthæum sunt. Quid enim sacratius, diuiniusq. excogitari potest, quam eodem numero nos ad Christum redire, quo ipse descendit ad nos? ad Christum enim reditur, cum ad ueram promissionis terram ex hoc mundo peruenitur.*

Prima mansio.

Quando hiems præteriit, & abiit sibi.) *Sic est in uulgata Ecclesiæ editione, & idem apud LXX inuenitur.* ὁ χειμὼν παρῆλθεν, ὁ ὑετὸς ἀπῆλθεν, ἐπορεύθη ἑαυτῷ. *antea tamen legebatur, præterit, & abit sibi.*

Secunda mansio.

Tunc non comedimus de fermento Aegypti, de fermento malitiæ & nequitiæ.) *Olim, de fermento Aegypti, de fermento malitiæ & nequitiæ. has enim duas uoces, de fermento, ex Florentinis codicibus reposuimus.*

Tertia mansio.

Tu dirupisti fluuios Etham, idest fortes.) *Versus est ex psalmo 73.* σὺ διέῤῥηξας πηγὰς καὶ χειμάῤῥους, σὺ ἐξήρανας ποταμοὺς ἠθάμ. *Hebræi uero,* אתה בקעת מעין ונחל אתה הובשת נהרות איתן *hoc est. Tu dirupisti fontem. & torrentem: tu exiccasti flumina fortia. olim apud Transalpinos typographos, ex Erasmiana correctione, seu uerius deprauatione, legebatur, Flumina Etham, idest fortes. cum dicendũ sit, aut flumina fortia, aut fluuios fortes. uox* איתן *uitiata est hoc in loco apud Hebræos.* איתם *enim, seu* אתם *legendum est, scilicet ut in fine m littera sit, non n. sic enim legitur Exodi 13. & Num 33. apud eosdem Hebræos, ubi de loco hoc mentio fit: sic habẽt hic LXX interpretes.*

&

Sexta mansio.

Deinde Apostolis omnibus.) *Vocat hoc in loco Paulus, ut recte Hieron. exponit, Apostolos, secundos, nō primos Christi discipulos, hoc est LXX. non duodecim, posse autem eos Apostolos uocari ex eo patet, quod Apostolus missus exponatur. de illis autem scriptum est:* Designauit Dominus *& alios* LXXII. *& misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem, & locum, quo erat ipse uenturus.*

Septima mansio.

Suph autem & rubrum, & scyrpus uocatur.) *Suph iunci, uirgultiq. cuiusdam, quo litora illius maris abundent, ab Aethiopibus, apud quos idem sit adhuc nomen, ego etiam audiui. ab eo autem uirgulto, mari inditum nomen creditur. Plinius a colore potius uel arenæ, uel aquæ, uel ab Erythra Rege Erythreum, quod rubrum significat, dictum magis existimat.*

Nona mansio.

χρῦμα, idest pulsatio dicitur.) *Sic exponitur* דפקה *Daphe-ca: at* דבקה *adhæsionem magis significat.* χρῦμα *autem pulsatio, sicut* χρῶω *pulso interpretatur.*

Vndecima mansio.

Amalec militat, ad crucis signum superatur inimicus: remissis orantis manibus, uictor hostis insequitur.) *Vox, orantis, olim deerat. loquitur de Moyse, quo, expansis in modum crucis manibus, orante, Israel uincebat. Florentini, iunctis etiam Brixianis codicibus, nos admonuerunt.* Dat consilium Septuaginta seniorum; & in typum Ecclesiæ de gentibus congregatæ, legis imminutio euangelio suggerente cōpletur.) *Mirum est quam paucis uerbis multa Hieron. fidei mysteria comprehendat: qua in re ceteris omnibus, Græcis, Latinisq. præstare illum equidem sine dubio existimo, Moyses populum regebat: uerum quia solus tantum subire onus non poterat,* LXX *seniores ueluti adiutores sibi asciscit. Moyses legem significat: quæ quidem debilis erat, & imminuta: nihil enim ad perfectum adduxit lex: hic legis defectus, ex euangelii diuitiis suppletur: ad euangelium enim pertinere septuaginta seniores Hieronymus interpretatur. Propterea uulnus quod Moyses ostendit.*

ostendit, Christus sanat. antea non imminutio, sed immunitio hic legebatur. Nos ope exemplarium locum correximus.

Duodecima mansio.

Moyses ascendit ad Deum, uocauitq. eum Dominus de monte dicens.) *Vox, eum, olim deerat.* Distributio, & oblatio principum in hac mansione descriptæ sunt.) *Olim, Descripti, mendose.*

Decimatertia mansio.

Nec hic uirulentias Aegyptiorum.) *Sæpe hac uoce D. Hieronymus utitur: nam uirulentias carnium alibi dixit; ubi de eo nomine a nobis tractatum est. a uidore enim, & tetro odore, qui uirus dicitur, nomen descendit. alarũ uirus dixit Plinius, & uirus paludis Columella. uocem ductam existimant a uiro, hoc est adulto, grandæuoq. iam homine: quod talis odor post coitum, & annos incipiat: deest enim in puero. errant igitur, qui iurulentias carnium, pro uirulentias, legendum esse in Hieronymo existimant.*

Decimaquinta mansio.

Virga Aaron & florem profert, & folia: & in æternam memoriam uirens siccitas conseruatur.) *Pro conseruatur, consecratur, falso legebatur antea. nã præter exemplariũ fidẽ, legimus Num. 17, Refer uirgam Aaron in tabernaculũ testimonii, ut seruetur ibi in signum rebellium filiorũ Israel. de qua re etiam in epistola Pauli ad Hebræos; similis habetur mentio.*

Decimasexta mansio.

Decimasexta mansio est, quę interpretatur Græco sermone ῥοιᾶς διαίρεσις, Latine mali punici diuisio.) *Sic locum ope Brixianorum codicum correximus. prius .n. non διαίρεσις, sed ἀποκοπὴ scriptum erat. Erasmus locum uitiauit, ex coniecturis, ut semper facit. ἀποκοπὴ enim abscißionẽ, sectionemq. non diuisionem, ut ipsemet Hieron. exponit, significat. ῥοιὰ autẽ malum granatum, seu punicum significare, in confesso est.*

Decimaseptima mansio.

Decimaseptima mansio est, quam in laterem possumus uertere.) *Lateres, legebatur antea. at* לבנה *nomen loci, laterem, non lateres significat: & sic habent Brixiani codices.*

Decimaoctaua mansio.

μικρογένεσις appellatur.) *Ideſt, parua Geneſis. quæ uerba omnes Florentini codices textui immixta habent. nos uulgatam retinuimus lectionem.*

Decimanona mansio.

קהלתה Decimanona manſio interpretatur Eccleſia,) *Propterea Eccleſiaſtes, ſeu concionator, qui uerba Eccleſiæ, ac fidelium cætui facit, קהלת appellatur. a congregando enim nomen deducitur.*

Vicesimaquarta mansio

Et contemptorem oculum effodiunt corui de conuallibus.) *Alluſit ad illud, quod ſcriptum eſt* Prou. 30. *Oculum qui ſubſannat patrem, & qui deſpicit partum matris ſuæ, ſuffodient eum corui de torrentibus, ſeu conuallibus, & comedent eum filii aquilæ.*

Vicesimaseptima mansio.

Christi autem uincula uoluntaria ſunt, & uertuntur in amplexus: quique hic fuerit colligatus, dicet: ſiniſtra eius ſub capite meo.) *Olim, non quique, ſed quicumque.*

Vicesimaoctaua mansio,

Porro quod uertimus filios ſtridoris, ad illum ſenſum refer, quod timore ſupplicii. & cetera.) *Olim, refert.*

Tricesimaprima mansio.

Et profecti de Iotbatha, caſtrametati ſunt in Ebrona עברנה. Triceſimaprima manſio interpretatur περαίωσις, ideſt tranſitus, ſiue tranſitio.) *Sic legendum eſſe, tum uox Hebrea, tum ipſe Hieron. qui alibi* עברי *περάτην interpretatur, nos docent. unde hic ſubdit. ad hanc uenit uerus Hebreus, ideſt περάτης, ſiue tranſitor, qui dicere poteſt. Tranſiens uidebo uiſionem hanc magnam. Hunc quoque locum uitiauit Eraſmus, & παράλευσις uocē ſubſtituit, aut potius παρέλασις. utrumq. enim dicit: & primam uocem tranſitum, alteram prætereuectionem interpretatur, ambarū ſignificationem a uerbo diſtorquens ſenſu. ſi.n. παρὰ præter, & ἐλεύθω uenio ſignificat, unde fit ut ex his uerbis iunctis tranſitus naſcatur, et nō potius aduentus, aut, ut ita dicamus, præteraduentio? ſic quoque παρέλασιν*

a παρε-

a παρελαύνειν, a Xenophonte, & omnibus Græcis, obequitationem, irruptionem, inuectionemq. in hostes, item præteritionem, seu, ut ex Hesychio aliquid dicam, prætercursionem, sonat: quæ omnia nihil ad rem. in quo non quod Græcæ linguæ proprietates ignorauerit, sed quod Hieron. ubi ipsemet se exponit, atque interpretatur, mutare, deprauareq. ausus sit, admiror.

Tricesimasecunda mansio.

Tricesimasecunda mansio transfertur in ligna uiri, seu dolationes hominis, quod significantius Græce dicitur ξυλακισμοφόρος.) Olim, dolationis. עץ lignum, inde מעצד dolatio, seu, ut ita dicam, lignatio, גבר autem uirum significat. Græca autem uox ξυλακισμοφόρος significat, lignorum ferax: quod multa in eo luco nemora, lignaue inueniantur: ut ipsemet Hieron. exponit: quod cum uerum sit, opus non est ut Erasmus ex suo cerebro substituat ξυλισμετὰ ἀνδρὸς, idest lignationes uiri: prout eam significationem Hebraica continent uerba. nam præterquod Hieron. expositioni hæc lectio repugnat, adulterina etiam est, cum eam exemplaria nulla progignant. Vnde in solitudine multitudo lignorum, nisi quod seduli, & diligentis magistri disciplina monstratur, cædentis ligna informia, & dolantis, facientisq; uasa diuersa.) Pro seduli, saculi falso antea legebatur.

Tricesimaquinta mansio.

Vtraque mansio ὑποκοριστικῶς appellatur.) Idest, diminutiue, quod una cum imaguncula, altera ab oue מקלות appellatur, similiter diminutiue. ὑποκορίζομαι enim idem est, quod blandior, ac per diminutionem loquor. ita enim qui oblandiuntur, cuiusmodi sunt κόραι, idest puellæ, loqui solent. Apud Platonem libro 2. de legibus, & lib. 5. πολιτείας, itemq. apud Demosthenem sumitur ὑποκορίζεσθαι, pro rem aliquam turpem honesto appellare uocabulo, ita ut nuncupatio illa auribus oblandiatur.

Tricesimanona mansio.

Et de Marthana ad torrentem Dei, & de torrente Dei ad excelsa.) Et de torrentibus Dei, aliter: quæ lectio magis placet: si tamen ad torrentes Dei ante legatur. sic enim rursus hic uocat Hieronymus: & נחליאל torrentes, non torrentem sonat.

Succe-

Quadrageſimaſecunda manſio.

Succedit Deuteronomium, ſecunda lex.) *Exponit, quid ſignificet Deuteronomium, ideſt ſecunda lex. olim, Deuteronomii.* Quis poteſt tanta noſſe myſteria? Qui in extremis legis, & huius uitæ finibus conſtitutus &c.) *Ideſt ille intelligere poteſt, qui in extremis legis, & huius uitæ finibus conſtitutus ſit. olim falſo, pro qui, legebatur, quis.*

Scholia in epiſt. CXXVIII.

Tertium Phinees meretur in præmium.) *Pro eo quod Phinees Iudæum cum ſcorto Madianitide concumbentem aluo traiecit, uentrem hoſtiarum in præmium accepit, prout ex capite Numerorum 25. ſecundum ueteres translationes, & Hebræorum traditionem proditur.* Voluptas & concupiſcentia, iuxta eos qui de phyſicis diſputant, conſiſtit in iecore.) *Tres animæ partes, rationalē, iraſcibilem, & concupiſcibilem, tribus corporis præcipuis tribuunt membris, rationalē cerebro, iraſcibilem cordi, concupiſcibilē iecori. prima nos Deo ſimiles reddit, duæ poſtremæ pecudibus.* Hieron. *ex Platonis Platonicorumq. in Timæo ſententia hoc accepit. in quam concurrens etiā Baſilius Magnus, iecur concupiſcentiæ inſtrumentum uocat. quapropter opus non fuit Eraſmo, ut uoluntatem hic pro uoluptatē legendum cenſeret: quippe cum uoluntatem, & cogitationē a corde uenire ex Chriſti ſententia* Hieron. *dixerit. Nam etſi nō neſciam alias aliorum hac in re fuiſſe opiniones, rectius tamen eſt, ab auctore, quem quis interpretatur, ubi fieri poteſt, non diſcedere. certiſſimum autem eſt, per ſanguinem, cuius origo omnis a iecore eſt, animantes concupiſcere, & affici uoluptate.* Ipſum quoque pectuſculum appellatur ἐπίθεμα ideſt additamentum, ſiue præcipuum, & egregium: תנופה Thenupha quippe hoc magis ſonat.) *Leuitici capite octauo, ubi nos habemus, Tulitq. pectuſculum eleuans illud coram Domino:* LXX *interpretes legunt, καὶ λαβὼν μωυσῆς τὸ στηθύνιον, ἀφεῖλεν αὐτὸ ἐπίθεμα. et ſeptimo capite, ubi nos legimus, Pectuſculum eleuationis, & armum ſeparationis: Septuaginta habent, στηθύνιον τοῦ ἐπιθέματος, καὶ τὸν βραχίονα τοῦ ἀφαιρέματος. eleuationis uox admonet nos, ut magnū diuinumq.* myſterium

mysterium, quod in hostiarum oblatione ex præcepto diuino obseruabatur, silentio non prætereamus. nulla enim re magis insigni sacrificium Christi, quod in cruce peractum est, explicari potest. eleuabatur enim primo in altum hostia, mox ad dexteram, sinistramq. latitudinis partem super aram efferebatur: תרומה eleuatio illa, hæc uero in partes extensio תנופה appellatur. Erasmus hunc quoque locum ob sacrarum litterarum imperitiam deprauare conatus est. legebat enim. ipsum quoque pectusculum appellatur ἐπιθέματος, idest additamenti. & hoc, quia septimi tantum capitis, non etiam octaui in Leuitico Græca animaduerterat uerba. Venter receptaculum ciborum in scorto Madianitide sacerdotali pugione confixus.) *Confixus, habent septem ex Florentia manuscripti codices; & aliquot Brixiani: & item ἐξεκέντησε est apud LXX, & Nazanzenus in sermone περὶ τῆς φιλοπτωχίας scribens de hac re συγκεντήσας dixit. olim legebatur, confessus.* Et ostendit mentibus consecratis Deo totum quod curamus, quod uoramus, in secessum proiici.) *Sic ex Brixianis, & quatuor Florentinis codicibus emendauimus. olim enim ex Erasmo legebatur. Totum quod currimus, quod satagimus, quod uoramus. ex curamus, primo factum fuit, currimus. quod uerbum quia improprie positum uidebatur, ut intelligeretur, satagimus additum est.* Vt nulla debilitate insignes sint.) *Segnes pro insignes legebatur antea. Erasmus eam, quam hanc lectionem magis probauit, uerum suo more, qui melioribus omissis, peiora semper fere sectatur. insignis, de morbo quolibet ac uitio dici potest, at non eodem modo, segnis. num propterea segnis quis erit, quod grandem paruum aut tortum habebit nasum? aut albuginem in oculo; aut paruam in corpore scabiem, lentiginem, aliamq. similem maculam? hi enim omnes ad sacerdotium accedere propter hæc uitia prohibentur, Leuit. 21. Quod autem insignis in malam etiam sumatur partem, nemo est qui ignoret; cum insignem latronem, insignem meretricem dicamus.* Et econtrario uidua, cuius cum Sara defecerunt muliebria, propter continentiam, & castitatem recipitur in domum patris, & de templi ærario alitur.) *Exponit illud quod Leui-*

tici 22. capite scriptum est. Si filia sacerdotis cuilibet e populo nupta fuerit, de iis, quæ sanctificata sunt, & de primitiis non uescetur. sin autem uidua, uel repudiata, & absque liberis reuersa fuerit ad domum patris sui, sicut puella consueuerat, aletur cibis patris sui. Iam tunc reiiciebantur Phygellus, & Hermogenes, & recipiebatur Onesimus.) *Onesiphorus legendum est, non Onesimus. nos post impressum locum, dum hæc commentaremur, animaduertimus. exemplaria enim minime iuuarunt. Erasmus non solum Onesimum legit, uerum solita inscitia pariter & temeritate ita ait. Hunc seruum Philemonis Paulus ad Christum conuerterat, Pauloq. seruierat in uinculis: itaque hunc summo studio Philemoni commendat in epistola ad eum scripta, alludens ad illius nomen, quod Græce significat utilis. Hieron. enim non ad eum Pauli locum, sed ad alterum respexit, in quo de Phygello, Hermogene, & Onesiphoro mentio fit. is autem locus est in secunda ad Timotheum epistola, capite primo. ait enim ibi. Scis hoc, quod auersi sunt a me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus, & Hermogenes. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui, quia sepe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit, sed cum Romam uenisset, solicite me quæsiuit, & inuenit. Det illi Dominus inuenire misericordiam a Deo in illa die. & quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti. Et iam Hieronymi sensui magis congruit Onesiphori, quam Onesimi historia. loquitur enim de sacerdotibus, qui pauperes, & indigentes recipere in domum & ad conuiuia debent: quod Onesiphorus erga Paulum præstitit: Onesimus enim illi in uinculis tantum, corporis obsequio ministrauit. Fuit autem Onesiphorus, Dorotheo Tyri Episcopo teste, unus ex LXX, Coroniæ deinde Episcopus: sicut Hermogenes Megarensium, & Phygellus Ephesiorum: uterque autem ad hæresim declinauit, Simoniq. mago Phygellus adhæsit.* Hominum quoque primi partus redimuntur: & quia condicio una nascendi est, pretium æqualiter offertur.) *Et, deerat antea.* fol. 99. Super patre, & matre pollui nobis non licet, quanto magis super fratribus, sororibus, consobrinis.) *Olim, Fratre,*

& similia quædam alia minuta hic correximus. Et quia debuit negligentiæ sentire cruciatum.) *Olim, negligentia, fal so legebatur.* fol. 103. περισκελῆ.) *σκέλος crus, περὶ circum. quod femoralia ad crurum initia, hoc est usque ad genua pertingerent. Bracas, feminalia ipse etiam Hesychius interpretatur. & quod ad pedes usque etiam peruenit, περισκελὶς uocat.* Secunda ex lino tunica est ποδήρης, idest talaris.) *Quod ad pedes usque perueniat, sic Græce dicitur. fit sæpe de ea mentio apud sacras litteras. huic similis est. & hinc habuit originem, ea, qua in sacrificiis utimur, albula, seu camisia nunc appellata: quam Christus, dum ea ab Herode illusus indueretur, altaris ministerio sacrauit.* Rotundum pileolum, quale pictum in Vlysseo conspicimus.) *Vlysseum, locus, seu porticus fuit, ab Vlysse dictum: quod ibi Vlyssis historiæ depictæ, non diuersæ uestimentorum formæ expressæ essent, ut putat Erasmus. Nam quod propter Penelopen in texendis uestibus & auleis peritissimam, uariis formis depingi solerent indumenta, quod interpres addit, somnium est. constat ex Plinio Vlyssem pileo solitum esse depingi: hunc autem Nicomachus Aristodemi filius, ac discipulus, Vlyssi primus addidit. talem igitur fuisse hunc pileolum Hieron: ait, qualis in Vlyssis imagine depingi soleret.* Assutas habens manicas, & in superiori parte, qua collo induitur, aperta, quod uulgo capitium uocant, oris firmissimis ex se textis, ne facile rumpatur.) *Ne facile rumpatur, scilicet talaris tunica. olim, rumpantur, & induitur, pro induitur.* Septuaginta ἐπωμίδα, idest superhumerale appellant. Aquila ἐπίῤῥαμμα.) *ὦμος humerus, ἐπὶ super. inde ἐπωμὶς superhumerale. ῥάμμα licium ex quo uestes texuntur, quod nomen Reatini mei, quorum Græca est origo, adhuc retinent. inde ἐπίῤῥαμμα uestis aliis superior: de qua re alibi diximus. nam quod ἐπένδυμα hic legi debeat, ut uult interpres, mihi non suffragantibus exemplaribus, minime probatur: præsertim cum Aquilam ἐπίῤῥαμμα & ἐπένδυμα idem uertisse indumentum, testetur Hieron. infra epistola 130.* In modum Caracallarum, sed absque cucullis.) *Ab huiusmodi uestis genere Imperator Antoninus, Septimii Seueri filius, Caracalla*

calla cognomen sortitus est. Scrutans eos qui de lapidum, atque gemmarum scripsere naturis.) *Olim, perturbato loquendi ordine legebatur: Scrutans eos qui de lapidum scripsere naturis, atque gemmarũ. Xenocrates, Theophrastus, Plinius & quos Plinius 37. historiæ suæ libro cõmemorat, et ex nostratibus Epiphanius Salaminæ Cypri Episcopus, hanc materiã pertractarunt.* Lyncurium inuenire non potui.) *Plinius ex lyncum urina in gemmam carbunculis similem glaciata, lyncurium nasci alicubi ex aliorum sententia prodit: quod cum lynces cognoscant, urinam inuidentes terra operire, eoq. celerius gemmam solidari. Demostratus e maribus fuluum, & igneum, e feminis languidius, & candidum lyncuriũ nasci ait. Ipse Plinius contra Demostratum, Dioclem, & Theophrastum suam promens sententiã falsum esse quidquid de lyncurio scribitur, asseuerat. hoc unum tamen constat, ab urina lyncum lyncurium appellari.* Quod Aquila διάφανον, Symmachus δίβαφον interpretatus est.) *Propterea existimo Symmachum δίβαφον, hoc est, secundo tinctum, coccum appellasse; quod* שני *nomen, & coccum, & secundum significat. βαφὴ tinctura, δίβαφον, quod bis tinctum est: sic uocabatur in purpura satur, ac plenissimus color. Quidam codices, & impressa olim lectio habẽt διάβαυον, uerum non placet: at multo minus Erasmi placet sententia, qui pro cocco, coccineoq. colore, lapillum quendam substituens, διάβορον legendum censet: cuius mentionem fieri a Theophrasto asserit: quasi de lapillis hic tractet D. Hieron. & non potius de quattuor coloribus bysso, hiacyntho, purpura, & cocco.* Quia de terrenis paulatim ad excelsa sustollitur.) *Sustollitur scilicet aer; unde subdit. & ipsa uestis hiacynthina a capite usque ad talos ueniens, indicat aerem de cælis usque ad terram fusum. sustollimur, falso legebatur antea.* Et singulis uersiculis, singula assignant tempora.) *Olim, & in singulis.* Arcturum, & מזלות Mazoloth, hoc est Zodiacum circulũ; & cetera astrorum nomina legimus,) *Sic habent septuaginta Iob capite nono; Hebraicam uocem, quo Zodiacus significatur, relinquentes. quod ipsum & alibi fecerunt, ut in uoce Chabrata, quæ Hebrais est* כברת*: ut constat Genesis capite 35. &* 48.

48 & 4. Reg. 5. quibus in locis nos habemus, uernum tempus,
aut electo terræ tempore. mirum est autem, peritissimos homi-
nes, in hac uoce, caph litteram, non pro littera, quæ inser-
uiat, sed pro radicali, ut uocant, accepisse: quippe cum eis χά-
ϐρατα transtulerint: cum potius litteram esse, quæ seruiat, he-
die credatur. A septuaginta ὑποδύτης.) Idest, ut ipsemet
exponit, subucula: quod sub aliis uestibus eam induamur. sic a
Græcis dicta est. Hesychius ἐσώτεριον ἱμάτιον, propterea in-
terpretatur. Quod ad genitalia nostra, & uerenda lex non
mittit manum.) Miro feminalium historiam rei sacræ accom-
modat: quod uirginitas scilicet præcipi non possit, propterea fe-
minalia, ut in ceteris fecerat uestimentis, fratrem Aaron Moy-
sen non induisse, sed quod ipsemet Aaron ea suis femoribus ap-
tauerit. unde subdit: Qui uult sacerdos esse, ipse se uestiat.
Ecclesia enim uirginitatem, cælibatumq. sacerdotibus non præci
pit, sed ad sacrum ordinem non recipit, qui eum non profitea-
tur. ordini enim sacro cælibatus annexus est.

Scholia in epist. CXXIX.

Legamus Malachiam. Beatos uos dicent omnes, dicit
Dominus: quoniam eritis uos in terra uoluptaria, quæ signi
ficantius Græce appellatur θελητή, quam uel sancti deside-
rant, uel quæ Deo placeat.) Falso antea non θελητή, sed
θέματα legebatur: nam quod Hebrais est חפץ, idem est Græcis
θέλω. locus est Malachiæ capite tertio. ubi enim nos habemus:
Et beatos uos dicent omnes gentes: eritis enim uos terra deside
rabilis. pro desiderabili, LXX. transtulerunt θελητή. Erras-
mum linguæ imperitia decepit, quod terram uoluptariam Hiero
nymus uocauerit: quasi uoluptatis nomen a uolendi uerbo non
ueniat: aut aliter explicari potuerit uox Hebræa חפץ, quod est
cum desiderio, ac uoluptate quadam uelle. Quod autem legen-
dum sit, uti nos emendauimus, coniecturis opus minime est. ipse
enim Hieron. semet ipsum ita clare exponit, ut Batauus somnia
nihil hic faciant. θελητή, inquit, idest quam uel sancti desi-
derant, uel quæ Deo placeat: hæ enim significationes sub hac
uoce θελητή clare comprehenduntur: quando θέλειν & uelle,
& desiderare significat: ad quam rem uox θέματα nihil facit:
præter-

preterquod Thessaliæ uallem, Ossa Olympoq. montibus cinctā, & aquis irriguam, scripturæ sacræ immiscere, non conuenit. Cicero Reatinorum uallem, quæ Velino fluuio alluta, ad lacum pergitur, aptius ex loci situ, & amœnitate τέμπη uocauit. quænam autem illa sit, ostendi ego ampliß. Cardinali M. Antonio Amulio Episcopo Reatino, uiro cum doctrina percelebri, tum pietate, prudentia, & rerum gerendarum experientia nemini secundo, dum præterito anno per ea loca lustrandæ regionis & oblectandi animi causa pariter obequitaremus. Expectabat enim fundamentum habentem ciuitatem.) *Sic habet uulgata editio Hebr. x1. & Græcus codex, ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. antea legebatur, expectauit.* Hanc epistolam quæ inscribitur ad Hebræos, non solum ab ecclesiis orientis, sed ab omnibus retro ecclesiis, et Græci sermonis scriptoribus, quasi Pauli Apostoli suscipi.) *Multis astruit, epistolam ad Hebræos Pauli Apostoli esse: Erasmus, qui, ut id negaret, etiam syllabas, nedum uoces, alibi semper, ubi potuit, captauit, hic prorsus reticet, & ne muth quidem facit. uide qua semper malignitate uirus fundat. corruptus antea erat hic locus: deerat .n. copula, &.* Ad populum phaleras, ego te intus, & in cute noui.) *Persianum carmen est, quod alibi etiam citauit. sensus est. apud populum fumos tuos uende, & te ipsum iacta. Phaleræ enim ornamenta equorum sunt, sumunturq. pro uerbis politis, compositis, & ornatis: unde phalerata uerba apud Terentium.* Vsque ad torrentē Aegypti, qui iuxta Rhinocoruram mari magno influit.) *Rhinocorura Aegypti ciuitas est, ut in uita Hilarionis, & in lib. de locis Hebraicis clare Hieron. testatur. quod etiam ex hoc loco satis per se constat. Erasmus, qui in uidendis Ecclesiasticorum hominum erroribus Lynceus, in scribendo autem talpa prorsus est, Plinium male intelligens, Idumeæ opidum esse Rhinocoruram asseuerat.* Ipsum mare, quod Palæstinæ Phœnici, Syriæ Cœle Ciliciæq. protēditur.) *Hic quoque locus uitiatus erat. nam uox, quod, deerat: & pertenditur, pro protenditur, legebatur.* Lege librum Iosue, & Iudicum, & quantis possessionū angustiis sis coartatus, intelliges.) *Pro coartatus, contatus,*

fœdißimo mendo legebatur antea. Nec Cn. Pompeium, Gabinium, Scaurum, Varum, Cassium, Sosiumq. replicabo.) *Hi omnes Syriam uexarunt, ut ex Iosepho, & aliis constat. nam quod ad Egesippi lectionem pro hac re nos reiicit Erasmus, profecto, quid dicat, ignorat. Egesippi enim, qui hoc nomine circumfertur, liber minime est. Plutarchus Gabinio Consuli Syriam decretam, cum Pisoni collegæ Macedonia obtigit, testatur; addens Caßium ab Antonio eo missum, & a Cn. Pompeio illam subactam in prouinciam Romani populi primum redactam fuiße.* Certe non colis idola, sed etiam seruiens Persis, atque Romanis, & captiuitatis pressus iugo, ignoras deos alienos.) *Hoc est non propter idololatriam hoc tibi euenit, ut e terra Iudææ expulsus sis; cum adhuc etiam Persis, & Romanis seruiens, deos alienos non colas: sed euenit, quia Christum in lege tibi promissum occidisti. propterea falso antea pro seruiens, seruis legebatur.* Habes quod elegisti, usque ad finem mundi seruiturus es Cæsari.) *Olim, habe.*

Scholia in epist. CXXX.

Quæ non placentam redolent; quas non condit Apicius.) *Farinaceum libum esse placentam, ex caseo melle & similibus additis, gustui placentem, omnes norunt. Apicius omnium nepotũ altißimus gurges, ut ait Plinius, quantas opes gulæ impendio perdiderit, & quæ de ciborum conditurís, & gutturis irritamentis scripserit, libro etiã adhuc extante, notissimum est. Seneca sua memoria extitisse Apicium testatur.*
Itaque quæris quid sit Ephod bad.) *Olim, Ephod bar. quæ lectio retenta etiam a nobis fuisset, si Marcellæ uerba hæc fuisse putassemus. Bar enim non Bad ab illa, licet per errorem, uocem hanc prolatam fuisse, ipsemet Hieron. non sine risu paulo post recenset.* Vbi nunc legimus, & omnes portantes ephod, in Hebræo habet, portantes ephod bad. Hoc quare ita dixerim, in sequentibus disces.) *Historiam hanc inuenies 1. Reg. 22. ubi nos habemus, uestitos ephod lineo. idem enim est Bad, quod lineum, ut ipse Hieron. paulo inferius in hac eadem epistola interpretatur. Mancus, mutilusq. erat hic locus antea: legebatur enim cum interrogatione sic: Vbi nunc legimus, & omnes*

omnes portantes ephod bad? Hoc quare ita dixerim, in sequentibus disces. illud enim quod in sequentibus declarat, est quod Bad lineum significat: ne quis putet hoc referri debere ad falsam illam uocem Bar, quasi quod in eo Regnorum loco ea non legatur. hoc enim dici non potest. quando ibi legitur: Trucidauit in illa die octogintaquinque uiros uestitos, seu portantes ephod bad. Brixiani codices nos iuuerunt. Ad uolumen iudicum transcendisti, in quo Micha de monte Ephraim scribitur mille centum argenti siclos matri, quos illa uouerat, reddidisse, atque sculptile inde fecisse, & conflatile.) *Pro atque, itaque, prius legebatur.* Fecit illud sculptile, atque conflatile, quod fuit in domo Michæ: & domus Micha, domus eius Dei.) *Corruptissimus antea erat hic locus, & omni prorsus carebat sensu, restitutus est autem LXX. interpretationis, a qua ille haustus est, ope: sic enim illi habent, Iud. 17. ubi hæc historia inuenitur, καὶ ὁ οἶκος μιχὰ, αὐτῷ οἶκος θεοῦ. idest, Micha domum suam illi Deo sacrauit, dedicauitq. Nos habemus, Qui ediculam quoque in ea Deo separauit. hoc est, sacellum illi Deo sua in domo dicauit. antea mendose: Fecit illud sculptile, atque conflatile, quod fuit in domo Michæ: & uir Micha, et domus eius Dei.* Et sexcenti uiri qui cincti erant uasis bellicis, ingressi sunt domum Micha, & sumpserunt sculptile, atque conflatile, ephod, & teraphim: ex quo coarguuntur eorum opiniones, qui ut dissolubilem facerent quæstionem, ephod argenteum putauerunt.) *Putauerunt argenteum fuisse Ephod, propterea quod sculptile uocatum uideretur, ut supra dixit. sed falsum est. hanc historiam habes Iud. 18. Erasmus hunc quoque locum deprauatum reliquit. deerant enim apud eum uoces, ex quo: & pro dissolubilem, indissolubilem legebat: qui quidem sensus cõt rarius uero erat. ut dissolubilis enim esset quæstio, qua in iis Iudicum capitibus, Ephod conflatile uocatum uidebatur, argenteum esse Ephod existimarunt imperiti aliquot: quasi dicerent, si lineum esset Ephod, quo modo conflatile appellaretur? ergo ut hæc quæstio soluatur, necesse est dicere, argenteum fuisse Ephod. uerum errabant: quod enim ibi uocatur Ephod, non est*

idem cum eo quod conflatile dicitur. quamobrem nos ibi habemus: Nostis quod in domibus istis sit Ephod, & Theraphim, & sculptile, atque conflatile? & infra. sculptile, & ephod, & theraphim atque conflatile tollere nitebantur. & rursus. tulerunt igitur qui intrauerunt, sculptile, ephod, & idola, atque conflatile, erroris autem causa fuit, quod inter ablatas ex argento formas, quæ erant in domo Micha, ephod etiam numeraretur, de quo in superiori capite, ubi de earum statuarum fusione tractatur, nulla mentio facta erat. Nam & Samuel qui illo cinctus refertur, leuites fuit: & sacerdotes Nobe hoc dignitatis suæ insigne portabant.) *Sacerdotes Nobe scilicet ciuitatis, qui Saulis iussu occisi sunt, de quibus scribitur. 1. Reg. 22. quod portabant Ephod bad, ut paulo ante dicebamus.* Hunc etiam locum Erasmi correctione corruptum inuenimus: legebat enim, & sacerdotes Nob bad. idest dignitatis suæ insigne portabant. Et hæ stolæ quas facient, pectorale, & superhumerale, & tunicas χοσυμβωταῖς, & cidarim, & cinctoriũ.) *Olim, & hæc stolæ quas faciant. Locus est exod. 28. ubi enim nos habemus, tunicam, & lineam strictam, LXX. una uoce transtulerunt, κοσυμβατὸς, significat enim fimbriatum uestimentum Hesychio auctore, qui κοσυμβωτὸν κροσσωτὸν interpretatur. quo nomine etiam linea stricta comprehenditur. nam ἀνάδεσμα & ἐγκόμβωμα paruo scuto simile, & ζῶμα Aegyptium apud eundem Hesychium significat. ἐπωμίδα.) Sic transtulerunt LXX superhumerale, ἐπὶ super, ὦμος humerus.* Aquila autem id quod illi ἱμάτιον dixerunt, ἐπίρραμμα & ἐπένδυμα dixit: quod scilicet tunica est. Et quod Hebræo sermone uocatur מעיל Mehil, superiorem tunicã. ἔνδυμα uero idest ἐπωμὶς, quod Hebraice dicitur ephod, superius pallium significat, quo tota sacerdotalis protegatur ambitio.) *Sensus clarus, & dilucidus, quod Aquila ἱμάτιον uocauerit ἐπίρραμμα, & ἐπενδύμα: & quod Mehil superiorem tunicam, ἐπωμὶς uero superhumerale significet. Superius tamen epistola CXXVIII. ait idem Hieron. Sextum est uestimentũ quod Hebraica lingua dicitur Ephod. Septuaginta ἐπωμίδα idest superhumerale appellant, Aquila ἐπίρραμμα, nos*

Ephod suo ponimus nomine. si ille locus incorruptus perstat, ut ego existimo, hic uitiatus est: credi enim non potest ut nomen ἐπίῤῥαμμα duobus uestimẽtis in uno eodemq. loco Aquila accõmodauerit. Nam si superhumerale uocauit ἐπίῤῥαμμα, alterum quod LXX uocarunt ἱμάτιον, ipse ἐπένδυμα uocasse credendus est. propterea abradendam esse uocem ἐπίῤῥαμμα, & ita legendum censeo. Aquila autem id quod illi ἱμάτιον dixerunt, ἐπένδυμα dixit, quod scilicet tunica est: & quod Hebraeo sermone uocatur מעיל Mehil, idest superiorem tunicam, ἔνδυμα. ἐπωμὶς uero quod Hebraice dicitur ephod, & cetera. Erasmus autem quo modo locũ correxerit, ipsum audiamus. ait .n. Mirũ quã hic locus sit deprauatus in omnibus exẽplaribus. arbitror autẽ legendũ ad hunc modũ, ne lectorem tandiu torqueam, quam ipse tortus fui. Aquila autem quod illi ἱμάτιον dixerunt, & ἐπίῤῥαμμα, idest uestimentũ, & subteruestimentũ ἔνδυμα dixit, & ἐπένδυμα; quod sub tunica est, quod Hebraeo sermone uocatur Meil מעיל, ἐπένδυμα idest superiorem tunicam: ἐπωμὶς uero quod Hebraice dicitur ephod cum superius palliũ significet &c. peccat autẽ haec Erasmiana emendatio in multis: Primo quod ἐπίῤῥαμμα, ut ex altera D. Hieron. constat epistola, nomen est ab Aquila, non a LXX interpretibus usurpatũ. Secundo quia cum ἱμάτιον & ἐπίῤῥαμμα uestimentum, & subteruestimentum interpretatus sit, opus non est, ut rursus dicat, quod sub tunica est. Tertio propterea quod cum ἔνδυμα & ἐπένδυμα duae sint uestes, in unam confundi non potuerint, ut de ambabus dicatur, quod sub tunica est. Quarto quod uox, cũ, ab eo posita, sensum omnẽ interturbet, & desiderari aliquid amplius in contextu faciat. lege supra epistolã, quae est ad Fabiolam de ueste sacerdotali, si hunc locũ, recte a nobis emendatum, intelligere uis. μορφώματα.) μορφὴ figura, μορφόω figuro, inde μορφώματα figurae, figurationes, formae. Et ecce κενοτάφια in lecto.) κενὸν inanem, τάφος sepulcrũ, inde cenotaphia sepulcra inania, & in quibus mortuorũ ossa sita non sint, sed illorum uel inscriptione, uel alio modo seruent memoriã. monumentũ Latini uocant. Iuxta Aesopici canis fabulam.) Notus Aesopi de cane bis repetitus Apologus, quod cũ is nõ panis sed carnis,

nã

ut hunc errorem a uulgo remoueam, frustum ore portans, prope aquam quandam transiret, in eaq. maiorem, quam esset caro, illius umbram uidisset, aperto ore ad umbram illam, uelati ad ueram aduolauit carnem: & ita quam ore tenebat, amisit, & quam querebat, non inuenit.

Scholia in epist. CXXXI.

Hæc omnia in figura contingebant illis; scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum decurrerunt.) *Mirum est, ne paruulam quidem epistolam inueniri posse, qua mendis ex* Erasmiana *emendatione deformata non sit. & tamen non desunt, qui hominem adhuc mirentur, & in celum usque preconiis, & panegyricis tollant: ea est horum sæculorum infelicitas & incuria potius, quam ignorantia.* Hic *locus haustus est* 1. Cor. 10. *ubi nos habemus*; Hac *autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt. &* Gre*cus codex,* ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις. ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ὑμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν. *& ita habent etiam emendati* Hieron. *codices.* *Erasmus tamen legebat, Scripta sunt autem de nobis.* Osee scilicet, qui accepit uxorem fornicariam, & generauit filios fornicationis.) *Olim, generat.* Et assumpsi mihi duas uirgas, unam uocaui decorem, & alteram uocaui funiculũ.) *Funiculum tam uulgata habet editio, quã Septuaginta,* σχοινισμὸν *scilicet. Funiculos tamen legebatur antea. error ortus quod quidam ex hebræa uoce id substituerunt,* חבלים *enim apud* Hebræos *legitur. & ita ex* Hieron. *uersione etiam inuenitur. uerum* Hieron. *septuaginta interpretes, uti iamdiu ab Ecclesia receptos semper citat, & ex eorum dictis uniuersa sua intertexit opuscula. se enim, hocest uersionem suam citare minime poterat: neque umquam id facit, nisi præfatus primo addat, secundum* Hebræos, *uel secundum* Hebraicam *ueritatem, & similibus uerbis. Quid enim aliter uersionem suam allegaret, cum, se uiuente, nedum recepta illa non fuerat, sed uti res noua, & ab auribus* Christianorum*, ueteri illi assuetis, abhorrens, a toto exsibilabatur mundo, ut ipse innumeris in locis hac*

de re conqueritur, & huiusmodi obtrectatoribus semper respondet? quod autem LXX. interpretationem citare soleat, ita libro secundo contra Ruffinum asserit. Ego ne contra LXX. interpretes aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissime emendatos, meae linguae studiosis dedi, quos quotidie in conuentu fratrum edissero, quorum psalmos iugi meditatione decanto? tam stultus eram, ut quod in pueritia didici, senex obliuisci uellem? uniuersi tractatus mei horum testimoniis texti sunt. commentarii in XII. prophetas & meam, & LXX editionem edisserunt. Ecclesia, quem scit suum esse, libenter concedit æmulæ, dum uiuat saltem apud aduersarium.) *Idest concedit amulae filium, quem scit suum esse. exponit enim duarum meretricum iurgium quod Salomonis sapientia sopitum fuit. olim legebatur, Ecclesia quae scit suum esse.* Quia in altero sæpe stylum uertimus.) *Stylus uerti dicitur cum quid ex scriptis deletur, quod una styli parte scriberetur, altera deleretur. Vtitur autem Horatiano carmine, Saepe stylum uertas &c.*

Scholia in epist. CXXXII.

Satisq. miror quid causæ fuerit, ut cum in benedictionibus & tuis, & illius perferendis fidelis extiterit, in reddenda epistola negligens comprobetur.) *Pro reddenda, retenta, falso ex Batauí correctione legebatur. Appellat autem benedictiones munuscula, & eleemosynas secundum illud Apostoli, Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. multi Graeco nomine eulogias appellant.* Roboam, cum quadragesimum & primum annum ageret ætatis, patri successit in regnum.) *Sic 1. Reg. 14. Quadraginta & unius anni erat Roboam, cum regnare coepisset. Apud oscitantem tamen Batauum interpretem legebatur, Roboam cum quadragesimum annum ageret aetatis.* Num quia ætate nostra duplex Lyddæ natus est homo.) *Iudaea urbs, ac etiam una ex decem Toparchiis, Plinio auctore, Lidda est.* Lustralibus hostiis.) *Lustrare idem est quod expiare. sic urbem, sic exercitũ lustratũ dicimus, unde Liuius: Instructũ exercitum oue, sue, tauris tribus lustrauit. hinc lustrales hostiae, quibus mactatis uel ciuitas, uel exercitus, uel domus, priuatusq. aliquis a malis omnibus,*

mon-

monstrisque, aut uisis, aut auditis expiabatur, mundabaturq. Et alter intantum secutus est libidinem, ut septingentas habuerit uxores, & trecentas concubinas,) *Loquitur de Salomone, de quo scriptum est 3. Reg. 11. Fueruntq. ei uxores quasi Reginæ septingentæ, & concubinæ trecentæ. Vides quanta sit rerum claritas: & tamen apud Erasmum pro septingentas, septuaginta legebatur.* Ex quo intelligi uoluit, non statim post mortem patris filium imperio subrogatum, sed uel seditionibus populi, uel quibusdam interregnis, aut certe prementibus malis, & hinc inde consurgentibus bellis, regnum eius fuisse dilatum.) *Ita hunc locum maxime corruptũ, ueterum codicum, Florentinorum præsertim ope restituimus. legebat enim Erasmus, Quibusdam inter se regnis, idest Iuda, ac Samaria discordantibus, aut certe prementibus malis. Error primo ortus est, quod ex interregnis factum fuit, inter se regnis: mox quidam, ut exprimeret, quænam essent ista regna, addidit in margine, idest Iuda ac Samaria discordantibus: postremo e margine in textum translata sunt uerba. nos, uti adulterina, & quæ in emendatis exemplaribus non inueniebantur, expunximus. recte autem fuisse expuncta, constat tum quia de interregno post mortem patris, nulla, ut opus erat, sic fiebat mentio, tum quia hoc ipsum, quod expunctum est, satis plene exprimitur dum subditur, Hinc inde consurgentibus bellis: hæc enim uerba, omnia bella, quæ partim Iuda cum Samaria, partim cum aliis uicinis populis habere potuit, peregregie explicãt. Interregnum autem dicitur spatium quod est a morte Regis usque ad alterius Regis creationem.* Cum manifestissime legatur.) *Aliter, scribatur.*

Scholia in epist. CXXXIII.

Nuper cũ Rhæticii Augustudunensis episcopi, qui quondam a Constantino Imperatore sub Syluestro episcopo, ob causam Montensium missus est Romam, commentarium in Cantico canticorũ perlegissem.) *Non Constantino, sed Constantinopolitano, fœdo errore apud Erasmum legebatur. de hoc Rhæticio ita scribit idem Hieron. in catalogo. Rhæticius Aeduorum, idest, Augustudunensis episcopus, sub Constantino*

stantino celeberrimæ famæ habitus est in Galliis. Montenses autem, quos per irrisionem Campitas in fine libri aduersus Luciferianos uocat, heretici fuerũt, a Montano, de quo alibi diximus, appellati. ὁμώνυμον esse uocabulum.) *Hoc est æquiuocum, cum æque uox eadem plura significat. Pluriuocum Martianus appellat, ut exempli causa canis, uox est, qua & quadrupedem, & piscem, & signum in cælo quoddam exprimitur.* Gallicano cothurno fluens.) *Altum dicendi genus cothurnus dicitur, quo quis se, ueluti qui cothurnatus incedit, attollit, secundum illud Virgilii, Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno. Tragici enim cothurno utebantur.* Sed tam male uidetur existimasse de ceteris, ut nemo possit de eius erroribus iudicare.) *Hic Erasmus taxat portenta, ut ipse uocat, quæ in recentium theologorum commentariis leguntur, eaq. uocat insulsa, & tam impudenter scripta, ut suibus, non hominibus uideantur exarata: homo ipse, qui festucam alieno in oculo uideat, & trabem, quæ in suo est, non conspiciat. Equidem sicut non negauerim multos inepte, ac barbare solere scribere, ita maiorem esse errorem puto, ueritatem rerum ab hominibus auferre, & uerborum tantum fucos, orationisq. lenocinium illis uendere: ut facit ipse Erasmus; qui eousque impudentia, & impietate processit, ut Hieron. iniuste a Deo uerberatum pro Ciceroniano alicubi scribat, cum minime Ciceronis eloquentiam ille redoleat: quasi Hieronymus quod stylo Ciceronem assecutus esset, & non potius quod in legendo eo nimiam impenderet operam, plagis se scribat affectum. Verum facessat a nobis momus iste, qui se horam, diemq. perdidisse putat, nisi styli nasum aliquo semper uertat.*

Scholia in in epist. CXXXIIII.

γένοιτο, γένοιτο.) *Fiat, fiat. sic legimus in fine Psalmi quadragesimi, septuagesimi primi, octuagesimi octaui, & centesimi quinti.* Nam & titulus ipse Hebraicus.) תהלים ספר *Hebraice inscribitur, id est liber psalmorum. & sic a Petro Apostolo uocatur, cum ait. scriptum est enim in libro psalmorum: propterea auctoritati Apostolicæ hoc conuenire asserit.* Quorum translationem diligentissime emendatam, olim

meæ

meæ linguæ hominibus dederim.) *Hoc est LXX. interpretum editionem diligentissime emendaui, & Latinis legendam dedi. Latinos enim suæ lingua homines semper uocat, non, ut quidam falso putant, Dalmatas.* In siluam ne ligna feras.) *Ex Horatio acceptum est carmen, quod in fine etiam librorum aduersus Pelagianos citat. Cum Græce uersus scribere pararet Horatius, apparuisse ei in somniis Romulus dicitur, & a scribendo illum dehortatum, quod plus nimio poetarũ esset apud Græcos: propterea dixit, In siluam non ligna feras, insanius ac si Græcorum magnas malis implere cateruas.*

Scholia in epistolam quæ est Suniæ & Fretelæ, numero CXXXV.

fol. 141. Et bellicosa pectora uertuntur in mansuetudinem Christianam.) *Olim, reuertuntur.* Sed hoc interest inter utramque, quod κοινὴ.) *Id est communis, scilicet editio. olim impressorum uitio κοινῆς. nam paulo superius recte legebatur κοινὴ. hæc autem editio Lucianea a Luciano Martyre uocabatur, ut paulo superius asserit.* Perdet euphoniam, & dum interpretationis κακοζηλίαν sequimur.) *Mala imitatio κακοζηλία dicitur, dum interpres uerba potius quam sensa sectando, uersionem & sensu, & uerbis deformem reddit. εὐφονία autem est, cum siue oratio, siue uerbum auribus bene sonat. Non ita multos, ut in aliis, hic inuenimus, quos auferremus errores, propterea quod diligentiores, quam fuit Erasmus, epistola emendatores habuerit. quinam fuerint, ab eo etiam relati sunt, Amerbachii scilicet, & duo Ioannes, Conon, & Capnion.* fol. 146. Tu autem Domine ne elongaueris auxilium tuum a me.) *A me, deerat olim.* καὶ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τὶς λέγει δόξαν. *Olim,* αὐτῷ. ὠνείδιζον.) *Olim* ὠνείδειζον, *idest exprobrauerunt.*) Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi: & dicitis, adhuc, in Græco non inueniri, ὅτι ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. idest, Spera in Deum, quoniam confitebor illi.) *Olim, spera in eo, & spera in eum. Quæstio erat quod uox, adhuc, in Græco non reperiebatur, non quod pro Deo, seu Deum, legendum esset eo, uel eum. nam quod, Deum, seu Deo, legendum esset, certum est.*

est. aiunt enim LXX. ἔλπισον ἐπὶ τὸν θεὸν ὅτι ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. fol. 151. Ne quando rapiat, & sit, qui eripiat, & in Græco uos reperisse dicitis, καὶ οὐ μὴ ᾖ ὁ ῥυόμενος· ὁ ῥυόμενος, *deerat antea*. fol. 153. Et noscent quoniam Deus dominabitur Iacob.) θεὸς *est in Græco, quod citatur. olim, Dominus*. Et est additum, Quis substinebit.) *Vere additum est. nam apud* LXX. *non inuenitur*, τίς ὑποστήσεται, *idest, quis substinebit*. καὶ γὰρ ἀπειθοῦντας τοῦ κατασκηνῶσαι. idest etenim non credentes inhabitare.) *Olim uitio, ut reor, impressorum* καταρκηνῶσαι *legebatur*. fol. 158. Theodotio quoque ἐμπυρίσωμεν uertit, succendamus.) *Olim, typographorum socordia, ut arbitror*, ἐνεπυρίσωμεν. Vt in priori uersu, tu, non habeatur.) *Olim, habeat*. Idest tu tribulasti capita draconum in aqua, tu confregisti caput draconis.) *Hæc uerba a nobis ex Brixianis codicibus reposita sunt. Græca enim, quæ præcedunt, reddunt, alioqui non explicata. hæc enim est Hieron. consuetudo in hac epistola, ut, quod Græce dictum est, Latine statim explicet*. καὶ ἔτη αἰώνια ἐμνήσθην.) *Olim*, ἔτι. fol. 160. ἐν τοῖς πίοσιν.) *In pinguibus, seu opimis. quos Aquila* εὐπόρους *dixit, & Symmachus* εὐπορωτέρους, *septuaginta, Theodotio, & Quinta editio uocarunt* πίονας. *olim tamen legebatur*, ἐν τοῖς πλείοσιν. Et non, ut uos ponitis, ἣ ἐκτήσατο, idest quæ acquisiuit.) *Quæ scilicet dextera. pro* ἐκτήσατο, *olim legebatur*, ἔκτησε. Quæso uos ut huiusmodi ineptas, & superfluas contētiones, ubi nulla est sensus mutatio, declinetis.) *Olim, ineptias*. fol. 168. Et omnes χοιρογρυλίους uoce simili transtulerunt.) *Olim*, χοιρογολίους. In centesimo quarto. Edidit terra eorum ranas. pro quo in Græco, ἐξῆρψεν ἡ γῆ αὐτῶν βατράχους.) *Pro* ἐξῆρψεν, *antea legebatur*, ἐξέρριψεν, *sed falso. apud* LXX *impolluta, ut nos correximus, adhuc manet lectio. uox est ab* ἕρπειν, καὶ ἐξέρπειν. *idest, repere fecit, sic enim Hebræum uerbum* שרץ *optime explicatur*. οἶκος παραπικραίνων, idest, domus exasperans.) *Falso antea legebatur* παραπικραίνουσα, οἶκος *enim masculini est generis: nisi malis legere* οἰκία. Et deduxit eos in portum

tum uoluntatis eorum.) *Deduxerunt, falso legebatur antea.* ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ἐφιλιώθησαν, idest amici facti sunt.) *ἐφίλωσαν, falso legebatur antea.* fol. 170. ἃς ἠγάπησα σφόδρα, idest, quas dilexi uehementer.) *Olim, ais.* Pronunciabit lingua mea eloquium tuum, pro pronunciabit in Græco φθέγξεται uos legisse dicitis.) *Olim, pro quo nunciabit.* fol. 173. Verum quia apud Hebræos mensis secundum lunæ cursum supputatur, & apud Græcos μήνη luna dicitur, νεομηνία quasi luna noua appellatur.) *Vitiatus hic locus erat antea. sic enim legebatur. & apud Græcos μὴν dicitur, ἀπὸ τῆς μήνης νεομηνία quasi luna noua appellatur. error patet, propterea non est opus ut de eo a nobis reddatur ratio.*

Scholia in epist. CXXXVI.

שדי quod Aquila interpretatur ἄλκιμον.) *Rectius alii hoc nomen interpretati sunt αὐτάρκης, idest sibi ipsi satis, qui nulla re indigeat. hoc enim magis sonat Hebræa uox, quam ἄλκιμον, idest robustum, & sufficientem. ש scilicet pro אשר & די sufficiens.* Sextum אשר אהיה, quod in exodo legitur, qui est misit me.) *In exodo scriptum est* אהיה אשר אהיה *sum qui sum. quod perperam aliqui interpretantur, ero qui ero. nam etsi futuri temporis uox* אהיה *sit, commutantur tamen apud Hebræos tempora, & ex subiecta materia exponuntur: ut omittam ita a ueteribus omnibus translatum uerbum.* Quod ἀνεκφώνητον idest ineffabile putauerunt.) *Quod reuerentia plenum sit nomen, ueluti quod Deo magis conueniat, ita dixerunt: Hebræi quia nullum aliud nomen sit, quod Deum nobis, quidnam sit, magis exprimat,* שם המפרש *uocauerunt: de Deo enim, ut testis est Dionysius, magis possumus dicere quod non sit, quam quid sit: & si affirmando de eo loqui uolumus, quidnam melius, & accommodatius dicemus, quam quod sit uera substantia ille, qui uere sit, hoc est ὁ ὤν. Delusam olim uariis erroribus gentilitatem, & ab Hebraica ueritate una cum tempore quotidie magis semper delapsam, ab hoc nomine Iouis nomen, quod multis postea facinoribus, figmentisq. polluerunt, elicuisse, aliqui credunt. Iehoua enim uox Ioui similis est, etiam Græcis a uita ζεὺς appellatur, sicut Hebræis ab essentia, quod idem est,* יהוה

Quod

Quod autem apud tres præcipuas nationes quattuor litteris Dei nomen scribatur, ex eo uenit mysterio, ut in crucis titulo per eas totus orbis Christum pro Deo uero cognosceret. totidem enim in eo dictiones fuerunt, quot in Dei nomine sunt litteræ, nam quem Hebræi uocant יהוה*, Græcis* θεός*, Latinis Deus dicitur. ita ut per has tres linguas, tres earum populos tam in crucis titulo, quam in Dei nomine describendo, præcipue sibi Christus sacrauit.*

Scholia in epist. CXXXVII.

Quos ἐξηγητικοὺς uocant.) *Ab exponendo, quod in iis libris expositiones sacræ scripturæ contineantur.* מרן אתא Maran atha.) *Dominus noster uenit, hoc significat. non enim in fine, nostrum,* מרן *autem Dominum notat.* אתא *autem, idem est quod uenit. Chaldæum est, ex ea lingua quam Babylonie Iudæi didicerant. Syrum uocat Hieron. quod idem ferme est. locus est apud Paulum: Si quis non amat dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema. Maran atha. imperitum uulgus peius aliquid quam sit anathema, putans esse Maran atha. Marani nomen, quo Hebræus, a fide Christi ad Iudaismum rediens, significatur, inuenit.* Pro אילת.) *Titulus psalmi uicesimisecundi est, qui ita apud Hebræos inscribitur,* על-אילת השחר *: idest, pro ceruo matutino, septuaginta,* ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς*, idest, pro susceptione matutina, interpretati sunt.*

Scholia in epist. CXXXVIII.

De diapsalmate.) *διάψαλμα uocatur ab antiquis patribus, & interpretibus est uerbum* סלה *quod est apud Hebræos facta nomine quod in Psalmis interseretur, & psallendi concentum contineret, mutaretq.* Verum quid prodest ἀποσιωπᾶν me, cum meo maior tibi cupiditas silentio concitetur?) *Olim* ἀποσιωπᾶν. Multi dicunt animæ meæ, non est salus ipsi in Deo suo semper.) *Apud Hebræos,* אין ישועתה לו *. apud LXX,* οὐκ ἔστι σωτηρία αὐτῷ*, & apud Latinos similiter, non est salus ipsi. Olim tamen deerat uox, ipsi.* Iuramenta tribubus quæ locutus es.) *Sic legimus Habacuc tertio capite olim, est.* Pro quo apud Aquilã, post clypeum, & gladiũ, & bellũ, semper.) *Grãmatices regulæ sic postulant, ut sicut dicit.*

apud LXX, apud Symmachum, & apud quintam editionem, sic uerba, quæ sunt intermedia, eodem modo proferat, scilicet pro quo apud Aquilam, ut habent omnes Florentiæ codices, & ex Brixianis maior pars, & non, pro quo Aquila. In sexta uero.) Et quintam, & sextam citat editionem, de quibus alibi diximus. Origenes quia sex editiones in uno uolumine per columnas inuicem separatas, posuit, ἑξαπλᾶ opus illud, ab earum numero, nuncupauit. Vt saluos faciat mites terræ semper.) τοῦ σῶσαι πάντας τοὺς πραεῖς τῆς γῆς, habent LXX, & Hebræi, להושיע כל-ענוי ארץ סלה, & uulgata editio, Vt saluos faceret omnes mansuetos terræ. olim legebatur, facias. manuscripta exemplaria simul cum iis, quæ diximus, consentiunt. faciat enim legunt. Vox, omnes, nos reposuimus. quia obiter uersum citat, & eam in manuscriptis codicibus non inuenimus. Vnde autem somniauerit Erasmus, quod in hac epistola Hieronymus istud Horatii carmen rettulerit, Sæpe stylum uertas, iterum quæ digna legi sint, Scripturus, equidem nescio. in ea enim neque Horatii neque Horatianæ huius, aut alterius similis sententiæ mentio fit. in epistola enim CXXXI. scriptum est hoc, sicut in eadem alterum quod exponit, mentiri scilicet affectus idem prorsus esse quod imitari. exposuerat ibi eadem, uerum lyncum more eorum quæ pro oculis illi non sunt oblitus, rursus ea hic infarsit, & lectori, absque causa, alienius in epistola defectus scrupulum iniecit.

Scholia in epist. CXXXIX.

Domine refugium factus es nobis in generatione, & generatione.) ἐν γενεᾷ καὶ γενεᾷ. & in Hebræo בדר ודר, & ita habet etiã uulgata editio. olim, in generatione & generatione. Theodoretus emendationi nostræ ipse etiã assentitur. Dominus possedit me initium uiarũ suarum.) Ariani hunc locũ corruperunt, & pro ἔκτησε, quod est, possedit, substituerunt ἔκτισε, id est, creauit, ut filium Dei creaturam esse ostenderent. torsit iamdiu orthodoxos patres hic locus, & Cyrillus Alexandrinus multum in eo exponendo laborauit: mendum non fuisse animaduersum demiror. Post Hieronymum, qui uocem Hebræam קנני possedit me, & non creauit me, significare primus aperuit, cassa

tum

tum est a iurgiis, quæ propter eum locum ab hæreticis in catholicos emerserant: & clare ab omnibus agnitum est, pro catholicis esse, quod aduersus catholicos citabatur. Olim, in initio. Quia mille anni in oculis tuis, ut dies hesterna quæ præteriit, uel transiit, & ut uigilia nocturna, siue in nocte.) *Olim, ut dies hesterna, quæ præteriit, transiit, ut & uigilia. exponit ea uerba, ὡσεὶ ἡ ἡμέρα ἡ ἐχθὲς ἥτις διῆλθε, καὶ φυλακὴ ἐν νυκτί. Hebræa conueniunt.* Multum conuersioni nostræ contulit & saluti, quod omnis uita mortalium:) *Vox, nostra, a nobis reposita fuit.* Pro quo Septuaginta sæculum nostrum transtulerunt.) *αἰὼν ἡμῶν est apud LXX. & apud* Hebræos עלמנו. *& in uulgata, sæculum nostrum in illuminatione uultus tui. uox tamen, nostrum, olim deerat.* Tenebræ non obscurabuntur a te.) *σκότος οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ, habent Septuaginta uulgatæ editioni concordes. olim tamen legebatur, Tenebræ non abscondentur a te.* Omnes enim dies nostri trãsierunt in furore tuo, cõsumpsimus annos nostros, quasi sermonem loquens.) *Sic uertit hunc uersum D. Hieronymus, et ex ea uersione eum correximus. nam Septuaginta, ut addit, aliter transtulerunt. olim legebatur: Omnes enim dies nostri trãsierunt, & in furore tuo consumpsimus annos nostros, quasi in sermone loquens. uerba .u. in furore tuo, a uerbo transierunt pendent: propterea quietis commate, ut uocant, ita apud* Hebræos *distinguuntur.* Anni nostri sicut aranea meditati sunt.) *Septuaginta τὰ ἔτη ἡμῶν ὡσεὶ ἀράχνη ἐμελέτων. Hebræi uero hoc modo,* שנינו כמו הגה. *unius uocis duas interpretationes simul commixtas existimo.* הגה *enim & araneam, & meditari significare simul non potest. pro meditari eam poni, ex primo, & ex secundo psalmo certißimum est. Septuaginta autem pro aranea, quæ* Hebræis *est* עש*, eam accepiße hinc liquet, nisi* Hebræus *textus mancus sit. Vtcumque, si nihil apud* Hebræos *deest, dicendum eßet. anni nostri sicut qui meditatur, aut sicut qui sermonem loquitur, aut, ut ex Septuaginta colligimus, sicut aranea.* Gyrabunt in foro qui plangunt, quoadusq. pulsetur funiculus argenti.) *Olim, quoadusque non pulsetur. locus est Ecclesiastis 12. ubi nos habemus, circuibunt in platea*

plangentes, antequam rumpatur funiculus argenteus. Quod au*tem a uulgata editione hæc cum aliis eiusdem capituli uerba dis*sentiant, non miraretur Erasmus, si, quam Hieronymus in citan*do sequeretur interpretationem, exploratum haberet. sed scire, & nescire omnia æque ei licuit. sicut si catholico, & obsequenti erga Ecclesiam fuisset animo, lectorem semper non sisteret, ut hic facit, aiendo, dubitasse Hieronymum an secunda epistola sit Petri, & alibi an Pauli, quæ est ad Hebræos, an Ioannis Apostoli Apocalypsis: & rursus taxando Hieronymum quod probris potius, & conuiciis, quam rationibus, & argumentis contra Vigilantium egerit: & in Ecclesiam inuectus, dicendo, neque apud Iouinianum acerrimum illius assertorem, præconemque, neque apud Hieronymum umquam fieri mentionem, quod inter Ecclesiæ sacramenta matrimonium ponatur. Quid dicam de religione Cœnobitarum monachorum, quam in uita Hieronymi tot tantisq. blasphemiis carpit? Quid de uirginibus Deo sacratis, quas muris, repagulis, & uoti obligatione, ueluti mancipia catenis uincta, cohiberi, retineriq. conqueritur? liberam esse uult utrinsque & exeundi, & redeundi facultatem, prout cuique libuerit. at inquis turpe est contra laruas luctari. immo decorum, & honorificum est huiusmodi laruas, & hæc diaboli spectra abigere a focis & a laribus, proiicere a fidelium conuentu, extrudere a studiis, & bibliothecis, & ueluti Ecclesiæ hostes proscribere, & ex hominum memoria penitus delere. aureo enim Babylonis calice uenenum fundunt, & uerborum fucis, orationisq. lenocinio mendacium pro ueritate rudibus, & imperitis populis uendunt.*

Et septuaginta millium, & octoginta millium hominum multitudines.) *Olim, pro millium, millia utrobique legebatur.*

παιδευθήσεσθε.) *Correptionem, & eruditionem propterea hanc uocem asserit significare, quod παιδεύειν utrumque significat. παῖς puer, & quia pueri corripiuntur, edocenturque, hinc παιδεύειν corripere, & erudire significat: & amplius pueros nutrire, quod est παιδοτροφεῖν. & τὸ παιδευμένους, eruditos, sicut πεπεδημένους ἀπὸ τοῦ πεδᾶν, quod est compedibus uincire, compeditos.* Quod autem infert, usquequo, illam habet intelligentiam, quā in duodecimo psalmo legimus, Vsque-

quo

quo Domine obliuisceris me in finem?) *Olim, diximus, pro legimus, nihil enim Hieronymi super illo psalmo habemus: & in commentariis etiam, quæ eius nomine super psalmos circumferuntur, ea uox ibi uix tangitur, ne dum quod explicetur.* Appareat apud seruos tuos opus tuum, & gloria tua super filios eorum. Septuaginta respice in seruos tuos, & in opera tua, & dirige filios eorum.) *Hic uersus secundũ LXX a nobis ex Brixianis codicibus repositus est. stata enim est Hieronymo consuetudo tam in hoc psalmo quam etiam in sequenti, quod facit etiam in omnium Prophetarum expositione, ut suam, & LXX uersionem simul & iungat, & interpretetur.*

Scholia in expositionem psalmi XLIIII, ad Principiam, epist. CXL.

Tu unum quotidie concipis, parturis, generas, unione fœcundum, maiestate multiplicem, trinitate concordem.) *Hoc est: licet Rebecca genuerit duos filios, & tu uirgo unum tãtum spiritualiter Christum generes, iste tamen unus longe duobus illis antecellit: quippe cum licet sit unus, in hac tamen unione & fœcundus, & multiplex est: fœcundus scilicet, tam gratia, quæ ab eo quotidie in omnes emanat, quam fidelium, qui ab eo prodeunt, generatione: sicut multiplex ob multam, & immẽsam eius maiestatem. alibi etiam in epistolis hoc loquendi modo Diuus Hieronymus usus est. Batauus interpres qui hic secundum non fœcundum reliquit, ibi fœcundum legens, unionem pro margarito accepit, & Hiberas nenias sacris admiscuit litteris. Brixiani codices nos iuuerunt.* Legimus & aliam sapientem feminam. quæ, cum obsideretur ciuitas, & propter unum perduellem dux exercitus Moab muros ariete quateret, locuta est ad populum in sapientia sua.) *Et propter unum eam perdere uellet dux exercitus Moab, murosq. ariete quateret. olim legebatur. nos ex quattuor Florentinis, & aliquot Brixianis codicibus ita emendauimus. appellat autem perduellem Sibam filium Bochri, qui a Dauid Rege rebellans omnem Israelem secum adduxit. Perduellem enim, quod patere satis arbitramur, uocabant ueteres hostem proprie publicum, idest uel Reip. uel Principis, qui per duellum, hocest bellum, eos appeteret,*

teret, quemadmodum fecit Siba. mox ad omnem hostem nox tracta est. hanc historiam leges secundo Regum libro, c. 20. Sequuntur mulieres Saluatorē, & ministrant ei de substantia sua. Ille qui de quinque panibus quinque millia hominum, exceptis mulieribus, & paruulis aluit.) *Olim, Ille qui de panibus. & sequebantur, ministrabant. nos ex Florentinis & Brixianis codicibus suo tēpori uerba reddidimus; ne sine causa mutentur tempora. instantis enim sunt cetera quae praecedunt, & quae sequuntur.* O quam multi sunt senes, & iudices Israel, quos Rex Babylonius frigit in sartagine sua.) *Idest quos Diabolus ad libidinem inflammat. alludit autem ad illud Hieremiae, qui Sedechiam, & Achab a Rege Babylonis frixos in sartagine scribit: hos enim illos duos senes, qui Susannam deperibant, fuisse Iudaei autumant, olim, friget.* Quod interpretatur lilium.) שושן *Lilium, inde Susanna.* Nec est tempus ullū quo non mutetur sanctus, praeteritorum obliuiscens, et in futurum se extendens: cum interior noster homo renouetur de die in diem.) *Spiritus, non sanctus, legebatur prius.* De quo Esaias canit, Cantabo canticum dilecto uineae.) *Olim, Dilecti. LXX & uulgata editio nobiscum faciunt.* Quidam ex persona Christi, quidam ex persona Patris dictum intelligi uolunt, quod ex imis uitalibus, & cordis arcanis uerbum suum, quod in se erat, semper protulerit.) *Sic legebatur antea, sed falso. ex persona enim patris dictum est, Eructauit cor meum uerbum bonum: quod scilicet uerbum suum protulerit. propterea nos ab exemplaribus admoniti, quatuor primis uocibus expunctis, ita emendauimus. Quidā ex persona patris dictum intelligi uolunt.* Sic cor, & uerbum, quod profertur ex corde, patrem ostendat, & filium.) *Dixerat iam quod uterus in Deo, non significat uterum, cum incorporeus Deus sit: nunc dicit similiter, quod cor, & uerbum, de quo canitur, eructauit cor meum uerbum bonum, non cor, & uerbum, sed patrem significet, & filium. antea ex Erasmi corruptione potius, quam correctione, legebatur: sic cor, & uerbum profertur ex corde, ut patrem ostendat, & filium.* Omnia quaecumque pater facit, eadem & filium facere.) *Olim, Omne.*

Dic tu iniquitates tuas ut iustificeris.) *Sic habent LXX. Esaiæ 43. ubi nos habemus, narra si quid habes ut iustificeris. & Hebræus etiam congruit codex, apud oscitantem tamen Batauum interpretem, ex quinquagesimo psalmo assutum hic fuerat, in sermonibus tuis. hoc est, ut iustificeris in sermonibus tuis. quæ tamen uerba in manuscriptis exemplaribus deerant.* Nisi enim habuisset & in uultu quiddã, oculisq. sidereum, numquam eum statim secuti fuissent Apostoli.) *Oculisque, deerat olim, ex manuscriptis codicibus nox à nobis reposita est.* Et Apostolus sciens prædicationẽ suam, nõ in eloquentiá sæculari, sed in uirtute Dei.) *Olim, Non eloquentia.* Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris.) *Falso olim legebatur, uestris. nam subditur ab Apostolo, per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Græcus codex habet, ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, διὰ πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.* Ita hic effusio gratiæ, & benedictionis in sempiternum, ad eum referenda est, qui potest humiliari.) *Vox, &, deerat.* Qui ei apparuerat ad torrentem Iaboc.) *Locus est Gen. 32. anteà legebatur, Iacob, non Iaboc.* Vulnerata caritate ego sum.) *ὅτι τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ. sic habent LXX Cant. 2. ubi nos legimus, quia amore langueo.* Quasi præmium caritatis, & odii iniquitatis in unctione sumpturus.) *Idest, præmium, quod iniquitatem oderit. & sic habent quinque ex Florentiæ exemplaria: antea tamen, nescio quo sensu, legebatur, & odium iniquitatis.* Lætificabis eum de domibus eburneis, siue, ut melius in Hebræo scribitur, de templo dentium, & laudes Domino canes.) *Ridicula lectio est, quam hic accutiens Erasmus reliquerat, scilicet, de templo uendentium. in Hebræo enim est,* מן־היכלי שן. *Verum* שן *dentem significat, non uendentem. LXX pro elephantino dente, idest pro ebore acceperunt, sensum magis sequentes, quam uerbum. hoc est, ἀπὸ βαρέων ἐλεφαντίνων.* Pro quo Aquila σύγκοιτι, idest concubinam.) *συγκοίτην, falso legebatur antea. masculini .n. generis ea uox est.* Vnde Saluator ait: Vos ex patre diabolo estis. ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ.) *Græco codici uulgata etiam consentit editio. olim, Vos ex patre diabolo nati estis.* Filia Tyri in muneribus uultũ

tuum deprecabuntur diuites plebis.) καὶ θυγάτηρ Τύρου, habent etiam septuaginta: olim, Filiæ Tyri. Omnis gloria eius, gloria filiæ Regis ab intus.) πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν. sic habent septuaginta, & uulgata quæ ubi inuenit editio: ita legit etiam Basilius, & alii. Hic non uidetur legisse: πᾶσα ἡ δόξα αὐτῆς, δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν. Erasmus, qui nihil uidet, nisi quod mordeat, reliquit hic: Omnes gloriæ eius, gloriæ filiæ Regis ab intus. In quibusdam exemplaribus inuenitur ἐξ ἐννοιῶν, quod cogitationes sonat.) Olim, ἐξ ἐννοιῶν. Nono quoque psalmo titulus inscribitur, pro absconditis filii.) Hic quoque tacitus Erasmus reliquerat. In nono quoque psalmo, cuius titulus inscribitur. quæ lectio aliquid amplius sibi desiderat. mutica enim alioquin est locutio. uerum in textu nihil amplius ponitur. Omnis gloria filiæ regis intrinsecus: fasciis sensuum omnium interiora membra obuoluuntur Ecclesiæ, & tota uite regitur ambitio.) Inferiora, non interiora, falso legebatur antea. alludit enim ad uocem ἔσωθεν, siue intrinsecus: inde interiora, non inferiora, intus enim est omnis gloria filia regis. In uoce exultationis, & confessionis, sonitus festa celebrantium.) ἦχος ἑορτάζοντος est apud LXX. & in uulgata eodem modo, sonus epulantis. olim tamen legebatur, sonitu. Debemus sponsæ patres nosse, ut consequenter nouerimus & filios.) Fœdo errore hic quoque legebat Erasmus: Debemus sponsam patris nosse. loquitur enim de patribus sponsæ, interpretans illud, Pro patribus tuis nati sunt tibi filii. Regina quæ steterat a dextris regis in uestitu deaurato, & iussa fuerat obliuisci populi, & domus patris sui.) Olim, A dextris tuis: sed falso. non enim ad ipsum regem diriguntur nunc uerba, sicut fecerat Dauid: sed Hieronymi uerba sunt prædicta suis uerbis iterantis. Conuerti ad sponsum uocem suas, & pollicetur recordaturam se semper nominis sponsi.) Ad sponsam, legebatur antea, uerum mendose. Viginti & septem errores ex hac una tantum, ut uides, epistola expunximus. I nunc & Erasmo Panegyricum cane.

Scho-

Scholia in expositionem psalmi CXXV. ad Marcellam, epist. CXLI.

Demetrium Phalereum & Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio uellet æquare.) *Demetrius Phalereus, cuius uitam Diogenes scribit, Theophrasti auditor fuit, totq. etiam, ac tanta scripsit, ut omnes sui temporis peripateticos superarit: Cicero in Bruto eum primum orationem inflexisse, eamq. mollem, & teneram reddidisse scribit. Rerum apud Athenienses annis decem potitus fuit: uerũ damnato Phocione, ipse quoque, licet absens, ut testatur Plutarchus, cũ Callimedonte, & Charicle reus mortis pronunciatus est: addit Laertius, ex CCCLX statuis, quæ illi erectæ erant; omnes, excepta una, in eo furore aut ruptas, aut summersas, aut uenditas fuisse: quod cum ille audisset, At uirtutē, inquit, cuius gratia illas erexerant, minime euerterunt. Pisistratus, de quo Trogus, & Plutarchus in Solone, eloquentissimus fuit, & Atheniensium tyrannus; regnauitq. apud eos annis tribus & triginta: artes liberales maxime fouit, & bibliothecam primus Athenis publicauit: Xerxes urbe potitus in Persidem eam transtulit: Seleucus Nicanor multos post annos eam restituendam curauit. Demetrium Phalereum idem etiam fecisse, satis ex ueteribus constat.* ἄρτον διαπονημάτων.) *Panem elaborationum: διαπονέω enim laboro significat: hoc est panem, qui labore paratur. Symmachus in eundem sensum ἄρτον κακοπαθούντων, idest ærumnosum, seu afflictionis panem dixit. κακοπαθεῖν enim idem est quod affligi, ac malis ipsis affici. nos habemus ἄρτον ὀδύνης, idest panem doloris.* Sexta ἠχονηθέντος νοῦ.) *Hec est acuti sensus, ut ipsemet exponit: & sic habent omnia manuscripta exemplaria: propterea opus non est ut pro ea uoce Erasmus ex sua libidine nobis ἐξηκονημένοι, idest exacuti, substituat.* Et factum est ex die illa, medii excussorum faciebant opus.) *Vocem, ex, nos ope exemplarium restituimus:* Sed Latini de Græci uerbi ambiguitate decepti.) *Olim, De Græco.* Cum καρποὶ manus quoque dicantur.) *καρπὸς apud Græcos, uolam manus, seu ἄκρον τῆς χειρὸς, ut ait Hesychius, significat; item fructũ, & amplius filias, & lanã.* Repente stimulis quibusdã dolētis

ftomachi fufcitatus, in orationem prorupi.) *Vox, dolentis, a nobis repofita eft.*

Scholia in epift. CXXII.

Regnauit autem Ozias annis quinquaginta duobus, quo tẽpore apud Latinos Amulius, apud Athenienfes Agameftor undecimus imperabat.) *Pro undecimus, undecim annis, falfo ex Erafmi correctione legebatur. Agameftor enim, feu Agamneftor, ut conftat ex Eufebio, undecimus Athenienfium dux fuit: primus enim fuit Medon, mox Agaftus, Archippus, Terfippus, Phorbas, Mecades, Diogenethus, Pheredus, Ariphron, Tefpiens, Agamneftor: eodemq. tempore in Latio apud Albanos imperabat Amulius Numitoris frater: quod nomen olim apud ethnicos clarum, longe clarius in Ecclefia cognomine nunc reprefentat M. Antonius Amulius Venetus, Cardinalis amplißimus.* Quando uero ille mortuus eft, uniuerfa, quæ fubfequens fermo monftrabit, aperto fefe lumine prodiderunt.) *Olim, Monftrauit, falfo legebatur. explicantur enim poftea ex Efaia dictis quæ acciderint.* Quidam ante me tam Græci, quam Latini.) *Ex Græcis qui hanc Efaiæ uifionem enarrarint, Didymus fuit, ut in epiftola LXIIII, quæ eft ad Pammachium, & Oceanum, ipfemet teftatur, item Gregorius Nazanzenus.* Et ter Sancti nomen ingeminent.) *Olim, Ter fanctum, at melior eft hæc lectio, quam Brixiani codices habent: alioquin aliud quoddam uideretur effe nomen, quod fanctũ effet, & non quod ipfum per fe fanctum diceretur. קדש enim, quod a Seraphim ingeminatur, Sanctum fignificat: repetiturq. ter in Trinitatis myfterium, ut etiam uetuftißimi Hebræorum interpretes nos docent. τρισάγιον Græci appellant.* Quæ cum non minimum puluerem moueant.) *Hoceft, cum maximam fecum afferant difficultatem. deerat tamen apud Erafmum uox, non. mouere autẽ puluerem, pro difficultatem afferre, fumptum eft ab athletis qui in arena decertant: ubi enim maior eft impetus, & in proftrando aduerfario difficilior nixus, maior etiam e terra pedibus cõmotus excitatur puluis.* Rurfum illæ, quem indutum carne confpiciunt, nouo myfterio ftupefactæ interrogant.) *Olim, Ille, impreßorum incuria.* Propriam Efaiæ afferuit paffionẽ, qua

qua sub Manasse interfectus est Rege.) *Sic habent sex Florentia codices, & aliquot Brixiani. olim, qui.* Ecce Dominus in euangelio cingitur linteo, peluim ad lauandum discipulorum pedes præparat, serui fungitur ministerio. Esto ut doceat humilitatem, ut nobis inuicem ministret, non abnuo, non recuso. Quid est quod Petro recusanti dicit, nisi lauero pedes tuos.) *pro Esto, quod nos ex Florentinis, Brixianisq. codicibus reposuimus, stat, legebatur antea. sensus patet, magisq. patebit, si legeris ea quæ sequuntur. aliam enim ob causam quã humilitatis, id fecisse ait.* Ecce tetigit hoc labia tua, & auferet iniquitates tuas, & peccata tua purgabit.) *Sic habent, quos sequitur, Septuaginta interpretes.* ἰδοὺ ἥψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου, καὶ ἀφελεῖ τὰς ἀνομίας σου. *& similiter pro purgabit,* περικαθαριεῖ*: apud Erasmum uero legebatur: Ecce tetigi hoc labia tua, & abstulit iniquitates tuas, & peccata tua purgauit. hunc errorem ex hac epistola bis amouimus.* Siue duo testamenta intelligere uolueris, siue aliquas apparatrices in cælestibus uirtutes, siue in signum captiuitatis futuræ umbram quandam ueritatis futuræ præfiguratam, nunc accipe Seraphim.) *Pro nunc, hunc, falso legebatur antea. duo enim Seraphim fuerunt. uox, hunc, unum tantum respiceret.* De quo & in Esaia dicitur: Habes carbones ignis, sedebis super eos, hi erunt tibi in adiutorium.) *Locus est Esaiæ 47. ubi enim nos habemus: Non sunt prunæ quibus calefaciant, nec focus ut sedeant ad eum, sic facta sunt tibi in quibuscumque laboraueras. Septuaginta legunt.* ὅτι ἔχεις ἄνθρακας πυρὸς, κάθισαι ἐπ' αὐτοὺς, οὗτοι ἔσονταί σοι βοήθεια. Accipe calicem uini meri huius de manu mea.) *Locus est Hier. 52. ubi LXX legũt.* λάβε τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ ἀκράτου τούτου ἐκ τῆς χειρός μου. *& sic etiam legit Theodoretus. deerat tamen antea uox, uini. manuscripta exẽplaria nos admonuerunt.* Pro qua prophetia.) *Olim, Propheta.* Tenuisti me, & potuisti.) ἐκράτησάς με, καὶ ἠδυνήθης. *sic habent LXX, Hier. 20. falso tamen legebatur antea, tenuisti me, & posuisti.* Septuaginta interpretibus sensum potius quam uerbum de uerbo exprimentibus.) *Corruptus erat antea hic uersus; legebatur enim:*

Septuaginta

Septuaginta interpretibus potius quę dixi uerbum de uerbo exprimentibus. Quinque ex Florentia, iunctis Brixianis, exemplaria nos admonuerunt. Vt oculorum dolore cruciati.) *Olim, Dolori.*

Scholia super reliquis Esaiæ de Seraphim, ad Damasum epist. CXLIII.

Quod autem ceteri interpretes promissum esse, uolasse dixerunt.) *Olim, uolare dixerunt.* Septuaginta, & dixit. Ecce tetigit hoc labia tua.) *ἰδοὺ ἥψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου, sicut supra bis emendauimus. antea enim legebatur, tetigi.* Sed ne uideamur aliquid præteriisse eorum, quas Iudæi uocant δευτερώσεις, & in quibus uniuersam scientiam ponunt, nunc breuiter illud attingimus.) *Olim, Viderentur. uocat autem δευτερώσεις traditiones, quod secundæ post sacram scripturam sunt. habebant eas multas Hebræi, quas tanti faciebant, ut earum causa diuina interdum præcepta frangerent, sicut late hunc errorem sæpe illis Christus in euangelio ante oculos ponit. Traditionum genus sunt etiam quę apud Thalmudistas copiose ex Hebræorum magistris collecta, nunc leguntur. iis enim Iudæi uelut nos Pontificio, ac Cæsareo, iure utuntur. uoluminis, quod ingens est, ac multis refertum uanitatibus, nomen a doctrina impositum est.* Surge ueni proxima mea, speciosa mea.) *Speciosa, non sponsa, ut legebatur antea, & hic & alibi legendum est. nos errorem ubique expunximus. καλή μου est enim apud Septuaginta: apud Hebræos* יפתי: *& in uulgata editione, speciosa mea: quapropter, unde hic emerserit error, ut sponsa legeretur, ignoro. locus est Cant. 2.*

Scholia in epist. ad Damasum, CXLV.

In CXVII psalmo, ubi nos legimus, o Domine saluum me fac, o Domine bene prosperare, benedictus qui uenit in nomine Domini. in Hebræo legitur, [illegible] *Sic legimus hodie apud Hebræos in hoc psalmo. uerum Hieron. tempore, ut ipse subdit, in hunc alterum legebatur modum,* [illegible] *ait enim. Sciendumq. quod in hoc loco ter dicatur anna, & primum quidem, ac secundum his eisdem literis scribitur, aleph, nun, he, tertium uero cheth,*

num, hc. ex his autem uerbis mirum est quam eorum error conuincatur, qui ne apicem quidem unum, aut iota aliquod mutatum ex sacris apud Hebræos litteris asseuerant: cum nulla minus lingua mutationem, uariationemq; suscipere apta sit. Quot, quantaue in Hebræa lingua errores ex punctis, litterarumq; similitudinibus in sacros libros irrepserint, facile cognoscet, qui Hieron. super Genesi quæstiones diligenter examinabit: inueniet .n. sæpe, nunc in Hebræo non esse lectionẽ, quam se ille tunc habuisse profitetur: ut omitã eiusdem Hieron. super 3. cap. ad Gal. & Iustini Mart. locupletissimũ testimonium, qui in libro contra Tryphonẽ Iudæum, multa loca, ab Hebræis consulto falsata, recenset: ut est illud ex psalmo 95. Dicite in gentibus, quia Dominus regnauit, a ligno. sic enim erat apud Hebræos, אמרו בגוים יהוה מלך מעץ. hoc est: dicite in gentibus, Dominus regnauit a ligno. uerum illi, ne crucis Christi mysteriũ, quod eo uersu tã clare probabatur, Christiani contra eos extollerent, abscideriunt eam uocẽ מעץ a ligno. hoc autẽ fecerunt paulo post quã Christiana religio mũdo illuxit. meminit de integro uersu Ecclesia, dum canit: Impleta sunt quæ concinit David fidelis carmine, Dicens in nationibus regnauit a ligno Deus. ex hac eadẽ corruptione descendit, ut pro כארו foderunt scilicet manus meas, legamus כארי sicut leonis, scilicet manus meæ. & alia infinita, quæ cũ temporis iniuria tum Iudæorũ incuria, & malignitate falsata sunt. Hoc si Germani nossent, & crederent, cessarent profecto a tot sacrarum librorũ editionibus, quas quotidie cum ingenti fideliũ scandalo, & immensa inter se uarietate, semper pariunt: & ueteris ecclesiæ interpretationi non adeo, ut faciunt, reclamarent. Quæ enim dementia est, Græcos, Latinosq; codices in multis uitiatos credere, & Hebræos integros, impollutosq; mansisse? cum nulla profecto sit lingua, quæ & ob bellorum incursus, quos uarios, & ob captiuitatem, quas multas Iudæi perpessi sunt, infortunia, mutationi magis obnoxia fuerit: ex ר enim ד, ex ב corrosis uetustate angulis facile fit כ sicut ex ג fit נ & similia. Septuaginta, ubi Hieron. apud Esaiam habebat גליון, sicuti nos etiam hac ætate habemus, in uasis papyri, ipsi habebant גליונות hoc est Biblinas epistolas. Hieronymus,

ubi

ubi nos apud Ezechielem legimus fluuium כבר Chobar, *legebat* כבד Chobad: *ubi nos* רסן Rasen, *de qua mẽtio est in Genesi, Hieron. & Eusebius habebant* דסן Dasen, *ut in libro de Hebraicis locis sub huius litteræ classe, ne quis impressoris putet errorẽ; inuenies. omitto alia, tum quia sunt prope infinita, tum quia facile ea quis ex se inuenire poterit, si Hebraice peritus sit, & sedulo huic rei operam impẽdere uelit. Hæc obiter ideo recensuimus, ut desinant aliquando contra nos heretici adlatrare. & antiquæ Ecclesiæ editioni, quam propterea Tridentinum approbauit Concilium; æquiori animo se accommodent: & antiquitatẽ ipsam defendant potius, quam lacerent.*

Scholia in epist. CXLVI. ad Damasum.

Quia hic peccatores recipit, & uescitur cum eis.) *Sic est in uulgata editione, & ita Græcus codex habet,* ὅτι οὗτος. *prius tamen legebatur, Quare hic peccatores recipit.* Erant autẽ accedentes ad eum omnes publicani, & peccatores.) πάντες οἱ τελῶναι, *& ita habet uulgata Ecclesiæ editio. olim tamen deerat uox, omnes.* Non necesse habent sani medicũ.) *Olim, medico, contra grammaticæ regulas.* οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, *est in Græco, & in Latino, Non est opus ualentibus medico.* Non enim ueni uocare iustos, sed peccatores ad pænitentiam.) *Hæc uerba, ad pænitentiam, expunximus, propterea quod in emendatis tam Græcis quam Latinis exemplaribus desunt apud Matthæum, nullusq. ex tot manuscriptis codicibus, quos uidimus, qui sunt ultra XX, illa habent. desunt etiã apud Græcum codicem Vaticanum, qui scriptus est iam sunt anni mille, & ultra, & apud alterum antiquissimum librũ Græcum Claramontensem. Additæ autem in Matthæo fuerunt a Græcis ex Luca, qui ea habet, euangelio, cap. 5. ut recte aliĩ ante nos dixerunt. nam neque uulgata Ecclesiæ editio illa habet:* Et unius perditæ, quæ pastoris humeris est reuecta.) *Reducta, falso legebatur antea apud Erasmũ.* Aliæ drachmæ quam mulier accenso lumine perquisiuit.) *Melior hæc lectio quam ex Brixianis codicibus reposuimus, quam Requisiuit, quod legebatur antea.* Non erit uectigal pendens ex filiis Israel.) *Hæ uoces, ex filiis, olim deerant. nos ex Græco Deuteronomii*

codice

codice c. 23. & ex ipso Tertulliano, quem citat, reposuimus. ita .n. ibi legitur. οὐκ ἔσαι τελεσφόρος ἀπὸ θυγατέρων ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἔσαι τελισκόμενος ἀπὸ υἱῶν ἰσραήλ. *Tertulliani autem uerba in libro de pudicitia sunt hec. Aut si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos apud Iudeam usurpatam iam pridem Pompeii manu, atque Luculli; legat Deuteronomium: Non erit uectigal pendens ex filiis Israel.* Vnde & in peccatores æquum iudicium, & in sanctos & iustos iustum præmium retribueretur.) *Sic legendum esse constat ex superioribus. olim Retribuetur, & in sanctos, aut iustos.* Fames autem μετὰ ἐκτάσεως ἰσχυρός.) ἔκτασις *productio, extensio. prius* ἐκστάσεως *legebatur sed falso. hoc est, non solum dictum fuit, quod facta sit fames, sed quod ualida etiam fames facta fuit, cum extensione quadã scriptum est.* Diabolo rectori tenebrarum harum.) *Harum, uox olim deerat.* τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, *idest tenebrarum huius sæculi, est in Greco.* Nouissime saginatione quadam hostia.) *Olim, Saginatione.* Tu autem dedisti mercedes.) *sic habent LXX,* μισθώματα *scilicet. mercedem, legebatur antea.* Recipe filium pænitentem, qui me mercenariis tuis peccantibus sæpissime pepercisti.) *Vox, me, deleta a nobis fuit, uelut quæ falso, & contra exemplarium fidem apposita sit.* Cum etiam hic Deum patrem uocet.) *Vox, hic, a nobis reposita est, Brixianorum codicum ope.* Rursus ad eum uirum qui indutus est Podere, alius locus signaculi demonstratur.) *Vox, uirum, a nobis reposita est.* Vitulus saginatus qui ad pænitentis immolatur salutem.) *Ad salutem pænitentis scilicet filii. olim, pænitentiæ.* Fidelis mecum lector intelligis, qua pinguedine saturati, in ructũ laudis eius erumpimus.) *Sic habent omnes Florentiæ, & Brixiæ manuscripti codices. olim, quia pinguedine.* Quid ergo dicemus? quia gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderunt iustitiam, iustitiam autem quæ ex fide est.) *Sic legimus in uulgata editione, & etiam apud Grecos,* ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως. *olim tamen deerat apud Erasmũ iustitiam autem.* Non enim confirmauit uera esse quæ dixe-

rat

rat filius, sed irascentem alia ratione compescuit.) *Sic habent manuscripti codices, & sensus conuenit. olim autem legebatur, confirmat,* Quotquot ergo perfecti sumus, hoc sapiamus.) *φρονῶμεν est etiam in Græco Philip. 3. olim tamen, Sapimus, apud Erasmum legebatur.* Qui de uicis, angulis & plateis inuitat ad nuptias; & ouem quæ ad exemplum filii pœnitentis ipsa redire non poterat, uel nolebat, quærit, & inuenit.) *Immixta hic erant uerba quædam, uerum apud Brixianos, & Florentinos codices pariter deerant; & sensum ipsum, ueluti aliena a proposito, perturbabant. legebatur enim in hunc modum. inuitat ad nuptias, & deintus quosdam iam quasi securos expellit foras; & ouem &c.* Et quicumque uoluerit inter uos esse primus, sit uester seruus: quo modo filius hominis non uenit ministrari, sed ministrare.) *Vulgata editio sic habet: cui Græcus consentit codex. olim, Et quicumque uestrum uoluerit inter uos esse primus. pro Quo modo, sicut habet uulgata editio, Græcus codex, quod idem prorsus est, habet ὥσπερ. uerum apud Erasmum legebatur, quoniam.* Nunc autem Antichristi multi facti sunt.) *καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν. & sic habet uulgata editio: deerat antea uox Autem.* Amice an oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?) *Vox, Amice, non est ibi in textu, neque apud omnes codices manuscriptos: propterea deleta a nobis est.*

Scholia in epist. CXLVII.

κάκωσιν enim, quam Latinus uertit in malitiam, apud Græcos duo significat; & malitiam, & afflictionem, quam *κάκωσις* Græci dicunt, & hic magis pro malitia transferri debuit afflictio.) *κάκωσις, ταπείνωσις, δείνωσις, afflictio: κακόω .n. significat. uexo, malis afficio, affligo. κακία modo uitium, idest malitiam, modo afflictionem significat. ille autem Euangelii locus ubi nos habemus, sufficit diei malitia sua, transferri debuisset, ut ait Hieron. afflictio sua, de miseria enim, et uexatione; quam dies afferre solent, ibi loquitur.* Porro quod ait ut sit Deus omnia in omnibus.) *Vox, Deus, deerat olim.* Quæ nulla carnis lege retinetur.) *Aliter, tenetur.*

Scholia in epiſt. CXLVIII.

Nobis autem reuelauit Deus per ſpiritum ſuum. Et ſi reuelatum eſt Apoſtolo, intelligere debeamus, quod & ille aliis reuelauerit.) *Vox, eſt, a nobis ex Brixianis codicibus repoſita eſt.* Vt qualia corpora mortuorum ſurrectura ſint, in talem ſubſtantiam etiam uiuorum corpora transformentur.) *Olim, Transformantur: & uox, Mortuorum, deerat. reſpondet autem ex oppoſito hæc uox uoci, uiuorum.* Vtrum poſt reſurrectionem XL diebus Dominus cũ diſcipulis conuerſatus ſit: & numquam alibi fuerit, an latenter ad cælum aſcenderit, atq. deſcenderit.) *ac pro an, falſo legebatur antea.*

Scholia in epiſt. CXLIX. ad Marcellam.

Quia aliud eſt tormentis cedere, & ſe Chriſtianum negare, aliud Chriſtum diabolum dicere.) *Credere pro cedere, falſo legebatur antea, & uox, Quia, deerat.*

Scholia in epiſt. CL. Hedibiæ.

Quod audeam ad ſtirpem generis ſui quippiam muſſitare.) *Muſſitare, ſubmiſſa uoce, & ſecrete loquor, ſignificat, a muſſo, quod Græcis eſt μύζειν. iam enim, inquit Liuius, ita clã quidam muſſitantes uulgo tum eum appellabant.* Vt abyſſus ueteris teſtamenti inuocet abyſſum euangelicam.) *Sic exponit dictum illud pſalmi. Abyſſus abyſſum inuocat in uoce cataractarum ſuarum.* Sed ut rigarent arua gentilium, & torrentem ſpinarum.) *Sic legitur Iohelis tertio capite: Et fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem ſpinarum.* Quia omne ſacrificium quod abſque ſale eſt, Domino non offertur.) *Leuitici 2. ſic legimus. Quidquid obtuleris ſacrificii, ſale condies; nec auferes ſal fœderis Dei tui de ſacrificio tuo. in omni oblatione offeres ſal. Ad hoc autem alluſit Marcus euangeliſta, ſeu utrius per Marcum dominus noſter Ieſus Chriſtus, cum dixit; Omnis uictima ſale ſalietur.* Quam uidit Ieſus quaſi fulgur cadentem de cælo.) *Sic exponit uerba illa Chriſti, Videbam Satanam quaſi fulgur de cælo cadentem: pro illuſtri ſcilicet mundi eloquentia.*

Quæſtio prima.

Beatus qui intelligit ſuper egenum, & pauperem. Intelli-

gentia opus est ut post intelligentiæ beatitudinem sciatur quis sit egenus & pauper.) *Ita hunc locum ex Brixianis codicibus emendauimus. prius enim ita legebatur. Intelligentia opus est, & post intelligentiam beatitudine, qui sit egenus & pauper.* Et hæc dicimus non quod in pauperes Iudæos, siue gentiles, & omnino, cuiuslibet gentis sint pauperes, prohibeamus faciendam eleemosynam.) *Vox, sint, ex Brixianis codicibus reposita a nobis est.* Si qua autem uidua habet liberos, & maxime si nobilis familiæ est, egentes filios non dimittat, sed ex æqualitate eos amet; & ut meminerit primum animæ suæ, & ipsam putet esse de filiis.) *Hæc uerba, eos amet, a nobis ex Brixianis codicibus reposita sunt. deerant enim apud Erasmum, cum tamen necessaria sint.* Habentes, iniquit, uictum, & uestitum, his contenti simus.) *Sic legit uulgata editio, & Græcus codex,* τούτοις ἀρκεσθησόμεθα. *corrupte tamen apud Erasmum, sumus, non simus, legebatur.*

Quæstio secunda.

Ex hoc loco quidam mille annorum fabulam struunt.) *Intelligit de illis hæreticis, qui ab hoc annorum numero* χιλιασταὶ *sunt appellati. ex Apocalypsis loco quodam male intellecto hunc acceperunt errorem.* Nos autem audiamus panem quē fregit Dominus, dedítq. discipulis suis esse corpus Domini saluatoris, ipso dicente ad eos: accipite, & comedite: hoc est corpus meum: & calicem illum esse de quo iterum locutus est: bibite ex hoc omnes, hic est enim sanguis meus noui testamenti, & cetera.) *Legant hæc nostri temporis hæretici, qui contra sanctißimum Christi corpus, & sacratißimum sanguinem, putidum quotidie os aperiunt: & clara ac perspicue Christi uerba in sensum suum detorquent, & ex corpore umbram quamdam, typumque efficiunt. sequitur contra eos D. Hieron. Si ergo panis qui de cælo descendit, corpus est Domini, & uinum quod discipulis dedit, sanguis illius est, noui testamenti, qui pro multis effusus est in remißionem peccatorum: Iudaicas fabulas repellamus, & ascendamus cum Domino cenaculum magnum, stratum, atque mundatum, & accipiamus*

ab eo sursum calicem noui testamenti, ibiq. cum eo pascha celebrantes, inebriemur ab eo uino sobrietatis: non enim est regnũ Dei cibus & potus, sed iustitia, & gaudium, & pax in Spiritu sancto. Nec Moyses dedit nobis panem uerum, sed Dominus Iesus ipse conuiua, & conuiuium; ipse comedens, & qui comeditur. Illius bibimus sanguinem, & sine ipso potare non possumus: & quotidie in sacrificiis eius de genimine uitis uere, & uineæ sorec, quæ interpretatur electa, rubentia musta calcamus, & nouum ex his uinum bibimus de regno patris: nequaquam in uetustate litteræ, sed in nouitate spiritus, cantantes Canticum nouum: quod nemo potest cantare, nisi in regno Ecclesiæ, quod regnum patris est: & cetera. Hactenus Hieronymus. Quibus uerbis illustrius atque clarius de ueritate corporis & sanguinis Christi dici nil potuit. Quod autem ad uerba quibus iuxta cerimonias Mosaycas in aspergendo uictimæ sanguine utebatur sacerdos, alluserit Christus dum dixit, hic est sanguis meus noui testamenti, somnium est Erasmianum: uerbis enim in aspergendo sanguine uti solitos sacerdotes non constat.

Quæst. quarta.

Vespere sabbati, idest sero, non incipiente nocte, sed iam profunda, & magna ex parte transacta.) *Greca uox ὀψὲ hoc ipsum significat, idest sero, tarde, post longum scilicet tempus, extat in hanc sententiam Dionysii Alexandrini epistola: & Ambrosius ita eundem hunc locum exponit.* Præsertim cum terræmotus, & saxa dirupta.) *Diruta, legebatur antea, sed falso. Petræ enim, inquit euangelista, scissæ sunt: & Græcus codex: καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν. & ita habent manuscripta Brixiæ exemplaria.*

Quæst. quinta.

Noli me tangere: nondum enim ascendi ad patrem meum. & est sensus, quem mortuum quæris, uiuentem tangere non mereris: Si me necdum putas ascendisse ad patrẽ, sed hominum fraude sublatum, meo tactu indigna es.) *Noli me tangere: tibi enim nondum ascendi ad patrem meum: legebatur antea, sed falso, ut constat. euangelii enim uerba primum ponit, mox ea exponit.*

Quæst. septima.

Ab Hierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem patris.) *Deerant olim hæc uerba, Sed expectarent promissionem patris.*

Quæst. octaua.

Iuxta anagogen.) *ἀναγωγὴ est cum mens ad diuinæ sustollitur, & ex rebus, uerbisq. humilibus alta quis, & sacratiora contemplatur.* Et petræ scilicet sunt, idest dura corda gentilium: siue petræ, uniuersa uaticinia prophetarum, qui & ipsi a Petra Christo cum Apostolis petræ uocabulum acceperunt.) *Deerat olim uox, idest, & pro Christo, Christi legebatur.* Et usque ad quadragesimum secundum annum datum est ei tempus pœnitentiæ.) *Ei scilicet Hierosolymæ. deerat tamen antea uox, ei.*

Quæst. nona.

Vos autem sedete in ciuitate quoadusque induamini uirtute ex alto.) *Sic legitur in uulgata editione: & Græcus codex habet. ὑμεῖς δὲ καθίσατε. sedebitis autem legebatur antea.* Et cœperunt loqui uariis linguis, prout spiritus sanctus dabat eloqui illis.) *Sic est in uulgata Ecclesiæ editione, & ita habent manuscripti Brixiani codices. aliter tamen, qui idem est sensus, aliis linguis. est enim apud Græcum codicem, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις. Verum magis rem exprimit uox uariis, quam aliis.*

Quæst. decima.

Isti æstimantur in semine.) *Existimantur, falso legebatur antea. λογίζεται εἰς σπέρμα.* Si Esau & Iacob necdum nati erant, nec aliquid egerant boni, aut mali, ut uel promererentur Deum, uel ostenderent.) *Demererentur, non promererentur, falso apud oscitantem Erasmum legebatur.*

Quæst. undecima.

Cum uenissem, ait, Troadem propter Euangeliũ Christi, & ostium mihi euidens apertum esset in Domino.) *Vocem, euidens, uti appostitiam amouimus: deest enim in uulgata sacrorum bibliorum editione tam Latina quam Græca, & manuscripti Brixiæ codices eam non habent. καὶ θύρας μοι ἀνεῳγ-*

ἀνεῳγμένης ἐν κυρίῳ, est in Græco. 2. Cor. 2. Non enim sumus sicut plurimi adulterantes uerbum Dei.) *Ita est in uulgata editione, & in manuscriptis codicibus magis emendatis. Græcus uero codex habet, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. idest cauponantes, seu πραγματευόμενοι uerbum Dei, idest cauponum instar uenundantes, ac negociantes. aliqua exemplaria legunt, uenundantes. Capite quarto eiusdem epistolæ, ubi nos habemus, non ambulantes in astutia, neque adulterantes uerbum Dei, Græce legitur, μὴ δὲ δι πλεῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. idest, neque dolose tradentes uerbum Dei.* Cumq. haberet scientiam scripturarum.) *Paulus scilicet, de quo loquitur. propterea opus non est, ut addatur uox Paulus: & iam uacat apud omnes codices manuscriptos.* Neque enim delicata, & diuitiis studens, ac secura confessio est, sed in carceribus, in plagis, in persecutionibus.) *Pro delicata, falso antea legebatur dedicata.* Soluit ἀνθυποφορὰν.) *Idest quod e contrario inferri poterat, tacitam, ut dicimus, obiectionem.* Et in signum cui contradicetur.) *Sic legimus in uulgata editione. aliter contradicitur. εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, est in Græco.* Quia difficile dignus præco uirtutum Christi inueniri potest, qui in annunciandis illis non suam, sed eius quærat gloriam, quem prædicat.) *Deerat apud Erasmum uox, uirtutum: quæ tamen necessaria hic est: nos illam ex cunctis antiquis libris restituimus.* Transiens in Macedoniã adiuua nos. Quod cum uidisset, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam, certi facti quod uocasset nos Deus euangelizare illis.) *Vidisset, legendum est, non audisset, ut legebatur antea. & ita habent emendati codices manuscripti: & in ipso loco Actuum Apostolorum, C. XVI. legitur. Vt autem uisum uidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam. & in Græco. ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν. & superius. ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ παύλῳ.*

Quæst. duodecima.

Qui quando aufertur, non in substantia sui, sed ei, a quo aufertur, extinguitur.) *Voculam, in, nos ex Brixianis codicibus reposuimus.* Hoc enim magis sonat ὁλοτελεῖς.) *Hoc est.*

ὅλυς καὶ τελείυς, totos, ac perfectos. locus est 1. *Thess.* 5. *αὐτὸς καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς. hoc est, ut ait* Hieron. *Deus igitur pacis sanctificet uos per omnia, uel in omnibus siue plenos atque perfectos.* Hoc enim *magis sonat ὁλοτελεῖς: Erasmus hic impingit, ait enim* D. Hieron. *loqui de eo quod statim in eadem epistola sequitur. Vt integer spiritus uester, & anima, & corpus sine querela seruetur in aduentu Domini, quod Grece dicitur καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τηρηθείη: quasi ὁλοτελεῖς esset idipsum, quod Gracis ὁλόκληρον, nobis autem integer dicitur.*

Ex quo omne corpus connexum, atque compactum, accipit augumentum in administrationem corporis Christi.) *Administrationem habent cuncta* Florentiæ *manuscripta exemplaria, & etiam* Brixiana. *cui lectioni Gracus assentitur codex. διὰ πάσης ἀφῆς τῆς ἐπιχορηγίας.* Ex Paulo *enim ad* Ephesios *c.* 4. *hac* D. Hieron. *accepit. χορηγία enim idem est quod, δόσις, & χορηγεῖ significat παρέχει, δίδωσι. apud Latinos tamen uulgatos codices, in ædificationem, legitur.*

Tu autem describe ea tripliciter in consilio, & scientia: ut respondeas uerba ueritatis iis qui proponunt tibi.) *Verbū ueritatis, falso legebatur ante apud Erasmū. λόγυς ἀληθείας est in Graco. apud* LXX, *& in uulgata editione, eloquia ueritatis. locus est* Pro. 22. In Tropologia, de littera ad maiora consurgimus.) *Tropologia, a sermone de moribus dicta, significat aliam quã sit in historia interpretationē: ut cum de littera ad maiora consurgimus, & quod carnaliter dictū uidetur, ad morū cōpositionem, conformationemq. nos trahimus.* Theoria *autem supra* Tropologiam *ipsam ascendit, ac mores ipsos transcendens cælestia, diuinaq. contemplatur. exempli gratia, exitus ex Aegypto qui secundum historiam uere fuit, secundum* Tropologiam *significat exitum a uitiis, & peccatis: secundum* Theoriam *uero ex hoc mundo in calorum patriam, nobis spiritualiter promissam, accessum.* Erasmus *antidoti loco uenenum hic, ut moris sui est, fundens,* Iulium *secundum, quod res* Ecclesiæ *a tyrannis ablatas armis recuperarit, taxat, & quod aduersus* Turcas

fidei

fidei nostræ infestißimos hostes bellari a Christianis non poßit, ipse omni Turca immanior asseuerat. nec satis est illi hoc asseuerare; nisi summos etiam Pontifices mordeat, quod indulgentiis, & admissorum condonationibus huiusmodi bellum adiuuent: ueluti Turcæ omnia aduersus nos poßint, nos autem ne retundere quidem eorum impetum ualeamus. quod si semel illi concedatur, actum erit de Rep. Christiana. amandi certe secundum euangelium, & iuuandi sunt inimici, etiam si a religione nostra sint alieni, quemadmodum in parabola illius Samaritani didicimus, si tamen illi eleemosynas petant, non religionem appetant, si auxilium postulent, non arma inferant, si nobis tantum inimici sint, non publici Christi, & Christianæ religionis hostes: tales enim inimici non secus quam Chananæi, Pherezæi, & similes Palestinæ habitatores, armis petendi, delendiq. sunt, quemadmodum a Moyse, & Iosue ex diuina etiam iußione factum legimus. Quid non ita faciendum? oppugnant nunc Melitē insulam innumeris copiis, ut inde aperto ostio in Italiam, & alia Christianorū regna impetum faciant, ut impio ac scelesto Mahometto exaltato, Christi religionem extinguant, & nobis licitum non erit contra eos pugnare, & ferocientium hostium animos armis sumptis deiicere, ac debellare?

Scholia in epist. CLI. ad Algasiam.

Filius meus Apodemius, qui interpretationem nominis sui longa ad nos ueniens nauigatione signauit.) *Hoc dicit propterea quod ἀποδημέω idem sit quod peregrinor.*

Quæsiuit Bethlehem ut inueniret in ea cælestem panem:) *Hoc dicit, quia Bethlehem domus panis interpretatur: produxit enim nobis panem uiuum, atque cælestem Christum Dominū Saluatorem nostrum: quemadmodum scriptum est. Panis enim uerus est qui de cælo descendit, & dat uitam mundo.* Etenim Saba in lingua nostra conuersionem sonat.) *שוב conuersionem apud Hebræos sonare, nemo Hebraicæ linguæ peritus ignorat. unde שובה יהוה conuertere Domine & ישוב עמלו בראשו conuertetur dolor eius in caput eius. & similia.* Cur purissimo fonte uicino relicto, nostri tam procul fluenta quæsieris.) *Vox, relicto, deerat antea. fluenta autem riuos significant.*

ficant. Et omissis aquis syloe, quæ uadunt cum silentio, desideres aquas sibor, quæ turbidis sæculi huius uitiis sordidantur.) *Allusit ad illud Esaiæ, quod est 8. ca. Pro eo quod abiecit populus iste aquas Syloe, quæ uadunt cum silentio. & cetera. & recte prophetæ uerba ad doctum, sed latentem tamen, & in silentio degentem hominem accommodat, Aletium scilicet presbyterum. Est autem Syloe fons ad radicem montis Syon, certis tantum erumpens temporibus, ut Hieron. super Esaiam testatur: in aduentu Titi magnas aquarum copias effudisse, ut militibus potum subministraret, cum diu antea fuisset aridus, in eo quod Egesippi nomine circumfertur uolumine testatum legimus.* שיחור *Sibor autem, nigrum, turbidumq. significat. Hieronymus paruulum etiam asserit significare: uerum tunc per alias scribitur litteras, hoc uidelicet modo* צעיר. *Fluuius Aegypti, est Sihor. Hieron. Nilum esse pluribus in locis super prophetas testatur. ab aquis turbidis sic appellatur. Hieremias de eo: Et nunc quid tibi uis in uia Aegypti, ut bibas aquas Sihor?*

Nostrorũ quoque condimentorũ te alliamenta delectant.) *Quod allio fiat hoc liquaminis genus, alliamentum dicitur. Allia, serpyllumq. herbas contundit olentes, ait Virgilius.*

Quæ appellatur πικρὰ.) *Medicamenti genus amarũ πικρὰ dicitur, cuiusmodi est ἱερὰ πικρὰ, & πικρὰ Galeni.*

Quæstio prima.

Hic est filius meus dilectus in quo mihi bene cõplacui.) *Vox, bene, deerat antea. sic enim legimus Matth. 17. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi εὐδόκησα, bene complacui. & ita habent Brixiani codices manuscripti.* Asserit eum camelorum uestitum pilis nulli posse adulationi succumbere. & qui locustis uescitur, ac melle siluestri, neque opes, neque alias terrenas delicias quærere, rigidamq. & austeram uitam aulas uitare palatii.) *Deprauatus antea erat hic locus. deerat enim primum neque; & rigida, austeraq. uita legebatur.* Dicitq. eum non solum prophetam, qui soleat uentura prædicere, sed plus esse quam prophetam: quia quẽ illi uenturũ esse dixerant, hic uenisse monstrauit, dicens, Ecce agnus Dei.) *Olim, monstrat, non ministrauit, legebatur.*

Præ-

Præsertim cum ad fastigium prophetale, Baptistæ accesserit priuilegium.) *Pro cum, cui, legebatur antea, sed falso: res ex ipso textu satis patet,*

Quæstio secunda.

Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus, in quo bene complacuit animæ meæ.) *Sic legimus in uulgata editione Matth. 12. Verum Græcus codex habet, in quo bene complacuit anima mea. εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου. & D. Hier. Esaiæ uerba c. 42. ita transfert. Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus. complacuit sibi in illo anima mea. & ita habent quattuor ex Florentia manuscripta exemplaria, & Brixiana aliquot, Nos impressam olim lectionem ideo non mutauimus, quod cum uulgata sacrorum Bibliorum editione illa conueniat, & sensus idē sit.* Non clamabit, neque dimittet.) *Sic transtulerunt LXX. ἀνήσει, id. dimittet significat. Neque dimittet, inquit ibi D. Hieron. Iudæorum populum, quin scilicet eum ad pænitentiam uocet. inuerso autem ordine legitur a quibusdam, non clamabit, neque contendet. cum Græca Latinaq. apud Matthæum consentiant, ut legatur: Non contendet, neque clamabit, hoc est οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει. & ita legat Nazanzenus in oratione περὶ τῆς φιλοπτωχίας. καὶ ὁ τούτων, inquiens, διδάσκαλος οὐκ ἐρίζων, οὐδὲ κραυγάζων, οὐδὲ ἐν ταῖς πλατείαις φωνὴν προϊέμενος.* Ex Aegypto uocaui filium meum, pro quo LXX transtulerunt, Ex Aegypto uocaui filios eius.) *Hunc quoque locum uitiatum reliquit Hollandus interpres. legebat enim, Ex Aegypto uocauit filios suos. cū tamen LXX trāstulerint, ἐξ αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. & ita ex eis Osee 11. Hieron. interpretetur.* Ego ciuitas firma, ciuitas quę nō oppugnatur.) *Quæ oppugnatur, habent LXX. ἐγὼ πόλις ὀχυρά, πόλις πολιορκουμένη: & Hieronymus ibi, Pulchreq. oppugnatur, dixit, non expugnatur. locus est Esaiæ 27. ubi nos habemus, ciuitas enim munita desolata erit. Verum ex superioribus constat, hic legendum esse, non oppugnatur: exponendumq. pro, non expugnatur.*

Quæstio tertia.

Vnde & in Euangelio secundum Matthæum, in typum

eorum

eorum qui in Domino credituri erant, & se cum illo crucifixuri, Simon Cyrenæus portat crucem eius: quam, iuxta alios euangelistas, prior ipse portauit.) *Cum omnes Euangelistæ, Ioanne excepto, a Simone Cyrenæo portatam fuisse crucem Iesu testentur, solusq. Ioannes a Christo illā antea sublatam aperte asseueret, uitiatum hunc locum, & ita transpositis uerbis legendum esse quidam existimant. Vnde in typum eorum, qui in Domino credituri erant, & se cum illo crucifixuri, Simon Cyrenæus, iuxta alios euangelistas, portat crucem eius, quam, secundum Ioannem, prior ipse portauit. Brixiani codices nouem habent: Vnde & in Euangelio secundum Ioannem. Verum quia nec illi, nec Florentini nos iuuerunt, nihil a nobis ex impressa lectione mutatum est: præsertim cum ex omnibus euangelistis clare colligatur, a Iesu antea portatam fuisse crucem, quippe cum in itinere, & post exitum ex urbe Hierusalem, ea Simonem a uilla reuertentem onerauerint. Exeuntes autem, inquit Mattheus, inuenerunt hominem Cyrenæum nomine Simonem, hunc angariauerunt, ut tolleret crucem eius. exeuntes, quod Græce dicitur ἐξερχόμενοι, scilicet e ciuitate: in quē sensum Marcus addidit, Simonem Cyrenæum uenientem de uilla. & Lucas, Et cum ducerent eum, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenensem uenientem de uilla, cum ducerent eum, uel, ut est in Græco, ὡς ἀπήγαγον, hoc est ipso in itinere, dum sibi ipse crucem baiularet, ut inquit Ioannes, inuenerunt Simonem, & super eum crucem postea imposuerunt. Quod autem Marcus etiam & Lucas scribant a Simone Cyrenæo portatam fuisse crucem: non est contra id quod Hieron. ait, in Euangelio secundum Mattheum id contineri: quando Mattheus quoque id asseuerat.*

Quæstio quarta.

Graues uteri, paruuliq. lactentes fugam retardant.) *Olim, lactantes:* Non potest abscondi ciuitas super montem posita.) *Sic habet uulgata editio, & manuscripti omnes ex Florentia codices: quibus Brixiani quoque quattuor assentiuntur: & in Græco κρυβῆναι legitur. Olim, latere: quod idem est.* Quæ si de sermone diuino aliquādo generarit, necesse

est

est quæ generata sunt crescere, & primum accipere lac infantiæ, donec perueniant ad solidum cibũ, & ad maturã ætatem plenitudinis Christi.) *Perueniat, falso legebatur antea.*

Quæstio quinta.

Et non receperunt eum, quoniam facies eius erat obfirmata, uadens in Hierusalem.) *Hæc uox obfirmata in cunctis manuscriptis exemplaribus deest, & , quod amplius est, in ipso etiam Græco codice. legitur enim in eo.* καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς ἱερουσαλήμ. *Nos autem impressam lectionem ideo retinuimus, quod Hieronymus ita legerit. unde subdit. Obfirmatione enim & fortitudine opus est ad passionem sponte properanti. & infra. Obfirma, inquit, faciem tuam. Et, Dedi faciem tuam æneam, & frontem tuam ferream. repetiit autem uocem uir sanctus ex præcedentibus eiusdem euangelii uerbis, ubi dicitur.* καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς ἱερουσαλήμ. *Et ipse faciẽ suam firmauit, ut iret in Hierusalem: nam postea sine huius uocis adiectione legit, dum ait. Facies igitur eius erat pergentis Hierusalem.*

Quæstio sexta.

οἰκόνομος.) *Domus dispensatorem hæc uox significat.* οἶκος *domus,* νέμω *distribuo. œconomicum uero Xenophontis librum Columella etiam transtulit: uerum tam ipsius quam Ciceronis uersiones interciderunt.* Qui fidelis est in paruo, & in multo fidelis est. Qui in minimo iniquus est, et in multo iniquus erit.) *Sic habent emendati manuscripti codices, & Græcus similiter,* ἐν πολλῷ: *antea tamẽ legebatur, in multis. uulgata editio habet, in maiori.* Cœpitq. eos, qui prius uersabantur in lege, & sic in Christum crediderant, ne arbitrarentur se in lege iustificandos, docere legem abolitam, prophetas præteriisse, & quæ antea pro lucro fuerant, reputari in stercora.) *Olim, reputare.*

Quæstio septima.

Bonum autem ad Deum patrem.) *Refert scilicet Arrius. nam antea dixit, Porro Arrius iustum ad Christum refert. mox addit, Bonum autem ad Deum patrem. deerat tamen antea*

uox,

uox, ad. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.) *Vox nunc secundo posita a nobis restituta est.*

Quæstio nona.

Pastor enim bonus ponit animã suam pro ouibus suis.) *Bonus pastor, inquit sanctus Ioannes, animam suam dat pro ouibus suis: & ita habent tres ex Brixia codices, duo antea impreßi, & unus manuscriptus. Deest tamen in aliis uox, suis, sicut etiam in Græco qui circumfertur.*

Quæstio decima.

Nemo aduersus uos brauium accipiat, hoc enim Græce dicitur καταβραβευέτω.) *Refert aliqua, quæ ex patria Cilicum lingua Apostolum dixisse ait. cuiusmodi est hoc, & quæ sequuntur, iudicari ab humano die, idest humano iudicio: Et, humanum dico: Et οὐ κατενάρκησα ὑμᾶς, non grauaui uos.* Vt non seruiatis spirituali intelligentiæ, sed exemplaribus futurorum, quæ nec ipse uidit, qui uos superare desiderat, siue uidet, utrumque enim habetur in Græco, præsertim cum tumens ambulet.) *Germanus interpres non germanam sed adulterinam, ac falsam, ut solet, lectionem hic substituerat. legebat enim, siue audiuit, utrumque enim habetur in Græco, Genuina lectio est, quæ nec ipse uidit, neque uidet. utrumq. enim tempus Græca uox ἑώρακεν significat, cum sit πεπαυμένος. & iam quattuor ex Florentia manuscripti, & decem ex Brixia codices, septẽ scilicet manuscripti, & tres antea impreßi, uidet, habent, non audiuit. quod est ἤκουσεν. nullã enim inter se similitudinem habent ἑώρακεν & ἤκουσεν; ut uidit, & audiuit legi poßit.* Vere enim humilis sensus, & miseranda superstitio, Deum credere hircorum, atque taurorum sanguine delectari, & nidore thymiamatis, quem sæpe homines declinamus.) *Quem scilicet nidorem. antea, quam, legebatur, sed falso.* Mortui autem ab elementis mundi, pro eo quod est, elementis; cur mecum non dicitis. Mihi autem absit gloriari &c.) *Hæc uerba, pro eo quod est elementis, nos ex quinque Florentinis manuscriptis, & decem Brixianis, septem scilicet manuscriptis, & tribus antea impreßis codicibus, restituimus. deerant enim apud Erasmum.* Præterea,

quia

quia iuſſum eſt, ut diebus ſabbatorum ſedeat unuſquiſque in domo ſua, & non egrediatur, neque ambulet de loco, in quo habitat.) *Locus eſt Exod. 16. ubi enim nos habemus: Maneat unuſquiſque apud ſemetipſum, & nullus egrediatur de loco ſuo die ſeptimo: Septuaginta interpretes, quos Hieron. citat, ita legunt.* καθίσεσθε ἕκαστος παρ' ἑαυτῷ εἰς τοὺς οἴκους ὑμῶν. μηδεὶς ὑμῶν ἐκπορευέσθω ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. Elementa autem mundi, a quibus, immo quibus mortui ſumus, lex Moyſi, & omne uetus inſtrumentum intelligendum eſt.) *Sic ex manuſcriptis codicibus lectionem reſtituimus: legebatur enim antea, Elementa autem mundi, a quibus conſepulti, immo mortui ſumus. Cum enim uerba illa Pauli exponat, Si ergo mortui eſtis cum Chriſto ab elementis huius mundi, ut ſepeliendi uox immiſceretur, neceſſarium non fuit, præſertim ante uocẽ mortui, quando mors ſepulturam, non ſepultura mortem præcedit.* Habent εἰσαγωγὰς ſuas.) *ideſt introductiones ſuas, quibus ad diſcendas artes imperiti introducuntur. ſic Porphyrius, ſic alii libros inſcripſerũt.*

Quæſtio undecima.

Qui in tecto nõ deſcendant tollere aliquid de domo ſua, & qui in agro non reuertatur tollere tunicam ſuam.) *Hæc uerba, & qui in agro, & cetera, a nobis ex Brixianis codicibus, & ipſo etiam Euangelio repoſita ſunt.* Tunc apparebit ſignum filii hominis in cælo, & tunc plangent omnes tribus terræ; & uidebunt filiũ hominis.) *Hæc uerba, & tunc plangent omnes tribus terræ; ſimiliter a nobis repoſita ſunt. ſic enim ſunt in Euangelio Matthæi quod citat c. 24. & ita habent quinque Brixiani codices.* Ego ueni in nomine patris mei, & non credidiſtis mihi. Si alius ueniet in nomine ſuo, illum ſuſcipietis.) *Olim, Alius ueniet in nomine ſuo.* καὶ οὐ λαμβάνετέ με, *eſt in Græco, & non accipitis me: & in uulgata editione, Et non accepiſtis: aliter, & non accipitis me. Nos nihil ab impreſſa mutauimus lectione, propterea quod ab exemplaribus adiuti non ſumus.* Et ſicut in Chriſto plenitudo diuinitatis fuit corporaliter, ita & in Antichriſto omnes erunt fortitudines.) *olim, ita & Antichriſto. Eraſmus rurſus in ſpinæ*

antidoti

antidoti uenenum hic fundit, & cærimonias Ecclesiæ, quod nimiæ, & ueræ pietatis pestis sint, asseuerat: uir qui nec pietatem ipse nouerit, nec speciem aliquam cultus, & religionis Christianæ exploratam habuerit. accendunt enim pietatem sacræ Ecclesiæ cærimoniæ, non destruunt: ut quæ ex uisibilibus rebus atque conspicuis ad inuisibilium, & diuinorum cognitionem, contemplationemq. nos ducant: & Hieron. de Iudaicis loquitur, non de Christianis cærimoniis: unde ait. Loquitur autem Apostolus uniuersa contra eos, qui credentes ex Iudæis in Dominum Saluatorem, Iudaicas cærimonias obseruare cupiebant. super qua re & in Actis Apostolorum non parua quæstio concitata est: & loquens de Iudaicis Hieron. nec eas etiam taxat aut reprehendit, ut de Ecclesiæ cærimoniis facit Erasmus, sed reprehendit eos, qui cum sub Christi gratia sint, Iudaicas cærimonias obseruare uolunt. cærimonias autem uocat, circumcisionem, neomenias, scenopegias, & huiusmodi legalia. Vide decimam quæstionem, ubi de iis late: sic enim ex ipsomet Hieron. Erasmianā blasphemiam confutari uidebis: &, si uacat, legas eiusdem ad Augustinum epistolam LXXXIX.

Scholia in Cantica canticorum, quæ Origenes interpretatus est: secundum quod Hieronymus expositionem ipsam uertit.

Cantabo canticum dilecto uineæ meæ.) *Locus est Esaiæ 5. tam secundum LXX. quam secundum uulgatam Ecclesiæ editionem. antea tamen legebatur, dilectæ.* Osculetur me ab osculis oris sui.) *Sic ex Brixianis codicibus, quattuor manuscriptis, & duobus antea impreßis, hic & aliis in locis emendauimus: cui emendationi Hebræa Græcaq. exemplaria assentiuntur. מנשיקות est in Hebræo, & ἀπὸ φιλημάτων in Græco apud LXX. quos Origenes, & Hieron. sequuntur. olim, ab osculo, ut in uulgata.* Quousque mihi sponsus meus mittit oscula per Moysen, mittit oscula per prophetas?) *Vox, mihi, a nobis ex omnibus codicibus reposita est.* Christi bonus odor sumus Deo.) Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ. *&* *sic est in uulgata. 2. Cor. 2. deerat tamen antea uox, Deo.* Brauium Christus est, & hæc quidem adolescentulæ, quas

propter amoris exordium foris stare cognoscimus.) *Olim, hæc, non hæ.* Istæ uero exultationē, & lætitiam differunt: adolescentulæ quippe sunt, differunt caritatem, & dicunt. exultabimus et lætabimus in te: diligemus ubera tua super unum. Diligemus, inquiunt, non diligimus.) *Falso antea pro differunt, deferunt, legebatur. Brixiani codices nos admonuerunt. quod autem differunt legendum sit, constat, dum sequitur, Diligemus, inquiunt, non diligimus.* Innixa super fratruelem suum, idest ἐπιστηριζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφιδὸν αὐτῆς, sed ἐπιστηθιζομένη, idest super pectus eius recumbens.) *Hic quoque locus uitiatus erat antea. ἀδελφιδῆν .n. non ἀδελφιδὸν legebatur, & non ἐπιστηθιζομένη, sed ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ. Tres Brixiani codices nos admonuerūt. στῆθος pectus, inde ἐπιστηθιζομένη, idest super pectus recumbens. quēadmodū ita habere meliora exemplaria Origenes asserit: quippe cum in uulgata Græca editione esset ἐπιστηριζομένη.* Vt ascendam innixa super fratruelem meum.) *Olim, innixus.* Nisi enim tu mihi annuciaueris, incipio errabunda iactari: & dum te quæro, in aliorum greges incurro: & quia aliorū erubesco faciem, meam absque mora mox contegere incipio.) *Aliter, & quia aliorum erubesco aspectus, faciem meā, atque ora mox contegere incipio. in Florentinis tamen omnibus codicibus deest uox, aspectus: propterea nos eam remouimus; nam & superflua erat. absque mora autem, pro, atque ōra, ex Brixia accepimus, quæ lectio ualde placet.* Genæ tuæ ut turturis. Faciem illius laudat, & genarum rubore succenditur.) *Succenditur, habent sex codices Brixiani, quinque manuscripti scilicet, & unus ante Erasmianam corruptionē impressus. perfunditur autem legebatur antea. quod autem legendum sit succenditur, constat ex textu. loquitur enim de sponso, qui cum pulchritudinem sponsæ considerat, & faciem, rubore genarum illius succenditur, ac inflammatur.*

In secundam Homiliam Origenis super cantica.

Oportebat quippe; ut, quia omnes gentes in illam similæ reputatæ sunt, is qui pro omnium salute factus est omnia, etiā stilla fieret ad eas liberandas.) *Olim, his, nō is.*

Ope-

Operuit montes umbra eius, & arbusta eius cedros Dei.) *Cedros Dei, habent cuncta manuscripta tam Brixiæ quam Florentiæ exemplaria. & ita est in psalmo LXXIX. tam Græce quam Latine, ac etiam Hebraice.* τὰς κέδρους τοῦ θεοῦ. & לאל ארזי. *antea tamen ex Erasmi deprauatione legebatur, cedros Libani.* Videamus & aliam laudem sponsæ, ut & nos æmulemur sponsæ fieri.) *Ex Brixianis codicibus sic emendauimus. olim, Videamus & aliam laudem speciosæ.* Has de se sponsa audiens laudes, sponso uicem in laudibus tribuit.) *Vox, se, deerat olim.* Ecce speciosus es fratruelis meus, & quidem pulcher.) *Ita tres manuscripti ex Brixia legunt codices, & ita habent LXX. interpretes quos sequitur.* ἰδοὺ εἶ καλὸς ἀδελφιδός μου, καί γε ὡραῖος. *ita legit Matthæus Rex, ac etiam ex Hebraica ueritate D. Hieron. dum transtulit. Ecce tu pulcher es, dilecte mi, & decorus. antea tamen legebatur non pulcher, sed pulchre.* Neque enim ad hoc filius Dei de cælestibus ad terrena descenderat, ut de lectulis descendere imperaret.) *Vocem, descendere, propterea amouimus, quod in cunctis exemplaribus uacaret, & superflua etiam esset.* Vt cum ad te uelut ad sponsam uenerit sponsus.) *Olim, a te.* Ecce speciosus fratruelis meus, & quidem pulcher.) *Falso legebatur antea, Ecce sponsus fratruelis meus, & quidē pulchre.* Siquidem pro Stœbe ascendit Cypressus.) *Falso antea legebatur stybe. est enim* στοιβὴ *herba, quā aliqui Phleon uocant. de qua uide apud Plinium, & Dioscoridem. locus est Esaiæ 55. ubi nos habemus, Pro saliunca ascendet abies, & pro urtica crescet myrtus.* Ego, inquit, desideraui in umbra eius requiescere, sed postquam me sua protexit umbra, etiam fructu illius saturata dico; & fructus eius dulcis in gutture meo.) *Falso pro saturata, saturatus legebatur. sponsæ enim hæc uerba sunt: & pro in gutture meo, legebatur gutturi meo.* ἐν λάρυγγί μου *est apud LXX, quos sequitur, & manuscriptos magis emendatos.* Recole conscientiam tuam de patris, matris, fratrisq. affectu, & considera qualem circa sermonem Dei, & Iesum habeamus caritatem.) *Olim, Iesu. uerum legendum esse Iesum, uerba quæ sequuntur ostendunt:*

dunt. deprehendes magis te filium & filiam diligere quam uerbum: magis te parentes amare quam Christum. Quia uulnerata caritate ego.) ὅτι τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ. Nos habemus: quia amore langueo. falso igitur legebatur antea, quia uulnerata caritatis ego. qui error bis a nobis expunctus est. Intellige sponsam animam beatam, atque perfectam.) Olim, sponsæ. Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo uenantium.) Has uoces, sicut passer, nos admonentibus cunctis exemplaribus reposuimus. Ecce mors ascendit per fenestras uestras.) Sic habent LXX. quos Origenes, Hieronymusq. sequuntur. διὰ τῶν θυρίδων ὑμῶν. nostras tamen, i. ἡμῶν, est in uulgata editione apud Hieremiã. Iccirco Spiritus sanctus non in turturẽ uertitur, sed columba fit: Quæ inter nos propter hominũ multitudinem auis mansuetior conuersatur.) Vox, Quæ, exemplarium ope, uti necessaria a nobis reposita est. Poteris introire ubi murus est Petræ.) Non ubi, sed ibi, falso legebatur prius. Tace enim ait, & audi Israel.) σιώπα, καὶ ἄκουε ἰσραήλ, sic habent LXX. interpretes Deut. 27. ubi nos habemus, Attende, & audi Israel.

Scholia in epist. CLII. Minerio & Alexandro.

Omnes quidem dormiemus, non autem omnes immutabimur.) Ita legit Tertullianus, & Cyprianus, ac etiam D. Hieron. Esaiæ 51. Omnes quidem non dormiemus, omnes autẽ immutabimur.) Sic habet Græca uulgata editio, & ita legit Iustinus Martyr in responsionibus ad orthodoxos, et Origenes in libro contra Marcionẽ, qui in Vaticano extat, nondum tamen impressus, hoc est. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. uulgata Latina editio legit. Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. quam lectionem Ambrosius, ea ipsa uerba exponens, sequitur, et Philon Carpathius Epiphanii Salamine Cypri amicus in Cantico canticorũ. Hieron. eam non habet. Ictusq. oculi, qui Græce dicitur ῥοπὴ, tanta uelocitate transcurrit, ut pene sensum uidentis effugiat. Verum quia in plerisque codicibus pro ῥοπῇ idest ictu, uel motu ῥιπὴ legitur, hoc sentire debemus, quod quo modo leuis pluma, uel stipula, aut tenue

ſiccumque folium, uento, flatuq. raptatur, & de terra ad ſublime transfertur; ſic ad ictum oculi, & ad nutum Dei, omnium mortuorum corpora mouebuntur parata ad aduentum iudicis.) *Hanc poſteriorem lectionem Græci uulgati nunc habent codices.* ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. D. Hieron. *ῥιπὴν* ἀπὸ τοῦ ῥιπίζειν, *quod eſt ſufflare deducit.* ῥοπὴ *uero momentum quoddam exiguum ſignificat, ut illud, quo lanx in alterutram inclinat partem. confunditur tamen interdum, & unum pro al tero ponitur, ut conſtat per* Heſychium. συλλεκτῶν ζητημάτων.) *Ideſt collectarum quæſtionum.* Nos qui uiuimus, qui reſidui ſumus in aduentu Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.) *Sic legitur in uulgata tam Græca quam Latina editione.* τοὺς κοιμηθέντας. *prius tamen legebatur, qui dormiunt.* Et in tuba Dei, καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ.) *deerat antea uox, in.* Et mortui in Chriſto reſurgent primi.) *Sic eſt in uulgata Latina editione, aliter primum.* πρῶτον *enim eſt in Græco.* Neque enim fieri poteſt, ut qui ad Timotheũ ſcripſerat, Ego enim iam delibor, & tempus reſolutionis meç inſtat, putaret, ſe in carne perpetuum, & numquam eſſe moriturum, & de uita terrena ſtatim ad regna cæleſtia tranſiturum.) *Olim, non terrena, ſed æterna, falſo legebatur. ex octo Brixianis codicibus, ſex manuſcriptis, & duobus impreſſis, ſic emendauimus.* Sicut igitur anima, quæ peccat, uiuente corpore mortua eſt: & eadem die qua peccauerit, dormit in morte, dicente Eccleſiaſte, Qui peccauerit mortuus eſt ex tunc.) *Eccleſiaſtis 8. ubi nos habemus: Peccator ex eo, quod centies facit malum, & per patientiam ſuſtentatur. uel ut aliter D. Hieron. legit, Peccator facit malum centies, & elongat ei Deus. Symmachus tranſtulit. Peccans enim malus mortuus eſt longa ætate conceſſa ei.* מאת *eſt in Hebræo: quã uocem* LXX. *tranſtulerunt* ἀπὸ τότε, *ideſt, ex tunc. Aquila, Symmachus, & Theodotio, mortuus eſt: Hieron. autem, centies. citat autem nunc locum ſecundum* LXX, *uerum aliorum etiam translationem admiſcet; & ex omnibus interpretationibus pulchram eruit ſententiam, uocem Hebraicam* מאת *& pro mortuus eſt, accipiens, & pro, ex tunc. uide eum in com-*

mentariis

mentariis ſuper Eccleſiaſten. Neque enim peccatores cum iuſtis rapientur obuiam Chriſto, ſed ii, quos mors diſſoluerit.) *Olim, non ii, ſed eos.* Origenes in tertio uolumine ἐξηγηματικῶν.) *Ideſt expoſitionũ.* Sin autem reliquiæ & electio ſecundum gratiam, appellantur uiuentes: Qui non ita credunt nec de Iſraelitica nobilitate generati ſunt, dormientes & mortui appellabuntur in Chriſto.) *Olim, appellantur in Chriſto.* Porro qui uiuunt et habent teſtimonium fidei. & necdum receperunt promiſſionem Dei: qui & de aliis melius quiddam cogitauit, ut non abſque iis qui iuſti ſunt, coronentur: in eo habent beatitudinem, quod fruuntur bono cõſcientiæ.) *Hic locus uitiatus maxime erat. non enim cogitauit, ſed cogitant, legebatur. cogitauit autem legendum eſſe conſtat ex Paulo Hebr.* 11 *. ubi dicitur. Et hi omnes teſtimonio fidei probati, non acceperunt repromiſſionem, Deo pro nobis melius prouidente, ut non ſine nobis conſummarentur. item pro fruuntur bono conſcientiæ, legebatur, feruntur bono conſcientiæ.* Reſidui ergo erunt de credentibus pauci, qui aduentum Domini uideant, ſecundũ id quod Deus uerbum eſt, nequaquam in uilitate carnis, ſed in gloria triumphantis.) *Ita locum ex ſeptem Brixianis codicibus, quorum unus erat impreſſus, correximus. Eraſmus enim Arianum ſenſum hic immiſcuerat: legebat enim: ſecundum id quod Deus uerbum factum eſt. Quis enim alius præter Arium filium Dei factum eſſe umquam aſſeruit? is enim creaturam eſſe filium Dei aiebat. Aut quis umquam præter unum Eraſmum ferre potuit, ut diceretur, Deum uerbum factum eſſe? legimus quidem Verbum factum carnem, hoc eſt humanam aſſumpſiſſe naturam: ſed quod ipſum uerbum ſit factum, aut creatum, nuſquam niſi apud Arianos legimus. & mirantur aliqui ſi ex Eccleſiaſticorum hominum albo Eraſmum ipſe proiiciam: cum tali mendo ſanctiſſimum, & maxime orthodoxum uirum aut infecerit, aut ab aliis infectum non eluerit, ac expurgarit. Hanc lectionem ex ſeptem, ut dicebamus, exemplaribus accepimus: ex quibus & locum correximus: quando abſque codicibus, & ratione nihil a nobis eſt immutatum. Verum ego exiſtimo a Hieronymo*

ſcriptum fuiſſe, ſecundum id quod Deus uerbum caro factum eſt: alioqui non adiecisset, Nequaquam in utilitate carnis, ſed in gloria triumphantis. Non enim ad filium tantum Dei reſpexit, ſed ad filium incarnatum, ideſt qui humanam carnem aſſumpſit. Legimus in Numerorum libro ſacratas Deo tubas, quæ ante oſtium perſonent.) *Ita locum ex Brixianis codicibus correximus. falſo enim apud Eraſmum legebatur prius, ante hoſtias. locus eſt Num. 10. in hac uerba. Cumque increpueris tubis, congregabitur ad te omnis turba ad hoſtium tabernaculi fœderis. erant autem duæ tubæ argenteæ, quarum una, ut teſtatur Ioſephus, plebs ad concionem uocabatur, altera principes ad conſultandum de rep. exciebantur. Quod ſi ſuper pacificis etiam, & holocauſtis tubæ perſonarent, non ad congregandum populum, quæ eſt Hieron. mens, ſed in memoriam, & recordationem Dei, ut ſcribitur eodem Numerorum capite, id fiebat, comparat autem D. Hieron. tubas quibus ad iudicium in homines conuocabuntur, iis quibus ante oſtium tabernaculi perſonantibus populus Iſrael ad tabernaculum exciebatur.* Et Saluatoris uerba dicentis: eſtote probati numularii.) *Hæc Chriſti uerba non inueniuntur in nouo teſtamento, ſed tantum apud Clementem lib. primo conſtitutionum Apoſtolicarum capite de Epiſcopis. ὅτι εἴρηται αὐτοῖς inquit, κρῖμα δίκαιον κρίνατε, γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι. citat ea Cyrillus etiam ſuper Eſaiam. liber extat in Vaticano nondum impreſſus: & Ioannes Damaſcenus, qui Clementis conſtitutiones canonicis libris annumerat, libro quarto theologiæ in capite de libris canonicis. γενώμεθα, inquit, δόκιμοι τραπεζῖται.* Quod e contrario de Theodoro, Acacio, Apollinario poſſumus dicere.) *Hæc uox, e contrario, ſignificat, a fronte, & quod Græci dicunt ἐνώπιον. alioqui ſequeretur hos non fuiſſe hæreticos: cum tamen Theodorus Mopſueſtiæ Neſtorii fuerit præceptor, & in ſexta ſynodo damnatus; Apollinarius etiam, quem ubique alibi hæreticum uocat Hieronymus, in primo Conſtantinopolitano concilio damnatus ſit, ut ad Damaſum ſynodus ſcribit. Acacium Gelaſus Papa damnauit, ut ex eius ad Epiſcopos Dardaniæ conſtat epiſtola.*

Scholia in epistolam CLIII. ad Paulinum.

Et ut sanctæ menti tuæ simpliciter fatear, uno ad occidentem nauigandi tempore, tantæ a me simul epistolæ flagitantur.) *Deerant prius apud Erasmum, ut sanctæ menti tuæ simpliciter fatear, uno ad occidentem. nos ex septem manuscriptis codicibus uerba restituimus, quattuor scilicet Brixianis, & Florentinis tribus.* Prætetea quia docto uiro loquor.) *Nolanus enim episcopus hic Paulinus fuit, uir doctus, & eloquens.* Ne me putes in modum rustici balatronis cuncta Origenis reprobare quæ scripsit.) *Balatro scurra quidam mordacissimus fuit, de quo Horatius: Balatro suspendens omnia naso. Festus pro hominibus nullius pretii balatrones accipit: & Varro de iis loquens ait: Videbo iam uos balatrones, & huc afferam meum corium, & flagra. Rusticum autem appellat balatronem, uilem, ac impudentem. Erasmus rursus hic pro rusticum, Xusticum ex suopte ingenio substitui uellet: nos imperitiam eius hac in re epistola CI confutauimus.* Calpurnius Lanarius.) *Ruffinum intelligit: unde epistola nonagesima prima. Misit mihi temeritate solita sua maledicta Calpurnius, cognomento Lanarius, quæ ad Africam quoque studio eius didici peruenisse. ad quæ breuiter ex parte respondi, & libelli eius nobis misi exemplaria. & cetera.* Et quasi Dionysium philosophum arguant, subito mutasse sententiam) *Hoc est arguunt me, quod, Dionysii philosophi instar, sententiam mutaui, ut qui prius Origenem laudauerim, nunc uituperem. Fuit autem hic Dionysius philosophus Heracleotes Zenonis Stoici auditor, & una cum Zenone asseuerabat dolorem non esse malum, sed indifferentem. Verum cum renum morbo postea laboraret, & impatibili dolore cruciaretur, succumbens dolori, sententiam mutauit, clamans falsa esse ea, quæ a Zenone dicerentur. Erasmus, temeritatem duce, & imperitia comite, ita hunc locum interpretatur. Refertur, inquit, Dionysius quidam Alexandrinus Origenis discipulus, qui forte postea desciuit a præceptoris dogmatibus. nisi mauis ad Syracusanum Dionysium referre, qui e tyranno ludi magister factus est. hæc ille. Quasi philosophus fuerit Dionysius Alexandrinus, & non potius Episcopus &*

Christianus; similiterq. philosophus Tyrannus ille Dionysius notatus sit, sententiamq. & non potius fortunam mutauerit, cum e tyranno ludi magister factus est. his praeceptoribus Germania nunc gloriatur: qui ita scribunt. ac si cum belluis non cum hominibus loquerentur. Quod quasi candidati sint fidei.) *Quod fidem postulent, instar eorum candidatorum, qui candida sumpta ueste consulatum, praeturam, aut aliquid huiusmodi postulabant.*

Scholia in epist. CLIII. Desiderio.

Gratulor tibi, & sanctæ, atque uenerabili sorori tuæ Serenillæ, quæ Feronomos calcatis fluctibus sæculi, ad Christi tranquilla peruenit.) *φερώνυμος dicitur, quod nomen ferat, idest quod secundum nominis sui significationem in serenitate, & tranquillitate iam uersetur. Sic Nazanzenus magni Basilii matrem Emmeliam, φερώνυμον uocat, quod curam scilicet ac sedulitatem secũdum nominis significationem haberet. & iam uulgo dici solet, ille nomen secum portat. idest habet id, quod eius nomen signat.* Quamquam hoc nominis uaticinio in te prædestinatum sit. legimus enim sanctum quoque Danielem appellatum desideriorum uirum, & amicum Dei, quia mysteria eius scire desiderauit.) *Quamquam hoc munus, uaticiniumq. in te prædestinatum sit: habet codex unus e Brixia. impressus autem, quem Erasmus citat: Quamquam hoc munus uaticinio in te prædestinatũ sit. quæ lectio mihi displicet, licet ab eo ut falsa reiecta sit. reiecta est autẽ, quod Hieron. sensum non percepit. ait enim.* Quamquam hoc munus uaticinio.) *Et hic locus uarie scribitur: legendum est autem, nominis uaticinio, quod Serenilla nomine significaret illam effugituram sæculi tempestatem. hæc ille. Verum Hieronymus nunc non ad Serenillæ, sed ad Desiderii eius fratris nomen alludit, asserens quod sicut illa φερώνυμος est, ut quæ ad serenitatem, & Christi tranquilla peruenerit: ita hoc munus, quod scilicet sit φερώνυμος, sibi quoque in Daniele prædestinatum fuit: quia is Desideriorum uir sit appellatus, quod mysteria Dei scire desiderarit, quemadmodum nunc ipse Desiderius, ad quem scribit, desideret. Si autem legas, Quamquam hoc nominis, intelligas similiter,*

ſimiliter, hoc nomen, ſcilicet eſſe φερώνυμον, *non de Serenillæ nomine, ut ſomniat Batanus.*

Scholia in epiſtolam c l v. ad Paulam Vrbicam.

Quaſi Sapphico metro ſcripta ſunt.) *Vocat Sapphicos uerſus duas primas Hieremiæ lamentationes, quod terni uerſus ſub una incipiant littera, non quod Sapphici metri quantitates habeant, quippe cum Heroici non Sapphici commate claudantur. in his autem, & aliis uerſuum ſcanſionibus, ad tempora potius quam quantitatem, aut numerum ſyllabarum Hieronymus reſpexit. quod etiam late accipiendum eſt. alioqui regula non reſpondet.* Nullus hoſtili obſidente exercitu ſecurus eſt.) *Nullo, falſo legebatur antea. De eo autem quod ſcribit, Ego ciuitas firma, ciuitas quæ non oppugnatur; uide quæ diximus ſupra in epiſtola* C L I. *ad Algaſiam, quæſtione ſecunda.* φιλοπονωτάτη noſtra Marcella.) *Ideſt, laboris amantiſſima.*

Scholia in quæſt. Hebraicas ſuper Geneſim.

Terentii quippiam ſuſtinens.) *Id in prologo Andriæ Terentius conqueritur; nam ab Apollodoro & Menandro eum comœdias ſuffuratum calumniatores accuſabant.* Compilator ueterum diceretur.) *Compilare eſt undiq. ſurripere, inde compilare hereditatem. Cicero libro primo de natura Deorum. Alii omnia quæ poſſunt fana compilant.* Rex oratorum.) *Recte oratorum principem, ac Regem Ciceronem uocat: quod omnes oratores eloquentia ac doctrina uincat.* Repetundarum accuſatur a Græcis.) *Quod ſurripuerit ab eis multa, ut a Demoſthene, a Platone, ab Ariſtotele.* Feriuntq. ſummos fulgura montes.) *Horatianum carmen hoc eſt.* Et quo facilius emendatio cognoſcatur.) *Pro &, ex, legebatur antea.* Quos ille Platonis ſectator.) *Nam duplicem diuinitatem Ptolemaus credebat, ſicut Plato, qui* πατρικὸν νοῦν *prædicabat.* De Adamantio autem ſileo.) *Origenem adamantium uocat, quod in ſtudio inſuperabilis fuerit, & inuincibilis.* Cap. 1. Necnon Hilarius.) *Hilarius ut Hebraicæ linguæ imperitus in commentariis ſecundi Pſalmi ait,* ברשית *ſignificare in principio, in capite, & in filio: ex quibus tribus ex-*

positionibus postrema, ut hic ait D. Hieron. *falsa est, nisi spiritualiter ita uelimus intelligere.* Cap. 2. Pro paradiso in Hebræo hortum habet.) *Deerat olim, in Hebræo. ex Fesulano codice nos restituimus.* Aquila κατεφορεῖν.) *καταφορεῖν idem est quod ὑπνοῦν, idest dormire, sed grauiter, ut fit cum inclinato dormitur capite.* αὐτῆς κληθήσεται ἀνδρὸς.) *Falso olim apud Erasmũ legebatur* ἀνδρῆς. Cap. 6. Non permanebit spiritus meus in hominibus istis, quia carnes sunt.) διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σαρκάς. *ita est apud* LXX. *olim, caro.* Cap. 10. Cetim sunt Citii, a quibus hodie quoque urbs Cypri Citium nominatur.) *Zenonis stoicorum principis Citium patria fuit.* Cap. 11. Συνώνυμος.) *Idest, Duorum nominum, Iescam enim & Sarai uocabatur.* Cap. 14. τῶν πεδινῶν.) πεδινὸς *campestrem significat. hinc* πεδινὸς, *locus humilis, atque campestris.* Cap. 22. Rursus Aquila συγχεῶ interpretatus est.) *συχνὸς densus. hinc συχνεῶ condenum uirgultũ.* Cap. 24. Filiæ hominũ ciuitatis egredietur ad hauriendam aquam.) *Pro filiæ, filii, falso legebatur antea.* Scriptum siquidem est in Iob de Sapientia. Vnde inuenietur? &c.) *Locus est Iob 28. ubi scribens de Sapientia ita dicit. Vnde ergo sapientia uenit? & quis est locus intelligentiæ? abscondita est ab oculis omnium uiuentium. uel secundum* LXX. *Vnde inuenietur sapientia? Et quis locus intellectus? abscondetur ab oculis omnis uiuentis. Deprauatus hoc in loco erat* D. *Hieron. legebatur enim. Scriptum siquidem est in Iob, & Sapientia, Nos illum restituimus.* Quod autem ait, & egressus est ut exerceretur in campo, quod Græce dicitur ἀδολεσχῆσαι, in Hebræo legitur, & egressus est Isaac ut loqueretur in agro.) *Nostra uulgata editio habet, & egressus fuerat ad meditandum in agro.* ἀδολεσχέω *autem exerceri, ac etiam meditari significat.* Cap. 25. Male in septuaginta interpretibus additum est, & deficiens Abraham mortuus est, quia non conuenit Abrahæ desitere, & imminui.) *Inuenitur tamen hoc hodie apud Hebræos: quapropter aut diuersa olim exemplaria Hebraica circumferebantur, aut: quod magis reor, immutatus multis in locis Hebraicus textus ab eo qui*

Hieron.

Hieron. tempore uulgatus erat, nunc est: sicut codicem quem habuerunt LXX. Hieronymi ætate immutatum alibi probauimus. Hanc autem Hebraici textus mutationem multis in locis factam inuenies, si ex his Geneseos quæstionibus rem diligenter discutias: quapropter magnifacienda est uulgata Ecclesiæ editio, & tot nouorum interpretum petulantia, secundum Tridentini concilii doctrinam compescenda, at retundenda. Cap. 30 συναγέστρεψέν με ὁ θεὸς καὶ συναγεστρέφην.) Idest. conuertit me Deus, & conuersa sum. sic ipsemet Hieron. meus exponit: Erasmus contra pro conuersari. qua in re primum uerbum non conuenit, propterea nec secundum. una enim est significatio. Cap. 32. ὅτι ἦρξας μετὰ θεοῦ.) Quia regnasti cum Deo ab ἄρχω, regno, impero. cui uox Hebræa שרית Saritha optime respondet. Symmachus addidit ἰσχύι πρὸς θεόν, idest, regnasti robore aduersus Deum. Cap. 36. τὸν ἰαμείν.) Idest מים aquas uel uerius ימים idest maria: quod idem est: cum secundum Hebræorum idioma omnis congregatio aquarum appelletur mare. Hebraicam autem uocem omnes reliquerunt, quod & in Chabrata a LXX. etiam factum est. ἰαμείν autem mare, seu aquā singulari scilicet numero significat. sic enim Græci in Hebraicis uocibus utuntur. unde Seraphin & Cherubin singulari, plurali uero numero Seraphim, & Cherubim dicunt: at Hebræi non ita, sed in singulari ים כרוב שרף, in plurali uero שרפים ימים כרובים. Cap. 44. Pro κόνδυ idest poculo, quod etiam in Esaia legimus, Aquila scyphum, Symmachus phialam transtulerunt.) τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ ἐξέπιες, est apud Esaiam cap. 51. & alibi eo utitur nomine. Græca uox est. Cap. 47 Et in hoc loco quidam frustra simulant adorasse Iacob summitatem sceptri Ioseph, quod uidelicet honorans filium potestatem eius adorauerit: cum in Hebræo multo aliter legatur. & adorauit, inquit, Israel ad caput lectuli, & cetera.) Iacob summitatem uirgæ Ioseph adorasse Hebr. 11 scribitur his uerbis. Fide Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium uirgæ eius. Verum quia Græce dicitur. καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. & id ipsum LXX. transtulerunt, idest, adorauit

Israel

Israel contra summitatem uirgæ eius. legendum esset, & adorauit contra fastigium uirgæ eius: sic enim Paulo Apostolo, qui LXX. hac in re secutus est, Hieron. non contradiceret, cum aliud profecto sit uirgam, aliud contra summitatem uirgæ adorasse. Versus enim Iacob ad lectuli caput, in quo Ioseph cum uirga in manu manebat, dicitur adorasse contra summitatem uirgæ. מטה Mitta enim apud Hebræos uirgam, & lectum significat. LXX. hic uirgam transtulerunt, sicut paulo inferius, lectum, cum scribitur. Et confortatus Israel sedit super lectulum, hoc est, ἐκάτισεν ἐπὶ τὴν κλίνην. Cap. 48. Et ego do tibi sicimam præcipuam super fratres suos.) Sicima nomen loci est, Neapolis urbs Samariæ postea dicta. de qua in euangelio Ioannis ita scribitur. Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sichar, iuxta prædium, quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Sichem uero legi debet non Sichar, ut Hieron. hic testatur. pro do, dedi, falso legebatur antea. ἐγὼ δὲ δίδωμι σοι σίκιμα ἐξαίρετον ὑπὲρ τοὺς ἀδελφούς σου. est in Græco. στέλεχος ἀνειμένον.) στελέγχος, falso legebatur antea. est autem στέλεχος, truncus, seu ramus. στέλεχος ἀνειμένον, uirgultum, seu ramum resolutum.

In tertium librum Regum.

Cap. 2 Quos occidit, & effudit sanguinem belli. & cetera usque ad uocem, Habes. hæc uerba reiecta erant in finem, post septimum scilicet caput. nos suo loco, idest sub secundo capite hic reposuimus. Venit autem nuncius ad Ioab. & cetera. hæc quoque suo loco reposita a nobis sunt, hocest sub secundo capite. reiecta ipsa etiam erant in fine post septimum caput. Fesulanus codex nos admonuit. idem fecimus in fine secundi libri παραλειπομένων, ibi. Qui praerant substantiæ Regis cum eunuchis. sunt enim ea uerba capitis XXVIII. & tamen post XXIX. mutato ordine ponebantur, ut constat ex locis in margine a nobis citatis. correximus etiam in eis aliqua, ut 1. Par. 17 Fecitq. tibi nomen. nam antea legebatur, fecitq. sibi nomen. & 1. Par. 13. Auertit arcam Dei in domo obed Edom. euertit enim legebatur prius. & alia similia.

In librum de locis Hebraicis.

Roob quam tranſierunt exploratores qui ab Ieſu filio Naue miſſi ſunt. qui hodie uicus Rooba in quarto lapide Scythopoleos ſic uocatur; qui & leuitis ſeparatus fuit.) *Cum Ioſue, legendum eſſet, non ab Ieſu, ſeu Ioſue. exploratores enim, qui tranſierunt Roob, a Moyſe miſsi ſunt, non a Ioſue, ut conſtat Num. 13. iuit tamen cum eis Ioſue. ii qui a Ioſue miſsi ſunt exploratores diuerterunt quidem ad Raab meretricem, quæ habitabat in Iericho, ſed per Roob locum non tranſierunt, ut ex ſecundo Ioſue apparet capite. ſi ita non legatur, lapſus uidetur memoriæ D. Hieron. Verum nos abſque exẽplaribus nihil mutare uoluimus. ad ea enim lectorem mittimus. quippe in libro de locis* Hebraicis *ea nobis defuerunt. reſtituĩmus autem aliqua, a ſacris Bibliorum libris, unde omnia hauſta ſunt, hac in re adiuti.*

FINIS.

LOCA SACRAE SCRIPTVRAE, A S. HIERONYMO HIS TRIBVS TOMIS EXPLICATA,

AB EODEM

Mariano Victorio Reatino collecta,

De

38 *Vniuersa*

Proferre

Omnes

PROVERBIA.

QVIBVS D. HIERONYMVS, VTITVR.

Venenum

FINIS.

INDEX IN TRES PRIMOS S. HIERONYMI TOMOS, LOCVPLETISSIMVS.

Compositus est autem a nobis ea ratione, ut Scholiis etiam nostris, in quibus res omnes & historiæ latius tractantur, inseruiat. uerum ex textu ad ea accedere oportet.

adorea,

Verba

Eius

Tentatio

Cestius,

Eunuchus

eloquentia

epimenides

ἐπίτασις.

euagrius

frons,

hieremias

Omnes

Peritiæ

I

isinaelitarum

Rabidus

Qui

Cur

N

Et

Ibiq.

proteus,

Qui

ruffini

Has

editionem

,exa-

stamen,

hominės

thraces

Vacca

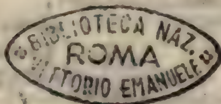
V

uirgi-

X

Z

FINIS.

SANTIN
Restauro
74

